ENCICLOPEDIA ARHEOLOGIEI ȘI ISTORIEI VECHI A ROMÂNIEI

AC

editura enciclopedică

www.mnir.ro

AUTORI

Petre ALEXANDRESCU	P.A.	Florea MOGOŞANU	Fl.M.
Alexandru AVRAM	A.A.	Sebastian MORINTZ	S.M.
Mircea BABEŞ	M.B.	Emil MOSCALU	E.M.
Alexandru BARNEA	A.B.	Eugen NICOLAE (*secretar*)	E.N.
Ion BARNEA	I.B.	Iuliu PAUL	I.P.
Dumitru BERCIU	D.B.	Alexandru PĂUNESCU	A.P.
Gheorghe BICHIR	G.B.	Constantin C. PETOLESCU	C.C.P.
Maria BITIRI-CIORTESCU	M.B.C.	Mircea PETRESCU-DÎMBOVIŢA	M.P.D.
Alexandra BOLOMEY	Al. B.	Gheorghe POENARU BORDEA	G.P.B.
Marin CĂRCIUMARU	M.C.	Radu POPA	R.P.
Ion CHICIDEANU	I.C.	Gheorghe POPILIAN	G.P.
Eugen COMŞA	E.C.	Constantin PREDA	C.P.
Niculae CONOVICI	N.C.	Adrian RĂDULESCU	A.R.
Ion Horaţiu CRIŞAN	I.H.C.	Petre ROMAN	P.R.
Gheorghe DIACONU	G.D.	Silviu SANIE	S.S.
Petre DIACONU	P.D.	Alexandru SUCEVEANU	A.S.
Marin DINU	M.D.	Alexandra ŞTEFAN	A.Ş.
Vladimir DUMITRESCU	Vl. D.	Dan G. TEODOR	D.G.T.
Iancu FISCHER	I.F.	Silvia TEODOR	S.T.
Adrian C. FLORESCU	A.C.F.	Victor TEODORESCU	V.T.
Marilena FLORESCU	M.F.	Emilia TOMESCU	E.T.
Ion GLODARIU	I.G.	Dumitru TUDOR	D.T.
Radu HARHOIU	R.H.	Cristian VLĂDESCU	C.V.
Ion IONIŢĂ	I.I.	Alexandru VULPE	A.V.
Attila LÁSZLÓ	A.L.	Eugenia ZAHARIA	E.Z.
Silvia MARINESCU-BÎLCU	S.M.-B.	Mihai ZAHARIADE	M.Z.
Bucur MITREA	B.M.	Vlad ZIRRA	V.Z.

Apariţia acestei cărţi a fost subvenţionată de Ministerul Culturii.

REDACTOR COORDONATOR
EMILIA TOMESCU

TEHNOREDACTORI:
ŞTEFANIA MIHAI
OLIMPIU POPA

Ilustrarea lucrării: EUGEN NICOLAE
Desene şi hărţi: IULIANA BARNEA
Fotografii: DAN PERIANU

www.mnir.ro

ENCICLOPEDIA ARHEOLOGIEI ȘI ISTORIEI VECHI A ROMÂNIEI

vol. I

A–C

Coordonator științific
CONSTANTIN PREDA

EDITURA ENCICLOPEDICĂ
BUCUREȘTI, 1994

ENCICLOPEDIA ARHEOLOGIEI ȘI ISTORIEI VECHI A ROMÂNIEI

vol. I

A–C

Coordonator științific
CONSTANTIN PREDA

EDITURA ENCICLOPEDICĂ
BUCUREȘTI, 1994

Coperta și supracoperta: VENIAMIN & VENIAMIN

Toate drepturile de publicare în țară și în străinătate sau traducere în alte limbi sînt rezervate Editurii Enciclopedice, București

ISBN 973-45-0044-9

www.mnir.ro

PREFAŢĂ

Cercetările istorice şi arheologice efectuate în ţara noastră de-a lungul a mai bine de un secol au scos la lumină un extrem de bogat şi valoros material documentar pe temeiul căruia s-a reconstituit şi reconsiderat istoria veche a României, multe dintre capitolele acesteia fiind rescrise în întregime. Rezultatele obţinute, ce pot fi apreciate ca excepţionale, au format obiectul unui însemnat număr de monografii, lucrări de sinteză, repertorii, studii, rapoarte de săpături, lucrări de popularizare etc. Aceleaşi rezultate, alături de izvoarele scrise, au stat la baza scrierii şi publicării în 1960 a primului volum din *Istoria României* şi a celor trei volume din *Istoria Dobrogei*.

De la apariţia amintitelor lucrări, ca şi a altora, pe care nu le-am menţionat aici, informaţia arheologico-istorică s-a îmbogăţit cu date noi pe temeiul cărora se pot desprinde câteva idei şi concluzii generale, ca fir călăuzitor de-a lungul principalelor etape ale evoluţiei societăţii omeneşti din spaţiul carpato-danubian şi pontic, de la începuturile sale şi până în zorii evului mediu românesc.

Potrivit informaţiilor oferite de prezenta lucrare, primele urme de viaţă şi activitate umană, aşa cum o dovedesc descoperirile de pe valea apelor Dîrjov şi Mozac, din N–V Munteniei, se plasează în timp cu cca un milion de ani în urmă. Există unele indicii, după cum lasă să se întrevadă descoperirile de la Bugiuleşti-Tetoiu (jud. Vîlcea), ca această dată să poată fi împinsă şi mai departe în timp.

Rezultatele obţinute de pe urma săpăturilor de la Ripiceni, de pe Prutul superior, cele din zona Ceahlăului, Ţara Oaşului, Banat, regiunea Porţilor de Fier, a Dunării teleormănene (Ciuperceni) şi din Dobrogea, permit cunoaşterea vieţii materiale şi spirituale a omului primitiv de-a lungul tuturor etapelor epocii paleolitice.

Evoluţia comunităţilor omeneşti din cea de a doua vîrstă a pietrei (neolitic), cunoscută anterior prin aspectele culturale de tip Cucuteni-Ariuşd, Boian, Gumelniţa şi Vădastra, apare în urma noilor cercetări arheologice într-o lumină nouă, bogat şi variat documentată şi mult mai limpede definită. Începuturile acestei epoci au fost marcate de importantele descoperiri de la Cîrcea (Oltenia) şi Gura Baciului (Transilvania). Pentru faza mijlocie a aceleiaşi epoci un loc de seamă îl ocupă remarcabilele descoperiri de la Tărtăria (Transilvania), constînd din trei tăbliţe de lut cu reprezentări antropo- şi zoomorfe şi cu grupuri de semne incizate, interpretate ca scriere străveche, cu unele analogii în Orientul Mijlociu. Cercetările de la Hamangia şi Cernavodă au dus la descoperirea unui nou aspect cultural specific regiunii dintre Dunăre şi Marea Neagră, din care face parte şi celebra statuetă a „Gînditorului". Contribuţii valoroase la cunoaşterea fazei tîrzii a neoliticului, în special a culturii Cucuteni, au adus descoperirile de la Hăbăşeşti, Traian, Tîrpeşti, Băeşti-Aldeni (Moldova) şi Petreşti (Transilvania). Datele oferite de aceste cercetări vin să confirme faptul că neoliticul din România se situează printre cele mai avansate „civilizaţii" europene din această vreme, sub anumite aspecte ele depăşind cu mult graniţele vechiului continent.

Transformările importante care au avut loc în perioada de tranziţie de la epoca neolitică la aceea a bronzului au fost bine surprinse în noile cercetări de la Cernavodă, Coţofeni, Horodiştea, Erbiceni etc. Sintezele etno-culturale din această perioadă se înscriu în marele proces al indoeuropenizării, care va crea cadrul şi condiţiile necesare apariţiei unei noi epoci şi unor noi populaţii în spaţiul balcano-carpatic şi în cel central european.

Clarificări deosebit de importante au adus cercetările arheologice la definirea civilizaţiei bronzului şi a procesului de constituire a neamurilor trace, precum şi în evoluţia diferitelor culturi ale acestei epoci. Descoperirile din aşezările şi necropolele de la Monteoru (Muntenia), Gîrla Mare, Cîrna şi Verbicioara (Oltenia), Costişa şi Noua (Moldova) şi Suciu de Sus (Transilvania) scot în evidenţă nivelul înalt atins de meşteşugul olăritului şi arta ornamentală a ceramicii. Noile depozite cu obiecte, arme şi unelte de bronz apărute în Dobrogea (Techirghiol, Sîmbăta, Nicolae Bălcescu, Pădureni), în Moldova (Băleni, Ulmi) şi în Muntenia (Dridu-Fierbinţi), ce se adaugă celor mai de mult cunoscute din Transilvania, constituie dovezi ale răspîndirii metalurgiei bronzului în întreg spaţiul carpato-danubian şi pontic. Tezaurul de la Perşinari (jud. Dîmboviţa), alcătuit din 11 spade de aur şi patru topoare de argint, şi cel descoperit la Hinova (jud. Mehedinţi), din care fac parte numeroase podoabe de aur în greutate de aproape 5 kg, vin să demonstreze în chip strălucit gradul înalt de civilizaţie şi forţă economică şi social-politică atinse de ramura nordică a lumii trace în ultima parte a mileniului al II-lea î.Hr., anunţînd de pe acum rolul însemnat pe care avea să-l joace această nouă populaţie în regiunile de S–E şi centrale ale Europei.

www.mnir.ro

Prima vîrstă a fierului (Hallstatt), corespunzătoare etapei de dezvoltare a etnosului trac se prezintă, în urma noilor cercetări, mult mai bine conturată și cu un conținut mult îmbogățit. Noul etnos se înscrie în marea familie a tracilor care ocupau spațiul dintre Carpații Nordici pînă la Munții Rhodope și de la Tyras și țărmul de V al Mării Negre pînă la Dunărea de Mijloc. Neamuri trace din acest spațiu geografic au luat parte la marile deplasări de populații din sec. XIII–XI î.Hr., cunoscute sub denumirea de „marea migrație egeeană", ce va pune capăt culturii miceniene și statului hitit. Ca urmare a acelorași deplasări trebuie explicate și urmele unor prezențe etnice trace în Grecia, în unele regiuni din Asia Mică și în războiul troian. Contribuții însemnate la lămurirea și întregirea înțelesului multora dintre problemele acestei epoci au adus descoperirile de la Lăpuș-Susani și Insula Banului (V României), Mediaș (Transilvania), Basarabi (Oltenia) și Babadag (Dobrogea).

Faza finală a primei epoci a fierului, corespunzătoare în timp sec. VII–V î.Hr., coincide cu momentul individualizării geto-dacilor ca ramură nordică a marelui neam al tracilor. Descoperirile de tip Ferigile-Bîrsești și Alexandria-Bălănești, de la S de Munții Carpați, ca și cele din Dobrogea, de tip Beidaud-Tariverde, și din Moldova, de la Stînceşti și Curteni, se înscriu ca prime manifestări de cultură materială și spirituală a populației geto-dace, considerate acum a fi cu cca trei secole mai vechi decît se accepta, în mod unanim, înainte.

Istoria și civilizația geto-dacilor de la începuturi și pînă la cucerirea romană au format obiectul unor intense și permanente cercetări întreprinse de arheologia românească postbelică. Față de datele cuprinse în *Getica* lui Vasile Pârvan, civilizația și istoria geto-dacică se înfățișează astăzi substanțial îmbogățite și precis conturate pe parcursul întregii lor evoluții. În lumina acestor cercetări, lumea geto-dacă apare ca unul dintre principalele componente ale antichității, care a jucat un rol de prim ordin în istoria Europei de S–E.

După primele manifestări culturale din sec. VII–V î.Hr., cînd se trece și la lucrarea ceramicii la roată, asistăm, în sec. IV–III î.Hr., la una dintre primele faze importante de dezvoltare a societății geto-dace. Organizați acum în formațiuni politice de genul uniunilor de triburi, geto-dacii își construiesc centre întărite, adevărate cetăți, prevăzute cu valuri de pămînt și șanțuri. Astfel de cetăți, printre care unele de-a dreptul impunătoare, s-au descoperit la Stînceşti, Cotnari, Bunești (Moldova), Orbeasca, Trivale-Moșteni, Albești (Muntenia), Mărgărițești, Coțofenii din Dos, Bîzdana, Bucovăț (Oltenia) și Beștepe (Dobrogea). În fruntea acestora s-au aflat regi ca Dromichaites, Zalmodegikos, Rhemaxos și Moskon, despre care vorbesc unele documente scrise, epigrafice și numismatice, descoperite în vremea din urmă în Dobrogea. Arta prelucrării aurului și argintului din această perioadă a fost pusă în valoare de impresionantele tezaure cu armuri, vase, obiecte de podoabă și piese de harnașament descoperite la Băiceni-Cucuteni (Moldova) și Peretu (Muntenia), care vin să se adauge celor mai de mult cunoscute de la Agighiol (Dobrogea), Craiova și Porțile de Fier (Oltenia) și Poiana Coțofenești (Muntenia). Înalta tehnică, varietatea și stilul ornamentației scot în evidență caracterul artei getice de la Dunărea de Jos, în care sînt de sesizat o serie de influențe scito-iraniene.

Contribuții însemnate au adus noile cercetări arheologice, epigrafice și numismatice referitoare la raporturile geto-dacilor cu grecii, macedonenii, celții și bastarnii. Pentru relațiile cu grecii și macedonenii, date noi au oferit săpăturile și descoperirile din orașele vest-pontice Histria, Tomis, Callatis și Argamum, precum și cele din teritoriile acestora (Tariverde, Sinoe, Albești). Studierea tuturor acestor descoperiri a dus la concluzia că raporturile greco-autohtone au avut un caracter reciproc, schimburile și influențele efectuîndu-se și exercitîndu-se în ambele sensuri. În plus, s-a constatat că aceste relații au îmbrăcat adesea și caracter politic, orașele grecești fiind adeseori nevoite să ceară protecția unor regi geto-daci ca Zalmodegikos și Rhemaxos, sub obladuirea cărora acestea au reușit să se mențină și să se dezvolte de la înființarea lor și pînă la cucerirea romană.

Date noi și însemnate referitoare la relațiile geto-dacilor cu celții stabiliți în sec. IV– II î.Hr. în părțile de N–V ale Daciei au adus săpăturile de la Ciumești, Cepari și Fîntînele. Cît privește pătrunderea și așezarea temporară a bastarnilor la E de Munții Carpați, informații suplimentare au oferit săpăturile de la Poienești și Borosești.

Etapa de maximă dezvoltare a societății geto-dace, sub toate aspectele ei, economic, politic-cultural și artistic, a fost în atenția noilor investigații, în chip cu totul deosebit. Perioada celor două mari figuri istorice ale Daciei, Burebista și Decebal, își găsește o deplină confirmare în numeroasele și bogatele descoperiri arheologice. Pe lîngă continuarea investigațiilor în cunoscutele centre din zona Munților Orăștiei, Popești, pe Argeș, Poiana, pe Siret, Zimnicea și Crăsani, la S de Munții Carpați etc., s-au întreprins săpături noi și de amploare în zeci de așezări de pe întreg cuprinsul Daciei. Din rîndul acestora se remarcă importantele stațiuni de la Ocnița-Vîlcea (Buridava), Piatra Craivii – jud. Alba (Apulon), Pecica – jud. Arad (Ziridava), Bîtca Doamnei – Piatra Neamț, Răcătău și Brad – jud. Bacău, identificate cu Tamasidava și respectiv Zargidava. Acestora li se adaugă cetățile de la Bănița și Tilișca (Transilvania), Polovragi (Oltenia) și Divici (Banat), *dava* de la Cugir cu mormîntul princiar de aici, podurile de lemn din turbăria de la Lozna (jud. Botoșani), tezaurele cu obiecte de argint de la Sînerăieni, Surcea, Lupu (Transilvania), Bălănești (Muntenia), numeroasele tezaure monetare dacice, grecești și romane etc.

Studierea complexă a celor două provincii întemeiate de romani în teritoriile geto-dacice, respectiv Dacia și Moesia Inferior, a ocupat de asemenea un loc de seamă în planul unitar de cercetare arheologică și istorică. S-au continuat astfel săpături aproape în toate centrele urbane întemeiate de romani (Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Apulum, Napoca, Porolissum, Drobeta, Romula, Sucidava, Tibiscum, Capidava, Noviodunum, Argamum, Adamclisi). Numeroasele centre militare de pe liniile de apărare ale celor două

www.mnir.ro

provincii au format obiectul unor cercetări permanente. Interesante se dovedesc noile săpături întreprinse în Dobrogea, la Independența (Murighiol), Ovidiu-Constanța și Sucidava, pe Dunăre. În cursul lucrărilor au fost scoase la iveală noi monumente de arhitectură și de artă, ateliere ceramice (Micăsasa, jud. Sibiu) și metalurgice, numeroase inscripții latine și monede, constituite adesea în mari tezaure. Problemele majore ale acestei epoci, printre care se numără viața economică, politică și religioasă, armata, populația, orașele și tîrgurile au fost tratate în studii și lucrări ample cu caracter monografic și de sinteză, găsindu-și acum locul în cadrul articolelor din prezenta *Enciclopedie*. Inscripțiile scoase la iveală în cuprinsul celor două provincii au fost puse în valoare în cadrul unor culegeri de izvoare. Multe dintre acestea au oferit informații deosebit de valoroase referitoare la istoria Daciei în epoca romană, constituind argumentarea multora dintre noțiunile tratate (nume proprii și comune) în lucrare.

Rezultate de cea mai mare însemnătate s-au obținut în direcția cunoașterii perioadei de formare a limbii și poporului român. Cercetării arheologice îi revine meritul de a fi scos la lumină istoria mileniului I d.Hr., considerat multă vreme „mileniul întunecat" din istoria poporului român, și de a fi stabilit, cu argumente de netăgăduit, adevărul în ceea ce privește continuitatea și originea daco-romană a românilor. Așa-zisa „teorie" a imigrării poporului român, fără nici un temei științific, a fost complet infirmată de un imens volum de documente arheologice, epigrafice și numismatice.

Investigațiile întreprinse în această direcție au prilejuit descoperirea unui însemnat număr de așezări și necropole, de genul celor de la Soporu de Cîmpie-Obreja (Transilvania), Locusteni (Oltenia) și Enisala (Dobrogea), răspîndite pe întreg cuprinsul celor două provincii care ilustrează civilizația dacilor aflați sub ocupația romană. Acest facies local, ale cărui urme au fost identificate și în orașe și în castre, se dovedește a fi unitar și general. El moștenește întreaga tradiție dacică în ceramică, tipuri de locuințe și în rituri și ritualuri mai vechi. Produsele și unele laturi ale spiritualității romane se întîlnesc în toate complexele arheologice daciee cercetate. Împletirea celor două civilizații este expresia directă a importantului proces de romanizare a dacilor aflați sub stăpînirea Imperiului. Toate descoperirile de caracter local tradițional vin să demonstreze în modul cel mai limpede cu putință că și după cucerire, etnicul de bază al celor două provincii era reprezentat de vechea populație a geto-dacilor.

Problema continuității geto-dacilor nu se rezumă însă numai la cadrul celor două provincii așa cum au procedat cei care au îmbrățișat ideea distrugerii lor totale. Adversarii continuității au uitat că aproape jumătate din teritoriile locuite de daci n-au avut de suferit de pe urma războaielor cu romanii și nici n-au fost ocupate de aceștia. Moldova, Muntenia, Crișana și Maramureșul au rămas în afara granițelor celor două provincii, populația locală din aceste regiuni libere continuînd să viețuiască și să se dezvolte în mod nestingherit pe linia sa tradițională. Costobocii, situați în părțile de N ale Moldovei și în Galiția, au fost identificați și localizați pe baza descoperirilor de tip Lipița, un aspect cultural unanim acceptat ca fiind de caracter dacic. Populația carpilor, concentrată mai ales în părțile de mijloc ale Moldovei, s-a dovedit a fi cea mai viguroasă ramură a dacilor liberi. Cultura carpică, datînd din sec. II–IV d.Hr., este de fapt civilizația veche dacică, ce cunoaște acum cel mai înalt nivel al dezvoltării ei. Produsele ceramice și obiectele de argint specifice carpilor ating aproape perfecțiunea. Cele cîteva zeci de tezaure cu monede de argint romane imperiale, ajunse aici mai ales ca stipendii plătite de Imperiu, reprezintă indicii ale forței economice și politice pe care ajunseseră să o dețină dacii liberi de la E de Carpați.

Și în celelalte regiuni ale dacilor liberi se constată o situație similară. În Muntenia, aceștia sînt identificați prin aspectul cultural de tipul descoperirilor de la Chilia (jud. Olt) și Mlăitari-București. În Crișana și Maramureș, cultura daeilor liberi este reprezentată de descoperirile de genul celor făcute la Sîntana-Arad și Mediașu Aurit.

Deși civilizația dacilor liberi îmbracă unele aspecte regionale, esența ei se dovedește unitară, esență ce rezidă, ca și la populația din provincie, în principalele moșteniri ale culturii materiale și spirituale vechi dacice. Numărul impresionant de așezări și necropole, ca și bogăția și varietatea conținutului lor, îi înfățișează pe dacii liberi ca singurii stăpîni ai regiunilor neocupate de romani, iar pe cei din provincie ca populație de bază a Daciei romane. Aceleași descoperiri arheologice stau mărturie a unității și continuității etno-culturale dacice pe tot cuprinsul Daciei din vremea lui Burebista și Decebal.

Cercetările arheologice, epigrafice și numismatice din ultimul timp, prin abundența și varietatea lor, au înlăturat în întregime orice dubiu cu privire la persistența populației daco-romane în Dacia după retragerea armatei și administrației imperiale din provincie. Dovezi certe și nemijlocite, prezente pe întreg teritoriul provinciei, vin să înlăture caracterul vag și contradictoriu al unora dintre izvoarele scrise și confirmă în același timp caracterul limitat al retragerii romane care nu a depășit sfera administrației și armatei. Aceleași noi dovezi infirmă în mod categoric „teoria" falsă și în totală contradicție cu realitățile și temeiurile științifice, potrivit căreia, din Dacia, s-ar fi retras întreaga populație.

Urme ale permanenței daco-romane se cunosc, fără excepție, pe întreg cuprinsul Daciei Traiane. Descoperiri arheologice și numismatice din perioada imediat următoare retragerii romane și pînă către sfîrșitul sec. IV d.Hr. s-au făcut la Ulpia Traiana Sannizegetusa, Apulum, Napoca, Potaissa, Romula, pe locul vechilor castre și în zeci de așezări, unde continuitatea de viață poate fi urmărită pînă în sec. V–VI (Soporu, Țaga, Iernut, Brateiu, Noșlac, Hărman – Transilvania; Verbița, Cioroiu, Lazu – Oltenia).

Bogăția și varietatea descoperirilor arheologice, numismatice și epigrafice postaureliene, în care se includ și elementele de caracter creștin, alcătuiesc suficiente argumente ale continuității populației daco-romane pe tot cuprinsul vechiului teritoriu al Daciei preromane. Viața acesteia se dezvoltă fără nici o întrerupere, în forme tradiționale, atît în cuprinsul fostelor orașe și în așezările din mediul rural și poate fi clar urmărită pînă la invazia hunică, dată cînd orașele și o serie din aceste așezări vechi încetează să mai existe, locul lor fiind luat de altele noi și cu alt caracter.

www.mnir.ro

După plecarea neamurilor germanice și mai ales după anihilarea puterii hunilor, populația daco-romană din spațiul carpato-danubian cunoaște o perioadă de relativă liniște și de condiții prielnice activității economice și organizării social-politice. În cursul sec. V–VII, daco-romanii dezvoltă, după cum o dovedesc în întregime descoperirile arheologice, o cultură nouă și unitară, cunoscută sub denumirea de Ipurești-Cîndești (Muntenia), cu corespondentele sale, Bratei (Transilvania) și Costișa-Botoșana (Moldova). Descoperiri de acest fel, toate aparținînd receotelor cercetări, s-au făcut în zeci de așezări răspîndite pe întreg teritoriul României. Complet necunoscută în perioada antebelică și substanțial îmbogățită în ultimele decenii, această cultură de tip romanic reprezintă înainte de toate o dovadă a continuității permanente a populației daco-romane, ieșită învingătoare și întărită din punct de vedere etnic, lingvistic și cultural din contactul cu primele mari valuri de migratori.

Potrivit datelor oferite de cercetările arheologice, stabiliroa unor grupuri de slavi are loc în regiunile extracarpatice în a doua jumătate a sec. VI iar în sec. VII, în Transilvania. Din aceleași cercetări rezultă că slavii au adus cu ei o cultură inferioară celei daco-romane de tip Ipotești-Cîndești. Ei sînt identificați arheologic printr-o ceramică foarte rudimentară, lucrată cu mîna, bordeie cu vetre înconjurate cu pietre și cîteva tipuri simple de unelte și podoabe. Elementele de cultură slavă apar în așezările daco-romane, ca un „adaos", ce vor îmbrăca treptat *aspecte romanice* evidente. Din toate aceste date arheologice reiese că slavii timpurii stabiliți în spațiul carpato-dunărean au reprezentat o pătură subțire ce va fi relativ repede asimilată de masa populației romanice.

Desăvîrșirea simbiozei daco-romane în cursul sec. VI a reprezentat momentul cel mai important al procesului de formare a poporului român. Populația daco-romană, separată de Imperiu după dispariția limes-ului dunărean, ca urmare a trecerii slavilor în Peninsula Balcanică la începutul sec. VII, s-a dovedit suficient de puternică și bine consolidată pentru a putea imprima dezvoltării ulterioare caracterele sale esențiale, etnice, lingvistice și culturale.

Conviețuirea populației daco-romane cu slavii, între mijlocul sec. VI și în prima jumătate a sec. VII, implică asimilarea noilor veniți, precum și unele modificări pe plan cultural. Aceste transformări, prin care trebuie să se înțeleagă persistența aceluiași fond cultural și etnic daco-roman, ușor îmbogățit, vor da naștere în cursul sec. VIII–IX unei civilizații noi și unitare definită limpede de recentele cercetări arheologice ca *veche românească*. Așezări și necropole din această perioadă, din rîndul cărora se remarcă în mod deosebit cele de la Dridu, Bucov, Izvoru (Muntenia), Obîrșia (Oltenia) și de la Alba Iulia, se găsesc răspîndite pe tot cuprinsul României.

Studierea diferitelor categorii de descoperiri arheologice a demonstrat că la baza civilizației vechi românești se află tradiția autohtonă daco-romană, cu unele adaosuri minore preluate de la populațnle în migrație. Acest fond de bază autohton și-a pus amprenta din punct de vedere etnic, lingvistic și cultural pe întreg spațiul carpato-danubian și pontic, leagănul de formare a poporului român. Din numeroasele cercetări efectuate în ultimele decenii rezultă că poporul român este unul dintre cele mai vechi și mai statornice popoare din Europa, urmaș direct al geto-dacilor romanizați. În virtutea acelorași cercetări arheologice și a analizei izvoarelor scrise, originea daco-romană a românilor și continuitatea neîntreruptă a acestora pe vechiul teritoriu al Daciei din vremea lui Burebista și Decebal apar ca o realitate istorică de netăgăduit.

Am căutat să redăm în această schiță principalele aspecte ale istoriei vechi a României, inclusiv ale procesului de formare a poporului român, așa cum ni se înfățișează acestea în lumina cercetărilor arheologice. Scopul unei atare schițe este acela de a pune la îndemîna cititorului o călăuză în utilizarea prezentei *Enciclopedii*, pe care și-o poate substanțial îmbogăți și lămuri totodată, parcurgînd paginile dedicate în special articolelor cu caracter general. Totodată, aceeași schiță scoate în evidență ideile de bază pe care urmărește să le demonstreze conținutul acestei vaste lucrări. Sperăm ca în felul acesta *Enciclopedia* noastră să servească unei cît mai corecte înțelegeri și interpretări a proceselor istorice desfășurate în spațiul carpato-danubian și pontic de la începuturi și pînă la constituirea primelor formațiuni politice românești.

Colectivul de autori, prin eforturi reunite și susținute, s-a străduit să adune în aceste pagini, pe cît a fost posibil, tot ceea ce ține de evantalul tematic al unei asemenea opere și să prezinte fiecare termen în forme accesibile și cu un conținut cît mai complet. Dacă mai există unele omisiuni, pe care nu le excludem, acestea nu vor afecta cu nimic valoarea și țelurile pe care ni le-am propus și anume, cunoașterea bogatului tezaur istoric și de patrimoniu cultural al țării noastre de un cerc cît mai larg de cititori, printre care un loc de seamă îl vor ocupa, ne place să credem, studenții și elevii, respectiv tineretul de toate categoriile.

La realizarea prezentei *Enciclopedii*, pe lîngă specialiști, o contribuție prețioasă și-au adus responsabila serviciului cartografic, doamna Iuliana Barnea, și șeful laboratorului fotografic, dominul Dan Perianu, de la Institutul de Arheologie din București. Tuturor acestora doresc să le adresez sincere mulțumiri pentru strădaniile depuse. Mulțumirile noastre călduroase se adresează, de asemenea, redactorului de carte, doamna Emilia Tomescu, și secretarului colectivului de autori, domnul Eugen Nicolae, cu a căror muncă, fără preget, a fost posibilă pregătirea pentru tipar a unei asemenea lucrări cu un mare grad de dificultate. Sperăm că toate aceste eforturi, puse în slujba unei idei nobile, să fie recompensate de bunele aprecieri pe care autorii *Enciclopediei* arheologiei și istoriei vechi a României le așteaptă de la cititori.

Constantin Preda

www.mnir.ro

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

ENCICLOPEDIA ARHEOLOGIEI ȘI ISTORIEI VECHI A ROMÂNIEI (4 vol.) a fost elaborată pe parcursul anilor 1983–1990 de un larg colectiv de cercetători de la Institutul de Arheologie din București, Institutul de Arheologie din Cluj-Napoca, Institutul de Arheologie din Iași, Institutul de Tracologie, Muzeul Național de Istorie, Muzeul Militar Național, Institutul de Cercetări Socio-economice al Academiei Române din Craiova, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța, Muzeul de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca, Muzeul Județean Prahova și Muzeul Brukenthal din Sibiu. În cele cca 5 000 de articole este prezentată istoria României de la apariția omului în spațiul carpato-dunăreano-pontic și pînă la sfîrșitul secolului al X-lea, acoperind deci epocile istorice a căror cunoaștere se datorează în mod deosebit arheologiei. Primul volum cuprinde în înșiruire alfabetică termenii de la A la C.

Enciclopedia a fost anticipată de *Dicționarul de istorie veche a României*, apărut la Editura Științifică și Enciclopedică, în 1976, sub redacția acad. prof. D.M. Pippidi, lucrare ce constituia la acea dată, pe plan național, o operă de pionierat în domeniul științelor antichității.

Cartea umple un mare gol în literatura istorică românească, ea realizînd o punte de legătură între explozia informațională din lucrările arheologice cu caracter tehnic și din edițiile critice de izvoare (aride pentru cititorul obișnuit și chiar pentru începătorul în studiul istoriei vechi) cu lucrările de sinteză (monografii sau tratate) în care, în mod necesar, expunerea pornește de la un anume nivel de cunoștințe, iar izvoarele sînt invocate inevitabil selectiv și fără detalii, pentru a nu dăuna coerenței și limpezimii expunerii. Distingîndu-se prin ținuta sa științifică și prin caracterul său de instrument de lucru, *Enciclopedia* a fost concepută și ca o operă de popularizare și rapidă informare. Datorită caracterului său enciclopedic, lucrarea poate oferi cititorului dornic de a se informa imediat asupra unei localități sau zone, care sînt principalele descoperiri și monumente, interpretarea lor, măsura în care au contribuit la lămurirea unor aspecte ale istoriei României și valorile cu care participă la constituirea patrimoniului cultural național, devenind încă o dată extrem de utilă studenților, cadrelor didactice și tinerilor cercetători.

Concepută modern, lucrarea uzează de abrevieri în special pentru a se putea oferi într-un spațiu economicos cît mai multe referiri bibliografice. Autorii s-au preocupat de a asigura distribuirea judicioasă a informației și eliminarea repetițiilor inutile, articolele susținîndu-se și completîndu-se reciproc printr-un foarte elaborat sistem de trimiteri.

O serie de articole reflectă progresul înregistrat în ultimele decenii de domenii mai strict specializate ale cercetării arheologice, cum ar fi epigrafia și numismatica (inclusiv sigilografia), care au intervenit decisiv, cu materiale noi, dar și cu metode moderne de prelucrare în clarificarea unor probleme esențiale.

Evoluția societății omenești în spațiul carpato-danubiano-pontic este raportată la evoluția generală a societății omenești și cu precădere la situația din regiunile învecinate cu care s-au stabilit de timpuriu intense contacte. Este un bun prilej de a prezenta poziția istoriografiei românești în legătură cu interferențele istoriei noastre cu acelea ale altor popoare. Pentru realizarea acestui scop, în articolele de fond se oferă, de la caz la caz, fie elemente de comparație din zonele de contact, fie un scurt istoric al unor elemente de viață materială și spirituală asimilate și dezvoltate sau retransmise de societatea de la noi. De asemenea, au fost incluse articole tratînd fenomene economice, culturale, demografice, evenimente militare și personalități care aparțin istoriei universale dat care la un moment dat s-au întrepătruns cu istoria României (v. avari, bulgari, Bizanț, gepizi, Iustinianus etc.). Toate aceste articole sau părți de articole redau cititorului imaginea impresionantă a legăturilor străvechilor societăți locale cu regiuni întinse pe trei continente, de la Oceanul Atlantic pînă în Asia Centrală, Iran, Egipt și Africa de Nord.

Rezultatele fecunde ale cercetărilor interdisciplinare, datorate de asemenea cu precădere ultimelor decenii, vin să echilibreze și să completeze informațiile sau modalitățile tradiționale de analiză. Aflăm astfel articole și noțiuni care țin de geografie, geologie, paleontologie, paleobotanică, paleoclimatologie, de lingvistică, de demografie, sociologie, etnografie, folclor și etnomuzicologie, de arhitectură și istoria arhitecturii, de estetică și istoria artelor plastice, de drept și istoria dreptului, de statistica matematică, de analizele fizico-chimice etc.

Se cuvine remarcată și supleţea expunerii. Astfel, autorii argumentează soluțiile și

www.mnir.ro

concluziile la care s-a ajuns, dar sînt amintite critic și alte opinii și interpretări, mai vechi și mai noi, înfățișînd cititorului o lucrare deschisă, invitînd la studiu și meditație, la informare prin lecturi suplimentare, la urmărirea în viitor a problemelor aflate în atenția imediată a cercetării românești.

Autorii s-au străduit să folosească avantajele oferite de tratarea informației pe articole prin însoțirea acestora cu o bogată bibliografie și o ilustrație de foarte bună calitate, de cele mai multe ori inedită, care corespunde rolului ei de exemplificare, de auxiliar în asimilarea definițiilor și concluziilor. Cea mai mare parte a termenilor comuni a fost înseriată alfabetic în limba română, păstrînd forma latină sau greacă acolo unde aceasta a intrat în uz.

Sperăm ca strădaniile celor care au contribuit la apariția *Enciclopediei arheologiei și istoriei vechi a României* să fie răsplătite de o bună primire din partea publicului cititor.

www.mnir.ro

ABREVIERI

AA – Archäologischen Anzeiger des Deutschen Archäologischen Instituts.
A. Arh. – Arta şi Arheologia, Iaşi, I–XIV, 1927–1938.
AB – Analecta Bollandiana, Bruxelles.
ABSA – Annals of the British School of Athens.
Acad. – Academia
acad. – academician
ACMI – Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Bucureşti.
ACMIT – Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secţia pentru Transilvania.
ACR – I. Barnea, *Arta creştină în România*, Bucureşti, I (1979)–II(1981).
Acta Ant. Arch. – Acta Antiqua et Archaeologica, Szeged.
Acta Arch. Bud. – Acta Archaeologica, Budapesta.
Acta Arch. Carp. – Acta Archaeologica Carpatica, Krakow.
Acta Arch. Hung. – Acta Archaeologica Hungarica, Budapest.
ActaMN; *AMN* – Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
ActaMP; *AMP* – Acta Musei Porolissensis, Zalău.
Actes Congrès Mamaia – Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines, Mamaia, 6–13 sept. 1972, Bucureşti-Köln-Wien, 1974.
Actes du XIVe Congrès ét. byz. – Actes du XIVe Congrès international des études byzantines, Bucarest, 6–12 sept. 1971, I–II, Bucureşti, 1974–1975.
Act. Muz. – Activitatea Muzeelor, Cluj.
adm. – administraţie
AÉ – Archeologiai Értesitö, Budapest.
AEM – Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen, Wien.
AÉp; *Ann. Ép* – Année Épigraphique, Paris.
AFM – Alsófehérvármegye monográphiája, 1901.
AII(A) Cluj(-Napoca) – Anuarul Institutului de Istorie (şi Arheologie), Cluj(-Napoca).
AIIAIaşi – Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol", Iaşi.
AIIN – Anuarul Institutului de Istorie Naţională, Cluj.
AISC – Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj.
AJA – American Journal of Archaeology, Princeton.
AJPh – American Journal of Philology, Baltimore.
AKÖG – Archiv für Kunde Österreichischer Geschichtsquellen, Wien.
alt. – altitudine
Altaner, *Patrologie*[4] – Berthold Altaner, *Patrologie*[4], Freiburg, 1955.
AM – Arheologia Moldovei, Iaşi.
Amm. Marcell. – Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum libri XXXI*.
AMN = *ActaMN*
AMP = *ActaMP*
An. D. – Analele Dobrogei, Constanţa.
Ann. Ép. = *AÉp*
ANRW – Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York.
ante. – antic
antic. – antichitate
Ant. Tanul. – Antik Tanulmányok, Studia antiqua, Budapest.
AO – Arhivele Olteniei, Craiova.
Appian – Appiani, *Historia Romana*.
Arch. Hung. – Archaeologia Hungarica, Budapest.
Arch. Közl. – Archaeologiai Közlöny, Budapest.
Arch. Rozhl. – Archeologicke Rozhledy, Praha.
arheol. – arheologie
Arheologija-Sofia – Arheologija, Organ na Arheologij Institut i Muzej, Sofia.
arhit. – arhitectură
A. Aricescu, *Armata* – Andrei Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, Bucureşti, 1977.
Arist. – Aristotel, *Politica*.
Armbruster, *Romanité* – Adolf Armbruster, *La romanité des Roumains*, Bucureşti, 1977.
ARMSI – Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice, Bucureşti.
ARMSŞt – Academia Română. Memoriile Secţiei de Ştiinţe, Bucureşti.
Arrian – Arrian, *Anabasis*.
Ashweiler, *Administration* – H. Glykotzi-Ashweiler, *Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe–XIe siècles*, în *BCH*, 84, 1970, 1–111.
ASSP – Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice.
AŞUIaşi – Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi.
AUB – Analele Universităţii din Bucureşti, Seria Ştiinţe Sociale, Istorie, Bucureşti.
av. – avers
AVSL – Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Sibiu.
E. Babelon, *Traité* – E. Babelon, *Traité des monnaies grecques et romaines*, Paris.
BAR – British Archaeological Reports, International Series, Oxford.

www.mnir.ro

Barnea-Iliescu, *Constantin cel Mare* – I. Barnea, O. Iliescu, *Constantin cel Mare*, Bucureşti, 1982.
BAR – Biblioteca Academiei Române.
BASPR – Bulletin of the American School of Prehistoric Research, Old Lyme, Connecticut, S.U.A.
V. H. Baumann, *Ferma* – V.H. Baumann, *Ferma romană în Dobrogea*, Tulcea, 1983.
N. Bănescu, *Duchés* – N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradunavon) et de Bulgarie*, Bucarest, 1946.
M. Bărbulescu, *Interferenţe* – M. Bărbulescu, *Interferenţe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1984.
BCH – Bulletin de correspondence hellénique, Páris.
BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, Bucureşti.
BÉ – Bulletin Épigraphique, Paris.
J. Beneš – J. Beneš, *Die römischen Auxiliarformationen am unteren Donau*, în Sbornik Prači Filos. Fakult. Brnenske, 1970.
H. Bengtson, *Grundriss* – H. Bengtson, *Grundriss der Römischen Geschichte mit Quellenkfunde*, I, München, 1970.
D. Berciu, *APO* – D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Bucureşti, 1939.
D. Berciu, *Contribuţii* – D. Berciu, *Contribuţii la istoria neoliticului la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1961.
D. Berciu, *Zorile* – D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1958.
BerRGK – Berichten der Römisch-Germanischen Kommission, Frankfurt am Main.
M. Bernhart, *Handbuch* – Max Bernhart, *Handbuch zur Münzkunde der Römischen Kaiserzeit*, Halle, 1926.
V. Beševliev, *Kastellnamen* – V. Beševliev, *Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Werk „De aedificiis"*, Amsterdam, 1970.
Gh. Bichir, *Geto-dacii* – Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, Bucureşti, 1984.
BICS – Bulletin of the Institute of Classical Studies, London.
Fr. Bilabel – Fr. Bilabel, *Die römische Kolonisation*, Leipzig, 1920.
R. Billiard, *L'Agriculture* – R. Billiard, *L'Agriculture dans l'antiquité*, Paris, 1928.
BKL – Bányászati és kohászati lapok, Budapest.
BMI – Buletinul Monumentelor Istorice, Bucureşti.
BMC – Coins of the Roman Empire in the British Museum, London.
BOR – Biserica Ortodoxă Română, Bucureşti.
G. Bordenache, *Sculture* – G. Bordenache, *Sculture greche e romane nel Museo Nazionale di Antichità di Bucarest*, Bucureşti, 1969.
Gh. I. Brătianu, *Privilèges* – Gh. I. Brătianu, *Privilèges et franchises municipales dans l'Empire byzantin*, Paris-Bucureşti, 1936.
T.R.S. Broughton – T.R.S. Broughton, *The Magistrates of the Roman Republic, II, 199 BC–31 BC*, New York, 1952.
T.R.S. Broughton, Marcia Patterson – T.R.S. Broughton, Marcia Patterson, *The Magistrates of the Roman Republic, I, 509 BC–200 BC*, New York, 1951.
BSFN – Buletin de la Société Française de Numismatique, Paris.
BSH – Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique, Bucureşti.
BSNR – Buletinul Societăţii Numismatice Române, Bucureşti.
BSPF – Buletin de la Société Préhistorique Française, Paris.
BŞtA – Buletinul Ştiinţific al Academiei R.P. Române, Bucureşti.
Bucovală, *Sticlă* – M. Bucovală, *Vase antice de sticlă de la Tomis*, Constanţa, 1968.
G. Busolt, I^3 – G. Busolt, *Griechische Staatskunde*, Dritte, neugestaltete Auflage der griechischen Staats- und Rechtsaltertümer, München, 1920.
G. Busolt, H. Swoboda, II^3 – G. Busolt, *Griechische Staatskunde*, II. Hälfte, Darstellung einzelner Staaten und zwischenstaatlichen Beziehungen, bearb. von H. Swoboda, München, 1926.
BZ – Byzantinische Zeitschrift, München.
CA – Cercetări Arheologice, Bucureşti.
CAB – Cercetări Arheologice în Bucureşti, Bucureşti.
Cab. Num. – Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei Române.
R. Cagnat – R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, IVe éd., Paris, 1914.
Capidava – Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava, Monografie arheologică*, I, Bucureşti, 1958.
Cassiod. – Cassiodorus, *Chronica*.
M. Cârciumaru, *Mediul geografic* – M. Cârciumaru, *Mediul geografic în pleistocenul superior şi culturile paleolitice în România*, Bucureşti, 1980.
CercIst – Cercetări Istorice, Iaşi.
Cerc. Lg. – Cercetări de Lingvistică, Cluj.
CH – Coin Hoards, London.
M. Chiţescu, *RRCD* – Maria Chiţescu, *Numismatic Aspects of the History of the Dacian State. The Roman Republican Coinage in Dacia and Geto-Dacian Coins of Roman Type*, *BAR* 112, Oxford, 1981.
V. Christescu, *Viaţa* – V. Christescu, *Viaţa economică în Dacia romană*, Bucureşti, 1927.
V. Christescu, *Istoria* – V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, Bucureşti, 1937.
CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin.
CIMRM – Corpus inscriptionum et monumentarum religionis Mithriacae, ed. de J. Vermaseren, I-II, Leiden, 1960.
CN – Cercetări Numismatice, Bucureşti.
CNA – Cronica Numismatică şi Arheologică, Bucureşti.
Cod. Iust. – Codex Iustiniani.
Cod. Theod. – Codex Theodosianus.
coh. – *cohors* (lat., cohortă)
Colonna, *Storici* – Maria Elisabeta Colonna, *Gli storici bizantini dal IV al XV secolo*, I, *Storici profani*, Napoli, 1956.
com. – comună
G. Coman, *Stăruinţă, continuitate* – G. Coman, *Stăruinţă, continuitate. Repertoriul arheologic al judeţului Vaslui*, Bucureşti, 1980.
Coman, *Scriitori* – I. Coman, *Scriitori bisericeşti din epoca străromână*, Bucureşti, 1979.

www.mnir.ro

Const. Porph. – Constantin Porphyrogenetul, *De administrando Imperio.*
Conv. Lit. – Convorbiri Literare, Iaşi.
CRAI – Comptes Rendus des Séances de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres, Paris.
CreştCol – Creşterea Colecţiilor. Caiet selectiv de informare, Biblioteca Academiei Române, Bucureşti.
I. H. Crişan, *Burebista*[2] – I. H. Crişan, *Burebista şi epoca sa*, ediţia a 2-a, Bucureşti, 1977.
I. H. Crişan, *Spiritualitatea* – I. H. Crişan, *Spiritualitatea geto-dacilor. Repere istorice*, Bucureşti, 1986.
Criton – Criton, *Getica.*
Cultura bizantină în România – I. Barnea, O. Iliescu, Corina Nicolescu, *Cultura bizantină în România*, Bucureşti, 1971.
Fr. Cumont – Fr. Cumont, *Les religions orientales dans le paganisme romain*, IVe éd., Paris, 1929.
d.Hr. – după Hristos
DA – Ch. Darenberg, E. Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Paris.
Dacia – Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Bucarest, I-XII (1924–1947).
Dacia, N.S. – Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire ancienne, Nouvelle Série, Bucarest (1957–).
DACL – *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, Paris.
C. Daicoviciu, *Trans.* – C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1945.
H. Daicoviciu, *Dacia* – H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Bucureşti, 1972.
H. Daicoviciu, *Dacii* – H. Daicoviciu, *Dacii*, Bucureşti, 1968; ediţia a 2-a, 1972.
DAT – *Dictionnaire archéologique des techniques*, Paris, 1963.
DEAVR – R. Florescu, H. Daicoviciu, L. Roşu, *Dicţionar enciclopedic de artă veche a României*, Bucureşti, 1980.
De Laet, *Portorium* – S.J. De Laet, *Portorium. Étude sur l'organisation douaniere chez les Romains*, Brugges, 1949.
De Martino, *Costituzione* – Fr. De Martino, *Storia della costituzione romana*, IV, Napoli, 1966.
De Ruggiero, *DEAR* – E. De Ruggiero, *Dizionario epigrafico di Antichità Romane*, Spoleto.
diam. – diametru
DID I – D.M. Pippidi, D. Berciu, *Din istoria Dobrogei, I. Geţi şi greci la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1965.
DID II – R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei, II. Romanii la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1968.
DID III – I. Barnea, Şt. Ştefănescu, *Din istoria Dobrogei, III. Bizantini, români şi bulgari la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1971.
Diehl, *Justinien* – Ch. Diehl, *Justinien et la civilisation byzantine au VIe siècle*, Paris, 1901.
Dinogetia I – Gh. Ştefan, I. Barnea, Maria Comşa, E. Comşa, *Dinogetia I. Aşezarea feudală timpurie de la Bisericuţa-Garvăn*, Bucureşti, 1967.
Diodor – Diodor din Sicilia, *Bibliotheca Historica.*
Dion Cass. – Dion Cassius, *Historia Romana.*
Dion Chrys. – Dion Chrysostomos, *Orationes.*
Dion Per. – Dionysios Periegetes.
DissPann – Dissertationes Pannonicae, Budapest.
DIVR – D.M. Pippidi şi colectiv, *Dicţionar de istorie veche a României (Paleolitic-Sec. X)*, Bucureşti, 1976.
Dobo, *Verwaltung* – A. Dobó, *Die Verwaltung der römischen Provinz Pannonien von Augustus bis Diocletianus*, Budapest, 1968.
Dolg. Cluj – Dolgozatok – Travaux de la section numismatique et archéologique du Musée national de Transylvanie, Cluj, I–X, 1910–1919.
Dolg. Szeged – Dolgozatok – Travaux de l'Université Fr. Joseph, Szeged.
dr. – drept
EAA – *Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale*, Roma, 1958–1960.
EAZ – Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift, Berlin.
ECR – D. Tudor şi colectiv, *Enciclopedia civilizaţiei romane*, Bucureşti, 1982.
EDR – Ephemeris Daco-Romana, Annuario dell'Academia di Romania in Roma.
Epigraphica – Epigraphica, Rivista Italiana di epigrafia, Milano.
Epigraphica, Bucureşti, 1977 – *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès International d'épigraphie grecque et latine* (Constantza, 9–15 septembrie 1977), recueillis et publiés par D. M. Pippidi et Em. Popescu, Bucureşti, 1977.
Epigr. St. – Epigraphische Studien, Bonn-Düsseldorf.
Erd. M. – Erdély Múzeum, Cluj.
ESA – Europa Septentrionalis Antiqua, Helsinki.
Ét. byz. – Études byzantines, Paris.
etnogr. – etnografie
Euseb. Hieronym. – Eusebius Hieronymus, *Epistolae.*
Euseb. – Eusebius din Caesareea, *Chronicon.*
Eut. – Eutropius, *Breviarium.*
FGrHist – Die Fragmente der griechischen Historiker hersg. von Felix Jacoby, Berlin (apoi Leiden), 1923 şi urm.
FHDR ; IIR – *Fontes Historiae Daco-Romaniae – Izvoarele Istoriei României*, Bucureşti, I–1964, II–1970, III–1975, IV–1982.
FHG – Fragmenta Historicorum Graecorum, ed. C. Müller, Parisiis, 1841–1868.
FI – File de istorie, Bistriţa.
J. Filip – J. Filip, *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*, I–II, Praga, 1966, 1969.
J. Fitz, *Statthalter* – J. Fitz, *Die Laufbahn des Staatthalter in der römischen Provinz Moesien Inferior*, Weimar, 1966.
Folia Arch. – Folia Archaeologica, Budapest.
Frontin. – Frontinus, *Stratagemata.*
J. Gaudemet, *Institutions* – J. Gaudemet, *Institutions de l'antiquité*, Paris, 1967.
Geogr. Rav. – Geograful din Ravenna (Geograful ravenat).
Germania – Germania, Anzeiger der römisch-germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a. Main.
M. Giacchero, *Edictum* – M. Giacchero, *Edictum Diocletiani et Collegarum de pretiis rerum*

www.mnir.ro

venalium, in integrum fere restitutum e Latinis Graecisque fragmentis, I. Edictum; II. Imagines, Genova, 1974.

GGM – Geographi Graeci Minores, ed. C. Müller.

GGR – M.P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*, I–II², München, 1961.

Vl. Gheorghiev, *Trakite* – Vl. Gheorghiev, *Trakite i tehnijat ezik*, Sofia, 1977.

C. Gooss, *Chronik* – C. Gooss, *Chronik der archäologischen Funde-Siebenbürgens*, în *AVSL*, 13, 1876.

gr. – grec, grecesc

Grabar, *Martyrium* – A. Grabar, *Martyrium. Recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien*, Paris, I–II, Texte, 1946; Album, 1943.

greut. – greutate

G.R.B. Studies – Greek, Roman and Byzantine Studies. Durham, North Carolina.

R. Grosse, *Militärgeschichte* – R. Grosse, *Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung*, Berlin, 1920.

N. Gudea, *Porolissum* – N. Gudea, *Porolissum*, Bucureşti, 1986.

Guilland, *Institutions* – R. Guilland, *Recherches sur les institutions byzantines*, I–II, Berlin-Amsterdam, 1967.

H.A. – Historia Augusta.

J. Hampel, *Bronzkor* – J. Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, Budapesta, I (1886), II (1892), III (1896).

K. Hanell – K. Hanell, *Megarische Studien*, Lund, 1934.

HarvardStClPhil – Harvard Studies of Classical Philology.

F. Heichelcheim, *AEH*, III – F. M. Heichelcheim, *An Ancient Economic History*, III, Leyden, 1970.

Herodot – Herodot, *Historiae*.

Hesiod – Hesiod, *Theogonia*.

Hierocl. – Hierocles, *Synecdemos*.

Histria I – Em. Condurachi şi colab., *Histria. Monografie arheologică*, I, Bucureşti, 1954.

Histria II – Em. Condurachi şi colab., *Histria*, II, Bucureşti, 1966.

Histria III – C. Preda, H. Nubar, *Histria, III. Descoperirile monetare 1914–1970*, Bucureşti, 1973.

Histria IV – P. Alexandrescu, *Histria, IV. La céramique d'époque archaïque et classique*, Bucureşti, 1978.

Histria V – M. Coja, P. Dupont, *Histria, V. Ateliers céramiques*, Bucureşti, 1979.

Histria VI – Al. Suceveanu şi colab., *Histria, VI. Les thermes romains*, Bucureşti, 1982.

Hoffmann, *Bewegunsheer* – Dietrich Hoffmann, *Das spätrömische Bewegunsheer und die Notitia Dignitatum*, I–II, Düsseldorf, 1968.

K. Horedt, – *Untersuchungen* – K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bucureşti, 1958.

HTRTÉ – A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat Evkönyvei, I (1880)–XXII (1913).

Fr. Hultsch, *Metrologie* – Friederich Hultsch, *Griechische und Römische Metrologie*, Berlin, 1882.

C. Iconomu, *Opaiţe* – C. Iconomu, *Opaiţe greco-romane*, Constanţa, 1967.

IDR – *Inscripţiile Daciei Romane*, Bucureşti; I: I. I. Russu, *Diplomele militare. Tăbliţele cerate*, 1975; II: Gr. Florescu, C. Petolescu, *Oltenia şi Muntenia*, 1977; III/1: I. I. Russu, M. Dušanic, N. Gudea, V. Wollmann, *Dacia Superior 1, Zona de sud-vest*, 1977; III/2: I.I. Russu, I. Piso, V. Wollmann, *Dacia Superior 2, Ulpia Traiana Dacica (Sarmizegetusa)*, 1980; III/3: I.I. Russu, Oct. Floca, V. Wollmann, *Dacia Superior 3, Zona centrală*, 1984.

IG – Inscriptiones Graecae

IGB – G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, Serdicae, I² (1970), II (1958), III/1 (1961), III/2 (1964), IV (1966).

IGCH – An Inventory of Greek Coin Hoards, New York, 1973.

IGLR – Em. Popescu, *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV–XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976.

IGR – *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes*, ed. R. Cagnat, J. Toutain, G. Lafaye, Paris, 1906–1927.

IIR – *FHDR*

ILS – *Inscriptiones Latinae Selectae*, ed. H. Dessau.

Imp. – Imperiu

Inst. Arh. – Institutul de Arheologie

Inv. Arch. R. – *Inventaria Archaeologica Romaniae*, Bucureşti.

Iord. – Iordanes, *Getica*.

Iorga, *Histoire* – N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la Romanité orientale*, Bucarest, I–IV, 1937; V–X, 1940.

Gr. Ionescu, *Arhitectura* – Gr. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, Bucureşti, 1981.

IOSPE – *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini, Graecae et Latinae*, ed. B. Latyschev, I–IV, Petropoli, 1885–1901 (I²: Petropoli, 1916).

ISM – *Inscripţiile din Scythia Minor*, Bucureşti; I: D. M. Pippidi, *Histria şi împrejurimile*, 1983; II: I. Stoian, Al. Suceveanu, *Tomis şi teritoriul său*, 1987; V: Em. Doruţiu-Boilă, *Capidava-Troesmis-Noviodunum*, 1980.

ist. – istoric

IstRom – Academia Română, *Istoria României, I. Comuna primitivă, sclavagismul, perioada de trecere la feudalism*, Bucureşti, 1960.

It. Ant. – *Itinerarium Antonini*, în *Itineraria Romana*, vol. I, *Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense*, ed. Otto Cunz, Teubner, Leipzig, 1929.

Iustin – M. Iunianus Iustinus, *Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi*, ed. F. Ruehl.

Izvestija-Sofia – Izvestija, Bulletin de l'Institut archéologique bulgare, Sofia.

Izvestija-Varna – Izvestija na Varnenskoto Arheologičesko Družestvo, Varna; Izvestija na Narodnija Musei, Varna.

î.Hr. – înainte de Hristos.

înălţ. – înălţime

Jahrb. RGZM – Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz.

JCC – Jahrbuch der K.K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler, Wien.

JDAI – Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin.

www.mnir.ro

Jelentés SzNM 1910–1911 – Jelentés a Székély Nemzeti Múzeum állapotáról, 1910–1911, Sf. Gheorghe, 1912.
JNG – Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, München.
A.H.M. Jones, *LRE* – A.H.M. Jones, *The Later Roman Empire, 284–602*, I–IV, Oxford, 1964.
JÖAI – Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts, Wien.
JPEK – Jahrbuch für Prähistorische und Etnographische Kunst, Berlin.
JRS – The Journal of Roman Studies, London.
jud. – judeţ
J. Jung, *Fasten* – † Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, Innsbruck, 1894.
Κωκαλος – Κωκαλος (Kokalos), Studi pubbl. dall'Ist. di Storia antica dell'univ. di Palermo.
Közl. – Közlemények az erdélyi nemzeti Múzeum éremés régiségtárából, Cluj, I (1941) – IV (1944).
KSMoscova – Kratkie Soobščenija v dokladoh i plevyh issledovanijah, Moscova.
KSOdessa – Kratkie Soobščenija, Odessa.
KVSL – Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Braşov.
LA – Lexikon der Antike, Leipzig, 1977.
Lact. – Lactantius, *De mortibus persecutorum*.
lat. – latin, latinesc
lăţ. – lăţime
lb. – limbă
leg. – *legio* (lat., legiune)
Lemerle, *Philippes* – Paul Lemerle, *Philippes et la Macédoine à l'époque chrétienne et byzantine. Texte et Album*, Paris, 1945.
Lex. Myth. – *Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie* (W.H. Roscher), Leipzig, I–IV, 1884–1937.
LGS – *Leges Graecorum sacrae e titulis collectae*, ed. J. de Prott, L. Ziehen, I–II, Leipzig, 1896–1906.
Liddel-Scott, *Lexicon; LSJ* – H.G. Liddel, R. Scott, H.S. Jones, *A Greek-English Lexicon*, Oxford, 1968.
lit. – literatură
localit. – localitate
LSJ – Liddel-Scott, *Lexicon*.
lung. – lungime
M. Macrea, *Viaţa* – M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1968.
MagIst – Magazin Istoric, Bucureşti.
I. Marţian, *Rep.* – I. Marţian, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, Bistriţa, 1920.
MASP – Materiali po arheologii Severnogo Pričernomorija, Odessa.
Materiale – Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti.
MBBM – Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum, Sibiu.
MCC – Mitteilungen der K.K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler, Wien.
MemAntiq – Memoria Antiquitatis, Piatra-Neamţ.
Memnon – Memnon, *De Heracleia*.
MIA – Materiali i issledovania po arheologii SSSR, Moscova.
Micu, *Călăuza* – I. Micu, *Călăuza vizitatorului în Muzeul regional al Dobrogei*. Secţiunea arheologică, anexă la Analele Dobrogei, 18, 1937.
V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie* – V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, Bucureşti, 1980.
milen. – mileniu
B. Milleker, *Délm.* – B. Milleker, *Délmagyarország régiséletei a honfoglalás elötti időkből*, Timişoara, I – III, 1897 – 1906.
MINAC – Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie, Constanţa.
mitol. – mitologie
B. Mitrea, C. Preda, *Necropole* – B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea în Muntenia*, Bucureşti, 1966.
MKÉ – Múzeumi és könyvtári értesitö, Budapest, I (1907) – XII (1918).
MMN – Muzeul Militar Naţional.
MN – Muzeul Naţional, Bucureşti.
MNA – Muzeul Naţional de Antichităţi, Bucureşti.
MNI – Muzeul Naţional de Istorie.
Moga-Russu, *Lapidariul* – M. Moga, I.I. Russu, *Lapidariul Muzeului Banatului. Monumente epigrafice romane*, 1979.
Moravcsik, *Byzantinoturcica* – Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I–II, Berlin, 1918.
S. Morintz, *Contribuţii* – S. Morintz, *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, Bucureşti, 1978.
MPR – I. Barnea, *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Città del Vaticano, 1977.
MSNAF – Mémoires de la Société Nationale des antiquaires de France, Paris.
munic. – municipiu
muz. – muzeu
NAC – Numismatica e antichità classiche. Qnaderni Ticinesi, Lugano.
NC – Numismatic Chronicle, London.
NÉH – Nouvelles Études d'Histoire, Bucarest.
J.F. Neigebaur, *Dacien* – J.F. Neigebaur, *Dacien aus den Ueberresten des klassischen Alterthums*, Berlin, 1851.
I. Nestor, *Stand* – I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtenforschung in Rumänien*, în *BerRGK*, 22, 1933.
R. Netzhammer – R. Netzhammer, *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*, Bukarest, 1918.
NMESM – *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanţa, 1964.
NNM – Numismatic Notes and Monographs, New York.
Not. Dign. – *Notitia Dignitatum*.
Not. Epis. – *Notitia Episcopatum*.
NSf. – Numismatika i Sfragistika, Kiev.
Num. K. – Numismatikai Közlöny, Budapest.
NZ – Numismatische Zeitschrift, Wien.
OCD – *Omagiu lui C. Daicoviciu*, Bucureşti, 1960.
Oikonomidès, *Listes* – N. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantine des IXe et Xe siècles*, Paris, 1972.
Orlandos, *Basilike* – A.K. Orlandos, Ἠξυλοστεγος παλαιοχριστιανικη βασιλικη της Μεσογειακης Λεκανης, I–II, Athena, 1952–1954.
Orosius – Orosius, *Historiarum adversus paganos libri septem*.

www.mnir.ro

G. Ostrogorsky – G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*[2], München, 1963.
G. Ostrogorsky, *Histoire* – G. Ostrogorsky, *Histoire de l'état byzantin*, Paris, 1956.
C. Patsch, *Beiträge* – C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, V. Aus 500 Jahren vorrömischer und römischer Geschichte Südosteuropas*, 1. Teil, *Bis zur Festsetzung der Römer in Transdanuwien*; 2. Teil, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan*, Wien, 1932–1937.
Pausan. – Pausanias, *Descriptio Graecae.*
Păcuiul lui Soare I – P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, I, Bucureşti, 1972.
Păcuiul lui Soare II – P. Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare. Aşezarea medievală (sec. XIII–XV)*, II, Bucureşti, 1977.
V. Pârvan, *Castrul de la Poiana* – V. Pârvan, *Castrul de la Poiana şi drumul roman prin Moldova de Jos*, în *ARMSI*, XXXVI.
V. Pârvan, *Contribuţii* – V. Pârvan, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, Bucureşti, 1911.
V. Pârvan, *Descoperiri* – V. Pârvan, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, în *ARMSI*, XXXV, 1913.
V. Pârvan, *Durostorum* – V. Pârvan, *Municipium Aurelium Durostorum*, în Rivista di Filologia e di Istruzione Classica, Torino, 1924.
V. Pârvan, *Gerusia din Callatis* – V. Pârvan, *Gerusia din Callatis*, în *ARMSI*, XXXIX, 1920.
V. Pârvan, *Getica* – V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Bucureşti, 1926.
V. Pârvan, *Histria IV* – V. Pârvan, *Histria IV. Inscripţii găsite în 1914 şi 1915*, în *ARMSI*, XXXVIII, 1916.
V. Pârvan, *Histria VII* – V. Pârvan, *Histria VII. Inscripţii găsite în 1916, 1921 şi 1922*, în *ARMSI*, s. III, t. II, mem. 1, 1923.
V. Pârvan, *Inceputurile* – V. Pârvan, *Inceputurile vieţii romane la gurile Dunării*, Bucureşti, 1923; ediţia a II-a, îngrijită şi adnotată de R. Vulpe, Bucureşti, 1974.
V. Pârvan, *Nuove considerazioni* – V. Pârvan, *Nuove considerazioni sul vescovato della Scizia Minore*, Roma, 1925 (extr. din Rendiconti della Pontificia Academia Romana di Archeologia, II).
V. Pârvan, *Salsovia* – V. Pârvan, *Salsovia*, Bucureşti, 1906.
V. Pârvan, *Tropaeum* – V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum. Consideraţii istorice*, Bucureşti, 1911.
V. Pârvan, *Ulmetum* – V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, I–III, în *ARMSI*, XXXIV, XXXVI, XXXVII, 1912–1915.
V. Pârvan, *Zidul cetăţii Tomi* – V. Pârvan, *Zidul cetăţii Tomi*, în *ARMSI*, XXXIX, 1920.
PBF – Prähistorische Bronzefunde Europas, München.
G. Perrot – G. Perrot, *Mémoires d'archéologie, d'épigraphie et d'histoire*, Paris, 1975.
M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele* – M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele de bronzuri în România*, Bucureşti, 1977.
M. Petrescu-Dîmboviţa, *Die Sicheln* – M. Petrescu-Dîmboviţa, *Die Sicheln in Rumänien*, *PBF*, 18, 1, München, 1978.
H.G. Pflaum, *Carrières* – H.G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire Romain*, Paris, I–II (1960)–III (1961).
P.G. – *Patrologia Graeca.*
Philippide, *Orig.* – Al. Philippide, *Originea Românilor*, Iaşi, I (1925) – II (1928).
B. Pick, I, 1 – B. Pick, *Die antiken Münzen von Dazien und Moesien*, I, 1 Berlin, 1898.
B. Pick, K. Regling, I, 2 – B. Pick, K. Regling, *Die antiken Münzen von Dazien und Moesien*, I, 2, Berlin, 1910.
Piganiol, *L'empire chrét.* – A. Piganiol, *L'empire chrétien (315–395)*, IIe éd. mise à jour par A. Chastagnol, Paris, 1972.
K. Pink, *Münzprägung* – K. Pink, *Der Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, în *Diss-Pann*, S. II, 15, 1938.
D.M. Pippidi, *Contribuţii*[2] – D.M. Pippidi, *Contribuţii la istoria veche a României*, ed. a II-a, Bucureşti, 1967.
D.M. Pippidi, *I Greci* – D.M. Pippidi, *I Greci nel Basso Danubio dall'età arcaica alla conquista romana*, Milano, 1971.
D.M. Pippidi, *Studii* – D.M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice. Texte şi interpretări*, Bucureşti, 1969.
PIR[2] – *Prosopographia Imperii Romani*, editio altera, ed. E. Groag, A. Stein, Leiva Petersen, Berlin, 1933.
Plin. B. – Pliniu cel Bătrîn, *Naturalis historia.*
Plin. T. – Pliniu cel Tînăr, *Epistolae.*
PLRE – *The Prosopography of the Later Roman Empire*, Cambridge; I, A.H.M. Jones, J.R. Martindale, J. Morris, 1971; II, J.R. Martindale, 1980.
Plut. – Plutarch, *Vitae parallelae.*
Poland – Fr. Poland, *Geschichte des Griechischen Vereinswesens*, Leipzig, 1909.
Polyain. – Polyainos, *Stratagemata.*
Polyb. – Polybios, *Historiae.*
Pomp. Mela – Pomponius Mela, *De chorographia.*
Pomp. Trogus – Pomponius Trogus, *Historiae Philippicae.*
G. Popilian, *CRO* – G. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976.
G. Popilian, *Locusteni* – G. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980.
C. Preda, *Callatis* – C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, Bucureşti, 1980.
C. Preda, *Monedele geto-dacilor* – C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, Bucureşti, 1973.
C. Preda, *Sprîncenata* – C. Preda, *Geto-dacii din bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprîncenata*, Bucureşti, 1986.
Procop., *De aed.* – Procopios din Caesareea, *De aedificiis.*
D. Protase, *Problema continuităţii* – D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Bucureşti, 1966.
Przeglad Arch. – Przeglad Archeologicny. Revue Archéologique Polonaise, Poznan.
Ps. Scym. – Pseudo-Scymnos, *Periegesis.*
Ptol., *Geogr.* – Cl. Ptolomaei, *Geographia.*
PZ – Prähistorische Zeitschrift, Leipzig-Berlin.
RA – Revue Archéologique, Paris.

www.mnir.ro

RAC – Reallexicon für Antike und Christentum, Stuttgart.
RAJB – Al. Păunescu, P. Şadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani*, Bucureşti, 1976.
RAJI – V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al judeţului Iaşi*, Iaşi, I (1984) – II (1985).
Rad Vojvod. Muz. – Rad Vojvodjanskih Muzea, Novi Sad.
Raport MNA 1942–1943 – *Raport asupra activităţii ştiinţifice a Muzeului Naţional de Antichităţi din anii 1942–1943*, Bucureşti, 1944.
RBN – Revue Belge de Numismatique et Sigillographie, Bruxelles.
RE – *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, hersg. von A. Pauly, G. Wissowa, W. Kroll, K. Ziegler.
RÉA – Revue des Études Anciennes, Bordeaux.
Reallex. z. Byz. Kunst. – *Reallexikon zur byzantinischen Kunst*, Stuttgart.
RÉG – Revue des Études grecques, Paris.
rel. – religie
Relations – *Relations between the Autochtonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, Bucureşti, 1975.
R. Rémondon, *Crise* – R. Rémondon, *La crise de l'Empire Romain de Marc Aurèle à Anastase*, Paris, 1964.
Rep. – Republica
RepCluj – *Repertoriul arheologic al Transilvaniei*, mss la Institutul de istorie şi arheologie din Cluj-Napoca.
RÉR – Revue des Études Roumaines, Paris.
Res. gest. – *Res gestae divi Augusti.*
RÉSEE – *Revue des études Sud-Est européennes*, Bucarest.
reşed. – reşedinţă
Rev. de Philol., de Litt. et d'Hist. anciennes – Revue de Philologie, de Littérature et d'Histoire anciennes, Paris.
Rev. ist. – Revista de istorie, Bucureşti.
RevMuz – Revista Muzeelor, Bucureşti.
RHSÉE – Revue Historique du Sud-Est européen, Bucarest.
RIAF – Revista pentru istorie, arheologie şi filologie, Bucureşti.
RIR – Revista istorică română, Bucureşti.
RMMMIA – Revista Muzeelor şi Monumentelor, Monumente Istorice şi de Artă, Bucureşti.
RN – Revue Numismatique, Paris.
M. Roska, *Rep.* – M. Roska, *Erdély Régészeti Repertóriuma*, Cluj, 1942.
M. Rostovţev, *SEHRE*^{2} – M. Rostovţev, *Social and Economic History of The Roman Empire*^{2}, Oxford, 1979.
RPAN – Revista de Preistorie şi de Antichităţi Naţionale, Bucureşti, I–IV, 1937–1940.
RRH – Revue Roumaine d'Historie, Bucarest.
RRHA – Revue Roumaine d'Histoire de l'Art, Bucarest.
I.I. Russu, *DacPanInf* – I.I. Russu, *Dacia şi Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, Bucureşti, 1973.
I.I. Russu, *Elementele* – I.I. Russu, *Elementele traco-getice în Imperiul roman şi în Byzantium (veacurile III–VII), Contribuţii la istoria şi romanizarea tracilor*, Bucureşti, 1976.
I.I. Russu, *Illirii* – I.I. Russu, *Illirii. Istoria, limba şi onomastica, romanizarea*, Bucureşti, 1969.
rv. – revers
SA – Sovetskaja Arheologija, Moscova.
S. Sanie, *Civilizaţia* – S. Sanie, *Civilizaţia romană la est de Carpaţi şi romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. –III e.n.)*, Iaşi, 1981.
S. Sanie, *CODR* – S. Sanie, *Cultele orientale în Dacia romană*, I, Bucureşti, 1981.
Al. Săşianu, *Moneda antică* – Al. Săşianu, *Moneda antică în vestul şi nord-vestul României*, Oradea, 1980.
M. Sâmpetru, *Tropaeum II* – M. Sâmpetru, *Tropaeum Traiani, II. Monumentele romane*, Bucureşti, 1984.
Schlumberger, *Sigillographie* – G. Schlumberger, *Sigillographie de l'empire byzantin*, Paris, 1984.
SCIV(A) – Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti, 1950 – 1974 (1974–).
SCN – Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti.
C. Scorpan, *Cav. trac* – C. Scorpan, *Cavalerul trac*, Constanţa, 1967.
C. Scorpan, *Rep. bacch.* – C. Scorpan, *Reprezentări bacchice*, Constanţa, 1966.
SCFocşani ; *Piteşti* etc. – *Studii şi Comunicări*, Focşani: Piteşti etc.
SCŞCluj ; *Iaşi* – Studii şi Cercetări Ştiinţifice, Cluj; Iaşi.
SEG – *Supplementum epigraphicum Graecum.*
SesCŞMIst – Sesiunea de Comunicări Ştiinţifice a Muzeelor de Istorie.
SHA – Scriptores Historiae Augustae.
SMMIM – Studii şi Materiale de Muzeografie şi Istorie Militară, Bucureşti.
SMSuceava ; *Tg. Mureş* – Studii şi Materiale, Suceava; Tg. Mureş.
F. Sokolowski – F. Sokolowski, *Lois sacrées des cités grecques*, Paris, 1969.
Sozomenos – Sozomenos, *Historia ecclestiastica.*
SRIR, I, 1954 – *Studii şi referate de istorie a României*, I, 1954.
StCl – Studii Clasice, Bucureşti.
A. Stein, *Daxien* – A. Stein, *Die Reichsbeamten von Daxien*, Budapest (*DissPann*, S. I, 12), 1944.
A. Stein, *Moesien* – A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapest (*DissPann*, S. II, 2), 1940.
E. Stein, *Histoire* – E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, Paris; I: *De l'État romain à l'État byzantin (284–476)*, 1959; II: *De la disparition de l'Empire d'Occident à la mort de Justinien (476–565)*, 1949.
I. Stoian, *Tomitana* – I. Stoian, *Tomitana*, Bucureşti, 1962.
Strab. – Strabonis, *Geographica.*
strat. – stratigrafie
Studii – Studii. Revistă de istorie, Bucureşti.
Studigné Zvesti, Nitra – Studigné Zvesti Archeologického Ustavu, Nitra.
Al. Suceveanu, *VEDR* – Al. Suceveanu, *Viaţa economică în Dobrogea romană. Secolele I–III e.n.*, Bucureşti, 1977.

www.mnir.ro

Suet. – C. Suetonii Tranquilli, *De vita Caesarum libri.*
suburb. – suburban
Syll.[3] – *Sylloge inscriptionum Graecarum*, ed. G. Dittenberger, 1915–1924.
R. Syme – R. Syme, *Danubian Papers*, Bucarest, 1971.
Tab. Peut. – *Tabula Peutingeriana*, în *Itineraria Romana, Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana dargestellt von Konrad Miller*, Stuttgart, 1916.
G. Téglás, *HunyadmTört* – G. Téglás, *Hunyad vármegye története*, Budapest, I, 1902.
D. Gh. Teodor, *Romanitatea* – D. Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană şi Bizanţul în veacurile V–XI e.n.*, Iaşi, 1981.
D. Gh. Teodor, *Teritoriul* – D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V–XI e.n. Contribuţii arheologice şi istorice la problema formării poporului român*, Iaşi, 1978.
Teodorescu, *Monumente* – D.M. Teodorescu, *Monumente inedite de la Tomis*, Bucureşti, 1918.
terit. – teritoriu
Themist., *Or.* – Themistios, *Orationes.*
Theoph. Simm. – Theophylaktos Simmokattes, *Historiae.*
B. Thomasson, *Laterculi* – *Laterculi Praesidum, Moesia, Dacia, Thracia*, ed. B. Thomasson, Göteborg, 1977.
TIR – *Tabula Imperii Romani*, L, 34, Budapest, 1968; L, 35, Bucureşti, 1969.
Tit. Liv. – Titi Livii, *Ab urbe condita libri.*
TM – Trésors monétaires, Paris.
Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches* – Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, Bucureşti, 1900.
Gr. Tocilescu, *Monumentele* – Gr. Tocilescu, *Monumentele epigrafice şi sculpturale ale Muzeului Naţional de Antichităţi din Bucureşti*, Bucureşti, I (1902) – II (1908).
O. Toropu, *Romanitatea târzie* – O. Toropu, *Romanitatea târzie şi străromânii în Dacia traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976.
Tropaeum I – I. Barnea şi colab., *Tropaeum Traiani, I. Cetatea*, Bucureşti, 1979.
Tuc. – Thukydides, *Historiai.*
D. Tudor, *Arh. rom.* – D. Tudor, *Arheologia romană*, Bucureşti, 1976.
D. Tudor, *OR*[3]; *OR*[4] – D. Tudor, *Oltenia romană*, ediţia a III-a, Bucureşti, 1968; ediţia a IV-a, Bucureşti, 1978.
D. Tudor, *Or. Trg. Sate (OTS)* – D. Tudor, *Oraşe, târguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti, 1968.
D. Tudor, *Les ponts* – D. Tudor, *Les ponts romains au Bas-Danube*, Bucureşti, 1974.
D. Tudor, *Podurile* – D. Tudor, *Podurile romane la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1972.
urb. – urbanism
A. A. Vasiliev, *HEB* – A. A. Vasiliev, *Histoire de l'État Byzantin*, I–II, Paris, 1932.
V. Vasiliev, *Sciţi-agafîrşi* – V. Vasiliev, *Sciţii-agafîrşi pe teritoriul României*, Cluj, 1980.
VDI – Vestnik Drevnej Istorii, Moscova.
Veget., *Epit.* – Vegetius, *Epitomae.*
V. Velkov, *Cities* – V. Velkov, *Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity (Studies and Materials)*, Amsterdam, 1977.
Ver., *Aen.* – Vergilius, *Aeneis.*
Cr. Vlădescu, *ARDI* – Cr. M. Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, Bucureşti, 1983.
A. Vulpe, *Ferigile* – A. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile, Monografie arheologică*, Bucureşti, 1967.
R. Vulpe, *HAD* – R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938.
W. Wagner, *Dislokation* – W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938.
Wörterbuch – Fr. von Schröter, *Wörterbuch der Münzkunde*, Berlin-Leipzig, 1930.
Xenofon – Xenofon, *Anabasis.*
N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *Aşezări* – N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *Aşezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1970.
J. Zeiller – J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris, 1918.
ZfA – Zeitschrift für Archäologie, Berlin.
ZfN – Zeitschrift für Numismatik, Berlin.
Zosimos – Zosimos, *Historia nova.*

www.mnir.ro

A

Aba, *fiica lui Hecataios* (sec. 2 d.Hr.), una dintre cele mai strălucite reprezentante ale aristocraţiei oraşului Histria din perioada Antoninilor. În decretul prin care este onorată, i se menţionează descendenţa din părinţi „iluştri" (deţinători de funcţii civile şi religioase), deţinerea preoţiei Cybelei, împărţirea a cîte doi denari membrilor sfatului, gerusiei, adoratorilor lui Poseidon, medicilor şi profesorilor, precum şi o cantitate de vin membrilor triburilor, cîntăreţilor de imnuri, dulgherilor, meşteşugarilor de pe „calea sacră" şi adoratorilor lui Heracles, în sfîrşit îndeplinirea exemplară a tuturor obligaţiilor implicate de amintita preoţie. Pe lîngă marea cantitate de informaţii privind organizarea internă a Histriei, decretul emis în onoarea A. marchează „apogeul" erei aşa-numiţilor binefăcători din primele sec. ale stăpînirii romane în oraşele vest-pontice. *(ISM,* I, 57).

A.S.

Ababa (Hababa), nume presupus trac (din Moesia) şi apoi alan în cîteva texte antc. şi atribuit mamei lui Maximinus Thrax, a cărui origine etnică a fost considerată pe rînd ca decurgînd din cele două antroponime. În realitate, combinaţie de silabe derivată din epitetul gr. μιξοβάρβαρος din a cărui primă jumătate a fost de altfel confecţionat şi numele „Micca" al tatălui împăratului care era într-adevăr de origine moesică, ca şi mama sa, o localnică romanizată, potrivit însuşi epitetului amintit. De semnalat că asemănarea cu theonimul trac *Aba* sau cu un antroponim asemănător din două inscripţii nu justifică decît, eventual, fabricarea în sec. 4 d.Hr. a numelui A., explicată însă ca mai sus.

DID II, 220–223; I.I. Russu, *Elementele,* 28–33; Vl. Gheorghiev, *Trakite,* 47.

A.B.

abac (abacă) (gr. ἄβαξ; lat. *abacus*) 1. Instrument (tabletă) de calcul folosit în antic. pentru efectuarea celor patru operaţii aritmetice. 2. Element din → capitel care face legătura între partea sprijinită pe → coloană sau → pilastru şi → arhitravă sau → arc. În sec. 5–6 d. Hr. se dezvoltă mult faţă de formele greco-romane, dînd naştere → impostei.

A.B.

abbevillian, facies cultural din paleoliticul inferior denumit astfel după localitatea Abbeville (Franţa). Denumit şi chellean de H. Breuil. Inventarul litic a. întîlnit în depuneri remaniate (în aluviuni recente) se caracterizează, în afară de aşchii grosiere mai mult sau mai puţin prelucrate, prin piese mici bifaciale obţinute prin desprinderi largi, cu taloane rezervate şi cu muchiile sinuoase păstrînd o parte din suprafaţa naturală (cortexul) a bulgărului din care au fost prelucrate. Aceste bifaciale neregulate, rulate şi concasate au fost descoperite de Ault du Mesnil în pietrişurile fluviatile cu faună fosilă *(Rhinoceros, Hippopotamus amphibius forma major, Equus aff. stenonis)* provenind din terasa foarte înaltă a rîului Somme,

Fig. 1. Bifacială de silex de [illegible] găsită în prundişurile Văii Dîrjovului.

www.mnir.ro

la Abbeville. Cronologic, ele ar putea data din prima fază a Pleistocenului mijlociu (cca 700000 – 650000 ani), perioadă care corespunde interglaciarului Günz-Mindel. Pe terit. țării noastre piese bifaciale de tip a. s-au găsit în depunerile remaniate ale Văii Dîrjovului.

F. Bordes, *Le Paléolithique dans le monde*, Paris, 1968, 24, 52 – 64; H. de Lumley, în *La Préhistoire Française*, I, 1, Paris, 1976, 21.

A.P.

Abonuteichos, oraș gr. din Paphlagonia (azi Inebolu, Turcia) al cărui nume a fost schimbat de → Marcus Aurelius, în Ionopolis. Din A. provin doi membri ai unui colegiu al Cavalerului trac, prezidat de o *mater Romanorum* (Menia Iuliane) de la → Tomis (sec. 2 d.Hr.). Statuia lui → Glycon de la Tomis, ca și cele două dedicații de la → Apulum către aceeași divinitate atestă deopotrivă relații intense între regiunile noastre și A., unde a fost adoptat, în sec. 2 d.Hr., cultul acestei divinități, instituit de „falsul" (după expresia lui Lucian) profet Alexandros.

O. Hirschfeld, în *RE*, 1, 1894, col. 106; I. Stoian, *Tomitana*, 70, nr. 3; G. Bordenache, în *StCl*, 6, 1964, 157–163 și 7, 1970, 135–136; *CIL*, III, 1021, 1022; M. Macrea, *Viața*, 374; D.M. Pippidi, *Studii*, 306.

A.S.

abrasax (abraxas) (gr.), denumire criptografică folosită de gnosticii lui Basilide din Alexandria (prima jumătate a sec. 2 d.Hr.), pentru divinitatea lor supremă. Totalul cifrelor pe care le reprezintă literele gr. ce alcătuiesc cuvîntul ἄβραξας este 365, echivalent cu totalul zilelor anului solar. Simbol al infinitului, al veșniciei, cuvîntul a. era înscris pe unele gemme din sec. 2 – 3 d.Hr., denumite *gemme* a. (*gemmae abraxeae*) și purtate ca amulete. Gemme de acest tip s-au descoperit la → Romula și Orlea (jud. Olt). Pe altele aparținînd aceleiași categorii de talismane, cuvîntul a. lipsește, locul lui luîndu-l reprezentări fantastice cu corp uman, cap de cocoș, de măgar sau de leu, picioare în formă de șerpi și inscripții cu conținut greu de înțeles. Astfel de gemme au apărut la → Tomis, → Dinogetia, → Porolissum și → Romînași (jud. Sălaj).

DACL, 1, 1907, col. 127–155; G. Popilian, în *SCN*, 5, 1971, 211–213.

I.B.

Abrittus (azi Razgrad, Bulgaria), oraș roman în Moesia Inferior. Aici, în iunie 251 d.Hr., armatele romane aflate sub Decius au suferit o mare înfrîngere din partea goților conduși de regele Kniva, împăratul căzînd în luptă. Distrus de avari și slavi în sec. 6.

E.T.

Abrud, oraș în jud. Alba, pe terit. căruia au fost descoperite urmele unei așezări rutale romane, a cărei viață era strîns legată de cea a importantului centru de la → Alburnus Maior. O mică fortificație *(castellum)* a fost identificată la S de A., pe locul „Cetățuia". O inscripție în lb. gr. pe un medalion de teracotă atestă practicarea aici a cultului lui Serapis, ca și eventuala prezență a unor adepți ai zeului, veniți din Egipt (*ITR*, L 34, 23).

D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 196.

E.N.

absidă (<gr. ἁψις „arc", „boltă"; lat. *absida*), la clădirile romane, romano-bizantine și mai tîrzii, încăpere semicirculară, acoperită de o hemisferă, în continuarea unei săli dreptunghiulare. Denumită și *concha*, *tribunal* sau *exedra*. În epoca romană a. se întîlnește de obicei la nimphee, therme, comandamente militare, bazilici și lăcașuri de cult păgîne. Începînd cu sec. 4 d.Hr., a. a fost folosită la bazilicile creștine și apoi la bisericile bizantine, aflîndu-se în axul acestora, de obicei pe latura îngustă, de E. Din sec. 4–5, a. bazilicilor creștine a început să aibă la exterior cîte trei, iar apoi cinci și mai rar șapte sau chiar nouă laturi. Pe terit. României se cunoaște cîte o a. la comandamentul castrului de la → Drobeta și la cel al cetății → Ulmetum. La clădirea thermelor de la Dinogetia (sec. 4 d.Hr.), cele trei încăperi → *caldarium*, → *tepidarium* și → *frigidarium* sînt prevăzute cu cîte o a. semicirculară în interior și cu cîte trei laturi la exterior, fiind, probabil, cele mai vechi a. de acest tip cunoscute pînă acum. Bazilicile paleocreștine de la → Tomis, → Histria, → Tropaeum Traiani, Dinogetia etc. au cîte o a. în axul principal, pe latura de E. A. bazilicii mari de la → Argamum avea trei laturi la exterior. Două bazilici de la → Troesmis și o clădire cu funcție comercială de la NE de thermele din interiorul cetății Histria, aveau cîte o a. cu cinci laturi la exterior. Singură

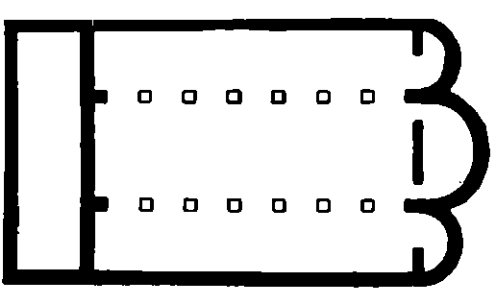

Fig. 2. Bazilică cu trei abside, sec. 6 (Ibida).

bazilica creștină de la → Ibida (Libida) era prevăzută cu trei a. spre E, cîte una corespunzînd fiecărei nave. Dintre edificiile bizantine, biserica de la Dinogetia avea spre E o mică a. cu cinci laturi la exterior. Fiecare din cele șase bisericuțe rupestre de la → Basarabi are cîte o a., ce îndeplinea funcția de altar, al cărei exterior nu este

www.mnir.ro

aparent. *Contra*-**a.** sau **a.** situată față în față cu **a.** altar, pe latura îngustă de V a bazilicii, este prezentă la unele bazilici paleocreștine din Africa de N, Spania și mai rar Dalmația și Grecia. Era folosită cu prilejul adunărilor legate de slujbele pentru înmormîntări și pomenirea morților. O mică *contra*-**a.** poseda una din bisericuțele rupestre (E3) din cariera de cretă de la Basarabi (fost Murfatlar) (jud. Constanța) (sec. 10), al cărei plan imita pe cel al unei bazilici paleocreștine.

Ch. Delvoye, *Apsis*, în *Reallex. z. byz. Kunst*, 1, 1963, 246–268; I. Barnea, în *Dacia, N.S.*, 11, 1967, 248–249; *MPR*, 121 sq.; *DID III*, 181 sq.; P. Testini, *Archeologia cristiana*, Roma, 1958, 58–586; Ch. Delvoye, *Apsis*, în *Reallex. z. byz. Kunst*, 2, 1963, 259–260; N. Duval, *Sbeitla et les églises africaines à deux absides*, Paris, 1971; *DID III*, 190–191.

I.B.

Aburnius Caedicianus O. (sec. 2 d.Hr.), legat al *leg. XIII Gemina* (140 d.Hr.). Menționat ca *leg(atus) Aug(usti)* pe o inscripție de la Apulum, închinată lui Iupiter Stator.

CIL, III, 1089; *PIR*, I², 3, nr. 21.

M.Z.

acant (gr. ἄκανθος; lat. *acanthus*, „plantă spinoasă"), motiv decorativ frecvent în antic. clasică,

Fig. 3. Impostă din marmură decorată cu frunze de acant (sec. 6) descoperită la cetatea Tropaeum Traiani.

reproducînd naturalist sau stilizat frunzele unor plante mediteraneene. Se întîlnește în special pe decorația coșului unor → capiteluri (corintice) sau pe → impostele celor romane tîrzii ca și în decorul → toreuticii greco-romane importate și în lumea geto-dacă. În orfevrăria romană tîrzie motivul era folosit la împodobirea unor vase de metal. Astfel în tezaurul de la → Pietroasele, cana *oenochoe* este împodobită cu o floare de **a.** realizată prin poansonare, iar la coșulețele poligonale sau la fibula mare floarea de **a.** a fost realizată în tehnica stilului policrom. Motivul **a.** este întîlnit și în decorul sculptural al monumentului triumfal de la → Adamclisi, ori în alte decorații arhitectonice.

A.B. și R.H.

Acbunar v. Mircea Vodă

Acervetis v. Callatis

acheulean, principal facies cultural aparținînd paleoliticului inferior. Denumit astfel după cartierul Saint-Acheul din Amiens (Franța). Cuprinde atît piese bifaciale realizate printr-o cioplire totală a suprafețelor și prin suprimarea talonului, avînd forme mai regulate decît cele abbevilliene (limande, ovalare, lanceolate, cordiforme, triunghiulare etc.) cît și unelte unifaciale (racloare, burine, gratoare, străpungătoare, toate precedînd tipurile variate ale paleoliticului superior). În lunga sa evoluție s-au putut distinge mai multe etape (veche, mijlocie, recentă și finală). Se consideră că etapa cea mai timpurie a acestei culturi a apărut în cea de a doua fază a Pleistocenului mijlociu (cca 650 000 – 350 000 ani) fiind contemporană cu industriile arhaice pe galete și cu rare bifaciale. Este interesant de reținut că ultima etapă (finală) prelungită pînă la începutul glaciațiunii Würm a dezvoltat un facies particular denumit micoquian. Pe terit. României

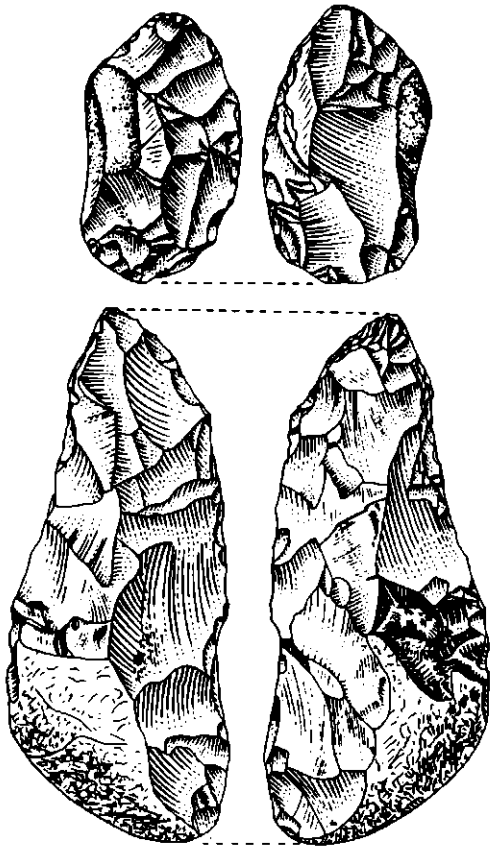

Fig. 4. Bifaciale acheuleene de silex : 1. Valea Dîrjovului; 2. Valea Oboga - Ipotești.

www.mnir.ro

piese bifaciale de tip acheulean au fost descoperite în depunerile remaniate ale văilor Oltului şi Dîrjovului. De asemenea amintim şi bifaciale de tip acheulean evoluat culeasă din prundişurile văii Oboga (sat Ipoteşti, jud. Olt).

D. de Sonneville-Bordes, *L'âge de la pierre*, Paris, 1965, 49–54; H. de Lumley, în *La Préhistoire Française*, I, 1, Paris, 1976, 21.

A.P.

Acidava, fortificaţie romană pe drumul Romula–Rusidava (*Tab. Peut.*, VII, 4) (localizată pe terit. satului Enoşeşti, com. Piatra Olt, jud. Olt) care şi-a luat numele de la o aşezare geto-dacică încă neidentificată în teren. Sondaje arheologice întreprinse în 1881, 1975 şi 1977–1978. Un castru de pămînt pare să fi fost ridicat odată cu cucerirea Daciei şi transformat apoi într-un castru cu zid de cărămidă gros de 1,80–1,90 m. Din acesta se mai păstrează doar fragmentar talpa pe o singură latură, urmărită pe o lungime de 43 m. Avea formă pătrată cu laturi de cca 60 m. Pare să fi fost construit de *Cohors I Flavia Commagenorum*, atestată şi la Romula şi Slăveni. Tot pe o cărămidă se citeşte CR, de întregit, eventual, *c(ohors) R(aetorum)*. La V de fortificaţie se află o întinsă aşezare civilă. Prin 1913 s-a descoperit la A. un tezaur de 152 denari eşalonaţi de la Domiţian la Caracalla. Pentru alte 75 monede (1879) nu există identificări. Se cunosc din descoperiri întîmplătoare şi din săpături monede de la Traian, Faustina I, Lucilla, Septimius Severus, Severus Alexander (emise la Nicaea), precum şi de la Constantin cel Mare şi Constantin II (datate 330–335), ultimele atestînd la A. o locuire după părăsirea Daciei.

Al. Odobescu, *Antichităţile judeţului Romanaţi*, Bucureşti, 1878, 17–18 şi 176–177; D. Tudor, *OR*[1], 119 şi 258; *IDR*, II, 214–215, nr. 551–553; I. Bogdan-Cătăniciu, *Limes, Akten des XI Limes Kongresses*, Budapesta, 1978, 336; C.M. Vlădescu, Gh. Poenaru Bordea, în *SMMIM*, 11, 1978, 137–142; I. Bogdan-Cătăniciu, în *SCIVA*, 32, 1981, 4, 547–549; Cr. Vlădescu, *ARDI*, 89–90.

G.P.B.

acies (lat.) (în armata romană), termen tehnic folosit pentru a desemna formaţiunea de luptă a uneia sau mai multor unităţi. În alcătuirea ei clasică a. se compunea din legiunile care formau centrul; la dreapta *alae dextrae*, iar la stînga *alae sinistrae*, iar alte unităţi de cavalerie ocupau dispozitiv fie la aripa stîngă, fie la cea dreaptă, cum o făcea cavaleria din legiuni şi *equites extraordinarii*. Această linie nu era imuabilă, ea putîndu-se modifica în funcţie de împrejurări. Uneori cavaleria era retrasă în spatele infanteriei pentru a crea posibilitatea lovirii centrului dispozitivului inamic, alteori legiunile luptau *in subsidiis*, *auxilia* deschizînd lupta iar *alae*-le şi corpul de cavalerie al legiunii constituiau rezerva. Aripile şi rezervele trebuiau să fie în măsură să evite orice manevră de flanc. *Vegetius* indică mai multe variante de a. care se puteau modifica însă chiar în timpul bătăliei: a) formaţie în linie dreaptă, cu centru, două aripi şi rezerve *(fronte longa, quacho exercitu)*; b) şi c) o linie oblică *(obliqua)* cu aripa stîngă ţinută înapoi, într-o poziţie defensivă, întărită cu cavalerie, iar dreapta înainta pentru a întoarce flancul stîng al adversarului; d) şi e) ambele aripi înaintează concomitent lăsînd centrul propriului dispozitiv în spate (*simeata acies*). Uneori centrul este mascat de infanterie uşoară sau arcaşi; f) o variantă a nr. b–c prin menţinerea centrului şi aripii stîngi în timp ce aripa dreaptă manevrează o întoarcere a flancului stîng inamic. În caz de reuşită, aripa stîngă şi rezervele înaintează şi desăvîrşesc încercuirea; g) o aripă a armatei se sprijinea pe o poziţie fermă în timp ce restul dispozitivului încerca să întoarcă linia adversarului; h) o formaţie de atac era *cuneus*, în formă de V, care spărgea, frontal, linia adversarului *(in cuneos congregari)*. Pentru subunităţi sau chiar unităţi, în cazul unui atac neprevăzut, ambuscadă, luptă în încercuire sau asalt asupra unui obiectiv, existau diverse dispozitive: *testudo*, care permitea să se reziste unui atac violent executat cu arme de aruncat sau să se ia cu asalt o întăritură (e astfel de formaţie apare pe Columnă în faţa unei cetăţi dacice); *globus*, în scopul ruperii dispozitivului inamic; *orbis*, alcătuit dintr-un careu plin pentru a permite retragerea din faţa adversarului superior numeric.

M.Z.

Acmonia, toponim traco-dacic, menţionat de Ptol., *Geogr.* (Ἀκμόνια) *Tab. Peut. (Agnaviae)* şi Geogr. Rav. *(Augmonia)*, desemnînd o aşezare de epocă romană situată pe drumul dintre Tibiscum şi Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Localizată la Zăvoi (jud. Caraş-Severin) la intrarea dinspre V în Porţile de Fier ale Transilvaniei, unde s-a identificat un castru de mari dimensiuni, ridicat în timpul înfruntărilor militare dintre daci şi romani. Conform ştampilelor de pe cărămizi, aici a staţionat o perioadă nedeterminată *coh. I S(agittariorum)*. La cca 4 km apre E, lîngă satul Voislova, pe terasa rîului Bistra, se află un *castellum* şi o mică aşezare de epocă romană.

D. Tudor, *Or. Trg. Sate.*, 43–44; O. Bozu, în *Banatica*, 4, 1977, 131–133.

E.N.

acolit (<gr. ἀκόλουθος, „însoţitor"), sclav care făcea parte din suita stăpînului; cei care însoţeau o armată (slujitori, negustori etc.); în mod particular, însoţitor al unei divinităţi în reprezentările picturale sau sculpturale ale acesteia. Corybanţii erau a. ai → Cybelei; → Cautes şi → Cautopates erau a. ai lui Mithras, satirii şi silenii erau a. ai lui Dionysos.

A.Ş.

Acornion *al lui Dionysios* (sec. 1 d.Hr.), cetăţean de frunte al oraşului gr. Dionysopolis (Balcic, Bulgaria), cunoscut dintr-un decret dat în onoarea sa de către „sfat şi popor" pentru merite şi servicii deosebite aduse oraşului în împrejurări dificile pentru cetate. Din inscripţie (aflată la Muzeul din Sofia) rezultă că A., care deţinea funcţia de preot, a ajuns sol al regelui → Burebista „cel dintîi şi cel mai mare dintre regii care au domnit în Thracia, stăpîn al ţinuturilor din stînga

www.mnir.ro

şi din dreapta Dunării". După ce mai înainte fusese trimis de către cetate la înaintaşul lui Burebista, la → Argedava sau → Zargidava, urmînd a căpăta avantaje pentru oraşul său, în perioada finală a domniei lui Burebista A. a reuşit să cîştige „cea dintîi şi cea mai mare prietenie" a regelui get şi cele mai bune foloase pentru patria sa. A slujit drept sol al lui Burebista pe lîngă Cnaeus Pompeius, aflat lîngă Heraclea Lyncestis (Macedonia), puţin timp înainte de confruntarea cu → Caesar din 48 î.Hr. de la Pharsalos, „cîştigînd pentru acesta (Burebista) bunăvoinţa romanilor". Este posibil ca în aceste împrejurări Burebista să fi oferit ajutor militar lui Pompeius. Aşa se poate explica hotărîrea luată de Caesar, după victoria de la Pharsalos, de a întreprinde o expediţie împotriva marelui tege geto-dac.

Syll^3, 762 = *IGB*, I^2, nr. 13–56; I.H. Crişan, *Burebista*^{2}, 89–924.

C.P.

acropolă (<gr. ἀκρόπολις, „oraş înalt; citadelă") (la gr.), partea înaltă a unui oraş, constituind cel mai adesea o fortificaţie. Determinată de relieful muntos al Greciei, de necesităţile defensive şi de structura social-politică, a. a fost un element caracteristic al civilizaţiei miceniene, apărînd palatul → basileului (la Mycene, Thyrint, Argos, Teba, Pylos, Athena). Fiind de obicei nucleul cel mai vechi al aşezării, a. a reprezentat ulterior centrul religios al acesteia. Uneori a fost şi loc de refugiu al populaţiei asediate. La → Athena a devenit un nume propriu care desemna platoul stîncos din partea de S a oraşului, înalt de 156 m, înconjurat de o incintă care, împreună cu edificiile din interiorul ei, a fost distrusă de perşi în 480 î.Hr. Incinta a fost refăcută în 479 î.Hr. şi în 470 î.Hr., iar la mijlocul sec. 5 î.Hr., sub conducerea lui Pericles, a început reconstruirea edificiilor sacre, constituindu-se ansamblul monumental astăzi încă în mare parte vizibil: intrarea dinspre V *(Propylaea)*, prin care trecea drumul sacru ce lăsa în dreapta lui templul Atenei *Nikė*, sanctuarul Artemidei Brauronia şi pe cel al Atenei *Ergane*, iar la stînga lui, statuia uriaşă a Atenei *Promachos*, pentru a ajunge la templul Atenei *Parthenos (Parthenon)*, construit de arhitecţii Ictinos şi Callicrates şi decorat cu sculpturile lui Fidias. La N de Parthenon se află sanctuarul dedicat Atenei şi lui Poseidon *(Erechteion)*. În cazul → Histriei, sondajele arheologice şi investigaţiile geomorfologice au constatat că înălţ. maximă a platformei de şist pe care s-a aşezat centrul religios al cetăţii era de numai 4 m faţă de terenul plat nisipos învecinat; de aceea, Histria a fost clacată în categoria cetăţilor fără a. Absenţa unor denivelări marcante în configuraţia topografică de la → Tomis şi → Callatis exclude şi pentru acestea prezenţa a. propriu-zise. În cazul → davaelor geto-dacice, fortificaţia de mici dimensiuni, aşezată de obicei în poziţie dominantă – fie naturală, fie amenajată artificial – faţă de restul aşezării şi îndeplinind pentru aceasta funcţia unei citadele care apăra nucleul politic şi religios a fost asimilată a. oraşelor gr.

V. Canarache, în *SCIV*, 7, 1956, 289–317; P.V. Coteţ, în *Histria II*, 1966, 337–352; D. Theodorescu, în *RA*, 1970, 1, 29–48.

A.Ş.

acroteră (< gr. ἄκρον, „vîrf" şi θηρίον, „animal") (în antic.), element arhitectonic din piatră sau lut ars împodobind acoperişurile, mai ales la colţuri, cu decor animal şi vegetal. Din descoperirile arheologice din Dobrogea şi Dacia sînt mai bine păstrate şi cunoscute a. (numite şi *pseudo*-a.) de la monumente funerare romane, cu care, prin construcţie, fac corp comun.

A.B.

Fig. 5. Stelă funerară cu acrotere în relief (fragment) (sec. 2), descoperită la Tomis.

actarius (lat.) (în armata romană), subofiţer din categoria *principales*. Avea ca atribuţie întocmirea şi ţinerea actelor *(acta)* în administraţia unităţii militare respective. Ca rang se situa imediat sub *cornicularius*. În Dacia se cunosc numeroşi a. Un a. *praepositi*, Antonius Zoilus, în *numerus Surorum*, este cunoscut la Romula (*IDR*, II, nr. 341), iar la Micia un a., Ianuarius, al *coh. II Flavia Commagenorum* (*IDR*, III/1). La Sarmizegetusa, Marcus Aurelius Valens era *magister kampi* şi a. La Apullum este menţionat un a. *legati legionis XIII Geminae*, Iulius Alexander, deci făcînd parte din biroul comandamentului legiunii. Din *numerus Palm. Poroliss.* este de asemenea cunoscut un a. (*Act. Muz.*, 2, 1956, p. 113). În E Moesiei Inferior, în Dobrogea, este cunoscut un ... *s, ex ac(tario)* (*IDR*, V, nr. 136).

M.Z.

www.mnir.ro

Actium, promontoriu (în gr. Arta) în Golful Ambracia, pe coasta occidentală a Greciei. Aici, la 2 sept. 31 î.Hr., a avut loc lupta decisivă între armatele lui → Octavianus (80 000 infanterişti şi 10 000 călăreţi, aflaţi lîngă Nicopolis) şi → Marcus Antonius (100 000 infanterişti, 10 000 călăreţi, aflaţi la A.), pe mare ciocnindu-se cele cca 400 corăbii ale lui Marcus Antonius cu cele ceva mai puţin numeroase ale lui Octavianus. După fuga Cleopatrei urmată de Marcus Antonius, o parte din flota sa a fost distrusă, restul fiind blocată în golf, unde se refugiase. Peste o săptămînă au capitulat şi trupele de uscat, care pierduseră contactul cu Marcus Antonius. Dacă prezenţa la A. a lui → Dicomes nu este atestată explicit de izvoare, pe el contînd-se în ipoteza mutării teatrului de desfăşurare a ostilităţilor în Thracia sau în Macedonia, soluţie propusă de Canidius, comandantul pedestrimii lui Marcus Antonius (Plutarh, *Antonius*, 63), prezenţa unor trupe de daci pare certă, cei căzuţi în captivitate fiind puşi să lupte în 29 î.Hr. în arenă la Roma cu cete de suebi (Dion. Cass., LI, 22).

R. Syme, *La révolution romaine*, Paris, 1967 (=Oxford, 1952), 280–287; A. Piganiol, *La conquête romaine*[5], Paris, 1967, 589–591; M. Chiţescu, în *SCIV*, 19, 1968, 4, 65–665; ead., *Dacia, N.S.*, 18, 1974, 14–153; ead., în *RRH*, 15, 1976, 4, 74–746.

G.P.B.

actor (lat.), orice om de acţiune sau de conducere. Treptat a început să aibă sensul de administrator, vechil, intendent (funcţii ocupate de cele mai multe ori de oameni de condiţie servilă). Termenul de **a.** este descori menţionat în inscripţiile provenind din Dacia la care se adaugă menţionarea unui **a.** *civitatis* într-o inscripţie găsită pe terit. fostei com. Azarlîk (jud. Constanţa) în acest din urmă caz fiind vorba de administratorul aşezării indigene, *civitas Ausdecensium* (*CIL*, III, 14437, 2).

A.Ş.

adaeratio (lat.; „convertire în bani"), măsură fiscală luată de statul roman pe timpul Dominatului ca o consecinţă a legii *Edictum Diocletiani de pretiis*, conform căreia orice marfă datorată statului putea fi convertită în bani. Paralel, se recurgea şi la vînzări forţate de produse către stat, la o taxă fixă (*coemptio*). Dacă **a.** putea stimula economia monetară, cealaltă practică ajungea să anuleze efectele primei tendinţe.

A.S.

Adam, oscilaţia climatică ~, perioadă complexă de ameliorare a climei din Pleistocenul superior, precizată pe baza studiului paleofaunei din Peştera „La Adam" din Dobrogea. Sînt cunoscute două etape de ameliorare a climei – A. *I* şi A. *II*. Aceasta din urmă cuprinde, la rîndul său, două faze: A. *IIa* şi A. *IIb*. Geocronologic, A. *I* este probabil contemporană fazei de vegetaţie → *Nandru 3*, iar A. *II* cu faza de vegetaţie *Nandru 4* din cadrul → complexului interstadial *Nandru*.

P. Samson, în *Geologica Romana*, 14, 1975, 165–352; M. Cârciumaru, *Mediul geografic*, 139–142; 238–239.

M.C.

Adamclisi, com. în jud. Constanţa. **1.** Complex din mai multe monumente romane: *monument triumfal, mausoleu şi altar funerar*, dintre care primul este cel mai impunător prin dimensiuni şi tip de construcţie. Ruinele au fost remarcate de călătorii străini încă de la începutul sec. 19, cercetarea arheologică a întregului complex fiind începută de Gr. Tocilescu (între 1882–1896) şi reluată de M. Sâmpetru de la Institutul de Arheologie din Bucureşti între 1960–1978. A). Monumentul triumfal *Tropaeum Traiani* a fost ridicat de → Traian în 109 d.Hr. pentru a comemora victoria greu obţinută de romani în 102 d.Hr. în luptele de aici împotriva coaliţiei barbare organizate de daci. Pînă de curînd (1977) se mai putea vedea ruina de formă cilindrică la care miezul este de zidărie din piatră cu mortar. Monumentul a fost restaurat la dimensiuni şi formă relativ apropiate de cele originale, prin îmbrăcarea cu cópii executate după piesele romane descoperite la faţa locului, aflate adăpostite acum în muzeul local în scopul protejării şi vizionării. Amplasat pe un platou la una dintre cele mai înalte cote din regiune, monumentul domină astfel din nou zona ca în antic., fiind

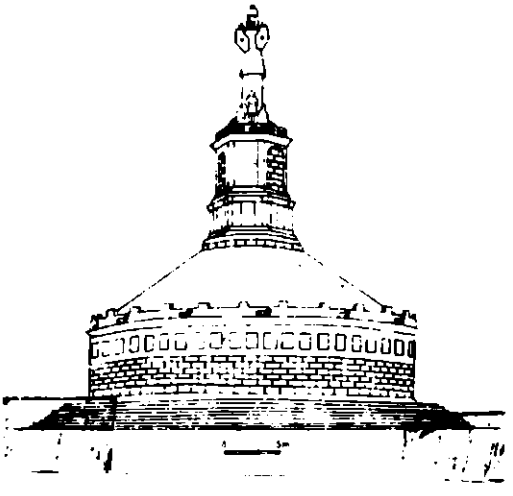

Fig. 6. Adamclisi. Monumentul triumfal (reconstituire M. Sâmpetru).

vizibil de la mari distanţe. Înălţ. originală (cea restaurată azi pe loc este, potrivit unei restituiri grafice anterioare, aproape egală cu diam. notat mai jos) era, potrivit unei restituţii mai noi făcute proiectului roman, de 37,26 m (126 → picioare romane), baza cu diam. de 42,58 m (144 picioare). Era compus din patru părţi mari de înălţ. apropiate: crepidoma cu tamburul cilindric, acoperişul cu solzi din piatră, două prisme hexagonale suprapuse şi → trofeul propriu-zis. Partea superioară a tamburului cilindric îmbrăcat cu blocuri paralelipipedice din calcar era decorată cu un şir

www.mnir.ro

circular de metope, în total 54, din care s-au păstrat întregi 48 şi 5 fragmentar, cuprinzînd imagini în relief ale războiului dintre romani şi daci împreună cu aliaţii lor. Brîul de metope este încadrat de o foarte îngrijită decoraţie arhitectonică: jos o friză cu decor vegetal (→ acant), iar sus o alta cu motivul stilizat al frînghiei răsucite intercalat de palmete; ambele brîie sînt încadrate de cîte un chenar de ove cu astragale; cîte un pilastru decorat cu vrejuri stilizate sau cu → caneluri separă alternativ metopele între ele. Deasupra, peste cornişă, în forma unor creneluri (merloane), în număr de 26, dispuse tot circular, alt şir de reliefuri reprezintă fiecare cîte un prizonier dintre cei luaţi de romani; între aceştia mai numeroşi sînt dacii. Reliefurile, la rîndul lor, alternează cu un decor geometric de asemenea în relief. La baza acestora, pe cornişă, erau fixaţi la intervale regulate lei din piatră avînd rol decorativ şi totodată practic, de scurgere a apelor de pe acoperişul în pantă. Cele două prisme hexagonale au şi ele, la colţuri, pilaştri decoraţi cu caneluri longitudinale şi frunze de acant în locul capitelului de pilastru, marcat şi el în relief. Pe două dintre feţele laterale ale prismei hexagonale superioare era montată simetric, în dublu exemplar, inscripţia din timpul lui Traian dedicată zeului Marte Răzbunătorul, pusă în amintirea victoriei romanilor pentru care însuşi monumentul fusese înălţat. *Trofeul* propriu-zis era fixat pe această prismă, la baza lui fiind trei statui colosale (de cca două ori mărimea naturală), una înfăţişînd un prizonier dac în picioare, iar de o parte şi de alta două reprezentări feminine şezînd. Deasupra cornişei prismei hexagonale superioare se afla friza cu arme, cuprinzînd în relief, de jur împrejur, în această poziţie conformă tradiţiei romane, armele celor învinşi. B). La cca 250 m E de monument se află ruina *altarului funerar militar*, de formă pătrată în plan, cu latura de aproape 16 m. Distrus încă din antic. tîrzie, se mai păstrează din el astăzi doar o parte din baza cu cîteva trepte. Potrivit descoperirilor, era construit din blocuri mari, rectangulare, legate cu mortar, acoperit cu ţigle şi avea înălţ. probabilă de nu mult peste 10 m. Construit tot în timpul lui Traian, după 102 d.Hr., altarul purta inscripţii cu numele soldaţilor romani căzuţi în luptele din acel an (cca 3800) cărora de altfel le era consacrat. C). Situat la distanţă egală cu aceea dintre monumentul triumfal şi altar şi la cca 60 m N de primul (127,5 m distanţa între centre), se află *tumulul* sau *mausoleul funerar*, de formă circulară, cu diam. de 46 m şi înălţ. probabilă de 7,10 m, a cărui structură consta dintr-o serie de construcţii şi amenajări circulare concentrice din piatră, lemn şi pămînt. Construcţia era destinată mormîntului de incineraţie al unui comandant roman important, căzut în lupta din anul 102 d.Hr. Cercetările au arătat că toate trei monumentele sînt contemporane, avînd la origine un proiect comun pentru întreg grupul comemorativ, executat şi pus în operă după anul 102 d.Hr., în timpul domniei lui Traian. **2.** Cetate romană construită de Traian, denumită *Tropaeum Traiani* (la fel ca şi monumentul triumfal), situată la cca 2 km S–V de acesta, pe un platou, într-o vale adăpostită de coline, pe locul unei aşezări getice anterioare al cărei nume rămîne necunoscut. A fost cercetată prin săpături arheologice de Gr. Tocilescu (între 1891–1909), apoi de G. Murnu (în 1909), de P. Nicorescu (între 1935–1945 cu întreruperi), de Gh. Ştefan (în 1947) şi începînd din 1968 de un colectiv de arheologi din Bucureşti, Constanţa şi Iaşi, condus de prof. I. Barnea. Ocupă, în forma vizibilă astăzi, o suprafaţă de cca 10 ha, fiind una dintre fortificaţiile romane de dimensiuni medii din Dobrogea. Situată la extremitatea estică a Imp. Roman, cetatea se afla la o răscruce de drumuri vechi şi importante, continuu întreţinute şi reparate de romani, care legau unele fortificaţii de pe → limes-ul dunărean cu oraşele de pe ţărmul de V al Mării Negre, → Histria, Tomis, Callatis, pe de o parte; iar pe de alta N cu S regiunii, respectiv → Noviodunum, la Dunăre şi → Marcianopolis, oraş situat la V de → Odessos, fiind astfel cuprinsă în sistemul limes-ului ofensiv definitivat de Traian la Dunărea de Jos. Poziţia sa demonstrează importanţa strategică şi economică a aşezării în timpul stăpînirii romane şi explică transformarea ei extrem de rapidă în → *municipium*, cel mai tîrziu sub → Marcus Aurelius, potrivit datelor epigrafice cunoscute pînă acum, dacă nu cumva chiar mai devreme. Numele roman al aşezării a fost restituit de Gr. Tocilescu pe baza unor inscripţii din sec. 2–4 descoperite pe loc, unde apare în formulările epigrafice: *Traianenses Tropaeenses* (locuitorii), *municipium Tropaeum*, *civitas Tropaeensium* şi πόλις Τροπαισίων (oraşul tropeenilor). Trei izvoare ale antic. tîrzii → Hierocl., Theoph. Simm. şi *Not. Epis.* dovedesc păstrarea numelui şi după refacerea cetăţii sub Constantin şi Licinius, menţionată de inscripţia de fundaţie de la 316 d.Hr. Faptul că temporar cetatea s-a numit probabil şi φρούριον Κυρίλλου Ἁγίου (cetatea Sf. Chiril) după → Procop., n-a reuşit, pe cît se pare, să-i schimbe denumirea tradiţională. Imaginea aşezării romane timpurii (sec. 2–3 d.Hr.) se conturează arît graţie inscripţiilor şi unor alte monumente refolosite ca material de construcţie în zidirile oraşului tîrziu (sec. 4–6 d.Hr.), cît şi altor descoperiri arheologice care, toate împreună, certifică existenţa a trei faze mai importante pe acelaşi loc. Pînă la acestea însă, nu lipsesc nici descoperiri din neolitic, epoca bronzului şi a fierului pînă în La Tène-ul tîrziu inclusiv, cînd contactele cu lumea greco-romană devin remarcabile. Cele trei faze amintite ţin, pe rînd, de aşezarea de pînă la Traian, fortificarea ei la începutul sec. 2 d.Hr. şi evoluţia acesteia, întreruptă de o distrugere destul de violentă datată în momentul atacurilor → costobocilor din 170 d.Hr., şi refacerea şi dezvoltarea aşezării în epoca Severilor, întreruptă şi ea la rîndu-i de o altă distrugere importantă datorată atacurilor carpogotice, datate deja de V. Pârvan pe bază epigrafică la 238 d.Hr. şi după aceea. Oricum, inscripţiile ulterioare deceniului care a urmat indică decăderea oraşului, chiar dacă el îşi menţinea organizarea municipală. Bogăţia materialelor descoperite, de la ceramică la urme de construcţii monumentale, datînd din a treia fază notată mai sus marchează un salt calitativ în viaţa aşezării, a cărei implicare în economia romană, avînd în continuare relaţii foarte

www.mnir.ro

importante cu lumea greco-orientală, este cea mai remarcabilă din epoca Principatului. Cisterna romană, căreia în epoca tîrzie i s-a suprapus bazilica *C*, era singurul edificiu timpuriu identificat în interiorul incintei tîrzii. Se adaugă, prin cercetările mai noi, o serie de alte elemente: fragmente din sistemul de fortificare, între care mai important este turnul interior rectangular de la poarta de E, fragmente de zidărie aparţinînd, lîngă aceeaşi poartă, la N, unor construcţii din sec. 2 şi 3, iar în aceeaşi porţiune de cartier, un tezaur de 1548 denari, îngropat după 204 d.Hr. În zona centrală au fost identificate elemente ale fostului → for, iar în N–V cetăţii urme ale unor edificii din epoca Principatului; porţiuni importante din reţeaua urbană de circulaţie romană tîrzie reprezintă şi ele reluări sau refaceri ale celei din epoca Principatului. Alte descoperiri ca piesele de arhitectură şi sculptură, ceramica, obiectele diverse din metal, sticlă, os etc. precum şi monedele completează imaginea calităţii vieţii oraşului în special în epoca Antoninilor şi Severilor. În ceea ce priveşte viaţa economică a cetăţii, de subliniat rolul foarte important deţinut de agricultură, viticultură, arboricultură şi creşterea animalelor pe territorium-ul oraşului, a cărui producţie dar şi aşezare la răscruce de drumuri cardinale îi dădea, în cadrul comerţului, un loc însemnat în special ca punct de tranzit. Se adaugă la toate acestea şi producţia meşteşugărească locală: materiale de construcţie din lut ars sau din piatră, cu extragerea acesteia din carierele apropiate pînă la prelucrarea în forme artistice, ceramică, prelucrarea metalelor, a osului, a fibrelor vegetale sau animale etc. Trebuie menţionat că producţia de ceramică de factură getică tradiţională a coexistat cu aceea romană pînă în cursul celei de a treia faze, cînd însă, ca rezultat al integrării în viaţa romană, a devenit aproape cu totul nesemnificativă cantitativ. În cazul importurilor se constată o predominanţă a mărfurilor (ceramică, sticlărie, ulei, marmură etc.) din părţile greco-orientale ale Imp. Roman. Aşa cum arată inscripţiile descoperite la A., populaţia aşezării se compunea în principal din localnici geţi şi veterani romani împroprietăriţi aici. În aşezare şi territorium coexistau şi alte neamuri, între care un rol mai însemnat prin preocupările agrar-comerciale pare să-l fi avut o comunitate gr. Încă în 115–116 d.Hr., locuitorii ridicau o statuie lui Traian, luînd numele *Traianenses Tropaeenses*. Printre militarii sau veteranii de aici se numărau cei din *coh. I Lusitanorum*, *leg. XI Claudia*, *XIII Gemina*, *I Italica* şi *V Macedonica*. Alte inscripţii, destul de numeroase, confirmă nu doar convieţuirea daco-romană, dar şi fenomenul romanizării autohtonilor, masiv încă în cursul sec. 2 d.Hr. Datele existente oferă şi unele indicii despre măsura şi direcţia integrării tropeenilor în viaţa spirituală romană: → Ceres, → Liber Pater, → Rosalia, → Zeus Ombrimos indică nu numai o predominanţă a agricultorilor, dar şi prezenţa panteonului greco-roman în viaţa acestora, de unde nu lipsesc nici Iupiter Dolichenus, Apollon, Hera etc. Se adaugă şi unele aspecte orientale sau greco-orientale şi microasiatice de felul cultului → Sol-Mithras, precum şi cel al contactului între curentele apusene şi gr. în arta funerară. Aşa cum a evoluat pînă în epoca Severilor inclusiv, oraşul Tropaeum Traiani a constituit structura din care avea să se reclădească oraşul roman tîrziu, pornind de la aproximativ acelaşi centru civic, aceeaşi reţea stradală şi aceleaşi limite fortificate. În contextul reorganizării Imp. Roman de la începutul epocii Dominatului, refacerea aşezării urbane de la A. a fost de la primele cercetări documentată prin inscripţia de la Licinius şi Constantin datînd din 316 d.Hr. şi trofeul simbolic, înalt de 2,65 m contemporan cu inscripţia, ambele descoperite la poarta de E. Lucrările începuseră însă înaintea acelei date, continuînd şi ulterior ei. Oricum, inscripţia aceasta de refundare, instalată deasupra porţii de E, arată că „odată învinse peste tot neamurile barbare, spre a întări paza limes-ului, şi cetatea Tropeenilor a fost construită din temelii...", iar deasupra ei, trofeul, imitîndu-l pe cel de pe monument, ca emblemă a oraşului, reîntărea actul lui Traian la două sec. de la moartea acestuia. În viaţa oraşului renăscut se pot distinge în epoca Dominatului cinci faze mai importante, urmare a coroborării rezultatelor tuturor cercetărilor de pînă acum. Prima dintre acestea, cuprinsă între sfîrşitul sec. 3 şi sfîrşitul sec. 4, avea să fie decisivă pentru conformaţia generală a oraşului roman tîrziu. Astfel a fost refăcut zidul de incintă gros de cca 3 m, care închidea o suprafaţă trapezoidală, cu 22 turnuri exterioare, în formă de U, de potcoavă la colţuri şi unul rectangular, cu trei porţi de acces dinspre E, V şi S; la cea de N pare să se fi renunţat de timpuriu. Incinta era formată dintr-o masă de zidărie din piatră cu mortar (emplecton), îmbrăcată în blocuri rectangulare legate cu mortar (paramente). Străzile principale – *via decumana* şi *cardo* – erau pavate şi deosebit de largi: prima (E–V), lungă de 300 m, era străbătută de un canal adînc, zidit şi acoperit cu dale, pe al cărui prag dinspre S era montat un → apeduct din tuburi de lut ars care, după ce intra pe poarta de E, conducea apa captată din afara cetăţii la cisterna aflată în apropierea porţii de V. Strada largă de 14 m era mărginită de → porticuri cu trotuare pavate, lăsînd în centru un carosabil lat de 7 m, şi întîlnea în zona forului în partea cea mai înaltă a platoului, la cca 1/3 dinspre E, strada *cardo*, care se desfăşura de acolo spre S şi N. Aici se afla, dominînd celelalte edificii importante încă în timp dispărute ori transformate, aşa-numita *basilica forensis*, orientată N–S, măsurînd cca 50 x 20 m, cu trei nave longitudinale, cu o anexă vestibulară absidată la N adăugată ceva mai tîrziu, în cursul sec. 4, şi mărginită de portice pavate. În această perioadă s-au reparat, modificat ori înlocuit unele apeducte, problema procurării apei fiind esenţială pentru o aşezare romană şi cu atît mai mult într-o regiune secetoasă ca aceea de la A. O inscripţie în lb. gr. datînd tocmai din acea vreme îi mulţumea Herei Basilissa (Iuno Regina) pentru găsirea unei surse de apă. Tot în acel timp a fost construit şi un nou edificiu pentru băi publice (→ *thermae*), amplasat la cca 100 m S–V de cetate, într-o vale unde atît accesul cît şi curgerea apelor erau mai lesnicioase. Oraşul, din n u monumental şi înfloritor, va avea

www.mnir.ro

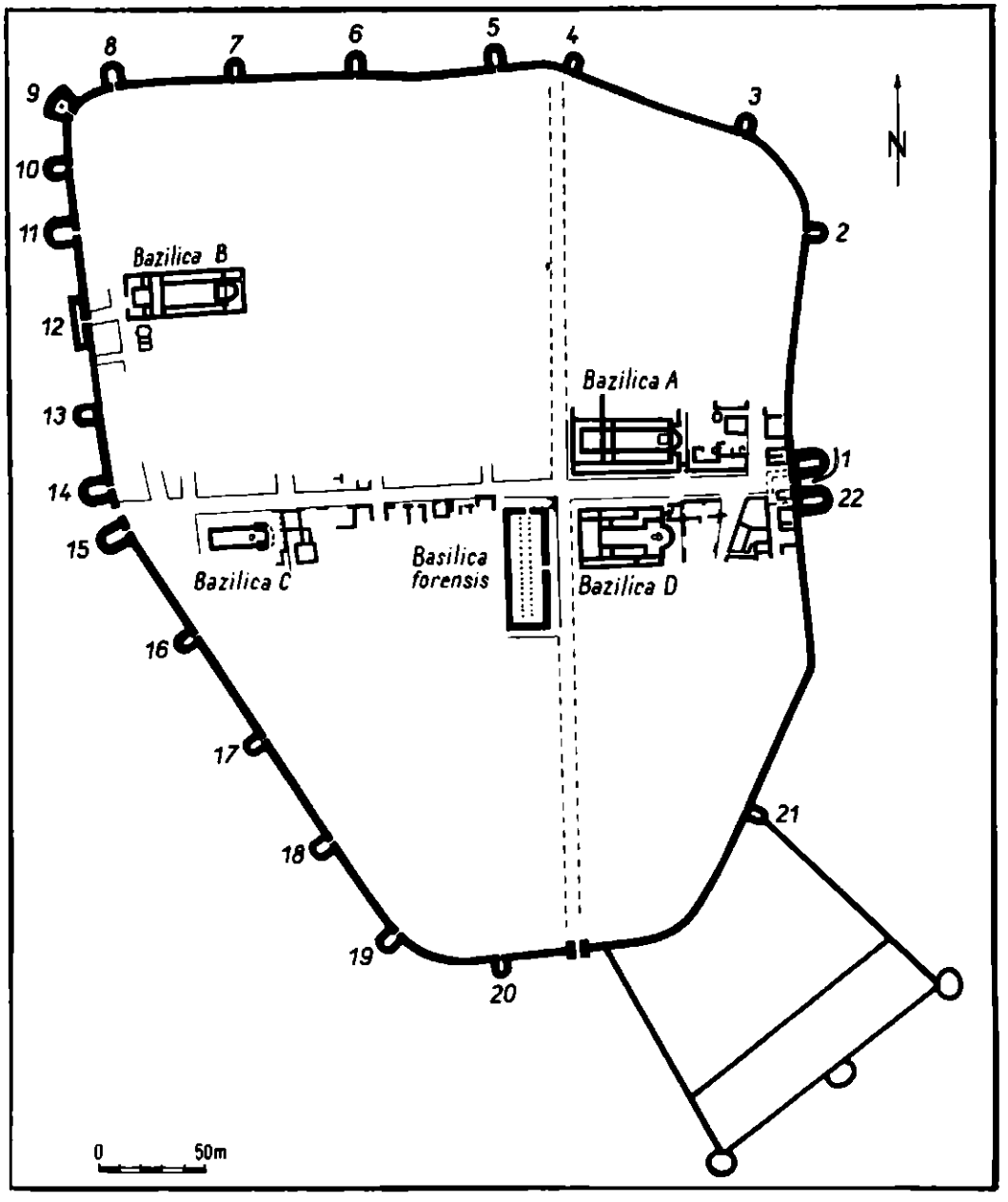

Fig. 7. Adamclisi. Planul cetății Tropaeum Traiani.

însă de suferit (mai ales după moartea lui → Valens din 378 cînd se încheie faza descrisă mai sus) din pricina atacurilor → goților și a intrării lor în Imp., apoi ale → hunilor etc., precum și din cauza decăderii generale a vieții urbane din provinciile dunărene. Rezultat direct al evenimentelor din provincie, între care un rol important revine admiterii goților în Imp. ca federați, declinul orașului de la A. devine evident. Astfel, în decursul celei de a doua faze, cuprinse între aproximativ ultimele două decenii ale sec. 4 și primele două ale sec. 5, în interior, *basilica forensis* și alte edificii publice inclusiv cisterna încep să cadă în ruină. În schimb, are loc o dezvoltare extensivă a orașului, fapt pînă acum neîntîlnit aici exceptînd unele construcții edilitare (*thermae* etc.).

www.mnir.ro

Fig. 8. Adamclisi. Inscripţia de refondare a cetăţii Tropacum Traiani, din vremea împăraţilor Constantin I şi Licimus.

O incintă de mari dimensiuni (cca 100 x 80 m), cu turnuri şi instalaţii edilitare, este adosată incintei vechi în sistem constructiv asemănător ei, între extremitatea de E a porţii de S şi turnul nr. 21. Ruine ale unor edificii-locuinţe din ziduri de piatră şi pămînt au fost descoperite de asemenea în apropierea porţilor de E, V şi S, de obicei amplasate imediat lîngă zidul de incintă sau chiar între cîte două turnuri (13 şi 14). Acestor schimbări cc se leagă de prezenţa → federaţilor ce nu erau admişi în oraşe le corespunde în interior o decădere a calităţii vieţii urbane: se închid unele căi dc circulaţie, altele se îngustează pentru a face loc unor locuinţe ori magazii şi ateliere, de multe ori lipite de zidul de incintă sau dc ruina bazilicii. *forensis* etc., dar construite din piatră fără mortar şi cu lut. Tot acum, ca urmare a răspîndirii şi acceptării oficiale a → creştinismului, încep să sc construiască bazilici paleocreştine. Ruinele celor vizibile astăzi aparţin fazelor mai tîrzii, cu caracter monumental. Mai veche, adică din sec. 4–5, este bazilica de cimitir aflată în afara cetăţii, la cca 300 m N–NE. Cele aproape şase decenii dc mijloc ale sec. 5, aparţinînd celei de a treia faze în cronologia oraşului, sînt caracterizate de continuarea declinului vieţii urbane, chiar dacă se fac unele reparaţii la zidul dc incintă şi la construcţiile interioare, inclusiv bazilicile creştine, al căror rol devine tot mai important în viaţa populaţiei. Ultima înflorire evidentă a oraşului se înregistrează însă între domniile lui → Anastasius şi → Iustinian inclusiv (a patra fază), cînd incinta este reparată din nou, cu mai multă grijă, uneori cu blocuri masive, iar cele mai importante şi monumentale edificii cu caracter public devin cele patru bazilici paleocreştine numite iniţial de descoperitori „simplă", „dc marmură", „cisternă" şi„ cu transept", după forma, amplasarea ori caracteristile lor atunci înregistrate; astăzi, respectiv *A, B, C, D.* Cercetările recente au arătat că, cel puţin din această fază, toate patru aveau cîte un → *atrium*, că bazilica *A* avea criptă marc, boltită, pentru martiri, şi că cel puţin absida bazilicii *D* era decorată în interior cu → mozaic policrom. Baptisteriul şi construcţiile impozante din apropierea bazilicii *B*, precum şi însăşi monumentalitatea ei, folosirea marmurei pentru multe piese de arhitectură componente şi altele arată că, în sec. 6, această bazilică avea funcţie episcopală. Sc constată tot acum şi o dezvoltare cu caracter intensiv a oraşului, a cărui populaţie era mai numeroasă ca oricînd, chiar dacă modul de viaţă nu se mai ridica la calitatea lui de odinioară. Fosta *basilica forensis*, de ale cărei ziduri în ruină sc alipiseră, la V, începînd din fazele a doua şi a treia, o serie de construcţii – locuinţe ori depozite – era acum transformată într-un fel dc piaţă, compartimentată potrivit acestei necesităţi; începînd din dreptul ei către V, strada principală E–V era îngustată pentru a face loc unor prăvălii, ateliere şi locuinţe; la fel şi alte străzi care, din nevoia de spaţiu de locuit, au fost chiar închise; tot acest proces începuse încă de la sfîrşitul sec. 4, devenind însă acum general şi mult amplificat. Oraşul era centru comercial-agrar, de meşteşugari şi totodată de iradiere a noii religii. Încă din timpul domniei lui Iustinian şi tot mai mult după aceea, oraşul a avut dc suferit în urma atacurilor migratorilor, pentru prima oară mai violent în 559 şi apoi în repetate rînduri, pînă la decăderea şi părăsirea lui treptată. Oraşul se găseşte în cea dc a cincea şi ultima fază a vieţii sale cînd, chiar dacă se mai remarcă o serie de reparaţii la edificiile mai importante – ultimele intervenţii la bazilici datează de la sfîrşitul sec. 6 – şi la sistemul de fortificare, unde au fost îngustate porţile de E şi V,

www.mnir.ro

procesul de ruralizare se accentuează pînă la abandonarea definitivă a oraşului între sfîrşitul sec. 6 şi începutul celui următor. Pentru epoca Dominatului, numeroase descoperiri în afara monumentelor descrise, precum inscripţii, piese de arhitectură specifice (capiteluri, capiteluri impostă, baze de coloane etc.), ceramică (amfore, vase cu decor stampat, opaiţe etc.), sticlărie, unelte, arme, fibule, obiecte de podoabă etc., multe dintre ele expuse în muzeul local, ilustrează rolul important al oraşului Tropaeum Traiani în viaţa economică şi spirituală a provinciei → Scythia. După dispariţia acesteia se înregistrează o locuire în aria apropiată ruinelor cetăţii, databilă între sec. 7–11, chiar în preajma incintei, sau în terit. com. actuale A. la E şi V de cetate.

Gr. Tocilescu, O. Benndorf, G. Niemann, *Monumentul de la Adamklissi Tropaeum Traiani*, Viena, 1895; M. Sâmpetru, *Tropaeum II*, 1984, 13–19, 61–75, 77–109, 129–144, 145–160 şi passim; *ibid.*, bibliografia completă privind monumentele romane; *Tropaeum I*, passim; I. Barnea, în *DIVR*, 589–592; id, în *DID II*, 467–471 şi passim; id, în *SCIVA*, 26, 1975, 1, 57–67; *MPR*, 112 şi 161–177; Al. Barnea, în *Peuce*, 9, 1984, 344.

A.B.

Ad Aquas (Aquae), toponim lat., menţionat de Ptol., *Geogr.* (III, 8, 4: Ὕδατα), *Tab. Peut. (Ad. Aquas)* şi Geogr. Rav. (IV, 4: *Aquas)*, desemnînd o aşezare *(pagus)* situată pe marele drum imperial dintre Sarmizegetusa romană (din al cărei territorium făcea parte) şi Apulum, localizată la Călan (jud. Hunedoara). A.A. s-a dezvoltat, după cum indică şi numele, datorită apelor thermale, dar şi a carierelor de calcar din valea Streiului, care aprovizionau şi capitala provinciei. Sub vatra oraşului Călan, depăşind-o spre S şi N, se află vestigiile aşezării civile romane, din care s-au recuperat coloane, capiteluri, sculpturi, monede de la Traian pînă la Filip Arabul etc. Pe cărămizi şi ţigle apar ştampile ale unor particulari, dar mai cu seamă cele ale *leg. XIII Gemina*, sugerînd existenţa unui post de pază. Dintre amenajările băilor romane, aflate la 2 km V de aşezare, s-a păstrat pînă astăzi un mare bazin (3,7 x 7 x 14,2 m) săpat în stîncă, alimentat direct de un izvor thermal. Se cunosc inscripţii funerare conţinînd nume cu rezonanţă romană şi peregrină şi altele cu caracter votiv, datorate în parte vizitatorilor băilor. Se presupune că A.A. dispunea de un territorium propriu incluzînd cîţiva *vici* identificaţi prin unele romane de la Sîntămăria de Piatră, Strei-Săcel, Strei-sîngeorgiu, Băţălar şi Ruşi.

D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 115–119.

E.N.

Adămeşti, sat în com. Nanov (jud. Teleorman), pe terit. căruia descoperiri întîmplătoare au scos la suprafaţă o fibulă digitată din a doua jumătate a sec. 6 şi prima jumătate a sec. 7, turnată din bronz, cu placă semicirculară ornamentată cumotive spiralice şi picior romboidal ornamentat asemănător, terminat într-un buton.

I. Spiru, în *RevMus*, 7, 1970, 531.

R.H.

Adămuş, com. în jud. Mureş, în apropierea căreia, pe o terasă înaltă, au fost scoase la suprafaţă resturi de locuire din epoca bronzului şi a fierului. În 1963 au fost descoperite şi cîteva morminte de epocă La Tène din sec. 4–3 î.Hr. din care au fost salvate trei vase luerate la roată, păstrate în prezent la Muzeul din Tîrnăveni.

Vl. Zirra, în *Dacia*, *N.S.* 15, 1970.

V.Z.

adiectio sterilium (lat.; „atribuirea pămînturilor nerentabile") (în adm. romană), practică întîlnită încă din perioada Severilor, atestată oficial pentru prima oară sub Aurelian şi regularizată în vremea Dominatului. Potrivit acesteia, autorităţile romane puteau trece la acţiunea de *adsignatio* din terenurile nedefrişate. Sarcina cultivării acestora şi plata impozitelor aferente era încredinţată membrilor comunităţilor rurale.

R. Rémondon, *Crise*, 85, 117, 130, 178, 281, 301.

A.S.

Adina, fortăreaţă romană în S provinciei → *Scythia Minor*, pe drumul de legătură dintre → *Sucidava* (Izvoarele, jud. Constanţa) şi → *Castellum Cilicum* (probabil Cetatea, jud. Constanţa) (Procop., *De aed.*, IV, 7). Neidentificată încă.

A. Aricescu, în *Actes du XIVe Congrès ét. byz.*, 2, 498.

I.B.

adiutor (lat.; „ajutor") (în adm. romană), locţiitor sau secretar al unui personaj mai important militar sau civil. În unele provincii, în subordinea unor *legati ad census accipiendos*, se aflau mai mulţi a., însărcinaţi cu stabilirea censului în anumite districte. La → Apulum, pe de altă parte, este menţionat un a. *officii corniculariorum* (secretar al unui birou al adjuncţilor guvernatorului provinciei Dacia). După analogia cu Sarmizegetusa sau cu alte exploatări miniere, la → Alburnus Maior esto de presupus existenţa unor a. *tabularii* însărcinaţi cu arhiva şi evidenţa exploatărilor miniere.

De Martino, *Costituzione*, IV, 2, 821–824; *CIL*, III, 1471; M. Macrea, *Viaţa*, 160, 190 şi 299.

A.S.

Adîncata, sat în com. Goieşti, jud. Dolj. 1. Tezaur monetar descoperit în 1908, alcătuit din 28 monede de argint gntice din a doua jumătate a sec. 2 î.Hr. aparţinînd fazei tîrzii a monetăriei dacice de tip Filip II premergătoare, în timp şi stilistic, emisiunilor de tip Vîrteju-Bucureşti. Informaţia după care cele cîteva monede de tip Larissa, cu cap janiform şi de tip Filip III, datînd de la sfîrşitul sec. 3 şi prima jumătate a sec. 2 î.Hr, despre care se afirmă că s-au găsit în acelaşi tezaur, nu poate fi probată. Nu se cunoaşte colecţia în care se află în prezent. 2. Tip monetar geto-dacic, cunoscut sub numele de *Adîncata-Mănăstirea*, care face trecerea, ca evoluţie stilistică, de la emisiu-

www.mnir.ro

Fig. 9. Monede geto-dacice de tip Adîncata (a doua jumătate a sec. 2 î.Hr.).

nile de tip *Prundu-Jiblea* la cele de tip *Vîrteju-Bucureşti*. Monedele de acest fel se întind în părţile de SE ale Olteniei şi în V Munteniei şi se datează în a doua jumătate a sec. 2 î.Hr. Toate sînt emisiuni de argint, cu titlul scăzut şi cu greutăţi de 7–10 g, ceea ce le-a atras denumirea de didrahme. Atribuit, ipotetic, tribului geto-dac al keiagisilor, care ar fi locuit în aceste părţi ale Daciei.

C. Moisil, în *BSNR*, 11, 1914, 21, 23; V.N. Popp, în *BSNR*, 13, 1916, 28, 57–60; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 198–214.

C.P.

Adjud, oraş în jud. Vrancea, în partea de N–V a căruia în punctul denumit „Movila" se găseşte o bogată aşezare din epoca bronzului, aparţinînd culturii Monteoru. In inventar au fost semnalate: topoare din piatră, din care unul de luptă, o cataramă (un breloc) din cochilie de scoică marină, fusaiole etc. Pe acelaşi loc s-au identificat şi urmele unei aşezări geto-dacice timpurii, probabil din sec. 5–3 î.Hr., de unde provine şi o ceaşcă tronconică, prevăzută cu apucătoare plată, neperforată. In apropiere de cimitir, pe str. Alexandru Ioan Cuza, au fost descoperite resturi de locuire aparţinînd unei aşezări din epoca bronzului (cultura → Monteoru, fazele *II a – II b*).

A. Paragină, I. Agache, în *Vrancea*, 4, 79–81.

M.F.

Adjudu Vechi, sat aparţinînd oraşului Adjud (jud. Vrancea), în marginea de S–V a căruia, pe locul numit „Lutărie", a fost descoperită o aşezare din epoca bronzului, aparţinînd culturii Monteoru I_{C3}–I_{C2}, şi necropola adiacentă, situată la cca 600 m V de aceasta. S-au cercetat cîteva morminte de înhumaţie, ce conţineau, ca inventar, ceşti şi boluri (specifice fazei I_{C3}). In marginea de S a satului, pe terasa Siretului, în punctul „La izlaz", se găsesc urmele unei aşezări din aceeaşi vreme şi în imediata apropiere a acestora, grupuri de locuinţe (cenuşare-zolniki), caracteristice culturii → Noua (M.F.). In partea de N, pe terasa Siretului, au fost descoperite resturi ceramice din sec. 8–11. Din această ultimă perioadă datează şi o cruce engolpion din bronz, de proveniență bizantină, avînd pe ambele suprafeţe incizată imaginea Sf. Gheorghe şi numele său în lb. gr. (D.G.T.).

M. Florescu, V. Căpitanu, în *AM*, 3, 1968, 244–246; G. Coman, în *MemAntiq*, 3, 1971, 490.

M.F. şi D.G.T.

adleetio (lat.; „cooptare") (în dr. roman), procedeu prin care numai împăratul putea promova simplii cetăţeni în ordinul senatorial sau equestru. Numeroase inscripţii din Dacia sau Moesia menţionează astfel de **a.** în carierele unor guvernatori ai acestor provincii. La nivel citadin, între cetăţenii *pleno iure* (care posedau această calitate prin *origo* şi se numeau astfel *cives nati*) puteau fi cooptaţi prin **a.** şi *liberti* sau *peregrini*. O inscripţie tomitană pare să menţioneze **a.** în legătură cu recrutările pe care le va fi făcut un fost *speculator*.

De Martino, *Costituzione* IV, 1, 465–467, 470– 473; IV, 2, 689– 714; *CIL*, III, 7546.

A.S.

adlocutio (lat.), tip iconografic reprezentînd cuvîntarea imperială în faţa trupelor. Apare destul de des pe monede, medalioane şi în sculptura oficială. Împăratul pe scenele de **a.** este reprezentat fie în faţa trupelor la o tribună, fie, ca figură centrală, în mijlocul acestora. Scene de **a.** interesînd istoria → Daciei se întîlnesc pe → Columna lui Traian şi pe cea a lui Marcus Aurelius de la Roma.

G.P.B.

Ad Mediam, toponim lat., menţionat de *Tab. Peut.* şi Geogr. Rav., desemnînd o aşezare (*vicus* sau *pagus*) situată pe drumul imperial roman dintre Diema şi Tibiscum, localizată la Mehadia (jud. Caraş-Severin). Principalele vestigii se află la N de com., spre Plugova, pe locul „Zidina" şi pe ambele maluri ale rîului Bolvaşniţa. Ele au fost afectate din vechime, servind drept carieră pentru construcţiile posterioare epocii romane. Consemnate de Ferdinand Marsigli şi investigate pe la 1823 de Nicolae Stoica de Haţeg, care a recuperat primele inscripţii, monede etc., au suferit de pe urma activităţii căutătorilor de comori ai veacului trecut, din care au rezultat descoperiri importante, majoritatea pierdute pentru ştiinţă, pînă la primele cercetări serioase, începute în 1909. Materiale arheologice cu proveniență confuză au fost înregistrate ca descoperite la Mehadia, dar multe dintre ele aparţin sigur Băilor Herculane. A fost cercetat castrul (116 x 142,6 m), precizîndu-i-se porţile, turnurile şi cîteva clădiri interioare, toate refăcute, probabil în vremea lui Severus Alexander. Inscrip-

www.mnir.ro

țiile și ștampilele de pe cărămizi atestă prezența *coh. III Delmatarum* (în sec. 2–3 d.Hr.), iar spre sfîrșitul stăpînirii romane în Dacia, a unor detașamente din *coh. III Raetorum*. Au mai staționat temporar fracțiuni din *leg. V Macedonica, XIII Gemina, IV Flavia, VII Claudia* și o *vexillatio Daciarum*. Se pare că Imp. Roman a menținut aici o garnizoană după retragerea aureliană, existînd materiale arheologice (ceramică și monede) ca și indicii de refacere a castrului în sec. 4 d.Hr. Băile, situate la 108 m S de fortificație, au fost ridicate peste ruinele unei clădiri mai vechi, cu planul diferit orientat (probabil tot un complex destinat băilor), iar constatarea a trei refaceri ale tencuielii indică o durată lungă de funcționare. Pe cărămizi apar ștampile ale *coh. III Delmatarum* și ale *leg. XIII Gemina*. În apropiere se afla așezarea civilă, de unde provine un bogat material arheologic și monede pînă în epoca lui Constantin cel Mare. Piatra de construcție se extrăgea din carierele de lîngă Inlănița și Pitnic. Inscripțiile funerare publicate oferă date importante privind viața socială și implicarea locuitorilor de la A.M. în viața politico-militară a provinciei și a Imp.: un soldat al garnizoanei mort în luptele cu parții, un localnic înscris în colegiul de *Augustales* din Ulpia Traiana Sarmizegetusa, un cvestor și decurion al municipiului Drobeta, L. Iul. Bassus, ucis de hoți (*interfectus a latronibus*) și răzbunat de frațele și fiii săi (episod pentru care s-a schițat o interpretare pe fondul opoziției dintre clasele sociale) etc.

D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 26, 30–34; N. Gudea, în *Tibiscus*, 4, 1975, 107–124.

E.N.

administrația. Populația geto-dacă (nordtracică) avea ca formă de organizare social-politică de bază, tribul. Acesta își exercita autoritatea asupra unui terit. comun, avea organe de conducere proprii (șef de trib, sfatul tribului format din șefii ginților componente), un centru întărit (*dava*) drept reședință, sărbători religioase și cimitir comun. De la începutul mileniului 1 î.Hr. în condițiile înmulțirii conflictelor dintre triburi s-au generalizat și la geto-daci uniunile de triburi ca formă superioară de organizare social-politică premergătoare statului. Ele au fost impuse de necesitatea asigurării apărării teritoriale și a averii tribale. Sub această formă de organizare sînt menționați geto-dacii în sec. 6 î.Hr. în izvoarele istorice. În urma accentuării stratificării sociale are loc în primele decenii ale sec. 1 î.Hr. unificarea marilor uniuni de triburi geto-dacice într-un stat centralizat creat de → Burebista. Statul creat avea ca principale funcții asigurarea strîngerii impozitelor, organizarea muncii obștești (ridicarea sistemului fortificat de cetăți din Munții Orăștiei), asigurarea apărării terit. și a organizării războaielor. Societatea geto-dacă în vremea organizării sale statale (sec. 1 î.Hr. –106 d.Hr.) era împărțită în două pături sociale principale – bogați și săraci. Prima categorie era formată din nobilime și preoțime (*tarabostes* sau *pileati*) și avea ca exponent pe rege. Cea de a doua pătură cuprindea marea masă a producătorilor de bunuri materiale (agricultori, păstori, meșteșugari, negustori), oameni liberi (*comati*), cei care suportau dările și participau la război. Exponent al nobilimii, regele exercita puterea, sprijinindu-se pe o influentă preoțime. Primele organe centrale ale unei organizări de stat sînt reprezentate de rege și curtea sa, alcătuită din sfetnici și executanți ai dispozițiilor sale, care fără a avea o delimitare precisă a competențelor asigurau și funcționarea administrației statale. Deși sărace, izvoarele istorice semnalează totuși existența unor demnitari permanenți (de presupus civili) puși de rege să îndrume și să controleze munca agricolă și să strîngă impozitele. Alți dregători regali, numiți dintre căpeteniile militare, asigurau paza cetăților și răspîndeau de menținerea ordinii interioare. Funcțiile judecătorești erau executate probabil de reprezentanții preoțimii. Pe plan local funcțiile administrative trebuie să fi revenit → obștii sătești care înlocuise în mileniul 1 î.Hr. obștea gentilică mai veche, ca nucleu de bază al organizării sociale. Elementele de organizare administrativă de pe terit. patriei noastre asupra cărora există știri mai numeroase în izvoarele literare sau epigrafice provin din coloniile gr. de pe țărmul Mării Negre. Fundate în sec. 7 și respectiv 6 î.Hr., coloniile milesiene Histria și Tomis posedau o organizare internă ce respecta în mare măsură pe cea a metropolelor lor. Histria a fost condusă, la început, de un regim oligarhic, înlocuit pe cale violentă, către mijlocul sec. 5 î.Hr. cu unul democratic, în cadrul căruia cetățenii cu drepturi depline erau împărțiți în tradiționalele triburi ioniene (Argadeis, Aigikoreis, Boreis, Hopletes, Geleontes și Oinopes), toate reprezentate în Adunarea poporului (*demos, ecclesia*), a cărei conducere, între ședințe, era asigurată de Sfat (*bulé*). Președintele Sfatului era în același timp și președintele Adunării (*epimenios*); numele lui figurează în documente alături de acela al preotului în funcție pe un an (*eponymos*) și al divinității protectoare a orașului, Apollon Tămăduitorul, în ambele cazuri. Adunarea poporului decidea în ultimă instanță în toate problemele de a. publică, datorită dreptului ei suveran în orice domeniu și datorită controlului pe care-l exercita asupra Sfatului și magistraților. Sfatul, ca organ consultativ, participa la această activitate prin analizarea prealabilă a tuturor problemelor supuse spre dezbatere Adunării poporului și prin pregătirea proiectelor de hotărîri ale acesteia, prin supravegherea aplicării acestor hotărîri, prin îndrumarea și controlarea permanentă a magistraților; concomitent el emitea unele decizii proprii cu caracter executiv (→ *psephisma*). Magistrații, ca reprezentanți ai puterii executive a Adunării poporului, erau sub controlul permanent al acesteia și al Sfatului și erau responsabili financiar și moral, individual și solidar în cadrul colegiului respectiv, fiind pasibili de judecată și pedepse grave în cazul săvîrșirii unor erori. Întreaga activitate de a. publică era riguros subordonată legilor și → decretelor cetății. Pentru orașul Tomis documentele epigrafice menționează existența unui colegiu de arhonți (*arhontes*), a conducătorilor militari (*hegemones*), a administratorilor pieții (*agoranomoi*) și eventual a unui econom

www.mnir.ro

(oiconomos), ultimele două magistraturi avînd un caracter economic. Și la Histria se cunoaște existența colegiului arhonților, însărcinat cu atribuții de administrație generală; de asemenea, a altuia de reprezentanți *(synedroi)* și paralel de intendenți *(epistatai)*, puși să pregătească proiectele și respectiv ședințele Adunării, ca și a unor magistrați cu atribuții speciale cum ar fi *meristai* (distribuitori de fonduri) sau *orfanistai* (protectorii orfanilor). Acestora li se adaugă magistrații pieții *(agoranomoi)*, curierii *(tamiai)*, economii *(oiconomoi)* și *hegemonii*, aceștia cu sarcini în a. civilă și mai puțin în armată. Despre colonia doriană Callatis se știe că în afara Adunării și a Sfatului, a arhonților și aisimneților ale căror funcții se asemănă cu cele ale epimenilor, a conducătorilor militari *(strategoi)*, a unor funcționari juridici *(eisagogeis)*, exista *preotul eponym* care, ca în orice colonie doriană, purta titlul de *basileus*. Astfel organizate, orașele gr. aveau să cunoască încă din sec. 1 î.Hr., ca urmare a campaniilor conduse de Marcus Terentius Varro Lucullus (72/71 î.Hr.) și Marcus Licinius Crassus (29/28 î.Hr.), rigorile cuceririi romane. Referitor la statutul lor juridic care va suferi în decursul timpului unele modificări, se știe că orașului Callatis, beneficiind de un tratat de alianță *(foedus)* i-au fost probabil păstrate vechile magistraturi administrative. Mai tîrziu, odată cu constituirea provinciei romane Moesia (cca 1 – 4 d.Hr.) și, cu atît mai mult, a înglobării Dobrogei în această provincie (46 d.Hr.) vechea autonomie a acestor orașe a dispărut. În fapt, autoritatea supremă aparținea împăratului, al cărui reprezentant legal era guvernatorul, în cadrul Moesiei Inferior, de rang consular. În subordinea acestora erau în primul rînd comandanții militari ai legiunilor de la Troesmis (azi Turcoaia), Novae și Durostorum, pe lîngă prefectul flotei dunărene cu sediul la Noviodimum (Isaccea), apoi conducători financiari ai provinciei *(procuratores)* sau juridici *(juridici)*, ca și un numeros personal *(comites)*. Pe lîngă prezențele militare romane din orașele gr., în funcție desigur de statutul juridic al acestora și apoi a garnizoanelor romane și a altor funcționari romani (ex. pentru serviciul vamal), din vremea domniei împăratului Marcus Aurelius (161–180 d.Hr.) se constată menținerea, măcar în formă, a tuturor magistraturilor din perioada autonomiei. Dacă în perioada de început a stăpînirii romane exercitarea acestora rămîne un apanaj al așa-numiților „binefăcători" *(evergetai)*, cu timpul, prin evoluția lor de la o sarcină onorifică *(honores)* spre o obligație *(munera)* se constată o tendință de evitare a acestor magistraturi. Se adaugă doar instituirea unor funcții legate de constituirea federației cetăților gr. de pe coasta de V a Mării Negre (→ Comunitatea pontică) și de celebrarea cultului împăratului. Au apărut controlorii financiari romani *(logistai)* la Histria și Callatis. Romanii dețineau, pe lîngă orașe, și regiunea cuprinsă între Dunăre și Marea Neagră. În afară de vechile comunități indigene conduse de principi locali *(principes laurum)* ca la → Ulmetum, pe care le-au păstrat, ei au creat sate *(vici)* conduse de unul sau doi magistri, secondați, din punct de vedere financiar, de cîte un *quaestor*.

Preocuparea principală a autorității imperiale romane era aceea de a întemeia orașe, administrate după modelul roman. Astfel, vechile așezări indigene mai însemnate (→ Troesmis) au primit titlul de *civitates*; aveau un Senat *(ordo)* condus de *magistri*. Prin instalarea unor castre pe lîngă majoritatea acestor așezări s-au dezvoltat, paralel cu aceste *civitates* și așa-numitele *canabae* (așezări civile adiacente) a căror organizare, judecînd după exemplul de la Troesmis, era foarte avansată, cu un Senat *(curia)* și *magistri* care purtau din cinci în cinci ani, o dată cu efectuarea censului, titlul de *quinquennales* și *aediles* sau cu magistrați cu funcții economice. Cea mai avansată treaptă cunoscută de orașele romane din Dobrogea este însă aceea de *municipia*. Prin transformarea în vremea lui Marcus Aurelius a cetăților de la Troesmis și Tropaeum Traiani (Adamclisi) în *municipia*, organizarea lor a devenit mult mai complicată, cu un *ordo decurionum*, condus de *duumviri* aleși din cinci în cinci ani *(quinquennales)* sau *iure dicundo* (cu funcții juridice), *aediles* și controlori financiari *(curatores)*, pe lîngă o serie de funcții religioase. Menționarea unui preot al provinciei la Troesmis *(sacerdos provinciae)* a generat ipoteza plauzibilă că aici se ținea Sfatul provinciei *(concilium provinciae)*. Pentru sec. 4 – 6 d.Hr., în orașele dobrogene, nu se poate vorbi, în ceea ce privește a., decît o menținere a Sfatului și a Adunării poporului în orașele gr. de pe litoral unde membrii acestora se numesc *principales* (E.T.). Viața rurală din teritoriile orășenești pare să se fi desfășurat normal deși au apărut semnele unei concentrări funciare care au stînjenit dezvoltarea normală a satelor. Toate aceste măsuri au creat un nou echilibru administrativ, întrerupt doar de catastrofalele invazii de la mijlocul sec. 3 d.Hr. Instaurarea Dominatului a coincis și cu importante modificări de ordin administrativ-teritorial. Astfel, în concordanță cu tendința Imp. de a micșora terit. provinciilor, Dobrogea a fost încadrată în noua provincie → Scythia Minor (parte componentă a diocezei → Thracia) condusă de un *praeses* civil și în paralel de un *dux* cu competențe exclusiv militare. Statutele administrative ale orașelor se uniformizează definitiv, toate cetățile dobrogene devenind puternice fortificații cu caracter preponderent militar, în care se va fi desfășurat desigur o intensă viață civilă dar mai cu seamă religioasă, reprezentanții bisericii creștine ajungînd cu vremea adevărații conducători ai acesteia. În sec. 4 d.Hr., mai există unele indicii despre existența unor așezări rurale dar ele par a înceta în pragul sec. 5 d.Hr., ca urmare a permanentei insecurități din provincie. În această situație unele dispar cu totul iar altele se transformă cu vremea în așezări fortificate cu caracter urban. Restaurarea din vremea lui Anastasius și Iustinian va însemna un ultim efort de redresare a a. citadine romane, procesul de romanizare (consfințit prin reforma lui Hadrianus) desăvîrșindu-se treptat. A. *romană în Dacia*, ca întreaga organizare civilă, juridică și economică (la fel ca militară) e fost structurată după principii și legi generale de drept public și privat transpunînd și implantînd sistemul de guvernămînt, a. și sistemul fiscal caracteristice Principatului. Față de

www.mnir.ro

Dobrogea însă, a. în Dacia apare mult mai lineară, ea necunoscînd nici etapa pre-provincială nici cea din vremea Dominatului. La nivel provincial se constată totuşi numeroasele schimbări administrative, dintr-o singură provincie în vremea lui → Traian ajungîndu-se la două (→ Dacia Superior şi Inferior) (118 –119 d.Hr.) şi apoi la scurtă vreme la trei (prin constituirea → Daciei Porolissensis) în vremea lui → Hadrian. Din vremea lui Marcus Aurelius se instituie comandamentul celor trei Dacii *(tres Daciae)* care avea în subordine → Dacia Apulensis (fosta Superior), → Malvensis (? fosta Inferior) şi Porolissensis. În ceea ce priveşte a. municipală a Daciei este de remarcat că pe lîngă fundarea coloniei → Ulpia Traiana (Sarmizegetusa) în vremea lui Traian, alte comunităţi urbane vor cunoaşte o evoluţie firească de la faza de *canabae* şi *civitates* la cea de *colonia* (→ Napoca, Apulum I şi II, Drobeta, Potaissa şi Romula? Malva) sau doar de *municipium* (→ Dierna, Tibiscum, Ampelum şi Porolissum) cu magistraţii respectivi. În schimb altele, în pofida unui caracter net urban vor rămîne simpli *pagi* (Aquae, Micia) sau chiar *vici*. Situaţia acestora din urmă este prea puţin cunoscută în Dacia (dacă exceptăm *vicus Pataviss[ensium]* devenit între timp *colonia Potaissa*, nu există decît doi *vici*), ceea ce nu înseamnă că ei nu vor fi existat, aşa cum o certifică cercetările arheologice. Şi în Dacia, ca de altfel şi în Dobrogea, numeroasele aşezări rurale vor fi absorbit lent elementele de cultură materială şi spirituală romană asigurînd larga răspîndire a fenomenului simbiozei daco-romane, baza etnogenetică a poporului român (A.S.).

I.H. Crişan, *Burebista*[2], passim; G. Busolt, H. Swoboda, II[3], 514–630; D.M. Pippidi, în *DID I*, passim; M. Macrea, *Viaţa*, 107–175; Al. Suceveanu, *VEDR*, 31–75.

E.T. şi A.S.

Admutrium (Amutria), aşezare romană cu nume dacic situată de *Tab. Peut.* între → Drobeta şi Pelendava. Menţionată şi de Ptol. (*Geogr.*, III, 8, 3) a fost localizată ipotetic în com. Butoieşti (jud. Mehedinţi) sau în satul Botoşeşti-Paia (com. Botoşeşti, jud. Dolj) (TIR, L. 34, 25).

D.T.

adlocutio (lat.), practică exterioară de cult, ilustrată mai ales prin atitudinea şi mişcările corpului. Alături de rituri pentru implorarea zeilor sau pentru a le aduce mulţumiri, jurăminte, sacrificii etc., a. era exprimată ca o mărturie de respect prin salutul adresat zeilor, printr-un gest al mîinii, prin sărutare şi înclinarea capului sau a întregului corp. Într-una din aceste ipostaze, cu mîna dreaptă era atins altarul, statuia etc., iar mîna stîngă, ridicată la gură (*ad os*, de unde vine termenul de a.), era agitată către obiectul onorat. Obiceiul de origine asiatică de a adora cîrmuitorii şi a le aduce omagiu precum zeilor n-a pătruns decît tîrziu la romani (→ Augustales).

S.S.

Ad Pannonios, aşezare romană menţionată de Tab. Peut. şi Geogr. Rav., situată pe drumul dintre → Ad Mediam şi → Tibiscum, localizată la Teregova (jud. Caraş-Severin), important punct rutier şi militar la intrarea în pasul *Porta Orientalis*. La 2 km N de com., pe malul drept al Timişului, s-a identificat şi cercetat un castru cu două faze constructive (cu val de pămînt şi cu zid de piatră), care a aparţinut, conform ştampilelor de pe cărămizi, *coh. VIII Raetorum*. Aşezarea civilă, probabil un *vicus* dezvoltat din *canabae*, cu funcţia de *mansio*, se afla la V de castru, între acesta şi rîul Timiş. Toponimul A.P. („La Pannoni") ar sugera o denumire dată ca urmare a aşezării aici a unui nucleu de colonişti aduşi din Pannonia, ce se vor fi îndeletnicit, pe lîngă agricultură şi păstorit, cu cărăuşia prin trecătoare.

D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 34–55; N. Gudea, în *Banatica*, 2, 1973, 97–101.

E.N.

Ad Salices, fortăreaţă romană din N Dobrogei, situată probabil între → Histria şi Delta Dunării. În apropierea acestei fortăreţe *(oppidum Salices)* a avut loc în 337 d.Hr., o bătălie între romani şi goţi (*It. Ant.*, 227, 1), Amm. Marcell. (31, 7, 5). Poate aceeaşi cu *Traskis*, menţionată de Procop. (*De aed.*, IV, 11) în rîndul cetăţilor din → Scythia Minor restaurate de → Iustinian şi localizată cu probabilitate la → Sinoe (jud. Constanţa). Se presupune că cei doi stîlpi miliari descoperiţi la → *vicus Quintionis* (*CIL*, III, 12513 şi 12514) ar indica distanţa de 18 000 paşi (28, 100 km) dintre acest sat şi A.S.

DID II, 205, 371, 400, 421; *TIR*, L, 35 s.v.; A. Aricescu, în *ECR*, s.v.

I.B.

adsignatio (lat.; „atribuire, concesiune"), operaţie prin care se atribuiau pămînturi agricole din → *ager publicus* unor civili *(cives Romani)* sau → veterani (*veterani*). Dacă în Italia era larg răspîndită încă din epoca republicană forma de proprietate particulară deplină *(dominium ex iure Quiritium)* asupra pămîntului *(ager privatus ex iure Quiritium)*, în provincii, solul fiind proprietatea popomhui roman, atribuirile se făceau numai cu titlul de → *possessio vel usufructus* (Gai., *Inst.*, 2, 7). A. se realiza în provincii sub două forme: a. *coloniaria*, ceea ce presupunea întemeierea de colonii *(deductio)* şi a. *viritana*, atribuirea individuală de ogoare *(agri viritim adsignati)*. De remarcat că din marele număr de → colonii, inclusiv cele înălţate la acest rang după ce fuseseră iniţial municipii, doar *coloniae liberae et immunes* beneficiind de → *ius Italicum* se bucurau de scutirea de → impozite. Singurul exemplu de a. prin întemeierea unei colonii în Dacia este cazul → Ulpiei Traiana Sarmizegetusa (*IDR*, III/2, 1). A. *viritana* care nu înseamnă pentru beneficiar, în mod obligatoriu, schimbare de → *origo* este mult mai larg atestată în Dacia şi Moesia Inferior, inclusiv pe o parte a terit. cetăţilor supuse *(→ civitates stipendiariae)*.

A.A.

Ad Stoma, localitate greco-romană situată pe braţul Sf. Gheorghe, probabil la Dunavăţu de Sus (jud Tulcea) sau poate pe la grindul Caraorman.

www.mnir.ro

Menţionată de *Tab. Peut.* (VIII, 4) şi de *Geogr. Rav.* (IV, 5): *Stoma Peuci*. Dintr-o informaţie a lui Zos. (IV, 10) rezultă că A.S. era punct de aprovizionare şi de transbordare de pe vasele fluviale pe cele maritime şi invers, fără vreo precizare toponimică.

TIR, L, 35, s.v.; A. Aricescu, în *ECR*, s.v.

I.B.

adstrictio glebae (lat.; „legarea de glie"), procedeu practicat în Imp. încă din sec. 2–3 d.Hr., dar legiferat abia în 332 d.Hr. (*Cod. Theod.*, 5, 17, 1), potrivit căruia colonii erau obligaţi să rămînă pe pămînturile lor de origine. Nerespectarea acestei dispoziţii atrăgea grave pedepse, atît pentru proprietarul care ar fi găzduit un colon fugit cît şi pentru acesta din urmă.

A.S.

adtributio (lat.; „atribuire") (în adm. romană), procedeu de atribuire a comunităţilor rurale unui centru urban. A existat, de pildă, teoria potrivit căreia *vici* din territorium-ul Histriei ar fi fost *adtributi* cetăţii. După cercetări mai noi se pare că acest procedeu era aplicat numai comunităţilor rurale aneestrale, avînd o organizare inferioară *vici*-lor sau *pagi*-lor (situaţie în care ele ar putea fi asimilate cu obştile teritoriale conduse de *principes locorum*) ale căror pămînturi vor fi avut statutul de *ager ex hostibus captus* şi care plăteau un impozit ca pentru orice *possessio* din *ager publicus*.

V. Laffi, *Adtributio e Contributio. Problemi del sistema politico-amministrativo dello stato romano*, Pisa, 1966.

A.S.

adulatio (lat.) (gr. προσκύνησις), manieră de exprimare exagerată a mărturiei veneraţiei, prin înclinarea corpului şi aplecarea capului pînă la pămînt, cunstatată îndeosebi în cultul unor divinităţi orientale. Unii poeţi lat. utilizează pentru noţiunea a. şi expresiile *procumbere* („a se prosterna") şi *pronus adorare* (→ *adoratio*).

S.S.

Adunarea poporului (gr. ἐκκλησία; ἀλιαία; ἀγορά; ἀπέλλα; δῆμος) (în oraşele gr.), organul deliberativ cu caracter legislativ care deţinea în ultima instanţă puterea supremă în statele gr. constituţionale. În cele cu constituţie de tip oligarhic şi de tip monarhic, participarea la A.p. era restrînsă după criterii de origine socială sau de avere, iar atribuţiile A.p. erau limitate la decizierea alianţelor, a războiului şi a păcii, la alegerea magistraţilor şi la unele probleme judiciare, în timp ce magistraţii şi → Sfatul aveau atribuţii largi independente de autoritatea A.p. În statele democratice A.p. era formată din toţi bărbaţii majori care aveau prin naştere drept de cetăţenie. Ea numea → strategii, alegea şi destituia magistraţii (pe cei care nu erau traşi la sorţi), controla activitatea magistraţilor şi pe ureea a Sfatului, discuta şi hotăra în domeniile legislativ, politic, administrativ, financiar şi, uneori, în cel judiciar. A.p. era convocată de comisia executivă în funcţiune a Sfatului, iar dezbaterile A.p. erau prezidate în numeroase cetăţi democratice de preşedintele Sfatului şi al comisiei lui executive (→ *epimeni*, → *aisimneţi*). Şedinţele erau anunţate cu 3–5 zile înainte, împreună cu ordinea lor de zi; aceasta era pregătită şi stabilită de comisia executivă în funcţiune a Sfatului şi era riguros respectată, fiind interzisă discutarea în A.p. a unei probleme ce nu fusese înscrisă pe ordinea de zi. A.p. era convocată în şedinţe ordinare o dată sau de mai multe ori pe lună (la Athena de patru ori, la Cyzic de trei ori, la Sparta o dată) şi în şedinţe extraordinare; acestea aveau loc adesea în → *agora*, alteori în teatre sau în temple mari. Orice cetăţean avea dreptul să participe la dezbateri şi să propună amendamente la proiectele pregătite de Sfat. Votul se exprima de obicei prin ridicarea mîinii, dar uneori era secret (pentru ostracizare). Hotărîrile erau determinate de majoritate, în unele cetăţi fiind însă necesar un număr minim de voturi fie în mod obişnuit, fie doar în anumite ocazii. La Histria, Tomis şi Callatis A.p. a existat desigur încă de la întemeierea lor, dar este documentată numai în epocile elenistică şi romană, prin → decrete şi prin inscripţii onorifice. Este numită cel mai adesea *demos* şi mai rar *ecclesia*. A.p. era prezidată de un membru al comisiei executive în funcţiune a Sfatului, pe care atestările de la Histria îl desemnează ca *epimenieuon* (→ epimeni) în epoca elenistică şi ca *epipsephizomenos*, „cel care pune la vot", în epoca romană, probabil în urma unei schimbări a modului de desemnare a preşedintelui Sfatului. La Callatis preşedintele A.p. este numit *proaisymnon* (→ aisimneţi). Inscripţiile din epoca elenistică, în care aceste trei cetăţi aveau constituţie democratică, atestă autoritatea supremă a A.p. şi competenţa ei în problemele politice şi militare, legislative şi juridice, administrative şi economice, financiare şi religioase, prin consemnarea unor hotărîri ale A.p. referitoare la război şi pace, la ambasade şi alte relaţii cu autohtonii şi cu statele gr. prin menţionarea adunării anuale dedicate alegerii magistraţilor *(archairetiche ecclesia)*, prin atestarea decretelor A.p. referitoare la decernarea de cinstiri şi de privilegii politice, juridice, judiciare, economice şi religioase binefăcătorilor străini şi locali, a decretelor referitoare la aprovizionarea publică cu alimente, la reglementarea cheltuielilor interne şi a împrumuturilor externe, la adoptarea de noi culte publice (A.Ş.). În epoca romană A.p. şi-a păstrat aceste atribuţii, exercitîndu-le însă în cadrul limitat al autonomiei mai mult sau mai puţin formale acordate oraşelor vest-pontice de către autoritatea imperială. Documentele din această perioadă sînt în majoritate inscripţii onorifice pentru împăraţi, guvernatori ai provinciei şi mari preoţi ai cultului imperial, puse de A.p. şi de Sfat care, ca organe reprezentative ale oraşului respectiv, exprimau lealitatea acestuia faţă de Roma, unde de altfel, competenţele acesteia au fost trecute treptat (şi nu brusc din vremea lui Tiberius, cum s-a înţeles greşit dintr-o menţiune a lui Tacitus), Senatului. Ultima lege atribuibilă în mod cert A.p. este o *lex agraria* şi datează din vremea lui Nerva. Despre situaţia A.p. din mediul municipal sîntem informaţi mai pe larg de aşa-numita *lex Malacitana* din timpul domniei lui Domiţian. Din A.p. făcea parte întreaga populaţie a oraşului *(cives)* împărţită în

www.mnir.ro

curiae, la care se adăugau şi rezidenţii *(incolae)*. A.p. era convocată, în special pentru alegerea magistraţilor, de către *duovir*-ul cel mai în vîrstă. Se fixau urne pentru fiecare *curia*, iar controlul lor era asigurat de o comisie din altă *curia*, pentru a preîntîmpina orice nereguli. Rezultatul votului era comunicat apoi *duovir*-ului care-l făcea public, neexistînd teoretic nici o posibilitate de a schimba rezultatul acestui vot. Cu timpul însă nici măcar această unică competenţă nu mai este respectată, rolul A.p. fiind doar de a-şi manifesta aprobarea prin *acclamatio* faţă de magistraţii propuşi de preşedintele ei prin pronunţare *(renuntiatio)* sau numire *(nominatio)*. Cu inevitabila aproximaţie, izvorîtă în primul rînd din lipsa oricărei menţiuni a A.p. în oraşele din Dacia şi Moesia Inferior (dacă se exceptează o epigrafă tomitană care face menţiunea *[Senatus populus] – que Tomitanorum* dar care reprezintă, după cum se vede, traducerea în lat. a celor două organisme, bine atestate în oraşele gr. din epoca romană), socotim că aceeaşi trebuie să fi fost evoluţia competenţelor A.p. şi în oraşele romane de pe terit. patriei noastre (A.Ş.).

G. Busolt, I[3], 442–465; D.M. Pippidi, *Contribuţii*[2], 80–83; *ISM*, I, *cf.* 538; I. Stoian, *Tomitana*, 75–143; A. Ştefan, în *Dacia*, *N.S.*, 19, 1975, 169; Al. Suceveanu, *VEDR*, 39; 53; De Martino, *Costituzione*, IV, 1, 513–546; IV, 2, 663–665, 751–752.

A.Ş. şi A.S.

adventus (lat.), tip iconografic reprezentînd intrarea împăratului în Roma. Întîlnit pe monede, medalioane şi în sculptura oficială. Pe scenele de a. împăratul apare călare, cu mîna dreaptă ridicată în semn de salut.

G.P.B.

aedes (lat.) (la romani), orice edificiu sacru ori profan. Se deosebeşte de → *templum* prin aceea că respectiva construcţie nu a trecut prin ceremonia de inaugurare. Termenul poate defini uneori, în afară de construcţia de tip „palat" şi pe aceea de „templu". În Dacia romană, sensul de palat este întîlnit la a. *augustalium* („Palatul augustalilor") de la → Ulpia Traiana Sarmizegetusa (*IDR* III/2, 2), dar şi în alte inscripţii din provincie, cu sensul generic sau de templu.

A.B.

Aegyssus, aşezare getică, cucerită de romani. Menţionată de → Ovidiu ca „veche cetate", apărată de ziduri puternice, situată pe malul Dunării, într-un loc înalt, la care cu greu se putea ajunge (Ponti, I, 8, 13; IV, 7, 21, 23–24 şi 53; *Aegissos*, *Aegypsos*). Numele, probabil de origine celtică, mai este amintit de *It. Ant.*, 226, 2: *Egiso*; *Not. Dign. (Or.*, 39, 8, 17: *Aegissos*; 34: *Accisso)*; Hierocl. (*Synecd.*, 637, 14: Αἴγισσος); Procop. (*De aed.*, IV, 7, 20: Αἴγιστον); *Geogr. Rav.*, IV, 5: *Egypsum*; Const. Porph. (*De them.*, 47, 15: Αἴγισσος). Identificarea cu oraşul Tulcea de astăzi, făcută prima oară la sfîrşitul sec. 18 – începutul sec. 19, a fost confirmată de descoperirea (1949) a unei inscripţii în lb. lat., care menţionează o unitate militară *(vexillatio (a)-egisse(n)sis)*, ce se afla aici la începutul sec. 4 d.Hr., ca detaşament al *leg. I. Iovia*, cu sediul la → Noviodunum. În sec. 4–5, A. era sediul unui *cuneus equitum armigerorum* şi al *praefectus ripae legionis primae Ioviae cohortis quintae pedaturae inferioris*. În sec. 6 a fost reconstruită de Iustinian. Săpăturile arheologice începute în anul 1974 la marginea de E a oraşului Tulcea, pe „Dealul Monumentului", au dus la descoperirea unei aşezări, în care, cele mai vechi urme (ceramică autohtonă şi gr. etc.) aparţin sec. 4–3 î.Hr. A. a luat o mare dezvoltare sub stăpînirea romană, fiind puternic fortificată la sfîrşitul sec. 3 – începutul sec. 4. Zidul de incintă, cu turnurile de apărare, prezintă trei faze de construcţii. În interior s-au identificat resturi ale unui edificiu thermal. Cetatea a dăinuit pînă în sec. 7 d.Hr. (monedă Heraclius), fiind reluată în stăpînire şi refăcută de bizantini sub Ioannes Tzimiskes (971).

I. Barnea, în *SCIV*, 1, 2, 1950, 175–184; *TIR*, L. 35, s.v.; N. Gostar, în *Danubius*, 4, 1970, 113–121; A. Opaiţ, în *Pontica*, 10, 1977, 307–311; I. Vasiliu, Gh. Mănucu-Adameşteanu, în *Peuce*, 9, 1984, 143–155 şi 541–563.

I.B.

Aelius Ammonius, P. v. **Aelius Hammonius, P.**

Aelius Apollinarius (sec. 3 d.Hr.), procurator (financiar) al Daciei Apulensis (după domnia lui Gordian). A închinat, împreună cu soţia sa Maxima, un altar lui Zeus la Ulpia Traiana.

IDR, III/2, nr. 222.

M.Z.

Aelius Caius, P. (sec. 2 d.Hr.), cetăţean „binefăcător" al oraşului Tomis, cunoscut dintr-un decret onorific al Sfatului şi al Adunării oraşului. A.C.P. a îndeplinit funcţiile de arhonte şi apărător al cetăţii (*defensor*; *ekdikos* – ἔκδικος) efectuînd o ambasadă la Roma, la împăratul Antoninus Pius, pe propria sa cheltuială.

I. Stoian, *Tomitana*, 103, nr. 3.

A.S.

Aelius Catus, Sextus (sec. 1 d.Hr.), comandant şi om politic roman. Consul în anul 4 d.Hr., proconsul al Macedoniei şi guvernator al Moesiei. Din relatările lui Strab. (*Geogr.* VII, 3, 10), rezultă că A.C.S. a strămutat în Thracia, din terit. de dincolo de Istru, 50 000 de geţi, neam vorbind aceeaşi lb. cu tracii. Acţiunea aceasta, ca şi cea a lui → Cn. Cornelius Lentulus, se înscrie în politica romană de a slăbi puterea geto-dacilor nord-dunăreni şi de a popula şi exploata din punct de vedere economic terit. romane din dreapta fluviului. Informaţia lui Strab. pare să se verifice arheologic, dacă ţinem seama că exact în această vreme, începutul sec. 1 d.Hr., cele mai multe aşezări getice din Cîmpia Dunării (Popeşti, Zimnicea, Crăsani etc.) şi-au încetat existenţa.

V. Pârvan, *Getica*, 80–100; A. Stein, *Moesien*, 17; C. Patsch, *Beiträge*, 5, 1, 113–114; R. Syme, în *JRS*, 24, 1934, 126–128; A. Oliver, în *G.R.B.*

www.mnir.ro

Studies, 6, 1965, 1, 51–55; D.M. Pippidi, *Contribuţii*[2], 307 şi urm.

C.P.

Aelius Constans (sec. 2 d.Hr.), procurator (guvernator) al Daciei Porolissensis (191–192 d.Hr.), menţionat într-o inscripţie de la Napoca (191–192) în care patronul coloniei şi un decurion ridică împăratului, din bani lor, o statuie care fusese promisă de decurionii unei *ala*, probabil *ala I Siliana* de la Gilău (jud. Cluj), guvernatorului provinciei şi lui Iulius Pacatianus, fost prefect *(quondam praefectus)* al aceleiaşi *ala*, cu prilejul acordării onoarei de a face parte din Sfatul oraşului *(ab honorem decurionatus)*.

CIL, III, 865; H.G. Pflaum, *Carrières*, 605, n. 229.

M.Z.

Aelius Gemellus M. Apicius Tiro, P. (sec. 2 d.Hr.), guvernator de rang senatorial *(vir clarissimus)* al Daciei, în timpul lui Septimius Severus. Menţionat într-o inscripţie de la Apulum unde a refăcut din temelii baia publică a oraşului.

CIL, III, 1006.

M.Z.

Aelius Hammonius, Publius (sec. 3 d.Hr.), comandant *(→ praefectus)* al → flotei romane de la Dunărea de Jos *(→ Classis Flavia Moesica)* cu sediul la → Noviodunum în 238–239 (?) d.Hr., cînd flota primise de la numele împăratului epitetul de *Gordiana*. **A.H.P.** fusese, pe rînd, în cariera sa, *praefectus* al *coh. V Hispanorum* din *Moesia Superior* (după 225 d.Hr.), *tribunus* al *coh. I Germanorum milliaria* în Cappadocia (232–233 d.Hr.), *praefectus* al alei *I Flavia Gaetulorum* din *Moesia Inferior* (după 234 d.Hr.), *praefectus* al auxiliilor din aceeaşi provincie, iar după funcţia de comandant al flotei, a urcat în rangul de → *procurator* al Moesiei Inferior şi apoi al *Daciei Apulensis*, unde fusese transferat înainte de 244 d.Hr.

PIR[2], A. 135, 136; I. Stoian, *Tomitana*, 209–210; Em. Condurachi, în *Limes IX*, 85; I. Piso, în *Dacia, N.S.*, 1976, 251–257; A. Aricescu, *Armata*, 73.

A.B. şi M.Z.

Aelius Ianuarius v. **portorium**

Aelius Marcianus, Lucius, senator roman menţionat într-o inscripţie la → Urluia (sec. 2–3 d.Hr.), posesor al unor proprietăţi de pămînt lucrate probabil de → coloni *(→ fundus exceptus)* a cărui → *villa* din terit. oraşului *Tropaeum Traiani* era îngrijită de orientalul Iazhetav.

CIL, III, 12463; Al. Suceveanu, *VEDR*, 74 şi 108; V.H. Baumann, *Ferma*, 58.

A.B.

Aelius Marcianus, Publius, comandant *(→ praefectus)* al → flotei romane de la Dunărea de Jos, *Classis Flavia Moesica*, cu sediul la → *Noviodunum* (Isaccea) în jurul anului 140 d.Hr. Anterior, conform unei → diplome militare din anul 129 d.Hr. din Mauretania, fusese → *praepositus* al formaţiunii → *numerus Illyricorum* din Dacia, cu sediul la → Hoghiz.

CIL VIII, 9358 = *ILS* I, 2738; Em. Condurachi, în *Limes IX*, 85; G. Bakó, în *SCIV*, 26, 1975, 1, 141–146; A. Aricescu, *Armata*, 73.

A.B.

Aelius Minucianus (sec. 3 d.Hr.), pontarh al → Comunităţii pontice, cunoscut dintr-o inscripţie onorifică histriană ridicată de acesta, în calitate de preot pe viaţă, lui Poseidon Helikonios.

ISM, I, 143.

A.S.

Aelius Optatus (sec. 2 d.Hr.), legat al → *leg. V Macedonica*, atestat pentru prima oară de o închinare pentru sănătatea împăratului → Antoninus Pius, pusă la → Troesmis în timp ce guvernator al Moesiei Inferior era L. Statilius Iulius Severus (158–160 d.Hr.).

R. Vulpe, în *SCIV*, 4, 1953, 3–4, 562–568; *ISM*, V, 192–194, nr. 158.

G.P.B.

Aelius Rasparaganus (sec. 2. d.Hr.), rege roxolan, menţionat în inscripţii descoperite la Pola (Italia) *(P. Aelius Rasparaganus rex Roxolanorum)*. Împreună cu fiul său, P. Aelius Peregrinus, şi-a construit monumente funerare. Prezenţa lor în Italia a fost pusă în legătură cu aducerea, încetăţenirea şi împroprietărirea cu pămînt şi sclavi, în Imp., a unui grup de roxolani, foarte probabil după conflictul romano-roxolan din 117/118 d.Hr. Este remarcat gentiliciul de Aelius preluat de ambii nobili, dar menţinerea vechiului cognomen la tată *(Rasparaganus)* şi în acelaşi timp, dispariţia oricărui nume irano-sarmatic la fiu, fapt semnificativ pentru romanizarea rapidă, pe parcursul a două generaţii, a unor elemente alogene.

CIL, V, 32 = *ILS*, 852, 33 = 853; I.I. Russu, *DacPanInf*, 47–48.

M.Z.

Aelius Sempronius Lycinus, P. (sec. 2 d.Hr.), om politic de rang ecvestru, originar din Galatia, în timpul lui Septimius Severus. A îndeplinit funcţia de procurator în mai multe provincii, pe diverse trepte de salarizare: în Gallia Narbonensis şi Aquitania *(sexagenarius)*; în Dacia Porolissensis *(centenarius)*; în oraşul Alexandria, apoi Syria, Palestina *(ducenarius)*. Două inscripţii de la Ancyra (Galatia) arată că a fost investit cu toate funcţiile ecvestre *(omnibus equestribus militiis perfunctus* sau *ornatus)*. În Dacia Porolissensis îndeplineşte funcţia de procurator (eîndva între 198–209 d.Hr.) şi în sănătatea lui i se dedică la Napoca un altar închinat lui IOM Dolichenus.

CIL, III, 6756 = *ILS*, 1414; 6757 = *ILS*, 1413; 7659; *PIR*, I[2], 43 n. 256; A. Stein, *Dazien*, 84–85; H.G. Pflaum, *Carrières*, 700–701, n. 262.

M.Z.

Aemilianus (sec. 4 d.Hr.), soldat, fiu al unui *praefectus* al oraşului → Durostorum, ultimul

www.mnir.ro

martir creştin cunoscut pe terit. Dobrogei. Condamnat şi ars pe rug în timpul împăratului Iulianus Apostata, la 18 iulie 362, din ordinul lui → Capitolinus, guvernatorul Thraciei, pentru că spărsese cu ciocanul statuile zeilor şi răsturnase altarele din templul local (Theod. din Cyr., *Ist. bis.*, III, 7,5).

DID II, 392; V. Barbu, în *ECR*, s.v.

I.B.

Aemilianus (Aemilius Aemilianus M.), împărat roman de origine libiană, proclamat de trupele din Moesia Inferior pe care le conducea în 253 d.Hr. împotriva unei coaliţii de → goţi, → carpi şi alte neamuri, în calitate de guvernator al celor două Moesii şi al Pannoniei Inferior. După victorie, Valerianus, care venea cu armata de pe Dunărea superioară este proclamat şi el *imperator*. Victorios în vara lui 253 d.Hr., într-o luptă în care → Trebonianus Gallus şi → Volusian şi-au găsit moartea, **A.** va fi ucis trei luni mai târziu (august-septembrie) de trupele proprii, trecute de partea lui Valerian (Ioann. Antioch., *FHG* 598 M; Zonaras, 12, 21; Eutr., 9, 5; Iord., *Rom.*, 285; *Get.*, 105). Nici în Dacia nici în Moesia Inferior nu se cunosc inscripţii din vremea acestui împărat. Pare certă însă o stare de mare nelinişte în ambele provincii, documentată prin tezaurele monetare cu ultimele monede din 252–253 d.Hr. Atelierele monetare din provincia Dacia şi cel din Viminacium emit monede de bronz cu numele lui **A.**, primul citat cu anii VII şi VIII, cel de al doilea în anul XIV.

M. Price, în *NC*, 13, 1973, 75–78; PIR², A 330; A. Stein, *Moesien*, 104.

G.P.B. şi A.A.

Aemilius Carus, L., om politic de rang senatorial, originar din Italia. Între 174–175/6 d.Hr. a fost numit *leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) III Daciarum*. În această funcţie este menţionat de mai multe inscripţii de la Apulum şi Grădiştea Muncelului, unde consularul închină un altar, fapt cu semnificaţie deosebită pentru luptele împotriva dacilor liberi şi a populaţiilor de la frontiere.

CIL, III, 1153, 1413, 7771 = *ILS*, 4398; *PIR*, I², 53, nr. 338; A. von Premerstein, în *Wiener Eranos*, 1909, 266–267; Macrea, *Viaţa*, 73, 74.

M.Z.

Aequitas v. **Fortuna**

aerarium militare (lat.; „tezaurul armatei"). După victoria de la Actium (31 î.Hr.), Augustus şi-a recompensat veteranii prin adsignări de pământ în noile colonii. Ulterior, acelaşi împărat a renunţat la acest sistem înlocuind aşa-numita *missio agraria* prin *missio numaria* (pensie în bani) care era de 5000 denari, pentru pretorieni şi de 3000 denari, pentru soldaţii de legiune. În vederea asigurării acestor pensii *(praemia militiae)* a fost instituit în anul 6 d.Hr., **a.m.** care era alimentat de impozitul pe moşteniri *(→ vicesima hereditatium)* şi de cel pe vînzări *(→ centesima rerum venalium)*, ca şi de alte dări imperiale. Conducerea **a.m.** a fost încredinţată unor *praefecti* (în număr de trei) de rang pretorian. **A.m.** este atestat încă în perioada lui → Severus Alexander, dar a încetat să mai existe, mai târziu *vicesima hereditatium* fiind preluată de fiscus. Se pare că **a.m.** a fost înlocuit în vremea lui → Constantin cel Mare de o *arca praefecturae praetorianae* dependentă de → *praefectus praetorio*.

De Martino, *Costituzione*, IV, 2, 801–803; M. Corbier, *L'aerarium Saturni et l'aerarium militare*, Roma, 1974.

A.S.

aerofotografie (în arheol.), metodă larg folosită în ultimele decenii în scopul de a obţine prin imagini de ansamblu diferite informaţii despre amenajarea spaţiului în antic. După cîteva antecedente timide în perioada interbelică **a.** a fost folosită pe scară largă după cel de-al doilea război mondial, valorificîndu-se în scopuri arheologice imensul material fotografic adunat în anii marii conflagraţii prin zboruri de recunoaştere. Rezultate importante au obţinut mai ales arheologii italieni şi francezi care s-au dedicat cercetării cadastrelor romane din Africa de N, lotizărilor antc. din S Franţei, Italia meridională şi Sicilia, drumurilor antc. etc. În multe ţări europene, printre care şi România, au luat naştere aerofototeci pe lîngă muzee, universităţi sau institute de specialitate. Pe măsură ce **a.** a devenit o metodă aproape indispensabilă pentru arheologie, s-au dezvoltat şi diversificat şi mijloacele de realizare şi interpretare a fotogramelor aeriene. Etapele de cercetare sînt, în mare, următoarele: executarea fotografiilor (de la diferite înălţîmi, din diferite unghiuri şi în etape succesive), confruntarea materialului fotografic în vederea depistării anomaliilor, fotointerpretarea şi fotorestituţia. În ţara noastră executarea fotografiilor aeriene este asigurată de instituţiile care întreprind cercetări în domeniul agronomic, biologic, meteorologic etc. Pe baza documentaţiei din aerofototeci se poate efectua confruntarea între fotograme executate în ani diferiţi, ceea ce permite o primă selecţie a datelor, prin eliminarea unor aparente detalii de teren sugerate de unele fotografii, dar infirmate de celelalte. Interpretarea fotogramelor se întemeiază pe cîteva repere generale; monumentele antc. distruse, complet acoperite de pămînt sau aplatizate se disting în cadrul fotografiei prin culoarea albă (cercuri albe, cînd este vorba de → tumuli; linii albe, care sugerează ziduri sau valuri de pămînt etc.), în vreme ce şanţurile de apărare sau drumurile apar sub formă de dungi negre. Pe baza interpretărilor, care trebuie să fie în mod obligatoriu confruntate cu alte observaţii desprinse din investigaţii de teren, se execută restituţiile sub formă de hărţi ale microzonelor antc. cercetate, pe care figurează trasecle zidurilor, drumurilor, valurilor, amplasamentul diferitelor monumente etc. Ca metodă de bază a arheologiei (în special a celei greco-romane), **a.** colaborează cu alte mijloace moderne de investigaţie (prospecţiuni arheometrice şi arheomagnetice) sau metode tradiţionale (cercetări perieghetice de suprafaţă),

www.mnir.ro

toate acestea avînd darul de a pregăti un dosar de informaţii în ajunul deschiderii unor săpături sistematice, precum şi de a întregi imaginea arheologică asupra unor zone mai întinse sau a unor monumente ante. (necropole tumulare, drumuri, cadastre), care, prin specificul lor, nu pot fi cercetate decît parţial prin metodele tradiţionale. Rezultate spectaculoase s-au obţinut la noi în ţară în următoarele sectoare de cercetare: cetăţile romane din Dobrogea (→ Troesmis, Enisala, Dinogetia, Tropaeum Traiani, Histria, Murighiol, Noviodunum etc.), drumurile romane din → Dacia şi → Moesia Inferior, necropola tumulară de la → Histria, configuraţia antc. a litoralului Mării Negre.

R. Chevallier, *L'avion à la découverte du passé*, Paris, 1964.

A.A.

aes (lat.) (gr. χαλκός) (în antic.), denumire generică pentru aramă, bronz sau chiar minereu. Sub prescurtarea *AE* desemnează în numismatică toate emisiunile şi obiectele-monedă din metal comun. La italici, a. capătă rol de etalon al valorilor şi înseamnă simplu „bani", avînd adesea sensul de stipendiu.

E. Babelon, *Traité*, I, 394–395; K. Regling, în Wörterbuch, 13.

C.P.

Aesculapius v. Asclepios

Aëtius (Flavius Aëtius) (cca 390 d.Hr. – 21 sept. 454 d.Hr.), general şi ministru sub → Valentinian III; fiul lui Gaudentius, *magister equitum* din → Durostorum. Ostatic la curtea regelui vizigot Alaricus (probabil între 405–408 d.Hr.), apoi la → huni, a cunoscut felul de viaţă şi de luptă al acestora, păstrînd pînă tîrziu legături de prietenie la curtea lui Attila. După victorii împotriva goţilor şi francilor, a fost numit *magister utriusque militiae* (429). A mai îndeplinit funcţia de *consul* (în 432, 437, 446) şi *patricius* (433). În alianţă cu vizigoţii, a oprit înaintarea hunilor care urmăreau cucerirea Galliei, în bătălia de la → Campus Mauriacus (451). S-a opus nimicirii totale a acestora, intenţionînd să-i poată folosi împotriva goţilor. Întors în Italia, a logodit pe fiul său cu fiica lui Valentinian III, dar, la intrigile lui Petronius Maximus şi ale eunucului Heraclius, a fost ucis de însuşi împăratul. A fost ultimul mare apărător al Imp. Roman.

Zos. V, 36, 1; Joh. Ant., frg. 201, 2, 4 (*FHG*, IV, 614 sq); E. Stein, *Histoire*, I, 283, 318, 329 şi urm., 347–348; I.I. Russu, *Elementele*, 71–74; *PLRE*, II.

I.B.

Afrodita (gr. Ἀφροδίτη) (în rel. gr.), zeiţa frumuseţii şi a dragostei. Apare în pantheonul gr. încă din epoca micenian㠹, dar ea devine efectiv prezentă începînd cu poemele homerice, păstrînd mereu elemente ale originii sale orientale (probabil siriene sau feniciene). Adonis, a cărui moarte şi renaştere erau tipice cultelor fecundităţii şi ale vegetaţiei, avea aceeaşi origine. A. era frecvent reprezentată însoţită de fiul ei, *Eros*

Fig. 10. Afrodita (sec. 1 d.Hr.). Tomis.

(Iubirea), şi ca îi conducea săgeţile cu care arcaşul-copil atingea inimile celor pe care zeiţa dorea să-i lovească. În coloniile gr. din Dobrogea, ca şi în altele din bazinul Mării Negre, era răspîndit mai ales cultul A. ca protectoare a navigaţiei *(A. Euploia, Póntia* sau *Limênia)*. La Histria a fost descoperit un templu de calcar, în stil ionic, dedicat A., construit către mijlocul sec. 6 î.Hr. Sanctuarul a existat pînă la mijlocul sec. 1 î.Hr. El a fost precedat, în acelaşi loc, de un sanctuar mai modest, din care s-a păstrat un olan purtînd o dedicaţie către A., datînd de la începutul sec. 6 î.Hr. Vechimea cultului A. pare să fi fost mare la Histria, zeiţa făcînd probabil parte dintre divinităţile introduse chiar de către primii colonişti. A. *Marină* apare reprezentată şi la Tomis, din sec. 2 d.Hr., în celebra statuie descoperită în tezaurul de sculpturi, însoţită şi de personificarea mării (Póntos), după o interpretare recentă. La Callatis este atestat cultul A. *Agoraia*, protectoarea vieţii civice desfăşurate în *agora*.

GGR, I, 519 urm.; G. Bordenache, în *StCl*, 9, 1964, 143–151; D.M. Pippidi, *Studii*, 44–47; 83–93.

P.A.

afrontat, motiv ornamental de origine romană tîrzie. În decursul sec. 5, motivul ornamental al animalelor a. este ilustrat de perechea de fibule cu lei din argint, placate cu foiţă de aur din tezaurul (2) de la → Şimleu Silvanici. În tezaurul (1) din aceeaşi localitate, pandantivul globular este ornamentat cu două feline care flanchează un recipient, motiv care apare şi pe coşuleţele poligonale din tezaurul de la → Pietroasele. În sec. 4 este întîlnit la unele tipuri de garnituri de centură cu decor turnat în relief.

R.H.

www.mnir.ro

Afumaţi, com., jud. Dolj, în apropierea căreia a fost descoperită o aşezare rurală, poate un *vicus*, de unde provine şi o stelă funerară pusă de un mic proprietar pentru fiul său.

D. Tudor, *OR*[4], 141 şi 221; *IDR*, II, 86–87, nr. 157.
G.P.B.

Agathias *(Scholasticus)* (n. Myrina, 536 d.Hr. – m. ?), istoric bizantin. De la Constantinopol unde tatăl, Mnemonios, avea o şcoală de retorică, a mers la Alexandria spre a-şi desăvîrşi studiile de elocinţă şi a devenit avocat. A compus versuri epice (*Daphniaka*, în 9 cărţi), epigrame (în 7 cărţi). La maturitate a scris *Istorii* („Despre domnia lui Iustinian", în lb. gr.) (în 5 cărţi) unde tratează evenimente cuprinse între 552–559, operă rămasă neterminată, după cît se pare datorită morţii premature a autorului. Istoriile lui A. continuă lucrarea lui → Procop., pe care A. îl şi imită în unele expresii, dar într-un stil personal, plin de fantezie. Nu lipsesc însă o viziune istorică limpede şi precizia povestirii, într-o lb. uneori preţioasă, în dorinţa de a-i imita pe clasici. În afara unei referiri la „regulile lui → Zamolxis" din care rezultă că în cultura Imp. Bizantin existau încă de atunci unele cunoştinţe despre civilizaţia veche a geto-dacilor; alte fragmente din *Istoriile* lui A. privind terit. de la Dunărea de Jos se referă la mai multe conflicte cu barbarii, între care şi invazia distrugătoare a → kutrigurilor lui → Zabergan din 559, atestată de altfel arheologic mai întîi la → *Dinogetia* şi apoi şi în alte aşezări dobrogene.

FHDR, II, 477–481; Colonna, *Storici*, I, 3–5.
A.B.

agatirşi (gr. Ἀγάθυρσοι) (grafia agatîrşi, întîlnită în unele lucrări, nu se justifică prin nimic), populaţie menţionată de Herodot ca aşezată la apus de sciţi („de la Istru în sus, spre interiorul ţării, Sciţia este mărginită mai întîi de agatirşi ..."; IV, 100) şi din ţara cărora curge rîul Maris (IV, 49). Identificarea rîului Maris cu Mureşul a dus, încă din sec. trecut, la situarea a. în Transilvania centrală, părere acceptată, cu foarte puţine excepţii, pînă în zilele noastre. Potrivit relatărilor lui Herodot (IV, 104), a. erau efeminaţi, purtau podoabe de aur, şi aveau femeile în devălmăşie; cît priveşte celelalte obiceiuri „se apropie de traci". Arist. (*Problemata* XIX, 28) scrie că la a. există obiceiul ca legile să fie cîntate, iar autorii mai tîrzii, utilizînd o sursă veche, amintesc obiceiul lor de a se vopsi, respectiv tatua (Plin. β., IV, 12 (26), 88; Pomp. Mela, II, 2, 10 etc.). În ceea ce priveşte istoria lor este sigur doar că a. nu făceau parte din uniunea politică a sciţilor nord-pontici. În timpul campaniei lui Darius împotriva sciţilor (la cca 514 î.Hr.), a. au dus o politică de neangajare, refuzînd ajutorul cerut de sciţi şi ameninţînd chiar cu ostilităţi (Herodot, IV, 119, 125). Şi în primele decenii ale sec. 5 î.Hr. raporturile a. cu sciţii continuă să fie neprietenoase; se relatează despre regele a., Spargapeithes, că l-a ucis prin vicleşug pe regele sciţilor Ariapeithes (Herodot, IV, 78). A. constituiau deci o forţă politică independentă de cea a sciţilor cu care au fost în repetate rînduri în duşmănie. Ultima menţionare directă a lor este în sec. 4 î.Hr. de către Arist. Etnonimul lor se păstrează însă pînă tîrziu în epoca romană. Ptol. (*Geogr.*, III, 10) îi menţionează undeva în spaţiul carpato-nordic, iar Dion. Per. (*GGM*, II, vers 310–319) îi aşază în preajma legendarilor munţi Ripei. Etnonimul a. se regăseşte în numele unor sclavi din epoca romană (sec. 1–2 d.Hr.) menţionate pe o serie de inscripţii descoperite aproape toate la Roma (C. Patsch, *Beiträge*, V, 2, 1937, 123). Şi în acest caz, explicaţia ar consta în obiceiul stăpînilor de sclavi de a da nume cu caracter arhaizant, legendar, legat eventual de ţara de origine. Asupra originii etnice a a. se poartă încă discuţii. Criteriile de atribuire etnică pot fi grupate în: filologice, etnologice şi arheologice. Datele furnizate de primele două categorii au încetăţenit de multă vreme ideea că a. sînt un neam iranic, chiar scitic, dar fiecare argument în parte poate fi pus sub semnul întrebării. Astfel, numele proprii ale aristocraţiei tribale şi ale căpeteniilor nu reflectă neapărat originea etnică, ci o anumită modă impusă de relaţiile şi influenţele politice şi culturale, iar cît priveşte legendara origine comună (Herodot, IV, 11) a a. cu sciţii, s-a emis părerea că a fost inventată de aceştia din urmă pentru a invoca pretenţii de stăpînire. Izvoarele arheologice se dovedesc a fi principala sursă în măsură să aducă lămuriri în această chestiune. Situarea a. în Transilvania centrală a făcut plauzibilă identificarea acestora în grupul cultural → Ciumbrud. Pe cale arheologică sînt evidente anumite trăsături aparte ale acestui grup în raport cu alte grupuri culturale din aria nord-dunăreană, fapt care duce la concluzia, singura acceptabilă în stadiul de faţă, că a. constituie un grup aparte în lumea nord-tracică (deci în deplină concordanţă cu pasajul din Herodot, IV, 104), însă fără putinţa de a preciza, nici originea exactă a a., nici eventuala lor înrudire cu seminţii iraniene. Se consideră că în sec. 5 î.Hr. a. erau oricum asimilaţi la populaţia băştinaşă şi, în această calitate, au constituit una din componentele puterii dacilor, numărîndu-se printre precursorii aceatora.

Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, Bucureşti, 1880; C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, I. Die Völkerschaft der Agathyrsen*, Viena, 1925, 69; V. Pârvan, *Getica*, 1–40; V. Ščernakivskyi, în *ESA*, 9, 1934, 209; C. Daicoviciu, *Trans.* 1945, 37; A.I. Meliukova, în *SA*, 22, 1955, 246; D. Popescu, în *SCIV*, 9, 1958, 1, 9; A. Bodor, în *AMN*, 1, 1964, 154; J. Harmatta, în *Ant. Tanul.*, 13, 1966, 107; A. Vulpe, *Ferigile*, 1967, 101; id., în *MemAntiq*, 2, 1970, 165; id., în *Istros*, 2–3, 1981–1983, 133; id. în *Rev. ist.*; I.H. Crişan, în *AMN*, 4, 1967, 439; id., în *In memoriam C. Daicoviciu*, 1974, 99; I. Ferenczi, în *AMN*, 8, 1971, 11; V. Vasiliev, *Sciţii-agatîrşi*, 138.
A.V.

Agathocles *fiul lui Antiphilos*, locuitor al cetăţii Histria, titularul unuia dintre cele mai interesante → decrete histriene, păstrat de o inscripţie fragmentară datată la cca 200 î.Hr. Fiu al unui binefăcător al oraşului, A. însuşi a îndeplinit cu cinste mai multe magistraturi, cîştigîndu-şi recunoştinţa comunităţii în special prin calităţile sale militare şi diplomatice. În condiţiile

www.mnir.ro

primejdiei unui atac al tracilor, **A.** a fost ales comandant al arcaşilor mercenari, care au apărat ogoarele histrienilor. A îndeplinit trei solii la dinastul trac → Zoltes, pentru a încheia convenţii ce prevedeau cruţarea de jaf a terit. agrar al cetăţii, în schimbul unor sume de bani plătite de aceasta. Cînd Zoltes a atacat din nou, **A.** a fost ales comandant (→ strateg) cu depline puteri al terit. agrar şi, adunînd oşteni voluntari dintre histrieni şi dintre autohtonii refugiaţi în cetate, a păzit terit. agrar, turmele şi grînele, pînă la sosirea în ajutor a regelui → Rhemaxos. Decretul pentru **A.** oferă informaţii asupra organizării militare a Histriei (→ armată, 1), asupra prezenţei autohtonilor în terit. ei agrar şi asupra colaborării lor cu histrienii pentru apărarea acestuia, conţine cea mai veche menţiune a denumirii *Scythia* pentru zona dobrogeană şi, mai ales, pune în evidenţă faptul că în jurul anului 200 î.Hr. în regiunea vest-pontică se ajunsese la confruntări majore de interese economice şi politice, de o parte între oraşele gr. şi populaţia locală, iar de altă parte între diferitele formaţiuni politice ale acestei populaţii. Conducătorii acestora impuneau oraşelor gr. – aflate în imposibilitatea de a-şi apăra terit. agrare – convenţii şi, uneori, chiar protecţie politico-militară, în schimbul unor daruri sau al unor adevărate tributuri regulate. Relaţii similare sînt atestate de alte izvoare între sciţi şi Olbia, între traci şi Byzantion şi între celţii din Tylis şi Byzantion (→ Polyb.).

S. Lambrino, în *RER*, 5–6, 1960, 180–217; *ISM*, I, nr. 15; D.M. Pippidi, *Contribuţii*, 186–222; I.I. Russu, în *Apulum*, 6, 1967, 123–144; C. Preda, în *SCN*, 4, 1968, 21–46.

A.Ş.

Agathos Daimon (gr. Ἀγαθὸς δαίμων > Ἀγαθοδαίμων; „Divinitatea Bună"), denumire generală a unei puteri divine binefăcătoare neprecizate, în cinstea căreia se bea la fiecare masă. Denumirea a fost acordată şi unor zei consideraţi binevoitori şi salvatori, ca → Dioscurii, → Dionysos, → Asclepios sau → Zeus. În mod special, **A.D.** a fost identificat cu divinitatea protectoare proprie fiecărei familii, imaginată sub forma unui şarpe şi căreia i se dedicau altare domestice şi anumite sărbători, în special în epoca elenistică. Cultul lui **A.D.** a avut o intensitate particulară în Egipt. Romanii l-au identificat cu *Bonus Eventus* şi l-au reprezentat şi ei în locuinţe, în pictură sau în relief (Ostia, Pompei). Cultul lui **A.D.** era deosebit de important la Callatis, după cum reiese atît dintr-o inscripţie elenistică în care preotul divinităţii figurează ca magistrat eponim (→ *basileus*), cît şi din prezenţa efigiei divinităţii pe reversul unor monede callatiene emise între Septimius Severus şi Filip Arabul.

GGR, 213–218; Th. Sauciuc-Săveanu, în *Omagiu lui Ion I. Nistor*, Cernăuţi, 1937, 691–697; B. Pick., I, 1, nr. 329, 334, 346, 361.

A.Ş.

ager (lat.; „ogor") (în dr. roman). Clasificarea juridică a terenurilor din ogorul public (**a.** *publicus*) în provinciile din epoca imperială romană depindea de statutul comunităţilor urbane în raza cărora se vor fi aflat (→ *civitas*). Astfel în coloniile *deductae* terenul era parcelat (→ *centuriatio*) şi împărţit cetăţenilor cu titlul de *ager privatus ex iure Quiritium*, fiind scutite de impozitul funciar. De o scutire a aceluiaşi impozit nu se poate vorbi însă în cazul tuturor coloniilor ci numai a acelora care posedau *ius Italicum*. Partea rămasă după această acţiune de *centuriatio* (denumită *subseciva*) era arendată avînd regimul de **a.** *vectigalis*. O a treia categorie de ogoare era lăsată în folosinţă indigenilor ale căror comunităţi depindeau de centrul urban în virtutea practicii de → *adtributio*. Deoarece în provincii nu existau decît municipii de dr. lat. este de presupus că pămînturile cetăţenilor *pleno iure* ai acestora aveau regimul de **a.** *privatus ex iure peregrino*. Porţiunile rămase după această împărţire puteau fi desigur arendate. Dintre *civitates peregrinae* un regim asemănător al solului îl aveau *civitates foederatae* sau *liberae et immunes*, ale căror pămînturi nu erau, totuşi, scutite de impozitul funciar decît în măsura în care cetatea respectivă poseda *ius Italicum*. Terit. oraşelor supuse *(stipendiariae)* era în principiu confiscat, devenind **a.** *publicus* şi numai o parte a pămînturilor acestora era lăsată sau redată în *possessio*. La rîndul lor, aceste terenuri puteau fi adsignato *(ager stipendiarius)* sau arendate. Cea mai mare parte a pămînturilor cetăţilor *stipendiariae* trecea însă sub control direct roman care putea proceda la adsignări pentru veterani *(agri viritim adsignati)*, scutite de impozite, sau arendări, pentru civili *(agri vectigales)*. O ultimă categorie de pămînturi o constituiau cele din teritoriile militare (→ *prata legionis*), lăsate exclusiv pentru uzul militarilor dar a căror administrare avea să cunoască o întreagă evoluţie în cursul epocii imperiale. În perioada Dominatului în afara marilor latifundii, ieşite de sub controlul municipal, pămînturile oraşelor *(fundi reipublicae)* au fost împărţite în *iuga* pentru a fi supuse impozitului *iugatio-capitatio*.

J. Marquardt, *L'organisation financière chez les Romains*, Paris, 1888 (trad. franceză), 229–232; De Martino, *Costituzione*, IV, 2, 666–688, 709–714, 775–777; Ch. Saumagne, *Le droit latin et les cités romaines sous l'Empire. Essais critiques*, Paris, 1965; E. Stein, *Histoire du Bas Empire*, I, Paris, 1959, 50–54, 224–225.

A.S.

agger (lat.) (în sistemul de fortificaţii roman) **1.** Taluz de pămînt ridicat în scop de apărare. Întărirea artificială folosită pentru a înconjura în scopul apărării oraşele, castrele sau poziţiile pe care le ocupau temporar în timpul unei lupte. În mod obişnuit era o ridicătură de pămînt bătut, completată la exterior cu un şanţ *(fossa)*, pămînt rezultat din săparea şanţului şi care de fapt alcătuia **a.** Dacă natura solului nu permitea construirea unui **a.** din pămînt se recurgea la alte materiale. Identificate pe terit. ţării noastre la Drobeta, Apulum sau limes-uri. **2.** Terasă din pămînt, lemn sau alte materiale ridicată la baza zidurilor asediate pentru amplasarea maşinilor de luptă *(tormenta bellica)*.

C.V.

www.mnir.ro

Aghireşu, com. în jud. Cluj, pe terit. căreia, la cca 1 km N–V de sat, se semnalează existenţa unei aşezări de epocă romană, ce ocupă cîteva ha. S-au descoperit: ceramică, ţigle, cărămizi, pietre fasonate, două inscripţii, monumente sculpturale. În minele de cărbuni s-au găsit două monede de la Probus şi Iulianus Apostata.

K. Torma, *A limes dacicus felső része*, 1880, 24–26; M. Macrea, în *AISC*, 3, 1936–40, 300.

I.G.

Agigea, (jud. Constanţa), unde la S de lacul **A.** au fost descoperite întîmplător două brăţări de aramă, alte două din *Spondylus* şi un pandantiv, toate provenind dintr-o necropolă aparţinînd unei faze tîrzii a culturii → Hamangia. Necropola a fost distrusă cu prilejul construirii căii ferate Agigea–Eforie.

H. Slobozianu, în *Materiale*, 5, 1959, 741, 737, fig. 2.

E.C.

Agighiol, sat în com. Valea Nucarilor (jud. Tulcea), în apropierea căruia pe înălţimile Babadagului, la o distanţă de 6 km de la sat, la locul numit pe vremuri „Movila lui Uţă", a fost descoperit un mormînt tumular (prima jumătate a sec. 4 î.Hr.). În 1931 prof. I. Andrieşescu, ajutat de D. Berciu, au întreprins săpături de salvare. Mormîntul fusese jefuit de „căutători de comori", care au înstrăinat o parte a pieselor găsite aici. Tumulul avea două camere funerare cu ziduri din blocuri de piatră fasonată, la care ducea un *dromos*, cu pereţi

Fig. 11. Agighiol. Coif din mormîntul princiar.

de piatră. În camere s-au găsit oasele unei persoane masculine şi ale alteia feminine. Pe unele pietre de talie se găsea litera *K*, care poate indica numele Kotys, din care s-au mai păstrat şi literele *T* şi *Y*. Sub mantaua aceluiaşi tumul se mai găsea şi a treia cameră în care fuseseră înmormîntaţi trei cai, cu toate piesele lor de harnaşament. Inventarul (atît cît a putut fi recuperat şi completat) este foarte bogat: un coif de paradă, din argint, pe alocuri aurit, de tip getic (în formă de bonetă), 2 cnemide de argint (genunchiere) decorate, 99 perle de argint, doi cercei de aur în formă de amforetă, 5 fiale de argint – una purtînd inscripţia Κοτυος ϵγ Βϵο(υ), 2 pocale de argint cu bogat decor în stil animalier, aplice de argint şi de bronz, unele în forme zoomorfe (urşi, hiene), cca 100 vîrfuri de săgeată în trei muchii, zăbale, cîteva amfore gr., un vas lucrat cu mîna, getic, fragmente ceramice attice, cu figuri roşii etc. Mormîntul a fost al unei căpetenii locale, getice, probabil aflată în fruntea unei formaţiuni social-politice unional-tribale. Stilul, forma şi tehnica pieselor reprezentative ale acestui important mormînt „princiar" aparţin artei traco-getice, alături de celelalte descoperiri de acelaşi stil (→ Peretu, → Coţofeneşti, → Băiceni, → Craiova) şi de seria similară din Bulgaria, din prima jumătate a sec. 4 î.Hr.

I. Andrieşescu, în *RPAN*, p. 13–24; D. Berciu, *Arta traco-getică*, 1969, 33–76; id., în *BeRGK*, 50, 1969, 211–265; P. Alexandrescu, în *SCIV*, 22, 1972, 655–662.

D.B.

agmen (lat.) (în armata romană), termen tehnic, desemnînd dispozitivul de marş al armatei romane. Deplasarea trupelor se făcea pe o singură coloană avînd ca avangardă subunităţile de *extraordinarii*, care însă se puteau plasa şi la arier-gardă în caz de atac din spate. Ca elemente înaintate care cercetau terenul şi anunţau prezenţa inamicului acţionau *antecessores* sau *antecursores*. În epoca Principatului, pentru cercetarea în adîncime a terit. inamic s-au înfiinţat trupele de *exploratores*. După *extraordinarii* urma *ala dextra sociorum* cu bagajele lor şi cele ale extraordinarilor. Prima legiune, cu propriile *impedimenta* se găsea în spatele alei de *socii*, pentru ca după ea să urmeze cea de a doua legiune, unde se găseau bagajele proprii şi cele ale arier-gărzii alcătuită din *ala sinistra sociorum*. Trupele de cavalerie mergeau în urma fiecărei unităţi căreia i-au fost destinate sau acopereau flancurile. Legiunile şi cele două *alae sociorum* îşi schimbau zilnic dispozitivul. În caz de primejdie majoră în timpul marşului manipulele se deplasau în faţa bagajelor, la stînga şi la dreapta acestora, formînd astfel → *acies*. Exista **a.** *quadratum*, cu front în linie dreaptă dar dispus în formă de pătrat sau dreptunghi, permiţînd alcătuirea liniei de bătaie în *triplex acies*.

M.Z.

Agnita, oraş în jud. Sibiu pe terit. căruia în puncte neprecizate au fost găsite topoare neolitice, un topor de cupru cu tăişuri în cruce, → celturi, un inel de buclă, vase dacice, materiale de

www.mnir.ro

epocă romană, inclusiv o inscripție. Se semnalează, totodată, ceramică „preistorică" pe „Langer Furleng", o așezare → Wietenberg la „Biserica veche", morminte din epoca bronzului în oraș, o așezare din epoca bronzului și alta romană la izvoarele Pîrîului Cetății, o fibulă romană de bronz la „Ried auf dem Hirdelden" și o cetate înconjurată cu șanț (60 x 40 m), probabil feudală, pe „Lempesch".

C. Gooss, *Chronik*, 131, 208, 264; I. Marțian, *Rep.* 4; M. Roska, *Rep.* 264, 126; B. Mitrea, în *Dacia*, 7–8, 1937–1940, 155; M. Rusu, în *Sargetia*, 4, 1966, 35, nr. 1; *TIR*, L 35, 22; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 175; *RepCluj*, s.v.

I.G.

agonotet (< gr. ἀγωνοθέτης) (în orașele gr.), arbitru, președinte sau organizator al → concursurilor, apoi magistrat atestat din sec. 5 î.Hr. În epocile elenistică și romană, în diferite cetăți se alegeau anual mai mulți **a.**, iar recrutarea lor se făcea mai ales din familiile bogate, pentru ca cheltuielile necesare organizării concursurilor să fie acoperite parțial sau total din averea personală. La → Histria, → Tomis și → Callatis, deși magistratura era desigur de dată mai veche, **a.** sînt menționați doar în inscripții din epoca romană. Între aceștia se remarcă → Ovidius, care a fost **a.** la Tomis, și → Apollonios din Callatis, care s-a distins în mod deosebit prin felul în care a organizat ceremoniile religioase și îmbelșugatele ospețe solemne ce însoțiseră concursurile din timpul magistraturii sale.

G. Busolt, H. Swoboda, II[3], 930; 1105; 1218; Gr. Tocilescu, în *AEM*, 6, 1882, 4, nr. 4; V. Pârvan, în *ARMSI*, 39, 1920, 60–81; I. Stoian, *Tomitana*, 105; *ISM*, I, nr. 100; 207.

A.Ș.

agora (gr. ἀγορά) (în orașele gr.), adunare deliberativă cu sens mai larg. Cu sensuri particulare a desemnat Adunarea poporului în epoca homerică; adunarea cetățenilor din triburi și din deme la Athena, conform constituției lui Clisthene; → Adunarea poporului; adunare judiciară; adunare militară. Termenul a mai desemnat și locul unei adunări, respectiv piața publică, sediul unui tribunal, piața de mărfuri. Treptat a ajuns să reprezinte centrul vieții publice politice, religioase și economice al cetăților-state, fiind loc de adunare, sediu al diferitelor edificii publice, laice și religioase, centrul cultului funerar al eroilor întemeietori, piață (prevăzută cu tarabe pentru țărani, pescari, brutari, negustori și cu mese pentru bancheri și zarafi). A. corespunde unui → *forum* roman. La Athena, în **a.** se aflau sediul → Sfatului, temple, colonade acoperite (*Stoa Poikile*, porticul de la care a derivat numele școlii filosofice stoice; *Stoa Basileios*, unde → arhontele-rege judeca procesele religioase), statui de eroi și herme (inclusiv statuia lui → Hermes Agoraios). În orașele gr. de pe țărmul de V al Pontului Euxin nu au fost încă descoperite vestigiile arheologice ale unor **a.**, dar existența și unele particularități ale funcționării lor sînt atestate prin inscripții. Astfel, se știe că la Histria, în sec. 3 î.Hr., **a.** se afla la distanță de Zona sacră în care s-a descoperit altarul lui Zeus Polieus. A. era împodobită cu un portic și cu diferite statui, între care aceea care personifica poporul histrian (Δῆμος, *demos)* și statuile de bronz ale unor binefăcători ai cetății; de asemenea, în **a.** se expuneau documentele publice importante, cum era stela de marmură cu decretul onorific pentru cei trei soli care trataseră cu → Zalmodegikos. A. histriană era pusă sub protecția lui Hermes Agoraios. Negoțul care avea loc în **a.** era reglementat de → agoranomi, între care → Aristagoras s-a distins în mod excepțional. La Tomis este atestată expunerea în **a.** a decretelor publice, cum era cel de → proxenie pentru Nilos din Tyras, iar la Callatis se face aluzie la funcția ei politico-judiciară prin răspunsul oracolului lui Apollon Pythios referitor la sacrificiile datorate divinităților ce protejau instituțiile democratice, Themis Agoraia, Afrodita Agoraia și Hermes Agoraios.

R. Martin, *Recherches sur l'agora grecque. Études d'histoire et d'architecture urbaine*, Paris, 1952; D.M. Pippidi, *Studii*, 83–90; *ISM*, I, nr. 1, 3, 8, 19; I. Stoian, *Tomitana*, 90–92.

A.Ș.

agoranom (gr.) (în cetățile gr.), magistrat anual însărcinat cu aprovizionarea populației, cu supravegherea piețelor și cu prevenirea fraudelor alimentare. Deși în metropole erau mai numeroși, în coloniile gr. de pe țărmul Mării Negre numărul lor este redus (la Histria sau la Olbia); nu par să fi fost mai mult de unul, neeligibil.

A.Ș.

agricola bonus (lat.), motiv iconografic al bunului agricultor; reprezentat la arat pe monumente funerare din lumea romană. Apare în Dacia la → Șeica Mică și în Moesia Inferior la → Ulmetum.

CIL, III, 967; *AÉ*, 25, 1905, 7 și urm.; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 174 și fig. 15.

G.P.B.

agricultura. Primele preocupări conștiente ale omului primitiv privind valorificarea roadelor pămîntului datează, potrivit cercetărilor prezente, din timpul → *paleoliticului final* (v. *paleoetnobotanica*, în tabelul respectiv). Observațiile efectuate în zona → Porților de Fier ale Dunării au demonstrat că purtătorii culturii → Schela Cladovei erau culegători ai unor cereale spontanee și treptat au trecut la cultivarea cu mijloace primitive a plantelor. Aceste activități au fost impulsionate și de pătrunderea în spațiul carpato-dunărean a unor comunități din Grecia continentală care prin „roire" au pătruns în reg. de SV a țării, ajungînd treptat pînă în N. Practicarea cultivării plantelor, alături de creșterea animalelor, ca activitate permanentă, și generalizarea acesteia pe întreg terit. de astăzi al țării a avut loc însă în zorile epocii pietrei șlefuite, constituind temeiul „revoluției neolitice". Plantele erau secerate cu o unealtă formată din lame de silex fixate într-o „ramă" de corn de cerb. Boabele erau zdrobite cu un frecător pe rîșnițe primitive, de formă ovală cu o față albiată. Rezervele de grîne se păstrau în vase mari de provizii (unele de cca 1

www.mnir.ro

m înălț.) și, mai rar, în gropi de provizii, în formă de clopot. În V Moldovei și în NV Munteniei s-au descoperit amenajări făcute anume pentru păstrarea rezervelor de grîne (de ex. la Teiu, jud. Argeș, sînt rectangulare, din nuiele împletite cu pereții acoperiți cu lipitură de lut) (E.C.). În cursul *neoliticului timpuriu* și în prima parte a neoliticului mijlociu, cultivarea primitivă a plantelor se dezvoltă și se extinde, aceasta și ca urmare a unor influențe sudice. După cum rezultă din descoperirile făcute în unele așezări, primele comunități neolitice cultivau în principal grîu de tipul *Triticum monococcum*. Datorită recoltelor reduse (cultivarea se realiza cu un fel de săpăligă), comunitățile erau alcătuite dintr-un număr mic de membri și modul de trai era semistabil. După ce un teren devenea neproductiv, comunitatea era nevoită să se mute în alt loc. În cursul neoliticului mijlociu s-a trecut la folosirea plugului primitiv, cu tracțiune animală, ceea ce a permis realizarea unor recolte sporite pe terenuri mai întinse și cu un efort mai mic. Se cultiva mai cu seamă tipul de grîu *Triticum dicoccum Schrank*, adesea amestecat cu alte specii de grîu. O astfel de activitate a contribuit la sedentarizarea și apoi la creșterea populației. Datorită acestor cuceriri importante de ordin economic au avut loc modificări ale tipurilor de locuințe și așezări, acestea din urmă fiind întărite prin șanțuri de apărare, însoțite uneori și de valuri de pămînt. Marile migrații de populații răsăritene (indo-europene) în Europa, la sfîrșitul neoliticului, au determinat constituirea unor noi sinteze etno-culturale. În lunga → *perioadă de tranziție la epoca bronzului*, din spațiul carpato-dunărean (cca 2600–2200 î.Hr.) se remarcă culturile → Folteștj-Cernavoda II, → Cernavoda III și → Coțofeni. În acest timp echilibrul stabilit în neolitic între cultivarea primitivă a plantelor și creșterea vitelor s-a modificat, creșterea vitelor în turmă devenind ocupația de bază. Așezările culturii → Coțofeni, de durată mai scurtă decît cele neolitice, multe doar sezoniere, erau răspîndite pe toate formele de relief. Există în același timp și dovezi de cultivare a plantelor (săpăligi și rîșnițe). Situația din perioada de tranziție se continuă și *în perioada bronzului timpuriu* fiind clar observată în aria culturii → Glina. Atunci au apărut noi tipuri de unelte; cuțitele curbe de piatră pentru recoltare și toporul (cu gaură transversală) la început de cupru apoi de bronz și mai tîrziu de fier, de tipul existent pînă în zilele noastre. Asemenea topor cu multiple utilizări a facilitat confecționarea unor utilaje de lemn, dintre cele mai importante: a plugului primitiv (aratru) și a primului mijloc de transport, carul, ambele cu tracțiune animală. Apărut într-o formă rudimentară încă din neoliticul mijlociu, fiind mai frecvent în neoliticul tîrziu (eneolitic) plugul de lemn a avut o utilizare curentă abia în epoca bronzului, în regiunile de șes. Acest fapt n-a exclus însă practicarea grădinăritului tradițional cu săpăliga în anumite zone. A. primitivă, cu plugul de lemn, a permis extinderea culturilor de cereale (grîu și orz). Nu există încă dovada arheologică concretă a plugului de lemn pe terit. țării noastre. Cele mai vechi pluguri de lemn din Europa provin din locuințe lacustre (Italia) și din terenuri mlăștinoase (Danemarca) dintr-o vreme corespunzătoare perioadei bronzului mijlociu din țara noastră. O altă atestare a plugului de lemn o oferă gravura unei plăci de mormînt din vecinătatea orașului Simferopol (Crimeea), datată în prima jumătate a milen. 2 î.Hr. Descoperirile menționate provin din medii culturale mai puțin avansate decît culturile bronzului mijlociu din România. Este probabil ca generalizarea plugului primitiv să fi constituit una dintre principalele cauze ale remarcabilei evoluții a culturilor perioadei bronzului mijlociu din spațiul carpato-dunărean (cca 1700–1350/1300 î.Hr.). Atunci apar și primele seceri de bronz care vor deveni frecvente în bronzul tîrziu. Dezvoltarea ascendentă a comunităților omenești și în mod special a celor din V României și din întreaga Transilvanie, impulsionată de progresele metalurgiei (bronz, aur, fier) caracterizează *Hallstattul timpuriu* (cca 1100–800 î.Hr.), corespunzător tranziției de la epoca bronzului la epoca fierului. Din numărul excepțional de mare de obiecte de bronz (unelte, arme și podoabe) din prima etapă (Hallstatt A sec. 11 î.Hr.) a perioadei respective se remarcă cele aproape 3000 de seceri de bronz descoperite pînă acum. Acestea satisfăceau nu numai necesitățile comunităților locale dar erau exportate și în regiunile înconjurătoare, fapt atestat prin descoperirile arheologice. Intensitatea activității agricole se evidențiază și prin numeroasele gropi special amenajate pentru depozitarea cerealelor. În asemenea gropi din așezarea de la → Babadag s-au găsit boabe de grîu și de orz carbonizate. În perioada hallstattiană mijlocie (cca 800–650 î.Hr.) s-au menținut trăsăturile epocii ilustrate în special prin ceramică, dar s-a modificat raportul dintre a. și creșterea vitelor. Cultura → Basarabi, reprezentativă pentru această perioadă, s-a constituit pe baza culturilor hallstattiene timpurii din S–V României și s-a extins pe o mare parte a spațiului carpato-dunărean. Așezările erau de durată mai scurtă, numeroase fiind sălașe sezoniere de caracter pastoral ale unei populații care a preferat aproape exclusiv zonele de cîmpie. Aceleași populații care în perioada următoare (hallstattiană tîrzie, cca 650–450 î.Hr.) sînt menționate de Herodot ca getice sînt documentate arheologic prin necropole de incinerație atribuite culturii → Ferigile-Bîrsești. Spre deosebire de perioada anterioară cînd așezările de tip Basarabi erau răspîndite cu precădere în regiunile de cîmpie, necropolele geților apar aproape exclusiv în zona dealurilor subcarpatice sau chiar în munți (Bîrsești). Șesul Munteniei pare nepopulat. În schimb, în Dobrogea, pe linia Dunării apar morminte de tip Ferigile-Bîrsești. Este evident că ocupația de bază era creșterea vitelor. Situația astfel schițată este consecința pătrunderii sciților în spațiul carpato-dunărean. Chiar dacă aceștia nu s-au așezat efectiv în spațiul getic, ei au afectat profund dezvoltarea culturii geto-dace (S.M.). La *geto-daci*, a. constituia ocupația de bază și avea cea mai mare pondere în economie. S-a practicat pe toate formele de relief și pe parcursul tuturor perioadelor din istoria geto-dacilor. Arrian (I, 4, 1) povestind campania din 335 î.Hr. a lui Alexandru cel Mare împotriva geților de la N de Dunăre·

www.mnir.ro

menționează că „holdele de grîu erau îmbelșugate", iar pentru a înainta se „porunci pedestrașilor să înainteze culcînd grîul cu lănoile înclinate". Horațiu (*Ode*, III, 24) vorbește despre ogoarele nehotărnicite ale geților și despre rodnicia lor, iar Ovidiu (*Pont.*, I, 8, 54) despre plugul tras de boi. Columella (*De re rustica*, VII, 2), deși afirmă că geții se hrănesc cu lapte, spune că erau foarte prețuți în agricultură, iar Solinus (*Culegere de fapte memorabile*, 21, 3) vorbește despre pămînturile Moesiei ca despre „hambarele zeiței Ceres". Autorii antc. precizează marea cantitate de grîne importată din Pont (Polyb., IV, 38, 4). Demosthene (*Discursul împotriva lui Leptines*, 31) menționează că la Athena în sec. 4 î.Hr. „cantitatea de grîu adusă din Pont este mai mare decît tot ce vine din celelalte porturi comerciale". Grîul importat din Pont era produs, în cea mai mare parte, de către popoarele băștinașe ce locuiau în jurul Mării Negre, printre care se înscriu și geto-dacii. Negustorii gr. au pătruns departe în terit. locuite de geto-daci și erau intermediari între aceștia și orașele gr. Printre mărfurile pe care le cumpărau negustorii gr. la loc de frunte se înscriu cerealele. Datorită cercetărilor din ultima vreme se cunosc astăzi cerealele pe care le cultivau geto-dacii. Din grîu se cultivau mai multe specii *(Triticum monococcum, dicoccoides, spelte, aestivum, compactum* și *vulgare)* la care se adaugă mai multe specii de orz *(Hordeum sativum, distichum* și *vulgare)*, apoi secară *(Secale cereale L.)*, ovăz *(Avena sativa)* și mei *(Panicum milliaceum L.)*. Pe lîngă cereale se cultivau zarzavaturi ca: linte, mazăre, măzăriche, măcriș, spanac, mac, bob și inul care era folosit atît în alimentație cît și ca plantă textilă. Semințe de cereale ori leguminoase s-au descoperit în așezările de la → Grădiștea de Munte, Cetățeni, Cîrlomănești, Răcătău, Brad sau Popești. Varro (*Res Rust.*, I, 57, 2) spune că grîul în Thracia se păstra în gropi special amenajate. Asemenea gropi (unele dintre ele mai conținînd încă cereale) se întîlnesc aproape în toate așezările geto-dacice cercetate. Ele au diam. între 0,80–1 m la gură și 1,30–1,50 m la fund și sînt adînci între 1,50 și 2,50 m de la suprafața de călcare antc. Pereții unora dintre gropi erau fățuiți cu lut ori căptușiți cu un coș de nuiele, la rîndul lui lipit cu lut. Se cunosc cazuri destul de numeroase cînd pereții gropilor de provizii erau arși. După umplerea cu cereale, se acopereau cu un capac de lemn și cu bălegar. Erau astfel construite încît să reziste gerului, infiltrațiilor și acțiunii rozătoarelor timp de 2–3 ani după care erau înlocuite cu altele. Cele dezafectate deveneau loc de depozitare a resturilor menajere. Cerealele mai erau păstrate în mari vase de lut (chiupuri) sau în hambare de lemn ori de nuiele împletite și lipite cu lut. Un hambar cu o cantitate impresionantă de cereale carbonizate s-a descoperit la Grădiștea de Munte pe terasa a IX-a. Despre a. geto-dacilor stau mărturie și numeroasele unelte descoperite pe tot cuprinsul Daciei. Plugul cu tracțiune animală a constituit unealta de bază în a. Începînd cel puțin din sec. 2 î.Hr., la plug s-a folosit un → brăzdar și un cuțit de fier care a mărit substanțial randamentul muncii și a înlesnit extinderea suprafețelor cultivate. Geto-dacii au folosit un fier de plug pe care l-au preluat, după cît se pare, de la tracii de S și care se va menține în uz și după ce o parte a terit. vor fi integrate în Imp. Roman. Pe baza părților de fier s-a încercat și reconstituirea plugului folosit de geto-daci. Acesta era de tipul cu talpă de lemn și grindei (de care se fixa cuțitul) cu unul sau două coarne. Este posibilă și folosirea unei bîrse de lemn ce se fixa între talpă și grindei pentru a mări stabilitatea. Plugul geto-dacic nu tăia brazda ci rîcîia pămîntul simetric, aruncîndu-l egal în ambele părți. Nu se poate preciza dacă plugul geto-dacic era sau nu prevăzut cu rotile așa cum a fost cel roman. Pe lîngă plug, geto-dacii mai foloseau sapa și numeroase alte unelte cu părți de fier care s-au păstrat. Se cunoaște astăzi un număr relativ mare de sape de fier, care au fost clasificate în trei tipuri și mai multe variante. Se pare că anumite tipuri sînt creații originale ale meșterilor geto-daci. Există sape geto-dacice care se aseamănă foarte mult cu cele ce se folosesc și astăzi. La acestea se adaugă săpăliga (de tipuri diferite) întrebuințată în anumite munci agricole. Foarte numeroase sînt apoi secerile cu lamă de fier, descoperite în așezări de diverse tipuri, uneori chiar cu zecile. Se presupune chiar că secera, ca atare, este o invenție geto-dacică. În acest sens pledează numărul excepțional de mare al secerilor de bronz de la sfîrșitul epocii bronzului și de la începutul primei epoci a fierului descoperite, mai ales, în Transilvania. Se adaugă și coasele cu lamă de fier care nu sînt însă numeroase. Mai pot fi amintite îmblăciile folosite la treieratul manual al cerealelor, formate din două piese de lemn unite printr-o piesă de fier cu două tocuri pentru lemn legate între ele printr-un belciug. Măcinatul cerealelor se făcea cu ajutorul rîșnițelor manuale de piatră alcătuite din două piese tronconice: una fixă și alta mobilă. Ele apar în toate așezările geto-dacilor și au fost lucrate din rocă vulcanică. Asemenea rîșnițe se cunosc și în lumea greco-romană sau la celți. Ovidiu (*Pont.*, III, 8) spune că femeile geților sînt cele care macină grîul cu rîșnițe de mînă. În cetatea de la Tilișca s-a descoperit chiar și o „brutărie". Este vorba despre două clădiri, în care s-au găsit rîșnițe pe suporturi de piatră și un cuptor pentru copt pîine. Cuptoare pentru copt pîine s-au mai descoperit și în alte așezări situate în afara locuințelor, de obicei din pămînt crutat, cum sînt cele de la Popești, Slimnic, București (Cățelu Nou), Pecica etc. Se pare că forma principală de practicare a a. se făcea în cadrul → obștii sătești, alături de care au putut exista mari proprietăți ale regelui ori ale nobilimii. Obștile sătești geto-dacice vor persista și sub stăpînirea romană alături de proprietățile sclavagiste și chiar și mai tîrziu în perioada migrațiilor sau în perioada de început a feudalismului (I.H.C.). În *coloniile gr. din Dobrogea* a. avea drept cadru prin excelență teritoriul (gr. χώρα). Fertilitatea relativă a solului se reflectă într-o producție cerealieră medie, contradictoriu apreciată de autorii antc. (Pomp. Mela, 2, 2, 16; Theophrastos, *Caus. plant.*, 3, 23, 4; Ovidiu, *Ex Pont.*, 3, 8, 15–16; Plin. B., 18, 7 (12), <1>, 63; Solinus, 21, 3). A. a reprezentat pretutindeni principala ocupație a locuitorilor coloniilor gr., cu o mențiune specială pentru Callatis, unde resursele agrare sînt prezentate în

www.mnir.ro

mod simbolic şi în iconografia monetară. Existau două modalităţi de exploatare a teritoriului agrar: *a)* prin „ferme" situate pe nn lot *(klēros)*, singura dovadă arheologică pe terit. ţării noastre fiind pînă acum casa de ţară de la Histria-Pod; *b)* prin lucrarea pămîntului în devălmăşie, conducerea fiind asigurată de obşte *(kōme)*. Alături de cetăţenii săraci, care erau ei înşişi proprietari şi producători, existau proprietari de loturi întinse, care foloseau în scopuri agricole mîna de lucru indigenă. Geţii aserviţi aveau un statut semi-servil asemănător cu cel întîlnit în regatele elenistice *(laoi, geōrgoi, paroikoi* etc.*)* şi prestau renta în muncă pe loturile cetăţenilor gr., avînd, în acelaşi timp, obligaţia unor redevenţe în natură. Fără a se bucura de reputaţia de „grînar", precum Crimeea, ţinuturile din Pontul Stîng furnizau totuşi relativ frecvent cereale Atheneı şi altor cetăţi din lumea gr. sudică (cf. Demosthene, *Contr. Lept.*, 466, 31; Polyb., 4, 38, 5). Alături de cultura cerealelor, în teritoriile agricole ale coloniilor gr. se mai practicau legumicultura, arboricultura, apicultura, creşterea animalelor etc. (A.A.). *În epoca romană* a. este cunoscută mai bine în primul rînd datorită surselor literare, mai numeroase. Astfel, în pofida unor indicaţii mult prea generoase ale lui Solinus, potrivit cărora Moesiile orau considerate „hambarul zeiţei Ceres" – text supralicitat în istoriografia modernă chiar dacă unele confirmări parţiale n-au lipsit la autorii antc., se pare că resursele cerealiere ale zonei dobrogene au fost exagerate avînd în vedere mărturiile contrarii ale unor autori ca → Ovidiu, Strab., Pomp. Mela, Maximus din Tyr sau Columella. Nici invocarea pasajului din elogiul lui → Ti. Plautius Silvanus Aelianus, unde se afirmă că acesta a trimis la Roma o mare cantitate de grîne, pentru demonstrarea excepţionalei fertilităţi a Dobrogei, nu este la adăpost de obiecţiuni cîtă vreme în 57–67 d.Hr., aceasta nu făcea parte oficial din provincia → Moesia. Iar dacă porturile dobrogene vor fi vehiculat totuşi grîne este posibil ca ele să provină din zona de la N de fluviu, controlată de romani pînă cel puţin la → Hadrian, aşa cum o demonstrează → papirul Hunt. Pe lîngă grîu, despre care există informaţii că avea particularităţi ce nu-l făceau să intre în concurenţă cu cel din alte zone ale lumii antc., izvoarele literare menţionează cultivarea meiului, orzului, inului, cînepii şi pelinului. Existenţa unei arboriculturi şi legumiculturi rămîne discutabilă, nu însă şi aceea a unei relativ dezvoltate apiculturi. În antic., Dobrogea va fi fost desigur mult mai bogată în păduri care vor fi adăpostit o faună variată (iepuri, cerbi, căprioare, vulpi, urşi, porci mistreţi) de unde şi o dezvoltare remarcabilă a vînatului. Dintre animalele domestice un loc important în economia regiunii îl ocupau caprele, oile şi vacile (geţii fiind consideraţi mari băutori de lapte) alături de care sînt menţionaţi cai, măgari şi porci. Dar desigur principala bogăţie a unei zone înconjurată din trei părţi de ape era peştele dintre care autori ca Ovidiu, Plin.B., Athenaios, Claudius Aelianus, Sabinus şi Amm. Marcell. menţionează crapul, scrumbia, pălămida, somnul, morunul şi chiar delfini. Izvoarele epigrafice precizează arareori în mod direct aceste informaţii. Din rîndul lor este de menţionat desigur constant preocuparea histrienilor de a-şi asigura comercializarea peştelui, „singurul venit al oraşului", aşa cum se menţionează în → horothesie. Aceste surse ca şi cele numismatice informează despre existenţa unor divinităţi agreste cum ar fi → Poseidon Helikonios, → Demetra, → Nimfele, → Dionysos, → Zeus Ombrimos şi → Artemis, la → Histria (unde principala activitate pare a fi fost cea piscicolă), → Tomis şi → Callatis (oraşe cu caracter preponderent cerealier); → Bachus, → Liber Pater, → Priap, → Diana, → Iupiter Tonans, → Ceres Frugifera, → Silvanus Soter şi, din nou Zeus Ombrimos, în oraşele romane de pe Dunăre sau din interior. Există pe de altă parte două reprezentări sculpturale care conţin informaţii directe despre activitatea agricolă dobrogeană şi anume monumentul lui C. Iulius Quadratus de la → Ulmetum (pe una din feţe este reprezentat un agricultor cu plugul, pe cealaltă un păstor cu oile) şi metopa de pe monumentul triumfal de la → Adamclisi (Tropaeum Traiani) reprezentînd berbeci şi ţapi. Exploatările agrare erau diferenţiate în funcţie de statutul lor juridic (→ *ager*), activitatea agricolă desfăşurîndu-se în → *villae rusticae* cunoscute atît arheologic cît şi epigrafic. Pe loturile veteranilor este de presupus că a fost folosită preponderent mîna de lucru servilă iar în cele ale cetăţenilor gr. mîna de lucru semidependentă. Există însă mai multe latifundii ca acela al lui L. Pompeius Valens de la → Nistoreşti sau acela a lui L. Aelius Marcianus de la → Urluia, la care mai trebuie adăugată → Chora Dagei, unde ţăranii ameninţă cu părăsirea satului, ceea ce duce la emiterea ipotezei după care în aceste posesiuni era folosit sistemul → colonatului. Nici un document nu permite afirmarea existenţei unor fenomene de criză în a. dobrogeană din sec. 2–3 d.Hr., adevărata cezură provocînd-o catastrofalele invazii de la mijlocul sec. 3 d.Hr. (A.S.). Tendinţa, marcată de obicei în studiile istorice mai generale, a menţinerii şi lărgirii marilor proprietăţi, trebuie nuanţată, mai întîi pentru situaţia relativ diferită între sec. 4 şi 5–6, şi apoi datorită existenţei unor deosebiri regionale. Astfel în regiunea balcanică este de notat un caracter mai puţin extensiv. De altfel, în aria orientală a Imp. Roman se constată o descompunere treptată a domeniilor mari şi un proces de formare a unor comunităţi de agricultori, astfel încît, în afară de stat, doar biserica şi mănăstirile figurează în sec. 5–6 ca aflîndu-se mai mult în posesia unor mari domenii. Regimul juridic al pămîntului şi al populaţiei agricole a suportat, între sec. 4 şi 7, o serie de modificări marcante de la statutul iniţial, însemnătatea mai mare avînd-o aici schimbările raportului între economia naturală şi cea bănească. Impozitele au căpătat, o dată cu noile reforme monetare, un conţinut nou; aşa se întîmplă şi cu → *annona*, sursă de venit extrem de importantă a statului încă din Principat, care cîştigă în pondere şi devine o instituţie permanentă, bazată pe sistemul *capitatio-iugatio*. Legarea de pămînt a celei mai mari părţi a agricultorilor devine, în acest sistem, un fel de instrument necesar al stabilizării economiei agrare de la → Diocleţian la → Heraclius, măsura eforturilor administraţiei fiind dată de fapt de aceea a neconcordanţei între caracterul forţelor de

www.mnir.ro

producție și relațiile de producție. Tocmai în funcție de acest raport, sistemul de impunere bazat pe *capitatio-iugatio* funcționează, mai ales în sec. 5–6, diferențiat de la o zonă la alta, pentru aria → limes-ului Dunării de Jos spre exemplu, impunîndu-se și necesitatea asigurării, statilizării și chiar protejării mîinii de lucru agricole, în condițiile generalizării instituției mai vechi a → colonatului. Din studiul detaliat al evoluției organizării agrare în Imp. și la Dunărea de Jos inclusiv, rezultă că aceasta va da naștere, treptat, așa-numitei obști teritoriale, care prinde contur tocmai în această perioadă, reorganizarea lui Heraclius reprezentînd de fapt consfințirea unei asemenea forme de organizare social-economică. La acest cadru general se adaugă informații cu caracter regional pentru Dunărea de Jos și Dobrogea. Astfel, interpretarea snrselor concordă cu darele arheologice și împreună demonstrează dispariția sistemului de exploatare prin → *villae* spre sfîrșitul sec. 4 d.Hr., iar feriomenul aglomerării în sec. 5–6 a centrelor fortificate (foarte numeroase) se leagă direct de transformarea sistemului de exploatare agricolă, ele deveuind și centre ale domeniilor funciare. Un rol asemănător, în afara celui militar, îl aveau și multe dintre fortificațiile mici, considerate ca un fel de nuclee întărite ale unor colectivirăți militar-agrare: pentru sec. 6, → Procop. (*De aed.*, IV, 1) scria că fiecare ogor își avea propria fortificație sau se afla în preajma unui loc întărit. Condițiile naturale (ne referim în special la Dobrogea) permiteau o mare varietate de preocupări legate de a., fără vreo preponderență excedentară deosebită, așa cum s-a arătat și pentru epoca Principatului. Numărul mare de recipiente ceramice (→ *amfore*,→ *dolia*) specializate pentru → cereale și descoperite în toate așezările romano-bizantine confirmă rolul important al acestor produse și nevoia de stocare a lor. Din resturile cerealiere identificate se constată frecvența destul de mare a culturilor mixte, de exemplu, grîu cu secară – probabil de o tradiție regională mai veche, în afara culturilor simple deja cunoscute: mei, grîu, orz, secară (observată doar în culturi mixte), linte etc. Li se adaugă cultura plantelor fibroase, viticultura, pomicultura etc. Puținele unelte agricole descoperite sau înregistrate pînă acum probează încadrarea acestora în tipologia uneltelor romane deja cunoscute, cu o singură excepție la Dinogetia, marcînd o modificare tehnică în cazul unei seceri din sec. 6. Stădiul regional dar și cel de pe o arie mult mai largă al cercetărilor nu permite încă o generalizare a semnificației descoperirii amintite; ea poate fi totuși considerată ca un indiciu de înnoici încă puțin cunoscute, dar perfect posibile în condițiile social-economice favorabile ale sec. 6 din Imp. și, bineînțeles, din zona Dunării de Jos la care ne referim cu precădere. În acest cadru, datele arheologice dovedesc rolul important al a. în viața economică a fortificațiilor romane tîrzii, precum și caracterul mixt, militar-agrar al acestora. Totodată, apariția unor inovații tocmai atît de tîrzii, este de interpretat atît prin prisma situației favorabile a meșteșugurilor începînd de la Anastasius, cît și ca un reflex direct al evoluției sistemului de exploatare în a. care dădea un plus de cointeresare materială producătorilor direcți. Pentru creșterea animalelor, un început de sistematizare al descoperirilor de la Dinogetia și Tropaeum Traiani arată că frecvența mai mare continuă să o dețină bovinele, urmate de ovi-caprine și porcine. Toate aceste ocupații pe scurt documentate mai sus sînt de considerat, chiar și pentru epoca romană tîrzie, cîod economia în general evolua sub un control centralizat, ca dependente în cea mai mare măsură de poziția așezărilor în contextul ecologic și climatic (A.B.). Și în terit. rămase în afara provinciilor → Dacia și Moesia, a. constituia coloana vertebrală a întregii economii alături de creșterea vitelor, iar forma de organizare era obștea teritorială sătească. Procesul este dovedit de uneltele de fier descoperite (brăzdare, seceri, cosoare, coase, săpăligi etc.), semințele de plante cultivate (grîu, mei, cînepă etc.) și oasele de animale folosite la tracțiune (bovine și cabaline). Astfel, în zona est-carpatică, locuită de → carpi, continuă să fie folosite → brăzdarele de fier de tip dacic, cunoscute prin descoperirile de la Măstacăn-Dragomirești, Slobozia-Roznov, Văleni-Botrești etc. La fel coasele (Măstacăn-Dragomirești, jud. Neamț) și secerile, documentate în număr destul de mare la: Poiana-Duicești, Măstacăn-Dragomirești, Mănoaia-Costișa, Șerbești, Doina-Girov, Căbești, Drăgoești-Vaslui, Văleni-Botești etc. Toate secerile sînt de tipul cu spin la mîner; marea lor majoritate cu lama îngustă și mai mult curbată și numai un număr mic dintre ele au lama lată și mai puțin curbată. Ambele variante sînt cunoscute atît în La Tène-ul geto-dacic, cît și în cel celtic, așa încît teza conform căreia secerile cu lama lată sînt de tip getic, iar cele cu lama îngustă de tip celtic nu mai poate fi susținută. Pe baza observațiilor tipologico-cronologice se poate presupune că secerile cu lama lată preced pe cele cu lama îngustă, frecvent întîlnite în mediul carpic. Acestea din urmă erau preferate, deoarece lama fiind mai îngustă, era mai ușoară și la confecționarea ei se folosea mai puțin metal; de asemenea, curbura mai accentuată a lamei făcea să fie mai practică pentru apucat și tăiat recolta. Spre deosebire de mediul carpic, la geto-dacii tîrzii din Muntenia (aspectul cultural → Militari-Chilia), lucrurile diferă în ceea ce privește unele tipuri de unelte folosite; aici situația este asemănătoare celei din provincia Dacia, în sensul că exista o serie de unelte de tip roman ce dădeau un randament mai mare în a. Este vorba de brăzdarul cu manșon de tip roman, cunoscut prin descoperirile de la București-Tei, București-Militari, Ploiești-Triaj, Surdulești (jud. Argeș) etc. și de secerile cu tijă la mîner, care predomină în proporție de cca 90%, așa cum arată descoperirile de la Mătăsaru (jud. Dîmbovița), unde s-au descoperit 15 exemplare, Udeni (jud. Teleorman), Colonești-Mărunței (jud. Olt), București-Străulești etc. – tipuri de brăzdare și seceri ce se vor întîlni în spațiul est-carpatic al Daciei abia în sec. 4 d.Hr., o dată cu scăderea puterii militare a carpilor, cînd influența romană pătrunde tot mai mult în această zonă, dominată în această vreme politic și militar de goți, în calitatea lor de federați ai Imp. Roman. În cadrul așezărilor de tip → Sîntana de Mureș s-au

www.mnir.ro

descoperit brăzdare cu manşon la Bîrlad-Valea Seacă, Fedeşti, Giurcani, Ţuţcani, Dodeşti şi Dănăşti (jud. Vaslui), Băiceni, Buţuluc, Glăvăneştii Vechi şi Stolniceni (jud. Iaşi), Zagaicani (Rep. Moldova) etc., iar secerii cu tijă la mîner la Poieneşti, Fedeşti, Bîrlad-Valea Seacă etc. Secerile cu spin la mîner, caracteristice La Tène-ului geto-dacic şi culturii carpice, vor dispare treptat din spaţiul carpato-danubiano-pontic, astfel încît, la mijlocul şi în a doua jumătate a milen. I d.Hr. este documentat doar un exemplar la Brateiu (sec. 4–5) şi unul la Dodeşti-Vaslui (sec. 8–9), în schimb sînt frecvente secerile cu tijă la mîner: Brateiu, Budureasca, Bucov, Bîrlogu, Dragosloveni, Coşna-Suceava etc. Ca şi secerile cu tijă la mîner şi brăzdarele cu manşon de tip romanic au înlocuit în spaţiul carpato-danubiano-pontic brăzdarele în formă de lingură, de tip dacic, a căror tradiţie se mai păstrează în sec. 4 doar la două exemplare găsite la Locusteni-„Gropan", în Oltenia. În complexele din sec. 6–10 s-au descoperit brăzdare de tip romanic la Gropşani, în Oltenia, Bîrlogu, Rîmnicu Sărat, Dragosloveni în Muntenia, Budeşti, Grumezoaia, Mănăstirea-Lişcov, Răducăneni, Suceava, în Moldova, Lazuri, Ţaga, Obreja, în Transilvania, Capidava şi Dinogetia – Garvăn, în Dobrogea. Aproape peste tot este vorba de brăzdare cu manşon de tip simetric care în funcţie de formă şi mărime aparţin la mai multe variante, folosite, în funcţie de necesităţi, la desţelenirea şi defrişarea unor terenuri, ca şi la lucrarea solurilor tari, pietroase, cele fără plaz, şi la arăturile în terenuri prielnice agriculturii, cele cu plaz. Mai rar este întîlnit brăzdarul romanic asimetric, superior celui simetric, deoarece fiind ascuţit numai pe o latură, răsturna brazda, acoperind ierburile, care prin putrezire în pămînt deveneau îngrăşămînt natural. Apariţia acestui tip de brăzdar mai productiv, ce se va generaliza în evul mediu mai tîrziu, este semnalată în spaţiul carpato-danubian încă din sec. 4 d.Hr. la Zagaicani (Rep. Moldova) iar în sec. 10 la două din cele şapte de la Dragosloveni şi un exemplar la Mănăstirea-Lişcov. În afară de brăzdare, în spaţiul locuit de daco-romani şi străromâni, s-au mai descoperit cuţite de plug la Mătăsaru, Ploieşti-Triaj, Bîrlogu, Radovanu, Dragosloveni etc. La curăţirea brăzdarului de ierburi, care împiedicau răsturnarea brazdei, în special la desţeleniri şi defrişări, era folosit oticul, unealtă cunoscută în sec. 3–10, la Ploieşti-Triaj, Şirna (jud. Prahova), Dragosloveni (jud. Vrancea), Floreni, Bîrlăleşti, Dodeşti, Bunesti-Dealul Bobului (jud. Vaslui), Spinoasa (jud. Iaşi), Mateeni-Botoşani etc. În legătură cu practicarea viticulturii, pomiculturii şi grădinăritului pot fi puse o serie de săpăligi şi cosoare (ce-şi au originea în La Tène-ul geto-dacic) cunoscute la Mătăsaru, Colonesti-Măruntei, Bucureşti-Militari, Bucureşti-Cătelu Nou, în complexe de tip Militari-Chilia şi la Ceşna-Suceava, Fedeşti, Dodeşti, Dumeştii Vechi (jud. Vaslui), Curcani (jud. Călăraşi), Bucov, Şirna (jud. Prahova), Dragosloveni (jud. Vrancea), Garvăn-Dinogetia etc., în cadrul culturii străromâneşti. Tot la practicarea acestor îndeletniciri erau folosite şi hîrleţele din lemn cu rama de fier, descoperite în 16 aşezări (Curtuiuşu, jud. Maramureş; Obreja, jud. Alba; Suceava, Dragosloveni, Bucov, Garvăn-Dinogetia, Capidava etc.), numărul lor fiind de cca 25 exemplare. În sec. 2–4 se cunosc şi hîrleţe cu lama făcută numai de fier (Mărculeşti, jud. Mureş; Bologa-Cluj). În ceea ce priveşte coasele, acestea se menţin aproape neschimbate din La Tène-ul geto-dacic pînă în evul mediu românesc, aşa cum arată exemplarele de la Măstacăn (sec. 2–3) şi Curcani (sec. 9–10). Nelipsite din toate complexele milen. I d.Hr. sînt şi rîşniţele, la care se măcinau cerealele. Produsele agricole, necesare hranei şi semănatului erau păstrate în vase mari de provizii şi gropi special amenajate, unele dintre ele fiind lutuite şi arse, iar altele, ca la Bîrlad-Prodana, căptuşite cu gardină de nuiele, lutuite şi arse pentru a nu se infiltra apa şi dărîma pereţii. Capacitatea gropilor variază între 300 şi 1500 kg cum s-a constatat la Epureni (jud. Vaslui). La Lozna şi Fundu Herţei (jud. Botoşani) 2/3 din capacitatea gropilor conţineau cereale carbonizate. În complexele de tip carpic (Poiana-Dulceşti) şi Militari-Chilia (Mătăsaru, Colonesti-Măruntei, Scornicesti) s-au descoperit în unele bordeie şi gropi de provizii boabe de grîu carbonizate aparţinînd speciilor *Triticum compactum* şi *Triticum vulgare* (cu bobul lung), boabe de mei *(Panicum sp.)*, fragmente de tulpini de cînepă şi seminţe de mohor *(Setaria viridis)* iar în bucăţile de chirpici de la locuinţe s-au păstrat imprimate chiar urme ale spicelor de grîu (Mătăsaru, Poiana-Dulceşti). În aşezări din sec. 5–10 s-au descoperit boabe de grîu carbonizat *(Triticum aestivum, Triticum sp., Triticum dicoccum)* la Bucov, unde a mai fost documentată secara *(Secale cereale)*, trei specii de mei *(Panicum milliaceum, Panicum crusgali, Panicum sanguinale)*, ovăzul şi obsiga *(Bromus sp.)*, ultimele două folosite la hrana vitelor. Boabele de mei şi grîu au mai fost identificate în multe alte aşezări (Radovanu, Dridu, Budureasca etc.). La Dridu, în plin Bărăgan, au fost documentate speciile de grîu: *Triticum monococcum, Triticum dicoccum* şi *Triticum vulgaris*, iar la Dinogetia-Garvăn, în aşezarea din sec. 10–11, s-a descoperit un hambar din stejar pe podeaua căruia s-a găsit cca 60 kg de orz, iar în alte complexe boabe de grîu, precum şi resturile a trei baniţe de lemn, cu care se măsurau cerealele. Judecînd după unelte şi observaţiile făcute în teren (inclusiv analize pedologice) se poate spune că în milen. I d.Hr. se practica o a. extensivă, mărirea producţiei făcîndu-se prin noi defrişări de teren. Atît dacii liberi, cît şi daco-romanii şi străromânii, practicau asolamentele simple, constînd din rotaţia culturilor sau lăsarea unor terenuri un an pîrloagă pentru a se odihni. Dezvoltarea pe care a luat-o a. este ilustrată şi de existenţa unor depozite de unelte: Măstacăn-Dragomireşti, în mediul carpic, Ploieşti-Triaj, în cel de tip Militari-Chilia, Brateiu la populaţia romanică din sec. 4–5, Curcani, Radovanu, Bîrlogu, Dragosloveni etc. în complexe străromâneşti. La tracţiunea plugului şi carului, cu care era dusă sămînţa la cîmp şi adusă recolta acasă, erau folosiţi boii şi în mai mică măsură caii. De altfel creşterea vitelor ocupa un loc important în activitatea oamenilor din milen. I d.Hr. Analiza materialului osteologie descoperit în complexe carpice şi de tip Militari-Chilia arată că pe primul loc se situau

www.mnir.ro

bovinele, le urmează în ordine porcinele, ovicaprinele (oile erau mai numeroase decît caprele) şi cabalinele. Şi în aşezările din sec. 5–10, situaţia creşterii vitelor este asemănătoare. Oile şi caprele, pe lîngă lapte, brînză şi carne, mai ofereau blănuri şi lînă, din care oamenii îşi confecţionau îmbrăcămintea şi alte lucruri necesare casei, dînd astfel naştere unei intense activităţi cum era torsul şi ţesutul, inclusiv croitoria şi cojocăria, documentate prin foarfece, ace de bronz şi fier şi sule de os. Uneltele şi metodele de lucru folosite în a. milen. 1 d.Hr. s-au perpetuat şi dezvoltat în tot evul mediu românesc. Factorul de bază care a asigurat păstrarea, evoluţia şi răspîndirea uneltelor agricole de tradiţie dacică şi romană l-a reprezentat populaţia autohtonă. De altfel, terminologia agricolă de bază este precumpănitor romanică (a ara, a semăna, a secera, a culege, arie) la fel principalele cereale cultivate au nume de origine latină (grîu, orz, mei etc.), ca şi pomii fructiferi (măr, păr, cireş). Grîul şi unele vite erau exportate în Imp. Roman şi apoi în cel Bizantin. Produsele agricole realizate de autohtoni (mei, grîu etc.) erau consumate şi de populaţiile în migraţie, ce au staţionat temporar în regiunile noastre, şi nu se îndeletniceau cu a. (huni, avari etc.) (G.B.).

E. Comşa. *Betrachtungen über den Pflanzenanbau während der Jungsteinzeit auf dem Gebiet Rumäniens. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte*, I, Berlin, 1981, 111–127; I. Nestor, în *IstRom*, 90 şi urm.; J. Filip, 669 şi urm., 1025 şi urm.; A. Vulpe, în *MemAntiq*, 2, 1970, 115 şi urm.; G. Moraru, *Istoria agriculturii pe teritoriul României pînă în sec. IV e.n.* (Rezumatul tezei de doctorat), Bucureşti, 1983; V. Pârvan, *Getica*, 132 şi urm.; A. Bodor, în *SCIV*, 7, 1956, 3–4, 253–266; id., în *SCIV*, 8, 1957, 1–2, 137–147; I.H. Crişan, *Burebista*[2], 392–393; M. Cârciumaru, în *SCIVA*, 28, 1977, 3, 353–365; id., în *Thraco-Dacica*, 3, 1983, 1–2, 126–134; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizaţia fierului la daci*, 1979; J.G. Nadris, în *Dacia, N.S.*, 25, 1981, 231–254; I. Glodariu, *Arhitectura dacilor*, 1983, 29–33; D.M. Pippidi, *Contribuţii*[2], 120–166; Al. Suceveanu, *VEDR*, 76–109; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, 1973, 45–50; id., *Geto-dacii*, 1984, 20–25; C.M. Tătulea, în *Oltenia*, 4, 1982, 47–83; V. Neamţu, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle*, 1975; St. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii (sec. VIII-XI)*, 1983, 58–77; J. Henning, *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des 1. Jahrtausends u.z., 1987.*

E.C.; S.M.; I.H.C.; A.A.; A.S.; A.B. şi G.B.

Agrieş, sat în com. Tîrlişua (jud. Bistriţa-Năsăud), pe terit. căruia, pe locul „Dosul Iederii", s-a descoperit, în 1977, într-un vas de lut ars, un depozit de obiecte de bronz cu greut. de 1,600 kg, constituit din fragmente de arme şi bretări, din bronzul tîrziu, aparţinînd seriei Uriu-Domăneşti (sec. 13–12 î.Hr.).

Gh. Marinescu, în *Apulum*, 17, 1979, 91–101.

M.P.D.

agrimensores (lat.), ingineri topometri cu rol important în societatea romană, rol ce decurgea din existenţa unui sistem de administraţie teritorială foarte evoluat, a unui cadastru şi din dezvoltarea în cadrul statului roman a ideii şi a dreptului de proprietate. Magistraţi independenţi, pe lîngă lucrări legate de necesităţile armatei, a. executau şi măsurători pentru administraţia civilă în vederea stabilirii impozitului funciar.

E.T.

Agrippa, Marcus Vipsanius (n. cca 63 – m. 12 î. H.r.), general şi om politic roman. Partizan al lui Octavianus, a participat la numeroase acţiuni militare din vremea războaielor civile şi după ele, primind chiar *imperium maius* împreună cu împăratul (13 î.Hr.). A. a jucat un rol important în războiul cu illirii din 35–33 î.Hr., vreme în care Appian îi atribuia lui Octavianus proiectul unui război contra geţilor, la fel de inconsistent ca acela împotriva britannilor de care aflăm de la Dion Cass. A contribuit la victoria de la → Actium. În 12 î.Hr., a participat la reprimarea unei revolte a populaţiilor locale din Pannonia, pe care o va lichida definitiv → Tiberius în 9 î.Hr., după ce trecerea geto-dacilor peste Dunărea îngheţată în iarna 11/10 î.Hr. crease serioase dificultăţi romanilor.

R. Syme, 135–144; E. Kornemann, *Tibère*, Paris, 1962, 24–25.

G.P.B.

Agrippina 1. A. *Maior (Vipsania Agrippina)* (14 î.Hr. – 33 d.Hr.), fiica lui M. Vipsanius Agrippa şi a fiicei lui Augustus, Iulia. A fost soţia generalului Germanicus şi mama împăratului → Caligula. **2. A.** *Minor (Iulia Agrippina)* (15–59 d.Hr.), împărăteasă romană; fiica lui Germanicus şi a A. Maior şi mama împăratului → Nero. Sub domnia fratelui său Caligula a primit titlul de *Augusta*, în 37 d.Hr., şi a fost asociată cu acesta în inscripţii onorifice, dar în 39 a fost acuzată de complot şi exilată. Din 49 a devenit soţia unchiului său, împăratul Claudius, la a cărui otrăvire a contribuit, pentru a impune proclamarea lui Nero. Foarte influentă la începutul domniei acestuia, a fost asasinată ulterior, din porunca împăratului. Efigia A. *Minor* apare pe monede imperiale şi provinciale din timpul lui Claudius şi Nero, fiind documentată şi la Tomis.

B. Pick, K. Regling, I, 2, nr. 2586.

A.Ş.

agronomi *(scriptores rerum rusticarum)*, denumire generică acordată unor scriitori antc. care, fără a avea o şcoală agronomică, în sensul modern al cuvîntului, au reuşit să adune în scrierile lor o importantă cantitate de cunoştinţe despre cultivarea pămîntului şi despre modalitatea de administrare a unităţilor agricole. Ca surse principale folosite de aceştia pot fi citate pe de o parte unele scrieri similare din lumea gr. sau tratatul de agricultură al cartaginezului Mago. Printre cei mai importanţi a. lat. pot fi citaţi în ordinea lor cronologică: Cato cel Bătrîn (M. Porcius Cato Maior Censorius) (234–149 î.Hr.), autor al unui tratat *De agricultura*; M. Terentius Varro (116–28 î.Hr.),

www.mnir.ro

autor al unui tratat în trei cărți, *De re rustica*; L. Iunius Moderatus Columella (sec. 1 d.Hr.), autor al unui tratat în 12 cărți, *De re rustica*, precum și al unei cărți *De arboribus* (dintr-o lucrare mai mare despre agricultură), și, în sfîrșit, Palladius (sec. 4 d.Hr.?), autor al unui tratat despre agricultură, în 14 cărți. Desigur, acestora li se pot adăuga mulți alți scriitori (între care chiar Vergilius cu inspiratele sale *Georgice*) ale căror lucrări, în cea mai mare parte pierdute, vor fi constituit, alături de autorii mai sus citați, o sursă importantă de precepte agricole, pe care le recunoaștem în majoritatea *villae*-lor *rusticae* de pe terit. României.

R. Martin, *Recherches sur les agronomes latins et leur conceptions économiques et sociales*, Paris, 1971.

A.S.

Aigikoreis (gr. Αἰγικορεῖς; „păstori de capre"), trib gentilic ionian, documentat la Athena, Samos, Perinth, Cyzic și Odessos. Existența tribului A. la Histria și la Tomis este postulată încă de la întemeierea acestor colonii, în virtutea originii lor milesiene. Persistența lui după instaurarea regimului democratic – probabil cu atribuții corespunzătoare acelora ale triburilor teritoriale – este atestată în epoca romană în ambele orașe prin altare și inscripții funerare.

M.P. Nilsson, *Cults, Myths, Oracles and Politics in Ancient Greece*, Lund, 1951, 145–149; I. Stoian, *Tomitana*, 59–62; *ISM*, I, nr. 333.

A.Ș.

Ailios (Ailis), rege scit din S Dobrogei și NE Bulgariei, cunoscut prin cîteva emisiuni monetare foarte probabil din sec. 2 î.Hr. Ipoteza mai veche după care numele lui A. ar putea deriva din numele roman Aelius nu se verifică, fiind vorba tot de un nume scitic. Monedele emise de A., toate de bronz, au pe av. chipurile → Dioscurilor și pe cel al lui Helios, iar pe rv. protomele cailor Dioscurilor, respectiv două rozete, însoțite de titlul regal și de numele lui A. S-au descoperit la Mangalia, la Șabla, Cavarna, Balcic, Leuke și Aquae Calidae (Bulgaria), precum și pe Insula Șerpilor.

T. Gerasimov, *Serta Serdicensia*, 1, 1938, 213; V. Canarache, în *SCIV*, 1, 1950, 1, 248–250; L. I. Tarasiuk în *KSMoscova*, 63, 1965, 22–30.

G.P.B.

Aion (în rel. mithriacă), reprezentare a timpului infinit. O statuetă de A. a fost descoperită, alături de alte statui, statuete și figurine de marmură, puse la adăpost după 245–247, într-o groapă în așezarea de la → Aquae (Cioroiu Nou, com. Cioroiași, jud. Dolj). A. este figurat ca un bărbat nud, în picioare, cu cap de leu și două perechi de aripi, purtînd două chei. Un șarpe se încolăcește pe corpul și picioarele sale.

D. Tudor, I. Diaconescu, G. Popilian, în *Apulum*, 6, 1967, 595–597; D. Tudor, în *Latomus*, 25, 1966, 847–854.

G.P.B.

aisimneți (< gr. αἰσυμνῆται) (în cetățile gr.), magistrați → eponimi (ca la Naxos, Eretria, Teios ș.a.) sau membrii comisiilor executive ale → Sfatului care activau prin rotație (la Megara și în coloniile de origine megariană, Selinunt, Selymbria, Chalchedon, Chersonesul Tauric, Callatis). Omologi ai prytanilor de la Athena și ai → epimenilor de la Histria, a. din fiecare comisie executivă erau în funcțiune timp de o lună și se ocupau de problemele curente aflate în competența Sfatului, formulau propunerile și proiectele pentru ședințele acestuia și pentru acelea ale → Adunării poporului. A. își alegeau cîte un președinte pentru fiecare zi, numit προαισυμνῶν, omolog cu *epistates* de la Athena și cu *epimenieuon* de la Histria, care conducea și eventuala Adunare a poporului din ziua respectivă. Decrete callatiene din sec. 3–2 î.Hr. menționează nominal pe *proaisymnon*, precizînd astfel ziua în care a fost votat decretul și persoana responsabilă de caracterul legal al dezbaterilor și al hotărîrii pe care le prezidase.

G. Busolt, I[3], 451; 477; id., H. Swoboda, II[3], 1270; K. Hanell, 146; Th. Sauciuc-Săveanu, în *Dacia*, 1, 1924, 128; D.M. Pippidi, *Contribuții*[2], 260–263.

A.Ș.

Aiton, com. în jud. Cluj, pe terit. căreia s-au făcut importante descoperiri arheologice. La E de sat, pe malurile Pîrîului Șurilor, s-a identificat o așezare neolitică de tip → Turdaș, iar la 1 km S–V, în punctul „Lab" s-au recoltat fragmente ceramice eneolitice (cultura → Coțofeni), din epoca bronzului (cultura → Wietenberg) și hallstattiene timpurii. La V de A., pe platoul „Deasupra Morii" s-au observat de asemenea urme de locuire din epocile: eneolitică (Coțofeni), epoca bronzului (→ Schneckenberg, Wietenberg și Otomani), Hallstatt, La Tène, romană și din perioada migrațiilor. La 200 m V de acest platou, pe dealul „Ciolt", s-a cercetat un cimitir de incinerație (opt morminte), aparținînd purtătorilor culturii Wietenberg, parțial distrus de alunecări de teren; oasele erau depuse fie în urne, unele dintre ele așezate pe lespezi sau protejate cu lespezi de gresie, fie pe pat de pietre. Pe același deal s-a descoperit și un mormînt de incinerație datat în a doua jumătate a sec. 1 î.Hr. – începutul sec. 1 d.Hr., iar o fructieră dacică (sec. 2 î.Hr.) provine din punctul „Podul de piatră", unde se află și vestigiile unei *villa rustica*, cercetată în 1905. În vatra satului și pe hotarul dinspre S–E, în locul „Cîmpi", există bogate urme de locuire din epoca romană. Inscripția de pe un *milliarium* din anii 107–108 aflat la A. menționează construirea drumului dintre Pocaissa și Napoca de către *coh. I Flavia Ulpia Hispanorum milliaria*. La începutul sec. trecut s-a înregistrat descoperirea unui *solidus* de la Theodosius II (408–450 d.Hr.), iar recent, provenind chiar din vatra satului, un fragment ceramic și o cană cu rune, ornamentate cu motive lustruite în zig-zag, din sec. 5–6 și un fragment de vas-borcan din sec. 8.

I. Winkler, în *SCN*, 3, 1960, 440; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 209, 218–219; T. Soroceanu, M. Blăjan,

www.mnir.ro

T. Cerghi, în *FI*, 4, 1976, 57–82; M. Blăjan, T. Cerghi, în *Sargetia*, 13, 1977, 131–147.

E.N.

Aiud, munic. în jud. Alba, al cărui terit. a fost locuit în mai multe perioade din antic. 1. În partea de E a orașului s-au descoperit vestigii de locuire neolitice, din perioada de trecere de la eneolitic la epoca bronzului, de la sfîrșitul epocii bronzului (→ cultura Noua), din prima și a doua epocă a fierului. Tot aici, întîmplător, s-a descoperit (în 1971), un mare depozit de bronzuri (peste 1 500 de piese, în greutate de 732 kg), ce se datează în Hallstatt A_1. O așezare aparținînd purtătorilor culturii → Coțofeni a fost identificată la capătul de V al cimitirului reformat. În punctul „Tinod" a fost identificată o așezare din epoca bronzului (→ cultura Sighișoara-Wietenberg) și o alta din Hallstatt (→ cultura Basarabi). Vestigii de la sfîrșitul epocii bronzului au fost descoperite pe lotul I.A.S. și pe str. Ion Creangă (I.H.C.). Mai importante sînt complexele din epoca fierului. Sînt de menționat mai întîi cîteva morminte de înhumație cu piese de bronz și fier, uneori însoțite cu ofrande cu înmormîntări de cai, ce trădează probabil existența unui grup de caracter scitic, agatîrs (grupa → Ciumbrud). Alte morminte, aparținînd celei de a doua epoci a fierului, au apărut pe dealul Serpentin și pe „Dealul Cocoșului", la capătul de S–V al orașului. Cele mai multe din mormintele de epocă La Tène par să fi fost incinerații în groapă, eventual și în urnă. Spade de fier (printre care un exemplar cu teaca decorată și incrustată cu foiță de aur), cuțite, zuliță și piese de harnașament (zăbale de fier cu placaj de bronz, accesorii și paftale pentru împodobit frunțile și dîrlogii cailor), fibule și inele de bronz și fier, vase la roată La Tène, dar și lucrate cu mîna de caracter local, indică în zona A. o locuire din sec. 3–2 î.Hr. a unei populații mixte, alcătuită din elemente indigene și celtice (V.Z.). Locuirea dacică este dovedită de numeroase descoperiri întîmplătoare printre care: monede dacice de tip Filip II și Alexandru cel Mare, la care se adaugă podoabe de argint (colane, inele etc.). În epoca romană s-a dezvoltat aici o importantă așezare identificată ipotetic cu → *Brucla*. În diverse puncte ale orașului s-au descoperit inscripții, piese arhitectonice, statui și reliefuri, cărămizi și ștampile *leg. XIII Gemina* și *V Macedonica*, ceramică și monede. O necropolă romană a fost identificată în partea de S a orașului, zonă în care s-a descoperit și drumul roman ce ducea la Apulum. La S–V de oraș s-a cercetat o *villa rustica* din care s-au dezvelit 10 încăperi și două construcții anexe. Printre numeroasele descoperiri monetare făcute la A. se înscriu și unele postaureliene (Maximin Daza, Maximian, Licinius, Dioclețian și Constantin cel Mare) (I.H.C.). Tot de pe terit. orașului A. sau din împrejurimi (cartierul Măgina) provin descoperiri izolate de morminte avare legate de zona depozitelor de sare de pe cursul mijlociu al Mureșului. Conțin vase pitiforme din pastă cenușie zgrunțuroasă sau fină, ornamentate cu linii lustruite, din sec. 6 d.Hr., arme de epocă avarică (un topor, un vîrf de lance romboidal în secțiune); alături de aceatea alte morminte din al căror inventar, databil în sec. 8 d.Hr., s-au recuperat: zăbale, scărițe de șa, lănci romboidale în secțiune sau în forma frunzei de salcie. De la Aiudu de Sus, localitate componentă a orașului A., provin, din morminte databile în sec. 8, alături de oase umane și tibii de cal, un vîrf de lance, o sabie ușor curbată și un fragment de la o scăriță de șa (R.H.). Prima fortificație a orașului datează din sec. 13 (I.H.C.). Tot la A. a fost descoperit (în 1935) un tezaur monetar compus din emisiuni de argint geto-dacice, imitații tîrzii de tip Filip II, mult stilizate, din seria monedelor scyphate, cu flanul de dimensiuni mari. S-au mai păstrat 4 exemplare în Muz.Cluj. Nu se cunosc date suplimentare privind condițiile descoperii și nici numărul monedelor. 2. *Tip monetar geto-dacic*, cunoscut și sub denumirea de *Aiud-Cugir* (sfîrșitul sec. 2 î.Hr. – începutul sec. 1 î.Hr.). Se caracterizează prin forma lor scyphată, pastila mare și subțire, cu greutăți cuprinse între 10 și 13 g, avînd pe av. un cap uman, probabil imitat după cel al lui Heracleș, iar pe rv. călăreț spre dr., totul mult stilizat. În funcție de gradul de schematizare se cunosc două serii, ambele bătute din argint eu titlul scăzut sub 50%. Se cunosc puține monede de acest fel, fiind răspîndite pe Mureșul mijlociu, între Munții Apuseni și Carpații sudici (C.P.). V. și *Brucla*.

H. Ciugudean, în *Apulum*, 16, 1978, 33–44; M. Rusu, L. Chițu, în *Apulum*, 20, 1982, 33–51; V. Vasiliev, *Sciții-agatîrși*, 141–142; I.H. Crișan, în *SCSibiu*, 17, 1974, 71–92; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 179–182; K. Horedt, *Contribuții*, 91–93; id., *Untersuchungen*, 38; O. Floca, *Considerații asupra unor monede barbare dace*, Deva, 1935, 5–14; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 295–300.

I.H.C.; V.Z.; R.H. și C.P.

Aizanoi v. **Azanitul**

Aizis (Azizis), toponim traco-dacic (cunoscut și în Thracia și Phrygia) menționat de Ptol. *(Geogr.)*, *Tab. Peut.*, Priscianus și Geogr. Rav., desemnînd o așezare din epocile preromană și romană, situată pe drumul dintre Lederata și Tibiscum. Identificat ipotetic cu vestigiile romane de la Fîrliug (jud. Timiș), de unde provine și un *aureus* din timpul lui Nero.

I. Winkler, în *SCSCluj*, seria a 3-a, 6, 1955, 1–2, 134; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 46 și 50.

E.N.

Akrosas, rege scit din S Dobrogei și N–E Bulgariei, cunoscut doar prin emisiunile sale monetare. Încercarea de a data domnia lui A. în ultimul sfert al sec. 3 î.Hr. pe baza tezaurului de la → Bălgarovo (Bulgaria) nu poate fi susținută întrucît staterii de tip Lysimach cu care sînt asociate, emiși la → Callatis (nu Chalcedon cum s-au publicat), → Tomis și → Byzantion, se datează în vremea lui → Mithridates VI Eupator, spre sfîrșitului sec. 2, poate și la începutul sec. 1 î.Hr. Atunci s-ar putea plasa ipotetic și domnia lui A. Monedele de bronz au pe av. efigiile lui Zeus, ale zeițelor Demetra și Core, precum și ale Dioscurilor, pe rv. afîndu-se cornul abundenței,

www.mnir.ro

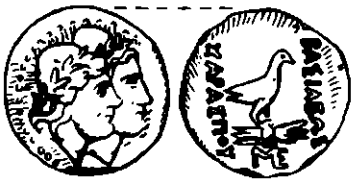

Fig. 12. Akrosas. Monedă de bronz (sec. 2 î.Hr.).

respectiv. două spice sau protomele înstelate ale cailor Dioscurilor, însoţite de titlul regal şi numele lui A. S-au descoperit la → Callatis, precum şi la capul Caliacra, Calaigidere şi Bălgarovo (Bulgaria).

D. Tacchela, în *RN*, 1900, 197; 1903, 31; V. Canarache, în *SCIV*, 1, 1950, 1, 245–247; T. Gherasimov, în *Izvestija-Varna*, 9, 1953, 53; în *SCN*, 6, 1975, 26; Gh. Poenaru Bordea, în *RBN*, 125, 1979, 47–48.

G.P.B.

ala (lat. < gr. ἄλη (ἴλη) şi mai rar ἄλα) (în armata romană), formaţiune de cavalerie. În timpul Republicii erau dispuse la flancurile legiunii pentru a o proteja. Atunci cînd aliaţii Romei *(socii)* furnizau contingente, acestea erau dispuse la flancurile legiunii, soldaţii care le compuneau fiind numiţi *alares*, nume dat şi contingentelor de mercenari de la aripile legiunii, după locul ocupat în tabără sau pe cîmpul de luptă. Reorganizarea armatei romane sub Augustus a redus înţelesul termenului de **a.** doar la cavaleria auxiliară recrutată din rîndul populaţiilor supuse, înglobate la Imp., al aliaţilor sau al cetăţenilor romani înrolaţi voluntari. A. făcea parte din categoria de trupe desemnate ca *auxilia*. În noua organizare, din punct de vedere numeric, **a.** erau de două feluri: **a.** *milliaria* (de 1 000 de oameni) şi **a.** *quingenaria* (de 500 de oameni). Ambele erau comandate de *praefecti*. A. se diviza în subunităţi, *turmae*, fiecare comandate de cîte un *decurio*. O **a.** *milliaria* avea 24 de turme şi 1 096 de cai, la care se adăugau trei cai ai decurionului şi caii celorlalţi ofiţeri, iar o **a.** *quingenaria*, 16 turme, cu 564 de cai plus 3 cai ai decurionului şi caii ofiţerilor. Pe lîngă *praefectus* şi *decurio* în **a.** se mai găseau *duplicarii*, *sesquiplicarii*, *exarchi* (comandaţi a 6 oameni), apoi *signifer*, *armorum custos*, *immunis*, *curator*, *librarius*, *bucinator*, *tubicen*, *medicus*. Ca stindard, **a.** avea un *vexillum* de culoare purpurie, denumit *flammula*. În diplome cavaleriştii unei **a.** sînt denumiţi *equites*, mai rar *gregales*. Denumirea **a.** se făcea după mai multe criterii, cea mai obişnuită modalitate fiind menţionarea etniconului populaţiilor din care iniţial fusese recrutată unitatea: *Hispanorum*, *Gallorum*, *Pannoniorum*, *Thracum*, *Dacorum* etc. Cînd recrutarea se făcea strict în interiorul regiunilor tribale se aplica etniconul tribal: *Asturum*, *Aravacorum*, *Campagonum*, *Bessorum*, *Batavorum*, *Tungrorum*, *Bryttonum*, *Palmyrenorum*, *Ituraeorum* etc. Existau **a.** care purtau gentiliciul împăratului care le-a creat – *Augusta*, *Claudia*, *Flavia*, *Ulpia*, *Aelia* – sau, începînd cu sec. 3 d.Hr., purtau supranumele împăratului care domnea: *Severiana*, *Antoniniana*, *Alexandriana*, *Gordiana*, *Philippiana*, *Valeriana*, *Galliena*. Uneori **a.** erau numite cu gentiliciul sau cognomenul unui personaj *(praefectus, legatus)* sub care **a.**-au distins *(Agrippiana, Claudiana, Frontoniana, Gemelliana, Petriana, Siliana etc.)* sau după armamentul specific pe care îl purtau *catafractaria*, *celerum*, *cunctatiorum*. Existau, de asemenea, **a.** ai căror cavalerişti primiseră la un moment dat cetăţenia romană, fiind desemnate în acest caz ca *C(ivium) R(omanorum)*; **a.** puteau lua naştere şi din contopirea altor unităţi de cavalerie într-una singură *(ala miscellanea)*. Alteori, **a.** îşi adăugau epitete rezultate din distincţiile acordate care de obicei erau *torques* şi *armillae* în care caz unitatea se numea *torquata* sau *torquata armillata* sau *bis torquata*. O categorie distinctă erau **a.** *singularium*, unităţi speciale formate din cavalerişti luaţi din mai multe **a.** şi servind unor misiuni speciale, în primul rînd drept corp de gardă. Numărul **a.** în Imp. nu este cunoscut cu precizie. În general, cum rezultă din sursele literare, diplome, inscripţii, material tegular ştampilat, numărul lor se ridică la cca 130–140. În lumina descoperirilor epigrafice, pe terit. provinciei Dacia şi în partea de E a Moesiei Inferior au fost documentate 24 **a.** Următoarele 12 unităţi de cavalerie – **a.** au fost angajate în luptele dacoromane: *I Asturum; I Britannica mill. C.R. bis torquata; I Claudia nova miscellanea; I Vespasiana Dardanorum; II Pannoniorum veterana* şi foarte probabil: *I Civium Romanorum; I Claudia Gallorum Capitoniana; I Hispanorum; I Aug. Ituraeorum; Praetoria Singularium; Siliana C.R. torquata armillata; I Tungrorum Frontoniana*. În provincia Dacia, organizată după 106 d.Hr., au fost documentate următoarele unităţi: *ala I Asturum*, la Hoghiz, cu detaşamente şi la Boroşneu Mare: *ala I Batavorum milliaria* (în întregime sau cu o vexillatio), la Boroşneu, şi apoi la Războieni-Cetate; *ala I Bosporanorum = I Gallorum et Bosporanorum*, la Micia (Veţel), apoi la Cristeşti; la Slăveni staţiona *ala I Hispanorum* care reconstruieşte castrul în piatră (205 d.Hr.), precum şi clădirile interioare între care o *basilica*. La Micia, unde a lăsat un bogat material epigrafic, a staţionat permanent *ala I Hispanorum Campagonum* şi, probabil temporar, *ala I Augusta Ituraeorum Sagittariorum*. Garnizoane sigure se cunosc pentru *ala I Tungrorum Frontoniana*, la Ilişua (jud. Bistriţa-Năsăud), *ala Siliana C.R. mill. torquata armillata*, la Gilău (jud. Cluj), *ala II Pannoniorum veterana*, *ala milliaria* la Sutoru (jud. Sălaj) (?). Necunoscute rămîn sediile alelor *I Britannica C.R.*, *I Civium Romanorum*, *I Claudia Nova Miscellanea*. *A. I Claudia Gallorum Capitoniana* staţiona undeva în E Daciei Inferior (Boroşneu?, jud. Covasna). Cîteva **a.** au fost organizate ulterior în Dacia din transformarea unor unităţi de cavalerie mai vechi. Astfel, din *vexillatio equitum Illyricorum*, transformată la 140

www.mnir.ro

d.Hr. în *numerus equitum Illyricorum*, se formează în sec. 3, *ala-Numeri Illyricorum*, cu garnizoana la Brîncoveneşti şi *ala Electorum*, la Samum-Căşeiu. În a doua jumătate a sec. 3 (?), din *numerus Palmyrenorum Porolissensium* se formează o unitate *ala numeri Palmyrenorum Porolissensium*, la Porolissum. O recentă lectură dată inscripţiei fragmentare de la Gilău ar face posibilă existenţa în Dacia a unei A[la Thra]EC(um) = *ala Thracum*. La E de Moesia Inferior au fost documentate 9 a., unele dintre ele existente anterior războaielor cu dacii şi rămase în Dacia. Astfel, *ala I Asturum* a rămas la Hoghiz după 106 d.Hr., chiar după 118, iar *I Claudia Gallorum Capitoniana* a continuat să staţioneze la N de Dunăre după 106 d.Hr. Cu garnizoane sigure şi permanente în E Moesiei Inferior, de la Vespasian la sfîrşitul sec. 3 se cunosc următoarele a.: *I Vespasiana Dardanorum*, la Arrubium, *ala II Hispanorum Aravacorum*, la Carsium unde reconstruieşte în 103 d.Hr. castrul în piatră şi unde a lăsat un bogat material litic şi tegular. Personalul unităţii a întreţinut strînse relaţii cu Histria şi Tomis. A. a trimis vexilaţii în N Mării Negre şi pe linia Dunării Moesice; *I Gallorum Atectorigiana*, la Appiaria. La diferite date au fost mutate din Moesia Inferior în alte provincii: *ala I Flavia Gaetulorum* (în Pannonia Inferior) care revine însă în sec. 3 poate la Tomis, *Gallorum Flaviana* (dislocată în Moesia Superior), *ala I Pannoniorum*; ne ie cunoaşte exact locul de staţionare a *alei I Gallorum et Pannoniorum*. În ce priveşte modalităţile de dislocare a a. se constată că în V Daciei au fost concentrate preferenţial unităţi de cavalerie la Micia, important punct strategic, în scopul contracarării puternicei cavalerii sarmate din Cîmpia Pannonică. În N provinciei în sec. 2 se constată o preferinţă a aşezării unităţilor de cavalerie în eşalonul 2 (Gilău, Sutoru, Romita, Gherla, 3 a. şi o *cohors equitata*), în timp ce în sec. 3 apar tot mai multe a. în eşalonul 1 (Porolissum, Brîncoveneşti, Samum-Căşeiu). În Moesia Inferior condiţiile diferite de apărare au impus plasarea a. şi cohortelor *equitatae* îndeosebi în zonele de vărsare ale rîurilor din Cîmpia muntenească (Appiaria, Transmarisca, Carsium, Arrubium).

Cihorius, în *RE*, 1, 1897, s.v. *ala*, col. 1223–1270; *DA*, I, s.v. *ala*; G.I. Cheesman, *The Auxilia of Roman Imperial Army*, Oxford, 1914, passim; V. Christescu, *Istoria*; W. Wagner, *Dislokation*; M. Macrea, *Viaţa*, 201–205; N. Gostar, în *Dacia, N.S.*, 23, 1979, 115–122.

M.Z.

Alacapu v. **Poarta Albă**

alani (gr. Ἀλανοί; lat. *Alani*), populaţie de originu iraniană, din marea familie a sarmaţilor. În primele sec. ale erei creştine ocupau întinsele stepe din N Caucazului şi zona Mării Caspice. Amm. Marcell. (XXXI, 21–22, 25) spune că erau aproape toţi înalţi, frumoşi, cu părul blond, aspri la privire, agili şi iuţi în mînuirea armelor. Liberi, neînfricaţi, se simţeau bine în războaie şi era socotit fericit cel ce cădea în luptă. Ca şefi şi judecători îi alegeau pe cei cu experienţă mai îndelungată în războaie. Erau buni călăreţi din copilărie şi considerau mersul pe jos dezonorant. Numai o mică parte dintre ei cultivau ogoarele (Amm. Marcell., XXII, 42). Marea lor majoritate nu cunoşteau nici plugul, nici semănatul, fiind în schimb pricepuţi crescători de vite (în special cai şi capre). Întregul avut îl purtau cu ei în care cu coviltir făcut din coajă de copac (ce le servea de casă). Făceau incursiuni de pradă pînă la mari depărtări. Pompeius Magnus pare să fi fost primul comandant roman care i-a întîlnit în vremea expediţiei contra lui → Mithridates VI Eupator (Lucanus, VIII, 133). Nero a pregătit o expediţie în zona Caucazului împotriva lor. Între 70–74 d.Hr., a. au făcut incursiuni în Armenia, Transcaucazia şi Media Atropatene, fapt ce l-a determinat pe Vespasian să ia măsuri de apărare a Iberiei (Rep. Gruzină). În vremea lui Hadrian au ajuns cu incursiunile de pradă pînă în Cappadocia (Dion Cass., LXIX, 15). Informaţia conform căreia ei ar fi atins Dunărea de Jos încă din sec. 1 d.Hr. (Seneca, *Thyestes*, 629–630) sau aceea cu privire la participarea lor la războaiele marcomanice din vremea lui Marcus Aurelius (*SHA*, *Vita Marci*, 21, 1) sînt infirmate atît de descoperirile arheologice, cît şi de alte izvoare scrise. Către sfîrşitul sec. 2 d. Hr. a. au creat o puternică uniune tribală, care a fost distrusă de huni între 370 şi 375 d.Hr. A. le sînt atribuite mormintele cu catacombe de pe malul drept al Cubanului şi cunoscuta „necropolă de aur" de la Alkan-Kala. În urma invaziei hunilor, parte din a. au fost împinşi spre S în regiunea premontană a Caucazului şi în urma amestecului în triburile locale s-a format poporul osetin, iar altă parte, împinşi sau antrenaţi de huni au ajuns în regiunea Dunării de Jos şi de Mijloc şi mai departe în V. Cei rămaşi în zona de origine a Terekului au fost asimilaţi de kabardini. A. pătrunşi în Europa au atacat (împreună cu alte populaţii, în special cu goţii şi vandalii) în repetate rînduri Imp. Roman, unii dintre ei trecînd în Imp. (Iord, *Getica*, 50); în 380 d.Hr. după acelaşi izvor (*Getica*, 31) a. s-au aşezat în Pannonia. La Dunărea de Jos, a. le aparţine necropola din sec. 4–5 de la Histria (sector *Basilica extra muros*). A. constituie ultimul val → sarmatic pătruns la V de Nistru. În 401–402 a. au atacat alături de vandali N Italiei, fiind înfrînţi de Stilicho. În 405–406 au ajuns în Gallia şi Hispania (Hieron, 123). În 429, o parte din a. au trecut în N Africii şi au întemeiat regatul vandalo-alan condus, în 483, de Hunerich *rex Vandalorum et Alanorum*. Alţi a. s-au aliat cu romanii şi s-au pus în serviciul acestora, unii dintre ei (ca Ardabur şi fiul său Aspar) deţinînd un rol important (politic şi militar) în cadrul Imp. Roman de Răsărit între 424–471 d.Hr.

K. Satirnov, *Reparition des tribus Sarmates en Europe Orientale*, Moscou, 1962, 5–6; J. Harmatta, în *Acta Ant. Arch.*, 13, 1970, 32, 42, 48–49, 52, 62–68, 78–79, 82–83, 95–97, 101–105; Gh. Bichir, în *Dacia, N.S.*, 21, 1977, 194–196; id., în *Rev. ist.*, 38, 1985, 11, 1045–1053.

G.B.

alares (lat.) (în armata romană), termen desemnînd personalul militar dintr-o *ala*. În

www.mnir.ro

timpul Rep., cînd socii dădeau un contingent militar, soldații acestuia, plasați lîngă legiune, primeau numele de *alarii* dar în acest caz numele se aplica atît la cavalerie cît și la infanterie. Tit. Liv. vorbește de *alarii equites* (10, 40 și 43; 40, 40) iar Caesar (*Bell. Gall.*, I, 51) de *cohortes alariae*. În general, trupele care ocupau aripile legiunii primesc numele de a. În anul 311 d.Hr. în privilegiile acordate soldaților, înscrise pe tabla de la Brigetio, cavaleriștii alae-lor vizate sînt numiți a.

M.Z.

Alatheus, conducător got din sec. 4 d.Hr. După anii 375 a trecut prin Muntenia, în S Dunării, unde (împreună cu Safrax, → Alaviv și → Frithigern) a participat la răscoala goților (376–378) împotriva Imp. Roman și a luat parte la bătălia de la Adrianopole (378). Mai tîrziu, cu cetele sale a activat în Pannonia, avînd statut de federat al Imp. Roman (Iord., XX, VII).

L. Várady, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376–476)*, Budapesta, 1969.

G.D.

Alaviv, cnndueător vizigot din sec. 4 d.Hr. După ciocnirea hunilor cu vizigoții, A. s-a aliat cu grupul condus de Frithigern, grup de rit arian, care era în relații ostile cu acela păgîn al vizigoților conduși de → Athanaric. Cu acordul împăratului, cetele lui A. și ale lui Frithigern au trecut în Imp. în toamna anului 376 (Amm. Marcell., XXXI, 4, 1; 8, 5, 5). A luat parte, alături de Frithigern la răscoala goților din Imp. (376–378) încheiată cu înfrîngerea armatei romane și cu moartea împăratului Valens.

H. Wolfram, *Geschichte der Goten*, München, 1979.

G.D.

Alba, sat în com. Izvoarele (jud. Tulcea), în aria căruia se găsea, în epoca romană, o așezare aparținînd territorium-ului orașului → Noviodunum, al cărei rol este cunoscut pentru exploatarea și prelucrarea unor zăcăminte de fier.

O. Tafrali, în *A. Arh.*, 9–10, 1933/34, 14–16; Al. Suceveanu, *VEDR*, 61, 133, 135.

A.B.

Alba Iulia v. Apulum

Albești 1. Com. în jud. Constanța pe terit. cărela, la cca 2 km SV, pe un masiv promontoriu înconjurat la N și SE de văi adînci, a fost descoperită (1973) o așezare fortificată cu o suprafață de cca 12 ha, cu un evident caracter urban, aparținînd populației gr. de pe teritoriul cetății Callatis, amestecată cu autohtonii geto-daci (prima jumătate a sec. 4 î.Hr. – prima jumătate a sec. 1 d.Hr.). Fortificația are trei faze de construcție, cu un προάστιον, în χώρα cetății, locuit de o numeroasă populație ce se ocupa cu agricultura și comerțul, fapt atestat de drumurile din apropiere și materialele arheologice scoase la suprafață. Prima fortificație este realizată după o tehnică caracteristică epocii elenistice (prima jumătate a sec. 4 î.Hr.). Are formă aproximativ pătrată, cu latura de 39,75 m și o grosime a zidurilor ce variază între 1,80–1,60 m, cu paramenți exteriori din blocuri masive, mai puțin ecarisate și cu blochete mai bine făcuite pentru interior. Cea de a doua etapă de fortificație datează din a doua jumătate a sec. 4 î.Hr. Are o suprafață de 40 x 40 m, iar grosimea zidurilor variază între 2,10 și 2,30 m. Incinta este mult mai solidă și respectă fidel traseul celei vechi, cu diferențe datorate terenului. În colțul de S–V al fortăreței se află un turn cu laturile de cîte 8 m, care a funcționat pe parcursul ambelor faze de construcție. Cea de a treia fază constructivă este indicată de extinderea care depășește mult suprafața plană a fortului, păstrîndu-și funcția laturile de N–E și V. Amplificarea așezării, cu tot mai pronunțată tentă urbană, s-a produs în sec. 3–2 î.Hr., ca urmare a dezvoltării economice. În așezare s-au amenajat străzi pavate prevăzute cu canalizare și au fost ridicate edificii publice impunătoare. Descoperirea unei monede emisă de regele scit → Sariakes, precum și a ceramicii autohtone cu analogii pe tot litoralul vest-pontic impune un atent examen al informațiilor date de Plin.B. (*Nat. Hist.*, IV, 11, 18, 41), potrivit cărora, sciții plugari (*Scythae Aroteres*) ar fi stăpînit o vreme regiunea dintre Callatis și Odessos sfîrșind prin a se fi topit în masa localnicilor geți (A.R.). 2. Sat în com. Vedea (jud. Teleorman) în apropierea căruia a fost scoasă la suprafață o așezare geto-dacică de tip *dava* (sfîrșitul sec. 4 – sec. 3 î.Hr.), situată la confluența pîrîului Burdea cu rîul Vedea. Cetatea, situată pe un promotoriu terasă cu pante abrupte, a fost fortificată artificial cu șanț și val de apărare din pămînt ars, caracteristic epocii. Partea inferioară a valului de pămînt a fost special amenajată, fiind construită dintr-un schelet de lemn îmbinat cu cărămizi mari de chirpici, totul ars apoi, pentru a se da stabilitate și soliditate fortificației. Săpăturile efectuate în 1967 au stabilit că în perioada anterioară așezării geto-dacice, pe acest promotoriu a existat o locuire sporadică din faza finală a primei epoci a fierului, reprezentată prin două gropi, în care s-au găsit cîteva fragmente ceramice lucrate cu roata, unele fiind decorate cu caneluri. Din timpul locuirii geto-dacice s-au descoperit 5 bordeie și 6 gropi, fragmente ceramice, unele vase lucrate cu mîna, decorate cu brîuri alveolare și cu apucători, și resturi de la vase lucrate la roată. La acestea se adaugă cîteva fragmente de amfore gr. din Thasos și Chios, zăbală, săgeată și cuțit de fier și lustruitor de ceramică (C.P.). 3. Com. în jud. Mureș, unde s-a descoperit un tezaur de monede romane republicane, din care s-au recuperat 10 denari emiși în perioada 122–49 î.Hr. (E.N.).

A.V. Rădulescu, N. Chelută-Georgescu, M. Munteanu-Bărbulescu, în *Materiale*, Oradea, 1979, 167–173; Y. Garlan, *La défense du territoire à l'époque classique*, în *Problèmes de la terre en Grèce ancienne*, Paris – La Haye, 1973, 149–160; D. Berciu, E. Moscalu, în *SCIV*, 23, 1972, 4, 633–640; M. Chițescu, *RRCD*, 93, nr. 1.

A.R.; C.P. și E.N.

www.mnir.ro

albocensi (gr. Ἀλβοκηνσιοι; lat. *Albocenses*), trib dacic menționat de Ptol. (*Geogr.*, III, 83) alături de *potulatensi* și localizați ipotetic în părțile de S–V ale provinciei Dacia. Se crede că numele lor provine de la localitatea Alboca, plasată în părțile de S ale Banatului.

V. Pârvan, *Getica*, 228, 248.

C.P.

album (lat.), placă albă pe care se înscriu, de obicei cu roșu sau cu negru, diferite anunțuri, edicte și dispoziții ale pretorilor și edililor, liste de senatori, liste de decurioni din municipii, listele membrilor unei centurii etc., pentru a fi expuse și cunoscute public. Termenul desemnează și inscripțiile pe piatră care cuprind liste de nume (denumite și „cataloage"). În orașele gr. de pe litoralul dobrogean s-au descoperit numeroase inscripții din epocile elenistică și romană cu a. ce cuprind liste de magistrați (cei care protejau orfanii, la Histria), liste de preoți (la Histria, preoții lui Dionysos Carpophoros și preoții lui Zeus Polieus), liste de binefăcători ai orașului respectiv (cum este a. celor 107 binefăcători histrieni de după a doua întemeiere a cetății), liste de binefăcători ai unor asociații cu caracter religios (lista binefăcătorilor → thiasului dionysiac de la Callatis care au contribuit la construirea unui templu și lista celor peste 150 de membri ai → gerusiei de la Histria), liste de învingători la concursuri cu caracter sacru de la Histria, liste ale membrilor diferitelor asociații din Histria, Tomis și Callatis. În Dacia romană se cunosc de asemenea inscripții cu diferite a., între care fragmente din lista → augustalilor (a. *augustalium*) și din liste ale membrilor unor colegii religioase ori profesionale de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, și o listă fragmentară a militarilor din garnizoana castrului de la → Tibiscum.

ISM, I, nr. 184–230; I. Stoian, *Tomitana*, 115; 173–174; 187; *IDR*, III/1, nr. 129; *IDR*, III/2, nr. 63–68.

A.Ş.

Alburnus Maior (azi Roșia Montană, jud. Alba), importantă localitate a Daciei romane, principalul centru al exploatărilor aurifere din Munții Apuseni. Toponimul, considerat de origine dacică, este cunoscut din surse epigrafice locale (tăblițe cerate). Așezarea civilă romană s-a dezvoltat la S–V și V de Roșia Montană de azi. Pentru organizarea extracției romanii au colonizat la A.M. illiri din Dalmația din semințiile *Pirustae* și *Baridustae*, constituiți în sate sau cartiere separate: *vicus Pirustarum* și *k(astellum) Baridustarum*. Acești peregrini erau arendași *(leguli)* ai locurilor și puțurilor miniere *(loci* sau *putei)*, organizați în asociații *(collegia auriariorum)*. Exploatările se întindeau pe o zonă largă în jurul localității antc., cele mai impresionante urme fiind cele de la „Cetatea Mare" și „Cetatea Mică". În galerii s-au descoperit unelte, urme ale amenajărilor (între care o instalație de drenaj) și un număr important de tăblițe cerate, ceea ce ar indica folosirea lor ca ascunzători în caz de primejdie. Tăblițele menționează *vici* și *kastella* care gravitau în jurul localității A.M., neidentificate pe teren: *Artum* sau *Cartum*, *Deusara*, *Immenosum Maius* și *Resculum*, unde era și o *statio* fiscală. Descoperirile arheologice confirmă aceste informații, în multe puncte din jurul Roșiei Montane identificîndu-se urme de locuire din perioada romană. Însemnatele vestigii ale unor construcții de piatră indică o așezare angajată pe calea urbanizării, dar care n-a depășit se pare niciodată situația juridică de *pagus*. Una dintre cauze ar fi gradul slab de romanizare, majoritatea numelor de persoane cuprinse în materialul epigrafic fiind illire, urmate de cele gr. și apoi cele lat. Tăblițele cerate dezvăluie aspecte ale unei vieți economice și sociale dinamice: contracte de vînzare-cumpărare de sclavi, activitarea unor cămătari, într-un caz asociați într-o *societas danistaria*, contracte prin care *leguli* angajau lucrători liberi, un act de dizolvare a unui colegiu, o listă cu cheltuielile altuia, prilejuite de o festivitate, un contract de vînzare a unei jumătăți de casă etc. Așezarea avea mai multe necropole: pe dealul „Cetatea Mică", în vatra orașului Roșia Montană, în actualul cimitir catolic, pe înălțimea „Gaura". Vestigiile antc. au fost afectate de exploatările moderne.

D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 194–203; I.I. Russu, în *Apulum*, 4, 1961, 51–58; 5, 1965, 593.

E.N.

Aldeni 1. A. II (denumit și *Aldeni-Stoicani*), aspect cultural neolitic (sfîrșitul milen. 4 î.Hr.), denumit astfel după cel de al doilea strat de cultură descoperit în așezarea de lîngă satul Aldeni (com. Cernătești, jud. Buzău). Rezultat al împletirii elementelor de origine sudică, proprii ariei culturale din faza de tranziție la cultura Gumelnița, cu cele de proveniență nordică, din aria culturală caracteristică începutului culturii Cucuteni, aspectul cultural **A. II** a avut o arie largă de răspîndire. Lunga sa evoluție, pe parcursul a două faze, dintre care ultima puternic influențată de cultura Gumelnița, s-a încheiat în timpul fazei Cucuteni A_3. Așezările **A. II**, cu locuințe de suprafață, unele cu podea platformă erau plasate pe prelungiri de terasă sau pe înălțimi în zonele deluroase și împrejmuite cu șanțuri. Inventarul locuințelor demonstrează începutul trecerii la viața sedentară a comunităților omenești, cultura plantelor alături de creșterea vitelor constituind ocupațiile de bază. În așezările din preajma Siretului și Prutului inferior, un mijloc important de procurare a hranei era pescuitul. Uneltele (lame, răzuitoare, segmente de lame pentru seceri, vîrfuri triunghiulare de suliță etc.) erau lucrate din silexul adus din S Dunării. Osul și cornul de cerb continuă să servească ca materie primă pentru confecționarea săpăligilor necesare cultivării pămîntului, a harpoanelor pentru pescuit etc. Ceramica **A. II** se compune în principal din două categorii de vase: prima de uz comun, cu vase mai adînci, de tip borcan, ornamentate cu proeminențe sau cu barbotină, a doua, cu vase ale căror decor se realizează prin linii incizate, pictură geometrică cu grafit și culoare albă sau prin caneluri largi. Plastica este bogat reprezentată în toate așezările **A. II**. Figurile de lut ars redau mai ales persoane feminine, în picioare, în poziție de

www.mnir.ro

orantă. Pe figurine este redată îmbrăcămintea femeilor din perioada respectivă, compusă dintr-o fotă înfăşurată în jurul corpului şi o a doua piesă care acoperă partea de sus a corpului. Necropolele A. II. nu au fost încă depistate (E.C.). 2. Tipar de rozetă cu şase petale, asemenea acelora din tezaurul de la Buzău din sec. 5, provenit dintr-o descoperire întîmplătoare de la A. (R.H.).

M. Petrescu-Dîmbovita, în *Materiale*, I, 1953, 13–155; E. Comşa, în *SCIV*, 14, 1963, 1, 7–26; V. Teodorescu, în *Bucureşti*, 9, 1972, 86, fig. 713 a-b, 91 nota 47.

E.C. şi R.H.

Aldeşti, sat în com. Secuieni (jud. Neamţ), pe terit. căruia au fost descoperite locuinţe şi gropi menajere conţinînd ceramică, plastică şi unelte aparţinînd culturii → Cucuteni *AB*. Un mormînt izolat, de incineraţie, în urnă, aparţine primei epoci a fierului. Au mai fost descoperite: o locuinţă şi mai multe gropi (sec. 2–3) conţinînd ceramică, unelte şi obiecte de podoabă, precum şi o locuinţă-bordei cu două cuptoare din piatră, din inventarul căreia fac parte numeroase resturi ceramice lucrate cu roata şi cu mîna, precum şi cîteva unelte, toate din sec. 8–9.

V. Ursachi, în *Carpica*, 1, 1968, 133–141.

D.G.T.

Alexandria (jud. Teleorman). 1. Aşezare getică din perioada de început a epocii La Tène, datată între sfîrşitul sec. 6 şi începutul sec. 4 î.Hr. şi situată pe temsa stîngă a rîului Vedea, în punctul „La Vii", la 2 km N de oraş. Săpăturile întreprinse în anii 1957–1958 au prilejuit descoperirea a trei bordeie, cu un numeros şi interesant material ceramic şi 3 fibule de bronz de tip Glasinac. În cadrul ceramicii se disting două categorii principale. Se remarcă mai întîi vasele lucrate cu mîna de factură hallstattiană, de tipul strachinilor sau al urnelor cu pereţii verticali, avînd ca decor un brîu alveolar şi butoni mult reliefaţi. Din a doua categorie fac parte vasele lucrate la roată din pastă cenuşie sau roşie-portocalie, decorate uneori cu linii incizate în formă de val. Analogii pentru multe din tipurile ceramice lucrate la roată se întîlnesc în lumea tracică, ceea ce indică existenţa unor legături foarte strînse între geţii nord-dunăreni şi traco-geţii din S. Prezenţa unei însemnate cantităţi ceramice lucrate la roată într-o aşezare getică din sec. 6–4 î.Hr. face dovada începuturilor destul de timpurii ale epocii La Tène în Dacia şi a exercitării influenţei gr. indirecte, prin intermediul tracilor de S, asupra culturii geto-dacice. Aceeaşi descoperire reprezintă un argument direct al folosirii roţii olarului de către geţii din Cîmpia Dunării, încă din sec. 5 î.Hr., procedeu tehnic preluat din lumea gr. Caracterul particular al acestei descoperiri a permis definitivarea unui nou aspect cultural geto-dacic, căruia i se spune de tip [illegible], fiind specific regiunii dintre Dunăre şi Munţii Carpaţi. Cultura respectivă, în care se includ şi alte descoperiri similare, printre care şi aşezarea de la → Bălăneşti (jud. Olt), precede imediat în timp nivelul cultural reprezentat de cetăţile de la E de Munţii Carpaţi de tipul celor de la → Cotnari, → Moşna, → Arsura etc., de aşezarea de la → Zimnicea şi de necropolele de tip → Murighiol. Orizontul cultural A., împreună cu cel de tip Zimnicea, Murighiol şi Cotnari, se înscrie în aria de cultură getică de la Dunăre, cu anumite particularităţi deosebite în raport cu aspectul din zona de dealuri, cunoscut prin descoperirile de tip → Ferigile-Bîrseşti. 2. Aşezare din sec. 4 d.Hr. pe terasa stîngă a rîului Vedea, la cca 2 km S–E de oraş, în punctul „La Hectare". Săpăturile efectuate în 1957 au dezvelit 4 bordeie, toate de formă rectangulară, cu dimensiuni variind între 2,80 x 4,50 m şi adîncimi de 1–1,20 m. În interior s-au găsit vetre simple şi un cuptor rectangular cu laturile de 0,40 x 0,50 m şi înălţ. de 0,35 m şi groşi de 0,15 m. În jurul cuptorului se aflau multe pietre de rîu şi bucăţi de lut ars de formă conică şi piramidală. Ceramica aparţine unor vase lucrate la roată din pastă cenuşie, fină, sau cărămizie, zgrunţuroasă, cu decor de linii incizate, simple sau în formă de val, la care se adaugă şi fragmente de vase modelate cu mîna. 3. Pe malul stîng al rîului Vedea, cu prilejul construirii noului pod, s-a descoperit o aşezare veche românească din sec. 9–10 de tipul aşezărilor „Bucov-Dridu". Cercetările de salvare din 1957 au dus la dezvelirea a trei bordeie, toate de formă rectangulară, cu dimensiuni maxime de 3,70 x 3,90 m. În interior s-au găsit, în colţuri, cîte un cuptor obişnuit, prin scobire în pămîntul sănătos, ceramică lucrată la roată, decorată cu linii incizate simple sau în val, mai rar şi cu ornament lustruit, şi străpungătoare de os. Lîngă unul dintre bordeie s-a descoperit un cuptor gospodăresc, de formă circulară şi cu boltă. În acelaşi sector s-au găsit şi urme de locuire neolitică, reprezentate prin fragmente ceramice tipice culturii → Boian, faza → Giuleşti. Tot de aici provine şi un crater cu mînere laterale, tipic culturii getice timpurii. 4. Prin 1938, în condiţii încă neelucidate, s-a descoperit un tezaur monetar alcătuit din 85 → denari romani republicani şi 4 → tetradrahme din Thasos. Aceluiaşi tezaur îi mai aparţin probabil şi alte 35 tetradrahme din Thasos recuperate ulterior din zona → Poroschia. Din rîndul denarilor au fost identificate doar 32 emisiuni din perioada 150–75 î.Hr.

B. Mitrea, C. Preda, în *Materiale*, 5, 1959, 175–181; C. Preda, în *SCIV*, 11, 1960, 1, 25–35; id. în *Dacia, N.S.*, 4, 1959, 179–194; id., în *Materiale*, 7, 1961, 212–215; C. Moisil, în *CNA*, 17, 1943, 157–158; B. Mitrea, în *SCN*, 2, 1958, 151–154.

C.P.

Alexandria (Troada) (în NV Asiei Mici), oraş gr., port la Marea Egee, încă din vremea homerică, reîntemeiat de → Alexandru cel Mare. Înfloritor în vremea lui → Lysimach, de cînd datează cinci stateri 297/6–282/1 î.Hr. prezenţi în inventarul tezaurului de la → Mărăşeşti. La → Tomis s-au aflat două monede emise la A. în vremea lui → Valerian.

Gh. Poenaru Bordea, în *Dacia, N.S.*, 18, 1974, 107–108, nr. 48–52; Al. Popeea, în *Însemnări didactice*, Constanţa, 1982, 32.

G.P.B.

www.mnir.ro

alexandrini, locuitori ai Alexandriei din Egipt, oraș întemeiat de Alexandru cel Mare (332–331 î.Hr.). Au fost negustori sau armatori, activi în cetățile de pe coasta de V a Mării Negre începînd din sec. 3 î.Hr., de cînd datează la → Callatis stela funerară a lui Theon, fiul lui Potamon. Existența lor se poate presupune și la Histria, care încearcă să introducă tot în același veac cultul lui Sarapis. Același lucru se întîmplă la Tomis spre sfîrșitul erei vechi unde a. erau foarte numeroși și în vremea Imp. Roman, sub → Antoninus Pius și → Marcus Aurelius. Aveau o asociație cu sediu propriu, patronată de Sarapis. Monede emise de regii elenistici din Egipt sînt atestate la Constanța începînd cu domnia lui Ptolemaios II Philadelphos. Exemplarele emise la Alexandria sub Imp. Roman sînt relativ frecvente în Dobrogea în sec. 1–3. De la Tomis provine un tezaur din perioada → Probus – → Galerius Maximinus (anul 295/6), fiind semnalate și în sec. 4, precum și în epoca bizantină, în sec. 6–7. Pentru Dacia nn text de la → Tibiscum ar putea să ateste legături cu Alexandria dacă întregirile propuse de primul editor sînt corecte. O tetradrahmă de la Ptolemaios XIII Auletes, poate de imitație, a fost descoperită la → Vișea (com. Jucu, jud. Cluj). Emisiunile din Alexandria sînt prezente atît în sec. 2–3 (Apulum, Dierna, Moreşti, Orlea, Porolissum, Rahău, Sucidava) cît și în sec. 4.

I. Stoian, *Tomitana*, 40–41; D.M. Pippidi, în *StCl*, 6, 1964, 103–119; *ISM*, I, București, 1983, 64–66, nr. 5; C. Secășanu, în *CNA*, 13, 1938, 109, 14–17; R. Ocheșeanu, în *Pontica*, 7, 1974, 199–203; id., în *Pontica*, 14, 1981, 309–314; I. Winkler, în *Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums*, Budapesta, 1968, 362; E. Chirilă, în *ActaMN*, 6, 1969, 475, nr. 4.

G.P.B.

Alexandrovo (Bulgaria). Pe terit. acestei localități s-a descoperit în 1939 un tezaur monetar alcătuit din 71 tetradrahme getice de tip Filip III, avînd av. complet șters, iar pe rv. pe Zeus pe tron destul de stilizat. Asemenea monede se găsesc pe ambele maluri ale Dunării.

T. Gerasimov, în *Izvestija-Sofia*, 13, 1939, 341.

C.P.

Alexandru (sec. 5 d.Hr.), episcop de Tomis. A participat și a semnat actele Sinodului din anul 448 de la Constantinopol. Mai tîrziu, din cauza situației tulburi de la Dunărea de Jos, provocată de invazia hunilor, n-a putut participa și la Sinodul IV ecumenic de la Chalcedon (451), pe ale cărui acte însă le-a semnat după închiderea dezbaterilor, cu prilejul unei călătorii la Constantinopol, cel mai de vreme în anul 452 și înainte de anul 458, cînd se afla ca episcop de Tomis → Theotim II.

V. Laurent, în *RIR*, 31, 1945, 19–27; id., în *Ét. byz.*, 3, 1945, 115–123; *DID II*, 457–458.

I.B.

Alexandru Macedon („cel Mare") (356–323 î.Hr.), rege al Macedoniei (336–323 î.Hr.). Ocupînd tronul după asasinarea tatălui său (336 î.Hr.) a reprimat răscoala orașelor gr. inițiată de Teba (335 î.Hr.) și a reluat problema granitei danubiene, căutînd să-i supună pe triballi. Nereușind să-l învingă pe Syrmos, conducătorul acestora (ajutat de geții de pe malul stîng al fluviului), A.M. a trecut Dunărea în apropierea gurii Oltului, distrugînd geților o cetate slab întărită (probabil → Zimnicea). Lipsit de ajutoare, Syrmos i s-a supus. Expediția lui A.M. la Dunăre este relatată de Arrian (*Anabasis*, I, 3–4) care oferă prețioase informații asupra modului de viață și a istoriei politice a geto-dacilor de pe malul nordic al fluviului. După încheierea campaniei în Munții Balcani, A.M. a trecut Hellespontul (334 î.Hr.), începînd lunga sa campanie împotriva Imp. Persan. I-a învins pe persani la Granicos (333 î.Hr.), Issos (334 î.Hr.) și a cucerit Fenicia și Egiptul. După bătălia decisivă de la Gaugamela (331 î.Hr.), împotriva lui Darius III a cucerit centrul Imp. Ahemenid (Babilonul, Susa, Ecbatana, Persepolis), satrapiile răsăritene, Bactriana și Sogdiana și a întreprins o campanie în N Indiei (327–325 î.Hr.). Reîntors la Babilon, moare în vîrstă de 33 de ani, vastul imperiu creat de el (ce se întindea de la Dunăre și pînă la Ind) destrămîndu-se în mai multe formațiuni politice. Sfîrșitul domniei lui A.M. marchează începutul perioadei elenistice (E.T.). În vremea lui în Macedonia s-au emis monede de aur, argint, bronz. Staterii au pe av. capul zeiței → Athena cu coif corintie, spre dreapta, iar pe rv. zeița Nike, în picioare, spre stînga. Pe av. tetradrahmelor este reprezentat capul lui Herakles tînăr cu blana leului, iar pe rv., Zeus cu vulturul tronînd, spre stînga. Pe monedele de bronz av. este de același tip cu al tetradrahmelor, iar pe rv. sînt atmele lui Herakles, arcul în teacă și măciucă. Legenda monedelor este ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ sau numai ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ în poziții variabile, o parte însemnată dintre emisiuni fiind contemporane cu emisiuni de tip Filip II, postume. Cum staterii, tetradrahmele, drahmele și chiar monedele de bronz au continuat să fie emise și după moartea lui A.M., în unele ateliere și pentru unele nominaluri pînă în sec. I î.Hr., pentru ele sînt de rezolvat probleme dificile de cronologie și de atribuire, cetățile emitente fiind foarte numeroase și dintr-o arie geografică extrem de largă. În descoperirile de pe terit. României sînt prezente toate nominalurile menționate, toate perioadele de emisiune și un număr însemnat de ateliere emitente. În tezaurul de stateri de la Gîldău (jud. Ialomița) s-au identificat emisiuni de la Amphipolis, Pella, Milet, Lampsakos, Tarsus și Salamina din Cipru. În cel de la Mărășești sînt prezenți stateri emiși la Callatis, Odessos, Babylon, Abydos, Lampsakos, Amphipolis, Aradus și Milet. Se cunosc izolat sau în tezaure tetradrahme A.M., contemporane sau postume emise la Amphipolis, Pella, Babylon, Byblos, Callatis, Dionysopolis, Odessos, Sidon, Milet, Tarsus, Aspendos etc. Dintre tezaure merită a fi amintite cele de la Bătășani (com. Valea Mare, jud. Vîlcea), din România, dintr-o localitate neprecizată, → Brîncoveanu și Ochiuri (com. Gura Ocniței, ambele jud. Dîmbovița). Monedele de bronz, de atribuire și cronologie încă contro-

www.mnir.ro

versată, s-au descoperit frecvent în mod izolat pe terit. țării noastre și mai rar în tezaure între care merită să-l citățm pe cel de la → Palin (com. Comana, jud. Constanța) în care predomină emisiunile lui Filip II (G.P.B.).

L. Müller, *Numismatique d'Alexandre la Grand*, Copenhaga, 1855; E.T. Newell, *Reattribution of certain tetradrachms of Alexander the Great*, New York, 1912; *Alexander Hoard II. Demanhur Hoard, NNM*, 19, New York, 1923; M. Thompson, A.R. Bellinger, în *Yale Classical Studies*, 14, 1955 (extras); A.R. Bellinger, *Essays on the Coinage of Alexander the Great*, New York, 1963; Chr. Boehringer, *Zur Chronologie Mittelhellenistischer Münzserien zwischen 220 und 160 v. Chr.*, Berlin, 1973; B. Mitrea, în *SCN*, 4, 1968, 327–329; Gh. Poenaru Bordea, în *Dacia, N.S.*, 18, 1974, 103–125; Gh. Poenaru Bordea, O. Stoica, în *BMI*, 42, 1973, 1, 26; B. Mitrea, în *Valachica*, 3, 1972, 103–105; B. Mitrea, V. Drob, în *Dacia, N.S.*, 25, 1981, 349–351; R. Ocheșeanu, în *Pontica*, 7, 1974, 147–155.

E.T. și G.P.B.

Alexandru Odobescu, com. în jud. Călărași, pe terit. căreia a fost descoperită o necropolă plană birituală aparținînd culturii → Sîntana (sec. 4 d.Hr.). Săpăturile efectuate (1963; 1965) au dus la dezvelirea a 22 morminte, din care 15 sînt de înhumație și 7 de incinerație. Scheletele, de obicei așezate pe spate, cu mîinile în lungul corpului, au orientarea generală N–S. Din inventarul mormintelor fac parte: vase de lut lucrate la roată, din pastă cenușie, fină (străchini, castroane, căni, urcioare), pahare și amforete conice, arse la roșu-cărămiziu; vase modelate cu mîna, din pastă cu impurități și fusaiole de formă bitronconică sau plată. Din rîndul obiectelor de metal fac parte: fibule de bronz cu semidisc și cu piciorul înfășurat pe dedesubt și catarame, iar din cele de os: pieptenele cu mînerul semicircular, tubul pentru ace, colți de mistreț, pandantive prismatice și cochilii de gasteropode, toate perforate pentru a fi atîrnate. La acestea se adaugă paharele de sticlă de formă conică, precum și numeroase mărgele din același material, avînd forme discoidale, tubulare, sferice, de butoiaș, din culori diferite, sau cele de cornalină, frumos fațetate. De la ofrande s-au păstrat oase de ovi-caprine și păsări. Din cele șapte morminte de incinerație, cinci au resturile cinerare depuse în urne, iar două în groapă simplă, acoperite cu fragmente sau vase sparte ritual, iar altul este fără nici un inventar.

B. Mitrea, C. Preda, *Necropole*, 96–103.

B.M.

alimenta (lat.; „aprovizionare"), instituție de binefacere apărută încă din timpul Rep. și regularizată din vremea împăraților → Nerva și → Traian, cînd era aplicată nu numai în Italia ci și în majoritatea orașelor din provincie. Consta din prelevarea unei rate de 5% din profitul parcelelor distribuite unor mici proprietari, destinată întreținerii copiilor și înzestrării fetelor din familiile sărace. Astfel din vremea lui Traian datează instituția *pueri et puellae Ulpiani*, din timpul lui → Antoninus Pius, *puellae Antoninianae* iar din timpul lui → Marcus Aurelius, *puellae novae Faustinianae*, modelul lor fiind perpetuat pînă în epoca lui → Elagabal și → Severus Alexander. Nu există, pentru moment, nici o dovadă în acest sens asupra funcționării acestei instituții și pe terit. patriei noastre.

R. Duncan-Jones, *The Economy of the Roman Empire*, Cambridge, 1974, 288–342.

A.S.

Aliobrix (Orlovka, Ucraina), cetate dacică cu nume celtic (sec. 1 î.Hr. – sec. 1 d.Hr.), suprapusă apoi de *castellum* roman (sec. 2–3), situată pe înălțimea „Piatra Cartalului", pe malul stîng al Dunării, aproximativ în fața portului Isaccea (jud. Tulcea). Menționată de Ptol. (*Geogr.*, III, 10, 5, cod. X). În urma cercetărilor arheologice sistematice (începute în 1963) s-a precizat că cel mai vechi nivel de locuire aparține primei epoci a fierului (sec. 8–6 î.Hr.), viața continuînd pînă în sec. 1 î.Hr., cînd a fost construită cetatea dacică. Aceasta a fost cucerită de romani, probabil sub → *Ti. Plautius Silvanus Aelianus* (62–64 d.Hr.). Au fost scoase la suprafață un cuptor și ceramică dacică, amfore de import (sec. 1 î.Hr. – sec. 1 d.Hr.); monede între care o emisiune de bronz a → Histriei și din vremea împăraților → Tiberius (14–37 d.Hr.) și → Claudius (41–45 d.Hr.). Nivelul roman a fost stricat de exploatarea de piatră. Conține fragmente de inscripții, cărămizi cu ștampilele *legio I Italica*, *legio V Macedonica* și *Classis Flavia Moesica* și monede de la → Traian (98–117), → Antoninus Pius (139–161), → Marcus Aurelius (161–180) și → Septimius Severus (193–211). Fortăreața a fost părăsită de romani probabil sub → Gordian III (238 – 244) sau → Gallienus (253–268).

KSOdessa, 1963, 68–80; N. Gostar, în *Latomus*, 26, 1967, 987–995; *TIR*, L 35, s.v.; R.D. Bondar, în *VDI*, 3/1973, 154–155.

I.B.

allelengyon (gr.), regim de responsabilitate solidară pentru plata impozitelor. Întîlnit prima dată în → *legea agrară* (sec. 7–8), potrivit căruia întreaga comunitate sătească era răspunzătoare de achitarea impozitelor către fisc (Theophanes, 486, 26). Împăratul Nichifor I (802–811) a făcut răspunzători de plata impozitelor pe toți locuitorii unei circumscripții fiscale la un loc. Vasile II (976–1025) a obligat pe marii proprietari să achite a. și pentru cei săraci (Skylitzes-Cedrenus, II, 456). Sub → Roman III Argyros (1028–1034) a. a dispărut pentru totdeauna.

G. Ostrogorski, *Histoire*, 166, 218, 332–333, 346.

I.B.

Alleröd v. Erbiceni, oscilația climatică –

almandin, piatră semiprețioasă din grupa granatelor, categoria silicaților, întrebuințată la

www.mnir.ro

împodobirea pieselor de podoabă şi de port ornamentate în stil policrom. Importată probabil din India, pe drumuri comerciale cate traversau Persia şi Armenia, a. a apărut în România la sfîrşitul sec. 4. Frecvent folosită în orfevreria sec. 5 (Buhăieni, Conceşti, Pietroasele, Apahida), importanţa ei scade în perioada următoare (Cipău, Fundătura), pentru a dispare definitiv la sfîrşitul sec. 7 din orfevreria baziuului Dunării inferioare.

H. Roth, *Almandinhandel u.-verarbeitung im Bereich des Mittelmeeres. Allgemeine und vergleichende Archäologie Beiträge*, 2, 1980, 309–335.

R.H.

Almaş, com. în jud. Arad, unde pe valea „La Pleşa", în punctul „Pietroaie" s-a descoperit în 1964 un tezaur monetar. Era alcătuit din cca 200 monede dacice de argint, imitaţii Filip II, de tip → *Cheresuş*. S-au recuperat doar 16 piese aflate astăzi la Muz. Oradea. Monedele, depuse într-un vas de lut, fac parte din faza tîrzie a monetăriei geto-dacice, datînd de la sfîrşitul sec. 2 şi începutul sec. 1 î.Hr. Au flanul mare, forma schyphată, argintul mult depreciat şi greutăţi cuprinse între 5,10–8,20 g.

E. Chirilă, N. Chidioşanu, în *AMN*, 2, 1965, 111–118.

C.P.

Almaşu Mare, com. în jud. Alba, pe terit. căreia, în diverse puncte, au fost scoase la suprafaţă vestigii arheologice aparţinînd mai multor epoci. Mai multe ciocane de piatră lustruite, datează din epoca neolitică. Din mina Haneş s-a scos o piuă de piatră pentru zdrobit minereu dintr-o epocă nepreciaată. La N şi N–V de sat se aflau exploatările miniere romane şi aşezările minerilor, cu materiale arheologice variate: urme de construcţii, pe dealul Haneş, cărămizi, ţigle şi o statuie a lui Iupiter şi Iunona, la „Dosul Negri", o conductă de apă pe dealul Runcului, un tezaur monetar roman, dispărut după descoperire, un opaiţ cu ştampila *OCTAVI*, pe dealul Ţuţuman.

TIR L 34, 27; G. Téglás, în *HTRTÉ*, 6, 1889–90, 110–111, 130; 7, 1891–92, 32; 19, 1909, 50; id., în *AÉ*, 13, 1893, 133–140; id., în *BKL*, 37, 1904, 544–545; 39, 1906, 472; 42, 1909, 484–488; V. Chriatescu, *Viaţa*, 12, 16, 19; I.I. Russu, în *SCIV*, 10, 1959, 316; Al. Popa, în *Apulum*, 4, 1961, 269; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 189–190.

I.G.

Alphenus Modestus (sec. 2 d.Hr.), preşedinte al comunităţii cetăţilor gr. din Asia *(asiarh)* al cărui nume a fost înscris pe un sarcofag de proporţii impresionante descoperit la → Barboşi, la începutul sec. 20. Personajul n-a fost identificat decît în 1934 de către L. Robert care a ajuns la concluzia după care A.M. era un strateg de la Cyzic (devenit între timp asiarh) membru al unei importante familii din Thyateira (Lydia), tatăl sau unchiul lui → T. Antonius Claudius Alphenus Arignotus. În timpul misiunii acestuia la Dunărea de Jos, sarcofagul a fost trimis din Cyzic la Barboşi.

L. Robert, în *Istros*, 1, 1934, 2, 216–220; *ISM*, 5, 300.

A.S.

altar. Săpături arheologice efectuate în aşezări neolitice de pe terit. României, în construcţii speciale, au descoperit piese „sculpturale" simple sau duble, care pot fi considerate ca avînd rol de a. Astfel la → Truşeşti (într-o aşezare din faza Cucuteni *A*) s-a găsit o astfel de piesă dublă, înaltă, redînd două personaje alăturate, foarte stilizate. La → Tangîru (în perioada de început a culturii → Gumelniţa) de sub resturile unei construcţii s-au scos la iveală fragmente dintr-un fel de statuie de lut ars, de dimensiuni apreciabile. La → Parţa, într-o aşezare de tip → Vinča, printre resturile unei construcţii considerate sanctuar s-au dezvelit fragmentele unui grup statuar compus din două figuri umane alăturate. Toate acestea erau fixate pe „postamente", care puteau servi drept a. pentru diferite ceremonii de cult. Două a. „familiale" au fost descoperite în aşezările Pianu de Jos şi Ghirbom din aria culturii → Petreşti. S-au observat şi urmele unor „mese" pe care fusesetă aşezate mai multe vase (E.C.). A. avînd o funcţie proprie, fiind destinate exclusiv cultului (deosebite deci de vetrele obişnuite, care îndeplineau de multe ori o funcţie ambivalentă – de ordin casnic şi ca loc de ardere a jertfelor), devin din ce în ce mai frecvente odată cu dezvoltarea societăţii primitive. În principiu, orice loc de cult era prevăzut cu un a. Pe plan arheologic, a. se disting atît prin construcţia lor aparte, cît şi prin poziţia lor în cadrul unui ansamblu de cult (sanctuar, complex funerar etc.). În sanctuarul de la → Sălacea (jud. Bihor), aparţinînd culturii → Otomani şi datînd de la mijlocul milen. 2 î.Hr., s-au descoperit trei a. În tumulul funerar de la Susani (jud. Timiş), de la începutul epocii fierului (sec. 12–6 î.Hr.), s-au găsit fragmente ale unui a. de dimensiuni deosebite (crusta vetrei avea o grosime de pînă la 16 cm).

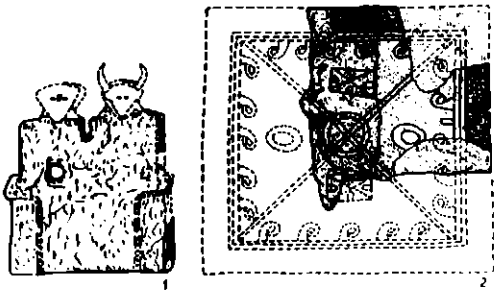

Fig. 13. Altare de la: 1. Parţa; 2. Popeşti.

Destinate cultului erau şi aşa-numitele vetre sau a. portative; mai multe exemplare se cunosc din cuprinsul culturilor → Otomani şi → Wietenberg (aflate chiar în complexele cultice de la Sălacea şi Oarţa de Jos), dar sînt atestate şi în alte regiuni alc

www.mnir.ro

României, în epoca bronzului. O formă mai deosebită de vatră portativă, prevăzută cu o margine înălțată și decorată a apărut destul de frecvent în Hallstattul mijlociu și tîrziu (două exemplare reconstituibile s-au aflat la Bistrița și la Ocnele Mari, ambele în jud. Vîlcea). Condițiile de descoperire ale acestor exemplare nu lasă nici o îndoială asupra funcției de a. a pieselor respective) (A.V.). În cea de-a doua epocă a fierului, geto-dacii au folosit frecvent în operațiile lor de cult a. de forma unor vetre rectangulare de lut ars, ornate cu motive geometrice adîncite (imprimate cu șnurul, incizate sau excizate). Cele mai vechi, databile în sec. 4 – 3 î.Hr., sînt a. portabile, miniaturale din necropola de la → Zimnicea (C2/morm. 10 și C18/morm. 68, ultimul asociat cu o pereche de „cățel de vatră"). În aceeași vreme și cu aceeași semnificație, motivul pătratelor concentrice tăiate de diagonale este redat și în pictură crudă pe fundul gropii funerare a tumulului de la → Fîntînele (jud. Teleorman). Descoperirile de la S de Dunăre, precum a. din tumulii funerari de la Sveštari (Numdžilor) și Goljam Izvor și, mai ales, cele 30 a. de la Seuthopolis (mai recent și la Cabile) arată că ideea folosirii lor în cultul casnic și prin extensie în cel funerar a fost adoptată prin intermediul lumii sud-trace, care la rîndul ei o va fi preluat din lumea gr. (ἐσχάρα). Această modă a reapărut în sec. 2 și mai ales în sec. 1 î.Hr. în părțile de SE ale Daciei, probabil sub impulsul contactelor sporite cu orașele gr. vest-pontice. La → Popești, → Radovanu, → Cîrlomănești și → Piscu Crăsani, a. rectangulare construite deasupra nivelului podelei, cu suprafața netedă-lustruită și ornată (pătrate concentrice, diagonale, cercuri, „talazuri"), apar în construcții mari, special destinate cultului comunitar (sanctuare). Ele sînt amenajate și în locuințe obișnuite, pentru operații de cult casnic (→ Popești, → București – Mihai Vodă, Popești-Leordeni, → Vlădiceasca, → Poiana), dar spre deosebire de perioada anterioară nu mai sînt folosite în morminte. Prin filiera tracică și geto-dacă a. de lut s-au răspîndit spre centrul și N Europei, așa cum arată descoperirile din Pnionia (Janikowo), Germania (Tofting) și Danemarca (Nörre Fjand, Ginderup). Un a. de un tip deosebit, monumental, este așa-numitul „soare de andezit" din incinta sacră de la Grădiștea Muncelului. Platforma sa circulară (diam. 6,98 m) era construită dintr-un disc central și zece lespezi de andezit în formă de sectoare de cerc, totul așezat pe o bază din blocuri de calcar. Un sistem de colectare și scurgere a lichidelor, aflat în substrucție, arată că pe acest a. se aduceau probabil jertfe animale și umane sîngeroase. „Soarele de andezit" a fost interpretat ca documentînd un cult uranian; el trebuia pus, în orice caz, în legătură cu reforma religioasă care a prilejuit ridicarea sanctuarelor de piatră din vremea lui → Burebista și → Decebal (M.B.). În antic. greco-romană a. era o piesă sau o amenajare importantă de cult pentru sacrificii, votivă sau funerară, mai ales din piatră, de multe ori adevărate monumente arhitectonice sculptate din blocuri monolite sau asamblate, iar în alte cazuri simple vetre sau chiar grupi rituale. De obicei erau însă de formă paralelipipedică, monolite sau zidite, așa cum sînt de altfel cunoscute și din descoperirile de antic. gr. și romane de pe terit. României, unde se întîlnesc toate cele trei categorii amintite mai sus. A. pentru sacrificii erau plasate de obicei în fața templelor, ca în cazul celui în trepte, din blocuri paralelipipedice fixate cu crampoane de metal, aflat în fața templului lui Zeus Polieus de la → Histria din sec 4 î.Hr. De altfel, în Zona sacră a orașului gr. au fost identificate mai multe asemenea a., construite în momente diferite între sec. 6–4 î.Hr., unele dintre ele funcționînd însă concomitent. Amenajări asemănătoare datînd din epoca elenistică s-au descoperit mai recent și la Callatis. Din epoca romană se păstrează elemente ale unor a. din aceeași categorie de la → Ulpia Traiana Sarmizegetusa, → Porolissum etc., așezate de obicei tot în fața templelor sau a unor sanctuare. S-au transmis pînă la noi numeroase a. votive, mai ales romane, de obicei de forma unui bloc paralelipipedic profilat mai ales în chipul unui postament de coloană, care în unele cazuri folosea și ca bază pentru statuia divinității adorate. Fața laterală principală era rezervată inscripției (sau uneori doar imaginii) dedicatorii, iar aceasta la rîndu-i era încadrată uneori de o decorație arhitectonică în relief; celelalte fețe laterale puteau rămîne libere sau primeau reprezentări sculptate, în relief, legate de cultul respectiv. S-a dat numeie de a. și unor monumente funerare, dintre care cel mai impunător cunoscut la noi rămîne cel militar de la → Adamclisi, o construcție de formă pătrată cu laturile de 15,96 m și înaltă de 10,64 m. Era zidit din blocuri mari din calcar legate cu mortar *(opus quadratum)*, cu acoperiș din țigle, probabil în două ape. Cele mai răspîndite a. funerare romane sînt însă cele de dimensiuni de cca zece ori mai mici, de formă paralelipipedică, tot din piatră (calcar, marmură etc.), de obicei monolite și purtînd inscripția funerară, unele decorații arhitectonice, portrete ale decedaților, simboluri funerare (A.B.). Pentru jertfa euharistică (liturgică sau „nesîngeroasă") din cultul creștin, în loc de a. era folosită la început o masă mobilă de lemn, iar apoi una fixă tot de lemn sau din piatră, marmură și în mod excepțional din alte materiale (aur, argint). De aceea și denumirea cea mai obișnuită era aceea de *trapeza* (gr. = „masă"), mai rar cea de *thysiasterion* (gr. = „jertfelnic"). Treptat au apărut și „mese" zidite sau din cîte un singur bloc de marmură (piatră). Începînd din sec. 4, ca urmare a asocierii diurne jertfa lui Hristos, jertfa martirilor creștini și jertfa euharistică, s-a introdus practica depunerii de moaște de martiri în (sub) „masa" din sanctuarele creștine, practică devenită obligatorie în urma hotărîrilor Sinodului de la Constantinopol din 685 și a Sinodului VII ecumenic de la Nicaea (787). Un bloc de calcar și o placă de marmură cu inscripții în lb. gr. provin, probabil, din a. unor bazilici creștine de la Tomis (sec. 4–6). Cîte un a. (sf. masă, prestol) în formă de bloc masiv, cruțat în masivul de cretă, s-a găsit și în absida fiecăreia dintre bisericuțele rupestre de la → Basarabi (Murfatlar) (jud. Constanța) (I.B.).

www.mnir.ro

M. Petrescu-Dîmboviţa şi colab., în *SCIV*, 4, 1953, 1–2, 14 şi fig. 2; D. Berciu, *Contribuţii*, 1961, 470, fig. 244/4 şi 477, fig. 250; Săpăturile de la Parta s-au efectuat de către Gh. Lazarovici; L. Paul, în *SCSibiu*, 12, 1965, 5–20: LAI. Aldea, în *Apulum*, 12, 1974, 40–48; I. Ordentlich, în *SC. Satu Mare*, 2, 1972, 63; Gh. Petre, A. Vulpe, în *PZ*, 58, 1983, 1, 127; M. Čičikova, în *Studia Thracica*, 1, Sofia, 1975, 180–195; T. Makiewicz, în *Przeglad. Arch.*, 24, 1976, 103–183, şi 25, 1977, 179–187; C. Iconomu, în *Cerc Ist*, 11, 1980, 229-247; H. Daicoviciu, *Dacia*, 215–218; *Materiale*, 9, 1970, 178–186; M. Sâmpetru, *Tropaeum II*, 145 şi urm.; *DIVR*, 29–30; *DEAVR*, 29–30; J. Braun, *Die christliche Altar*, I, II, München, 1924; I. Barnea, *To palaiochristianiko thysiasterion*, Atena, 1940; K. Wessel, *Altar*, în *Reallex. z. byz. Kunst*, Lief., 1, 1963, 111–124; *MPR*, 62–63, nr. 29–30; *IGLR*, nr. 10, 13; *DID III*, 181 şi urm.; *ACR*, 2, pl. 10, 15 şi 25.

E.C.; A.V.; M.B.; A.B. şi I.B.

Altimir (în NV Bulgariei). Necropolă tumulară de tip Padea-Panaghiurski Kolonii, cu o certă componentă geto-dacă. Dintr-un tumul distrus provin două căţui dacice, iar din inventarul unui mormînt de incineraţie în urnă această parte, între altele, un lanţ (de centură?) cu zale din sîrmă de bronz torsionată şi o pafta din fier, placată cu foaie de bronz ornată *au repoussé* (analogii la Orlea, Ostrovu Şimian, Piscu Crăsani, Brateiu).

B. Nikolov, în *Izvestija-Sofia*, 28, 1965, 174–175; id., în *Arheologija-Sofia*, 14, 1972, 3, 64–66; M. Babeş, în *SCIVA*, 34, 1983, 3, 207 şi fig. 2/2.

M.B.

Altina (Altinum) (azi Oltina, jud Constanţa), aşezare romană menţionată de *Not. Dign.* (*Or.*, XL, 28: *Altinum)*, ca staţie a flotei militare din Moesia Secunda *(milites nauclarii Altinenses)* şi de Procop. *(De aed.*, IV, 7, 9: *Altina)*, ca fortăreaţă refăcută sub Iustinian. Cercetările de suprafaţă şi descoperirile întîmplătoare au identificat un mare lagăr militar înconjurat de un val de pămînt, ziduri, cărămizi, ţigle, cuptoare ceramice şi o diplomă militară din 99 d.Hr. La → Dinogetia s-au găsit cărămizi purtînd ştampilă cu numele împ. Anastasius I (491–518) şi al localităţii A., de unde probabil erau aduse pe Dunăre.

TIR, L 35, s.v.; I. Barnea, în *Dacia*, *N.S.*, 11, 1967, 355–356; M. Irimia, în *Pontica*, 1, 1968, 379–408.

I.B.

Altinum v. Altina

alumnus (lat.; în gr. θρεπτός) (la romani), fiu crescut de altcineva decît părinţii şi a cărui poziţie socială devenea, după creştere, aceea de → libert; persoană crescută de copil printre soldaţi; discipol; ultimul sens pare să înceapă a se generaliza din cursul sec. 3 d.Hr., cînd semnificaţia legată de categoria socială se estompase. În Dacia şi zona dobrogeană a Moesiei Inferior sînt cunoscute trei documente epigrafice referitoare la a. Pe o placă de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* apar numiţi doi a., cu accepţia probabilă de liberţi, purtînd numele de familie al patroanei lor, căreia i-au dedicat inscripţia, în timpul domniei lui Hadrian sau nu mult după aceea. Este cazul destul de clar al primei accepţii numite mai sus. Pentru cea de a doua există un alt a. care punea la *Ampelum* (Zlatna), tot prin sec. 2 d.Hr., un altar votiv închinat lui → *Silvanus Domesticus*, pentru sănătatea prefectului unităţii militare *numerus Maurorum Hispanorum*, al cărui libert era. De la → Isaccea (Noviodunum) provine placa funerară în versuri (sec. 3 d.Hr.) a doi a. ai prefectului → flotei romane de la Dunărea de Jos *(Classis Flavia Moesica)*, → *Postumus*. Aceştia aparţineau unei categorii de funcţionari militari specifice mai cu seamă zonelor de *limes*, cum era şi cazul oraşului Noviodunum, şi ale căror nume de a. se datorau originii menţionate anterior, exprimînd însă în situaţia dată o relaţie ţinînd de profesie şi de serviciu şi care acoperă parţial, în condiţiile sociale ulterioare → constituţiei antoniniene, şi cea de a treia accepţie amintită la început. De notat valoarea poetică ieşită din comun a versurilor dedicate celor doi a., în conţinutul cărora se dă seamă şi de provenienţa lor din Hispania şi Asia Mică şi de periplul ce îi adusese pînă în funcţia de la *Noviodunum*.

De Ruggiero, *DEAR*, 440; *IDR*, III/2, 106–107; *IDR*, III/3, 325–326; Al. Barnea, în *Dacia*, *N.S.* 19, 1975, 258–261 = *ISM*, V, 290–292.

A.B.

Alungeni, sat în com. Turia (jud. Covasna), unde a fost descoperit (1945) un tezaur conţinînd cca 120 monede romane republicane, într-o aşezare dacică. Se cunosc 32 denari din perioada 141–59 î.Hr. şi o imitaţie.

Z. Székely, în *Dacia*, 11–12, 1945–1947, 105–114; M. Chiţescu, *RRCD*, 94–95, nr. 3.

E.N.

Fig. 14. Cărămidă din vremea lui Anastasius (491–518) cu inscripţia Altina, descoperită la Dinogetia.

www.mnir.ro

Aluniș, sat în com. Mugeni (jud. Harghita), pe terit. căruia au fost descoperite: o spadă de bronz de tip micenian (lungă de 90,7 cm și lată de 5,5 cm), cu o nervură mediană pronunțat reliefată. Placa mînerului este deteriorată, ceea ce face dificilă încadrarea exactă tipologică și cronologică a piesei. Pe terit. satului au mai fost descoperite și patru seceri de bronz, aparținînd probabil unui depozit. Aceste descoperiri izolate ar putea fi în legătură cu urmele unei așezări din epoca bronzului, identificată prin cercetări de suprafață pe înălțimea numită „Cetățuia", situată pe malul drept al Tîrnavei Mari.

V.G. Childe, *The Danube in Prehistory*, Oxford, 1929, 389; M. Roska, *Rep.*, 269; K. Horedt, în *Apulum*, 4, 1961, 11; id., în *NÉH*, 2, 1960, 32; A.D. Alexandreseu, în *Dacia, N.S.*, 10, 1966, 119–121, 169; G. Ferenczi, Șt. Ferenczi, în *Materiale*, 10, 1973, 337.

A.L.

Alutela v. **Arutela**

Alutus (Aluta), denumire daco-getică și apoi romană a Oltului (Ptol., *Geogr.*, III, 8, 2; Iord., *Getica*, 74, *Tab. Peut.*, Geogr. Rav.).

E.T.

Amastris, cetate gr. pe țărmul de S–E al Mării Negre (astăzi Amasra, în Turcia). Întemeiată către 300 î.Hr., a ajuns un centru important al regatului lui Mithridates VI Eupator. A fost jefuită de Lucullus și inclusă în 64 î.Hr. în provincia → Bithynia. Între orientalii recrutați în *legio V Macedonica* s-au aflat și soldați originari din A., după cum atestă pietrele lor funerare descoperite la → Troesmis. O inscripție bilingvă de la A. menționează distincțiile obținute în războaiele dacice de către Sextus Vibius Gallus, *praefectus castrorum* al *leg. XIII Gemina*.

ISM, V, nr. 184; 186; *CIL*, III, nr. 13648.

A.Ș.

Amărăștii de Jos, com. în jud. Dolj, pe terit. căreia în trei puncte diferite : „Obîrșia", „Buciniș" și „Pisc" au fost descoperite urme romane: monede, cărămizi, ceramică, ceea ce atestă existența aici a unei puternice așezări rurale romane, poate cu caracter cvasi-urban. Tot aici a fost descoperit în 1966, un tezaur de denari romani republicani din care se mai păstrează doar patru exemplare iar, în 1949, pe terenul fermei de stat Ocolna, un mare tezaur de 1333 denari și antoninieni de la → Titus la → Gordian III.

D. Tudor, *OR*[4], 25, 117 și 221.

G.P.B.

Amărăștii de Sus, com. în jud. Dolj, pe terit. căreia în punctele „Siliștea Veche", „Siliștea Basoilor" și „Polovnic" se află urmele unui întins *vicus* roman (cca 20 ha). S-au descoperit cărămizi, ceramică, arme, monede (→ Otho, → Elagabal, → Filip Arabul), precum și o statuetă a lui → Iupiter Dolichenus.

D. Tudor, *OR*[4], 222 și 380, fig. 108/4 (unde în legendă, dintr-o inadvertență: Amărăștii de Jos).

G.P.B.

ambră, rășină fosilă din era terțiară întîlnită sub formă de depozite. Zăcăminte importante de a. au existat încă din antic. în Anglia, pe coastele Mării Baltice, și mai puțin în Spania, Franța, Sicilia, Balcani, România, Ucraina. Descoperită și prelucrată încă din culturile neolitice timpurii (numeroase obiecte s-au găsit în aria culturii → amforelor sferice și a ceramicii decorată cu pieptenele și cu șnurul). Ultimele metode de cercetare pentru determinarea originei sale sînt: metoda cromotografiei în fază gazoasă, spectrofotometria în infraroșii și spectrometria de masă. În lumina ultimelor cercetări reiese că Polonia de N a fost principalul centru de difuziune de unde, pe un „drum al ambrei", de-a lungul fluviilor Vistula, Narew, Noteć, Warta, Odra s-a răspîndit în Europa meridională. Era intens utilizată pentru confecționarea perlelor, pandantivelor, figurinelor antropomorfe și zoomorfe (descoperirile de la Sandomierz) și chiar a urnelor funerare (Italia). Din a. se lucrau obiecte pentru schimb sau cu semnificație religioasă în cultul securei de luptă (perlă în formă de topor cu tăiș dublu), în cultul soarelui (perlă sferică cu semnul crucii) și în cultul animalelor de vînătoare (E.Z.). Primele podoabe de a. descoperite în țara noastră datează din epoca neolitică (o mărgea găsită în necropola gumelnițeană de la Grădiștea Ulmilor). O altă mărgea s-a găsit într-un mormînt de tip → Gîrla Mare, aflat pe Ostrovu Mare (E.C.). În epoca bronzului obiecte de a. apar rar în așezări și mai ales în morminte. În țara noastră, cele mai multe perle de a. s-au găsit în mormintele de la Sărata-Monteoru (jud. Buzău) și Cîndești (jud. Vrancea), fără a fi încă determinată originea lor (E.Z.). Un număr mare de mărgele de a. s-au folosit la începutul epocii fierului (de ex. depozitul de bronz și podoabe de la → Cioclovina cuprinde cîteva mii de astfel de mărgele) (E.C.). În epoca mai nouă a fierului s-au înregistrat destul de numeroase perle și cercei de a. în anumite necropole vest-La Tène, mai ales în cimitirul de la Pișcolț, jud. Satu Mare (sec. 4 –2 î.Hr.) (V.Z.).

Studi e ricerche sulla problematica dell'ambra, 1, Roma, 1975; T. Malinowski, *Le problème de l'origine des objets en ambre provenant des fouilles yougoslaves*, în *Fontes Archaeologici Posnaniensis*, XXI, 1970, 227; A. Harding, H. Hughes-Brock, *Amber in the mycaenean World*, în *ABSA*, 1974, 144; E. Comșa, în *Apulum*, 12, 1974, 13.

E.Z.; E.C. și V.Z.

Amessfoort v. **Nandru, complexul interstadial ~**

amfiteatru (la romani), loc de desfășurare a spectacolelor cu → gladiatori, obicei extins cu deosebire de la începutul epocii imperiale, cînd a. devin construcții monumentale, unele păstrate aproape întregi pînă astăzi, printre cele mai impozante opere de arhitectură ale antic. romane (*Colosseum*-ul din Roma). Un a. consta dintr-o arenă de formă ovală cu nisip, înconjurată de tribune susținute de obicei printr-o construcție de zidărie cu întăriri și coridoare boltite, etajate în

www.mnir.ro

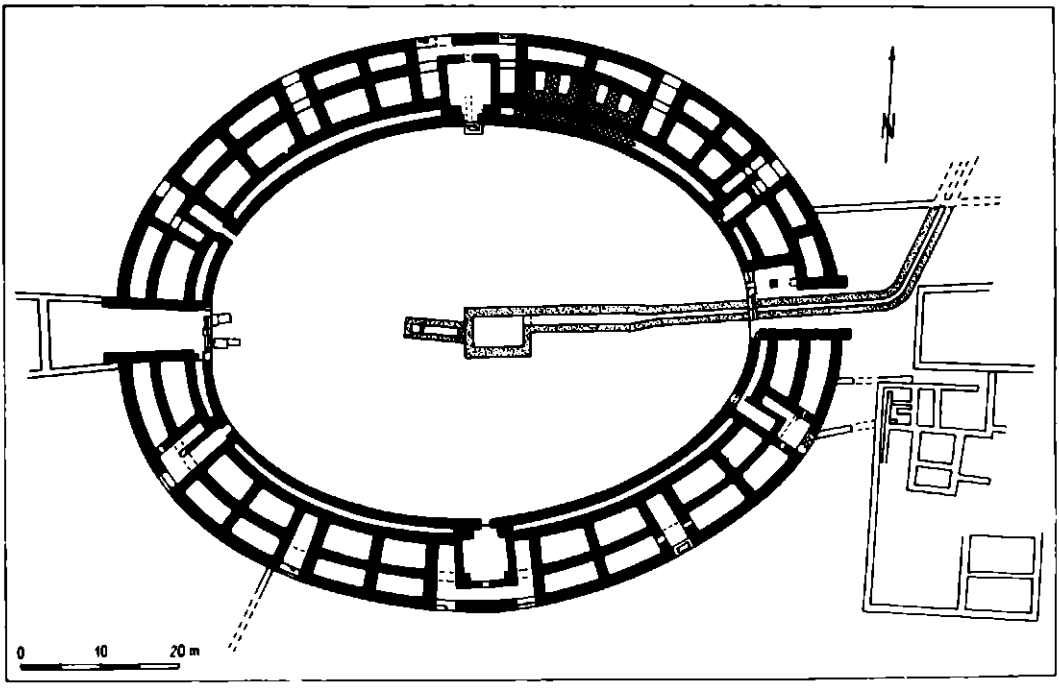

Fig. 15. Amfiteatrul de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

cazul a. mari, cu scări interioare de acces, uneori şi subsoluri. În Dacia romană au existat mai multe a., dintre care mai bine cunoscute sînt cele de la → Ulpia Traiana Sarmizegetusa şi → Porolissum, ale căror ruine au fost cercetate şi sînt vizibile. Cel din capitala Daciei romane, asemănător planimetric celor din alte părţi ale Imp., construit probabil la puţină vreme după crearea provinciei, a fost reparat în 158 d.Hr. De formă eliptică, arena măsura 66 x 47 m dintr-un total de 88 x 69 m şi era separată de tribune (lat. *cavea*) cu un zid înalt de 3 m. A. era prevăzut cu două porţi pe axul lung pentru accesul gladiatorilor şi altele două pentru încăperi de serviciu pe axul scurt. Pentru accesul publicului la tribune existau alte 12 porţi; băncile tribunelor erau din piatră sau lemn. În afara castrului de la → Porolissum există, într-o depresiune naturală folosită de constructori, ruinele unui a. cu dimensiunile arenei de 65 x 55 m şi înălţ. zidului acesteia de cca 3 m. Şi acest a. avea două porţi, dintre care cea de S–E avea un caracter monumental. În forma cunoscută mai bine azi, construcţia aparţine refacerii din 158 d.Hr., aşa cum o arată inscripţia descoperită aici mai de mult (*CIL*, III, 836). În forma anterioară, a. de la Porolissum era o construcţie din lemn de dimensiuni asemănătoare celeia care s-a întocmit în timpul lui Antoninus Pius. Este cunoscută existenţa unui a. şi la Apulum; un alt a., mai mic, se afla în apropierea castrului de la Micia, iar altul a fost localizat la Buridava romană. Un a. exista desigur şi la Tomis, întrucît din cele şase inscripţii numind acolo gladiatori, suficiente unei atari certitudini, două se referă direct la acesta (*ISM*, II, 288 şi 340). → Spectacolele organizate în a. erau în special luptele de gladiatori, dintre care mai frecvente erau cele cu animale *(venationes)*. Totodată, în zone provinciale limitrofe ca Dacia romană, în lipsa → teatrelor, tot în → a. aveau loc şi alte reprezentaţii: dramatice, muzical-coregrafice, pantomime etc.

M. Macrea, *Viaţa*, 348 şi 418; D. Tudor. *Arh. rom.*, 84–92; *ECR*, 53–55; N. Gudea, *Porolissum*, 131–136.

A.B.

amforă (gr. ἀμφορεύς), vas mare şi înalt, cu corpul bombat, conic sau cilindric, gît de regulă cilindric şi două toarte laterale simetrice. Tip ceramic greco-roman, utilizat şi în epoca bizantină, a. a fost folosită pentru transportarea şi conservarea unor mărfuri, în principal vin şi ulei, dar şi peşti conservaţi, grîne, răşini şi substanţe aromatice, ori chiar piroane. Termenul a. se utilizează şi pentru a desemna numeroase vase asemănătoare ca formă, prezente în aproape toate culturile pre- şi protoistorice (P.R.). Cele mai vechi

www.mnir.ro

a. *greceşti* sînt cele arhaice descoperite la → Histria, sub formă de fragmente, mai rar întregibile şi întregi. Deşi variate tipologic, dominantă este forma bombată, aproape sferică a corpului şi existenţa unei baze asigurînd stabilitatea vasului. Sînt prezente a. pictate în stilurile greceşti orientale, „al caprelor sălbatice", → Fikellura, începînd de la sfîrşitul sec. 7 şi din sec. 6 î.Hr., produse la Milet, Clazomene, Samos şi în alte centre mai

Fig. 16. Tipuri de amfore.

puţin bine precizate din Ionia. Încă din prima jumătate a sec. 6 î.Hr. îşi fac apariţia a. atticc cu figuri negre, între care şi cele panatheneice. Fragmente de a. attic au fost descoperite şi la Tariverde. Dintre a. de uz comun menţionate cele de Chios, Lesbos, Clazomene, apărute încă din sec. 6 î.Hr., dintre care unele tipuri sînt prezente şi mai tîrziu, în sec. 5–4 î.Hr., însoţite de produse pseudochiote, unele poate din zona de influenţă a Chiosului. Merită să fie semnalată descoperirea unei a. de Chios (începutul sec. 5 î.Hr.) la Stînceşti, jud. Botoşani. Din sec. 5–4 î.Hr. este atestată la Histria o producţie locală de amforete. Spre sfîrşitul epocii clasice, a. evoluează rapid spre tipuri biconice cu piciorul lung şi ascuţit, care nu mai au în mod independent stabilitate, dar care sînt perfect adaptate pentru transportul şi păstrarea în stelaje sau înfipte în nisipul de pe fundul calelor ori pivniţelor şi, eventual, cu alte rînduri clădite deasupra. În sec. 4 – 1 î.Hr., se practică ştampilarea a. la Thasos, Rhodos, Sinope, Heraclea, Chersones, Cnidos, Cos, Paros, Samos şi în centre neprecizate. Sagacitatea savanţilor a reuşit şi datarea acestor produse, de natură acum să furnizeze importante repere cronologice şi constatări de istorie economică mai circumstanţiate. A. cu sau fără ştampile (între care şi cele de tip Chios şi Soloha) s-au descoperit în cetăţile vest-pontice la → Histria, Tomis, Callatis, pe litoral, la Sinoe şi Costineşti, în foarte numeroase localităţi din Dobrogea, la Tariverde, Nuntaşi, Baia, Albeşti, Jurilovca, Topalu, Enisala, Murighiol, Dobromir Vale, Văleni, Fîntîna Mare, Medgidia, Poarta Albă, Castelu, N. Bălcescu, Cheia, Topraisar, Isaccea, Sf. Gheorghe, Caraorman, Mahmudia, Malcoci, Telita, Floreşti (fost Islam Geaferca), Valea Teilor, Nalbant, Cerna, Topolog, Războieni etc. Pe malul stîng al Dunării s-au descoperit ştampile de a. la Călăraşi, Măgureni, Coslogeni, Iezeru-Jegălia, Pietroiu, Cegani, Crăsani, Grădiştea-Chimogi, Dorobanţu, Andolina, Vărăşti, Borduşani, Făcăicni-Lătcni, Gîldău, Roseţi, de asemenea la Brăiliţa, Chişcani, Spiru Haret, Dudescu, Grădiştea, Baldovineşti, Siliştea, şi mult mai departe la Popeşti, Stoieneşti, Zimnicea, Runcu şi Baia de Fier-Polovragi, Sprincenata, în V, şi la Boroseşti şi Lunca Ciurii (jud. Iaşi). Aceste produse nu trec Munţii Carpaţi, în Transilvania. S-au semnalat şi imitaţii de a. mai ales ale celor rhodiene, venind să dovedească interesul pentru acest tip de vase şi produsele transportate în ele. Mulţimea a. descoperite *în teritoriul geto-dac* arată legăturile strînse cu centrele producătoare, mijlocite de cele mai multe ori de negustorii din cetăţile vest-pontice, poate şi de cei locali, fără a neglija şi posibilitatea unor incursiuni de pradă (G.P.B.). În *epoca romană* a. au fost mult mai numeroase în Dacia. Multe dintre acestea sînt ştampilate pe una dintre torţi sau pe gît. Aproape toate ştampilele sînt în lb. gr. Pe alte a. se aflau inscripţii cu vopsea roşie *(tituli picti)* care se referă, de cele mai multe ori, la capacitatea şi conţinutul vasului. A. sînt importate din regiunile estice ale bazinului Mării Mediterane, dar sînt confecţionate şi în atelierele din Dacia. În sec. 5 – 6 pe a. descoperite mai ales la Sucidava, se află foarte multe inscripţii cu vopsea roşie, dintre care o mare parte au un caracter creştin (G.P.). În *perioada romano-bizantină* (sec. 4 – 6) a. de diferite tipuri şi mărimi, aproape toate importate din regiunile sudice (în special din bazinul Mării Egee) cu diferite produse, în primul rînd cu ulei şi vin, erau răspîndite îndeosebi în oraşele de pe terit. Dobrogei şi de pe cursul inferior al Dunării. Dintr-un mare număr de a. descoperite în 1965 – 1968 în încăperile boltite nr. 3 şi 4 ale „edificiului cu mozaic" din Constanţa, au fost recuperate 120 de exemplare întregi sau întregibile, toate din sec. 6, fiecare avînd capacitatea de cca 30 l. Majoritatea poartă pe umăr inscripţii duble: unele zgîriate în pasta tare *(graffiti)*, altele pictate cu vopsea roşie *(dipinti)*, în ambele cazuri indicînd capacitatea vasului în sextari. Multe din aceste a. au fost găsite pline cu materii organice, chimice şi minerale: colofoniu, răşină, terebentină, smirnă, tămîie. Pentru perioada cuprinsă între sec. 4 – 7, la Histria au fost stabilite şapte tipuri de a. dintre care unele de producţie locală. Numeroase dintre acestea poartă pe umăr inscripţii cu vopsea roşie indicînd capacitatea sau conţinînd semne şi scurte formule cu caracter religios creştin. A. asemănătoare au apărut în

www.mnir.ro

mare cantitate, majoritatea fragmentare sau sub formă de fragmente, la → Noviodunum, → Dinogetia, → Tropaeum Traiani, → Sacidava, → Altinum şi alte centre de pe terit. Dobrogei. În restul ţării cele mai numeroase a. romano-bizantine (sec. 4–6) s-au descoperit la → Sucidava (Celeiu-Corabia, jud. Olt). După o perioadă de încetinire a producţiei a. reapar în mare cantitate în sec. 10–12 în aşezările feudale timpurii de pe terit. Dobrogei care întreţineau legături comerciale cu centre bizantine din S. În aşezarea feudală timpurie (sec. 10–12) de la Dinogetia-Garvăn, s-a descoperit un mare număr de a. bizantine de două tipuri principale: a. *sferoidale* cu torţi mici şi a. *piriforme* cu torţile supraînălţate. Cele dintîi, răspîndite în sec. 10 şi prima jumătate a sec. 11, sînt mai mici şi uneori poartă pe umăr, mai rar pe torţi, cîte o ştampilă cu marca atelierului din care provin. Al doilea tip începe să evolueze de la mijlocul sec. 11 pînă la sfîrşitul sec. 12. A. bizantine din sec 10–12 s-au descoperit la → Noviodunum, Nufărul, Troesmis (jud. Tulcea), Mangalia, Capidava şi Păcuiu lui Soare (jud. Constanţa). Aproape fiecare dintre ele poartă incizate pe pasta arsă diferite semne, litere sau chiar scurte inscripţii în lb. gr. sau slavă veche (I.B.).

Histria IV, 36–38, 53–55, 66–67; *Histria V*, 58; V. Canarache, *Importul amforelor ştampilate la Istria*, Bucureşti, 1957; V. Eftimie, în *Dacia, N.S.*, 3, 1959, 195–215; D. Tudor, în *AM*, 5, 1967, 37–80; M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, în *SCIV*, 19, 1, 1968, 41–61; id., în *Dacia, N.S.*, 13, 1969, 127–282; C. Muşeţeanu, N. Conovici, A. Anastasiu, în *Dacia, N.S.*, 22, 1978, 179–199; M. Irimia, în *Pontica*, 6, 1973, 7–71; 9, 1976, 37–56; 13, 1980, 66–118; id., N. Cheluţă-Georgescu, în *Pontica*, 15, 1982, 125–136; L. Buzoianu, în *Pontica*, 12, 1979, 77–95; 13, 1980, 119–139; 14, 1981, 133–151; 15, 1982, 137–151; cad., N. Cheluţă-Georgescu, în *Pontica*, 16, 1983, 149–158; V.H. Baumann, în *Peuce*, 4, 1973–1975, 29–47; V. Sîrbu, în *Danubius*, 8–9, 1979, 123–144; id., în *Istros*, 1, 1980, 137–155; id., în *Pontica*, 15, 1982, 99–124; 16, 1983, 43–67; *Recherches sur les amphores grecques*, *BCH supplément* XIII, Paris, 1986; M.H. Callender, *Roman Amphorae*, Londra, 1965; W. Hautumm, *Studien zu Amphoren der spätrömischen und frühbyzantinischen Zeit*, Bonn, 1981; *Histria I*, 454–460; I. Barnea, în *Dacia, N.S.*, 10, 1966, 237–259; A. Rădulescu, în *Pontica*, 6, 1973, 193–207 şi 9, 1976, 99–114; C. Scorpan, în *Dacia, N.S.*, 21, 1977, 269–286; D. Tudor, *OR*[4], 463–464; *IGLR*, nr. 66–80, 139–165, 187, 189 A, 242–245, 248–250, 307–398 G, 433 şi 447; I. Barnea, în *Dinogetia I*, 249–268; P. Diaconu, în *Dacia, N.S.*, 5, 1961, 497; id., *Cultura bizantină în România*, 238–240, nr. 182–209.

P.R.; G.P.B.; G.P. şi I.B.

amfore sferice, cultura ~, cultură din eneoliticul tîrziu (sfîrşitul milen. 3 î.Hr. şi începutul milen. 2 î.Hr.), de origine NE europeană (Ucraina de NV, Polonia, Slovacia, Germania de E) denumită astfel după tipul de vas care o caracterizează (amfora cu corpul sferic). La geneza ei au participat şi elemente ale culturii paharelor în formă de pîlnie, de origine central-europeană, ceea ce explică caracterul eterogen atît al tipului antropologic, cît şi al formelor şi ornamentelor vaselor. Pe terit. României purtătorii culturii a.s. au pătruns în zona subcarpatică şi de podiş a Moldovei, fiind documentată mai ales prin morminte de înhumaţie, în cutii de piatră *(ciste)* cu două sau mai multe schelete sau uneori în gropi simpie şi mai rar prin aşezări. Dintre obiectele cele mai frecvente care alcătuiesc inventarul mormintelor a.s. descoperite în Moldova (la Dolheştii Mari, Grăniceşti, Preuteşti, jud. Suceava, şi Piatra-Neamţ, Piatra Şoimului, jud. Neamţ) se remarcă ceramica (amfore cu corpul sferic, fundul plat sau rotunjit, prevăzute pe umăr cu două şi cel mai des cu patru torţi, pahare şi ceşti), obiecte din silex (topoare, dălţi, răzuitoare şi lame), piatră şi os (aplice, brăţări, catarame ajurate şi gravate). Pătrunderea grupului de populaţii străine, seminomade, purtătoare ale culturii a.s. cu o economie bazată aproape exclusiv pe creşterea vitelor, în aria ocupată pînă atunci de triburile sedentare neolitice ale cultivatorilor de plante, pe lîngă faptul că a grăbit procesul de transformare socială şi de apariţie a unor noi relaţii (ginta patriarhală) în sînul acestor populaţii a contribuit şi la procesul complex de etnogeneză a triburilor tracice de mai tîrziu.

E. Sprockhiff, *Die nordische Megalithkultur*, Berlin, 1938, 120; M. Dinu, în *Materiale*, 6, 1959, 213–220; *ibid.*, 7, 1961, 121–129; id., în *Dacia, N.S.*, 4, 1960, 89–106; id., în *AM*, 1, 1961, 43–64; T. Wislanski, *Kultura amfor Kulistych*, 1966.

M.D.

aminoacizi v. racemizarea aminoacizilor

Amlaidina, aşezare rurală romană, cu nume getic specific Scythiei Minor, situată în territorium-ul oraşului Callatis, pe drumul spre Tomis, înainte de Stratonis, în zona actualei com. Jurilovca (jud. Tulcea). Menţionată pe scutul de la Dura-Europos şi într-o inscripţie descoperită la Urluchioi, pe malul de V al lacului Techirghiol.

CIL, III, 13743 *(Vicus Amlaidina)*; R. Vulpe, în *DID II*, 206; *TIR*, L 35, s.v.; A. Aricescu, *Armata*, 74, 97, 139, 144 şi 159.

I.B.

Ammianus Marcellinus (Amian) (330–cca 400), ultimul mare istoric roman. Militar de carieră, a participat la campaniile lui → Iulian împotriva alamanilor şi perşilor (353–363), după care s-a retras din armată, mai întîi la Antiohia şi apoi la Roma, unde a murit. Continuîndu-l pe → Tacitus, pe care l-a luat ca model, a scris o istorie a Imp. Roman de la → Nerva pînă la moartea lui → Valens (96–378), intitulată *Rerum gestarum libri XXXI, a fine Cornelii Taciti* („31 de cărţi de istorie, de la sfîrşitul operei lui Cornelius Tacitus"). S-au păstrat pînă în zilele noastre numai cărţile XIV–XXXI, cuprinzînd evenimentele dintre anii 353–378 d.Hr. În cărţile XXVII şi XXXI se află ştiri de mare importanţă pentru istoria ţării noastre în sec. 4: luptele dintre romani şi goţi la Dunărea de Jos, năvala hunilor etc. Istoric imparţial şi bun

www.mnir.ro

cunoscător al evenimentelor, pe care le descrie ţinînd seama de importanţa lor. Stil colorat, adesea neclar şi încărcat de elenisme.

W. Ensslin, *Zur Geschichtschreibung u. Weltanschauung des Amm. Marcellinus*, Leipzig, 1923; J. Vogt, *Ammianus Marcellinus als erzählender Geschichtschreiber der Spätzeit*, Mainzer Akademie, 1963, Abh. 8; R. Syme, *Ammianus and the Historia Augusta*, Oxford, 1968; K. Rosen, *Studien zur Darstellungskunst und Glaubwürdigkeit des Ammianus Marcellinus*, Bonn, 1970; N.I. Barbu în *ECR*, s.v.

I.B.

Ammon, divinitate de origine orientală identificată de gr. şi apoi de romani cu Zeus şi Iupiter. Divinitarea greco-romană întrunea atît elementele zeului berbec Amana (Amun) din Theba (Egipt) cît şi pe cele ale lui A. (cu vestitul oracol în marea oază a Lybiei) şi ale lui Baal Hammon (Saturnus) punic. În reprezentările cunoscute, Iupiter A. este înfăţişat ca o contopire ideală a chipului uman cu cel de berbec, maiestuoasa figură divină cu părul abundent lăsînd doar să se întrevadă coamele de berbec. Iupiter A. cunoaşte atestări epigrafice în Dacia. Reprezentările apar pe baze şi coronamente de monumente funerare; o singură dată la un capitel de coloană (Ulpia Traiana). Protoma zeului este flancată de doi lei adosaţi avînd labele pe capul unei oi sau căprioare. Se poate constata că în răspîndirea lui A. un rol însemnat l-au deţinut atributele corelate „vieţii de apoi" şi apărării mormintelor. Cele 21 reprezentări sculpturale a lui Iupiter A. descoperite în Dacia provin, cu o singură excepţie, din Dacia Superior (Ampelum, Apulum, Micia; cele mai numeroase la Napoca, Ulpia Traiana şi Sîntimbru – jud. Alba).

L. Mărghitan, A. Andriţoiu, în *SCIVA*, 27, 1, 1976, 45–54; S. Sanie, *CODR*, 188–191.

S.S.

amnar (< lat. *manuale*), bucată de fier, lucrată la cald cu ciocanul, prin a cărei lovire se obţineau scîntei. Cunoscut din vechime, a. a căpătat o largă răspîndire mai ales începînd cu epoca greco-romană. În general fiecărei epoci îi corespunde un anumit tip de a. (P.D.). În perioada postromană, mai ales în sec. 4 (Tîrgşor), probabil ca urmare a unor influenţe exercitate de cultura Przeworsk, se impune a. de fier de formă dreptunghiulară, alungită, prevăzut cu o urechiuţă-agăţătoare. Mai slab atestat în sec. 5, în perioada sec. 6–7 este folosit tipul de a. de fier, cu vîrfurile muchiei de lovit îndoite în semicercuri. Uneori în placa situată în mijlocul a. este ajurat un pătrat şi deasupra lui un cerculeţ (Gimbaş) (R.H.). Acest tip este uzitat şi în veacurile imediat următoare (sec. 7–8). În sec. 9–10 sînt răspîndite a. cu cîrlig la capăt, iar în sec. 10 au căpătat o mare întrebuinţare a. cu acoladă. Acest tip se va menţine pînă în ziua de astăzi. În sec. 12 a apărut a. ovoidal, care se va folosi pînă către sec. 17–18. La sfîrşitul sec. 12 şi în sec. 13 s-a întrebuinţat şi a. în forma literei B (P.D.).

P. Diaconu, în *MN*, 1, 1974, 207–208; id., în *Păcuiul lui Soare II*, 40–41.

P.D. şi R.H.

Amnaş, sat în com. Sălişte (jud Sibiu), unde a fost descoperit în 1850 un tezaur cuprinzînd peste 300 denari romani republicani, din care se cunosc 150 emisiuni din perioada 211/208–56 î.Hr. şi două imitaţii.

M. Chiţescu, *RRCD*, 95–97, nr. 4.

E.N.

Amor (Cupidon) (în rel. romană), zeul iubirii. Este de fapt o nouă denumire dată de romani zeului gr. al iubirii *Eros*. Nu i-au fost preluate însă toate atributele printre care era şi aceea de a garanta nu numai continuitatea speciei umane ci şi coeziunea lumii. În arta romană A. sau *amores* (amoraşi) (aceştia înfăţişaţi ca nişte drăgălaşi copii, obişnuit înaripaţi) apar îndeosebi ca însoţitori ai Venerei, în scene galante dar şi ca participanţi la jocuri, în scene de vînătoare, scene de luptă sau pe monumente funerare. Reprezentări sculpturale, bronzuri, ceramică etc. cu chipul lui A. sau grupuri de amoraşi au fost găsite în cele mai multe aşezări romane ale Daciei, o valoare artistică sporită prezentînd cele de la Apulum, Drobeta şi Ulpia Traiana. Interesante descoperiri au fost semnalate şi la Tomis, Callatis şi Histria.

S.S.

Ampelum (azi Zlatna, jud. Alba), aşezare din epoca bronzului (cultura → Wietenberg) şi din epocile dacică şi romană. Denumirea aşezării derivă probabil dintr-un toponimic de origine dacică, sau avînd ca etimon gr. ἄμπελος (= vie, podgorie). În epoca romană A., aşezat pe valea rîului Ampoi, a devenit centrul administrativ al regionii aurifere din Munţii Apuseni. Aici se găsea reşedinţa procuratorului care organiza întreaga activitate minieră *(procurator aurariarum)*. Din inscripţii se poate constata o mare diversitate etnică şi socială a elementelor care participau la exploatarea aurului. Iniţial un *vicus* sau *pagus*, A. a ţinut administrativ de Apulum, fiind păzit de un detaşament al *leg. XIII Gemina* şi apoi de *Numerus Maurorum Hispanensium*. În timpul lui Septimius Severus, oraşul a devenit *municipium*, cu un consiliu de conducere *(ordo)* numit în inscripţii *ordo Ampelensium*. La A. este cunoscut un *collegium aurariarum*. Din punct de vedere etnic, la A. se poate constata prezenţa minerilor din Dalmaţia *(Pirustae, Baridustae)*, împărţiţi în decuriae *(gentes)* conduse de *praepositi* sau *principes*, din regiunile greco-orientale micro-asiatice (bithyni), nord-africane. Cel mai bine reprezentat este însă elementul roman colonizator, staţionar, în timp ce cel greco-oriental, flotant, reprezintă personal administrativ. Cultele locale sînt în bună măsură orientale; cea mai venerată zeitate era IOM Dolichenus, dar apar şi cele legate de specificul activităţilor: Terra Mater, Fortuna, Hercules, Silvanus. De A. depindeau minele de la Porcurea (azi sat Vălişoara, com. Balşa, jud. Hunedoara), Almaşu Mare, Poiana, Almaşu Mic şi pe numeroase dealuri din împrejurimi unde au fost descoperite mai multe inscripţii, cărămizi, urme de zidărie, ceramică. Un rol important în exploatări îl jucau şi localnicii geto-daci liberi, angajaţi pentru muncă în mină cu contract. Ruinele

www.mnir.ro

orașului și necropola, necercetate sistematic, au dat la iveală un numeros material arheologic.

D. Tudor, *Or. Trg. Sate.*, 183–189.

M.Z.

Amphipolis (Grecia), așezare importantă a tribului tracic al edonilor, numită inițial Ennea Hodoi. O primă încercare de colonizare ateniană în 465 î.Hr. a fost respinsă de edoni. În 437 î.Hr. sub comanda lui Hagnon, fiul lui Nicias, atenienii întemeiază colonia A. gonindu-i pe edoni din zonă. În 357 î.Hr. orașul este ocupat de → Filip II, regele Macedoniei, care deschide aici, în apropierea bogatelor mine din Pangeu, un important atelier monetar. Se emit → stateri și diviziuni, precum și → tetradrahme de tip Filip II, contemporane și postume până le 294 î.Hr., ecestea din urmă în paralel cu emisiunile de aur și argint cu tipurile lui → Alexandru cel Mare. Staterii și tetradrahmele din atelierul de la A. sînt prezente destul de frecvent în descoperirile din țara noastră. După înfrîngerea regelui Macedoniei, Perseus, în 168 î.Hr. A. devine capitala primei regiuni autonome creată de romani. Se emit acolo până în 148 î.Hr., cînd Macedonia devine provincie romană, tetradrahmele → Macedonia Prima, descoperite în cantități mari în Dacia. În vremea Imp. Roman atelierul din A. emite monede coloniale cu sau fără efigia imperială. O asemenea monedă s-a deseoperit la → Histria.

Gh. Poenaru Bordea, în *MagIst*, 10, 1976, 10, 10 și 19; G. Le Rider, *Le monnayage d'argent et d'or de Philippe II frappé en Macédoine de 359 à 294*, Paris, 1977; H. Gaebler, *Die antiken Münzen von Makedonia und Paionia*, I, Berlin, 1906; *Histria III*, 152–153, nr. 991.

G.P.H.

Amphitrite (în rel. romană), numele unei nereide (una dintre cele 50 fiice ale lui Nereus și Doris), ajunsă soția lui Poseidon și zeiță a mării. Cel mai cunoscut dintre copiii lor a fost Triton. Participantă la puterea și onorurile zeului mării, A. apare asociată acestuia și în cult. Pe reprezentările sculpturale, picturile de pe vase, monede etc., A. este înfățișată cu trăsături asemănătoare Aphroditei de obicei împreună cu Poseidon și avînd în preajmă animale marine.

S.S.

Ampoița, sat în com. Meteș (jud. Alba), pe terit. căruia se află două așezări de tip Coțofeni (în punctele „Pietre" și „La colț"), o așezare din epoca bronzului, de tip Wietenberg și una romană. Din ultima provin monumente sculpturale și inscripții votive, cărămizi cu ștampilele *leg. III Gemina* și monede imperiale. În apropiere se văd urmele unei exploatări de marmură și ale drumului roman de la Apulum la Ampelum.

TIR, L 34, 28; *CIL*, III, 8065 13 b; M. Roska, *Rep.*, 128, nr. 185; B. Csemi, în *AFM*, 21, 141, 152, 549; K. Horedt, în *Dacia, N.S.*, 4, 1960, 110; I.I. Russu, în *SCSibiu*, 12, 1965, 64; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 178; M. Macrea, *Viața*, 186, 308; *Rep. Cluj*, s. v.

I.G.

amuletă, în societățile primitive, obiect de podoabă variat ca formă și dimensiuni socotit ca posedînd proprietăți miraculoase (ferește pe purtătorul ei de boli, accidente, spirite rele etc.). Asemenea obiecte sînt cunoscute încă din palcolitic superior. Pe terit. României cea mai veche a.-pandantiv a fost descoperită într-o locuire gravetiană din așezarea Mitoc-Malu Galben (jud. Botoșani), datată, pe bază de C_{14}, la 26700 ± 1040 ani B.P. (Gx–9418). Este vorba de o piesă de artă lucrată pe o așchie de cortex avînd o formă ovală neregulată, cu baza ușor concavă și perforată la partea superioară. Decorul de pe ambele fețe era în întregime incizat reprezentînd, se pare, o stilizare accentuată a figurilor animaliere. Nu este exclus ca această piesă să fi avut un rol magico-vînătoresc. Un alt obiect care poate fi interpretat ca amuletă–pandativ a fost găsit în stratul II–epipaleolitic (tardigravetian de aspect mediteranean) din adăpostul Cuina–Turcului – Dubova, datat pe bază de C_{14} la 10.125 ± 200 ani B.P. (Bln.–802). Piesa are o formă rectangulară și a fost decupată dintr-un os mai mare, de asemenea perforat la un capăt. Pe fața inferioară a fost ușor șlefuit, prezentînd linii fin incizate. Reține atenția și faptul că acest obiect a fost uns cu ocru roșu. (A.P.). În epoca neolitică, ca a. au fost purtate figurinele mici de aur, care redau foarte stilizat un personaj feminin. Sînt documentate, în aria culturilor → Gumelnița, Vidra, Boian și → Gorești-Bodrogkeresztur (Oradea, Moigrad și Tîrgu Mureș). Din această zonă o piesă a ajuns și în aria culturii Cucuteni (faza *A-B*, la Traian). Piesa de la Moigrad este de dimensiuni mari (cu diam. de 31 cm și o greutate de 750 g). Aceste figurine din aur erau purtate de femei și sînt manifestări ale practicării cultului fertilității. Alte a. antropomorfe rare, dar din aramă, au fost găsite în aria culturii → Cucuteni. Probabil că aceeași semnificație o au și plăcuțele de lut ars, rotunde, conice, cu un șir de mici gurguie, ornamentate pe margini și două orificii mici pentru a fi atîrnate (E.C.). A. confecționate din pietre prețioase sau semiprețioase au cunoscut în epoca greco-romană o mare diversitate: bijuterii, tăbliță de argint și de aur avînd incizate formule speciale, *laminae argenteae* și *laminae aureae* (de tipul celor descoperite la Diema), discuri, coarne, falere, semne și formule asociate cu imagini simbolice, în rîndul cărora un loc de seamă îl ocupau figurile de divinități. Uneori zeilor preferați le sînt alăturate și embiemele altor zei de la care se spera ajutor *(panthea signa)*. Cunoscînd o răspîndire generală, descoperite în așezări și necropole se poate remarca persistența multiseculară a unor tipuri precum și complexitatea textelor la gemmele magice (v. Drobeta), (S.S.). În epoca post-romană pandativul purtat ca a. este ilustrat în mod spectaculos de colierele cu pandativ de la → Șimleu Silvaniei și Cluj-Someșeni, ambele datate în sec. 5 (R.H.).

V. Chirică, în *SCIVA*, 33, 1982, 2, 229–231; Al. Păunescu, în *SCIVA*, 21, 1970, 1, 17; E. Comșa, în *Apulum*, 12, 1974, 13–22.

A.P.; E.C.; S.S. și R.H.

www.mnir.ro

Amutria v. **Admutrium**

Anadol (azi Domanskoe, lîngă Reni, S Basarabiei, azi Ucraina). Tezaur de → stateri de aur de o importanţă excepţională, descoperit (1895) într-un vas de bronz. După cea mai recentă listă a lor emisiunile erau de tip → Filip II (11 ex.), → Alexandru Macedon (694 ex.), → Filip III (21 ex.), Demetrios Poliorcetes (2 ex.), Lysimach (250 ex.) şi Seleucos I (1 ex.). Printre staterii de tip Filip II, Alexandru Macedon şi Lysimach se află şi numeroase emisiuni postume. Este reprezentat un număr mare de ateliere, între care pentru noi prezintă un interes deosebit cele de la → Callatis (240 ex.), → Histria (19 ex.), → Mesembria (65 ex.), → Odessos (46 ex.), la care se adaugă în listă → Tomis (57 ex.), dar staterii respectivi par să fie în majoritate callatieni, poate şi cîţiva odessitani. Oricum, trebuie subliniat că între atelierele reprezentate cel din Callatis este pe primul loc, urmat de acelea din Mesembria şi Odessos. Toate aceste emisiuni sînt postume, de tip Alexandru Macedon. Data finală a tezaurului este cca 228–220 î.Hr. În mod foarte probabil, fără a exclude cu totul calea comercială, această sumă uriaşă a fost plătită de una dintre cetăţile vest-pontice unui rege al unei formaţiuni poiitice locale ca plată a păcii sau a protecţiei pe care i-o asigura împotriva unor adversari ce îi ameninţau securitatea şi pe aceea a teritoriului ei agricol (χώρα).

IGCH, 866; E. Pridik, în *Izvestija Arkheologicheskoi Komisii*, 3, 1902, 59–92; E.T. Newell, *The alexandrine Coinage of Sinope*, New York, 1919 (extras), 1 şi 10; H. Seyrig, în *RN*[6], 11, 1969, 40 – 45; Gh. Poenaru Bordea, în *Dacia, N.S.*, 18, 1974, 103–125; id., în *RBN*, 125, 1979, 37–51.

G.P.B.

Anadolkioi v. **Turris Muca... vicus**

anagnostes (< gr. ἀναγιγνώσκω, „a cunoaşte bine, a recunoaşte, a citi") (lat. *lector*; „citeţ"), membru al ierarhiei inferioare în biserica veche creştină. Sarcina lui era de a citi cu glas tare, în faţa credincioşilor, diferite texte religioase, scrisori etc., mai puţin texte din evanghelii, rezervate clericilor diaconi sau preoţi. Numele a. *(lector)* apare destul de des în texte şi inscripţii, printre care se află şi o inscripţie în lb. gr. de la → Tomis (sec. 6).

DACL, 8, 1929, 2241–2269; E. Hanton, în *Byzantion*, 4, 1927–1928, 63; *IGLR*, nr. 45; *MPR*, 46, nr. 13.

I.B.

anarhia militară, concept introdus de istoriografia modernă pentru a desemna perioada cuprinsă între 235 d.Hr. (proclamarea ca împărat a lui → Maximin de către trupele de la Rin) şi 284 d.Hr. (venirea la conducerea Imp. Roman a lui → Diocleţian şi instaurarea unei noi ordini în sistemul → Dominatului). Expresie a contradicţiei funciare dintre armată şi Senat, a.m., caracterizată prin proclamarea împăraţilor direct prin aclamaţii din partea trupelor, fără consultarea Senatului şi fără nici o legătură cu imperativele momentului, este ea însăşi un fenomen corolar al complexului proces pe care îl străbătea societatea romană, desemnat îndeobşte în literatură prin conceptul de „criza secolului al III-lea". Premisele a.m. le-au constituit: regionalizarea forţelor armate romane şi pierderea treptată a legăturilor cu autoritatea centrală, năruirea poziţiei Senatului, războaiele cronice de la graniţele Imp. (în special la Rin, la Dunăre şi în Mesopotamia). Pecetea caracteristică pentru această perioadă este dată de războiul civil neîntrerupt care a opus diferiţi pretendenţi (proclamaţi fiecare în parte imperator de propriile trupe). Nu rare au fost momentele în care au existat în Imp. cîte 3 – 4 „împăraţi" concomitent. Succese militare efemere, ataşamentul trupelor (de altfel, foarte îndoielnic şi de scurtă durată), întîmplări neprevăzute constituiau singurii factori de care depindea rezultatul luptei pentru putere, iar sfîrşitul violent suferit de cvasitotalitatea celor care, la un moment dat, s-au amăgit cu gîndul că vor accede la purpura imperială reprezintă una dintre cele mai fidele expresii ale a.m. Principalul izvor pentru studierea acestei perioade îl constituie → *Historia Augusta*. Ca provincii de graniţă, atît Dacia, cît şi Moesia Inferior au fost profund marcate de a.m. Dintre împăraţii mai importanţi menţionaţi în documentele epigrafice din aceste provincii, de o mai mare atenţie se învrednicesc → Maximin Tracul (originar din Moesia Inferior, împărat între 235 şi 238), → Gordian III (238 – 244), → Filip Arabul (244 – 249), → Decius (249 – 251), → Gallienus (253–268), → Aurelian (270 – 275), → Probus (275 – 282). În timpul domniei acestor împăraţi cele două provincii au avut de suferit repetate atacuri venite din partea populaţiilor din preajmă. Astfel, în 238 d.Hr. Scythia Minor are de făcut faţă atacurilor unei confederaţii carpo–gotice, iar în 245 – 247 are loc o pustietoare invazie carpică la Dunărea de Jos, unul dintre principalele teatre de luptă constituindu-l → *limes Alutanus*. Victoria obţinută de → Filip Arabul îi atrage acestuia titlul de *Carpicus Maximus*. Ordinea este consolidată de → Decius Traianus, *restitutor Daciarum*, în 249, însă numai pentru scurt timp, atîta vreme cît şi acest împărat va fi înfrînt şi ucis în lupta de la Abrittus (Moesia Inferior) purtată contra uniunii de triburi gotice de sub conducerea lui → Kniva (251). Legatul → M. Aemilius Aemilianus se opune cu succes unei noi invazii carpo-gotice în 253, pentru ca apoi, după o restabilire efemeră a ordinii sub → Gallienus, împăratul Claudius II Gothicus să obţină o strălucită victorie (269) asupra goţilor şi herulilor la Naissus (Niš, Iugoslavia). Cîndva în răstimpul 247–269 se plasează *Scythicum bellum* şi *Histriae excidium*, despre care informează lapidar → *Historia Augusta* (*Maxim. et Balb.*, 16, 3). Cu toate eforturile constante ale legaţilor şi împăraţilor de a stabiliza frontul la Dunărea de Jos, Aurelian este nevoit (271 sau, după unele interpretări, 275) să renunţe la provincia nord-dunăreană Dacia, retrăgînd de aici armata şi administraţia. Moment de referinţă în istoria ţinuturilor de la Dunărea de Jos, retragerea „aureliană" reprezintă o consecinţă indirectă a a.m. şi marchează falimentul politicii romane în spaţiul nord-dunărean. Din punct de vedere etnogenetic şi social, retragerea armatei şi

www.mnir.ro

a oficialităților romane din Dacia nu reprezintă un moment de cezură, procesul de plămădire a poporului român continuînd treptat peste veacuri, avînd drept fundament simbioza daco-romană.

R. Vulpe, în *DID II*, 218–268.

A.A.

anarții (gr. Ἀναρτοι; lat. *Anartes*), populație de origine etnică nedefinită. Potrivit izvoarelor ante. (Strab., VII, 3,2/ c. 295) era alcătuită de un mozaic de populații organizate în mari uniuni tribale conduse de celți. Vecină, după spusele lui Caesar (*Comm.* VI, XXV, 2), cu dacii, la capătul de E al Pădurii Hercinice, iar cu teuriscii în părțile de N–V ale Daciei (Ptol., *Geogr.*, III, 8, 3). Numeroase așezări și, mai ales, cimitire de cultură La Tène au fost cercetate în Slovacia răsăriteană, N–E Ungariei și în Crișana. Între acestea se vădește o comunitate culturală în ce privește construcția locuințelor, a produselor de consum, precum și a obiceiurilor ritual funerare în necropole. Numai în Crișana au fost descoperite peste 6 așezări și 14 cimitire, dintre care unele între 20 și 180 de morminte (Ciumești, Sanislău, Curtuiușeni, Pișcolț etc., jud. Satu Mare și Bihor), cu bogate inventare funerare de caracter V–La Tène. A. sînt amintiți la începutul sec. 1 într-o coaliție înfrîntă, în cîmpia panonică, de legiunile romane ale comandantului M. Vinicius. De la sfîrșitul aceluiași veac este pomenită într-o inscripție aflată la Aquincum (Budapesta) numele Iuliei Utta, „anartă de neam". În vremea împăratului Maximinus Thrax (235–238), o piatră miliară, aflată la Almașu Mare (jud. Cluj) ar atesta, după unii autori, existența unei comunități a a. în aceste părți (Vicus Anartorum). Prezența destul de certă a a. în Crișana a permis formularea ipotezei precum că și formațiunile celtice nenominalizate din Transilvania intramontană, contemporane și întrucîtva de cultură apropiată aceleia din Crișana de N–V, vor fi aparținut tot uniunii tribale a a., extinși și la E de lanțul Apusenilor. În afară de aceste deducții nu există pentru moment nici un alt argument în favoarea acestei ipoteze.

V.Z.

Anastasius I (431–518), împărat bizantin (491–518), originar din mediul greco–latin al orașului Dyrrhachium (Durrës, Albania). A reorganizat finanțele Imp., lăsînd un imens tezaur, care a alcătuit baza materială a puterii și civilizației bizantine din timpul lui → Iustinian I. A dat mare avînt dezvoltării orașelor prin desființarea impozitelor grele care apăsau asupra negustorilor și meșteșugarilor. Pentru protecția → Constantinopolului a refăcut și terminat „zidul lung" (78 km) dintre Marea Marmara și Marea Neagră, denumit și „zidul lui A.". A inițiat refacerea frontierei bizantine la Dunărea de Jos, operă ce va fi continuată și desăvîrșită sub → Iustinian I. Dovezi ale acestei activități sînt un mare număr de cărămizi ștampilate cu numele împăratului A., descoperite la → Histria, → Dinogetia și → Sacidava, precum și o inscripție în lb. lat. de la Histria. De la →

Fig. 17. Anastasius.

Tomis provine un sigiliu de plumb cu efigia împ. A. Un sigiliu cu numele aceluiași împ. este imprimat pe rv. discului lui → Patemus, episcop de Tonus. În timpul lui A. a avut loc marea răscoală condusă de → Vitalian, trac romanizat din S Scythiei Minor.

C. Capizzi, *L'imperatore Anastasio I (491–518)*, Roma, 1969; *DID II*, 409–414; C. Scorpan, în *Pontica*, 11, 1978, 1965, nr. 32–33; *PLRE*, II, 78–80.

I.B.

Anazarbus v. Cilicia

Anchialos (gr. Ἀγχίαλος), cetate gr. în → Thracia, întemeiată de → Apollonia Pontică, așezată pe litoral la cea 10 km N de Burgas. Înflorită în epoca elenistică de → Mesembria, care declanșează un război pentru ocuparea ei. În prima jumătate a sec. 2 î.Hr. rămîne sub controlul apoloniaților, care în această împrejurare au fost ajutați de flota din → Histria, comandată de amiralul → Hegesagoras fiul lui Monimos. În epoca imperială romană are un atelier monetar care emite destul de abundent, produsele sale fiind prezente atît în Dobrogea la Histria, Tomis și → Pecineaga sau împrejurimi, cît și în → Dacia la → Sucidava și → Slăveni.

D.M. Pippidi, Em. Popescu, în *Dacia*, *N.S.*, 3, 1959, 235–258; D.M. Pippidi, *Contribuții*[2], 222–241; *ISM*, I; *Histria III*, 153, nr. 994; R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, în *Pontica*, 6, 1973, 355, nr. 119; M. Munteanu, R. Ocheșeanu, în *Pontica*, 8, 1975, 200, nr. 110; D. Tudor, *OR*[4], 117, G. Popilian, în *Oltenia*, 1, 1974, 77.

G.P.B.

Ancyra (azi Ankara, Turcia), veche așezare în Asia Mică, capitala provinciei Galatia. Cunoscută prin mai multe monumente celebre între care templul → Romei și al lui → Augustus (pe zidul căreia se află gravat așa-numitul → *Monumentum Ancyranum)*, precum și un edificiu thermal de dimensiuni impunătoare (sec. 3 d.Hr.). Locuitori ai A. sînt cunoscuți la → Tomis *(armatorul Hermogenes*, ancyran și tomitan, din tribul → Oinopes, sec. 3 d.Hr.*)*, → Histria *(L. Pompeius Valens*, din tribul Fabia*)* și → Troesmis *(C. Plancius..*, din tribul Fabia, → *praefectus* sau *quinquennalis* al territorium–ului troesmens; F. Flavius Alexander, din tribul Fabia, veteran al *leg. V. Macedonica, quinquennalis* în *canabae; C. Antistius Valens*, din

www.mnir.ro

tribul Fabia, veteran al *leg. V Macedonica; C. Egnatius Valens*, din tribul Fabia, veteran al *leg. V Macedonica, decurio* în municipiul Troesmis).

E. Bosch, *Quellen zur Geschichte der Stadt Ankara im Altertum*, Ankara, 1967; I. Stoian, *Tomitana*, 65, IV; *ISM*, I, 373; *ISM*, V, 135, 155, 174, 183.

A.S.

Andolina, sat în com. Ciocănești (jud. Călărași), în apropierea căruia pe malul lacului Boian a fost descoperit în 1960 un mormînt de înhumație aparținînd culturii → Sîntana de Mureș (sec. 4 d.Hr.). Din inventarul lui au fost recuperate două vase de lut, o strachină și o cană.

N. Anghelescu, în *SCIV*, 13, 4, 1962, 437; B. Mitrea, C. Preda, *Necropole*, 84–85.

B.M.

Andrid, com. în jud. Satu Mare, de pe terit. căreia provin mai multe descoperiri arheologice. În punctul „Dealul taurilor" a fost descoperită (săpături în perioada interbelică) o așezare atribuită unor faze de mijloc ale culturii → Otomani, în care s-au găsit numeroase fragmente ceramice aparținînd culturii → Suciu de Sus. În punctul „Sîntion", pe malul Eriului, a fost cercetată o altă așezare din faza de mijloc a culturii Otomani, iar în preajmă, mai multe morminte de înhumație în poziție chircită aparținînd aceleiași culturi. Materiale aparținînd culturii Otomani, provenite de pe terit. localității se află în muzeul din Carei și în colecția școlii din A. Pe insula „Bariera" au fost descoperite și materiale aparținînd primei epoci a fierului, tipice pentru faciesul Gáva. În punctul „Sîntion" au mai fost descoperite două cuptoare de ars oale, alăturate, cu pereți mediani și o singură groapă de deșervire, datate în sec. 3–2 î.Hr. și atribuite celților. În 1893 a fost descoperit un tezaur monetar dacic din care s-a mai păstrat doar o singură monedă de tip → Mediețu Aurit. Pe „Dealul Morii" a fost descoperit un mormînt de înhumație datat în sec. 5.

T. Bader, în *SCIV*, 23, 1972, 4; I. Nemeti, în *SCIVA*, 25, 1974, 4; id., în *SCIVA*, 29, 1978, 1; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 290, 292.

I.C.

Andrieșeni, com. în jud. Iași, în centrul căreia, pe o terasă medie a Jijiei, a fost descoperită o stațiune preistorică (aflată astăzi sub clădirile și terenurile anexe ale școlii din localitate), cu trei straturi de locuire: unul aparținînd culturii → Precucuteni; cel de al doilea, culturii → Noua; ultimul și cel mai compact, unei așezări hallstattiene timpurii, cu ceramică canelată. Din primul strat au fost cercetate integral două locuințe de suprafață, cu platformă special amenajată, și parțial o a treia, precum și cîteva gropi cu material tipic culturii respective: vase, unelte de piatră (cioplită și șlefuită), rîșnițe, fragmente de măsuțe de cult, statuete antropomorfe etc. Interesant pentru plastica precucuteniană de la A. este apariția decorului incizat, decor care va deveni caracteristic în ornamentarea statuetelor fazei Cucuteni A și care permite plasarea acestei stațiuni spre sfîrșitul fazei Precucuteni *III*. Așezarea de la A. a fost locuită și în prima epocă a fierului. Pentru această epocă au fost cercetate cîteva locuințe, din care provine ceramică lustruită, decorată cu caneluri.

A. Florescu, în *Materiale*, 5, 1959, 329–335, fig. 3–4; id., în *Materiale*, 6, 1959, 118–124, fig. 3–4.

S.M.-B.

angareiai (gr.; „corvezi") (în orașele gr. din Dobrogea), impozit extraordinar constînd în punerea la dispoziție a animalelor de tracțiune și a mijloacelor de transport, de a cărui duritate se plîng sătenii din → Chora Dagei.

ISM, I, 378; M. Rostovțev, *SEHRE*^{2}, 381.

A.S.

Angheleşti, sat în com. Rugineşti (jud. Vrancea), pe terit. căruia, în marginea de V, pe locul denumit „La Cetate", pe un promontoriu dominant, avînd pantele de S–V greu accesibile și fortificat cu un șanț de apărare, în zona de legătură cu terasele adiacente, au fost semnalate resturi de locuire neolitice aparținînd, probabil, fazei → Cucuteni *A*, și o bogată așezare din epoca bronzului (cultura → Monteoru fazele I_{C3}–I_{C2}). Din inventar fac parte, pe lîngă fragmente ceramice, fusaiole, împungătoare din os etc. și un topor de luptă lucrat din piatră dură. Tot de aici provine și un topor de fier, găsit într-o așezare din sec. 10–13.

M. Florescu, V. Căpitanu, în *AM*, 6, 214; A. Paragină, I. Agache, în *Vrancea*, 6, 79–81.

M.F.

Angheluș, sat în com. Ghidfalău (jud. Covasna), în marginea de N–E a căruia, descoperiri întîmplătoare și săpături de salvare într-o lutărie (1971) au scos la suprafață un bordei dacic și 5 bordeie din sec. 7 cu pietrar, orientat la S–E. Ceramica era lucrată la roata rapidă, cu mîna și la roata încetă, fiind decorată cu benzi de striuri orizontale și în val. În aceeași regiune s-au găsit resturi de locuire din sec. 12: ceramică și o săgeată rombică din fier.

E.Z.

angobă (< fr. *engobe*), termen utilizat în descrierea ceramicii gr., desemnînd pelicula de argilă, de culoare și compoziție diferită, care acoperă, parțial sau integral, vasul în exterior. A. era utilizată în perioada arhaică în special în atelierele din Beoția, Sparta (**a.** roz–gălbuie), Creta (**a.** cafenie), Insulele Ciclade (**a.** gălbuie), Chios (**a.** albă). La Athena în sec. 5 î.Hr. unele vase (*lekythoi*) erau parțial acoperite cu **a.** albă. În atelierele ceramice de la Histria au fost produse vase cu **a.** albă de imitație chiotă.

P.A.

Angustia (azi Bretcu, jud. Covasna), castru roman din sec. 2–3 d.Hr., așezat la capătul cel mai estic al platoului înalt străbătut de cursurile Rîului

www.mnir.ro

Negru şi Bîrsei. Construit imediat după anul 106 d.Hr. în scopul interzicerii accesului prin pasul Oituz spre Transilvania. Castrul avea patru porţi axiale, flancate de turnuri dreptunghiulare şi turnuri circulare interioare la colţuri; *porta praetoria* este lată de 4,80 m; *porta principalis dextra* de 5 m; *porta principalis sinistra* de 4,40 m; *porta decumana* de 4 m. Fortificaţia de la A. a servit drept garnizoană pentru *cohors I Hispanorum quingenaria* şi *cohors I Bracaraugustanorum;* au mai fost descoperite ţigle cu ştampile *IIII Hispanorum* şi probabil [*coh?*] *IIII* [*Baetasiorum*]. La V de castru, pe cetatea Lupului, a fost descoperită aşezarea civilă, *canabae*, şi băile castrului. Ceramica (romană şi autohtonă dacică), armele, uneltele, materialele de construcţie dovedesc o intensă convieţuire între autohtoni şi romani în această zonă. Ocupaţia în castru a încetat odată cu părăsirea provinciei (271/275). Cercetările arheologice au stabilit trei faze principale de construcţie a incintei castrului. Primă fază, cu val de pămînt şi şanţ de apărare avea dimensiunile de 170 x135 m (1,5 ha); laturile lungi sînt orientate N–S, iar cele scurte E–V, orientare care s-a menţinut şi la faza următoare. Valul este lat la bază de 5–6 m şi înalt de cca 2–2,40 m. Această fază a fost datată în primii ani de cucerire. Castrul cu zid de piatră are la rîndul lui două faze: *faza I*, cu dimensiuni de 179,90 x 137,20 m, are zidul construit din piatră de carieră cu mortar, şi este gros de 1,10–1,60 m; şanţul de apărare, de tip fossa fastigata, este adînc de 4,80 m şi lat de 4,40 m. Pe latura de S nu există şanţ de apărare. La o dată neprecizată, dar ulterioară construcţiei zidului, în panta interioară a *agger*-ului a fost construit, pe toate laturile, pamtel cu zidul de incintă, în spatele lui, un *al doilea zid*, la o distanţă ce variază între 3,80–5 m; grosimea lui este de 0,80–0,90 m. Au fost de asemenea identificate *via principalis*, *via praetoria* (pe latura de S), *via sagularis* (pe latura de N).

N. Gudea, în *AMP*, 4, 1980, 255–356.

M.Z.

Anicius Faustus Paulinus (sec. 3 d.Hr.), general roman, guvernator al Moesiei Inferior. Atestat în anul 230 de o inscripţie (*CIL*, III, 7473) de la Sexaginta Prista.

PIR^2 A 599; A. Stein, *Moesien*, 97; B. Thomasson, *Laterculi*, 27.

A.A.

Aniş, sat în com. Maieru (jud. Bistriţa-Năsăud), unde s-a descoperit în prima jumătate a sec. 19 un tezaur din care s-au determinat 46 monede de la → Maximin Daza la → Constantius II.

B. Başotă, în *Arhiva someşană*, 26, 1939, 79–80; C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, 458.

G.P.B.

Aninoasa (jud. Gorj). 1. Tezaur monetar (a doua jumătate a sec. 2 î.Hr.) (descoperit în 1934) alcătuit din cca 150 monede geto-dacice de argint (cu greutatea între 19,30–15,14 g şi diam. 24–26 mm). Se mai păstrează 45 piese la MNI şi alte trei la Inst. Arh. Au fost cunoscute iniţial sub denumirea de monede geto-dacice de „tip Oltenia" sau „cu cioc de raţă". 2. Tip monetar geto-dacic, imitaţii de tip Filip II, denumit *Aninoasa-Dobreşti*, specific Olteniei, cu o concentrare de descoperiri în bazinele Jiului şi Oltului. Atribuite neamului geto-dac al → buridavensilor, care-şi aveau centrul lor principal la → Ocniţa. Monedele au greutăţi apropiate de cele ale tetradrahmelor şi se caracterizează stilistic prin forma de cioc de raţă a botului calului de pe rv. Aria lor de răspîndire cuprinde şi unele descoperiri din S Dunării şi de la E de Olt; unele legături stilistice se constată cu emisiunile dacice din Transilvania.

C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 280.

C.P.

Annaeus Lucanus, Marcus (n. 39 d.Hr., Corduba – m. 65, Roma), poet roman de origine hispanică. A studiat retorica şi filosofia la Roma. Devenind rapid popular în capitală datorită talentului său a trezit invidia lui → Nero, care i-a interzis să mai apară în public. A participat la conspiraţia lui Piso împotriva împăratului, la descoperirea căreia s-a sinucis. A compus numeroase lucrări dintre care s-a păstrat numai poemul epic *Pharsalia* (în 20 cărţi), neterminat, conţinînd o relatare a războiului civil dintre → Caesar şi → Pompeius Magnus, în care înclină spre cel de al doilea, exprimîndu-şi astfel ideile antidictatoriale. Este scris într-un stil uneori greoi, dar în spiritul căutării adevărului istoric şi al cauzalităţii lui, şi cu unele imagini cu adevărat picturale. Unele pasaje din epopee conţin referiri privind terit. locuite de geto-daci şi de vecinii lor, din care, între altele, sînt de reţinut: diferenţierea făcută în localizarea geţilor şi dacilor (I, 52–54), descrierea → gurilor Dunării (III, 199–203), numirea şi localizarea unor neamuri trace (passim) etc.

FHDR, I, 374–379; *ECR*, 58.

A.B.

Annia Faustina v. **Faustina**

Annius Fabianus, L. (sfîrşitul sec. 1 – începutul sec. 2. d.Hr.), om politic de rang ecvestru, originar probabil din Caesarea (Mauretania Caesariensis). A îndeplinit funcţia de *legatus Augusti pro praetore provinciae Daciae Superioris*, la începutul domniei lui Marcus Aurelius. I se ridică un altar votiv la Sarmizegetusa.

CIL, III, 1455=7922, VIII, 9397; *PIR*, I^2, 109, n. 644; M.G. Jarrett, în *Epigr. Stud.*, 9, 1972, 157, n. 16; A. Stein, *Dazien*, 26.

M.Z.

Annius Italicus Honoratus, L. (sec. 3 d.Hr.), senator roman, din tribul Quirina, cu o strălucită carieră militară şi administrativă. Dintre numeroasele sale funcţii (printre care *quaestor* al provinciei → Achaia, tribun al plebei, prefect al fondurilor casei militare *(aerarium militare)*, (consul suffect), reţinem pe aceea de legat al *leg. XIII Gemina* (211–212) (cînd ridică la → Apulum două

www.mnir.ro

dedicații) precum și aceea de guvernator al → Moesiei Inferior (224 d.Hr.) cînd i se dedică o inscripție onorifică la Tomis, de către Flavius Severianus, decurion al → *alei I Atectorum Severiana*, ajuns în această funcție datorită recomandării lui **A.I.H.**

CIL, III, 1071; 1072; 6154 = *ILS*, 1174; 6224 = 7591 = *ILS*, 2295; XV, 7387; *PIR*, I², 112, nr. 659 (Ed. Groag.); J. Fitz, *Statthalter*, 51.

A.S.

Annius Verus, M. 1. Consul, tatăl → Faustinei (1) și socrul împăratului Antoninus Pius; bunicul și tatăl adoptiv al împăratului Marcus Aurelius. **2.** Fiul precedentului, pretor, tatăl lui Marcus Aurelius, decedat în anul nașterii acestuia (121 d.Hr.). **3.** Împăratul Marcus Aurelius. **4.** Fiul împăratului Marcus Aurelius și al Faustinei (2) (cca 162–169 d.Hr.), proclamat *Caesar* la 12 oct. 166 d.Hr.

A.Ș.

annona (lat.; „serviciul aprovizionării cu alimente"), termen folosit inițial pentru serviciul aprovizionării Romei, instituție creată de Augustus în anul 22 î.Hr. Cu timpul acest serviciu a fost extins și în provincii sau orașele provinciale așa cum reiese din *Papirul Hunt* care menționează că armata romană avea ca sarcină apărarea recoltei (*ad annonam defendendam*; col. II, 31). O inscripție descoperită pe terit. țării noastre menționează o sumă importantă donată de un cetățean din Sarmizegetusa pentru aprovizionarea orașului (*ad annonam*; *CIL*, III, 1448). O altă accepție a acestui termen este aceea de impozit, cunoscut în perioada romană timpurie sub denumirea de **a.** *militaris*. Impozitul menționat era perceput la început saitnar (în natură), din terit. militare. Începînd cu dinastia Severilor, **a.** *militaris* s-a generalizat în tot Imp., fiind percepută sistematic, în natură, alături de impozitul funciar principal (→ *tributum* sau → *stipendium*). După o ipoteză încă discutată, *Itinerarium Antonini* ar fi reprezentat la început (→ Caracalla) o listă a birourilor de percepere a **a.** *militaris* (A.S.). Începînd cu Dioclețian, **a.** a devenit impozitul principal pe care se baza economia statului roman. La început **a.** apăsa numai asupra proprietății funciare rurale și a populației agricole. Treptat au fost obligați să achite **a.** sub o formă sau alta și locuitorii orașelor. **A.** era pusă la dispoziția statului pentru întreținerea orașului Roma, a armatei, a funcționarilor și pentru plata de subsidii anuale barbarilor federați. **A.** a fost una dintre instituțiile cele mai reprezentative ale Imp. Roman tîrziu (I.B.).

D. van Berchem, în *MSNAF*, 80, 1937, 189 și urm., 199–201; E. Stein, *Histoire*, I, 74 și *passim*; A. Kalsbach, în *RAC*, I, 1950, s.v.; *DID* II, *passim*.

A.S. și I.B.

„Anonimul lui Hase" v. „toparhul" bizantin

Anonymus Valesianus v. Excerpta Valesiana

Anonymus *(P. dictus magister quondam regis Bele notarius)* **(Notarul anonim),** autorul celei mai vechi cronici maghiare păstrate și intitulate „Faptele ungurilor" *(Gesta Hungarorum)*. Foarte probabil identic cu fostul notar al regelui Bela III (1172–1196). Și-a făcut studiile la Paris și a fost înalt prelat al bisericii maghiare, poate chiar episcop al Transilvaniei, spirit luminat și bun cunoscător al stărilor din terit. românești intracarpatice. A cunoscut și folosit *Gestae* maghiare mai vechi (azi pierdute), din sec. 11. Cronica lui pe care a redactat-o probabil către anul 1200 este izvorul principal pentru cunoașterea realităților din interiorul arcului carpatic în vremea venirii maghiarilor (896) și în deceniile următoare. Informațiile referitoare la români și la voivodatele românești situate la E de Tisa, atacate de maghiari în primii ani ai sec. 10, se află în cap. XI, XIX–XXII, XXVIII, LI și LII (Bihor), XXIV–XXVII (Transilvania istorică) și XI, XLIV (Banat). Despre voievodatul (ducatul) Bihorului, **A.** relatează că se întindea de la Mureș la Someș și de la Tisa la Munții Apuseni, avîndu-și centrul în cetatea Biharea unde rezida „ducele" Menumorut. După ce a respins un prim atac al călăreților maghiari, Menumorut a fost silit să se refugieze în zona împădurită a voievodatului său (codrii „Ygfon"), iar cetatea Biharea, apărată de ostașii săi, a fost cucerită după un asediu de 13 zile. Conform relatărilor aceluiași **A.**, în primii ani ai sec. 10 în Transilvania domnea peste „români și slavi" *(Blasii et Sclavi)* un „oarecare român" *(quidam Blacus)* numit Gelu. Acesta a încercat să iasă la porțile Meseșului în fața năvălitorilor maghiari dar, depășit de iuțeala deplasării lor, a fost silit să accepte confruntarea pe rîul Almaș unde a fost învins de cavaleria maghiară. Încercînd să se refugieze la „cetatea sa de lîngă rîul Someș", Gelu a fost ajuns din urmă și ucis într-o luptă inegală dată pe malul rîului Căpuș. Despre atacurile maghiare împotriva voievodatului stăpînit de „ducele" Glad între Mureș și Dunăre, produse probabil ceva mai tîrziu (927), **A.** oferă de asemenea informații detaliate, pomenind oastea lui Glad compusă din „cumani (probabil pecenegi), bulgari și români", confruntarea armată de pe malul rîului Timiș și cetățile aflate pe malul Dunării. Deși s-a încercat și se mai încearcă contestarea veridicității informațiilor lui **A.**, știrile pe care el le-a consemnat sînt confirmate de alte izvoare. Cercetările mai noi au subliniat valoarea și temeinicia cronicii sale, iar săpăturile arheologice din ultimele decenii confirmă prezența și vechimea așezărilor și cetăților menționate în textul său.

B. Hóman, *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII századi leszármazói*, Budapesta, 1935; G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, I, București, 1934; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, 24–32.

R.P.

anseamensi v. Samum

antablament (< fr. *entablement*), partea superioară ieșită în afară a unei construcții antc., care susține acoperișul. Se compunea din → arhitravă, → friză și → cornișă. Fragmente din **a.**

www.mnir.ro

de la edificii greco-romane sînt cunoscute la → Histria, → Tomis, → Callatis, → Tropaeum Traiani, → Ulpia Traiana Sarmizegetusa etc.

A.B.

antă (< lat. *anta*), inițial la templele gr., părți terminale ale zidurilor → cellei (tipul „in antis"), care se prelungeau pînă la linia coloanelor → pronaosului. În epoca elenistică și romană devin → pilaștri de aceeași lăț. cu diam. coloanelor încadrate și avînd de obicei → capiteluri diferite de ale acestora. Sistemul s-a generalizat la fațadele de case și temple în epoca romană imperială și la anumite categorii de monumente funerare sau votive provenind din tipul attic, întîlnite în Dobrogea și Dacia.

A.B.

antecessores (antecursores) (lat.) (în armata romană), termen tehnic desemnînd elemente de cercetare apropiate de coloana principală. A. aveau ca principală misiune cercetarea amănunțită a terenului, a căilor de acces și alarmarea forțelor principale în caz de atac inopinat.

M.Z.

antefix (< lat. *antefixum*), figură de lut ars în relief fixată pe acoperișul templelor sau caselor greco-romane, de obicei la capătul șirului de olane ce acoperea muchiile a două rînduri de țigle. Inițial a avut un rol apotropaic. A. reprezentînd Gorgona de la templul Afroditei de la → Histria (sec. 6–5 î.Hr.) este unul dintre cele mai vechi cunoscute în țară; mai frecvente sînt a. romane (Dacia și Dobrogea).

A.B.

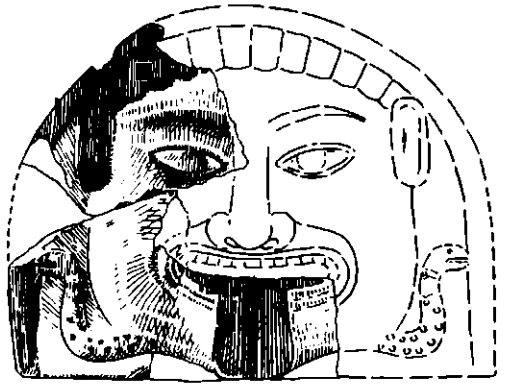

Fig. 18. Antefix de ceramică (gorgoneion) (sec. 6–5 î.Hr.), descoperit la Histria.

Anternius Antoninus (sec. 2 d.Hr.), tribun al *coh. I Cilicum* în anii 177–179. Din ordinul guvernatorului → Helvius Pertinax (viitorul împărat roman), a supravegheat în acei ani, potrivit unei inscripții în lb. lat. în piatră descoperite la → Cetatea (jud. Constanța), încetarea litigiului teritorial dintre → ausdecensi – traci aduși de romani în Dobrogea la sfîrșitul sec. 1 î.Hr. – și geții din regiune (numiți în document daci), fixînd limitele terit. celor două neamuri cu pietre de hotar.

DID II, 164–165; A. Aricescu, *Armata*, 58 și 95.

A.B.

Anthusa, probabil goto-romană, „prea nobila fiică a strălucitului *comes* Gibastes", menționată de o inscripție în lb. gr. descoperită printre ruinele capelei-anexă a bazilicii cimiteriale de la Axiopolis (sec. 5–6).

MPR, 104–105, nr. 72; *IGLR*, nr. 195.

I.B.

Antiochia in Pisidia (azi Yalvaç, Turcia), colonie romană (cunoscută și sub numele de Caesarea) din provincia Galatia. Două monede emise sub → Gordian III și → Gallienus par să provină din Dobrogea, dacă nu cumva chiar din → Tomis.

A. Krzyżanowska, *Monnaies coloniales d'Antioche de Pisidie*, Varșovia 1970; A. Vertan, în *Pontica*, 14, 1981, 283–287; Al. Popeea, în *Însemnări didactice*, Constanța, 1982, 32.

G.P.B.

Antiochia pe Oronte (azi Antakya, Turcia), oraș antc. întemeiat de Antigonos Monophtalmos; capitală a seleucizilor, apoi a Syriei romane și în sec. 4 d.Hr. reședință imperială. *Cohors I Antiochensium* participă la războaiele dacice și construiește între 102 și 105 d.Hr. castrul de la → Drobeta (*IDR*, II, 28–29, nr. 14 și 14 bis). Atelier monetar imperial cu numeroase emisiuni de → denari și → antoninieni care au circulat în sec. 3. d.Hr. în Dacia și Moesia Inferior, unde s-au găsit în tezaure din perioda crizei și izolat. Monede de bronz de la → Filip Arabul s-au descoperit la → Tomis și la → Rumula. O alta din sec. 2 d.Hr. s-a aflat la → Histria. Din sec. 4 s-au descoperit atît monede de bronz cît și → *siliquae* de argint, nu numai în terit. care continuau să facă parte din Imp. ci și în fosta provincie Dacia. Monedele bizantine din sec. 6–7 emise la A. sînt relativ bine reprezentate în Dobrogea, unde atelierul se află pe locul V, după cele de la → Constantinopol, → Nicomedia, → Thessalonic, → Cyzic și produsele sale apar și la N de Dunăre.

B. Mitrea, în *SCIVA*, 30, 1979, 1, 63–77; R. Ocheșeanu, în *BSNR*, 77–79, 1983–1985, 131–133, 159–167; Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, în *SCIVA*, 31, 1980, 3, 390–395.

G.P.B.

Antonia Minor (36 î.Hr.–37 d.Hr.), fiica triumvirului Marcus Antonius și a surorii lui Augustus; soția fratelui împăratului Tiberius și mama generalului Germanicus și a împăratului Claudius. A contribuit la proclamarea împăraților Tiberius și Caligula și a primit titlul *Augusta* în 36 d.Hr. S-au emis monede imperiale și provinciale cu efigia ei,

www.mnir.ro

bustul A. figurînd şi pe emisiuni monetare de la Tomis.

B. Pick, K. Regling, I, 2, nr. 2583; 2584.

A.Ş.

Antonia Tryphaena (sec. 1. d.Hr.), fiica lui Polemon I, regele Bosporului şi a reginei Pythodoris (nepoată a triumvirului → Marcus Antonius). Căsătorită cu regele trac Cotys I (fiul lui Rhoemetalces I) dinastul care avea să fie atît de des invocat de Ovidius în elegiile sale. A.T. a supravieţuit morţii soţului ei din 19 d.Hr. (de la care a avut trei copii: Rhoemetalces III, Polemon şi Cotys) şi a obţinut pedepsirea asasinului (→ Rhascuporis) acestuia. Este menţionată mai tîrziu la Cyzic în 37/38 d.Hr. ca participînd la celebrarea cultului Drusillei, sora lui → Caligula.

PIR, I², 175 nr. 900 (A. Stein).

A.S.

antoninian (< lat. *antoninianus)*, monedă introdusă de împăratul → Caracalla în 215 d.Hr., avînd o greutate de cca 5 g şi un titlu de argint de cca 50% . Valora foarte probabil 2 → denari. Pe a. împăraţii sînt reprezentaţi cu coroană radiară. Emişi la începutul domniei lui → Macrinus şi a lui → Elagabal, a. dispar apoi o vreme. Emiterea lor se reia de către Pupienus şi Balbinus în 238 d.Hr., pentru ca sub → Gordian III şi mai ales → Filip Arabul a. să reprezinte nominalul de argint emis cu prioritate şi apoi în exclusivitate. Titlul a. începe să se altereze sub Filip Arabul la → Antiochia, ca apoi în 253 d.Hr. şi chiar ceva mai înainte să se altereze şi la Roma ajungînd la cca 35% (la Antiochia în 251 – 253 abia atinge cca 20%). În ciuda unor încercări de a-l stabiliza prin reforme monetare, a. scade şi ca greutate şi ca titlu ajungînd la 3,3 g şi la 5% sau chiar 2% argint (→ Claudius II). Se aruncă pe piaţă, în condiţii de inflaţie, cantităţi uriaşe de a. Prin reforma din 274, → Aurelian emite a. de 1/84 livră cu un conţinut de argint de 4%, monedă pe care mulţi numismaţi o numesc *aurelianus* şi care se menţine pînă la reforma lui → Diocleţian din 294 d.Hr., cînd se emite o monedă de argint, în paralel cu o nouă monedă de → billon, → follis. În atelierele orientale se continuă în vremea → tetrarhiei emiterea unui pseudo-a.

D. Protase, în *SCN*, 2, 1958, 253–268; I. Winkler, în *OCD*, 567–573; P. Le Gentilhome, în *RN*, 4, 1962, 152–159; L.H. Cope, în *NC*, 7, 1967, 107–131; id., în *NC*, 9, 1969, 145–161; J.-P. Callu, *La politique monétaire des empereurs romains de 238 à 311*, Paris, 1969, 197–407; D.R. Walker, *The Metrology of the Roman Silver Coinage*, III *From Pertinax to Uranius Antoninus*, *BAR*, I.S. 40, Oxford, 1978, 64–71.

G.P.B.

Antoninus Pius (Titus Aurelius Fulvius Boionius Arrius Antoninus, înainte de adopţiune) **(Titus Aelius Hadrianus Antoninus**, după adopţiune) (n. 19 sept. 86 d.Hr., Lavinium – m. 7 mart. 161 d.Hr., Roma), împ. (138–161 d.Hr.), din dinastia Antonină, originar din Gallia Narbonensis. După ce a parcurs treptele unei strălucite cariere a fost adoptat de → Hadrian la 25 febr. 138 d.Hr., adoptîndu-i la rîndul său pe → Marcus Aurelius şi → Lucius Verus. Proclamat împărat, la moartea lui Hadrian în iul. 138 d.Hr. A.P. a guvernat, spre deosebire de acesta, din Roma şi în bune raporturi cu Senatul, de la care a acceptat doar titlul de Pius. A fost căsătorit cu → Faustina Maior, *Augusta* pînă la moartea ei în 141 d.Hr., şi dintre copiii în număr de patru, doar → Faustina Minor a jucat un rol în istoria Imp. Înzestrat cu frumoase calităţi, bun administrator, atent faţă de provincii, s-a îngrijit îndeaproape de banul public, limitînd cheltuielile. Cu toate acestea a continuat distribuţiile imperiale şi a înfiinţat *Puellae alimentarie Faustinianae*. Deşi a lăsat la moartea sa 1/2 miliard de sesterţi în tezaur, pare a fi fost nevoit în 149 d.Hr. să scadă totuşi cu 5% conţinutul de metal preţios al denarului, poate ca urmare a cheltuielilor exorbitante prilejuite de aniversarea a 900 de ani de la întemeierea Romei, a cărei sărbătorire a organizat-o cu mult fast (148 d.Hr.). În politica externă au fost preferate soluţiile diplomatice şi tratativele, operaţiilor militare, împreună cu lucrări de consolidare a frontierelor şi de refacere sau extindere a reţelei rutiere. În Britannia şi Germania a construit cîte un nou → *limes* plasat la N de zidul lui → Hadrian, respectiv la V şi dublat apoi, fiind posibil ca tot atunci să se fi iniţiat sau să se fi lucrat la *Limes transalutanus* în Dacia, căci vechiul argument numismatic, care-l data în vremea lui Septimius Severus, este departe de a fi convingător. Castrul → Praetorium *I* a fost mărit şi întărit cu turnuri în 140 d.Hr. iar în 143 a fost ridicat în piatră castrul de la Gherla, ceea ce se întîmplă ceva mai tîrziu şi la Micia, Ilişua, Bologa, Gilău şi, eventual, Căşei. Stîlpii miliari de la Sinoe, Seimeni, Mircea Vodă şi Callatis atestă grija pentru drumurile dobrogene. Merită menţionată însă plîngerea locuitorilor din Chora Dagei. La Tomis, Callatis, Histria şi Troesmis s-au făcut construcţii noi, unele impunătoare, la Histria adăugîndu-se un portic deschis. La Porolissum s-a construit sau a fost reclădit în piatră un amfiteatru în 157 d.Hr. La Sarmizegetusa este onorat în 149–150 *Caius Curtius Iustus*, patron al oraşului, fost guvernator al Daciei, ajuns consul, în timp ce tomitanul *P. Aelius Caius* pleacă într-o ambasadă la A.P. la Roma. Nu au lipsit însă atacurile din afară, răscoalele sau momentele de tensiune şi nici luptele de durată, răscoala brittonilor din 145 d.Hr., incursiunile caledonienilor asupra limes-ului în Britannia în 158 şi 170, încordarea în relaţiile cu parţii (148–155), războiul din Africa (144–152). Dacia a

Fig. 19. Antoninus Pius.

www.mnir.ro

fost afectată înainte de aranjamentul din 143 d.Hr. eare a dat cvazilor un rege elientelar Romei şi în 156–157, dacă nu eumva data de început este 154 d.Hr. şi data finală 158 d.Hr., prefaţa războaielor mareomanice, la eare au participat → iazigii şi pe alt front → dacii liberi.

W. Hüttl, *Antoninus Pius*, Praga, 1936; M. Hammond, *The Antonine Monarchy*, Roma, 1959; D. Tudor, *Figuri de împăraţi romani*, 2, Bucureşti, 1974, 87–101; M. Chiţescu, în *SCIV*, 21, 1971, 3, 401–410; A. Avram, în *2050 de ani de la făurirea de către Burebista a primului stat independent al geto-dacilor*, Bucureşti, 1980, 117–126; Em. Coliu, în *Istros*, 1, 1934, 2, 262; Th. Sauciuc Săveanu, *Vitrasius Pollio şi oraşul Callatis*, 1936; I. Stoian, *Tomitana*, 103–104; *ISM*, I, nr. 75, 149–152, 316–317, 324–326; *ISM*, V, nr. 1, 10, 13–14, 21, 62, 129, 134, 140–141, 155 158; *IDR*, II, nr. 1, 587–588; *IDR*, III, 2, nr. 72–73.

G.P.B.

Antonius Claudius Alphenus Arignotus, T., cavaler roman, originar din Thyatira (Lydia), din tribul Quirina. Către sfîrşitul sec. 2 d.Hr., a avut o strălucită carieră militară (avînd comanda mai multor alae şi cohorte) şi administrativă (procurator imperial şi *logistes* [v. *curator civitatis*] al mai multor cetăţi gr.). Dintre numeroasele sale însăreinări mai importantă este comanda cohortelor moesiee, II Flavia Bessorum şi I Cilicum (ultima cu sediul în Dobrogea) ca şi a cohortei dacice, II Flavia Numidarum. Cu ocazia misiunii sale moesice **A.C.A.A.** va fi îndeplinit şi funcţia de *logistes* în municipiul *Tropaeum Traiani* (Adamclisi).

IGR, IV, 1213; L. Robert, în *Istros*, 1, 1934, 2, 216–220; H.G. Pflaum, *Carrières*, 1, 576, nr. 218 ter.

A.S.

Antonius Fabius, M. v. portorium

Antonius Hiberus, M. (sec. 2. d.Hr.), om politic roman, poate identic cu consulul din 133 d.Hr., guvernator al Moesiei Inferior între 137 şi 139 d.Hr. În această ealitate este menţionat într-o scrisoare a împăraţilor → Septimius Severus şi → Caraealla adresată locuitorilor oraşului → Tyras, precum şi în plîngerea locuitorilor din Laikos Pyrgos.

PIR, I^2, 163, nr. 836, 837 (Ed. Groag.); J. Fitz, *Statthalter*, 46; *CIL*, III, 781; *ISM*, I, 378.

A.S.

Antonius Hybrida, Caius (sec. 1 î.Hr.), om politic roman, vestit prin cariera sa însoţită de abuzuri şi scandaluri publice. În vremea lui Sulla a îndeplinit magistraturile de prefect în Asia (84 î.Hr.), questor înainte de 70 î.Hr., tribun al poporului în 68 î.Hr. ?, praetor în 66 î.Hr. şi consul în 63 î.Hr., împreună cu Cicero. În 62–61 î.Hr., ca guvernator al Macedoniei a întreprins unele expediţii împotriva dardanilor. Pretinzînd mari subsidii oraşelor gr. vest-pontice, a provocat răscoala acestora, care, în unire cu geţii şi bastarnii au reuşit să-l înfrîngă în apropierea Histriei şi să-l alunge (Dion Cass., XXXVIII, 10, 1). Din aceeaşi sursă rezultă că şi-a petrecut iarna 61 – 60 î.Hr. în oraşul Dionysopolis. În 59 î.Hr. a fost condamnat şi expulzat, pentru a fi rechemat în Senat, în 44, de către Caesar. A mai îndeplinit magistratura de cenzor în 42 î.Hr., împreună cu P. Sulpicius.

V. Pârvan, *Getica*, 77–78; C. Patsch, *Beiträge*, 5, 1, 39, 78; D.M. Pippidi, *DID I*, 280–282.

C.P.

Antonius Iulianus, C. v. portorium

Antonius Marcus (82–30 î.Hr.), general şi om politic roman, una dintre cele mai reprezentative personalităţi ale Rep. romane din sec. 1 î.Hr. Născut în jurul anului 82 î.Hr., **A.M.** a îndeplinit o serie de însărcinări militare pînă în 54 î.Hr., cînd, plecat în Gallia, a intrat în serviciul lui → Caesar. A luat parte la războiul acestuia cu → Pompeius Magnus, devenind rînd pe rînd augur (50 î.Hr.), tribun al plebei (49 î.Hr.) şi consul (44 î.Hr.), împreună cu Caesar. În 43 î.Hr. a devenit, împreună cu Octavian şi Lepidus, membru celui de-al doilea triumvirat, perioadă în care, la iniţiativa lui **A.M.**, au început proscripţiile membrilor partidei senatoriale, cărora le-a căzut victimă şi marele orator roman Cicero. După victoria de la Philippi din 42 î.Hr., împotriva lui Brutus şi Cassius, lui **A.M.** i-au revenit provinciile orientale ale Rep. Disensiunile dintre Octavian şi **A.M.**, agravate de căsătoria acestuia cu Cleopatra, regina Egiptului, au dus confruntarea de la Actium din 31 î.Hr., în

Fig. 20. Marcus Antonius.

urma căreia **A.M.** s-a sinucis. Printre dovezile legăturilor terit. ţării noastre cu Rep. romană din vremea lui **A.M.** s-a invocat, cu dreptate, marea cantitate de monede aflată în special în S Moldovei şi SE Transilvaniei, interpretată ca plată pentru mercenarii recrutaţi din aceste zone. Cît priveşte pe regele dac → Dicomes (al cărui regat a fost plasat în zonele menţionate tocmai pe baza acestor monede, localizare contestată însă ulterior) şi-a oferit fără îndoială ajutorul lui **A.M.** după ce fusese refuzat de Octavianus, dovadă că în cortegiul triumfal al lui Octavianus de după Actium a existat un număr de prizonieri daci. Ajutorul dat de Dicomes se baza pe o „alianţă" (Plutarh, *Antonius*, 63) în vreme ce acela promis dar nerealizat, ca urmare a unei trădări, de către → Rhoemetalces I, dinast sud-dunărean, viitorul prim rege al regatului clientelar odrys, se va fi bazat pe conceptul de

www.mnir.ro

auctoritas, în virtutea căruia orice conducător roman putea cere ajutorul dinaștilor din zonele nominal supuse autorității romane (Plutarh, *Apophtegmata Augusti*, 2). O a treia informație privind relațiile lui A.M. cu zonele noastre poate fi presupusă prin acțiunea de recrutare de mercenari din Thracia și Macedonia, acțiune compromisă de asemenea de o trădare (Dion Cass., L, 13, 8). În ceea ce privește dominația lui A.M. în orașele vest-pontice, formațiuni politice stabile care puteau deveni puncte ferme de expansiune, singura probă sigură ne-o oferă preotul Marcus Antonius Athenaios, cetățean al orașului → Odessos care va fi primit cetățenia romană de la A.M. între 42 și 31 î.Hr. (*IGB*, I², 46). În fața acestor dovezi este posibil ca acțiunea lui M. Licinius Crassus din 29/28 î.Hr. să fi fost destinată atragerii zonei sud-dunărene, dependentă pînă atunci de A.M., de partea noului stăpîn al lumii romane, Augustus.

H. Bengtson, *Gründriss*, 235–274; M. Chițescu, în *SCIV*, 30, 1968, 4, 655–665; id., în *Dacia*, *N.S.*, 18, 1974, 150; Al. Suceveanu, în *Pontica*, 2, 1969, 274–284.

A.S.

Antonius Rufus, C. v. portorium

Antonius Silvanus v. portorium

anți (lat. *Anti*; gr. Ἄντοι), uniune de triburi slave, menționată de izvoarele bizantine din sec. 6, al cărei terit. era situat aproximativ între Niprul mijlociu și Nistru. Împreună cu unele populații nomade din stepele nord-pontice, apoi cu sclavinii, a. vor întreprinde o serie de incursiuni militare la S de Dunăre, începînd din vremea lui Iustin I și pînă către sfîrșitul sec. 6. În prima jumătate a acestui sec., expedițiile organizate de a. au fost deosebit de numeroase, devenind o serioasă amenințare pentru Imp. Bizantin, ceea ce l-a determinat pe Iustinian I ca, în anul 546, să încheie cu ei o înțelegere, oferindu-le în schimbul menținerii păcii stipendii și cetatea → Turris de pe malul stîng al Dunării. În prima jumătate a sec. 6, marea masă a a. încă nu se stabilise pe terit. actual al României, după fiecare expediție cetele lor războinice întorcîndu-se în așezările de la răsărit de Nistru. Totuși, după cum informează unele izvoare scrise, grupuri mai reduse de a. continuau să rămînă în regiunile dunărene mai multă vreme, în căutare de pradă. Stabilirea lor temporară în număr mai mare se va produce abia în a doua jumătate a sec. 6, ca apoi la începutul sec. următor, cei mai mulți dintre aceștia să se deplaseze la S Dunării, numele lor nemaifiind menționat. Ca și la restul slavilor, cultura lor materială se afla pe o treaptă inferioară, în comparație cu aceea a localnicilor din regiunile Dunării de Jos. Unul dintre aspectele culturale slave arhaice, identificat în zona Niprului mijlociu și denumit de tip Penkovka, caracterizat, printre altele, prin vase lucrate cu mîna, de formă bitronconică și unele tipuri de fibule, a fost atribuit triburilor ante. În cadrul acestui aspect cultural sînt atestate și o serie de elemente specifice populațiilor de stepă, preluate de a. în urma contactelor cu aceștia. Identificarea urmelor de tip Penkovka și în regiunile extracarpatice ale României par să jalonеze drumul și direcția pătrunderilor a. către S Dunării de Jos.

M. Comșa, în *Balcanoslavica*, I, 1972, 9–28; V.V. Sedov, în *Problemy sovet.koi arheologiji*, 1978, 164–173; id., în *Enzyklopädie zur Frühgeschichte Europas*, Berlin, 1980, 28–32; D. Gh. Teodor, în *Interaktionen der Mitteleuropäischen Slawen und andere Ethnika im 6.–10. Jahrhundert*, Nitra, 1984, 261–266.

D.G.T.

Apa, com. în jud. Satu Mare, pe terit. căreia s-a descoperit (în 1939) un depozit din perioada mijlocie a bronzului (sec. 16–15 î.Hr.) alcătuit din: două spade cu mîner masiv, dintre care una avînd capul în formă de măciulie cu patru proeminențe, un topor de luptă cu capul în formă de disc cu buton, altul cu ceafa prelungită și arcuită, altul cu tub de înmănușare cilindric și cu ceafa în formă de evantai, precum și o apărătoare de braț, cu terminații spiralice. Toate piesele sînt de bronz și, cu excepția apărătoarei de braț, sînt bogat ornamentate cu motive spiralice realizate prin gravură fină. Într-un punct neprecizat de pe terit. com. s-a descoperit un mormînt vandalic (sec. 3 d.Hr.) din inventarul căruia făceau parte o sabie lată cu două tăișuri, un vîrf de lance, un pinten, o foarfecă, toate de fier, precum și un *umbo* de scut din bronz.

D. Popescu, în *Dacia*, 7–8, 1937–1940, 119–125; A.D. Alexandrescu, în *Dacia*, *N.S.*, 10, 1966, 123, 170, nr. 12–13; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*, 39.

I.H.C.

Apa Grădiștii v. Sargetia

Apahida, com. în jud Cluj, cu un terit. extrem de bogat în descoperiri arheologice. Cele mai vechi aparțin epocii neolitice, de cînd datează uneltele de piatră descoperite în vatra satului, „La Gîrlă", pe dealurile „Zăpoade" și „Cocor" și în punctul „Pădurice". Așezări neolitice (cu unelte și ceramică) se semnalează la km 13 de pe șosea, la V de sat, pe „Promontoriul de la stăvilar", în punctul „Contenit", pe platoul „Chibaia" și pe „Locul expoziției". Pe terasele joase ale dealului „Cocor" s-au găsit vase → Coțofeni și din → epoca bronzului; în grădina școlii o verigă din aceeași epocă, iar așezări contemporane pe malul drept al Someșului Mic, pe dealul „Rîtul satului" (ceramică și obiecte de bronz), lîngă calea ferată A.–Dej și lîngă „Rîtul viteilor" (ultimele trei → Wietenberg). La „Fijbája" se semnalează un mormînt hallstattian de incinerație, iar la „Rîtul viteilor" un cimitir de incinerație din aceeași epocă (I.G.). În punctul „Rîtul Ziceiilor", nu departe de halta C.F.R. a com. o necropolă celtică birituală (sec. 3–2 î.Hr.) (cca 70 morminte), prima de acest fel în Transilvania (săpături în 1900). Terasările în lunca Someșului și lucrările pentru construirea liniei ferate Cluj–Dej au afectat mult complexul funerar, precum și resturile unei locuiri din epoca bronzului (cultura Wietenberg). S-au salvat totuși prin cercetări sistematice 21 de morminte și resturile a

www.mnir.ro

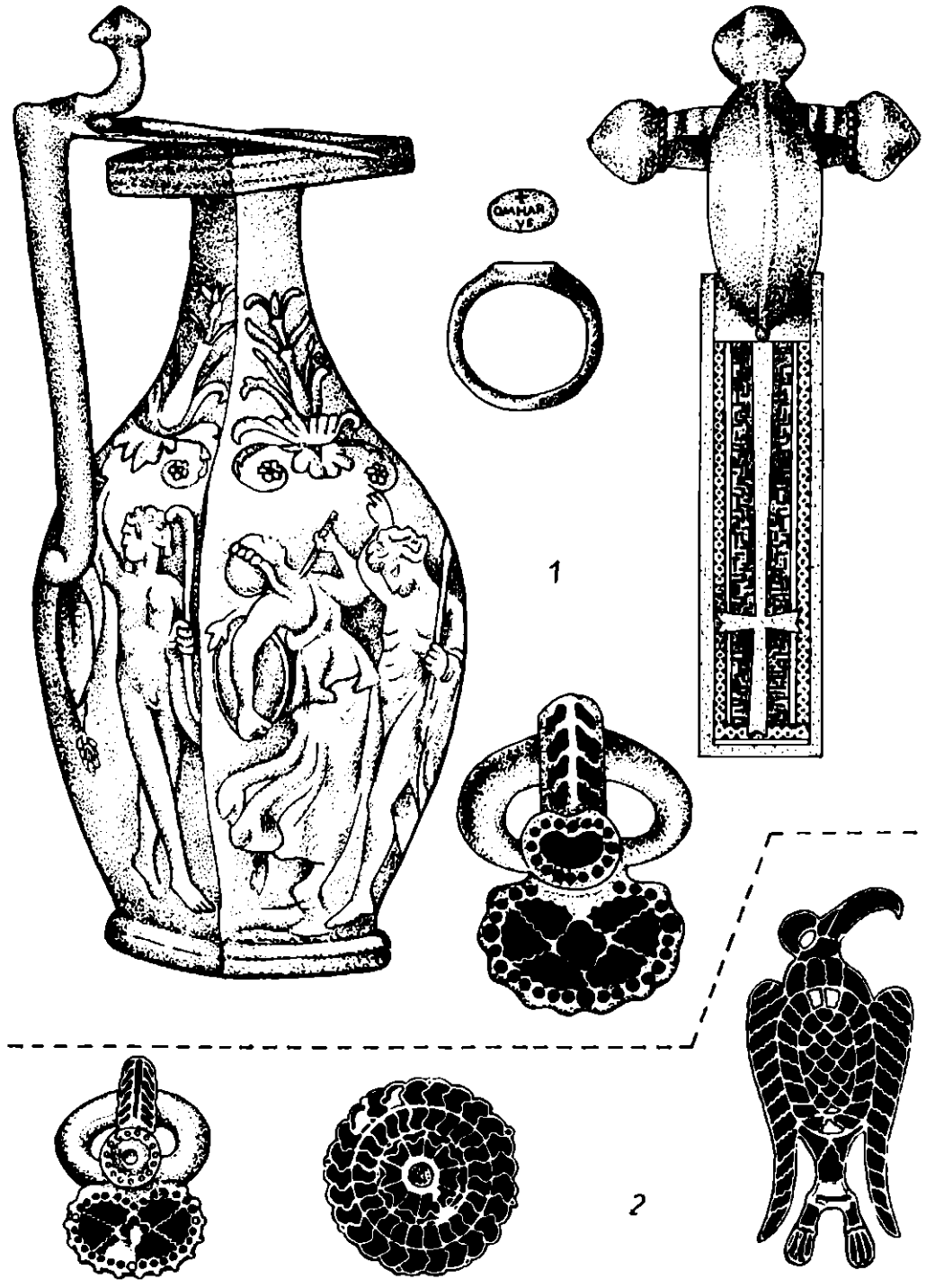

Fig. 21. Apahida: 1. Vas de argint şi bijuterii cu almandine din primul mormînt princiar; 2. Bijuterii cu almandine din al doilea mormînt princiar.

www.mnir.ro

cca 40–50 morminte. Ritul de înmormîntare aproape dominant a fost incinerația în groapă și rareori în urne. Descoperirea cîtorva oase necalcinate, dar smulse poate din morminte, îngăduie ipoteza existenței unor înhumați, ceea ce ar omologa necropola de la A. cu celelalte multe necropole La Tène din V țării, unde se constată fără excepție un biritualism funerar (incinerație și înhumație). Caracteristice în necropola de la A. sînt însă incinerările în groapă, de dimensiuni de peste 1 m diam. niciodată arse ritual, dar adîncite în solul viu. Depunerea oaselor calcinate și a inventarului metalic era de obicei izolată față de vasele funerare, precum și de ofrande de "carne" (resturi de porcine, ovine și chiar păsări). Piesele de podoabă (fibule, brățări din bronz, pandative etc), arme (spade, sulițe, cuțite de luptă din fier; un coif de fier cu obrăzarele întărite cu butoni, decorați și placați cu foaie de aur), cîteva piese de harnașament (zăbale de fier), arată că cimitirul a aparținut unei comunități prospere La Tène, din sec. 3–2 î.Hr., stabilite în valea Someșului Rece. Printre complexe salvate se numără și resturile a cîtorva morminte dintre care unul de incinerație în urnă, cu vase indigene, lucrate cu mîna (V.Z.). Tot din epoca La Tène se semnalează ceramică pe „Locul expoziției". Pentru epoca romană sînt cunoscute ceramica de la km 13 de pe șosea, așezările din punctele „După deal la tău" (construcții, cărămizi ștampilate, un altar închinat lui Dis Pater și Proserpinei), pe dealul „Cocor" (substrucții de clădiri, ceramică, opaițe, monedă de bronz) și pe dealul „Pădurița" (substrucții de clădiri, cărămizi, țigle, sticlă, fibule de bronz, unelte de fier, rîșnițe), *villae rusticae* la „Filleres" (construcții, ceramică, unelte de metal) și la „Tarcea Mică" (cu zid împrejmuitor, două clădiri, una cu hypocaust, ustensile de fier, monede, fibulă de bronz, opaițe, datate în sec. 2 și prima jumătate a sec. 3. d.Hr.), o clădire romană izolată între „Cocor", „Darvas" și „Pădurița," drumul roman, identificat pe valea Someșului. Din puncte neprecizate provin obiecte paleocreștine din sec. 5 (I.G.). Morminte princiare germane izolate datează din a doua jumătate a sec 5. Mormîntul nr. 1, descoperit în anul 1889, este de înhumație, orientat V–E, cu defunctul depus în sicriu de lemn. Inventarul funerar era alcătuit din recipiente de metal și piese de port sau de podoabă. Vasele sînt reprezentate de două căni de argint identice, fusiforme, cu patru fețe ornamentate cu scene bahice și un recipient de sticlă sau lemn de la care provin patru benzi și plăcuțe de aur. Dintre piesele de podoabă și de port, fibula de aur cu butoni fațetați în formă de bulbi de ceapă este cea mai reprezentativă. Alături de ea s-au găsit 3 inele de aur masiv; primul inel are incizate pe șaton o cruce și inscripția *OMHARUS*; al doilea inel-sigiliu, cu șaton rotund, pe care a fost incizată o inscripție-monogramă cu caractere gr. descifrată *OMAPOC*, iar al treilea avea incizate pe șaton patru cruci; 3 catarame de aur ornamentate în stil policrom, 5 pandantivi de aur în formă de clopoței atîrnați de un lanț din sîrmă de aur împletită și o brățară din aur masiv cu capetele îngroșate. După inventar, mormîntul pare să aparțină unui regișor de neam germanic, probabil gepid (Omharus) aflat într-o relație de federație cu Imp. Bizantin (Iord., *Getica*, 264). Mormîntul nr. 2, descoperit întîmplător în anul 1968, la cca 500 m de primul, este de înhumație, cu defunctul orientat V–E, depus în sicriu de lemn. Inventarul se compune din piese de port din aur, ornamentate în stil policrom (cataramă mare de aur cu placă poligonală asemănătoare cu cea din primul mormînt, limbi de cutea, fragmente de la două genți), obiecte de uz personal (cuțitaș cu mînerul acoperit cu o tablă de aur canelată, pahar de sticlă reparat în antic. asemănător celor din Norvegia, mărgele poliedrice, probabil pietre de joc), arme (spadă și fragmente de teacă, mîner de lance?), piese de harnașament și plăci din aur ornamentate în stil policrom de la o șa de lemn. La picioarele defunctului a fost depusă o ladă de lemn în care se aflau o parte din piesele de harnașament. Spre deosebire de primul mormînt, în care predominau piesele de factură bizantină, mormîntul nr. 2 păstrează încă puternice elemente răsăritene (obiceiul depunerii pieselor de harnașament, motivul vulturului, spada cu lamă lungă și îngustă). De altă parte, atît unele detalii stilistice cît și unele piese de inventar (genții, zăbalele încrustate cu argint, cuțitașul cu mîner acoperit cu tablă de aur canelată etc.) sînt rezultatul unor influențe culturale recepționate în a doua jumătate a sec. 5 din mediul civilizației antc. tîrzii din bazinul mediteraneean sau din V Europei. Toate la un loc permit atribuirea mormîntului nr. 2 de la A. unui reprezentant al aristocrației barbare, eventual ostrogot, sau, după spadă, mai probabil gepid, de la mijlocul sau din a doua jumătate a sec. 5. Mormîntul nr. 3 a fost identificat numai printr-o cataramă de aur cu placă poligonală, ornamentată în stil policrom, descoperită întîmplător în anul 1978, asemănătoare celor două catarame mari din mormintele 1 și 2, piesă prin care mormîntul se datează în a doua jumătate a sec. 5. Din descoperiri izolate de pe terit. comunei (morminte?) provin: un vas de lut lucrat la roată, ornamentat prin lustruire, un inel de bronz, o pereche de cercei de argint cu cub poliedric masiv și un inel oval de la o cataramă, obiecte care aparțin primei jumătăți a sec. 6 (R.H.).

CIL, III, 7656; I. Marțian, *Rep.*, 20; M. Roska, *Rep.*, 24, nr. 92; V. Pârvan, *Getica*, 192, 372, 503, 512, 516–517, 528, 542, 551, 564, 568, 576–8; I. Nestor, *Stand*, 92–3, 153, 155; *IstRom*, 236–7, 708; I.H. Crișan în *ActaMN*, 8, 1971, 37–70; D. Protase, în *ActaMN*, 9, 1972, 163–176; I. Mitrofan, în *ActaMN*, 10, 1973, 150; H. Daicoviciu, N. Vlassa, în *ActaMN*, 11, 1974, 9–12; N. Fettich, *Arch. Hung.*, 32, 1953, 145–148; J. Werner, în *Kölner Jahrbuch*, 9, 1967/68, 120–124; K. Horedt, D. Protase, în *Germania*, 50, 1–2, 1974, 174–220; Șt. Matei, în *ActaMN*, 19, 1982, 387–391; K. Horedt, *Untersuchungen*, 88.

V.Z.; R.H. și I.G.

Apaturios *al lui Euelpistos* (sec. 2–3 d.Hr.), ilustru personaj tomitan din vremea Severilor, menționat într-o inscripție ridicată de el însuși zeilor îndurători (εὐτυκοῖ). A fost patron, administr-

www.mnir.ro

al casei (tribului) şi conducător, de două ori, al tribului → Hopletes, ca şi tatăl său, Euelpistos al lui Poseidonios.

I. Stoian, *Tomitana*, 62.

A.S.

apeduct (< lat. *aquaeductus)* (în epoca greco-romană), ansamblu de construcţii servind ca mijloc pentru transportul apei potabile, de la sursă la consumator. Termenul internaţional de a. este derivat în lb. moderne din lat. Deşi construcţii hidraulice de acest tip sînt documentate arheologic şi în lumea gr. (însă nu pe terit. ţării noastre), a. şi-a obţinut o consacrare definitivă în istoria arhitecturii în epoca romană, atît prin impresionantele realizări inginereşti, care au dăinuit în bună parte plină în zilele noastre (Italia, Franţa, Africa), cît şi prin reflecţiile teoretice, în frunte cu manualul de arhitectură datorat lui Vitruvius, în care un capitol aparte (8, 6) este rezervat acestor construcţii, şi cu „monografia" lui Frontinus, *curator aquarum* în vremea lui Traian. A. *roman* se prezintă sub trei forme: *subteran, aerian* sau *mixt*. Din punct de vedere constructiv, a. poate fi conceput ca *specus* (jgheab realizat din blochete de piatră sau cărămizi căptuşite în *opus signinum*, pentru a se asigura etanşeitatea, şi acoperit cu dale de piatră) sau cu o conductă din *tubuli* de argilă (olane îmbinate cap la cap). Traseul oricărui a. cuprindea următoarele elemente: a) *castellum (caput aquae)*, instalaţia de captare a apelor izvorului; b) a. propriu-zis, prevăzut din loc în loc cu guri de aerisire şi de curăţire *(putei)*; c) *castellum ad muros*, situat în apropierea locului de destinaţie şi servind pentru filtrarea şi dirijarea apei în funcţie de principalele utilităţi (→ thermae, fîntîni, consum casnic). Se obţinea astfel un sistem hidraulic complex, la care erau racordaţi prin canale de aducţiune sau scurgere *(cloaca)* toţi consumatorii din oraş. În unele cazuri cele două tipuri de a. sînt dispuse în paralel pe acelaşi traseu: *specus* şi, pentru suplimentarea debitului sau ca rezervă în caz de defecţiuni, a. de *tubuli*. Principiul hidraulic de funcţionare cel mai folosit era scurgerea liberă (folosindu-se diferenţa de nivel între *caput aquae* şi locul de destinaţie), însă existau şi a. sub presiune. Dacă Vitruvius recomanda o pantă de scurgere de 5‰, cercetările au dovedit că în practica aceasta era foarte diferită, oscilînd uneori, chiar pe parcursul aceluiaşi a., între 0,02‰ şi 10‰. În Dacia s-au cercetat a. de la → Ulpia Traiana Sarmizegetusa, → Romula-Malva, iar în Dobrogea sînt binecunoscute a. de la → Histria, → Tropaeum Traiani, → Tomis. Toate a. descoperite pe terit. României, fie ele de tip *specus* → sau din *tubuli* sînt subterane. Dispunem de cîteva elemente privind reţeaua de canalizare în principalele municipii şi colonii romane.

D. Tudor, *Arh. rom.*, 115–122; M. Biernacka-Lubánska, *Wodociagi rzymskie o wczesnobizantyskie z obszaru Mezji Dolnej i Północnej Tracji*, Varşovia, 1973; M. Botzan, *Apele în viaţa poporului român*, Bucureşti, 1984; Al. Avram, O. Bounegru, în *SCIVA*, 37, 1986, 3, 262–267.

A.A.

apices (lat.), în inscripţiile lat. dintre sec. 1 î.Hr.–3 d.Hr., dar mai frecvent în cele din sec. 1–2 d.Hr., accente ascuţite puse de obicei deasupra vocalelor lungi, uneori şi deasupra diftongilor. Cu sens special, a. desemnează extremităţile liniuţelor componente ale literelor, extremităţii care de-a lungul epocilor elenistică şi romană imperială au avut forme diferite (de la simple îngroşări, la bifurcarea în formă de "coadă de rîndunică") şi constituie astfel o caracteristică a paleografiei inscripţiilor gr. şi lat. şi un indiciu util pentru datarea acestora.

M. Guarducci, *Epigrafia greca*, I, Roma, 1967, 372–377; I. Calabi Limentani, *Epigrafia latina*, Milano, 1967, 372–377.

A.Ş.

apicultura se înscrie printre ocupaţiile de seamă ale geto-dacilor, mierea constituind marfă principală în schimburile practicate de aceştia. Numărul mare de albine în ţinuturile de la N Dunării este menţionat încă de Herodot (V, 10). Polyb. (IV, 38, 4) vorbeşte despre mierea şi ceara importată în Grecia din Pont. De la Strab. (VII, 3, 3) aflăm că o parte a preoţimii geto-dacice nu se atinge de carnea turmelor şi se hrăneşte cu miere, lapte şi brînză. Pentru a., geto-dacii foloseau ca stupi trunchiuri de copaci scobiţi sau coşniţe împletite din nuiele şi lipite cu lut (I.H.C.). Claudius Aelianus *(De natura animalium*, II, 53*)* afirmă că în Scythia există albine, sciţii ducînd mysilor miere făcută de ei şi încheie „să nu mi se ia în nume de rău faptul că înfăţişez lucruri contrare celor scrise de Herodot". Epoca romană cunoaşte o deosebită dezvoltare a a., în lucrările aşa-numitor → agronomi *(scriptores rerum rusticarum)* întîlnindu-se numeroase consideraţii despre amplasarea şi construcţia stupilor precum şi despre recoltarea mierei (A. Ş.). Bazată pe vechi tradiţii (ale căror ecouri au fost reperate şi în folclorul românesc modern), favorizată de existenţa unei bogate flore melifere şi permiţînd obţinerea fără eforturi deosebite a celor două produse foarte apreciate, mierea (ca aliment dar şi pentru proprietăţile sale terapeutice) şi ceara, a. s-a menţinut ca ocupaţie complementară şi s-a dezvoltat pe tot parcursul mil.en. 1 d.Hr. Continuitatea este clar dovedită de originea lat. a termenilor principali, comuni în practicile tradiţionale legate de această ocupaţie (albină, ceară, fagure, miere, stup etc.), iar în cursul multiplicării procedeelor s-au preluat unii termeni de la vechii slavi şi de la alte popoare (matcă, mied, prisacă, roi etc.). Se consideră, pe baza studiilor etnografice şi a situaţiei cunoscute pentru unele zone ale Europei, că se practica pe lîngă a. propriu-zisă recoltarea stupilor sălbatici. Pentru sec. 5 există mărturia lui → Priscus din Panion, cu privire la prepararea, în satele nord-dunărene din sfera dominaţiei hunice, a miedului, băutură din miere fermentată prezentă, pînă în feudalismul tîrziu, în consumul curent al populaţiilor europene din afara limitei de N a cultivării viţei de vie, ca şi în regiunile de tranziţie, cum este cazul spaţiului carpato-dunărean (E.N.).

www.mnir.ro

M. Comşa, în *Carpica*, 12, 1980, 243–252; E. Gren, *Kleinasien und der Ostbalkan in der wirtschaftlichen Entwicklung der römischen Kaiserzeit*, Uppsala, 1941, 77; Chr. M. Danov, *RE*, IX, Supplbd., 1962, col. 1002–1003; V. Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978, 242–253.

I.H.C.; A.S. şi E.N.

Apis, divinitate egipteană. Adorată sub înfăţişarea taurului sfînt de la Memphis a avut la origini atribute corelate fertilităţii şi creşterii plantelor, cumulînd treptat anumite roluri care o alăturau altor mari divinităţi egiptene. Vestigiile cultului lui A. în Dacia romană reprezentate prin două monumente lapidare găsite la Potaissa (unul anepigraf şi celălalt cu menţiunea numelui zeului) şi cele trei statuete de bronz de la Bologa, Napoca şi Porolissum indică o răspîndire restrînsă. Pentru ultimele nu poate fi total exclusă şi posibilitatea că au aparţinut unor monumente dolicheniene.

S.S.

aplica, parte componentă a unor elemente de port, utilizată în toată antic. Fabricate în serii mai mari în epoca romană, erau confecţionate de obicei din bronz, dar şi din metale preţioase, iar alteori aurite sau argintate. Au evoluat formal între sec. 1–7 potrivit modei, necesităţilor şi totodată contactelor culturale. Alte categorii de a. existau la îmbrăcămintea militară, la piesele de armură şi de harnaşament şi ceva mai rar, la cele sau mobilier. Erau realizate mai ales prin turnare şi cizelare, iar unele dintre cele folosite la port sau mobilier, şi prin ştanţare. Cu excepţia categoriei realizate prin ştanţare, care cuprinde şi reprezentări antropomorfe sau animaliere, a. reiau mai ales imagini vegetale stilizate, repertoriul limitîndu-se în ansamblu la cel al artei minore decorative greco-romane în genere. Efectul este obţinut prin relief, fie, cel mai frecvent, prin combinarea acestuia cu ajurul, golurile lăsînd să se vadă prin desenul realizat materialul de care a. era prinsă (piele, stofă etc.), de obicei cu nituri. Potrivit reprezentărilor artistice romane din epoca Dominatului (mai ales pictură şi mozaicuri din sec. 4–6), în această perioadă preferinţa pentru *cloisonné* în decoraţia vestimentară modifică în direcţia predilecţiei pentru această tehnică şi aspectul a., cu deosebire de la un nivel social şi militar în sus. Moda este bine cunoscută şi ilustrată în descoperirile din *barbaricum*, unde, în cadrul fenomenului de imitaţie a Imp. Roman, asemenea piese apar ca importuri (alteori prăzi ori subsidii), sau produse ale unor meşteşugari veniţi de acolo şi imitaţii locale. De remarcat, tot în Imp. şi în special pentru sec. 5–6, apariţia tot mai frecventă în decoraţia a. a însemnelor creştine şi printre ele mai ales a crucii. La noi s-au descoperit a. romane în aşezările şi necropolele daco-romane şi romane tîrzii, numeroase alte asemenea piese fiind identificate şi în afara provinciilor, în mediul populaţiilor autohtone sau alogene, dar constituind, şi acolo, în mare parte, importuri din Imp. (sau subsidii), sosite împreună cu piese de îmbrăcăminte de aceeaşi origine. Amintim, pentru epoca Principatului, unele piese de la Ulpia Traiana, Porolissum, Slăveni, Praetorium I, Răcari, Histria, Teliţa, Tropaeum Traiani etc., precum şi din necropolele de la Tomis ori Noviodunum, iar pentru sec. 4–6, unele a. de la Tomis şi mai ales din necropolele de la Piatra Frecăţei şi Callatis. Unele a. din aceste ultime două obiective contribuie la datarea mai exactă a unor piese specifice epocii migraţiilor, precum şi la precizarea originii romano-bizantine a unor piese analoage descoperite în mediul extraprovincial.

DID II, passim; D. Tudor, *OR*[4], passim; *Tropaeum I*, passim; *DEAVR*, 36 şi 332; *Histria VI*, passim; C. Preda, *Callatis*, 44.

A.B.

apodyterium v. **therme**

Apoldu de Jos, com. în jud. Sibiu, pe terit. căreia a fost descoperit un tezaur de monede romane imperiale, unul dintre depozitele puţin numeroase în al treilea sfert al sec. 3 d.Hr. în provincia Dacia. Cuprindea 206 piese, dintre care s-au precizat 189 denari de la Clodius Albinus la Gordian III şi cinci antoninieni de la Trebonianus Gallus (251–253 d.Hr.), lipsind emisiunile intervalului dintre domniile ultimilor doi împăraţi (244 –250 d.Hr.), situaţie care a fost pusă în legătură cu tendinţa de tezaurizare a denarilor într-o perioadă cînd acest nominal devenise mai puţin frecvent.

I. Winkler, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, 421–428.

E.N.

Apoldu de Sus, sat în com. Miercurea Sibiului (jud. Sibiu) de pe terit. căruia, din puncte neprecizate, provin o secure neolitică, o brăţară hallstattiană de aur, 10 monede dacice de argint, o drahmă din → Dyrrhachium şi ceramică dacică. Alte descoperiri: un lanţ de aur şi o verigă spirală, hallstattiene, în pădurea „Dumbrava"; un tezaur cu monede romane republicane, descoperit în 1860, la N de sat, din care se cunosc 499 emisiuni (marea majoritate denari, dar şi cîţiva *quinarii* şi *victoriati*) din perioada 189/180–41 î.Hr. şi o imitaţie; turnuri, lîngă sat şi o întinsă aşezare de epocă romană, cu cimitir. În acest punct s-au descoperit substrucţii de clădiri, reliefuri funerare, medalioane funerare, inscripţii, cărămizi (unele cu ştampila *leg. XIII Gemina*), ceramică, monede. La S de sat se semnalează ceramică din sec. 11–12.

J.F. Neigebaur, *Dacien*, 292; C. Gooss, *Chronik*, 45–46, 99, 135; Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, 780, 822, 856; Gr. Florescu, în *Dacia*, 7–8, 1937–1940, 147–155; B. Mitrea, în *EDR*, 10, 1945, 30, 107; K. Horedt, în *Sargetia*, 3, 1956, 115; M. Chiţescu, *RRCD*, 98–102, nr. 6.

I.G. şi E.N.

Apollodoros *din Damasc* (cca 60– cca 125 d.Hr.), arhitect roman de origine siriană, unul dintre cei mai mari artişti ai epocii imperiale romane. L-a însoţit

www.mnir.ro

pe Traian în războaiele dacice ca inginer militar. Mai tîrziu, intrat în conflict cu Hadrian, a fost exilat şi apoi ucis din ordinul împăratului. Portretul său a fost ipotetic identificat datorită unui bust provenind de la Roma (păstrat în gliptoteca din München), avînd numele înscris cu litere gr. El mai poate fi recunoscut pe Columna lui Traian, într-un grup care îl prezintă pe Traian sacrificînd în preajma podului de peste Dunăre. Scrierile ante. consemnează cele mai importante opere arhitecturale ale lui A.: podul de peste Dunăre, de la Drobeta; un *odeon* la Roma (probabil refacere a celui construit de Domiţian); un circ în lung. de 2 stadii (eventual *circus Hadriani)*; un *gymnasion* (identificabil cu thermele de pe Esquilin, menţionate de Pausanias); „Forul lui Traian". A fost şi autorul unui tratat pehtru construcţia maşinilor de război, *Poliorcetica*, ajunsă pînă la noi în stare fragmentară. Istoricii moderni i-au atribuit (chiar şi parţial) contribuţia la ridicarea altor edificii: porturile de la Ostia şi Centumcellae, arcurile de la Ancona şi Beneventum. *Podul de peste Dunăre* a fost ridicat în intervalul de pace dintre cele două războaie dacice ale lui Traian. Considerat ca a opta minune a lumii, a fascinat generaţiile, din antic. pînă în epoca modernă. Dintre scrierile ante., cele mai importante ştiri se află în *Istoria romană* a lui Dion Cass. (LXVIII, 13, 1); apoi la Procopius (sec. 6) şi Ioannes Tzetzes (sec. 12); alte scrieri s-au pierdut (Philetairios, *Construcţii de porturi*, şi Theophilus Patricius, *Aşezări de temelii la malul mării*). Podul este reprezentat în două tînduri pe Columna lui Traian şi cu totul schematic pe o monedă din anul 105 d.Hr. Cercetările arheologice moderne au adus date noi despre sistemul de construire a podului. Urmează apoi *Forul lui Traian*, care ocupa o suprafaţă de 116 x 95 m; intrarea, în partea de S–E, o forma un arc de triumf, cu o singură deschidere, înălţat în onoarea împăratului, în 117 d.Hr. În mijlocul Forului se afla statuia de bronz aurit a lui Traian. În spatele statuii se ridica *Basilica Ulpia*, înconjurată de un portic dublu, împodobit cu statui ale unor personaje ilustre ale antic. romane, trofee de război şi statui ale dacilor învinşi; în spatele acesteia, în partea de N–V a Forului, se aflau cele două biblioteci, lat. şi gr., iar între acestea → *Columna*. Spre N–V forul era închis de templul lui Divus Traianus.

R. Bianchi Bandinelli, în *EAA*, 1, 1958, 477–480; D. Tudor, *Podurile*, 53–102.

C.C.P.

Apollon (gr. Ἀπόλλων, lat. *Apollo Phoebus)* (în rel. gr.), principală divinitate, zeul prezicerii viitorului şi al muzicii, al medicinii şi al artei de a trage cu arcul, protectorul turmelor şi al cirezilor, al navigaţiei şi al colonizării. Era asociat adesea cu progresele civilizaţiei, reprezentînd înalte principii morale şi religioase. A fost identificat cu *Helios* (Zeul Soare), în special în epocile elenistică şi romană. În mitologie, A. era fiul lui → Zeus şi al zeiţei Leto, fratele geamăn al zeiţei → Artemis. Născut în Insula Delos a ucis dragonul Python de la Delphi. Are numeroase epitete, între care *Pythios* („Învingătorul dragonului"), *Citharoidos*, („Cîntăreţul la → cithară"), *Iatros* („Medicul"), *Nomios* („Protectorul păstorilor"), *Agyieus* („Protectorul drumurilor"), *Soter* („Salvatorul"), *Delios*, *Clarios*. Cultul său fiind panelenic şi fiindu-i consacrate prima şi a şaptea zi din fiecare lună, i se dedicau numeroase sărbători, cele mai celebre fiind *Pythia* (la Delphi), → *Thargelia* (la Athena şi în cetăţile ioniene), *Pyanepsiu* (la Athena). Sanctuarele cele mai importante erau acelea cu → oracole de la Delphi, Theba, Delos, Claros şi Didyma (lîngă Milet). Atributele sale obişnuite sînt trepiedul oracular, cithara, arcul cu săgeţi, lebăda, cocoşul, grifonul, laurul şi palmierul. Există tipuri iconografice variate, create de Canachos, Calamis, Fidias, Scopas (A. *Citharedul*), Praxiteles (A. *Sauroctonul*) etc.; A. *Agyieus* era reprezentat printr-un stîlp conic. A. a fost introdus devreme în religia romană, ca zeu al sănătăţii şi al prevestirii (oracolul din Cumae), ulterior şi al muzicii. I s-a construit primul templu în 432 î.Hr., iar în 212 î.Hr. s-au instituit → concursuri *(ludi Apollinares)*. Augustus i-a construit grandiosul templu de pe Palatin. A. era principala divinitate protectoare a oraşelor Histria şi Tomis, unde preoţii săi erau → eponimi. Importanţa cultului lui A. la Histria, Tomis şi Callatis este evidenţiată de monedele autonome locale cu efigia zeului pe av. şi, uneori, cu atributele sale pe rv. În epoca romană, A. este reprezentat în cele trei cetăţi pontice pe av. cîtorva tipuri de monede şi pe rv. monedelor cu efigiile unor împăraţi din dinastia Antoninilor şi din cea a Severilor. Inscripţiile documentează cultul lui A. în special la Histria, unde atestă epitetele *Iatros* şi *Pholeuterios*, un portic sau un *propylon*, altarul, templul, statuia de cult din bronz a lui A. şi pe aceea a Letonei, cît şi relaţiile întreţinute de Histria cu oracolul lui A. din Chalcedon. La Tomis şi la Callatis sînt menţionate epigrafic epitetul *Agyieus* şi relaţiile cu oracolele lui A. din Claros şi, respectiv, din Delphi. O frîză de la Histria şi o statuie de la Tomis figurează pe A. *Citharoidos*. O descoperire excepţională este capul statuii de cult din marmură a lui Helios de la Histria, de la sfîrşitul sec. 3 î.Hr., de proporţii monumentale, purtînd cunună de raze şi avînd o expresie patetică ce aminteşte stilul lui Scopas. În Dacia romană cultul lui A. este documentat prin monumente puţin numeroase în ansamblu (dedicaţii, statuete şi gemme), descoperite atît în oraşe, cît şi în sate şi în *villae rusticae*. A. este menţionat fără epitet sau cu epitetele *Augustus*, *Parthicus*, *Pythius*, *Salutaris*, *Sanctus*, *Grannus* şi apare asociat şi uneori contaminat cu alte divinităţi.

B. Pick, I, 1, nr. 227–233; 328; 458–467; 478–481; 484; 487; 514–515; 519; B. Pick, K. Regling, I, 2, nr. 2406; 2459; 2494–2495; 2499; 2516–2519; 2538 şi *passim* între nr. 2611 şi 3167; *Histria III*, nr. 232–332; 541–571; 721–727; 731–732; Gr. Tocilescu, în *AEM*, 11, 1887, 33, nr. 32; I. Stoian, *Tomitana*, 148–160; *ISM*, I, *cf.* 539; G. Bordenache, *Sculture*, nr. 125; 293; ead., în *Dacia, N.S.*, 5, 1961, 194–197; *IDR*, II, nr. 193; 333; *IDR*, III/1, 144 şi nr. 127; *IDR*, III/2, nr. 191; 246; *IDR*, III/3, nr. 62; 275; 290; 384; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, *cf.* 401; M. Macrea, *Viaţa*, *cf.* 491; S. Sanie, *CODR*, 118–119; 159; M. Bărbulescu, *Interferenţe*, 232.

A.Ş.

www.mnir.ro

Apollonia Illyrica (azi Pojani, Albania), colonie gr. de pe coasta de E a Mării Adriatice, întemeiată, după tradiție în 588 î.Hr. de coloniști veniți din Corcyra. Aliată a Romei din 260 î.Hr., intră sub protecția ei în 229 î.Hr. A emis → drahme de argint în sec. 3–1 î.Hr. După o clasificare recentă cronologia absolută a drahmelor **A.I.** ar fi următoarea: Grupa A, subgrupa A I, anii cca 232–209 î.Hr.; subgrupa A II, anii cca 208–159/157 î.Hr.; subgrupa A III, anii cca 158/156–150/148 î.Hr., și grupa B, subgrupa B I, anii cca 149/147 î.Hr., – 105/103 î.Hr.; subgrupa B II, anii cca 104/102– 85/83 î.Hr. Drahmele emise de **A.I.** au pe av. vaca alăptînd vițelul (inițial spre dreapta la nivelul grupei A, apoi spre stînga), iar pe rv. un desen schematizat reprezentînd grădinile lui Alkinous și numele cetății prescurtat ΑΠΟΛ. Cu excepția unei drahme din subgrupa A III aflată la → Droheta împreună cu monede de tip → scordisc, drahmele **A.I.** descoperite pe terit. României sînt emisiuni din grupa B. Drahmele **A.I.** s-au emis mai puțin intens decît cele din → Dyrrhachium (cca 1 la 2), iar la noi sînt, față de acestea din urmă pe care le însoțesc în unele dintre descoperiri, în raport de 1 la 4 sau 5. Doar la Talpe drahmele din **A.I.** apar fără drahme din Dyrrhachium, fiind însoțite de denari romani republicani. Sînt majoritare în tezaurele de la → Sacalașău Nou unde apar și imitații, → Tileagd, → Șimleu Silvaniei, → Pianu de Sus și → Găești.

M. Chițescu, în *SCN*, 4, 1968, 355–362; O. Luchian, în *SCN*, 5, 1971, 362–371; H. Ceka, *Questions de numismatique illyrienne*, Tirana, 1972; D. Benea, în *Apulum*, 11, 1973, 711–715; Al. Sășianu, *Moneda antică*, 146–147 și 171–172; Gh. Poenaru Bordea, în *L'Adriatico tra Mediterraneo e peninsola balcanica nell' antichità*, Taranto, 1983, 221–237; N. Conovici, în *BSNR*, 77–79, 1983–1985, 131–133, 69–88.

G.P.B.

Apollonia Pontica (azi Sozopol, Bulgaria), colonie gr. întemeiată de milesieni poate cu concurs rhodian la sfîrșitul sec. 7. î.Hr. A emis vîrfuri de săgeți monetare încă din sec. 6 î.Hr. și apoi monedă propriu-zisă. **A.P.** este amintită de → Herodot (4, 93), cu ocazia războiului lui → Darius I contra → sciților și făcea parte în sec. 5 î.Hr. dintre coloniile gr. tributare Ligii de la Delos. În sec. 4 î.Hr., după ce au loc la **A.P.** îndîrjite lupte interne, așa cum informează Arist. (*Polit.* 1303, a. 36–38), cetatea a cunoscut o perioadă de înflorire atestată de producția intensă de monede de argint a atelierului ei monetar, care pare să fi fost chiar stimulată de situația ei de aliată a lui → Filip II, un moment înainte de războiul acestuia cu regele scit → Ateas. În epoca elenistică, **A.P.** a cunoscut o perioadă de decădere, întrucît în sec. 3 – 1 î.Hr. nu apare printre emitenții vest-pontici de → stateri și → tetradrahme de tip → Alexandru cel Mare și → Lysimach. Regele Pontului → Mithridates VI Eupator instalează în cetate o garnizoană a sa, probabil înainte de izbucnirea celui de al treilea război cu romanii (*IGB*, I², 392). Cetatea a fost distrusă de → M. Varro Lucullus, guvernatorul → Macedoniei romane. Pe la mijlocul sec. 1 î.Hr. se știe că puterea regelui get → Burebista se întindea pînă la **A.P.** Decăderea cetății continuă și în epoca romană cînd activitatea atelierului monetar se situează la un nivel scăzut. În sec. 3–2 î.Hr., **A.P.** a întreținut relații strînse cu → Histria și → Callatis, bine atestate de materialul epigrafic. Printre decretele de → proxenie histriene se află unul din sec. 3 î.Hr., pentru un apolloniat și un al doilea prin care a fost onorat pe la 100 î.Hr. pentru rolul de arbitru pe care pare să-l fi jucat. Mai mult decît atît, Histria intervine în sprijinul **A.P.** în sec. 3 î.Hr. cu o escadră comandată de Callicrates fiul lui Callicrates. Acesta, întors acasă, dedică un relief → Dioscurilor, pentru ca în prima jumătate a sec. 2 î.Hr., în zilele războiului pentru → Anchialos cu → Mesembria, flota histriană comandată de → Hegesagoras fiul lui Mopimos să dea din nou ajutor **A.P.** O inscripție de la Callatis cinstește un apolloniat în ultimele decenii ale sec. 3 î.Hr., ca la începutul sec. 2 î.Hr. **A.P.** să cinstească un callatian, pe Asias, poate tot pentru sprijin militar. Tot din același sec., se cunoaște intervenția unui corp expediționar din **A.P.** condus de Stratonax al lui Lygdamis, în favoarea „drepturilor cetății" Callatis. Privitor la documentarea numismatică, de semnalat prezența monedelor de argint ale **A.P.** în Dobrogea, în tezaurele de la Tomis și → Ion Corvin și într-un mormînt descoperit la Constanța.

Chr. Danov, în *RE* Suppl. 9, 1962, 1067–1070; I. Venedikov, T. Gerasimov, C. Dremsizova, T. Ivanov, J. Mladenova, V. Velkov, *Apollonia. Les fouilles dans la nécropole*, Sofia, 1962; D.M. Pippidi, Em. Popescu, în *Dacia, N.S.*, 3, 1959, 235–258; D.M. Pippidi, *Contribuții*², 222–241; *IGCH*, 771 și 734; Gh. Poenaru Bordea, în *SCIV*, 21, 1970, 1, 134–138.

G.P.B.

Apollonios *din Callatis*, cetățean gr., titularul unui decret onorific al → Adunării poporului și al unui decret dat de tinerii și de efebii din Callatis, către mijlocul sec. 1 d.Hr. **A.** a fost recompensat prin portrete în bronz, prin portrete pictate și prin încununarea pe viață în Adunarea poporului dedicată alegerii magistraților, la → Caesarea, la marile adunări solemne și la → Diombria, pentru serviciile pe care le adusese ca → agonothet – contribuind cu generozitate la organizarea ceremoniei religioase și a îmbelșugatului ospăț solemn ce însoțeau → concursurile, ca → gimnasiarch – asigurînd strălucirea ceremoniilor religioase, a procesiunilor și a banchetelor aferente concursurilor, reglementînd utilizarea gimnaziului după categorii de vîrstă și, în sfîrșit, pentru meritul de a fi întemeiat → gerusia locală și de a-i fi donat un fond din ale cărui dobînzi să se asigure celebrarea anuală a unei noi sărbători dedicate → cultului imperial.

V. Pârvan, în *ARMSI*, 39, 1920, 60–81.

A.Ș.

Aponius Saturninus, M. (sec. 1 d.Hr.), om politic roman. Senator, consul suffect la o dată incertă, în vremea lui Nero, guvernator al Moesiei

www.mnir.ro

în 69 d.Hr., cînd este onorat de → Otho cu o statuie triumfală pentru o victorie împotriva sarmaţilor. A trecut apoi de partea lui Vitellius şi după aceea a lui Vespasian, în vremea căruia va primi proconsulatul Asiei.

PIR, I^2, 181, nr. 938 (Ed. Groag); A. Stein, *Moesien*, 32.

A.S.

apotropaion (gr.) (în rel. antc.), obiect purtat în scopul înlăturării spiritelor rele. Era acoperit cu litere şi semne misterioase sau cu reprezentări ale divinităţilor protectoare şi purtat în chip de amuletă, atîrnat de un lanţ. În ceramica găsită în cetăţile gr. de pe terit. României unele reprezentări aveau funcţie apotropaică („cupele cu ochi apotropaici"). V. *ceramica*.

E.T.

Apoulon v. **Apulum**

Appianos (Apian) *din Alexandria* (cca 90 d.Hr.– cca 161/165 d.Hr.)., istoric gr. În timpul lui Hadrian a devenit cetăţean roman, cavaler şi *advocatus fisci* la Roma, iar în timpul lui Marcus Aurelius, *procurator Augusti* în Egipt. Înainte de 165 d.Hr. a redactat în lb. gr. *Istoria romană* (Ῥωμαϊκὴ ἱστορία), de la începuturile ei legendare pînă în sec. 2 d.Hr. (în 24 de cărţi) luînd în discuţie diferite populaţii şi regiuni, în ordinea cronologică a ciocnirii lor cu Roma. Din lucrare s-a păstrat aproximativ jumătate. A. se dovedeşte în genéral bine informat, cu un remarcabil interes pentru factorii economici şi sociali şi rămînînd, în ansamblu, o sursă de primă importanţă privind războaiele punice, pentru perioada Gracchilor şi a războaielor civile (pînă în 34 î.Hr.). Cartea XXIII, dedicată campaniilor lui Traian în Dacia, s-a pierdut. În alte cărţi s-au păstrat însă incidental informaţii referitoare la istoria noastră antc. şi anume faptul că romanii numeau daci pe geţii din stînga Dunării, că unele triburi illirice s-au aşezat în terit. getice; referiri asupra oraşelor gr. pontice. Menţionează faptul că tracii de lîngă Istru, Haemus şi Rhodope şi → bastarnii au făcut parte din coaliţia antiromană a lui → Mithridates al VI-lea Eupator; → Pompeius Magnus s-a aliat cu grecii şi cu celelalte populaţii din regiunea pontică (→ Burebista); Caesar a pregătit o mare armată pentru a lupta împotriva geţilor; Octavian (→ Augustus) i-a reluat planul, stabilind o bază de aprovizionare la Segeste (pe rîul Sava), pentru războiul împotriva dacilor şi bastarnilor de la N de Istru; în 72–71 î.Hr. → Marcus Licinius Lucullus a condus o expediţie împotriva moesilor, ajungînd pînă la Dunăre şi la oraşele vest-pontice, dar moesii au devenit supuşi romanilor doar începînd din vremea domniei lui Tiberius (→ Moesia).

IIR, I, 559–577; Ed. Schwartz, *Griechischen Geschichtschreiber*, Berlin, 1959, 361–393.

A.Ş.

apuli (lat. Appuli), trib dacic din părţile centrale ale Daciei intracarpatice, aşezat în jurul oraşului → Apulum (Alba Iulia). Singura menţiune despre a. s-a păstrat într-un text antc. (*Consolatio ad Liviam* în *Poetae Latini minores*, ed. Bachreus, I, Lipsca, 1879, 118, vers. 387–388). După toate probabilităţile centrul lor se afla la Piatra Craivii, lîngă Alba Iulia, unde a fost descoperită o importantă aşezare şi cetate dacică din sec. 2 î.Hr. – 1 d.Hr. Săpăturile au scos la iveală o incintă din blocuri de piatră, două sanctuare şi numeroase obiecte, ceramică şi unelte. După unele păreri aici ar fi existat Apulum dacic pomenit de Ptol. (III, 8, 4) sau Ranisstorum, cunoscut din inscripţia de la Grammeni (Macedonia). Pornind de la textul antc. amintit, V. Pârvan consideră că a. au întreprins, în vremea lui Augustus, unele incursiuni în Dobrogea, pe valea Trotuşului şi a Siretului.

V. Pârvan, *Getica*, 104, 133; I. Berciu, Al. Popa, H. Daicoviciu, în *Celticum*, 12, 1965, 115–161; M.P. Speidel, în *ActaMN*, 7, 1970, 515; B. Mitrea, în *MagIst*, 3, 1976, 27.

C.P.

Apulum (azi Alba Iulia, jud. Alba), importantă localitate a Daciei romane, situată pe cursul mijlociu al Mureşului, în aval de locul de vărsare al Ampoiului. Menţionat de Ptol. (*Geogr.*, III, 8, 4: Ἄπουλον), Ulpianus (*Digestae*, L, 15, 1, 8: *Apulensis colonia*), *Tab. Peut.*, Georg. Rav. (IV, 7: *Apula*) şi de un mare număr de inscripţii. Toponimul este dacic, legat de numele puternicului trib al → Appulilor, dar, deşi descoperirile arheologice confirmă locuirea preromană în zona Albei Iulii (chiar din terit. oraşului provine un tezaur de monede dacice, imitaţii după tetradrahmele lui Filip II), unii cercetători consideră că A. dacic s-ar afla cu 20 km mai spre N, la Piatra Craivii. Cercetările arheologice din partea de S-V a platoului „Cetate" au scos la lumină urme de locuire (bordeie) din perioada de început a stăpînirii romane, locuire curmată în foarte scurt timp prin construirea în acest punct strategic a castrului *leg. XIII Gemina*, considerat a fi fost cel mai mare castru de piatră din Dacia. Fortificaţia a fost insuficient cercetată. Doar pe laturile ei de S şi de V a fost identificat valul de pămînt *(agger)*, lat de 8,7–10 m şi înalt de 3,7–4 m, cu şanţ de apărare (lăţ. 6–16 m; adîncime 4,5 m) şi zid de sprijin din piatră de rîu prinsă cu mortar (lăţ. 0,5–0,75 m; păstrat pînă la înălţ. de 2,3 m), zidul fiind însoţit de un strat de balast întins pe baza valului. *Via sagularis*, care începe de la zidul de sprijin şi s-a păstrat pe lăţ. de 2,5 m, prezintă două faze constructive: în faza veche a fost amenajată, pe un strat de pietriş, din cărămizi şi bucăţi de piatră, iar în faza nouă a fost înălţată cu cca 50 cm şi realizată din plăci de calcar şi cărămizi dreptunghiulare, unele purtînd inscripţia *LEG XIII GEM* (datate în prima jumătate a sec. 2 d.Hr.). La S de fortificaţie, pe malul Mureşului, în actualul cartier Partoş, s-a constituit aşezarea civilă numită, pînă pe la 160 d.Hr., *Canabae legionis XIII Geminae* (a cărei atestare epigrafică, încă din vremea lui Traian, este datorată unui veteran al *leg. I Adiutrix* – *CIL*, III, 1008, unitate care a staţionat în Dacia cîţiva ani după cucerire). Condiţiile favorabile au permis dezvoltarea unei alte aşezări, considerată continuatoarea aceleia băştinaşe, *vicus Apulensis*, la

www.mnir.ro

N şi E de castru. Situat într-o regiune cu un potenţial agricol ridicat (un imens *territorium* ce cuprindea bazinul mijlociu şi superior al Mureşului şi bazinul Tîrnavelor), A. era totodată şi un important nod al căilor de comunicaţie. Astfel, drumul ce străbătea provincia de la S la N se întîlnea cu principala cale de acces în regiunea auriferă, cu drumul ce venea dinspre defileul Oltului şi cu cele dinspre Tîrnave, la care se adăuga importanta cale fluvială a Mureşului, care a determinat apariţia şi dezvoltarea unui port comercial deosebit de activ. Funcţia politică şi militară a A. s-a amplificat o dată cu prima diviziune administrativă a Daciei (118–119 d.Hr.), cînd s-a fixat aici sediul guvernatorului din *Dacia Superior*, apoi cel al procuratorului *Daciei Apulensis* (după 124 d.Hr.). În timpul lui Marcus Aurelius canabele devin *Municipium Aurelium Apulense*, apoi *Colonia Aurelia Apulensis* (în anii 180–193 d.Hr.). O inscripţie din anul 252 d.Hr. informează că această prosperă colonie era încununată cu epitetul *Chrysopolis* („Oraşul de aur"). Cealaltă aşezare devine sub Septimius Severus *Municipium Septimium Apulense*, iar ulterior colonie, după unii cercetători cu denumirea *Colonia Nova Apulensis*. În anul 168 d.Hr., ca urmare a noii organizări a Daciei, A. a devenit reşedinţa guvernatorului general al celor trei Dacii, eclipsînd definitiv vechea metropolă, → Ulpia Traiana Sarmizegetusa. La A. aveau oficii administrative marii arendaşi – *conductores* – ai veniturilor publice concesionate lor (salinele, păşunile, vama etc.). Pe lîngă puternicele organizaţii ale augustalilor (cîte una în fiecare componentă a aşezării) sînt atestate epigrafic cele ale fabrilor (două asociaţii), a centonarilor şi cea etnico-religioasă *collegium Pontobithynorum*. Descoperirile arheologice sugerează existenţa unor ateliere pentru mici obiecte de bronz, geamuri şi chiar vase de sticlă, deşi obiectele de sticlă proveneau de obicei din import. Săpături recente au dezvelit un mare atelier de pietrărie, unde se prelucra gresia calcaroasă-silicioasă extrasă din cariera de la Ighiu, iar în apropierea lui un cuptor de ars var. Atelierele şi cuptoarele de olari se aflau concentrate în Partoş. Numeroase fragmente de vase şi tipare descoperite demonstrează că meşterii au imitat, fără a atinge perfecţiunea originalelor, ceramica importată: opaiţe, statuete şi vase *terra sigillata* (adusă mai ales din Gallia, dar şi din Italia de N, Westerndorf şi Pannonia). Existau ateliere civile pentru cărămizi, ţigle şi tuburi, dar producţia lor era cu mult depăşită de cea a atelierelor *leg. XIII Gemina* şi ale gărzii personale a guvernatorului Daciei *(pedites singulares şi equites singulares)*. Circulaţia monetară deosebit de intensă – înregistrînd totuşi o scădere importantă în timpul războaielor marcomanice, la care se adaugă scăderea ireversibilă din a doua jumătate a sec. 3 d.Hr., indică un centru comercial dinamic. Existau asociaţii ale navigatorilor şi dendroforilor, prin portul din Partoş expediindu-se pe Mureş şi apoi pe Tisa şi Dunăre, mari cantităţi de lemn, sare şi alte mărfuri. Dezvoltarea economică a oraşului este reflectată şi în documentarea epigrafică amplă referitoare la sclavi şi liberţi. Efortul constructiv – concretizat în sedii ale administraţiei şi ale asociaţiilor, temple, apeducte şi fîntîni publice, porticuri, probabil un amfiteatru etc., era susţinut pecuniar de elementele înstărite din rîndul peregrinilor şi al liberţilor (de regulă augustali ai oraşului), de membrii garnizoanei locale şi personaje ale administraţiei. Nivelul înalt atins de activitatea constructivă de la A., ca şi de artele minore implicate, este punctat de mozaicurile policrome dezvelite, cele mai numeroase din Dacia, precum şi prin atestarea unor construcţii de excepţie, cum ar fi acel *horologiarum templum*, avînd se pare montate pe faţade ceasuri solare în variate forme, construcţie donată oraşului de un soldat de legiune în 193 d.Hr. (*CIL*, III, 1070). Pantheonul de la A. era foarte bogat şi se admite ca sigură existenţa unor lăcaşe de cult pentru Iupiter, Fortuna, Mithras, Aesculapius şi Hygea. Templul ultimilor doi era un loc de pelerinaj şi de tratament pentru cei suferinzi, după cum indică descoperirea unor instrumente medicale folosite în operaţii uşoare, a unei ştampile-reţetă cuprinzînd patru remedii oftalmologice şi a unei inscripţii exprimînd recunoştinţa pentru recăpătarea vederii în acest sanctuar de către veteranul C. Iulius Frontonismus (*CIL*, III, 987). Aşezarea avea două mari necropole: cea principală situată între cele două oraşe, pe platoul „Podei", cealaltă la N de castru. În ambele s-au descoperit morminte de înhumaţie şi de incineraţie, o parte a celor din urmă fiind atribuite populaţiei geto-dacice. Elementul etnic autohton este ilustrat şi de cîteva urme de persoană traco-dacice prezente în inscripţii. Majoritatea numelor înregistrate sînt însă cele romane, alături de care se remarcă, în număr mic, cele illirice şi orientale şi, reprezentate mai bine, cele elenice. Datorită rolului său politic şi militar şi a dezvoltării sale economice şi culturale, A. a fost un intens focar al romanizării Transilvaniei de S–V. Retragerea aureliană a provocat ruinarea vieţii de tip urban la A., dar nu şi dispariţia aşezării, care a continuat probabil să marcheze o etapă pe drumul fluvial de transport al lemnului şi sării, practicat în proporţii mult reduse faţă de perioada anterioară. Descoperirile arheologice indică, în special pentru Partoş, menţinerea unui centru daco-romanic cu o modestă activitate meşteşugărească (producţie ceramică în sec. 4 d.Hr.) şi comercială, cu o pătrundere monetară continuă, fără a fi intensă, pînă spre sfîrşitul sec. 4. Menţinerea legăturilor cu lumea romano-bizantină este dovedită de numeroasele obiecte de import, în special opaiţe, între care unul creştin, datate în sec. 4–6. Ruinele thermelor publice au adăpostit un cimitir cu morminte de înhumaţie, al căror inventar cuprinde numai obiecte de factură romană şi monede din prima jumătate a sec. 4. Recentele investigaţii arheologice au permis constatarea că platoul „Cetate" a continuat să constituie pînă în evul mediu un loc de refugiu şi apărare, menţinîndu-se funcţionalitatea amenajărilor de incintă ale castrului roman (valul şi şanţul de apărare). Şi pe acest platou sînt indicii ale locuirii din sec. 4–5, iar din sec. 6 s-au dezvelit locuinţe tip semibordei, cu pereţii de lemn, lutuiţi, cu vetre deschise din pietre podite cu fragmente de ţigle romane. Locuirea din sec. 6 din acest punct şi-a încetat existenţa printr-un incendiu, într-un moment dificil din a doua

www.mnir.ro

jumătate a veacului, după cum sugerează descoperirea în ultima fază a umpluturilor a unei cataracte „tip Sucidava" datată în a doua treime a sec. 6, tip care a încetat ulterior să se mai răspîndească la N de Dunăre ca urmare a mişcărilor avarilor. În sec. 8–10, pe terit. vechiului A. s-a dezvoltat o puternică aşezare românească, beneficiind probabil şi de reactivarea transportului sării pe Mureş. Cercetările arheologice au scos la lumină vestigiile unei aşezări de tip Dridu, pe terasa „Lumea nouă" şi în partea de S–V a platoului „Cetate", unde, deşi au apărut fragmente ceramice databile în sec. 8, locuirea aparţine celei de a doua jumătăţi a sec. 9 şi începutul sec. 10. Pe lîngă fragmente ceramice caracteristice, între care cele de vase decorate în tehnica lustrului (cu sau fără reţea), s-au descoperit locuinţe tip semibordei, de plan rectangular (4 x 3 m), cu pereţii din lemn, lutuiţi, podină din lut, intrare pe trepte exterioare, cu nivelări în pantă în jurul lor realizate din pietriş şi pămînt lutos, pentru scurgerea apei. Un incendiu a pus capăt locuirii din acest punct, probabil în deceniile 2–3 ale sec. 10, datare spre care ar conduce descoperirea unui mormînt de călăreţ săpat în umplutura unei locuinţe şi conţinînd o aplică situată cronologic în prima jumătate a sec. Spre N–V, suprapunîndu-se parţial peste necropola de epocă romană, se întinde pe o lung. de cca 0,5 km şi pe o suprafaţă de mai multe ha cimitirul feudal timpuriu, cpmpus din două zone cu înmormîntări succesive: prima, mai întinsă, include morminte din sec. 8–11, cealaltă, din sec. 11–12. Mormintele din sec. 8–10 sînt în general grupate în cuiburi familiale. Printre cele mai timpurii înmormîntări descoperite pînă în prezent, se află patru urne de incineraţie, ornamentate cu benzi de linii în val sau striuri. Celelalte morminte sînt de înhumaţie (sec. 9–10), cu folosirea, în multe cazuri, a pietrelor şi cărămizilor romene pentru protejarea în zona capului şi a umerilor şi cu inventar format de regulă din obiecte de podoabă (inele, brăţări, mărgele, cercei etc.), unelte (cuţitaşe, fusaiole din lut, amnare etc.), vîrfuri de săgeţi, ouă şi resturi ale ofrandelor de carne (porcine, bovine, ovicaprine). Se remarcă, pentru sec. 10, absenţa totală a obiectelor de harnaşament, a pieselor de podoabă presate şi a armelor (săbii, pumnale, securi de luptă etc.), care caracterizează mormintele călăreţilor războinici maghiari. Aprofundarea cercetării ar putea duce la identificarea unor grupuri religioase – creştine şi în curs de creştinare, şi etnice – rmâni şi slavi, care convieţuiau şi foloseau un cimitir comun. Vestigiile descoperite indică o aşezare intens locuită, al cărei rol politic în cadrul probabil al unei formaţiuni statale româneşti urmează a fi definit în detaliu de cercetările viitoare, avînd cu siguranţă o mare importanţă economică şi strategică, fapt pentru care va stimula în perioada următoare tendinţa expansionistă a statului feudal maghiar. Specific pentm acest vechi centru românesc angajat încă din această perioadă în direcţia unei accelerate dezvoltări spre o aşezare de tip orban, este prezenţa ruinelor antc. A. – ale căror materiale sînt constant refolosite, cu menţinerea funcţiei defensive a amenajărilor de pe platoul „Cetate", situaţie care ar explica vechea denumire româno-slavă a oraşului Alba Iulia, Bălgrad („Cetatea Albă").

I.I. Russu, în *Apulum*, 3, 1946 – 1948, 145–161; I. Winkler, în *AMN*, 2, 1965, 215–256; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 144–172; N. Gudea, în *Apulum*, 16, 1978, 134–147; M. Blăjan, Al. Popa, în *Materiale*, 15, 1981 (1983), 375–380; V. Moga, *Din istoria militară a Daciei romane*, Cluj-Napoca, 1985, 33–53; R.R. Heitel, în *SCIVA*, 36, 1985, 3, 215–231 şi 37, 1986, 3, 233–248.

E.N.

Aquae (azi Cioroiu Nou, com. Cioroiaşi, jud. Dolj). Important → *pagus* roman din sec. 2–3 d.Hr. situat la confluenţa rîului Apa Cioroiului cu Eruga, într-o zonă deosebit de bogată în ape, de la care îi vine numele ce poate fi socotit cert, deşi iniţial s-a propus într-o inscripţie fragmentară întregirea Malvensium (→ Malva) şi apoi Aequensium. Săpăturile arheologice din 1938, 1959–1961 au dus la descoperirea unei cetăţi de pămînt avînd dimensiunile de 130 x 244 m cu → *fossa* şi → *agger* avînd spre exterior palisade diu pari cu lut ars. Primul nivel arheologic anterior ridicării fortăreţei, care nu a adăpostit trupe a fost distrus în 245–247 d.Hr., în vremea invaziei → carpice respinsă de → Filip Arabul. Tot primului nivel i-au aparţinut → thermele aflate la E de cetate din care s-au putut conxeta unnele unui → hypocaust şi gura unui → *praefurnium*. În afara cetăţii s-au descoperit foarte aproape de şanţul de pe latura de E, fundaţiile unui templu 17,80 x 6,60 m în *antis*, cu → *naos* şi → *pronaos*. Nu este exclus ca edificiul să fi fost închinat lui → Hercules, care este reprezentat sugrumînd leul din Nemeea pe un basorelief descoperit în imediata sa vecinătate. Într-o locuinţă aflată în exteriorul fortificaţiei la S–V de ea şi anterioară acesteia, s-a descoperit o groapă în care fuseseră depozitate cu pioşenie fragmente de statui şi piese sculpturale mai mici din marmură printre care s-au putut identifica reprezentări ale următoarelor divinităţi: → Zeus, → Minerva, → Bacchus, → Apollon, şi un → Aion. Pe lîngă cultele mai sus-menţionate sînt atestate cele ale zeiţelor → Nemesis, → Diana, → Hygeia, → Hecate cu epitetul de *Domna Placida*, poate expiesie a unii sincretism cu o divinitate getodacică locală şi → Mercur cu epitetul pînă acum unic de *gubernator*. În aşezarea pînă la un timp prosperă de la A. – la N–E de ea s-a descoperit şi o → *villa rustica* – s-au aflat opaiţe de import cu ştampile avînd numele lui Armenius, Cassius, Flavus şi Ianuaris, vase → *terra sigillata* sau din bronz emailate etc. Epigrafic este atestată aici o → *statio* cu rosturi fiscal-vamale. Fiind destul de aproape de Dunăre locuirea a continuat la A. şi după retragerea aureliană. S-au descoperit monede de la Aurelian, Probus, Florian, Numerianus, Carinus, Victorinus, Diocleţian, Maximianus Herculius, Constantin cel Mare, Constantin II, Constanţiu II şi Iulian. Cea mai recentă raopedă este de la Heraclius, ceea ce pune problema unei locuiri din sec. 6–7. S-a semnalat şi ceramică din sec. 4–6. La distanţe mai mici sau mai mari de A. se aflau mai multe aşezări rurale, în cea mai mare parte → *vici*, unii făcînd parte din territorium-ul ei. Astfel, urme arheologice din sec. 2–3 a-an aflat la → Galicea Mare, Galicinica, Giubega, → Afumaţi, → Vîrtop, Caraula, Gemeni, Dobridor, → Moţăţei, →

www.mnir.ro

Verbiţa, Tencănău, Cerătul, Bîrca, Belciu, Drănic, Izimcea, Salcia, Cetate, Hunia Mare, → Maglavit, Comani, → Desa, Zăvalu şi → Bistreţ. V. şi *Ad Aquas* şi *Băile Herculane*.

D. Tudor, E. Bujor, în *Materiale*, 8, 1962, 547–563; D. Tudor, I. Diaconescu, G. Popilian, în *Apulum*, 6, 1967, 593–605; D. Tudor, în *Latomus*, 25, 1966, 847–854; id., *Or. Trg. Sate*, Bucureşti, 1968, 315–322; id., *OR*[V], 208–214.

G.P.B.

Aquileia (azi Aquileia, Italia), oraş roman, port pe coasta de V a Mării Adriatice, întemeiat în 181 î.Hr. *Municipium* din 90 î.Hr. a devenit *colonia* în vremea dinastiei Antoninilor. Placă turnantă a comerţului roman cu Europa de SE, produsele atelierelor sale ceramice apar uneori în Dacia. În vremea Imp. Roman tîrziu, după reforma lui → Diocleţian, 294 d.Hr., funcţionează la A. un atelier monetar, care emite monede de aur şi argint cu intermitenţe şi mai regulat monede de bronz, cu excepţia anilor 324–334 fără a depăşi anii 408–423. Monede de bronz emise la A. se găsesc destul de frecvent atît în cetăţile nord-dunărene ale Daciei Ripensis şi chiar în fosta provincie, cît şi în Dobrogea, fără a avea însă o greutate specifică ridicată în structura generală a numerarului de pe piaţă sau în cel pătruns în nici una din subperioade.

G.P.B.

Aquilia Severa *(Iulia Aquilia Severa)* (sec. 3 d.Hr.), vestală. După repudierea Paulei în 220, a doua soţie a lui Elagabal. Emisiuni monetare imperiale cu efigia sa au circulat şi pe terit. ţării noastre.

A.Ş.

aquilifer (lat.) (în armata romană), subofiţer care purta acvile, semnul distinctiv al fiecărei centurii dintr-o legiune.

C.V.

Arad, munic. în jud. Arad, unde în diferite puncte au fost scoase la suprafaţă vestigii aparţinînd neoliticului, epocii bronzului şi a fierului. În punctul A. *Nou* lucrări edilitare (1967) au scos la lumină mai multe morminte de incineraţie, în groapă şi de înhumaţie, specifice La Tène-ului celtic timpuriu (4–3 î.Hr.). Inventarele funerare aparţin mai ales unor luptători. Nu s-au constatat şi morminte de copii. Din inventar fac parte: spade, suliţe, cuţite de luptă şi ocazional foarfeci, toate din fier; bră̆ţări cu închizătorul ascuns, cu capete-tampon, fibula de *tip Dux*, toate din bronz. Ceramica constă din vase la roată, caracteristice vest – La Tène, şi olărie locală, lucrată cu mîna. În punctul A. *Gai*, între linia ferată A. – Pecica şi şoseaua naţională au fost descoperite (începînd din 1912) mai multe morminte de incineraţie în groapă, specifice La Tène-ului apusean. Din morminte, fie de bărbaţi, fie de femei, au fost adunate: fibule, bră̆ţări cu închizătorul ascuns ori cu capete-tampon, teate de bronz, precum şi lame de spadă şi o lance îndoită ritual. Olăria păstrată este lucrată la roată (străchini, boluri, un mic vas-carafă şi două borcane cu grafit în pastă, rar întîlnite în mormintele din V României). Singurele vase lucrate cu mîna (două boluri-străchini) păstrează caractere hallstattiene, specifice populaţiei locale. Mormintele datează din sec. 4–3 î.Hr. În punctul „Ceala", cea de a treia necropolă s-a găsit în perimetrul fostei curţi C.A.P. În parte este contemporană cu cimitirul de la A.–*Gai*. Piesele recuperate (bră̆ţări de bronz cu capete-tampon şi corpul perlat), vasele la roată (străchini, terine şi vase-carafă), corespund La Tène-ului timpuriu şi mijlociu (V.Z.). Pe terit. munic. A. se cunosc şi multe descoperiri întîmplătoare, posibil de încadrat în sec. 4–5. Se pot menţiona două fibule de bronz cu butoni în formă de ceapă din a doua jumătate a sec. 4, iar din punctul „Complexul de sere" au fost recuperate fragmente de vase din pastă de culoare cenuşie, un pieptene de os cu partea superioară ornamentată cu cerculeţe şi un mic vas conţinînd oase umane calcinate. În cartierul Micălaca, descoperiri mai vechi au dat la iveală inventarul a două morminte din sec. 5, alcătuit dintr-o pereche de cercei de aur cu buton poligonal, o fibulă din tablă de bronz cu placă triunghiulară şi picior alungit, ornamentată cu cercuri concentrice, fragmente de la o bră̆ţară de bronz şi mărgele de chihlimbar (R.H.).

Eg. Dörner, în *Rev.Muz.*, 9, 1972, 149–153; Vl. Zirra, în *Dacia*, *N.S.*, 15, 1971, 179–182; D. Csallany, în *Arch. Hung.*, 38, 1961, 144; D. Popescu, în *SCIV*, 15, 4, 1964, 551.

V.Z. şi R.H.

arama (cupru), primul metal cunoscut şi prelucrat a fost alături de → ceramică o descoperire a comunităţilor omeneşti din epoca neolitică. Folosirea a. reprezintă un element important pentru întreaga evoluţie a omenirii, întrucît constituie prima experienţă în domeniul metalurgiei. Mai întîi în zona zăcămintelor s-a întrebuinţat a. nativă, care putea fi prelucrată şi la rece. Mai tîrziu s-a trecut la prelucrarea acesteia prin reducerea minereului de cupru (la 700–800 °C) şi la topirea şi turnarea ei (la 1085 °C). Dezvoltarea metodelor de prelucrare a a. a fost paralelă în timp şi în directă corelaţie cu aceea a ceramicii. După ce în domeniul ceramicii au fost inventate cuptoarele de ars oale evoluate (cu două încăperi suprapuse, despărţite printr-un grătar), în care se putea obţine o temperatură de peste 1000 °C, atunci s-a ajuns şi la topirea a. Acest prim metal prezintă avantaje dar şi anumite inconveniente. Se prelucrează destul de uşor, datorită maleabilităţii; fiind însă moale, uneltele nu erau rezistente. La topire are o viscozitate mare, ceea ce face ca turnarea ei în tipare să fie dificilă. Unii specialişti consideră că primele obiecte mărunte de a. în regiunile noastre au fost obţinute şi utilizate de către purtătorii culturii Starčevo-Criş. În necropola de la → Cernica, din faza → Bolintineanu a culturii Boian, s-au găsit mărgele de a., numai că acestea reprezintă de fapt folosirea a. ca o rocă frumos colorată, prelucrată prin tăiere şi şlefuire şi nu ca metal prelucrat. Sigură este întrebuinţarea a. ca metal din timpul fazei → Vidra a culturii → Boian. Este, foarte probabil, vorba de obiecte mărunte lucrate în zona zăcămintelor de a. de la S de Munţii Balcani, ajunse la N de Dunăre pe calea schimburilor. În

www.mnir.ro

timpul neoliticului mijlociu şi la începutul celui tîrziu a fost foarte slab reprezentată în complexele din ţara noastră. O intensificare a utilizării ei se constată însă la sfîrşitul epocii neolitice (în cursul ultimelor sec. ale milen. 4 î.Hr.) aproape în toate ariile culturale. Atunci s-a ajuns să se realizeze şi diferite unelte, dălţi şi topoare. Topoarele la început în formă de pană (imitînd pe cele de piatră), aveau apoi gaură pentru fixarea cozii, iar la sfîrşitul epocii, două braţe „în cruce". Dacă primele obiecte de a. s-au răspîndit de la S de Dunăre, din E Bulgariei şi Iugoslavia, în neoliticul tîrziu există dovezi sigure (tipare şi „picături" de aramă) că aceasta a fost prelucrată şi în unele aşezări din ţara noastră. O dovadă în plus o constituie şi faptul că unele dintre tipurile de topoare cu braţele „în cruce" sînt răspîndite numai în cuprinsul unor zone restrînse (ex. cele de tip Tîrgu Ocna), ceea ce indică, după toate probabilităţile şi începutul exploatării unor zăcăminte de aramă (Bălan, jud. Harghita). Descoperirile menţionate dovedesc şi faptul că au existat anumite centre (ateliere), în care persoane specializate în tehnica prelucrării au realizat felurite categorii de obiecte. Din această vreme se cunosc şi unele podoabe de a. cum sînt acele cu „capul" de diferite forme: cu două volute opuse, rombic, „T", folosite la „încheierea" îmbrăcămintei şi mai ales la împodobirea şi fixarea părului de către femei (într-un mormînt de femeie descoperit la Vărăşti, jud. Călăraşi, la creştet s-au găsit două ace de a.). Tot din a. s-au făcut unele inele de buclă şi mărgele sau chiar figurine antropomorfe stilizate purtate ca pandantive (→ Truşeşti). La sfîrşitul epocii neolitice s-au întrebuinţat şi unele pumnale cu lama de a. de formă triunghiulară, prelungă

I. Nestor, în *SRIR*, I, 1954, 49–54; D. Popescu, în *SCIV*, 2, 1951, 2, 27–44; Al. Vulpe, în *SCIV*, 24, 1973, 2, 217–236; E. Comşa, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, 1974, 73–83; Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien, 2, PBF*, 5, München, 1975; E. Comşa, în *Studia Praehistorica*, 1–2, Sofia, 1978, 109–120; id., în *PZ*, 1980, 2, 197–219; id., în *Dacia, N.S.*, 25, 1981, 331–342.

E.C.

aravacii *(lat. Arevacii, Eravacii, Arvacii)*, trib celtiber din *Hispania Citerior*, cu capitala în Numantia. Supuşi definitiv de Pompeius în 71 î.Hr., au dat Romei trupe auxiliare, o → *ala II Hispanorum et Aravacorum* fiind staţionată în Moesia Inferior, la → Carsium, începînd din vremea lui → Traian.

A. Aricescu, *Armata*, 55–56.

G.P.B.

arborele vieţii (arborele sacru), simbol religios larg răspîndit în antic. Avea o funcţie deosebită în economia sacrului şi a rel., cu revelaţii şi semnificaţii multiple. A.v. era simbol al vieţii şi fecundităţii, prototip al tuturor plantelor miraculoase care învie morţii, vindecă bolile, redau tinereţea etc., fiind cunoscut în mitologia majorităţii popoarelor. Motivul a.v. ilustrat de milenii pe ceramică sau gliptică este cunoscut şi în toreutica getică. Pe coiful din tezaurul de la → Băiceni (jud. Iaşi) apare flancat de doi grifoni adosaţi. Grifonii, alături de alte animale şi păsări, se numără printre păzitorii a.v. Bradul, cel mai răspîndit dintre simbolurile sale, este prezent adeseori în ornamentica ceramicii geto-dacice. În Dacia romană, monumente funerare cu a.v. au fost găsite la Ulpia Traiana. Motivul a dăinuit şi în perioadele istorice ulterioare. **A. sacri** *(arbores sacrae)*, în rel. romană, erau specii de arbori divinizaţi ca atare sau ca atribute ale unor zei (stejarul pentru Iupiter; dafinul pentru Apollon; mirtul pentru Venus etc.). Arborii sacri consacraţi prin rit sau întîmplător (trăsniţi) erau consideraţi temple, imagini ale zeilor sau manifestări particulare ale voinţei divine.

S.S.

arc I. Armă de aruncat care a servit la lansarea săgeţilor. Era alcătuită dintr-o bucată de lemn (vargă) flexibilă, uşor încovoiată ale cărei capete erau legate cu o coardă pentru azvîrlirea săgeţii. După unii cercetători a. ar fi fost inventat încă din *perioada de sfîrşit a paleoliticului*. Inventarele microlitice, în general de silex, din epipaleolitic şi îndeosebi din mezolitic atestă folosirea de către om a acestei arme. Se consideră că primele vîrfuri de săgeţi cunoscute pe terit. României sînt vîrfurile pedunculate zise „swideriene", precum şi trapezele sau armăturile cu tăişul transversal. În culturile eneolitice → Cucuteni, → Gumelniţa ca şi în cele din epoca bronzului, vîrfurile de săgeţi de silex introduse în capătul despicat al cozii de lemn aveau o formă triunghiulară cu baza dreaptă sau concavă şi erau de obicei cioplite bifaciai (A.P.). Deşi folosirea a. este atestată în continuare în tot timpul *epocii bronzului* şi la începutul *epocii fierului*, mai ales prin prezenţa vîrfurilor de săgeţi lucrate din silex (abia spre sfîrşitul epocii bronzului apar primele vîrfuri metalice în formă de frunză mai rar atestate), totuşi, relativa raritate a descoperirilor şi mai ales lipsa lor din repertoriul armamentului depus în morminte, justifică părerea că această armă nu a jucat un rol de căpetenie în tot acest interval lung de timp (ea va fi servit mai cu seamă la vînătoare decît în război). Abia în sec. 8 î.Hr., sub influenţa modului de luptă al populaţiilor de călăreţi răsăriteni (cunoscuţi sub denumirea generică de → cimmerieni), a. începe să capete un rol din ce în ce mai important în dotarea războinicilor geto-daci. Cele mai vechi vîrfuri de săgeţi din această vreme sînt din bronz şi au o formă romboidală. În sec. 7 î.Hr. apar, alături de acestea, vîrfuri de săgeţi din bronz cu trei muchii, unele de formă piramidală, şi piese de fier cu două tăişuri, sau de os cu trei sau patru muchii. Toate erau prevăzute fie cu un tub mic de înmănuşare, fie cu un ştift care permitea fixarea pe tija de lemn. Toate aceste tipuri sînt extrem de frecvent atestate, mai ales în morminte, dar şi prin descoperiri izolate din sec. 7–4 î.Hr. în Moldova, Dobrogea, răsăritul Cîmpiei Române şi în Transilvania; sînt foarte rare în SV ţării noastre. În aria Subcarpaţilor meridionali (grupul cultural → Ferigile) se întîlnesc vîrfuri de săgeată din placă de fier, triunghinlare, prevăzute cu găuri pentru legarea de tija de lemn. Săgeţile erau purtate în tolbe de lemn sau de piele, unele ornamentate cu aplici

www.mnir.ro

de bronz. Poziția tolbei, de obicei atîrnată la coapsa stîngă, este atestată în mormintele de înhumație, mai ales în cele din Transilvania (grupul → Ciumbrud). Se știe mult mai puțin despre arma propriu-zisă, a. fiind construit din materiale perisabile nu s-a conservat. Reprezentările de arcași răsăriteni pe unele piese de artă aflate în mormintele din Scythia îngăduie să ne facem o idee despre forma a. și la triburile din Dacia. A. era folosit mai ales în lupta călare, tactică și mod de luptă tipic popoarelor de călăreți din zonele de stepă. Arcașii călări (ἱπποτοξόται) sînt atestați la geții de la Dunărea de Jos prin mărturia lui Tuc. (II, 96, 1), care afirmă că ei poartă aceleași arme ca și sciții. Această informație explică limpede de ce este practic imposibil de deosebit caracterul etnic al diferitelor grupuri culturale din aria carpato-dunăreană doar pe temeiul → armamentului. De fapt, deși sciții au fost cei mai vestiți arcași ai acestor timpuri, arma și modul de luptă s-a difuzat în timp scurt la toate neamurile circumpontice, dăinuind pînă tîrziu în epoca elenistică (A.V.). *În orașele gr.*, arcașii erau folosiți în corpurile de poliție și, pe scară ceva mai largă, în trupele însărcinate cu paza terit. în zonele situate la periferia lumii elene, în vecinătatea „barbarilor". De altfel, iscusința mînuirii a. de către populațiile negrecești a determinat recrutarea de asemenea elemente în multe *poleis* gr., mai cu seamă în zona pontică. Arcași iscusiți sînt indicați de sursele literare și epigrafice ca fiind sciți; probabil că sub influența acestora, gr. din preajmă vor fi deprins și ei mînuirea a., bunăoară cei din Olbia, din rîndul cărora se remarcă un arcaș ale cărui performanțe sînt celebrate de o epigrafă (*IOSPE*², 195). Corpuri de arcași sînt menționate în pragul sec. 2 î.Hr. la Histria (*ISM*, 1, 15, r. 12); atacată de tracul → Zoltes, cetatea îl desemnează pe → Agathocles drept căpetenie a arcașilor mercenari *(toxarchēs)*. Nici *în armata romană* a. nu constituia o armă tipică. În schimb, în trupele auxiliare, în special în cele recrutate din rîndul unor populații care, prin tradițiile lor militare, se bucurau de o bună faimă în mînuirea acestei pretențioase arme, a. nu este deloc neglijat. Corpurile de *sagittarii* au fost introduse după cel de-al doilea război punic, iar în epoca imperială acestea puteau fi → *alae*, → *cohortes* sau → *numeri*, adesea denumite după etnicomul oștenilor din componența lor. Un rol deosebit îl joacă în Dacia unitățile militare de arcași sirieni și palmirieni *(ala I Augusta Ituraeorum sagittariorum, coh. I Ituraeorum sagittariorum equitata (?) milliaria (?), coh. I Augusta Ituraeorum sagittariorum, Palmyreni sagittarii ex Syria, numerus Surorum sagittariorum, coh. I Tyriorum sagittariorum*, aceasta din urmă activînd o bună perioadă de timp și în Dobrogea). Se adaugă, *în epoca romană tîrzie*, în Dobrogea, *sagittarii iuniores*, menționați printre unitățile mobile *(comitatenses)* (A.A.). O dată cu pătrunderea hunilor în Europa centrală și de apus s-a impus tipul de a. complex, cunoscut de altfel și în armata romană, lucrat dintr-un lemn special preparat, cu o lung. de 1,40–1,60 m, ale cărui capete și parte centrală erau întărite cu plăcuțe de os de mărimi diferite, ceea ce implică și asupra formei asimetrice a a. În decroșeul dreptunghiular al plăcii mai lungi era fixată coarda, care se agăța în decroșeul semirotund al plăcii mai scurte. Deși neatestat direct pe terit. Românioi – poate numai prin foile de aur care ar proveni de la împodobirea sa – folosirea lui în sec. 5 este indicată de vîrfurile de săgeți în trei muchii, descoperite în complexele databile în cursul sec. 5 (Brateiu, Bistreț, Oradea etc.), care s-au răspîndit în Europa datorită migrației hunice. Acest tip de săgeată este atestat și în complexele sec. 6–7 (Brateiu, Band, Morești, Noșlac, Sărata Monteoru etc.). La sfîșitul sec. 6 și apoi în decursul sec. 7, apar vîrfurile de săgeți cu două muchii, tijă lungă și goală în interior, care uneori poate fi și torsionată (Band, Brateiu, Unirea-Vereșmort). Vîrfurile de săgeți lipsesc în complexele de tip avar databile în sec. 8, ele sînt însă prezente în orizontul funerar contemporan al necropolelor birituale (Brateiu – cimitirul 2). (R.H.).

2. (În arhit.) Romanii au introdus și extins arhit. curbiliniară, lor datorîndu-li-se astfel și folosirea frecventă în construcții a a. de zidărie, de obicei în plin cintru (adică semicirculare în secțiune), din piatră sau cărămizi legate cu mortar. Inovația a dus la o diversificare de excepție a lucrărilor de inginerie și operelor de arhit. Deși mult întrebuințată la diferite categorii de construcții și pe terit. Daciei și Dobrogei romane, mai bine cunoscute în aceste regiuni sînt a. de la clădiri mai speciale ca → thermele, → porți de fortificații și

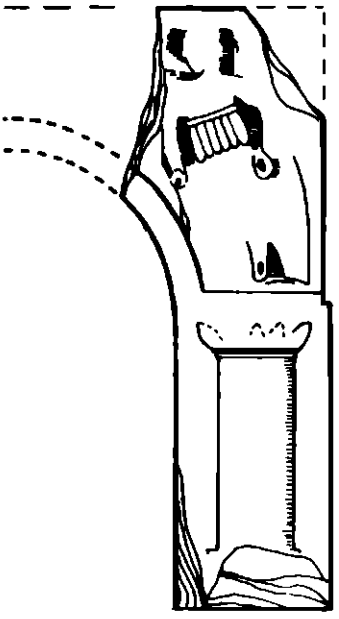

Fig. 22. Picior de arc de la poarta de V a cetății Tropaeum Traiani (sec. 4).

de la alte construcţii, → poduri, unele → cuptoare ş.a., precum şi de la unele clădiri monumentale ca forul din → Ulpia Traiana Sarmizegetusa, sau de la unele turnuri de la Histria, cetatea Tropaeum Traiani etc. Pentru poduri, remarcabile erau a. triumfale ale intrărilor podului lui Traian de la Drobeta, iar în cazul porţilor, de adăugat fragmentul unui a. din marmură cu decor sculptat de la Tomis reprezentîndu-l pe unul din → Dioscuri călare (sec. 2–3) şi fragmentul de a. din calcar din cetatea Tropaeum Traiani cu o deschidere de cca 0,70 m, decorat cu o coloană adosată suprapusă de o reprezentare antropomorfă (sec. 4). Mai tîrziu, sînt reperabile a. duble ale ferestrelor biforе de la → bazilicile paleocreştine, de la care s-au păstrat îndeobşte unele coloane duble. → Capitelurile-impostă diverse erau şi ele destinate sprijinirii unor a. de la aceeaşi categorie de edificii, de la *atrium* şi din interiorul (colonadele navelor) acestora. În arhit. bizantină, civilă şi mai ales de cult, a. erau frecvent folosite pentru rezolvarea unor acoperiri, accese etc. Pe terit. României, cea mai veche sprijinire de cupolă pe a. semicilindrice se întîlneşte la biserica din sec. 11–12 de la → Dinogetia. Ele reprezentau în plan forma unei cruci cu braţele egale. Aceste date privind a. se asociază unei serii întregi de elemente făcînd legătura cu arhit. medievală românească de mai tîrziu (A.B.).

A.I. Meliukova, *Vooruženie skifov*, Moscova, 1964, 14 şi urm.; V. Vasiliev, în *Apulum*, 12, 1974, 48; id., *Scitii-agatîrsi*, 74; A. Vulpe, *Ferigile*, 65; id., în *Istros*, 2–3, 1981–1983, 127; E.V. Cemenko, *Skifskie lucniki*, Kiev, 1981; M. Launey, *Recherches sur les armées hellénistiques*, I, Paris, 1949, 421–423; *ISM*, 1, nr. 15 (şi p. 87–88); I.I. Russu, în *ActaMN*, 6, 1969, 167–185; A. Aricescu, *Armata*, 124; J. Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attilareiches;* München, 1956, 46–50. M. Mărgineanu Cîrstoiu, Al. Barnea, în *Tropaeum I*, 138 şi 144; G. Bordenache, *Sculture*, 308; Gr. Ioncscu, *Arhitectura*, 118–119.

A.P.; A.V.; A.A.; R.H. şi A.B.

Arcadius (Flavius Arcadius) (cca 377–1 mai 408), primul împărat al Imp. Roman de Răsărit (395–408). Fiul cel mai mare al lui Theodosius I, este proclamat *Augustus*, la 19 ian. 383. Căsătorit cu Aelia Eudoxia, cu care a avut pe → Theodosius II, Flacilla, Pulcheria, Arcadia şi Marina. Slab ca împărat, în timpul său treburile statului au fost conduse de înalţii magistraţi de curte Rufinus şi Eutropius, iar în cele din urmă de soţia sa Aelia Eudoxia. Un stîlp miliar descoperit în S Dobrogei, la Abtaat (= Abrit, Bulgaria), unde probabil se află ruinele cetăţii → Zaldapa (nu Abrittus), menţionează şi numele lui A., arătînd grija în continuare a autorităţii romane pentru repararea drumurilor şi, desigur, şi a fortăreţelor din → Scythia Minor între anii 383–392 d.Hr. (Socrates, *Hist.*, V, 10, 5; VI, 8, 15, 18; VII, 1; Marcell. comes, a. 408).

Fig. 23. Arcadius.

RE, II, 1895, 1137–1153 (O. Seeck); *PLRE*, s.v., I; *DID II*, 405–406.

I.B.

Arcalia, sat în com. Măgheruş (jud. Bistriţa-Năsăud), pe terit. căruia (în 1793) s-a descoperit un depozit de obiecte de bronz, constituit din două roţi cu patru spiţe şi şapte brăţări din Hallstattul mijlociu, aparţinînd seriei Vinţu de Jos-Vaidei (sec. 7 î.Hr.).

C. Gooss, *Chronik*, 11; V. Pârvan, *Getica, passim;* M. Roska, *Rep.*, 30, nr. 11; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele*, 161.

M.P.D.

arcarius (lat.), funcţionar inferior, de condiţie servilă, cel mai adesea aflat în slujba unui înalt demnitar financiar. Unui fost a., Ianuarius şi soţiei acestuia Vita Threpta, i se ridică un monument onorific la → Sarmizegetusa.

M. Macrea, *Viaţa*, 160.

A.S.

Archantropi (gr. ἀρχαῖος „vechi", „străvechi" şi ἄνθρωπος, „om"), denumire colectivă, creată de antropologia franceză, menită să desemneze formele umane antenceandertaliene (v. *paleoantropologie*). În stadiul actual al cercetărilor ar include specii şi chiar genuri umane diferite, motiv pentru care termenul este din ce în ce mai puţin folosit chiar şi în literatura francofonă.

Al.B.

Archiud, sat în com. Teaca (jud. Bistriţa-Năsăud), pe terit. căruia cercetările arheologice au scos la suprafaţă, în punctul „Hînsuri", o necropolă de înhumaţie şi incineraţie celtică din sec. 3–2 î.Hr. Printre obiectele salvate şi ajunse în Muz. Bistriţa se află o spadă de fier îndoită ritual şi un vas-carafă cu decor ştampilat. Necropolă de înhumaţie din sec. 4 cu scheletele depuse în gropi circulare, orientate S–N; au fost descoperite gropi cu schelete de cîini. Inventarul este alcătuit din fibule cu piciorul întors pe dedesubt, o fibulă de argint cu placă semicirculară şi picior romboidal, catarame cu placă dreptunghiulară etc.; necropola din sec. 4 este suprapusă de o alta, de înhumaţie, din sec. 7 cu morminte orientate V–E, avînd ca inventar vase lucrate la roată dintr-o pastă cenuşie, vîrfuri de lănci şi de săgeţi, catarame. În punctul „Fundătura" a fost descoperită o aşezare daco-romană din a doua jumătate a sec. 3 şi din prima jumătate a

www.mnir.ro

sec. 4 care suprapune o locuire din epoca bronzului (cultura → Wietenberg) şi de la începutul epocii fierului. S-au dezvelit 9 bordeie şi numeroase gropi menajere cu ceramică lucrată la roată (roşie de factură romană, cenuşie, zgrunţuroasă şi fină cu ornamente lustruite), ceramică lucrată cu mîna, pieptene de os cu mîner în formă de clopot etc. Se constată o influenţă a culturii dacilor liberi şi purtătorilor culturii Sîntana de Mureş. Aşezarea este suprapusă de o alta, din sec. 7–8, din care s-au dezvelit mai multe bordeie şi cuptoare de pîine.

D. Protase, *Problema continuităţii*, 107–108; Şt. Dănilă, în *FI*, 4, 1974, 458, 461–463.

R.H.

Arcidaba v. **Arcidava**

Arcidava 1. Toponim dacic, menţionat de Ptol. (III, 8, 31: *Argidava*), *Tab. Peut.* şi Geogr. Rav. (IV, 14, 6–17: *Arcidaba*), desemnînd o aşezare de epocă romană pe drumul imperial dintre Lederata şi Tibiscum. Localizată în com. Vărădia, jud. Caraş-Severin. Urmele vechii aşezări dacice au fost identificate pe dealul „Chilii". În acelaşi punct şi în locul „Rovine", pe malul stîng al Caraşului se afla aşezarea civilă romană dezvoltată în apropierea castrului. Fortificaţia a fost iniţial de pămînt, apoi cu ziduri de piatră (154 x 172 m); între materialele arheologice descoperite se remarcă ceramica de factură autohtonă, similară aceleia de pe dealul „Chilii", dovedind continuitatea comunităţii dacice în timpul stăpînirii romane. Aici şi-a avut garnizoana *coh. I Vindelicorum*. În aşezarea civilă s-au cercetat ruinele unor clădiri şi urmele unui drum (E.N.). 2. Aşezare rurală în territorium-ul histrian (neidentificată încă) ai cărei locuitori ridică în 166 d.Hr. un altar în onoarea lui → Marcus Aurelius. Toponimul pare a putea fi corelat cu localitatea 'Αργεδάυον la care se deplasează în sec. I î.Hr. → *Acornion din Dionysopolis*. Este deci posibil ca în preziua cuceririi romane a Dobrogei A. să fi reprezentat reşedinţa unei căpetenii locale geto-dacice. Ulterior, localitatea – inclusă în marele terit. atribuit Histriei în epoca romană – va fi ajuns să aibă statutul unui simplu *vicus* (A.S.).

Gr. Florescu, în *Istros*, 1, 1934, 60–72; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 48; *ISM*, I, 358; Al. Suceveanu, în *Thraco-Dacica*, 4, 1983, 45 şi urm.

E.N. şi A.S.

Arcinna, localitate în Dacia, situată potrivit informaţiilor date de Ptol. (*Geogr.*, II, 5, 4) în Cîmpia Dunării. Neidentificată încă.

A.V.

Arcobadara (gr.'Αρκοβαδάρα), numele dacic al unei localităţi care, după Ptol. (III, 8, 4), singurul autor care o menţionează, este situată în N Transilvaniei, fără să fi fost identificată. Localizată ipotetic de V. Pârvan la Rodna sau Bistriţa (jud. Bistriţa-Năsăud).

V. Pârvan, *Getica*, 256–257.

I.H.C.

arcul lui Constantin, monument înălţat la Roma, în apropiere de Colosseum, în cinstea victoriei împăratului Constantin cel Mare împotriva lui Maxentius, la podul Milvius (28 oct. 312) şi inaugurat la 25 iul. 315. Este construit în mare parte din piese refolosite de la alte monumente romane mai vechi. Patru plăci cu reliefuri reprezentînd lupte ale romanilor cu dacii şi opt statui de prizonieri daci, susţinute de coloanele ce decorează cele două feţe mari ale arcului triumfal, provin din forul lui Traian; opt medalioane mari cu scene de vînătoare, situate două cîte două, de fiecare parte a pasajului central şi deasupra pasajelor laterale, împodobeau probabil feţele unei construcţii pătrate din timpul împăratului Hadrian (117–138); opt reliefuri mari, aşezate pe ambele feţe ale atticei, cîte două de o parte şi de alta a inscripţiei dedicatorii în dublu exemplar, reprezintă episoade în legătură cu victoriile lui → Marcus Aurelius (161–180) împotriva germanilor şi → sarmaţilor şi provin de la un monument ridicat în cinstea acestuia, poate tot în Forul lui Traian. Reliefurile constantiniene alcătuiesc o friză continuă, compusă din 6 plăci mari (cca 1 m x 5,50–6 m) şi din patru plăci mai mici aşezate la colţuri, ce încing arcul de jur împrejur, la înălţ. conişei pasajului central şi sub medalioanele hadrianeice. Ele reprezintă etapele principale ale expediţiei lui Constantin contra lui Maxentius: 1) plecarea trupelor lui Constantin de la Milano *(profectio)*; 2) asediul cetăţii Verona *(obsidio Veronae)*; 3) bătălia de la podul Milvius *(proelium apud Tiberium)*; 4) intrarea lui Constantin în Roma *(ingressus Augusti)*; 5) Constantin vorbind poporului de la tribuna *(rostra)* din Forum *(oratio Augusti)* şi 6) împărţirea de daruri poporului, la 1 ian. 313 *(liberalitas Augusti)*. Stilul reliefurilor constantiniene se caracterizează printr-o îndepărtare de naturalismul elenistic. Simbolismul prevalează realităţii. În ele apare ideea sacralităţii regale de origine orientală, partho-sasanidă. A. lui C. se înfăţişează ca o punte de trecere de la arta romană la arta bizantină.

H.P. L'Orange, A. von Gerkan, *Der spätantike Bildschmuck des Konstantinsbogens* (Studien zur spätantiken Kunstgeschichte, 10), Text-Tafeln, Berlin, 1939; L. Franchi, în *EAA*, VI, 1965, 830–832; Barnea-Iliescu, *Constantin cel Mare*, 74–78.

I.B.

arcul lui Galerius, monument construit în anul 304 d.Hr. pentru comemorarea victoriei împăratului Galerius împotriva perşilor. Este situat pe Via Egnatia, într-un vechi cartier al oraşului Thesalonic (Grecia). Construit din blocuri de marmură şi din cărămidă, a. lui G. era format din patru mari pilaştri centrali şi alţi patru laterali mai mici. Pilaştrii centrali susţineau o cupolă situată la înălţ. de 12,50 m, pe sub care trecea Via Egnatia, iar cei laterali cîte un arc înalt de 6,50 m. Din a. lui G. nu s-au păstrat decît trei pilaştri. Cele patru feţe ale fiecăruia din pilaştrii centrali sînt acoperite cu plăci de marmură, sculptate în relief, restul monumentului fiind decorat cu marmură colorată. Iniţial, deasupra pilaştrilor mari se afla cîte o nişă arcuită în partea de sus, în care erau aşezate statuile celor patru împăraţi din E şi V Imp.; cele ale lui → Diocleţian şi → Galerius în nişele dinspre E;

www.mnir.ro

ale lui → Maximian și → Constantius Chlorus în cele dinspre V, fiecare privind spre provinciile pe care le guverna. Reliefurile păstrate în cea mai mare parte, dar multe deteriorate, reprezintă scene din războiul împotriva perșilor. Ele sînt dispuse în cîte patru frize separate de brîie puternice, decorate cu ghirlande de frunze și flori. Se crede că reliefurile pilastrului de N–E înfățișează luptele din Asiria, iar cele de pe pilastrul de S–V luptele din Armenia. Toate reliefurile sînt caracteristice epocii romane tîrzii, reprezentînd etapa de tranziție de la arta clasică greco-romană la arta bizantină. În cîteva din scenele cele mai importante ale a. lui G., soldații din garda personală a acestuia poartă stindarde în formă de baiauri, identice cu stindardul dacic. Prezența unor astfel de stindarde este pusă în legătură cu originea traco-dacă a lui Galerius și cu recrutarea din provinciile dunărene a soldaților săi devotați.

K.F. Kinch, *L'arc de triomphe de Salonique*, Paris, 1890; Ch.J. Makaronas, *The Arc of Galerius at Thessaloniki*, Thesalonic, 1970; H.P. Laubscher, *Der Reliefschmuck des Galeriusbogens in Thessaloniki*, Berlin, 1975; I. Barnea, în *Mag. Ist.*, 12, 1978, 1, 11–15.

I.B.

Arcy v. Ohaba, complexul interstadial ~

Ardagast (Radogast) (sec. 6), căpetenie, cu nume de rezonanță germanică, a sclavinilor așezați în Cîmpia Munteniei de astăzi. În primăvara anului 585 hoarde de sclavini sub comanda lui A. au ajuns pînă la zidurile lungi ale Constantinopolului, pe care le-au atacat, omorînd multă lume. Înspăimîntat, împăratul Mauriciu a încredințat comanda supremă a armatei generalului Comentiolus, care i-a respins pe barbari, iar în vara aceluiași an i-a urmărit pînă în regiunea orașului Adrianopol, unde se afla A. cu mare mulțime de sclavini, numeroși prizonieri și pradă. În apropierea cetății Ansinon, armatele bizantine au înfrînt și pus pe fugă pe sclavini, repurtînd o victorie strălucită. Mai tîrziu, în 592, generalul bizantin Priscus fiind trimis la Dunăre pentru a întări frontiera împotriva năvălitorilor, a aflat că A., în fruntea mulțimii sclavinilor, se pregătea de pradă în Imp. Trecînd fluviul pe neașteptate, Priscus cu oastea lui l-a urmărit pe A., care a scăpat cu fuga, un număr mare de sclavini au fost uciși, iar cei prinși vii au fost trimiși prizonieri la Bizanț (Theoph. Simm., I, 7; VI, 7; Theophanes, a. 6085 = 593).

Iorga, *Histoire*, II, 312; I. Barnea, în *DID II*, 435; *IIR*, II, 541–543 și 605.

I.B.

Ardeoani, com. în jud. Bacău, pe terit. căreia, pe lîngă o așezare dacică, s-a descoperit (în 1965) un tezaur cuprinzînd un denar de la Marcus Antonius și 95 denari romani imperiali de la Vespasian la Septimius Severus (cu cea mai recentă emisiune din 201–210).

V. Căpitanu, în *Carpica*, 2, 1969, 179–183; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, 251, nr. 2.

E.N.

Ardeu, sat în com. Balșa (jud. Hunedoara), pe terit. căruia, pe un pisc numit „Cetățeaua", situat la S de sat, s-a cercetat o așezare dacică (sec. 1 î.Hr.–1 d.Hr.) fortificată în mare parte natural. Cu ocazia săpăturilor sistematice au fost scoase la iveală bogate vestigii ce atestă o intensă locuire. Printre descoperiri, pe lîngă ceramică lucrată cu mîna și la roată, se înscriu diverse obiecte de fier. Au fost descoperite și urmele unui atelier de bijutier din inventarul căruia făcea parte și o nicovală de bronz. Așezarea dacică de pe „Cetățeaua" ocupa o poziție dominantă pe valea Mureșului cu vădite calități strategice. Ea s-a extins și pe terasele din apropiere.

T. Bălan, în *Sargetia*, 4, 1966, 53; L. Mărghitan, în *Sargetia*, 7, 1970, 12–13; L. Nemoianu, în *Dacia*, *N.S.*, 19, 1975, 270, nr. 5.

I.H.C.

Arelate (azi Arles, în S Franței), cetate foceeană distrusă de liguri, pe ruinele căreia s-a dezvoltat o importantă așezare gallică, la gurile Rhônului. Cucerită de romani în sec. 2 î.Hr., devine o *colonia* romană în 46 î.Hr. fiind un important centru comercial și portuar. În 313 monetăria de la Ostia a fost transferată la A., unde s-au emis, din cînd în cînd, monede de aur, și, neîntrerupt, pînă în 423–425, monede din bronz. Emisiuni de bronz din A. din sec. 4 au fost descoperite atît în zona de pe malul stîng al Dunării și în fosta provincie Dacia, cît și în Dobrogea, nefiind însă prea frecvente.

G.P.B.

Argadeis (gr. Ἀργαδεῖς; „agricultori"), → trib gentilic ionian atestat la Athena, Milet, Cyzic și Odessos. În coloniile Miletului, Histria și Tomis, tribul A. a existat în consecință încă de la întemeierea lor. El a persistat aici, avînd probabil atribuții noi, specifice triburilor teritoriale, după instaurarea regimului democratic. A fost documentat în epoca elenistică tîrzie și în epoca romană printr-un altar votiv la Histria, prin inscripții onorifice și funerare la Tomis.

M.P. Nilsson, *Cultes, Myths, Oracles and Politics in Ancient Greece*, Lund, 1951, 145–149; I. Stoian, *Tomitana*, 57–59; *ISM*, I, nr. 334.

A.Ș.

Argamum (azi Capul Dolojman, com. Jurilovca, jud. Tulcea), cetate greco-romană, situată pe un promontoriu al lacului Razelm. Prima localitate antic. de pe terit. țării noastre menționată de un izvor literar antc. (Hecateu din Milet, sec. 6–5 î.Hr.: *Orgame*). Amintită în → horothesia lui Laberius Maximus și de Procop. (*De aed.*, IV, 11, 20; *Argamo* și *Ergamia*). Localizată de V. Pârvan la Capul Dolojman și mai recent la Sarichioi sau Murighiol (jud. Tulcea). Săpături întreprinse de Paul Nicorescu (1926–1940) și reluate de Maria Coja (1965). Au fost scoase la suprafață vestigii din prima epocă a fierului (sec. 9–7 î.Hr.), suprapuse de vestigiile unei colonii gr. (sec. 7 î.Hr.), continuînd fără întrerupere în epocile elenistică, romană și romano-bizantină, pînă în sec. 7 d.Hr. Au fost aduse la lumină: un colț din zidul de apărare al

www.mnir.ro

cetății din sec. 5–3 î.Hr., urme de locuințe din piatră și resturi de ateliere de ceramică din aceeași perioadă. În afara incintei romano-bizantine a fost identificat un cartier din epoca romană cu clădiri de piatră ce relevă faptul că începînd cu domnia lui → Traian și pînă la → Valens orașul a cunoscut cea mai mare extindere, trebuind să se restrîngă în urma luptelor cu → goții din ultimul sfert al sec. 4. Pe locul acestui cartier s-a așternut un cimitir plan de înhumație. În epoca romano-bizantină (sec. 4–7), cea mai bogat reprezentată și mai bine cunoscută, zidul de incintă, identificat în întregime, avea un perimetru mai restrîns decît cel al orașului din epoca romană timpurie (sec. 2–3). Construit din nou după distrugerile pricinuite de goți în a doua jumătate a sec. 3, el a fost refăcut în perioada → Anastasius-Iustinian, dăinuind pînă în prima jumătate a sec. 7 (monedă Phocas). În interiorul incintei romano-bizantine au fost descoperite ruinele a două bazilici creștine, prima mai mare, cu trei nave, construită probabil în timpul lui → Anastasius și refăcută sub → Iustinian, și alta cu o singură navă (sec. 6).

P. Nicorescu, în *BSH*, 25, 1944, 95–101; *DID* I, 106–107, 148; *DID* II, 421–422, 424, 476; D.M. Pippidi, *Contribuții*^{2}, 353, 363, 369; *TIR*, L, 35, s.v.; M. Coja, în *BMI*, 3, 1972, 33–42; ead., în *ECR*, s.v.

I.B.

argaraganții (lat. *Arcaragantes, Argaragantes, Ardaragantes*), denumiri întîlnite în manuscrisul cronicii *(Chronicon)* lui Hieronymus (scrisă pe la 380 d.Hr.), pentru a desemna pătura suprapusă a sarmaților din Banat, împotriva cărora se răscoală în 334 d.Hr. „sclavii" acestora, *limiganții (Limigantes)*. În urma acestor evenimente o parte a a. s-au refugiat la victoali (Amm. Marcell., XVII, 12, 18–19), iar cei mai mulți dintre ei (după Annonimus Valesii, VI, 32, 300 000) au trecut în Imp. Roman și au fost colonizați în Thracia, Scythia Minor, Macedonia și Italia. S-ar părea că unii dintre ei au ajuns chiar în regiunea Moselei (Ausonius, *Mosella*, v. 7–9). În 358 s-au aliat cu limiganții și cvazii și au atacat Imp. Roman. Înfrînți de romani, a. se supun romanilor (trădînd pe limiganți) pentru a recăpăta Banatul. Cercetătorii văd în a. numiți „stăpîni" de izvoarele scrise, pe sarmații roxolani, care au pătruns în Banat peste daco-romani și iazigi, ce constituiau populația de bază în acea vreme.

C. Patsch, *Banater Sarmaten*, Wien, 1925; A. Alföldi, în *AÉ*, 2, 1941, 57–58; E. Chirilă, în *SCIV*, 2, 1951, 2, 183–188; Gh. Bichir, în *Relations*, 65–66.

G.B.

Argedava, așezare de tip *dava*, reședință a unei căpetenii gero-dacice. Menționată în decretul emis în sec. 1 î.Hr. în cinstea lui → Acornion din Dionysopolis: [?] Ἀργεδά[υ]ον. Din contextul inscripției, lacunară tocmai în partea unde se menționează toponimul A., s-a dedus că este vorba de reședința tatălui lui → Burebista, al cărui nume apare cîteva rînduri mai jos. Această ipoteză a fost susținută de majoritatea epigrafiștilor care au publicat și interpretat textul. Localizată de unii pe Argeș (pe temeiul denumirii ante. presupuse a acestui rîu: Argesis) și identificată ipotetic cu marea așezare getică de la → Popești (jud. Ilfov). S-a propus și identificarea cu Zargidava de pe Siret. După o ipoteză mai nouă, A. ar putea fi plasată și în Dobrogea, unde, în terit. histrian, a fost recent descoperită o inscripție din epoca romană cu mențiunea toponimului Arcidava.

IGB, *I*^{2}, 13; R. Vulpe, în *OCD*, 557; id., *Studia Thracologica*, 1976, 69; N. Gostar, în *AȘUIași*, 16, 1970, 65; I.H. Crișan, *Burebista*^{2}, 102; Al. Suceveanu, în *RRH*, 14, 1975, 111.

A.V.

argenteus (lat.), termen întîlnit la Plin. B. (*Nat. hist.*, 33, 47) și în *Historia Augusta*, desemnînd în general o monedă de argint. Mai tîrziu a. a apărut în asociere cu un adjectiv, sub forma de a. *minutulus*, nume dat → denarului obișnuit, de la Caracalla, și a. *aurelianus* sau a. *antoninus*, pentru → *antoninieni*.

E. Babelon, *Traité*, I, 559–560.

C.P.

Argidava v. **Arcidava**

argilă (< lat. *argilla*), rocă sedimentară alcătuită din minerale argiloase (caolinit, montmorilonit etc.), mai mici de 2 microni, impermeabilă, plastică în contact cu apa și slab rezistentă la eroziune, favorizînd adesea alunecările de teren. În alcătuirea mineralogică a a. predomină silicații de aluminiu hidratați. Culoarea a. este influențată mult de starea de valență a fierului pe care îl conține: a. roșii conțin, sub formă de hematit, Fe^{3+}, în timp ce a. verzi, negre și cenușii includ în compoziția lor mai mult Fe^{2+} ca siderit și clorit. Climatul umed favorizează îmbogățirea a. în hidroxizi ferici și de aluminiu (lateritele), conferindu-i culoarea roșie-brună; climatul arid determină acumularea calciului care imprimă a. culori mai deschise. A. reprezintă un foarte bun material pentru confecționarea ceramicii și a cărămizilor.

M.C.

argint. Cea mai veche piesă lucrată din a. de pe terit. României este o statuetă „en violon" aparținînd culturii → Cucuteni, descoperită la Trușești, jud. Botoșani. La începutul epocii bronzului, mai ales în inventarul mormintelor tumulare din S-V Olteniei (milen. 3 î.Hr.), apar cercei sau inele de buclă din a. Pe tot parcursul epocii bronzului și în prima epocă a fierului, a. apare relativ rar; în afara unor podoabe de mici dimensiuni, se remarcă cele cinci topoare de a. din tezaurul de la Perșinari (jud. Dîmbovița), piese care au avut mai degrabă funcția unor arme de paradă, un însemn al puterii celor care le purtau, decît funcția de topor de luptă. Din aceeași vreme (prima jumătate a milen. 2 î.Hr.) se cunosc vîrfuri de lance (Borodino, S Basarabiei) sau pumnale de a. (cultura Vučedol), la Mala Gruda (în V Iugoslaviei), de asemenea piese de excepție (A.V.). În cea de a doua epocă a fierului, a. a fost pentru întîia oară

www.mnir.ro

prelucrat pe scară largă, devenind metalul nobil folosit prin excelență de geto-daci pentru realizarea, la un remarcabil nivel tehnic și artistic, a obiectelor de paradă și lux, precum și a monedelor. Folosirea a. este atestată de-a lungul întregii epoci, dar se detașează în mod pregnant, sub aspect cantitativ și calitativ, două momente de vîrf. Primul se plasează în sec. 4 î.Hr., cînd mormintele și tezaurele princiare de la Dunărea de Jos (→ Peretu, → Craiova, Găvani, → Agighiol, → Borovo, → Letnița, Vrața etc.) au inclus în inventarul lor piese de echipament de paradă (coifuri, cnemide), de harnașament (aplice, falere) și vase (fiale, cupe, rhytoi), realizate în caracteristicul stil artistic traco-getic. Din a. se făuresc în această vreme, continuînd și în sec. următor, și piese de podoabă comune, cum ar fi fibulele tracice și brățările (Zimnicea, Bunești). Al doilea moment important este marcat de cele peste 100 tezaure de a. din perioada elasică a civilizației geto-dace, dintre care majoritatea datează din sec. 1 î.Hr. Ele cuprind o mare varietate de piese de port și podoabă (fibule, falere, brățări, colane-torques, lanțuri, pandantive, aplice etc.), asociate uneori cu vase (boluri, cupe cu picior) sau cu monede (denari republicani, drahme de Dyrrhachium și Apollonia, tetradrahme de Thasos). Pentru ambele perioade există argumente puternice – în primul rînd stilul unitar al pieselor, răspîndite în principal în mediul geto-dac – pentru a vorbi de o producție locală. Piesele fastuoase din sec. 4 î.Hr. sînt mai curînd opera unor meșteri itineranți, care lucrau la comanda și după gustul basileilor geți, în timp ce piesele de a. ale perioadei clasice au fost probabil produse pe o scară mai largă în atelierele stabile, uneori identificate arheologic (Pecica, Tășad, Radovanu). În astfel de ateliere și, în general, în așezările de tip *dava* au fost descoperite nicovalę, ștanțe, dăltițe, dornuri, forme pentru turnat bare. În atelierul de la Tășad (jud. Bihor) s-au găsit chiar asemenea bare de a., împreună cu un colier finit și cîteva fibule deteriorate, ce urmau să fie reparate sau topite pentru recuperarea metalului. Desigur, nu se poate exclude nici pentru această vreme existența meșterilor itineranți, așa cum are să o sugereze tezaurul de la Surcea (jud. Covasna), care conținea, pe lîngă piese finite, șase nicovale miniaturale și o bară de a. brut. Uneori, un meșter bijutier putea să lucreze atît în a., cît și în bronz. Tehnica de lucru, deprinsă inițial din atelierele gr., este aceeași de-a lungul întregii epoci. Pornind de la bare, sîrmă sau foaie de a., se dădea forma obiectelor prin ciocănire (în anumite cazuri pe matriță) și cizelare, în timp ce ornamentele erau realizate prin gravare, poansonare, ștanțare, ciocănire pe matriță sau liberă, în tehnica *au repoussé*. La piesele formate din mai multe bucăți (vase, fibule, falere) asamblarea se făcea prin sudură cu plumb și cositor. Unele vase, podoabe sau piese de paradă au fost parțial poleite, prin aplicarea la cald a unei foițe subțiri de aur. A. a fost folosit în chip curent și pentru baterea monedelor geto-dace, avînd în marea lor majoritate ca prototip tetradrahmele originale sau postume ale lui Filip II al Macedoniei (v. *monedă*). Originea acestei relativ mari cantități de metal prețios este greu de precizat. Întrucît ipoteza extragerii din zăcămintele locale, în special din Transilvania, nu dispune încă de dovezi convingătoare, trebuie admis că a. a fost în mare parte importat, fie sub formă de metal brut, fie sub formă de monedă străină, care a fost apoi topită (v. tezaurul de la Stăncuța – jud. Brăila, compus din monede thasiene, denari republicani și două bare de a. cu aceeași compoziție). Semnificativ sub acest ultim aspect este și faptul că, după criza de metal prețios de la sfîrșitul sec. 2 – începutul sec. 1 î.Hr., cînd ultimele monede autohtone de tip macedonean (Vîrteju-București, Inotești-Răcoasa) au un titlu foarte scăzut, noua înflorire a artei a. în bogatele tezaure de podoabe coincide cu pătrunderea masivă în Dacia a drahmelor de Dyrrhachium și Apollonia și mai ales a denarului republican. Nu întîmplător monedele amintite apar frecvent în asemenea tezaure, uneori chiar în mare număr (Săcălășău, Peteni, Cerbăl, Șeiea Mică etc.). În sfîrșit, trebuie presupus că o serie de obiecte (de ex. cupele din sec. 1 î.Hr.) au fost produse în ateliere străine, gr. sau italice, și au ajuns în Dacia pe calea schimburilor comerciale (M.B.). *Grecii antici* au folosit a. mai ales pentru monede – drahme, didrahme, tetradrahme, pînă tîrziu, în epoca elenistică inclusiv, obicei preluat și de romani pînă către sfîrșitul epocii → Principatului, după care unele reforme monetare în direcție asemănătoare nu au avut un efect de durată. Avîntul economic și politic al Atenei începînd din sec. 6 î.Hr. s-a datorat în bună măsură exploatărilor de a. de la Laurion, care au permis emiterea masivă de monedă din a., dînd cîștig de cauză acestui instrument de schimb în aria mediteraneană și înlăturînd astfel economia naturală. A. era folosit de gr. și pentru obiecte de podoabă, vase de băut și mai degrabă de cult, dar toate acestea în mai mică măsură decît o făceau alte neamuri înconjurătoare ca de pildă tracii. Multe din obiectele de a. ale acestora din urmă erau însă produse în ateliere gr., ca de pildă în cazul unor piese din tezaurul de la → Agighiol. Monedele gr. din a. au ajuns și pe terit. României, pînă în epoca elenistică inclusiv, cînd, treptat, au fost înlocuite de → denarii romani republicani și apoi imperiali; ele au fost, în zonele locuite de geto-daci, folosite ca monedă de schimb, dar mai ales tezaurizate. Cele mai vechi monede din a. bătute pe terit. României au fost emise la → Histria începînd din jurul anului 500 î.Hr., mai întîi → didrahme, apoi → drahme. Au avut o răspîndire destul de largă nu numai în Dobrogea, dar și în celelalte regiuni locuite de geto-daci și chiar dincolo de ele. Nu s-a putut stabili dacă a. din care erau lucrate drahmele histriene provenea din surse ale geto-dacilor sau tot din Grecia. Ca tehnică de exploatare, se știe că în antic. a. (ca și arama și plumbul) se extrăgea de obicei din același minereu cu → aurul. Astfel, sînt cunoscute din epoca romană exploatările de la → Ampelum (Zlatna), unde se afla și sediul administrației imperiale a exploatării minelor, → Alburnus Maior, Ruda Brad, Băița, Almașu Mare ș.a., în valea Jiului și în Banat. Cele mai multe erau exploatări prin galerii (mine), cu sisteme păstrate și transmise pînă în epoca modernă; adîncimea acestora, care nu depășea la romani cca 300 m, era și cea la care începeau să apară (pînă pe la 500 m) filoanele cele mai bogate în metale prețioase,

www.mnir.ro

inclusiv **a.** Moneda romană de **a.**, mai întîi → denarul republican şi apoi cel imperial, a început să pătrundă pe terit. Daciei încă mult înaintea cuceririi romane; ea a avut apoi o largă circulaţie în provinciile romane de la Dunărea de Jos şi în vecinătatea lor, fiind în continuare deseori tezaurizată. **A.** era folosit atunci mai frecvent şi pentru podoabe: → brăţări, → cercei, → inele, perle pentru → coliere ş.a. Acestea erau lucrate în centre specializate din Imp. dar şi în ateliere locale, uneori chiar în tradiţie preromană, cum s-a observat din cercetarea unor necropole daco-romane din Dacia. Bijutierii din epoca romană prelucrau **a.** în sîrmă simplă sau torsionată; se foloseau şi granulaţia sau → filigranul, separat ori combinate. Epoca romană tîrzie şi mai ales, din aceasta, perioada de înflorire a → creştinismului, coincide cu o prelucrare frecventă a **a.** în special pentru obiecte de forme diferite cu destinaţie liturgică – linguri, patere, căni, urcioare ş.a. Unele dintre acestea, ca „discul" episcopului → Paternus din Tomis din timpul lui → Anastasius, erau şi aurite. Aceste produse ale atelierelor romane tîrzii, ca şi însăşi exploatarea şi prelucrarea **a.**, se aflau sub controlul statului, obiectele din **a.** fiind din acest motiv imprimate cu ştampile ale funcţionarilor publici însărcinaţi cu această misiune. În paralel, bijuteriile din **a.** – brăţări simple din sîrmă, cercei etc. – deveneau mai rare. Se cunosc pe terit. României şi numeroase produse din **a.** ale atelierelor bizantine, mai ales obiecte de podoabă, la care predomină tehnica granulaţiei şi filigranului, ca în cazul bijuteriilor descoperite la → Dinogetia-Garvăn, dintre care se remarcă spre exemplu tipul de inel imitînd cupola catedralei Sf. Sofia din Constantinopol. Numeroase bijuterii din **a.** de factură bizantină au fost descoperite şi în regiunile de dincolo de graniţa dunăreană a Imp., ajunse la populaţiile de acolo ca importuri, subsidii sau prăzi. Ceva mai rar decît alte monede mai vechi din acelaşi metal (v. mai sus), se întîlnesc la noi şi monede bizantine din **a.**, din mai toate perioadele cînd au fost emise între sec. 5–11 (A.B.). **A.** a fost frecvent folosit în sec. 4 la confecţionarea unor podoabe sau piese de port (fibule, butoni, cercei), dintre care în mod deosebit se remarcă fibulele cu placă semicirculară şi picior romboidal (Valea Strîmbă). În sec. 5, **a.** apare atît în morminte princiare, alături de piese de aur, sub forma unor vase de origine romahă tîrzie (Conceşti, Apahida) cît şi sub forma unor piese de podoabe sau de port în mormintele mai puţin bogate (Slimnic, Brateiu etc.). Uneori este abrit, cum sînt piesele de harnaşament din mormîntul (?) nr. 1 de la Coşovenii de Jos, din prima jumătate a sec. 5. În a doua jumătate a sec. 5 şi apoi în sec. 6, **a.** se prelucrează din ce în ce mai mult prin turnare, piesele (cataramе sau fibule) fiind ornamentate cu un decor spiralic turnat în relief şi împodobite suplimentar în tehnica *niello*. În sec. 7, **a.** este folosit în continuare la confecţionarea unor podoabe sau piese de port (cercei, brăţări, cataramе) dar şi la încrustarea unor piese de centură de fier (Unirea-Vereşmort), o tehnică de prelucrare a metalelor atestată în S pentru prima dată în a doua jumătate a sec. 5, la Apahida. Datorită sobrietăţii inventarului funerar, **a.** apare mult mai rar în sec. 8–9 (Brateiu, Sultana, Izvoru etc.). **A.** întrebuinţat la confecţionarea pieselor şi podoabelor de port din perioada postromană a provenit fie din topirea monedei romane sau bizantine sau a unor produse ale toreuticii ante. tîrzii, fie din exploatarea unor zăcăminte naturale, greu de localizat în stadiul actual al cercetării (R.H.).

D. Berciu, *Arta traco-getică*, Bucureşti, 1969; L. Mărghitan, *Tezaure de argint dacice*, Bucureşti, 1976; V. Dupoi, *Podoabele şi vasele de argint daco-getice* (rezumatul tezei de doctorat), Bucureşti, 1981; C. Preda, în *SCIV*, 8, 1957, 1–4, 113–122; I.H. Crişan, în *ActaMN*, 6, 1969, 93–114; D. Popescu, în *BMI*, 40, 1971, 4, 19–32; 41, 1972, 1, 5–22; K. Horedt, în *Dacia, N.S.*, 17, 1973, 127–167; S. Cociş, în *Sargetia*, 16–17, 1982–1983, 139–144; D.M. Pippidi, în *DID I*, 192 şi 249; C. Preda, în *Histria* III, 19 şi urm.; *LA*, 520–521; M. Macrea, *Viaţa*, 298–304; *DEAVR*, 40; *Dinogetia I*, 277 şi urm.

A.V.; M.B.; A.B. şi R.H.

arhaică, epoca – (în istoria Greciei ante.) (sec. 8 î.Hr. – începutul sec. 5 î.Hr.) s-a distins printr-o evoluţie foarte rapidă, originală şi creatoare de premise. Numeroasele comunităţi gr. independente din Peninsula Balcanică, din insulele Mării Egee şi de pe coasta Asiei Mici, formate de obicei din aşezări rurale grupate în jurul unei → acropole şi dispunînd de centre civile şi religioase proprii, se bazau la începutul **e.a.** aproape exclusiv pe agricultură. Masa populaţiei era formată din ţărani. Aristocraţia funciară şi militară domina economic şi militar şi, după înlăturarea generală a Regalităţii în condiţii pentru noi obscure, deţinea puterea politică, juridică şi religioasă. În aceste state se menţinea gruparea de origine gentilică a populaţiei (trib, fratrie, gintă), legile nu erau scrise (deşi alfabetul fonetic gr., derivat din cel fenician, se formase în jurul anului 800 î.Hr.), iar puterea reală a → Adunării poporului era foarte limitată (război, pace). Creşterea demografică, sărăcirea unei părţi a agricultorilor, transformaţi în sclavi atunci cînd nu-şi plăteau datoriile, cît şi discrepanţa între lipsa de drepturi a ţărănimii mijlocii şi importanţa militară majoră pe care aceasta a dobîndit-o în detrimentul aristocraţiei, ca bază socială a falangei de hopliţi (formaţie compactă de pedestraşi şi cu armament greu creată în jurul anului 700 î.Hr.) au generat îndelungata criză agrară, socială şi politică specifică **e.a.** Marea → colonizare gr. din sec. 8–6 î.Hr. a stimulat însă concomitent dezvoltarea meşteşugurilor (metalurgie, textile, ceramică), a comerţului (primele monede gr. au apărut pe la sfîrşitul sec. 5 î.Hr.) şi a păturilor sociale implicate, care erau de asemenea lipsite de drepturi. În conflictele frecvente şi adesea violente din **e.a.**, revendicările esenţiale erau în consecinţă redistribuirea pămînturilor, abolirea datoriilor ţăranilor şi anularea monopolului anacronic şi arbitrar al puterii aristocraţiei. Un progres notabil a fost marcat de apariţia unor legislatori (Lycurg, Zaleucos, Charondas, Dracon, Solon ş.a.) care au redactat primele legi scrise, iar uneori au creat legi noi care reprezentau adevărate reforme constituţionale (la Athena, în

www.mnir.ro

594 î.Hr., Solon a abolit sclavia pentru datorii, a instituit tribunalul popular *Heliaia*, a reorganizat Sfatul şi Adunarea poporului). O contribuţie importantă a avut şi tirania care, în contextul tulburărilor social-politice dintre mijlocul sec. 7 şi sfîrşitul sec. 6 î.Hr., s-a instaurat efemer dar frecvent în cetăţi din Asia Mică şi din insule (Trasybulos la Milet, Polycrates la Samos etc.), din Peloponez, la Corinth (Cypselizii), la Athena (Pisistratizii), în colonii din Sicilia şi din S Italiei. Tiranii au contribuit uneori la ameliorarea situaţiei proprietăţii rurale mici şi mijlocii, adesea la dezvoltarea comerţului şi a meşteşugurilor, a construcţiilor publice, a literaturii şi artelor, dar guvernarea personală absolutistă a tiranilor din e.a. a avut mai ales rolul istoric de a grăbi evoluţia de o parte prin uzurparea şi anularea puterii politice şi a privilegiilor vechii aristocraţii, iar de altă parte din provocarea unei reacţii ostile a masei comunităţii civice care, înlăturînd tirania, s-a afirmat ca forţă politică şi, asumîndu-şi conducerea colectivă a statului şi elaborîndu-şi legile de autoguvernare, a generat spre sfîrşitul e.a. organismul original al „cetăţii-stat" *(→ polis)*. Concomitent (sec. 6 î.Hr.) a crescut preocuparea pentru procurarea de sclavi „barbari". În izolarea şi independenţa lor, unele state au avut un ritm mai lent de dezvoltare, altele au avut particularităţi remarcabile, ca Sparta care, după ce cucerise Laconia, a supus în e.a. Mesenia şi, dispunînd de numeroşi ţărani dependenţi, şi-a creat o organizare politico-militară originală şi relativ stabilă. Unele *poleis* şi-au creat constituţii oligarhice, în timp ce multe au urmat exemplul progresist al reformelor democratice realizate în 507 î.Hr. la Athena de Clisthene (împărţirea corpului civic în 10 triburi teritoriale ca bază a organizării politico-militare şi religioase, reorganizarea Sfatului, subordonarea acestuia şi a Areopagului autorităţii Adunării poporului, instituirea ostracismului). Premisele apogeului de dezvoltare din epoca → clasică au fost create în e.a. şi în religie, cultură, mentalităţi. Prin sinteza unor culte de origini diverse, rel. gr. antropomorfă apare constituită la începutul sec. 8 î.Hr., lipsită de dogmă şi de castă sacerdotală. Fixarea theogoniei şi a mitologiei realizată în esenţă de Homer a fost continuată de Hesiod (cca 700 î.Hr.), privilegiul religios al aristocraţiei a fost înlocuit prin sacerdoţii anuale organizate de stat şi accesibile oricărui cetăţean, îndeplinirea riturilor la nivelul sanctuarelor domestice, al demelor, al → asociaţiilor particulare revenea de asemenea laicilor. Paralel cu persistenţa particularităţilor locale de cult, încă de la începutul e.a. s-au impus sanctuarele şi → concursurile panelenice, iar prestigiul → oracolelor a crescut. Literatura este marcată de poemele lui Hesiod, de apariţia poeziei lirice, reprezentată de Solon, Theognis din Megara, Alceu şi Sappho din Mytilene, Pindar, de fixarea în scris a poemelor homerice la Athena în sec. 6 î.Hr. şi de instituirea concomitentă a celebrelor concursuri dramatice de la Marile → Dionysii. Gr. din Ionia au pus bazele primelor discipline ştiinţifice: astronomia (Thales din Milet), geometria (creată de Thales şi dezvoltată de Pitagora), geografia şi istoria şi au creat prima filosofie raţionalistă, independentă de rel. şi cu caracter materialist (Thales, Anaximandru, Anaximene), implicînd ideea conflictului şi a evoluţiei permanente (Heraclid din Efes). În arhit. a fost caracteristic templul din piatră şi s-au constituit ordinele doric şi ionic, sculptura decora templul cu statui şi cu reliefuri, dar realiza şi statui independente pentru sanctuare şi morminte *(→ curos)*, iar ceramica (geometrică, orientalizantă, attică) a atins performanţe tehnice şi artistice de excepţie. La sfîrşitul e.a. gr. depăşiseră celelalte civilizaţii mediteraneene prin originalitatea concepţiei politice, a creaţiei intelectuale şi artistice, iar coloniile din Pontul Euxin au fost parte integrantă a acestei remarcabile evoluţii. V. şi *cronologia*.

M.I. Finley, *Vechii greci*, Bucureşti, 1974; Cl. Mossé, *La tyrannie dans la Grèce antique*, Paris, 1969.

A.Ş.

arheologia (gr.< ἀρχαῖος, „vechi"; λόγος, „studiu"), disciplină istorică autonomă, avînd ca obiect depistarea, sistematizarea şi interpretarea vestigiilor materiale aflate în pămînt, la suprafaţa acestuia sau sub apă (a. *subacvatică*), în scopul unei reconstituiri independente (pentru epocile mai vechi, lipsite de izvoare scrise – preistorie) sau prin coroborarea cu datele literare (pentru perioadele mai noi) a proceselor economico-sociale şi politice sau a fenomenelor culturale care au avut loc în etapele timpurii ale istoriei omenirii. Metodele de lucru în a. sînt determinate de specificul categoriei ile documente ce intră în cîmpul ei de investigaţie. Fiecare perioadă istorică este reprezentată într-un spaţiu dat prin aşezări, necropole, depozite (tezaure) şi descoperiri izolate, iar la rîndul lor aceste monumente livrează diferite tipuri de obiecte: olărie, unelte şi ustensile, arme şi echipament militar, podoabe şi piese de port, obiecte de artă (din lut, piatră, corn, os, metal şi doar foarte rar, în condiţii speciale de conservare, din materii perisabile: lemn, textile, piele etc.). Cercetarea a. presupune, ca punct de pornire, căutarea şi identificarea monumentelor în teren, prin felurite metode de prospecţiune (anchetă, periegheză, aerofotogrametrie, metode geofizice). Adesea se porneşte de la descoperirile întîmplătoare prilejuite de lucrările agricole, industriale sau edilitare. În săpătura sistematică arheologul urmăreşte dezvelirea monumentelor fixe şi recolarea inventarului mobil, înregistrînd cu precizie dispoziţia diferitelor complexe şi obiecte în plan şi în succesiunea de straturi. Prin aplicarea metodei *stratigrafice*, combinată cu studiul planimetriei (aşanumita „stratigrafie orizontală"), se dobîndesc observaţii esenţiale pentru reconstituirea evoluţiei unei aşezări sau neoropole. Această metodă este completată, în activitatea de cabinet, de *metoda tipologică* (comparativă) şi de cea *chorologică*, care permit stabilirea *cronologiei relative* şi *absolute* a monumentelor sau obiectelor şi urmărirea difuzării lor în spaţiu. În ultimă instanţă, studiul documentelor arheologice duce la definirea unor *aspecte culturale (grupe, faciesuri, culturi)*, ce pot fi atribuite anumitor comunităţi umane, eventual chiar unor populaţii menţionate de izvoarele literare. Pe

www.mnir.ro

această bază, a. ajunge chiar la reconstituirea istoriei evenimențiale, constatînd formarea, evoluția și dezvolvarea (dispariția) unor comunități etno-culturale, urmărindu-le mișcările în spațiu și relațiile dintre ele. Prin studiul sistematic al așezărilor și necropolelor și al diferitelor categorii funcționale de obiecte, a. aduce de asemenea o contribuție de neînlocuit la cunoașterea demografiei, economiei, structurilor sociale și politice, organizării militare, a modului de viață, obiceiurilor și credințelor, în ansamblu, a civilizației materiale și spirituale a populațiilor vechi. În atingerea acestor obiective, demersul a. se îmbină strîns cu cercetările de *epigrafie, numismatică, istoria artei* și *arhitecturii*, care își dobîndesc materialul de studiu, în principal, tot din săpăturile arheologice. În ultimele decenii s-au dezvoltat și cercetările interdisciplinare care angajează științele „de contact" *(paleoantropologia, arheozoologia, paleobotanica*, cu ramura ei modernă *palinologia)*, aducînd date esențiale cu privire la antropologia și demografia populațiilor străvechi, la mediul natural și modul de procurare a hranei în diferitele perioade. Științele tehnice, cu metodele lor specifice de analiză și determinare, contribuie în special la datarea obiectelor cu o vîrstă foarte mare (radiocarbon, termoluminiscență), la identificarea surselor de materii prime (silex, metale) și la cunoașterea tehnologiilor antc. (prelucrarea pietrei, ceramicii, stielei, metalelor). Prin colaborarea dintre a. și matematică s-au dezvoltat metode noi de stocare, analiză și interpretare a informației arheologice, inclusiv cu ajutorul calculatorului. *În România* ca și în alte țări ale Europei, inscripțiile și monedele, în general antic. romane, sînt primele care încă din sec. 17–18 au trezit interesul cărturarilor (Miron și Nicolae Costin, Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir) și care în al doilea sfert al sec. 19 au ajuns să constituie obiectul predilect al preocupării colecționarilor și arheologilor amatori. În 1834, prin stăruința banului Mihalache Ghica (1792–1850), pe lîngă Colegiul Sf. Sava din București a luat naștere Muzeul Național (Muzeul de istorie naturală și antichități), prima instituție muzeală din Principate, adăpostind o „însemnătoare colecție" de obiecte antc. donată de însuși inițiatorul său. Această colecție se constituise fie prin achiziții, fie prin săpăturile lipsite de metodă științifică întreprinse de M. Ghica în acest scop în stațiunile romane din Oltenia (Reșca, Celeiu, Slăveni, Turnu Severin). Tot din inițiativa sa, în 1839 s-au dat primele dispoziții legale privind regimul descoperirilor de „obiecte de antichitate", prin care se instituia obligativitatea depunerii lor la muzeu și se interziceau săpăturile prădalnice, cu scopuri mercantile. Banul M. Ghica este totodată acela care a salvat de la pierdere celebrul tezaur de la → Pietroasele (descoperit în 1837) și a făcut ca el să ajungă în 1842 la Muzeul Național. Un alt mare „anticar" al vremii a fost Nicolae Mavros (1782 ?–1868), rămas în istoria a. și culturii românești ca „primul și cel mai mare donator și fondator al muzeului de antichități" – noul „Muzeu Național de Antichități" (MNA), înființat în noiembrie 1864 prin decretul semnat de domnitorul Al.I. Cuza. Colecția sa, donată statului în 1862, alături de cele donate ulterior de către C. Bolliac, D. Papazoglu, D.A. Sturdza, N. Crețulescu ș.a. și de vechile colecții ale Muzeului Național, a constituit fondul principal al MNA în primii săi ani de funcționare. Etapei „anticarilor" îi urmează în a. românească, încă înainte ca aceasta să fi căpătat statutul unei adevărate științe, etapa romantică, a generației pașoptiste. Pe plan teoretic ea este reprezentată de N. Bălcescu și M. Kogălniceanu, care au înțeles însemnătatea documentelor arheologice, epigrafice și numismatice pentru scrierea istoriei naționale. Ca activitate practică, pe primul plan se înscrie însă Cezar Bolliac (1813–1881), pasionat căutător și colecționar de antic. și totodată un neobosit propagator al cunoștințelor arheologice și numismatice. După ce în primele sale expediții arheologice (1845 și 1858) urmăriae aproape exclusiv ruinele romane, începînd din 1869 – anul cînd i-a urmat lui N. Mavros la conducerea *Comitetului arheologic* ce dirija activitatea MNA – el și-a concentrat săpăturile în stațiunile geto-dacice de la Tinosu, Piscu Crăsani și Zimnicea și în așezarea neolitică de la Vădastra, sesizînd faptul că a. preistorică era capabilă să fundamenteze „cunoștința că pe aceste locuri exista istorie pe cînd nu era istoria". Preocupări similare, întemeiate însă pe o erudiție și o metodă incomparabil superioare, a avut în aceiași ani Alexandru Odobescu (1834–1895), reprezentantul unei noi generații, al primei etape cu adevărat științifice din istoria a. românești. Încercările sale în domeniul preistoriei (v. comunicarea la al IV-lea Congres internațional de antropologie și arheologie preistorică de la Copenhaga, 1869, și mai ales textul conferinței *Artele în România în periodul preistoric*, publicat în 1874) apar ca secundare în raport cu monumentala operă de erudiție *Le trésor de Pétrossa, Historique – Description. Étude sur l'orfèvrerie antique* (Paris, 1889–1900), căreia i-a dedicat trei decenii de investigații stăruitoare. Arheolog „de cabinet", Al. Odobescu a înțeles totuși rostul cercetărilor sistematice în teren, săpînd el însuși la Pietroasele (1866) și strîngînd pe baza răspunsurilor la *Cestionariul arheologic* (1871) informații prețioase despre descoperirile arheologice cunoscute pe atunci. În 1874, Al. Odobescu a inaugurat studierea a. la Universitatea din București prin „cursuri libere și gratuite", iar în 1877 a devenit titularul primei catedre de specialitate din țară. În același an apărea cursul său de *Istoria archeologiei*, prima lucrare de caracter general în literatura arheologică românească. Odată cu Grigore Tocilescu (1850–1909), a. se individualizează ca disciplină cu domeniu, metode și țeluri precise în cadrul științei istorice naționale. Într-o primă etapă a activității sale, ilustrată de masiva și erudita lucrare *Dacia înainte de Romani* (1880), se resimte încă influența stilului livresc de cercetare al lui Al. Odobescu. Numit director al MNA și profesor la Universitatea din București, în 1881, și dispunînd de pregătirea specială dobîndită în timpul studiilor la Viena și Praga Gr. Tocilescu și-a concentrat apoi investigațiile, timp de aproape trei decenii, în domeniul arheologiei și epigrafiei romane. Sub conducerea sa, MNA a devenit un prim nucleu de cercetare arheologică activă, cu o rodnică activitate de teren.

www.mnir.ro

Între 1882 şi 1890 a fost cercetat monumentul triumfal de la → Adamclisi (publicat de Gr. Tocilescu, împreună cu O. Benndorf şi G. Niemann, la Viena în 1895), iar începînd din 1891 s-au întreprins ample săpături în cetatea învecinată, Tropaeum Traiani. În Dobrogea, Gr. Tocilescu şi colaboratorii săi au identificat cca 60 staţiuni romane şi au recoltat peste 600 inscripţii, în Oltenia au fost cercetate în chip special fortificaţiile de pe limes-ul alutan, iar în V Munteniei cele de pe limes-ul transalutan (cf. *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, 1900). În aceeaşi perioadă se pun şi la Iaşi temeiurile învăţămîntului superior de specialitate. Primul profesor la catedra de „arheologie şi antichităţi", înfiinţată în 1895, este Teohari Antonescu (1866–1910), elev al lui Odobescu şi autorul unor lucrări monografice dedicate Trofeului de la → Adamclisi (1905) şi → Columnei lui Traian (1910). În Moldova, începutul cercetărilor de preistorie regională se leagă de numele lui Nicolae Beldiceanu (1845–1896) şi Grigore Buţureanu (1855–1907), care între 1885–1895 au săpat la Cucuteni şi în alte cîteva aşezări neolitice. Ulterior (1909–1910), staţiunea de la Cucuteni a fost cercetată de arheologul german Hubert Schmidt. Pînă la Marea Unire din 1918, în Transilvania regimul politic a favorizat manifestarea reprezentanţilor şi instituţiilor naţionalităţilor privilegiate, maghiară şi germană, în viaţa culturală şi ştiinţifică. În sec. 19 şi la începutul sec. 20, aici s-au constituit bogate colecţii muzeale (Muzeul Brukenthal din Sibiu – 1817, Muzeul Ardelean din Cluj – 1859, Muzeul Naţional Secuiesc din Sf. Gheorghe – 1879) şi au fost editate prestigioase reviste locale, precum *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* (Sibiu şi Braşov, 1843–1944), *Erdély Múzeum* (Cluj, 1874–1947), *Dolgozatok* (Cluj, 1910–1919). Pentru activitatea lor de pionierat în domeniul antic. şi valoarea publicaţiilor lăsate, merită a fi în chip special menţionaţi: M.J. Ackner (1782–1862), epigrafist, numismat şi arheolog, unul dintre primii cercetători ai ruinelor dacice de la Grădiştea Muncelului, E.A. Bielz (1827–1898), numismat, autorul unor studii despre monedele dacice, C. Gooss (1844–1881), valoros cercetător al Daciei Traiane şi autor al cronicii descoperirilor arheologice din Transilvania, C. Torma (1829–1897), cunoscut epigrafist. La începutul sec. nostru cercetarea arheologică din Transilvania a căpătat un caracter sistematic, mai ales în domeniul pre- şi protoistoriei, fiind reprezentată de C. Seraphim (săpături la Sighişoara-Wietenberg), Fr. László (săpături la Ariuşd), I. Kovács (săpături şi publicaţii privind necropolele de la Decea Mureşului, Apahida, Sîntana de Mureş etc.) şi M. Roska (cercetări privind paleoliticul, epoca bronzului şi a fierului). Lui M. Roska, care a lucrat în Transilvania şi după 1918, i se datorează şi un preţios repertoriu arheologic: *Thesaurus antiquitatum transsilvanicarum, I. Praehistorica* (Cluj, 1942). Din rîndurile cercetătorilor români de reţinut D. Bojinca, T. Cipariu şi Şt. Moldovan, interesaţi în special de inscripţiile şi monedele romane, precum şi I. Martian, autorul utilului *Repertoriu arheologic pentru Ardeal* (Viena, 1909 – Bistriţa, 1920). În Bucovina, aflată şi ea sub stăpînire străină pînă în 1918, lipsa monumentelor romane a făcut ca preocupările locale pentru a. să se dezvolte mai tîrziu, fiind legate de activitatea lui D. Olinescu şi a „Societăţii române de arheologie", întemeiate în 1886. În primul sfert al sec. 20, a. românească a depăşit epoca pionieratului, pentru a ajunge să constituie o adevărată mişcare ştiinţifică, o şcoală arheologică naţională. În persoana lui Vasile Pârvan (1882–1927) ea a avut un iniţiator şi un conducător capabil să dea cercetării direcţii noi, precise, şi să formeze o nouă generaţie de arheologi. Într-o primă etapă, formaţia sa de istoric al antic. şi epigrafist, calitatea de profesor în aceste materii la Universitatea din Bucureşti (suplinitor 1909, titular 1913) şi tradiţia imprimată de Gr. Tocilescu la MNA, a cărui conducere a preluat-o în 1910, au făcut ca V. Pârvan să se dedice aproape exclusiv cercetării Dobrogei greco-romane (săpături între 1911–1914, la Ulmetum şi începînd din 1914, la Histria). Colaboratorilor săi apropiaţi, D.M. Teodorescu, H. Metaxa, G.G. Mateescu, P. Nicorescu, Sc. Lambrino, le-a încredinţat săpăturile de la Tomis şi Callatis (1915–1916) dar, în acelaşi timp, l-a însărcinat pe I. Andrieşescu cu organizarea Secţiunii preistorice din cadrul MNA şi dirijarea primelor săpături sistematice în aşezarea neolitică de la Sălcuţa, din Oltenia (1916). După război, V. Pârvan şi-a reluat activitatea la Histria, în 1921, şi a continuat investigarea pe scară largă a Dobrogei antc., prin săpăturile efectuate de Gr. Florescu, la Capidava; de Th. Sauciuc-Săveanu, la Callatis; de P. Nicorescu, la Argamum şi de G.G. Mateescu, la Libida. Dar faptul esenţial în noua etapă a activităţii lui V. Pârvan este deplasarea tot mai accentuată a interesului său din domeniul a. clasice în acela al a. pre- şi protoistorice. Rodul acestei noi şi intense preocupări este opera sa fundamentală: *Getica. O protoistorie a Daciei* (1926), în care V. Pârvan reconstituie evoluţia culturală şi istorică a lumii geto-dace de la sfîrşitul epocii bronzului pînă la cucerirea romană, punînd în lumină rolul substratului autohton preroman în procesul etnogenezei românesti. În această lucrare el a folosit pe larg rezultatele săpăturilor de la Piscu Crăsani, publicate de I. Andrieşescu în 1924, precum şi primele informaţii privind săpăturile efectuate la Zimnicea, de acesta; la Poiana, de Gh. Ştefan şi apoi de Ecaterina şi Radu Vulpe şi, în Munţii Orăştiei la Costeşti şi Grădiştea Muncelului, de către D.M. Teodorescu. În aceeaşi perioadă (1924–1927) şi tot din iniţiativa lui V. Pârvan, colaboratorii săi au întreprins pentru întîia oară cercetarea unui mare număr de staţiuni aparţinînd epocilor mai vechi: aşezările neolitice de la Sultana (I. Andrieşescu), Gumelniţa (Vl. Dumitrescu), Boian şi Vădastra (V. Christescu), staţiunile din epoca bronzului de la Sărata-Monteoru (I. Andrieşescu şi I. Nestor) şi Glina (I. Nestor), precum şi aşezarea cu depuneri din epoci diferite de la Lechinţa de Mureş (D. Popescu). Lui V. Pârvan i se datorează înfiinţarea Şcolii române de la Roma (1922), unde numeroşi arheologi şi istorici şi-au desăvîrşit pregătirea, şi editarea revistelor *Ephemeris Dacoromana* şi *Dacia*, cea din urmă rămînînd pînă astăzi cea mai prestigioasă revistă românească de

www.mnir.ro

a. Multe dintre planurile ştiinţifice ale lui V. Pârvan (ex. proiectul constituirii unui „Institut arheologic al României", 1926) au rămas nerealizate datorită dispariţiei sale premature, la vîrsta de numai 45 ani. După moartea lui V. Pârvan au continuat săpăturile în marile obiective greco-romane de la Histria, Callatis, Capidava, Ulpia Traiana Sarmizegetusa şi au fost inaugurate altele la Celeiu – Sucidava (D. Tudor), Barboşi şi Garvăn-Dinogetia (Gh. Ştefan), Drobeta şi Răcari (Gr. Florescu), Băneasa (Gh. Cantacuzino), Micia (C. Daicoviciu), Bologa şi Rîşnov (M. Macrea) etc. Progrese mari s-au făcut în special în domeniul pre- şi protoistoriei. Ioan Andrieşescu (1888–1944), autorul primei monografii consacrate neoliticului românesc (*Contribuţie la Dacia înainte de Romani* Iaşi, 1912), a obţinut în 1927 înfiinţarea primei Catedre de arheologie preistorică şi a unui seminar de specialitate la Universitatea din Bucureşti şi, în acelaşi an, a preluat conducerea MNA. Din activitatea sa de teren sînt de menţionat săpăturile de la Sărata-Monteoru (1926–1927), Oinac (1929–1930) şi Agighiol (1931), care, deşi au rămas multă vreme inedite, au contribuit la îmbogăţirea documentării arheologice privind trecutul pămîntului românesc, din neolitic pînă în vremea postaureliană Un moment important în istoria cercetării este marcat de apariţia lucrării în care Ion Nestor (1905–1974) proceda la prima sinteză modernă, a pre- şi protoistoriei româneşti: *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien* (Berlin, 1933). Născută ca disertaţie de doctorat la Marburg/Lahn, lucrarea punea ordine în sistemul de culturi şi în cronologia acestei îndelungate epoci, stabilea corectări vădind concepţia clară, simţul critic şi puterea de sinteză care aveau să asigure autorului, timp de peste patru decenii, o poziţie de frunte în a. românească. În domeniul pre- şi protoistoriei, în perioada interbelică se remarcă de asemenea prin contribuţiile de valoare aduse: Radu Vulpe (1899–1982) – preocupat de eneoliticul cucutenian şi de cultura geto-dacilor, dar şi cu o remarcabilă activitate de istoric al antic. (cf. *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938), Vladimir Dumitrescu (1902–1991) – autor a numeroase săpături şi studii privind neo-eneoliticul, epoca bronzului şi a fierului, C.S. Nicolăescu-Plopşor (1900–1968) – alături de M. Roska şi N.N. Moroşan, un pionier al cercetării paleoliticului în România, D. Berciu (n. 1907) – autorul preţioasei sinteze *Arheologia preistorică a Olteniei* (1939), Hortensia Dumitrescu (1901–1982) – care întreprinde săpături la Horodiştea şi Ruginoasa, D.V. Rosetti (1899–1982), cercetător al preistoriei bucureştene. În aceeaşi perioadă, la Iaşi au predominat net preocupările de arheologie clasică, greco-romană – orientare dată de Orest Tafrali (1876–1937), profesor de arheologie şi antichităţi (1931–1937) şi director al Muzeului de Antichităţi local (înfiinţat de el în 1916), şi continuată de Paul Nicorescu (1890–1946), urmaşul său la catedră şi la conducerea muzeului, autor al unor importante săpături la Argamum, Tropaeum Traiani şi Tyras. În revista *Arta şi Arheologia*, fondată de O. Tafrali, au apărut însă şi unele descoperiri din Moldova, cum sînt cele de la Poieneşti, Vîrteşcoiu, Huşi etc. La Cluj, unde între anii 1928–1948 a fost editat *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, interesul cercetătorilor s-a concentrat în special asupra monumentelor Daciei romane. Dintre urmele preromane de mai multă atenţie s-au bucurat cetăţile dacice din Munţii Orăştiei, parţial dezvelite de cei doi profesori ce s-au succedat la catedra clujeană de arheologie, D.M. Teodorescu (1881–1947) şi Constantin Daicoviciu (1898–1973), şi cercetate intensiv abia după anul 1949. Lui C. Daicoviciu i se datorează o operă de maturitate a istoriografiei româneşti: *La Transylvanie dans l'antiquité* (primă formă în vol. *La Transylvanie*, Bucureşti, 1938; versiune definitivă, Bucureşti, 1945). Amploarea mişcării arheologice interbelice, în care s-au încadrat activ şi unele muzee din provincie (Craiova, Deva, Sf. Gheorghe, Piatra-Neamţ), cate ilustrată de cele cinci congrese naţionale de numismatică şi a. ţinute între 1933 şi 1937, pe rînd la Bucureşti, Craiova, Cernăuţi, Cluj şi Iaşi. Cel de-al XVII-lea Congres internaţional de antropologie şi arheologie preistorică, ţinut în 1937 în ţara noastră, a constituit astfel o recunoaştere a valorii şcolii arheologice româneşti ajunse la maturitate. Nucleul principal al cercetării s-a aflat în continuare la MNA, încadrat pentru o vreme la Institutul de istorie şi filosofie al Academiei Române şi transformat în 1956 în primul Institut de Arheologie al ţării. Colecţiile sale, mai vechi şi mai noi, au contribuit în proporţie considerabilă la înzestrarea Muzeului Naţional de Istorie al României (inaugurat la Bucureşti, la 8 mai 1972). În 1970 Institutul de Arheologie a trecut în subordinea ASŞP, iar din 1975 a devenit o unitate de cercetare integrată în cadrul Universităţii din Bucureşti. În 1990, împreună cu institutele de arheologie din Iaşi şi Cluj a revenit Academiei Române. Acest institut editează periodicele centrale de specialitate: *Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie* (din 1950), *Materiale şi cercetări arheologice* (1953–1973), *Dacia* (seria nouă, din 1957), *Studii şi cercetări de numismatică* (din 1957) şi a livrat cea mai mare parte dintre monografiile apărute în seria *Biblioteca de arheologie* (ajunsă la vol. XLII). În acelaşi timp în a. românească o pondere mereu sporită au căpătat-o colectivele de specialişti din Iaşi *(Institutul de Arheologie*, care editează din 1961 publicaţia *Arheologia Moldovei)* şi din Cluj-Napoca *(Institutul de Arheologie şi istoria Artei)*, de la centrele de ştiinţe socio-umane din Craiova, Sibiu şi Tg. Mureş, de la Muzeul Naţional de Istorie al României (periodic: *Cercetări arheologice)*, Muzeul Militar Naţional (periodic: *Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară*), precum şi dintr-o serie de muzee judeţene de istorie (Cluj-Napoca – periodic: *Acta Musei Napocensis*, Alba Iulia – *Apulum*, Deva – *Sargetia*, Oradea – *Crisia*, Iaşi – *Cercetări istorice*, Piatra-Neamţ – *Memoria antiquitatis*, Bacău – *Carpica*, Brăila – *Istros*, Constanţa – *Pontica*, Tulcea – *Peuce* etc.). Activitatea de cercetare este în prezent coordonată la nivel naţional, pe baza unui program unic, de către *Comisia Naţională de Arheologie* de pe lîngă Academia Română. Sînt organizate sesiunile anuale de rapoarte arheologice, ajunse în 1991 la cea de-a XXV-a ediţie, şi ale căror lucrări sînt

www.mnir.ro

publicate în noua serie de *Materiale și cercetări arheologice*. În acest cadru organizatoric, pe baza noilor cercetări arheologice, cunoașterea istoriei străvechi, vechi și medii a României a făcut progrese considerabile. Într-o primă etapă (1949–1960) s-au reluat sau au fost inițiate săpături pe scară largă într-o serie de așezări, cetăți și necropole, precum: Poiana, Poienești, Traian, Hăbășești, Trușești, Stoicani, Glăvănești, Codăieni, Hlincea, Suceava (în Moldova), Histria, Dinogetia, Callatis, Cernavoda, Păcuiu lui Soare (în Dobrogea), Sărata-Monteoru, Zimnicea, Popești, București (în Muntenia), Verbicioara, Balta Verde, Rast (în Oltenia), Grădiștea Muncelului, Piatra Roșie, Blidaru, Moigrad, Cașolț, Morești (în Transilvania), săpături care au venit să lumineze cu material inedit perioade și regiuni mai puțin studiate pînă atunci. În cadrul învățămîntului universitar și în marile campanii de săpături, sub îndrumarea profesorilor și cercetătorilor din generația mai veche (I. Nestor, Vl. Dumitrescu, D. Berciu, D. Tudor, Em. Condurachi, C. Daicoviciu, R. Vulpe, C.S. Nicolăescu-Plopșor, D.M. Pippidi, I.I. Russu, M. Petrescu-Dîmbovița, B. Mitrea) s-a format o nouă generație de arheologi, epigrafiști și numismați. Rodul științific major al acestui deceniu este, în ciuda unor scăderi determinate de impactul factorului ideologic și politic, tratatul de *Istoria României* (vol. I, 1960 și II, 1962), în care specialiștii români au reușit să dea un tablou coerent și detaliat al evoluției istorice, din cele mai vechi timpuri pînă în evul mediu. Progrese dintre cele mai mari, au făcut în perioada postbelică cercetările preistorice: descoperirea celor mai vechi dovezi de activitate umană (→ cultura de prund) și a unor noi culturi neolitice, anterior necunoscute (→ Criș, linear-ceramică, Hamangia, Cîrcea etc.), delimitarea epocii de tranziție spre epoca bronzului, în care s-a produs procesul de indoeuropenizare, completarea tabloului cultural al epocii bronzului și al primei epoci a fierului (culturi noi: → Costișa, Coslogeni, Babadag, Lăpuș, Basarabi). Un deosebit accent s-a pus pe studierea arheologică a epocii geto-dace, ale cărei începuturi sînt marcate de grupa → Ferigile-Bîrsești și de descoperirile de tip → Alexandria, urmate de orizontul cetăților de la → Stînceşti, Cotnari, Bunești, Albești, Cotofenii din Dos, Mahmudia etc. și al necropolelor de la → Zimnicea, Brăiliță, Enisala, Bugeac etc. Pentru perioada regatului lui Burebista și Decebal, săpăturile din Munții Orăștiei au adus cele mai spectaculoase mărturii, completate de cercetările din marile *davae* de la → Popești, Cîrlomănești, Sprîncenata, Ocnița, Răcătău, Brad, Cugir, Pecica etc. A sporit baza documentară de studiu a problemei celtice (Ciumești, Fîntînele) și a fost identificată cultura → Poienești-Lukașevka, atribuită bastarnilor (Polenești, Borosești, Botoșana). De o excepțională însemnătate sînt descoperirile de la → Soporu de Cîmpie, Obreja, Locusteni, Enisala, care documentează continuitatea populației autohtone sub stăpînirea romană, în timp ce cultura carpică, cultura → Chilia-Militari și descoperirile de tip → Sîntana-Arad și Mediești Aurit dovedesc aceeași continuitate în afara granițelor provinciale. Cercetările inter- și pluridisciplinare asupra istoriei și civilizației traco-geto-dacilor au căpătat un cadru academic de organizare prin înființarea (în 1979) a Institutului de Tracologie (cu periodicul său *Thraco-Dacica*), iar valorificarea lor a căpătat dimensiuni internaționale în cadrul congreselor de tracologie (cel de al II-lea ținut la București, în septembrie 1976). În domeniul a. clasice, au fost descoperite și publicate numeroase documente arheologice, epigrafice și numismatice privind viața coloniilor gr. din Pontul Stîng și relațiile lor cu lumea geto-dacă. Se remarcă în chip deosebit seria de volume: *Histria. Rezultatele săpăturilor*, apărută sub direcția succesivă a profesorilor Em. Condurachi și D.M. Pippidi. Au luat ampioare și cercetările de a. provincial – romană, care pe lîngă marile orașe (Ulpia Traiana, Apulum, Porolissum, Romula, Sucidava, Tropaeum Traiani etc.) au inclus în orizontul lor și mediul rural (*vici* și *pagi*, *villae rusticae*). Ca o recunoaștere internațională a rezultatelor obținute în cercetarea sistemului defensiv al Daciei și Moesiei inferioare, României i-a revenit în 1972 organizarea celui de-al IX-lea Congres de studii asupra frontierelor romane. La fel, prestigiul mereu sporit al școlii epigrafice românești (cf. colecția *Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*, îngrijită de D.M. Pippidi și I.I. Russu) explică găzduirea celui de-al VIII-lea Congres internațional de epigrafie greacă și latină la Constanța, în 1977. Un adevărat salt caracterizează etapa postbelică a cercetărilor arheologice privind mileniul cuprins între retragerea aureliană și formarea statelor feudale românești. A. a reușit să mobilizeze această perioadă, extrem de săracă în informații istorice, cu o mare masă de documente materiale ilustrînd evoluția societății autohtone (așezări, necropole, tezaure, respectiv culturile Ipotești-Ciurelu-Cîndești, Botoșana-Costișa, Brateiu-Morești, Dridu) și relațiile ei cu populațiile în migrație (germani, slavi, turci), în procesul devenirii istorice a poporului român, al formării sale ca entitate etno-lingvistică, social-economică și culturală. În continuare, originile și dezvoltarea civilizației medievale românești, procesul constituirii orașelor (în primul rînd a reședințelor de scaun), structura habitatului rural, dezvoltarea arhitecturii laice, militare și bisericești au format obiectul săpăturilor efectuate la București, Tîrgoviște, Curtea de Argeș, Suceava, Iași, Baia, Cetatea Neamțului, Alba Iulia, Dăbîca, Cuhea, Păcuiu lui Soare, Curoni, Frumoasa, Măicănești-Străulești, Udești, Putna, Humor, Bistrița, Cozia, Cotmeana, Densuș, Sîntămăria-Orlea etc. În condițiile în care izvoarele scrise lipsesc pentru epoci întregi sau sînt sporadice, insuficiente, a. rămîne singura disciplină capabilă să descopere și să valorifice noi documente pentru reconstituirea trecutului îndepărtat al României.

H.J. Eggers, *Einführung in die Vorgeschichte*, München, 1959; D. Berciu, *La izvoarele istoriei*, București, 1967; H. Müller-Karpe, *Einführung in die Vorgeschichte*, München, 1975; M. Joukowski, *A Complete Manual of Field Archaeology*, Englewood Cliffs, 1980; St. Piggot (ed.), *Approach to Archaeology*, New York, 1965; Glyn E. Daniel, *The Origins and Growth of Archaeology*, Londra, 1967; id., *A Hundred and Fifty Years of Archaeology*, Cambridge/Mass., 1976; id., *A Short History of Archaeology*, New York, 1981; R. Vulpe, în vol.

www.mnir.ro

L'archéologie en Roumanie, Bucureşti, 1938, 73–97; id., în *Thraco-Dacica*, 1, 1976, 13–51; Em. Condurachi, *Rumanian Archaeology in the 20th Century*, Bucureşti, 1964; Vl. Dumitrescu, *Muzeul Naţional de Antichităţi*, Bucureşti, 1968; E. Zaharia, B. Mitrea, în *RRH*, 10, 1971, 1, 101–127; C. Preda, Fl. Preda, în *Rev. ist.*, 33, 1980, 7–8, 1253–1279; M. Babeş, în *SCIVA*, 32, 1981, 3, 319–330; Al. Păunescu, I. Casan-Franga, P. Diaconu, în *SCIVA*, 35, 1984, 1, 3–44; Al. Ştefan, în *SCIVA*, 35, 1984, 2, 109–143; C.C. Petolescu, în *SCIVA*, 35, 1984, 2, 144–157; E. Comşa, în *SCIVA*, 35, 1984, 3, 209–221; C. Preda, în *SCIVA*, 35, 1984, 3, 222–233; id., în *Dacia, N.S.*, 28, 1984, 13–22.

M.B.

arheomagnetism (< gr. ἀρχαῖος „vechi" şi *magnetism*, „fenomen fizic al Pămîntului"), metodă de datare care se bazează pe principiul → paleomagnetismului sau magnetismului termoremanent al Pămîntului. Este deci un termen mai mult convenţional decît de principiu, pentru că de fapt a. şi paleomagnetismul se confundă.

R.M. Cook, *Archaeomagnetism*, în D. Brothwell, E. Higgs, *Science in Archaeology*, Thames and Hudson, 1971, 76–87.

M.C.

arheozoologie (< gr. ἀρχαῖος, „vechi" şi ζῶον, „fiinţă"), ramură a bio-arheologiei, din categoria ştiinţelor de graniţă, la contactul dintre → arheologie şi zoologie, avînd drept scop valorificarea datelor zoologice (specii, asociaţii de specii, implicaţiile lor ecologice, de biomasă, vîrsta maturităţii sexuale, randament de reproducere, vîrsta morţii, masă de carne, conţinut caloric, folosirea părţilor scheletice etc., etc.) în contextul arheologic al unei aşezări, necropole, culturi, epoci. Începînd de la desprinderea lui din animalitate şi pînă azi, viaţa omului a depins în bună măsură de animalele care l-au înconjurat, aşa încît cercetarea trecutului său pe plan evolutiv – biologic, social şi cultural – este întrepătrunsă cu aceea a trecutului acestor vieţuitoare. Bazele a. au fost puse la Conferinţa internaţională de la Budapesta (1974), cînd s-a hotărît ca asemenea conferinţe să se întrunească ritmic, din trei în trei ani (Szczecin – 1977, Gröningen – 1980, Londra – 1983, Paris şi Bordeaux – 1986), tematica lor fiind progresiv lărgită. Ca domeniu independent de cercetare a. a luat fiinţă la al IX-lea Congres al Uniunii internaţionale de ştiinţe pre- şi protoistorice (UISPP), Nisa, 1976, sub egida căreia s-a constituit *ICAZ* (International Council of Archaeozoology). Din acesta fac parte toţi cei ce activează în domeniul respectiv, al căror nume, adresă şi sferă de preocupări sînt publicate în broşuri anuale. De asemenea, fiecare membru al Consiliului primeşte o broşură cu titlurile tuturor lucrărilor de specialitate apărute în precedenţii doi ani. Unii cercetători (mai cu seamă cei britanici) contestă corectitudinea etimologică şi somantică a termenului de a., sinonim celui mai de mult folosit de *paleozoologie* şi consideră mai corect şi mai oportun scopurilor propuse pe cel de *zooarheologie*. Contestaţia este argumentată şi justificată, dar buna organizare a *ICAZ*-ului şi eficacitatea sa ştiinţifică, evidenţiată prin efortul susţinut de îmbunătăţire metodologică şi tehnică a cercetărilor (evaluarea cantitativă a datelor, inclusiv a celor referitoare la peşcuit şi resurse animale culese, experienţe de spargere a osului, reconstituirea procedeelor de prelucrare a cornului conform nivelului tehnologic al societăţilor preistorice analizate, introducerea standardelor dimensionale, căutarea unui sistem unic de computerizare a datelor etc.), prin lărgirea continuă a spectrului tematicii înglobate în preocupările sale (comportamentul hominidelor, valoarea simbolică a diverselor specii etc.), prin punerea permanentă în discuţie a progreselor realizate, dar şi a limitelor ce nu pot fi încă depăşite, fac din inadvertenţa de nomenclatură o problemă minoră. O condiţie indispensabilă pentru ca materialul osteologic să fie de folos arheologiei este recuperarea sa integrală, cu maximum de coordonate, din obiectivele săpate şi valorificarea cît mai completă prin publicaţii, cu specificarea tehnicilor şi metodelor folosite în teren şi în laborator. *ICAZ* recomandă, de asemenea, păstrarea colecţiilor pentru viitorime, pentru o eventuală reevaluare cu posibilităţi tehnice noi sau care astăzi nu sînt încă lesnicioase. Preocupările în acest domeniu au început în ultimul sfert al sec. 19, cînd s-au limitat însă la simple liste ale speciilor identificate pe baza pieselor celor mai întregi descoperite. Pentru postpaleolitic, studii amănunţite, cu detalii ilustrate privind morfologia şi dimensiunile speciilor domestice, i se datorează lui L. Rütimeyer (Basel), care a studiat osemintе din staţiunile neolitice lacustre (palafite) din Elveţia. Pornind de la aceste lucrări de pionierat, în primele două-trei decenii ale sec. 20 s-a creat un exces de presupuse subspecii şi rase; pe alocuri, s-a procedat şi la o recuperare mai completă a materialelor osoase din săpăturile arheologice, ceea ce a înlesnit estimări cantitative, prelucrarea punînd însă mai mult accentul pe aspectele morfologice şi biometrice şi limitîndu-se la etapele preistoriei. Prin anii 1950, J. Boessneck (München), care a deschis impulsul postbelic al cercetărilor osteoarheologice, a demonstrat că aşa-numitele „rase" create reflectă de fapt doar variabilitatea mult crescută, apărută ca urmare a domesticirii. Treptat, studiile s-au extins în diverse regiuni ale globului, înglobînd toate epocile pînă în evul mediu tîrziu şi relevînd, în Europa, diferenţele alimentare dintre aşezările urbane şi cele rurale, dintre cele militare, civile şi monahale, dintre gospodărirea animalelor în Imp. Roman şi în regiunile din afara acestuia, confruntarea rezultatelor cercetărilor cu informaţiile din izvoarele scrise etc. În România, preocupările a. au început pe la sfîrşitul anului 1950, continuînd în mod susţinut la Iaşi şi la Bucureşti şi, de curînd, la Reşiţa şi Oradea.

H.P. Uerpmann, în *Archäologische Information*, 1, 1972, 9–25; *Research Problems in Zooarchaeology* (D.R. Brothwell, K.D. Thomas, J. Clutton-Brock, eds.), Univ. of London, Inst. of Archaeol., *Occasional Publ.* No. 3, 1978.

Al.B.

www.mnir.ro

arhiereu (< gr. ἀρχιερεύς) (în oraşele gr.), mare preot în cadrul cultului local, uneori conducătorul unui colegiu de preoţi. În provinciile de lb. gr., era preot al cultului imperial, iar la Roma, se numea *pontifex* sau *pontifex maximus*. La Histria, Tomis şi Callatis sînt atestaţi a. municipali, iar la Histria, şi probabil şi la Tomis, existau de asemenea a. ai unor asociaţii care aveau mai mulţi preoţi. A. confederaţiei oraşelor gr. vest-pontice era mare preot al → cultului imperial în cadrul → Comunităţii pontice. Mai multe inscripţii tomitane documentează cinstirile publice decernate a. şi → pontarhilor care au organizat în cadrul ceremoniilor acestui cult lupte de → gladiatori şi vînători de animale (→ *venationes*). Ἀρχιερεία, *archiereia*, „mare preoteasă", cunoscută în alte cetăţi, este atestată şi la Tomis.

I. Stoian, *Tomitana*, 100–101; 105; 109; D.M. Pippidi, *Contribuţii*^{2}, 439; *ISM*, I, nr. 78; 178–180; 207; Em. Doruţiu-Boilă, în *Dacia, N.S.*, 19, 1975, 152–157; G. Mihailov, în *Epigraphica*, 41, 1979, 7– 42.

A.Ş.

arhitect (< gr. ἀρχιτέκτων; lat. *architectus*) (în epoca greco-romană), sensul general de eenstructor şi mai ales de antreprenor de construcţii. Specializarea a. pentru construcţii militare din epoca greco-romană este mai bine documentată pe terit. ţării noastre. Doi a., unul dintre ei fiind *Epikrates din Bizanţ*, sînt cunoscuţi la → Histria în sec. 3 şi 2 î.Hr. (*ISM*, I, 65 şi 27), ambii fiind aduşi special pentru lucrările de construcţie a incintei cetăţii. Din această specializare, în → armata romană, a. reprezenta un grad de subofiţer cu însărcinări administrative, mai ales de organizare a taberelor militare şi de atari construcţii în general. La → *Sucidava*, un astfel de a. a pus un monument funerar (*IDR*, II, 203) şi tot militar a fost *Sempronius Valens*, → veteran de la → *Troesmis* (*ISM*, V, 137) din vremea lui → Hadrian. Dobrogea şi Dacia sînt bogate în ruinele construcţiilor cu caracter militar sau civil ridicate de a. gr. şi romani. Unul dintre cei mai mari a. ai antic., → Apollodor din Damasc, este şi el prezent prin podul de la → *Drobeta* peste Dunăre şi, probabil, prin complexul monumental de la → Adamclisi.

A.B.

arhitectura. Pe terit. ţării noastre, la *geto-daci* a. a avut remarcabile realizări sub toate aspectele sale: civil, militar şi de cult. Locuinţele se împart în două categorii principale: adîncite în pămînt (= bordeie), semiadîncite (= semibordeie) şi de suprafaţă. La bordeie şi semibordeie sistemul de construcţie este practic acelaşi; diferă doar profunzimea excavaţiei în pămînt (în mod obişnuit 1 m şi chiar mai mult la primele, cca 0,50 m la celelalte) şi aspectul exterior. Bordeiele, adîncite cu 0,50–1 m, constau de obicei dintr-o singură încăpere ovală, rotundă (rar) sau patrulateră cu colţurile rotunjite. În interior se aflau vatra de foc, rar cîte o laviţă cruţată în pămînt sau cîte o groapă cu chepeng din lemn pentru alimente. Pereţii erau susţinuţi de pari înfipţi în pămînt, între care se punea o împletitură din nuiele ce se lipea cu lut; acoperişul era din paie, stuf, rar din şindrilă. Locuinţele de suprafaţă se compun dintr-o singură încăpere, două, sau chiar mai multe, dispuse în şir sau grupat. Se întîlnesc şi locuinţe cu absidă, cu etaj şi poligonale, cele din urmă cu încăperile dispuse „concentric". Pereţii, din lemn sau lut bătut şi armat cu lemn, erau susţinuţi uneori de o bază de piatră, rar de temelie de piatră, iar acoperişul se construia din paie, şindrilă sau ţiglă. La locuinţele cu mai multe încăperi, în mod obişnuit, doar una era destinată locuitului propriu-zis (aceea prevăzută cu vatră de foc), celelalte avînd alte destinaţii (bucătării, magazii etc.). Dintre ele se detaşează, prin construcţia complexă şi îngrijită, locuinţele cu absidă (absida putea avea o destinaţie specială dacă avem în vedere analogiile etnografice), acelea cu etaj şi poligonale cu încăperi „concentrice". La clădirile cu etaj încăperea locuită se afla sus, iar la acelea cu încăperi „concentrice" în mijlocul clădirii. În ultimul caz, încăperea din mijloc era patrulateră sau cu absidă şi în jurul ei se găsea cea de a doua încăpere, poligonală, servind drept magazie (loc de depozitare a alimentelor şi ustensilelor gospodăreşti); în jurul celei de a doua se află un pridvor, tot poligonal. Pereţii, din lemn lipit cu lut (la încăperile exterioare), erau susţinuţi de o bază din piatră fasonată sau nu. Spaţiul mare (diam. pînă la 16 m) ce trebuia acoperit a determinat aplicarea unui sistem ingenios şi simplu: căpriorii (prevăzuţi cu contravînturi) porneau de la colţuri şi din mijlocul laturilor poligonului (pereţilor) şi se întîlneau sus pe o piesă de lemn faţetată; învelitoarea era din şindrilă. Podina locuinţelor se făcea din lut, uneori cu ornamente incizate, iar lutul de pe pereţi se finisa prin făţuieli succesive. Locuinţele sezoniere nu se deosebesc de cele permanente decît prin absenţa lipiturii de lut de pe pereţi. Tot sezoniere erau barăcile din incinta cetăţilor, menite să adăpostească luptătorii şi proviziile. La aşezările din zonele de cîmpie şi de deal în spaţiile dintre locuinţe se aflau gropile de provizii (în formă de pară, de clopot şi de pîlnie aşezată cu gura în jos), cu pereţii lipiţi cu lut sau căptuşiţi de o împletitură de nuiele lipită cu lut; în zona de munte se ridicau hambare de lemn susţinute de o bază din piatră. La fel, atelierele erau construcţii simple din lemn sau lut. Apa se păstra în cisterne simple (gropi căptuşite cu lemn sau lut) ori construite după cea mai bună tehnică a vremii (cum este la Costeşti–Blidaru) şi era transportată la locuinţe prin conducte de teracotă. Despre o sistematizare propriu-zisă se poate vorbi doar în cazul aşezărilor mari, dispuse în terase (Sarmizegetusa), cu „cartiere" de locuinţe, cetatea şi zona destinată sanctuarelor. O categorie aparte o constituie → fortificaţiile. Ele constau din valuri de pămînt (adesea arse în interior sau cu palisadă pe coamă) şi şanţuri, ziduri de piatră sumar faspnată legată cu pămînt (groase de 2– 4 m), ziduri din pămînt, piatră şi lemn (pămîntul şi piatra erau bătute între paramentele de lemn ale zidului, acestea legate şi transversal cu grinzi) şi ziduri cu două paramente din piatră cu emplecton. La ziduri, cînd în paramente se foloseau blocuri fasonate, paramentele se legau transversal cu scoabe de lemn, aşezate în lăcaşurile anume săpate în blocurile paramentelor. Acest tip de zid, cunoscut sub numele de *murus*

www.mnir.ro

Dacicus, derivă din zidul de tip elenistic. În mod obișnuit ele erau groase de 2–3,50 m și înalte de 5– 6 m. Se cunosc însă și ziduri de susținare a teraselor, ridicate în aceeași tehnică și înalte în antic. pînă la 14 m. Fortificațiile sînt de tip promontoriu barat și circulare, elementele de apărare fiind dispuse fie pentru a închide cea mai lesnicioasă cale de acces, fie pe două-trei laturi sau de jur-împrejur. Elementele de apărare (șanțuri, valuri, palisade, ziduri) urmează în mod obișnuit configurația terenului și doar rar cu plan patrulater sau poligonal (Luncani–Piatra Roșie, Costești–Blidaru), unele și cu bastioane. Toate se află pe înălțimi dominante (capete de terasă, promonturii, mameloane) și din acest motiv principala lor carență constă în absența surselor permanente de apă în interiorul fortificației. În cazul așezărilor fortificate, în spatele elementelor de apărare, se află de obicei numai o parte a locuințelor, iar cetățile nu adăpostesc decît locuința comandantului și barăcile. Unele cetăți au fost înzestrate cu turnuri-locuință, toate cu etaj și cu plan patrulater. Parterul se ridica din ziduri de piatră, etajul din cărămidă slab arsă, iar învelitoarea din țiglă și olane, mai rar din șindrilă. Se cunosc și două fortificații lineare, anume zidul de piatră, pămînt și lemn de la Cioclovina–Ponorici (prevăzut cu contraforți exteriori și cu bastioane menite să spargă frontul de atac al inamicului) și aițele asemănătoare de la Tapae (Bucova). În a. sacră, pe lîngă grupile rituale și altarul de sacrificii din andezit și marmură de la Sarmizegetusa, s-au construit sanctuare patrulatere și circulare, numai din lemn sau din lemn și piatră (plinte, coloane și pilaștri din piatră fasonată). La sanctuarele patrulatere numărul coloanelor reprezintă adesea un multiplu al cifrei 3: 15, 45, 60. Ele s-au păstrat pînă astăzi sub forma unor aliniamente patrulatere (2–4 șiruri) de plinte de coloană sau de coloane înconjurate sau nu cu pilaștri. Cele circulare, cînd erau numai din lemn, aveau o singură încăpere, iar cînd erau din piatră și lemn, două-trei încăperi. În privința sanctuarelor, se admite în general că aveau acoperiș și pereți din lemn. Cele mai multe sanctuare s-au descoperit la Sarmizegetusa Regia (7 patrulatere și 2 circulare), grupate la E de cetate (I.G.). Moment de referință în istoria universală a a., *epoca greacă* este bine reprezentată și pe terit. țării noastre de monumente de toate tipurile. Realitățile arhitecturale de la Dunărea de Jos sînt în măsură să includă în mod cu totul justificat zona de aici în oicumena a. elene. A. *locuinței* este cunoscută în special prin cercetările din cartierele civile de la → Histria. Epoca arhaică cunoaște două tipuri de locuințe (sectorul X): bordeie și locuințe de suprafață realizate cu ziduri de piatră și suprastructură de lut. Primele dispar curînd, astfel că în epocile clasică și elenistică toate locuințele cunoscute pînă acum prezintă forma obișnuită a unei case gr.: soclu din pietre legate cu pămînt (calcar sau șist de proveniență locală), pereți din chirpici, podea de lut sau pavaj din dale de șist, acoperiș cu lemn sau țigle. Forma este rectangulară, iar spațiul este, în unele cazuri divizat în mai multe încăperi (*andrōn*, „sufrageria", camera principală; *pitheōn*, cămara; *mageireion*, bucătăria; *histeōn*, atelierul de țesut, camera femeilor etc.). Același tip se reîntîlnește la casele de țară, din care cunoaștem un exemplu concludent la Histria Pod (sec. 4 î.Hr.), unde, alături de caracteristicile obișnuite, apar două elemente specifice zonei rurale: anexele gospodărești și curtea. Alte locuințe din mediul rural sînt puse în evidență de cercetările de la Nuntași, tot în terit. agrar al Histriei. A. civilă este mai slab cunoscută. Se remarcă două mari edificii (din sec. 6, respectiv 5 î.Hr.) descoperite recent la Nuntași, a căror cercetare este în curs. A. *militară* (v. și *fortificații*) este documentată de incintele marilor orașe. La Histria s-au identificat numai mici porțiuni din zidul arhaic (sec. 6 î.Hr.) și clasic (sec. 5 î.Hr.). Mai bine cunoscut (C. Preda, arh. A. Doicescu, *Histria II*, București, 1966, 297– 334) este zidul elenistic, degajat de săpături pe o lung. de cca 150 m, constituit din blocuri de calcar fasonate. Incinta de epocă elenistică este relativ bine cunoscută și la → Callatis, unde particularitățile constructive se apropie de cele ale zidului contemporan de la Histria. O incintă din epoca gr. a fost recent surprinsă și la Capul Dolojman (→ *Orgame = Argamum*). Tot în sfera a. militare intră și fortificațiile din → teritoriile orașelor gr. (*phrouria*, *pyrgoi* etc.). Singurul oraș în terit. căruia există dovezi de fortificare este colonia doriană Callatis, cu *chōra* împînzită de forturi, dintre care cel de la → Albești a făcut obiectul unor cercetări sistematice în ultimul deceniu. Este vorba de un *phrourion* de graniță tipic, cu două faze de construcție (sec. 4– 2 î.Hr.), compus din ziduri groase din blocuri de calcar. O asemenea construcție își găsește largi paralele în Italia meridională, Sicilia, → Chersones etc. Este posibil ca sistemul de apărare a teritoriilor cetăților gr. să fi fost completat și de valuri de pămînt (pen. Sinoe, în terit. histrian) și de turnuri de strajă dispuse de-a lungul arterelor (cel puțin așa s-au interpretat „tumulii" care bordează drumurile ce figurează pe unele aerofotografii). A. *religioasă* este reprezentată în Dobrogea în special de monumentele din Zona sacră de la Histria (→ temple, → altare, baze votive, → fîntîni sacre = *bothroi* etc.). De o importanță deosebită sînt templele dorice înahinate lui Zeus și Afroditei (edificate încă din sec. 6 î.Hr., refăcute ulterior în cîteva rînduri), precum și părțile componente din marmură (fusuri de coloane, arhitravă, fragmente de antablament etc.) ale unui templu doric ce urma a fi înălțat, așa cum rezultă din inscripția dedicatorie, de un cetățean thasian „Marelui Zeu" (→ *Theos Megas*) în sec. 3 î.Hr.; se adaugă un *propilon* evidențiat de rezultatele ultimelor cercetări (v. și *templu*, *Histria*, *altar*). Dintre numeroasele altare, cel mai important este consacrat lui Zeus Polieus, de formă rectangulară, orientat cu diagonala pe direcția axei longitudinale a templului lui Zeus. Alături de acesta din urmă și orientat perfect paralel exista un alt templu (al Herei?). Indicații despre o a doua Zonă sacră a cetății, în care ar putea fi plasat, în primul rînd, templul lui Apollon, pot fi extrase din două fragmente ale unui epistil de marmură cu dedicație către → Apollon Iatros (*ISM*, 1, nr. 144), care provine, probabil, de la un *propilon* distil *in antis*. Alături de monumentele sacre mai mult sau mai

www.mnir.ro

puțin reconstituibile pe baza realităților din teren, fragmentele arhitecturale izolate (→ capitele ionice și dorice, țigle, riane, acrotere, baze de coloane, fragmente de arhitrave etc.) sau atribuibile cu un oarecare grad de probabilitate unora dintre monumentele cunoscute sînt de natură să arunce lumini interesante asupra evoluției a. în cea mai bine cunoscută colonie de pe terit. Dobrogei. Aflăm, astfel, date prețioase despre tehnica de construcție, folosirea ordinului doric și ionic (unele capitele se datează stilistic atît de precis, încît se constituie în repere cronologice decisive pentru datarea monumentelor), precum și despre modulul ales în alcătuirea ordinului. Majoritatea edificiilor sacre erau realizate din piatră de calcar, unele dintre ele din marmură, pe o fundație așezată direct pe stîncă, iar blocurile îngrijit fasonate erau legate cu crampoane metalice de diferite tipuri. Elementele desprinse din analiza topografiei zonei templelor, conjugate cu observațiile din cartierele civile contemporane au permis și o primă reconstituire a structurii urbane a Histriei. A. *din epoca romană timpurie* a terit. țării noastre este cunoscută prin cercetările efectuate atît în Dobrogea, cît și în Dacia. Pe lîngă materialele de construcție folosite încă din epoca greacă (calcarul, marmura, lemnul etc.), apar altele noi, specifice sistemului de construcție roman: mortarul *(mortarium)* ca liant, determinînd, în funcție de tehnica de lucru adoptată, diferite tipuri de zidărie *(opus incertum*, realizat din pietre sparte sau neregulate prinse cu mortar; *opus quadratum*, realizat din blocuri paralelipipedice legate cu crampoane, lipite cu plumb topit sau legate cu mortar; *opus latericium*, cu pereți din cărămizi; *opus mixtum*, realizat din straturi alternative de *opus quadratum* și *opus latericium* etc.); cărămizi *(lateres)*, piatră de bazalt, andezit etc. *(→ cariere)*. *Locuința* ca program de a. este larg reprezentată în Dacia și Moesia Inferior la Histria, → Tropaeum Traiani, → Ulpia Traiana, → Tibiscum, → Romula etc., unde s-au descoperit numeroase clădiri de locuit, de la cele de mici dimensiuni (cu o singură cameră) pînă la cele mai mari, cu mai multe încăperi *(atrium, tablinum, peristylum, triclinia* etc.). Se adaugă apoi diferitele tipuri de → *villae rusticae*, precum cele de la → Hobița, → Ciumăfaia, → Apoldu de Sus, → Nicuițel, → Horia etc. A. *civilă*, ale cărei repere teoretice generale se desprind din manualul de a. fundamental datorat lui Vitruvius prezintă o mare varietate de exprimări pe terit. țării noastre. Cel mai important monument, care a iscat de-a lungul timpului nenumărate controverse, este monumentul triumfal de formă circulară de la → Tropaeum Traiani, caracteristic pentru → arta romană provincială a epocii → Antoninilor. Dintre construcțiile de utilitate publică prezente în toate marile orașe ale Daciei și Moesiei Inferioare, un loc însemnat îl ocupă edificiile thermale (→ therme), precum cele descoperite la → Micia, Ulpia Traiana, Histria etc. Thermele erau, în multe cazuri, atașate unui castru de legiune (→ Potaissa, → Apulum, → Troesmis) sau de unități auxiliare (→ Slăveni, pe Olt). Deși documentația este, în această privință, mai săracă, se poate afirma că și localitățile rurale dispuneau de băi publice, bunăoară acel *balineum* menționat la → *Vicus Petra* (Carnuntum) de o inscripție (*ISM*, V, nr. 222), ale cărui urme nu au fost descoperite în teren. Alte edificii publice despre care există date epigrafice și arheologice sînt magazinele (→ Tomis), piețele publice (→ *fora*), ca acelea de la Ulpia Traiana. La orașele situate pe malul mării sau al Dunării există unele date arheologice despre instalațiile portuare (→ Capidava, → Sucidava–Izvoarele). Tot în categoria monumentelor publice sînt incluse și → amfiteatrele, din care există exemple în Dacia la → Porolissum, Ulpia Traiana și → Micia. Deși datele ce stau la dispoziție sînt departe de a oferi o imagine generală asupra urbanismului în Dacia și Moesia Inferior, în unele cazuri încercările de reconstituire a structurilor urbane s-au bucurat de succes, exemplele cele mai concludente oferindu-le Tropaeum Traiani și Histria, în Dobrogea, Ulpia Traiana, în Dacia, unde s-au degajat *insulae* („cvartaluri") determinate de un sistem stradal raportat la cele două axe principale, *cardo* și *decumanus*. Un capitol aparte îl reprezintă → drumurile romane, care brăzdau întreg terit. provinciilor și, în legătură cu acestea, → podurile (cele mai strălucite exemple de efort constructiv fiind pe terit. țării noastre podul durat peste Dunăre de → Apollodor din Damasc la → Drobeta și cel de la → Sucidava–Celeiu). Cea mai mare parte a rețelei rutiere a fost realizată *manu militari*, cu participarea oștenilor din unitățile cantonate în Dacia și pe limes-ul dobrogean. De asemenea, de o deosebită atenție din partea constructorilor romani s-a bucurat sistemul de alimentare cu apă, realizat prin → apeducte și instalații de canalizare (Tropaeum Traiani, Histria, Tomis, Romula etc.). A. *militară* (v. și *fortificații, castru, limes*) este, în mod firesc, bine reprezentată, mai ales în Dacia, provincie puternic militarizată și intensiv cercetată în ultimele decenii sub acest aspect. Castrele prezintă, în general, două faze: „de pămînt" și de „piatră"; cele descoperite în Dacia, atît cele de legiune, cît și cele adăpostind efective ale unităților auxiliare, au toate caracteristicile unor fortificații militare de acest gen din epoca respectivă, fiind prevăzute cu → *agger* și → *fossa* și divizate prin raportare la *via praetoria, via decumana, via principalis* și *via quintana*. Bine documentate pe terit. Daciei sînt și alte construcții cu caracter militar (→ valuri de pămînt, sisteme de fortificații grupate în → *limes*, magazii de cereale de tip → *horreum* etc.). De asemenea, se cunosc în unele cazuri, date despre incintele de apărare ale orașelor romane realizate, fără excepție, din parament de blocuri regulate de piatră (calcar, andezit) și → emplecton din pietre neregulate legate cu mortar. Zidurile de incintă erau prevăzute cu porți monumentale și cu turnuri rectangulare de apărare. Materialul de construcție necesar pentru ridicarea fortificațiilor (realizate prin mîna de lucru militară) era procurat pe plan local (→ cariere pentru piatră; → *officinae* militare pentru producerea materialului tegular). Data și condițiile în care au fost ridicate diversele construcții militare se deduc adesea pe baza ștampilelor cu numele unităților militare aplicate pe țigle și

www.mnir.ro

cărămizi. A. *religioasă* este reprezentată de temple *(aedes)*, cele mai cunoscute fiind cele de la Ulpia Traiana, în frunte cu *aedes Augustalium*, şi numeroase altare votive răspîndite pe întreg terit. provinciilor. Monumentele Daciei şi Dobrogei în epoca romană timpurie înscriu acest spaţiu în marea arie a a. şi artei romane provinciale (A.A.). Pentru *epoca romană tîrzie*, cercetările arheologice confirmă şi completează imaginea dată pentru Dunărea de Jos de → Amm. Marcell., în sec. 4 d.Hr.: *„Hister, qua Romanum caespitem lambit, urbibus multis et castris contiguus et castellis"* („Istrul, acolo unde scaldă ţărmul roman, se învecinează cu multe oraşe, castre şi castele", *Ist. romană*, 27, 4, 6). Într-adevăr, numai pe terit. provinciei → Scythia Minor (aproximativ acelaşi cu al Dobrogei de astăzi) sînt identificate şi cel puţin parţial cunoscute peste 40 de oraşe şi tîrguri, toate fortificate, cărora, de pe terit. României de azi, li se adaugă cele cîteva de pe malul stîng al Dunării, de la intrarea fluviului în ţară pînă la → Barboşi. Urmărindu-se evoluţia acestor aşezări, se constată că, încă de la începutul epocii → Dominatului, cînd au fost refăcute în spiritul tradiţional al a. şi tehnicii constructive romane, ele au un caracter monumental influenţat în bună măsură acum de necesităţi mai accentuat defensive decît în epoca de pînă la → Severi a → Principatului. Aspectul căpătat din acea perioadă se va menţine, cu o serie de reparaţii succesive, pînă la căderea → limes-ului dunărean: ziduri de apărare masive, în jurul a 3 m grosime sau chiar mai mult, de o soliditate excepţională dată de tehnica de construcţie perfecţionată şi de punerea sistematică în operă a tipului de zidărie din piatră legată cu mortar: blocuri de calcar rectangulare, uneori cu bosaj, inclusiv spolii din necropolele şi zidirile anterioare, sau blocuri de şist, în multe rînduri alternate cu rînduri de cărămizi, acestea constituind → paramentele interioare şi exterioare care îmbrăcau un → emplecton din amestec de pietre neregulate cu mortar. Conturul acestor fortificaţii încetase a mai fi supus canoanelor romane timpurii, preluînd sau adaptîndu-se, din necesităţi prioritar defensive, firmei terenului ocupat, înseşi turnurile de apărare sau bastioanele, de forme diferite, uneori rectangulare, dar predominant cu frontul rotunjit (semiciteulare, în formă de U sau în formă de potcoavă), fiind supuse aceloraşi necesităţi. De obicei crenelate ca şi restul incintei şi etajate, ele erau, pe aceleaşi criterii, mult avansate faţă de frontul exterior al incintei, în scopul asigurării eficiente a apărării fiecărei curtine. Porţile (în multe cazuri duble), fie că erau prevăzute cu un sistem de deschidere prin două foi, ghilotină sau pod ridicător, erau apărate de obicei (cel puţin în faza iniţială de construcţie), de cîte două asemenea turnuri. De notat că diversificarea formală a fortificaţiilor mari şi mici, generală în toată aria Imp. Romanu tîrziu şi în bună parte preluată în evul mediu, nu implică specializări regionale aparte cum uneori se mai afirmă, ea datorîndu-se tocmai necesităţilor deja arătate. Transformările amintite pentru epoca Dominatului aduc, pe planul evoluţiei urbane, şi modificări ale tipului de monumentalitate, acum aparent inferior epocii anterioare inclusiv ca organizare, dat însă de necesităţile şi concepţiile noi care impuneau şi o altă sistematizare interioară. Oraşe ca → *Tomis*, *Tropaeum Traiani*, *Histria*, *Callatis*, *Troesmis* etc. aveau străzi canalizate, pavate cu dale de piatră, dispunînd de → porticuri de o parte şi alta cu acoperişuri susţinute de → coloane din piatră şi → capiteluri sculptate mai rudimentar decît cele timpurii, mari edificii publice, la început → bazilici păgîne, apoi creştine – diverse alte edificii publice, prăvălii şi ateliere uneori cu etaj, apeducte, băi publice şi, bineînţeles, → locuinţe. În sec. 5–6 se observă o treptată degradare a calităţii vieţii urbane, în primul rînd datorită supraaglomerării centrelor fortificate – oraşe şi tîrguri – şi totodată din cauza grabei refacerilor repetate în urma ataeurilor barbare. Se constată extinderea preferinţei pentru construcţii mai uşor realizabile, tot în tradiţie romană, dar din piatră legată cu pămînt şi, de multe ori, cu suprastructura zidului sau o parte a ei din chirpic nears (de obicei calupuri). Astfel, în ultimele două sec. de existenţă a fortificaţiilor romano-bizantine de la Dunărea de Jos, cu rare excepţii de felul unor mari edificii publice sau chiar private mai importante, singurele clădiri de zid din piatră legată cu mortar (exceptînd incintele care au păstrat obligatoriu pînă tîrziu această tehnică) şi totodată cele mai monumentale erau bazilicile paleocreştine, care nu lipseau din nici o fortificaţie a timpului (pînă acum peste 30 identificate numai pe terit. provinciei *Scythia* şi de obicei dispuse în zonele dominante ale oraşelor), în fostele acropole sau foruri. Ele dominau astfel centrele urbane în ultima etapă de înflerite a acestora din sec. 6. De menţionat, pentru epoca Dominatului, şi alte aspecte importante ale a., între care monumentalitatea amenajărilor portuare şi de acces spre port, dispuse în terase, din capitala provinciei, → Tomis, unde cel mai bine cunoscut rămîne → „edificiul cu mozaic", parte componentă principală a uneia dintre terasele de importanţă funcţională majoră a legăturii între centrul urban şi calea maritimă. La asemenea edificii sau la unele bazilici paleocreştine ca la Histria sau Tropaeum Traiani era cu generozitate folosită şi marmura, în rest tot mai rar întîlnită. Se observă totodată şi o anume specializare a zonelor urbane, ca de pildă la → Histria, unde s-a constatat existenţa unui cartier numit de descoperitori „economic", a altuia cu caracter rezidenţial, mai elegant etc. În cazul unui oraş născut roman ca Tropaeum, care, spre deosebire de cele de pe litoralul pontic dezvoltate din structura urbană mai veche a oraşelor gr., a preluat elementele esenţiale ale reţelei de circulaţie rectangulare: subordonate celor două căi principale perpendiculare între ele *(cardo* şi *decumanus)*, majoritatea magazinelor şi prăvăliilor cu atelierele aferente erau concentrate cu precădere în spatele porticurilor de pe străzile principale. În sec. 5–6 se renunţă, prin aglomerare, la multe porticuri de străzi şi totodată la lărgimea multor străzi în favoarea înmulţirii prăvăliilor şi locuinţelor, de cele mai multe ori

www.mnir.ro

adosate fostelor clădiri monumentale căzute în ruină şi căpătînd alte destinaţii, precum şi zidului de apărare, spre interior, şi uneori şi la exterior. De altfel, în afara incintelor apar construcţii anexe sau chiar fortificaţii mai mici, zidite tot în tehnică romană, ca la → Adamclisi, încă de la sfîrşitul sec. 4. Pe lîngă cele amintite, una din realizările de excepţie ale a. începutului epocii Dominatului o reprezintă construcţia podului din piatră şi lemnărie de peste Dunăre, lung de 2437 m, ridicat de Constantin cel Mare între *Oescus* şi → *Sucidava*. De adăugat şi unele amenajări portuare fluviale din incintele de la → Isaccea sau → Murighiol etc. Chiar dacă rădăcinile tradiţionale pentru a. medievală românească se găsesc într-o serie de elemente ale a. romane şi mai ales romano-bizantine, legătura nu rămîne decît indirectă şi fragilă, de reconstituit uneori doar pe teren istorico-etnografic. Veriga reală avea s-o reprezinte însă abia a. prezentă la Dunărea de Jos şi în regiunea Balcanilor prin reluarea stăpînirii şi controlului de către Bizanţ. Pe temeiuri arheologice, categoriile principale de a. monumentală mai bine cunoscute începînd mai ales din sec. 10 sînt cele reprezentate prin edificiile militare şi religioase. Pentru primele se remarcă → valul de piatră din

tura dacilor, 1983; I.H. Crişan, *Burebista*[2]; Gr. Ioncscu, *Arhitectura*, 22–25, 31–36. Epoca greacă: D.M. Pipppidi, în *Dacia, N.S.*, 6, 1962, 139–156; K. Zimmermann, în *EAZ*, 22, 1981, 453–457; id., *Dachterrakotten griechischer Zeit aus Histria*, Diss. B, Berlin, 1983 (sub tipar în seria *Histria*); M. Mărgineanu-Cârstoiu, în *Dacia, N.S.*, 28, 1984, 157–179. Epoca romană timpurie: D. Tudor, *Arh. rom.*; M. Mărgineanu-Cârstoiu, Al. Barnea, în *Tropaeum* I, 109–176; *Histria* VI; M. Sâmpetru, *Tropaeum* II. Pentru *villae rusticae*, castre, apeducte, drumuri etc. cf. bibliografia de sub vocile respective; *DID* II, 464–480; Gr. Ioncscu, *Arhitectura*, 37–41 şi 116–199; *DID*, III, 135–186 şi passim; D. Tudor, *Les ponts*, 135–186; *DEAVR*, 42; *ACR*, I şi II, passim.

I.G.; A.A. şi A.B.

arhitravă (< fr. *architrave*), parte a → antablamentului care transmite încărcătura suprastructurii susţinînd celelalte elemente ale acestuia. Se sprijină pe coloane sau pilaştri prin intermediul → capitelurilor, sau direct pe zid. Profilate diferit, în funcţie de → ordinul căruia-i aparţineau, purtau uneori şi inscripţii în registrul superior. Cele mai vechi a. de la noi sînt gr. şi s-au descoperit la →

Fig. 24. Arhitravă din marmură (sec. 2) descoperită la Tomis.

Dobrogea şi alte sisteme defensive asemănătoare, precum şi fortificaţiile de zid din piatră (sau piatră şi cărămidă) cu mortar originale sau refăcute peste cele romane tîrzii de la → Păcuiu lui Soare, → Capidava, → Dinogetia, → Isaccea, → Enisala, → Constantia (odinioară Tomis) etc. În cazul primei fortificaţii numite mai sus, unul dintre cele zece oraşe cunoscute în regiune prin sec. 10, remarcabilă este amenajarea portuară. Edificiile de cult mai bine cunoscute – bisericuţele de la → Dinogetia şi → Niculiţel şi cele cruţate în stînca de cretă de la → Basarabi – sînt cele mai vechi de acest fel de pe terit. României şi reprezintă, primele două tipul de construcţie de zid din piatră şi cărămidă cu mortar, iar ultimele prin planul caracteristic, repere extrem de importante pentru începuturile a. medievale româneşti (A.B.).

D.M. Teodorescu, *Cetatea dacă de la Costeşti*, 1929, 15–21 (extras); C. Daicoviciu, Al. Ferenczi, *Aşezările dacice din Munţii Orăştiei*, 1951, 17–18, 36–41; C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie*, 1954, 55–56; *IstRom*, 278–280; 319–324; H. Daicoviciu, *Dacia*, 127–168; I. Glodariu, *Arhitec-*

Histria. Mai numeroase sînt a. datînd din epoca romană, din Dobrogea şi Dacia şi provenind de la mari edificii de cult, publice etc.

A.B.

arhonte (< gr. ἄρχων, „conducător"), desemna în general în antic. clasică o persoană cu rol de conducere într-un stat. La Roma se numeau consuli. Erau membri ai unui colegiu de înalţi magistraţi cu atribuţii administrative şi judecătoreşti, în majoritatea oraşelor-state din Grecia centrală şi în cele dependente sau influenţate de → Athena. Colegiul a. de la Athena a ajuns progresiv să fie format dintr-un secretar şi nouă a. dintre care a. *eponim* avea autoritate administrativă şi juridică şi prin al cărui nume se data anul magistraturii sale; a. *basileu*, cu competenţă religioasă; a. *polemarch*, iniţial comandant militar, apoi cu funcţii judiciare şi şase a. *thesmoteţi*, iniţial cu atribuţii juridice, apoi judiciare. Începînd din 487 î.Hr., a. erau aleşi prin tragere la sorţi, cîte unul din fiecare trib. În alte cetăţi, numărul membrilor colegiului de a. era diferit faţă de Athena. A. sînt atestaţi epigrafic la Histria, Tomis şi Callatis în epocile elenistică şi

www.mnir.ro

romană, dar se precizează numai atribuția lor de a propune decretele publice la Histria și la Tomis, iar la Callatis, rolul de → eponim al a. → *basileus*. Fără a cunoaște deci particularitățile locale ale componenței, modului de recrutare și atribuțiilor colegiilor de a. din cele trei orașe pontice, este totuși de presupus, prin analogie, competența lor administrativă, judiciară, poate și juridică (A.Ș.). În perioada bizantină titlul de a. era purtat de diferite categorii de „conducători": suverani vasali sau aliați ai Imp. Roman; funcționari aflați la conducerea celor mai diferite servicii civile, militare sau ecleziastice; primii magistrați municipali; totalitatea nobililor de la curtea imperială; masa înalților funcționari; strategi ai themelor etc. Pe sigiliile bizantine titlul de a. se întîlnește din cînd în cînd începînd din sec. 6 d.Hr. Trei strategi ai themei Paristrion (Paradunavon), *Katakalon Kekaumenos* (1043), *Mihail, fiul lui Anastasios* (1048) și *Roman Diogenes* (1053), au purtat titlul de „a. ai orașelor (și ținuturilor) de la Istru" (Dunărea de Jos) (I.B.).

G. Busolt, H. Swoboda, II[3], 784; 1081; I. Stoian, *Tomitana*, București, 1962, 106–166; D.M. Pippidi, *Contribuții*[2], 439–442; *ISM*, I, cf. 532; Schlumberger, *Sigillographie*, 442–443; Guilland, *Institutions*, I, 380; Oikonomidès, *Listes*, 342–343; G. Zacos-S. Veglery, *Byzantine lead seals*, Basel, 1972; N. Bănescu, *Duchés*, 171.

A.Ș. și I.B.

arianism, doctrină religioasă întemeiată (sec. 4 d.Hr.) de preotul Arie din Alexandria (Egipt), după care Hristos este o creatură a lui Dumnezeu, deosebit de ființa Tatălui, căruia-i este subordonat. Deși condamnat de Sinodul I ecumenic de la Nicaea (325), a. s-a răspîndit foarte mult, fiind susținut și de unii împărați bizantini (→ Constantius II și → Valens). Începînd din prima jumătate a sec. 4, a. pătrunde și în rîndurile goților din Cîmpia Munteniei de azi, al căror episcop → Wulfila era arian. Arieni erau probabil și federații goți aflați pe terit. Imp. Roman. Adept al a. era de asemenea → *Auxentius*, fost discipol al lui Wulfila și ajuns, la cca 380, episcop de Durostorum.

X. Le Bachelet, în *Dictionnaire de Théologie catholique*, I, 2, Paris, 1909, 1779–1863; H. Lietzmann, *Geschichte der alten Kirche*, III, 3. Aufl., Berlin, 1961, 80 și urm.; *DID* II, 391, 459, 471.

I.B.

aries (lat.), mașină de luptă (berbec), utilizată în asedii pentru dărîmarea zidurilor de fortificații sau pentru a forma o breșă în zid. Arma se compune dintr-o bîrnă de frasin avînd la una din extremități un talon masiv de fier, făurit uneori în cap de berbec. Era pus în mișcare prin trei procedee: purtat pe brațele asediatorilor, suspendat de un stîlp vertical cu un cablu (în această situație mișcările de șoc se dădeau de la înălțime, nu mergeau întotdeauna la țintă și trebuiau reluate de mai multe ori pentru a produce efectul dorit), rulat pe roți sau cilindri. Loviturile directe erau mai puternice decît ale berbecului suspendat. Ansamblul era acoperit cu scînduri peste care se aplicau piei proaspete pentru a le feri de incendii (procedeul era denumit *testudo*).

C.V.

Aristagoras *fiul lui Apaturios* (? sec. 1 î.Hr.), cetățean gr. din Histria. Titularul unui important → decret onorific ce documentează dificultăți politico-economice la Histria și fenomenul corelat, de concentrare a averilor și magistraturilor de către o minoritate a cetățenilor. Astfel, descendent al unei familii de binefăcători și de preoți, A. a revenit la Histria după o mare nenorocire (neprecizată) care se abătuse asupra cetății și a primit răspunderea de a supraveghea lucrările de refacere a incintei de apărare ce fusese distrusă. A ajutat prin împrumuturi de bani și prin negocieri repatrierea din ținut „barbar" a numeroși locuitori ai orașului – histrieni și străini. În condițiile persistenței ocupării terit. agrar al orașului de către „barbari" și a sărăciei interne, A. a exercitat sacerdoțiul lui Zeus Polieus și de patru ori pe acela al lui → Apollon Iatros, organizînd cu generozitate sărbătorile și procesiunile aferente. A fost → agoranom timp de trei ani, reușind să ieftinească grînele, vinul și alte alimente și construind, din averea proprie, sediul agoranomilor. A îndeplinit multe solii externe în folosul Histriei. Interpretarea istorică a acestei inscripții fragmentare depinde de identificarea „barbarilor" menționați ca inamici ai Histriei, ipotezele emise de-a lungul timpului propunînd pe geți, pe → scordisci, pe → bastarni și pe → sarmați. În ultimele decenii s-a susținut – nu fără obiecții – ipoteza identificării cu geții și corelarea informațiilor decretului cu izvoarele literare referitoare la cucerirea orașelor pontice, de la → Olbia la → Apollonia, de către → Burebista (cca 55–50 î.Hr.).

Gr. Tocilescu, în *AEM*, 6, 1882, 36, nr. 78; *ISM*, I, nr. 54; Al. Suceveanu, în *Thraco-Dacica*, 4, 1983, 45–58; D.M. Pippidi, *Contribuții*[2], 270–287.

A.Ș.

aristocrație. În cursul *epocii bronzului* a avut loc un proces continuu, gradat, de diferențiere socială. Comunitățile umane s-au structurat apărînd o categorie socială tot mai pregnantă care a început să joace un rol crescînd în reglementarea activităților socio-economice, între care schimbul și războiul au ocupat se pare locurile principale. Procesul a fost pus în legătură și cu posibilitățile și modul de utilizare a mediului înconjurător. Arhenlogic apariția unor indivizi cu rang social proeminent se poate constata în primul rînd prin studiul obiceiurilor funerare. În perioada de tranziție și la începuturile epocii bronzului se cunosc în special înmormîntări izolate sau cimitire alcătuite din cîteva morminte, în general cu inventare sărace în care predomină ceramica, cum sînt de pildă înmormîntările culturii amforelor sferice, mormintele în cistă ale culturii → Schneckenberg din S-E Transilvaniei, cimitirele de la → Zimnicea sau → Năeni. În etapa imediat următoare apar necropole constituite din morminte numeroase,

www.mnir.ro

care vor deveni o caracteristică a epocii. Unele înmormîntări vădesc un ritual complex exprimînd cheltuiala de energie socială corespunzătoare indivizilor cu rang social ridicat, cum este cazul înmormîntărilor principale din tumulii din regiunile extracarpatice ale României. Inventarele funerare ale altor morminte se disting prin numeroase piese de port din bronz sau chiar din aur (Beba Veche) sau prin prezența și a armelor (Adoni). În unele cimitire au fost descoperite grupări de morminte corespunzînd unor grupuri sociale (familie). La → Cîmlești sînt cunoscute ringurile funerare în cadrul cărora există un mormînt principal în al cărui jur orbitează cefelalte înmormîntări. Tot la Cîndești se cunosc morminte cu jertfe umane (cranii depuse în jurul gropii) atestînd indivizi pentru care se adopta un ritual special. Apariția unei categorii sociale ;pregnante este dovedită arheologic, indirect, și prin descoperirea unor depozite de bronzuri (→ Ostrovu Corbului, Sinaia, Predeal, Apa, Ighiel) sau a tezaurelor (Tufa, Țufălău, Măcin, Perșinari) în care predomină armele. Multe dintre acestea prin caracteristicile lor, sau prin metalul din care sînt făcute, sînt destinate mai întîi sublinierii rangului social și mai puțin luptei efective, cum este cazul pumnalelor de aur de la Măcin, a spadei și pumnalelor de aur și a topoarelor de argint de la Perșinari. Așezările fortificate, construcțiile de cult (Sărata-Monteoru, Sălacea, Oarța) ca și dezvoltarea continuă a metalurgiei bronzului sînt tot atîtea dovezi ale acestui proces de cristalizare a unui grup cu rang social ridicat. Procesul, în epoca bronzului, din spațiul carpato-dunărean urmează un curs inegal teritorial, mai lent, dar oarecum similar aceluia petrecut în zona egeo-mediteraneană, unde se poate vorbi de o a. militară încă din Helladicul mijlociu, arheologic fiind atestată prin mormintele-puț de la Mycene, iar în scris prin tăblițele lineare sau în poemele homerice. Se poate deci admite că și în epoca bronzului de la N de Dunăre începe să se afirme o a. angajată în războaie și în reglementarea schimbului. Pentru *prima epocă a fierului* descoperirile funerare sînt extrem de puține pentru a putea aprecia pe această bază continuitatea procesului de structurare a a. Dispunem în schimb de alte categorii de date arheologice care atestă existența unei a. militare. Din această perioadă datează depozite de bronzuri constituite din sute și chiar mii de piese, totalizînd cantități remarcabile de metal, cu o structură complexă oglindind însăși complexitatea relațiilor sociale, așezările fortificate cu dimensiuni mari ca cele de la Sîntana-Arad sau Cornești și, în sfîrșit, descoperiți cu un caracter ritual cu totul aparte ca acela din tumulul de la → Susani (I.C.). În societatea tracilor, ca rezultat al procesului de stratificare socială, cristalizarea unei pături conducătoare este un fapt atestat de o serie întreagă de informații de natură arheologică încă din epoca bronzului și prima vîrstă a fierului (→ Hallstatt): morminte „princiare", cu arme constînd în arme, cetățui-„reședințe" etc. Odată cu primele izvoare scrise despre geto-daci provin știri noi despre a. acestora. Prima informație literară cu privire la a. *getică* este oferită de Herodot, care îi menționează pe „fruntașii cetăților" (οἱ πρῶτοι τῶν ἄστεων; 4, 95). Cîteva sec. mai tîrziu diferența socială dintre „fruntași" și poporul de rînd este surprinsă de Strabon (7, 3, 5) prin juxtapoziția ἡγεμόνες καὶ ἔθνος. Dion Cass. îi numește pe nobilii geto-daci *pilophoroi* („purtători de *pileus*") și lasă să se înțeleagă că și în cîndul acestora exista o stratificare exprimată prin diferențe clare de statut: sînt menționați, astfel, cu prilejul unei ambasade trimise de → Decebal la → Traian „cei mai de vază dintre *pilophoroi*" (τῶν πιλοφόρων τοὺς ἀριστους; 68, 9, 1). Sintetizînd diferite informații anterioare, Iord. scrie (*Get.*, 40) că „cei care erau de neam (*generosi*) s-au numit la început *tarabostes*, apoi *pilleati*" (*primum Tarabosteos, deinde vocatos Pilleatos hos*); din rîndul lor s-ar alege preoții și regele. Deși sursele prezentate – precum și altele, de mai mică valoare documentară – sînt din epoci diferite, numitorul comun îl constituie prezența unei a. de *pilophoroi* = *pilleati* (= *tarabostes*, cu numele trac). Prin această categorie socială se înțeleg arît nicii nobili locali sau chiar dinasti „vasali" ai unui basileu de rang superior, cît și, după opera de unificare înfăptuită de → Burebista, nobilii de curte din anturajul regelui. Despre aceștia din urmă (οἱ περὶ βασιλέα) → Criton informează că îngrijeau de fortificații (*F.Gr.Hist.*, II B, 932, fr. 5), spre deosebire de cei, desigur, tot nobili, însă de rang inferior, care erau însărcinați cu supravegherea muncilor agricole pe domeniul regal. Este foarte posibil ca acest crîmpei de text păstrat din *Getice*le lui Criton să constituie „cheia" pentru disocierea a. *de curte* (cu sarcini diplomatice, militare ete) de a. *de țară*. Acești οἱ περὶ βασιλέα sînt, după toate probabilitățile, ἄριστοι dintre *pilophoroi* (în textul antecitat al lui Dion Cass.) Cît despre θεραπόντες („slujitori") ai regelui, pe care îi amintește Strab. (7, 3, 5), este foarte tentant să vedem aici corpul de „pași" din tipul celor de la curtea regelui macedonean, fii de nobili din cercul intim al basileului. Constanța cu care rangul de nobil este asociat în izvoare cu portul de *pileus* – de fapt, un soi de tiară –, reprezentarea iconografică a tipului (68 de figuri pe reliefurile Columnei lui Traian), lasă să se înțeleagă că acest *pileus* este un însemn princiar (cf. Dion Chrys., 72, 3, unde acest acoperămînt este comparat ca funcție socială cu tiara persană), caracteristic, de altfel, și pentru a. scitică (Luc., *Scyth.*, 1). Informațiile noastre despre recuzita princiară sînt completate de sursele arheologice: mormintele princiare de la → Agighiol, → Băiceni, → Peretu, pentru epoca mai timpurie, mormîntul de la → Cugir, pentru epoca burebistană. Tagma preoțească este și ea asimilată a. de către sursele ante., ceea ce permite să se opereze cu conceptele de a. *laică* (cu mai multe ordine și statute: casa regală, anturajul regelui, a. *de curte*, a. *de țară* etc.) și a. *sacerdotală* (în sînul căreia diferențierea este exprimată de un larg evantai de termeni menționați din surse, însă nu atît de bine elucidați). *La greci*, → colonizarea milesiană a fost inițiată de a. maritimă a metropolei, iar primele regimuri politice din colonii, despre care, în ceea ce interesează, numai de la Histria există date că au avut un accentuat caracter oligarhic. Pe lîngă pasajul datorat lui

www.mnir.ro

Arist. (5, 6, 1 305 b) despre transformările constituționale ale Histriei, știri prețioase furnizează documentele epigrafice, care menționează pînă în epocă romană printre fruntașii cetății, magistrați cu nume de o rezonanță theophorică – ceea ce indică descendența lor din familiile de neam (*genē*) ale fondatorilor, precum și „monopolizarea" de magistraturi și sacerdoții de către unele familii. Puterea economică a acestei a. se întemeia pe proprietatea funciară și pe activități navale (de comparat cu acei ὰειναῦται, „cei ce plutesc mereu", Plut., *Quaest. Gr.*, 32, p. 298 c, de la Milet). Comportamentul aristocratic transpare clar în modalitatea de contact cu a. băștinașă: schimb de daruri cu valoare de bunuri de prestigiu *(status-symbols)*, uniuni matrimoniale (căsătoria regelui scit Ariapeithes cu o femeie din Histria; Herodot, 4, 78), monumente funerare indigene în necropola tumulară a orașului în epoca arhaică etc. De altfel, „contractele" întemeiate pe prestații de tipul „dar-contradar" sînt frecvente în lumea tracică (Xenofon, 7, 2, 35–38; 3, 10, 15–33) și reglează de multe ori și relațiile greco-indigene. Același lucru se poate afirma și despre căsătoriile inter-aristocratice greco-barbare; cf. Satyros, apud Athenaios, 12, p. 557 B și Iord., 65, despre căsătoria regelui Macedoniei, → Filip II, cu Meda (Medopa), fiica regelui trac (get) Cothelas; Pausan., 1, 9, 7, despre căsătoria – nemenționată însă de izvorul primar, Diodor – dintre → Dromichaites și fiica lui → Lysimachos. Sistemul de prestații conducea spre instituția numită *philia* („prietenie"), care pecetluia alianțe și regla controlul asupra pămînturilor. La *romani*, la origine, termenul de a. putea fi folosit la propriu doar în cazul membrilor acelor *gentes* patriciene. Prin diferite transformări istorice, economice și sociale complexe, spre sfîrșitul → Rep. romane se cristalizează *nobilitas*, prin asimilarea plebeilor bogați și a acelor *homines novi*. În epoca → Principatului a. este, prin excelență, o a. *senatorială*. Apartenența la această pătură se definea atît ereditar (condiția ca strămoșii să fi deținut anumite magistraturi), cît și cenzitar (avere de cel puțin 1 milion de → sesterți). Cariera fiecărui membru al a. senatoriale trebuia să parcurgă un anumit → *cursus honorum*. Din această categorie fac parte toate personajele care au deținut funcții importante în administrația proviincilor Dacia și Moesia Inferior (→ *legati Augusti*, unii comandanți militari etc.) (A.A.). În ansamblul societății romane tîrzii și aplicabil și la terit. dependente de Imp. de la Dunărea de Jos, istoricii au distins două categorii sociale mari: cea suprapusă, de *honestiores* și cea supusă, de *humiliores*. Marii proprietari *(senatores, potentes, nobiliores)* locuiau în *villae* din mediul rural, dar, cel puțin pe terit. Debrogei, odată cu dispariția acestora la sfîrșitul sec. 4 proprietarii funciari se vor retrage în centrele urbane fortificate. În ansamblu, în acest cadru al marilor proprietari de pămînturi, după familia imperială *(nobilissimi)*, se situa a. senatorială, grupată în trei categorii: *illustres, spectabiles, clarissimi*. S-a constatat, în epoca Dominatului, lucru valabil și la Dunărea de Jos, o decădere a vechii a. urbane, legislația vremii încurajînd intrarea în curii a negustorilor și meșteșugarilor. Decăderea → curiei a adus necesitatea protejării ei, prin instituirea funcției de *defensor plebis* sau *civitatis* (364 d.Hr.), după care celelalte măsuri începînd de la → Honorius marchează pătrunderea treptat legiferată a episcopatelor și deci a clerului în conducerea orașelor și a terit. lor. Chiar dacă aceste aspecte nu privesc direct a., ele arată căi ale formării unei noi a. în mediul urban. Aceasta deoarece este cunoscută tendința permanentă a curialilor avuți de a pătrunde în rangul senatorial, pe fondul răspîndirii patronajului și a numirii marilor proprietari cu titlurile de *nobiliores* și *potentiores*. De notat în plus, pentru viața provincială, fenomenul de erodare destul de rapidă a structurii sociale a barbarilor acceptați în Imp. și prin integrarea lor în cea romană, fapt rezultat clar deja dintr-o serie de relatări ale istoricilor ante. ai vremii care observau dispariția a. tribale a noilor veniți. Oricum, în măsura în care, pentru etapa dinaintea intrării lor în Imp., organizarea socială a acestora din urmă – relativ apropiată la majoritatea migratorilor între sec. 4–7 și chiar mai tîrziu –, ne este cunoscută pe diverse căi, modificarea menționată este aproape sistematică, a. lor nefiind sesizabilă decît pînă în pragul trecerii limes-ului. După căderea acestuia, chiar dacă organizarea socială a barbarilor așezați la S de Dunăre se impune, se observă, începînd cu → slavii, dar mai ales cu → bulgarii, că fenomenul de imitație (lat. *imitatio Imperii*, fenomen remarcat la barbari și în sec. precedente dincolo de limes) începe tocmai cu a. celor abia stabiliți, de la titluri la port (A.B.). În regiunile nord-danubiene, pentru sec. 4, o pătură aristocratică este sesizabilă numai pe baza informației scrise și numai în cadrul societății gotice. Ea este reprezentată de acei *reiks* sau *maistans* ai bibliei gotice a lui Wulfila, care se aflau în fruntea unei *Kunja*, cea mai importantă unitate politică în cadrul întregului terit. controlat de goți (Gutpiuda = Gothia). O astfel de Kunja a fost aceea din zona Buzăului sau de pe cele două maluri ale Prutului, conduse de Athanaric. Acești *reiks* alegeau în perioada de crize un fel de șef al tribului, care putea să reactiveze funcția de nuanță monarhică de *iudex gentis*, pe care o deține la un moment dat Athanaric și care era limitată atît în timp cît și în spațiu. Odată cu sfîrșitul sec. 4 și apoi în decursul sec. 5, reprezentanții a. epocii devin sesizabili și arheologic prin morminte princiare descoperite atît în Moldova (→ Concești) cît și în Muntenia (→ Duiceanca) sau în Transilvania (→ Bunești; Velt), putînd fi identificați cu acei λογάδες de care vorbește → Priscus. În a doua jumătate a sec. 5, atît informația arheologică cît și cea scrisă pune în evidență existența unei pături aristocratice în fruntea căreia se afla regele, după cum sugestiv ne însă să înțelegem mormintele de la → Apahida, pentru treapta cea mai înaltă și mormîntul de la → Valea lui Mihai (jud. Bihor), pentru cea imediat inferioară. În sec. 6–7 stratificarea socială nu mai este atît de clar sesizabilă. Probabil unor reprezentante ale a. epocii pot fi atribuite mormintele cu catarame cu cap de vultur de la → Cipău și → Fundătura. Atribuirea mormintelor de luptători de la → Moreşti, Band sau Uniea-Vereşmort unor reprezentanți ai a. nu

www.mnir.ro

este plauzibilă. S-ar putea ca acestei sfere sociale să-i aparţină în schimb mormîntul cu coif şi unelte de meşteşugar de la → Band. În perioada sec. 7–9 reprezentanţii a. nu mai sînt sesizabili arheologic pe terit. României (R.H.). În cadrul populaţiei româneşti caracterizate în ultimele sec. ale milen. I d.Hr. printr-o organizare preponderent obştească, apariţia primelor formaţiuni statale a fost precedată de detaşarea, în cadrul obştilor, a unor grupuri de familii sau familii ce se considerau, odată cu desprinderea treptată pe plan material (economic), coborîtoare dintr-o ascendenţă superioară („nios"). Fenomenul a dus, treptat, la destrămarea obştilor şi la apariţia concomitentă a unei a. locale, în care rolul principal îl aveau conducătorii comunităţilor, juzi (de la lat. *iudex*) sau cnezi (din slavă), de felul lui Glad, Gelu, Menumorut etc. Este momentul care, pe de o parte dă naştere relaţiilor feudale, iar pe de alta unor prime formaţiuni statale; el coincide cronologic pentru populaţia românească cu sec. 9–10 (A.B.).

A. Bodor, în *StCl*, 19, 1981, 7–22; H. Daicoviciu, *ibid.*, 23–47; L. Gernet, *Anthropologie de la Grèce ancienne*, Paris, 1968; P. Alexandrescu, în *StCl*, 24, 1986, 63–70; J. Gagé, *Les classes sociales dans l'Empire Romain*, Paris, 1964; Gh.I. Brătianu, *Privilèges*, 35–38 şi passim; I. Barnea, în *DID II*, 446–449; V. Velkov, *Cities*, 241–243; Al. Barnea, în *Quaderni Catanesi*, 2, 1980, 4, 527–532; Şt. Pascu, în *IstRom*, I, p. 15–56; H. Wolfram, *Geschichte der Goten*, München, 1979, 103–111; J. Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attilareiches*, München, 1956, 83–89; R. Harhoiu, în *Relations*, 99–110.

I.C.; A.A.; R.H. şi A.B.

Aristoti (II) *fiul lui Ariston (I)*, cetăţean din Callatis cunoscut prin decretele onorifice pe care i le-au acordat asociaţille de adoratori ai lui Dionysos *(thiasitai)* şi ai Demetrei Chthonia *(thoinatai)*. Străduindu-se să-şi depăşească tatăl, A. (II) a ajutat şi a salvat pe callatieni în toate împrejurările dificile; a manifestat cu repetiţie dărnicie faţă de cele două asociaţii menţionate şi a fost răsplătit în consecinţă cu diferite cinstiri, între care cu titlurile de „binefăcător al poporului" (→ evergeţi) şi de „membru de onoare al thiasului". Cele două decrete ale thiasiţilor menţionează şi titlurile tatălui său, A. (I). Printre acestea, titlul de „întemeietor al cetăţii" (δεύτερον γενόμενους μὲν κτίστας τᾶς πόλιος), a primit două interpretări diferite: *a)* distincţia i-a fost acordată pentru contribuţia sa la construirea edificiilor ruinate de geţii conduşi de Burebista (O. Tafrali şi D.M. Pippidi) şi *b)* decretul acordat pentru succesele sale politico-diplomatice: asemenea unei serii de „întemeietori" onoraţi cu acest titlu în alte cetăţi (Pergam, Mytilene etc.) pentru că obţinuseră prin intervenţii personale condiţii politico-juridice favorabile pentru patriile lor în momentul intrării lor sub dominaţia romană, se presupune că între 31 şi 27 î.Hr., în împrejurările în care se decidea statutul Callatidei în raport cu Roma, A. (I) i-a asigurat prin demersuri personale pe lîngă autorităţile romane un statut politic favorabil – probabil acela de *civitas foederata*. Succesul obţinut în această problemă vitală, care viza chiar independenţa şi autonomia patriei sale, a fost echivalat cu o nouă întemeiere, iar responsabilul moral a fost considerat un al doilea întemeietor, după Heracles, întemeietorul mitic al cetăţii. „A doua întemeiere" a Histriei a fost corelată cu acest titlu al lui A. (I) şi a fost interpretată în mod similar.

O. Tafrali, în *A. Arh.*, 1, 1925, 1, 35–36; A. Ştefan, în *StCl*, 15, 1973, 29–107; ead., în *Actes de la XIIe Conférence internationale d'études classiques „Eirene" (Cluj-Napoca, 1972)*, Bucureşti-Amsterdam, 1975, 621–631 (cu bibl. ant.); ead., *Dacia, N. S.*, 19, 1975, 162–165; D.M. Pippidi, în *StCl*, 16, 1974, 256–260; id., în *Epigraphica*, Bucureşti, 1977, 51–64; id., *Parerga*, Bucureşti-Paris, 1984, 195–207.

A.Ş.

aritmetica (gr.). Cunoştinţele în domeniu dobîndite în Mesopotamia şi Egipt au fost preluate şi dezvoltate de vechii gr., ca şi, în general, matematica. Ei au folosit pentru operaţii două sisteme de transpunere grafică a cifrelor, numite, după regiunile respective, attic şi milesian. Cel de al doilea a fost mai mult folosit şi nota cifrele cu literele alfabetului gr., inclusiv trei semne intercalate în seria respectivă, pe care scrierea obişnuită nu le mai întrebuinţa în epoca numită clasică a generalizării sistemului: *digamma* pentru 6, *koppa* pentru 90 şi *sampi* pentru 900, litere moştenite din alfabetul fenician. Astfel, în ordine, din cele 27 de semne utilizate, unităţile erau notate cu nouă, alte nouă marcau zecile, iar celelalte nouă, sutele. Miile erau notate cu ajutorul cuvîntului respectiv, sau se foloseau din nou literele alfabetului, adăugîndu-se un *iota* subscris în stînga, şi tot aşa pînă la 999 999. Totuşi, în acest sistem, rar se depăşea cifra de 100 000, de unde era preferat mai departe un adjectiv alăturat unui adverb (ca de pildă μύριοι = 10 000 şi δεκάκις = de zece ori) etc. Întrucît gr. nu-l cunoşteau pe zero, calculele erau dificile în scris, fapt pentru care ele erau operate mai curînd pe degete, cele mai simple, iar pentru cele mai complicate se folosea → abacul sau un fel de tabele de calcul asemănătoare tablei înmulţirii de astăzi. Romanii, care marcau primele patru unităţi: *I–IV* (sau *IIII*), combinate apoi cu *V* (= 5), *X* (= 10), *L* (= 50), *C* (= 100) şi *M* (= 1 000), aveau dificultăţi asemănătoare cu ale gr. în operaţiile de a. S-au transmis destul de multe date din a. teoretică a antic., între altele prin trei cărţi păstrate din *Elementele* lui Euclid, precum şi din alte lucrări în lb. gr. şi lat., incluzînd şi unele operaţii de algebră. Pentru epoca preromană la noi, ar fi de constatat în primul rînd cunoştinţele de a. ale geto-dacilor, materializate spre exemplu în construcţia unor „sanctuare" de felul celor de la → Grădiştea Muncelului, a căror structură, indiferent de interpretarea lor exactă, presupunea o serie de calcule, astăzi încă dificil de reconstituit. Pe de altă parte, prezenţa civilizaţiei gr. şi apoi romane pe terit. României, între altele şi numeroase edificii, multe monumentale, a adus

www.mnir.ro

cu sine nivelul evoluat al cunoștințelor de a. și geometrie, fără de care proiectarea și punerea în operă a acelora nici n-ar fi fost posibilă. Inscripțiile redactate în lb. gr. și lat. și descoperite pe terit. României (sec. 5 î.Hr.– 13 d.Hr.) păstrează, pentru domeniul abordat aici, mai ales elemente de numărătoare (cifre), fie pentru a indica numărul de ordine al unei magistraturi (care în interpretarea epigrafiștilor înlesnește datarea pînă la precizarea anului și chiar lunii și zilei), fie arătînd distanța în mii de pași pe stîlpii miliari instalați pe drumurile romane, sau valori ale unor capacități pe vase etc. Marea răspîndire și întrebuințarea variată, în felurite situații, a cifrelor gr. și mai ales lat., presupunea și o înțelegere și cunoaștere largă a lor în cuprinsul populației. Pentru învățarea a. în Dacia romană, poate fi considerată semnificativă reprezentarea pe un monument funerar de la → Micia a doi școlari care țin ridicate unul și respectiv două degete, ca și cînd ar fi în cursul unei lecții de a. la care, cum notam mai sus, se făceau socoteli cu ajutorul degetelor (comput digital). La polul superior al ciclului de învățare al cărui început apare figurat și de imaginea evocată anterior, se situează, printre alte descoperiri, în etape și zone diferite, → cadranul solar de la → Histria (sec. 4 î.Hr.), rod al unor calcule și cunoștințe complexe ținînd de viața științifică a cetății și → balanța de la → Dinogetia (sec. 6) gradată după sistemul duodecimal roman, pentru a cărei utilizare erau necesare nu doar exercițiul, ci și citirea și înțelegerea folosirii celor patru fețe ale pîrghiei precum și, bineînțeles, cunoștințe de a. O situație ceva mai obișnuită și relativ frecvent întîlnită sub forme felurite, o reprezintă cifrele marcate de pietrari pe diverse piese tăiate și finisate ce urmau să fie asamblate ori zidite într-o construcție, ca, spre exemplu, „traversele" din calcar incastrate la distanțe egale (din zece în zece picioare) între pereții de zidărie ai canalului de scurgere din strada principală E–V a orașului Tropaeum Traiani, numerotate cu cifre lat. săpate pe cîte o față a blocurilor, spre a se putea monta la locurile cuvenite conform proiectului (sec. 3–4).

LA, 343–344; *ECR*, 90; H. Daicoviciu, *Dacii*, 186 – 194; M. Macrea, *Viața*, 343; Gh. Ștefan, în *SCIV*, 1, 1950, 2, 152–162 = *IGLR*, nr. 247; Al. Barnea, în *SCIV*, 21, 1970, 4, 693.

A.B.

Ariușd 1. Sat în com. Vîlcele (jud. Covasna). Așezare eponimă a culturii neolitice cu același nume, caracterizată de ceramica tricromă de stil A. Situată pe dealul Chisc, de la E de sat, așezarea ocupă tot platoul, avînd un șanț de apărare la E. În marginea de N–V a platoului este suprapusă de o locuire Schneckenberg *B*. Primele cercetări au fost făcute în anii 1924–1925 de către Fr. László, consacrînd-o în literatura de specialitate ca variantă a ceramicii pictate neolitice, caracteristică regiunii de S–E a Transilvaniei. Săpăturile au fost reluate din 1968 (1968–1970, 1972–1975, 1979–1986). S-au urmărit probleme de ordin stratigrafic și conținutul material al așezării, pentru cunoașterea fondului etnic și cultural de la sfîrșitul neoliticului, care împreună cu elementele răsăritene au dezvoltat treptat noua sinteză de cultură, de limbă și etnic – indoeuropeană; formarea populațiilor și a culturilor perioadei de trecere spre epoca bronzului a însemnat, istoric și arheologic, fixarea pentru ultimele două milen. î.Hr. în terit. Daciei nord-dunărene, ca și în spațiul sud-dunărean, a populației cunoscută, începînd din epoca bronzului, sub numele de traci. Primele resturi de locuire sînt cinci piese paleolitice (unelte și așchii). Depunerea Ariușd corespunde unei întinse locuiri care acoperă întreg platoul dealului Chisc, dar mai ales marginile lui de N, N–E și N–V, unde au fost amenajate două terase; în fața ultimei terase a fost rezervat un prag (înalt de 1,30 m și lat de 1,20–1,30 m), al cărui rost a fost de a întări așezarea în fața rupturii foarte adînci, existentă din vechime, pe toată latura de N a platoului. Depunerile *in situ* de locuire mai vechi s-au format pînă la acest prag; numai ultimele două niveluri acoperă și depășesc pragul rezervat, dincolo de care depunerile sînt scurse, îngroșînd panta rupturii menționate. Primele trei niveluri de locuire au depunerile verzi-cenușii cu pete galbene și cafenii, datorită probabil putrezirii unor materiale ca trestia sau papura. Locuințele au fost colibe, unele adîncite (cu 25–30 cm), avînd la bază arsură, vetre slab arse, unele pe podea de pietre mărunte; depuneri de cenușă și cărbuni, aglomerări de fragmente ceramice, scoici, melci, oase de animale și bucățele de lipitură arsă; urmează alte 6 niveluri de locuire, ale căror depuneri sînt caracterizate de prezența unor mari cantități de cenușă, uneori cărbune, ceramică și bucățele de chirpic rulate. Ultimele două depuneri sînt caracterizate de locuințe mai mari cu resturi de chirpic masat provenit de la dărîmarea pereților și vetre mari cu lipituri groase pe strat de pietriș. În ceramică se disting două categorii principale prezente în toate nivelurile de locuire: 1) cea comună, din care fac parte vasele de provizii, castroanele și cupele decorate cu barbotină și impresiuni; 2) ceramica fină, pictată, cuprinzînd două principale grupe: a) ceramica arsă negru cu pictură bicromă (Protocucuteni), asociată cu elemente de decor incizat și cu caneluri largi de caracter precucutenian tîrziu, și b) ceramică arsă roșu cu pictură tricromă (benzi înguste sau mai late rezervate cu alb și tivite cu brun); c) alte variante pictate bicrom, alb (intens) și brun (benzi înguste alăturate), formînd panouri sau benzi înguste în valori egale; d) elemente de stil *A-B* (benzi înguste sau panouri hașurate cu brun sau roșu pe fond alb-gălbui) și rețea pictată cu brun acoperind spațiile de rezervat, pe forme de tipul „coif suedez". La sfîrșitul locuirii apar și fragmente de pahar cu pictură de stil Fedeleșeni. Alte materiale: toporașe-pană din piatră, toporașe-miniatură din lut cu gaură de înmănușare, săgeți de cremene, lustruitoare din așchii de colț de mistreț, pintadere de lut, greutăți de lut, harpună de os, idoli antropomorfi și zoomorfi, undiță, un ac cu două spiraie, perle din colți de cerb și spirale de cupru. Ceramica cu pictură tricromă este cea mai restrînsă categorie, prezentă însă în toate nivelurile de locuire; se caracterizează prin spații largi în care se rezervă benzi înguste de motive cu

www.mnir.ro

precădere de ordin meandric. Din categoria ceramicii nepictate, cupele semisferice decorate cu impresiuni sînt cele mai importante şi proprii numai culturii A. Atît forma cît şi decorul lor se vor transmite culturilor din perioada de trecere, ca Zăbala şi Coţofeni. Începutul culturii A. se situează la un nivel deplin format al ceramicii de stil tricrom, aceasta fiind pe toată durata categoria pictată cea mai restrînsă, iar sfîrşitul culturii la apariţia ceramicii cu toarte pastilate, de tip C_2–Băile Herculane. Aşezarea Schneckenberg *B* acoperă direct chirpiciul unei locuinţe din ultimul nivel A. S-a descoperit ceramică multă, fragmentară, împreună cu fragmente mici de chirpici; vase-sac cu brîn simplu alveolar sau crestat, cu găurele şi proeminenţe lungi verticale; cupe caracteristice, pahare şi ceşti cu decor în relief; cîteva fragmente decorate cu impresiuni de „şnur răsnicit"; nici un fragment cu butoni „au repoussé". 2. Denumire a aspectului cultural cucutenian pentru S–E Transilvaniei. V. şi *Cucuteni*.

Fr. László, în *Dacia*, 1, 1924, 1 şi urm.; E. Zaharia, în *SCSf. Gheorghe*, 1973; Z. Székely, B. Bártok, în *SCSf. Gheorghe*, 1979, 55 şi urm.

E.Z.

Arka v. Herculane, oscilaţia climatică ~

armamentarium (lat.; „arsenal"), depozit în care se păstra armamentul. A. se aflau la Roma, pe terit. Imp. Roman. în oraşe şi în castrele permanente. În castru se afla una sau mai multe încăperi *(armamentaria)* destinate depozitării armelor în *praetorium*. Arsenalele mari erau încadrate cu personal specializat. În afara celor care participau efectiv la făurirea armelor, împărţite în decurii, se aflau slujbaşii însărcinaţi cu serviciul de evidenţă *(scribae armamentarii)* sub conducerea unui *armorum custos* sau *magister officiorum*.

C.V.

armata, instituţie specifică organizării teritorial-politice a unei societăţi, avînd funcţii bine determinate în domeniul apărării sau al purtării altor acţiuni de luptă în interiorul sau în afara unui terit. (formaţiune politică, stat), ca instrument al rezolvării unor litigii de natură politică. Pe terit. patriei noastre, organismul militar, în stadiu embrionar, poate fi perceput odată cu apariţia şi dezvoltarea, în sînul triburilor şi uniunilor de triburi, a unei minorităţi privilegiate reprezentate de şefii războinici şi de familiile lor, în stadiul de dezvoltare socială cunoscut sub numele de democraţie militară, menţinîndu-se neîntrerupt şi amplificîndu-se şi diversificîndu-se pe parcursul sec. care au urmat. Iniţial, fiecare trib îşi avea propria sa organizare socială şi militară, membrii săi, reuniţi sub comanda şefului de trib, participînd la expediţii. Cu timpul, în mileniul 3 şi 2 î.Hr., a avut loc structurarea uniunilor de triburi pe baza lb., obiceiurilor, credinţelor şi, desigur, a sentimentului originii comune, ceea ce, în faţa unor ameninţări deosebite sau cu prilejul unor expediţii de proporţii mai mari, a determinat alianţe, la început ocazionale apoi permanente, sub conducerea unui şef recunoscut al uniunii tribale. În mod corespunzător şi organismul militar, alcătuit la această dată din totalitatea bărbaţilor apţi de a purta arme, s-a amplificat şi diversificat. Odată cu cristalizarea organizării pe cete de războinici ale tribului sau uniunii de triburi, reunite sub comanda unui şef suprem şi capabile să poarte acţiuni de apărare sau atac, se poate considera că se poate vorbi de **a.** ca un organism deja închegat menit să răspundă diverselor necesităţi sociale. Individualizarea etno-culturală a geto-dacilor în masa triburilor trace, în Hallstattul mijlociu, a implicat existenţa unor **a.** sau oşti care serveau intereselor fiecăreia din acestea. Prima atestare scrisă a unui conflict armat petrecut în spaţiul carpato-danubiano-pontic, conflictul între geţi şi perşi din anul 514 î.Hr., din S Dobrogei, menţionat de Herodot (IV, 93), implică şi existenţa unei **a.** de care dispunea puternica formaţiune politică getică din terit. dintre Dunăre, Marea Neagră şi Munţii Balcani. O parte considerabilă a angajat aceeaşi formaţiune în cadrul **a.** de 150000 de luptători ridicată în anul 429 î.Hr. de regele odrys Sitalkes I împotriva Macedoniei (Tuc., II, 96). O altă formaţiune politică geto-dacică din Cîmpia Munteniei a dispus în a doua jumătate a sec. 4 şi prima jumătate a sec. 3 î.Hr. de o puternică **a.** În anul 335 î.Hr. ea era, după Arrian (I, 3, 5,) de 10 000 de pedestraşi şi 4000 de călăreţi, dar este foarte probabil că ea reprezenta numai o parte din întreaga **a.** de care dispunea formaţiunea geto-dacă. O **a.** considerabilă a putut angaja Dromichaites în cîmpia Bărăganului împotriva puternicului său adversar, regele Thraciei elenistice, Lysimach. De **a.** au dispus desigur toate celelalte formaţiuni politice geto-dacice aflate în conflict cu forţe alogene: celţi, sciţi, sarmaţi, bastarni. A. apar în permanenţă comandate de şefii supremi ai formaţiunilor respective: anonimul *rex Histrianorum*, Oroles, Rhemaxos, Zalmodegikos. Consecinţele pe plan militar ale făuririi statului dac centralizat sub conducerea lui → Burebista au fost considerabile. Statul dac dispunea acum de o puternică **a.**, foarte probabil permanentă, cu ajutorul căreia Burebista a obţinut marile şi rapidele succese în luptele cu celţi, în expediţiile sud-dunărene şi în supunerea cetăţilor gr. de pe litoralul pontic. A. de o mărime considerabilă pe care o putea ridica Dacia la această dată, 200 000 de oameni, a fost alcătuită din efectivele diverselor formaţiuni politice anterioare ale căror căpetenii au aderat la politica lui Burebista. „Exerciţiile" la care Burebista i-a supus pe geto-daci (Strab., VII, 3, 15) au însemnat în primul rînd impunerea unei ferme discipline militare şi morale şi o intensă pregătire de luptă. Organizarea **a.** geto-dace a depins de caracteristicile generale ale suprastructurii politice şi, îndoosebi, de gradul de centralizare a statului în vremea lui Burebista, de dezvoltarea social-economică a terit. incluse statului. A. în Dacia trebuie să fi fost formată din două categorii principale de forţe: o oaste a regelui, cu caracter permanent şi o oaste alcătuită din contingente conduse de fostele mari căpetenii de formaţiuni politice deveniţi acum generali ai lui Burebista. Pedestrimea (infanteria) şi cavaleria alcătuiau elementele structurale ale **a.** Daciei.

www.mnir.ro

Burebista a asigurat o largă bază materială pentru a. sa, alcătuită dintr-un sistem de cetăți așezate pe mai multe linii concentrice în afara și în interiorul arcului carpatic, avînd ca principal scop apărarea centrului politic și religios de la Sarmizegetusa Regia. Dezvoltarea impetuoasă a vieții economice a permis înzestrarea a. geto-dacice cu un diversificat armament și echipament de luptă. Este posibilă, sub influența elenistică și romană, dotarea unor unități din a. dacică cu mașini de asediu. Pe măsura întăririi contactelor pașnice sau ostile cu Imp. Romanum, a. dacică s-a transformat atît în ce privește tactica, cît și înzestrarea și sistemul de fortificații, într-o armată modernă. Sub Decebal, ca urmare a activității inginerilor și tehnicienilor romani, a devenit cea de a doua armată a Europei antice, după cea romană. Decebal a întărit sistemul defensiv prin refacerea sau construcția unor cetăți, așezarea unor prefecți în fruntea garnizoanelor respective, prin echiparea a. sale cu cele mai moderne arme ale timpului. Probabil că o bună parte din tactica de luptă romană a fost însușită și în a. dacică. Dezvoltarea a. și a tehnicii de luptă impunea în mod necesar și o evoluție corespunzătoare a fortificațiilor. Astfel de la sistemele de apărare lucrate în tehnici tradiționale din pămînt, lemn și piatră larg folosite pînă la sfîrșitul sec. I î.Hr. s-a trecut la construirea cetăților concepute după model elenistic (→ fortificații). Se poate vorbi și de o concepție strategică proprie statului dac avînd în vedere marea ofensivă concepută de Decebal și executată de a. geto-dacă, împreună cu aliații, în iarna anilor 101–102 d.Hr. prin Moesia Inferior (M.Z.). În majoritatea *cetăților-state gr.*, serviciul militar era obligatoriu în epoca clasică pentru toți cetățenii valizi. Pregătirea militară se făcea între 18 și 20 de ani (→ efebi), iar armata activă era formată de cetățeni între 20 și 49 de ani (ca la Athena, unde cei între 50 și 60 de ani formau miliții teritoriale, împreună cu efebii și cu străini domiciliați), sau între 20 și 60 de ani (ca la Sparta). Nucleul de bază al a. îl constituia infanteria grea formată din hopliți, care luptau în rînduri regulate, purtînd coif, platoșă, cnemide (→ arme), scut mare din bronz sau din lemn, lance și sabie; se adăugau infanteria ușoară, cavaleria – de obicei puțin numeroasă, flota, uneori mercenarii-arcași, iar de la începutul sec. 4 î.Hr., cu o pondere din ce în ce mai mare, pedestrași cu armament ușor (scut mic și suliță). Organizarea a. era bazată pe sistemul tribal – astfel încît numărul escadroanelor de cavalerie și al unităților de infanterie corespundea numărului de triburi din cetatea respectivă – și pe evaluarea averii – deoarece oștenii erau obligați să își procure singuri echipamentul specific. În timpul serviciului, soldații primeau din partea statului soldă și bani pentru a se aproviziona singuri. Conducătorii militari (→ strategi, → taxiarchi etc.) erau aleși (nu prin tragere la sorți) anual și spre deosebire de magistrații civili, puteau fi realeși de un număr nelimitat de ori. La Athena, a. permanentă era formată doar din arcași, cu funcții polițienești, iar în jurul anului 300 î.Hr. s-a renunțat la obligativitatea serviciului militar. La Sparta existau particularități de organizare, între care antrenarea continuă, mobilitatea mai mare a subunităților de hopliți, rolul minor al cavaleriei. A. macedoneană, formată din infanterie grea și ușoară, dintr-un corp de elită și din cavalerie, a introdus progrese legate de organizarea falangei (formată din 16 rînduri de pedestrași cu lănci de lung. diferite) și de mărirea rolului tactic al cavaleriei. A. regatelor elenistice au avut o structură mai variată, remarcîndu-se dublarea rîndurilor falangei și creșterea ponderii mercenarilor. Din sec. 5 î.Hr. sînt menționate mașini de asediu, dezvoltate în sec. următor prin apariția catapultelor (cu săgeți, cu pietre), a turnurilor mobile etc. Informațiile referitoare la organizarea a. în cetățile de pe litoralul Dobrogei sînt sporadice. La Histria s-a dedus existența infanteriei organizate pe unități *(taxeis)* din mențională a unui → taxiarch în sec. 2 î.Hr. De asemenea, existența flotei, din atestarea unor comandanți de corăbii de război (→ navarh, → Hegemagoras) trimise în sec. 3 î.Hr. și în sec. 2 î.Hr. să ajute în luptă → Apollonia aliată. În condițiile necesității de a respinge un atac al tracilor în jurul anului 200 î.Hr., este documentată utilizarea → mercenarilor arcași, conduși de un → toxarh și alegerea unui → strateg cu puteri depline al teritoriului agrar, comandant al unui corp expediționar de voluntari recrutați dintre cetățenii histrieni și dintre „barbarii" refugiați în cetate (→ Agathocles, → Zoltes). Tot la Histria este atestat în sec. 3 – 2 î.Hr. un colegiu de → hegemoni, care erau probabil magistrații militari ordinari ai cetății. Informațiile despre organizarea armatei la Tomis se reduc la documentarea, de-a lungul cîtorva ani de criză ale la sfîrșitul epocii elenistice, a incapacității cetățenilor de a-și apăra patria, situație în care Adunarea poporului a votat hotărîrea excepțională de a se alege doi → hegemoni pentru a alcătui și conduce o gardă temporară a orașului, formată din 40 de cetățeni, amendați în caz de nesupunere. La Callatis, flota de război a existat probabil, dar spre sfîrșitul sec. 2 î.Hr. era atît de slabă, încît un callatian a fost onorat pentru că, „înzestrînd din averea proprie o corabie de război, a vegheat ca atît portul, cît și țărmurile să nu fie atacate, iar vasul l-a dăruit cetății"; în sfîrșit, se adaugă în aceeași cetate menționarea unui colegiu de → strategi cu atribuții executive, dar care avea probabil și obișnuitele atribuții militare. Dat fiind caracterul atît de lacunar al informației disponibile, nu se poate încă preciza dacă în cele trei colonii vest-pontice → efebia, atestată la Histria abia din sec. 2 î.Hr., la Callatis din sec. 1 d.Hr., iar la Tomis în sec. 2 d.Hr., a avut aici caracter militar sau numai cultural-educativ. De asemenea, nu se poate aprecia dacă în aceste cetăți a existat obligativitatea serviciului militar – cel puțin în epocile arhaică și clasică și la începutul epocii elenistice. Atestarea de taxiarhi la Histria în sec. 2 î.Hr. ar putea pleda în acest sens. Oricum, din documente reiese că în epoca elenistică tîrzie în orașele pontice nu exista a. permanentă, iar serviciul militar nu era obligatoriu. De aceea, în momente de primejdie, se recurgea fie la recrutarea de voluntari – dintre cetățeni, eventual și dintre autohtoni –, fie la angajarea de mercenari – în concordanță cu obiceiul acum mult răspîndit în întreaga lume gr. –, fie la obligarea temporară a

www.mnir.ro

cetățenilor – sau numai a unei părți a acestora – de a se înrola în formațiuni militare cu existență limitată în timp. Organizate fie și numai ocazional, anumite forțe militare locale au existat desigur, probabil chiar de la întemeierea celor trei colonii și, proporționale cu puterea economică și politică a acestora, ele s-au evidențiat în diferite momente ale istoriei lor, cum dovedesc răscoala comună împotriva lui → Lysimach și asediul îndelungat la care a rezistat Callatis în anii următori, războiul dintre Histria, Callatis și Byzantion pentru dominarea Tomisului, ajutorul militar dat în repetate rînduri unor aliați. În epoca elenistică tîrzie, cele trei cetăți apar în netă inferioritate militară față de autohtoni (→ Zalmodegikos, → Rhemaxos), ceea ce a avut consecințe importante asupra situației lor politice și economice (A.Ș.). Cucerirea unei părți a Daciei (106 d.Hr.) de către romani nu a întrerupt ființarea organismului militar în spațiul carpato-danubiano-pontic. Începînd cu această dată pe terit. cucerit funcționează structurile militare romane binecunoscute, a. romană din Dacia, *Exercitus Daciae*, fiind cea care preia funcțiile de apărare ale regiunilor incluse în Imp. Roman. Prezentă în provincia Dacia pe parcursul celor 165 de ani de ocupație efectivă, în Moesia Inferior ca și, temporar, pe terit. dintre Carpați și Dunăre, a. romană a adus o contribuție marcantă în procesul împletirii civilizațiilor dacică și romană în spațiul carpato-danubiano-pontic, constituind, pe lîngă funcția ei primordială de apărătoare a unor părți din acest terit., acel corp social și, uneori, politic, ca și un factor economic care a contribuit din plin la progresul vieții pe aceste meleaguri. A. romană în Dacia și Moesia Inferior constituia o parte integrantă a a. romane imperiale. În cele două provincii se întîlnesc toate categoriile de trupe existente în a. romană: *legiones*, *alae*, *cohortes*, *numeri*, *classis*, dispuse într-un sistem defensiv armonios. Comandantul suprem al a. rămînea, și în Dacia și Moesia Inferior, împăratul care își exercita această atribuție prin *legatus propraetore provinciae*. Legiunile, comandate de *legati* (v. *legio*) își exercitau controlul militar-administrativ și economic asupra unui anumit teritoriu (v. *territorium legionis*), trupele auxiliare, depinzînd de legiuni, avîndu-și la rîndul lor propriile zone de influență. Din punct de vedere militar, a. romană din Dacia și Moesia Inferior avea ca principală misiune apărarea arcului carpatic și respectiv a liniei Dunării, binom strategic de importanță fundamentală pentru provinciile balcanice și strîmtori. În Dacia trupele au fost eșalonate pe două sau chiar trei linii începînd de la frontieră spre interior, fortificațiile fiind dispuse într-o densă rețea menită să facă față oricărei incursiuni din exterior. Pivotul central al apărării Daciei îl constituia complexul urban de la Apulum unde rezida *legio XIII Gemina*, căreia, începînd cu anul 168 d.Hr. i se adaugă *legio V Macedonica*. Principalele concentrări de trupe în Dacia se constată pe culoarele Mureș și Timiș-Cerna, pe culoarul Someș, în E Daciei și de-a lungul rîului Olt. Pe parcursul celor 165 ani de prezență neîntreruptă pe terit. provinciei, a. romană a fost menținută la un înalt nivel al efectivelor care au însumat cca 50 000 de militari și ofițeri. Totodată ea a participat la operații de mare anvergură care s-au soldat cu respingerea cu succes a unor masive atacuri executate asupra provinciei de dacii liberi, sarmați sau alte populații germanice, ca cele din anii 117–118, 143, 157–158, 167–168, 170, 242, 245–247. Începînd cu anii 360 ai sec. 4, sistemul defensiv al provinciilor sud-dunărene, datorită intensificării atacurilor populațiilor transdanubiene fiind puternic afectat, a. din Dacia a fost retrasă pentru a nu primejdui forțele atît de însemnate existente în interiorul arcului carpatin și, totodată, pentru a întări frontul Dunării. În acest fel, Aurelian a luat măsura radicală a retragerii a. și administrației romane de pe o bună parte a terit. provinciei, păstrînd însă și la N de Dunăre importante capete de pod. A. provinciei Moesia Inferior *(Exercitus Moesiae Inferioris)*, în număr de aproape 35 000 de soldați și ofițeri, îi revenea un rol nu mai puțin important, acela de a interzice accesul dinspre stepele nord-pontice spre S Peninsulei Balcanice. În acest scop, linia Dunării a fost puternic fortificată avînd ca principale puncte de sprijin castrele de legiune de la Novae (Șiștov), cu *leg. I Italica*, Durostorum (Silistra), cu *leg. XI Claudia* și Troesmis (Turcoaia), cu *leg. V Macedonica* (v. *limes*). De-a lungul fluviului și a coastelor vestice ale Mării Negre patrula o puternică forță navală, *classis Flavia Moesica*. Trupele auxiliare au fost dispuse atît pe linia Dunării cît și în interior. Dacă în sec. 2 și în primele patru decenii ale sec. 3, a. din Moesia Inferior nu a fost solicitată, cu excepția invaziei costoboce din 170 d.Hr., începînd cu deceniul 5 al aceluiași sec., ea a fost supusă unei puternice presiuni din partea populațiilor transdanubiene (carpi, goți). În anul 251, a. din această provincie a suferit o grea înfrîngere din partea forțelor gotice conduse de Kniva, pentru ca în anii următori, 253, 258, 261 d.Hr., să reziste cu succes altor invazii și să obțină importante victorii ca aceea din anul 272, atestată epigrafic, între Carsium și Sucidava (M.Z.). Deși militarizarea Imp. tîrziu este evidentă și efectivul a. crește, din punct de vedere calitativ se constată o scădere accentuată a capacității de luptă. Militarii din trupele de pe graniță devenind proprietari de pămînt și fiind legați ereditar de locurile unde se afla unitatea erau cu mult inferiori ca instruire celor din armata Principatului. Procesul de slăbire al legiunilor de pe graniță s-a accentuat cu timpul, datorită divizării, apoi fragmentării în detașamente mai mici, fără legătură între ele. Un rol din ce în ce mai important capătă → cavaleria, care constituia baza armatei de manevră, adesea alimentată cu militari recrutați din rîndul populațiilor migratoare. Unitățile de cavalerie purtau numele general de *vexillatio*, avînd în frunte un *praepositus*; tot unități de cavalerie erau și *cunei*. Criza politică prin care a trecut Imp. Bizantin în sec. 7–10 a dus la însemnate modificări în organizarea administrativă și militară a statului. În timpul împăratului Heraclius (610–641) au fost create *themele*, terit. subordonate unui strateg, comandant administrativ-militar suprem. A. era alcătuită din locuitorii cărora li se atribuiau loturi militare. Deși timp de aproape trei sec. (681–971), o mare parte a terit. Dobrogei s-a aflat sub stăpînirea primului stat slavo-bulgar, legătu-

www.mnir.ro

rile dintre populația romanică autohtonă și Bizanț nu au fost întrerupte, iar litoralul și o mare parte a cursului inferior al Dunării, cu terit. învecinate, se aflau sub supravegherea permanentă a flotei bizantine. Înfrîngerea bulgarilor de către Ioannes Tzimiskes (969–976) și consolidarea Imp. Bizantin sub acesta și apoi sub Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976–1025) au dus la o nouă perioadă de prosperitate pe terit. Dobrogei, cuprins în thema *Paristrion* sau *Paradunavon*. Au fost refăcute numeroase vechi așezări fortificate, care nu fuseseră niciodată părăsite de populația locală (Noviodunum, Troesmis, Dinogetia, Capidava, Sucidava etc.) sau au fost construite din temelii noi fortărețe la: Păcuiu lui Soare, Rasova, Hinog, Hîrșova, unele în imediata vecinătate a vechilor castre. Tot în timpul acesta au fost ridicate, se pare, cel puțin două dintre valurile de apărare plasate între Dunăre și Marea Neagră (→ fortificații). După Vasile II urmează o perioadă de decădere marcată de invaziile pecenegilor. Pînă la 1186, cînd a izbucnit răscoala ce a dus la crearea statului vlaho-bulgar, terit. Dobrogei a fost permanent bîntuit de războaiele purtate de bizantini cu năvălitorii din stînga Dunării. A. a slăbit considerabil prin dispariția treptată a micilor proprietăți ostășești acaparate de latifundiari, ceea ce a dus la reducerea efectivelor militare locale și la revenirea la vechiul sistem al mercenarilor. Încă de la instaurarea puterii lor, pe terit. dobrogean, romanii s-au îngrijit și de asigurarea unor șosele strategice necesare deplasării rapide a trupelor dar și importante artere comerciale. Principalul drum înconjura terit. Dobrogei, urmărind cursul Dunării și țărmul Mării Negre, partea aflată de-a lungul litoralului existînd și fiind folosită în acest scop de către negustorii gr., înainte de cucerirea romană. Drumul și așezările fortificate ce-l străjuiau ca și distanțele dintre ele sînt cunoscute în primul rînd datorită a două izvoare: *Itinerarium Antonini* și *Tabula Peutingeriana*; la acestea, pentru porțiunea de pe țărmul mării, se adaugă datele indicate pe *scutul de la Dura-Europos*. Pentru perioada Dominatului, alte amănunte oferă *Notitia Dignitatum* și, într-o oarecare măsură, Procopios în *De aedificiis*. Drumul, urmărindu-l de-a lungul Dunării dinspre Durostorum (azi Silistra, Bulgaria) spre vărsare și pe litoral de la N spre S, trecea prin următoarele centre: Sucidava, Sacidava, Axiopolis, Capidava, Carsium, Cius, Beroe, Troesmis, Arrubium, Dinogetia, Noviodunum, Aegyssus, Salsovia, Ad Stoma, Halmyris – Salmorus, Ad Salices, Histria, Tomis, Callatis. Drumul mai trecea și prin unele așezări mai puțin importante documentate doar în perioada Principatului: Vallis Domitiana (la N de Razelm), Vicus Quintionis, Tres Protomae, Stratonis (Stratonum sau Straton), Vicus Amlaidina. În perioada Dominatului apar și alte fortificații necunoscute înainte: Cimbrianae (în amonte de Sucidava), Flaviana, Talamonium. Alt drum important străbate terit. Dobrogei prin centru, de la S la N, venind de la Marcianopolis și trecînd prin Castellum Cilicum (Cetatea), Tropaeum Traiani, Ulmetum, Libida, de unde se bifurca spre Noviodunum și Aegyssus. Pe acest drum, în perioada Principatului, nu erau așezări întărite decît spre S (Castellum Cilicum și Tropaeum Traiani); satele dinspre N (Ulmetum, Libida) au fost fortificate în timpul Dominatului, după cum rezultă din cercetările arheologice și textul lui Procop. Se pare că în această vreme însemnătatea drumului a crescut, fiind preferat pentru deplasarea trupelor de manevră (C.V.). În domeniul economic, a. romană din Dacia și Moesia Inferior a jucat un rol extrem de important, contribuind la progresul și propășirea ținuturilor respective. A. era o mare consumatoare dar și o mare producătoare de bunuri. A. consuma în cantități uriașe produse agricole, dar în același timp soldații din garnizoană participau la munci în agricultură sau păstorit. De asemenea, a. consuma dar și producea un mare și variat număr de produse meșteșugărești (ceramică, arme, unelte). În Dacia și Moesia Inferior se cunosc numeroase ateliere ceramice militare unde lucrau soldați sub comanda unor subofițeri sau meșteri civili care produceau pentru a. Populația dacică autohtonă era o importantă sursă de produse, în 21 din cele cca 100 de castre din Dacia descoperindu-se ceramică de factură locală. Angajarea a. la construcția drumurilor, a edificiilor publice, băilor etc. apare evidentă din inscripțiile descoperite pe terit. celor două provincii, faptul constituind totodată un element de real progres economic și social în provinciile respective. A. a constituit un puternic și activ organism social, în Dacia și Moesia Inferior. Antrenarea tot mai largă a autohtonilor la viața unității prin înrolări sau activități în preajma castrului, statutul social înalt de care se bucurau militarii, perspectivele avansării pe treptele ierarhiei sociale și avantajele de ordin material în timpul și după serviciul militar, au acționat ca elemente catalizatoare care au făcut din a. unul dintre corpurile sociale de prestigiu spre care gravitau mase din ce în ce mai mari de localnici. A. a acționat astfel ca unul dintre cei mai însemnați factori de romanizare a geto-dacilor în provinciile carpato-dunărene-pontice. Pecetea de neconfundat pe care aceasta și-a pus-o asupra societății autohtone geto-dace este că lb. română este singura dintre lb. romanice care păstrează în lexic un număr mare de cuvinte provenite din vocabularul militar roman; între acestea, cuvîntul *bătrîn* provenit din *veteranus*, confirmă statutul social înalt și prestigiul de care se bucura această categorie de militari în societatea autohtonă. Momentul părăsirii Daciei și reformele militare din Imp. Roman de la sfîrșitul sec. 3 și începutul sec. 4 au creat două realități distincte din punctul de vedere al prezenței a. pe terit. României. Pe de o parte existența unei părți a a. romane tîrzii care acționa în capetele de pod menținute de Imp. la N de Dunăre, iar pe de alta milițiile romaniilor populare care au preluat, practic, funcțiile de apărare pe care le exercitaseră la vremea lor autoritățile politice și militare romane. A avut loc un proces de generalizare a organizării politice și militare pe bază de obști și *romanii* populare la scara întregului spațiu dacic, expresie a omogenizării și unității așezămintelor fundamentale caracteristice poporului român. Cercetările arheologice atestă faptul că unele foste castre sau așezări ca cele de la Răcari, Slăveni, Sarmizegetusa, Gilău, Bologa, Gherla, Hoghiz, Micia, Brîncovenești, aau la Odorheiu

www.mnir.ro

Secuiesc, Porumbenii Mici, Cioroiu Nou, au continuat să servească unor scopuri defensive. Armamentul folosit de luptătorii din perioada migraţiilor în afara unor vîrfuri de săgeată şi de lance se confundă, în general, cu uneltele de muncă: topoare, cuţite, seceri. S-au descoperit şi unele piese de harnaşament (Teliţa), un fragment de apărătoare-scut (Leţcani) care pot fi atribuite populaţiei autohtone. Continuitatea organizării militare a populaţiei autohtone daco-romane se exprimă în vehicularea unui mare număr de termeni proveniţi din lb. lat. pentru a defini stările de război, pace, organizarea militară, armamentul şi echipamentul etc.: *pax* (pace), *hostis* (lat. duşman; rom., oaste), *palus* (palos), *arcus* (arc), *sagitta* (săgeată), *scutum* (scut) etc. În efortul de a păstra Dunărea ca limită nordică a Imp., împăraţii romani, începînd cu Aurelian, au reconstruit pe malul sudic al fluviului, în faţa fostei provincii Dacia o puternică linie de fortificaţii dublate de *castella* pe malul de N (v. *limes*). Începînd cu Diocleţian şi apoi în timpul lui Constantin, odată cu reformele administrative în urma cărora au apărut două noi provincii la Dunărea de Jos, Moesia Secunda şi Scythia, alături de cele două mai vechi Dacia Ripensis şi Moesia Prima, a. romană a suferit importante transformări de structură. Pe limes-ul dunărean funcţionau de acum categorii noi de trupe – legiones, la Ratiaria – *leg. XIII Gemina;* la Oescus – *leg. V Macedonica;* la Novae – *leg. I Italica;* la Durostorum – *leg. XI Claudia;* la Troesmis – *leg. II Herculia,* şi la Noviodunum – *leg. I Iovia,* alături de care se găseau trupe de cavalerie *cunei-equitum* şi de infanterie – *milites.* Pe Dunăre continua să patruleze o puternică flotă fragmentată acum în subunităţi şi ataşată castrelor de legiuni. Prezenţa a. romane la N de fluviu în sec. 4 şi revenirea autorităţii imperiale în sec. 6, după reculul din sec. 5, a constituit un factor important pentru menţinerea unor strînse legături dintre populaţia autohtonă romanică şi Imp. atît pe plan economic cît şi cultural. Prezenţa autohtonilor, prin recrutare, în trupele existente la N de Dunăre a fost un alt important stimulent pentru continuarea penetraţiei culturii şi civilizaţiei romane atît în fostele terit. ale provinciei cît şi în Cîmpia Munteană şi S Moldovei. Ca organism bine conturat, cu funcţiuni şi misiuni precise în cadrul statului, cu un statut social definit, a. a îndeplinit de-a lungul timpului un rol important în cadrul evoluţiei societăţii autohtone din spaţiul carpato-danubiano-pontic, constituind principalul instrument în lupta pentru menţinerea independenţei şi un însemnat factor economic şi social (M.Z.).

J. Kromayer, G. Veith, *Heerwesen und Kriegführung der Griechen und Römer,* 1928; E. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien,* Viena, 1906, 83, nr. 49; *Syll*[3], nr. 731; I. Stoian, *Tomitana,* 79–90; D.M. Pippidi, *Contribuţii*[2], 93–106; K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Allen und Kohorten an Rhein und Donau,* Berna, 1951; C. Forni, *Il reclutamento delle legioni da Augusto a Diocleziane,* Milano-Roma, 1953; B. Filow, *Die Legionem der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diokletian,* Leipzig, 1966; G.L. Cheesman, *The Auxilia of the Roman Imperial Army*[2], Roma, 1968; D. Tudor, *OR*[4]; *DID* III; R. Grosse *Militärgeschichte;* R. Vulpe, *HAD;* W. Wagner, *Dislokation;* J. Weiss, *Die Dobrudscha im Altertum,* Sarajevo, 1911; D. van Berchen, *L'armée de Diocletien et la réforme constantinienne,* Paris, 1952; A. von Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres,* Bonn, 1908; G. Webster, *The Roman Imperial Army,* London, 1969.

A.Ş.; M.Z. şi C.V.

armatori (cu sensul de proprietari şi comandanţi de corabie) sînt atestaţi la → Tomis, fie individual (Hermogenes *din Cyzic,* Theocritos *al lui Theocritos* precum şi un a. anonim), fie avînd chiar o casă (οἶκος) a lor. Un colegiu al a. de pe cursul Dunării este atestat la → Axiopolis (→ *nautae universi Danuvii)* după cum este sigur că pe toate fluviile navigabile există asemenea a. O dovadă în acest sens o constituie un *collegium nautarum* atestat la → Apulum, precum şi statuia unui corăbier de la → Micia.

Al. Suceveanu, *VEDR,* 122, 142; M. Macrea, *Viaţa,* 157.

A.S.

armele, totalitatea obiectelor ca şi a maşinilor din piatră, os, corn, metale folosite pentru apărare sau atac. Încă din *preistorie* obiectele utilizate de om pentru dobîndirea hranei prin vînătoare au avut o funcţie dublă atît de unelte cît şi de a. Au fost confecţionate la început din piatră şi mai rar din os sau lemn. La cele deja cunoscute în paleoliticul timpuriu cum ar fi ghioaga, măciuca, sulița se adaugă în paleoliticul mijlociu altele legate de descoperirea a. de aruncat, ca în paleoliticul superior, pe lîngă acestea să se folosească propulsorul şi probabil arcul, frecvent utilizat în epipaleolitic şi mezolitic. Astfel, pe terit. României cele mai vechi a. reprezentînd vîrfuri de lance sau de suliţă, cioplite în tehnica bifacială din silex au fost găsite pe Valea Dîrjovului, Obogăi etc. Asemenea piese lucrate din silex şi mai rar din cuarţit au fost descoperite în multe staţiuni musteriene (Ripiceni, Mitoc, Baia de Fier, Nandru etc.). Ele sînt prezente şi în unele locuiri ale paleoliticului superior (Ripiceni, Cetăţica I – Ceahlău). Este foarte posibil că începînd din gravetian, atît lamelele retuşate abrupt cît şi vîrfurile de tip zis „La Gravette" au putut folosi fie ca piese montate în vîrfuri de os sau lemn (cele mărunte), fie fixate în vîrful unei cozi (cele mari), utilizate în ambele cazuri ca a. de aruncat. În locuirile gravetiene de la Crasnaleuca şi Cotu Miculinţi (jud. Botoşani) au fost găsite şi două a. de corn folosite ca vîrfuri de suliţă. În epipaleolitic şi în mezolitic vîrfurile de silex pedunculate de tip swiderian au fost întrebuinţate precum trapezele microlitice tardenoasiene ca veritabile vîrfuri de săgeţi, ceea ce dovedeşte folosirea intensă a arcului. De asemenea, în aşezările epipaleolitice ca şi în cele mezolitice aparţinînd culturii Schela Cladovei din zona Porţilor de Fier s-au descoperit vîrfuri de suliţă din os şlefuit. În culturile neo-eneolitice → Gumelniţa-Cucuteni ca şi în cele ale epocii bronzului s-au găsit un număr destul de mare de vîrfuri de săgeţi şi de

www.mnir.ro

suliță din silex cioplite bifacial. Săgețile neo-eneolitice erau de formă triunghiulară cu baza în general dreaptă iar cele din epoca bronzului aveau baza concavă și mici aripioare. Pe lîngă acestea, în perioada de tranziție de la neolitic la bronz sau în cea de început a epocii bronzului se mai foloseau și pumnalele de silex, fixate într-un mîner de lemn (cum ar fi cele de la Drăgușeni și Luncani) (A.P.). Paralel cu acestea, pe tot parcursul epocii bronzului vor continua să fie folosite a. din piatră. În Hallstatt au apărut primele a. din fier, care abia în sec. 7–6 î.Hr. au înlocuit definitiv pe cele din bronz. Multe dintre a. erau ornamentate cu motive inspirate din simbolistica vremii respective, în special topoarele de luptă și spadele epocii bronzului, decorate cu motive spiralomeandrice. În cadrul diverselor categorii de descoperiri arheologice, a. se găsesc cel mai adesea în mod izolat sau alcătuind *depozite* (uneori împreună cu podoabe și ceramică), și în inventarul mormintelor. **A. *ofensive.*** ***Săgeata*** și ***lancea*** sînt cunoscute aproape exclusiv prin vîrfurile lor care în paleoliticul superior erau confecționate din cremene cioplită cu grijă și au foat întrebuințate, cu o evoluție destul de mică a formei, pînă în plină epocă a bronzului. Vîrfurile de săgeți, din metal, au imitat la început pe cele de piatră sau os (la → Ferigile s-au găsit vîrfuri de săgeți din sec. 6–5 î.Hr., imitînd încă pe cele din piatră). Confecționarea pe scară largă a vîrfurilor de săgeată din bronz și fier a avut loc abia în sec. 7–6 î.Hr., odată cu incursiunile sciților în spațiul carpato-dunărean, acestora fiindu-le specifice vîrfurile de formă piramidală alungită, cu trei muchii, larg folosite și de geto-daci. Vîrfurile de lance din metal au apărut la mijlocul epocii bronzului (pe la 1500 î.Hr.). Aveau forma frunzei de salcie, cu tub de înmănușare și cu nervură mediană. Forma nu a evoluat decît foarte puțin la cele lucrate din fier (începînd din sec. 7 î.Hr.) și s-a păstrat cu mici variații pînă în epoca feudală. Din măciuca epocii de piatră se va dezvolta în epoca bronzului, ***buzduganul***, luerat inițial din piatră dură. Vîrful, de formă în general sferoidală, era fixat pe o coadă de lemn. Mai tîrziu, în Hallstattul timpuriu, au apărut și primele buzdugane din bronz. ***Toporul*** este arma care prezintă cea mai mare varietate de tipuri. Topoarele din piatră de formă plată, din neolitic, erau folosite mai mult ca uneltă. În milon. 4 î.Hr. au început să fie realizate și din aramă. Procesul evoluției topoarelor din metal se poate urmări pînă la sfîrșitul epocii bronzului și în Hallstattul timpuriu, cînd se creează ***celtul***, topor cu gaură de înmănușare longitudinală. Toporul de luptă propriu-zis, cu gaură de înmănușare transversală, asemănător securii din zilele noastre, a fost realizat prima oară din piatră, curînd după aceea și din aramă (milen. 4 î.Hr.), luînd o mare dezvoltare în cursul epocii bronzului (milen. 2 î.Hr.). Unele dintre exemplarele de bronz sînt frumos împodobite cu decoruri spiralice, printre care și simboluri solare. Către sfîrșitul epocii bronzului se întîlnesc, în Transilvania, topoare de luptă prevăzute cu un disc și un spin, de asemenea uneori bogat ornamentate. În cursul milen. 1 î.Hr., toporul este din ce în ce mai rar utilizat în luptă, remarcîndu-se totuși în această vreme (sec. 7–5 î.Hr.) topoarele de fier cu două tăișuri, caracteristice populației nord-tracice. ***Pumnalul***, sub forma unei lame subțiri de aramă, realizată prin batere la cald, a apărut în neolitic. În epoca bronzului, pumnalul se lucra în general prin turnare. Unele aveau mînerul din material perisabil (os, lemn), altele din bronz. În sec. 6 – 5 î.Hr. s-a răspîndit pumnalul de tip iranian ***akinakes***, a cărui lung. (peste 30 cm), îi dădea înfățișarea unei spade-scurte. ***Spada*** (cu două tăișuri) este o creație a perioadei mijlocii a epocii bronzului. În sec. 14 – 13 î.Hr. s-au răspîndit pe terit. țării noastre spadele miceniene lungi și subțiri, folosite în lupta călare. Cam în aceeași perioadă a apărut în S–E Europei spada scurtă, cu lamă lată, apt pentru lovit în lupta corp la corp. Sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului se caracterizează prin marea varietate de tipuri de spade scurte. Celții au creat în sec. 4 – 3 î.Hr. spada lungă în formă de paloș, care, împrumutată mai tîrziu de germani, a avut o largă circulație în perioada migrațiilor. *Geto-dacii* au vădit o preferință pentru săbiile scurte (cuțite de luptă), asemănătoare iataganului. Acestea erau de formă curbă, cu un singur tăiș și se numeau ***sica***. Apar prima oară în mormintele Hallstattului tîrziu. **A. *defensive.*** ***Scutul*** trebuie să fi apărut încă din epoci îndepărtate, dar fiind lucrat mai ales din materiale perisabile (lemn, piele) nu există dovezi directe asupra folosirii lui decît abia în a doua epocă a fierului, cînd unele părți au început să fie lucrate din metal (mai ales proeminența centrală – ***umbo***). ***Coiful*** a apărut, lucrat din tablă de bronz, către mijlocul epocii bronzului. Geto-dacii utilizau coifuri din bronz de tip grecesc sau greco-illiric. Mai tîrziu, celții au introdus și coifuri din fier, unele frumos împodobite cu piese din bronz (Ciumești, jud. Satu Mare). Coifurile din aur, de la sfîrșitul sec. 4 î.Hr., de la Poiana Cotofenești (jud. Prahova) și de la Băiceni (com. Cucuteni, jud. Iași) erau desigur proprietatea unor căpetenii de vază și aveau mai degrabă funcția de însemn al distincției decît utilitate în luptă. Armura a apărut de asemenea în epoca bronzului, lucrată din tablă de bronz. Fragmente de armuri s-au găsit și în unele depozite din România, de la începutul Hallstattului. În epoca La Tène, celții au inventat cămașa de zale din fier. Astfel îmbrăcați sînt reprezentați luptătorii celți pe altarul din Pergamon. Un mare număr de cămăși de zale (cca 12) a fost găsit în aria locuită de geto-daci demonstrînd că acestea erau curent purtate de luptătorii din regiunile locuite astăzi de noi (Ciumești, Popești-Novaci, Răcătău etc.). **A. *de paradă*** erau lucrate cu grijă deosebită, uneori și din metale prețioase, interpretate ca însemne ale puterii sau ca obiecte de paradă. Dintre acestea sînt de amintit topoarele (de piatră) în formă de sceptru, din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului, cu unul dintre brațe în formă de cap de cal (Fedeleșeni, jud. Iași; Casimcea, jud. Tulcea etc.). În aceeași categorie se includ apoi o serie de a. de formă obișnuită, dar lucrate din aur sau argint, metale puțin dure, inefi-eace în luptă (Perșinari, jud. Dîmbovița și Țufalău, jud. Covasna). A. de paradă datează din epoca bronzului fiind probabil rezultatul unor influențe cretano-micenien: (A.V.). **A. *în epoca greacă și***

www.mnir.ro

elenistică. Pe lîngă a. cunoscute din preistorie apar a. *de asediu*, iar ponderea armamentului defensiv capătă o importanță deosebită, valoarea pieselor de apărare individuală a unui luptător depășind pe cea a a. lui ofensive. A. *ofensive*. *Lancea*, a. de bază a infanteriei grecești și macedonene („hopliți"), a determinat prin evoluția formelor sale schimbări în taetica militară a epocii. În perioada arhaică, lancea *(dory)* avea o lung. de 2–3 m, tija de lemn fiind prevăzută la ambele capete cu vîrfuri metalice identice, foliforme și cu un tub de înmănușare, în așa fel încît a. să poată fi utilizată în continuare, chiar dacă unul din vîrfuri se frîngea în timpul luptei. În sec. 4 î.Hr. a apărut și s-a dezvoltat *lancea lungă (sarissa)* de 4–7 m. *Sulița (pelasti)*, a. infanteriei ușoare, era lungă de 1,80 m și avea un vîrf metalic piramidal. Spre deosebire de lancea pe care hoplitul o manevra în timpul luptei, sulița era aruncată asupra dușmanului. *Spada (sagaris)*, folosită în lupta corp la corp, era scurtă pînă la 0,60 m, fiind prevăzută cu două tăișuri, o gardă masivă dreaptă și un mîner terminat cu un con sau semidisc metalic. Era folosită în principal ca armă de lovire și în secundar pentru împuns. *Pumnalul (hopis)* avea un singur tăiș, lama fiind în general dublu curbată. Atît spada cît și pumnalul au fost folosite cu predilecție în sec. 6 î.Hr., importanța lor scăzînd după această perioadă. *Arcul* simplu și *praștia* nu constituiau a. de bază, fiind utilizate mai mult în timpul luptelor de asediu. În lupta pe cîmp deschis ele erau în dotarea unor unități de hărțuire. A. *de asediu*. Dezvoltarea fortificațiilor în perioada clasică (apariția incinelor-bastioane din ziduri de piatră ecarisată) au dus la apariția unor a. menite să faciliteze străpungerea sau escaladarea zidurilor. Pe la mijlocul sec. 5 î.Hr. a fost inventat berbecul protejat de o carapace de scuturi. Aceste a. au cunoscut cea mai mare dezvoltare în perioada elenistică, cînd au mai fost folosite și catapulte și turnuri mobile. A. *defensive*. *Casca* (de mai multe tipuri: corintic, calcidic, ionian, attic, illitic etc.) a avut o largă răspîndire. Era confecționată din piele, dar mai ales din bronz. Se compunea în principal din calotă (prevăzută pentru unele tipuri și variante cu creastă și panaș), din obrăzare fixe sau mobile (ultimele au apărut la începutul sec. 5 î.Hr.), apărătoare de ceafă, apărătoare de frunte și nazal, întrunirea tuturor acestor elemente nefiind obligatorie la o singură piesă. *Cuirasa* apăra pieptul luptătorului, oprindu-se sub talie, iar pentru protejarea abdomenului erau atașate la pieptar plăcuțe alungite din bronz. Era lucrată fie din piele groasă, fie din pînză de in pe care erau atașate plăcuțe pătrate sau dreptunghiulare din bronz. Începînd cu sfîrșitul sec. 6 î.Hr. se răspîndește și cuirasa de bronz a cărei formă ținea seama de musculatura corpului. *Cnemidele*, lucrate din bronz, protejau picioarele începînd de deasupra labei pînă la genunchi inclusiv. În sec. 5 î.Hr. aceste piese se foloseau mai rar. *Scutul* era întotdeauna în formă circulară. La mijlocul sec. 7 î.Hr. tehnica de apucare s-a îmbunătățit prin introducerea celui de al doilea atașe, astfel ca prin atașul central să se introducă brațul stîng al cărui pumn se strîngea pe atașul lateral. El era din piele montată pe lemn și întărit cu metal sau în întregime din bronz. Dimensiunile variau de la oraș la oraș, menținîndu-se în general în jurul unui diam. de 1 m. Infanteria ușoară era dotată cu scuturi ușoare de dimensiuni mici. Pe terit. României descoperirile de arme gr. sau de factură gr. sînt foarte rare. Cu excepția vîrfurilor de săgeți din bronz de la Histria, nici o altă a. gr. nu a fost descoperită pe terit. fostelor colonii pontice. În schimb, în mediul etno-cultural al populației autohtone au fost descoperite coifurile de tip greco-illir (sec. 6–5 î.Hr.) de la Ocna Mureș, Jidovin (jud. Mureș) și Gostavăț (jud. Olt) și coifurile de tip attic evoluat (sec. 4 î.Hr., în complexele funerare de la Zimnicea și Făcău (jud. Vîlcea)-(C.V.). În perioada de maximă dezvoltare a *culturii geto-dacice*, alături de armamentul tradițional apar și tipuri noi de a., datorită atît contactelor cu popoarele vecine cît și a evoluției organizării militare în cadrul statului getodac, mai ales în vremea războaielor cu romanii. Pe lîngă descoperirile arheologice, dispunem pentru această epocă de mai multe izvoare literare și de mărturii iconografice (în principal Columna lui Traian și monumentul triumfal de la Adamclisi, la care se adaugă unele reprezentări în toreutică și pe ceramică). A. *ofensive* principal rămîne în continuare compus din *lance*, *cuțitul de luptă* și *arcul cu săgeți*. Către sfîrșitul sec. 2 î.Hr. *lăncile* apar mai ales în mormintele de căpetenii și vădesc o influență celtică (lățirea și lungirea lamei – în special în Oltenia și Muntenia). În Moldova și Transilvania, alături de vîrfurile în formă de frunză de salcie, cu nervură mediană, apar în sec. 1 d.Hr. unele piese masive, mai rudimentare. După Fl. Marinescu ele au fost executate în grabă, pentru masa luptătorilor, în preajma războaielor cu romanii. În aceeași vreme se generalizează folosirea *călcîiului de lance*, o piesă de fier conică ce îmbrăca baza mînerului pentru a se sprijini de pămînt și a face față atacului cavaleriei. Adoptarea acestui accesoriu presupunea adoptarea tehnicii de luptă în formație, specifică armatei regulate (Fl. Marinescu). Pe un fragment ceramic de la Răeătău este figurat un războinic călare, înarmat cu lance și cu o spadă dreaptă. Din cuțitul de luptă folosit în sec. precedente derivă atît *sica* – cuțit de luptă curbat, cu tăișul pe partea concavă a lamei, uneori cu șănțuiri de scurgere a sîngelui în lungul lamei – cît și *sabia curbă (falx)*, cu lama ceva mai lungă (0,60–0,70 m), curbată spre treimea anterioară. *Sicae*, ilustrate pe Columnă, se cunosc din numeroase descoperiri: Radovanu, Izvoru, Popești, Histria, Cugir, Piatra Craivii, Grădiștea Muncelului, Tilișca, Căpîlna etc. *Falces* aveau o mare eficacitate în luptă, folosind la tăierea ligamentelor de la picioarele inamicului; la ele se referă Fronto cînd vorbește de „groaznicele răni pricinuite de săbiile curbe ale dacilor". Au fost reprezentate mai ales pe monumentul de la Adamclisi, dar descoperiri sînt puține (Grădiștea Muncelului, Piatra Craivii). *Arcul cu săgeți* este una dintre cele mai răspîndite a., folosită cu precădere de oștenii de rînd, dar și de aristocrație (mormintele de la Poiana, Popești, Lăeanni). Pe Columnă apar oșteni daci înarmați cu arcuri cu dublă flexiune, iar Ovidiu amintește în multe din poemele sale tomitane de săgețile înveninate ale geților. În sec.

www.mnir.ro

2 î.Hr. se mai foloseau vîrfurile de săgeţi din bronz cu trei muchii, de tip scitic, împreună cu derivate din fier, cu dulie sau spin. Foarte răspîndite erau vîrfurile de săgeată lucrate din placă triunghiulară de fier, cu baza decuplată şi petrecută pentru a forma un tub şi lăsînd doi spini laterali. Se mai cunosc vîrfuri cu două aripioare depărtate, cele conice sau piramidale – cu dulie sau cu spin – unele cu corpul torsionat, eficace pentru străpungerea platoşelor şi scuturilor. Spada celtică, cu două tăişuri, lamă lungă de cca 1 m cu vîrful rotunjit, a fost folosită numai de căpetenii, fără a avea o răspîndire prea mare. Sînt figurate pe falerele de la Surcea şi Iakimovo, pe fragmentul ceramic de la Răcătău (?), precum şi în morminte „princiare" (Popeşti, Cugir) şi în cetatea de la Piatra Roşie. A fost descoperită în mormintele de războinici (scordisci?) din SV Olteniei. Sabia şi spada *(gladius, spatha)* romane nu s-au putut impune la geto-daci. Singurul exemplar cunoscut, descoperit la Ocniţa, provine dintr-un complex ritual. S-a vorbit şi despre o spadă „dacică", inspirată după acestea, cu inel la mîner, descoperită în mai multe exemplare la Grădiştea Muncelului (I. Glodariu, E. Iaroslavschi, preluat şi de Fl. Marinescu) dar este vorba de o confuzie. În schimb, din sec. 1 d.Hr. s-a răspîndit suliţa romană *(pilum)*, ca urmare a adoptării organizării militare romane. În afara numeroaselor exemplare descoperite în cetăţile din Munţii Sebeşului (unele putînd aparţine chiar trupelor romane staţionate acolo), alte vîrfuri de *pilum* se cunosc de la Căpîlna, Piatra Craivii, Răcătău, Brad. Pumnalul cu două tăişuri şi lamă dreaptă, cu secţiune rombică, era puţin răspîndit. Se cunosc exemplare întregi provenind de la Grădiştea Muncelului (între care şi un exemplar roman, *pugio*), Brad, Radovanu, Vlădiceasca etc. Praştia, a. a trupelor uşor înarmate, a fost adoptată odată cu *pilum*. Proiectile de praştie din lut sau piatră s-au descoperit în cetăţile din Munţii Sebeşului, Brad, Răcătău. *Maşinile de război (berbeci, baliste*, eventual şi *catapulte*) existau în dotarea armatei lui Decebal, după cum o atestă reliefurile Columnei şi unele izvoare literare (Dion Chrys.). Ele au fost aduse din Imp., în virtutea tratatului cu Domiţian sau prin captură. Din echipamentul ofensiv mai fac parte şi *stindardele*. În afara celebrelor *dracones* (cu cap de lup şi trup de dragon, de origine orientală), pe Columnă mai apar la daci sau printre capturile luate de la ei şi stindarde de tip roman *(vexilla)*, formate dintr-o bucată de stofă rectangulară prinsă de o hampă orizontală legată de o lance, precum şi trompetele sau buciumele de război (carnyx), de origine celtică. A. *defensive* sînt reprezentate de coifuri, scuturi şi platoşe. Dintre acestea, pe Columnă este figurat numai scutul, în poseda majorităţii oştenilor. Cele mai multe scuturi erau din lemn sau nuiele împletite acoperite cu piele; de aceea nu au lăsat urme. Aristocraţia folosea însă scuturi de tip celtic, de formă ovală sau rectangulară cu colţurile rotunjite, placate pe margine cu şină de fier sau bronz şi întărite pe centru cu un *umbo* de fier de formă conică sau emisferică. Reliefurile Columnei arată că scuturile erau bogat decorate. Şine şi *umbones* de scuturi au apărut în mormintele aristocratice (Popeşti, Lăceni, Cugir), în aşezări întărite şi cetăţi (Piatra Roşie, Pecica, Popeşti, Cugir, Oradea, Răcătău, Brad). Scuturi de paradă, bogat ornamentate, provenind din lumea romană, s-au descoperit la Piatra Roşie şi Poiana (fragmentar). Coifurile de metal, de tip celto-roman, erau purtate numai de căpetenii (Cugir, Popeşti, Crăsani, Poiana-Gorj). Nu s-au descoperit exemplare întregi. Platoşele metalice nu erau, se pare, folosite. În schimb, vîrfurile aristocraţiei utilizau cămăşi de zale, descoperite în mormintele acestora din sec. 2–1 î.Hr. (Radovanu, Popeşti, Cugir, Poiana-Gorj, Cetăţeni, Răcătău), unele fiind produse în lumea celtică, altele romane. La Răcătău s-au găsit şi plăcuţe de *lorica squamata* de trei tipuri, dar de origine mai curînd bastarnă ori sarmată decît romană, de care se deosebesc formal. Din echipamentul militar mai făceau parte şi pintenii, de tip celtic şi apoi roman, adoptaţi încă din sec. 1 î.Hr. Ei nu pot fi consideraţi însă o a. (N.C.). În *epoca romană*, a. se pot clasifica, după tipologia clasică, pe baza materialului arheologic în: a. ofensive *(arma)*, mijloacele de apărare individuală *(armatura)* şi a. de mare putere în atac şi în apărare *(tormenta)*. A. ofensive se subclasifică la rîndul lor în a. de aruncare şi de împungere *(pilum, hasta)*, cu diferitele lor variante; de tăiere şi de împungere *(gladius, spatha, pugio, clunaculum)*; de lovire şi de zdrobire *(clava, securis)*. Mijloacele de apărare individuală *(armatura)* erau compuse din cască şi coif *(cassis)*, cuirasa *(lorica)* şi scutul *(scutum)*. A. de mare putere cuprindeau maşinile grele de luptă de lansare şi de asediere *(catapulta, balista, onager, aries)*. Iar ca intermediare între acestea şi a. ofensive erau a. uşoare de lansare de la distanţă *arcus* şi *funda* (arcul şi praştia). A. romane, chiar provinciale, nu erau executate la întîmplare; ele se remarcă prin uniformitate şi făurire în serie; se dovedesc foarte practice, cu superioritate pe cîmpul de luptă, mai uşoare decît cele gr. şi mai eficace decît ale trupelor uşoare, destinate ofensivei. În primele două sec. ale Imp. a. romane au atins culmea perfecţiunii. Grija pentru a. se reflectă în creaţiile pur romane de pe urma experienţei în lupte. În acelaşi timp a. au devenit luxoase, fără însă a-şi pierde din valoarea combativă. În Imp. tîrziu, a. s-au adaptat tacticii şi tehnicii de luptă a popoarelor „barbare". A. *de aruncare şi împungere*. *Pilum* (sulita) a fost folosită prin excelenţă de infanterie. Vîrfurile de sulită au de regulă 4 muchii sau sînt de formă conică multifaţetată, terminate cu manşon sau peduncul, atingînd dimensiuni variabile între 6–18 cm. Aplicarea la hampă pentru sistemul de înmănunşare tubulară, cel mai utilizat, se face prin fixare la baza manşonului, prevăzut în acest scop cu una sau două perforaţii. Aceste tipuri, fie de luptă, fie de paradă, datează din sec. 2–3 d.Hr., la care se adaugă, coexistînd cu ele, o formă nouă cu una sau două proeminenţe inelare la bază, plasate intermediar între muchii şi manşon. Această formă îşi face apariţia din a doua jumătate a sec. 2 d.Hr. şi are rolul de a întări centrul de greutate al a. respective. Sub Diocleţian s-au utilizat, ca variante ale sulitei clasice, *spiculum* şi *verucculum*, cu vîrful mai scurt, ambele de formă piramidală din fier masiv. *Hasta* (lancea) este o a.

www.mnir.ro

uşoară folosită atît în lupta corp la corp, cît şi la aruncare. Are vîrf din fier *(cuspis)* şi hampă lungă *(hastile)*, fiind prevăzută cu o curea *(amentum)*, fixată în centrul de greutate al a. pentru a-i da o forţă cît mai mare de aruncare şi un călcîi metalic *(spiculum)* montat la capătul opus vîrfului, de formă conică, pentru a putea înfige lancea în pămînt pe timp de repaus. În general, vîrfurile de lance erau de două forme: foliformă şi romboidală, nuşiyă sau plată, fixate la hampă cu tub de înmănuşare. În sec. 1–2 înălţ. totală a ajuns la 1,15 m, dintre care cca 15–20 cm reprezintă vîrful propriu-zis. Din a doua jumătate a sec. 3, lancea va fi folosită şi de cavaleria romană cu numele de *contus*. *Gladius* (spada) în Imp., spre deosebire de epoca precedentă, are lama lungă de 50–55 cm pentru infanterie, şi de 70–75 cm pentru cea de cavalerie. Mînerul cilindric prezintă patru şanţuri corespunzînd degetelor. Putea fi din os, fildeş sau bronz. Capul mînerului masiv, sferic sau bilenticular avea la partea superioară un buton aplatizat *(capulus)* şi un adaos sferic intermediar la capul mînerului, de fixare a cotorului lamei, care trecea prin mîner. Capul de mîner bilenticular era alcătuit din două discuri bombate în lentile biconvexe dispuse în planul lamei. Modelul era folosit şi la pumnalele epocii. Unele spade dispun şi de a doua pereche de lentile la baza mînerului. Teaca, alcătuită din două bucăţi de lemn, este întărită la extremităţi cu garnituri metalice şi terminată în vîrf ascuţit la care se ataşează buterola. Adesea, tecile sînt îmbrăcate în tablă de aramă sau în bronz cu ornamente în volută şi uneori numai în piele. Garnitura de la gura tecii are două inele de suspendare a spadei. Din a doua jumătate a sec. 2 şi începutul sec. 3 apare un nou tip de spadă, *spatha*, purtată de trupele călări. Acest model se va generaliza treptat înlocuind *gladius* în a doua jumătate a sec. 3. *Spatha*, purtată de toată armata din vremea lui Diocleţian, se caracterizează printr-o lamă mai lungă, între 85–95 cm. Mînerul alungit (mult (15 cm) faţă de *gladius*, păstrează cele 4 şanţuri, dar capul mînerului este ovoidal mergînd spre aplatizare şi garda masivă cubică. *Pugio* (pumnal), scurt ca dimensiuni, folosit pentru lupta apropiată, se purta pe şoldul stîng, pe partea opusă spadei. Are lamă spatulată, lată de 4–6 cm, lungă de 20–25 cm. Mînerul prismatic sau cilindric era aplacat cu os. Capul mînerului, bilenticular, avea între lentile un buton sferic pentru fixarea lamei la mîner. Teaca din bronz era ornamentată cu motive decorative gravate sau reliefate şi dispunea de două perechi de inele de suspendare pe părţile laterale, la gura tecii şi la mijloc. Pumnale bine conservate au fost descoperite în castrele de la Bucium şi de la Racoviţa – Praetorium II (jud. Vîlcea). *Clunaculum*, pumnal de proporţii mai reduse cu lamă îngustă şi scurtă, avînd mînerul alungit, fără lentile. Se purta la spate, fără alte a., pe timpul diferitelor lucrări în afara luptei. Numeroase exemplare au fost descoperite în castrul Arutela. *Clava* (buzduganul), întrebuinţat pe scară largă în sec. 2 d.Hr., are corp metalic pe care sînt montate vîrfuri masive ascuţite cu înmănuşare tubulară. De formă mai mică este întrebuinţată de cavalerie la sfîrşitul Imp. În Dacia sînt cunoscute buzduganele de la Romula. *Securis* (secure), mai puţin folosită la începutul Imp., devine una din a. principale atît pentru infanterie cît şi pentru cavalerie, în sec. 5–6. *Armatura*. Căştile şi coifurile *(cassis)* folosite în Imp., mai ales în primele două sec., sînt cele de tip Haguenau şi de tip Weissenau, intrat în dotare încă de la sfîrşitul sec. I î.Hr. şi începutul sec. I d.Hr. Primul are o calotă din fier sau din bronz cu marginea îngustă în zona frontală şi mai proeminentă în dreptul umerilor şi apărătoare de ceafă orizontală; avea avantajul de a rezista la loviturile a. de tăiere şi de a permite mişcările capului, dar lăsa un spaţiu vulnerabil între cască şi cuirasă. Casca de tip Weissenau are calota alungită pînă la baza craniului şi în faţă un ieşind de protecţie; prezintă proeminenţe în zona urechilor jugulare *(bucculae)* mai late şi apărătoare de ceafă oblică şi arcuită. Apare şi un nou tip (Niederbiber), mai greu şi mai complet, cu apărătoare de ceafă, aproape oblică, care ajunge pînă la baza gîtului. Calota este întărită pe partea superioară cu o placă fixată cu nituri şi acoperă fruntea pînă la sprîncene. Apărătoarele de urechi sînt conturate mai proeminent şi jugularele sînt fixate cu balamale de calotă, protejînd tot obrazul, închein-du-se una peste alta sub bărbie cu ajutorul unei catarame cu limbă, lăsînd liberi ochii, nasul şi gura. Acesta este casca de cavalerie, întîlnită şi în a doua jumătate a sec. 3 care foloseşte ca decoraţie volutele, fulgerele, scorpionul şi şarpele încolăcit. Căştile sînt prevăzute de asemenea cu inscripţii legate de numele posesorului sau al unităţii din care făcea parte. Diversele tipuri de căşti expuse sînt exemplificate cu cele descoperite la Bumbeşti, Berzovia şi Ocna Mureş. În epoca imperială a fost utilizată şi casca cu mască asemănătoare cu forma tipului de Niederbiber, elementele feţei fiind conturate, marcînd ochii, nasul şi gura. Acest model se întrebuinţează la diferite întreceri hipice şi la paradă. Două asemenea căşti de cavalerist, de paradă, datînd din sec. 1 provin de la Ostrov (jud. Constanţa) şi au ornamente în relief turnat şi cizelat înfăţişînd dioscurii, şarpele şi mistreţul. De la asemenea căşti provin şi măştile de la Carsium (sec. 2) şi de la Romula (sec. 3). Începînd din sec. 4, pe tot cuprinsul Imp. tîrziu, forma căştii se schimbă. Calota este alcătuită din două părţi unite de o bandă, care formează în acelaşi timp creasta *(crista)* longitudinală, puţin proeminentă. Baza calotei este de asemenea prevăzută cu o bandă de întărire, apărătoarea de ceafă îngustă şi scurtă, apărătoarele de urechi semicirculare cu perforaţii, toate fiind cu nituri, unele avînd şi nazal după modelul oriental. Ornamentarea constă în aplicarea de pietre preţioase sau semipreţioase pe calotă şi pe apărătoarele de urechi. *Lorica*, piesă de apărare individuală, de diferite modele, dintre care două sînt cunoscute şi pe teritoriul ţării noastre, *lorica segmentata* şi *lorica squamata*. *Lorica segmentata* este un tip de cuirasă, formată din benzi metalice articulate *(laminae)*. Cuirasa protejează partea superioară a bustului cu două plăci suprapuse şi restul bustului pînă la brîu cu cinci-şase benzi metalice late de 5–6 cm. Trei sau patru benzi identice alcătuiau umerarii. Piesele metalice erau fixate pe o dubluri sau pe un spenţer de piele, iar plăcile spătarului, alcătuite din două părţi, pivotau

www.mnir.ro

pe balamale pentru a îmbrăca armura şi se închideau în faţă pe pieptar cu ajutorul unor curele şi catarame cu limbă, montate pe fiecare bandă. *Lorica squamata*, cuirasă alcătuită din plăcuţe suprapuse în forma solzilor de peşte *(squama)*. La începutul Imtp. era scurtă şi dantelată la bază, fără elemente decorative. De la începutul sec. 2 a existat o varietate de forme în ce priveşte dispunerea solzilor şi pandantivelor, care erau rotunjite sau ascuţite la bază. Solzii aveau şi ei diferite forme, dreptunghiulare, pătrate sau semicirculare (după descoperirile arheologice în castrele de la Slăveni, Micia sau Buciumi), uşor bombaţi şi legaţi între ei cu sîrmă de aramă, care trecea prin orificii anume perforate în plăcuţe şi se răsucea apoi pe partea opusă. Uneori solzii erau prevăzuţi cu o uşoară nervură în scopul de a abate loviturile de spadă. Acest tip de cuirasă dispare către mijlocul sec. 3. *Scutum* avea în Imp. formă ovală, cu o convexitate mai mică decît în epoca precedentă, cu lung. pînă la 70–80 cm. *Umbo* în majoritatea cazurilor este ovoidal sau semisferic, cu margine circulară sau dreptunghiulară care aderă la cîmp şi se fixează cu nituri (ex.: *umbo* de la un scut de paradă sau *umbo* de scut, descoperit la Copăceni etc.). Marginea scutului era prevăzută cu o bordură metalică marginală, de întărire. Din a doua jumătate a sec. 2 s-a generalizat forma dreptunghiulară a scutului, iar din sec. 3 a apărut şi forma hexagonală. De la finele sec. 3 pînă la sfîrşitul Imp. nu mai rămîne în dotare decît *scutum* oval cu *umbo* oval sau semisferic. În primele 3 sec. ale Imp., decoraţia cîmpului abundă, cele mai numeroase ornamente constituindu-le motivele geometrice, arabescurile şi volutele, la care se adaugă simboluri siderale, soarele cu raze, steaua cu şase braţe, semiluna, fulgerul înaripat sau simplu. O altă grupă de ornamente o constituie păsările, animalele, vulturii, scorpionii, taurii. Mai puţin frecventă este decoraţia vegetală, ghirlande cu volute de finii, coroane cu lauri. *Catapulta*, maşină de luptă pentru lansarea săgeţilor de mare greutate *(trifaces, pila muralia)*. *Ballista* (sau *bolista*), maşină de luptă folosită la asedii şi apărare, amplasată pe turnurile fortificaţiilor pentru aruncarea ghiulelor de piatră. Maşinile de luptă de acest fel erau de dimensiuni diferite *(maiores* şi *minores)*. Ele erau formate din arcuri mari de fier montate pe care trase de cai *(carroballista)* pentru a fi mai uşor transportate din loc în loc şi amplasate în diferite puncte unde se angaja lupta. Braţul de înclinare avea 45° şi era prevăzut cu un cursor mobil, iar cablul se întindea ca şi coarda unui arc. Mecanismele de *balistă*, din fier, erau acţionate prin forţa de torsiune a unor lagătud de fringhii, care se realiza printr-un sistem de pîrghii. Încordarea se făcea în funcţie de distanţa dorită pentru lovirea ţintei. Mecanisme din fier de balistă au fost descoperite în fortificaţiile de la Gornea şi de la Orşova. Balistele puteau lansa o ghiulea *(glans)* pînă la 30 kg, pe o distanţă pînă la 600 m. Ghiulelele (descoperite în majoritatea castrelor de pe terit. Daciei) erau din pietre naturale, altele prelucrate la mărimi diferite, calculate după nevoile de distrugere a ţintelor şi pentru a învinge rezistenţa aerului pe traiectorie. *Onager*, maşină puternică de lansat pietre grele cu un singur braţ, atingînd pe traiectorie o viteză mică, aruncînd piatra după greutatea ei pînă la o distanţă de numai 130–160 m. *Aries* (berbec), mijloc de luptă de care se serveau asediatorii pentru dărîmarea zidurilor de fortificaţii. Arma consta dintr-o bîrnă de lemn de esenţă tare, avînd la una dintre extremităţi un tablou masiv de fier, făurit de obicei în formă de cap de berbec. *Arcus* (arc), folosit numai de trupele auxiliare. Era de două feluri: simplu, cu extremităţile răsucite şi de formă semicirculară, lansînd săgeţi *(sagitta)* de diferite forme. În castrele din Dacia au fost descoperite numeroase săgeţi pentru care s-a putut fixa o tipologie. Există vîrful de săgeată *(ferrum)* de formă piramidală, conică, triunghiulară, de tip sirian sau cu barbeluri. *Funda* (praştie) pentru aruncarea bilelor de piatră sau modelate din argilă. Bile de praştie au fost descoperite de asemenea în număr mare în castrele din Dacia (C.V.).

Al. Păunescu, în *SCIVA*, 31, 1980, 4, 519–545; id., *Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Bucureşti, 1970, 96–100; *Histoire Universelle des armées*, Paris, 1965, I; A.M. Snodgrass, *Arms and Armurs of the Greeks*, Londra, 1966; V. Pârvan, *Getica*, 500–527; A. Vulpe, în *Thraco-Dacica*, 1976, 193–215; E. Moscalu, în *Dacia, N.S.*, 21, 1977, 329–340; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizaţia fierului la daci (sec. II î.e.n.–I e.n.)*, Cluj-Napoca, 1979, 129–142; M. Turcu, *Geto-dacii din Cîmpia Munteniei*, Bucureşti, 1979, 105–107; G. Trohani, în *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1981, 94–102; Fl. Marinescu, în *SMMIM*, 13, 1980, 25–74; D. Berciu, în *Thraco-Dacica*, 3, 1982, 147–152; D. Şerbănescu, în *Thraco-Dacica*, 6, 1985, 27 şi fig. 4/12; V. Ursachi, în *Thraco-Dacica*, 8, 1987, 111; A. Vulpe, M. Zahariade, *Geto-dacii în istoria militară a lumii antice*, Bucureşti, 1987, 59–70; C. Russel Robinson, *Roman Armour*, London, 1969.

A.P.; A.V.; N.C. şi C.V.

aromâni (macedoromâni), una dintre cele trei ramuri ale românilor sud-dunăreni, individualizaţi după dialect şi după terit. ocupate la începutul milen. 2 (Munţii Pind, Thesalia, Epir, Macedonia etc.) aflate astăzi în hotarele Greciei, Iugoslaviei, Albaniei şi Bulgariei. Dacă în sec. 19 numărul a. era de cca 1/2 mil., probabil că în sec. 10–11 era de 200 000 deoarece au fost supuşi continuu unui proces de asimilare de etniile învecinate. După informaţiile izvoarelor bizantine *(Istoria mănăstirii Castamonitu, Kekaumenos, Chalcocondilos)*, s-au deplasat spre S Peninsulei Balcanice venind de la Dunăre. Procesul a avut loc în sec. 8–10, după ce instalarea slavilor în Munţii Balcani a dislocat blocul romanităţii răsăritene de pe ambele părţi ale Dunării de Jos. În aceste împrejurări creşterea vitelor a căpătat preponderenţă în economia a., transhumanţa şi chiar seminomadismul fiind favorizate de condiţiile geoclimatice ale Peninsulei Balcanice. Practicau prelucrarea produselor din lapte, unele meşteşuguri casnice, ţesutul, comerţul, cărăuşia. Atestaţi cu rol militar şi de pază a treceătorilor, deseori folosiţi de împăraţii bizantini, începînd din sec. 10. N-au ajuns niciodată la o viaţă statală proprie deplin închegată, dar au avut regiuni de largă autonomie, cu organizare social-politică de tip prestatal: *Vlahia Mare*, în Thesalia şi

www.mnir.ro

Pind, *Vlahia Mică*, în Etolia şi Acarnania, şi *Vlahia de Sus*, în Epir.

FHDR, III–IV; Th. Capidan, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, Bucureşti, 1942; M.D. Peyfuss, *Die Aromunische Frage*, Viena-Köln-Graz, 1974; H. Beuermann, *Fernweidewirthschaft und Hirtenleben in der Balkanischen Halbinsel*, Würzburg, 1977; G. Murnu, *Studii istorice privitoare la trecutul românilor de peste Dunăre (ed. N.Ş. Tanaşoca)*, Bucureşti, 1984.

R.P.

Arpaşu de Sus, com. în jud. Sibiu, în apropierea căreia a fost descoperită o aşezare dacică, situată pe înălţimea „Cetăţuia" (cca 600 m alt.), la confluenţa rîului Arpaşu Mare cu pîrîul Plăvaia, în apropierea văii Oltului. Aici s-au întreprins săpături în anii 1954–1955, care au dus la precizarea caracterului şi cunoaşterea aşezării. Aşezarea, cu dimensiuni de 91 x 56 m, este prevăzută spre platoul „Tinosu" cu fortificaţie tipic dacică, reprezentată prin şanţ de apărare cu val de pămînt şi palisadă, constîud din patru şiruri de stîlpi de lemn. În interiorul aşezării s-au descoperit urme de locuinţe de suprafaţă şi de bordeie, în cuprinsul cărora au apărut: ceramica dacică lucrată cu mîna şi la roată (vase borcan, căni, fructiere, strecurători etc.), obiecte de lut (calapoade, căţel de vatră, fusaiole etc.), rîşniţe de tuf vulcanic, obiecte şi unelte de metal (lame de cuţite de fier, furculiţă, vîrf de lance, brăţară de argint, fibulă de fier, mărgea de sticlă şi una de chihlimbar), la care se adaugă oase de animale domestice şi sălbatice. Aşezarea se datează în cursul sec. 1 î.Hr.– 1d.Hr. Prin poziţia sa dominantă a defileului Oltului, aşezarea dacică de la **A. de S.** a avut un pregnant caracter militar, de apărare a căii de trecere spre Transilvania.

M. Macrea, I. Glodariu, *Aşezarea dacică de la Arpaşu de Sus*, Bucureşti, 1976.

C.P.

arretină, ceramica ~ v. **Arretium; ceramica**

Arretium (azi Arezzo, Italia), oraş în Etruria, aşezat pe fluviul Arnus. A devenit celebru în perioada de început a Imp. prin produsele sale *terra sigillata*, care s-au răspîndit în toată lumea romană. Atelierele ceramice de la **A.** au avut o perioadă de activitate intensă între anii 30 î.Hr. şi 20 d.Hr., ceramica produsă în acest oraş fiind socotită prin excelenţă un produs al epocii lui Augustus. În sec. 1 d.Hr. tehnica *terra*-ei *sigillata* a fost preluată de centrele ceramice din Gallia, care vor înlătura încetul cu încetul vasele arretine de pe piaţa din provinciile Imp. Roman. Vasele confecţionate la **A.** n-au ajuns pînă în Dacia decît după transformarea ei în provincie romană.

G.P.

Arrian *din Nicomedia* (cca 95–175 d.Hr.), istoric şi filosof gr., elev al lui Epictet. Beneficiind de protecţia împăratului Hadrian, a exercitat o serie de magistraturi civile şi militare; printre care şi aceea de consul suffect şi guvernator al Cappadociei. Însărcinat şi cu supravegherea litoralului pontic, de unde a fost rechemat înainte de moartea lui Hadrian (138 d.Hr.). S-a retras în Athena unde va deveni cetăţean şi arhonte eponim (147–148 d.Hr.). Din opera sa, destul de vastă, în mare parte pierdută însă, cele mai cunoscute şi mai importante sînt: *Expediţia lui Alexandru cel Mare* (în 7 cărţi), şi *Periplul Pontului Euxin* (pe direcţia Trapezunt-Byzantion), unde se întîlnesc şi unele date despre Delta Dunării şi Insula Şerpilor. Prima dintre aceste lucrări cuprinde şi primele informaţii despre geţii nord-danubieni. Povestind luptele pe care le-a dat la Dunăre Alexandru cel Mare cu triballii, **A.**, folosindu-se de însemnările lui Ptolemaios I Soter şi Aristobulos şi mărturiile unui martor ocular (Ptolemaios al lui Lagos), relatează că, ajuns la → Istros, regele macedonean a fost întîmpinat, pe malul opus, de o mulţime de geţi. Armata macedoneană trece fluviul în cursul nopţii, pătrunde în terit. getic prin lanuri de grîu, pune pe fugă pe geţi şi le pradă „oraşul". S-au mai păstrat unele fragmente din lucrările: *Istoria succesorilor lui Alexandru*, *Istoria Bithyniei* şi din *Istoria parţilor*. Luîndu-şi ca model pe Xenofon, el ajunge să fie numit „noul Xenofon".

V. Pârvan, *Getica*, 43–48; L. Pearson, *The lost histories of Alexander the Great*, New York, 1960; A. Breebaart, *Einige historiografische Aspecten von Arrianus, Anabasis*, Leiden, 1960; G. Schepens, *Arrian's view of his task as Alexander historian*, Anc. Soc. 2, 1971, 254–268; *IIR*, I, 579–585; C. Georgescu, în *ECR*, 95.

C.P.

Arrius Antoninus, C. (sec. 2 d.Hr.), general şi om politic roman de rang senatorial *(clarissimus vir)*; probabil fiul lui M. Antonius Polemo, celebrul sofist. A deţinut mai multe funcţii şi a îndeplinit mai multe misiuni de mare răspundere în administraţia civilă şi militară a Imp. în Italia şi în diferite provincii: *consul suffectus*, în 170–173, iar după legaţia în Cappadocia (172–173), a devenit *leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) trium Dac(iarum)* (176/177), unde este onorat cu mai multe altare de către locuitorii coloniei Ulpia Traiana Sarmizegetusa (3 altare) şi ai Miciei. Fiii săi, *C. Arrius Antoninus* şi C. *Arrius Quadratus*, au fost onoraţi cu două altare la Sarmizegetusa.

IDR, III/2, nr. 85/87; *CIL*, III, 12574; V, 1874 = VIII, 7030 = *ILS*, 1119; *PIR*, I², 211–212, nr. 1088; M.T.D. Barnes, în *Historia*, 18, 1969, 383; M. Macrea, *Viaţa*, 74.

M.Z.

Arrubium (azi Măcin, jud. Tulcea), castru şi aşezare romană cu nume celtic, apoi cetate romano-bizantină. Menţionat de *Tab. Peut.* (VIII, 4; *Arubio*), *It. Ant.* (225, 4; *Arrubio*), *Not. Dign. (Or.* 39, 16; *cuneus equitum catafractariorum, Arubio)* şi Geogr. Rav. (4, 5; *Arubion*). Situată pe promontoriul înalt din malul Dunării, la SV de oraşul Măcin (jud. Tulcea). Ruinele cetăţii romano-bizantine au fost distruse în mare parte de cariera de piatră locală. Descoperiri mai importante: inscripţii menţionînd *ala I Dardanorum*, *ala II Arava-*

www.mnir.ro

corum și pe Iulia Domna, soția împăratului Septimius Severus, supranumită *mater castrorum*; un stîlp miliar de la Dioclețian, cărămizi cu ștampila *leg. V Macedonica*, două mari tezaure de monede romane imperiale (sec. 2–4 d.Hr.), iar la cca 5 km E de Măcin, în punctul Izvoare, olane de apeduct roman (I.B.). Aceeași așezare a fost locuită și în epoca feudală timpurie (sec. 10–11). Din această vreme există o bogată ceramică uzuală lucrată la roata olarului înceată (oale, castronașe, căldări de lut). Aici s-au descoperit și olane, provenind din ateliere bizantine de la sfîrșitul sec. 10 (P.D.).

DID II, passim; *TIR*, L 35, s.v.; *IGLR*, nr. 239; *ISM*, V, nr. 251–254; R.Vulpe, *HAD*, passim; *Raport MNA 1942–1943*, 90–92; *BCMI*, 4, 1911, 45–46 și *TIR*, L 35, 1969 s.v.

I.B. și P.D.

Arruntius Claudianus, M. (sec. 1 d.Hr.), cavaler roman din Xanthos (Lycia) din tribul Teretina. A îndeplinit o serie de funcții militare (mai întîi așanumitele *tres militiae*; → prefect de cohortă; → tribun de legiune; → prefect de *ala* apoi prefect al unei *vexillatio* de pretorieni, în urma cărora a primit mai multe *dona militaria*) apoi pe aceea de procurator al aprovizionării cu grîne a Romei; prefect al flotei moesice și al *ripae Danuvii*. După aceea A.C.M. a fost cooptat în Senat fiind rînd pe rînd → edil, → pretor, legat al → proconsulilor Achaiei și Asiei de două ori, legat al *leg. II Traiana* și, în sfîrșit proconsul al → Macedoniei. Dintre numeroasele sale funcții mai importantă pentru noi este în primul rînd aceea de prefect al flotei moesice, datată de cei mai mulți specialiști în jurul anilor 95–100 d.Hr. Faptul că A.C.M. poate să fi primit amintitele *dona militaria* de la Vitellius, în vremea căruia sînt amintite vexilații de pretorieni, formațiune inuzitată pentru garda pretoriană, că procuratura aprovizionării cu grîne a Romei se datează în mod sigur în vremea a doi împărați (desigur Vespasian și Titus) și că în sfîrșit împăratul care l-a cooptat în Senat nu este menționat (deci foarte probabil Domițian, care a suferit *damnatio memoriae*) circumscriu prefectura flotei moesice a lui A.C.M. înainte de despărțirea provinciei Moesia în Superior și Inferior (86 d.Hr.) așa cum rezultă clar din textul gr. al unei inscripții recent descoperite la Efes. Pe de altă parte faptul că prefectura flotei moesice s-a efectuat concomitent cu aceea de *praefectus ripae Danuvii*, care trebuie căutată în E Pannoniei și nu în Dobrogea, demonstrează că înaintea deplasării centrului de greutate al flotei moesice spre cursul inferior al Dunării (la Noviodunum) A.C.M. va fi rezidat, în dubla sa calitate de prefect al flotei moesice și *ripae Danuvii*, în zona dintre Ratiaria (Arčar), și cel puțin Teutoburgium (pe Dunăre).

Em. Doruțiu-Boilă, în *StCl*, 17, 1977, 89–100; Al. Suceveanu, în *SCIVA*, 30, 1979, 1, 47–61.

A.S.

Arruntius Flamma (sec. 1 d.Hr.), personaj menționat într-o scrisoare a guvernatorului T. Flavius Sabinus (50–57) din → horothesia histriană a lui M. Laberius Maximus cu titlul de *praefectus* (ἔπαρχος). Lui îi încredințează Fl. Sabinus misiunea de a veghea la păstrarea neștirbită a dreptului histrienilor de a pescui în brațul dunărean Peuce (Sf. Gheorghe). S-a presupus că A.F. ar fi îndeplinit magistratura militară de *praefectus orae maritimae* dar, în lipsa oricărei mențiuni explicite despre acest titlu în Dobrogea (cum se întîmplă pentru alte provincii), pare preferabilă titulatura de *praefectus ripae Thraciae*.

ISM, I, 67, 68; Al. Suceveanu, în *RRH*, 13, 1974, 2, 220–222; id., în *SCIVA*, 30, 1979, 1, 48–50.

A.S.

Arsa, sat în com. Albești (jud. Constanța), care în antic. se găsea pe terit. fostei cetăți → Callatis, de unde provine întîmplător o inscripție în lb. gr. (sec. 3 d.Hr.), conținînd o decizie de reducere a prețurilor unor mărfuri de primă necesitate, în special a uleiului. Document important privind efectele crizei sec. 3 pe terit. Dobrogei.

Th. Sauciuc-Săveanu, în *Dacia*, 2, 1925, 126–128; *DID II*, 378.

I.B.

Arsanca, sat în com. Mihăești (jud. Vîlcea), pe terit. căreia au fost identificate (pe panta dealului Petcu) o așezare de la începutul epocii bronzului (cultura → Glina) și o așezare dacică din sec. 2 î.Hr.–1 d.Hr.

Gh.I. Petre, în *Buridava*, 2, 1976, 13.

G.B.

Arsura, com. în jud. Vaslui, în apropierea căreia în locul numit „Cetățuia Mogoșești" se află o așezare geto-dacică fortificată ce se întinde pe o suprafață de cca 25 ha (sec. 4–2 î.Hr.). Sistemul defensiv, caracteristic cetăților din Moldova, este format din două valuri. Primul, aplatizat în cea mai mare parte, a fost construit din pămînt avînd acum o înălț. de 1–1,50 m. Șanțul adiacent, cu profilul în formă de pîlnie, are adîncimea de 2–2,50 m. La 250 m spre NE de primul val se află al doilea, care închide o a doua incintă aflată în pantă ușoară față de prima. Structura acestuia constă dintr-un zid de pietre mari de rîu legate cu pămînt și bîrne de lemn, zid ce constituie un miez lat de 2,50 m, peste care se înalța valul de pămînt. Deasupra se afla un perete ce s-a prăbușit în exterior sub forma unei aglomerări de arsură, cărbuni de bîrne groase și bucăți de cărămizi mari arse pînă la zgurificare. Prin sondajul din 1964, efectuat în incinta a doua s-au găsit resturi sporadice dintr-o așezare hallstattiană timpurie și un strat uniform gros de cca 50 cm în care se afla ceramică și obiecte geto-dacice caracteristice sec. 4–2 î.Hr., fragmente de amfore gr. și de vase bastarnice. În partea de N a cetății se afla o necropolă de înhumație din care s-au cercetat 11 morminte de rit creștin din sec. 10–11.

S. Teodor, în *Materiale*, 10, 1973, 53–60.

S.T.

arșic (gr. ἀστράγαλος; lat. *talus*), joc practicat, în special de copii, compus din articulațiile picioarelor de vite, îndeosebi de miei și capre. Cea

www.mnir.ro

mai veche dovadă despre jocul cu a. – la Homer (*Iliada*, XXIII, 88), jocul fiind răspîndit la gr. şi romani şi în continuare pînă azi. Pe unele a. se incizau diferite semne şi inscripţii. Altele erau găurite. În două locuinţe din sec. II de la → Dinogetia s-au găsit cîte 56 şi respectiv 44 a., dintre care unele cu incizii şi altele găurite, dar cele mai multe fără nici un semn. Două a. cu incizii s-au găsit la → Dridu (sec. 10–11).

G. Lafaye, *Talus*, în *DA*, V, f.a., 28–31; Lamer, în *RE*, XIII, 1927, 1933–1935 şi 2020–2021; I. Barnea, în *Dinogetia I*, 330–331; E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, Bucureşti, 1967, 95.

I.B.

arta. Încă din *epoca paleolitică*, oamenii şi-au exprimat unele credinţe şi gînduri prin a., recent descoperindu-se şi în România picturi rupestre (peştera de la Cuciulat, jud. Sălaj), precum şi un mic pandantiv de piatră cu incizii ce par a reprezenta şi un patruped (Mitoc, jud. Botoşani). În epipaleolitic, purtătorii culturii tardigravettiene de pe malul stîng al Dunării (în amonte şi în aval de Porţile de Fier) au incizat cu motive geometrice obiecte de os şi de corn, iar odată cu începutul *epocii neolitice* manifestările artistice devin foarte frecvente. În decorul cu motive în special geometrice-spiralice al ceramicii acestei epoci, inclusiv a *perioadei eneolitice*, unele culturi preferă decorul pictat, altele pe acela incizat sau excizat, încrustat cu alb, sau ornamentarea plisată canelată, decorul reliefat fiind şi el foarte frecvent. Este aproape sigur că, la început, unele dintre motivele predilecte vor fi avut semnificaţii simbolice (pe care nu le putem cunoaşte, în pofida unor încercări fanteziste de a le descifra sensul), dar de-a lungul mileniilor aceste semnificaţii s-au pierdut, motivele păstrîndu-şi numai rolul lor decorativ. Motivul spiralei, realizat de multe ori cu măiestrie, a făcut parte dintre cele predilect folosite, iar ornamentarea excizată şi încrustată cu alb a culturii → Vădastra şi aceea pictată a culturii → Cucuteni reprezintă culmile atinse de meşterii olari ai epocii neo-eneolitice din Europa. În afară de decorul de esenţă geometrică-spiralică, purtătorii unor culturi – Criş-Starčevo, Precucuteni şi Cucuteni, au decorat unele vase ceramice şi cu siluete umane şi animale, iar aceia ai culturii Cucuteni au pictat asemenea siluete în fazele *A-B* şi *B*. Şi unele forme ceramice stau mărturie pentru aceeaşi măiestrie, evidentă şi la vasele antropomorfe şi zoomorfe, dintre care amintim aici numai pe aşa-zisa „zeiţă de la Vidra" şi vasul antropomorf, pictat, de la Sultana (ambele aparţinînd culturii Gumelniţa). Unele dintre miile de figurine antropomorfe şi zoomorfe de lut ars prezente în toate culturile neo-eneolitice (cele de os şi de piatră fiind mult mai puţine şi descoperite numai în cuprinsul amintitor culturi, iar cele de aur fiind cu totul rare) se situează şi ele la un înalt nivel artistic. Cele trei sceptre de piatră în formă de cap de cal descoperite pe terit. ţării noastre (Sălcuţa, Fedeleşeni, Casimcea) sînt opere ale populaţiilor migratoare venite din stepele nord-pontice şi nu ale meşterilor autohtoni. Unele dintre clădirile neolitice – cum sînt sanctuarul de la Parţa şi acela de la Căscioarele – se leagă şi ele de cult, în primul descoperindu-se şi sculpturi de mari dimensiuni, iar în celălalt două coloane de lut ars pictate, fără rol arhitectonic, acestea din urmă în legătură cu un cult al coloanei. Macheta de lut ars, descoperită în stratul fazei Gumelniţa A_2 de la Căscioarele, reprezintă – firească la o scară redusă, un sanctuar ce va fi avut dimensiuni destul de mari, dacă ţinem seama de faptul că cele patru căsuţe-capele de pe soclul înalt trebuie să fi avut ele singure, în realitate cca 2 m înălţ. Olăria perioadei de tranziţie spre epoca bronzului constituie din punct de vedere artistic un regres faţă de aceea a epocii precedente, realizările mai deosebite în domeniul formelor şi al decorului (din care motivul spiralei a dispărut aproape cu desăvîrşire) fiind mai rare, iar plastica fiind spornică şi de valoare modestă. În epoca bronzului, a. olăritului ia treptat un nou avînt. Culturile → Otomani, Sighişoara-Wietenberg, → Gîrla Mare-Cîrna şi → Suciu de Sus se situează, din punct de vedere al decorului şi uneori din acela al formelor, la un nivel ridicat. Decorul ceramicii culturii Otomani combină canelurile şi proeminenţele cu inciziile, iar unele dintre forme sînt deosebit de reuşite, în timp ce acela al ceramicii culturii Sighişoara-Wietenberg îmbină tehnica impresiunilor cu aceea a canelurilor şi a inciziilor, ansamblurile decorative ale unora diatre străchini fiind remarcabile. Dimpotrivă, în ceramica culturii Gîrla Mare-Cîrna este folosită tehnica împunsăturilor succesive, iar în aceea a culturii Suciu de Sus tehnica exciziilor (în ambele aceste tehnici motivele fiind încrustate cu alb), ceramica acestor două culturi fiind considerată cea mai reuşită din toată epoca bronzului. Statuetele sînt în schimb, acum, o raritate (explicabilă prin schimbarea credinţelor religioase), ele întîlnindu-se, de altfel, aproape exclusiv în cultura Gîrla Mare-Cîrna (cele mai multe fiind descoperite în necropola de la Cîrna), prin forma şi decorul lor – care îmbină detalii somatice, de costume şi de podoabe – ele fiind opere de a. remarcabile, dar şi mărturii ale unei continuităţi milenare pînă în zilele noastre. Şi în unele aşezări din această epocă s-au descoperit construcţii destinate cultului, ca de exemplu sanctuarul-templu de la → Sălacea, cu pereţii decoraţi la exterior. Cel puţin tot atît de valoroase din punct de vedere artistic sînt şi multe dintre produsele metalurgiei bronzului, meşteri specializaţi turnînd, în tipare, arme şi podoabe de bronz şi chiar de aur de forme desăvîrşite şi modelînd alte piese prin tehnica baterii cu ciocanul. Ornamentarea unora dintre acestea, deosebit de bogată în special în perioada mijlocie şi aceea finală a epocii bronzului (continuîndu-se şi în perioada următoare – Hallstatt *A*) foloseşte nenumărate variante ale spiralei şi motive geometrice, realizate în tehnica gravurii fine, combinate uneori şi cu siluete de oameni şi animale, precum şi decorul *au repoussé* pe piesele din foi metalice; toate acestea au adus o faimă bine meritată metalurgiei bronzului carpatic, care s-a putut manifesta în chip strălucit şi datorită existenţei minereurilor de aur şi de aramă pe terit. Transilvaniei, situate în special în aria culturilor Otomani şi Sighişoara-

www.mnir.ro

Wietenberg. Piesele transilvănene de bronz au ajuns, de altfel, pînă la ţărmurile Mării Baltice. Din seria numeroaselor *tezaure* de obiecte de aur, se cuvin amintite în special acelea de la Ţufalău, Grăniceri, Turnu Măgurele, Perşinari, Ostrovu Mare şi acelea mai de curînd descoperite la Rădeni şi Hinova. Vasul de aur de la Biia, cu decorul său *au repoussé* şi cu torţile terminate în cîte o dublă spirală, ca şi vasele de la Rădeni şi unele dintre căldăruşele de bronz descoperite în Transilvania sînt creaţii remarcabile ale meşterilor epocii. Reapariţia şi eflorescenţa motivului spiralic în decorul ceramicii şi al multor piese de bronz mai ales odată cu începutul bronzului mijlociu — considerate de unii cercetători drept indiciul supravieţuirii acestui motiv din perioada eneolitică — se datoreşte însă relaţiilor cu civilizaţia micenimă din Grecia şi influenţei acesteia, constatată şi prin numeroasele săbii miceniene descoperite pe terit. ţării noastre (Vl.D.). *Prima epocă a fierului (Hallstatt)* a fost mai săracă în opere de a. de o valoare estetică deosebită deşi au fost transmise şi preluate unele elemente proprii epocii neolitice şi celei protometalice din epoca bronzului. Astfel decorul elegant şi plăcut al ceramicii din faza timpurie hallstattiană a fost realizat din caneluri, ghirlande imprimate, spirale şi elemente geometrice. O deosebită valoare estetică prezintă ceramica din cultura Basarabi, născută pe fondul prototraeic din epoca bronzului. Meşterii olari au folosit cu predilecţie spirala căreia i-au asociat canelura şi lustruirea metalică a suprafeţei vasului care, prin jocul de lumină şi umbră crea efectul dorit. De la Lechinţa de Mureş (Transilvania) provine aşa-numita „turmă", reprezentînd diferite animale (cal, bou, capră, ţap, oaie etc.), modelate în lut într-un stil naturalist. Desigur că şi unele piese de la sfîrşitul fazei timpurii hallstattiene şi de la începutul celei mijlocii care au fost atribuite orizontului traco-cimmerian sau traco-agatîrş, conţin uneori trăsături de o anumită valoare artistică. De la sfîrşitul Hallstatt-ului timpuriu şi începutul celui mijlociu au fost descoperite o serie de piese dintre care unele sînt de origine răsăriteană şi reprezintă infiltrarea şi în domeniul a. a unor elemente răsăritene ce preced pe cele iraniene, scitice sau persane. În perioada Hallstatt-ului tîrziu asupra fondului local se vor exercita influenţe externe, diferenţiate şi cu consecinţe deosebite. De la sfîrşitul sec. 6 î.Hr. au început să se desfăşoare schimburi culturale între lumea tracică din Munţii Carpaţi şi de la Dunăre şi cea scitică. Sciţii din stepele nord-pontice au întreprins incursiuni trecătoare în regiunile din S şi SV iar pseudosciţii din silvo-stepă au pătruns în N Carpaţilor, reuşind să se aşeze în regiunea Tisei şi vremelnic, în Transilvania. Ca urmare a acestor contacte în a. tracică din Carpaţi şi de la Dunăre al cărei conţinut s-a îmbunătăţit, au pătruns elemente noi, stilul animalier. Băştinaşii au preluat de la sciţi unele tipuri de arme *(akinakes)*, pe care le găsim şi în mormintele luptătorilor traci din zona carpato-dunăreană. Cazahele scitice, descoperite la Scorţaru (Brăila), Castelu (Dobrogea) sau cel din Moldova, au torţi zoomorfe specifice stilului animalier scitic. La Histria şi la Tătiverde (jud. Constanţa) au fost descoperite, într-un mediu datat pe baza ceramicii gr. spre sfîrşitul sec. 6 î.Hr., două psalii (părţile laterale ale zăbalelor) de os lucrate şi ele în stil animalier, din care componente scitice nu pot fi trecute cu vederea. Factorul scitic a contribuit şi la vehicularea unor bunuri de civilizaţie şi de a. gr. stimulînd fondul autohton tracic şi contribuind la apariţia a. *traco-getice* din zona extracarpatică şi pontică. În zona intracarpatică, factorul scitic a avut un efect negativ încetinind ritmul trecerii spre a doua epocă a fierului, adică spre epoca La Tène geto-dacă. Geneza celei de a doua epoci a fierului a putut fi sesizată în primul rînd în domeniul a. şi apoi în celelalte manifestări ale vieţii social-economice culturale ale comunităţilor omeneşti. Rezultatele cercetărilor din ţara noastră în ultimii 25 de ani au dovedit că încă de la sfîrşitul epocii bronzului, dar mai ales de pe la jumătatea milen. 1 î.Hr. a avut loc o dezvoltare inegală, diferenţiată (zonală) a traco-geţilor extracarpatici şi traco-dacilor din interiorul arcului Carpatic, ceea ce nu a dus niciodată la o sfărîmare a unităţii etno-culturale geto-dace din Carpaţi, pînă la Dunăre şi Marea Neagră. În zona istro-pontică, primele opere de a. La Tène de origine traco-getică, datează din sec. 5 î.Hr. Este de menţionat sabia-emblemă descoperită la Medgidia, piesă unică în lumea tracică şi scitică cu analogii în a. ahemenidă persană. Stilul său zoomorf se deosebeşte de cel scitic, gr. şi persan (şi frigian), atît prin tehnica specifică a atelierelor locale, cît şi prin caracterul său geometric, tradiţional, iar uneori şi prin clare trăsături de realism primitiv. Ea s-a dezvoltat pe o arie largă cuprinzînd regiunea de la N de Munţii Balcani pînă la Carpaţii Meridionali, în Moldova şi Dobrogea, fiind o a. aristocrată, „princiară", creată în funcţie de necesităţile şi gustul aristocraţiei locale. Cele mai reprezentative piese de a. traco-getică sînt cele descoperite în mormîntul princiar de la Agighiol (primele decenii ale sec. 4 î.Hr.) în tezaurul de la Craiova (cea jumătatea sec. 4 î.Hr.) şi mormîntul princiar de la Peretu. La acestea se adaugă coiful de paradă de la Poiana Coţofeneşti, cu vădite elemente orientale, precum şi piesele din tezaurele descoperite la Băiceni şi Stînceşti. Perioada de maximă dezvoltare a a. traco-getice a avut loc în sec. 4 şi 3 î.Hr. Momentul reprezentat de sabia-emblemă de la Medgidia (sec. 5 î.Hr.) corespunde perioadei de formare a a. tracice din bazinul fluviului Marita (grupul Duvanlij) aflate sub o puternică influenţă persană şi gr. În cele două sec. care au urmat, a. traco-getică a dobîndit unele trăsături particulare, revenind însă înregistră în marea unitate a stilului animalier tracic. Rhytonul de la Poroina (jud. Mehedinţi) aparţine, de asemenea, a. traco-getice. El datează de la începutul sec. 3 î.Hr. şi nu poate fi în nici un caz sarmatic. La baza dezvoltării a. *traco-geto-dacice* din sec. 2–1 î.Hr. şi din sec. 1 d.Hr. a stat moştenirea traco-getică sesizabilă în piesele de argint din ultimele sec. înainte de cucerirea romană cît şi în pandantivele de bronz de la Ocniţa (jud. Vîlcea) şi Polovragi (jud. Gorj) şi în rhytonul de la „Piscu-Crăsani". Tradiţia etapei mai vechi apare cu toată claritatea în a. argintului din vremea lui Burebista şi

www.mnir.ro

Decebal şi în unele produse artistice, unde tendinţa de abstractizare se asociază cu stilizarea, uneori exagerată a unor reprezentări figurate. În a. dacică au pătruns şi influenţe celtice, a. epocii La Tène continuînd să se dezvolte şi după 106 d.Hr. la dacii liberi rămaşi în afara frontierei provinciei Dacia. Elemente ale a. traco-geto-dacice au pătruns şi în a. provincial-romană din Dacia şi apoi prin a. daco-romană, în civilizaţia veche românească (D.B.). Pe terit. ţării noastre a. *greacă* şi-a făcut apariţia odată cu întemeierea coloniilor gr. de pe ţărmul Mării Negre, Histria, Tomis şi Callatis (→ colonizarea greacă), iar etapele evoluţiei acestei a. ţin atît de periodizarea a. greco-romane în general, cît şi de la realităţile istorice locale: *epoca arhaică*, a doua jumătate a sec. 7 pînă către mijlocul sec. 5 î.Hr.; *epoca clasică*, pînă la războiul dintre regele Thraciei, Lysimach, şi cetăţile vest-pontice din anul 313 d.Hr.; *epoca elenistică*, pînă la cucerirea oraşelor vest-pontice de către Burebista, către 50 î.Hr.; *epoca romană*, pînă la marea criză a Imp. Roman şi părăsirea Daciei (271 d.Hr.). *Epoca arhaică* este cunoscută numai prin descoperirile de la Histria, cea mai veche dintre coloniile gr. (întemeiată către 656/655 î.Hr.). Cea mai veche piesă sculpturală descoperită pînă acum este un fragment de statuie masculină de marmură *(kúros)*, datînd din anii 560/550 î.Hr., încadrată în orizontul artei sud-ioniene. Ceramica de lux, importată în mare cantitate, provenea din centrele de producţie sud-ioniene de pe coasta răsăriteană a Mării Egee (Milet oraşul-mamă al Histriei, Chios, Samos, Clazomene), din insula Lesbos şi ţărmul asiatic aferent, precum şi din Grecia propriu-zisă: Athena şi Corinth. Înflorirea unor ateliere ceramice la Histria, care produceau, alături de cele de uz curent, vase în stilul „caprelor sălbatice" şi „Fikellura", din Milet sau în maniera artistică de la Chios, comparabile calitativ cu cele din import, se datora fie unor meşteri gr. itineranţi, stabiliţi la Histria în urma înrăutăţirii situaţiei oraşelor gr. din Asia Mică, în special Milotul, şi creşterii pericolului persan, fie pur şi simplu ca urmare a creşterii cererii pieţei locale. Influenţa artei ioniene asiatice este evidentă şi în producţia statuetelor de teracotă, precum şi în programul unora dintre sanctuare ca templele lui Zeus şi cel al Afroditei, ridicate în anii 550/540 î.Hr. Piesele de teracotă din acoperişul acestor edificii, părţi din decoraţia de gresie calcaroasă a capitelelor ionice de coloane şi de antă, fragmentele de balustradă de altere sau vasele din piatră locală pentru cult, vădesc sursele de inspiraţie sud-ioniene. Alături de acestea apar semnele unei influenţe ateniene (pe un capitel de antă arhaic tîrziu). Histria se încadra, din punctul de vedere al producţiei sale artistice, împreună cu cea mai mare parte din celelalte colonii gr. din jurul Mării Negre, în comunitatea de cultură şi civilizaţie milesiană, Miletul fiind metropola celor mai multe dintre ele. *Epoca clasică* se caracterizează prin creşterea influenţei Athenei, odată cu impunerea dominaţiei şi controlului acesteia asupra unora dintre oraşele gr. din Marea Neagră. Către 450 î.Hr. sculptorul atenian Calamis a creat pentru Apollonia Pontică statuia colosală a lui Apollon, iar un sec. mai tîrziu atenianul Stratonides a realizat pentru Olbia o altă statuie a lui Apollon. S-a produs deci înlocuirea meşterilor şi a influenţei Miletului, grav afectat de distrugerea din anul 494 î.Hr., cu artiştii şi influenţa Athenei. Schimbarea de orientare este evidentă pe reliefurile şi pe unele piese de arhitectură de la Histria. Producţia ceramică a atelierelor histriene atinge acum un volum considerabil, iar calitatea artistică şi tehnică este, la unele piese, destul de înaltă, modelele fiind însă căutate tot în Asia Mică, în atelierele eoliene. *Epoca elenistică* cunoaşte răsturnarea raportului de forţe dintre cele trei cetăţi gr. riverane, prin spectaculoasa înflorire a cetăţii Callatis, conducătoarea revoltei împotriva regelui Lysimach. Documentaţia noastră este de asemenea considerabil sporită de marile arhive epigrafice de la Callatis şi Histria. Descoperirea recentă a Zonei sacre de la Callatis şi a unor importante piese din elevaţia unora dintre edificiile de cult din acest oraş atestă amploarea activităţii sale constructive şi influenţa exercitată de către şcolile artistice macedonene, alexandrine şi microasiatice. La Histria, documentele epigrafice atestă introducerea de timpuriu (sec. 3 î.Hr.) a cultului nou creat în Alexandria al zeului Sarapis, precum şi importul vaselor de faianţă (de tip Mit Rahine) egiptene, odată cu influenţa exercitată de către Egiptul Lagid al lui Ptolemaios III Philadelphos asupra vieţii politice economice şi artistice a oraşelor pontice. Această influenţă s-a exercitat – la Histria, cel puţin – prin intermediul Rhodosului, bogata insulă de negustori, aşa cum ne sugerează capul unei statui colosale a zeului Helios, de inspiraţie rhodiană, divinitate principală în acea insulă, prezentă şi pe monedele histriene din jurul anului 290 î.Hr. Către sfîrşitul epocii elenistice (sfîrşitul sec. 2 – sec. 1 î.Hr.) o serie de fragmente de frize de marmură sau calcar de la Histria, Tomis şi Callatis certifică influenţa artiştilor atelierelor neo-attice asupra meşterilor locali. Reconstrucţia edificiilor de cult din Zona sacră a Histriei, după distrugerile provocate de războiul cu Lysimach, se realizează însă tot în spiritul artei ioniene tradiţionale. Noul templu de marmură închinat divinităţii getice numite de gr. → Zeul cel Mare (Derzelas, după geţi) la Histria, la începutul sec. 3 î.Hr., vădeşte elementele clasice ale ordonanţei dorice. În aceeaşi vreme erau active atelierele locale de statuete de teracotă. Frumoasele exemplare, descoperite mai de mult şi în ultimii ani, la Callatis indică rafinamentul la care această artă ajunsese. *Epoca romană*. Către mijlocul sec. 1 î.Hr. se produce o reorientare politică şi culturală în istoria oraşelor riverane, impusă de conflictele de la Dunărea de Jos dintre regele → Mithridates VI al Pontului şi romani, urmate de războaiele duse de generalii romani → C. Antonius Hybrida şi M. Licinius Crassus, în sfîrşit, de cuceririle regelui → Burebista. Presiunea politică a Romei şi acţiunea ei culturală, împreună cu a marilor centre ale Orientului, determină o nouă orientare culturală şi artistică. O altă răsturnare de forţe caracterizează această epocă: odată cu reducerea Histriei la condiţia unui mic oraş provincial, se produce ridicarea Tomisului, devenit cel mai important oraş de pe coasta apuseană a Mării Negre. Crearea provinciei romane Moesia Inferior în anul 46

www.mnir.ro

d.Hr. şi întărirea frontierei romane pe Dunăre, masarea unui mare număr de trupe, au o acţiune decisivă asupra activităţii artistice. Oraşele de pe litoral, antrenate în procesul de romanizare, nu mai pot fi acum cercetate separat de restul Dobrogei ocupate de romani. Pe de altă parte, acestea se rup de celelalte cetăţi gr. din jurul Mării Negre, care rămîn în continuare fidele numai culturii gr. şi legăturilor cu Asia Mică. Oraşele de pe litoral funcţionează ca un creuzet de influenţe: pe de o parte tradiţia elenică, încă vie, pe de alta noile curente artistice ale Imp. Roman care dezvoltă ceea ce se numeşte a. *provincială romană*. Idei şi modele artistice, apărute în marile centre de cultură ale Imp. şi la Roma, degradate la nivelul unor produse de serie, formule artistice simplificate create în atelierele din preajma centrelor şi taberelor militare, transpunerea în forme noi a unor concepte şi tradiţii artistice indigene, constituie tot atîtea rădăcini ale acestei a. Documentul cel mai impunător de pe pămîntul Moesiei Inferior este monumentul triumfal de la Adamclisi, ridicat de împăratul Traian în urma victoriei sale asupra dacilor, de o mare valoare artistică, nu numai pentru această provincie, ci pentru întregul Imp. Roman. Inspirat probabil din forma de movilă funerară şi din unele tipuri de monumente funerare nord-italice, acest monument, înalt de 32 m cu un diam. de 30 m, este bogat decorat cu reliefuri în stilul acestei a. provinciale, acum în curs de formare, ale cărei legături cu „a. militară" şi cu temele propagandei oficiale par elocvente. Studiul a. provinciale se poate întreprinde şi în seria numeroasă a monumentelor funerare, dintre care stelele sînt cele mai frecvente. Dintr-un total de 185 asemenea monumente înregistrate pînă acum în Moesia Inferior, 107 exemplare aparţin tipului „danubian", originar din Italia de N şi din Europa Centrală, stins legat de a. limes-ului dunărean. Dintre oraşele provinciei, Tomisul este cel mai bogat în monumente de a. Deşi pînă acum nu se cunosc încă temple sau edificii monumentale păstrate pe loc din această epocă, o bogată serie de fragmente arhitectonice (pilaştri, coloane sculptate, capiteluri, arhitrave cu numele unora dintre guvernatorii romani) din vremea lui Traian şi a lui Antoninus Pius indică amploarea şi fastul oraşului de la Tomis. Se cunosc două edificii thermale al căror plan trădează infuenţe artistice micro-asiatice. Dependenţa de şcolile artistice din Asia Mică şi din Grecia este destul de evidentă şi pe monumentele votive, reliefuri sau monumente statuare. Divinităţile cele mai adorate erau cele ale panthconului greco-oriental: Asclepios, Afrodita şi Dioscurii, Artemis şi Nimfele, Hecate, Apollon şi Zeus, în special Dionysos, dar apar acum şi Glykon divinitatea-şarpe de la Abunotcichos, Nemesis adorată în dubla ipostază ca în sanctuarul de la Smyrna, Mithras şi zeităţile egiptene Isis şi Sarapis, şi desigur Cybele. Unele dintre piesele sculpturale reprezentînd unele dintre aceste divinităţi au făcut parte din „tezaurul de sculpturi" găsit la Tomis, dintre care statuia lui Tyche şi Pontos şi aceea a şarpelui Glykon sînt executate cu o deosebită măestric. Nu mai puţin interesante sînt statuile de caracter funerar, descoperite tot la Tomis: de exemplu „cetăţeanul din Tomis" un portret din anii 240 d.Hr., cu o accentuată stilizare ornamentală. În ultima vreme cîteva statui imperiale de marmură încă inedite au completat seria monumentelor de tradiţie aulică de la Tomis (P.A.). În *epoca postromană* (sfîrşitul sec. 3 – sec. 9) nu se cunosc pe terit. nord-danubian al României opere monumentale, construcţii de piatră, pictura murală sau sculpturi. A. se limitează la o producţie artizanală, care se concentrează mai ales spre realizarea unor produse meşteşugăreşti-artistice, menite în cele mai multe cazuri să dea un plus de strălucire pieselor de port sau de podoabă cu accesorii de metal şi să le înzestreze cu obiecte cu caracter de amulete. Dacă în sec. 4 d.Hr. producţia artizanală este, făcînd abstracţie de frumoasele garnituri de centură cu decor turnat în relief descoperite în fortificaţiile romane tîrzii (Sucidava, Drobeta-Turnu Severin) sau de unele piese de port din aria culturii Sîntana de Mureş, în general de factură modestă, realizările în domeniul producţiei artizanale cunosc o înflorire nemaiîntîlnită în perioada următoare. În zona Dunării inferioare, ca un rezultat al influenţelor exercitate de mediul ante. tîrziu, ia naştere acel *stil militar*, reprezentat de piesele de harnaşament din argint aurit ornamentate prin ştanţare şi gravare (Coşovenii de Jos), a cărui influenţă exercitată pînă la N Europei, va duce la naşterea stilului Sösdala, atît de specific zonelor nordice ale Europei. Pe parcursul sec. 5, în urma migraţiei hunice dar şi datorită unor impulsuri recepţionate din mediul ante. tîrziu, spaţiul nord-danubian al României a cunoscut evoluţia stilului policrom, splendid reprezentat în

Fig. 25. „Cetăţeanul din Tomis" (sec. 3).

www.mnir.ro

mormintele și tezaurele princiare ale epocii (Concești, Buhăieni, Gherăseni, Dulceanca, Șimleu Silvaniei, Pietroasele, Apahida etc.). Dacă la sfîrșitul sec. 4 și începutul sec. 5 este caracteristică mai ales împodobirea pieselor de port și de harnașament cu o foiță de aur împodobită cu caboșoane (Buhăieni, Gherăseni, Șimleu Silvaniei), în perioada următoare, devine din ce în ce mai frecvent cloazonajul care acoperă, în diferite variante (*à jour*, rețea de celule drepte sau ondulate, uneori dispuse în sistem de fagure etc.), întreaga suprafață a vasului sau a obiectului, pereții rețelei de cloazonaj desenînd motivul ornamental pe fondul, reprezentat de almandinele încastrate (Pietroasele, Șimleu Silvaniei, Apahida etc.). Alteori motivul este reprezentat de almandinele încastrate, fondul ornamental fiind ilustrat de placa de aur ajurată (fibula mică de la Pietroasele). În plus podoabele epocii sînt uneori ornamentate și în tehnica filigranului sau a granulației (Șimleu Silvaniei) și pentru prima dată în spațiul nord-danubian, încrustate cu argint (Apahida). Și tot în această perioadă, ca rezultat al influențelor exercitate de mediul antc. tîrziu, apare redarea unor figuri de animal sau chiar a celei umane (Șimleu Silvaniei). Spre sfîrșitul sec. și apoi în decursul celui următor, se constată o reducere pînă la dispariție a produselor artizanale de aur, în schimb argintul este metalul care domină produsele de excepție ale epocii, realizate mai ales prin turnare. Impresionantele cataramе sau fibule digitate (Cipău, Fundătura, Șeica Mică etc.) sînt împodobite cu un decor spiralic turnat în relief, la care se adaugă împodobirea lor în tehnica → *niello*, almandinele, odinioară dominante, jucînd un rol ornamental secundar. În cadrul produselor artizanale de o realizare deosebită, trebuie încadrate și numeroasele fibule digitate, cataramе, cercei etc., realizate din bronz și ornamentate în aceeași manieră ornamentală. În sec. 7, în urma influențelor exercitate de mediul avar din Cîmpia Tisei, își fac apariția garniturile de centură realizate prin presare, ornamentate cu benzi împletite sau motive geometrice. Odată cu sfîrșitul sec. și apoi în decursul celui următor, ele sînt înlocuite de garniturile de centură din bronz realizate prin turnare și ornamente cu motive vegetale sau animaliere. Stilul animalier germanic, atît de răspîndit în sec. 6–8 în Europa, documentat în România numai printr-un inel din necropola de la → Band. În schimb folosirea granulației, mai puțin a filigranului, cunoaște în perioada sec. 7–8 o nouă perioadă de înflorire (Coșovenii de Jos – tezaurul 2, Brateiu - cimitirul II, Izvoru etc.) (R.H.).

V. Pârvan, *Getica*; Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, 1954; M. Cârciumaru, M. Bitiri, în *SCIVA*, 30, 1979, 285–292; V. Chirică, în *AM*, 8, 1975, 7–14; Al. Vulpe, în *PZ*, 60, 1985, 1, 47–69; V. Vasiliev, *Sciții-agatîrși*; D. Berciu, în *SCIV*, 1, 1958, 7–48; id., *Arta traco-getică*, 1969; G. Bordenache, în *Dacia*, *N.S.*, 4, 1960, 225; ead., în *Dacia*, *N.S.*, 5, 1961, 185; H. Roth, *Kunst der Völkerwanderungszeit*, Viena, 1956.

Vl.D.; D.B.; P.A. și R.H.

Artemidoros *fiul lui Herodoros* (sec. 2 d.Hr), unul dintre marii potentați ai → Histriei din perioada Antoninilor. În textul de la începutul listei membrilor → gerusiei „de după a doua înființare a cetății" este menționată președinția lui A. care a dăruit acestei instituții 1000 de denari din dobînzile cărora urmau să se sărbătorească anual → Rosaliile. Această generozitate i-a atins lui A. cinstirea ca „binefăcător" și membru de onoare al gerusiei, urmînd a fi „încununat împreună cu zeii și împărații". După o ipoteză grnu de admis acest personaj (menționat ca atare în anul 138 d.Hr.) ar fi identic cu → M. Ulpius Artemidorus (ar însemna că de abia în vremea lui → Antoninus Pius el ar fi primit cetățenia romană, ceea ce este exclus dat fiind *praenomen*-ul și *nomen*-ul personajului, pe care nu-l putea obține decît în vremea lui → Traian).

ISM, I, 193; D.M. Pippidi, *Contribuții*^{2}, 386–400.

A.S.

Artemis (gr. Ἄρτεμις) (în rel. gr.), zeița vietăților pădurii și a vînătorii, dispensatoare a vieții și a morții, protectoare a nașterilor. Este atestată încă din epoca miceniană. A fost identificată cu zeița tracă → Bendis, cu → Cybele și Anaitis din Asia Mică, cu → Hecate, Selene etc. Corespunde zeiței romane → Diana. În mitologie, A. este fiica lui Zeus și a zeiței Leto și soră geamănă cu → Apollon. La Delos, la Athena și în întreaga lume ioniană se celebrau mari sărbători în cinstea ei și a lui Apollon (→ Thargelia), iar sanctuarele sale cele mai importante se aflau la Efes și la Brauron (în Attica). Tipurile iconografice curente, create în epoca clasică, sînt cele ale A. la vînătoare: zeița mergînd sau în repaos, cu → chiton scurt încins pe talie, cu părul ridicat de o panglică, purtînd tolba cu săgeți și fiind însoțită de un cîine sau de o căprioară. Atributele sale caracteristice erau arcul și tolba cu săgeți, torța, semiluna, cîinele, ecrbul, capra și căprioara, taurul, broasca țestoasă etc. Cultul public al A. este asigurat la Histria, Tomis și Callatis prin prezența lunii *Artemision* în calendarele acestora și este confirmat de prezența efigiei zeiței pe monede callatiene – atît autonome, cît și imperiale emise între Septimius Severus și Filip Arabul – și pe monede tomitane emise între Commodus și Gordian III. A. cu → chiton lung, în repaus, figurează pe o friză cu divinități de la Histria, iar tipul iconografic al A. la vînătoare este reprezentat printr-o friză elenistică de la Callatis, printr-o statuetă și printr-un relief votiv de la Tomis.

W.F. Otto, *Die Götter Griechenlands*, 1947; B. Pick, I, 1, nr. 248; 250–252; 303; 317; 324; 336; 351; 363; B. Pick, K. Regling, I, 2, nr. 2696–2700; 2793–2794; 2808; 2844–2854; 3121; 3169; 3295; 3309; 3520–3521; V. Pârvan, în *AA*, 1915, col. 249–251, nr. 4; I. Stoian, *Tomitana*, 93; G. Bordenache, în *Dacia*, *N.S.*, 4, 1960, 497; nr. 7; ead., *Sculture*, nr. 64; 67; 293; *ISM*, I, nr. 54; 142.

A.Ș.

Arutela (Alutela), castru roman de piatră pe *Limes Alutanus*, identificat în Poiana Bivolari din satul Păușa, orașul Călimănești (jud. Vîlcea). S-au recoltat materiale din săpături avînd inițial alte scopuri (1888) și din săpături organizate (1891–1892, 1967–1970 și 1978). Urmele geto-dacice

www.mnir.ro

descoperite pe locul fortificației romane pe malul stîng al Oltului nefiind suficient de semnificative stratigrafie și datînd din epoca romană, este foarte probabil ca așezarea care a dat numele castrului A. (*Tab. Peut.*, poate derivat din *Alutela*) să fie cea de la → Cozia Veche pe malul drept al Oltului. Nu sînt urme certe ale unui castru de pămînt anterior celui de piatră construit în vremea împăratului → Hadrian (în 138 d.Hr.), de către → *Suri Sagittarii*, din ordinul procuratorului imperial al Daciei Inferior, → Titus Flavius Clemens. La A. par să fi staționat mai tîrziu trupe din → *Cohors I Hispanorum*. Singura latură păstrată în întregime este cea de E, lung. de 60,80 m, lăț. zidului 1,60 m. Latura de V lipsește cu totul, celelalte două se păstrează fragmentar. Frontul se afla spre E, unde poarta este flancată de două turnuri rectangulare interioare iar un pavaj din dale mari de piatră face legătura cu drumul strategic al Oltului care venea de la → Castra Traiana și se îndrepta spre → Praetorium. La extremitățile laturii de E s-au păstrat două turnuri de colț trapezoidale cu frontul rotunjit. Porțile *principales* pe laturile de N și de S se aflau la cca 2/3 din laturi și cea dinspre S era sigur o poartă dublă. Incinta era prevăzută cu pinteni interiori din piatră legată cu mortar între care se creau încăperi acoperite de bîmele drumului de rond, situație întîlnită și la castrele de la → Copăceni, → Rădăcinești și → Titești. Dintre clădirile interioare, vestigii mai importante au lăsat comandamentul, o sală de întrunire a colegiului militar și un *horreum*, existînd și vestigiile unui mic atelier pentru confecționarea și repararea unor piese de armament și de echipament. S-au descoperit de asemenea aleile de circulație interioară pavate cu piatră de rîu – *via principalis*, *via praetoria* și *via sagularis* – ca și altele mai mărunte dînd acces la turnuri și clădiri. Vechile săpături au dezvelit termele castrului, recent cercetîndu-se la N de castru, pe Piscul lui Teofil, un turn de observație. Despre așezarea civilă nu există decît vagi indicii. Din inventarul arheologic destul de bogat de reținut că monedele se eșalonează de la → Traian, la → Elagabal, o emisiune din 220–222 d.Hr., dată după care A. s-ar putea să fi fost distrusă de o revărsare neobișnuită a Oltului. Fortificația a fost restaurată cu reconstituirea porții de E și turnurile aferente.

D. Tudor, în *BCMI*, 35, 1942, 113–114, 143–149; id., *OR*[4], 259–265; id., în *Hommage à Marcel Renard*, Bruxelles, 1968, 579–585; Gh. Poenaru Bordea, Cr. Vlădescu, în *SCIV*, 20, 1969, 1, 101–111; D. Tudor, Cr. Vlădescu, Gh. Poenaru Bordea, în *SMMIM*, 2–3, 1969–1970, 8–45; în *SMMIM*, 6, 1973, 19–26; Gh. Poenaru Bordea, Cr. Vlădescu, O. Stoica, în *SMMIM*, 12, 1979, 124–145; Cr. Vlădescu, *ARDI*, 92–101.

G.P.B.

aryballos (gr.), vas gr. de mici dimensiuni (cca 0,075 m înălț.). A apărut în Corinth în sec. 8–6 î.Hr., unde a fost produs în diverse variante, care au evoluat de la pansa ovoidală la cea globulară, pînă la sfîrșitul sec. 6 î.Hr. În ceramica attică a fost creată o variantă diferită, cu corpul globular, buza în formă de pîlnie și una sau două torți, produsă între

Fig. 26. Aryballos (Histria).

sfîrșitul sec. 6 și începutul sec. 4 î.Hr. A. era folosit pentru păstrarea uleiurilor parfumate.

R.M. Cook, *Greek Painted Pottery*, Londra, 1960, 233.

P.A.

as (lat. < gr. ἀσσάριον), monedă romană datînd din timpul Rep. Inițial turnată, constituia unitatea pentru un sistem cu submultipli mergînd pînă la 1/2 a. (*uncia*) și multipli mergînd pînă la 10 a. (*decussis*). Greutatea sa era egală cu o libră romană (a. *libral*), ca apoi să ajungă egal cu o uncie (a. *uncial*) sau chiar o semi-uncie (a. *semi-uncial*). Odată cu reforma lui Augustus a. a devenit o monedă de bronz curentă (greutatea cea 11 g), avînd pînă în sec. 3 d.Hr. ca multipli → *dupondius* (2 a.) și → *sestertius* (4 a.), iar ca submultipli → semis (½ a.) și → *quadrans* (¼ a.), emiși mai puțin frecvent.

G.P.B.

Asbolodina, toponim reconstituit de la numele comunității Ἀσβολοδεινῶν (*Asbolodeinon*, gr. pl.). Menționată în sec. 2 d.Hr. în apropiere de limita territorium-ului rural al Callatidei, prin inscripția care păstrează fragmentar o → *limitatio* a acestuia. Așezarea rurală respectivă nu a fost identificată pe teren. Toponimele terminate în *-dina* sînt considerate de origine crobidică.

Al. Suceveanu, *VEDR*, 56.

A.Ș.

Ascholius (?–383), episcop de Thessaloniki (a doua jumătate a sec. 4). Participant la Sinodul II ecumenic de la Constantinopol (381). Luptător împotriva arianismului. Într-o scrisoare (nr. 164)

www.mnir.ro

din anul 373, Vasile cel Mare, episcop de Caesareea Cappadociei, îl roagă pe A., compatriotul său, să-i trimită relicvele martirilor persecuției lui Athanaric din stînga Dunării (372). În altă scrisoare (nr. 165), din 374, același episcop mulțumește lui A. pentru trimiterea corpului Sf. Sava, lăudîndu-l pentru fapta sa.

V. Pârvan, *Contribuții*, 156; J. Zeiller, 175, 329, 339; *IIR*, II, 88–89.

I.B.

Asclepios (gr. Ἀσκλήπιος; lat. *Aesculapius*) (în rel. gr.), erou vindecător, iar de la sfîrșitul sec. 6 î.Hr., zeul medicinei. Identificat în Egipt cu → Sarapis și cu zeul medicinei Imhotep. În mitologia gr., A. este fiul lui → Apollon, înțelepțit de acesta înțeleptului centaur Chiron, de la care a învățat arta de a vindeca. A fost trăsnit de → Zeus pentru că îndrăznise să învie un om. Cultul său, de dată relativ recentă, a iradiat din Epidaur, în special în sec. 5–4 î.Hr., în sute de cetăți gr. din Attica, insulele Mării Egee și din Asia Mică, dobîndind un prestigiu crescînd în epoca elenistică. Romanii, în urma unei epidemii, i-au construit primul templu în 293 î.Hr. în insula Tiberină. Epitetul cel mai frecvent este *Soter* („Salvatorul"). Sanctuarele sale, între care cele mai importante erau cele de la Epidaur, Athena, Tricca (în Thesalia), din insulele Cos, Creta și Rhodos, iar în epoca romană, de la Pergam, au constituit centre de îngrijire a bolnavilor, datorită cunoștințelor medicale (diete, băi) cultivate de preoții săi. În iconografia arhaică, A. apare tînăr și imberb, dar din epoca clasică are barbă, poartă o mantie lungă care-i lasă descoperiți pieptul și umărul drept, ține în mînă un baston pe care se încolăcește șarpele (simbol al reîntineririi) și este însoțit adesea de un cîine. În picioare sau așezat este reprezentat frecvent alături de Hygeia (Sănătatea personificată), mai rar alături de Telesphoros (Duhul convalescenței). A. este figurat uneori ca un copil. Atributele sale sînt bastonul, șarpele, cocoșul, cupa. Dată fiind intensitatea particulară a acestui cult în epoca elenistică, este probabil că A. a pătruns încă din această perioadă în pantheonul tuturor orașelor gr. vest-pontice, deși este atestat numai printr-o dedicație elenistică de la Histria. În epoca romană documentarea este puțin mai bogată. Efigia lui A. și aceea a Hygeii apar pe monedele callatiene emise între Severus Alexander și Filip Arabul, cît și pe cele tomitane dintre Antoninus Pius și Philippus iunior. Se cunoaște încă o dedicație de la Histria, care reflectă influența sanctuarului din Pergam, iar la Tomis, cîteva statuete din epoca romană, care reproduc tipuri iconografice curente, cît și o statuetă care figurează triada A. – Hygeia – Telesphoros. Se adaugă o stelă votivă pentru A. și Hygeia, descoperită la Horia (jud. Tulcea). În comparație cu Moesia Inferior, Dacia romană a produs mult mai multe monumente, mărturii ale unui cult foarte intens al lui A. și al Hygeii, uneori în asociere și cu Telesphorus. Dintre cele peste 80 de inscripții și reliefuri votive (cărora li se adaugă și cîteva gemme), fac parte cele descoperite la Săcelu (jud. Gorj), la Băile Herculane (două altele), la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (altare, dintre care unul atestă influența sanctuarului din Pergam, stele, reliefuri și o statuie votivă, majoritatea acestora fiind descoperite în ruinele templului dedicat lui A. și Hygeii), la Germisara, Ampelum (unde un alt templu al lui A. a fost construit de un libert), la Napoca, Porolissum, Hoghiz și, în special, la Apulum, de unde provin peste 20 de altare dedicate celor două divinități și unde se afla un sanctuar cu portic, loc de pelerinaj pentru bolnavi.

E.J. Edelstein, L. Edelstein, *Asklepios*, 1945; B. Pick, I, 1, nr. 330; 352–353; B. Pick, K. Regling, I, 2, *passim* între nr. 2618 și nr. 3621; *ISM*, I, nr. 124; 135; *ISM*, V, nr. 239; G. Bordenache, *Sculture*, nr. 6–10; N. Igna, *Cultul lui Esculap și al Higieii, cu specială privire la Dacia Superioară*, Cluj, 1935; *IDR*, II, nr. 182; *IDR*, III/1, nr. 54; 55; *IDR*, III/2, nr. 151–159; 161–178; 183; 246; *IDR*, III/3, nr. 230–232; 280; 286–287; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 155; 159–161; 241; 257; 281; 318; M. Bărbulescu, *Interferențe*, cf. 232.

A.Ș.

Asia. Indo-europenii și dintre ei, mai tîrziu, în special greco-romanii au numit astfel un subcontinent. Limitele A. erau pentru gr. vechi între Egipt (Nilul sau Marea Roșie) și Phasis (azi Rioni) sau Tanais (azi Don). Colonizarea ionică, războaiele cu perșii și expansiunea lui → Alexandru cel Mare au lărgit substanțial cunoașterea A. către E, călători și negustori ajungînd în epoca romană și romană tîrzie pînă în Sri Lanka și China. În sens comun, pentru greco-romani, A. însemna mai curînd A. *Mică*, unde a și fost creată în 133–129 î.Hr. provincia romană A. împărțită ulterior în epoca → Dominatului, în diocezele A., Pont și Orient. Între acest terit. și cel al Daciei și în special cel al Dobrogei, au existat legături importante. Primii coloniști gr. veneau încă din sec. 7–6 î.Hr. la → Histria, → Tomis etc. din → Milet, de pe coasta A. *Mici*. Relații comerciale ori spirituale directe au continuat și s-au menținut pînă în epoca romană și în antic. tîrzie inclusiv, apoi în sec. 10–12. Începînd din preistorie se pot urmări contacte directe sau influențe culturale exercitate de unele populații din A. pe terit. României. Astfel de la mișcările spre V ale triburilor indo-europene și apoi cristalizarea neamurilor din această mare familie, legăturile cu A. au fost aproape neîntrerupte, prin N sau prin S Mării Negre. Din momentul în care neamurile tracilor s-au individualizat dintre ceilalți indo-europeni ca populație sedentară în aria carpato-balcanică, contactele cu A. s-au produs prin intermediul altor neamuri ca → sciți ori → perși, coloniștilor greco-orientali instalați pe coasta de V a Mării Negre începînd din sec. 7 î.Hr. pînă la venirea romanilor, apoi prin militarii sau coloniștii originari din A. *Mică* în Dacia în sec. 2–3 d.Hr. și în Moesia Inferior în sec. 1–3 d.Hr., fiecare dintre aceștia cu obiceiurile lor. Descoperirile arheologice, sursele literare antc., inscripțiile și, în unele cazuri, toponimia și hidronimia aduc probe importante privind aceste cnntacte. Primele datează din preistorie, în special

www.mnir.ro

neolitic și epoca bronzului și cele mai multe din epoca greco-romană, cînd, în regiunile amintite trăiau locuitori proveniți din mai ales mediul urban din Orientul Apropiat, cu o viață spirituală deosebit de expresivă prin cultele orientale a căror tradiție o păstrau și propagau. Este cunoscută, încă din vremea lui Traian, activitatea la Dunărea de Jos a unor specialiști ca Apollodor din Damasc. Exemplele se înmulțesc în perioada imediat următoare, numeroși cetățeni romani de origine asiatică fiind înregistrați atît în Moesia Inferior cît și în Dacia, atît onomastic cît și prin cultele atestate. În sec. 4–7 d.Hr., legăturile dintre terit. Dobrogei și A. *Micii* sînt, prin tradiție dar și prin noua organizare din timpul Dominatului, deosebit de intense, atît prin relații umane cît și economice, spirituale și artistice. Pentru ultimele două, cu reflexe uneori inevitabile asupra celorlalte, → creștinismul a jucat un rol important. În cazul economiei antic. tîrzii trebuie subliniată prezența negustorilor, deseori întîlniți și în inscripții, alături de importuri destul de numeroase atestate direct (ceramică, sticlărie, orfevrerie etc.) sau indirect, mai ales prin numeroase sigilii comerciale purtînd numele unor orașe ca Efes, Smirna, Koloe, Laodicea etc. Trebuie adăugat aici totodată rolul de tranzit al terit. Dobrogei, din antic. pînă în evul mediu, pentru relațiile A. cu aria carpato-dunăreană. Pe de altă parte trebuie subliniat contactul autohtonilor cu populații originare din A. începînd din epoca migrațiilor (→ hunii, → avarii, → bulgarii, → ungurii, → pecenegii, cumanii etc.).

LA, 62; *ECR*, 103; *DID II*, 124; 347, 456, 469–476, 501 și passim; S. Sanie, *CODR*, passim.

A.B.

asiani, colonișți originari din provincia *Asia*. Atestați în provincia Dacia prin cîteva epigrafe care menționează persoane *(Isidora, domo Asiae* în *CIL*, III, 1222) sau colectivități. O inscripție de la Napoca (*CIL*, III, 870 = *ILS*, 4061) din 235 d.Hr. cuprinde numele, în fapt doar *cognomina*, a 42 de a., membri ai unei asociații (*spira*, speira – σπεῖρα) pentru cultul lui *Liber-Dionysos*. Antroponimele de pe epigrafa napocensă *(nomina Asianorum)* sînt lat., gr., traco-dacice și orientale. Este cunoscut numele conducătorului asociației – *spirachaes* (Germanus) și a celei care deținea funcția de *mater* (Epipodia).

A. Bodor, în *Dacia, N.S.*, 7, 1963, 229–230; C.C. Petolescu, în *Dacia, N.S.*, 22, 1978, 213–214; I.I. Russu, în *AIIA Cluj-Napoca*, 22, 1980, 371.

S.S.

Asiaticus (sec. 1 d.Hr.), personaj menționat într-o scrisoare a guvernatorului → T. Flavius Sabinus (50–57 d.Hr.) din → horothesia histriană a lui M. Laberius Maximus cu titlu de *praefectus* (ἔπαρχος). Predecesor al lui → Arruntius Flamma, A. îl informează pe Flavius Sabinus în legătură cu greutățile economice ale → Histriei, convingîndu-l de necesitatea acesteia de a pescui în brațul dunărean Peuce (Sf. Gheorghe) și de a aduce lemn de facle, fără plata vreunei taxe. S-a presupus că A. ar fi fost *praefectus orae maritimae* dar în lipsa oricărei mențiuni explicite despre acest titlu în Dobrogea – cum se întîmplă în alte provincii – pare preferabilă titulatura de *praefectus ripae Thraciae*.

ISM, I, 67, 68; Al. Suceveanu, în *RRH*, 13, 1974, 2, 220–222; id., în *SCIVA*, 30, 1979, 48–50.

A.S.

asiză (< fr. *assise*), strat orizontal de zidărie provenit din sistemul de construcție și avînd aceeași înălț. pe toată lung. lui. A. sînt vizibile și azi la multe din zidurile de incintă ale fortificațiilor romane și romano-bizantine, făcînd parte din sistemul lor constructiv, și la alte construcții masive precum monumentul triumfal de la → Adamclisi.

A.B.

askos (gr.), termen pentru desemnarea vaselor al căror corp turtit, gît oblic, prevăzute cu toartă, se aseamănă cu un burduf sau corpul unei rațe. Pe terit. României, cele mai vechi a. sînt cunoscute din neolitic (cultura → Gumelnița) și devin numeroase în → perioada de tranziție (în culturile Cernavodă II-Folești II) și → epoca bronzului (în → Schneckenberg, → Jigodin, → Monteoru, → Otomani etc.) (P.R.). A. se întîlnește în diverse variante în ceramica greacă-orientală (Klazomenai din a doua jumătate a sec. 6 î.Hr.), attică, cu figuri roșii sau cu firnis negru (sec. 5–4 î.Hr.), italiotă (Apulia, sec. 4–3 î.Hr. (P.A.).

R.M. Cook, *Greek Painted Pottery*, Londra, 1960, 234.

P.R. și P.A.

asociații. *În Grecia antc.* erau grupuri alcătuite de persoane particulare cu aceleași preocupări, de ordin religios (cel mai frecvent), laic, de obicei profesional, sau mixt. Admise de stat și uneori patronate chiar de acesta cu condiția să nu fie contrare legilor lui, a. aveau particularitatea de a fi fost deschise nu doar bărbaților cetățeni, ci și femeilor, străinilor de *pólis*, greci și non-greci și sclavilor. Documentate de la începutul sec. 6 î.Hr. la Athena și foarte frecvent prin inscripții și papiri în epocile elenistică și romană, a. au jucat un rol important în viața societății gr. S-au manifestat mai ales pe plan religios în legătură cu cultele oficiale sau cu unele culte nou introduse într-o *polis* de către cetățenii ei sau mai adesea de către enclave de străini. Astfel a. sînt atestate în special în marile centre comerciale cosmopolite de la Athena, Delos, Rhodos, din Egipt și din Asia Mică. A. aveau denumiri, forme de organizare și ierarhii interne variate: preoți, președinți, protectori, uneori juriști, de obicei casieri pentru administrarea fondului comun, secretari. Dispuneau de clădiri proprii (uneori de adevărate sanctuare) unde țineau adunări periodice cu sacrificii, ospețe rituale, iar uneori organizau și procesiuni. Numeroase a. observau culte cu → mistere, îndeosebi în epocile elenistică și romană. Între a. gr. mai intens documentate se numără → *thiasul*, răspîndit mai ales în Asia Mică și devenit forma tipică a a. de cult dionysiace, alături de → *bacchium* și → *speira*; a. religioase ale artiștilor dionysiaci care promovau

www.mnir.ro

muzica şi drama, numite de obicei *sýnodoi* şi grupate în confederaţii ca acelea elenistice cu centrul la Theba, la Thasos sau ca aceea favorizată de Hadrian şi persistentă cel puţin pînă în 291 d.Hr.; a. care-şi derivau numele de la acela al divinităţii adorate – ca *Athenaistaí*, *Aphrodisiastaí*, → *Heracleistaí*; a. de negustori *(émporoi)*, corăbieri *(→ naúcleroi)*, medici *(iatroí)*, profesori *(paideutaí)*, bancheri, arhitecţi, dulgheri *(téctones)*, pescari, brutari, vopsitori etc.; a. în care ajutorul reciproc pe plan profesional era dublat în mod mai pronunţat decît în n. tomane de caracterul religios (cult comun, asistenţă la funeralii). Numărul de membri ai unei a. putea varia de la 10–20 pînă la cîteva sute (thiasul bacchic de la Torre Nova avea peste 400 de membri). Pentru numărul mare şi importanţa lor în viaţa unei *pólis* este edificatoare frecvenţa a. documentate la Histria (→ *Taureastaí* adoratori ai lui → Poseidon; → *speíra* dionysiacă; *Heracleistaí* adoratori ai lui → Heracles; probabil o a. de adoratori ai → Zeilor Mari din Samothrace; → *hymnodoí*; → *gerusía*; a. medicilor, aceea a profesorilor şi aceea a dulgherilor), cît şi la Tomis (→ thias dionysiac; probabilă a. de adoratori ai lui → Sarapis, distinctă de a. „Alexandrinilor" – negustori şi corăbieri adoratori ai aceluiaşi zeu; a. de „iniţiaţi" ai → Zeilor (Mari) din Samothrace; a. de adoratori ai → Cavalerului trac; un *dumus* de fideli ai → Cybelei sau ai zeiţei orientale Anahitis; a. → dendrophorilor şi aceea de → *naúclerοi*) şi, în sfîrşit, la Callatis (de remarcat un puternic şi durabil → thias dionysiac, → gerusia, a. de *Heracleistaí* şi aceea de *philoiynegoi*, amatori de → *venationes)* (A.Ş). *La romani.* Constituirea pentru prima dată a unor a. *(collegia)* de meşteşugari la Roma a fost atribuită de tradiţie regelui Numa Pompilius (717–673 î.Hr.), deşi s-ar putea ca această ştire să consfinţească o realitate preexistentă. Alături de aceste a. s-au dezvoltat *sodalitates*, grupări cu caracter religios sau de binefacere şi, în acelaşi timp, organizatoare de reuniuni de plăcere, avînd şefi, adunări şi o jurisdicţie disciplinară. *Legea celor XII table* a consacrat starea de fapt, permiţînd membrilor din *sodalitates* de a-şi da statutul pe care-l doresc, cu condiţia să nu violeze nici o lege de ordin public. Corpurile de meseriaşi îşi primeau, se pare, statutele de la stat. La mijlocul sec. I î.Hr. au loc o reacţie a puterii de stat împotriva a. implicate în luptele politice sau adepte ale cultelor orientale şi orgiastice. Iniţial se interzicea existenţa unei a. fără autorizaţie pentru ca în 47 î.Hr. Caesar să suprime toate colegiile, în afară de cele vechi – corporaţiile profesionale existente din epoca regală – lege extinsă şi în provincii. La începutul Imp., *lex Iulia de collegiis* menţinea vechile corpuri de meserii, în afara cărora nici o a. nu era permisă fără aprobarea Senatului. Treptat au apărut însă şi excepţii. Astfel printr-un *senatus-consultum* anterior anului 133 d.Hr. pentru Roma şi Italia şi printr-un rescript al lui Septimius Severus pentru provincii se favorizau a. de oameni săraci *(collegia tenuiorum)*, care puteau să se adune o dată pe lună pentru plata cotizaţiilor *(stipes)* şi chiar mai des pentru a celebra sărbători sau ceremonii religioase, cu condiţia să nu desfăşoare activităţi ilicite. Sclavilor şi străinilor *(peregrini)* li se admitea alcătuirea numai a unor colegii funerare. Sub cele două forme, a. meşteşugăreşti *(collegia opificum)* şi ale săracilor *(collegia tenuiorum)*, cărora în fapt nimic nu le restrîngea activitatea la grijile funerare, a. s-au multiplicat, favorizate îndeosebi de Traianus, Antoninus Pius, Pertinax şi Severus Alexander. Fenomenul a fost favorizat şi de înmulţirea susţinută începînd cu a doua jumătate a sec. I d.Hr. a colegiilor de augustali, care au jucat un mare rol în viaţa celorlalte a. Constituirea provinciilor Moesia şi Dacia avînd loc în această perioadă de nou avînt al vieţii corporatiste, atestările de asemenea organizaţii sînt relativ numeroase. Augustalii aveau a. puternice, documentate epigrafic la Apulum (două organizaţii), Potaissa, Napoca, Sarmizegetusa şi Drobeta. Dintre a. meşteşugăreşti sînt cunoscute cele ale fabrilor la Apulum (două organizaţii), Sarmizegetusa, Tibiscum, Drobeta, ale aurarilor la Germisara şi Ampelum, ale navigatorilor la Apulum şi Axiopolis, ale utricularilor la Marga (jud. Caraş-Severin) şi Călugăreni (jud. Mureş), a lecticarilor la Sarmizegetusa, a dendroforilor şi a centonarilor la Apulum. Negustorii au constituit grupări proprii, inscripţiile menţionînd *negotiatores provinciae Apulensis* (la Sarmizegetusa) şi a. etnico-religioase *Galatae* (la Napoca şi Germisara), collegium *Pontobithynorum* (la Apulum) şi *spera* Asianilor (la Napoca). A. de tip *collegia tenuiorum* se cunosc în zona auriferă; *collegium k(astelli) Baridustar(um)*, cu caracter etnic, şi colegiul lui Iupiter Cernenus din *statio Resculum*. Ultimul era dizolvat la 9 febr. 167 d.Hr. prin lichidarea patrimoniului său din cauza lipsei cotizanţilor de la îndatorire, ceea ce ilustrează faptul că personalitatea juridică a acestui tip de a., pe care statul putea s-o recunoască sau s-o retragă, era legată de dreptul de a avea un patrimoniu *(ius arcam habendi)*. Ansamblul bunurilor era girat fie de un *servus actor* fie de un *actor* sau *syndicus* liber. A. meşteşugăreşti se caracterizau prin stabilitate şi organizare riguroasă, în parte inspirată de cea militară, avînd steag propriu, un comandant *(praefectus)* şi casieri *(quaestores)*. Erau divizate în decurii, conduse de *decuriones*, care formau consiliul a. *(ordo)*, în fruntea căruia se aflau *magistri*. Fiecare asociaţie şi decuriile ei în parte aveau patroni dintre membrii administraţiei locale sau dintre augustali; aceştia construiau sau reconstruiau din banii lor sediile *(aedes* sau *schola)* şi sălile de ospeţe, acordau facilităţi şi imunităţi necesare activităţii a. La ospeţe patronii erau cinstiţi cu *honor dupli* sau *dupla sportula* (porţie dublă). A. aveau dreptul de acţiune în justiţie; din surse epigrafice se cunoaşte existenţa unui avocat *(defensor)* al negustorilor din Dacia Apulensis şi unul al lecticarilor din Sarmizegetusa. Începînd cu domnia lui Septimius Severus subofiţerii puteau să se reunească în colegii sau *scholae*, în Dacia fiind atestate *schola speculatorum*, la Apulum, *schola ordinatorum*, la Căşeiu (jud. Cluj), *schola decurionum*, la Ilişua (jud. Bistriţa-Năsăud) şi *collegium duplicariorum*, la Slăveni (jud. Olt). În sec. 3 se generalizează practica însărcinării unor colegii cu servicii publice care aduceau membrilor anumite imunităţi, fiind astfel alăturate adm., pentru a fi

www.mnir.ro

apoi incluse în aceasta; în Dacia se pare că principala sarcină era stingerea incendiilor. Dezorganizarea vieții orășenești odată cu retragerea aureliană a fost însoțită de dispariția organizațiilor corporatiste. În regiunile rămase sub control roman, a. urmează evoluția observată la nivelul întregului Imp. Statul intervine tot mai insistent pentru a impune ca fiecărui serviciu public, fiecărei nevoi economice să-i corespundă o grupare de contribuabili. Populația din majoritatea orașelor era divizată în colegii atașate unui serviciu *(munus)*, unei *functio* municipală, provincială sau de ordin general, fie administrativă, fie economică. Cel mai îndeaproape controlate de către stat erau a. legate de aprovizionarea marilor orașe: *navicularii* (corăbierii), *pistores* (brutarii) și *suarii* (măcelarii). În plan general, colegii vechi sau noi, aservite de stat, ajung să lucreze sub controlul și, de obicei, pentru profitul imediat al acestuia. Libertatea individuală a fost restrînsă succesiv pînă la obligativitatea consacrării pentru *munus*-ul stabilit, interzicerea practicării altei profesii menite să-l deturneze pe individ de la îndatorire, grevarea bunurilor moștenite în afara corporației cu mari impozite, stabilirea eredității în funcția colegială, aplicată nu numai oamenilor ci și bunurilor. Pentru această perioadă se cunoaște, datorită unei inscripții, existența la Tomis a corporației măcelarilor, care participă la construirea unei porțiuni a zidului de incintă în cadrul acțiunii de refacere a sistemului defensiv al orașului în prima jumătate a sec. 6. V. și *meșteșuguri* și *portorium* (E.N.).

Fr. Poland, *Geschichte des griechischen Vereinswesens*, Leipzig, 1909; *ISM*, I, nr. 57; vocile indicate, cu bibl.; J. Declareuil, *Rome et l'organisation du droit*, Paris, 1924, 47, 168–172, 351–359; J. Gaudemet, *Institutions*, 709–710, 565–566; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 39, 41, 44, 82, 96–98, 109, 132, 155–157; 164, 197, 271, 295, 359; A. Suceveanu, *VEDR*, 142; R. Ardevan, în *AMN*, 15, 1978, 162–172; id., în *AMN*, 16, 1979, 87–92.

A.Ş. și E.N.

Asparuch (Isperich) (644–701), primul han al → bulgarilor de la Dunărea de Jos. Era fiul lui Kubrat, ultimul han al „Bulgariei celei mari" de la N de Marea Neagră. Cedînd presiunii chazarilor, A., în fruntea unei ramuri a bulgarilor, s-a refugiat spre V, poposind în regiunea de stepă → Ongl *(Onglos* = „Buccag", „Unghi") de la N de Delta Dunării (cca 660), de unde a început să atace și să jefuiască terit. bizantine de la S de fluviu. În 680 împ. → Constantin IV a pornit cu flota o campanie împotriva bulgarilor lui A., dar fără succes. După victorie, bulgarii au trecut Dunărea cel mai probabil pe la vadul de la → Noviodunum, înaintînd de-a lungul Dobrogei de astăzi pînă în regiunea orașului Varna, unde au supus uniunea celor „șapte triburi slave", stabilite mai înainte aci ca federate ale Imp. Bizantin. Atacînd în continuare Imp. Bizantin, Constantin IV a fost silit să încheie cu A. un tratat de pace, în schimbul unui tribut anual (681). Astfel a luat ființă formația statală protobulgară cu capitala la Pliska, avînd în frunte pe hanul A. (681). Aceasta se întindea spre S pînă la Haemus, la V pînă la rîul Isker sau Timoc, la E pînă la Marea Neagră, iar spre N granița o forma teoretic Dunărea. Nu există nici o dovadă că „statul" lui A. ar fi înglobat vreun terit. de la N de Dunăre. De altfel în tratatul din 681 nu ae menționează cedarea de către Imp. Bizantin a nici unui fel de terit., însemnînd că, în teorie, potrivit obiceiului mai vechi, li se recunoștea bulgarilor dreptul de „federați", terenul pe care se așezau fiindu-le încredințat numai pentru pază, în schimbul obișnuitului tribut anual (Theophanes, 357, 27; 359, 20; Nikeph. Patr., 34, 6, 35, 24).

Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, 108; II, 75–76; *DID II*, 441–442; *DID III*, 23–24; S. Mihajlov, în *Arheologija – Sofia*, 3, 1976, 71–73; D. Angelov, în *Enzykl. zur Frühgeschichte Europas* (Arbeitsmaterial), Berlin, 1980, 57; *Istorija na Bălgarija*, II, Sofia, 1981, 95 și urm.

I.B.

Asperdos (S Asiei Mici, Turcia), cetate gr. în Pamphylia, întemeiată în sec. 7– 6 î.Hr. pe rîul Eurymedon. A cunoscut o deosebită prosperitate în epoca elenistică în legătură cu comerțul caravanier și a rămas înfloritoare în vremea Imp. Roman. O tetradrahmă de tip Alexandru cel Mare emisă la A. în 207– 206 î.Hr. a fost descoperită la Viișoara Mică (com. Tesluiu, jud. Dolj). Un veteran din → *legiunea I Italica*, de la Novae, originar din A. sau împrejurimi, după → *honesta missio* a devenit proprietar la → Sucidava, dacă nu cumva a călătorit ulterior în cetatea de la noi. O monedă de bronz emisă sub → Macrinus la A. s-a descoperit la → Șipote într-un mormînt din sec. 4.

O. Toropu, O. Stoica, în *Materiale*, 9, 1970, 491, nr. 1; Gh. Poenaru-Bordea, în *SCN*, 7, 1980, 198; D. Tudor, *OR*[4], 344; C. Stavru, în *Pontica*, 5, 1972, 236; R. Ocheșeanu, *ibid.*, 487, nr. 3.

G.P.B.

assarion (gr.), monedă de bronz emisă în perioada Imp. Roman în vechile colonii gr. și în unele municipii romane în mediu gr. care primesc dreptul de emitere. Denumirea este atestată de monedele din Chios și din alte cetăți precum și de texte literare. Multiplii a. erau notați cu sigle de valoare în litere gr. pe rv. monedelor: B (2), Γ (3), Δ (4) și E (5), frecvente pe emisiunile orașelor vest-pontice, Tomis, Callatis și Histria, precum și pe monedele altor cetăți mai apropiate sau mai îndepărtate care au circulat în Moesia Inferior și în Dacia.

B. Pick, K. Regling, I, 2, 623–625.

G.P.B.

Astion (sec. 3), tînăr din Asia Mică convertit la creștinism de preotul → *Epictet*. Împreună cu acesta s-a refugiat pe la 290 în regiunea Deltei Dunării, la → *Halmyris* (= *Salmorus*, probabil cetatea de la Murighiol, jud. Tulcea). Aici au continuat propaganda religioasă, convertind la creștinism pe mulți păgîni, motiv pentru care au fost închiși, torturați și decapitați, în timpul lui →

www.mnir.ro

Diocleţian, între 290–300 d.Hr., fiind printre cei mai vechi martiri de pe terit. Dobrogei.

H. Delehaye, în *BSH*, 14, 1928, 1–5; R. Netzhammer, *Epiktet und Astion, Diokletianische Märtyrer am Donaudelta*, Zug, 1936, 3–22; *DID II*, 380; Al. Suceveanu, M. Zahariade, în *Dacia, N.S.*, 31, 1987, 87–96.

I.B.

astragal (gr.). **I.** Unul dintre cele şapte oase care formează tarsul; talus; os de încheieturĭ, arsic. zar; sensul din urmă este dat de numele osului din care se făceau iniţial aceste obiecte de joc în antic., de formă naturală sau prelucrate, aşa cum s-au descoperit şi în aşezările antc. şi feudale timpurii de la noi. V. şi *arsic.* **2.** (În arhit. greco-romană), mai ales în → ordinul ionic, era un element decorativ profilat de secţiune semicirculară separînd → capitelul de → coloană, şi ţinînd de obicei de cea din urmă. Numele de **a.** este folosit şi pentru un element component al unui motiv decorativ arhitectonic în relief, de obicei alternat cu → ove sau perle, care marchează trecerile de la un prof1l la altul sau de la un registru la altul, ca, spre exemplu, în cazul piesei de → antablament tomitane purtînd numele guvernatorului → *M. Servilius Fabianus* din 161–162 d.Hr.

LA, 64; G. Bordenache, *Sculture*, nr. 300.

A.B.

astrologia. Această *scientia sideralis* (lat.; „ştiinţă siderală"), învăţătura despre influenţa stelelor asupra vieţii Pămîntului şi osroenilor, care încerca totodată să afle viitorul acestora din poziţia astrelor, a apărut în Mesopotamia. Gr. au cunoscut-o mai bine de pe la începutul epocii elenistice, cînd s-a răspîndit şi în Egipt. La romani a ajuns, pe cale orientală şi greco-orientală, prin sec. 2 î.Hr. şi a fost iniţial respinsă şi chiar interzisă oficial în 139 î.Hr., după care însă a pătruns cu succes la Roma. Un rol important în acest sens, împreună cu influenţa elenistică în general l-a avut şi filosoful Poseidonios din Apameea (Syria). De altfel, pe la începutul sec.1 î.Hr., el fusese audiat în insula Rhodos de mulţi romani, între care şi Cicero şi Pompei. Ulterior, înşişi împăraţii romani, cu puţine excepţii, au acceptat **a.**, s-au arătat interesaţi de ea şi chiar au favorizat-o, cu deosebire cei din dinastia Severilor, mai ales Alexander Severus, şi familiile lor. Succesul **a.** la Roma s-a datorat, în acea vreme, şi femeilor din aristocraţia romană, inclusiv împărătese care, deosebit de interesate în **a.**, au încurajat-o şi i-au protejat pe astrologi. Favorizată şi de pătrunderea în Imp. a cultelor orientale, **a.** a proliferat o întreagă literatură, chiar tratate, pînă spre sfîrşitul Imp. Bizantin. Apoi, cu influenţe indirecte arabe, care la rîndul lor aveau la origine scrieri greco-orientale, s-a transmis pînă în evul mediu şi mai departe, deşi încă din timpul Imp. Roman tîrziu a decăzut mult, în special datorită răspîndirii creştinismului. În funcţie de scopul şi obiectul examinării (constelaţiilor şi planetelor cu semnele lor specifice din zodiac etc.), exista o **a.** universală şi una individuală, ultima legată de horoscop, adică privind viitorul individului în funcţie de poziţia astrelor în momentul naşterii. Pentru ţinuturile Dunării de Jos, de notat că → Hadrian, pe cînd se afla în Moesia ca tribun al *leg. V Macedonica* (în 95 d.Hr., cantonată atunci la Oescus), a consultat un astrolog, de la care a aflat date despre viitoarea sa domnie. Reflexe ale **a.** sînt reperabile şi în cadrul analizei vieţii spirituale din provinciile Dacia şi Moesia, mai ales în epoca Severilor, cînd cultele orientale au luat o amploare deosebită. Selectarea lor se arată mai dificilă din cauza aspectelor sincretice. Se observă persistenţa **a.** chiar şi în sec. de avînt al creştinismului. Astfel, prin sec. 5, în provincia Scythia Minor, pe placa funerară a doi logodnici creştini, Alexandru şi Alexandria, părinţii au pus să fie săpat în piatră: „...au trecut în lumea astrelor murind în acelaşi ceas...". Exemplu pentru o credinţă preluată de creştini din fondul anterior încă viabil, inscripţia dobrogeană reprezintă prin fragmentul citat un document unic şi ca aspect particular al transmiterii tîrzii a unor elemente de **a.** A. face parte integrantă din istoria civilizaţiei, întrucît a lăsat urme puternice, transmise pînă în civilizaţia modernă, fie şi dacă avem în vedere, între altele, numai cuvinte ori expresii folosite şi astăzi în limbajul curent, ca „jovial" (avînd la origine ideea şansei celui ce s-a născut sub semnul lui Iupiter), sau, mai cu seamă, numele zilelor săptămînii din lb. germanice şi romanice (deci şi româna), avîndu-şi originea indirectă în **a.** chaldeeană (babiloniană), de la numele de zei ale planetelor, trecute prin filieră latină şi cu unele modificări creştine. Astfel, în numele celor şapte zile recunoaştem Luna şi Soarele încadrînd, în ordinea ştiută de toată lumea astăzi, pe Marte, Mercur, Iupiter, Venus şi Saturn.

E. Riess, în *RE*, 2, 1896, col. 1802–1828; *LA*, 64–65 şi 446; *ECR*, 106; *SHA*, I, 4 (Hadrian); *IGLR*, nr. 210 = *MPR*, nr. 73.

A.B.

asturii, (lat. *Astures*), populaţie iberică din N Spaniei, vecină cu callaicii şi cantabrii, locuind într-o regiune muntoasă. Au opus rezistenţă îndîrjită Romei, lichidată abia în 20–19 î.Hr. de Agrippa, în vremea lui Augustus, care conduse şi personal luptele împotriva lor în 27–26 î.Hr. dar fără prea mult succes. O romanizare profundă şi rapidă a avut loc în perioada imediat următoare **a.** fiind recrutaţi în trupele auxiliare romane. *Ala I Asturum* este atestată în 99 d.Hr. în Moesia Inferior unde se afla din vremea lui → Vespasian şi apoi în Dacia, unde, după ce participă la → războaiele lui Traian se află cantonată la → Hoghiz, cu un detaşament la Boroşneu Mare.

A. Aricescu, *Armata*, 5–51; Cr. Vlădescu, *ARDI*, 38.

G.P.B.

asylia (gr.), inviolabilitate a unei persoane sau a unui loc, protecţie împotriva privării de libertate şi de avere, asigurată de dr. public şi de cel religies. **A.** era recunoscută unor sanctuare care puteau constitui şi loc de refugiu pentru persoane urmărite de lege şi era uneori clauză a tratatelor dintre state, sau se acorda cu titlu individual, pentru a se

www.mnir.ro

evita confiscarea de bunuri și violența împotriva cetățenilor și metecilor respectivi. La Histria, Tomis și Callatis, străinilor li se acorda cu regularitate prin decretele de → proxenie dreptul de a intra și de a ieși din portul cetății respective feriți de confiscarea persoanei și averii lor, atît în vreme de pace, cît și în vreme de război.

E. Schlesinger, *Die griechische Asylie*, 1933.

A.Ș.

așchie, fragment de rocă (silex, obsidiană etc.) obținut din cioplirea unui bulgăre sau unui nucleu. Lăț. unei așchii este egală sau mai mare decît jumătatea lung. piesei.

A.P.

așezare (în arheol.), loc pe care se păstrează urme de locuire ale oamenilor în vechime. Pe teritoriul țării noastre se cunosc mai multe tipuri de a. începînd din epoca neolitică, fiecare în direct legătură cu caracterul activității economice și cu organizarea socială a comunității respective. A. din perioada timpurie a epocii neolitice se aflau pe margini de terase joase sau pe grindurile de lunci și erau alcătuite din cîteva locuințe de suprafață de formă rectangulară, fără sistem de apărare. A. de acest tip, rar și cu șanț de împrejmuire (→ Vădastra) s-au menținut, pe aproape tot întinsul țării, pînă spre sfîrșitul neoliticului mijlociu, cînd s-au produs modificări importante, atît în privința tipurilor de locuințe, cît și în ceea ce privește tipul de a. Acestea din urmă au început să fie ridicate pe margini de terase înalte, pe locuri mărginite de pante abrupte și, adesea, prevăzute cu șanț de apărare. Din cauza trecerii la viața sedentară, a. au fost locuite vreme mai îndelungată, formîndu-se straturi de cultură mai groase. Datorită suprapunerii mai multor așezări pe același loc s-au format → *tell*-urile cu straturi de cultură foarte groase (→ Hîrșova, 12 m grosime). Comunitățile au început să pătrundă tot mai adînc în zonele colinare și să-și înalțe a. atît pe terasele din preajma apelor, cît și pe boturi de deal și chiar pe vîrfurile acestora. În neoliticul tîrziu, mai ales, datorită pătrunderii unor grupuri de comunități din stepele nord-pontice în E și mai cu seamă în S țării noastre, majoritatea a. au fost fortificate prin șanțuri de apărare, completate uneori cu valuri de pămînt. Uneori populația autohtonă a fost nevoită să se retragă din unele zone în ținuturi mai ferite. Astfel, comunitățile culturii Cucuteni s-au retras, în parte, înspre V și N Moldovei și cele ale culturii Gumelnița deplasate, în mare parte, în V și N–V Munteniei, și-au organizat a. de cu totul alt tip decît cele obișnuite. Au utilizat a. circulare înconjurate de șanț și val de pămînt, iar în interiorul incintei se construiau locuințele și anexele lor. Organizarea interioară a a. a fost diferită. În S, în aria de răspîndire a culturii Boian, fazele tîrzii, locuințele erau construite în șiruri regulate. În etapa finală s-a trecut la construirea locuințelor în grupuri de cîte 3–4. În aria culturii Gumelnița, locuințele din cadrul a. (→ Căscioarele) erau dispuse tot în grupuri. În Moldova de V, ca și în arealul → Tripolie, sînt documentate a. cu locuințele dispuse în cerc. La Radovanu, după toate probabilitățile, purtătorii culturii Gumelnița au folosit și a. *deschise*, situate pe pante line sau pe terase, în imediata vecinătate a a. *fortificate* (care serveau, la nevoie, drept loc de refugiu). Pe întinsul țării se cunosc și rare așezări pe ostroavele din mijlocul lacurilor Dunării sau din mijlocul fluviilor (Insula Banului). Urme de locuire sezonieră, în locuințe izolate, s-au descoperit atît pe malul unor lacuri, cît și în unele peșteri din Munții Carpați, Apuseni și Dobrogea (E.C.). În perioada de tranziție la epoca bronzului comunitățile trec, datorită mutațiilor etno-culturale de la sfîrșitul eneoliticului, la o economie predominant pastorească. A. sînt mai puțin durabile, situație care se reflectă cel mai clar în cadrul ariei culturii → Coțofeni. A. cu depuneri groase, de durată mai lungă, sînt relativ rare, mult mai numeroase fiind cele vremelnice, răspîndite în Cîmpia Dunării, în zonele deluroase sau chiar muntoase. Aceeași economie bazată în special pe creșterea animalelor se menține și în perioada bronzului timpuriu determinînd, cu puține excepții, existența de scurtă durată a a. (ex., cultura → Glina). În perioada bronzului mijlociu, culturile evident mai avansate sub toate aspectele, realizează din nou echilibrul între agricultura primitivă și creșterea vitelor. În ariile lor bine conturate, a. sînt în general asemănătoare, cu unele trăsături proprii fiecăreia, determinate și de mediul natural. În aria culturii → Otomani se remarcă a. puternic fortificate cu șanț și val. În aria → Monteoru din zona dealurilor subcarpatice, din Muntenia și Moldova, erau ocupate înălțimi fortificate natural, avînd uneori și amenajări artificiale (șanț și val). Acestea constituiau puncte de refugiu pentru locuitorii unor a. deschise din împrejurimi. A. culturii → Tei ocupau spații întinse cu locuințe dispersate. A. fortificate nu sînt cunoscute în aria culturii Tei. În Dobrogea, Bărăgan și parțial în Moldova, morminte tumulare cu inventar specific atestă, pentru perioada bronzului timpuriu și mijlociu, populații semi-nomade originare din stepele nord-pontice, ale căror a. efemere n-au putut fi încă sesizate. În perioada bronzului tîrziu, a. reflectă mai puțină stabilitate precum și unele interferențe culturale. În Moldova cultura → Noua, în Dobrogea și Bărăgan cultura → Coslogeni, se caracterizează prin grupuri de a. mici, de aspectul unor sălașe (→ cenușare), asemănătoare celor din cultura Sabatinovka din stepele NV pontice. În perioada hallstattiană timpurie, care reflectă mari progrese (sub aspect economic, social, cultural), multe a. de mari dimensiuni erau fortificate cu șanțuri și valuri de pămînt. Mai bine cunoscute sînt în prezent cele din Transilvania și din Dobrogea. În perioada hallstattiană mijlocie, accentuîndu-se activitatea pastorească, predomină a. de durată mai scurtă, unele numai sezoniere (ex., cultura → Basarabi). În perioada hallstattiană tîrzie, a. sînt mai puțin cunoscute și evident foarte rare în E și S–E României. Imaginea incompletă a acestei perioade corespunde realităților istorice determinate de pătrunderea sciților. Marile cetăți de refugiu din Moldova din sec. 6–4 î.Hr. manifestă reacția populației geto-dacice împotriva pericolului scitic (S.M.). În cursul celei de a doua epoci a fierului, pe o mare parte din întinderea

www.mnir.ro

țării, se constată existența unor complexe arheologice geto-dacice alcătuite din mai multe a. simple, deschise (fără sistem de apărare) avînd în zona respectivă o a. întărită (cu șanțuri și valuri de apărare) în interiorul căreia se refugia în caz de nevoie populația din a. deschise. În diferite zone ale țării, terenurile pe care localnicii au observat existența urmelor unor a. din vechime au fost denumite de către aceștia silișți, iar a. fortificate cu șanțuri (uneori și cu valuri de pămînt) cetățui, grădiști sau horodiști (E.C.). V. și *colonia, dava, fortificații, municipiu, oraș, pagus, polis, sat.*

D.V. Rosetti, în *Urbanismul*, 9, 1932, 96–102, 176–188; S. Morintz, în *SCIV*, 13, 1962, 2, 273–282.

E.C. și S.M.

Atala *fiul lui Tzeiuk*, nume turanice, înregistrate de o inscripție funerară creștină în lb. gr. din → Tomis (sec. 5– 6). A. făcea parte dintr-o unitate militară de arcași a Imp. Roman de Răsărit. Ambele nume arată pe de o parte pătrunderea creștinismului în rîndurile nomazilor ajunși pînă la → Tomis, pe de alta indică din ce elemente se compunea armata romană din Scythia Minor în sec. 5– 6. Este greu de precizat dacă cei doi turanici erau → huni, → protobulgari sau → kutriguri.

MPR, 57–58; *IGLR*, nr. 41.

I.B.

Atanaric v. **Athanaric**

Atatinus Modestus, Quintus (sec. 1 d.Hr.), unul dintre primii → *praefecti* ai → flotei dunărene romane *(→ Classis Flavia Moesica)*, cca 80–98 d.Hr., probabil ultima și cea mai înaltă funcție a lui, înaintea căreia în cariera sa fusese pe rînd → *praefectus fabrum* de două ori, *tubicen sacrorum, flamen Romae.*

CIL, IX, 3609; H.G. Pflaum, *Carrières*, 1068; Em. Condurachi, în *Limes*, IX, 86.

A.B.

Ateas v. **Atheas**

Atelkuzu (<ung. arhaică *Etel-Küzü;* ținutul „dintre rîuri", „Mesopotamia"), terit. menționat de Const. Porph. (*De adm. imp.*, 38/30 și 40/24) ca locuit mai înainte de maghiari și apoi, către mijlocul sec. 10, de către pecenegi. Despre aceeași regiune Const. Porph. (*op. cit.*, 38/66–71) adaugă că prin ea curg rîurile Baruh, Kuvù, Trullos, Brutos și Séretos, identificate de majoritatea specialiștilor cu Niprul, Bugul, Nistrul, Prutul și Siretul, ceea ce a dus la localizarea probabilă a terit. A. între cursurile inferioare ale Niprului și Siretului sau numai la jumătatea meridională a zonei cuprinse între Nistru și Siret.

Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, 77; Const. Porphyrogenitus, *De administrando Imperio*, II, Commentary, ed. R.J.H. Jenkins, Londra, 1962, 148; P. Diaconu, *Les Pétchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, 11–13, 19, 25, 34–36.

I.B.

Atena v. **Athena**

Athanaric (Atanaric) (?– 381 d.Hr.), fiul lui Aorich, nepotul lui Ariaricus, conducător al goților thervingi (vizigoți), menționat cu titlul de *judex potentissimus* (Amm. Marcell., XXVII, 5). A condus confederația de triburi vizigote, care, în calitate de federați ai Imp. Romnu, s-au așezat în regiunile extracarpatice și în SE Transilvaniei. A sprijinit pe Procopius împotriva lui Valens care a purtat trei campanii de pedepsire împotriva lui A. (367– 369) în urma cărora a fost încheiat un → *foedus* între romani și vizigoți. În anul 375 d.Hr., surprins de înzecurile hunilor pe Nistrul mijlociu, A. s-a retras și a ridicat un val de pămînt cu șanț de apărare (identificat în S Moldovei cu valul dintre Ploscuteni și Siret). În fața presiunii hunilor s-a retras în → Caucaland *(ad Caucalandensem locum*, Amm. Marcell., XXXI, 2), regiune localizată în zona de curbură a Carpaților Răsăriteni și SE Transilvaniei. I s-a atribuit tezaurul de la → Pietroasele. Pe plan intern a organizat persecuții împotriva goților creștini de rit arian; între alții a martirizat pe → Sava Gotul (*Patr. gr.*, XXXII, CLV, CILV). Moare la Constantinopol în ian. 381 d.Hr.

L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, München, 1969; H. Wolfram, *Geschichte der Goten*, München, 1979.

G.D.

Atheas (Ateas; Ataias), rege scit din sec. 4 î.Hr. Poate sub presiunea sarmaților, a pătruns, în fruntea unei uninni tribale, la S de Dunăre, în Dobrogea, unde i-a opus rezistență → *rex Histrianorum*. Este vorba de un rege al populației getice de la Dunărea de Jos, mai degrabă decît un rege al triballilor, cum s-a propus, considerîndu-se textul (Iustin IX, 2) corupt, și în nici un caz un rege al cetății Histria. Prin intermediul cetății Apollonia Pontica, A. a făcut apel la ajutorul regelui Macedoniei Filip II, în timp ce acesta asedia cetatea Byzantion. Este sigur că evenimentul s-a petrecut după 342/341 î.Hr. cînd Apollonia s-a supus regelui, fiind vorba foarte probabil de 340 î.Hr. cînd asediul abia menționat era în plină desfășurare. Urmărind să-și asigure pentru sine întreaga moștenire a regatului odrys, în acest caz, ca și în altele, printr-un rege clientelar, Filip II a trimis în sprijinul lui A. un contingent macedonean. Cum între timp „regele histrienilor" murise, A. a lăsat la vatră pe macedoneni fără să-i plătească. Pe fondul unor preocupări ținînd de suveranitatea terit. de la S de gurile Dunării, oglindite de izvoare, cînd ne informează de intenția lui Filip II de a ridica acolo un monument și de opoziția sciților în a-l lăsa să treacă, ei amenințînd chiar cu transformarea monumentului în săgeți, are loc expediția victorioasă a regelui macedonean din 339 î.Hr. (Iustin, *loc. cit.*; Iul. Front., *Strat.*, II, 814). A. a căzut în luptă la vîrsta de peste nouăzeci de ani (Lucian din Samosata, *Oameni cu viață lungă*, 10, după Demetrios din Callatis). Învinși, sciții par să nu mai fi jucat în perioada imediat următoare vreun rol cît de cît important în Dobrogea, dar nici prezența macedonenilor nu a fost mai trainică pe fostul hotar nordic al regatului odrys. Filip II, după conflictul cu triballii, orientîndu-și politica spre

www.mnir.ro

Grecia şi, după constituirea Ligii de la Corinth, pregătirii războiului cu Persia. O eventuală distrugere a Histriei în contextul luptelor dintre A. şi Filip II are încă nevoie de dovezi suplimentare. Există monede de argint purtînd numele A. în două variante: cu capul lui → Herakles tînăr şi blana leului sau capul zeiţei → Artemis pe av., avînd pe rv. ambele, un călăreţ scit trăgînd cu arcul şi numele dinastului scris *ATAIAΣ*, pe primele, sau *ATAIA*, pe celelalte. Cele din urmă au pe rv. jos, literele *KAA*, foarte probabil începutul numelui cetăţii → Callatis. În legătură cu aceste monede s-au emis numeroase opinii şi discuţia nu este încheiată. Considerate chiar în totalitate false, par a fi totuşi, în mare parte măcar, originale. S-a presupus că prima emisiune ar fi fost comandată, eventual, prin callatieni la → Heracleea Pontică, cealaltă fiind executată în atelierul cetăţii dobrogene, dar acolo ea ar precede în mod destul de ciudat cele mai vechi monede autonome. Posibilitatea ca aceste monede să aparţină unui alt A. dintr-o perioadă sensibil mai tîrzie, este de avut în vedere, ţinînd seama de existenţa emisiunilor regilor sciţi din S Dobrogei din sec. 2 î.Hr. (începînd poate ceva mai devreme şi continuînd uşor mai tîrziu). Dacă metalul, deşi majoritatea monedelor abia amintite sînt din bronz, nu constituie un impediment, existînd o emisiune de argint a lui → Sariakes, lipsa titlului regal pe piesele cu numele A. pare a se opune unei încadrări certe în această vreme tîrzie cînd nu lipseşte niciodată. Problema eventualităţii existenţei unui A. II rămîne însă deschisă, ca şi cea a încadrării sale cronologice.

J. Kaerst, în *RE*, I, col. 189–190; P. Nicorescu, în *Dacia*, 2, 1925, 22–28; A. Momigliano, *Athenaeum*, 11, 1933, 336 şi urm.; M. Coja, în *SCIV*, 15, 1964, 383–398; J. Harmatta, în *Acta Ant. Arch.*, 13, 1970, 1–131; P. Alexandrescu, în *StCl*, 9, 1967, *85–91; D.M. Pippidi*, în *StCl*, 14, 1972, 213–220; G.F. Hill, în *NC*, 1912, 137; A. Rogalski, în *Izvestija-Varna*, 10, 1955, 119–125; V.A. Anohin, în *NSf*, 2, 1965, 3–15; D.B. Şelov, în *NSf*, 2, 16–40; id., în *Eirene*, 9, 1971, 31–48; T. Gherasimov, în *Izvestija-Sofia*, 30, 1967, 181–186; A. Rogalski, în *Izvestija-Varna*, 10, 1970, 3–19; T. Gherasimov, *ibid.*, 7, 1972, 3–16.

G.P.B.

Athena (Athenae) (Atena)1. (gr. Ἀθῆνα), cetate stat *(pólis)* – cu rol important în istoria Greciei antc. Pe → acropolă sînt atestate locuiri de la sfîrşitul epocii neolitice şi din epoca micenian㠹. Populaţia, preponderent ioniană, a fost ferită de migraţia doriană (sec. 12 î.Hr.). Epocile protogeometrică (sec. 11–10 î.Hr.) şi geometrică (sec. 10–8 î.Hr.) sînt documentate prin celebrele necropole din zona Kerameikos. În sec. 8 î.Hr. s-a produs unirea micilor comunităţi din Attica sub supremaţia A., condusă de regi. În epoca arhaică (sec. 8–6 î.Hr.) s-a instaurat regimul aristocratic. Regimul democratic, structurat progresiv prin legile lui Solon (cca 594 î.Hr.) şi mai ales prin reformele lui Clisthene (507 î.Hr.) şi ajuns la dezvoltarea sa deplină în urma reformelor lui Ephialtes şi Pericles, a favorizat puternic dezvoltarea meşteşugurilor şi a comerţului maritim, iar din timpul tiraniei lui Pisistrate şi a fiilor săi (sec. 6 î.Hr.) a început şi perioada marii înfloriri culturale a A. (poeţii Simonides şi Anacreon; edificii publice; ceramică pictată; sculptură; → sărbători). După războaiele medice (490; 480–479 î.Hr.), A. a devenit cea mai mare putere maritimă din Grecia (în 478 î.Hr. organizează Liga maritimă de la Delos) şi cel mai strălucit focar de civilizaţie şi cultură (acropolă, Eschil, Sofocle, Euripide, Fidias, Ictinos, Polygnotos). Deşi războiul peloponesiac (431–404 î.Hr.) şi luptele pentru hegemonie în Grecia din sec. 4 î.Hr. au slăbit-o politic şi economic, A. a rămas totuşi principalul centru de cultură (Socrate, Platon, Aristotel, Isocrate, Demosthenes), iar după înfrîngerea de către unanednneni (338 î.Hr.), unul dintre cele mai importante din lumea elenistică. Şi-a păstrat acest prestigiu şi după cucerirea de către romani (86 î.Hr.), pînă în 529, cînd → Iustinian i-a închis şcolile de filosofie. Multiplele influenţe exercitate de A. pe plan economic, politic, instituţional şi cultural s-au resimţit în întreaga lume gr., inclusiv în cetăţile din Pontul Euxin (→ Pericle, → Histria, → Callatis, → ceramică). **2.** (gr. Ἀθήνη Ἀθηναία /Ἀθήνα), (în rel. gr.), una dintre cele mai importante divinităţi. Atestată încă din epoca bronzului, prin textele miceniene, avea atribuţii foarte variate. A. era zeiţă protectoare a cetăţii (în mod particular a → A.I.), atît în război – cînd inspira curajul chibzuit şi asigura victoria –, cît şi în vreme de pace – cînd ocrotea culturile agricole, meşteşugurile (în special torsul şi ţesutul) şi, ca personificare a înţelepciunii şi a inteligenţei creatoare, patrona filosofia, ştiinţa, artele, elocvenţa, adunările. Romanii au identificat-o cu → Minerva. Conform mitologiei, A. s-a născut din capul lui → Zeus, a luptat cu titanii şi cu Gorgona; a cîştigat competiţia cu → Poseidon pentru stăpînirea Atticii, dăruind locuitorilor măslinul pe care zeii l-au considerat mai util decît calul oferit de Poseidon. A. are epitete nenumărate, între care *Parthenos* („Fecioara"), *Promachos* („Care luptă în primele rînduri"), *Polias* („Apărătoarea cetăţii"), *Nikè* („Victorioasa"), *Ergané* („Lucrătoarea"). Sărbătorile cele mai renumite erau marile *Panathenee* de la Athena (→ sărbători), iar cel mai celebru sanctuar era Pantheonul (→ acropolă). Atributele zeiţei erau coiful, egida, lancea, măslinul, bufniţa, şarpele, Victoria înaripată. În iconografie, majoritatea reprezentărilor reproduc statuia A. *Parthenos*, creată de Fidias (în picioare, îmbrăcată cu → peplos, cu coiful attic, purtînd pe piept egida cu şerpi şi cu masca Gorgonei, cu mîna stîngă sprijinită de scut şi ţinînd o lance, iar în mîna dreaptă purtînd Victoria înaripată). În oraşele vest-pontice, cultul A. este documentat prin efigiile monedelor autonome şi imperiale gr. de la Histria, Tomis şi Callatis, prin cîteva sculpturi şi prin inscripţii: la Histria, prin dedicaţia unui meşter fierar, iar la → Callatis, prin → dedicaţii şi printr-un răspuns al → oracolului din Delphi. În Dacia romană, A. a fost adorată de gr. veniţi în provincie, după cum atestă una dintre puţinele inscripţii gr. descoperite la → Apulum.

www.mnir.ro

H. Bengtson, *Griechische Geschichte*, 1950; *EAA*, I, 769–869 (cu lit.); *GGR*, I², 437; 961; B. Pick, I, 1, nr. 234–247; 254; 267–274; 309; 340; B. Pick, K. Regling, I, 2, nr. 2458; 2565, şi *passim* între nr. 2678 şi nr. 3562, pe av. unor monede imperiale gr. emise între domniile lui Marcus Aurelius şi Philippus iunior; G. Bordenache, *Sculture* nr. 88; 89; 295; D.M. Pippidi, *Studii*, 83–93; 111–115; *ISM*, I, nr. 134; I.I. Russu, în *SCSibiu*, 12, 1965, 59 şi nr. 15.

A.Ş.

Athenaeus v. Cleodamus

Athenaios (sfîrşitul sec. 2 şi începutul sec. 3 d.Hr.), autor de lb. gr. născut la Naucratis, în delta Nilului (azi Kawf Ju'auf, Egipt). A scris, între altele, *Despre regii Siriei; Peştii;* cartea *Deipnosophistai* („Ospăţul înţelepţilor"). Aparţinînd sofisticii tîrzii, erudite şi pedante, A. a adunat sub forma unui dialog, drag altă dată platonicienilor, între persoane fictive şi a organizat mai mult sau mai puţin riguros pe subiecte, numeroase ştiri din autori antc., comediografi, istorici, biografi etc. sau din diferiţi compilatori, foarte preţioase, ţinînd seama de faptul că multe dintre izvoarele sale originale s-au pierdut. Dintre ştirile interesînd istoria noastră veche A. a păstrat între altele un pasaj din Hellanicos din Mytilene (sec. 5 î.Hr.) privind berea din orz pe care o beau tracii, altul aparţinînd lui Theopomp (sec. 4 î.Hr.) privind muzica la geţi, un altul din Clearhos din Soloi (sec. 4 î.Hr.) despre tatuarea de către femeile scite a femeilor trace, sau informaţia aliantei matrimoniale a lui Filip II cu Meda, fiica regelui trac Cothelas, dintr-un izvor necunoscut.

Athenaei Naucratitae Deipnosophistarum libri XV, ed. G. Keibel, I–III, Teubner, Leipzig, 1887–1890; Athenaios, *Ospăţul înţelepţilor* (trad. N.I. Barbu), Bucureşti, 1978; *IIR*, I, 721–723.

G.P.B.

atmoni (gr. Ἄτμονοι), unul dintre cele trei principale triburi bastarne menţionate de Strab. (VII, 3, 17). În lipsa oricăror altor informaţii antc., a. nu pot fi localizaţi mai precis în cadrul spaţiului de la E şi NE de Carpaţi, locuit în sec. 2–1 î.Hr. de către bastarni. Numele a. nu a putut fi explicat etimologic şi de aceea există îndoieli privind redarea sa corectă în *Geografia* lui Strab.

R. Much, în *Mitteilungen der Anthrop. Gesell. in Wien, N.F.*, 10, 1890, 6–7, 77; id., în *Germanistische Forschungen (Festschrift K. Zeuss)*, Wien, 1925, 15.

M.B.

atriu (< lat. *atrium)* (la casele romane), curte interioară, neacoperită sau orice astfel de spaţiu şi la alte categorii de edificii romane şi romano-bizantine. Denumită astfel pentru că era descoperită (< gr. ἀΐθριος „senin") sau pentru că avea pereţii şi stîlpii înnegriţi de fumul focului care se făcea aici (< lat. *ater*, „întunecat, negru"). Deschizăturii lăsate pentru aer, lumină şi apă de ploaie *(compluvium)* îi corespundea un bazin central, *impluvium*. În a. se desfăşura viaţa familială, se făcea focul casnic, se aduceau jertfe zeilor protectori ai casei şi se primeau oaspeţi. Sînt cunoscute a. la → *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, la *principia* mai multor → castre (→ Drobeta, → Jidava, → Buciumi ş.a.), la → *villae* din Dobrogea şi Dacia, la case romane tîrzii de la → Histria, → Dinogetia ş.a., la numeroase → bazilici paleocreştine din → Scythia Minor, unde, cu excepţia aceleia de la → Callatis, erau dispuse la V construcţiei. Spre exemplu, toate cele patru bazilici paleocreştine din oraşul → Tropaeum Traiani aveau a. cu → porticuri pe trei laturi *(triporticus)*.

EAA, I, 1958, *Reallex. z. byz. Kunst*, Lief 3, 1964; *DID II*, 474, 478; *MPR*, 166, 169, 174.

I.B. şi A.B.

Attalos (sec. 4 d.Hr.), martir creştin al cărui nume figurează în *Martyrologium Hieronymianum*, în ziua de 4 iun., la → Noviodunum (Isaccea, jud. Tulcea) şi a cărui existenţă este confirmată de o inscripţie în lb. gr. pictată pe unul din pereţii *martyrium*-ului descoperit în 1971 la Niculiţel (jud. Tulcea). A. a fost martirizat împreună cu Zotikos, Kamasis, Philippos şi alţi creştini de la Noviodunum, probabil în timpul marii persecuţii a lui Diocleţian din 303–304. După altă ipoteză, cei patru martiri menţionaţi ar fi fost martirizaţi în stînga Dunării, în timpul regelui vizigoţilor Athanaric (372).

V.H. Baumann, în *Dacia, N.S.*, 16, 1972, 189–202; *MPR*, 91–93, nr. 63 (cu bibl.).

I.B.

Attalos *al lui Eumenes* (sec. 2 d.Hr.), cetăţean „binefăcător" al oraşului Tomis din vremea lui → Marcus Aurelius. Cunoscut dintr-un decret al sfatului şi Adunării poporului. Frate al pontarhului → Ti. Cominius Claudianus Hermaphilos, A. *al lui E.* a îndeplinit funcţiile de → arhonte, → agoranom şi casier, prezidînd totodată marea sărbătoare a colegiului actorilor. Menţionat într-o inscripţie descoperită la → Techirghiol.

I. Stoian, *Tomitana*, 106, nr. 8; 176–177.

A.S.

attic (< fr. *attique)*, element din arhit. greco-romană plasat deasupra → cornişei, împiedicînd vederea acoperişului. Preluat şi de unele monumente funerare romane.

A.B.

Attila (sec. 5 d.Hr.), conducător al hunilor (434 – 453), care a preluat puterea, împreună cu fratele său Bleda, după moartea lui Ruga (după 434). A. a reuşit să unească toate forţele divergente din zonele ocupate de huni, creînd astfel un stat barbar deosebit de puternic. După eliminarea lui Bleda (445) a domnit singur şi a ajuns pe culmea puterii după campania din anul 447 împotriva Imp. Roman de Răsărit, în fruntea unui stat care nu era cu mult mai întins decît cel al lui Burebista. Înfrînt la → Campus Mauriacus (451) de către romani şi aliaţii lor (vizigoţi, alani ş.a.). Moartea lui în anul 453 a dus la dezmembrarea statului hun. V. *migraţii* şi *huni*.

www.mnir.ro

O.J. Maenchen-Helfen, *Die Welt der Hunnen*, Wien-Köln-Graz, 1978, 69–97.

R.H.

Attis, divinitate de origine microasiatică, a ciclurilor vegetației, soț mitic al Marii Mame a Zeilor → Cybele. Momentele sărbătoririi de primăvară ale cultului mithriac oglindesc și bogatele legende despre fiiumnsul păstor **A.** de care s-a îndrăgostit Cybele, sacrificiul, moartea și reînvierea sa. Etapele vieții sale reprezentau de fapt ciolurile vegetale. În Dacia **A.** este cunoscut prin 72 imagini pe 59 monumente funerare, cu o singură excepție (Sucidava), răspîndite în 20 localități. Mai numeroase descoperirile de la Apulum (18), Ulpia Traiana (16) și Ampelum (7). Pe monumente, **A.** este obișnuit înfățișat ca un tînăr păstor purtînd bonetă frigiană, îmbrăcat cu *tunica manicata*, *bracae*, sprijinit pe bastonul curb *(pedum)*, cu picioarele încrucișate într-o poziție de așteptare. Valențeie de zeu al reînvierii și păzitor al mormintelor sînt cele care au prevalat în propagarea lui **A.** în provincia danubiană.

S.S.

Ațel, com. în jud. Sibiu, în apropierea căreia, pe cîmpia și platoul Tîrnavei Mari, între Dumbrăveni și Mediaș, s-au înregistrat mai multe descoperiri de caracter vest-La Tène (**A.**, Brateiu, Dupuș, Laslea, Măgărei, Mediaș, Moșna, Delenii etc.). Din **A.** provin două vase la roată, un vîrf de suliță și trei brățări de bronz. Una dintre brățări își are originea în mediul getic istro-pontic, unde apare frecvent cam în aceeași perioadă de vreme. Lucrată prin turnare din tablă de bronz, fără urmă de sudură, brățara este decorată cu grupuri de cîte trei proeminențe, dispuse ternar pe circumferința podoabei. Astfel de piese pătrunse în Transilvania meridională, s-au mai înregistrat la Araci (jud. Covasna), Ocna Sibiului (jud. Sibiu) unde, de asemenea, apar asociate cu produse de caracter celtic.

M. Roska, în *Közl.*, 2, 1944, 56; M. Rusu, în *Ber RGK*, 1971; Vl. Zirra, în *Dacia., N.S.*, 15, 1971, 182–189.

V.Z.

audieni v. Audius

Audius (sec. 4 d.Hr.), călugăr creștin, originar din Mesopotamia, întemeietorul sectei rigoriste a audienilor. Exilat de împ. → Constantius II în Dobrogea, **A.** a trecut în stînga Dunării, la goți, convertind pe mulți din ei și întemeiind mănăstirea (cea mai veche mențiune despre existența unor mănăstiri pe terit. de la N de Dunăre al țării noastre). Din cauză persecuției lui Athanaric (369–372), **A.** cu adepții săi au trecut înapoi pe terit. Dobrogei, de unde s-au refugiat în Asia (Epiphanios, *Adv. haereses*, LXX, 14–15).

J. Zeiller, 437; *DID II*, 398; *IIR*, II, 173–175; I. Rămureanu, în *BOR*, 96, 1978, 1053–1078.

I.B.

Augmonia v. Acmonia

auguri (< lat. *augures*) (în rel. romană), persoane experte în divinație, însărcinate cu păstrarea regulilor tradiționale relative la observarea și interpretarea semnelor naturale, care constituiau auspiciile *(auspicia)*. Un *auspicium* explicat devenea un *augurium*. Observațiile se practicau într-un timp și mai ales într-un spațiu delimitat cu grijă, asupra a cinci grupuri de fenomene (semne cerești, semne furnizate de zborul și strigătul păsărilor etc.). **A.** nu erau preoți, cu insigne și instrumente de sacrificiu, ei aveau doar un *lituus* (baston curb în formă de trompă), care servea la trasarea unui *templum*. Rolul **a.** în desfășurarea evenimentelor publice s-a diminuat treptat, restrîngîndu-se mai ales la ceremoniile prilejuite de instalări în funcție și inaugurarea unor locuri. Funcția de **a.** intra în treptele carierei municipale a decurionilor.

S.S.

augustalis (lat.) (pl. **augustales**) (în adm. Imp. Roman), titlu onorific acordat de ordinul → decurionilor din → municipii și → colonii→ liberților sau → peregrinilor bogați care, în dorința de a-și asigura un prestigiu social și poate și pentru a-și favoriza cîștigurile, ofereau o danie în bani *(summa honoraria)* visteriei orașului, contribuiau *(pecunia sua)* la cheltuielile publice *(munera)*, pentru hrana sărăcimii (→ *annona)*, pentru spectacole publice *(ludi)* etc. În Dacia romană, înființarea municipiilor și a coloniilor este însoțită de organizarea asociațiilor de **a.** Cei care rezidau în localități de rang inferior se înregistrau ca **a.** ai capitalei sau ai celui mai apropiat municipiu sau colonie. Aleși patroni ai altor asociații, **a.** le sprijineau cu bani pentru construirea, repararea și înfrumusețarea sediilor. Principalilor donatori, consiliul orășenesc le acorda și alte titluri precum și însemne onorifice *(ornamenta)* pe care le purtau în împrejurări festive pe un veșmînt anume *(toga praetexta)*; în amfiteatrul de la → Ulpia Traiana Sarmizegetusa aveau rezervate bănci de piatră. Tot în capitala provinciei Dacia, ansamblul monumental numit „palatul augustalilor" *(aedes Augustalium)* a fost construit în primul rînd datorită fondurilor bănești din casa ordinului. Ansamblul arhitectonic era destinat → cultului imperial și va avea onoarea de a găzdui și → *Concilium Daciarum Trium*. V. și *asociații*.

J. Gaudemet, *Institutions*, 565–566; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 79–83.

E.N.

Augustin, sat în com. Ormeniș (jud. Brașov), unde a fost descoperit (1939) un tezaur de denari romani republicani și imperiali depus în vas de lut. Cuprinde 293 emisiuni din perioada 189/180 î.Hr – 37/41 d.Hr. și o imitație.

M. Macrea, I. Berciu, în *Apulum*, 1, 1939–1942, 110 – 159; M. Chițescu, *RRCD*, 102–107, nr. 9.

E.N.

Augustus (**Caius Octavius Thurinus**) (după adopțiune, **Caius Iulius Caesar Octavianus**) (n. 23 sept. 63 î.Hr., Roma – m. 19 aug. 14 d.Hr., Nola), primul împărat roman al dinastiei Iulio-Claudice (27 î.Hr. – 14 d.Hr.). După mamă era nepotul lui Caesar. Rămas orfan de tată la vîrsta de 4 ani, a îmbrăcat *toga virilis*, la 14 ani,

www.mnir.ro

primind o seric de onoruri. Este trimis la Apollonia în 45 î.Hr. (pentru completarea instrucțiunii sale). După moartea lui Cacsar s-a întors la Roma, fiind lăsat prin testament moștenitorul a 2/3 din averea dictatorului. În anul 43 î.Hr., a creat, împreună cu Marcus Antonius și Lepidus, cel de-al doilea triumvirat; asasinii lui Cacsar au fost urmăriți și înfrînți la Philippi, în Macedonia (23 oct. 42 î.Hr.). Marcus Antonius și Octavian și-au împărțit administrarea provinciilor, primul primind provinciile orientale, celălalt pe cele occidentale și Africa de N. Între foștii aliați s-au adîncit disensiunile, ducînd în cele din urmă la un nou război civil.

Fig. 27. Augustus.

După victoria de la Actium de la 2 sept. 31 î.Hr. asupra lui Antonius și a Cleopatrei, Egiptul a fost transformat în provincie romană, după mai bine de o jumătate de sec. de lupte interne și războaie civile, liniștea revenind la Roma. Tac. (*Anale*, I, 2) consemnează că Octavian „i-a cîștigat pe toți prin farmecul păcii". În 27 î.Hr., Senatul i-a acordat titlul de A. El a instaurat o nouă formă de conducere: → *Principatul*. Aparent, A. se considera numai primul cetățean al Rep. și primul dintre senatori. A refuzat unele titluri și magistraturi: dictatura, consulatul perpetuu, cenzura etc., pe motiv că nu sînt constituționale, în realitate pentru a crea iluzia revenirii la vechile libertăți. A deținut însă permanent *imperium maius*, prin care dispunea de armata din provincii și *tribunicia potestas*, prin care dirija după voința sa activitatea comițiilor; din anul 12 î.Hr. și-a luat și titlul de *pontifex maximus*, care-i dădea posibilitatea să-și exercite influența asupra vieții spirituale a societății romane. Prin politica sa iscusită, A. a făcut să amuțească spiritele și să se consolideze Principatul, care va rămîne timp de trei sec. regimul politic al Romei: „Îndată ce a izbutit să-și atragă de partea sa soldații, prin recompense, poporul, prin împărțire de grîne și pe toți cetățenii, prin binefacerile păcii, Octavianus și-a însușit treptat prerogativele Senatului, magistraților și legilor fără împotrivirea nimănui". (*Anale*, I, 2). A. a reorganizat armata romană și adm. provincială (a împărțit provinciile în imperiale – cele de frontieră, avînd numeroase trupe, și senatoriale – cele cucerite de mai multă vreme, deja pacificate), a adus schimbări radicale în viața politică și a extins limitele Imp. Întinderea stăpînirii romane pînă la Dunăre a determinat conflictul deschis cu populațiile nord-danubiene. Astfel, gerii conduși de → Dicomes au întreprins un atac la S Dunării, concomitent cu o invazie a bastarnilor (29 î.Hr.). Invazia a fost respinsă de → M. Licinius Crassus. Ca urmare și Dobrogea a intrat sub stăpînirea romană. O serie de invazii ale dacilor asupra terit. dunărene recent anexate de Imp. au dus la expediții de represalii. În *Res gestae divi Augusti*, alcătuite de împărat spre sfîrșitul vieții sale, acesta nota cu mîndrie: „...am împins hotarele Illyricului pînă la malul fluviului Dunărea. Oștirea dacilor, care trecuse dincoace de acest fluviu, a fost învinsă și alungată sub comanda mea supremă, iar apoi armata mea a trecut dincolo de Dunăre și a silit neamurile dacilor să îndure stăpînirea poporului roman". Pe statuia lui A. „della prima porta" este reprezentată *Dacia*.

PIR^2, IV/3, 156–165, nr. 215; N.A. Maşkin, *Principatul lui Augustus*, 1954; B.M. Felletti Maj, în *EAA*, 1, 1958, 918–926; D. Tudor, *Figuri de împărați romani*, 1, 1974, 20–70; M. Duduleanu, *Octavianus Augustus*, 1985.

C.C.P.

aulos v. fluier și muzica

aur. Metalul galben a fost cunoscut și folosit, în S Munteniei, încă de la sfîrșitul neoliticului mijlociu, aproximativ de la sfîrșitul mileniului 5 î.Hr. Pînă acum se cunosc date despre 9 loturi de obiecte de aur din epoca neolitică, răspîndite inegal pe terit. României. A. a fost utilizat de purtătorii culturilor: → Boian (faza Vidra), → Gumelnița (fazele Gumelnița *A* 2 și *B* 1), → Cucuteni *A-B*. O folosire mai intensă se constată, în neoliticul tîrziu, în ariile culturilor: → Gumelnița din S Munteniei și → Românești-Gornești din centrul și N–V Transilvaniei, ca și din Crișana. Sînt documentate pînă acum: sîrmulițe, verigi, „saltaleoni", ace, cercei, mărgele, „furci", „coarne", tuburi și mai ales figurine care redau un personaj feminin foarte stilizat, de obicei de dimensiuni mici. Face excepție piesa de la → Moigrad cu diam. de 31,1 cm și greut. de 750 g. A. din care au fost făcute obiectele amintite provine din două regiuni cu totul deosebite. Piesele din aria Gumelnița au fost lucrate din a. originar din Thracia, iar cele din Transilvania și Crișana probabil că din zăcămintele din Munții Apuseni (*E.C.*). În *epoca metalelor* numărul obiectelor confecționate din a. a crescut sensibil (în epoca bronzului, mai ales începînd din sec. 16 î.Hr. sub influența civilizației eladice). Din această vreme sau puțin mai tîrziu, datează vestitele tezaure de la Țufalău (jud. Covasna), Perșinari (jud. Dîmbovița), Șmig (jud. Alba) etc. S-au descoperit atît podoabe de a. (frecvente sînt în special → inelele de buclă ori de tîmplă), cît și arme de paradă (topoare de luptă, pumnale). O deosebită înflorire a meșteșugului a. se constată la începutul epocii fierului (sec. 12–11 î.Hr.), de cînd datează spectaculoasele tezaure de la Rădeni (jud. Neamț), Vălcitrăn (lîngă Plevna, Bulgaria), Hinova (jud. Mehedinți), depozitul de cești de a. din Bihor (loc de descoperire necunoscut) etc. Meșterii orfăurari din Dacia ajunseseră la o măiestrie care se situează printre cele mai remarcabile realizări ale civilizației europene a acelei vremi. Deși în Hallstattul tîrziu (sec. 6–5 î.Hr.) izvoarele literare menționează pe agatîrși ca purtători de podoabe de a. (Herodot, IV, 104), în mormintele

www.mnir.ro

atribuite acestei populaţii (grupul → Ciumbrud) nu s-au găsit decît foarte puţine piese din acest material preţios. Faptul poate fi pus şi pe seama unei incomplete imagini pe care o pot oferi descoperirile arheologice despre realitatea unei situaţii. Din punct de vedere arheologic însă se constată o diminuare a descoperirilor de piese de a. după sec. 10 î.Hr., pînă în sec. 4 î.Hr. cînd a. începe a fi din nou prezent în cantitate mai mare în morminte şi tezaure. Din ultima perioadă se remarcă tezaurul de la → Băiceni (jud. Iaşi), coiful de la → Coţofeneşti (Vărbilău, jud. Prahova). Este evident că a. din piesele antc. a fost mereu reciclat prin retopirea obiectelor sau (mai tîrziu) a monedelor. De aceea n-au ajuns pînă la noi decît tezaurele ascunse intenţionat, fie din motive impuse de cult (depuneri votive), fie din cauze vitrege. Se ştie că multe morminte, mai ales cele tumulare, au format obiectul unor jafuri încă din antic. în speranţa găsirii de obiecte de a. (A.V.). În *epoca greco-romană*, a. a circulat sub două forme: monede şi podoabe. Din seria monedelor de a. vehiculate pe terit. ţării noastre se desprind → *staterii* de cca 8 g bătuţi la → Cyzic şi în lumea macedoneană sub → Filip II, → Alexandru cel Mare şi → Lysimach. Podoabe de a. (inele, brăţări, pandantive etc.) produse în diferite ateliere gr. s-au descoperit în necropolele elenistice de la → Tomis şi → Callatis. În aşezarea getică de la → Buneşti (jud. Vaslui) s-a descoperit recent o diademă de a. Majoritatea podoabelor de a. care au circulat în mediul indigen au avut caracter de bunuri de prestigiu *(status symbols)* şi au fost tezaurizate ca atare. În → Dacia a. s-a exploatat relativ intens în zona Munţilor Apuseni. Dacă din punct de vedere arheologic nu există date concludente în această privinţă, în schimb, sursele literare (chiar dacă eliminăm unele clişee de largă circulaţie în antic. şi, tocmai de aceea, suspecte ca informaţie) sînt unanime în a evidenţia opulenţa „tezaurului dacic", reprezentat în special de obiecte de a. După unele calcule, a. dacic încăput pe mîna romanilor în 106 d.Hr. a dereglat chiar finanţele Romei pentru o scurtă perioadă. De asemenea, prada în a. a permis un vast program constructiv, organizarea de *congiaria*, precum şi alte forme de munificenţă în timpul domniei lui → Traian. Pentru aprecierea exploatării a. în Dacia romană există o bogată documentaţie epigrafică şi monumente arheologice, cum sînt galeriile de la → Alburnus Maior, vizibile şi astăzi (→ numerit). Se pare că după cîteva decenii (sub → Antoninus Pius?) galeriile au fost abandonate, zăcămintele fiind, încă nu secătuite, oricum eclipsate de noi filoane descoperite în alte provincii romane. Alături de a. autohton, în Dacia şi Moesia Inferior au circulat şi obiecte de podoabă realizate din acelaşi metal preţios în diferite ateliere provinciale. Moneda romană de a. a avut pe terit. ţării noastre o circulaţie mai restrînsă. Este vorba de → *aurei* imperiali (cunoscuţi după reforma monetară a lui Constantin cel Mare sub numele de → *solidi) (A.A.)*. Maxima folosire a a. în *perioada postromană* se situează în sec. 5 fiind determinată de apariţia conglomeratului etnic condus de huni în regiunea Dunării inferioare. Vase din a. împreună cu o varietate mare de podoabe sau piese de port lucrate din a. sau din alte metale, dar împodobite cu foiţe de a. (diademe, inele, fibule, brăţări, colane, pandantive, piese de harnaşament) în care se incrustau almandine, descoperite fie în tezaure (Pietroasele, Someşeni-Cluj, Şimleu Silvaniei etc.) sau în morminte princiare (Conceşti, Apahida, Buhăeni, Dulceanca) pun în evidenţă atît bogăţia suprastructurii politice a epocii cît şi o puternică stratificare socială a societăţii barbare. A. folosit la confecţionarea podoabelor epocii a provenit fie din topirea monedei romane tîrzii şi bizantine de aur – consecinţă a tributurilor uriaşe plătite de Imp., fie din exploatarea unor zăcăminte situate – spre deosebire de perioada preistorică – poate undeva în răsăritul Europei. După sfîrşitul sec. 5, a. este foarte slab atestat în complexele epocii (Band) (R.H.).

H. Dumitrescu, în *Dacia, N.S.*, 5, 1961, 69–93; E. Comşa, în *Apulum*, 12, 1974, 13–23; V. Pârvan, *Getica*, 324 şi urm.; A. Mozsolics, în *BerRGK*, 46–47, 1965–66 (1968), 2–76; M. Rusu, în *ActaMN*, 9, 1972, 29; A. Vulpe, V. Mihăilescu-Bîrliba, în *PZ*, 60, 1985, 1, 47 şi urm. (= *MemAntiq*, 12–14, 1980–82 [1986], 41).

E.C.; A.V.; A.A. şi R.H.

aurelianus v. antoninian

Aurelianus (Lucius Domitius Aurelianus) (n. cca 5 sept. 214 d.Hr., Sirmium – m. aug./sept. 275 d.Hr., Cenophrurium), împărat roman (270–275 d.Hr.), originar dintr-o familie de coloni. Şi-a început cariera militară în vremea lui Gordian III. Devenit mai tîrziu *dux* a participat sub → Valerian la lupte în Gallia, Illiria şi la înfrîngerea goţilor la Bizanţ, iar în timpul lui → Gallienus a ajuns comandantul cavaleriei la Dunăre şi este posibil să fi participat la complotul împotriva împăratului. Sub → Claudius II a devenit comandant suprem al cavaleriei, calitate în care participă la înfrîngerea goţilor. În 270 d.Hr. Senatul l-a proclamat împărat pe → Quintillus, iar armata l-a proclamat în sept. sau oct., la Sirmium, pe A. Quintillus s-a sinucis după numai 20 zile de domnie. A. s-a întors din drum spre Roma pentru a face faţă unui atac al → iazigilor şi → vandalilor în Pannonia. Se încheie pace cu vandalii, căci → iuthungii şi → alamanii trecuseră Dunărea în → Raetia, după care se împrăştie în Italia în 271 d.Hr. înainte de sosirea împăratului. Sînt înfrînţi cu greu la Fanum Fortunae şi apoi, în N Italiei, la Ticinum, după care sînt respinşi peste Munţii Alpi. A. primeşte titlul de *Germanicus Maximus*. La Roma se iau măsuri împotriva senatorilor infideli şi se reprimă răscoala monetarilor, care izbucnise pentru că aceştia alteraseră moneda şi se temeau de pedepsă. Guvernarea lui A. a fost autoritară, împăratul luîndu-şi titlul de *Dominus et Deus*, încercînd să guverneze fără Senat şi să generalizeze un singur cult, pe cel al zeului → Sol, iar pe plan administrativ să asimileze Italia celorlalte provincii, menajînd însă pe plebeii din Roma şi înconjurînd oraşul cu ziduri de cărămidă. La sfîrşitul toamnei anului 271 d.Hr. A. a învins pe goţii con-

www.mnir.ro

Fig. 28. Aurelianus.

duşi de Canabaudes care trecuseră la S de Dunăre, îi trece peste fluviu şi îi bate din nou într-o încleştare în care au pierit 5 000 de vrăjmaşi cu regele lor. Împăratul a primit titlul de *Gothicus Maximus*. După unii istorici tot în acest an a avut loc părăsirea → Daciei traiane. În 272 d.Hr. A. a trecut peste Bosfor la Bizanţ, unde se deschide temporar un atelier monetar (un altul fusese deschis la → Serdica un an înainte), îndreptîndu-se spre Palmyra împotriva lui Vaballath şi a Zenobiei, care cad prizonieri, în timp ce o armată condusă de → Probus a reocupat Egiptul. Imediat după aceste evenimente a primit titlurile de *Restitutor orbis* şi *Pacator urbi*. La sfîrşitul toamnei aceluiaşi an este respins un atac → carpic asupra → Moesiei Inferior şi împăratul a primit titlul de *Carpicus Maximus*. Spre sfîrşitul anului A. ia din nou drumul Orientului căci la Palmyra se proclamase rege Achilleus, în timp ce în Egipt → Firmus se proclamase Augustus. Palmyra este recucerită şi jefuită după care este reprimată răscoala din Egipt şi împăratul revine în Europa în toamna anului 273 d.Hr., cînd se iniţiază cea mai mare parte a reformelor amintite mai sus. În acelaşi an – se pare că din vară, se redeschide monetăria din Roma, pentru ca în primăvara anului următor să aibă loc reforma monetară cu apariţia siglelor *XXI* şi *KA*, vechiul → *antoninianus* fiind înlocuit de unul nou numit şi *aurelianus*, cu o greutate mai mare şi un conţinut sporit de metal preţios. Tot în 274 d.Hr. are loc, după cercetări mai noi, campania împotriva lui Tetricus, care guverna în „imperiul din Gallia" din 271 d.Hr. şi care s-a predat, eveniment după care are loc victoria lui A. de la Châlons din aprilie-mai. Se redeschide după o lungă inactivitate atelierul monetar de la Lugdunum. La Roma s-a organizat triumful binemeritat al împăratului. Spre sfîrşitul anului sau la începutul anului următor are loc o nouă victorie asupra iuthungilor şi alamanilor. În 275 d.Hr. A. a revenit în SE Europei, unde era de astă dată linişte, pregătindu-se pentru campania contra perşilor care atacaseră Mesopotamia. Cu acest prilej, după unii autori poate spre sfîrşitul anului precedent, a avut loc retragerea aureliană din fosta Dacie traiană şi s-a creat o nouă Dacie *(Dacia nova)* la S de Dunăre din terit. care aparţinuseră Moesiei Superior, Moesiei Inferior şi Thracici (regiunile Dardania şi Serdica). Au fost retrase *leg. V Macedonica* la Oescus, unde mai fusese cantonată sub Domiţian, şi *XIII Gemina* la Ratiaria, precum şi aparatul administrativ însoţit de elemente sociale bogate, în măsura în care acestea nu plecaseră sub → Gallienus ori imediat după aceea. Imp. şi-a păstrat capete de pod nord-dunărene între care cele mai importante au fost → Drobeta şi → Sucidava. În Dacia lipsesc inscripţiile din timpul domniei lui A., dar în această vreme se încheie două tezaure monetare, unul descoperit la → Apulum, de unde provin şi monede izolate, celălalt la → Viişoara (jud. Dolj), cu ultimele emisiuni de la sfîrşitul anului 271 – toamna lui 272 d.Hr., ceea ce pare să scoată din discuţie datarea retragerii aurelicne în 271 d.Hr. Documentarea este mult mai bogată pentru Moesia Inferior. O importantă inscripţie din Durostorum indică zona în care A. i-a învins pe carpi, între → Carsium şi → Sucidava. Tot de atunci ar putea data un stîlp miliar de la → Tomis, mareînd repararea unui drum în 272 d.Hr. cu ocazia ostilităţilor, un → cip de la → Callatis unde A. poartă titlul *restitutor patriae*, eventual şi un altar de la → Tropaeum Traiani pus de Senatul municipiului care-şi ia titlul de „prea strălucit" *(ordo splendidissima)*. Monedele sînt şi ele insistent prezente. A. a fost asasinat la Cenophrurium, între Heracleea şi Bizanţ, de tracul Mucapor.

L. Homo, *Essai sur le règne de l'Empereur Aurélien*, Paris, 1904; G. Stogiu, *Studi sull'epigrafia di Aureliano*, Cagliari, 1961; R.A.G. Carson, în *RN*, 7, 1965, 225–235; I. Winkler, în *AMN*, 2, 1965, 222–223, 226, 233, 245 şi 250; D. Tudor, *Mari căpitani ai lumii antice*, II, Bucureşti, 1970, 273–302; R. Vulpe, în *DID II*, 271–283; Vl. Iliescu, în *SCIV*, 22, 1971, 3, 425–442; A. Bodor, în *Studia historica*, 1972, 1, 3–15; A. Aricescu, în *SCIV*, 24, 1973, 3, 485–595; M.J. Price, în *NC*, 13, 1973, 75–86; J. Lafaurie, în *BSFN*, 29, 1974, 2, 517–525; D. Tudor, *Figuri de împăraţi romani*, III, Bucureşti, 1975, 5–32; Gh. Poenaru-Bordea, în *SCN*, 6, 1975, 69–106; I.I. Russu, *Elementele*, 38–41; P. Bastien, *Le monnayage de l'atelier de Lyon. De la réouverture de l'atelier par Aurélien à la mort de Carin (fin 274 – mi. 285)*, Wetteren, 1976; B. Mitrea, în *Oltenia*, 4, 1982, 97–106; S. Estiot, în *TM*, 5, 1983, 9–115; C. Petolescu, în *Thraco-Dacica*, 5, 1984, 1–2, 188–192; *ISM*, II, 135, nr. 109.

G.P.B.

Aurelius Antoninus, Marcus (Septimius Bassianus) (cunoscut şi cu numele de *Caracalla*) (n. 4 apr. 188, Lugdunum – m. 8 apr. 217, Carrhae, în Syria), împărat roman (198–217 d.Hr.), fiul mai mare al împăratului → Septimius Severus. Porecla de *C.* i se trăgea de la o pelerină gallică numită astfel şi pe care obişnuia să o poarte în mijlocul trupelor. De altfel, mai tot timpul vieţii şi domniei a fost în campanii militare, în Germania sau Ractia, la Dunărea de Jos şi apoi în Syria şi Egipt şi, în fine, în două războaie succesive contra parţilor. În timpul ultimei campanii a fost asasinat de un centurion pus la cale de → Macrinus, pe atunci prefect al pretoriului, care l-a şi înlocuit la domnie. Pentru a arăta legătura cu dinastia → Antoninilor, tatăl său i-a dat, din 196, numele de **Marcus A.A.**, înlocuindu-l pe cel de **B.** căpătat la naştere; a

www.mnir.ro

Fig. 29. Marcus Aurelius Antoninus (Caracalla).

primit o educaţie greco-latină aleasă, dar, aşa cum s-a văzut, s-a dedicat prin excelenţă activităţii militare. Deşi **A.A.M.** devine *Augustus* şi coregent, din 198, Septimius Severus a continuat să-l dirijeze pînă în anul morţii sale (211), după care, spre a rămîne singur, **A.A.M.** l-a asasinat, în 212 pc → *Geta*, fratele său mai mic. De la această dată fiind ocupat cu activitatea militară, a lăsat în grija mamei, → Iulia Domna, afacerile interne ale statului. Graţie mai ales ei si specialiştilor care o înconjurau, în timpul lui **A.A.M.** s-au luat măsuri importante, favorabile prosperităţii şi consolidării economice a Imp., în general dictate de o mai bună înţelegere a sensului evoluţiei statului roman, care au culminat cu → *Constitutio Antoniniana*, din anul 212. Prin noua reglementare se acorda dreptul la cetăţenia romană tuturor locuitorilor Imp. cu excepţia → dediticiilor, substratul măsurii fiind în primul rînd de natură fiscală, venitul statului urmînd să crească substanţial. De altfel, pe aceeaşi linie se înscriu şi alte măsuri, precum creşterea impozitelor impuse de nevoile militare sporite, mai ales că în acelaşi timp solda fusese aproape dublată, reducerea greutăţii monedei de aur şi scăderea titlului celei de argint etc. În acelaşi timp, la Roma, în apropierea străzii Appia, s-au construit în 206 cele mai mari therme, care poartă numele lui şi acoperă suprafaţa unui oraş de provincie. S-au ridicat şi alte construcţii monumentale noi şi au fost reparate altele vechi din centrul capitalei. De adăugat la acest capitol, întrucît el priveşte direct şi terit. daco-romane, repararea a numeroase drumuri de pe terit. Dobrogei (şi în general din Moesia Inferior) unde există identificaţi deja cîţiva stîlpi miliari din acea perioadă, descoperiri normale avînd în vedere şi interesul militar al lui **A.A.M.** şi deci importanţa drumurilor în acest sens. Faptul că pe acelaşi terit. împăratul este cinstit în destul de multe inscripţii se leagă, împreună cu repararea unor drumuri, şi de vizita sa din 214 în provinciile dunărene. Tot atunci, înaintea uneia dintre expediţiile sale în Orient, **A.A.M.** a vizitat şi → Dacia, unde vestigiile evocînd prezenţa împăratului şi a mamei sale sînt şi mai grăitoare. Inscripţii votive şi altare şi chiar statui monumentale ridicate cu acest prilej completează în mod fericit traseul străbătut, stabilit conform surselor literare ante. (Dion Cass., LXXVII, 16, 7; Herodian, IV, 8, 1; *SHA*, 5, 4). De altfel însăşi situaţia Daciei ca provincie limitrofă era acum cea mai siguri şi prosperi sub toate aspectele: militar – fortificaţii mai sigure, trupe numeroase şi cu moral ridicat mai ales prin mărirea substanţială a soldelor – constructiv şi economic în general. Vizita era de fapt o încununare a atenţiei speciale acordate Daciei romane pe timpul lui Septimius Severus, cînd reîncepuse masiv repararea drumurilor, reconstruirea unor oraşe şi a fortificaţiilor de pe limes, lui **A.A.M.** revenindu-i desăvîrşirea activităţilor începute de tatăl său. Vizita din 214 d.Hr. a împăratului a însemnat totodată pe lîngă consolidarea dinspre interior a Daciilor şi Mocsiilor şi asigurarea liniştii dinspre exterior, acesta intervenind în cîteva cazuri concrete spre a intimida sau cîştiga de partea romanilor populaţiile din afara Imp., mai ales pe dacii liberi de la graniţa de N-V a provinciei Dacia. Cu privire la organizarea militară trebuie menţionat şi faptul că o serie de unităţi de la Dunărea de Jos au căpătat în acest timp un cognomen derivat de la *Antoninus (leg. XI Claudia Antoniniana* şi, la fel, *ala I Dardanorum A., leg. XIII Gemina A.* etc.). Pe de altă parte, datorită constituţiei amintite mai înainte, se constată o înmulţire a numelor de *Aurelius* de la gentiliciul împăratului printre cetăţenii – cei mai mulţi, se înţelege, recent numiţi în inscripţiile din provincii şi, firesc, şi din Moesia şi Dacia, în sec. 3 d.Hr.

W. Reusch, în *Klio*, 24, 1931; A. Calderini, *I Severi*, Bologna, 1949; M. Macrea, în *SCIV*, 8, 1957, 215–251; IstRom, I, 454–455; *DID II*, 197–206; *LA*, 109; *ECR*, 118–119.

A.B

Aurelius Atilianus, C. (sec. 2 d.Hr.), militar roman din ordinul ecvestru; devine praefectus al alei *Siliana C.R.* la 21 iul. 164, fiind menţionat într-o diplomă militară de la Gilău (jud. Cluj), iar în timpul lui Marcus Aurelius, *procurator Daciae Porolissensis*, cînd închină la Napoca un altar zeiţei Fortuna.

CIL, III, 853; *IDR*, I, Dipl. D., XVIII; *PIR*, I², 296, nr. 1461; H.G. Pflaum, *Carrières*, 792–793, nr. 307 şi 308.

M.Z.

Aurelius Calpurnianus Apollonides, T. (sec. 2–3 d.Hr.), cavaler roman, tribun al legiunilor *XIV* şi *XIII Gemina* (cu sediul la Apulum), procurator al Galliei Aquitanica, procurator al provinciei Moesia Inferior (198–209), procurator ducenarius al Dalmaţiei, Histriei şi al Alexandriei.

PIR, I², 297, nr. 1471 (A. Stein); H.G. Pflaum, *Carrières*, II, 715, nr. 268.

A.S.

Aurelius Cassianus, M. (cea 250 d.Hr), om politic roman de rang ecvestru, originar din Macedonia. Într-o inscripţie de la Thessalonic este menţionat ca îndeplinind funcţia de *praeses prov(inciae) Daciae Malvensis* cu titlul de *vir egregius*. Fiii săi Marcus Aurelius Philippus şi Marcus Aurelius Cassianus erau *centurio* şi respectiv *trib(unus) coh(ortis) I F(laviae) m(illiariae) Bryttonum Malvensis*.

IG, X, 2, 1, 147 = *CIL*, III, 13704 = *ILS*, 9009 = AÉ, 1894, 112; *PIR*, I², 300, nr. 1477; A. Stein,

www.mnir.ro

Dazien, 87, H.G. Pflaum, *Carrières*, 1067; D. Tudor, *OR*[4], 170; I.I. Russu, în *AIIACluj*, 17, 1974, 41–45.
M.Z.

Aurelius Eutychianus *fiul lui Diogenes* (sec. 3), unul dintre marii potentați ai → Tomis-ului, cunoscut din monumentul său funerar descoperit la → Palazu Mare. A.E., ajuns la rangul de cavaler (ἱππικός), a îndeplinit anterior funcțiile de → arhonte și → agoranom.

I. Stoian, *Tomitana*, 163, nr. 8.
A.S.

Aurelius Firminianus, Caius, *v(ir) p(erfectissimus), dux limitis provinciae Scythiae*, magistrat de rang ecvestru, comandant al frontierei provinciei → Scythia Minor (293–305), primul *dux* al prov. Scythia, întemeiată de → Dioclețian. Menționat de două inscripții în lb. lat. de la → Tomis, capitala provinciei, una închinată Marii Mame a Zeilor, pentru sănătatea și prosperitatea celor doi Augușți și doi Cezari ai Tetrarhiei, iar cealaltă Zeului Soare, pentru sănătatea împ. Dioclețian și → Maximian, cu prilejul reparării porții (porților) cetății de reședință → Tomis (*CIL*, III, 764 și 14450).

DID, II, 376; *PLRE*, I, 339; *IGLR*, nr. 2, 3 și 4.
I.B.

Aurelius Gallus, L. (sec. 2 d.Hr.), general și om politic roman, senator, consul în 198 d.Hr., guvernator al provinciei → Moesia Inferior. Cunoscut de pe monedele de la → Marcianopolis și → Nicopolis ad Istrum unde este menționat împreună cu → Septimius Severus, → Caracalla, → Geta, → Iulia Domna și → Plautilla (soția lui Caracalla), ceea ce a permis datarea legației lui **A.G.L.** între 202 și cel târziu 205 d.Hr. Tot la Nicopolis ad Istrum este menționat de patru dedicații imperiale.

PIR, I[2], 313, nr. 1517 (Ed. Groag); J. Fitz, *Statthalter*, 50; *IGB*, II, 620, 621, 622, 623.
A.S.

Aurelius Heraclitus, M. (sec. 2 d.Hr.), militar roman de rang ecvestru, menționat ca *Proc. Augg. (= procurator Augustorum trium)* pe o placă de marmură din castrul de la Drobeta, datînd din 198–209 d.Hr. Era șeful vămii de la Drobeta unde, lîngă castru, existau portul și podul peste Dunăre. În subordinea lui se găseau, ca șefi ai unui *tabularium*, doi *servi villici*. S-a demonstrat că **A.H.M.** era un *procurator publicii portorii vectigalis Illyrici*. Mai este cunoscut dintr-o scrisoare adresată orașului Tyras (la 21 febr. 201 d.Hr.). Din Dacia Malvensis pleacă în Caesarea Mauretaniae ca procurator praesidial.

CIL, III, 781, 8 = 12, 509 = *ILS*, 423 = *IGR*, I, 598; *AE*, 1927, 24, 25; 1930, 228 și 230; A. Stein, *Dazien*, 79–80; De Laet, *Portorium*, 218, nr. 1; H.G. Pflaum, *Carrières*, 684–687, nr. 253.
M.Z.

Aurelius Marcus (sec. 2 d.Hr.), procurator al Daciei Apulensis, cu rangul de *vir egregius*. Menționat de o inscripție de la Apulum, în timpul legației lui Axius Aelianus (sub Maximinus Thrax sau Filip Arabul), pe care îl înlocuiește la conducerea celor trei Dacii *(vices agens praesidis)*.

PIR, I[2], 317–318, nr. 1552.
M.Z.

Aurelius Priscius Annianus, reprezentant de seamă al aristocrației tomitane din vremea Severilor (sec. 2 d.Hr.). În decretul Sfatului și Adunării orașului → Tomis, **A.P.A.** este lăudat pentru a fi îndeplinit ireproșabil funcțiile de → pontarh, → arhonte și → arhiereu (mare preot), cînd a oferit concetățenilor săi tomitani lupte de gladiatori și de fiare. Avînd și cetățeuia orașului Flavia Neapolis (din Syria), de unde va fi fost originar, **A.P.A.** a fost și acolo membru al Sfatului, făcînd parte dintre fruntașii orașului. În același decret este onorată și soția acestuia, Iulia Apolauste, mare preoteasă. După o ipoteză verosimilă a lui L. Robert, **A.P.A.** (sau Aurelius Priscius Isidorus) este menționat și într-o inscripție funerară gr. în versuri provenind tot din Tomis.

I. Stoian, *Tomitana*, 100, nr. 1 și 161–162.
A.S.

Aurelius Priscius Isidorus, reprezentant de seamă al aristocrației tomitane din vremea Severilor (sec. 2 d.Hr.). În decretul Sfatului și al Adunării poporului orașului Tomis, **A.P.I.** este lăudat pentru a fi îndeplinit ireproșabil funcțiile de → pontarh, → arhonte și → arhiereu (mare preot), în care calitate a oferit concetățenilor săi tomitani lupte de gladiatori și fiare, timp de șase zile în șir. Avînd și cetățenia orașelor Flavia Neapolis (din Syria) (de unde va fi fost originar) și Antipatris (tot Syria), **A.P.I.** a fost și acolo consilier făcînd parte din fruntașii orașelor respective. În același decret este onorată și soția acestuia, Ulpia Matrona, mare preoteasă. După o ipoteză verosimilă a lui L. Robert, **A.P.I.** (sau → Aurelius Priscius Annianus) este menționat și într-o inscripție funerară gr. în versuri, tot de proveniență tomitană.

I. Stoian, *Tomitana*, 101, nr. 2 și 161–162.
A.S.

Aurelius Sebastianus, M. (sec. 3 d.Hr.), guvernator al → Moesiei Inferior în timpul împăratului → Aurelian (sau între 272/3–275 după o opinie mai nouă). Menționat în inscripții de la Sexaginta Prista și → Nicopolis ad Istrum. Dacă pe un altar onorific din → Tomis în partea martelată s-ar putea completa cognomenul Sebastianus, ceea ce este îndoielnic, ar fi vorba de acest personaj.

A. Stein, *Moesien*, 106–107; J. Fitz, *Statthalter*, 38, 54; R. Vulpe, în *DID II*, 275; E. Doruțiu-Boilă, în *Dacia, N.S.*, 12, 1968, 395–396; *ISM*, II, 126–127, nr. 101.
G.P.B.

Aurelius, Victor (sec. 4 d.Hr.), om politic și scriitor roman originar din Africa. A deținut o serie de funcții în viața Imp., *consularis Pannoniae secundae* (în 361), *praefectus Urbi* (în 389) și *iudex sacrarum cognitionum* (sub Theodosius I). Cea mai cunoscută scriere a sa este *Caesares (Libri de Caesa-*

www.mnir.ro

ribus), compusă în anul 360, în care prezintă pe scurt viețile împăraților romani de la Augustus la Constantinus II (361). Lucrarea conține o serie de știri importante privitoare la supunerea dacilor și transformarea țării lor în provincie, construirea podului peste Dunăre și întemeierea de orașe sub Traian *(deductae coloniarum pleraeque)*, pierderea Daciei sub Gallienus (*et amissa trans Istrum, quae Traianus quaesierat)*, mutarea carpilor în Imp. sub Aurelian și Gallerius, construirea podului peste Dunăre sub Constantin cel Mare *(Libellus de vita et moribus imperatorum)*.

PLRE, I, 960, nr. 13; *FHDR*, II, 22–27; M. Marinescu, *Scriitori greci și latini*, 1978, 388; A. Chastagnol, în *Tituli*, 4, 1982, 187, 189.

C.C.P.

Aureolus (Acilius Aureolus M.), împărat roman uzurpator (267– 268 d.Hr.) de origine getodacă. După ce în tinerețe fusese cioban în Dacia, A. a fost numit de Valerian comandant al herghelиilor imperiale, pentru ca în 258 d.Hr. Gallienus să-l promoveze comandant al cavaleriei, la înființarea acestei demnități (Zos., I 40, 1; Zon., XII 25). A participat la acțiunile împotriva lui Ingenuus, Macrinus și Postumus, dar în 267 d.Hr. s-a proclamat împărat, în timp ce Gallienus se afla în Thracia. Închis în Mediolanum, A. a fost asediat de Gallienus, care însă moare. Succesorul său, Claudius II, l-a convins să se predea în schimbul păstrării vieții, dar A. a fost ucis de soldați, faptă în care a fost amestecat și Aurelian, se pare fără știrea împăratului. O rezistență a lui A. până în vremea domniei lui Aurelian pare mai greu de acceptat (SHA, *Claud*, 5; *Aurel.*, 16; Zosimos, I 41, 1; Zon., XII 26).

I.I. Russu, *Elementele*, 35–36.

G.P.B.

aureus (lat.), monedă de aur la romani, mai ales în timpul Imp. Denumită adesea și *nummus* a., *denarius* a. și *solidus* a. Cele mai vechi monede de aur romane sînt piesele cu cap janiform, ce cîntăresc în jurul a 6,80 g, datînd din anii 218 – 216 î.Hr., urmate imediat (212– 209 î.Hr.) de emisiunile cu capul lui Marte și cu vultur. În perioada dintre Sylla și Augustus, a. a avut greutăți destul de inegale. În vremea lui Sylla s-au emis a. de 10,9 g, iar sub Pompei de 9 g. Caesar bate a. de 8,19 g, ceea ce era egal cu 25 → denari și 190 → sesterți, reprezentînd 1/40 dintr-o → libră. Sub Augustus, a. ajunge la 7,80 g, raportul aur-argint fiind de 1 la 12,50. După domnia lui Nero, cînd a. ajunsese să cîntărească 1/45 din libră, revine la greutatea anterioară (1/42 din libră), la care se menține până spre sfîrșitul sec. 2 d.Hr. (perioadă bogată în emisiuni de a. cu un titlu foarte ridicat). De la Commodus, numărul a. scade, pentru ca pe vremea lui Caracalla greutatea lor să ajungă la 6,55 g. În perioada între domniile lui Elagabal și Aurelian, greutatea a. oscilează. Sub Postumus s-au emis a. de 7 g, coborînd în vremea lui Trebonianus Gallus și Valerian la 3,40 g. Dioclețian încearcă o redresare a lui, mai întîi stabilindu-i greutatea la 4,68 g și apoi urcînd-o la 5,45 g și la 6,55 g. Constantin I i-a fixat greutatea (312 d.Hr.) la 4,54 g (adică la 1/72 din libră), moneda schimbîndu-și denumirea în → *solidus*, sub care va circula pînă în epoca bizantină timpurie. A. a fost practic singura monedă de aur romană, cu existență neîntreruptă, pe toată durata Imp. Subdiviziunile lui n-au avut un caracter permanent, fiind emise doar cu totul sporadic. Mai bine cunoscut este *quinarul* de aur (1/2 din a.) sau *semis*, pus în circulație încă din vremea lui Caesar, devenind *triens* de la Severus Alexander.

E. Babelon, *Traité*, I, 522–546; K. Regling, în *Wörterbuch*, 49–51; M. Bernhart, *Handbuch*, 18– 20; C.H.V. Sutherland, *Münzen der Römer*, München, 1974.

C.P.

aurignacian, cultură de la începutul paleoliticului superior (cca 35000–25000 î.Hr.), denumită astfel după așezarea descoperită în 1860 în peștera din localit. Aurignac (Haute Garonne) din S Franței. Făuritorul acestei culturi este omul de Cro Magnon (*Homo sapiens fossilis)*. În a. s-au realizat progrese importante în tehnica prelucrării uneltelor de piatră cioplită, s-a desăvîrșit debitajul lamelar și s-au creat noi tipuri de arme și unelte. A. se caracterizează, în general, printr-un inventar de unelte de piatră cioplită alcătuit din răzuitoare carenate, răzuitoare cu bot, lame specifice cu retușe în formă de șolzi, lame cu scobituri largi, bilaterale, retușate. În unele așezări din Europa, utilajul a. este completat de un lot, mai mare sau mai mic de lamele fine, retușate semiabrupt, și de vîrfuri, realizate în aceeași manieră (lamele Dufour și vîrfuri de tip Font-Yves sau Krems). În a. se pun bazele prelucrării osului, care va cunoaște o mare dezvoltare în culturile paleolitice următoare. Este vorba, mai ales, de vîrfurile de suliță din corn de ren *(sagaies)*, la început cu baza despicată *(à base fendue)*, apoi cu siluetă rombică *(losangique)*, iar în unele așezări a. din Europa Centrală de așa-numitele vîrfuri de tip Mladec sau Lautsch. În a. apar și primele manifestări sigure de artă figurativă (figuri de animale, semne gravate pe lespezi de piatră etc.) și chiar de plastică (figurine de animale lucrate în fildeș). În Franța, zonă în care a. este foarte bine documentat, această cultură a fost împărțită în trei faze: a. *inferior*, *mijlociu* și *superior*. Această clasificare a rămas, pentru mulți arheologi, valabilă și astăzi, cu toate că au intervenit unele modificări, generate de faptul că în cadrul larg al a. au fost distinse culturi deosebite: perigordian, detașat ca un facies deosebit în 1933, cultură care își face apariția încă de la începutul paleoliticului superior și se dezvoltă paralel cu a. De asemenea, în 1937 termenul de a. superior a fost înlocuit cu cel de gravetian (sau perigordian superior). Trebuie făcută precizarea că această periodizare privește îndeosebi a. din Franța, dar această cultură acoperă regiuni întinse din Europa, de aceea nu se poate vorbi de o cultură unitară, ci de mai multe faciesuri geografice (faciesul atlantic, central european, răsăritean etc.) și de diverse stadii cronologice, cu un conținut cultural mai mult sau mai puțin deosebit. Pe terit. României, datorită

www.mnir.ro

poziției și configurației sale geografice, au fost distinse mai multe aspecte culturale regionale a., atît din punct de vedere cultural cît și cronologic. Foarte importante sînt unele descoperiri din N țării (Oaș, Maramureș și jumătatea de N a Moldovei), care marchează un facies timpuriu a. cu unele tipuri specifice de unelte ce sugerează începuturile paleoliticului superior. Foarte bogat documentat este a. mijlociu sau tipic, care acoperă aproape tot terit. României, îmbrăcînd diferite aspecte regionale, în funcție de aria culturală din care face parte. În N–V României (Oaș și Maramureș) au fost descoperite mai multe așezări cu straturi de cultură aparținînd a. mijlociu, care suprapun – în unele locuri – laciesul a. incipient și care prezintă analogii cu aceeași cultură din Slovacia Orientală. În S–E Transilvaniei, în Țara Bîrsei, cele două așezări a., descoperite cu mai multe decenii în urmă, de la Cremenea-Sita Buzăului (jud. Brașov) au fost legate de desfășurarea în acest spațiu geografic a a. mijlociu din Europa Centrală. În SV țării (Banat), în ultimul sfert de veac au fost descoperite mai multe așezări aparținînd a. mijlociu, în inventarul cărora, pe lîngă uneltele și armele specifice, se află și un lot de lamele Dufour și vîrfuri Font-Yves, a căror prezență atestă analogii cu a. mijlociu din Europa Centrală din grupa Krems (Austria). În N–E României au fost identificate două aspecte: un a. mijlociu cu un utilaj alcătuit din numeroase lame și gratoare pe capăt de lamă, care poate fi atribuit periferiei a. central european (pe terasele cursului superior al Bistriței, la Ceahlău și Izvorul Alb-Bicaz) și un alt aspect (prezent mai ales pe Prutul mijlociu, la → Ripiceni și → Mitoc, dar și la Ceahlău, pe terasa Cetățica I), cu un inventar bogat, din care nu lipsesc bifacialele, moștenite de la → musterianul local. În S țării (Oltenia și Muntenia) se petrece un proces de întîrziere, de supraviețuire a a. mijlociu pînă la sfîrșitul paleoliticului superior, peste limitele cronologice admise de majoritatea cercetătorilor, proces atestat în așezările de la Vădastra (jud. Olt), Ciuperceni – Tumu Măgurele, Malu Roșu – Giurgiu, Lapoș (jud. Prahova) etc.

H. Breuil, *Les subdivisions du paléolithique supérieur et leur signification*, Cengrès International d'Anthropologie et d'Archéologie préhistorique, Genève, XX, 1912, 78; D. Peyrony, în *BSPF*, 30, 1933, 543–559; D. A. E. Garrod, în *BASPR*, 13, 1937, 17–31; H. Breuil, R. Lantier, *Les Hommes de la pierre ancienne*, Paris, 1959, 350; C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu, în *Dacia, N.S.*, 10, 1966, 5–116; Al. Păunescu, în *Dacia, N.S.*, 9, 1965, 5–31; M. Bitiri, *Paleoliticul din Țara Oașului*, București, 1972; Fl. Mogoșanu, în *Dacia, N.S.*, 16, 1972, 5–27; id., *Paleoliticul din Banat*, București, 1978.

Fl.M.

aurum (lat.; „aur"; „impozit"), denumire generică dată la romani mai multor categorii de impozite. Astfel din rîndul impozitelor indirecte poate fi menționat a. *negotiatorum*, înființat probabil mai devreme dar atestat pentru prima oară în vremea lui → Severus Alexander, care greva asupra tuturor activităților comerciale, deopotrivă cu cele meșteșugărești. În sec. 4 d.Hr. același impozit, cunoscut sub numele de *auri lustralis collatio*, era perceput în aur din cinci în cinci ani de la aceiași negustori. Din categoria impozitelor extraordinare făcea parte a. *coronarium*, constînd dintr-o sumă de bani împreună cu coroana de aur pe care orașele o ofereau împăratului. În sec. 4 este cunoscut așa-numitul a. *oblaticium* oferit în mod voluntar de către senatori împăratului. În sfîrșit mai trebuie amintit a. *tironicum*, plătit în cazul neexecutării serviciului militar.

J. Marquardt, *L'organisation financière chez les Romains*, Paris, 1888 (trad. franceză), 296–298, 351–352; 354 și urm.; M. Rostovțev, *SEHRE*^{2}, 363, 417, 430, 458, 467, 511, 515, 519, 727; J. Rougé, *Recherches sur l'organisation du commerce maritime en Méditerranée sous l'Empire Romain*, Paris, 1966, 437–458.

A.S.

ausdecensi (lat. *Ausdecenses*), populație tracică din regiunea Munților Balcani (Haemus), localizați între rîurile Vit și Osâm. În sec. 1 d.Hr. au fost colonizați de romani în Dobrogea, în special în S provinciei Moesia Inferior, unde dispuneau de o *Civitas Ausdecensium* și de un terit., acordat și recunoscut de administrația romană. După cum rezultă dintr-o inscripție lat. descoperită la Cetatea (jud. Constanța), datînd din anii 177–179 d.Hr., a. au intrat în conflict cu populația autohtonă a geto-dacilor care le încălcase „pămînturile". Litigiul a fost stins datorită intervenției administrației romane, care a delimitat cu pietre de hotar terit. a., obligînd pe geto-daci să elibereze și să respecte posesiunile acestora.

V. Pârvan, în *BCMI*, 4, 1911, 20–25; G.G. Mateescu, în *BCMI*, 8, 1915, 38–42; D. Tudor, în *AUB*, Ist., 1956, 50–57; id., în *Magist*, 5, 1976, 36–37.

C.P.

auspicii v. **auguri**

Auxentius *de Durostorum* (sec. 4 d.Hr.), episcop arian, originar din rîndurile populației romanizate de la Dunărea de Jos. Mai înainte purtase numele Mercurinus, pe care și l-a schimbat în A. după cel al unui episcop arian de la Milano, al cărui succesor se pregătea să ajungă. Discipol al episcopului Wulfila, care l-a luat de la părinți „din fragedă copilărie", crescîndu-l ca ucenic. La cca 348–349 d.Hr., A. împreună cu alți creștini, sub conducerea lui Wulfila, s-au retras de la N Dunării, unde erau persecutați, la S fluviului, în Imp. unde au fost bine primiți. Către 380 d.Hr., A. a ajuns episcop de Durostorum, exercitîndu-și autoritatea îndeosebi asupra goților arieni, stabiliți în calitate de *foederati* în centrele de la frontiera Dunării de Jos a Imp. Roman de Răsărit. Între 381–397, A. a redactat o *Scrisoare despre credința, viața și moartea lui Wulfila*, în care, într-o lb. lat. simplă și corectă, descrie amănunțit viața și activitatea misionară la goții și greco-romanii de la Dunărea de Jos, a fostului său dascăl.

IIR, II, 110–113; Coman, *Scriitori*, 206–212; V. Barbu, în *ECR*, s.v.

I.B.

www.mnir.ro

auxilia (lat.) (în armata romană), formațiune de luptă alcătuită din soldați care nu erau cetățeni romani. În ceea ce privește compoziția și caracteristicile acestor unități, ele diferă de la o etapă la alta. În timpul Rep. a. reprezentau toate trupele în afară de legiune. În perioada Imp. din a. făceau parte trei categorii de unități, trupele auxiliare de cavalerie (*alae*), cele de infanterie (*cohortes*) și formațiunile etnice de luptă (*numeri*). În cazul în care a. se aflau în subordinea legiunii, ele constituiau o a. *legionum*, iar cînd erau subordonate guvernatorului unei provincii, de obicei, formațiunile de cavalerie și cele etnice, ele constituiau a. *provinciarum*. În cadrul a. erau incluse și unitățile de corăbieri (*classis*), după cum o dovedesc diplomele militare, unde alături de ostașii din celelalte trupe auxiliare sînt menționați și *classici*. A. erau recrutate mai ales din rîndurile populațiilor străine de la care își luau și numele, păstrîndu-și multă vreme caracterul etnic și specificul de luptă, deși de cele mai multe ori erau cuprinse în armatele unor provincii depărtate de ținuturile de origine ale ostașilor care le alcătuiau. Cu timpul, specificul etnic s-a estompat, prin recrutări locale. A. erau comandate de ofițeri superiori romani de diferite grade. În fruntea unei *ala* sau a unei *cohors quingenaria* se afla un *praefectus*; o *cohors milliaria* era condusă de un *tribunus*; un *numerus* era comandat de un *praepositus*. Ostașii din a. primeau cetățenia romană la terminarea serviciului militar (*missio*) care dura 25 de ani. După reformele lui Dioclețian, existau a. atît în armata stabilă pe granițe (*ripenses*) cît și în cea de manevră (*comitatenses*). Pe granițe, erau numite a. unitățile de infanterie (*milites superventores*, la Axiopolis sau *milites Scythici*, la Carsium).

C.V.

avari (gr. Ἄβαροι; lat. *Avares*), populație nomadă, central-asiatică, de origine tiurcică. În jurul anului 558, ajungînd la Dunărea inferioară, a cerut terit. în Imp. Bizantin (Menandru, fr. 4). Această cerere, ca și cea din anul 561, a fost respinsă de → Iustinian, care i-a îndemnat să se așeze în Pannonia (Menandru, fr. 4, 9). În anul 565, Iustin II a denunțat tratatul încheiat cu a., ceea ce a dus, în anul 566, la încheierea unei alianțe cu francii și longobarzii, împotriva → gepizilor. Țara întreagă a gepizilor, cu orașul Sirmium, urmau să fie cedate, în caz de victorie, a. (Menandru, fr. 25). În anul 567, gepizii au fost atacați de a. și longobarzi și înfrînți definitiv (Paulus Diaconus, *Historia Longobardorum*, I, 24), iar în fostele terit. de sub suzeranitate gepidică, s-au instalat a., centrul lor de greutate fiind permanent în Cîmpia Tisei. După înfrîngerea gepizilor și plecarea longobarzilor în Italia (568), a., în fruntea cărora se afla caganul Baian, au întreprins numeroase expediții în Imp. Bizantin, iar în anul 578 și împotriva unor cete de slavi din Muntenia. În anul 582 și apoi în 599, a. au prădat și orașe din Dobrogea (Histria, Dinogeția etc.). Odată cu înfrîngerea bizantinilor în războiul cu a., (591–602), aceștia au devenit un pericol acut pentru Imp., momentul culminant fiind reprezentat de asediul Constantinopolului din anul 626 (Theophanes, *Chronografia*, 6117). Atît a. cît și aliații lor au fost însă învinși. În cea de a doua jumătate a sec. 7 d.Hr., caganatul a. a trecut printr-o perioadă de criză, care a permis slavilor de apus să-și întemeieze primul lor stat, iar sîrbilor și croaților să emigreze în Peninsula Balcanică. Tot acum a avut loc și pătrunderea protobulgarilor la Dunărea de Jos. La sfîrșitul sec. 7 și apoi în decursul sec. 8, puterea a. s-a consolidat din nou pentru ca apoi să fie definitiv zdrobită de campaniile lui Carol cel Mare (795–803). Sînt atribuite a. o serie de piese de centură presate (sfîrșitul sec. 6–7) și turnate, ornamentate cu grifoni sau motive în vrej (sfîrșitul sec. 7–8), piese de hamașament (zăbale, scărițe de șa), arme (vîrfuri de lance, săbii), înmormîntări de cai etc. Nu este sigur dacă succesiunea dintre piesele presate și cele turnate – unele de certă tradiție bizantină – reflectă o nouă imigrare a lor din răsărit la sfîrșitul sec. 7. Pe terit. României, vestigii care pot fi atribuite a. au fost descoperite deocamdată numai în Crișana, Banat (Felnac, Sînpetru German) și apoi în zona depozitelor de sare de pe Mureșul mijlociu (Gîmbaș, Teiuș, Arad, Lopadea Nouă). Ele pledează doar pentru un control și nu pentru o prezență efectivă a. în Transilvania. După începutul sec. 9 ei nu mai pot fi identificați arheologic.

K. Horedt, în *Studiine Zvesti*, 16, 1968, 103–115.

R.H.

avers (< lat. *aversus*), nume convențional dat uneia dintre fețele unei monede pe care se află efigia sau efigia cea mai importantă, de natură să o individualizeze. În cazul monedelor cu portrete pe ambele fețe, a. este fața pe care se află portretul principal. A. corespunde de regulă, dar nu întotdeauna, ștanței de pe nicovală. Cînd aceasta este situația, ea este mai rezistentă decît cea care primește direct loviturile în procesul baterii și, în consecință se schimbă mai rar, numărul ștanțelor de a. la o emisiune dată fiind mai mic decît al celor de revers (rv.).

E. Bernareggi, *Instituzioni di numismatica antica*[3], Milano, 1973, 71–72.

G.P.B.

Avianus Bellicus v. portorium

Avidius Nigrinus, C. (sec. 2 d.Hr.), general roman, legat al provinciei Dacia (între 112(?)–117). Menționat pe un altar la Sarmizegetusa, dedicat lui și închinat zeităților *Eponae* și *Campestres* de către M. Calventius Viator, centurio și instructor al călăreților guvernatorului. A venit la comanda Daciei ca succesor al lui D. Terentius Scaurianus, după ce fusese mai înainte *consul suffectus* (110 d.Hr.) și apoi guvernator (*legatus Augusti propraetore*) al Achaiei. Menționat de Plin.T. și în inscripții de la Delphi. A fost unul dintre cei patru consulari implicați în atentatul împotriva lui Hadrian, fiind executat din ordinul împăratului.

CIL, III, 7904 = *IDR*, III/2, nr. 206; A. Stein, *Dazien*, 10, *PIR*, I[2], 285, nr. 1408; cf. nr. 1407.

M.Z.

Axente Sever, com. în jud Sibiu, la V de care, în punctul „Lunca îngustă", s-a identificat un cimitir de incinerație al purtătorilor culturii →

www.mnir.ro

Wietenberg. În terit. satului a mai fost descoperit în 1875, în vas de lut, un tezaur cuprinzînd 562 denari romani republicani din perioada 211/208–56 î.Hr.

T. Soroceanu, M. Blăjan, T. Cergbi în *FI*, 4, 1976, 66; M. Chițescu, *RRCD*, 107–113, nr. 10.
E.N.

Axiopolis (Cernavodă, jud. Constanța), cetate romană, apoi bizantină, situată pe un platou de pe malul drept al Dunării, în dreptul insulei Hinog, la cea 3 km S de capul podului de la Cernavodă. Datorită poziției sale în apropierea văii Carasu și la distanța cea mai scurtă dintre Dunăre și Marea Neagră, A. a deținut totdeauna un important rol economic și strategic. Menționată de Ptol. (*Geogr*, III, 8, 1; III, 10, 1; *Axioupolis; Tab. Peut.* (VIII, 3; *Axiopolis)*; It. Ant. (224, 2; *Axiupoli)*; *Not. Dign. (Or.* 39, 21, 30; *Axiupoli)*; Hierocl. *(Synecd.*, 637, 9; *Axioupolis)*; Procop. *(De aed.*, IV, 11; *Axiopa)*; Const. Porphyrog. *(De them.*, 47, 15; *Axiopolis)*. *Statio beneficiarii legati leg. XI Claudiae*, loc de garnizoană pentru *coh. I Commagenorum*, port *(nautae universi Danubii)*, reședință pentru *praefectus ripae legionis II Herculiae cohortis quintae pedaturae superioris* și garnizoană pentru o unitate de auxiliari *(milites*

Fig. 30. Inscripție cu numele martirilor Chiril, Chindeas și Tasios (Dasius) de la Axiopolis (sec. 4).

superventores). În sec. 6 probabil reședință episcopală (De Boor, *Not. Episc.*, 532; ὁΑναξιουπόλεως). În urma săpăturilor arheologice efectuate sub conducerea lui Gr. Tocilescu, de către ing. P. Polonic (1898–1899), au fost identificate ruinele a două fortărețe, dintre care una romană, iar alta probabil bizantină. Au fost descoperite porțile de N și S ale vechii cetăți romane, poarta de S a fortăreței bizantine, despărțită de cea romană printr-o șa de teren, temeliile unei bazilici de cimitir cu o capelă anexă, în apropierea porții de N a cetății celei vechi, inscripții, fragmente sculpturale, ceramică elenistică, romană și feudală timpurie. O inscripție în lb. gr. descoperită în 1947 printre minele bazilicii de cimitir, menționează pe martirii → *Chiril*, → *Chindeas* și → *Tasios (Dasius)*. La S de cetate începe → valul de piatră dintre A. și → Tomis.

Gr. Tocilescu, în *Festschrift O. Hirschfeld*, Berlin, 1903, 354–359; id., în *RIAF*, 9, 1903, 263–275; R. Netzhammer, 113–128; I. Barnea, în *SCIV*, 11, 1960, 69–80; *MPR*, 101–105 și 158; *TIR*, L 35, s.v.
I.B.

Axius Aelianus [Signo]ionius, Cl. (sec. 3 d.Hr.), înalt funcționar imperial roman de origine ecvestră, cu titlul de *vir egregius*. A îndeplinit exclusiv funcții administrative în Imp. în Italia, Mauretania-Caesariensis, Belgica, în provinciile Germania Superior și Germania Inferior și Dacia Apulensis. Cariera completă este înfățișată de cele 8 inscripții descoperite la Sarmizegetusa (5) și în diverse localități din Mauretania-Caesariensis. În Dacia a îndeplinit inițial funcția de procurator *Aug(ustorum duorum)*, apoi a fost ridicat la rangul de *agens vice praesidis* (238 d.Hr.), înlocuindu-l astfel de două ori pe guvernator *(bis vicepraesidis)*. A fost patronul coloniei Sarmizegetusa Metropolis fiind astfel onorat de conducerea orașului, printr-un altar care îi redă cariera.

IDR, III/1, nr. 89, 157, 191, 206, 244; A. Stein, *Dazien*, 71; H.G. Pflaum, *Carrières*, 851–854, nr. 38.
M.Z.

Azanitul (Ἀζανείτης), poreclă a lui Asklepiades al lui Menophilos, originar din → Nicomedia Bithyniei. Denumit astfel după numele orașului Aizanoi din Frigia *(Phrygia)*, unde Asklepiades a stat mai multă vreme și cu care poate a întreținut legături de afaceri. Mare negustor, împreună cu alt Asklepiades al lui Menophilus au pus, cîndva în sec. 2–3 d.Hr., fratelui – respectiv tatălui, Menophilos Bassus, o stelă funerară, descoperită la Vadu (com. Corbu, jud. Constanța), dar foarte probabil inițial în necropola Histriei.

ISM, 1, 469, nr. 356; Al. Suceveanu, *VEDR*, 118.
G.P.B.

azilian, facies cultural din → epipaleoliticul timpuriu, denumit astfel după peștera Mas-d'Azil (Ariège, Franța), unde au fost găsite primele unelte specifice (1889). A. s-a dezvoltat la începutul postglaciarului, din unele culturi ale paleoliticului superior final (→ magdalenian). Se caracterizează printr-o accentuată tendință de microlitizare a uneltelor de silex (răzuitoare scurte unguiforme sau circulare, mici piese pe lame curbate, retușate abrupt, cunoscute sub numele de „canifs" etc.) și printr-o decădere a prelucrării osului, cu excepția unor harpune plate, grosiere, perforate la bază printr-o crăpătură alungită, a unor vîrfuri de săgeată sau casnice, toate lucrate, mai ales, din corn de

www.mnir.ro

cerb (renul dispăruse în această vreme). Arta în a. cunoaşte un regres, cele mai caracteristice manifestări artistice pentru această perioadă rămînînd unele figuri foarte schematice pictate cu ocru-roşu pe pietre de rîu plate. O cultură cu aspect a. a fost descoperită şi pe terit. României, în Peştera Hoţilor de la → Băile Herculane, unde au fost găsite mai multe vetre de foc, abandonate de grupuri de vînători, pertători ai culturii a., în jurul cărora s-au aflat numeroase resturi menajere, precum şi unelte şi arme specifice.

M. Escalon de Fonton, H. de Lumley, în *BSPF*, 53, 1956, 504–517; C.S. Nicoläescu-Plopşor, E. Comşa, în *SCIV*, 10, 1959, 2, 221–227; C.S. Nicoläescu-Plopşor, Al. Păunescu, în *SCIV*, 12, 1961, 203–214.

FLM.

Azizis v. **Aizis**

www.mnir.ro

B

Babadag 1. Oraş în jud.Tulcea, în apropierea căruia, la cca 2,5 km pe malul lacului cu acelaşi nume, respectiv pe promontoriul unei terase înalte (23 m faţă de nivelul lacului) a fost identificată în 1953 şi cercetată în anii 1962–1987 o mare aşezare hallstattiană fortificată cu şanţ şi val de pămînt. Distrusă în mare parte prin prăbuşiri repetate ale malului, erodat de apele lacului, aşezarea s-a mai păstrat pe o suprafaţă de cca 1 ha. Stratul hallstattian cuprins în incinta fortificată atinge, numai în apropierea malului, grosimea maximă de 1,50 m. Săpăturile au scos la lumină resturile a numeroase locuinţe de suprafaţă, puţine bordeie (numai din primul nivel) şi foarte numeroase gropi de provizii, circulare, largi la fund, mai strîmte la partea superioară. În strat şi în gropi s-a găsit o mare cantitate de ceramică fragmentară, oase de animale (bou, porc, oaie, capră, cal, cîine) şi de peşti, boabe de grîu şi orz, carbonizate, resturi de locuinţe (bucăţi de lut ars cu amprente de pari şi nuiele sau trestii) şi în mai mică măsură obiecte de os, corn, piatră, fier (resturi de cuţite şi două seceri) şi de bronz (vîrf de săgeată, fibulă, bucăţi de sîrmă). Studiul materialelor descoperite şi în special al ceramicii, precum şi observaţiile stratigrafice au permis definirea culturii de tip **B.** precum şi deosebirea a trei faze evolutive în cursul îndelungatei sale existenţe, **B.** *I*, sec.11; *II*, sec. 10–9; *III*, sec. 8–7 î.Hr. Pe acelaşi spaţiu s-au mai găsit puţine urme de locuire getică (sec. 4–3 î.Hr.), din epoca romano-bizantină şi din perioada feudalismului timpuriu (sec. 9–10) (S.M.) Urmele unei aşezări rurale (sec. 2–3) de la **B.** au fost identificate, pornind de la o inscripţie din 178 d.Hr. (*CIL*, III, 14448 = *ISM*, V, 233) şi alte informaţii, cu *Vicus Novus*, aflat în teritoriumul oraşului → *Libida* (azi Slava Rusă), cu organizare administrativă şi financiară proprie şi unde geţii aflaţi în curs de romanizare aveau un rol important în agricultură. Fragmentele unei inscripţii monumentale descoperite în apropiere au aparţinut unui trofeu ridicat de → Valens. Către lacul **B.** există urmele unei aşezări din sec. 6. În punctul Topraichioi, către Tulcea, a fost descoperită în 1978 o construcţie romană de zid de 14 x 38 m (sec. 4) cu rol militar-agrar. Situată pe drumul ce lega Tropaeum Traiani de Aegyssus şi Noviodunum, la lacul **B.**, zonă atunci navigabilă dinspre şi către mare, ea pare să fi fost ridicată în timpul lui Valens, funcţionînd, cu o serie de modificări, pînă în sec. 6, în acest punct extrem de important strategic şi comercial (A.B.). **2.** Cultură care a evoluat în zona istro-pontică în perioadele timpurie şi mijlocie ale epocii hallstattiene. Arheologic s-a conturat prin ceramica de calitate bună cu luciu metalic, de culoare neagră-cenuşie sau cărămizie. Un element comun celor trei faze ale culturii **B.** este ornamentarea unor vase de factură bună cu caneluri (→ pliseuri). Vasele caracteristice sînt cele de formă bitronconică, de dimensiuni mari (înalte pînă la 1 m) şi mijlocii, strachinile cu marginea arcuită spre interior, ceştile şi cănile cu una sau două toarte suprainălţate. O trăsătură proprie a vaselor bitronconice este aceea că, datorită modului de ardere, au suprafaţa exterioară neagră sau neagră-cenuşie, iar cea interioară

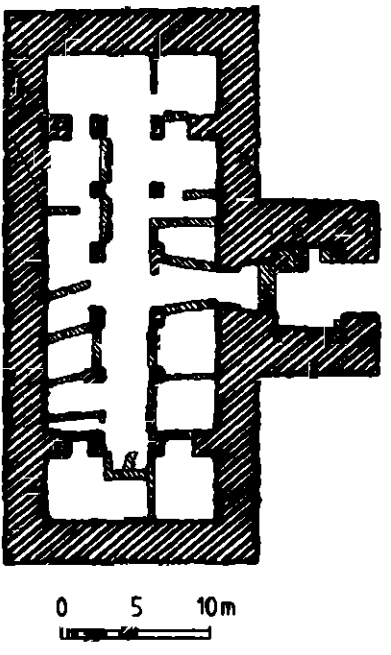

Fig.31. Fortul roman (sec. 4–5) de la Babadag-Topraichioi.

www.mnir.ro

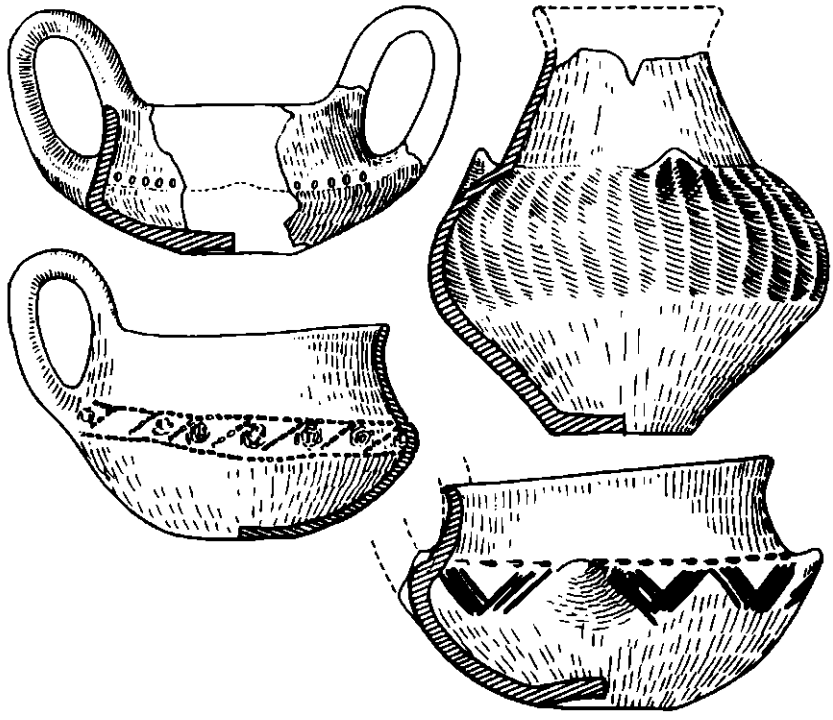

Fig.32. Vase aparţinînd culturii Babadag.

cărămizie. Asemenea vase au pe umeri cîte patru proeminenţe relativ conice sau de forma unor corniţe care în faza *I* şi parţial în faza *II* sînt goale în interior (modelate prin presiune din interior). În fazele *II* şi *III* proeminenţele sînt aplicate pe umerii vaselor. În multe cazuri apar pe umerii vaselor bitronconice, de patru ori, la distanţe egale, cîte două proeminenţe mici alăturate. Ceştile din faza *I* au pe mijlocul proeminent benzi de linii orizontale drepte sau în ghirlande incizate. Propriu fazei *I* este şirul de cercuri mici, unite prin linii tangente *incizate*. În faza **B.** *II* ornamentarea vaselor este mai variată. Pe lîngă ornamentele incizate sau independent de acestea apar frecvent motive imprimate (ştampilate). Specific fazei *II* este şirul de cercuri mici concentrice unite prin benzi tangente imprimate. În faza **B.** *III* se menţine numai ornamentarea, mai sobră, prin caneluri. În cursul celor trei faze au evoluat aceleaşi forme de vase cu unele detalii proprii fiecărei faze. Permanentă a fost şi prezenţa oalelor de factură grosolană, cu sau fără brîu alveolar. Primele dovezi de prelucrare şi utilizare a fierului provin din nivelul *II* al aşezării de la **B.** şi devin mai frecvente în nivelul *III*, unde s-au găsit şi două seceri de fier. Prin cercetările efectuate în S–E României, în special în ultimele trei decenii, s-au identificat numeroase aşezări de tip **B.** care permit precizarea ariei de răspîndire a culturii **B.** Aceasta a cuprins Dobrogea în întregime, N–E Bulgariei, E Cîmpiei Române pînă la Mostiştea şi Moldova de S. Ceramica din fazele *I* şi *II* ale culturii **B.** prezintă asemănări, uneori chiar identităţi ale unor ornamente – în culturile → Insula Banului din zona Porţilor de Fier, Păneţevo din Bulgaria centrală şi de S–E, Langos din zona oraşului Varna. Grupul → Cozia, din Moldova centrală şi sudică reprezintă o unitate hallstattiană timpurie, distinctă, dar înrudită cu celelalte culturi (grupe) avînd contacte şi interferenţe cu cultura **B.** *II*. Grupul Saharna-Solonceni din Rep. Moldova (zona cursului mijlociu şi a bazinului inferior al Răutului) este o sinteză hibridă **B.** *II* şi Cozia care a transmis spre N–E influenţe **B.** *II*, uşor vizibile în ceramica culturii Cernoles din dreapta Niprului mijlociu. Culturile menţionate constituie complexul hallstattian timpuriu cu ceramică imprimată din S–E Europei. Acest complex cultural este organic legat de complexul hallstattian timpuriu cu ceramică canelată din bazinul Tisei şi Transilvania. Vasele bitronconice cu proeminenţe (goale în interior) ale căror prototipuri apar în cultura Gáva sînt ulterior caracteristice nu numai fazei **B.** *I* ci şi culturilor Insula Banului, Păneţevo şi Langos. Procesul constituirii culturilor hallstattiene timpurii necesită încă cercetări. Ele au fost precedate în perioada tîrzie a epocii bronzului de culturi diferite de la o regiune la alta. În zona istro-pontică, în perioada bronzului tîrziu a evoluat cultura → Coslogeni. Cultura **B.** nu trădează tradiţii de tip Coslogeni. Un orizont cultural corespunzător bronzului final din N Dobrogei, N–E Munteniei şi S Moldovei, denumit Prebabadag, începe să se întrevadă fiind încă insuficient cunoscut. Şi totuşi în faza **B.** *I* sînt sesizate elemente de acest tip. Cert este că sfîrşitul epocii bronzului este provocat de un puternic curent de uniformizare, în sens hallstattian, pe

www.mnir.ro

o mare întindere a Europei de S–E care ilustrează arheologic, concret, prima manifestare a unității lumii traco. Acest fenomen nu se reduce numai la schimbări în aspectul ceramicii. Din perioade corespunzătoare fazelor B. *I* și *II* (sec. 11–9 î.Hr.) în Dobrogea s-au găsit depozite de obiecte (arme și unelte) de bronz în care sînt prezente în mod predominant sau exclusiv tipuri de obiecte specific transilvănene. Un alt element nou îl reprezintă apariția marilor așezări fortificate din aria culturii B. În faza *III* (sec. 8–7 î.Hr.) corespunzătoare perioadei Hallstattului mijlociu, cultura B. evoluează paralel cu cultura → Basarabi din regiunile învecinate (S.M.).

S. Morintz, în *Dacia N. S.*, 8, 1964, 101–118; id., în *Thraco-Dacica*, 8, 1987, 39–71; B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, 1976, I text, II ilustrații; V. Pârvan, *Începuturile*, *185*; *DID*, *II*, 163, 173, 396, 397; *TIR*, L 35, 25, *DIVR*, 77; Al. Sucevcanu, *VEDR*, 71–72, 106, 144, 163; A. Opaiț, în *Peuce*, 8, 1980, 415–436.

S.M. și A.B.

Bacău, munic., reședința jud. Bacău, al cărui terit. a fost locuit din vechime, în diferite puncte fiind descoperite bogate și importante vestigii din diferite epoci istorice. Cele mai vechi urme de cultură materială provin din așezări aparținînd epocii bronzului mijlociu (cultura → Monteoru), identificate pe locul fostei Curți Domnești și în preajma pasarelei din com. Mărgineni. Alte resturi ceramice, datînd de la sfîrșitul epocii bronzului (cultura → Noua), au fost găsite la Curtea Domnească. Resturile unei necropole geto-dacice din sec. 2–3 d.Hr., din care au fost scoase la iveală două morminte de incinerație în urnă, au fost descoperite în cartierul Șerbănești, iar o urnă de incinerație, din aceeași vreme, a fost aflată pe str. Republicii. Fragmente ceramice, provenind dintr-o așezare geto-dacică din sec. 2–3 d.Hr., au fost descoperite la Curtea Domnească și în zona cartierului CFR. Deosebit de importante sînt vestigiile prefeudale de la Curtea Domnească unde, prin săpături arheologice, au fost scoase la iveală urmele unei așezări din sec. 4–5, suprapusă de una datînd din sec. 6–7. Din prima așezare au fost dezvelite cinci locuințe adîncite în sol, prevăzute cu cuptoare din lut și piatră. Din inventarul lor fac parte: unelte din fier, bronz, os, lut și piatră, diferite obiecte casnice, precum și ceramică lucrată la roată, de tradiție provincial romană, în asociație cu olărie lucrată cu mîna. Din această vreme s-a descoperit și un cuptor de ars oale. Din așezarea următoare, din sec. 6–7, au fost scoase la iveală nouă locuințe adîncite în sol, prevăzute în unul dintre colțuri cu cuptoare construite din lut și piatră. Locuințele conțin vase lucrate cu mîna și la roata rapidă, precum și diferite unelte, obiecte vestimentare și de podoabă, lucrate din fier, bronz, os, lut și piatră, toate de certă factură romanică. Alături de acestea, au fost găsite și unele piese și resturi ceramice de import romano-bizantine (fibule, amfore etc.), precum și vase de factură slavă arhaică. Două monede de bronz bizantine, emisiuni de la Iustin II și Mauricius Tiberius, au fost descoperite pe str. V. Alecsandri, iar o alta, tot din bronz, de la Iustin II, pe str. Florilor (D.G.T.). În împrejurimile B. a fost descoperit în 1929 un tezaur de monede romane de argint, din care s-au recuperat o drahmă emisă în Lycia pentru Traian, 308 denari și o imitație din perioada de la Nero la Septimius Severus (cel mai recent din anii 193–196) (E.N.).

I. Mitrea, Al. Artimon, în *Carpica*, 4, 1971, 225–251; V. Căpitanu, în *Carpica*, 4, 1971, 291; V. Căpitanu, V. Ursachi, în *Carpica*, 11, 1979, 236; V. Căpitanu, în *Carpica*, 14, 1982, 140–141; I. Mitrea, în *Carpica*, 12, 1980, 117–121, 129–130; M. Macrea, în *AISC*, 1, 1928–1932, 129–139; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, 252, nr. 8.

D.G.T. și E.N.

Bacchium (lat.; < gr. Βακχεῖον), denumire dată deopotrivă unei luni din calendarul religios gr., unor sărbători închinate lui → Dionysos → Bacchos, clădirii în care se desfășura activitatea religioasă a unei asociații dionysiace și, mai frecvent, unui tip de asociație dionysiacă, așa cum erau cele documentate epigrafic la Rhodos, Megara, Thasos, lîngă Perinth, la Nicopolis ad Istrum etc. Edificarea pentru activitatea unui B. este inscripția (cca 170 d.Hr.) asociației de *Iobacchoi* de la Athena, care consemnează structura acesteia și noul ei regulament, cu condițiile de admitere, taxele, datele întrunirilor periodice, ceremoniile, sacrificiile și reprezentările dramatice, măsurile de asigurare a ordinii și decenței (amenzi), obligațiile casierului, participarea la funeraliile membrilor etc.

A. Bruhl, *Liber Pater. Origine et expansion du culte dionysiaque à Rome et dans le monde romain*, Paris, 1953, 281–283.

A.Ș.

Bacchus (lat.; < gr. *Bácchos; Bácchios; Báccheios*), epitet de origine posibil lidiană al lui → Dionysos atestat începînd din sec. 5 î.Hr. (Herodot, Sofocle), corelat caracterului extatic al culturii care era specific în acea epocă. A fost utilizat prin extensie ca denumire a adoratorilor zeului și a vărguței sacre numite ulterior → thyrs. În epocile elenistică și romană acest epitet a ajuns să se substituie numelui însuși al lui Dionysos. Acesta a fost introdus în rel. romană sub numele B., ca zeu al vinului, în perioada timpurie a Rep. sub influența coloniilor gr. din S Italiei. A fost identificat cu → Liber Pater. La Roma i s-au dedicat sărbătorile *Cerialia* – care erau ținute primăvara și la culesul viilor și la care B. era asociat cu Libera – și *Bacchanalia* – care celebrau → mistere și au fost interzise în 186 î.Hr. printr-un *senatus consultum* pentru excesele practicate și pentru acuzația de a fi acoperit un complot politic. Începînd din sec. 1 d.Hr. B. a devenit totuși foarte popular la Roma și în provincii, în special în cele orientale, iar cultul său a cîștigat ca prestigiu și intensitate în urma atenției particulare pe care i-au acordat-o împărații Traian, cei din dinastia Antoninilor și din acea a Severilor. Concomitent s-a produs un reviriment al activității asociațiilor dionysiace (→ *bacchium*, → *thiasos*, → *speira*) care, în Orientul gr. pînă în Italia, celebrau misterele lui B., – Dionysos mai ales ca protector în viața de dincolo de mormînt, veșnică și fericită. În

www.mnir.ro

aceste condiții cultul lui Dionysos-B. a tins să devină o rel. universală, reprezentînd unul dintre cei mai importanți concurenți ai creștinismului. În coloniile gr. vest-pontice sînt documentați membrii unei asociații de la Tomis care se numeau *bácchoi* (→ *thiasos*), iar la Callatis este menționat un *neóbacchos* (probabil un neofit) într-un fragment de lege sacră referitoare la cultul public al lui Dionysos *Dasyllios*; baza unei statui de cult din sec. 2 î.Hr. asigură zici și cultul lui Dionysos-*Bacchus* și este probabil ca în această ipostază să fi fost adorat zeul și de către thiasul callatian documentat între sec. 3 î.Hr.–1 d.Hr.

H. Jeanmaire, *Dionysos. Histoire du culte de Bacchus*², Paris, 1970; A. Bruhl, *Liber Pater. Origine et expansion du culte dionysiaque à Rome et dans le monde romain*, Paris, 1953; Gr. Tocilescu, în AEM, 17, 1894, 101, nr. 43 *a*; 19, 1896, 107, nr. 61; I. Stoian, *Tomitana*, 197; D.M. Pippidi, *Studii*, 111; F. Sokolowski, nr. 90.

A.Ș.

Baden, cultură din → perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului (2700–2400 î.Hr.), denumită astfel după localitatea **B.** din Austria de N, cu o largă arie de răspîndire pe terit. Iugoslaviei, Ungariei, Austriei, Slovaciei și S Poloniei, influențe ale sale constatîndu-se pînă în S Germaniei. Pe terit. României, comunitățile **B.** ocupă cîmpia joasă din V Banatului și Crișanei, precum și zonele nisipoase din cîmpiile Careiului și Nirului. Ele sînt deci vecinele vestice ale triburilor culturii → Coțofeni. De la comunitățile culturii **B.** s-au păstrat două tipuri de monumente: așezări și cimitire. Pe ansamblul ariei de răspîndire, tipurile de așezări, în general de scurtă durată, sînt foarte variate: întîlnim unele apărute natural, în peșteri, în regiuni muntoase sau cîmpii joase, fortificate sau deschise. Aceeași lipsă de uniformitate este întîlnită și la înmormîntări: se practica atît înhumația (cu cadavre chircite pe o parte sau, cu excepție, întinse pe spate, înconjurate sau acoperite, în unele cazuri, cu pietre), cît și incinerația (oasele depunîndu-se pe sol sub vase și pietre sau în urne). Multitudinea de aspecte indică caracterul eterogen al comunităților care se "ascund" sub o aparentă unitate a culturii materiale. Analizele antropologice indică prezența elementelor mediteraneene și alpine, dar încorporarea unor grupuri nord-pontice trebuie avută permanent în vedere. Datele despre locuințe sînt sărace și nu pot fi generalizate. Din Iugoslavia sînt cunoscute construcții de mari dimensiuni cu o latură absidată. La Valea lui Mihai (jud. Bihor) s-au găsit locuințe dreptunghiulare de mici dimensiuni, cu una sau două încăperi și vetre de foc, iar la Girișu de Criș (jud. Bihor) o groapă de bordei. În economia comunităților **B.** creșterea vitelor (bovine, ovi-caprine, porcine, mai rar cabaline) juca un rol important. Modele din lut ale unor care cu patru roți arată clar folosirea animalelor și la tracțiune. Din așezări provin, de asemenea, oase de cerb, căprioară, urs, pește. Unelte cultivării plantelor nu lipsesc. Într-o așezare din Polonia erau cultivate meiul, secara, *Triticum monococcum* și *dicoccum*. În Austria (Ossam), într-o groapă a purtătorilor culturii **B.**, s-au descoperit 30 kg de semințe din specia *Triticum monococcum*. În așezări s-au găsit, uneori, rîșnițe, vase mari de provizii, săpăligi din corn de cerb, toate la un loc indicînd o viață relativ stabilă cu o economie mixtă. În comparație cu perioada anterioară (eneolitică) și cu cea următoare (a epocii bronzului), sărăcia obiectelor de metal frapează, dar corespunde unei situații mai generale determinată de înlăturarea, din zonele bogate în minereuri de cupru a comunităților care se specializaseră în extragerea și prelucrarea metalului. Ceramica culturii **B.**, care o individualizează cel mai bine din punct de vedere arheologic în raport cu alte culturi, reflectă atît componentele (locale și adăugate) care au participat la constituirea acestei culturi cît și întinsele relații pe care purtătorii ei le au cu alte centre din Europa și Anatolia. La varietatea formelor ceramice (căni, cești, străchini, vase cu două despărțituri, amfore, vase de provizii etc.) se adaugă și ornamente specifice printre care cele realizate în tehnica canelării joacă un rol aparte care a determinat chiar denumirea de "cultură a ceramicii canelate", frecvent folosită de cercetători din Europa Centrală. Deși redusă numeric, pentru evidențierea aportului culturii → Cernavodă III la geneza culturii **B.**, foarte expresivă este și plastica antropomorfă constituită din exemplare la care capul a fost modelat separat și cuplat cu corpul prin introducerea gîtului într-o cavitate aflată între umerii statuetei. Originea culturii **B.** a fost explicată de cele mai multe ori și printr-o imigrare din exterior; fie din N, fie din Anatolia. Stadiul actual al cercetărilor permite să se vadă mult mai clar procesul evoluției fondului local, care a fost îmbogățit, fără îndoială, și prin adaosuri de elemente și influențe culturale sau extra-culturale din afară (estice, sudice și de altă natură). Din analiza acestei evoluții rezultă ca indubitabilă originea locală a culturii noastre, care într-un fel poate fi considerată ca una dintre expresiile formate ale evoluției locale aflată la început într-un proces de uniformizare culturală (în fazele incipiente), iar mai apoi într-altul de regionalizare. Cultura **B.** a evoluat o perioadă nu prea îndelungată de timp (cca 300 de ani), la sfîrșitul primei jumătăți și în a doua jumătate a mil. 3 î.Hr., deși datele de cronologie absolută, obținute prin metoda C_{14}, o datează, în chip nejustificat după cercetători români, în mil. 4 î.Hr. Fenomenul cultural **B.** va fi integrat ca o componentă importantă în manifestările culturale de tip → Kostolac și → Vučedol și prin ultima în culturi ale bronzului timpuriu.

P. Roman, I. Németi, *Cultura Baden în România*, București, 1978.

P.R.

Baden, sat în com. Hereclean (jud. Sălaj), pe terit. căruia, în punctul "La Nove", au fost descoperite așezări aparținînd epocii bronzului (cultura → Otomani), culturii → Sîntana-Arad (→ dacii liberi din sec. 3–4) și epocii prefeudale (sec. 7–8).

Al. V. Matei, în *Acta MP*, 4, 1980, 234,

G.B.

Baduarius (sec. 6), *magister militum* și *dux* al Scythiei sub → Iustinian I. În 528 trupe de uscat sub comanda lui **B.** au străbătut litoralul pontic, pentru ca, împreună cu flota pornită pe mare, să readucă în stăpînirea bizantină orașele Bosporus și Chersones,

www.mnir.ro

cucerite puțin mai înainte de huni (I. Malalas, *Chronogr.*, XVIII, 431–433; Theophanes, *Chronogr.*, A.M. 6020) (De Boor, 175–176).

E. Stein, *Histoire*, II, 304–305; *DID II*, 416.

I.B.

Baia 1. Com. în jud. Suceava pe terit. căreia în punctul "La Cetățuie", pe un promontoriu, desprins din terasa Moldovei, situat la cca 7 km SSV de sat, se află o cetate traco-getică, cu suprafața de 1,5 ha, fortificată cu val și șanț adiacent, păstrat numai pe latura de N a cetății. Resturile de locuire semnalate în incinta acestui obiectiv permit datarea cetății în sec. 4–3 î.Hr. (A.F.) 2. (Fost → Hamangia), com. în jud. Tulcea, unde a fost descoperită așezarea eponimă pentru cultura neolitică → Hamangia. În același loc au fost identificate și morminte din epoca bronzului. Aici au fost înregistrate urme de zidărie romană și monede imperiale romane. Descoperirile sînt legate de existența unei așezări, → *vicus* sau → *villa*, din territorium-ul orașului roman de la → Slava Rusă (A.B.).

A.C. Florescu, în *Cercist. S.N.*, 2, 1971, 103–110; S. Morintz, *Contribuții*, 90, fig. 1 și 51; *TIR*, L 35, 25; Al. Suceveanu, *VEDR*, 72 și 145.

A.F. și A.B.

Baia do Arieș, com. în jud. Alba. În timpul stăpînirii romane din Dacia, aici era cel mai important centru de spălare a prundișului aurifer de pe valea Arieșului. Au fost găsite o covată de bronz pentru spălarea aurului, unelte, opaițe, unele ștampilate (C[A]SSI, FAOR, QGC, IEGIDI). Exploatarea aurului se făcea și prin galerii (în unele, la intervale regulate, este incisă litera D și, într-una dintre ele, inscripția VALE) pe dealul "Emerici" și la Baia Roșie. La Cioara de Sus și Hărmăneasa s-au găsit cuptoare de topit. Pe terit. com. se află și așezarea minerilor, de unde se cunosc monede de la Iulia Mammea, un opaiț, *terra sigillata*, ceramică.

S. Rakoczy, în *BKL*, 39, 1906, 477; N. Gostar, în *AM*, 1, 1961, 159, nr. 65, 161, nr. 119, 166, nr. 284, 169, nr. 370.

I.G.

Baia de Criș, com. în jud. Hunedoara, pe terit. căreia se semnalează descoperiri din epoci diferite: o secure de trahit (→ Coțofeni?), o toartă de bronz cu protomă de lebădă. La "Fîntîna Berchii", trei statui menhir din augit-andezit, acefale, înalte pînă la 3 m, cu mîinile pe piept și o centură în jurul mijlocului. Pe șoldul uneia se află o secure; datează fie din epoca bronzului, fie din prima epocă a fierului. Se adaugă un tezaur de peste 70 monede, dintre care 11 drahme din → Apollonia, găsit împreună cu un lanț de argint și un cercel. Tot aici se află o importantă așezare de epocă romană, cu substrucții de clădiri, conducte de apă, monede, ceramică, o epigrafă cu AVIANVS, unelte de minerit. La "Ptincuri" și "Rîbița" urme de spălătorii de aur (în primul punct și un bazin).

TIR, L 34, 32; V. Pârvan, *Getica*, 596, nr. 614; B. Mitrea, în *EDR*, 10, 1945, 93–94; O. Floca, în *Sargetia*, 4, 1966, 41–49; A.D. Alexandrescu, în *SCIV*, 14, 1, 1963, 143–150; D. Tudor, *Or. Trg.Sate*, 192–193; *RepCluj*, s.v.

I.G.

Baia de Fier, com. în jud. Gorj, în apropierea căreia în complexul de peșteri săpate în masivul calcaros al Cheilor Galbenului, cea mai importantă prin întinderea, frumusețile ei naturale și diversitatea resturilor de locuire este cea cunoscută sub numele de Peștera Muierilor. Aici s-au descoperit bogate urme de locuire (cu unelte îndeosebi din cuarțit și roci cuarțoase) din → musterian (o variantă regională a așa-zisului *Charentien*), precum și sărace resturi atribuite → aurignacianului. Tot aici s-a găsit și un adevărat "cimitir" cu schelete fosile de urs de peșteră. De asemenea, s-au descoperit și cîteva resturi scheletice umane, precum și relativ bogate urme de locuire post-paleolitice (anșolitice, Coțofeni, Hallstatt, La Tène, feudal).

C.S. Nicolăescu-Plopșor și colab., în *Probleme de Antropologie*, 1, 1954, 73–86; id., în *Materiale*, 3, 1957, 13–26; C.S. Nicolăescu-Plopșor, în *SCIV*, 7, 1956, 1–2, 14–17.

A.P.

Baia, com. în jud. Mehedinți, în raza căreia în fostul sat Baia de Jos există izvoare sulfuroase care, amenajate primitiv, par să fi servit populației din Dacia romană, în ele găsindu-se monede romane. Pe terit. aceleiași comune, în satul Cîrșu, se află ruine ante., unde s-a descoperit și un sestertius de la → Traian.

D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 307; id., *OR*[1], 219 și 313.

G.P.B.

Balaci, com. în jud. Teleorman, în apropierea căreia se află un *tell* neolitic (cultura → Gumelnița), situat pe malul de S al unei bălți. A fost descoperit cu prilejul construirii șoselei Turnu Măgurele-Pitești, în 1870, și cercetat sistematic în timpul săpăturilor făcute de D. Butculescu în 1871–1872. În partea de S a satului se află un alt *tell* de unde au fost recuperate greutăți de lut ars, o daltă de piatră, fragmente de figurine și ceramică, toate aparținînd, de asemenea, culturii Gumelnița. Într-un alt punct, situat la capătul de V al valului ce începe din dreptul apei Burdea, pe o ridicătură de pămînt, au fost găsite fragmente ceramice și chirpici din La Tène-ul geto-dacic.

I. Spiru, în *Materiale*, 5, 1959, 702–703.

C.P.

balauri (reprezentări). Pe pereții unor încăperi (capela B 4, cavoul C 1, capela E 5), aparținînd complexului de monumente rupestre de la → Murfatlar (Basarabi), jud. Constanța (sec. 10), sînt incizate mai multe figuri fantastice de b. (dragoni) cu corpul constînd din împletituri, reprezentări puse în legătură cu prezența unei populații de origine nordică, aflată în slujba Imp. Bizantin.

DID III, 229–230; *ACR*, 2, pl. 29, 1.

I.B.

www.mnir.ro

Balbinus (Decimus Caelius Calvinus Balbinus), împărat roman (mai–9 iul. 238 d. Hr.), de origine patriciană. Proclamat împărat de Senat în timpul anarhiei militare, împreună cu → Pupienus, după moartea lui → Gordian I şi II. Ostaşii şi poporul din Roma l-au impus pe viitorul Gordian III drept Caesar. Curînd după moartea lui → Maximinus Thrax, care cade în luptă la Aquileia, fără ca Pupienus, trimis împotriva sa, să joace vreun rol, B. şi Pupienus au fost ucişi de garda pretoriană, pe fondul tulburărilor care au continuat în capitală în tot timpul domniei. În vremea lui B. şi Pupienus s-a reluat emiterea → antoninianului, iar "carpii au luptat împotriva moesilor", începînd aşa-numitul război scitic, dar → Histria nu a fost distrusă atunci, ci mai tîrziu în timpul ostilităţilor (SHA, *Max. şi Balbi.*, 16).

G.P.B.

Balbus (sec. 2 d.Hr.), gromatic (inginer topometru) roman, autor al unei lucrări intitulate *Expositio et ratio omnium formarum* ("Expunerea şi teoria figurilor geometrice"), din care s-au păstrat numai fragmente. A participat probabil la primul război al lui Traian contra dacilor, cînd a fost solicitat la trasarea fortificaţiilor, cunoaşterea lăţimii cursurilor de apă peste care se construiau poduri ori înălţimea munţilor ce trebuiau cuceriţi.

C.C.P.

Baldovineşti, sat în com. Vădeni (jud. Brăila), unde în anii 1961–1966 a fost cercetată o movilă funerară situată la cca 600 m SV de castelul de apă al pepinierei cu un ax de 46 m. S-au descoperit 18 morminte de înhumaţie în gropi rectangulare, 2 cu construcţii de lemn. Dintre schelete 14 erau în poziţia chircită, 4 întinsă, 9 cu craniul spre E, iar restul cu orientări variabile. În 9 morminte s-au găsit bulgări de ocru roşu. Unele morminte erau lipsite de inventar. În celelalte s-au găsit vase (total 9), 2 discuri-catarame de os, un cuţit curb de piatră, un vîrf de săgeată şi o lamă de silex. Unele morminte au avut cîte un vas, cu excepţia unuia singur, în care s-au găsit 2 vase de tip → Tei (faza *II*). Obiceiurile funerare cît şi inventarul mormintelor din movilele de la B. au analogii în curganele din stepele nord-pontice din perioadele timpurie şi mijlocie ale epocii bronzului. Interesantă este apariţia celor două vase de tip Tei, care atestă clar contacte între triburile nord-pontice şi populaţia culturii Tei din Muntenia.

N. Harţuche, F. Atanasiu, *Brăiliţa*, 1968, 40 şi urm.; N. Harţuche, în *SCIV*, 24, 1973, 1, 16 şi urm.

S.M.

Balinteşti, sat component al com. Bereşti-Meria, oraşul Bereşti (jud. Galaţi). În această localit. a fost descoperită o necropolă plană, birituală, din perioada tîrzie a epocii bronzului (1350/1300–1100 î.Hr.), situată pe dealul Cioinagi, dintre pîraiele Cioinagi şi Chineja. În urma cercetării din 1948–1949 s-au descoperit 34 de morminte de înhumaţie şi 4 de incineraţie. Scheletele sînt chircite moderat, aşezate (în cele mai multe cazuri) cu capul spre N-NV, şi mai rar spre S–SE; pe stînga (19) sau pe dreapta (12). Există şi un mormînt dublu (adult şi copil). Inventarul principal al mormintelor se compune din vase, mai ales ceşti cu una sau două toarte şi vase mari tronconice cu marginea întărită. Vasele sînt aşezate în faţa şi spatele capului, mai rar la picioare şi foarte rar în dreptul şoldului. Se mai adaugă un cuţit curb de piatră, un ac de gravat şi o spirală de bronz cu trei frunze. Mormintele de incineraţie au fost cu depunerile în urnă (3) şi cu depunerile în groapă (1). Vasele folosite ca urnă au fost o ceşcuţă şi două vase mari tronconice cu marginea întărită. În ceramică se disting trei categorii principale. Prima corespunde populaţiei şi culturii tîrzii → Monteoru, fiind reprezentată de a) *ceşti de formă Monteoru*, avînd toartele supraînălţate cu şa sau doi colţişori laterali; sînt decorate mai ales cu caneluri, folosindu-se mai rar romburile şi triunghiurile haşurate cu fanioane, cusătura sau liniile din trăsături scurte. La ceştile cu o toartă se găsesc şi proeminenţe sau mici butoni; b) *ceşti (3) de formă Costişa* – faza tîrzie, nedecorate; c) *ceşti ovale şi bitronconice*, decorate cu caneluri, avînd o toartă aşezată sub buză, în secţiune triunghiulară şi cu buton. Spirala de bronz este de tipul C, cu frunze-bărcuţe, decorate cu repoussé-uri pe mijloc. Piesa se încadrează în faza depozitului de la → Băleni, ultima de la sfîrşitul epocii bronzului, în care mai apare această categorie de podoabe. Necropola de la B. corespunde nivelului de locuire reprezentat

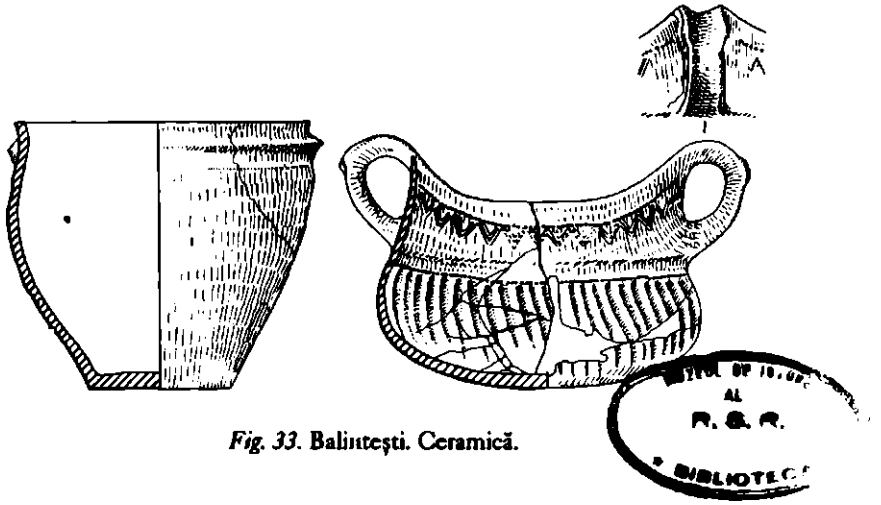

Fig. 33. Balinteşti. Ceramică.

www.mnir.ro

de aşezările de tip → Gîrbovăţ. Etapa Balinteşti-Gîrbovăţ este ulterioară nivelului → Monteoru *II b*, înfăţişînd ultimul aspect în care se manifestă cultura Monteoru, într-un context cultural care face trecerea spre cultura → Noua. Dezvoltarea acesteia din fondul epocii bronzului mijlociu, dovedeşte prezenţa masivă şi contribuţia elementului etnic şi cultural local la constituirea primei epoci a fierului. În acelaşi loc s-au găsit şi 4 morminte sarmatice. Inventarul lor coruştă din vase lucrate cu mîna şi la roata rapidă, o oglindă de metal şi o perlă de sticlă. În apropiere se află o aşezare romană din sec. 3–4 cu locuinţe avînd podele groase din lut ars şi ceramică caracteristică. V. şi *Gîrbovăţ*.

E. Zaharia, în *Dacia, N.S.*, 7, 1963, 139 şi urm.; ead., în *Materiale*, 6, 897 şi urm.

E.Z.

ballista (lat.; "balistă"), maşină de luptă de diferite dimensiuni, folosită de romani la asedii şi la apărare, amplasată pe turnurile fortificaţiilor pentru aruncarea pietrelor. Erau formate din arcuri mari de fier, montate pe care trase de cai *(carroballista)* pentru a fi mai uşor transportate din loc în loc şi amplasate în diferite puncte unde se angaja lupta. Braţul de lansare avea o înclinare de 45° şi era prevăzut cu un cursor mobil, iar cablul se întindea cu şi coarda unui arc. Mecanismele din foi erau acţionate prin forţa de torsiune a unor legături de fringhii. Încadrarea se făcea în funcţie de distanţa dorită pentru lovirea ţintei. B. aveau capacitatea să lanseze ghiulele pînă la 30 kg pe o distanţă de pînă la 600 m.

C.V.

balneus v. thermae

Balomireşti, sat înglobat în com. Bira (jud. Neamţ), pe terit. căruia a fost identificată o cetate geto-dacică timpurie, cu o suprafaţă de cca 6 ha. Materialul arheologic semnalat în incinta acestei cetăţi permite datarea ei probabilă în sec. 5–4 î.Hr.

A.F.

Baloteşti, sat în com. Izvoru Bîrzii (jud. Mehedinţi), pe terit. căruia pe valea Topolniţei, în punctul "Martalogi" a existat în sec. 2–3 o aşezare romană *(vicus)*. S-au executat şi unele săpături arheologice de către amatori (1869 şi 1873). S-au descoperit resturi de zidărie (după C. Bolliac chiar un templu), inscripţii (cum ar fi cea pentru colegiul → *fabrilor* din → Drobeta), morminte, monede şi ceramică.

D. Tudor, *OR*[1], 219; id., *Or. Trg. Sate*, 306.

G.P.B.

Bălţ, sat aparţinînd oraşului Tîrgu Frumos (jud. Iaşi). În apropiere, pe o porţiune de teren mai joasă a terasei Băseului, numită "Valea Părului", a fost identificată o aşezare aparţinînd culturii → Starčevo-Criş. Staţiunea are un singur nivel, cu locuinţe de suprafaţă şi a fost atribuită unui aspect tîrziu al culturii respective, similar aceluia de la → Valea Lupului şi posterior celui de la → Trestiana.

E. Popuşoi, în *SesCŞMIst*, decembrie 1964, I, 1971, 30–42; ead., în *AM*, 9, 1980, 7–17.

S.M.-B.

Balta Sărată 1. Com. Tîngă oraşul Caransebeş (jud. Caraş-Severin), pe terit. căreia s-au făcut importante descoperiri arheologice, unele dintre ele eponime pentru o nouă cultură a epocii bronzului. Descoperirile s-au efectuat în mai multe puncte: A) De la "Cîmpul lui Posta" de pe terasa a noua a Timişului provin resturile unei aşezări aparţinînd culturii → Vinča din fazele A_2–B_1, cu un strat de cultură gros de 1–1,40 m, cu două niveluri de locuire ce conţin gropi de bordeie şi locuinţe de suprafaţă; un complex (groapă) din care s-au scos şase vase şi o lamă de silex aparţinînd fenomenului cultural → Herculane–Cheile Turzii din eneoliticul tîrziu, precum şi o foarte importantă staţiune din epoca bronzului, eponimă pentru "grupul cultural B.S."; B) Pe o platformă situată în spatele "Blocului Tineretului" s-au descoperit, în unele cazuri şi cercetat, aşezări aparţinînd culturilor → Românești (Tiszapolgár), → Coţofeni, din epoca bronzului, din prima epocă a fierului şi chiar din perioada feudală timpurie (sec. 10–11). Pe acelaşi teren au fost identificaţi şi 15–16 tumuli aplatizaţi, atribuiţi epocii fierului; C) Pe coama dealului "Zlăgniţa" au apărut, de asemenea, resturi ale unei aşezări din epoca bronzului şi fragmente ceramice din prima epocă a fierului. 2. Grup cultural din epoca bronzului a cărui cunoaştere este încă la început, bizuindu-se pe sondarea cîtorva obiective în zona central-estică a Banatului, din împrejurimile Caransebeşului (în aşezările B.S. şi Valea Timişului) şi Lugojului (Visag şi Susani). În cadrul aşezărilor s-au descoperit atît resturi de bordeie cît şi de mari locuinţe construite la suprafaţa solului. Ritul de înmormîntare pare a fi fost incineraţia în urne. Ceramica, cu elementul de inventar cel mai numeros şi caracteristic, deşi reflectă asemănări cu cea din culturile vecine sau apropiate, precum: Mureş (Periam-Pecica) → Otomani, → Wietenberg, → Vatina, → Gîrla Mare şi → Verbicioara, prezintă un specific care o individualizează în raport cu aceea din complexele amintite dar ajută în acelaşi timp la desluşirea componentelor care au participat la realizarea noii sinteze şi fixarea cadrului cronologic în care ea a evoluat. Grupul cultural B.S. are o evoluţie mai îndelungată, etapa sa cea mai veche fiind ilustrată prin descoperirile făcute la → Visag (necropolă) şi Valea Timişului, nivelul inferior, ambele cu analogii care indică începutul perioadei Reinecke-Bronz *B*. Perioada mai nouă a noului grup cultural oferă analogii cu manifestări culturale datate la începutul fazei Reinecke-Bronz *C*. Grupul cultural B.S. apare ca rezultatul unui proces de desprindere şi regionalizare dintr-un fond etno-cultural uniform ca formă de manifestare, care a ocupat însă la un moment dat vaste ţinuturi începînd din N Ungariei şi E Slovaciei pînă la Oltul inferior.

P. Petrovszky, în *Banatica*, 3, 1975, 365–368; G. Lazarovici, în *Istra•ivanja*, 5, 1976, 82–83; R. Petrovszky, Şt. Cadariu, în *Banatica*, 5, 1979, 35–37; R. Petrovszky, M. Gumă, în *SCICaransebeş*, 1979, 53–110; G. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, 1979, 78–79, 185.

P.R.

Balta Verde, sat în com. Gogoşu (jud. Mehedinţi), pe terit. căruia în mai multe puncte, s-au

www.mnir.ro

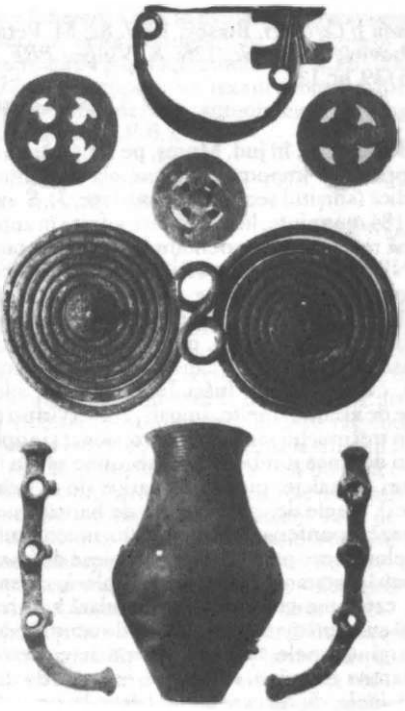

Fig. 34. Balta Verde. Fibule, aplice, psalii de bronz şi vas de ceramică.

descoperit vestigii provenind de la culturi diferite. Astfel, pe malul Dunării, o aşezare → Vinĕa-Turdaş, → Sălcuţa, → Coţofeni, → Glina şi → Gîrla Mare. Spre N–V de sat în apropiere de necropola dc la → Gogoşu, dintr-un eîmp de umc Gîrla Mare distrus dc dune, au fost săpate în 1932, 1934, 1935, 1949 şi 1950, 18 morminte Gîrla Mare. În dreptul satului, spre V, pc malul Dunării, o necropolă hallstattiană timpurie cu morminte de incineraţie în urne (au fost săpate 22 morminte). Pe malul Dunării, la punctul numit "La Blahniţa" s-a descoperit un grup dc morminte dc incineraţie de tip "a pozzo" aparţinînd culturii → Basarabi din perioada hallstattiană mijlocie; necropola a fost distrusă de inundaţii şi dune de nisip. O zonă dc morminte tumulare apare spre S–V de sat în lunca Dunării din care au fost săpate (în 1949 şi 1950, dc către D. Berciu, S. Morintz şi E. Comşa) un număr de 29 dc tumuli cu morminte de înhumaţie (29% luptători şi 71% civili). Un singur tumul (T. II/1932) a dat zăbale şi piese de harnaşament şi fragmente de şină de car de luptă. Au mai fost găsite vîrfuri de lance, cuţite, pumnale cu mîner în forma literei T, brăţări, verigi de picioare, fibule (două tip ochelari), pandantive, ceramică etc. Obiectele dc fier prezintă puternice afinităţi illirice, pe cînd ceramica se leagă de fondul local, tracic. Necropola datează din sec. 7 î.Hr. (pe la 650–500 î.Hr.) (D.B.). La locul "Cîmpul Dcciului", între **B.V.** şi → Izvoarele, se află urmele unui *vicus* roman din sec. 2–4 de unde provin monede (→ Faustina I, → Elagabal, → Iulia Domna, → Iulia Mamaea, → Gordian III şi sec. 4). În punctul "la morminţi" s-au aflat monede de la → Probus şi → Constantin cel Marc, iar în morminte s-au descoperit fibule din sec. 4, între care una "cu capete de ceapă". Tot în primul punct citat s-a descoperit întîmplător o monedă de la → Iustin II. În 1934 s-au săpat la "Grindul cu tumul" două morminte, probabil → slave care par să dateze din sec. 7, în timp ce în locul "Branişte" sau "Jelinţa" din apropiere au fost cercetate trei bordeie, cu bîrne carbonizate şi vetre, în care s-a descoperit ceramică datată în sec. 8–9 (G.P.B.).

D. Berciu, *APO*, 152–163, 235–236; D. Berciu, E. Comşa, în *Materiale*, 2, 1956, 255 şi urm.; D. Tudor, *OR*[1], *219*; O. Toropu, *Romanitatea tîrzie*, 120, 125–133; 137; 150–155, 205, nr. 5; A. Smaranda, în *BSNR*, 75–76 (1981–1982), 129–130, 458.

D.B. şi G.P.B.

balteus (balteum) (lat.) **1.** (Pînă în sec. 2 î.Hr.), centură în diagonală purtată mai întîi pe şoldul stîng apoi pe umărul stîng, pe piept şi pe spate, la şoldul drept, peste cămaşa de zale sau cuirasă pentru a suspenda spada, scutul sau tolba. Uncle centuri diagonale erau prevăzute cu plăci metalice ornamentale lucrate prin ciocănire sau cizelate, care se fixau cu butoni-ţintă *(bulla)*. Asemenea plăci (plăci şi butoni) erau executate şi din argint, în Imp. tîrziu fiind bogat ornamentate cu pietre preţioase. **2.** Element de construcţie la teatru, amfiteatru şi circ.

C.V.

banchetul funerar (la greco-romani), denumire convenţională a scenei simbolice reprezentată frecvent pc reliefurile stelelor funerare din epocile clasică elenistică şi romană. Figurează motivul iconografic al ospăţului în poziţie lungită, ale cărui elemente esenţiale sînt compuse după o schemă bine definită: un bărbat lungit pc o → *cline*, o femeie aşezată la picioarele lui pe *cline* sau pe un scaun, un slujitor în picioare, o masă cu fructe şi prăjituri, vase specifice la care se asociau şi alte elemente, secundare. Cercetările recente au pus în evidenţă faptul că motivul b.f. în poziţie lungită, care exprimase în sec. 7 î.Hr. în Asiria şi în sec. 6 î.Hr. în Grecia prestigiul social al conducătorilor, a fost utilizat ulterior, mai ales în epoca clasică → pc reliefuri de cult ori votive cc reprezentau zei ori eroi mitici, iar de altă parte, în special în epocile elenistică şi romană, pe stele funerare, pe care a avut iniţial semnificaţia de a reprezenta defuncţii într-o scenă de prestigiu social, iar din sec. 3 î.Hr. a exprimat şi credinţa în viaţa fericită dc dincolo dc mormînt. Frecvenţa reprezentării b.f. a crescut în concordanţă cu extinderea progresivă a obiceiului eroizării defuncţilor şi cu generalizarea acestuia în epoca romană. În această ultimă perioadă se manifestă însă frecvent tendinţa dc a reprezenta pc *cline* pe toţi membrii familiei defunctului, figuraţi adesea doar cu busturi şi eventual cu intenţii portretistice. Motivul ospăţului în poziţie lungită este documentat în epoca elenistică pe un relief votiv de la Callatis şi pe stele funerare de la Histria. În epoca romană b.f. – asociat uneori cu Eroul călăreţ, a constituit cel mai frecvent motiv iconografic al stelelor funerare dc la Histria, Tomis şi Callatis, unde s-au constatat influenţe ale iconografiei din Cyzic şi din Bizanţ sau din Odessos, iar din oraşele pontice a fost difuzat şi în interiorul provinciei, figurînd pe stele de la Capidava,

www.mnir.ro

Fig. 35. Stelă cu scena banchetului funerar (Tomis, sec. 1 d. Hr.).

Ulmetum, Tropaeum Traiani. În Dacia, acest motiv a fost mai puțin frecvent; cele cîteva zeci de reprezentări cunoscute figurează pe stele, edicule (rar pe altare), descoperite mai ales la Porolissum și Drobeta, ce presupun ateliere active, dar și la Apulum, Gherla, Cășeiu, Gilău, Luncani, Șcica Mică, Cristești și exprimă influențe iconografice transmise atît din Moesia Inferior, cît și din provinciile apusene.

J.M. Denzer, *Le motif du banquet couché dans le Proche Orient et le monde grec du VIIe siècle au IVe siècle av. J.-C.*, Roma, 1982; G. Bordenache, în *Dacia, N.S.*, 9, 1965, 253–281; L. Blanchi, în *Apulum*, 12, 1974, 159–181; M. Alexandrescu-Vianu, în *Dacia, N.S.*, 21, 1977, 139–166; ead. în *SCIVA*, 28, 1977, 3, 375–389; L. Țeposu Marinescu, *Funerary Monuments in Dacia Superior* (BAR 128), Oxford, 1982, 47–49.

A.Ș.

Bancu, sat în com. Ciucsîngeorgiu (jud. Harghita); pe o terasă înaltă, parțial distrusă, la poalele căruia curge pîrîul Fișag, la locul numit "Pototzky Kert", a fost descoperită o așezare atribuită culturilor → Boian (faza Giulești) și → Ariușd. Un sondaj inedit a dat la iveală și o intensă locuire care, după părerea noastră, aparține culturii → Precucuteni *I*. Au fost găsite de asemenea și materiale de tip Ariușd-Cucuteni A_1-A_2 și Coțofeni (S.M.-B.). Tot aici s-au descoperit peste 30 obiecte de bronz (celturi, seceri, vîrfuri de lance, brățări etc.), datate în perioada Hallstatt B_1 (sec. 10 î.Hr.), ajunse în Muz. Sf. Gheorghe. În urma săpăturilor de control, efectuate în 1911, s-a putut stabili că o parte a pieselor aparținea probabil unui mic atelier de turnătorie, celelalte obiecte provenind dintr-un depozit, descoperit la o distanță de cca 200 m. Din B. mai este semnalat și un topor-ciocan de aramă, descoperit întîmplător (A.L.).

Z. Székely, în *Materiale*, 5, 243; S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, passim; *Jelentés SzNM 1910-1911*, 63-64; M. Roska, *Rep.*, 58-59; Z. Székely, în *Culegere de Studii și Cercetări*, Brașov, 1967, 82; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*, 126; A. Vulpe, *PBF*, 9, 5, (1975) 39, nr. 122.

S.M.-B. și A.L.

Band, com. în jud. Mureș, pe terit. căreia a fost descoperită o importantă necropolă de înhumație gepidică (sfîrșitul sec. 6–începutul sec. 7). S-au dezvelit 184 morminte, în marc parte jefuite în antic.; au groapă rectangulară, orientate V–E (majoritatea) și SV–NE, și adîncimi ce variază între 50–180 cm. În morminte au fost depuse ca ofrande: vase de lut lucrate la roată din pastă cenușie fină cu ornamente lustruite sau ștampilate, din pastă cenușie zgrunțuroasă ornamentate cu caneluri sau vase lucrate cu mîna, cutii de lemn, fusaiole, răzuitoare, silexuri, pietre de ascuțit, unelte, smoală, arme (vîrfuri de săgeți în trei muchii sau cu mîner torsionat și aripioare, vîrfuri de lance romboidale în secțiune sau în forma frunzei de salcie, piese prismatice de la măciulia spadei); oasele de cai și piesele de harnașament se plasează la periferia necropolei. Din inventarul mormintelor făceau parte și o serie de piese de port și de podoabă: cataramc de argint fără placă, cu spin cu scut, cataramc cu placă triunghiulară sau rectangulară cu nituri mari, plăci și limbi de centură, din fier sau argint, unele lucrate prin presare, cercei cu pandantivi globulari, ace de păr, mărgele de diverse tipuri, inele, dintre care un inel este de argint, ornamentat în al doilea stil animalier germanic. Dintre morminte se detașează, prin inventarul său deosebit de bogat, mormîntul 10, probabil al unui meșteșugar, care, pe lîngă diferite unelte, conținea un coif din lamele de argint legate cu sîrmă sau curele. Analiza

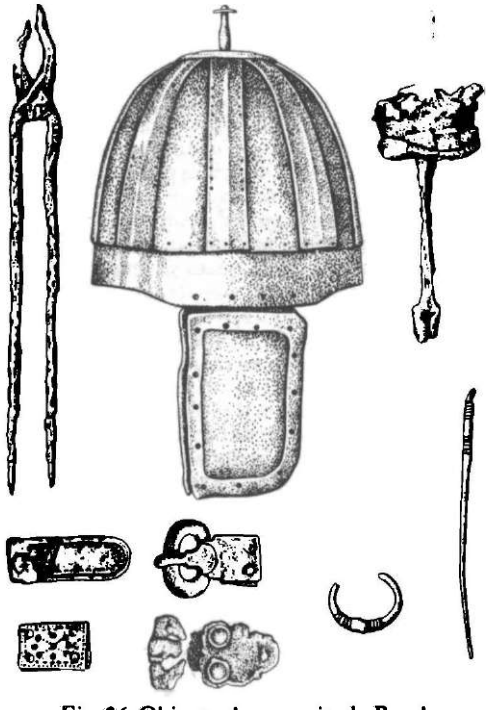

Fig. 36. Obiecte descoperite la Band.

www.mnir.ro

riturilor funerare a pus în evidenţă şi o componentă romanică a celor înhumaţi la B., aceasta fiind reprezentată de populaţia autohtonă (R.H.). Tot aici în 1872 s-a descoperit un tezaur monetar din care s-au recuperat 20 denari şi antoninieni de la Elagabal la Filip Arabul (G.P.B.).

I. Kovacs, în *Dolg.Cluj*, 4, 1913, 265–429; D. Protase, în *SCN*, 2, 1958, 257.

R.H. şi G.P.B.

Baniabic v. Vîlcele

baptisteriu (< gr. βαπτίζω ; "a cufunda", "a afunda"). 1. Bazin de înot la thermele greco-romane. 2. Bazin pentru botez şi încăperea sau construcţia în care se săvîrşea botezul, la creştini. Înainte de sec. 4, cel mai bine cunoscut este b. de la Dura-Europos. După victoria creştinismului, b. s-au răspîndit în toată lumea creştină, dăinuind pînă la sfîrşitul sec. 6, cînd, treptat, botezul adulţilor a fost înlocuit cu cel al copiilor, pentru care nu mai era nevoie de construcţii speciale. Se cunosc pînă în prezent sute de b. – construcţii anexe ale bazilicilor paleocreştine (sec. 4–6) sau independente şi însoţite de alte două încăperi cerute de necesităţile liturgice ale efectuării botezului. Ruinele cîtorva b. s-au descoperit şi în → Scythia Minor. Dintre acestea o menţiune specială merită b. de plan triconc, cea mai veche construcţie de acest tip de pe teritoriul ţării noastre, existent la S de → atriul bazilicii de marmură de la → *Tropaeum Traiani*.

A. Khatchatrian, *Les baptistères paléochrétiens*, Paris, 1962; id., *Origine et typologie des baptistères paléochrétiens*, Mulhouse, 1982; Ch. Delvoye, în *Reallex. z. byz. Kunst*, 3–4, 1964, s.v.; I. Barnea, în *Dacia*, 11–12, 1945–1947, 239–241; *MPR*, 130, 160, 169, 175–176.

I.B.

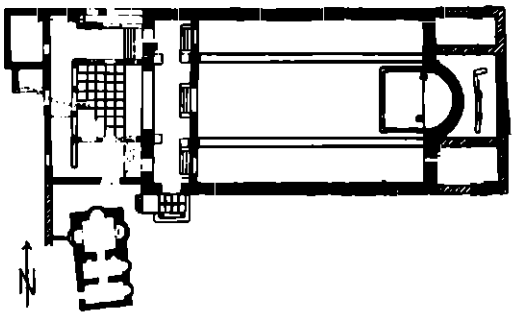

Fig. 37. Bazilica B, "de marmură", cu baptisteriu, de la Tropaeum Traiani (sec. 6).

Baranca, sat în com. Hudeşti (jud. Botoşani), pe terit. căruia, în afara unor urme sporadice aparţinînd epocii La Tène timpurii şi din sec. 3–4, a fost descoperită o aşezare întărită, situată pe o platformă înaltă, dominînd valea Prutului, denumită "Cetăţuie". Incinta, de formă aproximativă trapezoidală, are cca 1 ha şi este apărată lateral de un val şi de trei valuri înalte şi şanţuri transversale pe calea de acces. După materialele descoperite şi structura valurilor cetatea datează din sec. 9–11.

Al. Odobescu, *Opere alese*, 3, 1908, 162; C. Ambrojevici, în *Dacia*, 9–10, 1941–1944, 118–119; D.G. Teodor, în *Din trecutul judeţului Botoşani*, 1, 1974, 113.

D.G.T.

Baranda (Serbia). Pe terit. acestei localităţi s-a descoperit în 1963 un tezaur monetar alcătuit din 13 tetradrahme locale de tip → Huşi-Vovrieşti, 1 tetradrahmă postumă Filip II şi un inel de argint. Monedele, cu greutăţi între 13–14 g, au tăieturi adînci şi prezintă urme de stilizare faţă de originalul macedonean. Tipul ca atare este identic cu cel reprezentat de monedele descoperite la E de Carpaţi, cu aceleaşi caracteristici de stil şi tehnică.

P. Popovici, în *Starinar*, 31, 1980, 171–177.

C.P.

Baraţi, sat în com. Mărgineni (jud. Bacău), pe terit. căruia a fost descoperit (1962) un mormînt de incineraţie (în urnă cu capac) care face parte dintr-o necropolă carpică (sec. 2–3).

D. Nicolăescu-Plopşor, E. Moscalu, în *Carpica*, 1, 1969, 213–217.

G.B.

Barboşi, (sau **Bărboşi**) fostă localit., astăzi componentă a munic. Galaţi, situată la S–V de vatra oraşului. Vestigiile romane de la B., mai ales cele de pe înălţimea Tirighina (denumirea ei medievală era Ghertina), au atras de timpuriu atenţia cronicarilor şi istoricilor moldoveni (de la M. Costin, N. Costin la D. Cantemir şi apoi lui Gh. Săulescu). Promontoriul de la extremitatea de E a dealului Tirighina, de formă pentagonală, cu cei 44 m deasupra luncii Siretului, domină împrejurimile. Latura de E este foarte abruptă, cea de S–E greu accesibilă, cea de V cu pante mai line, iar la N este despărţit de podişul înalt printr-un şanţ adînc şi larg. În cursul săpăturilor recente au fost descoperite: ceramică din epoca bronzului (→ Monteoru) şi piese metalice din → Hallstatt-ul tîrziu (sec. 6–5 î.Hr.), perioadă care fusese ilustrată doar prin vasele gr. cu figuri negre şi roşii, provenite din morminte. Pe promontoriul cu depuneri comparabile cu ale unui *tell*, au fost cercetate o cetăţuie dacică şi un *castellum* roman. Cetăţuia dacică era fortificată cu un val cu palisadă, din pămînt adus din lunca Siretului (lăţ. 4,5 m). Locuirea dacică, cu o grosime de peste 3,00 m, are 3 niveluri: primul nivel D_1 de la 5,00 m la 3,00 m; D_2 de la 3,00 m la 2,10–2,00 m, iar D_3 de la 2,10 la 1,80–1,70 m. În primele două niveluri pot fi constatate şi urmele unor refaceri. Materialele utile stabilirii unei cronologii (monede, amfore, fibule, ceramică) descoperite în nivelul 1 nu sînt anterioare sfîrşitului sec. 2 î.Hr. Cea mai nouă monedă din nivelul 2 este un sesterţ de la Domiţian. Ultimul nivel, foarte subţire, acoperă perioada de la Domiţian la războaiele daco-romane de la începutul sec. 2. Cu o singură excepţie, locuinţele descoperite pînă acum sînt de suprafaţă, cu acoperişul "în două ape", unele acoperite cu "ţigle greceşti", majoritatea,

www.mnir.ro

foarte probabil, cu stuf. Vetrele au în general o formă ovală. Cele mai multe locuințe au fost distruse odată cu nivelarea romană pentru înălțarea *castellum*-ului. Din suprafețele neafectate, precum și din unele gropi în formă de pîlnie întoarsă, cilindrice etc., provin materiale de o mare diversitate, în care predomină ceramica dacică lucrată cu mîna și la roată, cu forme și ornamente specifice epocii clasice, și alte produse ceramice (figurine, greutăți, fusaiole, rondele), unelte de fier, obiecte de podoabă de argint, bronz și fier; materiale de import elenistice și romane (amfore, opaițe, cupe de tip Boscoreale, recipiente de sticlă și mărgele, vase de bronz, monede histriene, tomitane, denari republicani și imperiali etc.). În zona de N–V au fost găsite două locuințe cu multe creuzete cu urme de bronz și argint și unelte de orfevrar, precum și o ștanță pentru baterea av. unor monede dacice de un tip greu de stabilit. A fost descoperit și cercetat un mic sanctuar cu 6 tamburi de lemn, grupați cîte 3, avînd orientarea N–V, S–E. Descoperirea unor locuințe pe val, în zona de N–V, constituie o mărturie că în nivelul 3 fortificația nu-și mai îndeplinea funcția inițială. Așezarea dacică aflată la S–E de cetățuie, suprapusă de așezarea civilă romană, a fost puțin nercetată (1978–1980). În așezare a fost găsit, în anul 1915, tezaurul de 517 denari republicani. În legătură cu identificarea *davei* de la **B.** s-au emis ipotezele: *Caput Bovis*, → *Dinogetia*, → *Piroboridava*, *Paloda* (sau *Polonda*). Însemnările din → Papirus-ul Hunt par a sprijini localizarea Piroboridavei la **B.** Locuirea romană începe în epoca lui Traian, cînd pe „Tirighina" a fost înălțat un *castellum* de pămînt apoi de piatră. În scopul utilizării maxime a suprafeței înălțimii, s-a folosit și reamenajat valul cetățuii dacice și o dată cu nivelarea s-a extins spre exterior cu 2,00 m de la latura interioară a valului cetățuii dacice. Din zidul de incintă se mai păstrează doar o parte din latura de E, turnul din colțul S–E și segmente risipite pe unele laturi. Nivelurile de locuire romană apar în următoarea succesiune: I) – de la războaiele daco-romane la Philippus Arabs; II) – de la Philippus Arabs la Claudius II Gothicus; III) – de la Claudius II Gothicus către sfîrșitul sec. 4. Primul nivel este cel mai bogat. Dintre spațiile a căror destinație a putut fi nominalizată, în afara turnului de colț, este și *armamentarium*-ul. Reconstituirea planului continuă să rămînă un deziderat. Trupele staționate la **B.**, atestate pe baza inscripțiilor sau țiglelor ștampilate, sînt următoarele: *vexillationes* din *leg. I Italica* și *leg. V Macedonica*; *cohors II Mattiacorum* și *Classis Flavia Moesica*. O dată cu transferarea *leg. V Macedonica* de la Troesmis la Potaissa, în anii 167–168, au fost retrase și detașamentele ei aflate la **B.** În *castellum* au fost descoperite: arme de atac și apărare, proiectile de praștie și balistă, piese de harnașament, ceramică de uz comun, mortaria, foarte multe amfore, obiecte de podoabă, monede, fragmente de inscripții. Cea mai recentă monedă este din timpul împăratului Honorius (393–423). Un *castellum* cu fortificațiile de pămînt, construit la începutul sec. 2, a fost descoperit și la E de Tirighina. Castrul, situat la V de *castellum*, a avut doar laturile de N și V parțial exploatabile, traseul celorlalte rămînînd ipotetic (dimensiunile probabile 350×150m). Pe latura de N, *agger*-ul a fost înălțat din pămînt amestecat cu fragmente ceramice și mortar; zidul avea o grosime de 1,00 m, berma o lăț. de 3,10 m, iar cele două șanțuri (*fossae*) adîncimea de 1,50 m și lărgimea de 8,00 m, respectiv 4,00 m. A fost delimitată și *via sagularis*. Castrul suprapune în unele zone o necropolă. *Așezarea civilă* era situată la S și S–V de *castellum*, spații acoperite în prezent de calea ferată, gară și casele locuitorilor din **B.** Primului nivel de locuire, cu moneda cea mai timpurie din primii ani de domnie a lui Hadrian, îi aparțin construcții cu ziduri de piatră, apeducte, therme, locuințe cu inventar bogat. În cel de-al doilea nivel, locuințele și materialele sînt mai modeste. Moneda cea mai tîrzie este din anul 256, din timpul lui Valerian. Cele mai însemnate construcții, cu ziduri în *opus incertum*, se păstrează pe înălțimi de 1,70 m. *Necropolele*. Cea mai timpurie, situată la V de *castellum*, are majoritatea mormintelor de incinerație, cu tipurile: cu rugul pe loc; cu cenușa și resturile cremației puse în urne sau direct în gropi etc. Au fost cercetate morminte de înhumație plane, în tumuli simpli sau cu cercuri de piatră, în sarcofage de piatră, sarcofage din țigle sau lemn. În inventarul M 7/1978, provenind dintr-un tumul cu cercuri de piatră, a fost găsită o fibulă de aur cu inscripția *Innocens*. Importante descoperiri au fost făcute și în tumuli din cartierul "Dunărea" la N–V și V de *castellum*. Populația de la **B.** era formată, conform surselor epigrafice și componenței etnice a trupelor, din italici, militari de neam germanic, microasiatici, gr.; materialele arheologice stau mărturie despre prezența dacică. Cultele și credințele practicate de locuitorii **B.** și din împrejurimi sînt cunoscute prin cercetarea necropolei, din inscripții, reliefuri sau produse ale artei minore și atestă prezența unor divinități romane și greco-elenistice (Aesculapius și Hygeia, Bacchus-Dyonysos, Eros, Fortuna, Hercules, Venus), zei a căror formă plastică se cristalizează în epoca romană (Cavalerul trac, Cavalerii danubieni), divinități orientale (Mithras, Sol) și modeste semne ale prezenței primilor creștini. **B.** roman a fost centru al unui *territorium* transdanubian al Moesiei Inferioare, limitat de valul → Tuluceşti-Şerbeşti, *limes* al Imp. Roman, punct de legătură între Moesia Inferior și Dacia, centru militar, meșteșugăresc și de schimburi comerciale în sec. 2–4, important focar de romanitate pentru o zonă mai întinsă a Moldovei.

Gh. Seulescul, *Descrierea istorico gheografică a cetății Caput Bovis (Capul Boului sau Ghertina) a cariia ruine se află în apropierea Galațiului*, Iași, 1837; C. Schuchhardt, în *AEM*, 9, 1885, 227; V. Pârvan, în *ARMSI*, S. II, t. 36, 1913, 114 și urm.; Gh. Ștefan, în *Dacia*, 5–6, (1935–1936), 1937, 348 și urm.; N. Gostar, în *Danubius*, 1, 1967, 107 și urm.; id., *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969, 29–35; I.T. Dragomir, în *Danubius*, 10, 1981, 73 și urm.; M. Brudiu, în *Danubius*, 10, 1981, 59–72; id., în *SCIVA*, 27, 1976, 1, 85–96; I.D. Dragomir, S. Sanie, în *SCIVA*, 2, 1975, 189–208; S. Sanie, în *Danubius*, 2–3, 1969, 81–94; id., *Civilizația*; id., în *Studia antiqua et archaeologica*, 1, 1983, 141–151.

S.S.

barbotină, lut moale aplicat pe suprafața vaselor înainte de ardere, în scopul micșorării porozității pereților. Numeroase vase neolitice dar și din alte epoci mai tîrzii au fost ornamentate cu **b.** fiind

www.mnir.ro

posibilă distingerea a două metode: "neorganizată", cînd se obținea o suprafață zgrunțuroasă, și "în vîrci", cînd se trasau cu degetele alăturate ilmgi verticale sau oblice paralele, asociate de regulă cu proeminențe de diferite mărimi (E.C.). În epoca romană există o serie de vase din ceramică ornamentate cu b. care constă în executarea unor elemente decorative în relief, prin turnarea pe suprafața vasului a unei emulsii de argilă fină cu ajutorul unui cornet. Motivele de decor sînt exclusiv de natură vegetală. Cel mai ades se întîlnește frunza lanceolată cu o diversitate de variante. Pe unele vase apar și ciorchini de struguri foarte stilizați, ceea ce nu știrbește cu nimic din eleganța degajată totdeauna de decorul realizat în tehnica b. Cele mai multe vase decorate în această tehnică se găsesc în Dacia de la S de Munții Carpați, în Dacia intracarpatică fiind foarte rare. Ele sînt mai frecvente în sec. 2 d.Hr. (G.P.).

F. Oswald, T. Davies Pryce, *An introduction to the study of terra sigillata*, Londra, 1920, 22; G. Popilian, *CRO*, 50–52.

E.C. și G.P.

Barbura, sat în com. Băița (jud. Hunedoara), de pe terit. căruia provine un tezaur descoperit la o dată neprecizată. S-au recuperat 83 → denari de la → M. Antonius și de la → Otho la → Marcus Aurelius, → Faustina II și → Lucius Verus. Data finală fiind 165 d.Hr., îngroparea sa ar putea fi pusă în legătură cu războaiele marcomanice.

D. Protase, *Problema continuității*, 86.

G.P.B.

Barcea, com. în jud. Galați, pe terit. căreia a fost descoperită o importantă necropolă birituală aparținînd culturii → Sîntana de Mureș-Cerneahov. Au fost dezvelite, pînă în anul 1985, 167 de morminte, dintre care 119 de înhumație și 48 de incinerație. Pe planul necropolei, mormintele de incinerație par a se detașa de mormintele de înhumație, existînd însă și cazuri în care mormintele de incinerație suprapun mormintele de înhumație. Resturile incinerate au fost depuse fie în urnă, acoperită sau nu, fie în groapă simplă, groapa mormintelor aflîndu-se între 0,30–0,40 cm de la suprafața actuală a solului. Mormintele de înhumație erau orientate NV sau NE–SV, sau E–V. Groapa mormintelor de înhumație, uneori de dimensiuni mari, era de formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, uneori prevăzută cu trepte, pe care erau depuse ofrandele funerare. Foarte rar s-au constatat și amenajări speciale executate din lozabe, despre care însă lipsesc detalii mai precise. În unele cazuri mormintele s-au găsit deranjate și răvășite din antic. Inventarul mormintelor era alcătuit din ceramică lucrată cu mîna (cești dacice, oale borcan), ceramică lucrată la roată, de culoare cenușie, fie din pastă fină (căni cu gura trilobată, imitații de căni-oenochoe de metal, castroane, dintre care unele cu trei torți, căni cu două torți, pahare etc.), fie din pastă zgrunțuroasă (oale borcan, străchini etc.). Ceramica romană de import este reprezentată prin amfore, amforete sau urcioare. Un loc deosebit în cadrul inventarului funerar îl ocupă paharele de sticlă, dintre care trebuie evidențiat în mod special splendidul exemplar cu inscripție din mormîntul 123, aparținînd tipului → Vorning *II C*. Printre piesele de podoabă și de port se remarcă marea varietate a pieptenilor cu un singur rînd de dinți cu mîner semicircular sau în formă de clopot, cu umerii drepți, mai rar cu două rînduri de dinți, apoi ace de bronz, mărgele de sticlă, de coral, cornalină sau chihlimbar, pandantive de diferite tipuri (în formă de căldărușă, pandantive de argint de formă rotundă în care a fost incastrată o sticlă, scoici aparținînd speciei *Cypraea*), brățări din corn de cerb. Fibulele, purtate fie perechi, pe umăr sau una pe umăr și cealaltă pe piept, fin numai cîte una, aparțin tipului cu picior întors pe dedesubt și mai rar tipului cu placă semicirculară și picior romboidal, cum este cea din mormîntul de incinerație 59, a cărei placă și arc au fost îmbrăcate cu o foiță de aur, ornamentată în tehnică *au repoussé*. Cataramele sînt simple cu inel oval sau inel oval îngroșat și placă dreptunghiulară prevăzută cu nituri, sau incrustată cu argint. Armele sînt foarte rare, fiind reprezentate doar de vîrfuri de săgeți. Într-un singur caz s-au găsit și miniaturi de pinteni. Se mai pot menționa fusaiolele de diferite tipuri, cuțite, un zar și jetoane. Necropola de la B. se datează atît prin ritul și ritualul funerar, cît și prin variatul și bogatul inventar, în cursul sec. 4. Ca și alte necropole ale culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov, ea reflectă caracterul polietnic al acestei culturi, în care, pe lîngă o componentă aparținînd dacilor liberi din zonele răsăritene ale României, se evidențiază o componentă gotică și poate una sarmatică.

M. Nicu, S. Țau, în *Materiale*, Tulcea, 1980, 373–397; *ibid.*, Brașov, 1981, 415–428; *ibid.*, Vaslui, 1982, 172–179; id., în *Dacia, N.S.*, 29, 1985, 165–166.

R.H.

Baridustae, populație de neam illiric (Dalmația), specializată în prelucrarea zăcămintelor aurifere. Atestată în Dacia în regiunea Munților Apuseni, unde este menționat un *K(astellum) Baridustarum* condus probabil de un *princeps*, după exemplul comunităților de illiri existente în Dalmația, cît și în Dacia, unde vor fi rămas în vechea lor formă de organizare. Populația acestor comunități se numea *castellani*, avînd probabil statutul juridic de *peregrini*.

C. Daicoviciu, în *Dacia, N.S.*, 2, 1958, 259–266.

A.S.

Basarabi 1. Sat aparținînd orașului Calafat (jud. Dolj), important prin multitudinea obiectivelor arheologice existente. Astfel, pe și în jurul "Cetății de pămînt" (sec. 15) de la "Vadul Comanilor", situată pe terasa înaltă a Dunării, a existat o așezare aparținînd purtătorilor culturii → Coțofeni, din perioada clasică de evoluție a acesteia, în cadrul căreia locuințele au fost construite pe trepte, rezultate din terasarea pantelor. Așezarea a oferit numeroase dovezi privind caracterul stabil al locuitorilor, structura mixtă a economiei și natura relațiilor lor culturale cu lumea sudică (P.R.). În apropiere s-au săpat mai mulți tumuli, unii mari și înalți, din epoca de tranziție de la perioada eneolitică la epoca bronzului (diam. la bază cca 20 m, înălț. 1,80 m), folosiți și pentru înmormîntări din prima epocă a fierului și

www.mnir.ro

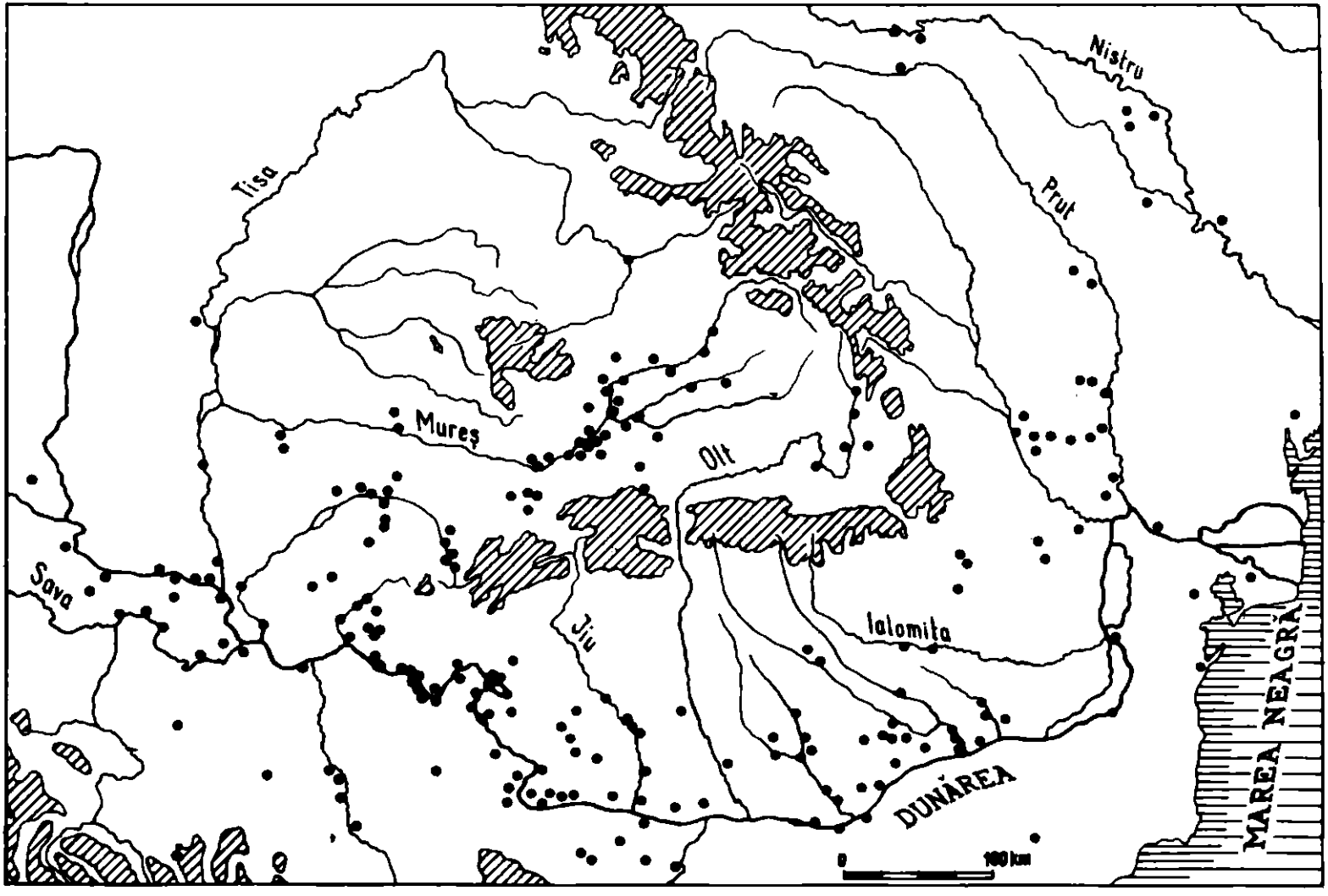

Fig. 38. Aria de răspîndire a culturii Basarabi.

www.cimec.ro

chiar din epoca modernă. În cei doi tumuli săpați în 1943, scheletele *princeps* erau întinse pe spate, cu genunchii ridicați în sus; lîngă unul se afla un ciob cu ocru roșu, iar lîngă altul resturile unui vas cu decor tipic pentru cultura Coțofeni. Cei 6 tumuli mici săpați ulterior (cu diam. între 9–12 m și înălț. între 0,86–1 m), datează din prima epocă a fierului. Tumulul V conținea un singur schelet, de femeie decapitată, în ceilalți aflîndu-se mai multe înmormîntări succesive, cu scheletele întinse pe spate, majoritatea avînd brațele de-a lungul corpului, iar cîteva, brațele îndoite din cot și ridicate în dreptul capului. Toate aveau un bogat inventar funerar: arme de fier, podoabe de fier și de bronz (inclusiv → fibule de tipul Glasinac), indicînd prezența în această zonă a unei enclave de populație illirică din a doua jumătate a sec. 7 î.Hr. Ceramica descoperită în unele morminte, în general tipică pentru cultura Basarabi (2.), se datorează contactelor triburilor illirice, trecute pe malul stîng al Dunării, cu populația tracă, autohtonă (VI.D.). În mai 1968, în apropiere de punctul "La Cetățuie", s-a descoperit într-un vas cenușiu lucrat la roată un tezaur compus din 386 → drahme din → Dyrrhachium (314 ex.) și → Apollonia Illirică (51 ex.), precum și imitații ale acestora (Dyrrhachium - 20 ex.; Apollonia Illirică, 1 ex.). Îngroparea s-a produs în prima jumătate a sec. 1 î.Hr. sau nu mult după această dată. Tot la B. s-a descoperit un mic tezaur format din 25 monede din sec. 4 (G.P.B.). **2.** Cultură arheologică caracteristică Hallstattului mijlociu din spațiul carpato-dunărean, denumită astfel după necropola tumulară cercetată la B. (1.) (sfîrșitul sec. 9 î.Hr. – cca 650 î.Hr.). Deși se pot distinge cel puțin două faze, caracterizarea mai precisă a acestora nu poate fi încă făcută, cel mult se poate avansa ipoteza după care necropola tumulară de la B. ar reprezenta o fază mai nouă a culturii, iar cimitirul de la Săliște (Rep. Moldova) aspectul său final. Cultura B. s-a răspîndit pe o arie ce cuprinde Cîmpia Română, zona dintre dealurile nord-balcanice și Dunăre, Banatul, Serbia (în special zona Porților de Fier se arată a fi fost intens locuită), Voivodina (cea mai vestică staționare importantă este în Srem, la Vašica, pe rîul Bosut), valea Mureșului, jumătatea sudică a Moldovei și centrul Rep. Moldova, pînă la Nistru. Prezența ei în Dobrogea este pusă în discuție: materiale de tip B. s-au găsit mai ales în cadrul unor așezări aparținînd fazei a treia a culturii

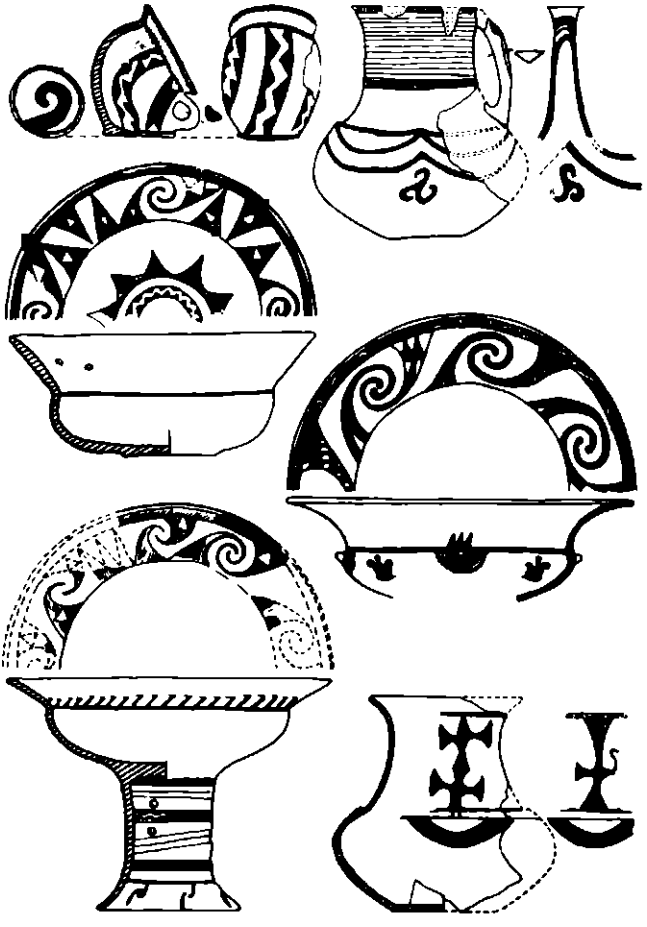

Fig. 39. Ceramică de tip Basarabi.

www.mnir.ro

→ Babadag (Babadag, Rasova), fapt ce dovedește sincronismul parțial al celor două culturi, dar nu explică și natura relațiilor dintre ele. Cultura B. se definește în primul rînd prin ornamentarea ceramicii, motivele decorative geometrice și spiralo-meandrice, fiind executate prin tehnica combinată a exciziei, inciziei și imprimării (cu ștampile sau piepteni de lut sau de os) și incrustate apoi cu o materie de culoare albă. Acest decor este dispus pe vase de culoare închisă (negru sau brun), cu suprafața lustruită și este asociat frecvent cu decorul realizat prin caneluri, tehnică moștenită din perioada precedentă. Formele ceramice caracteristice culturii B. sînt străchinile invazate (cu marginea arcuită spre interior) și evazate, vasele cu picior (o formă întîlnită doar în S–V ariei de răspîndire), ceștile mari cu două torți, ceșcuțele cu o toartă, cănde cu o toartă și planul gurii oblic, vasele mari pîntecoase și vasele din pastă grosolană în formă de clopot (vase-borcan), decorate cu brîie crestate, dispuse sub margine. De remarcat că unele dintre formele menționate (străchinile invazate, vasele pîntecoase) se întîlnesc pe o arie foarte largă și nu pot atesta prezența culturii B. decît în măsura în care poartă decorul specific. Inventarul metalic asociat descoperirilor de tip B. constă din: fibule de bronz în formă de ochelari, fibule de tip Glasinac, cu portagrafă triunghiulară sau în formă de clepsidră (lucrate din bronz, fier sau fier învelit cu bronz), brățări spiralice ori torques-uri de bronz, atîrnători și butoni de harnașament de diferite forme, lucrate din bronz, zăbale din bronz, rar din fier, cuțite de luptă curbe din fier, cu mînerul în forma literei "T", topoare plate sau bipene din fier etc. Tot culturii B. îi aparține și carul miniatural de bronz cu osiile roților din fier, decorat cu protome în formă de capete de păsări acvatice (→ Bujoru, jud. Teleorman); prin analogie se poate atribui acestei culturi și carul asemănător descoperit în sec. trecut la Orăștie (jud. Hunedoara). Cele mai multe dintre piesele sus-menționate au fost găsite în morminte sau fac parte din conținutul depozitelor acestei vremi (Ghidici, Bîlvănești, Vîntu de Jos, Alba Iulia-"Partoș", Coldău etc.) și puține în așezări. Locuirile aparținînd culturii B. sînt de tipuri diferite: așezări întărite (Popești; Remetea-Pogănici, jud. Caraș-Severin; Hunedoara, Vašica- "Gradina na Bosutu", Voivodina – în Serbia etc.), de tip răsfirat pe terasele rîurilor (majoritatea), de tip cenușar (Popești–"Novaci"); acestea din urmă au un vădit caracter sezonier, pastoral. Se remarcă preferința purtătorilor culturii B. pentru zonele de șes, mai puțin cele deluroase (mai ales în Banat și Serbia), evitînd ținuturile muntoase, dar și pe cele de stepă propriu-zise (Bărăganul, Bugeacul). Locuințele au fost mai ales de suprafață, materialul de construcție fiind cu precădere lemnul, mai rar chirpiciul; datorită acestui factor, straturile stațiunilor B. au o culoare și consistență predominant cenușoasă. Locuințele de tip bordei sînt relativ rare. În așezări se întîlnesc, pe lîngă gropile menajere, și unele ce par a fi avut un scop ritual (Popești–"Novaci", Verbița–Dolj, Alba Iulia, poate Iernut) și care conțin multă ceramică cu decor specific. Ritul de înmormîntare predominant pare a fi fost, în toată aria culturii B., incinerația (Șoldănești, Bălițe, în Rep. Moldova, Izvoru Dulce–Buzău, Blejești–Teleorman, Černokalačka Bara, în Serbia etc.). Necropole exclusiv de înhumație se cunosc numai în S–V Olteniei (B., Balta Verde, Ostrovu Mare), dar mormintе de acest fel apar în mod izolat și în restul ariei B. Mormintele sînt atît de tip plan, cît și tumulare; acestea din urmă au de multe ori un caracter familial, conținînd și cîte trei-patru și mai multe morminte. Pînă acum se cunosc peste 200 de descoperiri de tip B. în aria propriu-zisă a acestei culturi. Elemente izolate (cîte unul sau mai multe vase) apar în necropole din Slovenia (Poštela), Austria (Frögg, Klein–Klein), Ungaria de V (Sopron) sau în așezarea de la Zabotin pe Nipru (Ucraina). Aceste materiale singuratice într-un context evident străin nu pot atesta prezența culturii B. în zonele respective, ci se explică prin legăturile de schimb pe întinderi foarte mari, atestînd în același timp o circulație intensă și frecvente contacte între triburi și etnii diferite, fenomen ce caracterizează această perioadă. Nu există încă nici o explicație satisfăcătoare pentru lipsa de descoperiri de tip B., dar și de orice alt fel, în N Transilvaniei și al Moldovei; faptul se datorează probabil unei lacune a cercetării, dar trebuie să mai aibă și o altă explicație (de exemplu presupune o cultură bazată în special pe lemn în zonele respective). Problema originii culturii B. este în mare măsură legată de aceea a apariției decorului specific. În principal, formele ceramice, tipul de așezări și locuințe și chiar ritul de înmormîntare (în măsura în care-l cunoaștem) sînt generic legate de perioada anterioară. Numai modul de ornamentare specifică a vaselor reprezintă un element nou. Acest fenomen se explică, în stadiul actual al cunoștințelor, printr-un impuls propagat, probabil încă de la sfîrșitul sec. 9 î.Hr.,

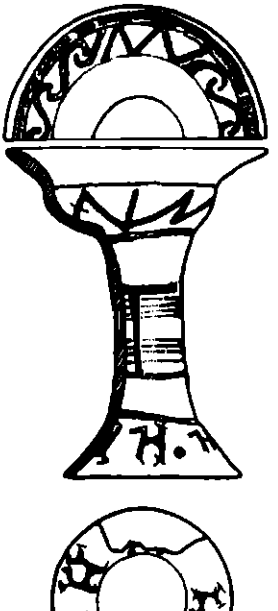

Fig. 40. Basarabi. Vas cu decor zoomorf.

www.mnir.ro

din ţinuturile sud-dunărene, unde decorul imprimat şi incrustat cu culoare albă este atestat în perioada precedînd extinsul B., respectiv în grupurile culturale Insula Banului, Pšeničevo şi Babadag (în special pe Insula Banului ceramica prezintă o serie de motive care au evoluat apoi şi în cultura B.). Şi în Moldova, în sec. 10-9 î.Hr., se întîlneşte ceramică incrustată de tip Brad-Cozia, contemporană cu faza a II-a a culturii Babadag. Motivistica specifică culturii B. nu se explică însă prin aceste impulsuri care pot ilustra doar adoptarea tehnicii de ornamentare a ceramicii. Datorită văditelor analogii tematice şi stiliatice cu motivele culturilor epocii bronzului din spaţiul carpato-dunărean (în special culturile → Wietenberg, → Gîrla Mare şi → Tei), s-a emis ipoteza conservării elementelor acestor culturi pe materiale perisabile (ţesături, obiecte de lemn) şi reînvierii lor în cultura B., ipoteză ce implică astfel şi continuitatea de viaţă şi civilizaţie a triburilor din aria respectivă în toată această perioadă de cca patru veacuri. Cultura B. nu reprezintă aşadar decît o etapă din evoluţia continuă a culturii primei epoci a fierului în spaţiul carpato-dunărean (o excepţie se arată a fi în Serbia şi Vojvodina, unde cultura B. se suprapune peste un grup cultural străin, grupul → Gomea-Kalakača; acest fapt implică o expansiune spre apus a triburilor purtătoare ale culturii B., în sec. 9–8 î.Hr.). Pe lîngă argumentele aduse pentru a demonstra relaţia organică a culturii B. cu perioada anterioară, descoperiri arheologice indiscutabile arată că unele grupuri culturale ale Hallstattului tîrziu (→ Bîrseşti, → Ferigile, → Gogoşu etc.) se dezvoltă din fondul cultural B. Cultura B. oglindeşte astfel omogenitatea etno-culturală a populaţiilor nord-tracice în preziua intrării lor în lumina izvoarelor literare antc., fapt ce îngăduie să extindem în timp denumirea de getodaci înapoi pînă în sec. 8 î.Hr. Sfîrşitul culturii B. este marcat de o restructurare a locuirii în multe zone ale ariei ei de răspîndire. Dacă în părţile vestice se observă o continuitate de locuire din Hallstattul mijlociu în cel tîrziu, la S de Munţii Carpaţi se constată o depopulare accentuată a Cîmpiei Române şi, paralel cu aceasta, o intensificare a locuirii în zona subcarpatică, fapt ce presupune o mutare a populaţiei de la şes în zonele mai fertile ale dealurilor înalte şi împădurite. Apariţia în Transilvania centrală a grupului → Ciumbrud şi o restructurare şi mai pronunţată a locuirii din Moldova centrală şi nordică întregeşte tabloul frămîntărilor ce s-au petrecut aproximativ la mijlocul sec. 7 î.Hr. Aceste prefaceri ale culturii materiale reflectă desigur evenimente politice care au fost puse în legătură cu distrugerea uniunii tribale a → cimmerienilor nord-pontici şi instalarea puterii → sciţilor şi care s-au repercutat, într-un mod încă nelămurit pe deplin, şi asupra unei mari părţi a ţării noastre (A.V.). 3. Veche denumire a satului Murfatlar (com. Murfatlar, jud. Constanţa), în partea de S a căruia, pe dealul "Tibişiru" (azi imediat la S de canalul Dunăre–Marea Neagră), a fost descoperită şi cercetată între 1957–1962 o carieră de cretă şi un important ansamblu de monumente rupestre datînd dintre anii 976–1025. Cariera se prezenta sub forma unor bazine patrulatere de diferite mărimi, pentru exploatarea de blocuri necesare la construirea zidului de pe coama "valului de piatră" şi a castrelor adiacente acestui val, ce se află la cca 1 km distanţă N de satul B. În masivul carierei s-au descoperit mai multe monumente rupestre, cioplite de lucrătorii acesteia: şase bisericuţe, cîteva mici galerii, încăperi pentru locuit, unele transformate în cavouri, şi cîteva morminte. Bisericuţele sînt de plan simplu, dreptunghiular, cu cîte o absidă spre E sau S şi au dimensiuni mici: 4–7 m lung. × 2–3,50 lăţ. şi cca 2 m înălţ. Una singură (E3) imită planul unei bazilici paleocreştine, cu absidă spre E şi contra-absidă spre V. Pe pereţii albi ai carierei şi ai monumentelor rupestre, mai ales pe ai bisericuţelor şi ai unei încăperi funerare, sînt incizate, rareori cioplite mai adînc, figuri de oameni (sfinţi, oranţi, călăreţi) şi de animale (îndeosebi cai), figuri fantastice de balauri împletiţi, porumbelul, barca sau corabia, semnul crucii de cele mai variate forme şi mărimi, labirintul, ţintarul, diferite alte semne, cca 60 de inscripţii runice (încă nedescifrate), vreo 20 de inscripţii în lb. slavă veche (bisericească), două în lb. gr. şi una glagolitică. O inscripţie în lb. slavă veche, incizată la intrarea în bisericuţa B1, indică probabil anul 992, iar alta în lb. gr. de pe peretele de V al naosului bisericii B4, anul 982. În cuprinsul carierei, al monumentelor rupestre, al celor cîteva încăperi zidite cu blocuri de cretă şi al mormintelor cioplite în masivul alb sau adîncite în umplutura carierei, a fost găsită o cantitate destul de mare de ceramică şi diferite obiecte (unelte de fier pentru cioplit în carieră, pietre de rîşniţă şi de tocilă, unelte de os, două cruci şi un "ou încondeiat", cioplite din bucăţi de cretă etc.). Monumentele rupestre de la B., cu figurile şi inscripţiile incizate pe pereţii lor, ceramica şi celelalte obiecte descoperite cu prilejul săpăturilor arheologice, arată existenţa unei populaţii creştine, diferită ca etnie (români, slavo-bulgari, pecenegi, populaţie nordică), aflată în slujba Imp. Bizantin sau folosită de stăpînirea bizantină pentru exploatarea din carieră a blocurilor de cretă necesare lucrării cu caracter militar de mari proporţii a valului de piatră dintre Hinog-Cernavodă şi Constanţa (I.B.).

Vl. Dumitrescu, în *Dacia, N.S.*, 12, 1968, 177–260; id., în *Illyria*, 4, 1976, 223–229; id., în *L'Adriatico tra Mediterraneo e penisola balcanica*, Taranto, 1983, 87–95; P. Roman, *Cultura Coţofeni*, Bucureşti, 1976, 15–16; 44; Vl. Dumitrescu, *Raport MNA 1942–1943*, 85; G. Popilian, în *Historica*, 3, 1974, 43–65; C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, 458; A. Vulpe, în *Dacia, N.S.*, 9, 1965, 105; id., în *MemAntiq*, 2, 1970, 118; id., în vol. *Die ältere Eisenzeit in der Wojwodina und ihre Verbindungen mit anderen donauländischen und benachbarten Gebieten*, Novi Sad, 1979 (1981), 179; id., în *Dacia, N.S.*, 30, 1986; Vl. Dumitrescu, în *Dacia, N.S.*, 12, 1968, 177; id., în vol. *Adriatica praehistorica et antiqua*, 2, 1970, 115; B. Hänsel, *Ältere Hallstattzeit*, passim. pl. XVIII, harta 6; H. Ciugudean, în *Apulum*, 14, 1976, 9; M. Gumă, în *Banatica*, 4, 1977; 7, 1985; id., în *SCI Caransebeş*, 2, 1977, 275; id., în *SCIVA*, 32, 1981, 1, 43; *DID, III*, 180–233; *ACR, II*, 16–20, 46–49.

Vl.D.; P.R.; G.P.B.; A.V. şi I.B.

basileus (lat.; gr. βασιλεύς; "rege"). În Grecia antc. noţiunea a avut o evoluţie îndelungată. În epoca miceniană, b. – conducător tribal era subordonat regelui, dar în epoca homerică b. era însuşi regele,

www.mnir.ro

care deținea prerogativele sale de la Zeus, îndeplinea cele mai înalte funcții religioase, militare și judiciare, însă se consulta cu sfatul bătrînilor, care-i putea îngrădi puterea. Un b. putea conduce mai mulți *basileis*, ca un *primus inter pares*. În epoca arhaică, b. a pierdut atribuțiile militare și politice și le-a păstrat numai pe cele religioase, încadrîndu-se în sistemul magistraturilor cu caracter anual și colegial specifice cetăților-state gr. (→ arhonte). B. erau numiți și regii Persiei și ai monarhiilor elenistice. La Megara și în coloniile de origine megariană, b. era magistratul → eponim al cetății, așa cum este documentat consecvent și la Callatis în epocile greacă și romană, prin inscripții. Acestea atestă și situații excepționale, în care magistratura de b. fie a fost exercitată de preoți ai diferitelor divinități ca → Agathos Daimon și → Apollon Agyeus – în anii de criză economică, în care alți cetățeni nu-și puteau asuma cheltuielile pe care le implica această magistratură sau a fost acordată cu titlu onorific unor personalități politice importante, cum ar fost Cotys, fiul regelui Thraciei clientelare Rhoemetalces, și Octavianus, într-unul din anii ce au urmat victoriei sale de la Actium (31 î.Hr.) și au premers proclamarea sa ca → Augustus (27 î.Hr.) (A.Ș.). Treptat termenul a fost folosit de autorii ante. cu intenția precisă de a desemna pe conducătorul unei entități politice independente "barbare". De-a lungul unei jumătăți de mileniu, de la anonimul *Histrianorum rex* (339 î.Hr.) la Pieporus *rex Coisstoboccnsis* (sfîrșitul sec. 2), izvoarele literare consemnează numeroși astfel de regi geto-daci. Alături de personalități puternice, precum Dromichaites, Burebista și Decebal care au jucat un rol major în istoria Daciei, cu același termen (b. sau *rex*) sînt desemnate și căpeteniile unor formațiuni tribale de importanță regională, temporar limitată, așa cum au fost Rholes, Dapyx sau Zyraxes. Despre alți regi (Oroles, Cotiso, Dicomes, Comosicus, Coryllus etc.) informațiile păstrate sînt atît de sumare, încît este greu de apreciat sub toate aspectele ponderea lor reală în istoria geto-dacilor. Avînd avantajul unei mai mari autenticități, documentele epigrafice veat-pontice reflectă nemijlocit concepția insuficient diferențiată a gr. despre conducătorii geto-daci: Rhemaxos este considerat de gr. din Histria b. la fel cum este numit Burebista în decretul pentru Acornion din Dionysopolis. Precizînd că acesta din urmă "a devenit cel dintîi și cel mai mare dintre regii din Tracia", inscripția dionysopolitană oferă însă, totodată, și dovada ierarhizării, a existenței simultane a unui mare rege și a unor dinaști locali subordonați. Alte documente epigrafice și numismatice, precum inscripția de pe vasul de la Ocnița (jud. Vîlcea) (*Buridava*), monedele b. Moskon sau ale lui Koson, pun în evidență faptul că înșiși acești conducători ai formațiunilor geto-dacice locale se considerau și obișnuiau să se intituleze *regi*. În ciuda terminologiei nediferențiate, izvoarele furnizează suficiente date pentru a urmări evoluția instituției regalității, din faza democrației militare avansate (Dromichaites) spre organizarea statală incipientă (Burebista și Decebal). În faza timpurie, regele era conducătorul politic și militar al unei uniuni tribale, ridicat din rîndurile aristocrației războinice și obligat încă a ține seama de voința acesteia, dar mult mai puțin de aceea a Adunării poporului. Autoritatea, prestigiul și bogăția acestor b. își găsesc o ilustrare nemijlocită în fastuoasele morminte princiare de la → Agighiol (jud. Tulcea) și → Peretu (jud. Teleorman) sau în tezaurul de la Băiceni (jud. Iași). Acest fast este totodată reflexul relațiilor cu lumea seitică, sud-tracică și greco-macedoneană, unde b. geto-daci au găsit modele demne de imitat. În sec. 1 î.Hr., o dată cu Burebista, regalitatea geto-dacă capătă tot mai pronunțate trăsături de caracter statal, devenind o instituție cu tendință de permanentizare (continuitate dinastică), care exercita pe un spațiu larg, supraregional, funcții multiple de natură politică, administrativ-fiscală, juridică, militară, diplomatică și sacerdotală. Chiar dacă dispariția lui Burebista a însemnat un regres pentru autoritatea centrală, este evident că urmașii săi și diferiți dinaști locali au continuat să îndeplinească aceste funcții în cadrul unor formațiuni politice de mai mică întindere. Ei sînt adesea recunoscuți ca regi chiar de romani, mai ales atunci cînd încheie cu aceștia alianțe, consfințite prin acte ceremoniale. Prin astfel de alianțe, romanii căutau să constituie la marginea Imp. un sistem de regate clientelare, capabil să le asigure pacea și securitatea frontierelor. Se știe de ex. că b. Rholes a fost recunoscut de Augustus drept "prieten și aliat" (Dion Cass. LI, 24,7: φίλος καὶ σύμμαχος) = *amicus et socius)* și că Ti. Plautius Silvanus Aelianus trata cu regele (sau regii), decilor, încheind probabil un tratat similar de alianță (*CIL*, XIV, 3608). Instituția regalității a cunoscut momentul maxim al dezvoltării sale sub Decebal, pe care Dion Cass. (LXVII, 6,5) îl entitled drept "regele dacilor", lăsînd să se înțeleagă că este vorba de regele tuturor dacilor, de unicul lor rege. Această calitate i-a fost recunoscută chiar de puternicii săi adversari, împărații Domițian și Traian, prin tratatele de pace din anii 89 d. Hr. și, respectiv, 102 d. Hr. După victoria finală a lui Traian și întemeierea provinciei Dacia, regalitatea dacică revine la ceea ce fusese odinioară și anume formă de conducere a unor confederații tribale, cum este cazul costobocilor sub regele Pieporus (M.B.).

G. Busolt, I³, 317–318; K. Hanell, 155; A. Ștefan, în *Dacia, N.S.*, 19, 1975, 169; 165, cu lit. ant.; H. Diaconiciu, *Dacia*, în special 5–123, 275–335; I.H. Crișan, *Burebista*², în special 73–289; N. Gostar, V. Lica, *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal*, Iași, 1984, 29–59, 142–157.

A.Ș. și M.B.

Bassidina, fortăreață cu nume tracic menționată de Procop. (*De aed.*, IV, 11), situată probabil în S Dobrogei. Neidentificată încă.

TIR, L. 35, s.v.; V. Beševliev, *Kastellcaenen*, 144; A. Aricescu, *Armata*, 175, 177.

I.B.

bastarni (gr. Βαστάρναι, Βαστέρναι; lat. *Bastarnae, Basternae*), populație de origine germanică atestată de izvoarele ante. în spațiul de la răsărit de Munții Carpați, între sec. 2 î.Hr. și 3 d.Hr. Strab. (VII, 3, 17) arată că b. se împărțeau în mai multe triburi; → *atmonii* (Ἄτμονοι), → *sidonii* (Σιδόνες) și → *peucinii* (Πευκῖνοι). Cu timpul, numele peucinilor a căpătat

www.mnir.ro

o cuprindere mai largă, fiind uneori folosit ca echivalent pentru acela de b. (Plin. B.,V, 14, 100; Tac., *Germ.*, 46; *Peucini, quos quidam Bastarnas vocant)*. În sensul aceleiași echivalențe, Carpații nord-estici sînt numiți în izvoarele antc. fie Alpii Bastarnici (Tab.Peut.), fie Munții Peucini (Ptol., III, 5, 9). Apărînd în scena istorică într-o vreme în care *germanii* erau necunoscuți ca realitate și noțiune etnografică (prima lor menționare la Caesar), b. au fost confundați de mai mulți autori antc. cu celții, în special cu scordiscii (de ex. Tit. Liv., XL, 57, 7 sau Plutarh, *Aem. Paul., 9*). Cei mai buni cunoscători ai lumii "barbare" de dincolo de Rin și Dunăre, cum sînt Strab. (VII. 3, 17), Tac. (*Germ.* 46) și Plin. B (IV, 14, 109) afirmă însă într-un fel sau altul etnicitatea germanică a bastarnilor, care a fost de altfel confirmată și de unele inscripții (*CIL*., VI, 4344), precum și de descoperirile arheologice. În linii mari, b. sînt localizați de autorii antc. în spațiul de la răsărit de Carpați. Strab. (VII, 3, 17) îi așază "înăuntrul țării" care se întinde la N de gurile Dunării, iar Ptol. (III, 5, 7) "mai sus de Dacia", dincolo de granița ei nordestică, care în concepția geografului alexandrin era reprezentată de Hierasos (Siret). Excepție de la această localizare face tribul peucinilor, care după Strab. (VII, 3, 15) ar fi locuit în → Insula Peuce de la gurile Dunării. Cum însă condițiile naturale ale Deltei Dunării sînt cu totul improprii pentru o viețuire stabilă, iar urmele arheologice lipsesc cu desăvîrșire, este de presupus că informația lui Strab. se întemeiază pe o falsă etimologie a numelui peucinilor, care va fi fost unul original germanic, întîmplător similar numelui Peuce. Limita răspîndirii b. spre E nu este dată de izvoare. Spre V ei se întindeau, pe la N de Carpați, pînă spre izvoarele Vistulei (sidonii, la Ptol., II, 11, 2) și, judecînd după informația lui Plin. B. (IV, 12, 81), trecuseră și în interiorul arcului carpatic, în Slovacia de azi, fiind despărțiți de regatul lui Vannius prin rîul Marus (Morava). Nici un izvor nu oferă date directe privind localizarea "patriei primitive" a b., dar este evident că ei nu sînt autohtoni, ci imigrați în părțile nord-estice ale Daciei, unde Ps. Scym (v. 797) îi constată ca "noi veniți" ('επήλυδες). Această informație, provenind probabil de la Demetrios din Callatia (cca. 200 î.Hr.), ca și aceea relativ la "mișcările bastarnilor" (Trogus Pompeius, *Prol.* XXVIII) și la alianța galaților și scirilor împotriva Olbiei (decretul olbian pentru Protogenes – *Syll*[3] I, nr. 495) atestă apariția primilor b. la sfîrșitul sec.3 – începutul sec. 2 î.Hr. Pentru anii 184–168 î.Hr. există la Polyb., Diodor, Tit. Liv., Plut., Appian, numeroase știri privitoare la expedițiile b. la S de Dunăre, în Thracia și Dardania, în calitate de mercenari ai regilor macedoneni Filip V și Perseu. În 179 î.Hr. ei s-au deplasat din noile lor sedii ("ab suis sedibus") peste Dunăre, pînă în Thracia vestică și s-au întors acasă trecînd pe la Apollonia și Mesembria (cf. Tit. Liv., XL, 58, 8), ceea ce arată că aceste sedii se aflau în spațiul răsăritean al Daciei. O altă serie de informații îi arată pe b. angajați în evenimentele spațiului pontic și al Dunării de Jos în prima jumătate a sec. 1 î.Hr. Ei apar ca fiind "cei mai puternici" dintre aliații barbari europeni ai lui Mithridates VI Eupator; numai în luptele pentru portul Chalcedon, în 73 î.Hr., au căzut douăzeci de mii de b. (Appian., *Mithr.*, 71, 304). Probabil că în virtutea aceleiași alinate b. iau partea histrienilor, învingîndu-l pe → C. Antonius Hybrida, în anul 61 î.Hr., într-o luptă la care au participat probabil și contingente geto-daci (Dion Cass., XXXVIII, 10, 3). Tot în această vreme se plasează și conflictele cu regele dac Oroles (Iustin, XXXII, 3, 16), care marchează începutul decăderii puterii bastarne, proces desigur accentuat de creșterea puterii dacilor sub marele rege → Burebista *(incrementa Dacorum)*. În anii 29–28 î.Hr. au avut loc ultimele evenimente importante în care b. au jucat un rol principal. Invazia lor la S de Dunăre și de Munții Balcani (Haemus), probabil în căutarea unei noi "patrii", a declanșat o nimicitoare replică romană sub conducerea lui M. Licinius Crassus (Dinn Cass. LI, 23–25). În lupta de lîngă rîul Cebros, Crassus însuși l-a ucis pe regele bastarn Deldo, iar apoi, ajutat de aliatul său get → Rholes, a nimicit restul oastei bastarne. Din acest moment, b. nu mai au o poziție de sine stătătoare în evenimentele majore ale epocii. Ei apar doar ocazional, într-o înșiruire de populații cu care Imp. Roman a avut a se înfrunta, cum este cazul expediției lui M. Vinicius contra dacilor, b. și altor neamuri (între 19 și 9 î. Hr.) sau al aranjamentelor politico-militare ale lui Tib. Plautius Silvanus Aelianus cu regii roxolanilor și dacilor din anii 57–67 d. Hr. Este posibil ca b. să fi participat la războaiele daco-romane din vremea lui Domițian și Traian, așa cum o arată reprezentările de germani (cu bustul gol și *nodus* la păr) de pe → Columna traiană și de pe monumentul de la → Tropaeum Traiani. În vremea războaielor marcomanice, peucinii și b. sînt amintiți printre popoarele care au conspirat împotriva Imp. Roman (*SHA*, Vita Marci, 22,1), iar elemente bastarne au participat la invazia costobocă din anul 170, care a atins Grecia și Asia Mică. În sec. 3 d.Hr. în vremea lui Filip Arabul (248 d. Hr.) și a lui Claudius II Gothicus (269 d. Hr.), peucinii au participat alături de goți la distrugătoarele atacuri barbare în terit. roman. Ulterior, în anul 280 d. Hr., se atribuie împăratului Probus strămutarea pe pămîntul roman, în Thracia, a unui număr de 100 000 bastarni (*SHA*, Prob., 18, 1; Zosimos I, 71). În anul 295 d. Hr. aceștia apar pentru ultima oară în izvoare, în asociere cu carpii, fiind învinși de Dioclețian și Galerius (Eutropius, IX, 25; Orosius, VII, 25, 12). Datele arheologice aduc importante precizări și completări în privința istoriei b. În funcție de originea elementelor ce au contribuit la constituirea culturii → Poieneşti-Lukaševka, se consideră că b. reprezintă un amestec heterogen de grupuri de populație, migrate în mai multe valuri, din diferite zone ale "patriei originare" germanice, în principal, din spațiul suebic dintre Oder și Elba. Fazele *I* și *II* ale acestei culturii, datările între a doilea sfert al sec. 2 și mijlocul sec.1 î. Hr., corespund perioadei de locuire efectivă a b. în părțile de N–E ale Daciei. În faza a *III*-a se constată o restrîngere spre N (Bucovina) și o sensibilă reducere a numărului monumentelor caracteristice, ducînd în ultimele decenii ale sec. 1 î. Hr. la dispariția culturii Poieneşti-Lukaševka. B. la care izvoarele antc. fac referire în cursul sec. 1–3 d. Hr. trebuie probabil căutați printre purtătorii culturilor Zarubinți și Przeworsk, pe terit. Ucrainei, Poloniei de S și Slovaciei.

www.mnir.ro

Ec. Dunăreanu-Vulpe, în *BCMI*, 17, 1924, 42, 177–184; R. Much, în *Germanistische Forschungen*, Viena, 1925 4–18; V. Pârvan, *Getica*, 65 şi urm; L. Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung. Die Ostgermanen*, München, 1933 (reprint-München, 1969, 86–97); R. Wenskus, *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen Gentes*, Köln-Graz, 1961, 21–22, 204–208, 379–80; F. Papazoglu; *The Central Balkan Tribes in Pre-Roman Times*, Amsterdam, 1978, 161–171.

M.B.

Başpunar v. **Fîntîna Mare**

bază (în arhit. greco-romană şi bizantină), piesă specifică pe care era fixată → coloana sau → pilastrul, cu o profilatură şi decor specifice făcînd trecerea de la plinta pătrată spre forma coloanei (→ toruri, → scotii, baghete). Erau utilizate la toate → ordinele arhitectonice, în afară de cel doric şi erau supuse, ca proporţii, canoanelor acestora, aşa cum rezultă şi din preceptele vitruviene şi din însuşi studiul direct al arhitecturii greco-romane. Sînt cunoscute numeroase şi diferite b. din mai toate aşezările greco-romane şi bizantine timpurii de pe terit. României, ultimele avînd o formă mult simplificată, trecerea de la plintă la tamburul cilindric pe care se fixa coloana ajungînd să se facă (în corp comun) prin intermediul unui alt tambur cilindric racordat celui superior printr-un trunchi de con. Există, mai ales în epoca romană şi romană tîrzie, numeroase b. de coloane care făceau corp comun cu un soclu înalt, şi acestea, la rîndul lor, părînd să repete formal evoluţia b. obişnuite.

M. Mărgineanu-Cîrstoiu, Al. Barnea, în *Tropaeum I*, 129–136.

A.B.

Baziaş, sat în com. Socol (jud. Caraş-Severin), pe terit. căruia în 1912 s-a descoperit pe dealul Iovka un tezaur în care se aflau alături de monedă getodacică, → drahme din → Apollonia (3 ex.) şi → Dyrrhachium (10 ex.), precum şi 38 → denari romani republicani, cel mai recent de la L. Lucretius Tiro, emis la Roma în 76 î. Hr.

IGCH, 661; M. Chiţescu, *RRCD*, 114–115, nr. 16.

G. P. B.

bazilică (< lat. *basilica*). 1. Clădire publică greco-romană. La romani, b. era situată de obicei în *forum (basilica forensis)* şi folosită ca loc de judecată, pentru adunări, ca bursă comercială etc. B. era de plan dreptunghiular alungit şi avea interiorul împărţit în sens longitudinal în trei sau mai multe părţi (nave) prin şiruri de coloane sau pilaştri ce ajutau la susţinerea acoperişului, nava din mijloc (mediană) fiind mai largă şi mai înaltă. De obicei în absida care închidea nava mediană se înălţa tribuna judecătorului. O *basilica forensis* a fost descoperită în cetatea → Tropaeum Traiani (sec. 4 d. Hr.), alte trei la → Histria (sec. 4–6). 2. Edificiu în care aveau loc adunări pentru cult la creştini. Mult răspîndit pe terit. Imp. Roman tîrziu, începînd cu perioada lui → Constantin cel Mare şi pînă la sfîrşitul sec. 6. La → Tomis, → Histria, → Argamum, → Troesmis, Tropaeum Traiani şi în alte centre din provincia → Scythia Minor, au fost descoperite ruinele a cca. 30 b. vechi creştine (paleocreştine). În → Dacia Inferior există o b. în castrul roman de la → Slăveni (sec. 4) şi o alta în fortăreaţa romano-bizantină de la → Sucidava (Celeiu-Corabia, jud. Olt) (sec. 6). B. a dat numele său locaşului de cult la români ("biserică"), dovadă a creştinării noastre în perioada de timp cînd b. a devenit formă obişnuită a clădirii de cult creştin.

EAA, II, 1959, s.v.; *Reallex. z. byz. Kunst*, 4, 1964, s.v. Ch. Delvoye; *MPR*, 121–181; D. Tudor, în *SCIVA*, 30, 1979, 3, 453–458.

I.B.

Băbeni 1. Com. în jud. Sălaj, pe terit. căreia, pe versantul de S al dealului "Pe Corni", s-a descoperit, în 1967 şi 1977, un depozit de obiecte de bronz, constituit din unelte, arme şi piese de podoabă din bronzul tîrziu, aparţinînd seriei Uriu-Domăneşti (sec. 13–12 î. Hr.) (M.P.D.). 2. Com. în jud. Vîlcea, pe terit. căreia au fost descoperite urme de locuire dacică, pe "Dealul Rumânilor" (în spatele staţiei C.F.R. Băbeni) pe terasa văii Berberiţa şi a văii Braia şi în spaţiul dintre ocolul silvic şi pîrîul Ranga. În zona bisericii B. Ungureni a fost reperată o aşezare daco-romană din sec. 2–3. Pe terit. com. trecea şi drumul roman (G.B.)

C. Kacsó, în *AMN*, 17, 1980, 417–424; V. Boroneanţ, în *Comunicări*, 11, Craiova, 1969, 28–29; Gh. I. Petre, în *Materiale*, 9, 1970, 485.

M.P.D. şi G.B.

Băbuţiu, sat în com. Vultureni (jud. Cluj), pe terit. căruia a fost descoperită o aşezare a populaţiei autohtone din sec. 5–6, reperată prin cercetări de suprafaţă. Au fost descoperite fragmente ceramice caracteristice epocii.

St. Ferenczi, în *ActaMN*, 9, 1975, 396.

R.H.

Bădila v. **Niculiţel**

Băeşti, sat în com. Cemăteşti (jud. Buzău), în apropierea căruia au fost descoperite vestigii arheologice aparţinînd fazei Giuleşti a culturii → Boian şi cîteva aşezări de tip Aldeni II. Săpături s-au făcut numai în aşezarea de pe "Muchia Vulturului" cu mai multe straturi de cultură, unul cu materiale de tip Aldeni II, altul aparţinînd culturii → Cucuteni (faza B) şi ultimul culturii → Monteoru. La S-V de sat se mai află o aşezare din La Tène, în mare parte distrusă de apele unui torent şi urme de locuire din sec. 4.

Gh. Ştefan, în *Raport MNA 1941–1943*, 31–34 şi 74–76; id., în *Dacia*, 5–6, 1938, 139–149.

E.C.

băi v. **thermae**

Băiceni, sat în com. Cucuteni (jud. Iaşi), pe terit. căruia a fost descoperit un tezaur de obiecte de aur

www.mnir.ro

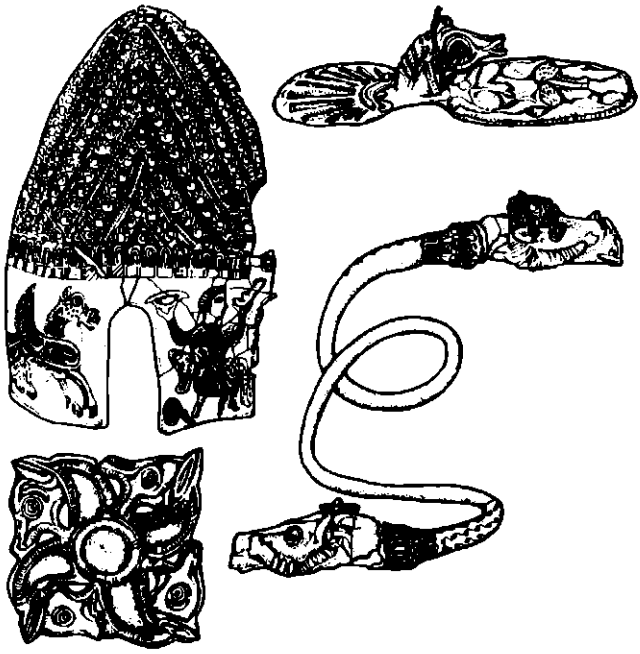

Fig. 41. Băiceni. Piese din tezaur.

de 18 şi 24 carate din sec. 4 î. Hr., în marginea de E a platoului Laiu (la cca 500 m de aşezarea neolitică de pe cetăţuia de la → Cucuteni). Din tezaur s-au recuperat cca 70 piese întregi şi fragmentare, caracterizate prin elemente decorative de origine tracă, gr. şi iraniană, tratate în manieră locală. Din inventarul tezaurului (de peste 2 kg), pe primul loc se situează coiful de paradă, cu decor în tehnica *au repoussé*, unde se îmbină elementele geometrice de tradiţie locală, mai veche (volute stilizînd părul, dispuse în benzi unghiulare, ove şi metope) de pe partea superioară cu cele naturaliste (antropomorfe şi zoomorfe) de pe cea inferioară. Pe cefarul drept este reprezentat un personaj îmbrăcat şezînd pe un jilţ, în atitudine de apoteoză, cu o cupă în mîna dreaptă şi cu un *rython* în cea stîngă, iar pe cel stîng sînt redaţi doi şerpi cu capete de pasăre dispuşi simetric, între care se află un cap de bovideu cu coarne mari. Tot pe cefar sînt reprezentaţi în profil doi cai înaripaţi în mişcare, aşezaţi spate în spate, cu corpul şi aripile redate în mod rudimentar, în manieră tracică, ca şi palmeta stilizată, plasată deasupra crupelor celor doi cai, şi benzile de contur haşurate din dreptul gîtului şi părţilor dinapoi ale picioarelor. Paralel cu aceste elemente de artă tracică sînt şi altele de origine gr. ca, de exemplu, personajul şezînd şi *rython*-ul, care se întîlnesc şi în lumea traco-getică, şerpii cu capete de pasăre şi capul de bovideu (taur) cu coarne mari. Dintre celelalte obiecte ale tezaurului se mai remarcă o brăţară din bară cilindrică răsucită spiralic şi prevăzută la extremităţi cu capete de cai mici cu coarne, şi un fragment de colier, cu aceeaşi terminaţie. Tot din categoria obiectelor de podoabă pentru îmbrăcăminte mai fac parte butoni biconvecşi decoraţi în tehnica filigranului şi plăci triunghiulare cu rozete conice aplicate, cu analogii la perşi, gr., traci şi sciţi. O altă categorie de obiecte de podoabă este reprezentată prin aplice pentru harnaşament, constituite dintr-o piesă frontală pentru frîu, cu o protomă de cal goală în interior şi cu două discuri inegale decorate în tehnica *au repoussé*, cu motive în formă de animale compozite şi de palmetă stilizată, aplici rotunde, rectangulare şi pătrate, protome de cai, dispuse în forma motivului vîrtej. Unele dintre piesele acestui tezaur îşi găsesc analogii în descoperirile de la → Craiova, → Agighiol, → Peretu, → Poiana-Coţofeni, precum şi în cele de la Lukovit, Letniţa şi Vraca (în Bulgaria). Prin tehnica decorului şi iconografie, tezaurul respectiv se înscrie în seria descoperirilor traco-getice de acest fel, aparţinînd şefului unei uniuni tribale daco-getice, cu sediul în una dintre aşezările întărite din zonă, eventual în aşezarea de pe înălţimea "Cătălina" de la → Cotnari (aflată la cca 7 km distanţă de B.). Aşezare neolitică de tip Cucuteni *A-B*, cercetată prin sondaje (1909–1910) şi săpături (1961–1967) în punctul "Dîmbul Morii". În cuprinsul aşezării, prevăzută cu un şanţ de apărare în partea mai uşor accesibilă, au fost scoase la suprafaţă locuinţe cu podine din lut pe platforme de lemne despicate, unelte din piatră şi silex, o mare cantitate de ceramică pictată din prima etapă a fazei Cucuteni *A-B* şi plastică antropomorfă şi zoomorfă din lut ars (M.P.D.). Pe locul "Mlada" a fost identificată (săpături 1963–1965) o aşezare deschisă geto-dacică, cu două etape de existenţă, dintre care una mai veche (sec. 4–3. î. Hr.) şi o alta mai nouă (sec.3–2. î.Hr.). În cuprinsul locuinţelor uşor adîncite în pămînt şi în gropile cu resturi menajere s-au găsit unelte, ceramică lucrată cu mîna şi la roată, precum şi unele piese de cult (A.L.). În punctul "Siliştе", în urma cercetărilor din 1963–1968, a fost identificată

www.mnir.ro

o aşezare dacică din sec. 2–3, în care s-au găsit locuinţe adîncite şi construite la suprafaţă, un atelier de olărie, diferite unelte, obiecte de uz casnic, accesorii vestimentare şi podoabe, precum şi o mare cantitate de olărie dacică şi romană. Această aşezare a fost suprapusă de o alta, aparţinînd culturii → Sîntana de Mureş (sec. 4), în cuprinsul căreia s-au descoperit locuinţe de suprafaţă şi adîncite în sol, vetre şi gropi cu resturi menajere, conţinînd un bogat inventar compus din unelte, piese vestimentare, obiecte de podoabă şi de toaletă, pahare de sticlă, precum şi o mare cantitate de ceramică, lucrată îndeosebi la roată, prin care se atestă caracterul autohton a locuitorilor acestei aşezări şi legăturile lor cu lumea romană, precum şi relaţiile cu populaţiile gotice. În punctele "Siliştе", "dîmbul lui Pletosu" şi "grădina lui Pascal" se află o întinsă aşezare din sec. 8–10, din care s-au dezvelit, prin săpături (1963–1965, 1967–1970), peste 30 de locuinţe de suprafaţă sau uşor adîncite, cu vatră din lut sau cuptor din piatră. Inventarul lor cuprinde: unelte, arme, ceramică, obiecte de uz gospodăresc şi de podoabă lucrate din metal, os, piatră şi lut (M.P.D.).

M. Petrescu-Dîmboviţa, M. Dinu, în *Dacia, N.S.*, 19, 1975, 105–123; V. Spinei, în *CercIst., S.N.*, 1970–67–71; I. Ioniţă, V. Spinei, în *AM* 7, 1972, 307–330; A. László, în *AM*, 6, 1969, 65–90; V. Spinei, în *CercIst., S.N.*, 9, 1978–1979, 26–272.

M.P.D. şi A.L.

Băile Herculane, staţiune balneoclimatică, pe valea Cernei, în jud. Caraş-Severin, pe terit. căreia au fost descoperite mai multe obiective arheologice. *Peştera Hoţilor*, situată în partea de N a staţiunii, deasupra băilor romane, la 50 m alt. de firul Cernei, de dimensiuni reduse, uscată, lipsită de curenţi şi cu temperatură constantă, reprezintă un monument arheologic de excepţie prin bogatele sedimente care conservă vestigii a numeroase grupuri umane, care au găsit acolo adăpost temporar sau permanent, de-a lungul unei perioade de cca 30 000 ani. A fost cercetată încă din sec. trecut, dar stratigrafia exactă a dovezilor de locuire a fost stabilită în perioada 1954–1970, cînd s-au făcut minuţioase săpături arheologice. Cele mai vechi urme de locuire aparţin unor vînători de urşi de peşteră (paleolitic alpin?). Vetre de foc cu resturi abundente au documentat şi prezenţa unor vînători → azilieni. Cele mai bogate resturi aparţin postpaleoliticului şi sînt cuprinse într-un sediment gros de 120 cm, format dintr-o succesiune de vetre de foc, cu laviţe în jur şi baldachine protectoare deasupra. O primă comunitate postpaleolitică, care a amenajat pe patul peşterii o platformă izolantă de lut ars, este de caracter sălcuţean, cu ceramică pictată după ardere. S-au succedat comunităţi de tip → Herculane-Cheile Turzii, → Coţofeni, din varianta bănăţeană, Verbicioara, → Hallstatt, epoca dacică, romană, prefeudală şi feudală, primele două transformînd peştera într-o locuinţă permanentă (Fl.M.; P.R.). *În epoca romană*, pe ambele maluri ale rîului Cerna, pe o lung. de cca 5 km, în apropierea surselor thermale sulfuroase, s-a dezvoltat o aşezare cu nume necunoscut (posibil *Aquae*, toponim foarte frecvent în astfel de situaţii). Vestigiile instalaţiilor romane au fost distruse cu ocazia iniţierii amenajărilor moderne în sec. 18, iar o bună parte a materialelor din descoperirile mai vechi au fost înregistrate confuz, unele fiind cu siguranţă greşit atribuite → Mehadiei şi de aceea istoria aşezării este dificil de reconstituit. Descoperirile monetare şi epigrafice, a căror serie merge pînă în timpul domniei lui → Gallienus, indică folosirea izvoarelor termale încă de la începutul instalării stăpînirii romane. Se mai pot vedea şi în prezent urmele unor instalaţii din tuburi romane de lut ars, pentru captarea şi aducţiunea apei. Inscripţiile votive descoperite exprimă recunoştinţa celor care au venit aici să-şi afle însănătoşirea către zeii binefăcători ai izvoarelor (în primul rînd Hercule, dar şi Hygeia, Aesculapius, Dis Pater, Proserpina etc.). Între dedicanţi se află guvernatori ai unor provincii, comandanţi de unităţi militare, personaje ale administraţiei provinciale şi urbane etc. (E.N.). În 1864, s-a descoperit un prim tezaur de peste 2 000 monede din care s-au determinat cca 640 ex. între care un → denar de la → M. Antonius şi denari romani imperiali de la → Antoninus Pius la → Severus Alexander. Se semnalează şi un → antoninian de la → Elagabal. Un al doilea tezaur, descoperit în 1866, cuprindea denari şi antoninieni de la → Titus la → Trebonianus Gallus (G. P. B.)

P. Roman, în *Dacia, N.S.*, 15, 1971, 31–169; Fl. Mogoşanu, în *SCIV*, 22, 1971, 3–14; M. Cârciumaru, *Mediul geografic*, 90–100; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 24–29; D. Protase, în *SCN*, 2, 1958, 261, nr. 17; id. *Problema continuităţii*, 85.

Fl.M; P.R.; E.N. şi G.P.B.

Băile Tuşnad, oraş în jud. Harghita, în marginea de E a căruia, pe malul stîng al Oltului, pe o culme înaltă de 1 083 m, numită "Vîrful Cetăţii", a fost descoperită o întinsă aşezare hallstattiană timpurie, înconjurată de un val de pămînt, întărit cu blocuri de piatră. Fortificaţia, de formă ovală, delimitează o incintă de 6 ha, în care au fost descoperite urme de locuinţe de suprafaţă, ceramică neagră, ornamentată cu caneluri, obiecte de bronz şi fier din Hallstatt B (sec. 10–8 î.Hr.). În acelaşi loc au fost aflate şi sporadice urme de locuire dacică, datată în sec. 3–2 î. Hr. Dintr-un loc neprecizat, provin şi fragmente ceramice geto-dacice din sec. 1 î.Hr.–sec. 1 d. Hr.

K. Koredt, în *Dacia, N.S.*, 8, 1964, 125–126; D. Popescu, în *SCIV*, 15, 1964, 4, 457; I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică*, Bucureşti, 1969, 278; S. Morintz, în *Aluta*, 1970, 94.

A.L.

Băiţa 1. Sat în com. Lunca (jud. Mureş), unde a fost descoperită o necropolă birituală din → Hallstattul tîrziu, aflată în aria grupului → Ciumbrud (prima jumătate a sec. 5 î.Hr.). S-au identificat, prin descoperiri întîmplătoare şi prin cercetări sistematice, 12 morminte din care şapte de incineraţie şi cinci de înhumaţie. Cele din urmă prezintă caracteristicile grupului → Ciumbrud; la trei dintre ele s-a putut preciza orientarea capului spre V–NV şi N–V. La cele de incineraţie, oasele şi inventarul erau depuse pe fundul unei gropi ce prezenta dimensiunile

www.mnir.ro

mormintelor de înhumație. Inventarul funerar consta, atît la mormintele de înhumație cît și la cele de incinerație, din arme, podoabe și ceramică. La B. s-au găsit trei *akinakes*-uri (un al patrulea s-a pierdut), două vîrfuri de lance, un topor-ciocan de luptă, toate din fier, vîrfuri de săgeți cu trei muchii din bronz, două aplice cruciforme de tolbă, brățări și nasturi de bronz, doi cercei din electron, cuțitașe de fier și vase de luptă prezentînd formele caracteristice grupului cultural → Ciumbrud. Mormîntul 10 de incinerație de la B. se datează la cca 500 î.Hr. sau în general în prima jumătate a sec. 5. Această datare poate fi extinsă, cu rezervele de rigoare, și asupra celorlalte morminte. După unele păreri, mormintele de la B. ar oglindi, prin ritul lor, procesul tracizării enclavei "scitice" din Transilvania centrală. V. și *Ciumbrud și agatîrși* (A.V.). 2. Com. în jud. Hunedoara, pe terit. căreia a fost descoperit un tezaur monetar din care se cunosc 14 denari romani republicani din perioada 103–41 î.Hr. și doi din timpul lui Augustus. În raza localității și în împrejurimi s-au dezvoltat în epoca romană mai multe așezări legate de exploatarea zăcămintelor aurifere. S-au identificat galerii miniere romane în punctele Cornet, Sfredel, Căian, Runcul Trestiei, Cîinelu de Sus etc., și în satele Hărțăgani (pe Măgura Băii, unde se presupune și folosirea unui izvor termal) și Trestia, unde au fost aflate schelete de sclavi în lanțuri. Principala așezare pare să fi fost situată între dealurile Cornet și Sfredel, unde descoperiri întîmplătoare au scos la suprafață vestigiile unor clădiri din piatră și cărămidă, cu mozaicuri și urme de picturi murale, conducte de apă etc. La "Măgura Băiței" a fost identificat un punct de colectare a minereului pentru măcinare și spălare, de unde provin piulițe și pietre pentru zdrobirea acestuia (E.N.).

V. Vasiliev, în *Marisia*, 6, 1976, 49; A. Vulpe, E. Popescu, în *Dacia, N.S.*, 26, 1982, 107; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 191–192; Gh. Lazin, în *Sargetia*, 8, 1971, 61–66; M. Chițescu, *RRCD*, 113, nr. 12.

A.V. și E.N.

Bălaia, sat în com. Filipeni (jud. Bacău), pe terit. căruia a fost descoperit întîmplător, în apropierea unei așezări din epoca bronzului (corespunzător fazelor I_{c3}–I_{c1} ale culturii Monteoru), un topor de bronz cu gaură de înmănușare transversală, cu creastă pe ceafă, ornamentat pe tubul de înmănușare și pe lamă, cu un decor din linii și semiove, realizate prin incizie și puncte. Este posibil ca acest topor, de tip → Țufalău-Ernei, să fi făcut parte din inventarul așezării menționate.

M. Florescu, V. Căpitanu, în *AM*, 6, 1969, 252; id., în *Carpica*, 1, 1968, 49–60.

M.F.

Bălănești 1. Sat în com. Cozieni (jud. Buzău) unde, pe "Muchea Mare" de deasupra satului, se află o așezare eneolitică, aspectul cultural Stoicani-Aldeni. La construirea locuințelor s-au folosit și lespezi de piatră. Un craniu uman era așezat pe un vas fragmentar, ambele vopsite cu roșu. În nivelul superior a fost descoperită ceramică nepictată, iar sub dărîmăturile arse ale locuințelor, ceramică fie nedecorată, fie pictată cu dungi grafitate și cu motive liniare albe sau negre pe fond roșu și cu roșu aprins pe fond cenușiu; unele benzi roșii sînt mărginite cu linii incizate. Afinitățile cu ceramică de la Ariușd sînt evidente (VI.D.). 2. Sat în com. Mărgineni (jud. Neamț) pe terit. căruia a fost descoperită o așezare aparținînd purtătorilor culturii → Noua, iar în punctul "La islaz", o necropolă birituală din aceeași perioadă (A.F.). 3. Sat în com. Mărunței (jud. Olt) unde, în punctul "La izvor", pe partea stîngă a pîrîului Cotenița, la o depărtare de 2 km N–E de localit., a fost descoperită o așezare geto-dacică. Sondajul efectuat în 1966 a stabilit că așezarea are două faze cronologice distincte. Cea mai veche (sec. 5 și eventual începutul sec. 4 î.Hr.) este reprezentată de o groapă cu ceramică lucrată cu mîna și la roată, tipurile de vase fiind similare celor descoperite la → Alexandria. Vasele modelate cu mîna din pastă cărămizie-gălbuie sau neagră, cu lustru la suprafață sînt de tipul urnelor mari cu butoni și urechiușe sau al străchinilor. Restul de vase lucrate la roată (cană, urcior, străchini) sînt din pastă cărămizie-gălbuie sau cenușie și cu lustru la suprafață. Mai sînt de semnalat și cîteva fragmente de vatră portativă. Descoperirea se impune prin prezența foarte timpurie a ceramicii lucrate la roată. Faza următoare, reprezentată printr-un strat de cultură, aparține perioadei "clasice" a civilizației geto-dacice (sec. 2–1 î.Hr.). Ceramica descoperită, lucrată atît cu mîna cît și la roată, este tipică acestei perioade, cu seria de vase binecunoscută. La acestea se adaugă și două fragmente de amfore. Un tezaur de obiecte de podoabă de argint geto-dacice a fost descoperit întîmplător în cuprinsul așezării. Acesta era depus într-un vas de lut (lucrat cu mîna și decorat cu brîu alveolar și butoni), îngropat la

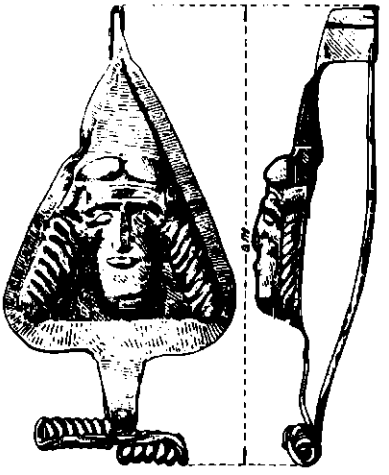

Fig. 42. **Bălănești, com. Mărunței. Fibulă de argint, cu placă triunghiulară. din tezaurul dacic.**

www.mnir.ro

adîncimea de 0,30 m. Tezaurul se compune din: 2 fibule cu placă triunghiulară decorate cu capete umane, văzute din față, cu bucle laterale alungite, resortul plurispiralic și port-agrafa înaltă; brățară spiralică cu extremitățile lățite, în formă de cap de șarpe și decorat cu brăduț; lanț cu împletitură de zale; 2 cercei simpli; 2 inele spiralice, un inel cu capetele petrecute și înfășurate în două verigi. Tezaurul datează din a doua jumătate a sec. 1 î.Hr. și se impune în mod special prin cele două fibule cu reprezentări umane apropiate ca stil cu reprezentările de pe fibulele de la Herăstrău și de pe o cupă de lut cu decor în relief descoperită la Popești. În apropiere de punctul "La izvor", pe locul numit "Vîlcaua Mărască", a fost descoperit (în 1935) un tezaur de denari romani republicani din care se cunosc 10 exemplare (C.P).

H. Dumitrescu, în *Raport MNA 1942–1943*, 48–50; B. Mitrea, în *SCN*, 2, 1958, 154–156; E. Popescu, în *SesCȘMIst*, 1964, 1, 290–304; id., în *SC Pitești*, 1968, 1, 57–66.

Vl.D.; A.F. și C.P.

Bălănoaia, fost sat, com. Frățești (jud. Giurgiu), unde a fost găsit întîmplător un vas de bronz (*lebes*) de import din lumea greacă ioniană, într-un tumul getic din apropiere. Se evidențiază prin cele două mînere dispuse vertical pe buza vasului, care au la extremități cîte un cap de silen. Prin formă și stil de ornamentare, vasul se datează în cursul sec. 4 î.Hr. și a făcut parte, foarte probabil, din inventarul mormîntului unei căpetenii getice.

V. Pârvan, *Getica*, 17–18.

C.P.

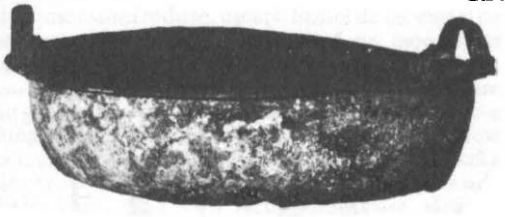

Fig. 43. Bălănoaia. *Lebes* de bronz.

Băleni 1. Com. în jud. Galați, pe terit. căreia, în punctul "Rădiu", a fost descoperit cel mai mare depozit de obiecte de bronz aparținînd culturii Noua din zona extracarpatică a României. Acesta are o greutate de 4 kg și cuprinde 269 piese, printre care se numără: 34 de unelte (4 seceri, 6 împungătoare, 4 dălți rectangulare, 6 ace, 2 fragmente de ferăstrău, 12 cuțite de diferite tipuri), 177 piese de podoabă (brățări, ace, pandantive cu capul cruciform inelat, inele de bucle și mărgele din sîrmă sau tubulare), arme (6 pumnale foliforme cu peduncul și o apărătoare de braț), 37 piese de harnașament, precum și 24 obiecte ce reprezintă rebuturi de la prelucrarea și turnarea bronzului. Depozitul aparține bronzului tîrziu, piesele fiind specifice purtătorilor culturii Noua (A.F.). **2.** Com. în jud. Dîmbovița, unde, în perimetrul satului **B.**-Români au fost identificate, prin cercetări de suprafață și săpături arheologice, mai multe așezări prefeudale, dintre care sistematic a fost cercetată mai ales așezarea nr. 1, din care au fost dezvelite peste 30 de locuințe, aparținînd primei epoci a fierului, apoi locuințe adîncite în pămînt din sec. 3–7 și 13–15. Locuirile prefeudale sînt reprezentate de locuințe de suprafață mai mult sau mai puțin adîncite în pămînt, prevăzute cu instalații de încălzire – cuptoare din lut ars, apoi gropi menajere, cuptoare de ars ceramică sau vetre. Inventarul acestor complexe – ceramică lucrată cu mîna și la roată rapidă, piese de centură, creuzete etc., asigură încadrarea complexelor la sfîrșitul sec. 5 și apoi în sec. 6–7 și atribuirea lor populației autohtone (R.H.).

I.T. Dragomir, în *Danubius*, 1, 89, 112; L. Muscă, T.I. Muscă, în *Materiale*, Tulcea, 1980, 423–429.

A.F. și R.H.

Băleşti v. Tîrgu Jiu

Bălgarevo (lîngă Dobrič, Bulgaria), tezaur monetar descoperit în 1968 cu prilejul lucrărilor agricole. Conținea → stateri de aur de tip → Lysimach, emiși în vremea lui → Mithridates VI Eupator, la → Callatis → Tomis și → Byzantion, împreună cu monede de bronz ale regelui scit Akrosas. Îngroparea s-a putut produce cu prilejul intervenției romane din 72–71 î.Hr.

IGCH, 954; T. Gerasimov, în *SCN*, 6, 1975, 25–26; Gh. Poenaru-Bordea, în *BSNR*, 67–69, 1973–1975; 121–123. 20–22.

G.P.B.

Bălgrad, centru al unei formațiuni politice prestatale din sec. 9–10, de tipul voievodatului, de pe valea mijlocie a Mureșului, situat pe locul vechiului oraș roman *Apulum* și al actualei Alba Iulia. Toponimul (băl-grad) are înțelesul de *albă-cetate*. V. și *Apulum*.

K. Horedt, în *SCIV*, 5, 1954, 3–4.

R.P.

Băltăgești, sat în com. Crucea (jud. Constanța), pe terit. căruia au fost scoase la suprafață vestigiile unei așezări rurale din territorium-ul Capidavei (sec. 4–6), aflată pe drumul ce lega Capidava de → Tomis. Din această așezare provine monumentul funerar al lui *C. Iulius Capito*, fost *sesquiplicarius*, ridicat de fiul său. Este posibil ca veteranul menționat mai sus să fi deținut aici o proprietate agricolă.

ISM, V, 7; Al. Suceveanu, *VEDR*, 67, 103.

A.S.

Bălteni 1. Sat în com. C.A. Rosetti (jud. Buzău), la S–E căruia, pe malul gîrlei Strîmbu, a fost descoperită o așezare daco-carpică din sec. 3 d.Hr. și una de tip → Sîntana de Mureș (sec. 4). În cadrul ambelor așezări (care se suprapun) au fost descoperite bordeie și gropi de provizii. În așezarea daco-carpică a fost identificat și un cuptor de ars vase și altul pentru nevoi gospodărești. De menționat că ceașca dacică și vasul-borcan cu brîu alveolar sînt prezente și în așezarea de tip Sîntana de Mureș. În cadrul acestei ultime așezări a fost descoperit și un pieptene de os.

www.mnir.ro

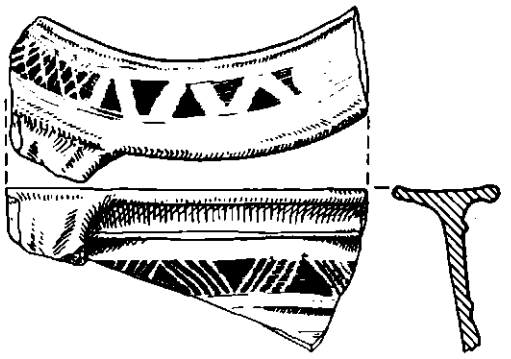

Fig. 44. Bălteni, com. C.A.Rosetti. Fragment de vas din sec. 3–4.

Izolat au apărut și materiale getice din La Tène (sec. 3–2 î.Hr.) printre care și fragmente de amfore elenistice de import (o toartă de amforă cu ștampilă). Pe aceeași terasă a gîrlei Strîmbu, la S de sat, a fost scos la suprafață și un mormînt de înhumație cu ocru, în poziție chircită. Din acest loc s-au adunat fragmente ceramice, printre care și unele provenind de la un → *askos*, specific epocii de tranziție de la neolitic la epoca bronzului (G.B.). Tot la B. a fost descoperit un mormînt izolat de înhumație din prima jumătate a sec. 5. Din inventar s-a recuperat numai un fragment de podoabă de aur de la o căciuliță. Piesa este de formă rectangulară, ornamentată cu cabosoane și granule de aur dispuse în triunghiuri. Piese analoage au fost descoperite în Crimeea și zonele nord-pontice ale Ucrainei. Aceste descoperiri pun în evidență o producție a atelierelor bosporane destinată păturii suprapuse a societății hunice (R.H.). 2. Com. în jud. Vaslui pe terit. căreia au fost scoase la iveală numeroase resturi ceramice pictate, plastică și unele aparținînd culturii → Cucuteni *A*, cîteva fragmente ceramice din → Hallstatt și o monedă de la Constantin cel Mare. De asemenea, a fost descoperită și o fibulă digitată din bronz, de mărime mare (cca 16 cm), ornamentată cu cercuri concentrice, datînd din sec. 7 (D.G.T.).

I.T. Dragomir, în *Materiale*, 8, 1962, 11–21; 17, 1, 1966, 181–188; Gh. Bichir, în *SCIV*, 16, 1965, 4, 686; id., *Cultură carpică*, 1973, 25, 58; J. Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attilareiches*, München, 1956, 64–65; G. Coman, *Stăruință, continuitate*, 64–65; R. Maxim-Alaiba, în *SCIVA*, 32, 1981, 3, 459–461.

G.B.; R.H. și D.G.T.

Bălușești, sat în com. Girov (jud. Neamț), în vatra căruia se află urmele unei necropole de tip → Noua, de la sfîrșitul epocii bronzului, cu morminte plane, de înhumație. Din inventarul unuia din morminte provine o ceașcă cu două torți. Cercetări inedite.

A.F.

Băneasa 1. Com. în jud. Constanța, în apropierea căreia au fost descoperite vestigiile unei așezări rurale (fost Giuvegea), ce făcea parte din territorium-ul orașului → Tropaeum Traiani. Aici a fost găsită o inscripție provenind însă din Tropaeum care menționează activitatea unei vexilații a legiunilor *V Macedonica D(acica)* și *I Italia Trop(a)e(i) agens*, precum și trei monede de la Gordian III, Constantin I și Constantius II (A.S.). 2. Com. în jud. Galați, pe terit. căreia s-au descoperit două așezări mezolitice: una în punctul denumit "Fîntîna lui Toader Bușilă" (situat pe culmea dealului la alt. de 280 m) și alta în punctul zis "Fîntîna Gemenii" (aflat pe fruntea unui deal de 210 m alt.). Inventarul litic puțin numeros este în cea mai mare parte microlitic și cuprinde îndeosebi gratoare unguiforme, circulare etc., lamele retușate sau simple, precum și două piese geometrice atipice (un trapez și un segment de cerc) în primul punct. Aceste așezări ca și cea de la Berești-Dealul Taberei aparțin tardenoasianului de tip N–V pontic (A.P.). 3. Sat în com. Salcia (jud. Teleorman), unde s-au reperat două castre romane. Unul, de proporții mai mici, aflat la 183 m V de → limes-ul transalutan și la 105 m N de castrul cel mare, necercetat arheologic; are dimensiunile de 84 x 60 m, cu val de 10 m, înalt de 1,50 m. Șanțul este lat de 7–8 m și adînc de 0,30 m. Pe latura lui vestică se pare că există un al doilea val de 7 m cu șanț mai îngust. Castrul de proporții mari este situat la 352 m V de valul limes-ului transalutan, pe creasta cea mai înaltă a dealurilor din zonă, de unde se poate observa pe un orizont larg, pe valea Călmățuiului și la E limes-ul pînă la castrul de la Putinei, acesta situat imediat la S pe limes. De-a lungul limes-ului și la mică distanță de el, spre N și spre S se află movile care puteau fi tot atîtea turnuri de observație și de legătură cu garnizoanele care încadrau pe această direcție castrele de la B. A fost construit din zid de chirpici și palisadă, avînd laturile de 130 m și respectiv 126 m. Valul interior, cu urme de palisadă, este lat la bază de 8 m. Drumul de rond, lat de 2,50 m, se mai păstrează pe o înălț. de 1,20–1,50 m. În fața lui a fost determinată numai *via sagularis*. Berma este lată de 2 m și dincolo de ea se află un al doilea val cu șanț la exterior. Axul principal al castrului se află pe direcția N–S, iar *porta praetoria* se deschide pe latura estică spre *limes transalutanus*. Monedele descoperite în castru, emisiuni de la Septimius Severus și Caracalla, îl plasează în timp cu celelalte castre de pe granița transalutană (C.V.).

CIL, III, 14433; R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, în *Pontica*, 7, 1974, 397; M. Brudiu, *Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova*, București, 1974, 131–132; Gh. Cantacuzino, în *Dacia*, 9–10, 1941–1944, 453–469; D. Tudor, *OR*[4], 265, fig. 76/6; Cr. Vlădescu, *ARDI*, 119–120.

A.S.; A.P. și C.V.

Bănița, com. în jud. Hunedoara, unde, la "Piatra Cetății" de la limita de V a bazinului văii Jiului (cca 1 000 m alt.), la 4 km E de sat, a fost descoperită o cetate dacică fortificată (sec. 1 î.Hr. – sec. 1 d.Hr.). Săpăturile efectuate aici în anii 1960–1961 au scos la iveală zidul de apărare al cetății construit din blocuri de piatră fasonată în tehnica dacică binecunoscută și trei terase amenajate special și întărite cu ziduri de piatră. În interiorul cetății au fost descoperite urmele unui sanctuar dacic cu tamburi de piatră de genul celor cunoscuți la

www.mnir.ro

Sarmizegetusa, temelii sau conturul unor construcții de lemn, un turn de veghe construit din chirpici și lemn, o platformă de luptă etc. Printre particularitățile cetății de la B. se numără lăț. mai mică a zidurilor de apărare care nu depășește 2 m, precum și felul ingenios de a îmbina tehnica de construcție cu particularitățile reliefului stîncos. Cetatea este înconjurată de ziduri de piatră doar pe laturile de N și S, cele de E și V fiind apărate de pantele abrupte ale terenului. Printre descoperirile făcute la B. se numără: ceramică dacică de diferite tipuri, unelte de fier, fibule de metal, vîrfuri de săgeți, brățară de argint, greutăți pentru războiul de țesut, prîsnele de lut, pietre de rîșniță, tipare de lut pentru turnat obiecte de metal, creuzet etc. Cetatea de la B. făcea parte din sistemul de apărare dacic din Munții Sebeșului, supraveghind dinspre S accesul spre centrul dacic de la Grădiștea Muncelului, fiind distrusă de armata lui Traian (cca 106).

Oct. Floca, în *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, București, 1966, 23–33.

C.P.

Bărboasa, sat în com. Onceşti (jud. Bacău), pe terit. căruia în diverse puncte au fost descoperite numeroase urme de viețuire datînd din mai multe epoci istorice. Astfel, pe dealul "Bărboasei", situat în marginea de S–E a satului au fost identificate bogate vestigii din epoca bronzului (culturile → Monteoru și Noua), Hallstatt și sporadice urme ale unei așezări din sec. 3–4. La cca 500 m E de sat au fost descoperite numeroase complexe de locuire, gropi etc., aparținînd unei așezări de tip Monteoru (fazele I_{c3}–I_{c2}), conținînd un bogat inventar (unelte, fragmente ceramice, podoabe etc.). Tot pe același loc au fost identificate 6 aglomerări de locuințe (cenușare-zolniki), specifice culturii → Noua, din care două au fost cercetate integral și trei parțial. S-au semnalat numeroase piese din os (cuțite, seceri, dălți, omoplați crestați, ace etc.), vîrfuri de săgeată, butoni, precum și obiecte din bronz (dălți, prevăzute cu mîner din os, împungătoare, ace, butoni etc.). Pe platoul dealului B., cît și pe pantele line ale acestuia, au fost cercetate locuințele de suprafață, vetre, gropi etc., aparținînd așezării hallstattiene (sec. 6–5 î.Hr.), de unde, în afară de ceramică, au fost scoase la iveală, unelte și obiecte din bronz, psalie din os etc. Pe locul denumit "Podul Morii", situat pe terasa inferioară a Berheciului, a fost semnalată o așezare de tip Monteoru I_{c2} cu două niveluri de locuire. În partea de N a satului, pe "Dealul Stîrcului", se găsesc urmele unei așezări hallstattiene tîrzii și sporadice resturi din sec. 3–4, iar la E de sat, pe "Dealul Perjului", a fost semnalată o așezare Monteoru de tip cetățuie (printre puținele de acest fel în zona situată între Berheci și Zeletin). De asemenea, pe locul denumit "La Cioara" sau "Scaun" au fost aflate bogate resturi de locuire neolitice, aparținînd culturii Cucuteni, iar în punctul "Pădurea Mazilului" se găsește o bogată așezare geto-dacică timpurie (sec. 5–4 î.Hr.), cu fragmente ceramice lucrate cu mîna (borcane) și cîteva fragmente ceramice de import gr. În punctul "Socet" s-au semnalat urmele unei așezări din sec. 3 și o bogată așezare prefeudală din sec. 10. De asemenea, pe "Șesul Topliță" se găsește așezarea carpică din sec. 3, corespunzătoare necropolei de incinerație situat în punctul "Gălănești". La V de sat, pe locul denumit "Radovanu", au fost identificate urmele unei așezări aparținînd culturii Noua și din sec. 2–3, iar în partea de S a B., pe "dealul Bisericii", o bogată așezare neolitică, de tip Cucuteni A. Tot aici, a fost descoperit și un mormînt de incinerație, în urnă, de la sfîrșitul epocii bronzului, aparținînd purtătorilor culturii Noua. În punctul "Chilianu" se găsește o așezare geto-dacică timpurie, nefortificată, din sec. 5–4 î.Hr. (A.F. și M.F.). Pe "Dealul Gălănești" a fost descoperită o așezare și o necropolă carpică de incinerație (sec. 2–3). În necropolă au fost identificate 291 morminte. În 193 de cazuri, resturile de la incinerare au fost puse în urne cu sau fără capac, iar în 98 de cazuri, oasele incinerate au fost depuse direct în groapă. Din totalul de 193 morminte cu urne, 30 au avut urne lucrate cu mîna, iar restul, modelate la roată din pastă fină arsă la cenușiu (121 exemplare) sau roșu cărămiziu (41). Un mormînt (M.1) a avut drept urnă o amforă romană. Drept capace la urne au fost folosite strachini, fructiere, funduri de vase sau simple fragmente ceramice lucrate cu mîna sau la roată. Trei urne au avut torți zoomorfe în formă de ursuleți. Unele morminte au avut inventar bogat constînd din: fibule de bronz, fier și un exemplar de argint (M.168), cercei din bronz sau argint, perle de calcedonie, sticlă, cornalină și lapislazuli, pandantive-căldărușă din fier, un pandantiv-coșuleț lucrat din argint în tehnica filigranului (M.194), două oglinzi cu tamga, o cataramă, ace de fier și bronz, chei de fier și cuțite lucrate din același metal etc. La suprafața solului s-a găsit și un pinten de fier (G.B.).

M. Florescu, V. Căpitanu, în *AM*, 6, 254–256; id., în *Carpica*, 1, 1968, 36–47; id., în *Carpica*, 2, 1969, 23–34; V. Căpitanu, în *Carpica*, 14, 1982, 158; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, 1973; V. Căpitanu, în *Carpica*, 7, 1974, 63–91.

A.F.; M.F. și G.B.

Bătarci, com. în jud. Satu Mare, pe terit. căreia a fost descoperit (1952) un depozit din bronzul tîrziu (sec. 13–12 î.Hr.), aparținînd seriei Uriu-Domănești. Cuprinde unelte, arme, obiecte de podoabă, bare și bucăți de bronz, patru verigi mici de aur și resturile unui vas din lut ars.

M. Macrea, C. Kacsó, în *SC Satu Mare*, 2, 1972, 101–112; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*, 52–53; id., *Die Sicheln*, 98.

M.P.D.

Bătășani, sat în com. Valea Mare (jud. Vîlcea), pe terit. căruia a fost descoperit un important tezaur de → tetradrahme de argint, reprezentînd una dintre cele mai mari acumulări cunoscute de asemenea monede. S-au recuperat peste 457 ex. de la → Filip II (?), → Alexandru cel Mare (362 ex.), → Filip III (46 ex.), → Seleucos I (37 ex.), Antiochos I (2. ex.), → Lysimach (1 ex.), Demetrios Poliorcetes (3 ex.) și imitații barbare (6 ex.). Dintre ateliere sînt, pînă acum, certe cele de la → Amphipolis, → Tarsus, Seleucia pe Tigru, Antigoneia pe Oronte și Carrhae. Pare să fi fost îngropat pe la 280 î.Hr. sau nu mult mai tîrziu.

www.mnir.ro

CH, 2, 1976, 22, nr. 65; Gh. Poenaru-Bordea, O. Stoica, în *BMI*, 42, 1973, 1, 26–29; id., în *BSNR*, 67–69, 1973–1975, 121–123, 49–51.

G.P.B.

Bătrîni, sat în com. Starchiojd (jud. Prahova), pe terit. căruia, în punctul "La Slobozie", se află o aşezare dacică (sec. 2 î.Hr.–3 d.Hr.), suprapusă de alta daco-romană, datînd în principal din sec. 5. Două bordeie afectate de surpări şi recuperate parţial conţineau ceramică la roată (un facies → Cireşanu tîrziu sau → Ipoteşti-Cîndeşti incipient), inclusiv ceramică fină castaniu-cenuşie, zgură de fier, un fragment de brăţară de bronz cu protomă de şarpe, gravată în stil roman tîrziu. Un bordei avea cuptor săpat în perete (în exterior), iar altul pietrar, în colţul de N–V. Importantă repopularea vetrei dacice în sec. 5.

V. Teodorescu, *Prahova, Monografie* (Judeţele Patriei), Bucureşti, 1981, 58–59.

V.T.

Bechet, com. în jud. Dolj, pe terit. căreia s-au descoperit o aşezare cu niveluri de locuire → Cernavoda III şi Coţofeni, în partea de E a localit. şi un cimitir de incineraţie în urnă, într-o dună, la S. Materialul ceramic din necropolă se compune din ceşti cu două torţi supraînălţate şi castroane cu marginea lobată, toate cu conturul pătrat, văzut de sus. Iniţial, necropola a fost încadrată în ultima fază a culturii → Gîrla Mare, iar recent a fost atribuită grupului cultural → Bistreţ-Işalniţa, de la sfîrşitul epocii bronzului şi începutul epocii fierului din Oltenia de S. Au fost identificate şi vestigiile unei aşezări rurale romane (sec. 2–3).

V. Leahu şi colab., în *Materiale*, 13, Oradea, 1979; D. Ţăranu, în *SCIVA*, 26, 1975, 4; D. Tudor, *OR*³, 228.

I.C.

Beclean, com. în jud. Braşov, unde a fost descoperit (1903) un tezaur monetar din care se cunosc 29 denari romani republicani din perioada 150–33 î.Hr. şi două imitaţii.

M. Chiţescu, *RRCD*, 115–116, nr. 19.

E.N.

Bega v. Dreson

Beidaud, com. în jud. Tulcea, în apropierea căreia în punctul "La Cişmea" a fost scos la suprafaţă un complex arheologic, cu urme de cultură din diferite epoci, dintre care mai importantă este o aşezare hallstattiană întărită. Săpăturile efectuate în 1976–1977 au stabilit că aşezarea a fost întărită cu două valuri de pămînt. Primul val este construit din lut placat cu pietre, pe alocuri ars pînă la roşu. În faza timpurie a primei vîrste a fierului a fost distrus şi refăcut într-o perioadă imediat ulterioară, contemporană cu prima fază de locuire de la → Tariverde (sec. 6 î.Hr.). Al doilea val, construit din straturi de pămînt alternante, placat spre exterior cu pietre, a fost ridicat după sec. 7 î.Hr., probabil o dată cu refacerea celui dintîi. Între cele două valuri se află un şanţ cu deschiderea de 15 m şi adîncimea de 6 m faţă de coama valului. În interiorul "cetăţii" au fost descoperite, în cele două campanii, 5 locuinţe şi 12 gropi menajere sau de provizii. Ceramica din aceste complexe aparţine epocii bronzului, → Coslogeni, şi celei hallstattiene de tip → Babadag. La acestea se adaugă şi urme de cultură geto-dacică timpurie de tip Tariverde, asociate cu ceramică gr. de import. Ca urmare a unor cercetări de suprafaţă, tot în zona B., au mai fost identificate: urmele unei aşezări neolitice de tip → Hamangia, în punctul "La Grădină", o mare aşezare romano-bizantină (sec. 4–6), de cca 40 ha, la 3 km N–V de sat, pe dealul "Carabalîc", şi cca 20 tumuli situaţi de o parte şi de alta a văii ce duce spre cetate.

G. Simion, El. Lăzurcă, în *Peuce*, 8, 1980, 37–54.

C.P.

Beilic v. Viile

Beiuş v. Talpe

Bekis, fortăreaţă cu nume tracic, menţionată de Procop. (*De aed.*, IV, 11), situată în S Dobrogei, probabil pe malul drept al Dunării, neidentificată încă.

TIR. L, 35, s.v.; V. Beševliev, *Kastellnamen*, 145; A. Aricescu, *Armata*, 175, 177.

I.B.

Belcinu, sat în com. Calopăr (jud. Dolj), unde la locul "Călugăreasca" a fost descoperit (1934) un tezaur format din cca 1 000 monede, lingouri de aur şi un capac de argint. Denarii şi → antoninienii recuperaţi se eşalonează de la → Vespasian la → Filip Arabul.

D. Tudor, *OR*⁴, 117.

G.P.B.

Belciugatele, com. în jud. Călăraşi, în partea de S–E a căreia a fost descoperit întîmplător (1984) un tezaur monetar. Depus într-un vas de lut şi îngropat la cca 0,50 m adîncime. Din tezaur au fost recuperate 25 monede, toate tetradrahme ale oraşului → Thasos, cu capul lui Dionysos pe av. şi Heracles pe rv. La redarea legendei unora dintre monede se observă urme de "barbarizare" sau inversări de litere. Greutăţile lor variază între 16,80 şi 16,00 g, două dintre ele coborînd la 15,30 şi 14,80g. Aproape toate monedele au sigla *M*, simplă sau barată, pe două dintre ele întîlnindu-se *H* şi *PH*. Pe locul descoperirii tezaurului se semnalează şi prezenţa unei aşezări cu straturi de locuire din epoca bronzului, geto-dacică şi perioada feudală timpurie (sec. 8–10). Printre fragmentele ceramice descoperite mai importante sînt resturi de amfore de import elenistice alături de cele geto-dacice, datînd din sec. 2–1 î.Hr.

C. Ştirbu, C. Petolescu, în *SCN*, 6, 1975, 189–193.

C.P.

Beleanovo (lîngă Ruse, Bulgaria). Pe terit. acestei localităţi s-a descoperit în 1960 un tezaur alcătuit din 377 monede getice, dintre care 374 sînt imitaţii de tip → Filip III Arideul şi 3 emisiuni de tip → Aninoasa. Prezenţa celor două tipuri monetare

www.mnir.ro

într-un tezaur pune probleme interesante de cronologie şi circulaţie.

T. Gerasimov, în *Izvestija-Sofia*, 26, 1963, 257.

C.P.

Belegiş v. Cruceni

Belus (Bel), zeitate orientală. În sec. 1–3 apare în fruntea principalei triade cosmice palmyriene B. (zeu al Cerului), *Iarhibolus-Iarchibol* (zeu al Soarelui) şi *Aglibolus-Aglibol* (zeu al Lunii). Zeu cosmic, guvernînd Soarele şi Luna, stăpîn al planetelor, al zodiacului, B. era considerat şi stăpîn al destinelor. B. avea ca atribut taurul. Răspîndirea lui B. în Dacia este atestată prin trei inscripţii descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (*CIL*, III, 7954, unde apare alături de Malagbel, Aglibamon-Fenebal şi Manavat), Porolissum (*ACMIT*, V, 1942, p. 1 şi urm.) şi Tibiscum (*IDR*, III/1, 134). Vehicularea cultului zeului B. în Dacia este pusă pe seama palmyrenilor (P. Ael. Thoimes, P. Ael. Zabdibol, *numerus Palmyrenorum Porolissensium)*.

S. Sanie, *CODR*, 172–181

S.S.

Bendis, divinitate feminină la traci, asemuită cu zeiţa Artemis şi chiar cu Hecate şi Persefona. Zeiţă a naturii, a fertilităţii, a lunii, pădurilor şi a farmecelor. După spusele lui Herodot (IV, 33), B. era mult adorată de femeile din Thracia şi Paeonia, care foloseau la ritual paie de grîu. Iconografia cunoscută o prezintă totuşi ca pe o zeiţă a vînătorii. Ei i se atribuie un relief din Thracia şi o statuie din Bithynia, unde apare înarmată ca şi Artemis sau Diana. Într-o ţinută similară pare să fie înfăţişată şi pe unele monede ale regelui Nicomedes I şi ale oraşelor Anchialos şi Deultum. La cca 43 î.Hr., cultul B. a fost introdus şi la Athena, unde pare să fi avut un sanctuar şi o sărbătoare ce-i purta numele *(Bendideia)*. B. pare să fi fost adorată şi de geto-daci, fără să existe în această privinţă vreo dovadă sigură şi concretă. Încercările unor cercetători de a identifica pe B. cu reprezentările de pe fibulele descoperite la Coasa Malalui, Herăstrău şi Bălăneşti, sau cu cele de pe unele monede geto-dacice, precum şi cu masca de bronz de la Piatra Roşie, la care se adaugă placa de bronz şi un fragment de cupă descoperite la Popeşti (jud. Argeş), ca şi cu un medalion de lut ars de la Sarmizegetusa dacică, care redau bustul zeiţei Artemis, nu pot ilepăşi astăzi cadrul unor simple ipoteze. Oricum, unele dintre ele, şi anume cele legate de reprezentările de pe anumite categorii monetare geto-dacice, ca şi cele de pe fibule şi cupa de tip delian trebuie excluse chiar şi din rîndul ipotezelor. Pe nici una din aceste reprezentări nu se întîlnesc elemente care să fie atribuite zeiţei B. Un cult al acesteia la geto-daci nu este desigur de exclus, numai că datele arheologice de care dispunem nu se constituie în argumente certe, mai ales dacă se are în vedere că, în toate regiunile (Thracia, Macedonia, Grecia, Asia Mică etc.) unde este atestat sigur cultul acesteia, zeiţa este redată cu atributele ei specifice.

Herodot, IV, 33; V, 7; *RE*, 269–271; V. Pârvan, *Getica*, 163–194; M. Gramatopol, în *RevMuz*, 1, 1969, 23–32; C. Preda, în *SCN*, 5, 1971, 433–435; M. Bărbulescu, în *AMN*, 8, 1971, 91–103.

C.P.

beneficiarii (lat.; "cei care au primit o binefacere") (în armata romană), subofiţeri scutiţi de corvezi. În epoca imperială, b. făceau parte din serviciul de cancelarie al unui ofiţer, comandant de legiune (b. *legati legionis)*, tribun laticlav (b. *tribuni laticlavi*) etc. B. *consularis* şi b. *procuratoris* aveau misiunea de a comanda detaşamentele din posturile de pază de pe → drumurile publice. În *Moesia Inferior*, inscripţiile atestă în sec. 2 şi 3 d.Hr. b. *consularis* (ai guvernatorului provinciei) detaşaţi din *legio V Macedonica* la Troesmis şi Tomis, din *legio XI Claudia* la *Vicus V...* (Rîmnicu de Jos, jud. Constanţa), din *legio I Italica* la Histria, iar din *legio XIII Gemina* sau *XI Claudia*, lîngă nănăstirea Taiţa. Nu se ştie din ce legiuni proveneau alţi b. *consularis*, documentaţi la Capidava, lîngă vechiul sat Ţiganca, la Histria şi Callatis, cît şi un *beneficiarius proconsularis* de la Arrubium. La Axiopolis este atestat un *beneficiarius legati legionis XI Claudiae*. În Dacia romană, inscripţiile onorifice, votive şi funerare din sec. 2 şi 3 d.Hr. menţionează numeroşi b., fie ai procuratorului minelor de aur (b. *procuratoris aurariarum*) la Ampelum, fie ai comandantului şi ai tribunului legiunii *XIII Gemina*, fie b. ai guvernatorului *(consularis)* provinciei, ca la Drobeta, Ulpia Traiana, Micia, Ampelum şi lîngă castrul Samum (Căşeiu). Se presupune că în localităţile în care sînt documentaţi b. *consularis* au existat posturi de pază a reţelei rutiere publice.

A. von Domaszewski, B. Dobson, *Die Rangordnung des Römischen Heeres*², Köln-Graz, 1967; A. Aricescu, *Armata*, 34–45; *ISM*, V, nr. 137; 160; 247; 248; M. Macrea, *Viaţa*, 190; 191; *IDR*, II, nr. 39, 41, 45, 57, 394, 591, 644; *IDR*, III/2, nr. 113, 239, 452; *IDR*, III/3, nr. 86, 124, 297, 300, 310.

M.Z.

Benic, sat în com. Galda de Jos (jud. Alba), de pe terit. căruia provin: un pumnal scitic cu garda în formă de inimă, datat în sec. 6 î.Hr., un vîrf de lance din a doua epocă a fierului, o brăţară de bronz şi 12 inele de păr din sec. 11; un altar roman; închinat lui Iupiter (la marginea de S–E a satului). La "Fîntîna satului" se află o aşezare rurală de epocă romană, de unde se cunosc cărămizi, ţigle, un leu şi un teasc de piatră, ceramică.

TIR, L 34, 35; J. Hampel, în *AÉ*, 17, 1987, 325, 449; V. Pârvan, *Getica*, 358; M. Roska, *Rep.*, 149, nr. 19; G. Nagy, în *AÉ*, 33, 1937–1940, 316; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 179.

I.G.

Berea, sat în com. Sanislău (jud. Satu Mare), pe terit. căruia au fost identificate şi cercetate numeroase obiective arheologice. În punctele "Dealul cu măcriş" şi "Dîmbul cocoşatului" au fost descoperite urme ale unei locuiri neolitice timpurii specifice celei din zona de dune a localităţii învecinate, → Ciumeşti. Se remarcă prezenţa uneltelor de tradiţie tardenoisiană, lucrate din obsidian. Foarte numeroase sînt urmele de locuire din bronzul timpuriu, între care se distinge, în punctul "Cetatea iepurelui", aşezarea

www.mnir.ro

eponimă pentru faza *I* a culturii → Nir, în vecinătatea căreia a fost descoperită şi o necropolă de incineraţie a aceleiaşi culturi. Faza *II* a culturii Nir este documentată prin aşezarea din punctul "Vii" şi prin aceea din punctul "Togul Sf. Gheorghe", unde s-a descoperit un model de casă, lucrat din lut. Foarte bine documentată este şi cultura Otomani, în primul rînd prin două morminte cu un inventar funerar deosebit de bogat: primul, de inhumaţie, cu 12 vase, iar cel de-al doilea, cu resturile osteologice distruse de aciditatea solului, cu 10 vase. În punctul "Togul Evreului" a fost cercetată o aşezare a culturii Otomani, iar în 1973 s-au descoperit trei valve de tipar, încadrate la începutul bronzului mijlociu, din care una dublă, pentru turnat topoare de bronz de tip Veselinovo *II* şi o pereche de valve pentru dălţi. O altă valvă, pentru un ac de bronz, a fost descoperită accidental în punctul "Soci". În punctele "Dolar" şi "Vii" au fost semnalate materiale ceramice decorate cu caneluri, specifice începutului epocii fierului (cultura Gáva) (I.C.). La locul numit "Soci", pe un teren plan din apropierea unui mic curs de apă, s-au identificat resturile unei aşezări de epocă La Tène (contemporană cu aşezarea de la → Ciumeşti, aflată la 2 km distanţă) datată în sec. 3–2 î.Hr. În spaţiul cercetat s-au surprins mai multe locuinţe-bordei, gropi menajere, în care ceramica lucrată cu mîna, de tradiţie hallstattiană traco-scitică (proto-dacică şi de caracter Szentes-Vekerzug) era net dominantă, încît este de crezut că aşezarea de la **B.** aparţinea unui grup local independent. Printre locuinţele aşezării de la **B.** s-a descoperit o groapă de dimensiuni mari, în care se aflau 16 schelete umane (maturi, adolescenţi şi copii – bărbaţi, femei şi copii sub şapte ani). Poziţiile diferite şi suprapunerea lor fără nici o ordine, arată că trupurile celor decedaţi au fost depuse în groapă după rigiditatea lor cadaverică. Umerii obrazului unui adolescent au fost striviţi de marginile unei strachini, aplicate forţat pe faţă; degetul arătător al unei femei era retezat, iar una din mîini era tăiată complet. Drept inventar nu s-au aflat decît o mică verigă de bronz la urechea unui copilaş şi părţi dintr-un inel de fier. Toate aceste acte brutale, petrecute chiar în aria aşezării indică o manifestare expiatorie îndreptată împotriva unui mic grup social. Ne putem gîndi la sacrificarea unor prizonieri, vrăjmaşi comunităţii, dar nu este exclusă nici condamnarea exemplară a unei familii de localnici, vinovaţi faţă de principiile etico-religioase, observate cu stricteţe de conducerea politică şi sacerdotală a grupului social de la **B.** În secţiunile deschise pentru delimitarea aşezării amintite, s-au mai constatat slabe urme de locuire ce datează din sec. 2–3 (daci liberi) şi din sec. 5–6. Un bordei semiadîncit, de formă ovală, precum şi cîteva gropi menajere alăturate, conţineau multe produse ceramice, dintre care multe erau lucrate cu roată rapidă. Un pieptene bilateral de os asigură datarea în cursul sec. 6, ceea ce apropie complexul feudal timpuriu de la **B.**, cronologic şi cultural, de manifestările facies-ului extracarpatic → Ipoteşti-Militari-Cîndeşti, dar şi de aspectele culturale din Transilvania centrală şi de podiş → Moreşti şi → Brateiu. Pe terit. com. **B.** s-au descoperit ocazional şi urme de locuire de mică importanţă, ce datează din sec. 8–9 (V.Z.).

Gh. Lazarovici, I. Németi, în *ActaMP*, 7, 21, 25; P. Roman, I. Németi, *Cultura Baden în România*, 1976, 17–18; I. Németi, în *SCSatu Mare*, 1, 1969, 57–61; *ibid.*, 5–6, 1981–1982, 47; Vl. Zirra, în *SCSatu Mare*, 4, 1980, 65–69.

I.C. şi V.Z.

Bereni, sat în com. Măgherani (jud. Mureş), unde s-a descoperit un tezaur cuprinzînd 57 monede romane de bronz (al doilea cunoscut în Dacia cu astfel de emisiuni, după cel de la Sînpaul, jud. Harghita), între care 47 aşi şi 10 *dupondii*, din perioada de la Augustus la Antoninus Pius (pînă în 150/151 d.Hr.) şi podoabe de bronz (un inel, o parte dintr-o brăţară şi un fragment neprecizat).

E. Chirilă, M. Fl. Grigorescu, în *ActaMP*, 5, 1980, 277–280.

E.N.

Bereşti, oraş în jud. Galaţi, pe terit. căruia în partea de N a culmii "Dealului Taberei" amplasată la V de oraş s-a găsit o aşezare cu două niveluri. Cel inferior a fost atribuit celei de a doua etape a epigravetianului final (cu unelte puţine predominant microlitice) şi altul superior, mai bogat în piese mărunte (dintre care şi patru trapeze şi o piesă segmentiformă) aparţinînd tardenoasianului evoluat de tip NV pontic (A.P.). Tot la **B.**, pe "Dealul Bulgarului" situat la periferia de N–V a oraşului, în imediata apropiere a drumului ce duce la Pleşa-Bîrlad, a fost cercetată o întinsă aşezare cucuteniană (plasată pe o înălţime din extremitatea de S a Dealurilor Tutovei) cu două niveluri de locuire. Primul nivel se caracterizează prin locuinţe de tip bordei de formă ovală, cu unul din capete mai îngust şi dimensiuni destul de mari (cca 6–6,20 x 4–4,10 m); în cel de al doilea nivel, locuinţele sînt de suprafaţă, fără platformă, resturile prăbuşite conţinînd mai mult fragmente ceramice decît chirpici ars. Ambele niveluri au fost încadrate în etapa → Cucuteni A_3, cu o ceramică policromă bine conservată. În cuprinsul lor s-a descoperit şi categoria ceramică aşa-zisă *C*, constituind cea mai timpurie atestare a ei în inventarul unei staţiuni cucuteniene de la V de Prut. Se remarcă multitudinea săpăligilor de corn, a statuetelor antropomorfe de lut, frumos modelate şi decorate cu incizii şi striuri fine, precum şi o fructieră al cărei picior este modelat în formă de patru siluete feminine văzute din spate şi înlănţuite într-un gen de horă (S.M.-B).

M. Brudiu, *Paleoliticul superior şi epipaleoliticul din Moldova*, Bucureşti, 1974, 132–134; id., în *SCIVA*, 30, 1979, 2, 193–198; Al. Păunescu, în *SCIVA*, 35, 1984, 3, 250; I. T. Dragomir, în *Materiale*, Braşov, 1983, 70–81; *Raport de săpături*, 1981, Vaslui, 1982.

A.P. şi S.M.-B.

Berezeni, com. în jud. Vaslui, pe terit. căreia au fost identificate resturi ceramice de tip → Stoicani-Aldeni, urme sporadice de la sfîrşitul epocii bronzului (→ Noua) şi un depozit de bronzuri compus dintr-un celt, 3 seceri cu cîrlig şi 3 bucăţi de bronz brut. Au mai fost descoperite şi vestigii datînd

www.mnir.ro

din sec. 3–10 şi o monedă de bronz bizantină, emisiune de la Tiberios III (698–705).

I. Dimian, în *SCN*, 1, 1957, 197; G. Coman, *Stăruinţă, continuitate*, 60–68.

D.G.T.

Berghin, com. în jud. Alba, pe terit. căreia au fost descoperite cca 50 topoare de piatră (neolitice sau din epoca bronzului), ceramică → Petreşti şi → Coţofeni, piese de bronz (daltă, topor, ac, buton), tipar de turnat, ceramică din prima şi a doua epocă a fierului, o monedă de la Constantius II, ceramică din sec. 11–13. La E de com. se află o întinsă aşezare rurală romană, cu substrucţii de clădiri cărămizi, ţigle, mozaic, cărămizi ştampilate [*LEG XIII GEM AVR GODES, N(umerus) SING B(rit)*], un opaiţ cu ştampila *FORTIS*, fibule, monede, o inscripţie votivă, fragmentară *(IOM AETERNO)*.

CIL, III, 8065, 20; 8076, 16; *TIR*, L 34, 36; M. Roska, *Rep.*, 38, nr. 88; J. Jung, *Fasten*, 132; *IstRom*, 621; K. Horedt, *SCIV*, 2, 1951, 2, 192; I. I. Russu, în *SCSibiu*, 12, 1965, 206, nr. 1; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 170; *RepCluj*, s.v.

I.G.

Berindia, sat în com. Buteni (jud. Arad), în apropierea căruia a fost reperată o aşezare getodacică (sec. 2–1 î.Hr.), aflată pe platoul dealului "Şindrioara" şi apărată de pante naturale abrupte. Prin săpăturile din 1966–1967 s-au identificat o locuinţă uşor adîncită şi o groapă. Marea majoritate a materialului este reprezentată de ceramica getodacică, lucrată atît de mînă (specia neagră lustruită şi cea grosieră), cît şi la roată (de culoare cenuşie sau cărămizie). Se remarcă un fragment de cupă cu decor în relief (tip "delian") şi cîteva fragmente de vase celtice, unele din pastă grafitată, ornate cu striuri, altele fine, pictate. Din categoria uneltelor şi ustensilelor sînt menţionate fusaiole, un calapod pentru modelat ceramica, cute, rîşniţe circulare, cuţite etc. Două fibule La Tène C_2 şi o garnituri de bronz ajurată (de la un jug de lemn), de proveniență celtică, asignră datarea întregului context arheologic în sec. 2–1 î.Hr. Încetarea locuirii a fost pusă în legătură cu campania lui → M. Vinicius împotriva dacilor.

S. Dumitraşcu, I. Ordentlich, în *Crisia*, 3, 1973, 47–95.

M.B.

Berkesz (Berkesz-Demeoser), cultură de la sfîrşitul epocii bronzului (sec. 13-12 î.Hr.) din zona Tisei superioare, precedînd, după opinia cercetătorilor ungari, cultura → Gáva. Denumirea provine de la localitatea unde s-a descoperit un mormînt de incineraţie, acesta fiind ritul funerar al purtătorilor culturii B. Repertoriul ceramic cuprinde, ca forme caracteristice, vasele pîntecoase, bitronconice şi ceştile bitronconice cu o toartă. În decoraţie se utilizează canelura şi proeminenţele. Inventarul metalic al culturii B. se compune din piese de bronz caracteristice depozitelor de tip → Uriu-Dragomireşti şi Cincu-Suseni. În conţinutul culturii au fost sesizate influenţe ale culturii → Noua.

Kemenczei T., *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*, Budapest, 1984.

I.C.

berma (lat.) (în arhit. romană), spaţiu orizontal amenajat pe un taluz de pămînt bătut, la lucrările de fortificaţii. Era plasat pe coarna valului şi desparte drumul amenajat pe val de zidul de incintă, parapet şi şanţul de apărare. Avea o lăţ. variabilă, după înălţ. taluzului, şi era în aşa fel concepută încît să nu ofere inamicului posibilitatea de a se adăposti înainte de lansarea asaltului incintei.

C.V.

Bernadea, sat în com. Bahnea (jud. Mureş), în apropierea căruia în punctul pe "Dîmbău" (un mic promontoriu al terasei înalte din stînga Tîrnavei Mici) se află mai multe locuiri din epoci diferite. S-au descoperit vestigii ale culturilor → Criş, → ceramicii lineare şi → Petreşti (pentru cea din urmă inclusiv un cuptor de ars oale). Sînt suprapuse succesiv de un strat cu locuinţe → Wietenberg şi morminte de înhumaţie în poziţie chircită şi de un altul ce aparţine culturii → Basarabi (cu locuinţe, ceramică numeroasă, vetre portative şi un complex ritual). Ultimul nivel se datează în sec. I î.Hr.–I d.Hr. (cu locuinţe, ceramică, inclusiv pictată, şi ustensile diferite). Aşezarea dacică a fost fortificată cu şanţ (larg la gură de 23 m şi adînc de 5,50 m) şi val (larg la bază de 15 m). După războaiele de la începutul sec. 2 d.Hr. pe locul aşezării dacice s-a instalat un post de pază roman.

SCIV, 19, 1968, 684; 21, 1970, 494; *Dacia, N.S.*, 14, 1970, 432–433.

I.G.

Beroe v. Piatra Frecăţei

Berveni, com. în jud. Satu Mare, în apropierea căreia pe malul albiei vechi a Crasnei, spre Lucăceni, s-a identificat o întinsă aşezare deschisă din epoca bronzului aparţinînd purtătorilor culturii → Otomani. La "Holumb" s-a descoperit un celt de bronz, iar în apropierea grajdurilor fostului CAP s-a cercetat, în 1969, o aşezare dacică (sec. 3 d.Hr.) cu ceramică cenuşie lucrată la roată, precum şi un fragment de *terra sigillata*.

T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, 1978, 52; Gh. Lazin, I. Németi, în *Crisia*, 2, 1972, 201–203.

N.C.

Berzasca, com. în jud. Caraş-Severin, pe terit. căreia, la stînca de la Liubcova, a fost descoperit (1883) într-un vas sub o lespede mare de piatră, un depozit de cca 50 obiecte de bronz, din Hallstatt *A*, (sec. 12-11 î.Hr.). Din inventarul acestui depozit, în greutate de 9 kg, făceau parte: unelte, arme, obiecte de podoabă, o turtă de bronz şi resturi de la turnare.

B. Milleker, în *Délm.*, 3, 1906, 19–21; M. Moga, în *AISC*, 4, 1941–1942, 262–266; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele*, 83; pl. 116–118; id., *Die Sicheln*, 114.

M.P.D.

www.mnir.ro

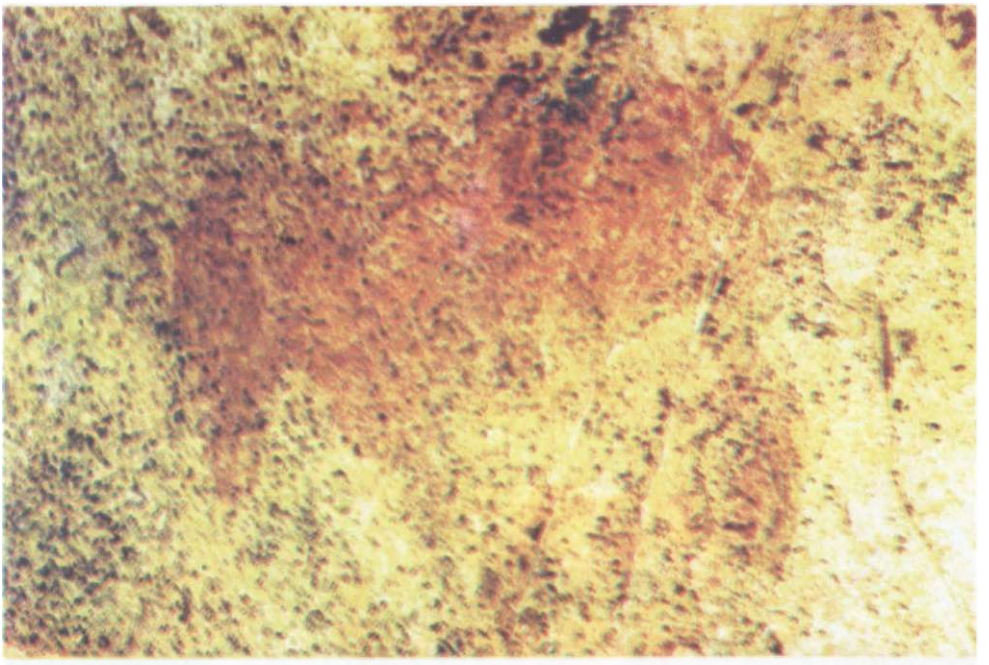

Pl. 1. Calul din peștera Cociului, jud. Sălaj (pictură rupestră paleolitică).

www.mnir.ro

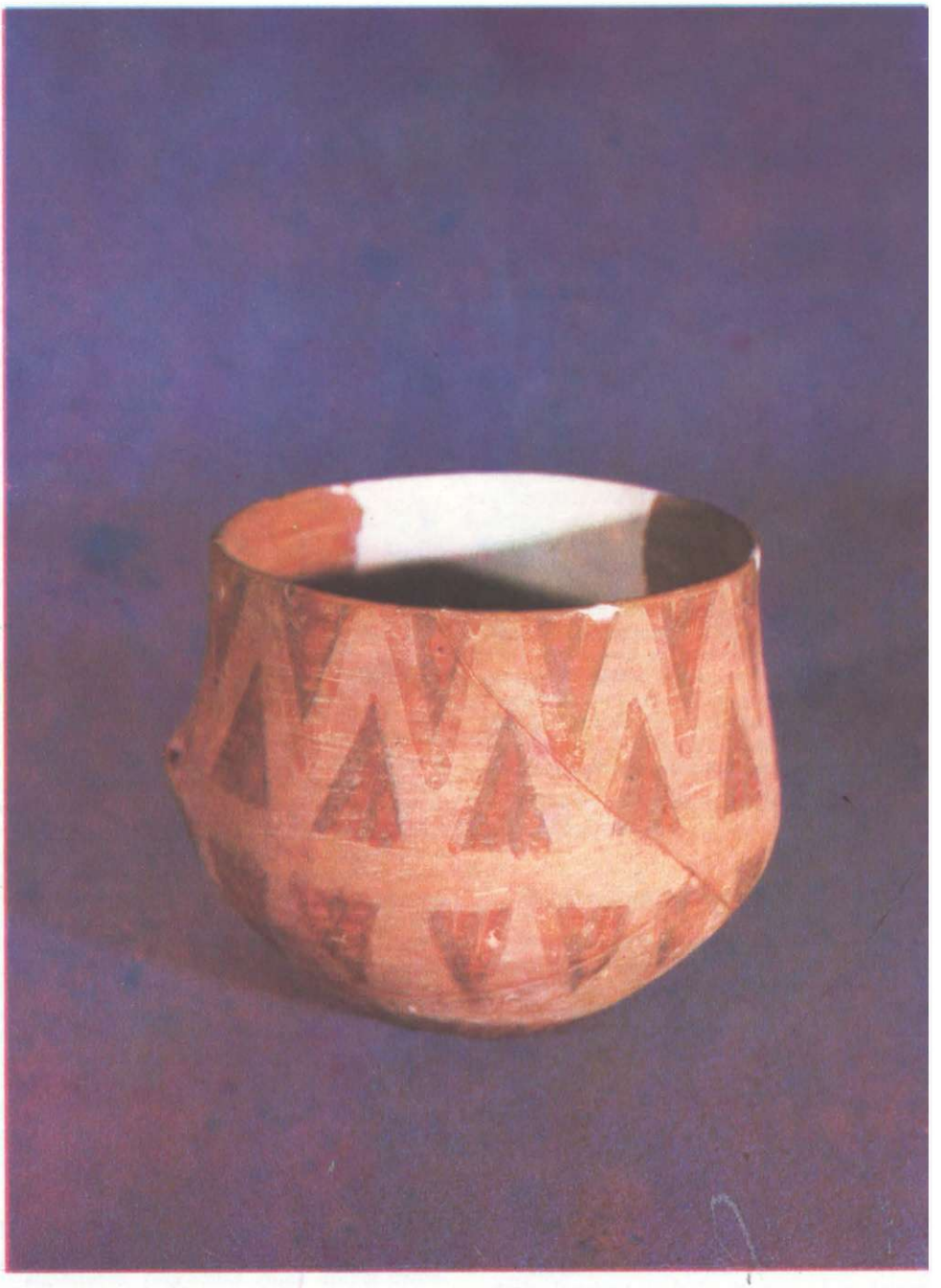

Pl. II. Vas din cultura Cucuteni A, descoperit în Moldova.

www.mnir.ro

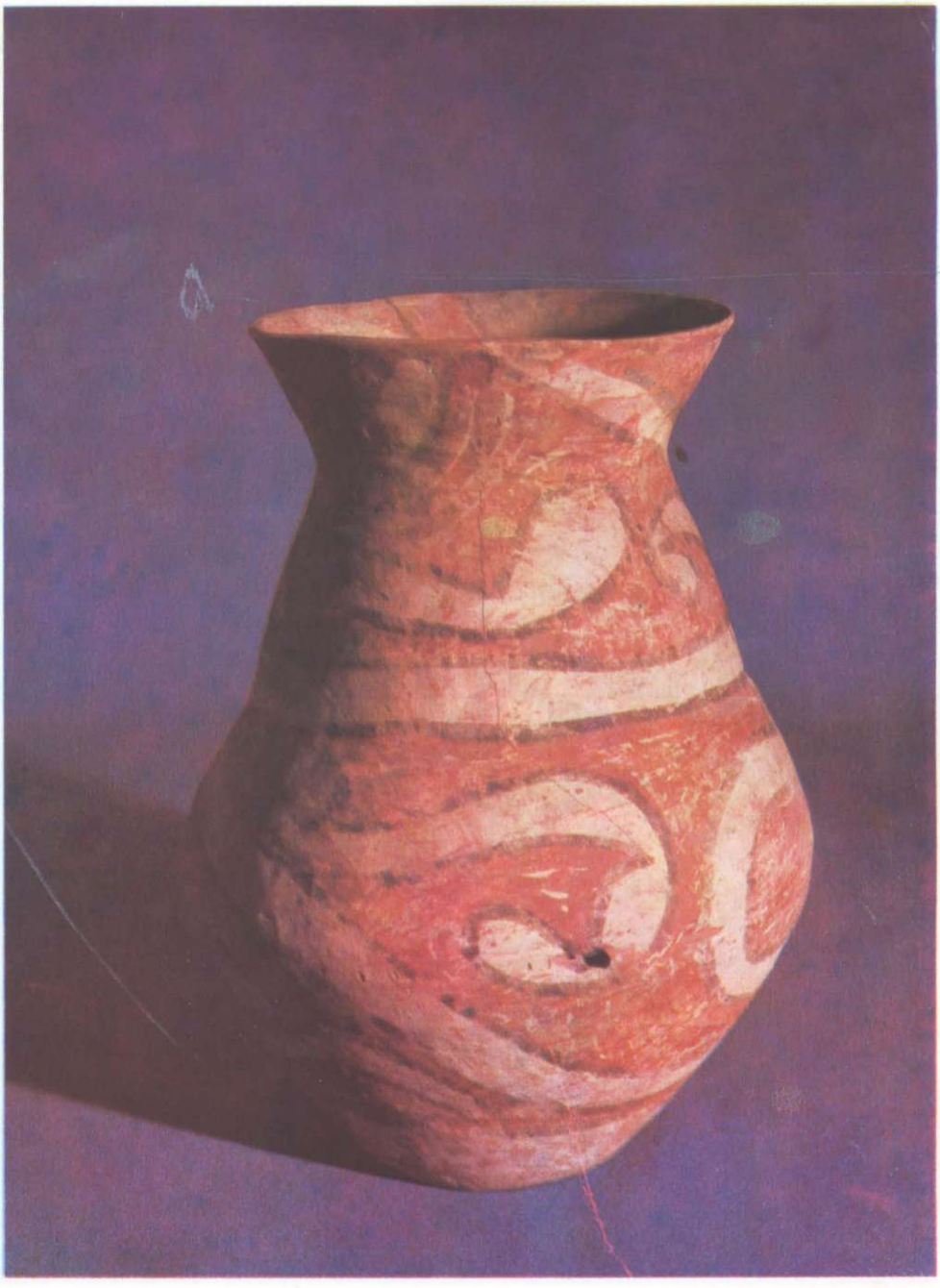

Pl. III. Vas din cultura Cucuteni A, descoperit la Frumuşica (jud. Botoşani).

www.mnir.ro

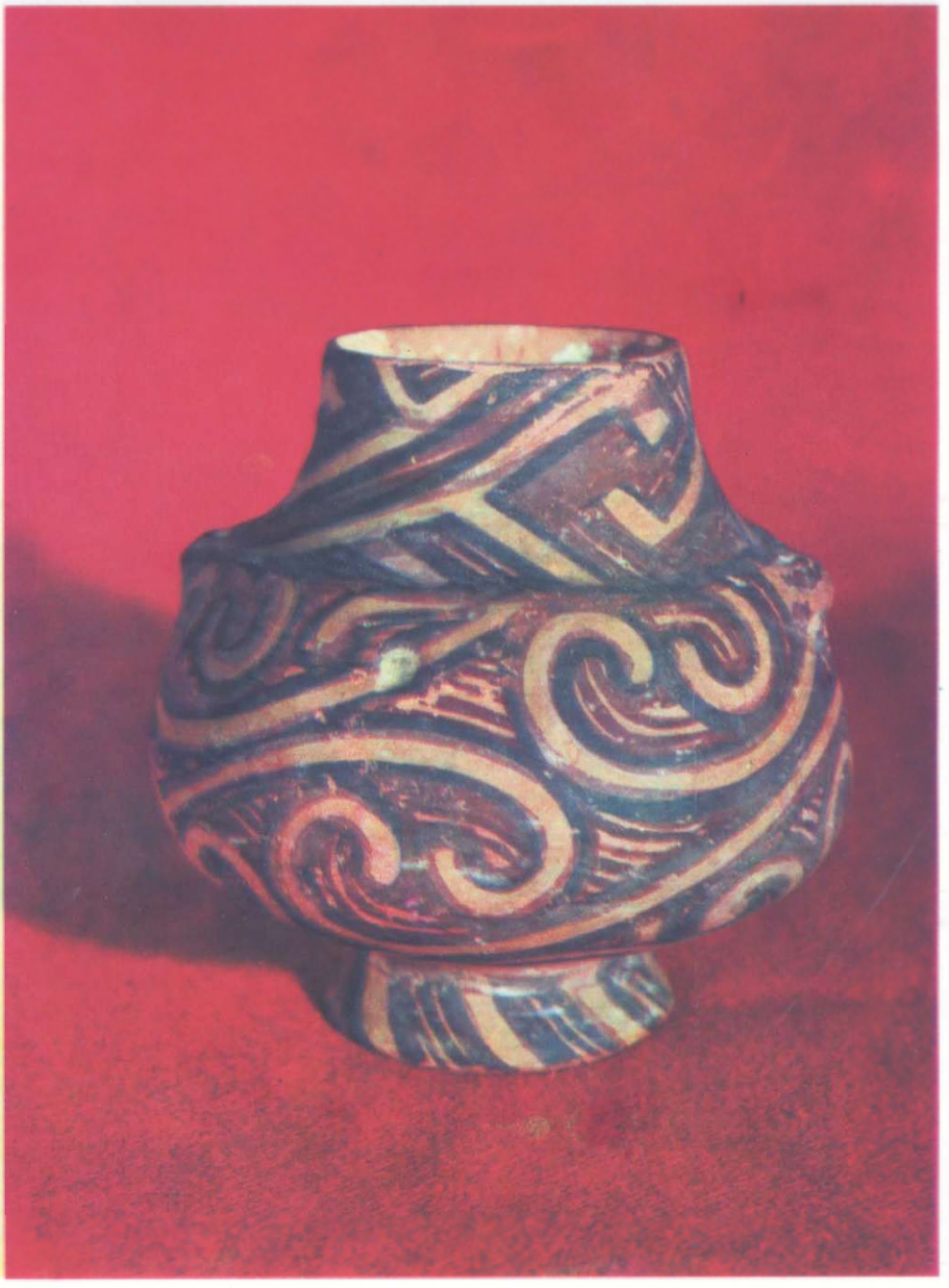

Pl. IV. Vas din cultura Cucuteni, descoperit la Frumușica (jud. Botoșani).

www.mnir.ro

Pl. V. Vas de aur din tezaurul de la Biia (jud. Alba) (sfîrşitul epocii bronzului).

www.mnir.ro

Pl. VI. Piese din mormîntul princiar getic descoperit la Agighiol (jud. Tulcea).

www.mnir.ro

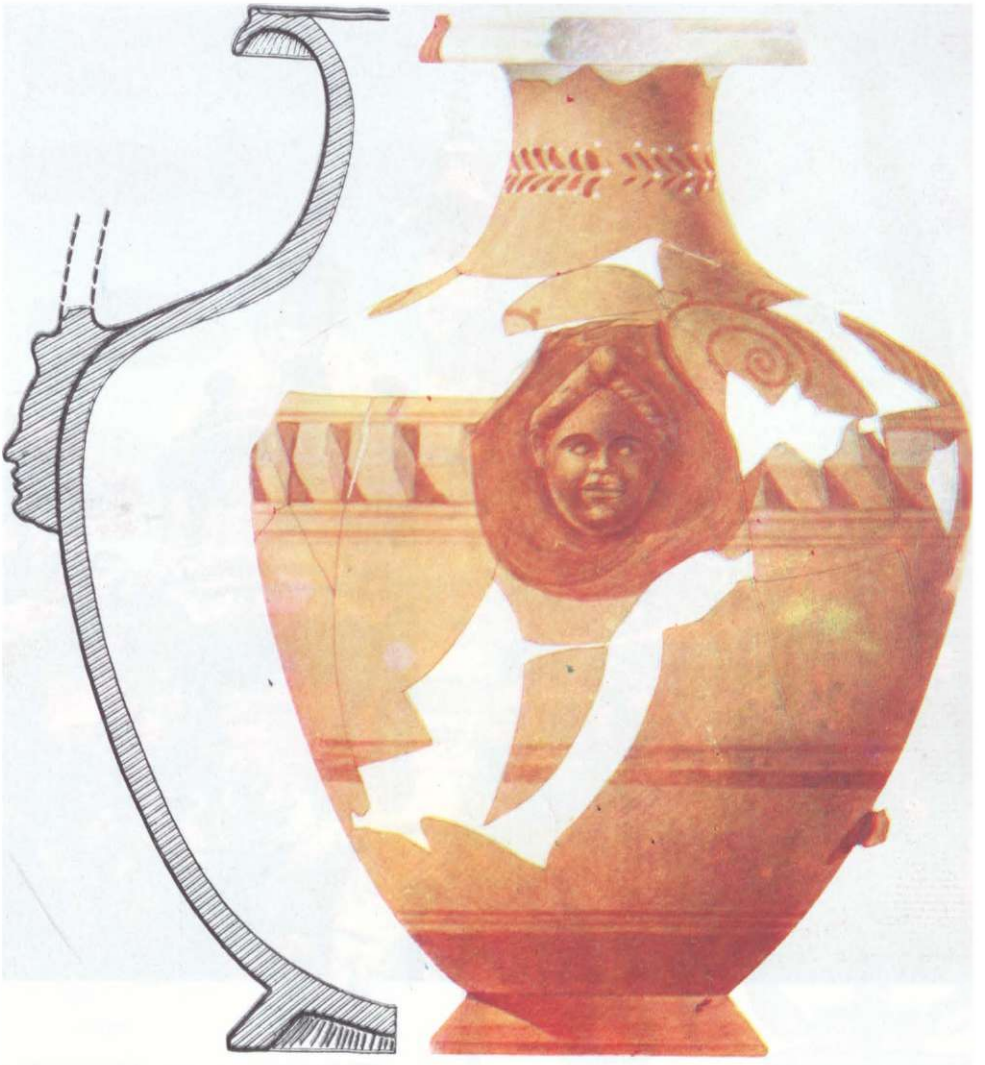

Pl. VII. Vas grecesc descoperit la Callatis (sec. 4 î.Hr.).

www.mnir.ro

Pl. VIII. Columna lui Traian.

www.mnir.ro

Pl. IX. Perle din sticlă, chihlimbar şi cornalină; cataramă şi aplică cu incrustaţii de pietre semipreţioase, descoperite la Callatis (sec. 4–5 d.Hr.).

www.mnir.ro

Pl. X. Statuetă descoperită la Callatis.

www.mnir.ro

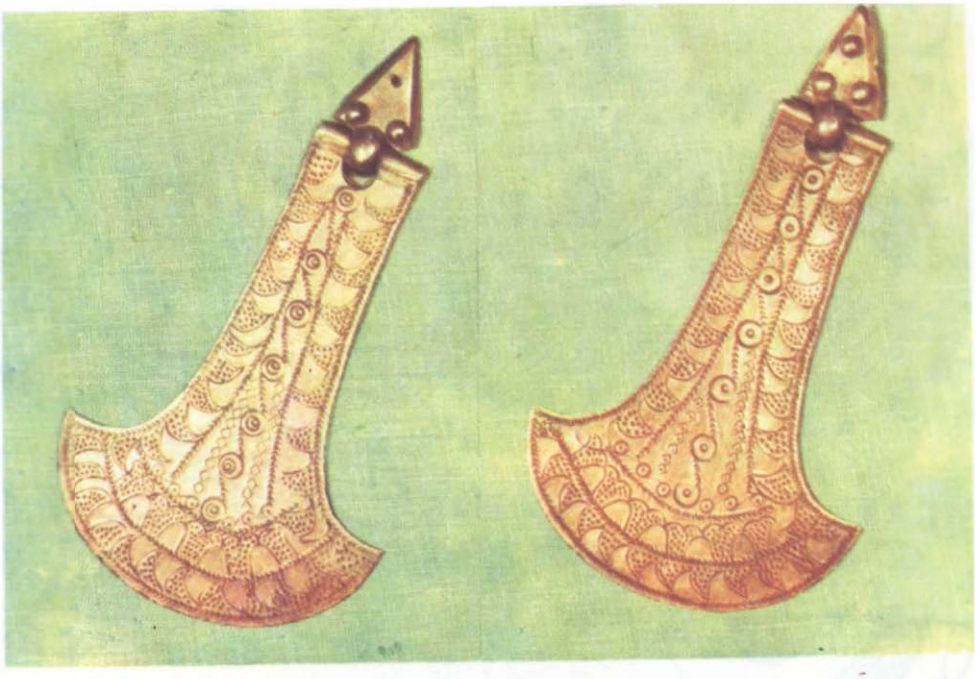

Pl. XI. Pandantive de harnașament din tezaurul I, descoperit la Coșovenii de Jos (jud. Dolj).

www.mnir.ro

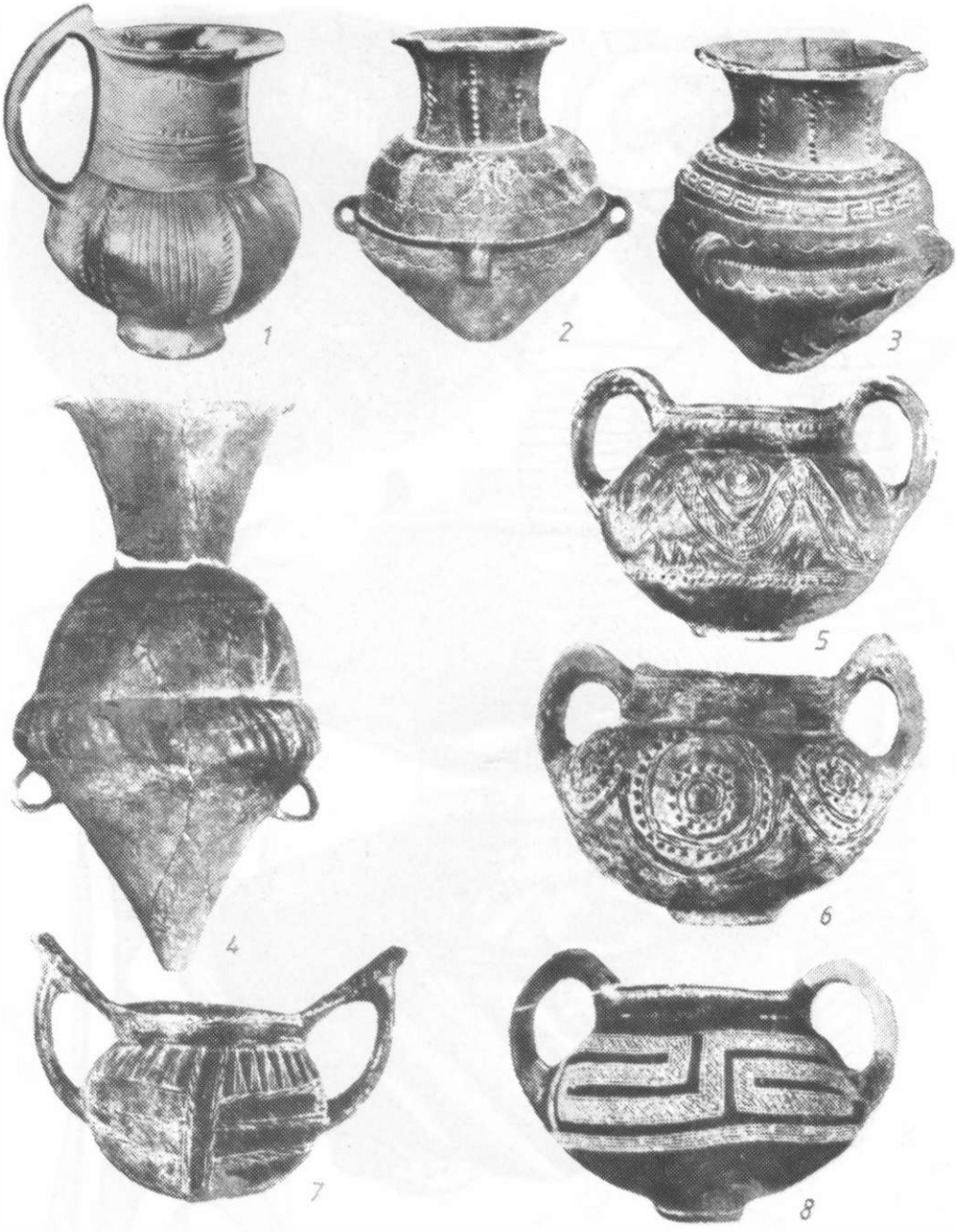

Pl. XIV. Ceramică din epoca bronzului mijlociu: 1. Cultura Otomani; 2, 3. Cultura Gîrla Mare; 4. Cultura Monteoru; 5–8. Cultura Verbicioara.

www.mnir.ro

Pl. XV. Piese de argint din tezaurul traco-getic descoperit la Craiova.

www.mnir.ro

PL. XVI. Plastică geto-dacică descoperită în dava de la Cîrlomănești (jud. Buzău) (sec. I î.Hr.).

www.mnir.ro

Berzovia v. Berzobis

Berzobis (Bersovia), toponim traco-dacic ("Mestecăniș"), menționat de *Tab. Peut.*, Priscianus și Geogr. Rav., desemnînd cea mai înfloritoare așezare de epocă romană de pe drumul imperial Lederata-Tibiscum. Localizată la Berzovia (jud. Caraș-Severin). Denumirea antic. s-a transmis pînă astăzi, favorizată de suprapunerea, datorată asemănării fonetice, a denumirii slavo-române Breazova (Breazava), care s-a impus numai pentru rîul din apropiere, Bîrzava. A fost identificat și cercetat parțial un mare castru de pămînt (490×410 m), ridicat în perioada războaielor de cucerire a Daciei și refăcut ulterior, după cum indică observațiile stratigrafice, și cu urme de incendiu în faza finală. Printre obiectele descoperite se remarcă un coif de tipul Weisenau (primul aflat la N de Dunăre), diferențiindu-se de exemplarele cunoscute prin barele de întărire așezate în cruce deasupra calotei. Ștampilele de pe cărămizi aparțin *leg. IV Flavia Felix*, care a fost prezentă la B. în vremea războaielor daco-romane și în anii următori cuceririi. Nu s-au precizat urme ale locuirii preromane, excepțînd un coif de tip greco-illiric (sec. 6–5 î.Hr.) și descoperirile monetare: o emisiune a lui Alexandru cel Mare și un mare număr de denari romani republicani din a doua jumătate a sec. 2 î.Hr. și pînă în a doua treime a sec. 1 î.Hr., între care o copie hibridă. Seria monedelor se reia apoi de la Nero pînă la Filip Arabul. La E de sat, pe valea "Șmida Veche" s-au observat urme de exploatări aurifere antc., iar în punctul "Gruniul Cetății" indicii de locuire romană și de după retragerea aureliană (monede izolate de la Constantin cel Mare și Constantinus II și un mic depozit monetar în vas de lut cu emisiuni de la Severus Alexander, Filip Arabul, Gallienus, iar cele mai recente cu tipul FEL TEMP REPARATIO din anii 348–358.

D. Berciu, în *Dacia, N.S.*, 2, 1958, 437–450; C. Müller, în *Apulum*, 5, 1964, 533–539; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 47–49, 54; D. Protase, în *ActaMN*, 4, 1967, 49–51; id., L. Petculescu, în *Banatica*, 3, 1975, 85–89; M. Moga, în *Tibiscus*, 1, 1971, 51–58; id., în *Tibiscus*, 3, 1974, 129–136; F. Medeiec, R. Petrovsky, în *Tibiscus*, 3, 1974, 133–136; M. Chițescu, *RRCD*, 332–334.

E.N.

Besiul v. Conacu

bessi (gr. Βέσσοι; lat. *Bessi*), neam tracic locuind pe o zonă întinsă pe Hebrul superior (azi Marița), între Munții Haemus (Balcani) și Munții Rhodopi, vecin cu corallii, maedii, brenii, dantheleții, → odrysii și sapeii. Reputați bandiți, numiți așa chiar "de către hoți", duceau o viață aspră, trăind în colibe și ocupîndu-se și cu mineritul (Strab., VII, 5, 15 și fragm. 47; Plin. B., *NatHist.*, IV, 11, 40; Ptol., III, 11; Solinus, 10, 1). Învinși în 72 î.Hr. de M. Lucullus Varro care le ocupă capitala (Eutropius, VI, 10), b. sînt în 60–59 î.Hr. în conflict cu C. Octavius, tatăl lui Augustus, și în 57–56 î.Hr. cu L. Calpurnius Piso Caesoninus, guvernatorul Macedoniei. În 48 î.Hr. fac parte din armata lui Pompeius Magnus (Caes., *civ.*, III, 4) și în 44–42 î.Hr. sînt pedepsiți de Brutus, ajutat de Rascuporis (Dion Cass., XLVII, 25). În 29 î.Hr. o parte din terit. b. este acordat odrysilor și în 20–18 î.Hr. M. Lollius i-a adus sub ascultarea sa, pentru scurtă vreme însă, aceștia răsculîndu-se din nou sub conducerea preotului Vologeses, în 14–11 î.Hr. După reprimarea răscoalei de către L. Calpurnius Piso (Dion Cass., IV, 34) o parte din b. au fost dizlocați în Dobrogea, căci îi găsim atestați în jurul orașului → Tomis (Ovid., *Trist.*, III, 10, 5 și IV, 1, 67) între 8 și 17 d.Hr. După înființarea provinciei romane Thracia (46 î.Hr.), terit. lor a fost organizat în strategia Bessica de unde erau recrutate trupe auxiliare. Din trupele Moesiei Inferior făcea parte *cohors II Flavia Bessorum*, așa cum atestă diploma militară din 105 d.Hr.; nu se cunoaște locul unde a fost cantonată. Unitatea participă la al doilea război dacic fiind documentată la Buridava și Bîrsești, iar după 106 d.Hr. construiește castrul de la Cincșor, unde se stabilește, fiind prezentă și în castelul de la Rucăr. Este menționată în diplomele militare din 129 și 140 d.Hr. În calitate de *consistentes*, b. sînt atestați alături de veterani și cetățeni romani în opt documente epigrafice dintre 139 și 177 d.Hr. în vicus → Quintionis (Sinoe) și alături de cetățeni romani, în trei inscripții datînd din anii 140–172, în vicus → Ulmetum (Pantelimon de Sus), unde au fost colonizați probabil la sfîrșitul sec. 1 d.Hr. sau începutul sec. 2, în calitate de specialiști în extragerea și prelucrarea metalelor în vederea exploatării resurselor locale de fier.

S. Casson, în *JRS*, 17, 1927, 97–101; Em. Condurachi, în *BȘtA*, III, 1951, 31–36; id., în *Dacia N.S.*, 2, 1958, 291–292; R. Vulpe, în *SCIV*, 4, 1954, 3–4, 733–734; T. Sarafov, în *Actes du premier Congrès International des études balkanniques et sud-est européennes*, II, Sofia, 1969, 141–150; Em. Zah, Al. Suceveanu, în *SCIV*, 22, 1971, 4, 567–577; A. Aricescu, *Armata*, 25.

G.P.B.

Beștepe, sat în com. Mahmudia (jud. Tulcea), în apropierea căruia, pe un promontoriu de pe malul drept al brațului Sf. Gheorghe, a fost descoperită o cetate getică prevăzută cu sistem de apărare, compus din două șanțuri și cu val de pămînt între ele. Fortificația închide o suprafață de cca 25 ha teren. Primele sondaje efectuate aici au dus la constatarea că impunătoarea cetate datează din sec. 4–3 î.Hr., fiind atribuită geților din această zonă. Din punct de vedere al sistemului de fortificație, cetatea are analogii apropiate cu multe dintre așezările getice întărite din stînga Dunării.

G. Simion, în *Peuce*, 4, 1977, 31–47.

C.P.

Bezid, sat în com. Sîngeorgiu de Pădure (jud. Mureș). În valea pîrîului Loț s-au făcut cercetări în 1960–1961, descoperindu-se mai multe așezări ale căror depuneri se suprapun: Wietenberg, La Tène dacic (locuințe și atelier de redus minereu de fier); așezare romană și un drum pavat roman, care duce spre Șoimușu Mare. O așezare și un cuptor de redus minereul de fier din sec. 4; ceramică caracteristică și un pieptene de os cu placă semicirculară între doi umeraș și nituri de bronz, decorată cu linii în zig-zag și mici arcade. Așezarea din sec. 7 are două niveluri

www.mnir.ro

de locuire. S-au cercetat 4 bordeie cu groapa dreptunghiulară şi pietrar. Primul nivel de locuire al aşezării din sec. 7 este caracterizat de ceramica lucrată cu mîna, de tigăiţe, oale largi la gură şi cu umărul dezvoltat. În nivelul al doilea, ceramica este mai bogată, lucrată cu mîna, la roata rapidă (foarte puţin material) şi la roata înceată. Ceramica are forme bine articulate, la care apare buza îngroşată la exterior. Ornamentele constau din benzi de linii orizontale, în val. Ceramica lucrată la roata rapidă este decorată numai pe umăr cu o bandă îngustă de caneluri, (E.Z.). Tot aici s-a descoperit o aşezare ce datează din a doua jumătate a sec. 3 şi în prima jumătate a sec. 4 atribuită de unii cercetători culturii → Sîntana-Cerneahov, iar de alţii daco-carpilor (I.H.C.).

Z. Székely, în *Materiale*, 7, 1958, 184, nr. 5; id., în *Materiale*, 1962, 336, nr. 5; id., în *Materiale*, 9, 1970, 297.

E.Z. şi I.H.C.

biarc(h)us (în armata romană tîrzie), subofiţer care se ocupa cu aprovizionarea (<gr. bios+archos). Un **b.**, pe nume *Valerius Victorinus*, care a căzut în luptele dintre → Constantin cel Mare şi → Licinius de la Chalcedon (324), făcea parte din garda imperială a acestuia din urmă, aşa cum rezultă din lespedea funerară descoperită la → Ulmetum.

V. Pârvan, *Ulmetum*, II, 386–387; *IGLR*, nr. 206; A. Aricescu, *Armata*, 121, 126, 163.

I.B.

Biatec, tip de monede celtice de argint (foarte rar din aur), din prima jumătate a sec. 1 î.Hr., în greutate de 16,5-17 g. Exemplarele cele mai curente au pe av. unul sau două capete (spre dreapta), iar pe rv. un călăreţ (spre dreapta) sau diferite animale fantastice. În exergă se citeşte cu litere latine *BIATEC* sau *BIA*. Cele mai multe tezaure sau monede izolate sînt concentrate în jurul Bratislavei, regiune de unde se pare că au emigrat din Boemia o parte din triburile celtice ale boiilor, împinşi de cimbrii şi teutonii germanici. Tezaure şi monede izolate se cunosc şi în Transilvania şi chiar în Muntenia. După înfrîngerea boiilor, tauriscilor şi eraviscilor de către dacii lui Burebista (cca 60 î.Hr.), emisiunile de tip **B.** devin rare şi în curînd dispar. Este posibil ca monedele aflate pe terit. ţării noastre să provină din prăzile de război, luate de daci cu prilejul campaniei lor la Dunărea mijlocie.

V. Ondruch, în *Arch.Rozhl.*, 3, 1951, id., *Keltische Münzen vom Biatec-Typus aus Bratislava*, 1958; J. Filip, *Keltove v stredni Evrope*, Praga, 1956, 233; J. Winkler, în *SCŞCluj*, 6, 44 secv.; B. Mitrea, în *SCN*, 1, 1957, 22; N. Lupu, în *SCN*, 3, 1960, 119.

V.Z.

Biber, glaciaţiune din era cuaternară. După unii autori în anumite terase înalte apar depozite fluvioglaciare care relevă existenţa unei perioade glaciare mai vechi decît → Donau, denumită **B.** În Italia perioada glaciară **B.** nu este exclus să fie similară perioadei Arquatiano.

M.C.

biberon, vas destinat alimentării artificiale a sugarilor, a cărui utilizare este de timpuriu atestată prin descoperirile din Egipt (milen. 3 î.Hr.), Asia anterioară (milen. 2 î.Hr.) şi Europa (în epoca bronzului). Realizate din lut ars, **b.** aveau corpul aproape sferic, gura largă şi în formă de pîlnie, pentru a permite umplerea mai rapidă şi uşoară şi o bună curăţare, cu un tub imitînd mamelonul situat la jumătatea vasului. Vîrful tubului se înfăşura într-o ţesătură subţire sau se trăgea pe el pielea argăsită a unui mamelon de capră, pentru ca buzele sugarului să nu fie lezate de rugozitatea lutului. Cel mai vechi exemplar din ţara noastră (şi unul dintre cele mai vechi de pe continent) a fost descoperit la Rîmnicelu (jud. Brăila), într-un strat de cultură de la începutul epocii → bronzului (cultura → Cernavodă), iar din prima vîrstă a fierului (→ Hallstatt) se cunoaşte un **b.** descoperit la Stupini (jud. Bistriţa-Năsăud). Pentru epoca romană se cunosc de asemenea **b.** *(gutti)* de lut ars, între care unul ce prezintă trăsăturile caracteristice ceramicii dacice de epocă La Tène, provenind din aşezarea de la Cristeşti (jud. Mureş), în atelierele căreia se presupune că se şi produceau astfel de vase. Tot din epoca romană se cunosc şi *gutti* din sticlă → la Tomis, Callatis şi în provincia Dacia, produse importate, considerate a fi fost folosite ca **b.** de familiile înstărite, dar este posibil, în acest caz, să fi fost utilizate şi pentru păstrarea şi administrarea unor lichide farmaceutice preţioase.

V. L. Bologa, în *OCD*, 56–57; Fl. Anastasiu, N. Harţuche, în *Danubius*, 1, 1967, 21–22; A. Zrinyi, în *SCTîrgu Mureş*, 2, 1967, 70–77; E. Crişan, în *AMN*, 1968, 405–408; M. Bucovală, în *Pontica*, 10, 1977, 95–96.

E.N.

Bicaz, oraş în jud. Neamţ, în raza căruia, pe terasa "Ciungi", care se ridică deasupra confluenţei rîului Bicaz cu Bistriţa, cu prilejul construirii staţiei PECO, a fost descoperită o aşezare paleolitică cu două niveluri de locuire specifice culturii → gravetiene. Aşezarea prezintă analogii directe cu descoperiri similare efectuate pe Valea Bistriţei şi în special cu cea de la → Lespezi, din aval. V. şi *Izvoru Alb*.

M. Drăgotescu, în *Carpica*, 1, 1968, 17–24; M. Brudiu, *Paleoliticul şi Epipaleoliticul în Moldova*, 1974, 77–78.

M.B.C.

biciul de luptă (buzduganul-bici), armă uşoară folosită de obicei de unele populaţii de călăreţi nomazi (pecenegi, uzi, cumani etc.). Se compunea din biciul propriu-zis din curele sau cînepă, mai rezistent decît un bici obişnuit, prevăzut cu un mîner de lemn sau corn, în vîrful căruia se lega o greutate (măciucă) de bronz, piatră sau corn de cerb. În aşezarea feudală timpurie (sec. 10–12) de la → Dinogetia-Garvăn (jud. Tulcea) au fost descoperite numeroase mînere din corn de cerb şi greutăţi pentru **b. de l.**, asemănătoare cu exemplare găsite în special în zonele de stepă din N Mării Negre.

I. Barnea, în *Dinogetia I*, 340–341.

I.B.

www.mnir.ro

biefi (gr. Βιήφοι *Biephoi;* lat. *Biephi*), trib dacic, menționat de Ptol. (*Geogr.*, III, 8–3) în vecinătatea nordică a → buridavensilor. După localizările făcute de V. Pârvan, b. ar fi de plasat în părțile de V ale Daciei, foarte probabil în Banatul de N–E.

V. Pârvan, *Getica*, 254–255.

C.P.

Bielîi Potok v. Costișa

Biertan, com. în jud. Sibiu, pe terit. căreia în punctul "La Chinedru" au fost descoperite în mod întîmplător mai multe obiecte paleocreștine: a) *donarium* format dintr-o *tabula ansata*, cu inscripție în lb. lat. din litere ajurate pe trei rînduri, *EGO ZENO/ VIUS VOTIVM POSVI;* b) *chrismon* discoidal de bronz provenind din Aquileia (Italia) cu două urechiușe simetrice, avînd în interior ajurat monogramul lui Hristos (X + P); c) fragmente de vase liturgice (cană și castron de bronz). Aceste descoperiri, care au aparținut unui lăcaș de cult de lemn (1–2 piese de candelabru), demonstrează existența în sec. 4, în bazinul Tîrnavei Mari, a unei comunități creștine de daco-romani.

D. Protase, *Problema continuității*, 144–145; K. Horedt, în *Dacia, N.S.*, 23, 1979, 341–346.

R.H.

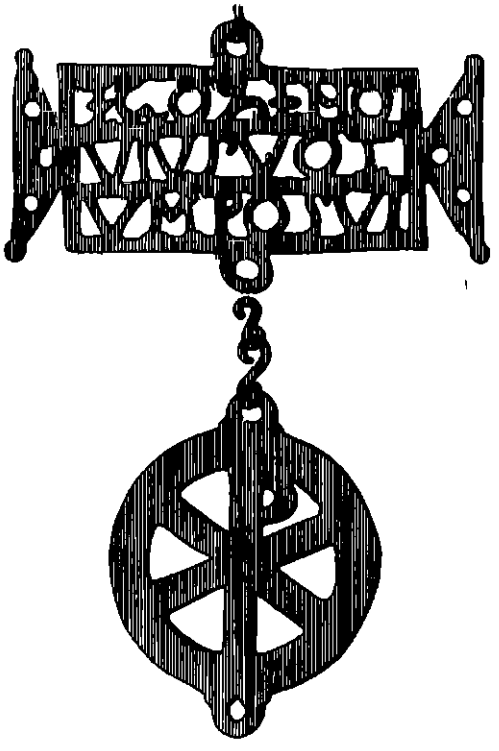

Fig. 45. Biertan. Piese paleocreștine.

bifacială, piesă cioplită pe ambele fețe cu forme diverse (ovală, triunghiulară etc.). Cunoscută și sub vechea denumire, dată de G. de Mortillet, de toporaș de mînă (coup-de-poing). B. sînt caracteristice paleoliticului inferior și mijlociu; cele mai vechi aparțin abbevillianului avînd tăișul sinuos.

M.N. Brézillon, *IVe supplément à "Gallia-Préhistoire"*, Paris, 1968, 149–163.

A.P.

Biharia, com. în jud. Bihor (la cca 12 km NV de Oradea), în marginea căreia pe malul vestic al rîului Coșmeu (Ceșmeu) se păstrează o mare cetate de pămînt. Aceasta este de plan rectangular (cca 180/ 220 m la exteriorul șanțurilor), valuri late la bază de 20–30 m și înalte de 5–7 m și șanțuri adînci de 4–5 m, înconjurînd cetatea pe trei laturi. Spre E, unde curgea pe sub cetate Coșmeul, șanțul lipsește, aici fiind alipită valului mare o fortificație de pămînt mai scundă de plan circular alungit ("Cetatea fetelor"). Aceasta datează se pare din comuna primitivă, și a fost refolosită odată cu ridicarea cetății mari dreptunghiulare. Pe creasta valului acesteia din urmă a existat un zid cu turnuri de plan pătrat, adăugat probabil în sec. 13–14. Cetatea B. a fost identificată cu "castrum Byhor" atestat de *Cronica notarului anonim* (→ Anonymus) ca centru politic-militar al voievodatului Bihorului aflat atunci sub stăpînirea "ducelui" Menumorut. Asediată de călărețli maghiari și de secui cu prilejul celei de-a doua campanii întreprinse împotriva Bihorului, a fost cucerită de aceștia după 13 zile de lupte. Conform aceleiași cronici a rămas pe mai departe în stăpînirea lui Menumorut sub condiția acceptării autorității maghiare. Se pare că centrul ducatului bihorean s-a mutat la mijloeul sec. 11 de la B. la Oradea. Sondaje arheologice fără importanță din 1900 au fost urmate în 1902 de descoperirea, pe dealul "Șumuleu", la cca 2 km de cetate, a unei necropole cu 8 morminte maghiare din prima jum. a sec. 10, puse în legătură cu pierderile asediatorilor cetății. La 400 m S de cetate (punctul "Cărămidărie") a fost cercetată în 1924–1925 o așezare din epoca bronzului (→ cultura Otomani). S-a mai descoperit un depozit de bronzuri (Bronz *D*–Hallstatt *A*,) și s-a dezvelit parțial (506 morminte) o necropolă cu cîteva înhumări din sec. 4 și marea majoritate a înhumărilor din sec. 11–13. Sondaje din 1954 în același punct au descoperit bordeie semiadîncite din sec. 5–6, două cuptoare din sec. 10–11. Orizontul daco-roman din sec. 4 este confirmat de descoperirea, în 1950, în perimetrul satului, a unui depozit de 12 monede romane de bronz emise în perioada 303–358. În afara unor sondaje în interiorul cetății, încă inedite, începînd cu 1977 s-au întreprins cercetări de amploare la N de cetate (punctul "Grădina C.A.P.-Baraj"), unde s-au descoperit materiale neolitice, o așezare de la sfîrșitul epocii bronzului, o necropolă de incinerație (?) din aceeași vreme, o locuință din La Tène atribuită celților și un complex format din cîteva zeci de gropi mari cuprinzînd materiale dacice de epocă romană (sec. 2–3) interpretat ipotetic ca necropolă. Tot acolo au apărut morminte de înhumație din sec. 3–4, cu inventar sarmatic, precum și bordeie semiadîncite datate din sec. 5–6, 7–8, 8–9 și 9–10, atestînd o locuire

www.mnir.ro

îndelungată, atribuite unor colectivităţi daco-romane şi româneşti. S-au găsit de asemenea cîteva bordeie semiadîncite din sec. 11–13 avînd în inventarul ceramic şi cazane de lut.

M. Rusu, în *AIIC*, 3, 1960, 7–25; S. Dumitraşcu, în *Materiale*, 13, 1979, 297–307; 14, 1980, 137–145 şi 15, 1983, 367–374; Al. Săşianu, *Moneda antică*, 94–95, nr. 17.

R.P.

Biia, sat în com. Şona (jud. Alba), pe terit. căruia, în puncte neprecizate, s-au descoperit: o brăţară masivă din aur (311 g), cu capete în formă de semilună, şi patru verigi dintr-un lanţ de aur datînd de la sfîrşitul epocii bronzului sau începutul primei epoci a fierului, precum şi un depozit din → Hallstatt *B*. Pe malul Tîrnavei Mici, în 1895, s-a găsit o ceaşcă de aur cu două torţi (144 g) ornamentată cu zig-zaguri de puncte incizate, proeminenţe şi cercuri concentrice în relief, datînd din perioada mijlocie a bronzului sau de la începutul Hallstattului. În mai multe puncte s-au descoperit vestigii aparţinînd culturii → Coţofeni, epocilor bronzului, fierului şi prefeudale.

V. Pârvan, *Getica*, 330, 339; D. Popescu, în *Materiale*, 2, 1956, 216, 233–234; A. Mozsolics, în *BerRGK*, 46–47, 1965–1966, 15–16, 23–24, 48.

I.H.C.

billon (fr.), nume sub care este cunoscut aliajul folosit la emiterea → antonienilor din sec. 3, mai ales din perioada crizei Imp. După reformarea antonianului de către → Aurelian *(aurelianus)*, se constată sub → Tacitus şi → Carus că monedele marcate cu *XI* conţin 10% AR, în timp ce cele cu *XXI* conţin doar 5% AR, primele fiind un multiplu al celorlalte. Termenul **b.** se întrebuinţează şi pentru monedele considerate, de regulă, de bronz, cu suprafaţa argintată şi cu cantităţi încă semnificative de argint în compoziţie, emise după reforma lui → Diocleţian, în vremea lui Constantin cel Mare şi a urmaşilor săi, cu cca 2% AR la reforma monetară din 348 pentru *Aes* 1, la care tinde să revină → Iulianus Apostata. În nominalul mic argintul dispare practic, procentul ajungînd cu totul nesemnificativ sub → Iovian, pentru ca în cel mare el să aibă aceeaşi soartă la începutul domniei lui → Valentinian (364). Tot **b.** este numit aliajul de plumb şi argint folosit la emiterea unor → monede bizantine din sec. 11–12.

Wörterbuch, 75; J.-P. Callu, Cl. Bernot, J.N. Barrandon, în *NAC*, 8, 1979, 241–254; M. Amandry, J.N. Barrandon, Cl. Bernot, J.-P. Callu, J. Poirier, în *NAC*, 11, 1982, 279–295.

G.P.B.

Birafon, corupţelă pentru → Beroe (*GeogrRav.*, IV, 5, 1).

Bireo v. **Piatra Frecăţei**

Birrius Leon (sec. 3), **pontarh din Histria**, cunoscut dintr-o dedicaţie ridicată de un alt pontarh → T. Aelius Minucianus în onoarea lui → Poseidon Helikonius.

ISM, I, 143.

A.S.

Biruinţa, sat în com. Topraisar (jud. Constanţa), pe terit. căruia au fost descoperite vestigiile unei aşezări rurale aflate în territorium-ul tomitan. Aici a fost găsită inscripţia funerară gr. a lui Rufus, fiul lui Priscus, preot al lui → Iupiter Dolichenus, ridicată de colegul său de preoţie Iullanos, fiul lui Alexandros.

IGR, I, 601.

A.S.

Bisericuţa, toponim dat de populaţia locală modernă, prin tradiţie, unor locuri de interes istoric, cu ruine antc. şi feudale timpurii specifice. 1. Insulă în lacul Razelm, în faţa cetăţii → Argamum de la Capul Dolojman, pe care se află ruinele unei mici fortificaţii romane cu ziduri de piatră (sec. 2–6), cu o bazilică paleocreştină (sec. 5–6) de la care s-au păstrat mai multe capiteluri. Aşezarea era legată administrativ de cea de la Argamum. Descoperirile diverse compuse din monede, ceramică, fragmente sculpturale etc. datează din întreaga epocă romană, dar punctul a fost locuit şi controlat încă de la începuturile colonizării gr. împreună cu oraşul → Orgame (Argamum). Alte descoperiri probează aici şi prezenţa bizantină în sec. 10–12. 2. Insulă din bălţile Dunării pe care se află fortificaţia romano-bizantină de la → Garvăn (Dinogetia).

P. Nicorescu, în *BSH*, 25, 1, 1944, 101; *TIR*, L 35, 27; Al. Suceveanu, *VEDR*, 61.

A.B.

bisexarchus (lat.) (în armata romană tîrzie), grad inferior, comandant al unei grupe de 12 soldaţi, sau subofiţer ce se afla pentru a doua oară în fruntea unei subunităţi de numai şase soldaţi. Atestat de o inscripţie din apropiere de → Salsovia (sec. 4).

P. Nicorescu, în *ARMSI*, 19, 1937, 211–219; S. Lambrino, în *RIR*, 10, 1940, 333–339; *IGLR*, nr. 272, *e*.

I.B.

Bismafa, fortăreaţă cu nume tracic menţionată de Procop. (*De aed.*, IV, 11) în Scythia Minor. Neidentificată încă.

TIR, L 35, s.v.; Beševliev, *Kastellnamen*, 146.

I.B.

bistoni (lat. *Bistones*), populaţie în S Thraciei, vecini cu ciconii şi sapeii (Strab., fragm., 43), pe rîul Nestos (azi Mesta). La poeţii latini Horatius, Vergilius, Silius Italicus, **b.** sînt sinonimi cu tracii, în timp ce la Ovidiu, acest nume este folosit, foarte probabil, pentru geţii dobrogeni, între care îl elogiază pe poetul Cotys. Claudius Claudianus, poet şi el, aminteşte "cîmpiile bistone", cu ocazia evocării luptelor lui Theodosius I cu goţii din 391.

G.P.B.

Bistreţ, com. în jud. Dolj, situată pe malul de N al lacului cu acelaşi nume, fost liman fluviatil al Dunării, astăzi amenajat. Pe grindurile de pe malul de S al lacului s-au efectuat recent cercetări arheologice. Cu acest prilej a fost săpată o aşezare →

www.mnir.ro

Coțofeni în cadrul căreia s-a descoperit și un mormînt de înhumație. Pe o insulă din mijlocul lacului – Ostrovogania – a fost cercetată o necropolă de incinerație în urnă aparținînd culturii → Gîrla Mare. Cele 22 de morminte descoperite pînă acum sînt contemporane cu necropola ile la → Cîrna aflată în apropiere. Inventarele funerare sînt deosebit de bogate, constînd din urne, acoperite cu capace, și vase adiacente. La două dintre mormintele cercetate s-a descoperit și cîte un idol de lut, iar la alte două morminte s-au găsit și fragmente din piesele de port din bronz (inele de buclă și butoni). Alte patru morminte de pe insulă, împreună cu alte 10 descoperite pe grindul "Ciumați", pe malul de S al lacului B., au pennis definirea unui nou grup cultural de la sfîrșitul epocii bronzului, denumit grupul → Bistreț-Işalnița. Pe grindul "Gîrla Boii" a fost cercetată și o așezare hallstattiană aparținînd culturii → Vîrtop (I.C.). Cercetări de suprafață au identificat și o așezare getică de tip → Vîrteju și o alta aparținînd culturii → Basarabi. Se poate presupune existența, într-un loc neprecizat, a unei așezări geto-dacice din care provin probabil o drahmă histriană, o tetradrahmă thasiană și doi denari romani republicani. Din epoca romană se află la B. la cca 12 km S de sat două fortificații cunoscute prin cercetările de suprafață ale lui P. Polonic și neinvestigate sistematic. Prima pare să fie un mare castru de pămînt din vremea cuceririi Daciei, parțial distrus de Dunăre, cu laturi de 440 m (N), 260 m (E) și 180 m (V), mai curînd decît o așezare civilă cu val. La 180 m V de aceste urme se află o cetate de piatră din sec. 4, construită poate ceva mai devreme, cu latura de N, singura păstrată, de 180 m și cu 20 m din latura de V. Zidul gros de 2 m are în față două șanțuri cu un val între ele. S-au descoperit întîmplător monede de la → Hadrian, Traianus Decius, Carus, Dioclețian, Licinius, Constantin cel Mare, Constantius II și Valentinian I, la care s-a adăugat în 1968 un mic depozit monetar compus din 23 monede de bronz de la Constantin cel Mare pînă la → Arcadius. Pe grindul "Lazăru" s-a descoperit și un mormînt de înhumație (datat în sec. 5–6) din al cărui inventar au făcut parte o spadă scurtă din fier, un cuțit, un aminar, cîteva vîrfuri de săgeată și o catarama din argint aurit. Tot de la B. provine ceramică din sec. 8–9 lucrată la roată și cu mîna (G.P.B.).

D. Tudor, *OR*[4], 265–268, 117; Oct. Iliescu, în *SCN*, 1, 1957, 461, nr. 1, B. Mitrea, în *StCl*, 7, 1965, 165, nr. 49; O. Toropu, *Romanitatea timpie*, 295; I. Chicideanu, în *Dacia, N.S.*, 30, 1986, 1–2; D. Marcu, în *SCIVA*, 38, 1987, 2.

I.C. și G.P.B.

Bistreț-Işalnița, grup cultural de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul primei epoci a fierului (cca sec. 13–12 î.Hr.), care ocupă lunca Dunării de la Clisură și pînă la vărsarea Oltului. Repertoriul ceramic al grupului B.–I. cuprinde amfore bitronconice, caarroane cu contur pătrat văzut de sus, oești cu două torți cu contur pătrat, vase duble ("solniță"), cești semisferice cu toarta supraînălțată. Decorul este constituit în principal din caneluri înguste sau oblice pe pîntecul sau pe gîtul vaselor, puține vase avînd un decor incizat. Mormintele sînt de incinerație în urnă. Alte descoperiri de tip B.–I. se mai cunosc de la Ostrovu Mare, → Işalnița, → Bechet, Nedeia sau Mihailovgrad și Batej (Bulgaria). După unii cercetători grupul B.–I. de origine vestică legat de cultura → Cruceni-Belegiș reprezintă ultima manifestare a epocii bronzului la Dunărea olteană, punînd capăt culturii → Gîrla Mare după faza Cîrna și făcînd trecerea către cultura hallstattiană de tip → Vîrtop.

I. Chicideanu, în *Dacia, N.S.*, 30, 1986, 1–2.

I.C.

Bistricioara, sat în comuna Ceahlău (jud. Neamț), pe terit. căruia, în punctul "Lutărie", a fost descoperită o așezare cu șase niveluri de locuire aparținînd → paleoliticului superior. Primul nivel a fost atribuit → aurignacianului (etapa mijlocie), iar celelalte cinci, culturii → gravetiene orientale. Ultimul nivel (VI) aparține epigravetianului. Dacă acest ultim nivel nu prezintă alte resturi de cultură materială în afară de inventarul litic, în schimb celelalte (nivelurile I–V) conțin și resturi de vetre de foc, precum și de faună fosilă (în nivelul I aurignacian s-au descoperit și complexe de locuire). Pe baza probelor de cărbuni și oase prelevate din vetrele nivelurilor I–IV dispunem în prezent de următoarele date de C_{14}: nivelul I (aurignacian): Gr. N-11586: 24760±170 ani BP.; Gr. N-10529: 24180±1300 ani BP.; GX-8845-G: 23560^{+1150}_{-900} ani BP.; nivelul II (gravetian): GX-8726: 20300±1300 ani BP: GX-8727-G: 23450^{+2000}_{-1450} ani BP; Gr N-12670: 18330±300 ani BP; nivelul III (gravetian): GX-8728: 18800±1200 ani BP: GX-8729: 20995± 875 ani BP; nivelul IV (gravetian): GrN-10528: 16510±350 ani BP.

C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu, în *Dacia, N.S.*, 10, 1966, 36–47; Al. Păunescu, în *SCIVA*, 35, 1984, 3, 240.

A.P.

Bistrița I. Sat în com. Hinova (jud. Mehedinți), în hotarul căruia a fost descoperit un *vicus* roman situat pe drumul de la → Drobeta la Pelendava. S-au descoperit monede, țigle, cărămizi, olane, ceramică, reatunle unui apeduct urmărit pe 150 m și un interesant relief de marmură cu inscripție al → Cavalerului trac (G.P.B.). **2.** Sat în com. Costești (jud. Vîlcea), unde în cadrul unei stațiuni din Hallstattul tîrziu, s-au făcut descoperiri funerare și cu caracter de cult, aparținînd grupului cultural → Ferigile. În afară de două urne funerare cunoscute de multă vreme, s-a descoperit în 1966, la o distanță apreciabilă de acestea, o groapă adîncă de 0,60 m, cu diam. de 1,30 m, pe fundul căreia se afla o vatră portativă, avînd diam. apropiat de cel al gropii și pe care erau îngrămădite peste 40 de vase de diferite forme și dimensiuni, toate prezentînd urme de ardere secundară, uneori pînă la vitrificare. În afară de forme specifice grupului → Ferigile (tipuri de strachini și cănI) s-au găsit vase mari pîntecoase, cu un aspect relativ singular în ceramica Hallstattului tîrziu, printre care se remarcă un vas mare cu trei gîturi, cu analogii mai ales în aria culturii luzaciene din Europa centrală. Ceramica din această groapă a fost datată în principal în sec. 7–6 î.Hr. Caracterul descoperirii este cu siguranță cultic. Descoperirea de la B. își găsește

www.mnir.ro

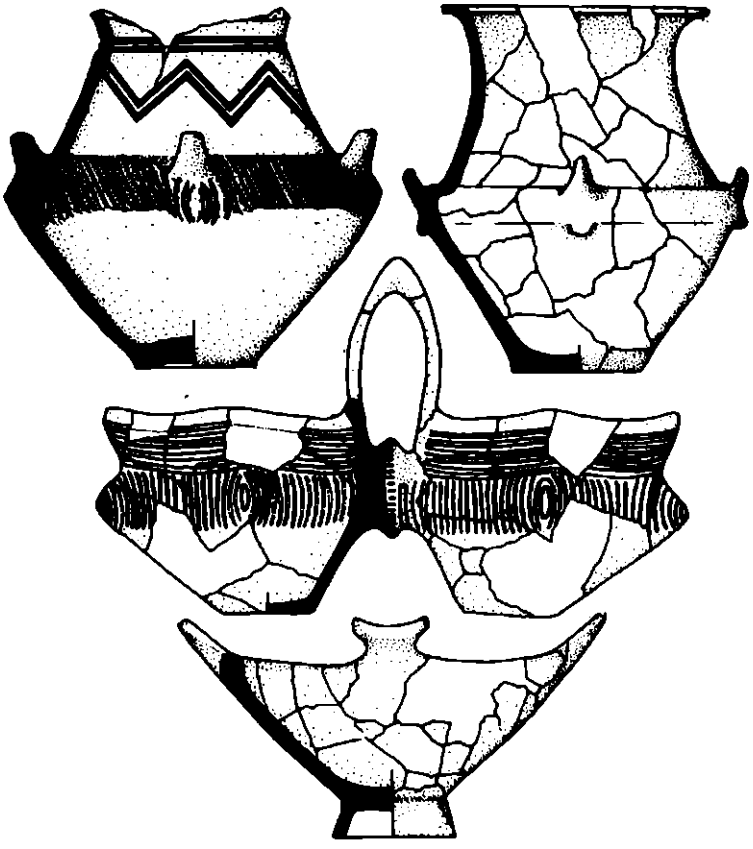

Fig. 46. Grupul cultural Bistreţ-Işalniţa. Ceramică.

analogii şi în descoperirile de la → Ocnele Mari – "Cărpiniş" (jud. Vîlcea) şi → Bălăneşti (jud. Olt), datate însă în principal în sec. 5 î.Hr. (A.V.). 3. Munic., reşed. jud. Bistriţa-Năsăud, unde a fost descoperită o aşezare din sec. 4. din cadrul căreia s-au cercetat cîteva locuinţe. În punctul "Staţia de 110 KV" a fost descoperită o necropolă de la sfîrşitul sec. 6 şi prima jumătate a sec. 7, din care s-au cercetat 50 de morminte de înhumaţie, orientate V–E, toate jefuite. Inventarul mormintelor era alcătuit din ceramică, inclusiv ceramică ştampilată, cataramе simple sau plăci cu nituri, arme (vîrfuri de lance, vîrfuri de săgeţi, un scramasax?), piepteni bilaterali, ceea ce face posibilă atribuirea ei gepizilor (R.H.).

D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 304; id., *OR*⁴, 219; id., în *SCIV*, 16, 1965, 1, 179–181; Gh. Petre, A. Vulpe, în *PZ*, 58, 1982, 1, 127.

G.P.B.; A.V. şi R.H.

Bithynia (Bitinia), regat elenistic din NV Asiei Mici, constituit în 298/297 î.Hr. (după moartea lui Alexandru cel Mare), sub conducerea regelui Zipoites, prin unirea triburilor trace stabilite de mult în zonă, între care cel al bithynilor i-a dat numele. Cîndva în sec. 3 î.Hr. histrienii au trimis o delegaţie la Chalcedon la un faimos oracol al lui Apollon pentru a cere părerea zeului în legătură cu introducerea în cetate a cultului lui → Sarapis (*ISM*, I, 64–66, nr. 5). Cu interese la Chalcedon şi în treburile Thraciei, regele Prusias I a intervenit în războiul dintre Byzantion şi Rhodos (din 221–220 î.Hr.) (Polyb., IV, 47–52). Un stater de aur emis la Chalcedon pe la 205 î.Hr. s-a descoperit pe terit. com. → Lipniţa (jud. Constanţa), iar o monedă autonomă de bronz a cetăţii s-a aflat la → Lespezi (com. Dobromir, jud. Constanţa). Din fostul sat Cărbuneşti din oraşul Tîrgu Cărbuneşti (jud. Gorj) sau din împrejurimile Craiovei, provine o monedă de bronz de la Prusias II (182–149 î.Hr.). Un text din Claudius Aelianus (*Despre animale*, XIV, 23) aminteşte o navă a **B.** pătrunsă pe Dunăre, la o dată incertă. Informaţia pare să coincidă cu afirmaţiile lui Dion Chrysostomos, născut la Prusia în **B.**, care a vizitat → Dacia lui → Decebal în 96 d.Hr., despre îndeletnicirile compatrioţilor săi (*Discursuri*, XII, 16). Între timp statutul politic al **B.** se schimbase, regatul fiind moştenit de romani în 74 î.Hr. la moartea lui Nicomedes IV şi organizat în provincia *Pontus et* **B.** în 63 î.Hr. Dacă peregrinările lui Callidromos, sclavul lui → Laberius Maximus, căzut prizonier la Decebal şi care, după ce a ajuns la regele Parţiei, şi-a sfîrşit zilele în **B.**, ilustrează doar un destin personal, datele privind

www.mnir.ro

legăturile Moesiei şi Daciei cu această zonă a lumii romane în sec. 2–3 d.Hr. devin abundente. În Dacia romană exista la → Apulum un grup important de coloni de aici, organizaţi într-un *collegium*, atestat într-o inscripţie din 196 d.Hr. Tot aici → Iupiter poartă de două ori şi epitetul Cimistenus care-şi are originea în numele unui oraş din B. La Apulum, alături de minerii veniţi din Dalmaţia, se stabilise şi un grup de locuitori veniţi din B. Un participant la războaiele dacice, făcînd parte dintre *praefecti castrorum*, este cunoscut dintr-o bază descoperită la Arnastris în B. Cea mai mare parte dintre bithynii din Dacia romană se ocupau cu negoţul, această ocupaţie fiind atestată explicit în Moesia Inferior în cazul celor doi fraţi originari din → Nicomedia, dintre care unul a murit la Histria lăsînd în urmă şi un fiu (*ISM*, I, 469, nr. 356). Alţi doi cetăţeni originari din Nicomedia B., alături de alţii de origini diferite, între care unul originar din Pont, sînt atestaţi la → Tomis între închinătorii Cavalorului trac, în timp ce un altul, *Teimocrates al lui Alexandros*, zis şi *Tomitanul*, făcea parte din tribul romanilor. Tot din Nicomedia era originar Phoibos, un sculptor care semnează un relief de calcar închinat lui → Mithras, descoperit în Peştera Adam de la Gura Dobrogei (com. Cogealac) (*ISM*, I, 437–489, nr. 374). La Tomis a fost descoperit un sarcofag cu inscripţie care îl pomeneşte pe *Metrodorus al lui Caius* din Prusa B., negustor, iar un alt concetăţean al său, Eucipisios, a trăit şi a murit tot aici. Lor li se adaugă Publicia Cyrilla, originară din B., soţia lui Publicius Niger, soldat din → *leg. V Macedonica*, stabilit ca veteran la Troesmis (*ISM*, V, 223–224, nr. 192), iar pentru cei veniţi din Pont în Dacia este de amintit titularul diplomei militare de la → Grojdibodu, originar din Sebastopolis. Documentarea legăturilor cu B., atît a Daciei, cît şi a Moesiei Inferior, în epoca romană, se completează cu descoperirea a numeroase monede gr. emise de cetăţile de acolo. Cele mai numeroase sînt fără îndoială cele din → Nicaea, în majoritate din perioada Elagabal, Severus Alexander, descoperite mai ales izolat, dar şi într-un tezaur, după care, sensibil mai rare, vin cele emise la Nicomedia. S-au mai semnalat emisiuni din Iuliopolis (sub → Gordian III) la → Romula şi Tomis (?) şi din Chalcedon, o pseudo-autonomă la Lespezi, com. Dobromir, jud. Constanţa, şi din timpul lui Gordian III, la Orşova.

G.P.B.

Bivolari v. Arutela

Bixad, sat în comuna Malnaş (jud. Covasna), pe terit. căruia, lîngă gară, există un promontoriu pe care se află un important centru arheologic. Cercetările întreprinse aici au arătat că în acest loc a existat o bogată aşezare neolitică (cultura → Ariuşd) cu un gros strat de depuneri. Au fost descoperite numeroase vase pictate şi monocrome, precum şi figurine de lut antropomorfe şi zoomorfe. Pe acelaşi loc s-a constatat o locuire → Coţofeni şi una din epoca bronzului (cultura → Sighişoara-Wietenberg). În epoca dacică (sec. 1 î.Hr.–1 d.Hr.) s-a dezvoltat la B. o importantă aşezare unde accesul pe promontoriu a fost barat cu un val şi un şanţ de apărare. Au fost descoperite şi morminte dacice de incineraţie.

Al. Ferenczi, în *ACMIT*, 2, 1926–1928, 244–246; id., în *ACMIT*, 4, 1932–1938, 316–319; Z. Székely, în *Materiale*, 1951, 75–93; id., în *Aluta*, 8–9, 1976–1977, 53, 61.

I.H.C.

Bizanţ v. Byzantion

Bizone (gr. Βιζώνη), colonie gr. pe malul tracic al Pontului Euxin, întemeiată de Mesembria, pe locul unei vechi aşezări crobyze (cca sec. 6 î.Hr.). Evoluţia sa istorică a fost strîns legată de mediul autohton traco-getic, în special de raporturile stabilite cu căpeteniile acestora, a căror ostilitate trebuia adesea potolită cu sume mari de bani, după cum s-a întîmplat în sec. 2 î.Hr., cînd a fost atacată şi asediată de → Zoltes, şeful unei puternice uniuni tribale din S Dobrogei. În 72/71 î.Hr., romanii, sub conducerea lui M. Lucullus Varro, au început campania de cucerire a tărîmului vest-pontic, cucerind şi B. (Eutropius, VI, 10, o menţionează sub numele de *Burziaon*). În sec. 2–3 oraşul cunoaşte o perioadă de înflorire economică aflîndu-se în strînse legături cu Dionysopolis (Balcic, Bulgaria). Un document creştin atestă un lăcaş de cult închinat sfinţilor Cosma şi Damian (E. Kalinka, *Ant. Denkm.*, col. 196, nr. 233; V. Pârvan, *Contribuţii*, 62, nr. 288), iar un altul redă numele lui *Stefanus diakonus*. Numele oraşului, în forma coruptă *Bizoi* mai apare în sec. 7–8 la Geogr. Rav. Oraşul a fost parţial distrus în urma unui cutremur de pămînt (Plin. B., *Nat. hist.*, IV, 44).

Ps. Scym., 757–759; Strab., *Geogr.*, VII, 6, 1; Brandis, în *RE*, III, 551–552; Ch. Danov, în *RE*, *Suppl.*, IX, 1039; Đ.M. Pippidi, *Contribuţii*, 186–221; Gh. Mihailov, *IGB*, I², 35–37; O. Măreulescu, în *An.D.*, 1935, 119 şi urm.

A.R.

Bîlvăneşti, com. în jud. Mehedinţi, pe terit. căreia a fost descoperit (1913), într-un vas de lut ars, un depozit de obiecte de bronz şi fier, aparţinînd seriei Bîlvăneşti-Ghidici din Hallstattul mijlociu (sec. 7 î.Hr.). Depozitul era constituit din piese de îmbrăcăminte şi podoabe de bronz şi din două topoare bipene din fier cu gaură mediană pentru mîner.

Al. Bărcăcilă, în *BCMI*, 1915 (1916), 170–175; id., în *Dacia*, 1, 1924, 295–296; D. Berciu, *APO*, 174–176; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele*, 164.

M.P.D.

Bîrca, com. în jud. Dolj, în marginea de N–E a căreia au fost descoperite (1961–1963) trei tezaure monetare, în cadrul unei aşezări rurale daco-romane. Toate trei cuprind monede imperiale de argint, denari şi antoniniani, din sec. 2–3. Primul tezaur, descoperit în 1961, cuprinde 315 monede, emisiuni de la Marcus Aurelius şi pînă la Gordian III; al doilea, găsit în 1962, este alcătuit din 1921 monede, începînd cu Vespasian şi pînă la Filip Arabul; al treilea tezaur, găsit în 1963, cuprinde 127 monede, emisiuni de la Commodus şi pînă la Herennius. Primele două tezaure sînt puse în legătură cu atacul carpilor din vremea lui Filip Arabul.

C. Preda, în *SCN*, 4, 1968, 175–195; B. Mitrea, în *Dacia*, *N.S.*, 8, 1964, 378.

C.P.

www.mnir.ro

Bîrgăoani, com. în jud. Neamț, pe terit. căreia, în apropierea unei așezări carpice, s-a descoperit întîmplător (în 1965) un tezaur monetar, depus în două vase de lut și cuprinzînd 737 emisiuni de argint, marea majoritate denari romani imperiali de la Nero la Marcus Aurelius (cel mai recent din 179 d.Hr.), o imitație și două drahme bătute în Caesarea din Cappadocia. În satul Bălănești, pe terit. căruia se află de asemenea așezări carpice, s-au descoperit două tezaure monetare: primul, în 1947, cu 12 denari romani imperiali din sec. 1–2 (pînă la Commodus), celălalt în 1958, format din 103 denari de la Vespasian la Commodus (cel mai recent din anul 181).

V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, 253–254, nr. 22 și 30.

E.N.

Bîrlad, oraș în jud. Vaslui, unde în diferite zone au fost semnalate cîteva așezări de la sfîrșitul epocii bronzului caracteristice culturii → Noua. În "Piața Domnească" a fost identificată o așezare Noua, iar în marginea de S–E a orașului, la cca 500 m E de gară, pe locul denumit "Prodana" (grind din albia majoră a Bîrladului), au fost cercetate urmele unei așezări caracteristice etapei Noua II (unde este deranjată de o locuire din perioada feudală timpurie). La 500 m E de oraș, pe terasa inferioară din dreapta Bîrladului, în partea de S–E a locului denumit "Dealul lui Ilie", se găsește o bogată așezare Noua, cu cenușare Zolniki, din care unul a fost cercetat parțial, iar în zona periferică de N–NE a orașului, la cca 3 km V de pîrîul Seaca, pe locul denumit "Valea Seacă", se găsește o a patra așezare Noua, cu cenușare Zolniki conținînd un bogat inventar (A.F.). În apropierea orașului, pe "Dealul Mare", a fost descoperit (1936) un depozit din → Hallstattul B_2 (sec. 9 î.Hr.), aparținînd seriei Fizeșu-Gherlii-Sîngeorgiu de Pădure, constituit atît din obiecte de bronz (unelte și piese de podoabă), cît și din fier (unelte) (M.P.D.). Tot în punctul "Valea Seacă" au fost descoperite și cercetate o așezare și o necropolă dintre cele mai importante aparținînd culturii → Sîntana de Mureș. *Așezarea.* Cercetările arheologice au dus la dezvelirea a 34 de locuințe, dintre care 19 au fost interpretate ca ateliere pentru prelucrarea cornului de cerb, în vederea obținerii în principal a pieptenilor. În perimetrul așezării, atelierele par a se grupa pe nuclee și aparțin a două tipuri, bordeie și locuințe de suprafață, majoritatea din ele prevăzute cu o groapă "scaun de lucru", în care puteau lucra una sau mai multe persoane. Inventarul locuințelor era alcătuit dintr-o cantitate impresionantă de fragmente de corn de cerb în curs de prelucrare, precum și din piese finisate. Au fost descoperite și instrumente care au servit procesului tehnologic: șabloane pentru trasarea arcuirii plăcilor, fîșii de tablă de bronz pentru confecționarea niturilor etc. Din analiza structurii și motivelor ornamentale

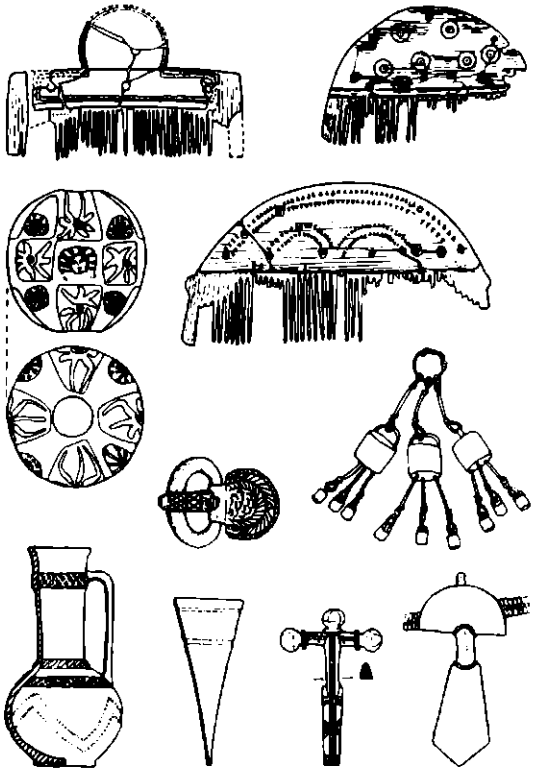

Fig. 47. Bîrlad-Valea Seacă. Piese din necropolă și așezare (sec. 4).

www.mnir.ro

ale pieptenilor, care aparțin tipului din trei bucăți cu mîner semicircular sau în formă de clopot, s-a dedus că pentru realizarea acestora s-au mai folosit ferăstraie, compasuri, rotițe dințate, dălți de diferite mărimi etc. Așezarea se datează, pe baza inventarului descoperit (podoabe, monede, ceramică etc.) în cursul sec. 4. *Necropola.* Cercetată probabil exhaustiv, conține 547 de morminte, dintre care 295 sînt de incinerație, iar 252 de înhumație. Mormintele de incinerație aparțin mai multor variante. Astfel, alături de morminte de incinerație în urne acoperite (cu un vas capac sau fragmente de la mai multe vase) au apărut morminte de incinerație în urne neacoperite. Lor li se adaugă mormintele de incinerație în groapă, în care oasele arse au fost depuse direct în groapă, împreună cu podoabe și piese de port și fragmente ceramice. Uneori fragmentele ceramice lipsesc, alteori au fost depuse numai oasele arse. În unele cazuri acestea au fost acoperite cu fragmente de la un singur vas, alteori au fost depuse pe un pat de cioburi și acoperite cu fragmente de la mai multe vase. În cazuri repetate s-a constatat și arderea secundară (rituală) a fragmentelor ceramice. Gropile mormintelor de înhumație erau orientate mai ales N–S, dar și V–E. Alături de gropi simple, au fost descoperite gropi în trepte, uneori și cu nișă. Uneori în partea de N a gropii funerare au fost depuse fragmente de cărbune. În numeroase cazuri mormintele au fost deranjate și răvășite, poate chiar jefuite din antic. Ca ofrande au fost depuse ovicaprine, ouă sau chiar pește. Inventarul funerar era alcătuit din piepteni din os, cum sînt cei descoperiți în așezare, pandantive (un medalion de aur de la Constantinus II, pandantive semilunare de os, pandantive-miniaturi de piepteni, pandantive aprismatice din corn de cerb), mărgele, dintre care se remarcă un splendid exemplar din sticlă bleu-verzuie, ornamentat cu motive florale și cu o figură umană. Piesele de port sînt reprezentate prin fibule cu portagrafă înaltă, fibule cu piciorul întors pe dedesubt, fibule cu butoni în formă de ceapă, apoi catarame simple sau cu placă semicirculară, dintre care una, de argint, este aurită. Lor li se adaugă brățări din corn de cerb. Un loc important în cadrul inventarului funerar îl ocupă paharele de sticlă și mai ales bogatul material ceramic. Este prezentă ceramica lucrată cu mîna, prin oale borcan sau cești dacice. Ceramica lucrată la roată se prezintă într-o mare varietate tipologică. Astfel, ceramica zgrunțuroasă ornamentată cu incizii este ilustrată prin străchini, oale cu și fără torți etc. Într-o mare varietate se înfățișează și ceramica cenușie din pastă fină, decorată cu ornamente lustruite. Alături de căni cu cioc, apar străchini, oale cu două torți sau simple de diferite mărimi, castroane cu trei torți etc. Mai slab reprezentată ceramica de import (amforete sau amfore). Ritul și ritualul funerar împreună cu inventarul mormintelor asigură datarea necropolei în cursul sec. 4. Datarea ei în prima jumătate a sec. 5 pare mai puțin probabilă. Din punct de vedere etnic atît în necropolă cît și în așezare, se poate identifica, alături de o componentă goto-sarmatică și o componentă daco-carpică, aparținînd populației autohtone (R.H.).

N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Așezări*, 313; S. Haimovici, în *AM*, 2–3, 217–233; M. Petrescu-Dîmbovița, în *Dacia, N. S.*, 2, 1958, 59–67; id., *Depozitele*, 144–145; id. *Die Sicheln*, 150; V. Palade, în *Studii și Comunicări de Istorie a Civilizației populare din România*, 1, 1981, (Sibiu), 179–215; id., în *Dacia, N.S.*, 24, 1980, 223–253, id., în *Materiale*, Tulcea, 1980, 407–416; *ibid.*, București, 1983, 398-406.

A.F.; M.P.D. și R.H.

Bîrlălești, sat în comuna Epureni (jud. Vaslui), în apropierea căruia se găsesc mai multe obiective arheologice. Pe malul drept al pîrîului Florența, la locul numit „Stanția" se află o stațiune eneolitică, ridicată cu cca 6 m deasupra luncii mlăștinoase din preajmă. Săpăturile destul de limitate au dus la descoperirea unor materiale de aspect → Stoicani-Aldeni. La cca 2 km mai la S de această stațiune, pe malul Ciomaga a fost descoperită o stațiune aparținînd culturii → Cucuteni A, fără să se poată stabili nici un fel de raport între cele două așezări (S.M.-B.). Au mai fost descoperite bogate resturi de ceramică, plastică și unelte geto-dacice din sec. 3 î.Hr., 1 d. Hr. și din sec. 2–3, un interesant cuptor

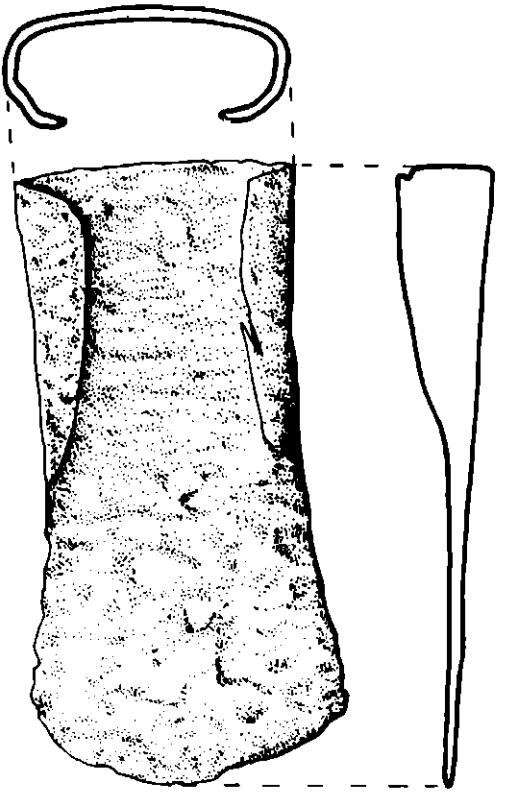

Fig. 48. Otic de fier descoperit în așezarea de tip Dridu de la Bîrlălești.

www.mnir.ro

de ars oale, precum şi numeroase fragmente ceramice din sec. 4. O importanţă aparte prezintă urmele ceramice lucrate cu roata şi cu mîna, datînd din sec. 5–7, precum şi obiectele de podoabă din bronz şi argint (fibulă romano-bizantină, aplice, inel etc.), ca şi resturi de amfore romano-bizantine din aceeaşi vreme. Tot aici a fost cercetată şi o întinsă aşezare, cu mai multe niveluri de locuire, din sec. 9–11. Au fost scoase la iveală 25 de locuinţe de suprafaţă (majoritare) sau adîncite în pămînt, prevăzute cu vetre de lut sau cuptoare construite din piatră. Inventarul locuinţelor era constituit din ceramică lucrată cu roata şi cu mîna, precum şi diferite unelte (D.G.T.).

C. Cihodaru, R. Vulpe, R. Petre, Şt. Kiss, în *SCIV*, 2, 1951, 1, 222–225; D.G. Teodor, în *SCIV*, 21, 1970, 1, 112–113; G. Coman, *Stăruinţă, continuitate*, 127–130.

S.M.-B şi D.G.T.

Bîrsa, com. jud. Arad, unde a fost descoperit (1862) pe valea Inicu, lîngă Crişul Alb, un tezaur monetar din care se cunosc 28 denari romani republicani din perioada 149–48/47 î.Hr. şi o imitaţie.

M. Chiţescu, *RRCD*, 116–120, nr. 20.

E.N.

Bîrseşti 1. Sat în com. Mihăeşti (jud. Vîlcea) pe terit. căruia au fost descoperite urme de locuire aparţinînd bronzului timpuriu (cultura → Glina) şi dezvoltat (cultura → Verbicioara) şi primei epoci a fierului (Hallstatt) (G.B.). **2.** Com. în jud. Vrancea, unde a fost cercetată o necropolă tumulară de incineraţie din perioada tîrzie şi prima epocă a fierului (→ Hallstatt *D*) (650–500 î.Hr.). Cenuşa morţilor şi inventarul funerar (vase, arme, podoabe) erau depuse direct pe suprafaţa solului, deasupra ridicîndu-se o movilă din pămînt şi pietre. Printre vasele din morminte, specifice Hallstattului *D*, s-au găsit două străchini cenuşii lucrate la roată. Este prima apariţie de acest fel într-un mediu hallstattian. Au mai fost găsite pumnale de tip scitic (*akinakes*) şi topoare de fier, vîrfuri de săgeţi, o aplică cruciformă şi fibule de bronz, precum şi perle de sticlă. Unele obiecte de metal arată clar influenţa scitică. Pe baza inventarului funerar s-au putut deosebi în necropola de la **B.** două etape de înmormîntări corespunzătoare primelor două faze ale grupului cultural → Ferigile. **3.** Grup cultural getic din Hallstattul tîrziu definit pe baza descoperirilor din necropola de la **B.** specific zonei deluroase de la curbura Munţilor Carpaţi. A cuprins însă un spaţiu mai mare de la Dunărea de Jos fiind documentat şi în Dobrogea. Grupul **B.** prezintă elemete comune (rit, ritualuri, inventar) cu grupul Ferigile din regiunea subcarpatică a Munteniei şi Olteniei, grup definit pe baza descoperirilor din necropola tumulară de la Ferigile (jud. Vîlcea). *Complexul cultural Bîrseşti-Ferigile* a avut un fond genetic comun respectiv cultura → Basarabi din Hallstattul mijlociu (S.M.)

G.. I. Petre, în *Materiale*, 9, 1970, 474; id., în *Buridava*, 2, 1976, 14; S. Morintz, în *Materiale*, 3, 1956, 219–224; 5, 1959, 355–360; 6, 1959, 231–235; 7, 1961, 201–206; id., în *Dacia*, *N.S.*, 1, 1957, 117–132.

G.B. şi S.M.

Bîtca Doamnei, înălţ. (cca 457 m alt.) în marginea de V a munic. Piatra-Neamţ, prelungire spre N a Muntelui Doamnei, unde cercetări arheologice sistematice (întreprinse în 1928, 1957 şi 1962–1985) au scos la suprafaţă urme de locuire din neoliticul mijlociu (Cucuteni A), din epoca bronzului (Monteoru) o cetate dacică şi una medievală (sec. 13–14). Cetatea geto-dacică (sec. 1 î.Hr. – 1 d.Hr.) ocupă platoul de deasupra, de formă elipsoidală, cu dimensiunile de 110 x 170 m, amenajat prin netezirea terenului şi a stîncii şi ridicarea de ziduri de piatră cioplită pentru susţinerea pămîntului terasat. Pe latura de V au fost amenajate trei terase, ultima fiind prevăzută şi ea cu zid de susţinere. Accesul spre cetate se făcea dinspre S, pe o şa tăiată de trei şanţuri. Descoperirea cea mai însemnată făcută pe platou o constituie aliniamentele de tamburi de piatră ale unui sanctuar dacic, cu două niveluri etajate, şi nu a două sanctuare cum se crezuse la început. Aliniamentele, similare celor descoperite în cetăţile din zona Munţilor Orăştiei, au patru şiruri de tamburi, aşezaţi la 1,90 m distanţă unul de celălalt. Atît pe platou, cît şi pe cele trei terase s-au găsit urme de locuinţe rectangulare, cu temelii de piatră şi pereţi din lemn, acoperiţi cu lipitură de lut amestecată cu pleavă. Una dintre cele mai mari clădiri, probabil cu mai multe încăperi, s-a găsit pe platoul superior. O primă categorie de descoperiri o formează uneltele de fier, printre care se numără: brăzdare de plug, nicovală, daltă, teslă, sfredel, foarfeci, cuţite etc. Lor li se adaugă şi următoarele obiecte de metal: vîrfuri de lance şi săgeţi, pinteni, piroane, crampoane, toate din fier, fibule de argint şi bronz, inele de bronz, unul de aur, cu extremităţile în formă de cap de şarpe, vas de bronz de import, diferite obiecte de os, fîşniţe rotative de tuf vulcanic şi două monede de argint, o drahmă din Dyrrhachium şi un denar roman republican din 91 î.Hr. Ceramica este reprezentată de vase lucrate cu mîna şi cu roata. Din prima categorie fac parte: vase tip sac sau borcane, decorate cu brîu alveolar, butoni şi linii incizate, ceşti dacice etc. În rîndul celei de a doua categorii se remarcă fructiere cu picior, căni bitronconice, străchini, castroane, urcioare, borcane, boluri, vase de provizii şi cîteva fragmente ceramice de import elenistico-romane. Cetatea de pe **B.D.** se înscrie în rîndul centrelor geto-dacice întărite de tip *oppidum* din sec. 1 î.Hr. – 1 d.Hr., similare, din mai multe puncte de vedere, celor din zona Munţilor Orăştiei, fără să se ridice însă la monumentalitatea acestora. Genul de amenajare a teraselor, tipul de sanctuar, de locuinţe şi natura descoperirilor în general sînt identice cu cele din centrele dacice din aceeaşi epocă, constituind o nouă dovadă a unităţii civilizaţiei geto-dacice. Cetatea de la **B.D.** este identificată ipotetic cu → Petrodava menţionată de geograful Ptol. (III, 8, 4).

N. Gostar, *Cetăţi dacice din Moldova*, 1969, 9–12; V. Mihăilescu-Bîrliba, în *Sinteză informativă, ASSP, Ştiinţe sociale şi politice în România*, 1984.

C.P.

www.mnir.ro

Blaj, oraș în jud. Alba, pe terit. căruia s-au făcut importante descoperiri arheologice. Astfel, pe dealul „Hula" o necropolă din → Hallstattul tîrziu, aparținînd grupului cultural → Ciumbrud. Au apărut în repetate rînduri morminte de înhumație dintre care o parte au fost cercetate sistematic. Scheletele se aflau în poziție întinsă și, mai rar, chircită, fiind orientate unele E–V, altele V(NV)–E. Inventarul constă din ceramică, podoabe (perle din pastă caolinoasă, scoici din specia *Cypraea moneta*, inele de buclă cu capete conice și aplici din foiță de aur), fusaiole și un cuțitaș de fier. Doar într-un singur mormînt s-au găsit arme: zece vîrfuri de săgeți din bronz și din os, cu două și trei muchii și un vîrf de lance de fier. Aici ar fi existat și o construcție funerară din lemn și piatră, conținînd mai multe schelete, considerată ca fiind mormîntul unei căpetenii. Profilele unora dintre vasele pîntecoase, ca și tipul arhaic al vîrfurilor de săgeți, îngăduie situarea necropolei de la B. printre descoperirile mai timpurii ale grupului Ciumbrud. Ea se poate data în principal din a doua jumătate a sec. 7 î.Hr., continuînd eventual și în veacul următor (A.V.). Tot pe terit. orașului în curtea unei case din str. 30 Decembrie s-au descoperit întîmplător (1956), mai multe vase lucrate la roată și cu mîna (specific indigene, de factură vest-La Tène), iar vasele lucrate cu mîna păstrează multe caractere morfologice proprii veselei Hallstattului final, deși olăria asociată, la roată, indică datarea certă în La Tène-ul mijlociu respectiv sec. 3 î.Hr. (V.Z).

M. Moga, în *Apulum*, 1, 1939–1942, 72; V. Vasiliev, în *Apulum*, 10, 1972, 1; id., în *AMN*, 9, 1975, 65; I.H. Crișan, în *ActaMN*, 1, 1964, 87–90; Vl. Zirra, în *Dacia*, N.S. 1971, 182–189.

A.V. și V.Z.

Blandiana, com. în jud. Alba, pe terit. căreia s-au descoperit importante vestigii arheologice datînd din neolitic și pînă în sec. 11–12. În punctul "La Brod", situat pe malul drept al Mureșului, cu ocazia cercetărilor din 1961–1962 și 1981–1982, s-a descoperit o așezare locuită mai întîi în epoca neolitică (cultura → Tisa), apoi în perioada de trecere de la epoca eneolitică la epoca bronzului (cultura → Coțofeni) și din epoca bronzului (cultura → Sighișoara-Wietenberg) și în prima epocă a fierului (Hallstatt *C*) (I.H.C.). De menționat un important depozit de obiecte din bronz din Hallstattul mijlociu (sec. 7 î.Hr.) constituit dintr-un celt, fibule-ochelari, brățări și pandantive semilunare, toate din seria Vințu de Jos-Vaidei (M.P.D.). Tot aici a fost descoperit un mormînt dacic de incinerație (sec. 2–1 î.Hr.), din inventarul căruia făceau parte: un pumnal cu lamă curbă *(sica)*, o zăbală, un vîrf de lance, o cataramă, toate de fier, și un vas de lut lucrat cu mîna. În dreptul vărsării pîrîului Blandianei, pe același mal drept al Mureșului, a fost cercetată o așezare cu bordeie din sec. 9–10 și două necropole, prima de incinerație și a doua de înhumație. Mormintele de înhumație aveau ca inventar: vase de tip borcan, amfore, cercei de bronz, cataramе, piese de harnașament etc. Așezarea și cimitirul au fost atribuite populației vechi românești și puse în legătură cu voievodatul român ce-și avea centrul la → Bălgrad (I.H.C.). O descoperire întîmplătoare (1974), lîngă firma zootehnică a scos la suprafață un grup de vase La Tène, care după toate probabilitățile provin dintr-o necropolă încă necercetată. Atît cele trei recipiente lucrate la roată (un vas-carafă, altul piriform și un castron înalt) cît și o căniță, cu toarte supraînălțate, lucrate cu mîna, sînt forme frecvent întîlnite în necropolele celto-indigene din Transilvania în sec. 3–2 î.Hr. În 1983, s-a descoperit tot întîmplător, un alt vas la masă, bitronconic, decorat pe pîntece cu rețele și arcuri semilunate, ștampilate. Două torți puțin arcuite unesc buza vasului de pîntec, redînd plastic corpul unui bărbat și al unei femei. Astfel de torți antropomorfe sînt rare pe vasele La Tène, atît în V cît și în E Europei, fiind pînă în prezent primul exemplar de acest fel descoperit în V României. Datorită unor analogii cu reprezentări similare din Ungaria și Serbia vasul de la B. se datează la sfîrșitul La Tène-ul timpuriu (jumătatea sec. 3 î.Hr.) (V.Z.) Pe același mal stîng al Mureșului, în punctul "Lunca Fermei", au fost descoperite vestigii dacice (sec. 1 î.Hr.–1 d.Hr.) și s-au dezvelit urme ale unor edificii romane. Numeroase vestigii romane (morminte, capitele de coloane, ceramică etc.) s-au găsit întîmplător în vatra satului și în alte puncte. S-au identificat și urmele drumului roman dintre Sarmizegetusa și Apulum. Vestigii ale unei bogate așezări romane rurale pe cale de urbanizare au fost descoperite cu ocazia săpăturilor din 1888 și 1948 în punctul "Țeligrad", situat pe o terasă la S-V de sat. S-au găsit urme de clădiri și cărămizi, ceramică, sculpturi, inscripții (*CIL*, III, 12561), monede, obiecte de bronz etc. În apropiere, în punctul "În Vii", cu ocazia săpăturilor din 1961–1962 a fost descoperit un mormînt scitic (sec. 5 î.Hr.) de incinerație cu un inventar relativ bogat (brățări, cuțit, vîrfuri de săgeți și de lance, un vas de lut). Importantă rămîne așezarea rurală romană *(mansio)* (Tab. Peut. și Geogr. Rav./IV, 7). Unii cercetători au identificat-o cu așezarea situată pe terit. com. Vințu de Jos, pe malul Mureșiului, în zona de vărsare a pîrîului Pian, unde s-au descopeit substrucții de clădiri, statui, reliefuri, inscripții (*CIL*, III, 7798=6244, 144473, 8064), cărămizi cu ștampila *leg. XIII Gemina*, obiecte mărunte etc. Alți cercetători o localizează chiar pe terit. com. B. unde pe ambele maluri ale Mureșului, dar mai ales pe malul drept s-au descoperit bogate vestigii romane (substrucții de edificii, cărămizi, țigle ceramică, sculpturi, inscripții – *CIL*, III, 112561) obiecte de bronz etc. Numeroase vestigii romane au fost descoperite și în vatra satului. N-ar fi exclus să fie vorba de una și aceeași așezare rurală cu început de urbanizare care să se fi extins pe terit. ambelor localități de azi, Vințu de Jos și Blandiana (I.H.C.).

M. Roska, *Rep.*, 162–163, n. 98 și 47, nr. 181; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*, 162; I.Al. Aldea, în *Apulum*, 14, 1976, 415–420; K. Horedt, în *Dacia, N.S.* 10, 1966; N. Vlassa, în *SCIV*, 15, 1964, 361; K. Horedt, în *SCIV*, 2, 1951, 192–194; id., în *SCIV*, 13, 1962, 212, nr. 93; id., *Dacia, N.S.*, 10, 1966, 276–285, 287–289; V. Moga, în *Marisia*, 6, 1976, 95–99; H. Ciugudeanu în *ActaMN*, 17, 1980, 425–432; C. Patsch, în *RE*, III, 555; K. Horedt, *Dacia, N.S.*, 10, 1966, 262; D. Tudor, *Or. Trg. Sate.* 135; I.H. Crișan, în *ECR*, 137.

M.P.D.; V.Z. și I.H.C.

www.mnir.ro

Blejești, com. în jud. Teleorman, în apropierea căreia, pe malul "Gîrlei satului", se află o așezare neolitică de tip → *tell*, cu un strat de cultură de 2,5 m grosime. Prin săpăturile din 1948 s-au descoperit la bază cîteva cioburi → Boian, iar în rest s-au delimitat trei straturi corespunzătoare la trei așezări din timpul fazelor → Gumelnița *I*, *II* și *III*. Materialele din faza Gumelnița *I* redau unele elemente de tradiție Boian. În cursul fazei Gumelnița *II* s-a format un strat de aproape 2 m grosime cu două niveluri. În acest strat s-au dezvelit resturile unei locuințe de suprafață, rectangulară, cu podea platformă, cu vatra într-un colț. Tot inventarul a fost prins sub dărîmăturile pereților arși. S-au găsit diferite vase, unelte, cîteva figurine și altele. Cu prilejul săpăturilor s-a descoperit și un mormînt de incinerație din prima epocă a fierului, din categoria celor numite "cu puț" aparținînd culturii → Basarabi.

D. Berciu, în *Materiale*, 2, 1956, 544–562.

E.C.

Blidaru, platou situat la SV de com. Orăștioara de Sus (jud. Hunedoara), la alt. de 705 m, unde se află ruinele cetății dacice cu același nume, integrată în principalul nucleu al sistemului defensiv antiroman din zona Munților Orăștiei. Cetatea se compune din două părți, ambele înconjurate de ziduri lucrate de piatră fasonată. Prima parte, respectiv prima cetate, în ordine cronologică, are forma unui trapez neregulat, fiind prevăzută la colțuri cu cîte un turn. Intrarea se făcea prin turnul de S-V. În interior se mai află un turn-locuință din piatră și lemn. Partea a doua, construită ceva mai tîrziu, poate chiar în intervalul dintre cele două războaie daco-romane, reprezintă de fapt o extindere a celei dintîi, la nivel inferior, forma acesteia fiind un poligon neregulat. Latura de N a celei de a doua cetăți este dublată de un alt zid din pietre obișnuite, nefasonate, între cele două construcții obținîndu-se un fel de încăperi, parterul acestora fiind utilizat drept depozit, iar partea superioară ca platformă de luptă. În zidurile acestei a doua părți sînt cuprinse și două turnuri, unul dintre ele fiind contemporan cu prima cetate. În cuprinsul celor două turnuri s-au descoperit mai multe vase mari de provizii. În partea de N–NV a întregului complex se află o cisternă pentru apă, constînd dintr-o cameră patrulateră, subterană la 5 m sub nivelul antc. avînd dimensiunile de 6,20 x 8 m. Zidurile ei, care sînt duble, pe alocuri chiar întreite, au fost tencuite cu un mortar special. Cisterna a fost prevăzută cu o boltă din piatră de calcar. În apropierea cetății, în punctul "Pietroasa lui Solomon", s-a descoperit un sanctuar patrulater cu aliniamente de baze de coloane din piatră. Cetatea de la B., cu un caracter strict militar, a reprezentat un important obstacol în fața atacurilor venite dinspre N.

C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, 5, 1954, 1–2, 125–136; 6, 1955 1–2, 219–228; C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, *Sarmizegetusa*, București, 1960, 22–24.

C.P.

Boarta, sat în com. Șeica Mică (jud. Sibiu), pe terit. căruia au fost descoperite și cercetate mai multe obiective arheologice importante: A). Pe dealul numit "Cetățuia" – de formă triunghiulară și cu pante terasate au fost scoase la iveală urmele unei locuiri sporadice din vremea → culturii Petrești, cu ceramică pictată, și resturile unei așezări → Coțofeni din faza a *III*-a de evoluție. Acestei ultime culturi îi aparțin mai multe locuințe de suprafață și bordeie din care s-a recoltat o mare cantitate de material arheologic: ceramică îndeosebi, unelte și arme din piatră și os. În materialele așezării Coțofeni se reflectă influențe → Kostolac și → Schneckenberg *B*, dovezi ale unui raport de contemporaneitate cu ele. B). În hotarul satului, în punctul numit "Ocîniuri" s-a descoperit o așezare dacică din perioada provinciei romane Dacia. C). În punctul "Pîrîul zăpezii-Șoivan" s-a săpat un cimitir ptefeudal din sec. 8.

S. Dumitrașcu, G. Togan, în *ActaMN*, 8, 1971, 423–437.

P.R.

Bobaița, sat în com. Malovăț (jud. Mehedinți), la S de care, spre Colibași, la locul numit "La cetate", se află o impresionantă cetate dacică, înconjurată pe trei părți de "Apa morilor" și de pîrîul Malvelița. Se află pe un pinten scurt al înălțimii ce duce spre interiorul Podișului Mehedinți. Este înconjurată de trei mari valuri de pămînt, lăsînd la mijloc un platou (acropolă) de formă circulară. Sondajul de informare din 1934 (D. Berciu) a dat la iveală cîteva fragmente ceramice La Tène dacice tîrzii, pe acropolă multă cenușă, cărbuni, chirpici ars. Cetatea era în legătură cu aceea de la → Drobeta (depărtare 15 km) și a fost părăsită și (distrusă) în cursul primului război daco-roman (101–102 d.Hr.), cînd terit. de la N de Dunăre, pînă spre înălțimile de cetatea de la B., au căzut sub stăpînirea romană. Cetatea a fost folosită doar o scurtă perioadă de timp. Ea va fi fost reședința unei garnizoane militare.

D. Berciu, *APO*, 202, fig. 250.

D.B.

Bobda, sat în com. Cenei (jud. Timiș), pe terit. căruia s-au descoperit o necropolă plană de incinerație. Ceramica din morminte atestă două faze de înmormîntări. Prima se caracterizează prin urne și cești asemănătoare celor din faza a doua a necropolei de la → Cruceni. Pentru faza a doua de la B. se remarcă vasele mari bitronconice cu proeminențe conice, ornamentate cu caneluri în ghirlande, cestile cu torți supraînălțate și strachinile cu interiorul canelat în formă de stea. Asemenea vase au analogii în Hallstattul timpuriu (H_A) de tip → Susani. Acestui orizont cronologic îi aparține și un fragment de brățară de fier. Materialul inedit se află în Muz. Timișoara.

M. Moga, în *RevMuz*, 1, 1964, 3, 296; K. Horedt, în *SCSibiu*, 13, 1967, 148 și urm.; I. Stratan, A. Vulpe, în *PZ*, 52, 1977, 55.

S.M.

Bocșa, oraș în jud. Caraș-Severin, în apropierea căruia au fost descoperite importante obiective arheologice. A). La SE de B. Montană se ridică "Dealul Coltan" de pe care s-au cules fragmente ceramice → Coțofeni încă de la sfîrșitul sec. trecut, astfel încît stațiunea a intrat de timpuriu în literatura

www.mnir.ro

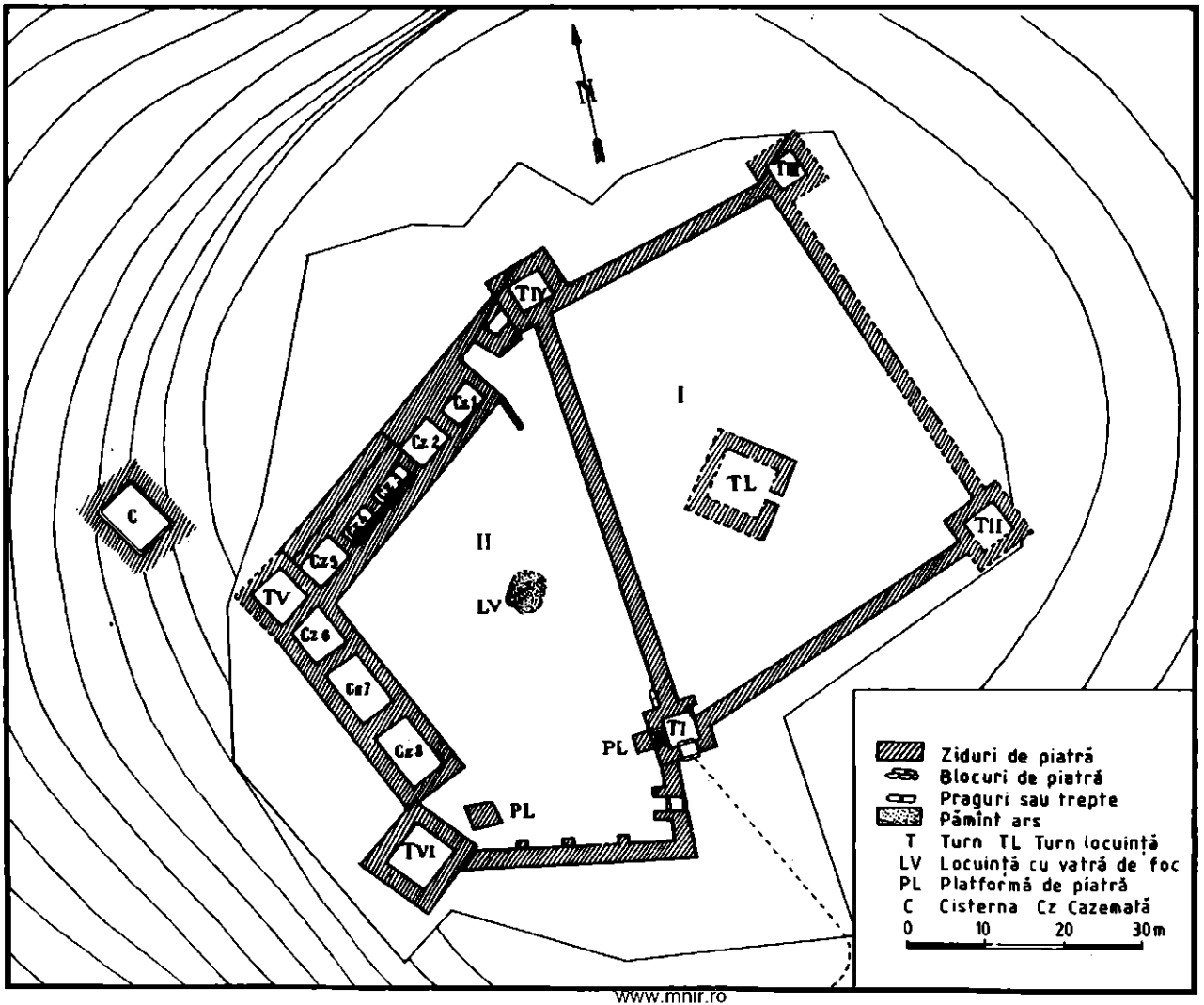

www.mnir.ro

Fig. 49. Blidaru. Planul cetății.

de specialitate, iar materialele sînt păstrate în muzeele din Reşiţa, Budapesta şi Viena. Aşezarea Coţofeni de la Colţan se înscrie în rîndul acelora în care componenta → Kostolac este prezentă în egală măsură ca şi cea Coţofeni, astfel încît ea este una dintre aşezările caracteristice ale variantei bănăţene a culturii Coţofeni. De la Colţan provine îndeosebi o bogat şi cu gust ornamentată ceramică, numeroase unelte de os şi piatră, un topor plat de aramă şi un pumnal din bronz cu arsen. La poalele dealului s-a descoperit de altfel şi un depozit de bronzuri ale grupei → Cincu-Suseni. B). O altă aşezare a purtătorilor culturii Coţofeni a fost descoperită la 300 m N de cantonul Şmida Veche de la B., pe dealul "Gruiul Cetăţii". Aşezarea aparţine fazei tîrzii a culturii Coţofeni, avînd o puternică componentă Kostolac. C). Pe terit. B. Române, în punctul "Cetăţuica" de pe valea Vernicului s-a descoperit încă o aşezare Coţofeni-Kostolac. Un depozit de bronzuri s-a descoperit într-un loc neprecizat de pe terit. oraşului, iar pe "Dealul Mare" s-a aflat un cimitir de incineraţie → hallstattian (P.R.). Tot la B. Română s-a descoperit un tezaur format din 119 monede romane imperiale. Doi → denari erau de la Vespasian, după care urmează denari şi → antoninieni de la → Hadrian pînă la → Traianus Decius. Îngroparea tezaurului s-a putut produce cu ocazia unui atac al dacilor liberi în vremea precedînd dezastrul de la Abrittus (251 d.Hr.), fără ca o dată ceva mai tîrzie să fie cu totul exclusă (G.P.B.).

P. Roman, *Cultura Coţofeni*, Bucureşti, 1976, 80; R. Petrovsky, în *Banatica*, 2, 1973, 388–397; R. Petrovsky, Şt. Cădariu, în *Banatica*, 5, 1979, 47, 63, 66; M. Gumă, C. Secăriu, în *Banatica*, 6, 1981, 59–95; D. Pmtase, în *Problema continuităţii*, 85.

P.R. şi G.P.B.

Bod, com. în jud. Braşov, unde, la locul numit "Dealul Popilor" aflat pe malul Oltului a fost cercetată prin mici sondaje o staţiune aparţinînd complexului cultural → Arinşd-Cucuteni cu ceramică pictată atît bi cît şi tricrom. Destul de probabil ea se încadrează în etapa Cucuteni A_2. Pe terit. com. au mai fost descoperite fragmente ceramice Schneckenberg şi daco-romane din sec. 4. d.Hr.

H. Schroller, *Die Stein – und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1933, 38-63.

S.M.-B.

Bodrogkeresztúr, cultură din → eneoliticul mijlociu (începutul milen. 3. î.Hr.), denumită astfel după un cimitir de pe Bodrogul inferior (Ungaria), cu largă arie de răspîndire la apus de Munţii Apuseni (în V României, jumătatea de E a Ungariei – cu maximă densitate în lungul Tisei, Slovacia răsăriteană îndeosebi, părţi din NE Serbiei). Prin aspecte de tip → Reci şi → Gomeşti, acest fenomen – etapă importantă a unui proces de unificare a culturilor eneolitice locale aflate sub presiunea populaţiilor de origine nord-pontică – cuprinde şi interiorul arcului carpatic, ajungînd, la un moment dat, să se interferezeu aria triburilor → Cucuteni, chiar la E de Munţii Carpaţi. În lungul Dunării, cultura B. este documentată printr-un cimitir la → Ostrovu Corbului care reflectă atît momentul de constituire a noii culturi – prin preluarea şi prelucrarea unor bunuri de cultură sălcuţene de către grupe Tiszapolgár întîrziate – cît şi principalele trepte ale evoluţiei sale. Cultura B. este cunoscută mai ales prin cimitire în care s-au săpat peste 700 morminte. Unele dintre ele cuprind peste 100 morminte cu schelete în poziţie chircită, culcate pe spate, orientate E–V sau invers. S-au găsit şi morminte cu două sau trei schelete a căror interpretare este contradictorie. Inventarul mormintelor este compus din vase de lut, iame sau săgeţi de silex, topoare de piatră sau de cupru cu două braţe şi tăişuri dispuse cruciş, podoabe de scoici, cupru sau aur, hrană pentru "lumea de dincolo" constînd din bucăţi de carne de bovine, ovicaprine sau porcine. În partea nordică a ariei de răspîndire s-au găsit şi cîteva morminte de incineraţie. Structura antropologică a celor îngropaţi este asemenea aceleia din cimitirele → Româneşti (Tiszapolgár): protoeuropizi şi mediteranoizi, dar sînt şi cimitire în care tipul somatic mediteranean, gracil, este dominant, fapt care implică şi aporturi de populaţie sudică. Comunităţile culturii B. erau formate din grupuri cu un număr restrîns de indivizi: frecvent 15–20, maximum 30–40, astfel încît aşezările lor sînt de mici dimensiuni, greu sesizabile şi slab cercetate, fapt ce îngreunează studiul activităţii lor economice. Datele despre cultivarea plantelor sînt reduse: cîteva rîşniţe primitive şi posibilitatea ca topoarele de cupru cu braţele dispuse cruciş să fie folosite ca săpăligi. Creşterea animalelor juca un rol important şi, după ofrandele găsite în morminte, creşteau bovine, ovicaprine şi porcine. Vînatul era, de asemenea, dezvoltat. În economia unora dintre comunităţile B., care au continuat tradiţia locală, deja bogată, şi au fost receptive la noi influenţe sudice, prelucrarea metalelor (aur, cupru), trebuie să fi avut pondere aparte. Analiza obiectelor din inventarul mormintelor a arătat atît o clară diferenţiere a activităţilor între sexe cît şi poziţia deosebită pe care o deţineau unii membri ai comunităţilor. Aceştia din urmă au un inventar funerar bogat în comparaţie cu majoritatea mormintelor. Astfel, la Ostrovu Corbului (jud. Mehedinţi) unul dintre morminte avea 7 vase, ofrande de carne, şiraguri de perle de scoică şi bumbi de aur, în timp ce multe morminte nu aveau nici un obiect de inventar. Continuatoarea directă, la V de Munţii Carpaţi, a culturii Româneşti (Tiszapolgár), cultura B. se va integra treptat într-un şi mai vast proces de uniformizare culturală care se întinde din ţinuturile Metohiei şi NV Bulgariei la S, pînă în Slovacia la N, de la Dunărea mijlocie, la V, şi pînă la Carpaţii Orientali şi Oltul inferior, la E. Cronologic, ea este mai nouă decît etapele timpurii ale culturii → Sălcuţa, decît cultura Tiszapolgár şi orizontul de tip → Decea Mureşului-Csongrád, dar mai veche decît apariţia şi extinderea fenomenului Sălcuţa IV-Herculane-Cheile Turzii-Hunyadi halom–Vajska La•ðany în ţinuturile care au aparţinut cîndva de aria sa de răspîndire.

P. Pátay, în *BerRGK*, 55, 1974, 1, Berlin, 1975, 1–71; C. Kacsó, în *SCSatuMare*, 1969, 49–56; Gh. Lazarovici, în *Istro•ivanja*, 5, 1976, Novi Sad, 80–82;

www.mnir.ro

P. Roman, în *SCIVA*, 32, 1981, 1, 25–26; id., în *Dacia, N.S.*, 27, 1983, 1–2, 208–209.

P.R.

Bogata 1. Sat în com. Grădiştea (jud. Călăraşi), în apropierea căruia pe malul de V al lacului Gălăţui, cercetări arheologice (1953–1955) au scos la suprafaţă un complex aparţinînd culturii Boian (faza Giuleşti). De remarcat două gropi: una de bordei de formă ovală (cu vatra la capătul de S) şi alta mare, la S, unde pămîntul de umplutură era amestecat cu numeroşi bulgări mari şi mici de lipitură arsă provenind din resturile unei locuinţe de suprafaţă, cu podea platformă. Printre materialele găsite se află diferite unelte de silex, cîteva topoare plate de piatră, ceramică cu ornamente excizate şi incrustate cu materie albă şi 2 figurine antropomorfe. Una dintre ele, aproape întreagă, redă un pursonaj feminin îmbrăcat într-o rochie lungă şi largă la poale. Complexul prezintă multe analogii cu cel descoperit în punctul "La Slom", de pe malul fostului lac Greaca. La S de punctul amintit au fost găsite două bordeie izolate, cu groapă de formă ovală, prelungă, cu cîte o vatră spre o extremitate, ambele din faza Vidra a culturii Boian. La S–V de sat, în luncă a fost descoperită şi o aşezare de tip Gumelniţa, în mare parte distrusă, şi cîteva descoperiri din neoliticul epocii fierului (E.C.). 2. Com. în jud. Mureş, unde în fostul sat Bogata de Mureş s-a descoperit în 1904 unul din cele mai mari tezaure monetare din Dacia preromană, format din cca 800 → tetradrahme din → Thasos, poate şi imitaţii. Îngroparea sa s-ar putea plasa în primul sfert al sec. 1 î.Hr. (G.P.B.).

N. Anghelescu, în *SCIV*, 6, 1955, 1–2, 318 şi 319; E. Comşa, în *Materiale*, 5, 1959, 115–121; *IGCH*, 635; C. Moisil, în *BSNR*, 10, 1913, 20, 64, nr. 28.

E.C. şi G.P.B.

Bogaţi com. în jud. Argeş, unde a fost descoperit (în 1913) un tezaur monetar compus din → tetradrahme → Macedonia Prima şi cîteva tetradrahme din → Thasos.

IGCH, 513.

G.P.B.

Bogdăneşti 1. Com. în jud Bacău, în marginea de SE a cărei, pe platoul promontoriului "Todoscanu", au fost găsite vestigii ale unor aşezări aparţinînd culturii → Folteşti *II* (bronz timpuriu) şi → Monteoru (bronz mijlociu). Prima aşezare, prevăzută cu un şanţ de apărare era concentrată către zonele marginale ale platoului. Aici au fost descoperite locuinţe de tip bordei, vetre şi gropi, cu resturi menajere, din inventarul cărora fac parte: unelte din piatră şi os (topoare, cuţite curbe, cosoare, dălţi, împungătoare), precum şi fragmente ceramice provenind de la vase înrudite tipologic cu acelea specifice culturilor → Schneckenberg (faza A) şi → Glina. În aşezarea Monteoru de la B., au fost determinate cinci niveluri de locuire (trei aparţinînd fazei I_{C1} şi două fazei I_{C2} în care au fost semnalate resturile locuinţelor de suprafaţă şi incidental a cîtorva bordeie, anexe şi gropi etc. Menţionăm că alături de fragmentele ceramice specifice culturii Monteoru I_{C3} etapa întîi, s-au identificat şi fragmente de tip → Jigodin, → Costişa → Wietenberg. Amintim de asemenea, că în faza de început aşezarea a fost prevăzută cu un şanţ de apărare. La cca 300 m V de cetăţuia "Todoscanu", pe platoul terasei superioare a Oituzului, denumită "Dealul Balica", se găsesc urmele unei aşezări aparţinînd fazei Monteoru I_{C3}, precum şi sporadice resturi de locuire din sec. 3 d.Hr. De asemenea, în marginea vestică a satului, în punctul "Podeac" (un mic promontoriu, desprins din terasa superioară a Oituzului), au fost semnalate resturi de locuire neolitice (Cucuteni) şi din epoca bronzului (Monteoru) (A.F.). 2. Sat în com. Fălciu (jud. Vaslui), pe terit. căruia s-a descoperit o mare necropolă birituală (54 morminte de incineraţie şi 92 de înhumaţie) aparţinînd culturii → Sîntana de Mureş (sec. 4 d.Hr.). Gropile mormintelor de înhumaţie erau de formă rectangulară, cîteva din ele avînd praguri sau nişe. Scheletele erau uneori deranjate din vechime, total sau parţial. Atît la mormintele de înhumaţie, cît şi la cele de incineraţie se constată folosirea mai multor variante rituale. Inventarul mormintelor este foarte bogat, cuprinzînd numeroase tipuri de vase de lut lucrate cu mîna şi la roată, fibule, cataramе şi pandantive în formă de căldăruşă de bronz şi fier, piepteni şi pandantive prismatice de os, diferite tipuri de mărgele de sticlă, agat, aragonit şi chihlimbar, scoici de mare etc. Pe acelaşi loc au fost descoperite şi trei locuinţe adîncite în sol din sec. 8–9. În perimetrul satului au fost semnalate resturi de locuire din epoca bronzului (cultura → Noua), precum şi din sec. 4–6 şi 8–11 (I.I.).

M. Florescu, C. Buzdugan, în *AM*, 7, 103–205; V. Palade, în *Materiale*, 10, 1973, 169–189; N. Ciuoă, V. Palade, Gh. Coman, în *MemAntiq*, 3, 1971, 469–477; Gh. Coman, *Statornicie, continuitate*, 136–138.

A.F. şi I.I.

Bohot (lîngă Plevna, Bulgaria). În 1929, pe terit. satului a fost descoperit un tezaur compus din nouă cupe de argint, de formă conică, cu fundul rotunjit, şi o situlă de bronz, a cărei toartă se termină în protome de păsări. Cupele au analogii apropiate în tezaurele de la Bucureşti-Herăstrău şi → Sîncrăieni, iar pe terit. Bulgariei de N în cele de la Iakimovo şi de la Sindol. Forma lor – de origine elenistică – este însă mai răspîndită, fiind prezentă şi în descoperiri din aceeaşi vreme (sec. 1 î.Hr.) din Grecia, Italia şi Spania.

I. Venedikov, *Izsledvanja v pamet na Karel Škorpil*, Sofia, 1961, 355–358.

M.B.

Boian, cultură din → neoliticul mijlociu (cca 4500–3900 î.Hr.), denumită astfel după aşezarea Boian, descoperită pe grindul Grădiştea Ulmilor din mijlocul fostului lac Boian, situat între satele Dorobanţu şi Ciocăneşti (jud. Călăraşi). Formată pe un terit. restrîns în Muntenia centrală şi de S pe baza unui fond principal reprezentat de cultura Dudeşti şi asimilînd elemente ale culturii ceramicii liniare (în ceramică şi rit funerar), cultura B. s-a extins apoi în E Munteniei, S-E Transilvaniei, S–V Moldovei şi la S de Dunăre, împărţindu-se în fazele sale târzii de dezvoltare în grupe regionale de comunităţi. Cultura B. a continuat să se dezvolte în S Munteniei şi N–E

www.mnir.ro

Bulgariei, iar în faza de tranziție la cultura → Gumelnița comunitățile purtătoare s-au răspîndit în Dobrogea, N–E Bulgariei, au trecut Munții Balcani și asimilînd populațiile locale, au atins țărmurile Mării Egee. În cadrul culturii B. se disting trei faze de dezvoltare → Bolintineanu, → Giulești, → Vidra. În faza Bolintineanu aria de răspîndire a culturii B. pornea de la cursul inferior al Siretului (cu excepția Cîmpiei Brăilei) pînă aproape de Olt. Comunitățile fazelor Giulești și Vidra au devenit mai dinamice și, probabil, în căutare de noi terenuri pentru cultivare s-au extins înspre N și N–E, ocupînd cîmpia Brăilei și pe cea din S–E Moldovei, trecînd probabil (după unele urme arheologice) și dincolo de Prut. Au pătruns în S–E Transilvaniei, iar în S–V Moldovei au ajuns în contact și s-au amestecat cu purtătorii unei faze tîrzii a culturii → ceramicii lineare contribuind la sintetizarea culturii → Precucuteni. Comunitățile din faza Vidra au trăit pe un teritoriu mai restrîns, între apa Buzăului și a Vedei, pentru ca în ultima fază de tranziție spre cultura → Gumelnița să se extindă mult spre S Peninsulei Balcanice. Ca urmare a accentuării sedentarizării modului de viață, consecință firească a creșterii ponderii prelucrării solului în cadrul economiei primitive, așezările s-au înmulțit schimbîndu-se progresiv și tipul de locuință. S-a trecut de la bordeiele medeste, ovale, cu o vatră spre o extremitate, la locuințe de suprafață, rectangulare, mai spațioase, construite în sistem-paiantă. În aceeași vreme s-a intensificat folosirea locuințelor cu podea-platformă. În fazele Bolintineanu și Giulești așezările erau, de obicei, pe terase joase, alcătuite din cîteva locuințe, fără sistem de apărare. De la sfîrșitul fazei Giulești și pînă la sfîrșitul culturii B., majoritatea așezărilor au fost amenajate pe terase înalte, ocupînd mai ales promontoriile mărginite din trei părți de pante abrupte, iar partea de legătură cu platoul era fortificată prin cîte un șanț de apărare, poate și cu palisadă. Se cunoaște și un început de organizare în interiorul așezărilor, prin dispunerea locuințelor în șiruri regulate. Ocupațiile principale ale purtătorilor culturii B. au fost cultivarea plantelor, creșterea animalelor domestice (bovine, ovicaprine, porc și cîine), vînătoarea (mai ales cerb, mistreț, căprioară), culesul, mai rar, pescuitul, alături de care, meșteșugurile casnice, torsul, țesutul și olăritul. În primele două faze ale culturii se practica cultivarea primitivă a plantelor cu săpăliga. Suprafețele cultivate erau reduse ca întindere și se obțineau recolte mici. La sfîrșitul fazei Giulești, s-au trecut la folosirea unui plug primitiv (aratru) cu tracțiune animală. Întinderea terenurilor cultivate a crescut, recoltele devenind mai mari ca urmare a folosirii unui nou soi de grîu. În primele două faze, uneltele de silex au fost puține (lame, răzuitoare) rămînînd în uz și unele piese microlite. Pe lîngă silex pentru confecționarea uneltelor s-a utilizat și gresia silicifiată. În faza Vidra, după ce purtătorii culturii au ocupat zonele cu zăcăminte de silex de la S de Dunăre, a crescut foarte mult numărul pieselor de silex (în cuprinsul așezărilor de la N de fluviu), ca și variabilitatea tipurilor (lame, răzuitoare de diferite tipuri, dălțițe). Uneltele de piatră șlefuită au fost destul de rare în primele două faze. Ele erau lucrate, mai ales, din tuf vulcanic gălbui. S-au folosit toporașe, dălțițe și tesle, toate neperforate. În ultimele două faze au continuat să fie folosite topoarele și dălțile plate, mai des trapezoidale, neperforate, dar apar și topoarele-ciocan perforate, lucrate din roci vulcanice. Uneltele de os și de corn nu sînt prea numeroase (sule, dălțițe, săpăligi, manșoane). Purtătorii culturii B. au cunoscut și au prelucrat arama și aurul. Piesele de aramă sînt foarte puține. Cele mai vechi sînt mărgele provenind din mormintele de la → Cernica (din faza Bolintineanu). Din faza Vidra datează un ac sau o sulă izolată. Și în faza de tranziție piesele de aur sînt foarte rare. S-a găsit o singură piesă (o sîrmuliță) de aur, la → Glina. Ceramica este bogat reprezentată în toate complexele culturii. În primele două faze, vasele erau modelate din pastă amestecată cu pleavă, iar în ultimele două, cu cioburi pisate. În toate așezările sînt documentate trei categorii ceramice. Prima, cea a vaselor de uz comun, ale cărei borcane, ornamentate cu barbotină, brîuri în relief și proeminențe, s-au menținut în uz pînă la sfîrșitul culturii. Cea mai sensibilă la evoluție a fost categoria vaselor din pastă bună (vase mari cu corp cilindric, prevăzute sau nu cu picior înalt, vase piriforme etc.), suporturile paralelipipedice și rotunde. În faza Bolintineanu, motivele ornamentale erau alcătuite din linii incizate, în formă de meandre, cu șiruri de triunghiuri pe margini, incrustate cu materie albă. În faza Giulești s-au menținut vechile motive, dar s-a folosit decorul excizat și incrustat cu alb, avînd ca motive: "tabla de șah", "dinți de lup" și altele. Decorul vaselor din faza Vidra era tot excizat, dar mult mai fin, și incrustat cu alb. Formele de vase erau deosebit de elegante. În faza de tranziție, suprafețele excizate au fost deosebit de mari, în raport cu porțiunile cruțate, și erau incrustate cu alb, iar mai tîrziu numai vopsite cu alb. A treia categorie este a vaselor din pastă fină. Predomină paharele de culoare cenușie sau neagră, cu suprafața lustruită, ornamentate, în special prin caneluri fine. Această categorie de vase a fost folosită în cursul celor patru faze de dezvoltare. Plastica antropomorfă este destul de slab reprezentată în așezările B. Marea majoritate a figurinelor redau un personaj feminin în picioare. Pe unele piese sînt sugerate, prin spirale sau prin meandre, elemente, probabil, ale decorului de pe îmbrăcăminte. O figurină de la → Bogata reprezintă o femeie îmbrăcată într-o rochie lungă pînă la glezne și largă la poale. La → Ipotești s-a găsit și o figurină redînd un bărbat, înfășurat la mijloc cu un brîu lat. Ritul funerar al purtătorilor culturii B. a variat. În faza Bolintineanu, în necropola de la → Cernica (de cca 500 de morminte) scheletele erau întinse pe spate, avînd depuse alături unele podoabe (brățări de *Spondylus*) și obiecte. În celelalte faze, ritul funerar s-a schimbat; scheletele au fost găsite în poziție chircită, pe o parte, și fără inventar funerar.

E. Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974.

E.C.

boii (gr. Βόϊοι), populație antc. din Gallia, care a luat parte la marea migrație celtică de la începutul sec. 4 î.Hr. în Pen. Italică, instalîndu-se în reg. Emilia Romagna-Rimini, unde a rezistat, pînă la jumătatea sec. 2, presiunii Rep. romane. Alte triburi

www.mnir.ro

de b. au traversat Europa Centrală, ajungînd pînă în cadrilaterul Carpaților Nordici. Aici, în Boemia, patronimic, probabil, derivat chiar după numele acestei semințiі celtice, au contribuit, vreme de aproape 4 veacuri, la constituirea unei ample și intense culturi La Tène, datorită bogățiilor naturale miniere și agricole din regiune. Către sfîrșitul sec. 2, b. fortifică centrele lor orășenești *(oppida)*, creează așezări militare legate între ele. Cimbrii și apoi teutonii-germanici îi dislocă din Boemia și din Moravia, încît multe grupări ale b. au pătruns în Cîmpia Panonică, ajungînd la Dunărea Mijlocie (regiunea Bratislaviei pînă către Budapesta). Cîțiva dinaști tribali bat aici monedă (Biatec, Nonnos), dar pentru scurt timp, căci prin anii 60, în campaniile spre V ale lui Burebista, b. și tauriscii, conduși de Critasiros, sînt aproape nimiciți. Ulterior, cca 30 000 de b. încearcă să-și găsească adăpost în Noricum (Austria meridională), unde asediază cetatea Noreia. Neizbutind, migrează mai spre V unde reușesc să-și afle mici sălașe printre neamurile celtice din Elveția. Caesar i-a înfrînt și i-a obligat apoi pe b. să revină în Franța centrală, colonizîndu-i pe fostele ogoare ale arvernilor (Strab., *Geogr.*, VII, 3, 11; M. Morne, în *SCIV*, 7, 1–2, 1956, 119–133).

V.Z.

Boinești, sat în com. Bixad (jud. Satu Mare), în vatra căruia, pe coasta Belavara a fost descoperită o așezare paleolitică cu trei straturi de cultură: → musterian tîrziu (sau de tranziție la paleoliticul superior) (de origine carpatică), → aurignacian mijlociu și → gravetian, ultimele două cu analogii în stațiuni similare descoperite în Slovacia orientală și N-E Ungariei.

C.S. Nicolăescu-Plopșor, El. Covács, în *Materiale*, 6, 1959, 35–40; M. Bitiri, în *SCIV*, 15, 1964, 2, 167–186; M. Bitiri, *Paleoliticul în Țara Oașului*, 1972, 30–36.

M.B.C.

Boița v. Caput Stenarum

Boiu, sat în com. Rapoltu Mare (jud. Hunedoara), pe terit. căruia, pe dealul "Măgulicea", s-a descoperit o așezare locuită succesiv de purtătorii culturii → Coțofeni și apoi ai culturii → Wietenberg din epoca bronzului. Aici au fost descoperite două topoare de cupru cu brațele în cruce din perioada de tranziție de la neolitic la bronz, precum și o sabie din epoca mijlocie a bronzului cu mîner în formă de limbă și ornamentație spiraliformă la capătul lamei.

I. Nestor, *Stend*, 94; id., în *Sargetia*, I, 1937, 115–214; A.D. Alexandrescu, în *Dacia*, *N.S.*, 10, 1966, 121, 165, 170; A. Vulpe, în *DIVR*, 98.

I.H.C.

Boldești, sat în com. Boldești-Grădiștea (jud. Prahova), pe terit. căruia au fost cercetate patru necropole. Prima necropolă în centrul B., este birituală, datează din sec. 4–5 d.Hr. și aparține populației daco-romane. Înhumații N–S au gropi cu trepte laterale sau jur împrejur (sprijin pentru capac de lemn), tip de mormînt întîlnit și la incinerați (depuși și în urnă cu și fără capac; în gropi simple rotunde, ovale, dreptunghiulare, enaloage celor de la → Brateiu I, dar nearse); inventar bogat: vase de tip → Cireșanu și de tradiție → Sîntana de Mureș, romano-bizantine, fibule cu picioruł întors pe dedesubt, în formă de L (prototip fibulei omoloage romano-bizantine), piepteni, catarame, cuțite, mărgele etc. Necropola 2 "La (vechea) Cărămidărie", birituală, aparține populației dacice din sec. 2–3 d.Hr. Necropola 3, de "Pe Muche", este alcătuită din morminte cu înhumați chirciți, din perioada de trecere la epoca bronzului. Necropola 4, pe "Ulița Tomescu": înhumați întinși N-S, fără inventar. Pe terit. B. se află urme de așezări străvechi: vestigii neolitice și bronz de tip → Criș, → Boian, → Gumelnița, → Glina, → Goslogeni; Hallstatt A–B (căruia îi aparține și un depozit de celturi), La Tène (sec. 4 î.Hr.–1 d.Hr.); sec. 2–3 pînă în sec 10–11.

V. Teodorescu, în *Prahova. Tradiții de luptă și înfăptuiri socialiste*, Ploiești, 1974, 14; id., în *Prahova, Monografie* (Județele Patriei), 1981, 50, 61, 65; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*, 139.

V.T.

Bolduț, sat în com. Ceanu Mare (jud. Cluj), pe terit. căruia în dreapta văii "Horgoș" au fost descoperite cărămizi, olane, ceramică romană, morminte cu vase, o monedă de la Antoninus Pius, un fragment de relief cu Cavalerul trac și un cap de statuie (Mithras sau un dadofor).

D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 219; M. Jude, C. Pop, *Monumente sculpturale romane în Muzeul de Istorie Turda*, 1972, 20, nr. 5; I.I. Russu, în *SCIVA*, 28, 4, 1977, 587, 589.

I.G.

Bolintineanu, primă fază (începutul mileniului 4 î.Hr.) din evoluția culturii → Boian, denumită astfel după halta B., din marginea de N–E a orașului București. S-a format din amestecul dintre comunitățile culturii → Dudești din zona orașului București și elemente tîrzii ale culturii → ceramicii lineare. Comunitățile mai tîrzii ale fazei B. s-au răspîndit spre N–E, pînă aproape de cursul inferior al Siretului într-o zonă ocupată pînă atunci de comunitățile tîrzii ale culturii ceramicii lineare, de tip Sudiți. Zona de răspîndire a fazei B. este delimitată de descoperirile din cercul Aldeni-București-Greaca-Boian-Aldeni. Așezările erau nefortificate (este posibil să fi avut șanțuri de îngrădire) pe marginea teraselor rîurilor și mai rar pe grinduri din mijlocul lacurilor. Așezările erau alcătuite din cîteva locuințe, răspîndite la intervale inegale. Locuințele cunoscute sînt bordeie, cu gropi de formă ovală (de cca 5 x 2,5 m și adîncimea de cca 1 m). Vetrele simple, netede, ovale sau rotunde (de cca 60 cm diam.) se făceau în interiorul bordeielor și în afara lor. Între uneltele de silex unele sînt microlite reprezentînd o tradiție mai veche, iar altele sînt de dimensiuni comune (lame, răzuitoare, segmente de lame). Uneltele de piatră șlefuită sînt rare. Se cunosc în principal tesle din tuf vulcanic, topoare trapezoidale (rare) și dălțițe. Sînt sule și plăcuțe de os, iar din corn sînt cîteva unelte (săpăligi). Acestei faze îi sînt atribuite o serie de mărgele de aramă. Cultura plantelor este dovedită prin: boabe de grîu carbonizate, prin urmele de paie

www.mnir.ro

şi de pleavă, ca şi prin rîşniţe mici. Oasele de animale sînt puţine; predominau bovinele. Sînt şi cîteva oase de ovicaprine. Ceramica a fost modelată din pastă amestecată cu multă pleavă. Borcanele de uz comun au corpul bombat şi ornamentat cu brîie în relief şi cu alveole. Se întîlnesc adînoituri făcute cu unghia şi proeminenţe. Ceramica specifică fazei are decor compus din meandre de linii incizate, mărginite fiecare, pe ambele părţi, prin cîte un şir de crestături triunghiulare mici. Rar, în asociere, se observă spirale incizate sau tabla de şah. Marginea capacelor era vopsită cu roşu crud. Decorul incizat şi crestătura incrustat cu culoare albă. Vasele din pastă fină sînt în formă de pahare sau vase piriforme cu suprafaţa lustruită şi ornamentate pe partea superioară cu grupuri de caneluri fine, paralele, orizontale, oblice sau arcuite. Se cunoaşte o singură figurină feminină, cu steatopigie, cu decor incizat reprezentînd îmbrăcămintea femeilor din acea vreme. Oamenii fazei au practicat numai ritul înhumaţiei. Acestei faze îi este atribuită necropola de cca 380 morminte de la → Cernica. Scheletele s-au găsit în poziţie întinsă, pe spate, cu mîinile întinse sau în alte poziţii. Multe schelete au avut ca inventar: podoabe de scoici (brăţări, mărgele sau alte piese), mai rar vase. Comunităţile fazei **B.** duceau un mod de trai semistabil. Prin evoluţia locală pe întreaga arie de răspîndire (fără intervenţii din afară) a fazei, treptat s-a produs, în domeniul culturii materiale, trecerea la faza → Giuleşti.

E. Comşa, în *SCIV*, 6, 1955, 1–2, 13–43.

E.C.

Bologa, sat în com. Poieni (jud. Cluj), pe terit. căruia a fost descoperit un castru şi o aşezare civilă (probabil → Resculum) pe graniţa de N–V a Daciei romane. În apropiere de castrul situat pe platoul "Grădiştea" s-au identificat thermele şi un apeduct. Spre E se afla aşezarea civilă, iar necropola acesteia pe "Dealul Bichii". La **B.** au staţionat, conform ştampilelor de pe cărămizi, *coh. II Hispanorum* şi *coh. I Aelia Gaesatorum milliaria*. Castrul, iniţial de pămînt, apoi cu zid de piatră, a beneficiat de intense săpături sistematice, care au adus precizări referitoare la evoluţia sa pînă la amenajările din faza tîrzie, pentru care s-a observat, între altele, că *porta decumana* a fost blocată cu un zid, iar spaţiul dinspre interior umplut pînă la nivelul valului de pămînt preexistent. S-a recoltat un bogat material arheologic: fibule şi alte obiecte din bronz, unelte şi arme (între care o lance care păstra în gaura de înmănuşare în fragment de lemn carbonizat, foarte probabil fag, după rezultatele analizei paleo-botanice), vase de sticlă din import, ceramică *terra sigillata* provenind din Gallia (din centrele de la Lezoux şi Graufesenque) şi opaiţe din atelierele nord-italice, monede (începînd cu un denar roman republican şi continuînd cu emisiuni imperiale pînă la Filip Arabul) etc. În mai multe puncte din interiorul castrului s-a descoperit, în asociere cu materiale de factură romană, ceramică dacică lucrată cu mîna, cu forme şi ornamente (proeminenţe, linii ondulate, brîuri alveolate şi striate) specifice aceleia din epoca La Tène, ceea ce indică menţinerea şi dezvoltarea în apropiere a unei comunităţi autohtone, producătoare a acestor vase şi, poate chiar prezenţa elementului dacic în fortificaţie. O cercetare asupra faunei din castru pe baza materialului osos rezultat din săpături, a dus la identificarea speciilor domestice şi sălbatice implicate în viaţa acestuia: bovine, ovine, suine, cabaline, cîini, păsări domestice, cerbi, mistreţi, zimbri, ursul şi iepurele sălbatic. Bovinele sînt reprezentate prin rasa *bos primigenius*, adusă de coloniştii romani şi *bos brachyceros*, rasa autohtonă, ca şi prin metişii acesteia, marcînd procesul de ameliorare a ei în epoca romană.

M. Macrea, în *ACMIT*, 4, 1932–1938, 197–223; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 252–253; N. Gudea, în *AMN*, 6, 1969, 503–508; id., în *Apulum*, 10, 1972, 121–164; id., în *Crisia*, 3, 1973, 109–137; id., în *SMMIM*, 6, 1973, 27–57; id., în *Apulum*, 15, 1977, 169–215; E. Chirilă, N. Gudea, în *Materiale*, 10, 1973, 115–123; P. Georgeanu, M. Georgeanu, C. Lisovschi, în *AMP*, 3, 1979, 427–447.

E.N.

Bolotnoe, localit în Galiţia, lîngă Lvov, Ucraina. Necropolă geto-dacă de tip → Lipiţa, descoperită întîmplător în 1953. În cursul săpăturilor de salvare, au fost ulterior cercetate şase morminte, dintre care trei de incineraţie şi trei de înhumaţie, cu ceramică lucrată de mînă şi la roată şi obiecte de inventar databile în sec. 1–2 d.Hr.

I.K. Sveşnikov, în *KSMoscova*, 68, 1957, 70 şi urm.

M.B.

boltă, element arhitectonic. Introducînd, graţie cîştigurilor tehnicii constructive favorizate de descoperirea unor materiale noi, întrebuinţarea frecventă a liniilor curbe în → arhitectură (cunoscute şi anterior dar mai dificil de executat în lipsa mortarelor şi betoanelor), romanii au extins masiv folosirea b. de zidărie în acoperirea unor spaţii construite. Epoca Imp. Roman timpuriu şi tîrziu, de unde şi moştenirea bizantină şi a evului mediu inclusiv a celui românesc, a însemnat o răspîndire pe o arie largă şi la construcţii variate a acoperirii cu b., acestea fiind totodată diversificate şi îmbinate sau combinate, după începutul simplu şi cel mai răspîndit făcut cu b. semicilindrice. S-a ajuns astfel la b. în cruce de felul celor de la thermele lui → Caracalla din Roma sau cupole şi treceri de la b. la acestea, ca la Pantheonul din Roma (sec. 2 d.Hr.) sau "Basilica Sf. Sofia", din Constantinopol (sec.6), aflate şi astăzi în bună stare. Cele mai vechi b. ante. cunoscute pe terit. României sînt cele semicilindrice din blocuri de calcar de la unele morminte elenistice (sec. 4–3 î.Hr.) din necropola oraşului → Callatis. Dintre b. romane sînt de amintit acelea semicilindrice de la marile magazii ale nivelului inferior al "Edificiului cu mozaic" din → Tomis, cele de la edificiul termal (I) din incinta → Histriei, zidite ca şi precedentele din cărămidă cu mortar, precum şi de la unele încăperi speciale din forul capitalei Daciei. **B.** se întîlnesc frecvent şi la porţile unor castre şi oraşe fortificate, din sec. 2 şi 3 d.Hr. pînă în epoca Dominatului inclusiv, de la Tomis, Callatis, Histria, Porolissum, Tropaeum Traiani, Capidava ş.a., precum şi la intrările unor turnuri ale acestora. Se adaugă unele morminte cu b. din sec. 4 din Dobrogea. (Ostrov, Callatis, Tomis, Noviodunum

www.mnir.ro

s.a., unde nu lipsesc şi b. în cruce) şi, mai ales în sec. 5–6, b. unor → cripte de martiri adăpostite sub → altarele mai multor → bazilici paleocreştine de la Tomis, Tropaeum Traiani, Niculiţel. De remarcat că ultima b. este unică în epocă pe terit. României prin tipul mai deosebit de combinaţie între b. "întrepătrunsă" la interior şi calotă sferică la exterior, acoperind o suprafaţă pătrată în plan. O realizare tehnică de excepţie este şi Întîna numită "secretă" de la → Sucidava-Celeiu (sec.6), construită subteran din cărămidă cu mortar şi acoperită, inclusiv la culoarul de acces, cu b. în curbă şi în panta. Bisericuţele şi capelele funerare din complexul bizantin de la → Basarabi (jud. Constanţa) din sec. 10 au plafoanele naosului şi pronaosului (cruţate în stînca de cetă) săpate în forma unor b. semicilindrice.

LA, 193; *DID I*, 233; D. Tudor, *Sucidava*, Craiova, 1974, 137–145; *MPR*, 153–154; id., în *DID III*, 180–233; Gr. Ionescu, *Arhitectura*, 1981, 117–118.

A.B.

Bona Dea (în rel. romană), veche divinitate invocată ca zeiţă a fertilităţii femeilor. Într-una din legendele despre **B.D.**, care explică aspecte ale cultului zeiţei, apare ca fiică iar într-alta ca soţie a lui Faunus. Cultul zeiţei era esenţialmente feminin şi misterele sale erau total interzise bărbaţilor. **B.D.** a fost identificată cu Ops sau Maia, asimilată uneori cu Hecate şi Proserpina. Numele **B.D.** a fost dat şi altor divinităţi.

S.S.

Bonteşti, sat în com. Cîrligele (jud. Vrancea), pe terit. căruia au fost descoperite mai multe vestigii arheologice. Pe colina "Mira", roasă în bună parte de torente, o aşezare cu strat de cultură gros între 3,70–5 m, cele 5 straturi (dintre care 4 cu chirpici ars masiv) indică cinci locuiri succesive; cel superior conţine o ceramică de tehnică şi pastă deosebită de aceea cucuteniană, forma frecventă fiind borcanul relativ cilindric, cu gura mai strîmtă, din pastă grosolană şi lipsită de pictură. Într-unul din aceste vase, cîteva arşice de capră (unul perforat). În celelalte straturi, ceramică cucuteniană, puţine unelte fragmentare de silex, dălţi, topoare şi ciocane-topoare perforate de piatră şlefuită, un aşa-numit topor de minerit şi cîteva unelte de os şi de corn. Alături de obişnuita ceramică de bucătărie, o categorie cu înveliş fin, bine lustruit, brun sau roşu, precum şi ceramică cu caneluri, cu şiruri de gropiţe imprimate sau cu motive unghiulare incizate. Categoria pictată bicromă, cu roşu pe fond crem-lustruit sau cu alb, pe învelişul negru lustruit, se găseşte alături de ceramica tricromă tipică pentru faza Cucuteni A timpurie, între motive fiind şi acela în tablă de şah. Mai rar benzile roşii pictate pe fondul alb-gălbui sînt mărginite de linii incizate. Dintre fragmentele de statuete feminine de lut ars, nici unul nu este decorat, dar pe un singur exemplar se păstrau urme de ocru roşu. Deşi această aşezare este atribuită de obicei aspectului cultural eneolitic → Stoicani-Aldeni, ea aparţine mai degrabă faciesului → Ariuşd al culturii Cucuteni (faza *A* de început), cu excepţia stratului superior (Vl.D.). În punctul "Pe Jitie", aşezări aparţinînd neoliticului timpuriu (cultura → Criş), epocii bronzului (cultura → Monteoru) şi La Tène-ului geto-dacic (sec. 2 î.Hr.–1 d.Hr.). Izolat au apărut şi cioburi neolitice de tip → Cucuteni *C*. În punctul "Teiş-Nucuşori", au fost scoase la suprafaţă o necropolă din epoca bronzului (Cultura Monteoru, faza *Ia*), o aşezare geto-dacică (sec. 2 î.Hr.–1 d.Hr.) şi o alta carpatică (sec. 2–3). Dintr-un tezaur de monede romane republicane şi imperiale au fost recuperaţi 36 denari (Muz. Focşani). Tot aici s-a găsit şi o tetradrahmă thasiană. La "Valea Merei – La Anghelescu", au fost descoperite aşezări din sec. 2–3 (carpică) şi sec. 4 (de tip → Sîntana de Mureş) (G.B.).

Vl. Dumitrescu, în *Dacia*, 3–4, 1933, 88–114; G. Constantinescu, H. Boos, în *SCN*, 1, 1957, 469; Gh.Bichir, în *Materiale*, 5, 1959, 257–264; id., în *Danubius*, 1, 1967, 117–118; id., în *Dacia, N.S.*, 11, 1967, 179–224; B. Mitrea, Gh. Untaru, în *Carpica*, 8, 1978, 137–144.

Vl.D. şi G.B.

Bonus Eventus (în rel. romană), veche divinitate invocată iniţial pentru bunul mers al recoltelor. A evoluat treptat, devenind zeiţă a desfăşurărilor norocoase, a succesului. Pe unica atestare epigrafă din Dacia (*CIL*, III, 1128), **B.E.** apare într-o interesantă alăturare de divinităţi şi abstracţiuni divinizate. Sînt cunoscute 4 gemme cu reprezentarea **B.E.** (la Porolissum – 2; Micia şi Romula).

M. Bărbulescu, în *AIIACluj-Napoca*, 20, 1977, 27–273; S. Sanie, *CODR*, 38–39.

S.S.

Borcea, com. în jud. Călăraşi, unde prin 1907–1908 au fost descoperiţi într-un vas de lut mai mulţi → stateri de tip → Lysimach, despre care nu mai putem şti astăzi dacă erau contemporani sau postumi.

IGCH, 876; B. Mitrea, în *Dacia*, *N.S.*, 11, 1967, 379, nr.6.

G.P.B.

Bordeşti, com., jud. Vrancea, unde în apropierea aşezării dacice situată între **B.** şi Dumbrăveni, s-a descoperit (1970) un tezaur monetar, din care s-au recuperat 43 denari romani republicani din perioada 149–36 î.Hr. şi unul de la Augustus şi C. Antistius Vetus, din anul 16 î.Hr.

M. Chiţescu, *RRCD*, 118–119, nr. 25.

E.N.

Bordu Mare v. Ohaba Ponor

Boreis (gr.Βορεῖς), trib gentilic din Ionia, documentat la Milet, Efes, Samos, Cyzic şi Odessos. Existenţa tribului **B.** la Histria şi la Tomis, postulată încă de la întemeierea acestor colonii în virtutea originii lor milesiene, este atestată prin inscripţii din epoca imperială romană. Acestea dovedesc că tribul de origine gentilică a persistat în cadrul constituţiei democratice a celor două oraşe pontice, asumîndu-şi probabil funcţii corespunzătoare triburilor teritoriale din alte cetăţi democratice.

www.mnir.ro

G. Busolt, I³, 256–262; I. Stoian, în *Dacia, N.S.*, 10, 1966, 347–356; *ISM*, I, nr. 97; 191.

A.Ş.

Borion Stoma (gr.; "Gura nordică"). Unul dintre canalele braţului actual Chilia din → Delta Dunării, mai greu navigabil şi deja înnisipat încă în antic. În sec. 4, Amm. Marcell. (*Hist. Rom.*, 22, 4, 45), considera **B.S.** printre cele şapte guri ale fluviului la vărsarea în mare.

TIR, L 35, 28.

A.B.

Borleşti, com, în jud. Neamţ, în apropierea căreia, la 2 km spre S–E, pe terasa inferioară a rîului Nechit, a fost descoperită o aşezare aparţinînd culturii → Costişa (epoca bronzului). Cercetările au permis determinarea etapei de cristalizare a culturii Costişa, al cărei material ceramic a fost aflat alături de fragmente caracteristice culturii → Monteoru, faza *I.C.*, cu care s-a dovedit astfel a fi contemporană (M.F.). În satul Mastacăn, la 1 km distanţă de o mare aşezare carpică, a fost descoperit în 1970, în vas de lut, un tezaur de monede romane de argint, din care s-au recuperat 344 emisiuni de la Nero la Septimius Severus (cea mai recentă din 196–211). La V de satul Ruseni şi pe dealul Puriceni s-au identificat alte două aşezări carpice. În apropiere de cea din urmă, pe terasa dreaptă a rîului Nechitu, a fost descoperit în 1961 un tezaur, depus în vas de lut, din care s-au recuperat 1159 monede de argint: 1158 romane imperiale de la Nero la Septimius Severus (cea mai recentă din 194) şi o drahmă din Caesarea Cappadociei emisă pentru Traian (E.N.).

M. Florescu, în *Dacia, N.S.*, 14, 1971, 45–65; V. Mihăilescu-Bîrliba, în *MemAntiq*, 4–5, 1972–1973, 125–230; id., *La monnaie*, 269–270, nr. 140 şi 279–280, nr. 211.

M.F. şi E.N.

Borlova, sat în com. Turnu Ruieni (jud. Caraş-Severin). În 1885, în această localitate, unde se consideră ca certă existenţa unei spălătorii aurifere romane, a fost descoperit un tezaur de cîteva sute monede de argint şi de bronz din care făceau parte emisiuni de la → Caracalla, → Maximin Tracul, → Filip Arabul şi → Constantius II.

D. Protase, *Problema continuităţii*, 173; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 62.

G.P.B.

Borniş, sat în com. Dragomireşti (jud. Neamţ), pe terit. căruia, pe lîngă urme aparţinînd culturii → Cucuteni, s-au descoperit şi resturi ceramice dacice şi bastarnice din sec. 3–2 î.Hr. Deosebit de bogate sînt materialele arheologice dacice de tip carpic din sec. 1–3 d.Hr. (complexe gospodăreşti, cuptoare, vase întregi, unelte, importuri etc.). S-au descoperit vase lucrate cu mîna şi unele obiecte datînd din sec. 6–7, precum şi din sec. 7–8. Au fost scoase la iveală cîteva locuinţe adîncite în pămînt, conţinînd un bogat şi variat inventar compus din unelte, obiecte de podoabă şi ceramică lucrată cu roata şi cu mîna, precum şi unele importuri din lumea bizantină, toate contribuind la cunoaşterea aspectului cultural autohton de la E de Munţii Carpaţi în sec. 7–8 (descoperiri nepublicate).

D.G.T.

Boroşeşti, sat în com. Scînteia (jud. Iaşi), în apropierea căruia, pe locul "La Picior", aflat la extremitatea nordică a Dealului Boroşeştilor, în anii 1968–1978 a fost cercetată sistematic o întinsă staţiune arheologică cu descoperiri din diferite epoci: a) urme sporadice de locuire şi un mormînt triplu de înhumaţie din → perioada de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului (complexul → Horodiştea-Erbiceni); b) aşezare şi morminte din sec. 4–3 î.Hr. (cultura geto-dacă timpurie); c) aşezare şi necropolă din sec. 2–1 î.Hr. (cultura → Poieneşti-Lukaševka); d) aşezare din sec. 6 şi e) aşezare medievală tîrzie. Cele mai importante monumente de la **B.** sînt cele din a doua epocă a fierului. Locuirea şi cele cinci morminte din sec. 4–3 î.Hr. se încadrează în prima etapă de înflorire a civilizaţiei geto-dacice, atestată în spaţiul est-carpatic prin numeroase cetăţi de pămînt, aşezări deschise, mici necropole, tezaure de podoabe şi monede. După un interval de cca un sec., staţiunea geto-dacă de la **B.** a fost suprapusă de o aşezare a populaţiei nou venite a bastarnilor şi în imediata apropiere, spre S, se amplasează necropola corespunzătoare de tip Poieneşti-Lukaševka. În această aşezare, cercetată parţial, au fost identificate resturile a cinci locuinţe de suprafaţă, precum şi şapte gropi, conţinînd o mare cantitate de olărie de tip Poieneşti-Lukaševka, 75 fragmente de amfore rhodiene (inclusiv două toarte ştampilate cu numele eponimului Aristeidas, din perioada 210–175 î.Hr.) două fragmente grafitate, celtice, "cătel de vatră" de tip nordic, linguri, fusaiole, unele obiecte de metal etc. În necropolă, pe o suprafaţă de cca 1 600 mp, au fost descoperite 150 de morminte de incineraţie. 136 (cea 90%) sînt înmormîntări în urne, iar în celelalte 14 cazuri este vorba fie de urne din material perisabil (lemn, piele, ţesătură), fie de înmormîntări în groapă, fie de "gropile anexe" ale altor morminte, în care se depuneau anumite resturi selecţionate din rug. Inventarul funerar (care apare în 86 morminte) cuprinde în principal piese de port şi podoabă (fibule, paftale, brăţări, mărgele etc.), unele ustensile (fusaiole, ace de cusut, sule, pietricele de lustruit ceramica, cuţite, pensete) şi într-un singur caz arme (M. 29–sabie, lance, scut). În 12 morminte s-au descoperit bucăţele de "răşină de urnă" (*Urnenharz*). Analiza tipologică şi statistica asocierii diferitelor obiecte în morminte au permis delimitarea a două etape de înmormîntare (cea de-a doua mai bogat reprezentată), care corespund fazelor *I şi II* ale culturii Poieneşti-Lukaševka şi se încadrează în mare între mijlocul sec. 2 şi mijlocul sec. 1 î.Hr. În aşezarea prefeudală au fost cercetate patru semibordeie, dintre care trei cu cuptor-pietrar şi unul cu două cuptoare săpate în exterior. Inventarul constă din ceramică grosieră, de mînă, şi o fibulă de fier cu piciorul întors pe dedesubt, databilă în sec. 6.

M. Babeş, în *MemAntiq*, 2, 1970, 221–227; id., în *SCIVA*, 34, 1983, 3, 204–207; id., în *SCIVA*, 36, 1985, 3, 183–214; M. Babeş, V. Mihăilescu-Bîrliba, în *BerRGK*, 51–52, 1970–1971, 177–179.

M.B.

www.mnir.ro

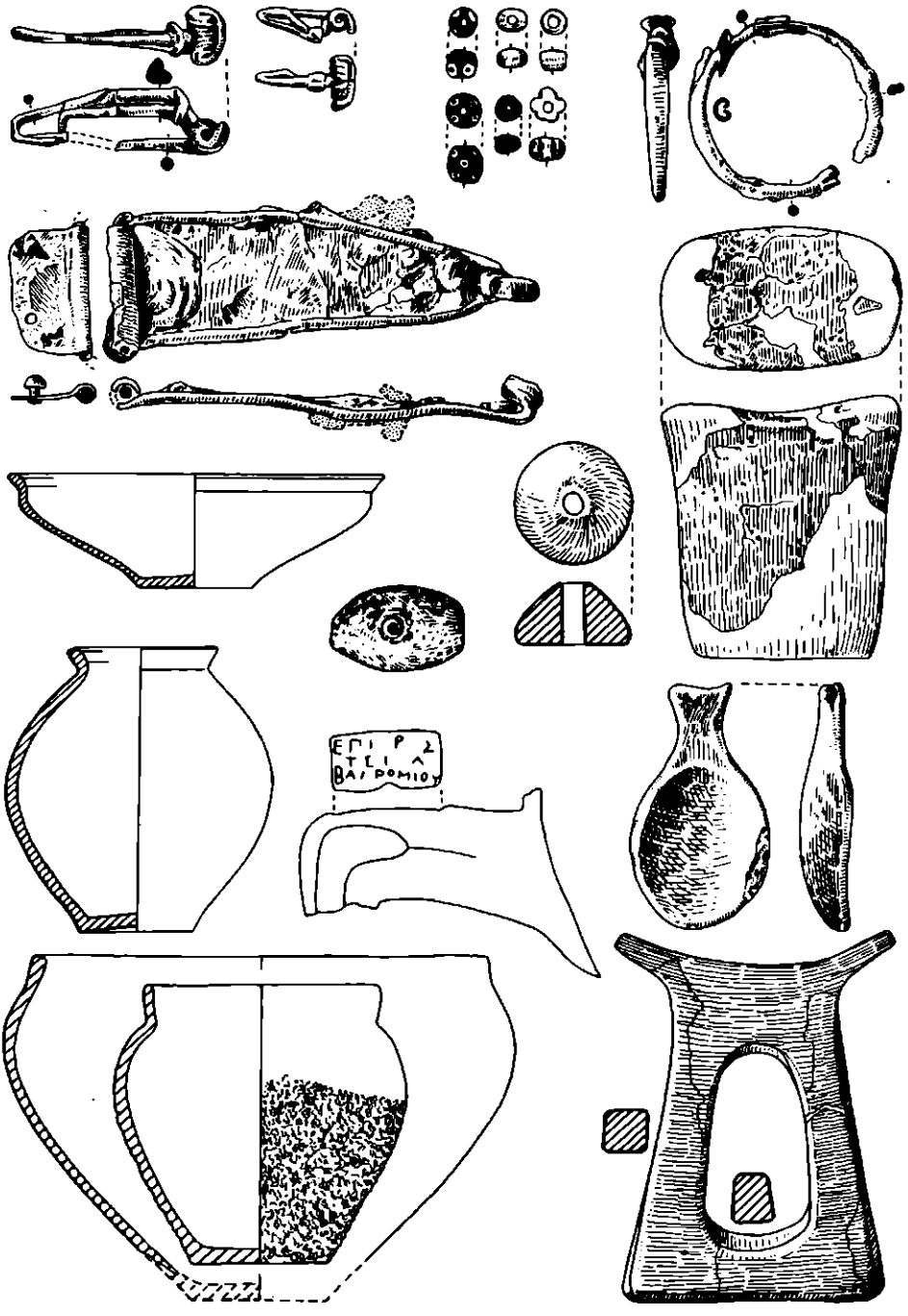

Fig. 50. Obiecte descoperite la Boroşeşti.

www.mnir.ro

Boroşneu Mare, com. în jud. Covasna, pe terit. căreia se semnalează o aşezare neolitică → Cucuteni – Ariuşd pe "Dealul Cetăţii", iar din puncte neprecizate provin ceramică → Wietenberg, urne hallstattiene şi un vîrf de săgeată scitică. În com. au fost descoperite urmele unei aşezări romane (cu substrucţii de clădiri, ţigle, cărămizi, *terra sigillata*, monede) şi la N–E de ea un castru (de 90 x 70 m), cu colţurile rotunjite. În el s-a aflat material arheologic variat, inclusiv o inscripţie închinată lui Hadrian şi cărămizi şi ţigle cu ştampilele unităţilor: *ala I Claudia Gallorum Capitoniana, cohors I Bracaraugustorum, ala Palmyrenorum, cohors III Gallorum*.

TIR, L 35, 28; G. Nagy, *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője*, 1, 1890, 58; *Jelentés SzNM* 1910–1917, 64–65, 69; 1914, 15; Z. Székely, în *Erd. M.*, 1944, 485–486; *SCIV*, 16, 1, 1963, 164–165; *SCIVA*, 26, 1977, 343–347.

I.G.

Boroşteni 1. Interglaciarul –, perioadă majoră de încălzire, echivalentă cu ultimul interglaciar al → Pleistocenului, cunoscut în nomenclatura alpină ca → Riss-Würm, în Europa de N sub denumirea de interglaciarul Eem, în Cîmpia Rusă – Mikulino, în Marea Britanie – Ipswich şi în America de N – Sangamon. În staţiunea eponimă, "Peştera Cioarei" de la **B.** (com. Peştişani, jud. Gorj), **I.B.** se caracterizează prin derularea următoarelor faze de vegetaţie: fază de pădure, cu molid-pin; fază de pădure, cu molid-brad-alun; fază cu peisaj deschis cu petice rare de pădure formate din tei şi alun în regiunile joase şi brad şi molid în etajele superioare; fază de pădure, mai cu seamă în a doua parte, formată în primul rînd din carpen, alături de alun-stejăriş amestecat-pin; fază de pădure, cu molid-brad; fază de pin (în timpul acestei ultime faze polenul de pin însuma în jur de 50% la alt. de cca 300 m, demonstrînd că pe crestele Carpaţilor Meridionali zăpezile deveniseră probabil persistente de la un an la altul). Se poate estima că temperatura în **I.B.** a fost ceva mai ridicată decît în zilele noastre. **I.B.** îi este contemporană cultura musteriană (M.C.). **2.** Sat în com. Peştişani (jud. Gorj), în N-E căruia, la distanţă de cca 500 m, a fost descoperită aşezarea paleolitică situată în "Peştera Cioarei". S-au identificat mai multe straturi de cultură din → musterian şi → paleoliticul superior într-un sediment de peste 4 m grosime, păstrat în condiţii bune. Aşezarea se face remarcată prin descoperirea în partea inferioară a coloanei stratigrafice a unor unelte de cuarţit şi resturi faunistice care atestă cea mai veche locuire musteriană de peşteră pe terit. României. Acestea sînt depuse într-un sediment de vîrstă → interglaciară care, după locul descoperirii, a primit denumirea de "interglaciarul **B.**" (M.B.C.).

M. Cârciumaru, în *SCIVA*, 28, 1977, 1, 19–36; id., *Mediul geografic*, 61–69; 236–244; C.S. Nicolăescu-Plopşor, C.N. Mateescu, în *SCIV*, 6, 1955, 3–4, 395–400; C.S. Nicolăescu-Plopşor, în *SCIV*, 7, 1956, 1–2, 22.

M.C. şi M.B.C.

Borovo (lîngă Ruse, N Bulgariei). Tezaur getic, compus din cinci vase de băut şi servit băutura, din a doua jumătate a sec. 4 î.Hr. (trei *rythonuri* cu protome de cal, sfinx şi taur, un *bombylios* decorat cu o scenă dionysiacă, şi un bazin cu două mînere avînd pe fund o scenă înfăţişînd o căprioară atacată de un grifon). Două dintre vase poartă inscripţia *Kotyos ex(e) Beo(u) = (vasul) lui Kotyos din Beo(s)*, indicînd numele proprietarului şi locul acestuia de reşedinţă. Tezaurul a fost executat într-un atelier getic (poate de către un singur meşter) în care diverse elemente stilistice şi morfologice (gr. şi persane) au fost îmbinate, cu sigură stăpînire a procedeelor tehnice, într-o remarcabilă unitate artistică.

D. Ivanov, în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, I, Bucureşti, 1980, 391 şi urm.

P.A.

Bosanci, com. în jud. Suceava, unde în apropiere de satul Ipoteşti, în punctul "La pod la Rediu", prin săpături de salvare s-au sesizat urme de locuire aparţinînd culturilor → Precucuteni (neolitic) şi → Sîntana de Mureş-Cerneahov (sec. 4 d.Hr.). S-au mai descoperit şi două morminte getice de incineraţie în urnă, databile în sec. 4 î.Hr.

M. Ignat, în *SCIV*, 24, 1973, 3, 533–537.

M.B.

Boşneagu, sat în com. Dorobanţu (jud. Călăraşi), unde, în 1962 a fost descoperît un tezaur monetar compus din 30 → tetradrahme din → Thasos, dintre care unele ar putea fi imitaţii şi o tetradrahmă din → Maroneia (G.P.B.). Tot aici într-o descoperire întîmplătoare din vatra satului, la cca 200 m de malul bălţii Mostiştea (la o adîncime de 1,5 m) provin două torţi de cupru de la un cazan. Piesele sînt de formă dreptunghiulară, fiind ornamentate cu trei protuberanţe în formă de ciuperci. Descoperirea se plasează cronologic în sec. 5 şi poate fi atribuită hunilor (R.H.).

IGCH, 628; B. Mitrea, în *Dacia*, *N.S.*, 5, 1961, 549–558.

G.P.B. şi R.H.

Botoşana, com. în jud. Suceava, pe terit. căreia, în diverse locuri, au fost descoperite numeroase şi importante vestigii arheologice. Se semnalează mai întîi resturi din paleolitic, epoca bronzului şi prima epocă a fierului pe "Dealul Crucii" distruse de locuirile ulterioare. Ele constau din unelte de bronz, piatră şi lut ars, precum şi din ceramică caracteristică. O importanţă aparte o prezintă aşezarea geto-dacică din cadrul căreia s-au dezvelit 15 locuinţe adîncite şi 14 de suprafaţă, cîteva gropi menajere şi vetre. Inventarul lor cuprinde unelte şi arme, oeramică şi reprezentări plastice etc. caracteristice sec. 2 î.Hr. Ceramica este compusă din oale de forme şi mărimi diferite de factură dacică (70%) şi bastarnică (20%), precum şi din fragmente sporadice de origine celtică şi amfore gr. Aşezarea se încadrează, după materialele pe care le conţine, în grupul obiectivelor de tip Poieneşti-Lukaševka. În punctul "La Hotare" au fost identificaţi 12 tumuli (sec. 2–3 d.Hr.), destul de aplatizaţi, situaţi în 4 şiruri aproape paralele, 3 dintre aceştia fiind cercetaţi prin săpături, descoperindu-se morminte de incineraţie, la baza tumulilor sau în gropi simple, însoţite de resturi de ceramică fină

www.mnir.ro

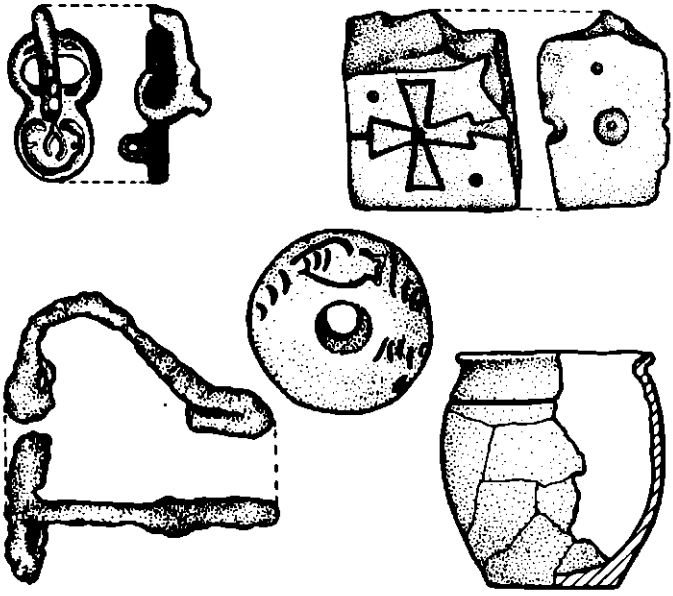

Fig. 51. Botoşana. Piese din aşezarea din sec. 5–7.

cenuşie, lucrată cu roata, arsă secundar. În apropierea lor au fost identificate şi urmele unei aşezări contemporane, din care s-a recoltat ceramică lucrată cu roata şi cu mîna. Au fost găsite şi cîteva resturi ceramice datînd din sec. 4. A fost cercetată şi o întinsă aşezare datînd din sec. 5–7 cu două faze în evoluţia sa, care suprapune pe acelaşi loc aşezarea dacică din sec. 2 î.Hr. Din această aşezare au fost scoase la iveală 31 de locuinţe, parţial adîncite, prevăzute cu "sobe" construite din piatră şi lut. Două din aceste locuinţe au fost folosite ca ateliere pentru prelucrarea fierului şi a obiectelor de podoabă. S-au descoperit şi cîteva cuptoare pentru copt pîine sau pentru activităţi meşteşugăreşti. În interiorul locuinţelor au fost găsite numeroase resturi ceramice lucrate cu roata şi cu mîna, unelte şi diverse obiecte din fier, os, lut şi piatră, obiecte vestimentare şi de podoabă, precum şi două monede de bronz de la Iustinian I. Au mai fost descoperite şi resturi de amfore romano-bizantine. Deosebit de importantă este suprapunerea stratigrafică a vestigiilor din sec. 5–7, pe baza cărora a putut fi stabilită cronologia celor două faze de locuire din această aşezare, definindu-se totodată şi conţinutul culturii materiale autohtone de la E de Munţii Carpaţi din perioada anterioară pătrunderii slavilor aici, precum şi din vremea primelor contacte dintre romanici şi slavi. Prima fază de locuire, datînd din sec. 5–6 de la B., corespunde cronologic şi cultural cu ultimul nivel din aşezarea de la Costişa-Neamţ, aspectul cultural din această vreme fiind denumit de tip → Costişa-Botoşana. Descoperirea unor unelte din fier pentru agricultură, a unor ateliere sau a diverselor obiecte casnice, precum şi a ceramicii de factură daco-romană străveche, importurile romano-bizantine (amfore, monede, obiecte vestimentare etc.) atestă o viaţă sedentară cu ocupaţii principale legate de agricultură, creşterea vitelor şi meşteşuguri, precum şi intense schimburi cu lumea bizantină.

S. Teodor, în *SCIV*, 20, 1969, 1, 33–42; id., în *Suceava*, 7–8, 1980; id., în *SCIVA*, 31, 1980, 2, 181–227; D.Gh. Teodor, *Teritoriul*, 20–34; id., *Civilizaţia romanică la est de Carpaţi în sec. 5–7 e.n. Aşezarea de la Botoşana-Suceava*, 1984.

S.T. şi D.G.T.

Botoşana–Costişa, cultură v. Costişa

Botoşani. Pe terit. munic. a fost descoperit întîmplător în anul 1904 un tezaur format din vase şi 3 lingouri de argint şi monede de aur de la începutul sec. 5. Îngroparea tezaurului poate fi pusă în legătură cu evenimentele care au însoţit prăbuşirea "Imperiului Hunic". În punctul "Dealul Cărămidăriei" a fost descoperită o aşezare aparţinînd culturii → Sîntana de Mureş şi o necropolă din prima jumătate a sec. 5. Cele 23 de morminte sînt de înhumaţie, singulare sau duble, orientate V–E, în poziţie întinsă cu braţele de-a lungul corpului sau cu una din palme pe bazin. Unele cranii sînt deformate artificial. Inventarul lor constă din: cercei din bronz sau de argint cu capetele ascuţite sau cu buton poliedric masiv, mărgele de chihlimbar sau de sticlă, fibule din bronz cu placă triunghiulară, ajurată, catarame cu placă, brăţări simple de fier, oglinzi cu urechiuşă centrală, ornamente cu nervuri concentrice; lipsesc vasele de lut. Ritul şi ritualul, împreună cu inventarul mormintelor, permit atribuirea ei unei populaţii aflată sub suzeranitate hunică.

www.mnir.ro

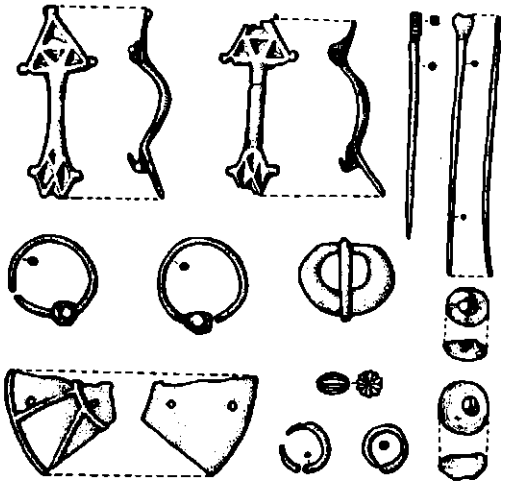

Fig. 52. Botoșani-Dealul Cărămidăriei. Obiecte din necropolă (sec. 5).

A.V. Bank, *Byzantine art in the collection of the USSR*, Leningrad-Moscova, 1966, 346 și pl. 100/a, f, e; E. Zaharia, N. Zaharia, în *Dacia, N.S.*, 19, 1975, 201–226.

R.H.

Bovșiv, localit. în Galiția, lîngă Ivano-Frankovsk, Ucraina. În așezarea de pe malul rîului Gnilaia Lipa, cea de-a doua epocă a fierului este reprezentată prin complexe de locuire în care se asociază ceramica de tip La Tène celtic, ceramica barbotinată (probabil germanică) și ceramica geto-dacă. Aceste complexe, ca și descoperirile similare de la Glăvănești, aparțin unui orizont cronologic care precede apariția culturii → Poienești-Lukaševka și, în consecință, se datează la sfîrșitul sec. 3–începutul sec. 2 î.Hr.

L.I. Kruşelnițkaia, în *KSMoscova*, 105, 1965, 119–122.

M.B.

Bozeș, sat în com. Geoagiu (jud. Hunedoara), pe terit. căruia s-a descoperit în 1964 un tezaur alcătuit din 39 monede dacice de tip → Răduleşti-Hunedoara. Acestea au formă scyfată, fiind bătute din argint cu titlul mult scăzut, cu greutăți cuprinse între 8,10 și 9,70 g. Tezaurul se află în colecțiile Muz. Deva.

Tr. Bălan, în *Sargetia*, 4, 1966, 51–64.

C.P.

Bozia Nouă (azi Bozia), sat în com. Fălciu (jud. Vaslui), în apropierea căruia, pe un dîmb desprins din terasa inferioară din dreapta Prutului, în cuprinsul unei așezări aparținînd culturii → Noua, de la sfîrșitul epocii bronzului, a fost descoperit un mic depozit de obiecte de bronz, constituit din trei secere cu cîrlig, un → celt de tip transilvănean și trei turte de bronz (metal brut).

M. Dinu, G. Coman, în *AM*, 2–3, 1964, 471–474.

A.F.

Bozieni, com. în jud. Neamț, pe terit. căreia în apropiere de așezarea geto-dacică (sec. 2 î.Hr.–2 d.Hr.) s-a descoperit (în 1963), în vas de lut, un tezaur cuprinzînd 25 de monede, din care s-au recuperat 15 denari romani republicani din sec. 1 î.Hr. și unul de la Vespasian din 69–70. Deoarece marea majoritate a pieselor sînt *fourrées* și cu greutate redusă, sînt considerate contrafaceri locale de la sfîrșitul sec. 1 d.Hr. și începutul sec. următor.

M. Chițescu, în *SCN*, 4, 1968, 127–137.

E.N.

Bölling v. Erbiceni, oscilația climatică ~

Brad I. Sat în com. Negri (jud. Bacău), în apropierea căruia, pe malul stîng al Siretului, a fost descoperită o așezare geto-dacă de tip *dava* (sec. 4 î.Hr. – sec. 1 d.Hr.) (probabil *Zargidava*) cercetată sistematic începînd din 1963. Depunerea arheologică este de cca 3 m grosime. Cele mai vechi niveluri aparțin culturii → Cucuteni (fazele *AB* și *B*). Urmează o locuire întărită cu val și șanț din epoca bronzului, aparținînd culturii → Monteoru. După o scurtă întrerupere s-a întemeiat, în faza timpurie a → Hallstattului, o așezare fortificată de asemenea cu val și șanț ce suprapune întăriturile anterioare și separă zona așezării de restul terasei. Materialul descoperit aparține facies-ului cultural → Brad-Cozia, contemporan în mare parte fazei a II-a a culturii → Babadag. Un interes deosebit prezintă descoperirea într-o locuință a unei fibule de bronz de tip egeic, databilă prin analogii cu exemplare din Creta (Vrokastro) în sec. 10–9 î.Hr. (recent s-a descoperit la **B.** un al doilea exemplar, identic) și care prezintă unul dintre cele mai importante repere cronologice în periodizarea Hallstattului românesc. Așezarea geto-dacică începe în sec. 4 î.Hr.; cel puțin de atunci datează primele vestigii sigure. Nu este însă exclus să fi existat o locuire sporadică încă din sec. 5 î.Hr. cum o dovedesc cîteva fragmente ceramice găsite în cuprinsul stațiunii. Dezvoltarea deosebită a cetății se observă începînd cu sec. 2 î.Hr. cînd, foarte probabil, se reamenajează și sistemul de apărare. Traseul șanțului, cu o deschidere de cca 60 de m, urmează pe cel din prima epocă a fierului. Valul este întărit pe fața din afară cu o structură din bîrne menită să evite acțiunea de eroziune. Unele detalii observate în săpăturile arheologice permit să se presupună existența unui pod mobil în zona intrării în cetate. Acest șanț despărțea așezarea inițială, devenită un fel de acropolă, de o aglomerare întinsă de locuințe, situată pe terasă, în afara fortificației și care se dezvoltă numai începînd din această vreme. Stratul de epocă geto-dacică are o grosime de cca 1,80 m și prezintă cel puțin 10 niveluri de locuire care se succed pe mai bine de două sec. de la aproximativ mijlocul sec. 2 î.Hr. pînă în timpul războaielor cu romanii. S-au descoperit numeroase locuințe, atît sub formă de bordeie (mai ales în primele niveluri), cît și locuințe de suprafață. Mai recent a fost cercetat un mare complex de cult cu pereții de lut și lemn, una dintre laturi avînd o formă absidală. Materialele scoase la lumină, în foarte mare cantitate, în timpul săpăturilor arheologice, prezintă formele caracteristice epocii de maximă dezvoltare a civilizației geto-dacice. Se remarcă pe de o parte frecvența ceramicii pictate cu motive exclusiv geometrice, pe de alta o proporție ceva mai

www.mnir.ro

redusă a materialului de import, elenistic sau roman, față de celelalte două așezări dacice de pe Siret, situate mai la S, Răcătău și Poiana. Deși ultimele niveluri de locuire prezintă numeroase deranjamente provocate de gropile unui cimitir feudal (sec. 16), au apărut suficiente materiale care atestă durata așezării pînă spre sfîrșitul sec. 1 d.Hr. Precizarea datei sfîrșitului așezării nu poate fi făcută exclusiv arheologic. Identificarea, inițial ipotetică, cu una dintre cele trei *davae* citate de Ptol. pe Siret, a fost confirmată în urma descoperirii davei de la Răcătău (*Tamasidava*), prin localizarea la B. a cetății *Zargidava*. Faptul că în izvoare această localitate apare în cadrul provinciei Moesia Inferior, ar pleda pentru anexarea ei la Imp. în urma păcii cu Domițian (89 d.Hr.). Oricum, așezarea nu a supraviețuit războaielor cu Traian. Pe culmea terasei, la cca 1 km E de așezare, se află la cîțiva tumuli constituind, foarte probabil, mormintele căpeteniilor comunității geto-dacice. În toate cazurile cercetate s-a constatat exclusiv ritul incinerației (A.V.). **2.** Oraș în jud. Hunedoara de pe terit. căruia provin vestigii arheologice din mai multe epoci istorice. Astfel, sînt semnalate aşchii de silex la "Secătura", un topor de piatră în fosta mină de aur "Musarina", un mic depozit de bronzuri (vîrf de lance, celt, două brățări) din Hallstatt *B*, și un denar roman republican. Între B. și satul Ruda s-au găsit galerii ale unor mine de aur romane și materiale arheologice contemporane. Astfel de materiale provin și de pe terit. localității: vas de bronz, monede, opaițe etc. Pe platoul dealului Muncel, în punctul "Valea Arsului" sau "La Petreşti" s-a cercetat o necropolă de epocă romană de incinerație cu 82 de morminte, toate cu arderea pe loc și inventare modeste, rareori cu inscripții. Toate se datează în sec. 2–3 și sînt atribuite unor coloniști illiri (I.G.).

A. Vulpe, în *StCl*, 6, 1964, 233; V. Ursache, în *Carpica*, 1, 1968, 171; id., în *MemAntiq*, 1, 1969, 105; id., în *Materiale* (Tulcea), 1980, 178; V. Căpitanu, V. Ursache, în *Crisia*, 2, 1972, 97; id., în *Thraco-Dacica*, 1, 1976, 271; M. Rusu, în *Dacia*, *N.S.*, 7, 1963, 206, nr. 6; B. Mitrea, în *EDR*, 10, 1945, 106; *IstRom*, 1, 1960, 400; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 192; A. Rusu, în *Dacia*, *N.S.*, 21, 1977, 359, nr. 16; 22, 1978, 350, nr. 19; *IDR*, III, 3, 1984, 426–434; *RepCluj*, s.v.

A.V. și I.G.

Bragadiru 1. Com. în Sectorul agricol Ilfov, pe terit. căreia săpături sistematice întreprinse între 1968–1973 și 1976–1979 au scos la suprafață o așezare geto-dacică, deschisă (situată pe terasa apei Sabar), suprapusă de locuiri din sec. 4 și 9–11. Așezarea geto-dacică, cea mai reprezentativă, are un singur strat de locuire, în cadrul căruia s-au identificat deopotrivă locuințe de suprafață și bordeie, precum și cîteva gropi menajere. Din rîndul descoperirilor fac parte: ceramică lucrată cu mîna și la roată de tipurile bine cunoscute, de unde nu lipsesc: cupele cu decor în relief, ceramică gr. de import, printre care și o ștampilă de amforă rhodiană; acestora li se adaugă 2 cuțite curbe de fier (*sica*), o cataramă, o dăltiță, un vîrf de săgeată și o brățară, toate din fier. Din așezarea geto-dacică mai nouă, datată în sec. 2–3, s-a descoperit o locuință în care au apărut: ceramică, o seceră și un amnar de fier, o monedă emisă în timpul lui Gallienus (253–268) și o fibulă de bronz de tipul "cu piciorul întors pe dedesubt". Așezare veche românească (din 9–11) în cadrul căreia au fost dezvelite 17 locuințe, atît de suprafață, cît și adîncite, cu urme de lipitură arsă, cu amprente de nuiele de la pereții acestora. În unul dintre bordeie a apărut și un cuptor săpat în pămînt cruțat. Bordeiele au formă aproape pătrată (4,64 x 4,10; 3,50 x 3 m; 4 x 4 m), iar locuințele de suprafață sînt dreptunghiulare, unele avînd în interior cuptoare, altele vetre. Ceramica descoperită este decorată cu linii incizate, simple sau în val, unele vase avînd mărci de olar (C.P.). **2.** Com. în jud. Teleorman, pe terit. căreia, pe panta terasei înalte din dreapta rîului Vedea, la cca 1,5 km S de fostul sat Răreanca, au fost descoperite vestigii din neolitic (cultura → Gumelnița), din prima epocă a fierului (Hallstatt), o așezare getică din sec. 2–1 î.Hr., o alta de tip → Militari-Chilia din sec. 3. Pe platoul terasei au fost identificate vestigii de tip → Ipotești-Cîndești (sec. 6–7) (G.B.).

M. Turcu, în *București*, 8, 1971, 55–67; id., în *CAB*, 3, 1981, 30–41; Gh. Bichir, în *Dacia*, *N.S.*, 9, 1965, 427–439; id., *Geto-dacii*, 1984.

C.P. și G.B.

Bran, com. în jud. Brașov, unde la cca 1911, în fostul sat Bran-Poartă, s-a descoperit un tezaur de → denari republicani și imitații. Se păstrează informații despre 63 ex. Cel mai vechi este o emisiune din 155 î.Hr., cel mai nou este din 42 î.Hr. Îngroparea tezaurului este de pus probabil în legătură cu frămîntările de după moartea lui Burebista. Tot la B., deși altă informație vorbea de Zărnești, s-a descoperit în 1908 un tezaur de 75 monede din care s-au putut cerceta nn → antoninian de la → Claudius II și monede de bronz de la → Constantin cel Mare și → Licinius pînă la → Valentinian II.

I. Winkler, în *SCN*, 2, 1958, 402–403; M. Chițescu, *RRCD*, 120–121, nr. 27; C. Preda, în *SCIVA*, 26, 1975, 4, 460.

G.P.B.

Braneț, sat în com. Bîrza (jud. Olt), unde în punctul numit de localnici "Piscul Rusului" – un pinten rezultat din erodarea meandrată a terasei de către pîrîul Bîrlui – s-a cercetat o importantă stațiune arheologică cu două straturi de cultură: cel inferior, aparținînd culturii → Coțofeni (din faza a *II-a* de evoluție) și în care s-au aflat bordeie și locuințe de suprafață, cu un bogat material arheologic; cel superior, cu trei niveluri de locuire, cu locuințe sub formă de colibe, aparținînd purtătorilor culturii → Glina, din perioada timpurie a epocii bronzului. Importanța stațiunii constă, printre altele, și în faptul că demonstrează clar dinamica raporturilor dintre comunitățile celor două culturi menționate și modul de difuziune a fenomenului epocii bronzului de la E spre V.

A. Ulanici, în *CA*, 1, 1975, 45–74; 2, 1976, 33–68; 3, 1979, 27–38; 4, 1981, 20–29.

P.R.

Brastavățu, com. în jud. Olt, unde a fost scoasă la suprafață o așezare civilă (rurală) romană (sec. 3 d.Hr.).

D. Tudor, *OR*[1], 233.

D.T.

www.mnir.ro

Braşov. În cartierul Noua din zona periferică de E–NE a munic. s-au descoperit întîmplător (în 1901) patru morminte de înhumaţie, cu schelete chircite pe o parte, avînd ca elemente de inventar ceşti cu torţi supraînălţate, prevăzute cu butoni sau creastă, datate în etapa finală a epocii bronzului (sec. 13 î.Hr.). Această descoperire a dat numele culturii caracteristice etapei tîrzii a bronzului → cultura Noua (A.F.). La B. şi împrejurimi au fost semnalate importante descoperiri monetare de epocă dacică, între care un mic tezaur din care se cunosc şapte imitaţii după tetradrahmele lui → Filip II, două tetradrahme şi două imitaţii după drahmele lui → Alexandru cel Mare şi 10 tetradrahme thasiene şi descoperiri izolate: emisiuni dacice de tip Filip II – Alexandru cel Mare – Filip III, celtice, din → Dyrrhachium, doi → aurei de la Otho şi Titus. Tot de la B. ar proveni şi un tipar pentru denari din vremea lui Caesar, indiciu al imitării monedei romane în atelierele din zonă (E.N.). De pe terit. munic. provin din descoperiri izolate (morminte?): un inel de aur cu şaton în formă de taur, ornamentat în stil policrom (sec. 5) şi o cataramă de aur cu placă ovală ornamentată în stil policrom; ultima piesă, a cărei arie de răspîndire se întinde din N Mării Negre şi pînă în N Africii, este un produs al atelierelor romane tîrzii din prima jumătate a sec. 5 (R.H.)

I. Teutschi, în *Mitt.Prähist. K.Akad.d.Wissenschaften*, I, Viena, 1903, 395 şi fig. 169–172; I. Nestor, *Stand*, 117 şi nota 481; K. Horedt, în *Materiale*, 1, 807; M. Chiţescu, M. Marcu, Gh. Poenaru-Bordea, *Monede antice de aur şi argint din colecţia Muzeului judeţean Braşov (=Cumidava*, 11/3), Braşov, 1978; J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalter in Ungarn*, Braunschweig, 1905, vol. 2, 59, vol. 3, pl. 50/4; E. Beninger, *Der westgotisch alanische Zug nach Mitteleuropa*, Leipzig, 1931, 32 şi 33, fig. 8.

A.F.; E.N. şi R.H.

Brateiu 1. Com. în jud. Sibiu. Important complex arheologic din sec. 4–12, unde s-a identificat pentru prima dată o întinsă aşezare daco-romană (sec. 4–5), dovedindu-se continuitatea populaţiei romanizate în Dacia, după retragerea aureliană. Aşezările şi necropolele sînt situate pe terasa stîngă a Tîrnavei Mari, în punctele "Zăvoi", "Rădaie", "Nisipuri", de pe stînga şi dreapta drumului ce duce spre Sighişoara. Aşezarea nr. 1 cuprinde o întinsă locuire din sec. 4–7 cu trei niveluri de bordeie. Cele mai numeroase sînt din sec. 4–5, de formă rectangulară, avînd latura între 3–4 m lung. Unele au avut instalaţie de foc compusă dintr-o vatră cu lipitură; vatră puţin îngropată; vatră pavată şi cu gardină din pietre; pietrar sau cuptor adîncit din peretele bordeiului. Cuptoarele de gospodărie sînt rare. Ele se găsesc fie în bordei, cuptorite dintr-un perete, fie în afara locuinţelor uneori grupate în şir, cîte două-trei. În cuprinsul aşezării s-a găsit şi un cuptor de ars oale, oval (0,80 x 0,90 m) cu două încăperi suprapuse. Camera de foc şi camera de oale, acoperită de o cupolă, erau despărţite de o placă făcută din boţuri de lut îmbucate, rezervînd găurile pentru căldură. Placa se sprijinea pe mai mulţi popi din lut. În gropile bordeielor s-au găsit ceramică, fusaiole, piepteni de os, fibule, catarame, cuţitaşe şi seceri din fier, perle şi fragmente de sticlă, săgeţi de tip hunic, din fier şi os, rîşniţe romane; ţigle şi cărămizi romane folosite secundar la vetre. Ceramica este lucrată în tehnica roţii rapide şi cu mîna. Din prima categorie fac parte oale romane, unele cu capac conic, străchini, căni cu o toartă, vase mari de provizii (Krausengefäss) şi amfore. După atilul roman, au decor sobru din caneluri, deseori numai pe umăr, linii distanţate, striuri continui, linii şi benzi de linii în val. Ceramica fină cu decor înatruit şi ştampilat formează o categorie foarte restrînsă. Ceramica lucrată cu mîna de origine dacică se găseşte (într-un procent mic) în toate complexele de locuire, păstrîndu-şi formele caracteristice olăriei dacice (forma înaltă, ovală, căţuia, străchinuţa) pe care le va transmite şi etapei următoare (→ Ipoteşti-Cîndeşti) sau imită formele romane. Locuirea din sec. 6–7 corespunde etapei romanice din dezvoltarea populaţiei autohtone, arheologic numită → Ipoteşti-Cîndeşti. Restrînsă la cîteva bordeie în aşezarea nr. 1, locuirea se extinde mai mult în cea de a doua aşezare situată la E de prima, unde cea mai veche locuire aparţine populaţiei daco-romane din sec. 4–6. Urmează locuirea din sec. 6–7 a populaţiei romanice, caracterizată de bordeie mari cu vetre sau pietrar. Ceramica este lucrată la roata rapidă şi cu mîna. Ultima categorie este mai numeroasă şi cuprinde oala de formă romană şi dacică, tigăiţa, opaiţul. Piepteme de os, rîşniţa, cuţitaşe de fier etc. Locuirea se continuă şi în sec. 8, reprezentată de cîteva bordeie de tip → Dridu timpuriu şi de necropola nr. 2. Ultimul nivel de locuire corespunde unei întinse aşezări de bordeie, gropi şi cuptor de oale din sec. 12–13. Caracteristică este prezenţa cazanelor de lut, pintenilor şi caielelor de fier. Bordeiele au 1–3 vetre în groapă pe o treaptă amenajată sau cuptoare cu podea din fragmente ceramice şi pietriş. *Cimitirul nr. 1* este de fapt o necropolă daco-romană de incineraţie din sec. 4–5, caracterizată de folosirea a două ritualuri: arderea gropilor şi redepunerea oaselor calcinate în aceste gropi; asemenea ritualuri sînt răspîndite în Imp. Roman, mai ales Dacia, Pannonia, Moesia şi Illyricum. La B. este şi o necropolă cu morminte de incineraţie în groapă cu arderea în rug sau în *ustrinum*: acestea formează şiruri orientate majoritatea E–V şi N–S. Din cele 364 de morminte descoperite, 270 sînt cu groapa arsă ritual, de formă lungă ca o albie (267), rotundă (2) şi în cruce (1). Restul de 78 morminte sînt cu groapa nearsă, de formă ovală (62), rotundă (9), în formă de sticlă (6) şi conică (1); cu groapa în trepte (4). Conţin resturi din rug şi de la banchetul funerar: cenuşă, cărbune, ceramică, pietre, oase de animale (porc, oaie, bou), unelte (rîşniţă, fier de plug, cleşte de fierar etc.), podoabe (piepteni de os, perle şi fragmente din pahare de sticlă, fibule din bronz şi fier cu piciorul întors pe dedesubt, catarame, oglindă romană etc.), săgeată hunică de fier şi monede (două de la Constantinus II, 328–353; una de la Valens, 373); numai în rare cazuri au fost depuse cîteva bucăţele din oasele calcinate. *Cimitirul nr. 4* este situat în aria aşezărilor nr. 1 şi nr. 2 şi conţine morminte de incineraţie în groapă, folosindu-se aceleaşi rit şi ritualuri ca în cimitirul nr. 1, dar şi variante deosebite, privind forma şi conţinutul gropilor (gropi mari, ovale avînd la N–E o groapă rotundă pentru stîlp; gropi pline cu bucăţi de chirpic ars etc.). Necropola aparţine populaţiei daco-romane şi romanice din sec.

www.mnir.ro

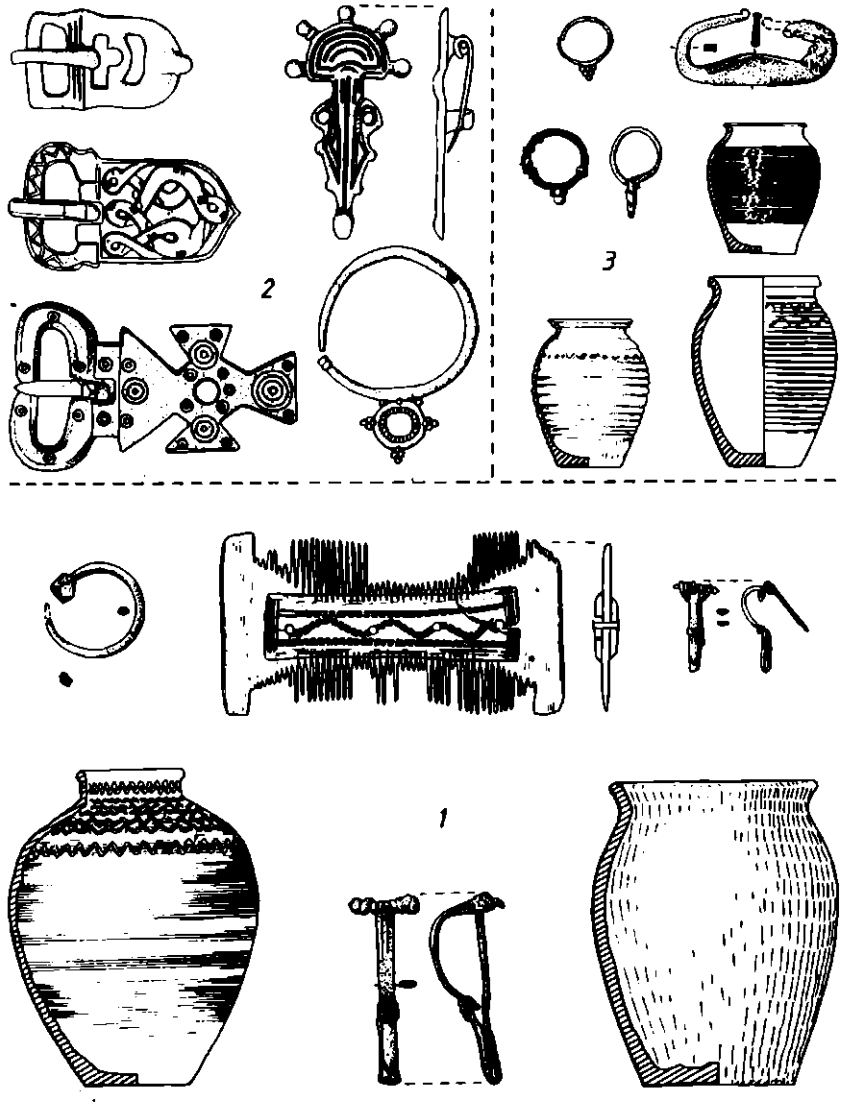

Fig. 53. Brateiu: 1. Piese de inventar din aşezarea daco-romană (sec. 4–5); 2. Obiecte din inventarul mormintelor gepidice din cimitirul nr. 3 (sec. 6–7); 3. Obiecte din inventarul mormintelor străromâneşti din cimitirul nr. 2 (sec. 7–8).

4–7. Se dovedeşte astfel, în etapa → Ipoteşti-Cîndeşti (sec. 6–7), folosirea în continuare, de către populaţia romanică nord-dunăreană, a ritului incineraţiei şi principalelor ritualuri folosite în sec. 4–5 (v. cimitirul nr. 1). *Cimitirul nr. 2* este biritual (34 morminte de înhumaţie şi 210 de incineraţie). Ultimele se pot clasifica, după modul în care sînt depuse oasele calcinate, în 5 grupe principale: a) – morminte în groapă (64); b) morminte în groapă şi urnă (53); c) morminte în urnă (45); d) morminte în groapă cu ofrandă de fragmente ceramice (18); e) morminte în groapă şi urnă cu fragmente ceramice. Conţin resturi din rug compuse din oase calcinate în cantităţi variabile, cenuşă, cărbuni, ceramică şi diferite obiecte de inventar. Se deosebesc prin forma gropilor (ovale, rotunde, pungă, lighean, lighean cu pungă pentru oase), prin raportul cantitativ dintre oase şi cărbuni-cenuşă şi după modul în care acestea, împreună cu restul mobilierului funerar (cuţitaşe de fier, amnare, săgeţi, cercei, perle de sticlă, aplice, vase sau fragmente ceramice etc.), compun mormîntul. Mormintele de înhumaţie sînt orientate, cele mai multe, spre E-NE. Inventarul lor funerar este acelaşi; vasele sînt mici, întregi şi depuse la picioare. Ceramica este lucrată la roata înceată, cu excepţia unor vase fragmentare din mormintele de incineraţie, care au fost

www.mnir.ro

lucrate în tehnica roții rapide. Se păstrează încă elemente de caracter Ipotești-Cîndești, dar se generalizează folosirea nisipului în pastă, tehnica roții încete și ornamentarea vasului întreg. Cimitirul nr. 2 face parte din grupul necropolelor birituale ale sec. 8–9, ca și Izvoru, Obîrșia, Mediaș, Oena Sibiului etc. Mormintele aparțin populației românești din sec. 7–8, încadrîndu-se în etapa timpurie a culturii → Dridu. *Cimitirul nr. 3* conține morminte gepidice (293) de înhumație, din sec. 6–7, cu morminte de cai îngropați separat. Scheletele sînt întinse pe spate cu capul spre V. Apmape toate au fost deranjate parțial. Conțineau un inventar foarte bogat compus din podoabe (perle de sticlă, fibule digitate de bronz și argint, coliere, lanț cu pandantive, inele, cercei, diademe de argint decorate *au repoussé* etc.), armare, cuțite, cataramе, arme (săgeți, săbii, vîrf de lance). Vase de mici dimensiuni lucrate la roata rapidă din categoria: a) fină, lustruită, arsă cenușiu, negru sau roșu, cu decor lustruit sau ștampilat; b) din pastă cu pietricele, arsă cenușiu sau roșu, decorată cu caneluri, striuri, benzi de linii în val. Prezența armelor indică rolul militar-politic jucat de gepizi în Transilvania. Numărul foarte mare al obiectelor bizantine, în special cataramele, cerceii, fibulele și obiectele creștine (cruci, două filacterii, cataramе cu cruce, un vas cu oruce), ca și numărul important de fibule digitate, caracteristice regiunilor dunărene, dovedesc că gepizii erau creștini și în strînse și bune raporturi cu Imp. Bizantin. Din zona decapată de nisipărie a cimitirului nr. 3 s-au găsit resturi ceramice ale culturilor → Criș, cultura ceramicii lineare, Precucuteni-Zănești, Tisa, Coțofeni, Wietenberg, Hallstatt, La Tène dacic, sec. 6–7. În aria cimitirelor nr. 1, nr. 2 și nr. 3 au fost cîteva morminte răzlețe ale culturii Noua; două morminte cu *ahlenaxte*, nie perioadă scitică și trei morminte celtice de incinerație (E.Z.).

2. Cultură (a doua jumătate a sec. 4–începutul sec. 6) denumită astfel după așezarea eponimă din jud. Sibiu, unde s-a identificat pentru prima dată o intensă și continuă locuire daco-romană. Datorită răspîndirii și la S și la E de provincia Dacia, a mai fost denumită și *Brateiu-Ipotești-Costișa-Botoșana*. Aparține populației daco-romane, conține elemente de civilizație romană și documentează aspectul rural al culturii romane provinciale tîrzii din spațiul carpato-dunărean, în perioada dominației hunilor și germanilor. Răspîndirea sa în toată aria de locuire a → geto-dacilor și a → carpilor dovedește cuprinderea în procesul de romanizare și a populației din afara provinciei Dacia. De aceea, răspîndirea culturii **B.** constituie unul dintre argumentele majore ale romanizării întregului grup geto-dacic carpato-dunărean și de continuitate teritorială, etnico-lingvistică și culturală a românilor. Culturii **B.** îi corespund așezări rurale, nefortificate, cu numeroase locuințe semibordeie, avînd o economie foarte ridicată, întemeiată pe agricultură, creșterea vitelor și meșteșuguri (olărit, metalurgia fierului, prelucrarea osului etc). Foloseau vetre simple sau în groapă pavate cu pietre și cu gardină de pietre; cuptoare de gospodărie sau pietrare din bolovani de rîu. În activitatea casnică, agricolă și meșteșugărească au continuat să folosească tehnica și uneltele romane: fierul de plug, bucșa de fier, secera, coasa, foarfecele, rîșnița romană, tehnica roții rapide, formele și decorul roman, obiectele de podoabă. Cultura **B.** a evoluat de-a lungul a trei faze de locuire. Ceramica este provincial-romană tîrzie, lucrată la roata rapidă, din pastă cu pietricele și arsă cenușiu, avînd forme ca: oala romană (unele cu capac), urciorul, amfora, castronelul și vasul de provizii *(Krausengefäss)*. Prima fază este caracterizată de prezența ceramicii romane, arsă roșu și cu smalț verde-măsliniu, produsă local sau din Pannonia. O parte este decorată, cel mai des folosindu-se coaste și caneluri; mai rare (prezente însă în toate complexele de locuire) sînt vasele decorate cu striuri și linii în val. Importanța acestora trebuie subliniată, deoarece se vor dezvolta în continuare, devenind caracteristice pentru sec. 6–7 și dominante începînd cu sec. 8 (ceramica culturii → Dridu). A doua categorie ceramică, caracteristică acestei faze, este aceea de origine dacică, lucrată cu mîna: oala înaltă fără umăr, cățuia, strachina, capacul. Prezența acestei ceramici stabilește caracterul daco-roman al culturii **B.** și al populației sec. 4–6 (poate încă bilingvă), ea menținîndu-se pînă la sfîrșitul sec. 7 (în cultura Ipotești-Cîndești). A treia categorie ceramică, fină, cenușie, cu decor lustruit și foarte rar ștampilat (rozete, romburi), se întîlnește în fazele *II–III*, indicînd prezența gepizilor în viața militar-politică a regiunilor Transilvaniei. În această perioadă de criză urbană, în care social-economic și militar dominau regiunile rurale, daco-romanii erau organizați în comunități de tipul comunei rurale din Imp. Roman, cu o permanentă activitate de tîrg și de schimburi comerciale și culturale cu Imp. Datorită crizei urbane, activitatea literar-istorică se stinge, știrile istorice referitoare la regiunile nord-dunărene devin foarte rare, ocazionale. Asemenea mărturii despre regiunile noastre se găsesc în relatările lui → Priscus din Panion asupra călătoriei sale, ca ambasador al Imp. la curtea lui Attila (între anii 448–453). În cadrul populației daco-romane, propagarea creștinismului este atestată de opaițele creștine, de monograma paleocreștină de la → Biertan, de mormintele de înhumație de la → Alba Iulia, de mormîntul cu groapa arsă, în formă de cruce, de la Brateiu etc. Cultura **B.** se integrează în marea arie a culturii și civilizației Imp. Roman de Răsărit, ca aspect rural tîrziu al regiunilor carpato-dunărene (E.Z.).

I. Nestor, E. Zaharia, în *Materiale*, 10, 191 și urm.; L. Bârzu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în sec. IV–V (Cimitirul nr. 1 de la Bratei)*, București, 1973; E. Zaharia, *Populația românească în sec. VII–VIII în Transilvania (Cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, București, 1977; I. Nestor, *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, în *Istoria Poporului Român*, cap. IV, 1970; E. Zaharia, în *Dacia, N.S.*, 15, 1971.

E.Z.

Bratislava, capitala Slovaciei. Descoperirile arheologice făcute în centrul istoric (zidărie, locuințe adîncite, ceramică celtică grafitată și pictată, monede celtice de aur și emisiuni de argint de tip Biatec și Simmering) permit localizarea aici a unui important *oppidum* celtic, care a fost probabil distrus cu ocazia războaielor purtate de Burebista împotriva boiilor și tauriscilor. La **B.**, chiar în depunerile din zona porții *oppidum*-ului, au fost descoperite exemplare caracteris-

www.mnir.ro

tice de ceramică geto-dacă, a cărei apariţie este evident legată de aceste evenimente istorice.

B. Novotny, în vol. *Les mouvements celtiques du Ve au Ier siècle avant notre ère*, Paris, 1979, 205–211.

M.B.

Brazda lui Novac de Nord, val de pămînt la S de Carpaţii Meridionali. Avea şanţul orientat spre N, iar flancurile se sprijineau pe Dunăre. Făcea parte dintr-un sistem defensiv construit de Constantin, pe o linie în adîncime, urmînd cursul Dunării, de unde se trimiteau trupe pe un al doilea aliniament, capete de pod, cetăţi construite sau refăcute pe malul stîng, avînd la aripa stîngă Drobeta şi la aripa dreaptă, zona Buzăului inferior. În acest sistem, linia cea mai înaintată cu rol de semnalizare şi apărare imediată era constituită de valul cunoscut sub numele de B. lui N. de N., întărit cu fortificaţiile din afara liniei defensive, la capătul de E cu cele de la Ostrovu Banului, Pojejena şi Gornea şi la N de cea de la Putinei, de pe rîul Topolniţa, toate construite în sec. 4, cu misiunea de a controla căile de acces pe aceste direcţii. În sistemul defensiv propriu-zis se încadrează cetăţile de la → Hinova şi de la → Pietroasele, ridicate în tehnica de construcţie a sec. 4. Valul este contemporan cu ridicarea castrului → Drobeta, cu construirea podului (328 d.Hr.) peste Dunăre la → Sucidava şi cu refacerea drumului roman pe valea Oltului între Sucidava şi Romula pînă la "brazdă", pentru care există dovada milnarului din anul 326 d.Hr., la care se adaugă dovezile numismatice constantiniene. Acesta porneşte de la Drobeta, păstrat bine spre extremitatea sa vestică pînă la şoseaua Drobeta-Turnu Severin–Calafat, de unde este distrus de nivelările lucrărilor agricole. Reapare, paralel cu şoseaua, la 8 km V de Hinova, fortificaţie care se încadrează în traseul valului. De aici urcă luînd direcţia N–E spre Cîrjei şi poate fi urmărit pînă la cota 250 m, unde se află un turn de observaţie. Continuă pe creasta dealului, avînd înălţ. de 4 m, cu şanţ lat de 6 m, îngustîndu-se la bază pînă la 3 m. Coboară trecînd la 1 km V de satele Poroinuţa şi Oreviţa (jud. Mehedinţi) (lat 15 m, înalt 0,30 m cu şanţ lat de 10 m) de unde se îndreaptă spre satul Olteanca (păstrat pe 1,80 m înălţ.), urcă continuînd direcţia N–E spre Padina Mică, vizibil pe o înălţ. de 0,80 m cu şanţ adînc de 0,60–0,80 m, apoi prin spatele com. Dobra în teren arat, la 700 m S de satul Bălăciţa, spre Gvardiniţa, între aceste localităţi fiind folosit ca drum de ţară. La S de satul Bălăciţa, valul a fost secţionat pentru a-i cunoaşte structura şi s-a constatat că este alcătuit din pămînt bătut de culoare castanie, are lăţ. de 9,60 m, iar şanţul de 10,80 m, dimensiuni care corespund aproximativ şi cu măsurătorile de la suprafaţă. La S de satul Cleanov (jud. Dolj) coboară spre valea Desnăţui, traversînd-o şi urcînd dealul Blădăreştilor, vizibil în arătură cu lăţ. de 10 m. Trece în cîmpie deschisă la S de satul Carpen, pe direcţia localităţilor Boca, Gebleşti, Terpeziţa şi coboară de pe Platu Lazu spre Craiova, bine păstrat în pădurea Bucovăţ pe o distanţă de 5 km, lat de 8–10 m. În oraşul Craiova se cunoaşte în colţul de V al străzii Paşcani, de-a lungul străzilor George Enescu, Iancu Jianu, Pavlov (fostă Amaradiei) şi pe strada "Brazda lui Novac" spre gară, traversat de calea ferată la E de bariera Vîlcii pe strada Producţiei. Apoi trece pe la S de şoseaua Ghercesti spre Pieleşti, traversează rîul Teslui pentru a urca pe culmi unde este nivelat de arături, la 2 km N de Robăneşti, de aici luînd direcţia S–E, traversat la km 9 de şoseaua Balş–Voineasa (vechiul drum roman cunoscut cu numele de "Drumul Muierii"). Se păstrează bine în pădurea Schitului, lat la suprafaţă de 9,50–10 m, înalt de 1 m cu şanţ de 9 m şi adînc de 0,75 m. La întretăierea şoselei amintite cu drumul spre satul Popînzăleşti, a fost din nou secţionat pentru a-i cunoaşte structura şi elementele de fortificaţie. Sub stratul brun-roşcat de pădure, urmat de un nivel de pămînt argilos, se află stratul de argilă, cu urme de cenuşă, foarte dur, care a constituit baza valului, groasă de 0,30 m şi lată de 12,50 m. Şanţul are fundul semioval urcînd în pantă mai lină spre vest şi lăţ. maximă de 7,50 m. Din acest punct, valul continuă, paralel cu "Drumul Muierii" spre Drăgoteşti, păstrat cu aceleaşi dimensiuni, coboară pe la N de satul Dobrun (jud. Olt) nivelat de arături spre rîul Olteţ pe care îl traversează pentru a ajunge la N–E de satul Şopîrliţa. Dincolo de şoseaua Caracal–Piatra-Olt, la km 46, coboară de pe platoul de la S de satul Ostrov spre Greci pînă la Olt. De pe malul stîng al Oltului trece pe la V de com. Coteana, lat de 10,70 m, cu şanţ de 8 m, este traversat de şoseaua Drăgăneşti-Olt–Slatina, apoi pe la N–V de Lisa pe direcţia Moşteni, Catanele, urcînd dealul Movileni prin pădurea Brazda (înalt de 0,50 m), spre Sineşti, tăiat de calea ferată Piteşti–Slatina între pietrele kilometrice 160,5 şi 160,6 şi se îndreaptă spre Corbu, prin pădurea Corbu, păstrat pe o înălţ. de 0,40–0,60 m. Din Corbu urcă dealul Tomeştilor pe raza jud. Argeş şi coboară spre Urluieni unde întretaie visibil → *limes Transalutanus*. Îndreptîndu-se spre Cornăţel, pe direcţia Negreşti, spre Mozacu, este tăiat de autostrada Bucureşti–Piteşti între km 66 şi 67 şi la E de rîul Argeş de calea ferată Titu–Găeşti, la 10 m E de km 56. Trece apoi printre satele Produleşti şi Hagioaica (jud. Dîmboviţa), pe direcţia N–E, folosit ca drum de cîmp către satul Dobra. Dincolo de rîul Ialomiţa se observă la N de satul Finta, de unde urmează conformaţia terenului la baza dealurilor, adaptat apărării.

D. Tudor, *OR*[3], 251–258.

C.V.

Brazda lui Novac de Sud, val de apărare construit din pămînt, lung de cca 170 km, ridicat în partea de SV a Munteniei. În zonele mai bine păstrate are înălţ. de 2 m, lăţ. de 11 m, adîncimea şanţului (pe latura nordică) de 1,50 m, iar lărgimea de 7,50 m. Este cunoscut şi sub denumirea populară de "Troian". Capătul de V este situat pe malul stîng al Oltului, probabil în fostul sat Viespeşti (jud. Olt); de aici se îndreaptă către lacul Greaca. Lîngă gara Troian (Turnu Măgurele), se întretaie cu → *Limes Transalutanus*. Este atribuită romanilor şi datată de unii specialişti în vremea lui Augustus, de alţii în timpul domniei împăratului Traian. După o altă opinie ar fi fost construită în timpul domniei împăratului Hadrian.

D. Tudor, *OR*[3], 256–258; Gh. Bichir, *Geto-dacii*, 99.

G.D.

www.mnir.ro

Brădești, com. în jud. Dolj, pe terit. căreia a fost descoperită o cetate fortificată din Hallstattul timpuriu *A–B* (sec. 12–8 î.Hr.). Cetatea dispune de un val de apărare lat de 8 m și înalt de 1,50 m și un șanț de apărare lat de 15 m și adînc de 4 m. În prezent distrusă aproape complet de apele Jiului și lucrările C.F.R. În cetate s-au găsit fragmente ceramice cu ornamente în formă de "rațe" și o culoare neagră-cărămizie, datînd din epoca hallstatteană tîrzie. Vase avînd protome de păsări acvatice se cunosc în cultura Zuto Brdo-Gîrla Mare din bronz *B–C* (Reinecke). În cultura → Verbicioara există păsări acvatice realizate pe ceramică prin imprimare, la Vulturești (jud. Vîlcea), dar același motiv este specific și culturii Basarabi pe ceramica din mormintele de la Iernut (jud. Mureș) sau pe obiectele de bronz ale aceleiași culturi de la Orăștie (jud. Hunedoara) și Bujoru (jud. Teleorman). Dacă în perioada Hallstattului *A–B* din România nu se cunoaște pînă astăzi motivul păsării acvatice, realizat pe ceramică, pe baza culorii cărămizii negre a ceramicii se poate data cetatea de la **B.** în Hallstattul *A–B*. Motivul păsărilor acvatice de pe ceramica de la **B.** își are originea în cultura Zuto Brdo-Gîrla Mare, întrucît acum este dovedit faptul că această cultură participă la formarea Hallstattului timpuriu, unele elemente cum sînt vasul în patru colțuri ajungînd pînă în Hallstatt-ul A_1–A_2, iar vasul cuptor și ornamentul imprimat format din cercuri concentrice ajung pînă în Hallstatt-ul B_2–B_3, la Insula Banului. Motivul păsării acvatice de la **B.** poate reprezenta etapa intermediară între culturile Zuto Brdo-Gîrla Mare și cultura → Basarabi.

D. Berciu, în *SCIV*, 3, 1952, 175 și urm.

E.M.

Brădiceni, sat în com. Peștișani (jud. Gorj), unde în 1886 s-a descoperit într-o "căldare" un tezaur de 815 → denari și → antoninieni de la → Iulia Domna la → Filip Arabul. Îngroparea tezaurului s-a produs în vremea războiului de la Dunărea de Jos din 245–247 sau nu mult după aceea.

D. Tudor, *OR*[4], 117.

G.P.B.

Brăduț, com. în jud. Covasna în apropierea căreia, la hotarul cu localit. Biborțeni, în pădure, a fost reperat un grup de nouă movile (numerotate de la A la D). Au fost săpate (1867) șapte movile din perioada timpurie a epocii bronzului. Din mantaua lor s-au scos la iveală silexuri rare și mai ales cioburi mici neornamentate. O serie de fragmente ceramice mai mari s-au găsit în movila C. Cîteva din ele sînt cu decor excizat specific fazei Giulești a culturii → Boian, indicînd prezența pe acel loc a unei așezări din faza amintită.

G. Westen, în *AVSL, NF*, 9, 1870, 18–25.

E.C.

Brăhășești, com. în jud. Galați, în marginea de S a căreia a fost descoperită o cetate geto-dacică din sec. 4–3 î.Hr. Are o suprafață de cca 2 ha și este situată pe un promontoriu situat la confluența Berheciului cu apa Zeletinului, de unde se putea supraveghea toată valea. Face parte din categoria cetăților → cu "val vitrificat", fiind singura de acest gen cunoscută pînă acum pe terit. Moldovei. La suprafața cetății de la **B.** se păstrează urma "valului vitrificat" marcat la suprafață printr-o zonă masiv arsă cu roșu care delimitează incinta, avînd o lăț. cuprinsă între 2 și 4 m și înălț. actuală de 0,60 pînă la 0,90 m. Această arsură a fost interpretată ca fiind resturile unei palisade incendiate, dar numai pe laturile de N, E și S, în timp ce latura de V nu a fost arsă. O particularitate datorată foarte probabil existenței unor pante mai puțin abrupte și deci ușor accesibile, o constituie faptul că incinta formată de palisadă înconjura pe toate laturile promontoriul, avînd o formă trapezoidală cu colțurile rotunjite. De obicei la acest tip de "cetăți", urmele "valului ars" apar numai în zona unde promontoriul comunica cu restul terasei și pe unde orice atac era mai ușor de realizat și mai rar pe două laturi ca la → Orbeasca de Sus (jud. Teleorman), unde aceste două laturi erau ușor accesibile, fiind necesară fortificarea lor. Șanțurile se află în partea exterioară a valului. Șanțul nr. 1 este situat la 1,20 m de palisadă și are o deschidere largă. Peretele dinspre palisadă are o înclinare de 60°, iar cel opus are o înclinație de 20°. Adîncimea lui de la suprafața actuală este de 2,10 m, iar de la nivelul de săpare ante. de 1,50 m. Șanțul nr. 2 se află la cca 2 m de șanțul nr. 1 și este de dimensiuni mai reduse decît primul (adîncime 0,50 m). Peretele interior este aproape vertical, iar cel exterior are o înclinare de 45°. Fundul este orizontal și are o lăț. de 0,50 m. Adîncimea redusă a celor două șanțuri arată că funcția principală de apărare era îndeplinită nu de șanțurile de apărare, ci de "valul ars", a cărui înălț. inițială nu mai poate fi calculată, ci numai presupusă. Existența a două șanțuri de apărare la acest tip de cetăți nu este cunoscută decît la Bodoc, Sărățel, Teleac, ca de altfel și la tipul cu val obișnuit de pămînt, unde sînt mai rare. Ceramica găsită în cetatea de la **B.** este exclusiv geto-dacică (borcane, străchini cu apucători orizontale specifice Hallstattului tîrziu).

M. Brudiu, P. Păltînea, în *AM*, 7, 1972, 230 și urm.

E.M.

Brăiliță, cartier al munic. Brăila, unde pe terasa superioară a Dunării, la N și S de vadul Catagatei, săpături arheologice de lungă durată au dus la descoperirea unor importante așezări și cimitire străvechi și vechi: a) cea mai veche, întinsă pe aproape 1 km, este o așezare a purtătorilor culturii → Boian (faza → Giulești). S-au cercetat mai multe semibordeie cu vetre de foc în care s-au aflat topoare plate din piatră, rîșnițe, unelte din silex și ceramică bogat ornamentată cu motive excizate; b) așezarea purtătorilor culturii eneolitice → Gumelnița era mai restrînsă, cu locuințe apropiate, lungi de 6–10 m, dreptunghiulare, cu 1–2 încăperi. Stratul de cultură rezultat din dărîmături atingea grosimea de 2 m. Un bogat material arheologic constînd din unelte de silex (lame, străpungătoare, topoare, vîrfuri de săgeți), piatră (topoare, dălți, rîșnițe, frecătoare), os și corn, ceramică caracterizează o comunitate din perioada finală (pentru această zonă) a culturii → Gumelnița, comunitate contemporană și în întinse relații de schimb cu purtătorii culturii → Cucuteni din etapa A_4; c) peste

www.mnir.ro

resturile incendiate ale așezării gumelnițene s-a amplasat un cimitir care, prin număr (307) și durată, este unul dintre cele mai mari și importante pentru perioada milen. 4–3 î.Hr. Mormintele cele mai vechi (125 la număr), orientate E–V sau V–E, în cea mai mare parte conținînd schelete întinse pe spate, aparțin purtătorilor culturii → Cernavodă I. Inventarul lor funerar constă îndeosebi din unelte, arme, podoabe și amulete lucrate din silex, piatră, os, marmură, alabastru, scoici, cupru. Perioadei → Usatovo-Folteşti I îi aparțin 137 de morminte, unele dintre ele cu un bogat inventar funerar; 27 de morminte sînt din perioada următoare, a culturii Cernavodă II, iar alte 18 se atribuie "culturii de stepă vest-pontică"; d) în perioada tîrzie a epocii bronzului și-au găsit loc de așezare, pe terasa înaltă de la Brăiliţa, purtătorii culturii → Noua, iar mai tîrziu, acei ai culturii → Babadag din prima epocă a fierului; e) și f) așezare și cimitir de incinerație geto-dacice cu numeroase dovezi (importuri și imitații) ale contactelor cu lumea greacă; g) așezare aparținînd populației vechi românești (sec. 10).

N.A. Harțuche, F. Anastasiu, *Brăiliţa*, 1968; N. Harțuche, I.T. Dragomir, în *Materiale*, 3, 1957, 129–147.

P.R.

Brăneşti (raion Orhei, Rep. Moldova). În așezarea din punctul "La Budăi", stratul de locuire geto-dacă din sec. 4–3 î.Hr. este suprapus de o depunere a culturii → Poienești-Lukaševka. Acestei din urmă culturi îi aparțin o locuință-atelier, cu un cuptor parțial adîncit, pentru arsul ceramicii, și două gropi menajere. În cuptor s-au descoperit numeroase fragmente ceramice, arse și deformate, provenind din zece vase de tip bastarn – probabil o șarjă rebutată.

M.A. Romanovskaia, *KSMoscova*, 102, 1904, 37–42.

M.B.

Brăniştari, sat în com. Călugăreni (jud. Giurgiu), în apropierea căruia a fost descoperită o așezare geto-dacică, situată pe malul bălții "Comana", în punctul "La șantier". Cercetările efectuate aici în 1961–1962 au scos la iveală ceramică lucrată cu mîna, decorată cu butoni și brîuri alveolare și ceramică lucrată la roată, de unde nu lipsesc: cănile, cupele strecurătorile etc., la care se adaugă un cuțit de fier de tip *sica* și o fibulă de bronz. Așezarea nu este întărită și datează din faza "clasică" (sec. 2–1 î.Hr.) a civilizației geto-dacice.

Ş. Şerno, în *RevMuz*, 5, 1966, 450.

C.P.

Brăşăuţi, sat component al com. Dumbrava Roșie, munic. Piatra-Neamț, pe terit. căruia, prin săpături arheologice, a fost identificată o așezare din sec. 8–9 situată pe terasa inferioară a Bistriței. Au fost scoase la iveală 4 locuințe adîncite în pămînt, prevăzute cu vetre și cuptoare construite din lut și piatră. Inventarul locuințelor constă din ceramică lucrată cu roata și cu mîna, precum și din diferite unelte de uz casnic.

V. Spinei, D. Monah, în *MemAntiq*, 2, 1970, 371–387.

D.G.T.

Brăteşti 1. Sat în com. Văcărești (jud. Dîmbovița), pe terit. căruia au fost descoperite mai multe obiective arheologice importante: A). În punctul "Coasta Bisericii" se află o așezare cu două straturi de cultură, cel inferior aparținînd culturii → Criș, cel superior dînd denumirea aspectului B. B). În punctul "La pădurea Brătească" s-au descoperit resturi de locuire aparținînd culturii → Glina din perioada timpurie a epocii bronzului (sec. 2–3), cultului → Ipoteşti-Cîndeşti și epocii feudale. 2. Aspect cultural din eneoliticul tîrziu format în urma retragerii spre zona de dealuri a Munteniei a unei părți a triburilor gumelnițene sub presiunea populațiilor de origine nord-pontică care, ocupînd zona de cîmpie, au creat cultura → Cernavodă I. Spre deosebire de perioada culturii → Gumelnița, așezările aspectului B. sînt de scurtă durată, cu locuințe netrainice și reflectă un mod de viață cu caracter precumpănitor păstoresc. Prin adaptare la noile condiții, resturile materiale lăsate de comunitățile B. reflectă elemente comune cu acelea ale culturilor Gumelnița și → Sălcuța (în domeniul uneltelor de silex sau de metal: toporul cu două tăișuri dispuse cruciș la fel ca în Sălcuța, al ceramicii etc.), dar și o sărăcire vizibilă. Cronologic, așezările de tip B. sînt mai noi decît cele gumelnițene "clasice" și mai vechi decît ale culturii → Cernavodă III și, parțial, Sălcuța IV. Contemporaneitatea cu triburile Cernavodă I pare evidentă.

E. Tudor, în *SCIVA*, 28, 1977, 1, 37–53; ead., în *Dacia, N.S.*, 22, 1978, 73–86; ead., I. Chicideanu, în *Valachica*, 9, 1977, 119–151.

P.R.

brățară, element de podoabă cunoscut pe terit. țării noastre încă din *epoca neolitică*. Din acest timp sînt documentate trei feluri de b. confecționate din valve de scoici *(Spondylus gaederopus, Pectunculus pilosus* sau *bimaculatus)*, dintr-o rocă cenușie închisă și din aramă. Unele din b. lucrate din valve de scoici au ajuns în regiunile carpato-dunărene pe calea schimburilor venind din ținuturile mediteraneene. Altele au fost lucrate în Dobrogea. Se cunosc și unele piese confecționate din valve de scoici fosile. Cea mai veche descoperire datează din neoliticul timpuriu. Este vorba de o b. fragmentară de *Pectunculus* găsită la → Gura Baciului (jud. Cluj) în cadrul complexului pus în legătură cu cultura Protoseskio. Dovezi clare în privința folosirii b. oferă necropola de la → Cernica, aparținînd culturii Boian, faza Bolintineanu, în care au apărut b. din valve de scoici. Alte b. din valve de scoici au fost descoperite și în alte complexe neolitice mai ales din S țării. Se cunoaște o singură b. fragmentară din rocă cenușie descoperită în așezarea de tip → Vinèa de la → Liubcova (Banat). B. de aramă sînt atestate numai în aria culturii → Hamangia (la → Agigea) și în arealul culturii → Cucuteni (→ Hăbășești, → Frumușica, → Ruginoasa, → Ariușd) (E.C.). Începînd cu *epoca bronzului*, b. sînt confecționate mai ales din aramă și din bronz; mai rare sînt cele din metal prețios (aur), care apar în tezaure, mai ales către sfîrșitul milen.

www.mnir.ro

2 î.Hr. (Biia, jud. Alba; Pipea, jud. Mureș; Hinova etc.). Epoca bronzului cunoaște o diversitate tipologică foarte mare a **b.** de bronz: de la simple verigi sau **b.** din bară de metal, cu capete apropiate sau petrecute, pînă la exemplare bogat ornamentate cu decor gravat (crestături, haşuri) sau reliefat (v. în special capetele unor **b.** modelate în formă de cap de şarpe sau în diverse alte forme). O caracteristică a epocii sînt **b.** plurispiralice, unele dintre ele fiind destinate să învelească întreg antebrațul. Perioada de maximă înflorire a portului **b.** se situează la cca 1000 î.Hr. şi în primele sec. ale milen. I d.Hr. **B.** apar frecvent în depozitele de bronzuri, unele depozite fiind alcătuite exclusiv din **b.** (Vadu Izei, jud. Maramureș). Sînt destule indicii că **b.** au avut şi funcție valorică în schimburile intertribale şi, în acest caz, conta greutatea metalului (v. cazul unei **b.** fixate pe o bară de bronz din depozitul de la Crăciunești, jud. Maramureș, cu scopul de a completa greutatea şi a face bara respectiv egală în valoare cu o a doua bară din același depozit). **B.** au continuat să se confecționeze din bronz şi în *prima epocă a fierului* (**b.** din fier sînt extrem de rare; v. un exemplar în cimitirul hallstattian timpuriu de la Blobda, jud. Timiș, altele de la → Ferigile). În general se consideră **b.** ca o podoabă predominant feminină, deşi se pot cita destul de multe exemplare de diferite tipuri de **b.** purtate şi de bărbați, fiind găsite în inventarul unor morminte de luptători (A.V.). Ca şi în perioadele anterioare, **b.** *din La Tène* erau folosite atît de femei cît şi de bărbați, de obicei, în lungul mîinilor sau le gleznele picioarelor (femei). Erau confecționate din bronz, fier, argint şi rar din aur, dar şi din pastă de sticlă ori sapropelit. Fie fixe, fie articulate, din două sau trei piese ce se îmbinau, **b.** erau de cele mai multe ori ornamentate cu o foarte bogată gamă de motive, prin gravare, reliefare, ajurare etc. Cele mai multe erau lucrate prin turnare în bivalve, ceea ce permitea producția, uneori în serie, a unor tipuri de mare circulație. Ca şi fibulele, **b.** erau supuse schimbării modei, astfel că evoluția unor anumite tipuri a permis o cronologizare a lor de-a lungul celor trei etape principale ale La Tène-ului celtic (V.Z.). **B.** au avut o pondere importantă între *piesele de podoabă ale geto-dacilor*. În sec. 4–3 î.Hr. sînt frecvente **b.** masive deschise, din bronz, mai rar din argint (Zimnicea, Bunești, Poiana), care derivă din tipurile mai vechi hallstattiene. În aceeași vreme se răspîndesc *în spațiul geto-dac*, sub influență gr. şi scitică, **b.** din sîrmă de bronz sau argint, cu capete modelate sau ornamentate în formă de protome de şarpe. Unele sînt alcătuite dintr-o singură spiră, altele sînt plurispiralice (Bunești, Măteuți, Enirale). **B.** spiralică de aur, cu bucrani la capete, care făcea parte din tezaurul de la → Băiceni, reprezintă un unicat prin dimensiunile ei, materialul din care a fost lucrată şi nivelul remarcabil de realizare artistică. În perioada clasică, în principal în sec. 1 î.Hr., se observă o accentuată diversificare a tipurilor de **b.** folosite. **B.** masive, deschise (Şărmăşag, Sîncrăieni) şi cele de sîrmă, cu protome de şarpe (Remetea Mare), lucrate de regulă din argint, perpetuează tipurile mai vechi, din sec. 4–3 î.Hr. Se întîlnesc de asemenea, în continuare, numeroase **b.** plurispiralice, avînd însă adesea extremitățile ornate cu palmete şi terminate cu protome de animale (Ghelnița, Dupuș, Coada Malului). Tot în rîndul **b.** de argint (în total peste 200) se înscriu şi piesele de sîrmă, bară sau bandă, cu capetele deschise, felurit modelate sau cu capetele petrecute şi înfăşurate. Cele mai multe dintre aceste piese au apărut în tezaure. Din aşezări provin mai ales exemplare din bronz, fier şi sticlă: **b.** cu balama (Cîrlomănești); **b.** închise, turnate, cu protuberanțe dispuse pe trei rînduri pe circumferință (Costești, Sighişoara-Wietenberg, Popești, Radovanu) şi **b.** de sticlă policromă (Popești, Ocnița, Pleasov, Moreşti) – toate de origine La Tène; **b.** simple deschise sau **b.** închise, cu capetele înfăşurate, pe care sînt atîmați pandantive în formă de bastonaș profilat sau de secure (Răcătău, Brad). Datorită extremei raități a descoperirilor funerare din această vreme este greu de stabilit dacă **b.** au aparținut exclusiv portului feminin sau dacă nu cumva ele au fost purtate şi de bărbați (M.B.). Folosite şi în *epoca greco-romană*, **b.** făceau parte cu precădere din categoria podoabelor feminine, purtate la încheietura mîinii, dar şi la braț sau la gleznă. Aveau forme variate şi erau lucrate din metale, os, piatră sau sticlă. Rostul lor era nu numai decorativ, ci şi apotropaic. Deşi se ştie ce fel de **b.** se purtau în epocile greacă clasică şi elenistică, descoperirile de pe litoralul pontic sînt încă prea puțin semnificative pentru a se putea face o sistematizare. Un reper important îl constituie unele tipare de bijuterii ca acelea de la → Histria, care indică şi existența – pe lîngă importuri, – a unei producții locale adaptate modei încă din sec. 6–5 î.Hr. şi explică totodată prezența unor forme analoage de bijuterii în mediul traco-getic contemporan sau ulterior. Pe de altă parte, este de arătat că forma de şarpe a **b.** (ca atare sau numai sugerată prin decorul capetelor), transmisă prin epoca romană pînă în antic. tîrzie şi în mediul extraprovincial, era frecventă încă la vechii gr., de unde se poate face şi legătura cu epocile anterioare (v. mai sus). Cele mai numeroase **b.** greco-romane descoperite în România sînt de bronz. Pentru epoca elenistică remarcăm la → Callatis (sec. 2 î.Hr.) o **b.** plurispiralică dintr-o sîrmă groasă, rotundă în secțiune, aplatizată şi decorată în partea centrală cu ove şi incizii, la capetele rotunjite avînd pe circumferință alte incizii. Din necropola elenistică de la → Tomis este cunoscut un lot de şase **b.** din bronz, rotunde în secțiune, cu capetele aplatizate şi apropiate sau suprapuse, decorate cu incizii (sec. 4–2 î.Hr.). **B.** *romane* sînt mai bine reprezentate; dintre cele timpurii (sec. 1–3) se cunosc, mai rar, **b.** din fier (la → Histria, sec. 1), din sîrmă de argint simple, ca acelea din necropola daco-romană de la → Soporu de Cîmpie (jud. Cluj), şi din bronz, ea la → Locusteni (jud. Dolj): din sîrmă rotundă în secțiune, cu capetele subțiate, petrecute şi înfăşurate, sau din același material, dar cu corpul torsionat, capetele lățite – unul imitînd capul de şarpe – prinse cu un nit (toate din sec. 2 şi 3). Cîteva **b.** cunoscute din necropola de la Tomis se datează în sec. 3 (se menționează între ele două din sîrmă torsionată, cu capetele subțiate, petrecute şi răsucite). Forme mai variate sînt cunoscute în epoca Dominatului, la → Histria, → Tomis, → Callatis, → Piatra Frecății, → Isaccea, → Adamclisi; unele din argint, rotunde în secțiune şi cu capete uşor subțiate şi apropiate (sec. 4) şi cele mai multe din bronz, de diverse tipuri (sec. 4–7); din

www.mnir.ro

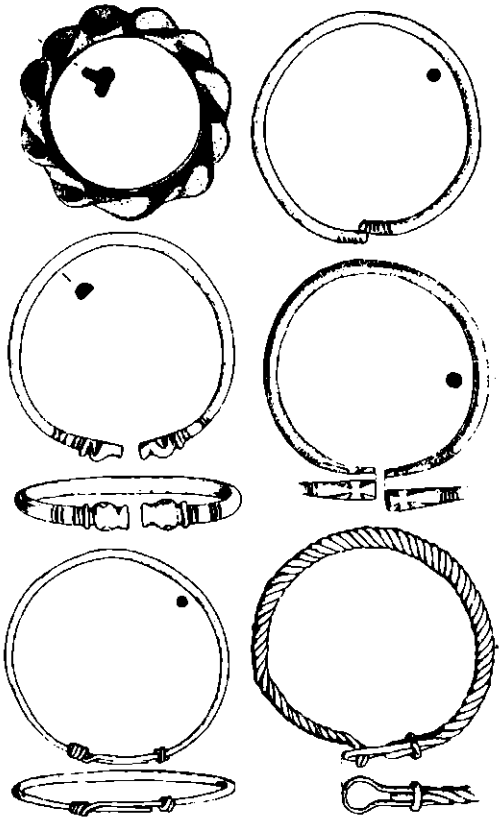

Fig. 54. Brăţări din bronz şi sticlă (sec. 4) descoperite la Callatis.

sîrmă rotundă în secţiune, cu capete petrecute şi înfăşurate; din sîrmă groasă, rotundă, cu capete de animale (în special şarpe); din sîrmă rotundă cu capetele simple sau ornamentate prin incizii; din sîrmă rotundă cu capetele aplatizate şi decorate prin incizii (toate, sec. 4 şi 4–5); din sîrmă rotundă, groasă, cu capetele îngroşate şi de obicei decorate prin incizii (sec. 6–7); din sîrmă groasă înfăşurată cu un fir mai subţire, cu sau fără dispozitiv de prindere la capete; din două pînă la patru fire de sîrmă răsucite împreună, cu sau fără sistem de prindere la capete (sec. 4); din tablă, de obicei decorate prin incizii, cu cerculeţe şi puncte sau romburi etc. şi avînd capetele prinse (subţiate şi petrecute), cu agăţătoare sau libere etc. (sec. 4). Se întîlnesc, mai rar, b. din fier, din os, simple şi uneori cu ornamente incizate; din sticlă colorată, rotunde în secţiune, simple sau torsionate, iar uneori din pietre semipreţioase, spre exemplu b. din agat din necropola de la Callatis (sec. 4), circulară în interior, hexagonală la exterior, ornată cu cerculeţe şi romburi incizate. Potrivit descoperirilor din aceeaşi necropolă, se observă preferinţa portului brăţării pe mîna stîngă, uneori cîte două diferite (de exemplu, argint şi sticlă). Aceste categorii de b. erau produse în ateliere din Imp. Roman, centrale sau provinciale. Dintre ele sînt numeroase acelea care se regăsesc în aşezări şi necropole ale populaţiilor de dincolo de limes (A.B.). În *perioada post-romană*, b. sînt purtate mai ales în sec. 5, confecţionate fie din fier, bronz, argint, dar mai ales din aur şi aparţin mai multor tipuri: fie lucrate din fire de aur sudate şi înfăşurate pe un suport (tezaurul de la Şimleu Silvaniei), fie masive şi cu capetele îngroşate (Apahida, Brateiu, Cepari) sau goale în interior, dar tot cu capetele îngroşate (Cluj-Someşeni), fie lucrate dintr-o bară netedă, masivă, cu protome zoomorfe (Cluj-Someşeni). Lor li se adaugă, pentru aceeaşi vreme, b. masive din fier sau bronz, rotunde în secţiune (Botoşani-Dealu Cărămidăriei). Tipul cu capetele îngroşate continuă a fi folosit şi în sec. 6–7, cînd sînt lucrate numai din argint sau bronz (Moreşti, Band). În perioada avarică (sec. 7–8) apar b. masive, turnate din argint, cu capete îngroşate, laturile fiind acoperite cu ştampile mici romboidale, terminate la capete în nervuri perlate între zonele neornamentate (Rupea, Şura Mare) sau de bronz, cu secţiune patrulateră, cu capetele ascuţite, ornamentate în exterior cu cerculeţe sau semicerculeţe incizate, care sugerează capete de animal (Rodbav) (R.H.).

E. Comşa, în *Dacia, N.S.*, 17, 1973, 61–76; H. Slobozianu, în *Materiale*, 5, 1959, 737; Vl. Dumitrescu, în *Dacia, N.S.*, 1, 1957, 73–96; D. Popescu, în *Materiale*, 2, 1956, 211; M. Petrescu-Dîmboviţa, în *AISC*, 5, 1944–1948, 275; A. Mozsolics, în *ActaArch.Hung.*, 15, 1963, 68; F. Nistor, A. Vulpe, în *SCIV*, 21, 1970; 4, 623; Vl. Dumitrescu, în *Dacia, N.S.*, 12, 1968, 209; A. Vulpe, *Ferigile*, 73; V. Vasiliev, *Sciţii-agafîrşi*, 104; D. Popescu, în *BMI*, 41, 1972, 1, 5–7 şi fig. 52–76; K. Horedt, în *Dacia, N.S.*, 17, 1973, 139–141, fig. 6; V. Barbu, în *StCl*, 3, 1961, 203–225; M. Bucovală, *Necropole*, passim; E. Bîrlădeanu, în *Pontica*, 13, 1980, 229–231; G. Popilian, *Locusteni*, 96; C. Preda, *Callatis*, 49–53.

E.C.; A.V.; V.Z.; M.B.; A.B. şi R.H.

brăzdarul de plug din fier a fost folosit de geto-daci cel puţin din sec. 2 î.Hr. Era de forma unei linguri de cca 30–36 cm lung. şi 7–9 cm lăţ. Avea de fapt forma unei bare masive, aplatizate, cu vîrful triunghiular, cu o puternică nervură mediană şi terminat într-un cîrlig cu care se fixa pe talpa de lemn a plugului. La fixare se mai adaugă şi manşoane de fier. Pe lîngă b. de p., geto-dacii mai foloseau-şi un masiv cuţit de plug din fier ce se monta pe grindeiul de lemn al plugului înaintea b. pentru a despica pămîntul. B. de p. au fost descoperite în numeroase aşezări geto-dacice, printre care Poiana, Grădiştea de Munte, Cetăţeni, Popeşti, Tinosu, Craiva, cunoscînd o largă răspîndire şi continuînd să fie folosit şi după cucerirea romană. Alături de b. de p. dacic, în Dacia preromană s-au folosit şi tipul celtic ori roman. Cu privire la originea b. de p. dacic s-au formulat mai multe ipoteze. Unii cercetători susţin că ar fi vorba de modele elenistice, alţii că ar fi venit din N Italiei. Cea mai plauzibilă ipoteză pare să fie aceea în conformitate cu care b. de p. din fier ar fi fost preluat de către geto-daci de la tracii de S, unde asemenea unelte se cunosc încă din prima jumătate a sec. 4 î.Hr. şi se vor menţine cu modificări neimportante pînă în sec. 13.

www.mnir.ro

I.H. Crişan, în *SCIV*, 11, 2, 1960, 285–301; id., *Burebista*², 392–395; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizaţia fierului la daci*, 1979, 59–63.

I.H.C.

Breasta, com. în jud. Dolj. Aici, dintr-un tezaur descoperit în 1948 într-un vas de lut în punctul "Biserica Neagră" sau "Piscu Negru", la 100 m de mănăstirea Creţeşti, s-au putut recupera 11 denari romani republicani şi de imitaţie, care se eşalonează din 118 î.Hr. la → M. Antonius, 32–31 î.Hr. Din aceeaşi localit. provine şi o → tetradrahmă → thasiană.

Gh. Poenaru-Bordea, O. Stoica, în *SCN*, 7, 1960, 71–75; id., în *BMI*, 42, 1973, 1, 27.

G.P.B.

Breaza, sat în com. Lisa (jud. Braşov), pe terit. căruia există o fortificaţie situată pe un promontoriu cu o bună poziţie strategică (probabil, din a doua jumătate a sec. 13) atribuită lui Radu Negru. Cetatea feudală suprapune o cetate dacică pe care a distrus-o în cea mai bună parte. Cetăţii dacice îi aparţine un zid de piatră, legat cu lut, de 1 m grosime. În fortificaţia medievală au fost incluse blocuri de calcar fasonate, prevăzute cu scobituri în formă de coadă de rîndunică ce au făcut parte din zidul cetăţii dacice. În interiorul cetăţii s-au descoperit fragmente ceramice dacice ce se datează în sec. 1 î.Hr.–1 d.Hr. În apropierea dealului pe care se află cetatea, în punctul "La Tumu" s-a identificat o aşezare dacică contemporană acesteia, distrusă în cea mai mare parte. Aici, în 1967, s-a descoperit un tezaur ce conţinea o monedă dacică schifată şi 128 denari romani republicani care se datează între 155 şi 8 sau 6 î.Hr.

T. Nägler, în *SCSibiu*, 14, 1969, 89–117; N. Lupu, în *SCSibiu*, 14, 1969, 261–266; Gh. Poenaru-Bordea, C. Ştirbu, în *SCN*, 5, 1971, 265–282.

I.H.C.

Brebeni, com. în jud. Olt, pe terit. căreia, în diverse puncte, a fost descoperit inventar arheologic (ceramică şi unelte) din neolitic (aparţinînd culturilor → Criş, → Sălcuţa şi → Vădastra), epoca bronzului (culturile → Glina şi → Verbicioara) şi La Tène-ul geto-dacic. La S de Ordoreşti, pe valea Obogăi şi Brebeni-Români au existat aşezări de tip → Militari-Chilia (sec. 2–3), cu numeroasă ceramică dacică şi romană (G.B.). Tot la **B.** a fost descoperită întîmplător (mormînt?) o fibulă digitată din a doua jumătate a sec. 6 şi prima jumătate a sec. 7, turnată din bronz, cu placă semicirculară cu cinci butoni, ornamentată cu motiv spiralic şi două capete de păsări (R.H.).

G. Bichir, *Geto-dacii*; M. Butoi, în *RevMuz*, 7, 5, 1970, 434–435.

G.B. şi R.H.

Brebu v. **Caput Bubali**

Bretanion (Betranion, Vetranion) (sec. 4), primul episcop sigur atestat de documentele istorice ale provinciilor → Scythia Minor. Originar din Cappadocia. În 368–369, cu prilejul expediţiei împotriva → goţilor de la N Dunării, împăratul → Valens, adept al arienismului, trecînd prin → Tomis, a încercat să impună → arianismul şi în metropola Scythiei Minor. El a întîmpinat însă opoziţia dîrză a episcopului **B.**, care a apărat cu mult curaj în faţa împăratului dogma sidonului de la Nicaea. Valens îl trimite în exil, de unde îl va rechema însă la scaunul episcopal (Sozomenos, *Hist. eccl.*, VI, 29; Theodoret de Cyr, *Hist. eccl.*, IV, 35). Este probabil că **B.** a sprijinit cererea lui Vasile cel Mare pentru transportul relicvelor martirului → Sava în patria sa de origine.

J. Zeiller, 172, 307–308; *MPR*, 15; *ECR*, s.v.

I.B.

Bretea Mureşană, sat în com. Ilia (jud. Hunedoara), pe terit. căruia s-a descoperit o aşezare dacică fortificată natural (sec. 1 î.Hr.–1 d.Hr.) distrusă în cea mai mare parte de exploatarea de mai demult a pietrei. Fortificaţia se găseşte pe vîrful Măgura, un promontoriu izolat cu pante abrupte situat între **B.M.** şi Brănişca. Pe latura de acces spre Măgura a putut exista o fortificaţie artificială.

N. Gostar, în *SCIV*, 9, 2, 1958, 417 şi n. 1; L. Mărghitan, în *Sargetia*, 7, 1970, 15–16.

I.H.C.

Breţcu, com. în jud. Covasna, pe terit. căreia au fost descoperite o aşezare civilă şi un castru roman (probabil → *Angustia*) construit de *cohors I Hispanorum* şi *cohors I Bracaraugustanorum* în sec. 2 (*TIR*, L, 35, 23).

E.T.

Brezniţa-Ocol, com. în jud. Mehedinţi, pe terit. căreia a fost descoperită o aşezare rurală romană (sec. 2–3) şi urmele unei cariere de calcar, exploatat de oraşul Drobeta. Alături de conducte pentru captarea apei potabile, de cărămizi şi ceramică a fost recuperat şi un relief al Cavalerului trac.

D. Tudor, *OR*², 225.

D.T.

Brezoi, oraş în jud. Vîlcea, pe terit. căruia, în punctul "Podişcul lui Lazăr", a fost descoperită o necropolă de incineraţie din prima epocă a fierului (→ Hallstatt) conţinînd morminte cu ciste şi urne.

G.B.

Brezuica, fost sat în com. Gostavaţu (jud. Olt), pe terit. căruia au fost descoperite urmele unui sat roman *(vicus)* din sec. 2–3.

TIR, L, 35, 29; D. Tudor, *OR*², 223.

D.T.

Britannia, regiune insulară din N-V Europei, cunoscută în antic. clasică datorită navigatorilor gr. Căutată mai ales pentru producţia de cositor, care se pare că i-a dat şi numele. În epoca romană, **B.** denumea partea insulei britanice de la S de Scoţia, devenită provincie imperială romană de rang consular din 43 d.Hr. Linia fortificată de N a **B.** a oscilat de la → Hadrian (Newcastle-Carlisle) la → Antoninus Pius (Edinburgh-Glasgow), pentru a reveni la prima

www.mnir.ro

sub → Septimius Severus, care a şi împărţit-o în B. *Superior* şi *Inferior*. Capitala se afla la Camulodunum (azi Colchester). Devenită sub → Diocleţian dioceză cu patru provincii şi sub → Valens cu cinci, a fost părăsită de romani la începutul sec. 5, cînd populaţia locală era în majoritate romanizată. A fost invadată treptat de populaţii anglo-saxone care i-au asimilat pe autohtoni, preluînd însă mult de la aceştia în lb. şi civilizaţie. În → Dacia romană sînt atestate numeroase persoane imigrate din B. Potrivit unor descoperiri epigrafice este valabilă şi reciprocă, fenomenul fiind frecvent în cadrul Imp. Tot în Dacia sînt cunoscute trupe recrutate din B. *(ex. ala I Britannica, cohors I Ulpia Brittonum, pedites Britannici)* pe o perioadă cuprinsă cel puţin între 106–164. De asemenea, în → Moesia Inferior, la → *Aegyssus*, în sec. 3, se afla în garnizoană o cohortă de britoni.

I.A. Richmond, *Roman Britain*, 1963²; A. Bodor, în *ECR*, 141; *IDR*, I, 27, 145–146, 151 şi *IDR*, I–III passim; A. Opaiţ, în *SCIVA*, 32, 1981, 2, 297–298.

A.B.

britolagi (gr. Βριτολάγοι; lat. *Britogalli*), populaţie coltică menţionată de Ptol. (III, 10, 7), care îi plasează la N de braţul Chilia al Deltei Dunării şi la E de Siretul Inferior, învecinîndu-se la S cu tribul peucinilor (din Deltă). Această delimitare relativ precisă, ar corespunde actualului jud. Galaţi şi părţilor de S–V ale Rep. Ucraina (Basarabia meridională), unde se înregistrează deocamdată puţine elemente de cultură materială vest – La Tène. Totuşi, pe un terit. mai larg, ce ar atinge spre N–V regiunile Huşilor, spre E, linia Nistrului, între Chişinău şi Bender (Rep. Moldova), iar în S braţul Chilia al Deltei, sînt cunoscute o seamă de localităţi antice cu toponime celtice; pe Nistru şi în vecinătatea sa: Erractum, Vibantavarium, Maetone, Carrodunum (Ptol., III, 7, 15); pe malul drept şi la N de Dunăre: Arrubium, Noviodunum şi Aliobrix (*Tab. Peut.*, VIII, 2). În ultimii 25 de ani au apărut mai multe descoperiri de caracter vest – La Tène, ce sînt în măsură să ateste prezenţa în acest spaţiu mai larg a unei formaţiuni celtice. În jurul Huşilor se cunoaşte tezaurul monetar din sec. 3 de la → Vovrieşti, precum şi produse de acelaşi caracter (spade, fibule şi mărgele), în aşezarea indigenă de sec. 4–2 î.Hr. de la Buneşti–Avereşti. La Orlovka (Aliobrix?) a fost identificat un nivel de locuire preroman ce conţine şi elemente materiale vest – La Tène, la care se adaugă şi tezaurul de piese de argint de la Butuia–Chişinău, unde pe o placă decorativă apar, în detaliu, mai multe "capete tăiate", ca pe monumentele din piatră ori pe vasele în metal din Fraoţa, Germania, Cehia, Slovacia etc. Coroborarea acestor informaţii literare şi arheologice ce atestă prezenţa unei formaţiuni celtice în spaţiul amintit, ar putea să explice mai clar, acel raid al skirilor germanici şi celţilor din regiune, care, după o inscripţie de la Olbia (sfîrşitul sec. 3–începutul sec. 2), urmau să atace şi să jefuiască oraşul.

N. Gostar, în *Latomus*, 21, 1967, 987–995; V. Bazarciuc, în *SCIVA*, 34, 1983, 249–273.

V.Z.

Brîncoveanu, sat în com. Odobeşti (jud. Dîmboviţa), pe terit. căruia au fost descoperite două tezaure. A). Tezaur monetar, depus într-o cană getică, cuprinzînd 93 emisiuni gr. şi imitaţii, din care se cunosc 67 tetradrahme ale Macedoniei Prima, 16 tetradrahme din Thasos, două din Odessos şi una de la Byzantiom B). Tezaur monetar descoperit în 1968, în vas de lut, în punctul "Voineasca", pe malul stîng al rîului Răstoaca, din care s-au recuperat 12 denari romani republicani din perioada 141–49/48 î.Hr. şi două imitaţii.

B. Mitrea, în *Valachica*, 3, 1972, 103–107; M. Chiţescu, *RRCD*, 124, nr. 31.

E.N.

Brîncoveneşti, com. în jud. Mureş pe terit. căreia s-au descoperit vestigii din → Hallstatt A_1. În epoca romană a existat aici un castru şi o aşezare civilă. Castrul, situat la capătul de N al localităţii, a avut o primă fază de pămînt şi o a doua cu ziduri de piatră (177x144 m). Aici s-au descoperit: capiteluri, cărămizi, ţigle, piese sculpturale, inscripţii, ceramică, fibule etc. În campania de săpături a anului 1970, în şanţul de pe latura de V şi pe berma s-au descoperit peste 40 de monumente epigrafice şi sculpturale de caracter funerar, folosite ca material de construcţie pentru refacerea, în grabă, a zidurilor, probabil în timpul războaielor marcomanice. În castrul de la B. a staţionat *ala I numeri Illyricorum* ce avea misiunea de a bara larga vale a Mureşului între Munţii Călimani şi Munţii Gurghiului. Aşezarea civilă *(canabae)* se găseşte la cca 150 m spre SV de castru.

M. Macrea, *Viaţa*, 157; *TIR*, L 35, 29; D. Protase, A. Zrinyi, în *Marisia*, 5, 1975, 57–71; id., în *Marisia*, 8, 1978, 75–76.

I.H.C.

bronz, epoca ~, epocă din istoria omenirii cuprinsă între epoca pietrei şi epoca fierului. Se caracterizează prin înlocuirea treptată a uneltelor şi armelor de aramă cu cele de bronz, aliaj de cupru cu cositor (uneori cu arsen, antimoniu sau plumb), aliaj superior cuprului atît în privinţa procesului tehnologic cît şi a eficienţei obiectelor. În anumite împrejurări istorice specifice unor zone geografice, precum Europa de S–E, e.b. a fost precedată de o lungă perioadă de tranziţie (→ perioada de tranziţie la bronz; indo-europeni). Paralel cu obiectele de bronz şi chiar în proporţie mai mare, au fost folosite în perioada timpurie şi chiar mijlocie a e.b. cele de piatră, os şi cupru. Nu întotdeauna obiectele de bronz constituie criteriul după care o cultură sau un grup de culturi sînt atribuite e.b. Uneori continuă să fie folosite cele de aramă, apar apoi cele de bronz relativ rar şi se înmulţesc considerabil în ultima perioadă a epocii. În astfel de cazuri se iau în consideraţie nivelul general al dezvoltării economice (agricultura cu plugul, meşteşugurile etc.), sociale (structuri patriarhale), precum şi încadrarea comunităţilor respective într-un spaţiu mai larg care aparţine în ansamblu e.b. Aceasta începe şi se sfîrşeşte în funcţie de evoluţia specifică unor largi zone geografice. Din Anatolia, peste Marea Egee, fenomenul atinge ţărmurile Greciei, pătrunde în interiorul Peninsulei Balcanice în Thracia, Macedonia, Thessalia, îşi continuă difuziunea la N de Munţii Balcani şi la

www.mnir.ro

N de Dunăre prin zona centrală, împădurită, a Munteniei. Cuprinde la început părțile centrale ale României după care se răspîndește spre V și N–E. Pe terit. țării noastre, e.b. se desfășoară între cca 2200 și 1100 î.Hr. În evoluția sa se disting trei perioade: *timpurie* (cca 2200–1700 î.Hr.), *mijlocie* (1700–1350/1300 î.Hr.) și *tîrzie* (1350/1300–cca 1100 î.Hr.). Această periodizare corespunde evoluției istorice și specifice spațiului carpato-dunărean. Cronologia absolută a fost stabilită în raport cu cronologia evoluției din S și cu aceea a e.b. din Europa centrală elaborată de P. Reinecke. Aceasta din urmă corespunde și este încă utilizată numai pentru b. *mijlociu* și *tîrziu* din România. Pe terit. țării noastre perioada b. *timpuriu* cuprinde două etape: cea mai veche (2200–1900 î.Hr.), fenomenul afectînd doar o parte a terit. românesc, evoluînd paralel cu manifestări culturale ale → perioadei de tranziție; în cea mai nouă (1900–1700 î.Hr.) are loc generalizarea acestuia în tot S–E Europei și la Dunărea de Mijloc (S.M. și P.R.). Primele sinteze etno-culturale ale e.b. au apărut acolo unde s-a realizat un echilibru în structura internă a comunităților și anume între cercul cultural vest-pontic – puternic impregnat de elemente nord-pontice și volîno-podolice, aflate pe trepte evolutive diferite, pe de o parte și cel central-peninsular, în care tradițiile → eneolitice erau foarte puternice, pe de alta. Terit. în care s-au constituit primele grupări etno-culturale ale e.b. a fost ținutul acoperit de păduri seculare al Munteniei Centrale, cîmpiile și platformele înalte ale părții nordice din aceeași zonă centrală, dealurile pericarpatice dintre cursurile superioare ale Buzăului și Dîmboviței, S-E Transilvaniei. Este o zonă în care fondul eneolitic local a fost deosebit de viguros și s-a menținut puternic chiar în condițiile în care legăturile cu S au fost întrerupte, un timp, de infiltrările nord-pontice în lunca Dunării. După mai multe etape în care s-au manifestat culturi ale perioadei de tranziție, precum → Cernavodă III, Cernavodă II, → Coțofeni timpuriu au început să se cristalizeze grupări cu caractere specifice pentru e.b. documentate prin descoperiri de cimitire, morminte izolate (Zimnicea; Mlăjet, jud. Buzău; Sînzieni, jud. Covasna) și resturi de așezări (Cățelu Nou – București, Coșereni – Ialomița, Zăbala – Covasna). Deși bunuri culturale asemănătoare s-au difuzat pe o arie mult mai întinsă (de la Varna pînă la Vraca – în N–V Bulgariei), procesul de constituire a unor grupări specifice e.b. a fost la început limitat. Definitiv cristalizat sub forma → culturii Glina, el se va extinde în dauna comunităților cu caracter de tranziție aparținînd culturilor → Coțofeni, → Folteşti, ocupînd, treptat, zona de V a Munteniei și apoi E Olteniei, spre N în S–E Transilvaniei (sub forma → Schneckenberg) și apoi depresiunile intracarpatice din E Ardealului (sub forma → Jigodin) ca și cele de la E de Munții Carpați (în deptesimea Onești sub forma Bogdănești). În V Munteniei și Olteniei din contactele și relațiile cu triburile Coțofeni tîrzii, puternic influențate de stilul ornamental Kostolac și Vučedol, cultura Glina apare sub forma unei variante regionale mai bine documentată prin descoperirile de la Govora Sat – Runcu (jud. Vîlcea). Tot astfel, în centrul Transilvaniei, din contactul cu purtătorii culturii Coțofeni va rezulta un facies local, → Schneckenberg. Presiunea constantă, exercitată de comunitățile Glina-Schneckenberg spre V – în dauna celor Coțofeni – nu va rămîne fără ecou în Cîmpia dintre Munții Carpați și Tisa unde comunitățile → Baden sînt curînd înăbușite de mișcările sudice (de factură → Kostolac și → Vučedol) și nordice (a unor grupări cu ceramică ornamentată cu impresiuni de șnur). Astfel, în locul comunităților Baden cu elemente specifice perioadei de tranziție, vor apare altele noi, contemporane celor Glina-Schneckenberg clasice, cu caracter specific pentru e.b. incipientă. Sînt cunoscute aceste grupe sub numele de Makó (în zona de cîmpie) și Roșia (în zonele intramontane). Această primă parte, de apariție și cristalizare, a perioadei timpurii a e.b. este caracterizată și prin dezvoltarea metalurgiei cuprului (mai rar a bronzului), documentată prin cuptoare pentru redusul minereului, tipare pentru turnat și relativ numeroase piese finite. Economic, s-a realizat un echilibru între creșterea animalelor și cultivarea pămîntului, o mai bună adaptare la condițiile noi, climatice și demografice. Ceramica, care reprezintă pentru arheolog cel mai bogat documentar pentru reconstituirea a numeroase aspecte ale vieții vechilor comunități omenești, trădează o mentalitate austeră, practică. Reprezentările feminine din lut, atît de numeroase în neo-eneolitic și păstrate în culturile perioadei de tranziție, nu mai apar și faptul reflectă o răsturnare în poziția socială tradițională a sexelor. La începutul milen. 2 î.Hr. echilibrul tribal a fost din nou rupt iar S–E României, N–E Bulgariei, valea Dunării și o parte din Cîmpia Tisei au fost invadate de noi grupuri de păstori nord-pontici, cu mormînte tumulare în gropi simple și catacombe. Noile grupuri au precumpănitor etnicul indo-european și contribuie la generalizarea fenomenului e.b. în două moduri: pe de o parte prin dispersarea comunităților care atinseseră deja acest stadiu, pe de alta prin preluarea de către ele însele a acelor elemente specifice noii epoci și difuzarea lor în noi ținuturi răsăritene. Așadar, fenomenul și-a lărgit aria în toate direcțiile. Spre V, comunitățile Glina acoperă tot atealul Coțofeni și pătrund pînă în Serbia. Același lucru se petrece cu cele Schneckenberg care contribuie la apariția grupurilor Șoimuș și → Livezile, grupuri care au frapante analogii în centrul și V Peninsulei Balcanice (Negrișori; Bela Crkva, Priboj, în Iugoslavia; Leukas în Grecia; în Albania). În zona de V a Munților Apuseni își continuă evoluția grupul cultural Roșia care are corespondențe în evoluția culturală din Transdanubia (de tip Vinkovci-Sámógyvár), iar în Cîmpia Carei se dezvoltă → cultura Nir. Această a doua parte a perioadei timpurii a e.b. este mai puțin cunoscută în partea răsăriteană a țării: E Munteniei, Dobrogea, Moldova. Că în aceste regiuni prezența elementelor nord-pontice și volîno-podolice era mai impunătoare nu încape nici o îndoială. Cu toate acestea unele descoperiri – chiar reduse și izolate – arată clar că și în aceste părți, mai ales în Podișul moldovenesc, se produce același fenomen, de constituire a unor sinteze caracteristice e. *timpurii* a b., strîns legate de cele din V terit. nord-tracic. Avem în vedere frapantele asemănări (în rit, construcții funerare, inventar) dintre descoperirile de morminte din zona Cîmpulung Muscel cu cele din N–V Rep.

www.mnir.ro

Moldova (Brînzeni, Cuconeştii Vechi, Văratic, Costeşti, Pruteni, Tochilea-Răducani) cuprinse sub numele de cultura Edineţ. Cronologic, sîntem la sfîrşitul culturii → Glina şi la începutul culturii → Monteoru, astfel încît noile descoperiri ar putea să constituie rădăcinile viitoarei evoluţii din bronzul clasic sub forma Monteoru şi → Costişa. Dispersarea comunităţilor Glina-Schneckenberg spre V, în paralel cu mişcarea grupurilor de păstori nord-pontici, are un dublu efect: pe de o parte schimburile culturale cu lumea sudică devin foarte vii, iar pe de alta se înregistrează o reacţie a triburilor central-europene care se deplasează spre S–V. Ele ating ţinuturile Budapestei de astăzi sub forma Glockenbecher; Cîmpia Tisei, zona Porţilor de Fier şi Oltenia sub forma Hátvan timpuriu–Gornea–Orleşti. Ultimele sînt recunoscute după ceramica foarte caracteristic ornamentată: prin imprimeuri textile (ce apar sub forma fagurelui de albină) şi scrijeliturl ireregulate (care imită scoarţa de copac). Puternicul fond local asimilat, grupurile care au constituit mişcarea Glina-Schneckenberg spre V, grupurile nord-pontice nou pătrunse, comunităţile central-europene au format un nou echilibru din care, treptat, sub puternica influenţă sudică, au luat naştere noi sinteze ale b. mijlociu, clasic, prototmcic, de pe terit. actual al României (P.R.). *Perioada* b. *mijlociu* (cca 1700–1350/1300 î.Hr.), se caracterizează printr-un ansamblu de culturi ce oferă imaginea cea mai amplă şi mai expresivă a evoluţiei istorice din e.b. Pe un spaţiu întins, din Banat şi pînă în N Moldovei, din S–E-Slovaciei şi pînă în N Bulgariei apar într-un răstimp scurt culturi cu trăsături bine conturate, cu terit. delimitate, culturi care au pe lîngă elemente comune (unelte şi arme de piatră şi de bronz specifice perioadei) şi trăsături proprii evidenţiate prin formele şi ornamentele olăriei. Totuşi aceste culturi manifestă încă din momentul apariţiei lor un anumit grad de înrudire, care devine şi mai clară atunci cînd comparăm realităţile din spaţiul carpato-dunărean cu cele din zone geografice relativ apropiate (Europa Centrală sau stepele nord-pontice). Culturile b. *mijlociu* s-au constituit aparent spontan în terit. lor, pe fondul cultural anterior, fără a putea preciza în stadiul actual al cercetărilor filiera fiecărei culturi cu excepţia culturilor Monteoru şi Periam-Pecica, care s-au constituit încă de la sfîrşitul perioadei b. *timpuriu*. Cultura → Monteoru s-a format în N Munteniei pe fondul Glina-Schneckenberg şi s-a extins încă de la începutul perioadei b. mijlociu în N–E Munteniei şi S Moldovei populînd în special zona dealurilor subcarpatice. În aceeaşi vreme în jumătatea nordică a Moldovei este documentată cultura → Costişa. Cultura Monteoru a evoluat pînă la începutul b. *tîrziu*. Tot în perioada finală a b. *timpuriu* a apărut în zona Tisei mijlocii şi a Mureşului inferior cultura → Periam-Pecica (Mureş) care a evoluat şi în prima parte a b. mijlociu. Problema originii majorităţii culturilor b. *mijlociu* din spaţiul carpato-dunărean la o dată foarte apropiată (cca 1700 î.Hr.) necesită o mai bună cunoaştere a acelui orizont cultural de origine central-europeană (cu ceramica striată şi "textilă" tip Hátvan) documentat în Transilvania, Banat, Oltenia şi V Munteniei. Descoperirile cu ceramică de tipul menţionat se plasează cronologic între cultura Glina şi culturile deplin formate ale b. mijlociu. Apariţia acestora (Vatina, Verbicioara, Tei, Wietenberg şi Otomani) marchează începutul perioadei b. *mijlociu* şi totodată o etapă superioară în dezvoltarea comunităţilor din spaţiul carpato-dunărean. Cultura → Vatina a cuprins zona inferioară a Tisei, inclusiv V Banatului. Strîns înrudită cu cultura Vatina, cultura → Verbicioara a cuprins întreaga Oltenie şi N–V Bulgariei (ambele avînd elemente de tradiţie Periam-Pecica); cultura → Tei, Muntenia centrală şi sudică, precum şi N Bulgariei; cultura → Wietenberg, Podişul Transilvaniei; cultura → Otomani, Crişana, N–E Ungariei şi S–E Slovaciei. În cursul perioadei b. *mijlociu* cultura Periam-Pecica este asimilată de culturile Otomani şi Vatina, limita aproximativă dintre acestea devenind cursul inferior al Mureşului. Ceva mai tîrziu se formează în N–E Banatului grupul cultural denumit Balta Sărată. Aproximativ la mijlocul b. *mijlociu* apare în zona corespunzătoare bazinului inferior al Someşului şi pe cursul superior al Tisei cultura → Suciu de Sus. Spre sfîrşitul sec. 15 î.Hr. a avut loc migraţia unor populaţii, purtătoarele "culturii mormintelor tumulare" din Europa Centrală, în regiunea Dunării Mijlocii. Migratorii au ocupat aria culturii Vatya, o mare parte din terit. culturii Füzesabóny-Otomani şi al "culturii ceramicii incrustate". Purtătorii ultimei culturi s-au deplasat în josul Dunării, în aria culturii Vatina din Banat şi în ţinuturile dunărene ocupînd o parte a terit. culturii Verbicioara. Populaţiile "culturii ceramicii incrustate" astfel dislocate vor constitui două grupuri (cnltuti) distincte, caracterizate tot prin ceramică incrustată, cultura → Cruceni-Belegiš, în zona Tisei inferioare, inclusiv V Banatului şi cultura Zuto Brdo-Gîrla Mare, pe malurile Dunării, pînă aproape de vărsarea Oltului. Ele vor evolua în zonele respective pînă la sfîrşitul e.b. O situaţie deosebită a fost în regiunile estice ale României (în Moldova cu excepţia zonei muntoase, în jumătatea estică a şesului Munteniei şi în Dobrogea), precum şi în N–E Bulgariei; în regiunile menţionate nu s-au identificat aşezări din perioada b. *mijlociu* – situaţie similară celei din b. *timpuriu* – dar s-au descoperit movile funerare (înarminte cu "catacombă" sau cu construcţii de lemn) ale unor grupuri de populaţii seminomade răsăritene. Contactele acestora cu populaţiile sedentare, locale şi respectiv datatea lor s-au determinat prin vase de tip Monteoru şi Tei în morminte tumulare din jud. Galaţi, Brăila şi Prahova. Cu excepţia acestor zone răsăritene, culturile perioadei b. *mijlociu* din spaţiul carpato-dunărean sînt atestate prin numeroase aşezări durabile unele fortificate cu şanţuri şi valuri de pămînt. Pe lîngă ocupaţiile de bază, agricultura şi creşterea vitelor, se intensifică activitatea metalurgică. Obiectele de bronz se înmulţesc înlocuindu-le pe cele de uzanţă. Apar tipuri de arme (topoare, săbii, lănci, apărătoare de braţ) şi podoabe (depozitele de la → Apa şi → Săpînţa). Din aceeaşi vreme datează tezaurele cu obiecte de aur şi argint de la Ţufalău, Ţigănaşi (Ostrovu Mare) şi Perşinari. Tot atunci (sec. 16–15 î.Hr.) apar influenţe şi importuri micneniene, care se evidenţiază în ornamentarea ceramicii (motivele spiralice) prin săbii de tip micenian în aria culturii Tei şi mai numeroase în aria culturii Wietenberg şi prin numeroase perle de

www.mnir.ro

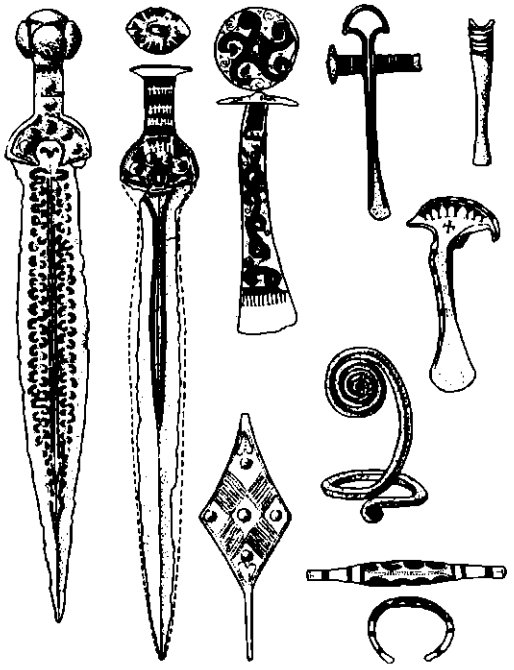

Fig. 55. Arme şi podoabe din perioada mijlocie a epocii bronzului.

faianţă în mormintele culturii Monteoru. Influenţele miceniene sînt de presupus şi asupra portului şi construcţiei de locuinţe şi totodată în domeniul spiritual (ex. sanctuarul de la Sălacea, jud. Bihor, aparţinînd culturii Otomani). În perioada b. *tîrziu* (1350/1300–cca 1100 î.Hr.) se manifestă aspectele finale ale unor culturi exlstente şi în b. *mijlociu*, dar apar şi sinteze culturale noi datorate unor curente şi interferenţe care au modificat în mare măsură structurile etno-culturale din S–E Europei. În V, purtătorii "culturii mormintelor tumulare" stabiliţi la Dunărea Mijlocie au exercitat puternice influenţe asupra culturilor sau grupurilor culturale din întreg bazinul Tisei, respectiv Piliny, Otomani *III*, → Igriţa (grup identificat recent în Bihor) şi Cruceni-Belegiš *II*, din Banat. Evoluţia grupurilor menţionate reprezintă fondul genetic al primelor culturi hallatattiene. În S României culturile Verbicioara şi Tei şi-au continuat evoluţia avînd relaţii strînse cu cultura balcanică de tip → Zimnicea-Plovdiv. S-a observat chiar o tendinţă de uniformizare a celor trei culturi. Cultura Gîrla Mare a evoluat în S Olteniei pînă în pragul epocii hallstattiene, prin aspectul denumit → Bistreţ-Işalniţa. În părţile răsăritene ale României unde în b. mijlociu au fost cunoscute doar morminte tumulare, situaţia s-a schimbat. Spre sfîrşitul sec. 14 î.Hr. în regiunile respective au pătruns, tot din stepele nord-pontice, populaţii ale culturii Sabatinovka care au contribuit la formarea culturilor → Coslogeni şi → Noua. Cultura Coslogeni a cuprins Dobrogea, Bărăganul pînă la valea Mostiştei şi N–E Bulgariei. Ultima manifestare a b. *tîrziu* în S Munteniei (şi respectiv N Bulgariei) reprezintă o sinteză Coslogeni-Zimnicea-Plovdiv (grupul Radovanu). Cultura Noua reprezintă o sinteză culturală Monteoru-Sabatinovka. Aceasta a cuprins spaţiul dintre Nistru şi Munţii Apuseni. În podişul Transilvaniei triburile Noua au convieţuit cu grupuri din faza finală a culturii Wietenberg. *Perioada* b. *tîrziu* se caracterizează prin dezvoltarea accelerată a metalurgiei bronzului în general dar în special în Transilvania. Evoluţia istorică a acestei perioade evidenţiază deplasări de populaţii şi fuziuni etno-culturale în întreg S–E Europei, fenomen apreciat drept "preliminariile continentale ale marii migraţii egeene", care în sec. 13–12 î.Hr. a cuprins ţinuturile est-mediteraneene şi a pus capăt civilizaţiei miceniene. Lunga evoluţie istorică, de cca un milen., corespunzătoare e.b., evidenţiază, prin datele concrete ale arheologiei, progrese importante sub aspect economic, social şi spiritual. După prima perioadă a b., apropiată ca nivel tehnic şi cultural de perioada de tranziţie, perioada b. *mijlociu* este ilustrată de culturile "clasice" ale epocii. Acestea corespund unor uniuni tribale mai strîns închegate pe terit. delimitate, în aşezări de lungă durată adesea fortificate, practică la un nivel mai înalt ocupaţiile tradiţionale, agricultura şi păstoritul, dezvoltă metalurgia. Nivelul general mai ridicat al producţiei permite schimburi de diverse bunuri (cereale, vite, sare, obiecte sau lingouri de bronz şi obiecte preţioase) cu comunităţi învecinate sau mai îndepărtate. Numărul şi varietatea armelor de bronz şi de piatră depăşesc în multe descoperiri pe acelea ale uneltelor, ceea ce indică o activitate războinică, stimulată de acumularea unor produse. Depozitele de arme de bronz

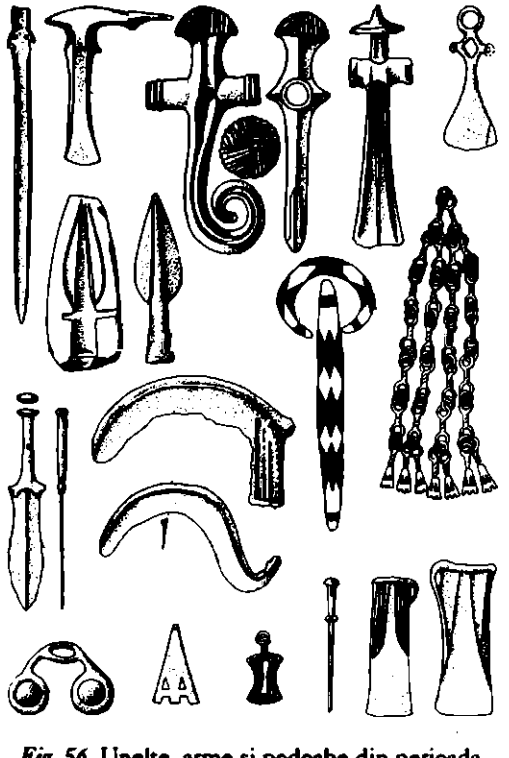

Fig. 56. Unelte, arme şi podoabe din perioada tîrzie a epocii bronzului.

www.mnir.ro

splendid ornamentate sau tezaurele de aur și argint atestă diferențieri în cadrul "democrațiilor militare" care dominau uniunile triburile. O altă trăsătură specifică perioadei b. *mijlociu* o constituie bogata și variata ornamentare a ceramicii dar și a unor obiecte (arme și podoabe) de metal. Un element decorativ care predomină în diverse combinații este spirala. Motivele decorative, realizate în special prin incizii prezintă unele elemente specifice, proprii fiecărei culturi. Spirala care apare pe ceramica mai multor culturi a fost pusă pe seama influențelor miceniene fiind considerată drept un simbol legat de cultul soarelui. Sigur, o asemenea semnificație o au carele votive trase de păsări din aria culturii → Gîrla Mare. O problemă legată de concepțiile despre lume și viață este aceea a riturilor funerare: înhumația și incinerația. În epoca b. unele comunități practicau numai înhumația, altele numai incinerația. În unele cazuri se practicau ambele cu predominarea uneia. Pe terit. României ritul incinerației se datorează influențelor dar și pătrunderii unor populații din V. Trecerea la perioada b. *tîrziu* s-a datorat evoluției locale, prin intensificarea tot mai accentuată a metalurgiei bronzului dar într-un cadru geografic mai larg, care evolua în aceeași direcție. Specificul b. *tîrziu* s-a caracterizat prin mișcări de populații în tot S-E Europei. În ansamblu epoca b. din spațiul carpato-dunărean reprezintă îndelungata istorie a proto-tracilor, pînă în pragul epocii fierului (sec. 12–11 î.Hr.), cînd lumea tracică se va manifesta ca unitate etno-culturală în întreg spațiul carpato-balcanic (S.M.).

I. Nestor, în *IstRom*, 90; D. Berciu, *Zorile*, 140; D. Popescu, M. Rusu, *Dépôts de l'âge du Bronze moyen*, în *Inv. Arch. R.*, fasc. 1, 1966; A. Vulpe, *Axte und Beile in Rumänien*, I, 1970; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*; S. Morintz, *Contribuții*; P. Roman, în *SCIVA*, 37, 1986, 1, 29–55; P. Roman, I. Németi, în *SCIVA*, 37, 1986, 3, 198–232.

S.M. și P.R.

Brörup v. Nandru, complexul interstadial –

Broscăuți, com. în jud. Botoșani, pe terit. căreia s-au cercetat mai multe morminte sarmatice din sec. 3 d.Hr., din inventarul cărora fac parte vase de lut, o sabie de fier cu inel la capătul mînerului și diferite alte obiecte. S-au mai descoperit o așezare neolitică (cultura → Cucuteni), un topor de silex și n spenri de bronz.

M. Petrescu-Dîmbovița, în *AM*, 2–3, 1964, 260, fig. 6,10; V. Spinei, în *MemAntiq*, 3, 1971, 80.

I.I.

Broșteni, sat în com. Vlădeni (jud. Iași), pe terit. căruia, pe un grind desprins din albia majoră a Jijiei, a fost descoperită o necropolă din → epoca bronzului (cultura Noua), cu morminte de înhumație. Cercetări inedite.

A.F.

Brucla (azi Aiud, jud. Alba), așezare romană cu nume dacic, pe valea Mureșului, la cca 12 000 pași *(pasus)* romani (cca 18 km) N de Apulum de care depindea din punct de vedere economic și militar. Menționată de *Tab. Peut.* (*TIR*, L 34, 41) și Geogr. Rav. (IV, 7). În diverse zone ale orașului Aiud au fost descoperite vestigii arheologice romane. Aici au staționat probabil *leg. XIII Gemina* și *V Macedonica*.

D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 179–182.

E.T.

Bruiu, com. în jud. Sibiu, unde în 1922 s-a descoperit un tezaur compus din 17 → tetradrahme de tip → Filip II. Lipsesc detaliile descoperirii.

IGCH, 426; C. Moisil, *BȘtA*, 1950, 55.

G.P.B.

Bruttia v. Crispina

Bruttius Praesens L. Fulvius Rusticus, C. (sec. 2 d.Hr.) general roman, guvernator al Moesiei Inferior, al cărui *cursus honorum* este cunoscut din două inscripții africane (*Ann. Ep.*, 1950, 66; *Inscr. rom. Tunisie*, 545). Consulatul poate fi plasat pe la 118 d.Hr., după care va fi urmat pe la 121–124 d.Hr. legația în Cappadocia, iar în 124–127/8 d.Hr., aceea din Moesia Inferior.

PIR², B, 161, 164; J. Fitz, *Statthalter*, 13–14; R. Syme, în *JRS*, 48, 1958, 9; id., în *Dacia*, *N.S.*, 12, 1968, 335; B. Thomasson, *Laterculi*, 15–16.

A.A.

Brutus, Marcus Iunius (85–42 î.Hr.), om politic și gînditor roman, unul din principalii conducători ai complotului organizat împotriva lui Caesar în 44 î.Hr., care s-a soldat cu asasinarea dictatorului. A fost educat la Athena. Și-a început cariera politică mai întîi ca magistrat monetar (60 î.Hr.), pentru ca în 58–56 să activeze în Cipru, iar mai tîrziu (53 î.Hr.) să fie trimis în Cilicia în calitate de *quaestor*, unde va reveni în 49 î.Hr., în calitate de *legatus*. Participă la lupta de la Pharsalus din 48 î.Hr., alături de Pompei. Este iertat de Caesar și primit în cercul lui de prieteni, pentru ca în 46–45 î.Hr. să fie numit guvernator al provinciei Gallia Cisalpină. După asasinarea lui Caesar în 44 î.Hr. este nevoit să părăsească Roma și să se refugieze în Grecia. Treptat el reușește să se întărească și să domine practic întreg Orientul. Trebuind să lupte împotriva celui de al doilea triumvirat, format din Marcus Antonius, Octavianus și Lepidus, adună o mare armată. În confruntarea de la Philippi (Macedonia), B. pierde lupta și este silit să se sinucidă. În legătură cu activitatea lui B. în Orient sînt puse și monedele de aur cu legenda ΚΟΣΣΩΝ, care ar fi fost emise, după unele opinii mai vechi, pentru plata ajutorului militar primit de la regele geto-dac → Coson. Cercetări mai noi au demonstrat că aceste monede sînt mai tîrzii și au fost emise în Dacia.

Appianus, 2, 117; 4, 110; Dion Cass., 44, 7, 47; Plutarh, *Brutus*; Suetonius, LXIII, 4; V. Pârvan, *Getica*, 84, nota 1; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 353–361.

C.P.

Bubalus praepositus (cca 300 d.Hr.), comandantul (*praepositus limitis* sau *ripae*) unui detașament de arcași călări al legiunii *VII Claudia*, menționat

www.mnir.ro

de ştampile existente pe cărămizile descoperite la Gornea, com. Sicheviţa (jud. Caraş Severin).

N. Gudea, în *AIIACluj-Napoca*, 19, 1976, 275; *IDR*, III, 1. nr. 31.

I. B.

Bubueci (Bubuia) (lîngă Chişinău, Rep. Moldova). Depozit (poate inventarul unui mormînt), descoperit întîmplător înainte de 1909, în condiţii necunoscute. Dintre piesele componente, merită a fi menţionate în chip special: un coif de "tip tracic", din bronz aurit, două plăci de bronz – probabil garnituri de tolbă – cu reprezentări animaliere, măşti umane şi motive geometrice, două falere, două psalii cu un capăt lăţit în evantai, precum şi un cazan de bronz scitic. Asocierea elementelor de stil scitic, celtic şi elenistic impune o datare relativ tîrzie, în sec. 3–2 î. Hr. Deşi o interpretare etnică este dificilă, descoperirea de la B. poate fi pusă în legătură cu unele pătrunderi scitice tîrzii în spaţiul răsăritean al Daciei.

Otčet Rossijskogo Istoričeskogo Muzeja za 1908 g., Moscova, 1909, 14 şi pl. 1; A.M. Tallgren, *La Pontide préscythique après l'introduction des métaux*, (ESA, II, 1926), 156–157; 210–211 şi fig. 91 şi 112/4.

M.B.

Bucerdea Vinoasă, sat în com. Ighiu (jud. Alba), unde se semnalează existenţa unei aşezări din epoca bronzului → Wietenberg (ceramică, un vîrf de lance din bronz) pe dealul Podei, în punctul "Curături", şi a unei aşezări rurale, din epoca romană, cu substrucţii de ziduri, cărămizi cu ştampila *leg. XIII Gemina*, sculpturi, o inscripţie votivă, ceramică.

TIR, I 34, 41; C. Gooss, *Chronik*, 68; D. Popescu, în *RevMuz.*, 1, 2, 1964, 191; V. Wollmann, în *ActaMN*, 6, 1969, 533–535.

I. G.

bucium v. muzica

Bucium 1. Com. în jud. Alba, pe terit. căreia se cunosc mai multe exploatări aurifere romane. La "Ieruga", din urmărirea unui filon de aur a rezultat o excavaţie lată de 20 m şi adîncă de 30 m. Roca a fost spartă prin încălzire şi răcire, cu ciocanul şi dalta, pătrunzîndu-se de afară spre interior şi de sus în jos. În galerii (late la bază de 0,65 m şi la tavan de 0,56 m) au fost descoperite unelte şi opaiţe. Evacuarea apei se făcea prin înclinarea galeriilor, cît şi cu roţi cu cupe. În apropiere se află un bazin de colectare a apei pentru spălare. Alte exploatări au fost la S de "Ieruga", pe dealul "Frasin" şi în valea Brudelului (I.G.) **2.** Sat în com. Orăştioara de Sus (jud. Hunedoara), pe terit. căruia (în punctul "Cărpeniş") a fost reperată o aşezare dacică (cu ceramică lucrată cu mîna şi la roată; urme de arsură) şi fragmente de cărămizi dacice la E de sat (I.G.)

M. J. Ackner, în *MCC*, 1, 1856, 13; G. Téglás, în *HTRTÉ*, 6, 1889–90, 111, 131, 138; 7, 1891–92, 28, 32–34; *Arch. Közl.*, *16*, 1891, 1–44; *AÉ*, 13, 1893, 104., 408–412; H. Daicoviciu, în *ActaMN*, 1, 1964, 112.

I. G.

Buciumi, com. în jud. Sălaj pe terit. căreia, pe dealul "Mihăiasa", în apropiere de confluenţa văii Agrijului cu văile Mihăiasa şi Lupului s-a descoperit un castru roman cu aşezare civilă aferentă. Castrul a fost semnalat încă din sec. 16, iar ruinele lui descrise acum o sută de ani. El a fost dezvelit aproape în întregime pe calea săpăturilor sistematice întreprinse între 1963–1975, fiind unul dintre castrele cele mai bine cercetate din Dacia. S-a putut stabili că iniţial a existat o fază de pămînt a castrului (150 x 128 m) ce a fost construit de *cohors I Augusta Ituraeorum sagittariorum*. Unitatea a fost înlocuită apoi, după anul 120 d. Hr. cu *cohors II Augusta Nervia Pacensis milliaria Brittonum pia fidelis Antoniniana* care va rămîne aici pînă la sfîrşitul stăpînirii romane în Dacia. Zidirea în piatră a castrului (167 x 134 m) s-a făcut la începutul sec. 3, foarte probabil, cu ocazia vizitei împăratului Caracalla în provincie. Castrul de la B. deţinea un rol important în cadrul *limes*-ului de NV al Daciei, asigurînd apărarea unei zone din graniţă, situată pe culmile Munţilor Meseş şi pătrunderea pe valea Agrijului. Aşezarea civilă (*canabae*) a fost identificată la N-E de castru, pe o suprafaţă de peste 1 ha, cu numeroase urme de construcţii. Cu ocazia săpăturilor a fost descoperită o mare cantitate de materiale: ţigle, cărămizi, piese arhitectonice, fragmente de inscripţii, ceramică, arme, unelte, podoabe, monede etc. Printre descoperiri se înscrie şi ceramică dacică găsită atît în nivelul corespunzător fazei de pămînt a castrului cît şi celei cu ziduri de piatră. Un stater de aur de tip Lysimach s-a găsit pe terit. localităţii într-un loc neprecizat.

TIR, L 34, 42; E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, *Castrul roman de la Buciumi*, Cluj, 1972; N. Gudea, A. Landes, în *ActaMP*, 5, 1981, 247–257.

I.H.C.

Bucov, com. în jud. Prahova, lîngă munic. Ploieşti, unde s-au găsit resturi arheologice (cioburi şi silexuri) din prima epocă a fierului, complexe din sec. 3 (Tioca), sec. 4 (Rotari). Acestora le succedă o importantă aşezare veche românească din sec. 8–10. În această aşezare s-au descoperit 26 de bordeie şi 44 locuinţe de suprafaţă. În temeiul observaţiilor stratigrafice se susţine că la B. au existat 7 etape de locuire; 3 – de vieţuire în bordeie; 2 – de vieţuire în locuinţe de suprafaţă, uşor adîncite în pămînt şi 2 – de locuinţe construite la suprafaţa solului. Prima etapă cu bordeie s-ar data în sec. 8; a 2-a la sfîrşitul sec. 8 şi începutul sec. 9; iar a 3-a la mijlocul sec. 9. Locuinţele puţin adîncite, unele s-ar data în a doua jumătate a sec. 9, iar altele la sfîrşitul sec. 9 şi începutul sec. 10, în timp ce ambele etape ale locuinţelor construite la suprafaţa solului s-ar succeda în restul sec. 10. Bordeiele au, în general, forma pătrată, laturile lor măsurînd cca 4 m. Pereţii de la suprafaţa solului în sus erau făcuţi din bîrne. Acoperişul, totdeauna în două ape, se compunea dintr-un schelet de lemne acoperite cu paie sau stuf. Intrarea, în trepte, se găseşte de obicei amenajată pe latura sudică. Vetrele, de regulă deschise, erau amenajate într-unul din colţurile locuinţei. Există şi bordeie cu 2 vetre. S-au găsit resturi de vetre cu marginea înălţată. Casele de suprafaţă, neadîncite sau adîncite în pămînt au pereţii sprijiniţi pe tălpi de lemn. Pereţii sînt făcuţi din lipitură de lut aplicată pe un schelet de lemn ori din nuiele. Vetrele

www.mnir.ro

de foc sînt ușor adîncite. La locuințele din ultimele două niveluri, vetrele sînt înălțate oarecum față de podeaua locuinței. Și în aceste locuințe apar vetre cu marginea înălțată. Acoperișul, de asemenea, în 2 ape, era format dintr-un schelet de lemn acoperit cu paie ori stuf. În locuințe în general s-au găsit cuie, topoare, vîrfuri de lance și de săgeți, cuțite, amnare, verigi (toate de fier), fusaiole de lut, sule de os, podoabe constînd din cercei de bronz sau aramă, mărgele de sticlă. Asemenea vestigii au apărut și în afara locuințelor. Ceramica, în mare, se încadrează în 2 categorii distincte. Din prima categorie fac parte vasele lucrate la roată cu învîrtire înceată și ea se subdivide în: ceramică nisipoasă, decorată cu vopsea; smălțuită verde-oliv. Există și o ceramică de import bizantină în cadrul căreia se disting așa numitele castroane de tip *chafing dishes*. Ceramica din prima categorie, exceptînd vasele de import, este întru totul asemănătoare ceramicii care caracterizează așezările de tip → Dridu. Ceramica din a doua categorie este modelată din pastă nisipoasă la roată rapidă. Ornamentul se compune din linii orizontale care uneori sînt grupate în benzi de linii în val. Se susține că ceramica din ambele categorii (lucrată la roată înceată și, respectiv, la roată rapidă) apare, în procente diferite, în toate bordeiele și locuințele de suprafață și în toate nivelurile arheologice din sec. 8–10 întrucît însă în locuințele și nivelurile arheologice de la **B.** au apărut amnare ovoidale, cîntar, lacăt cilindric, deci obiecte care, cronologic, nu pot fi plasate înainte de sfîrșitul sec. 12, s-a enunțat și teza că la **B.** s-au succedat două mari etape de viețuire: a) bordeiele cu ceramică de tip → Dridu, datînd din sec. 8–10 (mai degrabă sec. 9–10) și b) locuințele de suprafață cu ceramică lucrată la roata rapidă, datînd de la sfîrșitul sec. 12–începutul sec. 13, fapt impus de datarea obiectelor enumerate mai sus. V și *Chițorani*.

M. Comșa, *Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII–X de la Bucov–Ploiești)*, București, 1978; P. Diaconu, în *SCIVA*, 30, 1979, 3, 469–475.

P.D.

Bucova, sat în com. Băuțar (jud. Caraș-Severin), pe terit. căruia sînt vizibile urmele unei cariere de marmură (în punctul "La Perete") din epoca romană (tăieturi, trepte, unelte de carieră, piese arhitectonice și sculpturale în curs de prelucrare). Lîngă sat s-au descoperit substrucții de ziduri, cărămizi, o statuie de bronz, fragmente de inscripții, un relief cu → Liber și → Libera, un altar și o piatră funerară, ceramică. Recente periegheze au stabilit că la Porțile de Fier ale Transilvaniei (→ *Tăpae*) se află fortificații de pămînt și cu ziduri, dispuse pe mai mult de 2 km lung. Ele datează din epoci diferite: dacică, romană, feudală timpurie și tîrzie.

TIR, L. 34, 42; *CIL*, III, 6271, 7916, 7987; J.F. Neigebaur, *Dacien*, 16; M.J. Ackner, în *JCC*, 1856, 7; C. Gooss, *Chronik*, 268; C. Daicoviciu, în *Dacia*, 1, 1924, 243; V. Christescu, *Viața*, 37–38; *IstRom*, 404; V. Wollmann, în *Sargetia*, 10, 1973, 107.

I.G.

Bucovăț, com. în jud. Dolj, lîngă Craiova pe terit. căreia a fost descoperită o cetate traco-getică hallstattiană (sec. 6–3 î.Hr.). Cetatea se încadrează în categoria cetăților cu "val vitrificat", avînd un asemenea val numai pe latura de V (lung. 120 m), acolo unde promontoriul numit "La Jidovii" comunica cu restul terasei și pe unde accesul era mai ușor, în timp ce pe celelalte trei laturi pantele abrupte permiteau o apărare eficace. Fortificația este formată de "valul vitrificat" propriu-zis și de un șanț de apărare complementar. Stratigrafia fortificației este simplă și obișnuită la astfel de cetăți: peste pămîntul viu, steril din punct de vedere arheologic, se află un nivel ce conține multă cenușă, care are la partea superioară un nivel de cărbune de lemn gros de 0,04–0,06 m, ambele prezentîndu-se ușor albiat, situație interpretată ca fiind o amenajare a terenului din zona în care s-a construit "valul vitrificat". Turtele constituie un fel de cărămizi făcute din lut amestecat cu paie, uscate la soare, nearse inițial. Ele au o formă ovală și dreptunghiulară, unele avînd și o gaură la mijloc (diam. 0,18–0,25 m, lung. 0,25 – 0, 40 și înălț. 0,25–0,10 m). Cărămizi perforate de acest tip se cunosc la Popești (jud. Giurgiu) și la Orbeasca de Sus (jud. Teleorman), datînd din Hallstattul *A*, cărămizi dreptunghiulare neperforate la Albești (jud. Teleorman), din sec. 4–3 î. Hr. Palisada cetății de la **B.** trebuie să fi avut o lăț. de 3–4 m și o înălț. de cel puțin 2 m, care prin arderea masei lemnoase a făcut ca pămîntul și turtele din structura ei să se prăbușească pe o suprafață mult mai mare. Ceramica a fost găsită atît în nivelul de locuire al cetății cît și în "valul vitrificat" și aparține unor vase clopot ornamentate cu brîuri alveolare și unor vase sac, avînd patru apucători plate dispuse diametral. Însă în humusul actual, la adîncimile de 0,05 și 0,08 s-au găsit și fragmente ceramice cenușii lucrate la roată, care arată că cetatea de la **B.** este contemporană cu cele de la Brăhășești (jud. Galați), Mărgărițești (jud. Olt) și Albești (jud. Teleorman).

D. Berciu, *APO*, 204; G. Macovei, în *Materiale*, 5, 1959, 352.

E.M.

bucraniu (< gr. βουκράνιον; "cap de bou"), craniu de bou figurat frontal și împodobit adesea cu panglici și ghirlande de frunze și flori, prezent ca element decorativ (de obicei sculptat) în arta mesopotamică (milen. 4 î.Hr.), egipteană (milen. 2 î.Hr.), gr. și romană. Simbolizînd inițial animalele jertfite zeilor și ale căror cranii se obișnuia să se agațe pe pereții templelor, **b.** și-a extins funcția decorativă, în special în epoca romană. Motivul ornamental al **b.** cu ghirlande vegetale este figurat la Histria și Callatis pe frize de clădiri și altare din epoca elenistică, iar în epoca romană, **b.** apare la Tomis ca element de decor arhitectonic de interior și, de asemenea, pe cîteva monumente funerare din Moesia Inferior și din Dacia.

G. Bordenache, în *Dacia*, *N.S.*, 4, 1960, 492, nr.3; ead. *Sculture*, nr. 278–288; C. Preda, *Callatis*, 15; L. Teposu–Marineseu, *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*, BAR, Oxford, 1982, 44.

P.A.

București. Terit. orașului a fost populat încă din etapele inițiale de dezvoltare ale societății omenești,

www.mnir.ro

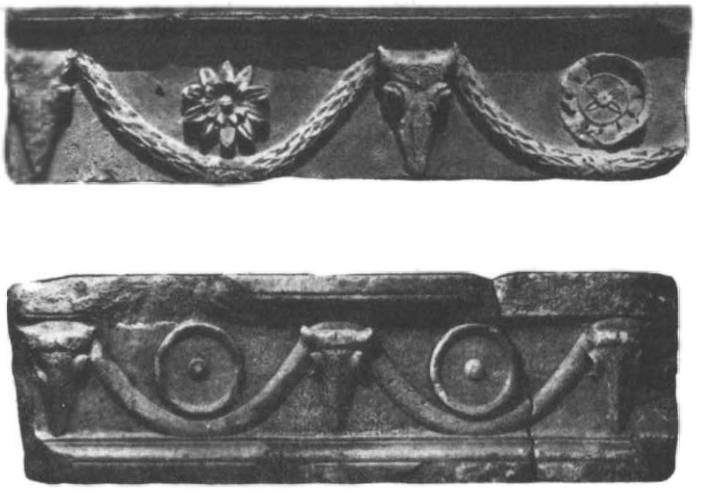

Fig. 57. Fragmente de frize decorate cu bucranii (epoca elenistică), descoperite la Callatis și Histria.

apariția orașului medieval din sec. 14–15 constituind rezultatul unei milenare continuități de viață și cultură. Primele mărturii de existență a unei activități pe terit. munic. de astăzi aparțin *paleoliticului* și au fost reperate în punctele: Casa Poporului–Dealul Uranus, Dealul Mihai Vodă, Dealul Bisericii Radu Vodă, carierele de nisip și pietriș din cartierele "Ziduri între Vii", Herăstrău, Pantelimon și Militari. Constau din mai multe piese de cuarț și de silex găsite atît în poziție *in situ* cît și în poziție secundară și atribuite tipologic premusterianului, musterianului și aurignacianului. La cca 500 m S de Fundenii Doamnei, ctitorie din sec. 17 a familiei Dudescu (?) pe un platou întins, din apropierea lacului de acumulare Fundeni au fost descoperite (1956–1958) resturile unei locuiri *neolitice* din faza timpurie a culturii → Boian (faza Dudești). Perioada de trecere spre epoca bronzului este reprezentată de elemente → Folteşti şi → Cernavodă identificate în mai multe puncte, principalul obiectiv de cercetare fiind cel de la Cățelu Nou. În *perioada timpurie a epocii bronzului* tent. orașului B. a fost cuprins în aria culturii Glina-Schneckenberg, cea mai timpurie sinteză etnică și culturală a regiunilor subcarpatice și sud-est transilvănene. Au fost identificate numeroase așezări (Glina, Ciurel, Fundeni, Roșu, Bucureștii Noi, Pantelimon, Mihai Vodă – Arhivele Statului). Cele mai importante cercetări s-au făcut la Glina (1921–1927; 1945–1948; 1970–1971), unde s-au diferențiat trei niveluri de locuire și la Mihai Vodă unde s-a identificat cel mai vechi nivel numit → Proto-Glina. Ceramica este arsă cenușiu și caracterizată de forma vaselor mari-borcan, decorate cu 1–3 șiruri de butoni *au repoussé*, găurele, brîuri alveolate, de ceramică fină, cenușie, foarte rar decorată, categorie în care forma nouă și dominantă este ceașca cu gît înalt, cilindric, cu o toartă (rar două) înaltă. Sînt folosite încă puține unelte de silex, dintre care cuțitele (probabil secere) îi sînt caracteristice. Și în zona cartierului Radu Vodă, cercetări întreprinse în dreapta cursului Dîmboviței au scos la suprafață vestigii din faza III a culturii Glina. În perioadele mijlocie și tîrzie a epocii bronzului terit. B. a fost ocupat de purtătorii culturii → Tei. Răspîndită în numeroase așezări (Bucureștii Noi, Băncasa – La Stejar, Pipera, Fundeni, Fundenii Doamnei, Pantelimon, Cățelu Nou, Giulești – Sîrbi, Militari – dealurile Pisculuși Văcărești), aceasta s-a dezvoltat de-a lungul a cinci faze de evoluție, caracterizată de prezența a numeroase ceşti mici cu o toartă, decorate foarte bogat cu elemente de ordin meandric și spiralic în tehnica exciziei fine, umplute cu pastă albă de calcar. În cartierul Străulești, punctul "Măicănești", situat pe terasa stîngă a rîului Colentina, cercetări arheologice desfășurate în 1960–1966 au scos la suprafață resturi de *locuire hallstattiană*. Aceleiași epoci îi aparțin și vestigiile descoperite către marginea de V a platoului Fundenii Doamnei, constînd din gropi menajere cu multe oase de animale (domestice și sălbatice) (sec. 4 î.Hr.). Tot aici a apărut și un fragment dintr-o cupă gr. cu lac negru, din categoria cupelor de băut, adesea importate în mediul getic al epocii. Cea mai intensă locuire, extinsă pe toată suprafața platoului, s-a dovedit a fi o așezare din sec. 4 d.Hr. cu bogate locuințe, unele de suprafață, altele semiadîncite. Vasele sînt cenușii, lucrate la roată, de calitate fină sau zgrunțuroasă, cu un vast repertoriu de forme. Au fost găsite în stratul de locuire, în gropi menajere, cît și într-un cuptor marc pentm olărie. Atît pe platforma perforată pentm pătrunderea aerului încins al cuptomlui cît și în groapa de alimentare a focului s-au găsit resturi din șarjele cu vase arse în cuptor. În cartierul Militari, pe malul drept al Ilfovățului au fost descoperite (în 1956 și 1963) mai multe complexe arheologice printre care se remarcă un *nivel de locuire geto-dacic* datat cu fragmente ceramice gr. din sec. 4 î.Hr.; o așezare cu locuințe semiadîncite din sec. 3 d.Hr. (fibulă de bronz, oglindă de metal, multă ceramică, proprie dacilor liberi din Cîmpia Muntcană). Cea mai recentă locuire care a suprapus aria

www.mnir.ro

ambelor aşezări anterioare, datează din prima jumătate a sec. 4. În afară de bordeie, cu mici cuptoare casnice şi numeroase gropi de provizii s-au aflat în rîpa rîului mai multe cuptoare de pîine. Din cartierul Herăstrău provine un tezaur dacic de argint (sec. I î.Hr), constituit din podoabe şi monede, descoperit în 1938, într-o nisipărie aflată la N de lacul cu acelaşi nume. Piesele salvate, unele în stare fragmentară (aflate astăzi la MNI) se compun din două fibule-falere circulare, lucrate din foaie de argint aurită, reprezentînd în relief (*au repoussé*) bustul unui personaj masculin imberb, cu plete lungi şi o vestimentaţie bogat decorată (s-a păstrat o singură agrafă de bronz, de forma unei fibule La Tène, care era sudată în interiorul uneia dintre falere şi servea la prinderea acesteia de haine); patru-cinci brăţări spiralice fragmentare, dintre care două aveau capetele modelate în formă de protome, animale stilizate; un lanţ fragmentar format din zale duble îndoite; fragmentele unui obiect din tablă subţire, în formă de bandă; cupă conică, cu fundul rotunjit, din argint masiv; 58 monede – imitaţii ale tetradrahmelor de Thasos. Au mai fost recuperate un fragment din peretele unui vas de bronz şi toarta sa de fier; se poate presupune că obiectele şi monedele de argint au fost depuse în acest vas. Falerele de la Herăstrău se numără printre cele mai reprezentative realizări ale → artei figurative geto-dacice din această vreme. De menţionat că o reprezentare identică a bustului bărbătesc este cunoscută sub forma unui medalion în relief, aplicat pe un vas de lut roşu descoperit în *dava* de la → Cîrlomăneşti (jud. Buzău). În perimetrul Crîngaşi, cercetări (1953) au scos la suprafaţă pe un teren viran din apropierea străzii Murelor, astăzi acoperit cu blocuri moderne, urmele unei aşezări, cu locuinţe parţial adîncite în sol, multe gropi menajere, bogate mai ales în ceramică cenuşie la roată, de influenţă romană. S-a descoperit şi un cuptor de ars ceramică – cu reverberaţie, cu pilon transversal de susţinere şi dublă cameră de foc. Pe platforma perforată a cuptorului, acoperită cu o calotă ce reţinea aerul fierbinte pentru coacerea vaselor, s-au aflat resturi din şarjele cu olărie ce se foloseau în aşezare. O fibulă şi o monedă de bronz din vremea împăratului Valentinian I (364–375) datează locuirea în *a doua jumătate a sec. 4 d.Hr.* În aceeaşi zonă s-au identificat şi urme sporadice de locuiri posterioare, care, după olăria aflată, aparţin *fazei protoromâneşti* (cultura → Dridu). O săgeată cu trei muchii şi un cuţitaş, ambele din fier, datează din punct de vedere tipologic, locuirea în sec. 9–10. În cartierul Străuleşti, punctul "Măicăneşti", pe lîngă locuirea hallstattiană s-a scos la suprafaţă şi o importantă *aşezare a dacilor liberi* (sec. 3) cu locuinţe de suprafaţă. Ceramica bogată are acelaşi caracter cu aceea de la Militari şi lacul Tei şi este lucrată cu mîna şi la roata rapidă. Ultimul tip este puternic influenţat de olăria romană. În apropierea locuinţelor, un cuptor de ars oale cu 2 camere suprapuse şi coş pentru aerisire. Are forma tronconică cu stîlp central în camera de foc, despărţită în două de un perete ce comunică cu coşul prin trei deschideri dreptunghiulare. Importantă este o *fîntînă* cu groapa adîncă de peste 2 m (depunerile de sus au fost nivelate), descoperită pe locul "La Nuci". Singura fîntînă din antic, cu excepţia celei de la → Sucidava, cunoscută astăzi, conţinea zece vase de apă, urcioare şi amfore. Piesele mai importante sînt o fibulă de bronz cu piciorul pe dedesubt, o oglindă sarmatică, un pieptene de os semicircular, un castron cu 3 torţi decorat cu figuri de animale incizate şi o monedă de la Commodus. O importantă *aşezare Ipoteşti-Cîndeşti* (sec. 6) este datată cu monedă lui Iustinian şi conţine ceramică lucrată cu mîna şi la roată. Această parte a terit. vechiului B. a fost intens locuită, între podul Străuleşti şi Băneasa (staţiunea Stejar) fiind identificate 5 aşezări din sec. 10–11 şi un cimitir din sec. 14–15 care aparţine primului sat de la Măicăneşti. Într-un alt cartier al munic. B., Ciurel, a fost cercetată sistematic o aşezare aparţinînd populaţiei autohtone din sec. 6–7 din cadrul căreia s-au dezvelit 8 locuinţe. Casele aveau podeaua adîncită în pămînt, alcătuite dintr-o singură încăpere, de formă patrulateră sau rectangulară prevăzută cu o instalaţie de încălzire (cuptoare săpate fie în colţul locuinţei, în exteriorul ei, fie într-un bloc masiv în colţul interior al locuinţei). Inventarul cuptoarelor era alcătuit din fragmente ceramice, vălătuci de lut sau tăvi de lut, care proveneau probabil din structura instalaţiei de încălzire. Din inventarul locuinţelor făcea parte ceramica modelată cu mîna, ceramica lucrată la roata rapidă, din pastă nisipoasă de culoare cenuşie, cărămizie, uneori ornamentată cu caneluri orizontale sau linii în val, apoi cuţite, un vîrf de lance, fusaiole, oase de animale *(Bos-Taurus; Ovis-Capra; Sus domesticus; Cervus elaphus)*. Se pare că ceramica locuinţelor din zona de S a aşezării este de tradiţie romană mai pregnantă, ceea ce ar putea indica o anumită evoluţie cronologică internă. Vestigii dintr-o epocă ceva mai recentă sec. 15–19) au fost reperate pe malul drept al Dîmboviţei unde au fost scoase la suprafaţă complexe feudale.

D.V. Rosetti, în *Bucureşti*, 1, 1934, 5–6; C.S. Nicolăescu-Plopşor, în *Probleme de Antropologie*, 2, 1956, 78–80; S. Morintz, în *Bucureştii de odinioară*, 1959, 1–2; M. Constantiniu, P.I. Panait, I. Cristache-Panait, în *CAB*, 2, 1965, 140; D. Popescu, în *Dacia*, 11–12, 1945–1947, 35–51; id., în *Inv. Arch. R.*, fasc. 5, 1968, pl. 22 a-d; Vl. Zirra, în *SRIR*, I, 1954, 309–322; 412–414; S. Dolinescu-Ferche, în *Dacia, N.S.*, 23, 1979, 179–230.

A.P.; E.Z.; M.B.; V.Z. şi R.H.

Buda, sat în com. Blăgeşti (jud. Bacău), pe terit. căruia, pe coama Dealului Viei, a fost descoperită o aşezare → gravetiană cu mai multe niveluri de locuire. Cel mai important nivel aparţine gravetianului oriental, în cuprinsul căruia, pe lîngă unelte de silex, au fost descoperite numeroase oase de bour şi ren. Această aglomerare de oase este pusă în legătură cu magia vînătorească, situaţie asemănătoare celei de la Ambrozievka, lîngă Marea Azov.

C.S. Nicolăescu-Plopşor, V. Căpitanu, C. Buzdugan, V. Ursache, în *Materiale*, 7, 1961, 21–25; Al. Paul-Bolomey, *ibid.* 27–28.

Fl.M.

Budapesta (Ungaria). În centrul oraşului, pe pantele muntelui Gellért (Gellérthegy) şi în cartierul Tabán, situat imediat la N, s-au descoperit

www.mnir.ro

urme dense de locuire din sec. 1 î.Hr.–începutul sec.1 d.Hr., atestînd existența unui centru tribal (→ *oppidum*) al celților eravisci. Atît în incinta fortificată, cît și în așezarea meșteșugărească ce o înconjura, alături de ceramica celtică de tip La Tène tîrziu (din specia cenușie netedă, cu ornament lustruit, din cea grafitată sau pictată), au apărut și exemplare tipice de olărie geto-dacă (oale-borcan, prevăzute cu butoni și brîuri alveolare, căței). Prezența lor la **B.** trebuie explicată în contextul războaielor purtate de → Burebista împotriva celților de la Dunărea Mijlocie, despre care relatează Strab. (*Geogr.* VII, 3, 11 și VII, 5, 2). Cercetările (1981) au arătat că „valul" care proteja dinspre N fortificația celtică de pe muntele Gellért a fost incendiat în cursul sec. 1 î.Hr. și a fost refăcut din lemn, pămînt și piatră, pentru a fi din nou distrus cu ocazia cuceririi romane. Este presupus că prima distrugere, ca și apariția ceramicii geto-dace în așezarea eravisc de la **B.** se leagă nemijlocit de evenimentele războinice amintite, urmate de instalarea temporară a unor grupuri de populație dacică în zona cotului Dunării Mijlocii, pe terit. de astăzi al Ungariei și Slovaciei.

É.B. Bónis, *Die spätkeltische Siedlung Gellérthegy-Tabán in Budapest*, *Arch. Hung.* vol. XLII, Budapesta, 1969; K. Póczy și colab., *Das römische Budapest. Neue Ausgrabunden und Funde in Aquincum*, Münster/Lengerich, 1986, 14–18, 73–78.

M.B.

Budeni, sat în com. Dolhasca (jud. Suceava), la N–V de care, lîngă cantonul silvic, s-au descoperit: o groapă de dimensiuni mari aparținînd unei așezări neolitice → Cucuteni B_1; două bordeie din perioada de tranziție de la prima la cea de a doua epocă a fierului; două locuințe de suprafață și mai multe vase izolate aparținînd unei așezări din sec. 2 î.Hr.; un bordei carpic conținînd multă ceramică și o fibulă provincială romană; trei bordeie și o groapă dintr-o așezare din perioada de formare a poporului român.

S. Teodor, în *SM Suceava*, 5, 1978, 143–146.

S.T.

Budești, sat în com. Cotești (jud. Vrancea), pe terit. căruia, cu prilejul săpăturilor arheologice efectuate, în afară de resturile unei locuințe de tip → Criș și a unor urne din sec. 2–3 au fost descoperite mai multe unelte și obiecte din fier, dintre care mai importante sînt 2 brăzdare de plug, 3 cuțite de plug, o scară de șa și o bară. Au fost scoase la iveală și cîteva locuințe, prevăzute cu cuptoare construite din piatră sau lut. În interiorul locuințelor au fost găsite fragmente ceramice și vase întregibile, lucrate cu roata și ornamentate cu incizii vălurite și orizontale, precum și cîteva unelte, toate datînd din sec. 9–10. S-au descoperit și resturi ceramice bizantine, din aceeași vreme.

A. Paragină, Gh. Constantinescu, în *SCFocșani*, *3*, 1980, 71–87; id., în *Materiale*, Tulcea, 1980, 468–479.

D.G.T.

Budoi-Marghita v.Sacalasău Nou

Budureasca, curs de apă din apropierea satului Vadu Săpat, jud. Prahova, pe valea căruia se află un lanț de așezări din sec. 4–6. Cele mai vechi urme arheologice aparțin paleoliticului, neoliticului (culturile → Criș, ceramicii liniare, Dudești, Boian, Precucuteni, Gumelnița), epocii bronzului (culturile → Glina, Tei, Monteoru, Coslogeni și Noua), Hallstattului și La Tène-ului. Cele mai reprezentative urme arheologice aparțin sec. 4 și 6–7. Locuințele acestei perioade sînt fie de suprafață sau cu podeaua adîncită în pămînt, fie bordeie, prevăzute cu instalație de încălzire (cuptoare construite din pietre, cuptoare scobite în perete etc.). Inventarul constă din ceramica lucrată la roată și cu mîna, tipică pentru cultura → Ipotești-Cîndești, ceramica de import romano-bizantină, unelte, piese de podoabă etc., printre care se remarcă în mod deosebit tiparele pentru produs bijuterii și cuptoarele de redus minereu. Toate la un loc atestă, pe lîngă practicarea agriculturii și creșterii vitelor, practicarea meșteșugurilor, centrul de la **B.** fiind unul dintre cele mai importante centre meșteșugărești din Muntenia, ale populației autohtone romanice din sec. 6–7. S-a putut identifica, în ultima fază de locuire premergătoare locuirii feudale, și o pătrundere a unor elemente → slave, ilustrate prin locuințe cu vatră simplă și ceramică lucrată cu mîna de tip Koločin.

V. Teodorescu, în *Anuarul Muzeului de Istorie și Arheologie, Prahova*, 1, 1984, 11–50.

R.H.

Bugeac, sat. în com. Ostrov (jud. Constanța), pe terit. căruia au fost descoperite importante urme arheologice getice. Este vorba mai întîi de două necropole plane de incinerație de tip → Murighiol-Enisala, ambele datînd din sec. 4 î.Hr. Prima necropolă s-a găsit în 1965, în apropierea drumului național Constanța-Ostrov. Au fost salvate 4 morminte, din care au fost recuperate cîteva vase de lut getice lucrate cu mîna și cu roata, o amforă gr. și două fibule de bronz de tip tracic. A doua necropolă s-a găsit în 1966, în partea de S–V a satului la 2,5 km depărtare de cealaltă necropolă, în punctul "La Ghețărie". Descoperiri efectuate în anii 1968–1969, 1972, 1977–1978, au dezvelit 70 morminte de incinerație. În funcție de ritual au fost identificate patru tipuri de morminte: a) oase și obiecte depuse în urne cu capac; b) urne și obiecte protejate de plăci de piatră; c) urne și obiecte protejate de o manta de pietre; d) urnă și obiecte de ofrandă așezate separat de un grup de pietre. Ceramica, alcătuind cea mai reprezentativă categorie de descoperiri, curpinde următoarele tipuri: vase lucrate cu mîna de tradiție hallstattiană, de tipul urnelor-clopot sau bitronconice, decorate cu brîuri alveolare și cu butoni de apucat; străchini, castroane și căni; ceramică cenușie, lucrată la roată reprezentată de străchini, cratere și căni la care se adaugă și cîteva vase gr. de import: amfore, căni etc. Printre obiectele mărunte de inventar se numără: fibule de bronz de tip tracic, brățări de bronz, zăbală și cuțite de fier, mărgele de sticlă colorată și fusaiole de lut. Cele două necropole aparțin sub toate aspectele orizontului cultural getic de tip Murighiol-Enisala, bine documentat în regiunea dintre Dunăre și Marea Neagră. În apropierea necropolei II din S–V satului

www.mnir.ro

a fost descoperită o așezare getică din epoca romană, din sec. 2 d.Hr. Săpăturile din 1969 au scos la iveală: ceramică lucrată cu mîna de tradiție și factură locală, ceramică lucrată la roată, cenușie și roșie, cuțite curbe de tip *sica*, fusaiole și monede romane imperiale. Descoperirile din așezare sînt o mărturie a persistenței populației getice și a strînselor ei raporturi cu lumea romană din provincia Moesia Inferior.

M. Irimia, în *Pontica*, 1, 1968, 193–234; 2, 1969, 23–42 și 12, 1979, 55–76; id., în *Thraco-Dacica*, 2, 1981, 37–52; C. Scorpan, în *Pontica*, 2, 1969, 43–79.

C.P.

Bugiulești, fost sat în com. Tetoiu (jud. Vîlcea), unde săpăturile arheologice executate în trei puncte – "Petriș", "Valea lui Grăunceanu" și "Fîntîna alor Tiței" au scos la iveală un bogat și variat material osteologic animal care, prin componența speciilor se încadrează în Villafranchian. Faptul că în nici una din localități nu s-au găsit resturi de mastodonți, dar toate au conținut piese scheletice de elefant sudic, *Archidiskodon meridionalis* pledează pentru încadrarea acestor descoperiri cel puțin în Villafranchianul mijlociu, dar mai degrabă în cel superior. Prezența cantitativ foarte redusă a unor specii considerate a fi proprii etapelor mai vechi *(Pliotragus ardeus, Gazellospira torticornis, Cervus philisi* etc.) sugerează fie o persistență mai tardivă a lor în S–E Europei, fie o insuficiență documentară a intervalului de timp în care au viețuit în Europa de V. Nu este cu totul exclus nici să ne aflăm în fața unor cicluri sedimentare din etape succesive ale Villafranchianului, deși stratigrafic nu se evidențiază asemenea diferențieri. Stratigrafia celor trei puncte este în linii mari asemănătoare: depozite lacustre de adîncime, lipsite de oseminte, suprapuse de depozite fluvio-lacustre nisipoase sau nisipos-argiloase (cu fosile), de grosimi variabile, formate probabil la marginea lacului sau a golfului de lac care acoperea în timpul Villafranchianului actuala vale a Oltețului. Au fost identificate pînă în prezent minimum 23 specii mamifere. Cantitativ domină resturile de cai (*Equus stenonis*, forma mare) și cervidele (de tipul *Eucladoceros)*; printre carnivorele destul de variate, cele mai frecvente sînt resturile unui mic canid; *(Nyctereutes megamastoides)*. La "Grăunceanu" s-au descoperit și numeroase piese de maimuțe cercopithecine (*Paradolichopithecus arvernensis)*. Similitudinea dintre lista speciilor din "Valea lui Grăunceanu" și cea de la Senèze (Fmnța), pentru care prin paleomagnetism și pe baza diatomeelor s-a apreciat o vîrstă cronometrică de 1,8–2 milioane ani, oferă un reper cronologic absolut și stațiunii de la B. În măsura în care cerințele ecologice ale speciilor identificate se asemănă cu ale descendenților sau rudelor lor mai tîrzii, se poate presupune că la acea vreme în regiune existau deopotrivă terenuri deschise, de tipul savanelor (așa cum ar indica abundența oaselor de cai și cele, mai puține, de gazelă, antilopă etc.), întretăiate de pîlcuri de pădure, mai favorabil diverselor cervidee, castorilor etc. Problema crucială a stațiunii de la "La Grăuncennu" a fost ridicată de modul în care sînt sparte unele oase și care a sugerat unor specialiști intervenția conștientă și repetată a unor hominide în confecționarea și utilizarea lor. Ținînd cont de vîrsta depozitului, hominidele ar putea face parte fie dintre Australopithecine, fie din grupa *Homo habilis (v. paleoantropologie)* deși, pînă în prezent, nu s-au găsit în Europa resturi scheletice ale acestora, considerîndu-se că au rămas cantonate în unele zone din Africa. Dar aceasta nu exclude întru totul surpriza unor descoperiri viitoare (Al.B). Tot la B. au fost găsite două tezaure monetare geto-dacice: primul s-a descoperit în 1956–1957, pe malul drept al apei Șasea, la punctul numit "Hotar", și cuprinde monede de argint geto-dacice de tip "Larissa" și din cele cu cap "janiform". S-au mai recuperat doar 6 tetradrahme, aflate acum la InstArh București, 4 de tip "Larissa" și 2 cu cap "janiform". Al doilea tezaur s-a descoperit în 1967 și cuprinde: 88 monede geto-dacice de tip "Larissa", 27 cu cap "janiform" și 5 imitații locale de tip Filip II, cunoscute în acest tezaur pentru prima dată, înrudite stilistic cu cele cu cap "janiform". Toate sînt emisiuni de argint, cu greutăți de tetradrahme și aparțin geto-dacilor din regiunea de dealuri a Olteniei. Au fost emise la sfîrșitul sec. 3 și începutul sec. 2 î.Hr. Acest ultim tezaur se află în colecțiile MNI (C.P.)

E. Delson, D. Nicolăescu-Plopșor, în *VII-th Congress Regional Commitee Med. Neogene Stratigraphy*, Bratislava, 1975, 91–95; Vl. Dumitrescu, Al. Bolomey, Fl. Mogoșanu, *Esquisse d'une Préhistoire de la Roumanie*, Bucarest, 1984, 12–13 și 30–31; C.S. Nicolăescu-Plopșor, D. Nicolăescu-Plopșor, în *Centre d'Hist., de Philolog. et d'Ethnogr. de Craiova, Mémoires s. anthrop. 2, 1968, 3–23; ibid. 3, 3–12*; C. Preda, în *Dacia, N.S.;* 8, 1964, 353–359; C.S. Nicolăescu-Plopșor, în *MagIst.*, 11, 1967, 21; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 136–142; 145–149.

Al.B și C.P.

Buhăeni, sat în com. Andrieșeni (jud. Iași), de pe terit. căruia provine un mormînt izolat de înhumație din prima jumătate a sec. 5 d.Hr. al cărui inventar era compus din mai multe obiecte de aur și de bronz, din care s-a păstrat numai o diademă lucrată dintr-o tablă de bronz îmbrăcată cu foaie subțire de aur, ornamentată cu caboșoane și pseudogranule executate în tehnica *au repousse*. Piesa este o podoabă caracteristică inventarului mormintelor hunice.

A. Florescu, în *Dacia, N. S.*, 4, 1960, 561–576.

R.H.

Buhăiești, sat în com. Vulturești (jud. Vaslui), unde pe Dealul Lutăriei (Ruptura), cu prilejul unor repetate cercetări de suprafață (1954, 1975 și 1983) au fost recuperate resturile mai multor morminte de incinerație în urnă, distruse de arături. Două dintre acestea aparțin unei necropole getice din sec. 4–3 î.Hr., iar alte trei unei necropole bastarne de tip → Poienești-Lukaševka, din sec. 2–1 î.Hr., aflate pe același loc. Așezări corespunzătoare, de asemenea suprapuse, se află în imediata apropiere, pe coasta nordică a dealului.

D.Gh. Teodor, în *SCSIași*, 8, 1957, 2, 339–342; cercetări inedite N. Ciubotaru (Vulturești) și M. Babeș.

M.B.

www.mnir.ro

Buhoci, com. în jud. Bacău, pe terit. căreia a fost descoperit (în 1966), în timpul unor lucrări agricole, un tezaur monetar din care s-au recuperat 27 denari de la Nero la Faustina II.

M. Chițescu, P. Țarălungă, în *Carpica* 2, 1969, 195–196; V. Mihăuescu-Bîrliba, *La monnaie*, 258, nr. 49.

E.N.

Bujor, sat în com. Vîrvoru de Jos (jud. Dolj), unde a fost descoperit (1941), într-un vas de lut, un tezaur, conținînd peste 60 de monede romane, din care s-au recuperat 22 denari republicani din perioada 84/83–42 î.Hr. și cinci denari imperiali de la Augustus la Vespasian.

G. Popilian, în *SCN* 6, 1975, 213–216; M. Chițescu, *RRCD*, 125–126, nr. 35.

E.N.

Bujoru, com. în jud. Teleorman, pe terit. căruia într-un mormînt tumular din Hallstattul mijlociu (cultura → Basarabi) s-au găsit în mod întîmplător un car de bronz mimatural, împreună cu alte obiecte și ceramică (sec. 8 î.Hr.). Ritul de înmormîntare pare să fi fost înhumația. Carul, lung de 26 cm și lat de 15,5 cm, are patru roți. Axa roților este o tijă de fier învelită spre capete cu manșoane de bronz. La capătul bucșelor este fixată cîte o protomă în formă de cap de pasăre acvatică. Carul propriu-zis este un căzănel ovoidal, pe capacul și pe corpul căruia au fost prinse, de o parte și de alta, cîte două protome. Restul inventarului consta, în afară de fragmente ale unei căni cu decor specific culturii → Basarabi, dintr-o placă de centură (?) din bronz, butoni de hamașament de diferite forme, o figurină zoomorfă (berbec?) de bronz, fragmente de lanț spiralic de bronz *(saltaleone)* și un fragment de cuțit de fier. Carul face parte dintr-o serie de asemenea descoperiri răspîndite de-a lungul Dunării în amonte, în Europa Centrală, pînă în Danemarca, puse în legătură cu cultul solar și datate în sec. 13–8 î.Hr. Carul tras de păsări acvatice – în unele cazuri se pot recunoaște lebede călătoare – a fost interpretat ca simbol solar. În România se mai cunoaște o astfel de piesă din preajma Orăștiei (jud. Hunedoara), prevăzut de asemenea cu protome de păsări acvatice și datînd din aceeași vreme cu cel de la **B.** Exemplarul din Teleorman este, pînă acum, cel mai răsăritean din această largă serie, iar faptul că a apărut într-un context cultural mai precis, cultura Basarabi, este nu numai un auxiliar prețios pentru datarea descoperirii dar și o dovadă a dăinuirii cultului respectiv la Dunărea de Jos pînă la această epocă.

C. Beda, în *MN*, 3, 1976, 61.

A.V.

Bukovlăk (lîngă Plevna, Bulgaria). Așezare cu ceramică geto-dacă din perioada clasică. Se remarcă două vase tipice: o oală cu brîu alveolat și butoni, în care s-a găsit o monedă de la Germanicus (anul 19 d.Hr.) și o cană, ambele avînd numeroase analogii în descoperirile de pe terit. României.

I. Trifonov, *Istorija na grad Pleven*, Sofia, 1933, 7 și fig. 5.

M.B.

Bulei, sat în com. Bata (jud. Arad), pe terit. căruia se află o așezare sau o stațiune militară romană de unde provin pietre fasonate, un capitel, cărămizi și rigle, unele cu ștampila *leg. XIII Gemina*, o inscripție (?). A fost identificată și o porțiune a drumului roman de-a lungul Mureșului. La V de sat, lîngă Mureș, se semnalează existența unei fortificații circulare, cu zid de cărămidă și șanț, unde s-ar fi găsit cărămizi romane și ștampila legiunii amintite.

TIR, L 34, 43; *CIL*, III, 8064; V. Christescu, *Viața*, 105; C. Daicoviciu, în *Apulum*, 1, 1939–42, 104; *IstRom*, 376.

I.G.

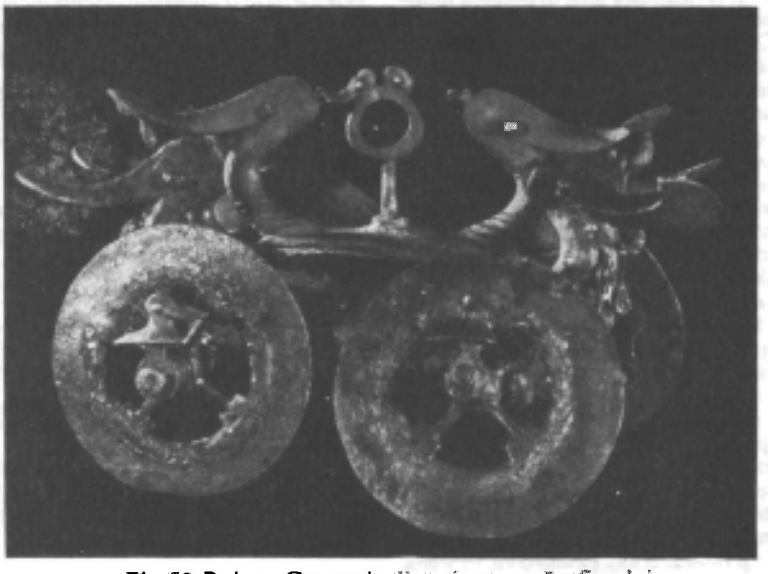

Fig. 58. Bujoru. Car votiv din prima epocă a fierului.

www.mnir.ro

Buleta, sat în com. Mihăiești (jud. Vîlcea), pe terit. căruia a fost descoperită întîmplător (mormînt?), o fibulă digitată, turnată din bronz cu placă semicirculară cu cinci butoni, picior romboidal, ornamentat în partea superioară cu două capete de vulturi. Piesa se datează în prima jumătate a sec. 7.

Gh.I. Petre-Govora, în *SCIV*, 18, 1, 1967, 185–187.

R.H.

bulgari (gr. Βούλγαροι; lat. *Bulgari*), populație de neam tiurc, originară din Asia. Numele **b.** este menționat pentru prima dată în anul 480, cînd au venit în ajutorul bizantinilor în lupta acestora împotriva ostrogoților. În 493, 499 și 502 au pustiit frontiera de N–V a Imp. Bizantin. După unii cercetători, hunii și cutrigurii care au atacat Imp. în sec. 5–6 ar fi fost în realitate **b.** În sec. 4 d.Hr. ei au reprezentat o puternică forță politică în regiunile azovo-caucaziene. După moartea lui Kubrat (cca 650), puterea lor, supusă presiunii chazarilor, se dezmembrează. În timp ce un grup rămîne pe loc, supunîndu-se chazarilor, alt grup s-a îndreptat spre N, stabilindu-se în zona confluenței Kamei cu Volga unde vor înființa cu timpul un puternic stat. O altă parte, avîndu-l în frunte pe → Asparuch, s-a îndreptat spre V, oprindu-se o vreme oarecare într-o regiune numită de izvoarele literare *Onglos* sau *Oglos*, situată undeva la N de Dunărea de Jos. În jurul anului 680, oștile bizantine, în frunte cu Constantin IV Pogonatul, au pornit pe uscat și pe mare pentru a-i izgoni pe **b.** din Onglos, ceea ce înseamnă că de aici începuseră să stînjenească interesele bizantine de pe cursul inferior al Dunării. Trupele bizantine fiind înfrînte, drujinile lui Asparuch au traversat fluviul și s-au instalat în N–E Bulgariei de astăzi, dislocînd de acolo triburile slave venite la începutul sec. 7. Momentul instalării **b.** la S de Dunăre coincide cu întemeierea statului **b.** cu capitala la Pliska. Urmașul lui Asparuch, Tervel (701–718) a consolidat statul și s-a amestecat în treburile interne ale Bizanțului, ajutîndu-l pe Iustinian II să-și reocupe tronul uzurpat. Nenumăratele ciocniri dintre bizantini și **b.** în sec. 8, se termină cu victoria acestora din urmă (în 792), conduși de hanul Kardam. La începutul sec. 9, în timpul lui Krum (802–814), statul bulgar a devenit una dintre cele mai mari forțe politice și militare din Europa, după care ei încep să ducă o politică de expansiune teritorială, de natură să-i neliniștească pe bizantini. Krum ocupă în 809 Serdica (Sofia), iar în 813 asediază Adrianopolul și capturează 10 000 de persoane pe care le deportează la N de Dunăre. În timpul hanului Ornurtag (814–831), în Bulgaria începe o epocă de mari construcții edilitare și militare. Se zidesc în piatră cetățile de la Pliska și Țar Krum. Se construiește un palat undeva pe Dunăre între Ruse și Silistra. În anul 864 **b.** se creștinează, iar hanul Boris capătă numele creștin Mihail. Către sfîrșitul sec. 9, elementele etnice **b.** sînt asimilate în cea mai mare parte a lor de slavi. De acum încolo, prin **b.** sînt desemnați nu urmașii drujinelor lui Asparuch, ci masa slavilor de la S de Dunăre, care în decursul timpului i-au asimilat, pe rînd, pe traci și pe **b.** veniți din regiunile azovo-caucaziene. Destinele **b.** de la sfîrșitul sec. 9 și începutul sec. 10 sînt conduse de țarul Simion (893–927). Pe vremea lui, capitala se mută de la Pliska la Preslav. A purtat războaie terminate cu succes împotriva maghiarilor și a bizantinilor. Lui îi urmează Petru (927–969), în timpul căruia au loc unele revolte. Între anii 969 și 971, **b.** au fost implicați în conflictul bizantino-kievian, terminat cu victoria bizantinilor, în urma căreia N–V Bulgariei este înglobat în sistemul administrativ-militar al Imp. Bizantin. După 971 centrul de greutate al statului **b.** se mută în S–V Peninsulei Balcanice, fiind desființat de bizantinii conduși de împăratul Vasile II în anul 1018, iar regiunile din S–V Bulgariei înglobate într-o temă bizantină numită Bulgaria, cu capitala la Skopje.

V.N. Zlatarski, *Bulgaria prez srednete vekove*, I, 1, Sofia, 1918, I, 2, 1928; D. Anghelov, *Obrazuvane na bulgarkata narod*, Sofia, 1971; P. Petrov, *Obrazuvane na bulgarskata durjava*, Sofia, 1981.

P.D.

Bumbești-Jiu, com. în jud. Gorj, pe terit. căreia săpături arheologice (efectuate în 1897, 1937, 1953–1955, 1969 și cu intermitențe, pînă astăzi) au scos la suprafață pe malul stîng al Jiului în dreapta pîrîului Vîrtop, un castru roman de pămînt. Acesta măsura 126 x 115 m, din care se mai păstrează cca 70 m din valul de incintă pe latura de E și 75 m din latura de V. Construit în perioada războaielor lui Traian cu dacii sau imediat după victorie, castrul a existat pînă la mijlocul sec. 3 d.Hr. ori puțin după aceea, așa cum atestă materialul arheologic și un *sestertius* de la Faustina I. Valul era lat de 14 m, iar șanțul de 11 m. La 900 m S de acesta și la 100 m de gară, pe malul Jiului, care a distrus mai mult de jumătate din el se află un al doilea castru, inițial tot de pămînt, construit de *cohors IV Cypria* și de un detașament din legiunea *V Macedonica*, de la care s-au descoperit ștampile. În 201 d.Hr. ostași din *cohors I Aurelia Brittonum milliaria Antoniniana* înlocuiesc vechiul *murus cespiticius*, distrus de vechime, cu un zid de piatră (*IDR*, II, p. 95, nr. 174) ca apoi, cîndva între 215 și 217 d.Hr., de cînd datează o dedicație pentru Caracalla, să fi fost inaugurat noul *praetorium* (*IDR*, II, p. 96, nr. 175), unde s-a găsit inscripția. Din incinta de piatră se mai păstrează în întregime doar latura vestică de 168,80 m și un fragment din cea de S de 76,60 m. Zidul gros de 1,20 m a fost construit direct la baza valului de pămînt avînd parament din blocuri de piatră doar la exterior și se mai păstrează pînă la o înălț. de 2,10 m, inclusiv fundația. Poarta de E (poate mai curînd *porta decumana* decît *praetoria*) se află situată la mijlocul laturii, în timp ce cea de pe latura de S se află mai aproape de colțul de S–E, rotunjit, unde se află un turn. Porțile erau flancate de turnuri interioare dreptunghiulare. La exterior se află două șanțuri, din faze diferite de existență ale fortificației. S-au descoperit în interior vestigii ale comandamentului, a două magazii și a două cazărmi (*hibernacula*). Monedele aflate izolat se încheie la → Filip Arabul, domnie din timpul căreia sînt și ultimele exemplare din tezaurul de denari și antoninieni descoperit în castru, care începe cu piese de la Commodus. La 42 m S de castru se află thermele, avînd dimensiunile de 13,75 m x 5,90 m, cu șapte încăperi, între care un *laconicum* absidat, trei fiind prevăzute cu hypocaust. Pe lîngă

www.mnir.ro

cele două fortificații s-a dezvoltat din *canabae* o destul de întinsă așezare civilă, cu rețea stradală și cu locuințe numeroase, uneori de mari dimensiuni (17,50 x 12,50 m și 18 x 11,50 m), avînd temelii de piatră, acoperiș de țiglă și chiar hypocaust, chiar dacă de regulă pereții erau din lemn. Pînă acum cele mai recente monede sînt de la Gordian III. Cîțiva denari romani republicani descoperiți în *canabae* și alți trei dintr-un tezaur aflat mai demult au readus în atenție așezarea geto-dacică de la **B.** dinainte de cucerirea romană. Castrele și așezarea civilă de la **B.** au jucat un rol important pînă cel puțin în 245–247 d.Hr. la intrarea în defileul Jiului, unde se încrucișau drumurile dinspre Drobeta și Pelendava către Ulpia Traiana, poate și cu un presupus drum subcarpatic.

D. Berciu, în *AO*, 1939, 104–106, 340; D. Tudor, în *BCMI*, 33, 1940, 103, 18–33; id., în *OR*[1], 218, 268–270 și 314–315; Gr. Florescu, E. Bujor, A. Matrosenco, în *Materiale*, 4, 1957, 103–117; E. Bujor, în *Materiale*, 5, 1959, 419–423; Gh. Poenaru-Bordea, Cr. Vlădescu, în *RevMuz*, 8, 1971, 3, 259–260; O. Gherghe, P. Gherghe, în *RevMuz*, 12, 1977, 2, 9–14; E. Bujor, în *Materiale*, 1983, 350–351; Cr. Vlădescu, *ARDI*, 73–77.

G.P.B. și C.V.

Bunești 1. Sat în com. Bunești-Averești (jud. Vaslui), în marginea de S–E a căruia, la cca 3 km de șoseaua Huși–Dolhești–Iași se află o cetate geto-dacă (sec. 4–3 î.Hr.), situată pe "Dealul Bobului". Fortificația constă dintr-un val de pămînt, bine păstrat în părțile de S, E și NE ale cetății și distrus pe laturile de N și V din cauza alunecărilor de teren. Săpăturile întreprinse în interiorul incintei, începînd din 1978, au dus la descoperirea a peste 30 locuințe geto-dacice rectangulare, ușor adîncite, a mai multor depozite de unelte și tezaure de podoabe, precum și a cîtorva morminte de înhumație, din aceeași vreme, răvășite. În zona de N și N–V a cetății, nivelul geto-dac suprapune o depunere neolitică (cultura → Cucuteni). Marea masă a materialului arheologic din a doua epocă a fierului, aflat în locuințe, în gropi și în stratul de cultură, constă din olărie. Pe lîngă ceramica autohtonă, confecționată aproape exclusiv cu mîna, sînt prezente și produse gr. (amfore de Thasos, Sinope, Heracleea Pontica, Cos și Rhodos, fragmente de oenochoe, kantharos, askos). Neobișnuit de bogate și de variate pentru această vreme sînt obiectele din fier de la **B.**: seceri, săpăligi, topoare, cuțite, dălți, domuri, clești. Numărul lor mare, ca și prezența uneltelor specializate atestă aici activitatea unui important atelier de fierărie. La fel, numeroasele podoabe de argint și bronz (fibule de tip tracic, brățări masive, brățări spiralice cu protome zoomorfe) justifică ipoteza existenței unui atelier de bijutier la **B.**, după cum și cele 14 monede de argint de tip → Huși-Vovrieşti au putut fi bătute aici, într-un atelier monetar local. Tabloul intensei vieți economice a cetății este întregit de obiectele de import, care indică relații comerciale în cele mai diferite direcții, uneori la mari distanțe. Din lumea celtică central-europeană provin cele opt fibule La Tène (șapte tip *B2* și una *C1*) și buterola unei teci de sabie. Din N, din regiunea Mării Baltice, au fost aduse perle de chihlimbar, din Mările Sudului (Golful Persic?) un colier de corali, iar din lumea gr., pe lîngă ceramică, o statuetă de teracotă, mărgele din pastă policromă și o monedă histriană. Piesa cea mai prețioasă descoperită pînă în prezent la **B.**, o diademă de aur în greutate de 757,6 g, de factură greco-scită, provine și ea, probabil, dintr-un atelier colonial nord-pontic sau este opera unui meșter-bijutier itinerant, format la școala ofevreriei gr., dar influențat de gustul artistic al beneficiarilor "barbari". Ornamentele frontale ale diademei, de forma unor "boboci", sînt pur gr., în timp ce extremitățile au fost modelate în forma unor pantere, în stil animalier scitic. Prin bogăția excepțională

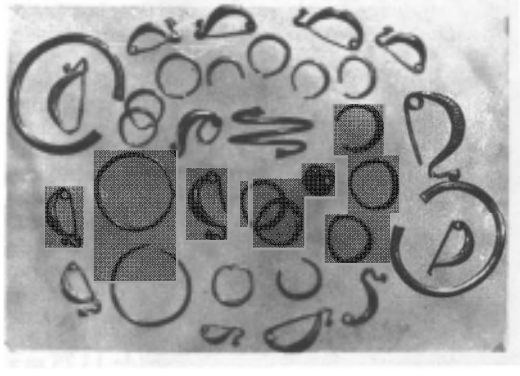

Fig. 59. Tezaur descoperit la Bunești (sfîrșitul sec. 4 – începutul sec. 3 î.Hr.).

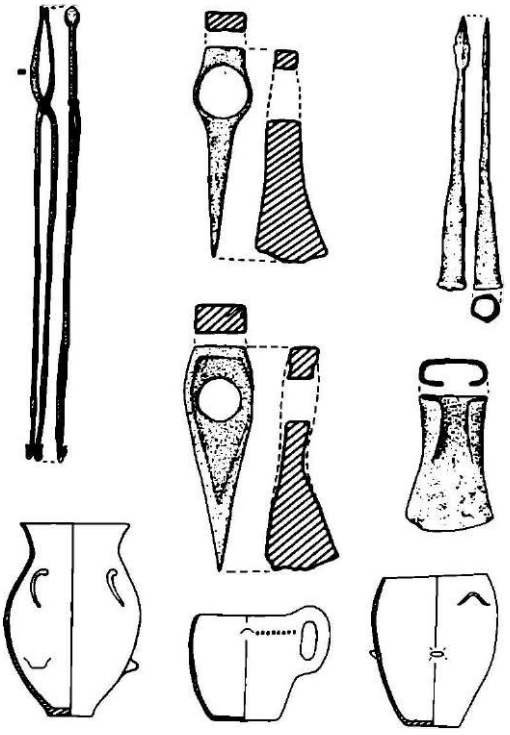

Fig. 60. Bunești. Piese din așezare.

www.mnir.ro

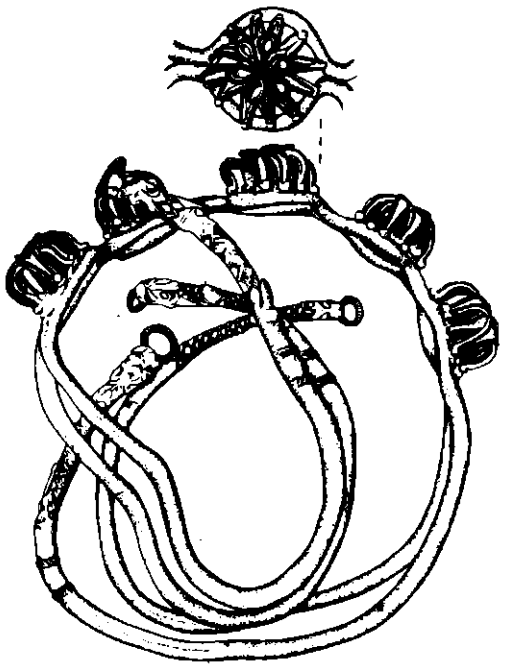

Fig. 61. Buneşti. Diadema de aur.

a descoperirilor, cetatea de la **B.** ocupă o poziţie proeminentă în rîndul monumentelor similare contemporane, concentrate în părţile răsăritene ale Daciei, pe terit. de astăzi al Moldovei şi dincolo de Prut. Spre deosebire de alte cetăţi de pămînt, care au slujit în principal ca loc de refugiu în perioade de pericol (foarte aproape în teren, cele de la Moşna şi Arsura), cetatea de la **B.** a constituit desigur centrul economic şi politico-militar permanent al unei formaţiuni unional-tribale şi a fost reşedinţa unui basileu geto-dac. Înălţarea monumentalei fortificaţii, respectiv începutul locuirii, se plasează în a doua jumătate a sec. 4 î.Hr., într-o vreme de accentuare a presiunii scitice spre apus (momentul → Atheas) şi reprezintă astfel, foarte probabil, o reacţie a populaţiei autohtone în faţa acestui reînnoit pericol. S-a presupus că, în general, cetăţile de pămînt din Moldova şi-au încetat existenţa ca urmare a invaziei → bastarnilor. În cazul cetăţii de la **B.**, unde locuirea pare a înceta către sfîrşitul sec. 3 î.Hr. şi unde, oricum, spre deosebire de Moşna şi Arsura, materialele de tip Poieneşti-Lukaševka atribuite bastarnilor lipsesc, această ipoteză nu poate fi dovedită cu certitudine. Tezaurele de podoabe şi depozitele de unelte, ca şi marea cantitate de vase întregibile descoperite, lasă totuşi impresia că populaţia a părăsit cetatea în grabă, în faţa unui pericol iminent, fără să mai poată reveni pentru a-şi recupera avutul (M.B.). 2. Com. în jud. Braşov, pe terit. căreia a fost descoperit un colan cu ochi şi cîrlig de prindere, lucrat dintr-o bară subţire de aur. Piesa provenind probabil dintr-un mormînt distrus este un element caracteristic al mormintelor princiare barbare din sec. 5 (R.H.).

V.V. Bazarciuc, în *SCIVA*, 32, 1981, 4, 563–570; în *SCIVA*, 34, 1983, 3, 249–273 şi *SCIVA*, 38, 1987; în *Documente recent descoperite şi informaţii arheologice*, Bucureşti (ASSP), 1985, 24–32; K. Horedt, în *Germania*, 25, 1941, 121, pl. 21/10.

M.B. şi R.H.

Bungetu, sat în com. Văcăreşti (jud. Dîmboviţa), pe terit. căruia, în punctul "La Ştubeu" a fost cercetată o aşezare din epoca bronzului, aparţinînd culturii → Tei (cca 1800 î.Hr.?). Descoperirea este importantă pentru cunoaşterea genezei şi începuturilor culturii Tei, cele două niveluri identificate reprezentînd cele mai vechi faze ale acestei culturi: Tei-Bungetu (niv. I) şi Tei-Căţelu (niv. II). Caracteristică este cantitatea mare de ceramică grosieră, decorată cu trăsături de măturică. Categoria fină a primului nivel (I) prezintă un decor simplu, realizat din şiruri de împunsături şi linii în zig-zag.

I. Chicideanu, în *SCIVA*, 28, 1977, 2, 255.

A.V.

Burebista (cca 82–44 î.Hr.), rege al geto-dacilor. Despre începutul domniei se ştie doar că în anul 82 î.Hr. se găsea în fruntea geto-dacilor (Iord., XI, 67), fără să se poată preciza uniunea tribală din sînul căreia se ridicase. **B.** este acela care a reuşit să unifice toate seminţiile geto-dacice grupate în mari uniuni de triburi delimitate în parte pe criterii de ordin numismatic şi să pună bazele primului stat daco-getic. Statul întemeiat de **B.** era rezultatul firesc al dezvoltării forţelor de producţie care cunoscuseră un avînt deosebit după generalizarea civilizaţiei de tip La Tène. Societatea era scindată în două mari categorii: bogaţi, în frunte cu marea nobilime (→ tarabostes) şi săraci, dependenţi într-un fel oarecare de cei bogaţi. Economia se baza pe obştile săteşti, producţia fiind asigurată de oameni liberi, şi nu de sclavi. Regatul lui **B.** se aseamănă în unele privinţe cu regatele orientale, iar în altele cu cele elenistice, fără să fi cunoscut însă dezvoltarea acestora. Între statul întemeiat de **B.** şi regatul odrys există multe asemănări, statul geto-dac fiind considerat un stat de tip teritorial. **B.** îşi baza puterea pe marea lui oaste despre care Strab. (VII, 3, 13) menţionează că număra pînă la 200 000 de luptători. Din curtea lui **B.** făceau parte diferiţi demnitari militari, civili şi marii preoţi. În vremea lui **B.** s-au pus probabil bazele marelui complex de cetăţi din centrul stăpînirii sale, în Munţii Sebeşului, pe o vastă zonă de cca 200 km². Sistemul avea un punct central în frunte cu cetatea cea mare de la → Grădiştea de Munte (Sarmizegetusa Regia), grandios centru de refugiu situat la 1200 m alt., dublat de centrul religios cu monumentale sanctuare. Din sistem făceau parte cetăţile de la → Costeşti, → Blidaru, → Piatra Roşie, → Băniţa, → Căpîlna. Pentru realizarea unificării tuturor seminţiilor geto-dacice şi de constituire a statului centralizat, **B.** a purtat mai multe războaie în urma cărora a supus autorităţii sale acele neamuri care pătrunseseră în zonele de locuire daco-getică. Primul dintre acestea avea drept obiectiv recucerirea de la celţi a terit. dacice din V. Suprematia în zona mijlocie a Dunării o deţineau → celţii-boii, ce se găseau sub conducerea lui Cristasiros. La aceştia se adăugau

www.mnir.ro

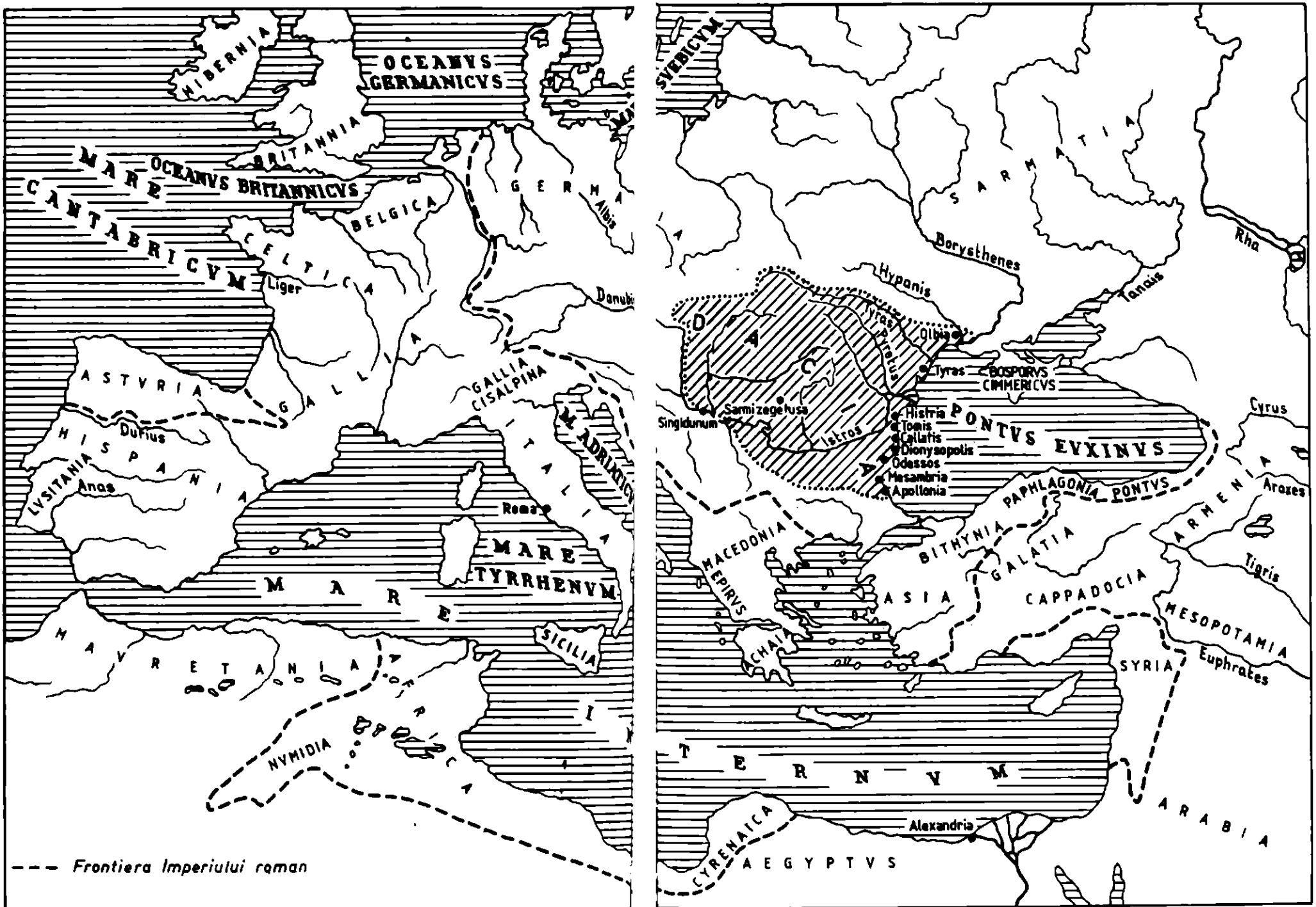

www.mnir.ro

Fig. 62. Dacia sub Burebi[illegible] în cadrul lumii antice.

tauriscii ce locuiau pe terit. de astăzi al Slovaciei. Războiul a avut loc aproximativ pe la anul 60 î.Hr. şi s-a desfăşurat undeva în regiunea Dunării Mijlocii. În urma acestei bătălii, boii şi aliaţii lor tauriscii au fost învinşi fără a fi însă "nimiciţi pe de-a întregul" sau "neamul lor şters de pe faţa pămîntului" cum menţionează Strab. (V, 1, 6; VII, 5, 2). După dezastrul suferit, o parte a boiilor se vor stabili pe terit. de astăzi al Elveţiei, iar alţii vor continua să vieguiască în vechile aşezări. Se pare că **B.** îşi va fixa hotarele stăpînirii pe Dunăre, apoi pe apa Moravei, ajungînd la Carpaţii Nordici. Un alt război victorios pe care l-a purtat **B.** în V a fost cu scordiscii de neam celtic (ce locuiau în zona de vărsare a Tisei în Dunăre) cu centrul la Singidunum (azi Belgrad). Tot Strab. (VII, 3, 11) notează că **B.** a făcut incursiuni războinice pînă în Macedonia şi Illiria. După încheierea războaielor purtate în V, **B.** şi-a îndreptat atenţia asupra coloniilor gr. de pe litoralul geto-dacic al → Pontului Euxin, supunîndu-le pe toate, de la → Olbia pînă la → Apollonia. Acţiunea de cucerire a coloniilor-state gr. şi includerea lor în statul său s-a desfăşurat între anii 55 şi 48 î.Hr. Unele dintre cele care au opus rezistenţă au fost în bună parte distruse. Printre acestea se înscrie Olbia, cucerită la cca 55 î.Hr. "Un semn al ruinii – notează Dio Chrys. (XXVI, 6) – este starea cea proastă a construcţiilor şi restrîngerea oraşului la un teritoriu mic". Retorul din Prusa descrie în cuvinte pline de compasiune, jalnica situaţie în care se găseau locuitorii Olbiei, pe vremea sa, după un sec. şi jumătate de la cucerirea oraşului de geţi. În legătură cu situaţia Olbiei din această vreme decretul în cinstea lui Nikeratos vorbeşte de "duşmanii care se adunaseră de peste tot împotriva oraşului" (*Syll.*³, nr. 730). Histria a fost şi ea cucerită de către **B.**, după cum rezultă din decretul în cinstea lui → Aristagoras, care vorbeşte de distrugerea zidurilor cetăţii şi de vremurile grele prin care a trecut oraşul şi ţinutul. Despre soarta cetăţii → Tyras nu vorbeşte nici un document. Nu se cunosc date privind soarta cetăţilor Tomis şi Callatis. Este posibil ca acestea să nu fi opus rezistenţă lui **B.**, ca şi oraşul Dionysopolis salvat de → Acornion, ambasador şi prieten al regelui dac. Decretul dionysopolitan în cinstea lui Acornion vorbeşte nu numai de funcţiile pe care acesta le-a îndeplinit la curtea **B.**, ci şi de bunele relaţii existente între cetate şi rege. Din Odessos se cunoaşte o inscripţie ce vorbeşte despre "întoarcerea din bejenie", cauzată, după unii cercetători, de cucerirea cetăţii de către **B.** Mesembria ştim cu siguranţă că a purtat război cu regele geto-dac. O inscripţie laudă pe trei strategi ai oraşului care s-au distins "conducînd oastea în războiul împotriva regelui get Burebista". **B.** a mai purtat războaie cu → bastarnii de neam germanic care pe la anul 200 î.Hr. pătrunseseră în spaţiul dintre Munţii Carpaţi şi Nistru. Aceştia au fost zdrobiţi şi alungaţi de pe terit. Daciei undeva spre N. **B.** va pune stavilă expansiunii spre V a sarmaţilor. Din lipsa izvoarelor literare nu se pot face precizări cu privire la limitele nordice ale stăpînirii lui **B.** Este foarte probabil ca terit. → costobocilor ce locuiau la V şi E de Munţii Carpaţi, pe Nistrul superior, să fi fost incluse între fruntariile statului geto-dac. Se ştie însă că terit. din S Dunării au intrat în stăpînirea lui **B.** În decretul în cinstea lui Acornion, **B.** este "cel dintîi şi cel mai mare dintre regii din Tracia şi stăpînind tot teritoriul de dincoace şi de dincolo de fluviu [Dunăre]". După atîtea războaie victorioase şi stăpîn pe un imens terit., dispunînd de o foarte numeroasă armată, **B.** devenise o mare forţă politică ce nu putea fi pe placul statului roman. El a profitat de situaţia critică de la Roma şi a intervenit în războiul civil declanşat, în 48 î.Hr., între Pompeius şi Caesar. Pompeius părea să fie învingător după ce cîştigase lupta de la Dyrrhachium. El se şi grăbi, "ca şi cum nici o schimbare nu mai putea avea loc, să trîmbiţe pe toată suprafaţa pămîntului, în vorbă sau în scris izbînda zilei aceleia" (Caes., *civil.*, III, 72). **B.** trimite în misiune diplomatică pe Acornion. El îl va întîlni pe Pompeius în Macedonia, la Heraclea Lyncestis, prin luna iun. a anului 48 î.Hr., în plină desfăşurare a pregătirilor în vederea unei noi confruntări cu Caesar. **B.** îi va fi oferit lui Pompeius ajutor militar, deşi nici un document nu ne-o precizează. În decretul dionysopolitan se vorbeşte doar de "îndeplinirea însărcinărilor primite de la rege". Înţelegerile stabilite între Pompeius şi **B.** n-au apucat să devină realitate, deoarece, la scurt timp, a avut loc lupta de la Pharsalus în care Pompeius a fost învins. În acest fel **B.** a devenit unul dintre duşmanii lui Caesar, iar statul său o ameninţare pentru romani care doreau să-şi întindă stăpînirea şi în această parte a Europei, motive suficiente ca dictatorul după pedepsirea partizanilor lui Pompeius să plănuiască un război împotriva lui **B.** (Appian, *Războaiele civile*, II, 110; Strab., VII, 3, 5; Plutarch, *Caesar*, 58; Suetonius, *Aug.*, VIII, 4; Velleius Paterculus, *Hist. Rom.*, II, 59, 4). Dar, cînd armatele erau pregătite şi războiul gata de a începe, în anul 44 î.Hr., Caesar a fost asasinat. În acelaşi fel şi cam în acelaşi timp a fost răpus şi **B.** Odată cu moartea marelui rege, stăpînirea s-a dezmembrat la început în patru şi mai tîrziu în cinci părţi (Strab., VII, 3, 11), fără însă ca statul geto-dacic să fi dispărut. Se presupune că părţile în care s-a descompus stăpînirea lui **B.** ar corespunde terit. vechilor uniuni de triburi.

C. Jullian, *Histoire de la Gaule*³, Paris, 1920; V. Pârvan, *Getica*, 77–84; Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, II, 2, 1933, 304 şi urm.; R. Vulpe, în *SCPiteşti*, 1968, 33–55; I.H. Crişan, *Burebista*².

I.H.C.

burgarii (lat.) (în armata romană), detaşamente specializate în paza şi întreţinerea turnurilor, amplasate mai ales în locuri greu accesibile. Se organizau în unităţi împreună cu *veredarii*, cu misiunea de a transporta poşta şi pe funcţionarii superiori avînd de cercetat şi drumurile din zona încredinţată spre observare. Erau răspîndite în mai multe centre, patrulînd între puncte bine determinate, unde se întîlneau cu patrulele de întîmpinare venite din sensuri opuse. *Numerus burgariorum et veredariorum* din Dacia Inferior a construit primul castru de la Praetorium (com. Copăceni, jud. Vîlcea) în anul 138 d.Hr. şi avea misiunea de a supraveghea drumul din valea Oltului în defileu şi linia de apărare de pe versantul estic al Cozieı între turnul de la Văratica, turnul de la Cîineni *(Pons Vetus)* şi, prin castrul de la Titeşti, turnul de la Pripoare.

www.mnir.ro

IDR, II, 587, 588; *SMMIM*, 13, 1980, 78; Cr. Vlădescu, *ARDI*, 40.

C.V.

burgus (lat.), echivalentul gr. πύργος, desemnînd o mică fortificaţie. Probabil de origine germanică, era folosit încă din sec. 2 d.Hr. în terminologia militară romană. Este însă atestat frecvent abia în textele mai tîrzii, cu precădere începînd din sec. 4 d.Hr. şi urm. (Vegetius, Isidorus ş.a.). Unitatea *numerus burgariorum et veredariorum* de la → Praetorium I (Racoviţa-Copăceni) este, din Dacia romană, cea mai veche atestare a unui derivat al numelui b., denumind, în trei inscripţii începînd din 138 d.Hr. (*IDR*, II, 587, 588, 590), oştenii romani care au construit fortificaţia şi se aflau acolo în garnizoană. De altfel, specialiştii au denumit b. – pornind şi de la această realitate epigrafică alăturată celei arheologice – tipul de castre şi castele construite în defileul carpatin al Oltului (→ limesul alutan), *praesidia* sau *burgi*, după cum, fortificaţii asemănătoare au fost zidite sub Antonius Pius şi în Balcani. Ulterior, b. devin o realitate frecventă în Peninsula Balcanică, după cum se constată încă din sec. 4 şi la Dunărea de Jos. Astfel, fortificaţia de la → Gîrliciu *(Cius)*, refăcută în 369 sub Valens, era numită b. în inscripţia pomenind construirea ei din temelii (*IGLR*, 233), iar veteranul *Iulius Valerius* care închina un altar lui → *Hercules Ripensis* la *Tropaeum Traiani* (*IGLR*, 172) fusese şi el lăsat la vatră dintre *burgarii*. În timpul respectiv aceştia făceau parte din miliţiile însărcinate în mici fortăreţe de pe *limes* cu paza acestuia, aşa cum pare să rezulte şi mai devreme din uncle ştiri din *Notitia Dignitatum*. Numele mai multor fortăreţe, înregistrate în sec. 6 de Proc. în *De aedificiis*, conţin în formă compusă (uneori coruptă) termenul b. Acestea, în majoritatea lor încă neidentificate, fac parte din seria fortărceţelor refăcute în sec. 5–6 după atacurile hunice şi se aflau mai ales în Dacia Ripensis şi Moesia, pînă spre Illiria. Cu nume de felul: *Mareburgu*, *Stiliburgu*, *Burgonovo*, *Burgualtu* ş.a., unii din aceşti b. se găseau pe limes-ul dunărean al provinciilor numite, mai ales începînd din aval de → Pontes. Ultimul b. din seria mai sus ar fi de localizat în faţa fostului lac Potelu (jud. Olt). De altfel, atari b. au şi fost cercetaţi pe limesul dunărean, unii situaţi şi pe insule ale fluviului sau chiar pe malul stîng (→ Hinova), tocmai în porţiunea corespunzătoare provinciilor Dacia Ripensis şi Moesia II. Situaţia arheologică arată că, în general, toţi aceşti b. au fost refăcuţi în sec. 5–6 din fortificaţii anterioare datînd cel puţin din sec. 4 care, de cele mai multe ori, reluau la rîndul lor castele din epoca Principatului.

D. Tudor, *OR*[4], 164, 311, 338–339; A. Aricescu, *Armata*, 123 şi 167; *FHDR*, II, 467 şi passim; V. Velkov, *Cities*, 67, 92 şi passim.

A.B.

Buridava 1. V. Ocniţa. 2. Importantă aşezare civilă şi militară din Dacia Inferior, menţionată de *Tab. Peut.* (VII, 4; *Burridava*) şi de Papirul Hunt, descoperit în Egipt, ca loc de garnizoană al unui detaşament din *coh. I Hispanorum veterana quingenaria equitata* (în 105–106). Numele este de origine dacică. După distrugerea B. dacice care a fost la

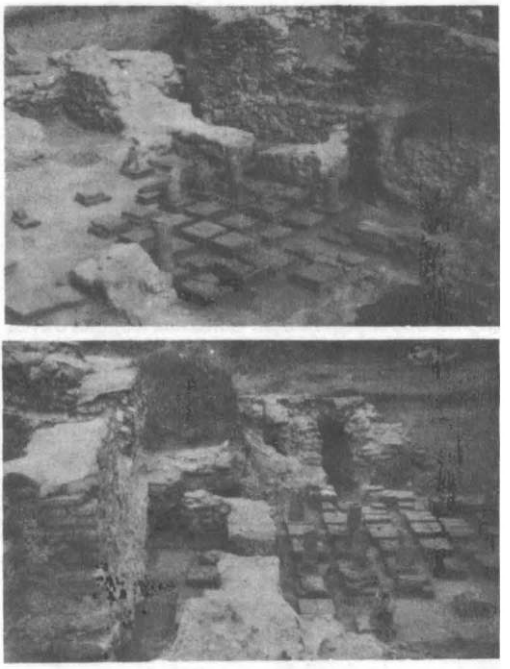

Fig. 63. Buridava. Thermele mari (nr. 1).

Ocniţa, romanii au dat numele vechiului centru dacic (desfiinţat), aşezării întemeiată de ei (în 101–103) pe malul Oltului. Aşezarea civilă romană a luat naştere în preajma unui castru (neidentificat încă). Suprapusă în întregime de actualul sat Stolnicceni, ca se întinde pe o lung. de cea 800 m şi o lăţ. de 350 m, fiind delimitată spre E de rîul amintit, iar spre V de şoseaua Rîmnicu Vîlcea–Drăgăşani. În cadrul ei au fost identificate două grupuri de therme (băi) şi alte construcţii de caracter civil. Thermele mari (nr. 1) sînt printre cele mai mari edificii de acest gen din Dacia şi pînă în prezent cele mai mari şi mai bine păstrate din Dacia Inferior *(Malvensis)*. S-au identificat încăperi cu hypocaust, guri de cuptoare pentru încălzit *(praefurnia)*; căzi *(alveus)*, bazine *(piscina)*, canale de aducţiune şi de eliminare a apei etc. În uncle sectoare s-au păstrat ziduri înalte de 3,40 m. În therme şi în alte complexe din aşezare a fost scos la suprafaţă un variat şi important material arheologic; cărămizi de forme şi mărimi diferite, ţigle, tuburi de lut ars folosite la aducţiunea apei sau ca distanţieri, ori suspensori, elemente de structură, un capitel, vase din ceramică, sticlă şi bronz, unelte şi arme din fier şi bronz, accesorii pentru veşminte (fibule, catarame, ace), ustensile casnice (cuţite, chei, ace etc.), instrumente medicale, un zar de os etc. Foarte numeroase sînt cuiele şi scoabele de fier, ca şi monedele din bronz şi argint. Încăperile au fost pavate cu mortar (în *opus signinum*) sau parchet, realizat în *opus spicatum* din mici cărămizi, în formă de: pişcoturi, pătrate sau cruciforme, iar altele numai din cărămizi de mari dimensiuni. Uncle din încăperile thermelor au fost pictate cu roşu pompeian. În aşezare s-au descoperit şi cea 140 tegule cu ştampile aparţinînd unor unităţi militare care au staţionat la B.

www.mnir.ro

şi au contribuit la construirea thermelor şi a altor edificii. Cele mai multe ştampile (cca 85) sînt cu *P(edites) S(ingularis)*; le urmează în ordine cele cu *coh. II Flavia Bessorum* (cca 35). Pe două tegule (fragmentare) apar împreună (în cadrul aceleiaşi ştampile) *leg. I Italica, V Macedonica şi XI Claudia*, iar în nouă cazuri există numai *leg. I Italica* şi *V Macedonica*. Pe unele ştampile duble sau triple se întîlnesc şi antroponime ca [IVL?]IVS APER sau [COR] NELIVS SEVERVS, probabil şefi ai atelierelor de cărămidărie ("cărămidari şefi"). Se constată astfel că la începutul sec. 2 şi în special în perioada dintre cele două războaie dacice din timpul lui Traian, B. a fost un puternic centru militar. Comanda trupelor o avea însuşi guvernatorul Moesiei Inferior, prezent şi el aici, în vederea pregătirii celui de al doilea război dacic din 105–106, aşa cum arată numeroasele tegule cu ştampilo *P(edites) S(ingularis)*, trupă care alcătuia garda personală a guvernatorului. Dintr-un puternic centru militar la începutul sec. 2 d.Hr., B. a devenit în cursul sec. 2–3 un puternic centru economic şi comercial, în care au convieţuit romani şi daci, aceştia din urmă adoptînd lb. lat. În cadrul aşezării au fost identificate şase nivoluri de locuire, cinci din perioada Traian-Aurelian, iar al şaselea (identificat în sectorul thermele mari–priza nr. 1) aparţine unei comunităţi formate din daco-romani rămaşi pe loc şi daci liberi *(carpi)* pătrunşi aici după retragerea stăpînirii romane din Dacia în 275. Locuitorii ultimului nivel folosesc unele dintre construcţiile romane ale căror ziduri le refac cu pietre fără mortar, iar podeaua locuinţelor realizată în *opus signinum* este reparată acum cu lut. Unii dintre locuitori îşi construiesc chiar bordeie, tip de locuinţă necunoscut în cadrul aşezării civile romane din perioada anterioară.

D. Tudor, *OR*[4], 314–317; Gh. Bichir, în *Buridava*, 4, 1982, 43–54; id., în *Buridava*, 5, 1984; id., în *Studii Vîlcene*, 6, 1983, 9–14; Gh. Bichir, P. Bardaşu, în *Materiale*, 1983, 336–343.

G.B.

buridavensi (buri) (gr. Βοῦροι; lat. *Buri*), populaţie geto-dacică, localizată de Ptol. (*Geogr.*, III, 8, 3) în vecinătatea sudică a → biefilor. După V. Pârvan terit. locuit de b. ar fi de localizat în regiunea Vîlcii şi a Argeşului, pînă pe "culmile Sebeşului şi ale Făgăraşului". Lor li s-au atribuit → monedele getice de tip → Aninoasa-Dobreşti, fiind plasaţi, potrivit descoperirilor monetare, în părţile de E şi N–E ale Olteniei. Centrul lor principal se afla la → Ocniţa (jud. Vîlcea), unde s-a descoperit o importantă cetate geto-dacică, identificată cu → Buridava.

V. Pârvan, *Getica*, 249–252; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 1973, 288, 431–432; D. Berciu, în *SCIV*, 24, 1973, 4, 611-619.

C.P.

burin, unealtă lucrată pe aşchie sau lamă, al cărui unghi diedru a fost obţinut în mod intenţionat pe o muchie a piesei prin una sau numeroase lamele realizate cu ajutorul unui procedeu denumit "coup de burin" (lovitură de burin). B. apar încă din acheulean, foarte frecvente în paleoliticul superior şi sînt în diverse tipuri: diedre, de unghi pe spărtură, pe trunchiere retuşată, mixte etc.

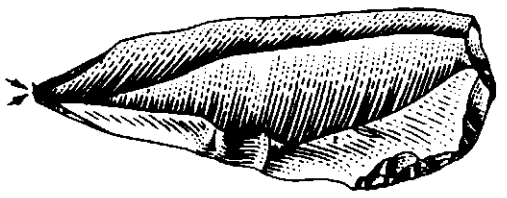

Fig. 64. Burin de silex aurignacian descoperit la Giurgiu-Malu Roşu.

A. Cheynier, în *BSPF*, în 60, 1965, 791–805; D. de Sonneville-Bordes, J. Perrot, în *BSPF*, 53, 1956, 408–412.

A.P.

Buşag, sat în com. Tăuţii Magherăuş (jud. Maramureş), pe terit. căruia a fost descoperită o aşezare paleolitică cu straturi de cultură: → aurignacian şi → gravetian, cu analogii directe în staţiunile paleolitice din N–V României (Oaş).

M. Bitiri, în *Marmaţia*, 2, 1971, 7–18; M. Bitiri, M. Cârciumaru, în *Marmaţia*, 5, 1984.

M.B.C.

Buteni, com. în jud. Arad, unde a fost descoperit un tezaur (1873), din care se cunosc 12 monede de argint dacice şi celtice de la sfîrşitul sec. 3 şi prima jumătate a sec. 2 î.Hr.

Al. Săşianu, *Moneda antică*, 96–97, nr. 21.

E.N.

Buteridava, *vicus* (sat) în territorium-ul cetăţii → Histria, menţionat de două exemplare identice ale aceleiaşi inscripţii (*ISM*, 1, nr. 359–360), dintre care unul provine de la Mihai Viteazu (jud. Constanţa), ceea ce ar sugera şi o posibilă identificare a toponimului. Inscripţia menţionează intervenţia legatului Moesiei Inferioare, → C. Ovinius Tertullus (198–202) într-o afacere de hotărnicie între proprietatea Messiei Pudentilla şi ţarinile sătenilor din B. Prin hotărîrea guvernatorului, s-au pus pietre de hotar de către prefectul flotei (*Classis Flavia Moesica*), M. Vindius Verianus. Numele de B. este getic, ceea ce îngăduie presupunerea că locuitorii satului erau geţi; nu se poate însă răspunde cu precizie la întrebarea dacă aceştia lucrau pămîntul în devălmăşie, constituind o → *obşte*, la fel cum nu putem şti dacă proprietatea Messiei Pudentilla avea drept centru o → *villa rustica*, deşi în ambele cazuri răspunsul are mari şanse de a fi afirmativ.

ISM, 1, 471–474 (nr. 359–360) (cu toată bibliografia).

A.A.

buterolă (fr.), piesă din bronz sau argint din componenţa tecii unei spade. Este de fapt garnitura metalică a vîrfului tecii. Avea rolul de a fixa şi apăra teaca. B. a apărut încă din prima epocă a fierului, dar în România s-au conservat puţine exemplare. (b. în forma unui cap de pasăre de pradă a vîrfului tecii de la akinakesul de bronz de la Firminiş) (A.V.). În

www.mnir.ro

lumea celtică b. era frecvent folosită. În sec. 5–1 î.Hr., b. avea o formă inelară, semilunară sau treflată şi era decorată. Cele mai vechi spade din La Tène cu teacă şi b. din România s-au aflat în mormintele unor cimitire din sec. 4–3 î.Hr. din V Ţării (Pecica, jud. Arad; Silivaş, jud. Alba; Piscolţ, Sanislău, Ciumeşti, jud. Satu Marc; Fîntînele, jud. Bistriţa-Năsăud) (V.Z.). B. de la săbiile (→ *glacius*) romane sînt rotunde sau ajurate, iar din sec. 5–7 se cunosc mai multe variante: simple, cu laturile late, sau înguste şi lungi, cu clemă, cu sau fără buton terminal. În pofida destinaţiei pur practice, b. sînt uneori lucrate din argint aurit şi ornamentate în stil policrom (→ Valea lui Mihai) sau cu motive ajurate în stil animalier (R.H.).

E. Behmer, *Das zweischneidige Schwert der germanischen Völkerwanderung*, Stockholm, 1939; W. Menghin, *Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte*, Ergănzungsband 1, Mülnchen, 1974, 435–469.

A.V.; V.Z. şi R.H.

Butimanu, com. în jud. Dîmbovita, pe terit. căreia a fost descoperit un tezaur de monede imperiale romane de argint, din care s-au recuperat şi determinat 10 piese de la Vespasian la Marcus Aurelius şi Lucius Verus.

B. Mitrea, în *Dacia*, *N.S.*, 22, 1978, 366; Gh. Bichir, *Geto-dacii*, 64.

G.B.

Butnăreşti, sat în com. Secuieni (jud. Neamţ), pe terit. căruia au fost descoperite o aşezare şi o necropolă carpică (sec. 2–3). În aşezare au fost identificate 6 cuptoare de ars vase şi un atelier de olărie, în care s-au găsit, în afară de unelte şi materiale necesare modelării vaselor, o mare cantitate de ceramică (s-au întregit 36 de vase). Atelierul era prevăzut cu două cuptoare de ars vase, alimentate din interiorul încăperii, care a avut pe margini rafturi de lemn pentru depozitat obiectele. Este unicul atelier de olărie cunoscut pînă în prezent în spaţiul carpato-danubiano-pontic. Ţinînd seama de faptul că alte cuptoare au fost distruse este de presupus că aici a existat un întreg cartier de olari. Necropola care suprapune un cimitir din prima epocă a fierului (→ Hallstatt) se află lîngă aşezare, dincolo de pîrîul B. S-au descoperit morminte de incineraţie cu urne şi fără urne ce aveau ca inventar: fibule, podoabe de argint lucrate în tehnica filigranului, perle de calcedoniu, sticlă, coral (mărgean) etc. Pe platoul care se află aşezarea carpică şi la S de aceasta, de o parte şi de alta a drumului ce duce spre Unceşti, se află o întinsă aşezare cucuteniană.

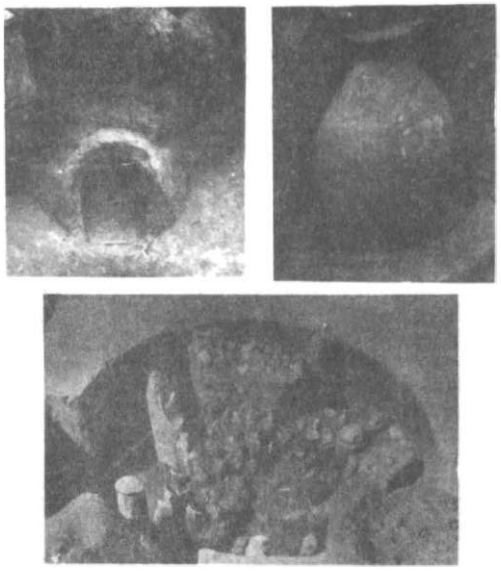

Fig. 65. Complexe carpice de la Butnăreşti: 1. Cuptor de ars ceramică; 2. Mormînt de incineraţie în urnă; 3. Atelier de olărie.

Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Bucureşti, 1973; id., *Archaeology and History of the Carpi*, 1–2, Oxford, 1976.

G.B.

Butuceni (Rep. Moldova). Pe un promontoriu înalt, înconjurat din trei părţi de cursul sinuos al Răutului, este situată una dintre cele mai importante cetăţi geto-dace timpurii, cunoscute şi cercetate pînă în prezent (sec. 4–3 î.Hr.). Spaţiul fortificat, însumînd cca 200 ha, se compune din două incinte: cetatea propriu-zisă, încadrată de rîpe abrupte şi patru valuri, şi platoul care a servit, probabil, pentru adăposirea turmelor de vite, protejat de asemenea de pante naturale şi de o a cincea linie artificială de apărare. Valurile au fost construite din pămînt, cu schelet şi palisadă din lemn, şi prezentau spre exterior escarpe puternic înclinate, eventual şanţuri adîncite în rocă. La interiorul lor, valurile II şi III includ puternice postamente de piatră, iar la valul I s-au identificat resturile unei construcţii de piatră, probabil un turn. Piatra, îngrijit tăiată, a fost uneori utilizată şi la amenajarea locuinţelor. De o mare importanţă pentru istoria civilizaţiei geto-dace, în general, este descoperirea unui sanctuar circular (diam. 8–9 m), cu două incinte concentrice, marcate de stîlpi de lemn şi o platformă din pietre, probabil altarul, în centru. Acest sanctuar, datat ca şi valurile şi locuinţele în sec. 4–3 î.Hr., este astfel cel mai vechi lăcaş de cult geto-dac cunoscut. Legătura sa tipologică şi funcţională cu sanctuarele de la Grădiştea Muncelului, Feţele Albe, Pecica, Racoş, Brad etc., toate datînd din sec. 1 î.Hr.–1. d.Hr., este evidentă. La B., pe lîngă olăria autohtonă lucrată de mînă sau la roată, identică cu cea descoperită în aşezările şi necropolele din aceeaşi vreme de pe terit. României (Stînceşti, Cotnari, Buneşti, Slobozia-Oneşti, Enisala, Brăiliţa, Zimnicea), a apărut şi o mare cantitate de marfă gr. (amfore de Chios, Thasos, Heraclea Pontică, fragmente cu fimis negru), reprezentînd cca 20–25% din totalul ceramicii descoperite. Se menţionează, de asemenea, o serie de obiecte metalice (un *akinakes*, cuţite, vîrfuri de săgeţi de tip "scitic"), precum şi două monede autonome greceşti, emise la Tyras între sfîrşitul sec. 4 şi mijlocul sec. 3 î.Hr.

T.D. Zlatkovskaia, L.L. Polevoi, în vol. *Drevnie frakijcy v Severnom Priĕvernomor'e* (MIA 150),

www.mnir.ro

Moscova, 1969, 49–50; I.T. Niculiță, *Severnye frakijcy v VI–V vv. do n.e.*, Chișinău, 1987, 72–77, 88–103.

M.B.

Buzău 1. Munic. pe terit. căruia a fost descoperit în 1906 un tezaur monetar din care s-au recuperat o monedă geto-dacică, imitație după tetradrahmele lui → Filip II și 77 denari romani republicani emiși în perioada 140–54 î.Hr. (E.N.). 2. Jud., de pe terit. căruia provin din descoperiri izolate (probabil morminte) mai multe obicte de podoabă caracteristice primei jumătăți a sec. 5 (o pereche de cercei de aur cu inel tordat și cub poliedric ajurat ornamentat cu almandine; o mică cataramă de aur, cu placă în formă de rinichi, ornamentată în stil policrom și un tezaur (sec. 2–3) alcătuit din doi pandantivi de aur de formă triunghiulară, ornamentați în stil policrom. Pe rv. piesei sînt fixate opt verigi de care atîrnă opt lănțișoare cu cîte un disc concav la capete. Două mici aplice găurite la capete, 3 tuburi mici cu caneluri, 4 fragmente de rame, un inel de aur cu casetă rotundă în care era încastrată o piatră semiprețioasă, pe care era gravat un țap (R.H.).

C. Moisil, în *CreștCol*, 1914, 20–26; B. Mitrea, în *SCN*, 2, 157–158, nr. 7; M. Chițescu, *RRCD*, 126–127, nr. 36; M. Gramatopol, V. Crăciunescu, în *RRHA*, 4, 1967, 151; 174–175, pl. XII/6–7; C. Anton-Manu, în *RevMuz*, 6, 1977, 65–69, fig. 1–10.

E.N. și R.H.

Buziaș, oraș în jud. Timiș. La E de localitate, în "Valea Salciei", a fost descoperită ceramică neolitică; într-o pădure, monede de argint și de aur, iar la S–V de localitate o așezare din sec. 3–4. La actualele băi se semnalează substrucții de clădiri, o conductă de apă, cărămizi, monede, inscripții, toate romane.

TIR, L 34, 43; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 55.

I.G.

Byzantion (Bizanț), colonie megariană întemeiată în sec. 7 î.Hr. pe malul european al Propontidei (azi strîmtoarea Bosfor). A beneficiat de un bogat teritoriu agricol și de o poziție cheie între Europa și Asia, controlînd accesul în Marea Neagră. Dacă originea histriană a inscripției de la Dragomirna se va confirma, a activat în cetate, cîndva între 300 și 250 î.Hr., un arhitect adus de la B., → Epicrates fiul lui Nicoboulos, pentru lucrări legate de zidul de incintă (*ISM*, I, p. 180–185, nr. 65). Cu interese pe coasta de V a Mării Negre, B. intervine contra callaticnilor, aliați cu histrienii, care înțelegeau să transforme portul Tomisului într-un monopol al lor și îi învinge pe la 260 î.Hr. Aflată sub presiunea triburilor trace și apoi cea a regilor celți din Tylis care impuneau B. un tribut în continuă creștere, cetatea, în înțelegere cu vecina ei de peste Bosfor, Chalcedon, adoptă mai întîi un alt etalon monetar ("fenician"), supunînd monedele de etalon attic contramarcării (235–230 î.Hr.), pentru a introduce apoi o taxă asupra navelor care treceau spre Pontul Euxin (221 î.Hr.), ceea ce a dus la intervenția Rhodos-ului în alianță cu Prusias I, regele Bithyniei, și la restabilirea liberei navigații

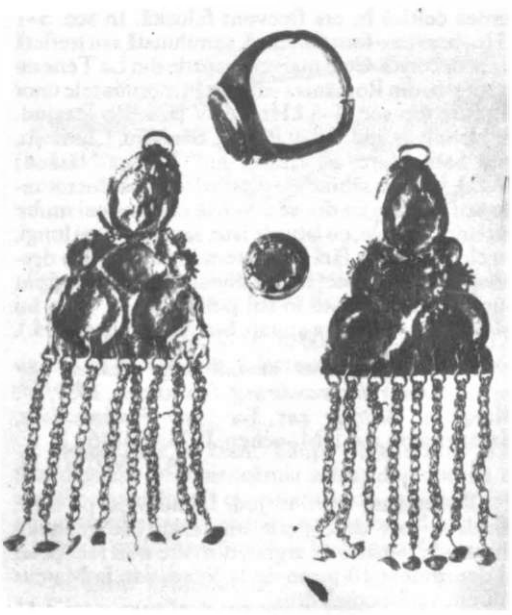

Fig. 66. Piese de podoabă (sec. 5) descoperite în jud. Buzău.

prin strîmtori (220 î.Hr.). Monede de bronz emise de B. după această dată au fost descoperite la Callatis, la București (sat Cățelu, com. Glina) și la Moigrad (com. Mirșid, jud. Sălaj). O stelă funerară din B. atestă faptul că un callatian, Plaikon, fiul lui Artemidoros, a decedat acolo. De la începutul sec. 1 î.Hr. există o tetradrahmă din B. în tezaurul de la Brîncoveanu (com. Odobești, jud. Dîmbovița). Emisiunile de stateri de aur din Tomis și Callatis au folosit ca model staterii din B. ca și cei din Tyras de altfel. Un stater din B. de tip Lysimach, emis cam în aceeași vreme, s-a aflat asociat cu stateri din Tomis și Callatis, precum și cu monede de bronz de la regele scit Akrosas, în tezaurul de la → Bălgarevo (Bulgaria). Ele atestă continuarea relațiilor cu B. după ce acesta intrase sub control roman (sec. 2 î.Hr.) și mai ales în perioada cînd se află în sfera de interese a lui → Mithridates VI Eupator. Din epoca Imp. Roman, o stelă funerară din Tomis îl reprezintă pe defunct, Aurelius Sozomenos, fiul lui Zotichos din B., în carul cu mărfuri, ceea ce indică existența relațiilor comerciale între B. și Moesia Inferior și în această vreme. V. și *Constantinopol*.

D. M. Pippidi, *Contribuții*², 107–119; I. Stoian, *Tomitana*, 20–21 și 208–209, nr. 14; H. Seyrig, în *Essays in Greek Coinage presented to Stanley Robinson*, Oxford, 1967, 185–192; N. Firatli, L. Robert, *Les stèles funéraires de Byzance gréco-romaine*, Paris, 1964, 48–49, nr. 10 și 187–188 O. Mărculescu, în *BSNR*, 70–74, 1976–1980, 124–128, 75–79; B. Mitrea, în *Valachica*, 3, 1972, 103–105; I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, 254, nr. 9–11.

G.P.B.

www.mnir.ro

C

Cabirii (<gr. Κάβειροι) (în gr.), divinităţi ale fertilităţii, de origine presupusă feniciană sau frigiană. Adorate în cetăţi gr. din Asia Mică (Pergam, Milet, Didyma), din insulele Mării Egee (Lemnos, Chios, Delos) şi din Beoţia (Theba). Deoarece C. aveau un cult cu → mistere, informaţiile izvoarelor literare antc. sînt foarte reduse. Unele dintre ele au identificat C. cu → Zeii din Samothrake, fiind urmate de istoriografia contemporană, inclusiv de cea românească, dar această opinie este infirmată de evidenţa recent analizată a documentelor epigrafice. Numai la Delos, după 166 î.Hr., cîteva inscripţii documentează sincretismul local produs între C., → Dioscuri şi Zeii din Samothrake. În Beoţia cultul C. a fost corelat cu acela al Demetrei, iar misterele de la Theba par a fi fost influenţate de cele orfice.

B. Hemberg, *Die Kabiren*, Uppsala, 1950; S. Guettel Cole, *Theoi Megaloi: The Cult of the Great Gods at Samothrace*, Leiden, 1984.

A.Ş.

cadastru (forma censualis) (în adm.romană), operaţiune prin care pămînturile diferitelor oraşe erau măsurate şi clasificate în vederea întocmirii → censului. În fond era o materializare a aceleia de cens cîtă vreme purta oficial numele de *forma censualis*. Ca şi operaţiunea de cens, c. a fost întocmit saltuar în perioada republicană. De o cadastrare generală nu se poate vorbi decît în epoca imperială. Operaţiunea pare a fi fost iniţiată sub → Augustus şi încheiată de-abia la → Traian. Mărturia cea mai importantă privitoare la modul de întocmire al c. imperial (de distins, după cum se va vedea, de cel municipal) este oferită de Ulpian (*Digesta*, L, 15, 4-8) care afirmă: „Cadastrul *forma censualis* trebuie astfel întocmit, încît pămînturile să fie înregistrate în cens după cum urmează: numele ogorului fiecăruia (şi în ce cetate sau sat este precum şi numele celor mai apropiaţi doi vecini); pămîntul arabil, care va fi lucrat în următorii 10 ani, cîte *iugera* are; via cîte *iugera* şi cîţi butuci are; măslinii cîte *iugera* sînt şi cîţi arbori există; livada, care va fi culeasă în următorii 10 ani, cîte *iugera* are: păşunea, cîte *iugera* are; de asemenea pădurea...; în menţionarea sclavilor trebuie să se ţină de asemenea seamă de naţionalitatea lor, vîrsta, funcţia şi de priceperea lor. Stăpînul trebuie să menţioneze în cens lacurile cu peşte sau porturile (aflate pe ogorul său). Dacă există saline pe vreun ogor, şi acestea trebuiesc incluse în cens. Cine nu va fi mărturisit străinii sau colonii (aflaţi în posesiunea sa), va avea de suportat rigorile censuale". Adăugînd că operaţiunea c. pare să fi avut loc din 10 în 10 ani, după cum rezultă din textul citat, trebuie totuşi menţionat că un autor mai timpuriu (Hyginus, *Gromatici veteres*, 205, 9) ne informează despre o altă modalitate de întocmire a c. („Există preţuri fixe pentru ogoare, ca de pildă în → Pannonia unde sînt pămînturi arabile de primă calitate, de a doua, livezi, păduri roditoare, păduri obişnuite, păşuni. Din toate aceste ogoare se percepe un impozit, pe fiecare *iugerum*, în funcţie de fertilitatea lor" ceea ce înseamnă că întocmirea c. va fi suferit în timp o evoluţie. Există pe de altă parte o serie de c. municipale, necesare întocmirii censului municipal. Ele constau din hărţi trasate în bronz sau marmură şi explicitate de texte adiacente. Printre cele mai cunoscute c. municipale citäm pe acelea din Astypalaia, Thera, Lesbos, Tralles, Magnesia pe Meandru, dar mai cu seamă cel de la Arausio (Orange). Acesta din urmă ne informează despre existenţa în territorium-ul oraşului a trei categorii de pămînturi şi anume: cele adsignate cetăţenilor *pleno iure (ex tributario solo)*; *reliqua coloniae* care ar putea fi asimilate cu → *subseciva* (şi care puteau fi deci arendate), iar a treia parte era lăsată în folosinţa indigenilor. În ţara noastră o acţiune de cadastrare a avut loc fără îndoială în cazul → Coloniei Ulpia Traiana (Sarmizegetusa) dar ea este de presupus nu numai acolo unde există dovezi de delimitare teritorială ca la Histria sau Callatis ci în toate teritoriile oraşelor greco-romane (v. *centuriatio* şi *ager*).

De Martino, *Costituzione*, IV, 2, 824-826; F. Déléage, *Les cadastres antiques jusqu'à Dioclétien*, Cairo, 1934; A. Piganiol, în *Gallia*, Suppl. XVI, 1962; M. Macrea, *Viaţa*, 111-112; *ISM*, I, 67, 68; Sc. Lambrino, *Hommage à Albert Grenier*, Bruxelles, 1962, 928-939; Al. Suceveanu, în *Pontica*, 10, 1977, 97-116.

A.S.

www.mnir.ro

Cadea, sat în com. Săcueni (jud. Bihor), unde a fost descoperit (în 1941) un tezaur cuprinzînd peste 170 denari romani republicani din sec. 3-1 î.Hr. (cel mai recent din anul 42 î.Hr.) şi 22 imitaţii, două fibule, o brăţară şi un lanţ ornamental. Izolat, s-au descoperit două monede din epoca constantiniană.

Al. Săsianu, *Moneda antică*, 97-99, nr. 23; M. Chiţescu, *RRCD*, 127-130, nr. 37.

E.N.

cadrane solare (în antic.), instrumente cu ajutorul cărora se indică unităţi de timp, inclusiv ora temporară (ὥρα καιρική). Identificate pentru epoca greco-romană şi pe teritoriul României în cîteva exemplare din Dobrogea (4) şi Transilvania (1). Pînă la cunoaşterea mai exactă a funcţionării c.s. şi la cele 13 tipuri de c.s. descrise de Vitruvius (*De archit.*, IX, 7 şi 8) potrivit formei şi inventatorilor lor, istoria notează răspîndirea c.s. la gr. vechi, care atribuiau inventarea → *gnomon*-ului, pe baza căruia funcţionează c.s., babilonienilor (Herodot, II, 109); o asemenea instalaţie era cunoscută ca imitaţie a uneia asiriene la Ierusalim, prin 736-716 î.Hr. (*Regii*, 20, 9-11). C.s. aşa cum s-au răspîndit la gr. şi apoi la romani au apărut prin sec. 4 î.Hr., pe la sfîrşitul aceluiaşi sec. începînd să fie, odată cu progresul geometriei, calculate mai exact prototipurile celor multiplicate în sec. următoare de gr. şi romani, cei din urmă extinzîndu-le întrebuinţarea în întreg Imp. În timpul Rep. primul c.s. era adus din Sicilia la Roma în 263 î.Hr., unde a funcţionat aproape un sec. pînă să se observe inconvenientul, încă necunoscut romanilor, dar deja rezolvat la gr., al construcţiei c.s. pentru o latitudine dată. Treptat au fost mai tîrziu concepute şi un fel de c.s. utilizabile la orice latitudine, precum şi c.s. minuscule, portabile. Principiul de bază al funcţionării c.s. este folosirea luminii solare prin umbra lăsată de un stil (tijă; numit şi *gnomon* în gr.) pe un cadran. Strămoşul c.s. la gr. a fost *polos*-ul, cunoscut încă prin sec. 6 î.Hr., un fel de imagine răsturnată a sferei cereşti. Era compus dintr-o emisferă scobită aşezată cu concavitatea în sus şi al cărei centru coincidea cu vîrful stilului, umbra acestuia descriind arcuri de amplitudine variabilă în funcţie de anotimp, împărţite în 12 părţi egale corespunzînd liniilor orare. Pornind de la acest principiu, suprafeţei receptoare i s-au dat însă şi alte forme diverse (semicilindrică, tronconică, plană) şi chiar orientări diferite, împreună cu stilul. S-au trasat reţele de gradaţii pînă la cele mai detaliate, de la anotimpuri şi luni pînă la cele 12 ore temporare ca părţi egale ale unei zile, minimum de subdiviziune fiind de 1/2 dintr-o asemenea oră. O astfel de construcţie realizată prin calcul avea ca rezultat o schemă grafică numită *análemma* (gr.). Descrierea lui Vitruvius a unei astfel de scheme pentru c.s. sferice este singura clar explicată ajunsă pînă la noi. Pe baza cunoştinţelor existente se consideră în general că deosebirea între *gnomon* şi c.s. constă în poziţia stilului, care în primul caz era perpendicular pe axa N-S a Pămîntului, indiferent de locul instalării, iar în al doilea, paralelă cu axa lumii. Între c.s. cunoscute în România, fragmentul din marmură de la Histria (datat la sfîrşitul sec. 4 î.Hr.) a aparţinut unui c.s. sferic extrem de complex elaborat matematic, geometric şi astronomic şi, de aceea, unul dintre cele mai interesante din lumea greco-romană. Indica ora temporară şi folosea drept calendar, mareînd totodată solstiţiile şi poziţia soarelui faţă de constelaţii, fiind calculat, potrivit verificărilor făcute, pentru latitudinea Histriei, deci, cel mai probabil, lucrat pe loc, la puţină vreme după ce o astfel de operaţie se făcuse pentru prima dată în

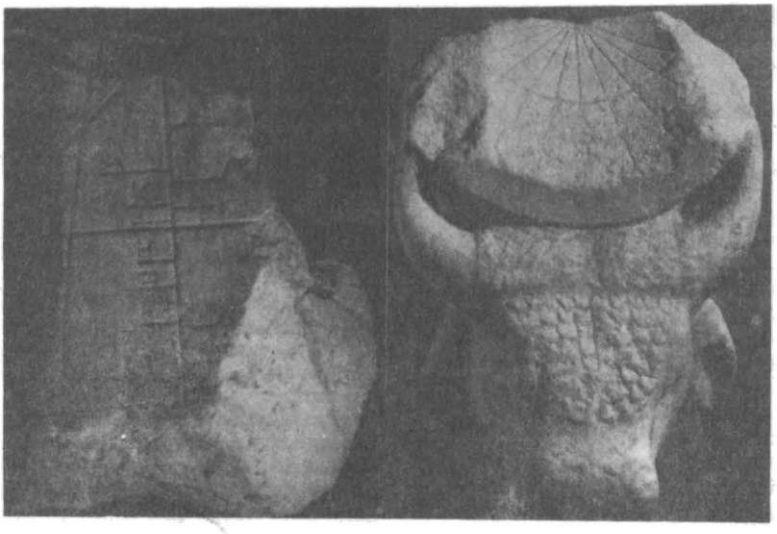

Fig. 67. Cadrane solare: 1. Sferic (sec. 4 î. Hr.), de la Histria; 2. Cilindric (sec. 2 d. Hr.) de la Cumpăna.

www.mnir.ro

Cnidos. Reţeaua incizată pe c.s. sferic histrian înlesneşte şi compararea duratei zilelor, aşa cum de altfel explică şi inscripţia gr. fragmentară păstrată pe el şi al cărei înţeles ar fi „cît timp este durata fiecărei zile". Pînă la alte descoperiri, c.s. de la Histria rămîne cel mai vechi cunoscut, avînd calendar şi sistem comparativ din lumea greco-romană. Între celelalte c.s. amintite, este de menţionat cel de la Cumpăna (jud. Constanţa), tot din marmură; cadranul acestuia era cilindric (păstrat fragmentar), cu stilul orizontal şi se sprijinea, lucrat fiind monolit, între coarnele unui cap de taur foarte îngrijit sculptat. Era calculat pentru latitudinea zonei oraşului Tomis. Un alt c.s., din nou sferic, tot de provenienţă dobrogeană, face parte dintre produsele de serie din epoca romană (sec. 2 d.Hr.); mai puţin precis, era totuşi calculat şi el pentru o latitudine anume, corespunzînd unei aşezări situate puţin mai la N de cea a Tomisului. De la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* este cunoscut un c.s. sferic fragmentar, sculptat pe un soclu canelat din marmură de → Bucova; a fost descoperit în Zona sacră dedicată lui Aesculapius şi Hygeia, în apropierea unui atelier de pietrari (sec. 3 d.Hr.). Desigur, în mai toate oraşele gr. şi romane de la Dunărea de Jos au existat în antic., aşezate mai ales în incurile publice, c.s. de diverse tipuri; printre acestea se vor fi numărat şi cele instalate pe pereţii exteriori ai → templului „cu ceasuri" special construit în 193 d.Hr. la Apulum, prin donaţia lui M. Ulpius Mucianus, într-un punct circulat al oraşului şi în interes public.

DAT, 182-185; C. Ionescu, în *Dacia, N.S.*, 14, 1970, 119-137; *DIVR*, 119-121; D. şi S. Alicu, în *Sargetia*, 13, 1977, 263-265.

A.B.

Caecilius Faustinus, A. (sec. 1 d. Hr.), general roman, consul suffect în 99 d. Hr., guvernator al Moesiei Inferior, atestat la 13 mai 105 d.Hr. de o diplomă militară (*CIL*, XVI, 50). I-a succedat lui Q. Fabius Postuminus, fiind înlocuit în cursul anului 105 de L. Fabius Iustus.

PIR^2 C 43; A. Stein, *Moesien*, ñ2; R. Syme, în *JRS*, 49, 1959, 28; A. Rădulescu, M. Bărbulescu, în *Dacia, N.S.*, 25, 1981, 356-358.

A.A.

Caecilius Laetus, Q. (sfîrşitul sec. 2 şi începutul sec. 3 d.Hr.), om politic roman de rang senatorial. Închină, la Apulum, mai multe altare unor divinităţi în calitate de *leg(atus) leg(ionis) XIII Gem(inae)*. După comanda din Dacia a devenit proconsul al provinciei Baetica.

CIL, III, 1011-1013; VIII, 8207; G. Alföldy, *Fasti hispanienses*, 172.

M.Z.

Caecilius Metellus, consul în 123 î.Hr., guvernator al Macedoniei, îşi serbează în 113 î.Hr. un triumf asupra „populaţiilor din Tracia".

Titus Livius, *Per.*, LXII; Eutropius, *Breviarium*, IV, 25; T.R.S. Broughton, 335-338.

A.S.

Caecilius Redditus, Q., legat (*legatus legionis*) al *leg. V Macedonica de la Troesmis* (între 151–154 d. Hr.). Pe o altă inscripţie de la Troesmis apare un alt [Q.C]aecilius Re[dditus], care îndeplineşte cele trei miliţii ecvestre. În acelaşi timp, un alt C.R.Q. apare succesiv ca *praefectus* şi *tribunus* de cohorte (102 şi 105), procurator în Mauretania Tingitana (122) şi Noricum. S-a propus identificarea ultimului cu cel care a îndeplinit *tres militiae* la Troesmis (E. Bormann, A. Stein, F. Zevit, E. Birley) sau că C.R.Q. *leg(atus) leg(ionis)* era fiul procuratorului Mauretaniei Tingitana (S. Lambrino) sau că cele două inscripţii troesmense vorbesc de unul şi acelaşi personaj.

IDR, V, nr. 142, 155; A. Stein, *Moesien*, 113; R. Vulpe, în *SCIV*, 4, 1953, 34, 561; S. Lambrino, în *RER*, 2, 1954, 96-101; H.G. Pflaum, Carrières, 225-226, nr. 97.

M.Z.

Caecilius Rufinus Marianus, M. (sec. 2 d.Hr.), general roman, legat al *leg. XIII Gemina* cu sediul la Apulum, cunoscut dintr-o inscripţie închinată lui Silvanus în acelaşi oraş. Legaţia lui a fost unanim datată la cca 188 sau, mai larg, în primele decenii ale sec. 3.

CIL, III, 1142; A. Stein, *Daxien*, 97; I. Piso, în *AMN*, 16, 1979, 76-82.

M.Z

Caerellius Sabinus, C. (sec. 2 d.Hr.), general roman, legat al *leg. XIII Gemina* cu sediul la Apulum (între 183-185). Menţionat în această funcţie prin cele 6 altare, pe care le-a închinat, împreună cu soţia sa, Fufidia Pollitta, diverselor zeităţi (IOM, Iuno, Regina Populonia, Dea Patriae, Minerva, Iovis, Sol Invictus). S-a îngrijit şi de refacerea unei construcţii religioase *aedes* unde se aduceau veneraţii zeului Sol Invictus. După comanda din Dacia a preluat comanda provinciei Raetia.

CIL, III, 1074-1076, 1092; 1111; A. Stein, *Daxien*, 295–298; I.I. Russu, în *Apulum*, 5, 551-556; I. I. Russu, în *Dacia, N.S.*, 16, 1972, 295-298.

M.Z.

Caesar v. Iulius Caesar, Caius

Caesarea (lat.; gr. Καισάρεια), sărbătoare din cadrul → cultului imperial. Implica sacrificii, procesiuni, încununarea solemnă a busturilor şi statuilor împăraţilor în viaţă şi defuncţi (→ *divi*) şi → concursuri organizate lîngă templele împăraţilor, în cinstea acestora. Atestate mai ales în oraşele gr. din Asia Mică şi din insulele Mării Egee, C. sînt documentate de asemenea la Callatis în sec. 1 d.Hr., prin → decretele onorifice acordate lui → Apollonios, întemeietorul → gerusiei locale şi lui → Isagoras fiul lui Iatrocles. Din texte reiese că la Callatis, C. era una dintre cele mai importante sărbători, constituind cadrul solemn al încununării onorifice a binefăcătorilor cetăţii.

www.mnir.ro

V. Pârvan, în *ARMSI*, 39, 1916-1919, 51-90; I. I. Russu, în *Dacia, N.S.*, 1, 1957, 179-190; D.M. Pippidi, *Contribuții*^{2}, 329-337.

A.Ş.

Caesidius Respectus, procurator al Daciei Apulensis (probabil în sec. 3 d.Hr.). Dedică în colonia Sarmizegetusa, împreună cu soția sa, Apronida, un altar zeului Serapis.

AÉp, 1930, 134; *IDR*, III/2, nr. 331; A. Stein, *Dazien*, 82.

M.Z.

Calabaeus, curs de apă, menționat de → horothesia lui Laberius Maximus în → territorium-ul Histriei. Se consideră că hidronimul este de origine scitică sau tracică și s-a propus identificarea C. cu Casimcea sau cu Duingi.

ISM, I, nr. 67; 68, cu lit. anterioară.

A.Ş.

calapod (în arheol.) 1. Tip de topoare neolitice de piatră șlefuită (germ. *Schuhleistenkeil*; fr. *hache en forme de bottier*), cu o față plată și cealaltă puternic bombată, semănînd astfel cu c. pentru încălțăminte. Sînt tipice în special în cultura ceramicii liniare, dar se întîlnesc și în alte culturi neolitice (Starčevo-Criș, Precucuteni *I* etc.). Exemplarele de mari dimensiuni se presupune că au fost utilizate și ca brăzdare pentru plugul primitiv (S. M.-B.). 2. Unealtă din lut ars, în formă de „ștampilă", cu mîner cilindric sau tronconic și talpă ovală sau patrulateră cu colțuri rotunjite, plată sau convexă, frecvent întîlnită în așezările geto-dace și considerată pînă nu demult a fi slujit pentru lustruitul ceramicii. În realitate, prin forma și materialul din care sînt confecționate, aceste ustensile nu au putut servi ca „lustruitoare". Analogiile arheologice și etnografice arată fără dubiu că în antic., ca și astăzi, ceramica se lustruia cu ajutorul unor pietricele de rîu *Glättesteine*, de felul celor găsite în mormintele de femei din necropola de tip → Poienești-Lukaševka de la Borosești (jud. Iași) sau din necropolele germanice contemporane de tip Jastorf și Przeworsk. Analogiile etnografice arată

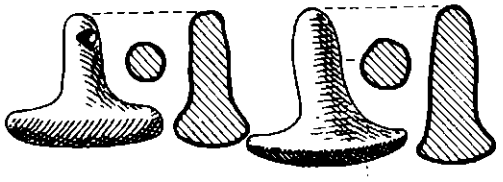

Fig. 68. Calapoade de lut pentru modelarea ceramicii cu mîna, descoperite la Sprîncenata.

că așa-numitele „lustruitoare" geto-dace au servit mai curînd pentru modelarea la mînă a ceramicii prin procedeul paddle-anvil, care constă din baterea lutului cu ajutorul unei palete (engl. *paddle*), în timp ce dinspre interiorul vasului se ținea contra cu un c. sau o „nicovală" (engl. *anvil*) din piatră sau lut ars. C. de tip geto-dac apar sporadic în așezările timpurii din sec. 4-3 î.Hr. (Bunești, jud. Vaslui; Coțofenii din Dos, jud. Dolj), cunosc o mare răspîndire în perioada „clasică", în special în sec. 1 î.Hr. (la Popești, Cîrlomănești, Piscu Crăsani, Sprîncenata, Radovanu, Poiana, Brad, Răcătău, Sighișoara-Wietenberg, Piatra Roșie, Piatra Craivii, Pecica și așezările daco-celtice de la Zidovar, Gomolava, Budapesta-Tabán) și se mai întîlnesc doar foarte rar în epoca romană (Văleni-Neamț, Obreja). În afara spațiului geto-dac sînt cunoscute c. similare în așezarea palafită de la Donja Dolina (Bosnia), unde au fost datate la sfîrșitul Hallstatt-ului și începutul epocii La Tène. Prin vechimea lor mai mare și relativa apropiere geografică, piesele de la Donja Dolina ar putea reprezenta prototipul c. geto-dace (M.B.).

M. Babeș, în *SCIVA*, 31, 1980, 1, 23-31.

S.M.-B. și M.B.

calathus (<gr. κάλαθος), ca atribut al divinităților. 1. Coș împletit, plin cu spice. Unul dintre simbolurile zeiței Ceres (Demeter). 2. Recipient tronconic ornamentat, plasat în vîrful capului, întîlnit la reprezentările unor divinități (Iupiter, Satcyris etc.).

S.S.

Calbor, sat în com. Beclean (jud. Brașov), pe terit. căruia la „Piscul Cremenișului" a fost sondată o așezare neolitică aparținînd purtătorilor culturii → Petrești (cu locuințe, vetre de foc, ceramică), iar pe culmea „Făgetului Calborului", la „Mormintele urieșilor", au fost cercetați 11 din cei 50 de tumuli ai necropolei de incinerație din epoca romană, cu ardere pe loc. Tumulii se află dispuși în șiruri relativ regulate, iar inventarul mormintelor, pe lîngă oase calcinate, conținea ceramică, scoabe, cuie, ținte de fier, mărgele. Necropola a fost datată în sec. 2-3 d.Hr. și atribuită coloniștilor norico-pannoni.

M. Macrea, în *Materiale*, 4, 1957, 141-143; 5, 1959, 414-415; *Dacia, N.S.*, 1, 1957, 214, 340; D. Protase, *Problema continuității*, 21-22; *Riturile funerare la daci și daco-romani*, 1971, 86-90; I. Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, 1981, 88-89.

I.G.

Calcinius Tertianus, C. v. **portorium**

caldarium v. **thermae**

calendar (<gr. Καλάνδαι, *kalandai*; prima zi a lunii; lat. *kalendae* – *calendarium*). *Geto-dacii* aveau cu siguranță un sistem de măsurare a timpului, bazat pe cunoștințele lor de astronomie și matematică. Strab. vorbește despre getul → Zalmoxis care „ar fi fost sclavul lui Pitagora de la care ar fi deprins unele cunoștințe astronomice, iar o altă parte ar fi deprins-o de la egipteni" (*Geogr.*, VII, 3, 5). Despre cunoștințele de astronomie pe care Zalmoxis le-ar fi învățat de la Pitagora căruia i-a fost învățăcel îndrăgit vorbește și → Porphyrios

www.mnir.ro

(*Viața lui Pitagora*, 14). Iord. (*Getica*, 69-70) relatează faptul că Deceneu i-a instruit pe daci în aproape toate ramurile filosofiei, „demonstrîndu-le teoria celor douăsprezece semne ale zodiacului, le-ar fi arătat mersul planetelor și toate secretele astronomice și cum crește și scade orbita lunii și cu cît globul de foc al soarelui întrece măsura globului pămîntesc și le-a spus sub ce nume și sub ce semn cele trei sute și patruzeci și șase de stele trec în drumul lor cel repede de la răsărit pînă la apus spre a se apropia sau depărta de polul ceresc". Ca și în cazul altor popoare (egipteni, celți etc.), preoții erau cei care se ocupau cu fixarea c., care era un apanaj devenit general în toate societățile ante., începînd din momentul în care sistematizarea măsurării timpului, pe bază de observații și calcule astronomice, necesitau cultura și prestigiul unei autorități atribuite pretutindeni acestora. S-a crezut o vreme că și unele dintre monumentele de la → Grădiștea de Munte, sanctuarul VI, în primul rînd, ar reprezenta c. Cercetătorilor le-a atras atenția încă de la prima dezvelire parțială a sanctuarului VI gruparea de 6+1 a stîlpilor de andezit și firește au încercat să-i descopere semnificația. S-a făcut mai întîi asocierea cu cifra 7, numărul mistic al adepților lui Pitagora, iar alternarea de 28 de ori (ce s-a dovedit ulterior inexactă) a fost pusă în legătură cu mișcarea de revoluție a lunii. Ținînd cont mai cu seamă de gruparea 6+1 a stîlpilor de andezit, edificiul despre care este vorba a fost considerat templu-c. al dacilor, în care se concretizau calcule matematice și astronomice. S-a formulat ipoteza în conformitate cu care cele 30 de grupuri de cîte 6 ar reprezenta 180 de zile ale unui c. de 360 de zile, împărțit în 12 luni a cîte 30 zile. Perioada mai mică decît luna se preconiza a fi la daci de 6 zile. S-a mers și mai departe încercînd să se demonstreze că inexactitatea anului lor de 360 de zile, dacii o corectau cu stîlpii de lemn ai celor două incinte. Fiecare stîlp din cei 68 ai cercului al III-lea ar întruchipa un ciclu de 180 de zile, iar stîlpii „potcoavei" ar reprezenta un an de 360 de zile. În aceeași viziune dacii ar fi evaluat la 365,29 de zile revoluția solară ajungînd astfel la o diferență de 0,05 zile între anul tropic și cel sideral, cu un ciclu corectiv de 34 de ani, care le este propriu, demonstrînd genialitatea lor. Fiind însă vorba de pure speculații matematice ce aveau la bază un foarte firav suport material, părerile contrare n-au întîrziat să apară. Unii cercetători sînt de părere că ingenioasa punere de acord a mărimilor și raporturilor numerice rezultată din gruparea diferitelor elemente constructive trece dincolo de limitele verosimilului. Alții au acceptat în principiu funcția de templu-c. a sanctuarului de la Grădiștea de Munte dar s-au gîndit la alte soluții. Subliniind gradul înalt de dificultate necesitat de corectarea c. s-a susținut că cei care ar fi fost capabili de atari realizări n-ar fi admis persistența unei erori de aproape două zile la scurgerea unui ciclu de 34 de ani și au preconizat adăugarea unei decade din doi în doi ani. În această viziune stîlpii de lemn împreună cu pragurile ar reprezenta decade. În acest fel patrulaterul absidat din centrul sanctuarului ar fi materializarea unui an ce ar începe la solstițiul de iarnă, iar stîlpii de andezit ai cercului exterior ar reprezenta luna de 30 de zile. Alți cercetători văd în stîlpii potcoavei centrale a sanctuarului unități de timp de 10,58 zile iar în cei 68 ai centurii următoare, 68 de unități de două ori mai mici, adică 5,29 zile. Se precizează chiar, luînd drept bază orientarea dreptunghiului absidat din centru, că anul dacic ar fi început în jurul datei de 7 noiembrie și ar fi fost împărțit într-o vară de 222 de zile și o iarnă de 138 de zile. Problematica *sanctuarului*-c. de la → Sarmizegetusa Regia a fost abordată și cu metode foarte moderne ale analizei matematice și informaticii. Au fost luate în considerare toate templele de la Grădiștea de Munte, atît cele rotunde cît și cele patrulatere. Pe baza tuturor acestora s-a emis ipoteza că anul dacic avea la bază un ciclu de 13 ani terminat printr-o zi de corectură, presupusă a fi zi de mare sărbătoare. Anul era împărțit în trei trimestre ce aveau durata de 13-21-13 săptămîni a căror evidență era ținută pe stîlpii patrulaterului absidat din centrul sanctuarului VI. Divizarea de care este vorba coincide perioadei de vegetație a viței de vie din zona subcarpatică. Unitatea de timp superioară ciclului de 13 ani era alcătuită din 52 de ani. S-a stabilit apoi că după 104 ani dacici c. rămînea în urmă cu o zi față de timpul astronomic. Cei 104 ani erau materializați în numărul lespezilor ce alcătuiesc inelul exterior al sanctuarului VI. Se presupune că la sfîrșitul perioadei de 104 ani se adăuga din nou o zi, ca și în cazul perioadei de 13 ani. S-a ajuns astfel la o exactitate uimitoare pe care n-o avea nici un alt c. Întîrzierea c. dacic față de timpul astronomic după un interval de 104 ani era doar de 4 ore, 31 minute și 34,3489991 secunde. Dar, și această imperfecțiune minimă era corectată după 520 de ani, cînd se adăuga o zi. Următoarea corectură se făcea la 8 840 de ani. Perioada de 540 de ani era materializată în cel mai mare sanctuar patrulater. Dacă ar fi să subscriem la o asemenea ipoteză, impecabilă din punct de vedere matematic, ar trebui să admitem că elaborarea calculelor s-a făcut înainte cu peste cinci sec. de la data construirii sanctuarelor, ajungînd astfel, aproximativ, pe vremea lui Herodot. Numai că în acea vreme este sigur că la Grădiștea de Munte n-a existat o locuire. Descoperirile făcute în vara anului 1980 năruie întreg eșafodajul demonstrației cu privire la sanctuarele-c. S-a constatat că numărul stîlpilor de lemn ai patrulaterului absidat din centrul sanctuarului VI este mai mare, iar cel al cercului următor nu este de 68, ci de 84. Ipoteza cu privire la sanctuarul ori sanctuarele-c. făcute pe baza calculelor și a observațiilor astronomice trebuie abandonată. S-a emis în ultima vreme ipoteza mult mai verosimilă că atît sanctuarul VI cît și celelalte sanctuare din incinta sacră de la Sarmizegetusa Regia au fost edificii acoperite, iar stîlpii care au fost atît de mult controversați nici nu erau măcar vizibili, intrați fiind în pereții edificiilor. În legătură cu complicatele calcule astronomice și matematice au fost puse inscripțiile cu litere gr. de pe blocurile de calcar descoperite la Grădiștea de Munte, care se

www.mnir.ro

dovedesc a fi cifre şi nu litere ale unui text (v. → scrierea). Se cunosc 169 de litere, toate aparţinînd alfabetului gr. în afară de T, cele mai frecvente fiind primele 10. Q indică cifra 90, F=6; I=7; =5; =10; H=100; X=1000; u=10000. Considerarea cifrelor de la Grădiştea de Munte drept calcule astronomice s-a presupus pe baza prezenţei literei L care înseamnă fie an, fie perioadă de timp, ciclu. Faptul că sanctuarul VI de la Grădiştea s-a dovedit a nu fi un templu-c. nu anulează supoziţia cu privire la calculele astronomice, reprezentate prin cifrele dăltuite în blocurile zidului dintre tarasa a X-a şi a XI-a. Demn de reţinut este faptul, semnificativ pentru nivelul de dezvoltare al spiritualităţii geto-dacilor, existenţa în sine a acestor calcule, chiar dacă deocamdată nu le găsim o explicaţie certă. Nu este exclus ca cifrele de la Grădiştea să fi avut o altă raţiune simplă, practică, de numerotare a blocurilor şi nu neapărat cea legată de astronomie. Chiar dacă s-ar dovedi că cifrele de la Grădiştea de Munte nu reprezintă calcule astronomice, existenţa unor preoţi învăţaţi preocupaţi de astronomie ne este dovedită de relatarea lui Strab. şi Iord. Este cît se poate de verosimil ca elementele de astronomie cunoscute de preoţii geto-daci să se fi concretizat în c. Calcularea timpului trebuie să se fi făcut ca şi la alte multe popoare indo-europene după mersul lunii. Din păcate nici un izvor literar nu relatează nimic despre felul cum calculau timpul strămoşii noştri, iar propunerile făcute pe baza monumentelor arheologice rămîn încă sub semnul întrebării (I.H.C.). La *greci*, ca şi la alte popoare ale antic., sistemul de împărţire a timpului în ani, luni şi zile era întemeiat pe fenomene naturale periodice. După toate probabilităţile, primele încercări de constituire a unui c. în lumea gr. datorează mult cunoştinţelor astronomice dobîndite de filosofii din cercul milesian, însă nu în mai mică măsură impulsurilor sacrale venite de la Delphi şi reformelor politice realizate de Solon la → Athena (începutul sec. 6 î.Hr.). În funcţie de complexe particularităţi locale, în lumea gr. s-au alcătuit diferite c., care au drept element comun considerarea anului de 354 de zile (c. lunar), măcar că, prin progresul ştiinţei, gr. ajunseseră să calculeze exact anul solar. Un c. foarte cunoscut, bazat pe luni calculate astronomic, este cel atenian; alături de acesta funcţiona însă şi un altul, impus cu timpul de realităţile democratice (→ democraţie sclavagistă), cu anul împărţit în 10 luni (după numărul pritaniilor) de cîte 36 (pritaniile 1-4), respectiv 35 de zile (pritaniile 5-10). Faptul că aceste paniouie nu corespundeau lunilor a dat naştere unor numeroase impreciziuni, înlăturate parţial după 307/6 î.Hr., cînd numărul de *phylai* (deci şi al pritaniilor) a crescut la 12, ceea ce permitea o concordanţă cu lunile anului. În majoritatea oraşelor gr. indiferent de momentul considerat început de an (solstiţiu sau echinocţiu) anul era denumit după un *eponim* (preşedintele colegiului de arhonţi la Athena, preşedintele colegiului celor 5 efori la Sparta, preotul lui → Helios la → Rhodos etc.). În unele cazuri, paralel cu c. oficial, *kat' archonta*, era în uz cîte un c. religios *kata ton theon* („după zeu") sau *kata ten selenēn* („după lună", în sensul de astru). În cetăţile gr. din Dobrogea se foloseau două tipuri de c.: cel milesian în coloniile → Miletului, → Histria şi → Tomis, şi cel megarian la → Callatis. În general, în c. ioniene, deci şi în cel milesian, numele lunilor (de 29 sau 30 de zile, „goale", *koiloi* sau „pline", *plēreis)* prezintă terminaţia(ι) ών, iar în c. doriene, deci şi în cel megarian, terminaţiile ος sau εύς. Deşi nu toate lunile sînt atestate epigrafic în cetăţile pontice, c. folosit la Histria şi Tomis poate fi reconstituit astfel în împărţirea pe luni: Taureōn, Thargeliōn, Kalamaiōn, Panēmos, Metageitnion, Boedromion, Pyanepsiōn, Apaturiōn, Posideōn, Lēnaiōn, Anthesteriōn, Artemisiōn. Dintre aceste luni, ultimele 6 sînt panionice. C. megarian folosit la Callatis cuprindea următoarele luni: Heraios, Hermaios, Machaneios, Petageitnios, Dionysios, Eukleios, Artemitios, Lykēos, Bosporios, Latoios, Agrianios, Malophorios, Apellaios. Unele dintre acestea se regăsesc în c. altor cetăţi doriene. Începînd din sec. 4 î.Hr. devine frecventă datarea prin *olimpiade* (intervalul de 4 ani dintre două jocuri olimpice succesive: prima „ediţie": 776 î.Hr.,) iar în → epoca elenistică numărătoarea anilor are ca punct de pornire data urcării pe tron a dinastiei din statul respectiv (de exemplu, 312 î.Hr. pentru Regatul Seleucid, de unde denumirea de „eră seleucidă"). *La romani*. Iniţial a fost folosit un c. lunar de 354/5 de zile atribuit de tradiţie cuviosului rege Numa Pompilius (sec. 7 î.Hr.) pe seama căruia se pune, de altfel, întreaga organizare sacerdotală a Romei arhaice. Împrumutat sau nu de la etrusci, opiniile în această problemă fiind foarte diferite, c. arhaic datorează, oricum, mult astronomiei etrusce. După 153 î.Hr. data de început a anului este considerată 1 ianuarie (nu 1 martie, ca pînă atunci). Pentru a se realiza corelarea cu anul solar şi a se ţine sărbătorile religioase la data cuvenită, la fiecare doi ani se adăuga celor 12 luni obişnuite o lună „intercalată" *(mensis intercalaris)* de 22 sau 23 de zile, care permitea „recuperarea" zilelor pierdute prin diferenţa dintre c. solar (cca 365) şi cel lunar (cca 354). Cu toate acestea, imperfecţiunile au dus la un decalaj apreciat la 90 de zile în 46 î.Hr. În aceste condiţii, → C. Iulius Caesar l-a însărcinat pe astronomul alexandrin Sosigenes să efectueze calcule în vederea unei reforme a c. Rezultatul acestei acţiuni a fost c. iulian cu anul de 365 de zile şi, o dată la 4 ani, un an bisect de 366 de zile. C. iulian cuprindea lunile: *Ianuarius, Februarius, Martius, Aprilis, Maius, Iunius, Quintilis*(devenit după moartea lui Caesar, *Iulius*, întru pomenirea gentiliciului reformatorului c.), *Sextilis* (devenit ulterior *Augustus*, spre preamărirea împăratului), *September, October, November, December*. Cu mici corecţii aduse în 1582 din iniţiativa papei Grigore, acest c. (denumit acum „gregorian") este, de fapt, c. folosit în zilele noastre. Pentru stabilirea anului, romanii foloseau mai multe sisteme: datarea prin consuli, apoi, în epoca Imp. prin anii puterii tribuniciene a împăraţilor. Numărătoarea anilor se făcea pornind de la 510/9 î.Hr. (data tradiţională a instaurării

www.mnir.ro

Republicii romane), apoi, din sec. 1 î.Hr., *ab Urbe condita* („de la fondarea Romei": 754/3 î.Hr.) (A.A.).

D.M. Teodorescu, în *ACMIT*, 1930-1931, 60; C. Daicoviciu, *Ist. Rom*, 333; G. Charrière, în *BSPF*, 60, 1963, nr. 7-8; A. Popa, în *Tribuna*, an X, nr. 52 (517) din 29 decembrie, 1966, 6; K.G. Horedt, în *Tribuna*, an X, nr. 52, 6; A. Bodor, în *Crisia*, 1972, 31 si urm.; M. Babeş, în *SCIVA*, 25, 2, 1974, 236; S. Bobancu, C. Samoilă, E. Pocnaru, *Calendarul de la Sarmizegetusa*, Bucureşti, 1980; D. Antoncscu, în *SCIVA*, 31, 4, 1980, 506 şi urm.; id., în *Thraco-Dacica*, 2, 1981, 208-212; I.H. Crişan, *Spiritualitatea*; F.K. Ginzel, *Handbuch der Chronologie*, vol. I-III, Leipzig, 1906-1914; M.P. Nilsson, *Die Entstehung und religiose Bedeutung des griechischen Kalenders*, Lund, 1962; A. K. Michels, *The calendar of the Roman Republic*, Princeton, 1967; E. Bickermann, *Chronology of the ancient world*, Londra, 1968.

I.H.C. şi A.A.

Caligula (Caius Iulius Caesar Germanicus) (n. 31 aug., 12 d.Hr., Arretium-m. 24 ian. 41 d.Hr., Roma), împărat roman (37-41 d.Hr.) din dinastia Iulio-Claudică. Fiul generalului Germanicus şi al Agrippinei Maior, a fost cunoscut în

Fig. 69. Caligula.

istorie cu porecla *Caligula* (gheată mică de soldat), primită încă în 14-16 cînd mergea astfel încălţat în campanii alături dc tatăl său. A fost adoptat de → Tiberius, în 25, împreună cu fraţii săi Nero şi Dmsus şi desemnat oficial succesor la tron în 31. După proclamarea lui ca împărat de gărzile pretoriene, popularitatea i-a crescut, dar din 38 a iniţiat o politică despotică de tip oriental elenistic. În dorinţa zeificării în timpul vieţii, a construit la Roma un templu pentru sine, a încurajat cultele orientale, a introdus impozite noi şi a dispus executarea de senatori, cavaleri etc. pentm a le confisca averile. În acelaşi sens a reintrodus *lex maiestatis* şi a cheltuit sume imense din bugetul statului. După reprimarea crudă a două comploturi, un al treilea l-a eliminat la Roma, garda pretoriană proclamîndu-l împărat pe → Claudius. Între alte intervenţii ale lui C. la marginile Imp., de menţionat unirea probabilă sub un singur tron a regatului trac al odrysilor încă prin încredinţarea acestuia lui Rhoemetalces III, care fusese crescut şi educat la Roma, prieten din copilărie al împăratului, unul dintre vîrfurile romanizate ale nobilimii trace. Oricum, C., pc cînd guvernator al Mocsiilor şi Macedoniei era Publius Regulus, l-a urcat la tron pc fiul lui → Corys, Rhoemetalces III, în jurisdicţia lui intrînd şi o parte a Dobrogei, iar fraţilor acestuia, Polemon şi Cotys, le-a dat regatele Pontului şi Bosforului şi respectiv Armeniei Mici.

H. Bengtson, *Römische Geschichte*, I, 1970; Dion Cass., LIX,12, 2; *DID II*, 48; Al. Suceveanu, *VEDR*, 19-20; L.A., 108.

A.B.

Callatis (gr. Κάλλατις) (azi Mangalia, jud. Constanţa), colonie gr. de origine megariană, cunoscută datorită cercetărilor arheologice, inscripţiilor, monedelor şi datorită izvoarelor cu caracter narativ şi geografic (Scylax din Carianda, Ps. Scym., Diodor, Strab., Pomp. Mela, Plin. B., Memnon, Ptol., Apian, Arrian, Diogenc Laertius, Scutul de la Dura Europos, Harta lui Peutinger, Itinerariul lui Antoninus, Eutropiu, Rufius Festus, Amm. Marcell., Ştefan din Bizanţ, Hierocl., Iord., Geogr. Rav., Const. Porf. etc.). C. a fost întemeiată conform unui → oracol – probabil cel din Delphi –, dc către colonişti din → Heraclea Pontică, „pe vremea cînd Amyntas a preluat domnia peste macedoneni" (Ps. Scym., 760-763): unii istorici identifică pe Amyntas I (540-498 î.Hr.), alţii pe Amyntas III (390-373 î.Hr.); documentarea disponibilă în prezent pentru C. nu este mai veche de mijlocul sec. 4 î.Hr., cu excepţia unui fragment dc cupă attică (tip Bolsal, sfîrşitul sec. 5- începutul sec. 4 î.Hr.) şi, eventual, a listei din 425/424 î.Hr. a cetăţilor tributare Athenei, în măsura în care ar fi certă restituţia Ca[llatis] în locul numelui cetăţii nord-pontice Ca[rcinitis]. Întemeietorul mitic al cetăţii era considerat Heracles. Deoarece Plin. B. (*Nat. Hist.*, 4, 11, 44) menţionează că oraşul gr. s-a numit la început *Cerbatis (Acervetis)*, s-a presupus că acest toponim tracic (confirmat epigrafic de un oronim *Kerb-* din zona Pazargic) a fost preluat de la o aşezare autohtonă care a existat în zonă şi că rîul care se vărsa în mare în imediata apropiere se numea Cerbes/Cerbos. Toponimul tracic şi analogia cu tratatele documentate între alţi colonişti gr. şi

Fig. 70. Callatis. Vase greceşti din sec. 4 î.Hr.

www.mnir.ro

triburi de sciuli, liguri, illiri, induc la presupunerea încheierii între întemeietorii C. şi traco-geţi a unor convenţii similare care, ţinînd seama de terit. triburilor locale şi de interesele lor economice, să fi permis concomitent gr. să-şi constituie cetatea-stat (→ *polis*) cu centrul civico-religios şi cu teritoriul rural ce includea deopotrivă necropola şi ogoarele necesare şi să fi făcut posibilă ulterior împlinirea scopurilor colonizării: negoţul de tranzit şi direct cu interiorul geto-dacic şi exploatarea particularităţilor geo-pedologice ale zonei, favorabilă agriculturii. Atîta timp cît regatul → odrysilor „se întindea spre mare de la cetatea Abdera pînă la Pontul Euxin şi anume pînă unde se varsă Istrul" şi „percepea tribut... din toate oraşele gr. pe care le stăpînea" (Tuc., II, 97, 1-3; *cf.* Diodor, XII, 50, 1-2), C. a avut desigur de recunoscut autoritatea odrysilor, iar după înfrîngerea acestora de către Filip II (341 î.Hr.), cetatea a fost inclusă în statul macedonean. În 313 d.Hr. cînd cetatea s-a eliberat alungînd garnizoana macedoneană şi a declanşat astfel revolte similare la Histria, la Odessos si în „celelalte oraşe vecine", cetăţile răzvrătite au încheiat alianţe *(symmachiai)* între ele şi înţelegeri *(synthecai)* cu tracii şi sciţii, dar → Lysimach a supus imediat pe odessitani şi pe histrieni, a înfrînt pe traci şi pe sciţi şi a asediat pe callaticni, singurii care i-au rezistat. Este posibil că acest asediu a încetat în condiţiile păcii generale încheiate de diadohi în 311 î.Hr., dar în 310/309 î.Hr. C. era din nou revoltată şi asediată, foametea determinînd refugierea a o mie de callaticni care C. o dobîndise la începutul epocii elenistice iar pe de altă parte implicarea oraşelor vest-pontice în lupta diadohilor pentru împărţirea zonelor de dominaţie şi influenţă în fostul Imp. al lui Alexandru cel Mare. Se presupune că a doua revoltă a fost susţinută de Ptolemeu, iar pentru 313 î.Hr. s-a conturat existenţa unei ample coaliţii antimacedonene conduse de Antigonos, în cadrul căreia sînt documentate alianţa tracilor din zona Munţilor Haemus cu Antigonos şi tratatele de izopolitii încheiate de → Milet cu coloniile sale pontice Cyzic, Olbia, probabil şi → Histria. De asemenea este probabil că un tratat de alianţă încheiat în prealabil între C. şi Antigonos a determinat ajutorul militar pe care acesta l-a trimis cetăţii asediate, o flotă care a pătruns în apele Pontului şi o armată de uscat care a ajuns lîngă Bosfor şi nu este exclus ca aceloraşi evenimente să le fie corelată prezenţa la C. a unui străin cu nume probabil semitic (*Naucasamas/Naucosamas*). Dominaţia macedoneană a încetat la moartea lui Lysimach (281 î.Hr.) şi nu există dovezi privind substituirea ei prin aceea a regatului → celţilor format în 279 î.Hr. în Thracia, cu centrul la Tylis. În plin avînt economic, C. a încercat să impună un monopol al său în emporiul de la Tomis, dar Bizanţul, lezat probabil în propriile interese comerciale, i-a declarat război (262 î.Hr.). C. s-a aliat cu Histria, a cerut zadarnic ajutor metropolei sale Heraclea Pontică, a suferit pagube considerabile şi a ajuns să ceară pace. Către sfîrşitul aceluiaşi sec., C. apare integrată în

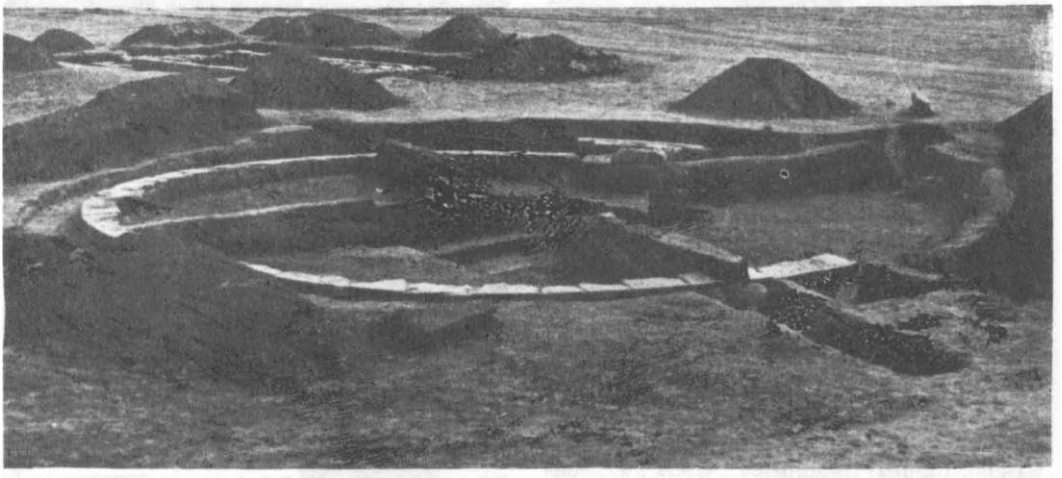

Fig. 71. Callatis. Mormîntul cu papirus din sec. 4 î.Hr.

în Regatul Bosporan, iar în final a fost supusă, cel mai tîrziu în 302 î.Hr. (Diod., XIX, 73, 1-7; XX, 25, 1; XX, 112, 2). Provocate de guvernarea dură a lui Lysimach, ce contrasta cu aceea a lui Antigonos şi Ptolomeu, rivalii săi din Asia Mică şi din Egipt, care proclamaseră încă din 315 î.Hr. dreptul oraşelor gr. de sub autoritatea lor de a fi libere, autonome şi lipsite de garnizoane, aceste revolte au pus în evidenţă, pe de o parte importanţa pe „Sciţia", printre „oraşele greceşti de sub obladuirea regelui → Rhemaxos", căruia, ca şi Histria, îi plătea desigur tribut anual (*phoros*) în schimbul protecţiei politico-militare (→ Agathocles, → Zoltes). Izvoare arheologice, numismatice, epigrafice si literare (Ps. Scym., urmînd pe → Demetrios din C.; Ovidiu; Strabo; Plin.B.) atestă din jurul anului 200 î.Hr. pînă în sec. 1 d.Hr., în special în zona dintre C. şi

www.mnir.ro

Odessos, prezența unor enclave de → sciți, care aveau să fie asimilați ulterior de populația autohtonă, dar care în sec. 3-2 î.Hr. dispuneau de fortificații proprii și erau conduși de regi ca → Ailios, → Sariakes, → Tamisa, → Akrosas, → Charaspes și → Kanites, ale căror monede din bronz și din argint au tipuri iconografice influențate de acelea din Tomis, C. și Dionysopolis. C. a stabilit probabil cu acești regi sciți raporturi de dependență similare celor avute anterior cu Rhemaxos, asigurîndu-și prin plata unui tribut anual securitatea necesară pentru cultivarea terit. agrar și pentru continuarea schimburilor comerciale. Declinul C. la sfîrșitul sec. 2 î.Hr. cînd e documentată o alianță militară cu Apollonia pontică și în sec. 1 î.Hr. a coincis cu instabilitatea politică foarte pronunțată din regiune. Orașul a făcut parte din marea coaliție antiromană condusă de → Mithridates VI, a fost ocupat (72-71 î.Hr.) de → M. Terentius Varro Lucullus în cursul celui de-al treilea război mithridatic, a înlăturat curînd dominația romană (61 î.Hr.) prin revolta împotriva abuzurilor guvernatorului Macedoniei → C. Antonius Hybrida, a fost inclus la scurt răstimp în regatul lui Burebista, în condiții care nu știm dacă s-au apropiat mai mult de acelea revelate pentru Dionysopolis de decretul pentru Acornion, sau de acelea consemnate de → Dion din Prusa pentru Olbia. După 44 î.Hr., C. s-a aflat în zona aliaților lui Marcus Antonius, dar după înfrîngerea acestuia la Actium (31 î.Hr.) a intrat în aria politicii lui Octavian. În împrejurările în care tracii sapaei (→ Rhoemetalces I) și regele get → Roles (în 29 î.Hr.) au devenit aliați ai acestuia, iar opoziția regilor geți → Dapyx și → Zyraxes a fost înfrîntă de M. Licinius Crassus (28 î.Hr.), la C. a fost atribuită în mod onorific magistratura de → eponim lui Octavian, înainte ca acesta să fi primit, din partea Senatului, titlul de *Augustus* (16 ian. 27 î.Hr.). Inscripția în cauză a condus deci la presupunerea că la C. a fost recunoscută autoritatea Romei într-un moment de plasat între 31 î.Hr. și 16 ian. 27 î.Hr.; alte argumente susțin ipoteza că acesta a fost rezultatul unei noi orientări politice locale, iar nu al unei confruntări militare directe și că în consecință a fost posibilă încheierea unui tratat bilateral de prietenie și alianță cu romanii (→ *foedus* între C. și Roma). În calitate de *civitas foederata*, C. își păstra autonomia internă, posesiunea reală asupra terit. agrar și era scutită de garnizoană romană și de tribut, dar această reușită politico-juridică a fost echivalată simbolic cu o nouă întemeiere a orașului, similară cu „a doua întemeiere" a Histriei. Callatianul → Ariston, care pare a-și fi cîștigat cu această ocazie merite diplomatice excepționale, a fost răsplătit cu titlul onorific de „întemeietor pentru a doua oară a cetății", recunoștința față de Octavianus s-a exprimat prin menționata eponimie onorifică, iar după ce a primit și titlul *Augustus*, prin dedicarea unui edificiu cu portic presupus a fi reprezentat un sanctuar al → cultului imperial. C. a fost integrată în → *praefectura (orae maritimae?)*, a depins succesiv de guvernatorii provinciilor Macedonia, Moesia, Moesia Inferior și Scythia Minor. Orașul și-a asigurat patronajul unor personalități romane (→ Publius Vinicius) și bunăvoința regilor traci clientelari Romei (Cotys III, 14-19 d.Hr., fiul lui Rhoemetalces I, a fost eponim onorific la C.) și a fost membru al → Comunității pontice. În contextul măsurilor administrative și militare inițiate de Traian la Dunărea de Jos, C. a cunoscut un aflux de cetățeni romani, a devenit un nod al → drumului public litoral (a cărui refacere în această zonă e documentată printr-o serie de stîlpi → miliari). Invazia costobocilor din 170 d.Hr. a afectat grav orașul, a cărui incintă a trebuit reconstruită în 171-172, sub supravegherea guvernatorului → M. Valerius Bradua, iar în cursul marelui atac de la începutul domniei lui Gallienus, goții au jefuit și incendiat orașul, cel puțin în parte. În perioada → Dominatului, C. a reînflorit în condițiile securității asigurate Scythiei Mari de → Dioclețian, Licinius, Constantin cel Mare, Anastasius și Iustinian. Se constată apoi un regres progresiv, iar după primele trei decenii ale sec. 7, locuirea nu mai este documentată și numele orașului gr. se pierde. Nu sînt cunoscute hotarele territorium-ului C. (*chora*) care, de altfel, s-au modificat probabil în diferite etape istorice. Deși inscripțiile care păstrează fragmente din *horothesia* callatiană sînt mai tîrzii, este probabil că respectiva → *limitatio* a fost realizată în timpul lui Traian și este verosimilă stabilirea încă mai timpurie a limitelor chorei, a drepturilor și imunităților C. Pe baza materialelor getice, scitice și gr. descoperite în puncte situate la distanțe de 2-20 km la S, N și V de C. și pe baza unor izvoare literare și epigrafice, se presupune că territorium-ul callatian includea Vama Veche, 2 Mai, Neptun, Jurilovca (→ *vicus Amlaidina*), Schitu, Costinești,

Fig. 72. Callatis. Cană de bronz din sec. 2 d.Hr.

www.mnir.ro

Albeşti, Hagieni, Mîrsa, Cotu, Ivan, Limanu, Comana, Dulceşti, Moşneni, Vînători, Pecineaga, General Scărişoreanu şi aşezările încă nelocalizate, → Asbolodina şi → Sardes. În împrejurimile C. sînt documentaţi geţi şi de asemenea sciţi din sec. 3 î.Hr., iar din sec. 1 d.Hr. triburi tracice de bessi, crobizi, coralli, cît şi sarmaţi. Se presupune că o parte a populaţiei locale a fost cointeresată în exploatarea territorium-ului rural al cetăţii, dar şi-a păstrat organizarea proprie în obşti teritoriale, inclusiv în epoca romană. În mod firesc pentru territorium-ul unei *civitas foederata*, aici nu s-au surprins forme de colonizare romană şi s-a presupus doar existenţa a două *villae rusticae* (la Moşneni şi la 2 Mai). Între mijlocul sec. 4 î.Hr. şi mijlocul sec. 2 î.Hr. C. a întrecut celelalte colonii vest-pontice prin prosperitate. Pe lîngă agricultură simbolizată frecvent pe monede prin reprezentarea → Demetrei, a spicului de grîu şi a Corei, şi meşteşuguri (în special pietrărie, construcţii, coroplastică) s-a dezvoltat intens comerţul: cele aproape 4 000 de ştampile de amfore descoperite la C. şi în împrejurimi (de cea două ori mai mult decît la Histria) documentează între a doua jumătate a sec. 4 î.Hr. şi începutul sec. I d.Hr. (cu apogeu în sec. 3-2 î.Hr.), de o parte intensitatea importurilor din Heraclea Pontică, Rhodos, Thasos, Sinope, Chersones, Paros, Cnidos şi Cos, iar de altă parte ele jalonează → drumurile comerciale pe care au fost vehiculate aceste produse de-a lungul văilor ce traversează S Dobrogei pînă la Dunăre şi pînă în zona de S-E a Munteniei, unde monede, amfore ştampilate şi alte produse gr. descoperite în peste 20 de aşezări getice indică începînd cu sfîrşitul sec. 4 î.Hr. constituirea uncia dintre principalele pieţe de desfacere şi aprovizionare ale C. (A.Ş.). Atelierul monetar al cetăţii C. s-a deschis în a doua jumătate a sec. 4 î.Hr. prin emiterea de drahme de etalon eginetic, avînd pe av. capul lui Herakles tînăr cu blana leului din Nemea, iar pe rv. numele prescurtat al oraşului KAΛΛAT şi o monogramă de monetar, însoţită de arcul în teacă şi măciuca eroului, alături de care apare spicul de grîu, ca simbol al oraşului. În paralel s-au emis hemidrahme şi o altă diviziune mai mică, încă nedefinită, singurul exemplar pînă acum reperat fiind fragmentar. Poate din aceeaşi vreme, dar mai ales în sec. 3-2 î.Hr., la C. s-au emis numeroase tipuri de monede de bronz, cu efigiile unor divinităţi gr. pe av. (Herakles, → Demeter, → Dionysos, → Apollon, → Hermes, → Athena, → Artemis) avînd pe rv. reprezentări diferite şi numele prescurtat al cetăţii însoţit de o siglă şi uneori de spicul de grîu. În sec. 3 î.Hr. atelierul adoptă tipurile lui → Alexandru cel Mare şi emite o serie abundentă de → stateri de aur, însoţită de → tetradrahme de argint, prelungită poate şi la începutul veacului următor. C. a acordat împrumuturi în stateri cetăţii → Histria (sec. 3 î.Hr.). Mai tîrziu, în vremea lui → Mithridates VI Eupator, la C. s-au emis pînă în 72-71 î.Hr. stateri de tip → Lysimach cu KAΛ pe tron şi trident ornat în exergă. Staterii callatieni s-au descoperit în tezaurele de la Anadol (Reni), Dăeni (jud. Tulcea), Mărăşeşti (jud. Vrancea), Bălgarevo (Bulgaria), iar tetradrahmele, antrenate în circulaţie, au ajuns pînă la Mektepini, în Phrygia. În epoca romană, după un început în vremea lui Nero, atelierul din C. a emis regulat din timpul domniei lui Antoninus Pius monede de bronz, atît cu efigia şi titulatura împăraţilor romani şi ale membrilor familiei acestora pe av. cît şi monede pseudo-autonome. Pe rv. iconografia este destul de variată, legenda fiind întotdeauna KAAAA TIANΩN. Atelierul şi-a încetat activitatea în vremea domniei lui → Filip Arabul. Pe piaţa oraşului circulă de asemenea monede ale cetărilor gr. mai apropiate sau mai îndepărtate şi, bineînţeles, moneda romană propriu-zisă, a cărei circulaţie, urmată de a celei → bizantine, devine de la mijlocul sec. 3 d.Hr. exclusivă. Monedele cetăţii din sec. 2-3 s-au integrat în circulaţia monetară a Moesiei Inferior, fiind prezente în cîteva tezaure din Bulgaria. La C. s-au descoperit mici tezaure din perioada autonomiei, şi cîteva, între care unul imens, cu peste 8 000 monede, în oraş şi în zona *extra-muros*, abandonate în vremea de mare nesiguranţă de la mijlocul sec. 3, pe la 249, 258-259 şi 265-266 (G.P.B.). Decrete de → proxenie din sec. 3-1 î.Hr., probabil şi multe pietre funerare, documentează comerţul C. cu oraşe

Fig. 73. Callatis. Monede de bronz emise de oraş în sec. 3 d.Hr.

www.mnir.ro

pontice (Chersonesul Tauric, Olbia, Tyras, Dionysopolis, Apollonia) şi cu cetăţi mai îndepărtate (Parion, Mytilene, Elea, posibil şi Byzantion, Delos, Athena, Alexandria, în Egipt). În epoca romană, agricultura şi meşteşugurile şi-au continuat dezvoltarea, dar anvergura relaţiilor comerciale nu mai poate fi urmărită. Între a doua jumătate a sec. 4 î.Hr. şi sec. 3 d.Hr. sînt atestate epigrafic Adunarea poporului (*démos*), Sfatul (*boulé*)şi o serie de magistraţi, de obicei grupaţi în colegii: → aisimneţi şi → probuli, de tradiţie megariană, → arhonţi dintre care → basileus era eponimul cetăţii, ca la Megara şi în coloniile acesteia, → strategi, preoţi, distribuitori ai banilor publici (*meristai*) şi vistiernici (*tamiai*, → finanţe), → *eisagogeis*, cu atribuţii judiciare, → *emposiarhi*. Întrucît magistratura aisimneţilor şi aceea a probulilor era de tip oligarhic, este de presupus că la C. a existat o guvernare oligarhică, înlocuită prin aceea democratică la o dată încă greu de precizat. Cultura se caracterizează la C. prin persistenţa unor tradiţii megariene şi printr-un remarcabil nivel. Dialectul dorian a fost înlocuit treptat prin *koiné*, procesul desăvîrşindu-se după sfîrşitul sec. 1 d.Hr. Epigramele funerare surprind prin corectitudinea versificaţiei şi reflectă rafinamentul mediului social respectiv. Exigenţe de această natură sînt sugerate şi de existenţa unui gimnaziu şi a unui teatru, dar mai ales de prestigiul unor profesori callatiani invitaţi să ţină prelegeri în alte cetăţi (ca Glaucias, fiul lui Aristomenes, la Mesambria), de faptul că descoperirea mormîntuiui cu papirus asigură încinderea C. între cetăţile pontice cărora li se trimiteau cu corăbiile din Grecia metropolitană „numeroşi papiri scrişi" (Xen., *Anab.*, VIII, 5, 14), probabil cu conţinut literar, filosofic, ştiinţific sau religios şi în special de faptul că, mai mult decît oricare din cetăţile vest- şi nord-pontice, C. a generat personalităţi care au contribuit la îmbogăţirea culturii elenistice: istoricul şi geograful → Demetrios, biograful Satyros Peripateticul, scriitorii → Heracleides Lembos şi → Istros, retorul Thales (Diog. Laert., I, 38; Quintil., *Inst.*, VIII, 3, 56). Tradiţiile comune Megarei şi coloniilor sale au fost respectate de asemenea de → calendar, cît şi de unele culte specifice, cum erau acelea ale → Demetrei Malophoros şi Chtonia şi acela al lui → Dionysos Dasyllios, instituite desigur la C. odată cu întemeierea coloniei. Pe lîngă aceste culte, inscripţiile, statuetele şi reliefurile documentează adorarea unei lungi serii de divinităţi, Herakles, cu epitetul *ktistes*, „întemeietor", pe monede, Athana Polias şi Hyperdexia, Dionysos Baccheus, Pan, Priap, Artemis (o frumoasă friză elenistică din marmură), zeii din Samothrace, Afrodita, Hermes, Dioscurii, Cybele, Nemesis-Tyche, Homonoia (→ Concordia), iar efigiile monetare adaugă mărturii pentru alte culte publice (Apollon, Asclepios şi Hygeia, Eros, Hades-Serapis, Hera, Nike, Isis, Serapis şi Glykon); cultul imperial a fost instituit probabil în timpul lui Augustus (→ Caesarea, → genezie, → Apollonios), iar adoptarea cultului → Cavalerului trac, semnificativă pentru influenţele religioase reciproce greco-tracice, intens documentată în epoca romană printr-o statuetă şi prin zece reliefuri votive din marmură, dintre care unele indică adorarea Cavalerului cu epitetele *ktistes* şi *Dosaenos* în sanctuare din territorium-ul rural, iar alte trei reliefuri prezintă particularitatea de a înfăţişa Eroul trac asociat cu → Cybele, cu → Dionysos, cu un Silen (→ Satiri) şi cu Hermes, probabil în virtutea credinţelor eschatologice, pe care toate aceste divinităţi le patronau. → Creştinismul a fost, din sec. 4, religia oficială dominantă, C., unul dintre numeroasele centre episcopale ale provinciei, iar în sec. 6 e documentat aici epigrafic episcopul Stephanus. Acoperirea C. în parte de apele mării, în parte de oraşul modern a împiedicat o cercetare arheologică sistematică vizînd problemele majore ale istoriei şi monumentelor cetăţii; regretabil de puţine au fost şi săpăturile din territorium-ul rural callatian. Gr. Tocilescu a cerut măsuri oficiale de protecţie a vestigiilor antc. în 1897, iar după primul război V. Pârvan a solicitat, fără succes, ca sistematizarea modernă aflată atunci în proiect să evite să suprapună ruinele cetăţii. Sondaje şi scurte săpături sistematice au fost efectuate de Gr. Tocilescu şi P. Polonic, de D.M. Teodorescu (1915), O. Tafrali (1924), dr. G. Severeanu (1928), R. Vulpe şi Vl. Dumitrescu (1930-1931), mai îndelungate de către Th. Sauciuc-Săveanu (1924-1940), iar la începutul amplei sistematizări actuale au fost făcute sondaje şi săpături predominant de salvare de către un colectiv al MNA şi al Institutului de Arheologie din Bucureşti (1949; 1958-1959). Cercetările sînt continuate în ultimele decenii de colectivul MINAC şi al secţiei lui din Mangalia. Săpături sistematice de anvergură au fost realizate în necropola din epoca romană tîrzie (1963-1975) şi în cetatea de la Albeşti (din 1974, încă în curs). S-au repcrat astfel segmente ale laturilor de N şi V ale unei incinte construite pe la mijlocul sec. 4 î.Hr. În partea de S a oraşului a fost urmărit pe 100 de m un zid din epoca elenistică, gros de 3,75 m şi orientat E-V, pentru care cota joasă a terenului a reclamat o substrucţie formată din bîrne de lemn dispuse alternativ longitudinal şi transversal faţă de direcţia zidului. Un şanţ adînc de 5-6 m observat spre N şi S-V şi încă nedatat reprezintă probabil elementul exterior al unei fortificaţii, care este posibil să fi apărat cartiere elenistice periferice, articulîndu-se eventual cu zidul elenistic dinspre S, sau să fi fost similară fortificaţiilor largi cu val şi şanţ din sec. 4-6 d.Hr., constatate prin foto-interpretare arheologică la Histria, Argamum, Noviodunum şi Troesmis. O nouă incintă a fost construită în ultimele decenii ale sec. 2 d.Hr., probabil în 171-172, după atacul costobocilor, a suferit refaceri în primele decenii ale sec. 3 şi a funcţionat pînă la începutul sec. 7. Laturile ei de N şi V suprapun incinta din sec. 4 î.Hr.; este groasă de 3,10-3,40 m, prevăzută cu turnuri, cu o poartă mare spre V, flancată de turnuri şi cu o poartă mică spre S, cu prag şi trepte de marmură. În interiorul acestei fortificaţii şi în S-SV de ea existau cartiere de locuinţe, în care orientarea E-V şi N-S a zidurilor străzilor şi

www.mnir.ro

Fig. 74. Callatis. Bazilica romano-bizantină.

canalelor din epoca elenistică pînă în cea romană tîrzie induce la presupunerea permanenței unei dezvoltări urbanistice de plan regulat, probabil de tradiție hippodamică. Se remarcă o Zonă sacră din a doua jumătate a sec. 4 î.Hr., o locuință cu un frumos mozaic policrom din sec. 3-2 î.Hr. și un marc edificiu din sec. 4-7 d.Hr., cu cinci faze constructive, care cuprinde în aripa de E încăperi grupate în jurul unui *atrium* cu porticuri, iar în cea de V o sală bazilicală de tip sirian cu trei nave despărțite prin colonade, cu o bogată decorație pictată și sculptată cc includea capiteluri compozite de tip theodosian cu protome de berbeci, importate din Proconcs. Complexe documentate epigrafic, agora, gimnaziul, templul lui Hcrakles, Dionysos, cel al Zeilor din Samothracc, acela al zeilor Homonoiai, al lui Augustus, nu au fost reperate pe teren. Elemente arhitectonice disparate indică existența unui templu ionic *in antis* din a doua jumătate a sec. 4 î.Hr., a unui templu doric din sec. 3 î.Hr., a unei exedre cu friză reprezentînd grifoni și unicorni înaripați și afrontați din sec. 3-2 î.Hr., a unei *aedicula* din aceeași perioadă și a altor edificii publice în stil ionic și corintic. Spațiul de la N și N-V de incinta din sec. 4 î.Hr., pînă dincolo de actualul parc al orașului și pînă dincolo de linia ferată Constanța-Mangalia, a fost ocupat între mijlocul sec. 4 î.Hr. și epoca romană timpurie de o necropolă în care predomină mormintele plane și ritul înhumației. La S de oraș, pînă în apropiere de satul 2 Mai, se întindea între sfîrșitul sec. 4 î.Hr. și sec. 2 î.Hr. altă zonă de necropolă, în care au fost descoperite și morminte tumulare cu cameră funerară boltită și cu *dromos*. Marele cimitir creștin de la V de oraș ocupa cea 5 ha și avea cea 2 000 de morminte din sec. 4-6 d.Hr. În continuarea necropolei de la N, lîngă Saturn, se află un grup de morminte de înhumație din sec. 1-3 d.Hr., care au aparținut probabil unei populații sarmatice: Inventarul mormintelor din aceste necropole a fost deosebit de bogat în bijuterii de aur (diademe, cercei etc.) sau aurite, piese de bronz importate (*kalpis* cu relief narativ dionysiac, candelabru, vase etc.); cel mai interesant rămîne mormîntul cu → papirus din a doua jumătate a sec. 4 î.Hr., descoperit în cista din centrul unui tumul cu ring de piatră, și considerat a fi aparținut unui inițiat în misterele orfice (A.Ș.).

C. Preda, *Callatis*, București, 1963; *DID I*, *passim*; M. Gramatopol, Gh. Poenaru-Bordea, în *Dacia, N.S.*, 13, 1969, 127-282; M. Irimia, în *Pontica*, 6, 1973, 65-66; id., în *Pontica*, 13, 1980, 74-79; A. Rădulescu, E. Coman, C. Stavru, în *Pontica*, 6, 1973, 247-266; N. Cheluță-Georgescu, în *Pontica*, 7, 1974, 169-189; C. Scorpan, *ibid.*, 191-197; A. Ștefan, *ibidem*, 281-293; cad., în *Epigraphica*, București, 1977, 25-32; C. Preda, N. Georgescu, în *Pontica*, 8, 1975, 55-75; M. Munteanu, *ibid.*, 389-391; A. Ștefan, în *Dacia, N.S.*, 19, 1975, 141-182; Al. Suceveanu, *VEDR*, *passim*; M. Munteanu, A. Rădulescu, în *Pontica*, 10, 1977, 79-84; *ibid.*, în *Pontica*, 13, 1981, 151-155; M. Bărbulescu-Munteanu, în *Pontica*, 11, 1978, 127-132; E. Bărlădeanu-Zavatin, în *Pontica*, 10, 1977, 127-152; cad., în *Pontica*, 13, 1981, 216-240; C. Mușcteanu, N. Conovici, A. Anastasiu, în *Dacia, N.S.*, 22, 1978, 173-199; A. Rădulescu, N. Cheluță-Georgescu, M. Munteanu-Bărbulescu, în *Materiale*, 13, 1979, 167-173; C. Preda, E. Bîrlădeanu, în *Pontica*, 12, 1979, 97-107; L. Buzoianu, *ibid.*, 77-95; cad., N. Cheluță-Georgescu, în *Pontica*, 16, 1983, 149-188; cad., în *Pontica*, 17, 1984, 57-59; C.

www.mnir.ro

Preda, *Callatis*; M. Botezatu, în *Pontica*, 13, 1981, 303-314; O. Bounegru, C. Chiriac, în *Pontica*, 14, 1981, 249-253; Gh. Poenaru-Bordea, în *Recherches sur les amphores grecques, BCH, suppl. XIII*, 1986, 335-351; B. Pick, I, 1, Berlin, 1898; C. Moisil, în *CrestCol*, 1944, 14-20; C. Preda, în *SCIV*, 12, 1961, 2, 241-250; O. Iliescu, în *CrestCol*, 4, 1962, 338-354; *CrestCol*, 8, 1963, 326-329; Gh. Poenaru-Bordea, în *SCN*, 4, 1968, 103-125; id., în *SCN*, 5, 1971, 104-107; id., în *Dacia, N.S.*, 18, 1974, 103-125; id., în *RBN*, 125, 1979, 37-51.

A.Ş. şi G.P.B.

Callicrates *fiul lui Callicrates* (prima jumătate a sec. 3 î.Hr.), cetăţean gr. din Histria, comandantul unei escadre (sau al unei singure corăbii) de război, trimise în virtutea unui → tratat să ajute Apollonia, într-un război cu adversari rămaşi necunoscuţi (celţii din Tylis, tracii sau alt oraş gr.). Din faptul că, la întoarcere, C. „şi oştenii care au navigat cu el în ajutorul apolloniaţilor" au dedicat un frumos relief din marmură → Dioscurilor Salvatori, se deduce că expediţia a fost victorioasă. Prin analogie cu „amiralul" → Hegesagoras, s-a dedus că şi C. era → navarh, fie ca magistrat ordinar, fie investit şi el în mod excepţional cu „puteri depline" (αὐτοκράτωρ, *autocrator*). Dedicaţia lui C. constituie cea mai veche mărturie cunoscută a unui tratat de alianţă între Histria şi Apollonia, alte inscripţii mai tîrzii dovedind persistenţa în epoca elenistică a bunelor relaţii politico-militare şi economice între cele două cetăţi ioniene.

ISM, I, nr. 112, cu lit. anterioară.

A.Ş.

Callipizi (gr. Καλλιπίδαι), triburi de origine tracă, înrudite cu carpii. Amintiţi de Herodot (IV, 17), Strab. (XII, 3, 21) şi Pomp. Mela (II, 1, 7), pot fi localizaţi între Borysthones (Nipru) şi Hypanis (Bug), eventual şi ceva mai la V. De prezenţa lor în această zonă poate fi legată ceramica traco-getică (sec. 4-2 î. Hr.) descoperită într-o serie de aşezări de pe cursul inferior al Niprului (Gavrilovka, Zolotaia Balka, Znamenka, Liubimovka).

Gh. Bichir, în *Rev. ist.*, 33, 1980, 3, 453; id., în *Quaderni Catanesi*, 4, 1982, 7, 38-39.

G.B.

Calpurnius Agricola, Sex. (sec. 2 d.Hr.), general roman de rang senatorial. Şi-a desfăşurat cariera în timpul lui Antoninus Pius şi Marcus Aurelius. Menţionat în inscripţii din Britannia şi de la Troesmis. Consul suffectus (159 d.Hr.) (coleg cu Ti. Claudius Iulianus), a fost trimis de împăraţii Marcus Aurelius şi Verus să înăbuşe o răscoală sau să respingă un atac în Britannia. Între 161/162 d.Hr. a devenit legat al Britanniei şi a participat la războaiele contra parţilor ca *leg(atus) Aug(usti) leg(ionis) V Mac(edonicae)* din Moesia Inferior. La întoarcere, a devenit guvernator al provinciei (probabil între 166-169 d.Hr.). Asupra perioadei de exercitare a legaţiei în Dacia, care a urmat celei din Moesia Inferior, se mai poartă încă discuţii, data fiind fie înaintea lui Fronto (Groag), fie după el (Fitz). S-a presupus că a putut comanda concomitent Moesia Inferior şi Dacia Malvensis (Premerstein).

A. von Premerstein, *Wiener Eranos*, 1909, 268; A. Stein, *Moesien*, 79; *PIR*, II^2, 48, nr. 249; J. Fitz, *Statthalter*, 19-21.

M.Z.

Calpurnius Iulianus (sec. 2 d.Hr.), general roman de rang senatorial *vir clarissimus*. Din cariera sa, desfăşurată în prima jumătate a sec. 1 d.Hr., sînt cunoscute, graţie inscripţiei dedicată lui Hercules *(Herculi, genio loci, fontibus calidis)*, descoperită la Băile Herculane, funcţiile *leg(atus), leg(ionis) V Mac(edonicae)*, cu sediul la Troesmis (Moesia Inferior) şi pe aceea, ulterioară, de *leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) Daciae* [*sup*]*erioris* în anii 153-156 d.Hr.

IDR, III/1, nr. 67; A. Stein, *Moesien*, 80-81, J. Fitz, *Statthalter*, 23-25.

M.Z.

Calpurnius Macer Caulius Rufus, P. (sec. 1-2 d.Hr.), om politic roman, senator, consul suffect (în 103 d.Hr.), guvernator al → Moesiei Inferior în 112 d.Hr., cînd este atestat prin inscripţia de fundare a castrului de la → Barboşi ca şi printr-o diplomă descoperită la Tropaeum Traiani.

PIR, II^2, 53, nr. 273 (Ed. Groag); *ISM*, V, 292; *CIL*, XVI, 58.

A.S.

Calpurnius Proculus, M. (sec. 2 d.Hr.), general roman, guvernator în Dacia. O inscripţie de la Apulum îl menţionează ca → *leg(atus), Augg(ustorum duorum) pr(o) pr(aetore)*, ceea ce ar indica o misiune în timpul domniei comune a lui Marcus Aurelius şi Lucius Verus, poate după plecarea din provincie a lui Furius Saturninus.

CIL, III, 1007; M. Macrea, *Viaţa*, 61.

M.Z.

Calu v. Piatra Şoimului

Camena v. Petra

Campus Mauriacus (sau **Cîmpiile Catalaunice**) (azi Châlons-sur-Marne, reg. Troyes, în Franţa), localit. celebră în antic. prin bătălia purtată între armatele romane aliate cu → alanii şi → vizigoţii, comandate de generalul Aëtius şi coaliţia barbară alcătuită din → huni, alani, → ostrogoţi şi → gepizi, condusă de → Attila (451 d.Hr.). Deşi rezultatul n-a fost decis, bătălia a marcat declinul puterii hunilor. Torţi de → cazane hunice descoperite la C.M. constituie un reper cronologic şi tipologic valoros pentru încadrarea unor cazane întregi sau fragmente de cazane de acelaşi tip descoperite pe teritoriul României.

Iord., *Getica*, 36, 37, 40, 41; E. Stein, *Histoire*, I, 335; *DIVR*, s.v.

I.B.

www.mnir.ro

cancelli (lat.), plăci și gărdulețe de piatră, marmură, lemn sau metal, care formau o împrejmuire. În antic. greco-romană c. separau pe magistrați de public, pe actori de spectatori, pe împărat de supuși. Împrejmuiau locuri sfinte și fîntîni, înhideau spațiile dintre coloane în unele edificii, mărgineau tribunele publice. Plăcile pentru c. erau lucrate *à jour* sau purtau ornamente de obicei geometrice. În sec. 4-6, c. se foloseau în bazilicile paleocreștine, în primul rînd pentru separarea altarului de naos, pentru despărțirea navei mediane de navele laterale și a altor spații din interiorul acestora. În afară de piatră sau marmură, c. bazilicilor paleocreștine erau lucrate din lemn, care uneori era argintat sau aurit, din bronz și chiar din argint. Ca decor, la motivele geometrice mai vechi, care au evoluat, s-au adăugat cruciș, diferite monograme și reprezentări zoomorfe sau vegetale cu simbolism creștin. Cîteodată c. purtau și inscripții. Fragmente de plăci și stîlpi de c., iar în mod excepțional și cîte un exemplar întreg, din piatră sau marmură, au fost descoperite la → Tomis, → Callatis, → Histria și → Tropaeum Traiani.

Ch. Delvoye, în *Reallex. z. byz. Kunst*, 6, 1965, s.v.; *DID II*, 485; I. Barnea, în *Rivista di archeologia cristiana*, 45, 1969, 28 și fig. 6; *ACR*, I, pl. 85, 2-4.

I.B.

candidati (lat.) (în armata romană), subofițeri aflați pe ultima treaptă înainte de înaintarea la rangul de centurioni. Denumirea de c. apare mai frecvent începînd cu domnia lui Septimius Severus, cînd avansările de le subofițeri la ofițeri deveniseră frecvente. În Dacia c. sînt atestați într-o listă de subofițeri ai *leg. XIII Gemina* (*CIL*, III, 1190).

M.Z.

canelură, motiv decorativ. Cu ajutorul unei spatule de os sau de lemn, în pasta încă moale a vasului se executau prin ușoară presare și lustruire un gen de reliefuri ce alternau cu adînciturl, de la unele extrem de fine (numite de specialiști „pliseuri"), la altele late, dispuse orizontal, vertical, oblic, circular, spiralic, unghiular etc., pe vas. Printr-o lustruire puternică a lor se realiza un adevărat joc de umbră și lumină. Decorul acesta a fost folosit pe terit. României de-a lungul întregii preistorii și adeseori a fost combinat cu incizii, excizii, pictură etc. Cu modificări datorate și tehnicii de lucru (roata olarului), c. orizontale se întîlnese frecvent la ceramica romană, romano-bizantină și bizantină, în special la amfore, dar și la alte categorii ceramice. În arhitectura greco-romană există, mai ales la unele coloane și colonete, c. paralele (șanțuri) dispuse vertical și uneori elicoidal.

S.M.-B. și A.B.

Canlia, sat în com. Lipnița (jud. Constanța) l. În punctul „Gura Canliei", situat la 2,5 km în aval de insula Păcuiu lui Soare, a fost descoperit un important centru arheologic în care se găsesc suprapuse mai multe așezări ante. care se succed cronologic din Hallstatt și pînă în feudalismul timpuriu. S-au efectuat cercetări arheologice în anii 1974-1976 și 1978-1980. Cele mai vechi urme de locuire descoperite, dar în mod sporadic, printre celelalte straturi de culturi, sînt reprezentate de cîteva fragmente ceramice și unelte de piatră din → eneoliticul final de tip → Cernavoda I și din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, de tip → Cernavoda III. Prima locuire organizată și consistentă din acest punct aparține unei așezări din prima epocă a fierului (→ Hallstatt). Cercetările întreprinse cu scop la iveală din această perioadă 4 gropi, unele în formă de clopot, altele cu pereții drepți, avînd în interior cenușă, cărbune, bucăți de vetre, fragmente ceramice, oase de animale etc. Descoperirea cea mai însemnată o constituie o locuință mare de suprafață cu dimensiunile de 4 × 6 m, avînd în interior o vatră ornamentală, în stare fragmentară. Ceramica este reprezentată de resturi de străchini, căni, cești, borcane, lucrate cu mîna, unele din pastă fină, cu lustru la suprafață, altele din pastă impură, cu degresant în compoziție. După caracterele ceramicii, așezarea hallstattiană de la C. aparține orizontului cultural → Babadag *III*, plasîndu-se în faza mai tîrzie a acestuia și datează din sec. 7 î.Hr. În plus, pentru aceeași epocă, se remarcă și prezența unor urme hallstattiene tîrzii, similare celor de tip → Ferigile-Bîrsești. Epoca geto-dacică (La Tène) este reprezentată aici printr-un bordei, cîteva gropi, urme de pămînt ars și resturi de vetre. Din rîndul descoperirilor se remarcă resturi de vase tip sac și borcan lucrate cu mîna și decorate cu brîu alveolar și butoane, fragmente de vase cenușii, lucrate la roată. La acestea se adaugă și cîteva importuri de ceramică gr., printre care fragmente de amfore de → Chios, → Thasos, → Sinope, → Cos, → Heracleea, 2 mînere cu ștampile de → Rhodos, un → *kantharos* etc. Toate urmele de locuire geto-dacice se eșalonează în timp de-a lungul sec. 5-1 î.Hr. Stratul de locuire următor aparține epocii romane și romano-bizantine din sec. 2-6 d.Hr. În cuprinsul lui s-au găsit resturi de locuințe cu multe țigle, un cuptor de ars vase, multe fragmente ceramice tipice romane, opaițe, monede, precum și cîteva resturi de vase geto-dacice și sarmatice din sec. 2-3 d.Hr. Pe malul Dunării s-au descoperit cărămizi și țigle cu ștampila *leg. XI Claudia*, cu sediul la Durostorum. Ultimele urme de locuire de la „Gura Canliei" datează din sec. 9-10 și constau din fragmente ceramice de tip Bucov-Dridu, împungător de os, o nicovală, un vîrf de săgeată de fier și un mormînt de înhumație în cistă de piatră datînd din sec. 10-11 (C.P.). 2. În anii 1969-1974 a fost săpată integral o necropolă getică. S-au descoperit în total 82 de morminte de incinerație, din care 78 sînt getice și patru în groapă de tip roman, datînd din sec. 2 d.Hr. Pe baza amforelor gr. din insula Thasos și a unei căni gr. din pastă roșie, toate folosite ca urne, necropola getică a fost datată în sec. 4 î. Hr. Cu excepția unui singur caz în care oasele arse au fost depuse în groapă, mormintele getice sînt exclusiv de incinerație în urnă cu capac și vase adiacente. S-au

www.mnir.ro

găsit şi morminte duble şi triple. Unele morminte au pe o latură pietre mari plate aşezate vertical. Inventarul constă din fusaiole de lut ars, mărgele din pastă sticloasă colorată, săgeţi de bronz cu trei muchii şi cuţite curbe. Printre oasele umane, au fost aflate şi oase de animale arse pe rug odată cu defunctul, ca ofrandă. Inventarul ceramic cuprinde 142 vase, din care 80 lucrate cu mîna (56 %), 55 la roată (38,73 %) şi 7 amfore (4,53 %). Ceramica lucrată la roată, cenuşie, reproduce forme gr. Necropola getică de la C. este de acelaşi tip cu acelea de la → Satu Nou, Enisala, Murighiol sau Ravna II şi Hansca (E.M.).

M. Irimia, în *Pontica*, 14, 1981, 67-122; id., în *Dacia, N.S.*, 14, 1970, 441; 15, 1971, 367; 16, 1972, 333; 17, 1973, 368; 19, 1975, 279; E. Moscalu, *Ceramica traco-getică*, Bucureşti, 1983, 187-208; D. Botezatu, în *Pontica*, 14, 1981, 123-181.

C.P. şi E.M.

canninefaţi (lat. *Canninefati*), populaţie germanică din Delta Rinului, unde era vecină cu batavii şi frisii. Învinşi de Drusus în 11-9 î.Hr. au fost înrolaţi într-o → *ala*, iar după calmarea răscoalelor din vremea războaielor civile din 68-69 d.Hr. au rămas fideli Romei şi au dat trupe auxiliare. În → Dacia Porolissensis este atestată *Cohors I Cannanefatium*, care-şi avea garnizoana la → Tihău pe Someş, unde a participat la construirea → castrului împreună cu o → *vexillatio* din *leg. XIII Gemina*.

G.P.B.

Capidava, cetate romană în marginea satului cu acelaşi nume, din com. Topalu, jud. Constanţa. Numele de clară origine getică al aşezării ante. de aici a fost moştenit şi păstrat aproape fără schimbare în tot cursul stăpînirii romane, pînă tîrziu, după cum arată şi sursele literare: (*It. Ant.*, 224, 3; *Tab. Peut.*, 8, 3; *Not. Dign., Or.*, 29, 13; Hierocles, *Synecd.*, 637, 10; Const. Porph., *De them.*, 47, 1, 58-60; *Geogr. Rav.*, IV, 5, 47; *Not. Ep.*, 531). Totodată, mai multe descoperiri arheologice arată importanţa aşezării fortificate autohtone preromane de pe malul înalt al Dunării din sec. 4-3 î.Hr., aşa cum încă V. Pârvan a presupus mai de mult, considerînd C. getică între cetăţile intrate în stăpînirea lui → Dromichaites în cursul conflictelor sale cu → Lysimach. În apropierea fortificaţiei romane, mai ales către N-E, s-au şi găsit de altfel vase ceramice din a doua epocă a fierului, o amforă elenistică etc. Împreună cu cercetările arheologice de aici, informaţiile obţinute din sursele literare ante. şi din numeroasele inscripţii lat. de la C. şi din territorium-ul ei, au adus o contribuţie deosebită la cunoaşterea evoluţiei C. între sec. 1-6 şi mai tîrziu. Lîngă aşezarea getică amintită ce pare să fi evoluat ulterior cuceririi romane ca unitate importantă distinctă cu caracter civil cvasiurban în cadrul territorium-ului, *canabaele* împreună cu → *civitas* formînd în epoca Principatului capitala acestuia, s-a instalat pe la începutul sec. 2 d.Hr. un detaşament al → *leg. XI Claudia* şi, oricum, potrivit unor ţigle ştampilate, al *leg. V Macedonica*. Acestuia din urmă i-a revenit

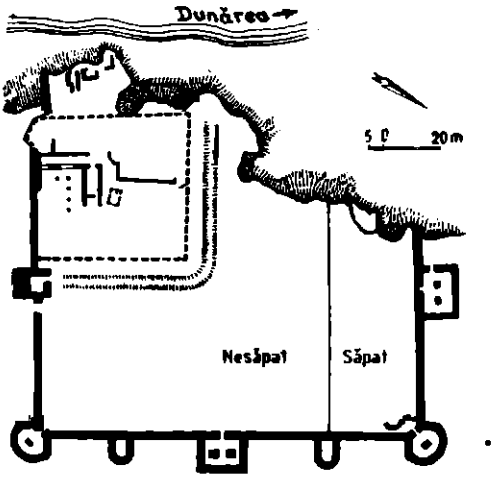

Fig. 75. Capidava. Planul cetăţii.

construirea castrului de la C., unde s-a aflat ulterior în garnizoană *cohors I Germanorum*, ale cărei steaguri (*signa*) se şi aflau acolo potrivit ştirilor epigrafice (*ISM*, V, 16), iar mai apoi o vexilaţie a *leg. I Italica*. După distrugerea gotică de la mijlocul sec. 3 d.Hr., fortificaţia a fost refăcută la începutul epocii Dominatului. Atunci, conform *Not. Dig.*, se afla între noile ziduri ale C. o unitate de cavalerie, *cuneus equitum Solensium*, iar potrivit datelor din două inscripţii (*IGLR*, 220 şi 221), o vexilaţie de *equites scutarii – vexillatio Capidavensium*, care putea fi prezentă acolo chiar înaintea acelui *cuneus* şi care ulterior a şi trecut de altfel la → *Sacidava*. În această perioadă, odată refăcută, cetatea avea ziduri din piatră cu mortar, groase de cca 2,60 m închizînd o suprafaţă de cca 130×100 m, cu turnuri în formă de potcoavă la colţuri, rectangulare pe mijlocul laturilor păstrate (latura dinspre Dunăre a dispărut, prăbuşindu-se odată cu o parte din terasa înaltă a fluviului) şi două turnuri în formă de U pe latura dinspre E. Pe frontul de S al incintei era prevăzută o poartă flancată doar dinspre Dunăre de un turn rectangular desfăşurat în interior şi exterior, iar pe cel dinspre N, o poartă mică practicată pe latura dinspre V a turnului rectangular, aici exclusiv exterior; ambele porţi au suferit mai multe modificări şi reparaţii între sec. 3-6. Aşezată pe drumul important al Dunării, de apă şi uscat, ultimul marcat şi de un stîlp miliar, locuită, în afara militarilor, de veterani, cetăţeni romani, indigeni şi greco-romani, C. era → *statio* de → *beneficiarii* şi sediu de vamă (→ *portorium*) şi dispunea de un territorium dintre cele mai întinse şi importante din N provinciei Moesia Inferior. Limitele territorium-ului ei au putut fi reconstituite şi cu ajutorul datelor oferite de inscripţiile din zonă, în număr de peste 50, între care şi pietrele de hotar puse prin 229 d.Hr. de → centurionul *Iulius* [illegible] (*ISM*, V, 8, 57.a, b). Acest territorium înglo[illegible]a → *villae rusticae* bogate ca aceea a familiei Cocceilor, descendentă din veterani împroprietăriţi încă din timpul lui Nerva, sate cu → *vicus Scen*[illegible] precum şi → *fanum* şi → *pagi*.

BIBLIOTE[illegible]

www.mnir.ro

şi alte aşezări ca acelea de la → Topalu, → Tichileşti, → Crucea etc. Cea mai mare aşezare rurală (şi ca organizare administrativă) se afla la → Ulmetum, vicus cu o organizare avansată şi cu caracter cvasiurban, de unde provenea şi → C. Iulius Quadratus, → *quinquennalis territorii Capidavensis* şi *princeps loci* (*ISM*, *V*, 77). Titlurile acestuia arată unul dintre aspectele complexe ale procesului de romanizare dintr-un terit. bogat şi dens populat de militari şi civili romani pe de o parte, iar pe de alta de greco-romani, geţi locainici şi traci aduşi, cei mai mulţi romanizaţi sau aflaţi în curs de romanizare în sec. 2-3. Procesul amintit avea loc în condiţiile unei conduceri cvasiautonome a terit., încredinţate în sec. 2 acelui indigen romanizat care era *C. Iulius Quadratus*, după care, prin sec. 3, se constată o reîntărire a autorităţii militare a castrului de la C. în acelaşi terit., Important şi pentru producţia agricolă, meşteşugărească şi comerţ. Activitatea din urmă este dată, firește, şi de poziţia C. într-un vad circulat al fluviului, marcînd legături comerciale cu populaţia din stînga Dunării încă dinaintea venirii romanilor; acestora li se atribuie urmele unui pod ce va fi fost construit aici în epoca Principatului. Este şi timpul din care datează, între altele, o serie de piese sculpturale de factură provincială, unele cu destinaţie cultuală ca un bust al lui Iupiter, reliefuri ale → Cavalerului trac etc., iar altele funerare, între care unele stele ca acelea aparţinînd familiei amintite mai sus a Cocceilor. Înseşi datele epigrafice atestă, la rîndul lor, închinări către → Iupiter Optimus Maximus, Iuno Regina, → Deus Sanctus Aeternus sau Cavalerul trac. De adăugat, ca şi pentru epoca tîrzie, unele piese de arhit., numeroase exemplare întregi şi fragmentare de ceramică – importuri şi producţie locală începînd cu → *terra sigillata* (inclusiv un tipar) şi terminînd cu amfore, *dolia* şi vase cu decor stampat, sticlărie, opaiţe, unelte din metal, arme, fibule, monede etc. Autorii cercetărilor de la C. au avut în vedere, în special pe baza observaţiilor făcute la incintă, trei faze mai importante care vor fi urmat castrului din epoca Principatului, fiecare iniţiată de cîte o reconstrucţie: între a doua jumătate a sec. 3 şi începutul sec. 4; între a doua jumătate a sec. 4 şi sfîrşitul sec. 5; epoca Anastasius-Iustinian, care se încheie cu părăsirea cetăţii către sfîrşitul sec. 6 şi începutul sec. 7. Potrivit unor cercetări mai noi din cartierul de S-E al cetăţii, şi C. a avut de suferit în urma invaziei → kutrigurilor din 559. Pe cît se pare, în ultima din cele trei faze fortificaţia s-a restrîns, folosind doar o parte din zidul mai vechi de incintă, anume colţul de S-V. Momentul aeestei restrîngeri trebuie însă limitat cîndva după jumătatea sec. 6, aşa cum de altfel s-a şi presupus pe bună dreptate mai recent, pe baza săpăturilor abia amintite din S-E cetăţii. Aceasta mai ales dacă se ţine seama şi de existenţa şi funcţionarea bazilicii paleocreştine din colţul de N-E al fortăreţei, care va fi funcţionat cel puţin pînă atunci. Edificiul era prevăzut cu o criptă de mici dimensiuni, din ţigle, care va fi adăpostit moaşte ale unui martir, conform obiceiului timpului. De altfel, aşa cum Hierocles o menţiona printre cele 15 oraşe (πόλεις) ale provinciei, C. era în sec. 6 şi centru episcopal, potrivit ştirii din *Not. Ep.* (p. 531), fapt ce se confirmă în parte acum şi pe cale arheologică. Pe lîngă importanţa militară şi comercială, evidentă şi în epoca Dominatului, se adaugă deci şi aceea de centru de propagare pentru propriul territorium şi, prin poziţia şi rolul C., şi dincolo de *limes*, a → creştinismului, mai ales în sec. 5-6. Porţiunile din cartierele tîrzii, unele dezvelite mai recent în colţul de S-E, şi descoperirile din necropolă, primele din sec. 5-6 şi celelalte mai ales din sec. 4, deosebit de variate şi valoroase, multe aflate încă în curs de prelucrare, concordă cu datele notate anterior în a ilustra viaţa prosperă de care această cetate de pe *limes* a avut parte şi în perioada sec. 3-6 (A.B.). După victoria lui → Ioannes Tzimiskes asupra lui Sviatoslav, la Dorostolon-Silistra (971), vechea cetate romano-bizantină a fost refăcută şi refolosită, durînd pînă la 1036, cînd a fost incendiată de → pecenegi. În interiorul noii incinte s-a aşezat o populaţie numeroasă, care locuia la început în colibe, iar după aceea în bordeie cu pereţii din piatră sau din loazbe de lemn şi cu cuptor de piatră într-unul din cele patru colţuri. Săpăturile arheologice au adus la lumină vestigiile a cca 200 de astfel de locuinţe, care s-au succedat în patru niveluri de locuire. În interiorul şi în afara locuinţelor a fost găsită o mare cantitate de ceramică locală de uz casnic şi vase de

Fig. 76. Capidava. Urcior cu inscripţia românească „Petre" din sec. 10 d.Hr.

www.mnir.ro

import, unelte diverse, arme, podoabe, cruciuliţe de bronz etc. O menţiune specială merită un urcior de factură locală avînd incizate pe umăr, înainte de ardere, o mare cruce, alfabetul grec şi numele *Petre*, socotit cea mai veche dovadă scrisă în lb. română (I.B.).

Capidava; G. Ceacalopol, în *Materiale*, 7, 1961, 573 şi 579; *DID I*, 132, 134; R. Florescu, *Capidava*, 1965; id., în *DEAVR*, 78-80; I. Barnea, în *DID* II, 371-373, 391, 411, 421-422; 444, 512-513 şi *passim*; *TIR*, L 35, 29-30; *IGLR*, 30-76; *MPR*, 121 *DIVR*, 127-128; Al. Suceveanu, *VEDR*, 66-68, 103-105, 140-142; I. Miclea, R. Florescu, *Dacoromanii*, nr. 660-661; *ISM*, V, 30-76; Z. Covacef, în *Materiale*, 13, 1979, 175-178 şi 15, 1983, 361-366; N. Cheluţă-Georgescu, în *Materiale*, 13, 1979, 179-182; Gh. Poenaru-Bordea, în *BSNR*, 70-74, 1976-1980, 247-251 şi 77-79, 1983-1985, 169-176; id., în *Apulum*, 6, 1967, 259-268; R. Florescu, N. Cheluţă-Georgescu, în *Pontica*, 7, 1974, 417-435 şi 8, 1975, 77-85; A. Rădulescu, în *Dacia*, *N.S.*, 14, 1970, 311-323; *DID III*, 64-67.

A.B. şi I.B.

capitatio-jugatio (lat.), impozit introdus de împăratul → Diocleţian (279 d.Hr.), denumit astfel deoarece la stabilirea lui se aveau în vedere două elemente distincte: *caput*, unitatea reprezentînd un cap de ţăran, şi *jugum*, unitatea funciară echivalentă cu cantitatea medie de pămînt ce se putea ara cu doi boi (cca 5 ha). La acestea se adăugau diferite consideraţii privind calitatea pămîntului, felul culturii de pe el, numărul de lucrători, numărul vitelor etc. Era plătit atît de bărbaţi cît şi de femei. Era achitat de toate provinciile, inclusiv Italia. Plata în natură a impozitului c.-j. indică orientarea înspre o economie naturală a Imp. Roman tîrziu. Impozitul a fost suprimat în timpul lui Iustinian II (685-695).

W. Ensslin, în *RE*, VII, A, 2, 1948, 2464-2468; E. Stein, *Histoire*, I, 74-75; A.H.M. Jones, *LRE*, 61-68; G, Ostrogorsky, *Histoire*, 67, 166.

I.B.

capitel, piesă de arhit. realizînd transmiterea încărcăturii de la → arhitravă sau → arc la → coloană, → pilastru, → antă. → Ordinele greco-romane sînt destul de bine reprezentate de descoperiri din România, de la c. dorice şi ionice gr. arhaice (→ Histria) la cele romane mai numeroase în Dacia, şi romano-bizantine, în Dobrogea. Între ultimele sînt de remarcat c. *-impostă*, la care → abacul s-a dezvoltat foarte mult din necesităţi conatructive noi (susţinerea arce în loc de arhitrave) şi impostele, unde c. propriu-zis a dispărut complet.

A.B.

Capitolias, oraş gr. în Syria (azi Beter Ras, Siria). Un cetăţean al oraşului, *M. Domitius Capitolinus*, centurion al *leg. XI Claudia pia fidelis*, cu sediul la → Durostorum, este atestat la → Tomis în prima parte a sec. 3 cînd detaşamente ale acestei legiuni vor fi asigurat deopotrivă apărarea litoralului dobrogean.

Benzinger, în *RE*, III, 1899, col. 1529; *CIL*, III, 771.

A.S.

Capitolinus (?-388 d.Hr.), general, guvernator *vicarius* al Thraciei, în timpul lui → Iulianus Apostata (361-363). Din ordinul său a fost ars pe rug, la → Durostorum, martirul→ Aemilianus, învinuit că spărsese cu ciocanul statuile zeilor şi răsturnase altarele din templul oraşului (Theodoret, *Hist. ecol.*, III, 7, 5; *Chron. Pasch.*, anul 363).

PLRE, I, s.v., I. Pulpea, în *BOR*, 4-2, 1944, 4-6, 1-22; *DID II*, 392.

I.B.

Caporal Alexa, sat în com. Sîntana (jud. Arad), unde a fost descoperit un tezaur cu peste 100 denari romani imperiali, din care se cunosc 27 emisiuni de la Nero la Faustina II.

Al. Săşianu, *Moneda antică*, 99-100, nr. 24.

E.N.

Cap Tuzla v. Stratonis (turris)

Caput Bubali, toponim lat. menţionat de *Tab. Peut.* şi Geogr. Rav., probabil traducerea unuia dacic („Capul Bourului"), desemnînd o aşezare situată pe drumul Lederata-Tibiscum. Localizat ipotetic în diferite puncte cu urme romane din zona Brebu-Delineşti-Cornuţel (în jud. Caraş-Severin), iar recent la „Gura Văii" (com. Brebu), unde, la poalele dealului Cozlarul (pe care s-au semnalat de asemenea urme de zidărie romană, poate ale unui castru), s-a dezvelit o mare construcţie de piatră cu 11 încăperi, ridicată la începutul sec. 2 d.Hr. cu o importantă refacere ulterioară şi distrusă de un incendiu cîndva în sec. 3 d.Hr. De aici s-a recoltat un bogat material arheologic, între care se remarcă un opaiţ cu ştampila *COMNIS*. Planul şi urmele de instalaţii *(hypocaustum* şi *frigidarium)* sugerează a fi fost un complex destinat băilor *(thermae)*.

D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 47 şi 50; O. Bozu, în *Banatica*, 6, 1981, 125-136.

E.N.

Caput Stenarum, *castellum*, pe malul Oltului, indentificat pe terit. satului Boiţa, com. Tălmaciu (jud. Sibiu) în punctul „Ruda" pe o terasă ridicată cu 3-4 m deasupra luncii. Construcţia are laturile inegale, cu dimensiunile 47/41 m şi colţurile rotunjite. Pe laturile de V şi S, zidul este gros de 2,10, iar la 2-3 m în interior se află un al doilea zid, paralel, gros de 1 m. Ziduri duble se află numai pe acele laturi. Berma este lată de 1,50 m, iar şanţul de 2 m. În interior, lîngă cel de al doilea zid se află *agger*-ul, alcătuit din pămînt bătut, lat la partea superioară de 6,35 m. Fortificarea cu ziduri duble de incintă numai pe laturile amintite pentru a anihila presiunea *agger*-ului şi de a evita

www.mnir.ro

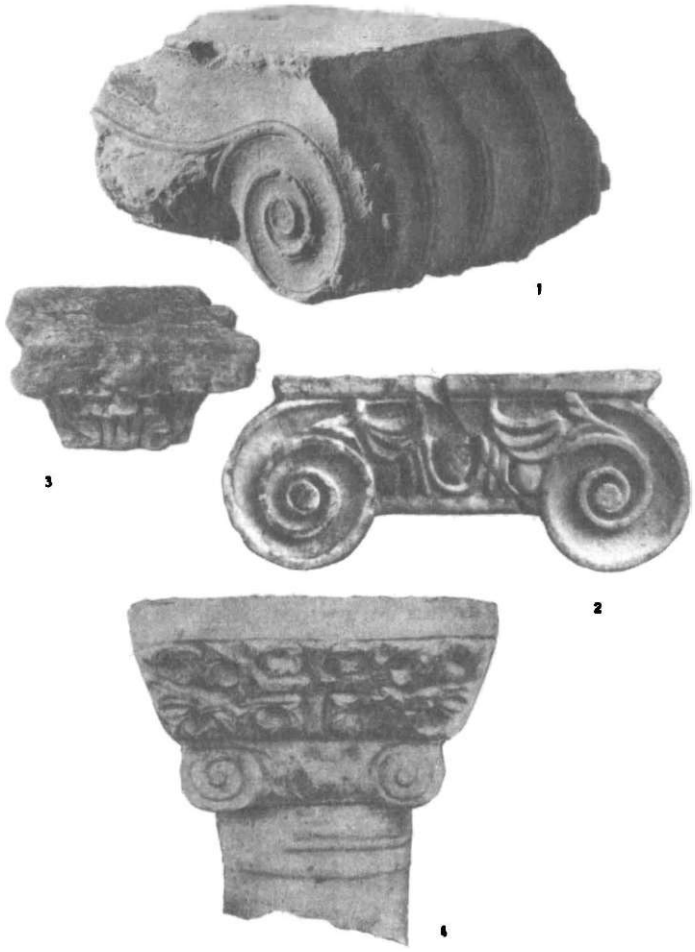

Fig. 77. Capiteluri: 1. Ionic (sec. 6 î.Hr.), de la Histria; 2. Ionic (de placaj) (sec. 2-3 d.Hr.), de la Histria; 3. Corintic (de pilastru) (sec. 2-3 d.Hr.) de la Micia; 4. Ionic (impostă) (sec. 5-6 d.Hr.), de la Tropaeum Traiani.

prăbuşirea zidului în afară constituie o particularitate comună cu a castrelor de la Breţcu, Hoghiz şi Sînbotin. Poziţia lui aflată la 1 km de gura pasului Turnu Roşu avea o deosebită importanţă atît pentru apărarea graniţei provinciei, cît şi în supravegherea din interiorul arcului carpatic şi a drumului care se bifurcă aici. După ştampilele *leg. XIII Gemina* de pe cărămizi şi după monedele de la Marcus Aurelius, rezultă că a fost construit de un detaşament al acestei legiuni în a doua jumătate a sec. 2 şi a fost folosit pînă la retragerea aureliană.

M. Macrea, în *Materiale*, 6, 1959, 431-432; N. Lupu, în *Materiale*, 7, 1960, 416-419.

C.V.

car (< lat. *carrus*). Istoria vehiculelor cu roţi s-a rezolvat datorită săpăturilor arheologice din Orientul Apropiat, de la N de Caucaz şi din stepele nord-pontice, care au dat la iveală resturi de **c.** cu roţi pline de lemn sau miniaturi de **c.** lucrate din lut sau chiar aramă, datînd din milen. 4-3 î.Hr. S-a constatat că primele **c.** au fost construite în Orientul ante. regiune unde a fost cunoscut şi folosit pentru prima dată metalul. De aici vehiculele cu roţi s-au răspîndit în Europa, restul Asiei şi în Africa. În spaţiul carpato-dunărean a apărut la sfîrşitul epocii neolitice. Pe terit. României cel mai vechi model (lucrat din lut) a fost descoperit la → Cuciulata (jud. Braşov), într-o aşezare de tip → Schneckenberg (cca 1900 î.Hr.). Miniaturi de **c.** au mai fost găsite pe terit. României la → Vărşand (jud. Arad), „Pietriş"-Gherla (jud. Cluj), Dealul Turcului-Sighişoara şi Lechinţa – „Podei" (jud. Mureş), Oarţa de Sus (Maramureş), Otomani şi Sălacea (jud. Bihor); în ultima staţiune (aparţinînd culturii *Otomani*) s-au descoperit 7 exemplare. Toate modelele aparţin epocii bronzului (culturile → Otomani şi

www.mnir.ro

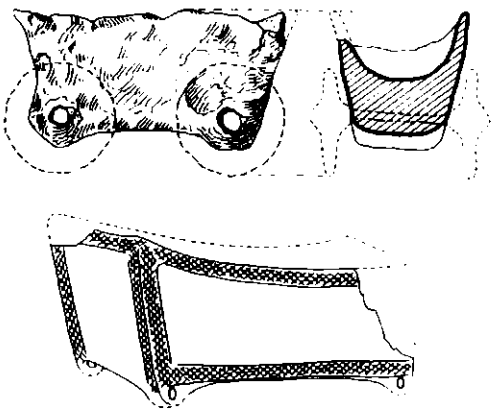

Fig. 78. Tipuri de care din lut din milen. 2 î.Hr.: 1. Cuciulata (jud. Braşov); 2. Gherla (jud. Cluj).

Wietenberg) şi pot fi datate între anii 1900-1300 î.Hr.; unele dintre ele au corlatele frumos ornamentate cu motive specifice epocii respective. La exemplarul de la Sighişoara se cunoaşte şi locul de prindere al protapului. Miniaturile sînt din lut (nu depăşesc lung. de 14 cm) şi redau tipurile de vehicule cu roţi folosite în milen. 2 î.Hr., în regiunea carpato-danubiană. Ele au servit fie ca modele după care meşterii executau diverse comenzi, fie că au avut un caracter votiv, cum e cazul cu exemplarele prevăzute cu simboluri solare pe corlate (Lechinţa de Mureş). În mod obişnuit c. votive (legate de cultul soarelui) nu redau c. adevărate, ci simbolice, aşa cum arată descoperirile de la Dupljaja din Serbia (din epoca bronzului) şi cele de la → Bujoru (jud. Teleorman) şi → Orăştie (jud. Hunedoara). C. de cult de la Bujoru (din prima epocă a fierului) cu patru roţi este luerat din bronz şi poartă un cazan ovoidal, prevăzut cu un capac. Pe cazan se află patru protome de păsări (două în faţă, două în spate), iar pe capac două, plus cele două reprezentări laterale cu care se termină bara de apucat a capacului. Cîte o pasăre se află şi în dreptul fiecărei roţi (pe bucşă), în total 12 păsări de apă (lebede?). Tot în prima epocă a fierului se datează şi c. de cult descoperit în sec. trecut în împrejurimile Orăştiei, lucrat tot din bronz, prevăzut cu patru roţi şi purtînd pe el un cazan hemisferic ornat cu 12 protome de lebede (şase în faţă şi şase în spate). Lung. c. este de 0,16 m. Deşi pe terit. României miniaturile de c. sînt cunoscute abia în bronzul timpuriu, trebuie presupus că ele au apărut încă din eneolitic, judecînd după modelele de roţi de lut documentate în această vreme. Faptul că modelele de roţi se găsesc sporadic în eneolitic şi nu mai devreme de această perioadă se explică prin aceea că vehiculele cu roţi nu puteau apărea înainte de cunoaşterea şi folosirea uneltelor perfecţionate de aramă. Cele mai vechi roţi nu erau decît discuri de lemn groase, fixate pe o osie ce se învîrtea odată cu roţile. Abia mai tîrziu s-a ajuns la osia cu roţi mobile. De la roţile pline (masive) s-a ajuns către epoca mai tîrzie a bronzului (după 1600 î.Hr.), la roţile cu spiţe. Generalizarea roţilor cu spiţe este o consecinţă firească a dezvoltării şi perfecţionării tehnicii, respectiv a uneltelor de bronz şi apariţia celor de fier. Ea poate fi pusă de asemenea în legătură cu folosirea calului ca animal de tracţiune. Pentru cal, animal mai slab dar mai iute decît boul, c. trebuia făcut mai uşor. La începutul epocii fierului există documentat arheologic, la Arcalia (jud. Bistriţa-Năsăud) şi c. *de luptă* (cu roţi de bronz), menţionat şi de izvoarele literare la tracii sud-dunăreni. Şine de fier de la un c. (de luptă?) s-au descoperit pentru această vreme (sec. 8 î.Hr.) şi într-un mormînt tumular la → Balta Verde (jud. Mehedinţi). Apariţia c. de luptă tras de cai a revoluţionat tactica militară a vremii. Atacurile au devenit mai distrugătoare şi se constată frecvent fortificarea aşezărilor omeneşti cu şanţuri de apărare şi valuri de pămînt. Rolul c. de luptă în tactica militară va scădea abia odată cu apariţia cavaleriei de război, ai cărei promotori în regiunile noastre au fost cimmerienii. Cavaleria de război a jucat un rol important la populaţiile de stepă (sciţi, sarmaţi, hunі etc). Pe terit. Daciei c. de luptă este bine documentat şi în morminte de luptători (celtice) la Curtuiuşeni, Cristuru Secuiesc şi Toarcla (în Transilvania). *Geto-dacii*, prioeputi agricultori şi crescători de vite au folosit intens c. cu patru roţi cu spiţe (8 spiţe). Tipuri ale c. cu şine şi bucşe de fier utilizate de geto-daci s-au descoperit în mormintele princiare de la Peretu (jud. Teleorman) şi Vraca (Bulgaria), ambele fiind datate în sec. 4 î.Hr. (anii 383-340 î.Hr.). Asemenea tipuri de c. s-au păstrat şi pe Columna lui Traian de la Roma şi pe monumentul triumfal de la Adamclisi (metopele: 9, 35, 37). Un splendid c. triumfal a fost descoperit şi în mormîntul princiar de la Cugir (jud. Alba), datat în sec. 1 î.Hr. *Grecii*, ca şi *romanii*, au folosit diverse tipuri de c. cu două şi patru roţi; cele mai frecvente sînt cele cu două roţi. Se cunosc c. grele pentru transporturi de materiale, c. uşoare, mult mai rapide, c. pentru parăzi şi diverse ceremonii, c. pentru întreceri sportive, c. de luptă etc. La romani mai cunoscute sînt: *benna*, *carpentum*, *carrago*, *carrus*, *triga*, *carruca* etc. Pentru transportul bolnavilor, copiilor şi bătrînilor (un fel de ambulanţe) erau folosite: *arcera*, *basterna*, *dormitorium* şi *pilentum*. Mostre ale c. folosite de gr., romani şi daco-romani s-au păstrat pe unele monumente ale vremii (stele funerare, monumente triumfale, frize, medalioane etc.) descoperite pe terit. ţării noastre în Dobrogea, Transilvania şi chiar în S Moldovei. Menţionăm piatra de mormînt a grecului romanizat Aurelius Sozomenus din Bizanţ, negustor în oraşele vest-pontice (descoperită la Tomis) care redă un c. cu patru roţi, tras de boi, şi o altă stelă funerară găsită la Gherla (jud. Cluj) pe care este înfăţişată o bigă (c. cu două roţi) la care sînt înhămaţi doi cai. O cursă de *quadrigae* (c. de curse cu patru cai) este reprezentată pe un

www.mnir.ro

medalion descoperit la Barboşi lîngă Galaţi. Un c. roman cu două roţi *(biga)* a fost descoperit într-un mormînt tumular la 2 Mai, lîngă Mangalia (sec. 1-3 d.Hr.). În mantaua tumulului s-au găsit piesele de fier din care era alcătuit scheletul metalic (podina, în formă de potcoavă, ţinele de la roţi, inclusiv cuiele în care era prinsă ţina de obezile din lemn şi bucşele) şi piesele de bronz care au servit la ornamentarea carocerici. Este un c. de luptă tipic roman (bogat şi frumos ornamentat), folosit uneori şi la întreceri sportive şi parăzi. Podoabele de bronz ale unei alt c. roman s-au descoperit şi la Teliţa (jud. Tulcea). C. a avut un rol foarte important şi în viaţa *populaţiilor nomade* (sciţi, sarmaţi etc.). Izvoarele literare (Strab., VII, 3, 17) vorbind de sciţi şi sarmaţi, arată că aceştia îşi duceau viaţa în c., mutîndu-se cu turmele de vite din loc în loc, pentru păşunat. C. folosite de acesti locuitori ai stepei (de tipul cu coviltir) erau un fel de case pe roţi, în care îşi ţineau toate cele necesare traiului. C. ca mijloc de trafic şi transport a jucat un rol important în istoria economică şi culturală a omenirii. El a contribuit la dezvoltarea agriculturii, păstoritului, a schimbului şi a dus la intensificarea relaţiilor dintre diferite grupuri de populaţii.

G. Lafaye, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines* V, 1, 667-668; Gh. Bichir, în *Dacia, N.S.*, 8, 1964, 67-87; N. Harţuchi, în *Apulum*, 6, 1967, 240-255; C. Beda, în *MN*, 3, 1976, 61-72.

G.B.

Caracalla v. **Aurelius Antoninus, Marcus**

Caraharman v. **Celeris, vicus**

Caraibil v. **Colina**

Caramurat v. **Clementianensis, vicus**

Caransebeş, oraş în jud. Caraş-Severin, pe terit. căruia au fost făcute descoperiri aparţinînd unor epoci diferite: unelte de silex paleolitice la „Carbonifera veche", o aşezare neolitică → Vinča-Turdaş şi → Tiszapolgár, împreună cu materiale → Vatina şi hallstattiene pe terit. fostului sat Balta Sărată; un depozit de bronzuri de cca 172 piese în greutate de 4 kg, aparţinînd seriei → Cincu Suseni din Hallstat A_1 (sec. 12-11 î.Hr.) (cuţite şi lame de cuţit, 11 topoare rupte, 19 lame de ferăstrău, vase şi fragmente de vase, 14 seceri, săbii cu două tăişuri, nasturi, cataramе, turte), o fibulă-ochelari şi o aşezare de epocă romană aflată în cartierul „Potoc", de unde se cunosc substrucţii de clădiri, monumente epigrafice şi sculpturale (unele provin probabil de la → Tibiscum), o monedă dacică, monede imperiale romane, un *solidus* de la Roman III Lecapenos. V. şi Balta Sărată.

D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 42; M. Macrea, în *Dacia, N.S.*, 3, 1959, 336-337; C. Preda, în *SCIV*, 23, 1972, 397; E. Iaroslavschi, R. Petrovszky, în *Banatica*, 3, 1975, 354-363; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele*, 87; id., *Die Sicheln*, 116-117.

M.P.D. şi I.G.

Carcaliu, com. în jud. Tulcea, în apropierea căreia pe un bot de deal a fost descoperită o aşezare neolitică, cu un singur strat de cultură de cca 30-60 cm grosime. S-au dezvelit resturile cîtorva locuinţe de suprafaţă, rectangulare, construite în paiantă, cu podea-platformă, prevăzute cu vatră sau cuptor. S-au strîns numeroase unelte de silex, piatră, os şi corn de cerb. Pe baza formelor de vase şi a decorului, aşezarea aparţine culturii Gumelniţa (faza *A 2*). Se remarcă descoperirea în cadrul complexului a unor cioburi de tip → Cucuteni *A 3*. Din aşezare s-au adunat şi o serie de fragmente ceramice, cu scoici pisate în pastă, indicînd existenţa unor urme de locuire de tip → Cernavodă I (E.C.). Tot aici a fost descoperită şi o importantă inscripţie din 337-340 (*CIL*, III, 12483 = *ILS*, 724), azi la *MNI* (inv. nr. 18879), aflată ca piatră de construcţie la biserica din sat. Din inscripţie rezultă grija fiilor lui → Constantin cel Mare pentru întărirea frontierei Dunării cu o nouă fortăreaţă, menită să oprească atacurile de paradă ale goţilor din stînga fluviului asupra terit. Imp. Roman. De ridicarea fortăreţei s-a îngrijit *Sappo* (nume barbar), comandatul militar al provinciei de frontieră Scythia *(dux limitis Scythiae)*. Din lipsă de cercetări sistematice de teren, nu este sigur dacă fortăreaţa se afla aici sau în altă parte, eventual la → Troesmis, situată la cîţiva km în amonte, pe acelaşi mal al Dunării vechi (I.B.).

E. Lăzurică, *Cercetări arheologice în aşezarea neolitică de la Carcaliu, jud. Tulcea*, comunicare prezentată la Colocviul X, Bucureşti, decembrie 1981; *DID* II, 390; *IGLR*, nr. 238.

E.C. şi I.B.

Carei, oraş în jud. Satu Mare, pe terit. căruia s-au făcut mai multe descoperiri arheologice. La marginea de S-E a localităţii, pe malul pîrîului Merges, în punctul „Bobald", pe o ridicătură de pămînt înconjurată de apă, au fost cercetate prin săpături arheologice mai multe aşezări. Cea mai veche aparţine neoliticului (cultura → Tisa), fiind suprapusă de o aşezare din epoca bronzului (cultura → Otomani), parţial distrusă de un cimitir feudal. Locuirea Otomani se încadrează în fazele de început ale culturii şi se pare că a fost fortificată cu un şanţ. Materialului ceramic foarte bogat i se adaugă o daltă şi un ac de bronz. O altă locuire a culturii Otomani a fost identificată lîngă fabrica de ulei. În punctul „Bobald" au mai fost descoperite vestigii hallstattiene timpurii şi urme de locuire La Tène, între care o groapă cu ceramică lucrată cu mîna de tradiţie hallstattiană şi ceramică lucrată la roată de factură celtică, groapa fiind datată cu ajutorul unei fibule de schemă La Tène C. La suprafaţă s-au găsit numeroase fragmente de vase de provizii (chiupuri) dacice databile în sec. 3-4 şi patru monede romane imperiale de bronz.

T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, Bucureşti, 1978; I. Németi, în *SC Satu Mare*, 5-6, 1981-1982, 169-175.

I.C.

www.mnir.ro

cariere. Alături de materialele tradiționale (lemnul, pămîntul), piatra a fost îndeosebi prețuită grație durității sale care asigura trăinicie sporită construcțiilor. Exploatarea ei a fost condiționată însă de apariția uneltelor de fier necesare desprinderii din cariere și fasonării. Pe durata celei de a doua vîrste a fierului piatra a fost utilizată destul de rar ca material de construcție pentru locuințe, dar frecvent la fortificații (ziduri de pămînt, piatră și lemn; ziduri din piatră sumar fasonată sau nefasonată, legată cu pămînt; ziduri din piatră fasonată cu emplecton). În mod obișnuit se exploata chiar în locurile alese pentru a fi fortificate, preferate fiind acele înălțimi cu poziție strategică excelentă și în infrastructura cărora se aflau roci sedimentare detritice și calcare. Amenajarea platourilor și a teraselor în interiorul așezărilor fortificate și al cetăților presupunea nivelări de anvergură diferită, soldate întotdeauna cu dislocări de piatră, utilizată la ridicarea construcțiilor din interior și a elementelor de fortificare. Procedeele de dislocare erau relativ simple: înaintarea pe sistemele de diaclază prin săparea de șanțuri înguste (cu ciocane duble, ascuțite la capete) în vederea desprinderii de roca înconjurătoare și apoi dislocarea cu icuri bătute într-un anumit ritm. Uneltele constau din amintitele ciocane cu două brațe, ciocane-topor, dălți, dornuri, ciocane și dălți cu dinți (ultimele două categorii întrebuințate la fasonat). Dacă piatra urma a fi utilizată în alt loc decît cel de exploatare, se transporta cu care, sănii cu tălpici și mai rar pe platforme cu roți tubulare-cilindrice. C. deschise de geto-daci coincideau de cele mai multe ori cu locul de utilizare a pietrei. Astfel pe înălțimi s-au ridicat așezări fortificate la Limbcova, Sighișoara sau cetăți cum sînt acelea de la → Piatra Neamț - Bîtca Doamnei,→ Polovragi, → Bănița, → Covasna, Craiova, Cugir,→ Miercurea Ciuc, → Jigodin I, III,→ Racoș,→ Racu, → Zetea. O categorie aparte o constituie c. situate la distanțe considerabile de locurile unde urma a fi întrebuințată piatra. Cele mai bine cunoscute sînt c. de calcar de la Măgura Călanului (jud. Hunedoara) (de unde s-a scos piatra necesară cetăților de la Căpîlna, Costești-Blidaru, Costești-Cetățuie, Grădiștea Muncelului-Dealul Grădiștii, Grădiștea Muncelului-Vîrful lui Hulpe, Luncani Piatra Roșie) și de la Uroiu-Deva (de unde provine andezitul cu augit, întrebuințat mai ales la ridicarea monumentelor religioase din zona capitalei dacilor). În aceste c. piatra se extrăgea și apoi se fasona pe loc, după care era transportată la destinație; acolo se făceau doar mici retușuri și ajustări. În cnaul pietrei fasonate, volumul de muncă era imens pentru că materialul litic inutilizabil, provenit din decopertări, marginei și crioplri, ajungea în mod obișnuit la 50% și chiar mai mult. Un calcul estimativ minim conduce spre concluzia potrivit căreia numai pentru zidurile cetăților de la Costești (Blidaru și Cetățuie), Grădiștea Muncelului-Dealul Grădiștii (inclusiv zidurile de terasă) și Luncani-Piatra Roșie a fost nevoie de cca 25 000 mc piatră fasonată. Tot în c., probabil în Munții Gurghiului, s-a extras tuful de andezit piroxenic din care s-au confecționat rîșnițele rotative dacice (I.G.). *Coloniștii greci* au folosit sursele de piatră (calcar cenomanian, turonian și jurasic, șist etc.) existente în imediata apropiere a cetăților lor. Lîngă Histria se exploata încă din epoca clasică o c. de calcar cenomanian identificată în Peninsula Sinoe, în apropierea Grindului Lupilor, de unde provenea materialul din care au fost construite unele monumente din Zona sacră. Pentru alte construcții din același complex s-a folosit calcarul turonian din bazinul Babadag-Baia-Mihai Viteazu. În ceea ce privește marmura, aceasta se importa din lumea gr., dar originea ei exactă nu este încă stabilită. În epoca romană știrile despre exploatarea pietrei, atît în Dobrogea, cît și în Dacia, sînt mai bogate. C. *(lapidicinae)* de marmură erau proprietate imperială și erau administrate de cîte un → *procurator*. Alte cariere sau numai porțiuni de cariere erau date în arendă. Monumentul triumfal de la → Adamclisi a fost înălțat cu piatră provenită de la Deleni. Alte c. existau la Cernavodă, în zona Măcinului, la Slava Rusă, Zebil etc. Alături de acestea, existatau exploatări mai mici, care satisfăceau nevoile locale de piatră (de exemplu, la Histria se folosesc acum, pe lîngă sursele tradiționale, calcarele din formațiunea „de Gura Dobrogei", calcarul jurasic din zona Ovidiu-Palazu Mare etc.). *În Dacia* asemenea c. au fost identificate la: Bucova (jud. Caraș-Severin) pentru marmură; Călan (Aquae)unde s-a găsit, între altele, un bloc cu numele cioplitorului (Drogenes lapidarius-*CIL*, III, 7895) la Sîntămăria-Orlea, Strei-Săcel, Strei-Sîngeorgiu (jud. Hunedoara), pentru calcar; c. de andezit-augit „tip Uroiu" de lîngă Deva (Pietroasa, Bejan), care aprovizionau Sarmizegetusa și Micia; c. de calcare eocene din zona Clujului; de calcare tortoniene (în facies de Leitha) din regiunea Turda-Alba Iulia (Cheile Turzii, Poden, Ighiu), care aprovizionau Apulum și Potaissa. În E Daciei sînt cunoscute c. de la Ianești și Sînpaul, iar în Banat cele de la Petnic (calcare tortoniene). De la Bahna provine, după cît se pare, piatra folosită la ridicarea podului și a castrului de la Drobeta. Pentru Oltenia, se admite însă și un aport de piatră din S Dunării (documentat în mod cert la Sucidava) (A.A.). Marea operă de refacere a unor fortărețe romane tîrzii și de înălțare a altora noi, după revenirea stăpînirii bizantine la frontiera Dunării de Jos, în timpul lui → Ioannes Tzimiskes (971), a dus în mod necesar la redeschiderea unor c. mai vechi, părăsite, și la crearea altora noi, în afară de faptul că fortărețele romane în ruină erau transformate în adevărate c. pentru refolosirea materialului bun de construcții. Cercetările de teren au dus la identificarea unor c. din sec. 9-11, pe malul drept al Dunării, în apropierea punctului Dervent, și pe malurile lacurilor Bugeac și Oltina (jud. Constanța), pentru construirea marii cetăți bizantine din insula → Păcuiu lui Soare. C. din aceeași perioadă, folosite pentru construirea zidului din pe coama valului de piatră și a castrelor adiacente acestuia, se află din loc în loc, de-a lungul întregii văi Carasu, începînd de la Cernavodă

www.mnir.ro

pînă la → Murfatlar (Basarabi) (jud. Constanţa), unde, în dealul Tibişirul de la S de sat, a fost cercetată prin săpături arheologice o marc c. de cretă. Existenţa altor c. este de presupus în dealurile din vecinătatea mai mare sau mai mică a cetăţilor bizantine (sec. 10-12) de la → Capidava, → Carsium, → Troesmis, → Arrubium, → Dinogetia, → Noviodunum,→ Aegyssus şi → Nufăru. Pentru zidul de pe coama valului de piatră şi castrele lui s-au refolosit blocuri de piatră (uncle cu inscripţii) şi fragmente arhitectonice romane de la → Tomis, pe o distanţă de 15-20 km V de fosta capitală a provinciei → Scythia Minor. Rămîne de verificat ipoteza dacă pentru înălţarea aceluiaşi mare obiectiv militar n-au fost refolosite, către mijlocul lui , şi blocuri din paramentul zidului de incintă al cetăţii → Tropaeum Traiani, dispărut aproape în întregime în decursul timpului, sau alte piese arhitectonice şi sculpturale de la aceeaşi marc cetate romană sau de la altele din zona respectivă (I.B.).

G. Téglás, în *AÉ*, 9, 1889, 390-395; C. Daicoviciu, Al. Ferenczi, *Aşezările dacice din Munţii Orăştiei*, 1951, 95; C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie*, 1954, 36; J. Marquardt, *Rom. Staatsverwaltung*², Leipzig, 1884, II, 252 sqq. 261 sqq.; Ch. Dubois, *Étude sur l'administration et l'exploitation des carrières dans le monde romain*, Paris, 1910; M. Macrea, *Viaţa*, 307-309; A. Rădulescu, în *Pontica*, 5, 1972, 177-200; V. Wollmann, în *Sargetia*, 10, 1973, 105-130; A. Muraru, Al. Avram, în *Pontica*, 16, 1983, 189-216; E. Comşa, în *Materiale*, 4, 1957, 332, fig. 5; P. Diaconu şi Em. Zah, în *Dacia, N.S.*, 15, 1971, 289-306; I. Barnea, în *DID* III, 180, şi urm. (îndeosebi fig. 41-43); P. Diaconu, în *Pontica*, 13, 1980, 185-195.

I.G.; A.A. şi I.B.

Carinus (Marcus Aurelius Carinus), împărat roman (iul. 283 d.Hr. -iul. ? 285 d.Hr.), ultimul dintre împăraţii illirieni. Asociat la tron din mart. 283 d.Hr., a domnit după moartea lui Carus împreună cu fratele său Numerianus pînă la asasinarea acestuia şi apoi singur. L-a învins pe Diocleţian, proclamat împărat încă din 284 d.Hr., într-o bătălie pe Morava, ca apoi să fie ucis de proprii săi ostaşi.

G.P.B.

Fig. 79. Carinus.

carpi, populaţie de origine traco-dacică, care a locuit terit. Daciei de la E de Munţii Carpaţi, cunoscînd maximum de dezvoltare în sec. 2-3 d.Hr. Anterior acestei perioade au făcut parte din regatele lui Burebista şi Decebal şi abia după dispariţia acestor iluştri conducători şi transformarea unei părţi din Dacia în provincie romană, au început să se afirme pe plan politic şi militar. La început (în prima jumătate a sec. 4 î.Hr.) c. apar în izvoarele scrise (Ephoros, *Fragm.*, 158/78; Ps. Scym., 842-844) sub numele de *carpizi* (Καρπίδαι) iar mai tîrziu, la Ptol., sub cel de *carpiani* (III, 5, 10) şi *harpi* (III, 10, 7). În acelaşi paragraf geograful ante. aminteşte şi de oraşul Harpis (Ἅρπις πόλις), care în funcţie de coordonatele date de el (56° long. şi 47°15' lat.) se afla între → Piroboridava (54° long. şi 47° lat.) şi polisul → Tyras (50° long. şi 47°40' lat.), mai apropiat de ultimul. Abia în sec. 3-4 sînt menţionaţi în izvoarele scrise sub numele de c. la: Dexip (*SHA*, XIX, 16, 3), Eusebius (VIII, 17, 3), Aurelius Victor (*De Caesaribus*, 39, 43), Lactantius (*De mortibus persecutorum*, IV, 3), Eutropius (IX, 25, 2), Amm. Marcell. (XXVII, 5, 5; XXVIII, 1, 5), Orosius (VII, 25, 11), Zosimos (I, 20; I, 27; I, 31; IV, 34), Iord. (*Romana*, 299; id., *Getica*, 91), Petrus Patricius (*Fragm.*, 8), Euagrios Sholasticul (*Ist. eclesiastică*, V, 24), Geogr. Rav. (*Cosmographia*, 1, 12, 11) şi în *Laterculus Veronensis*, XIII, 33. În inscripţii: *CIL*, III, 1 054, 4 506, 12 455, 14 416; *CIL*, III, Suppl. 7 586; *CIL*, VI, 1-112; *CIL*, VIII, 8412; *CIL*, XII, 5 548, 5 561; *Klio*, 46, 1965, 367-370; *BIDR*, 62, Milano, 1959, 247- 266; *Atheneaeum, N.S.*, 38, Pavia, 1-2, 3-25. În ceea ce priveşte etnicul, majoritatea cercetătorilor au presupus originea traco-dacică a c. pornind de la interpretarea forţată a unor izvoare literare. Astfel denumirea de Καρποδάκαι *(carpodaci)* întîlnită la Zosimos (IV, 34), a fost tradusă prin „carpii de origine dacică". În realitate, originea traco-dacică a c. nu poate fi demonstrată pe baza ştirilor literare şi epigrafice, în schimb, ea poate fi dovedită cu prisosinţă pe calc arheologică. Izolat şi fără ecou în literatura de specialitate s-a susţinut şi originea slavă şi sarmatică a c. Cercetările arheologice din ultimile trei decenii demonstrează că populaţia carpică a locuit intens terit. estic al Daciei, pînă la Nistru. Urmele lor au fost identificate în peste 400 de puncte, cele mai multe dintre ele concentrîndu-se în zona subcarpatică şi centrală a Moldovei, acolo unde au fost îngropate (tot de ei în vremuri de restriştе) şi cele mai multe tezaure monetare romane. Apariţia unor vestigii carpice în bazinul Ciucului (necropola de la Sîntimbru) arată că populaţia c. a locuit pe ambele versante ale Carpaţilor Răsăriteni. De la c. au luat numele şi Munţii Carpaţi. Descoperirile arheologice şi unele izvoare scrise sprijină autohtonia c. în spaţiul estic al Daciei şi infirmă acele ipoteze conform cărora ei au venit fie din N, fie din E. În *calipizii* (Καλλιπίδαι) amintiţi de Herodot (IV, 17), Strab. (XII, 3, 21) şi Pomp. Mela (III, 1, 7) şi consideraţi de părintele istoriei ca scito-greci şi care în funcţie de datele furnizate de ei pot fi localizaţi între Borysthenes (Nipru) şi Hypanis (Bug), eventual şi ceva mai la V, noi vedem o populaţie de origine traco-dacică, înrudită cu c. care au convieţuit pe aceste meleaguri cu sciţii, populaţie care în vremea lui Herodot (sec. 5 î.Hr.) stăpînea cu autoritate aceste regiuni. Înrudiţi cu c. prin nume şi origine comună tracică erau şi *carpilii* (Καρπίλοι), care

www.mnir.ro

locuiau la S de Dunăre în Rhodope oriental şi pe cursul interior al rîului Hebrus (Maritza). Identificarea culturii materiale a c. este una dintre cele mai remarcabile realizări ale arheol. româneşti din ultimele trei decenii. Dezvoltată organic din orizontul cultural anterior, cultura carpică este dacică în esenţa ei şi poate fi considerată ca o formă evoluată a La Tène-ului geto-dacic, căruia i s-au adăugat influenţele romane şi în mai mică măsură cele sarmatice. Ca şi ceilalţi daci din La Tène şi epoca romană c. locuiau în bordeie şi case construite la suprafaţa solului; cele mai multe locuinţe (32) s-au identificat la Poiana, com. Dulceşti (jud. Neamţ). Proviziile şi le păstrau în gropi (special amenajate), pentru a fi ferite de ger iarna şi a nu fi

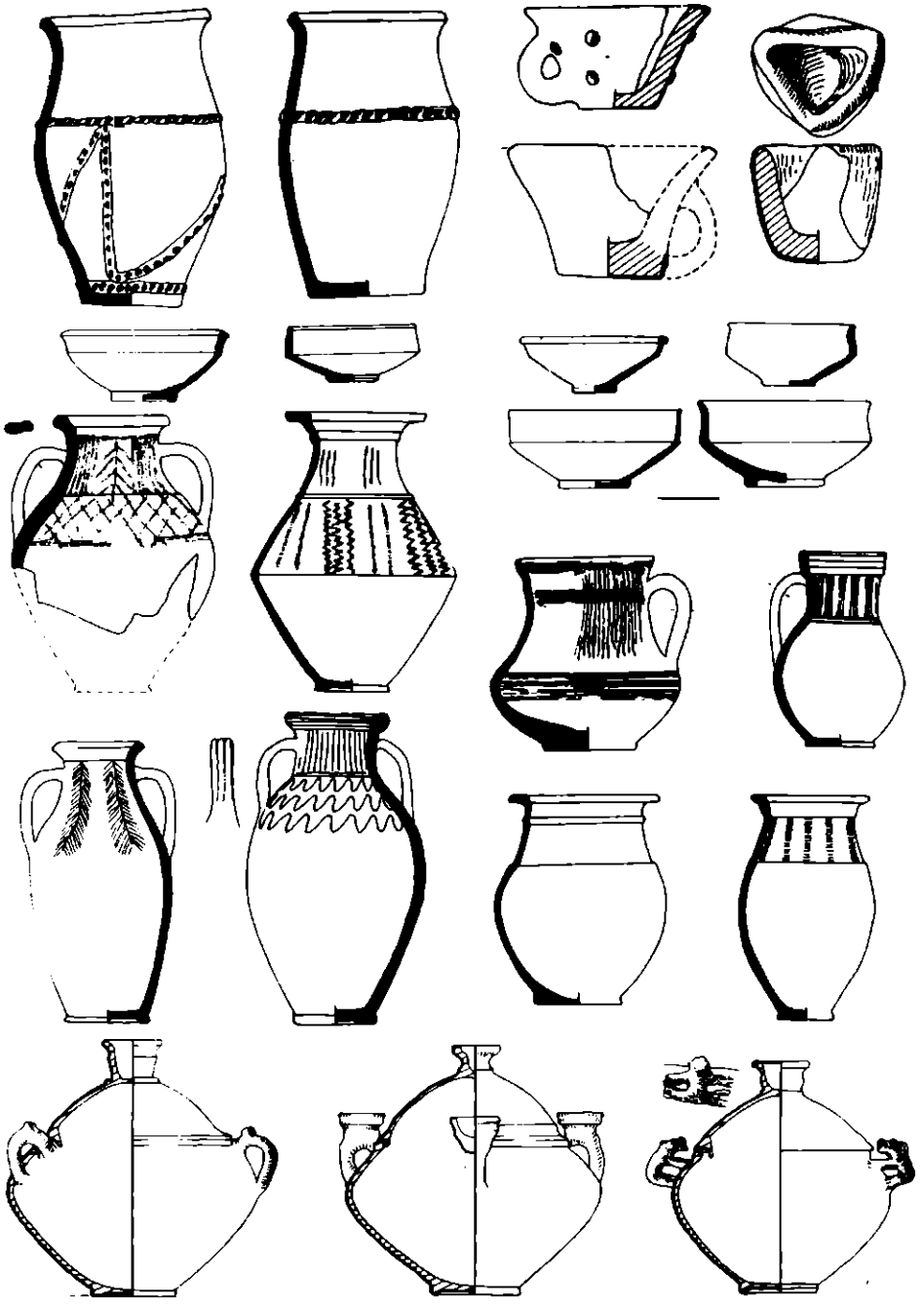

Fig. 80. Ceramică carpică (sec. 2-3 d.Hr.).

www.mnir.ro

observate de dușmanii care-i atacau. În unele așezări, în special la Poiana-Dulcești, „pe Varniță" s-au descoperit și gropi de cult, unele dintre ele putînd fi legate de cultul soarelui. Interesante sînt și sacrificiile de animale (cîini și iepuri) îngropate în centrul așezării după un anumit ritual. În așezări s-au mai descoperit vetre de foc menajere și de cult (la c. ca și la geto-daci în general exista și cultul vetrei și al focului), cuptoare de copt pîine etc. În apropierea așezărilor se aflau necropole. Se cunosc cca 50 și în cadrul lor au fost descoperite peste 1 500 de morminte. În mod obișnuit c. își incinerau morții, resturile de la incinerare fiind depuse în urne cu capac (mai rar fără capac) sau direct în groapă. În cîteva cimitire (Poienești, Moldoveni-Gabera, Săbăoani, Văleni-Botești) alături de morminte de incinerație au apărut (în număr mic) și înhumați, în special copii sub șapte ani, fapt ce denotă că din anumite motive unii locuitori își incinerau copiii, iar alții și-i înhumau. Mormintele de incinerație, în special cele cu urne și capac, au adesea inventar bogat, constînd din obiecte de podoabă și toaletă, accesorii pentru veșminte, ustensile casnice etc. De o frumusețe rară și unice în felul lor sînt podoabele de argint (cercei, perle în formă de butoiaș și pandantivi-coșuleț) lucrate în tehnica filigranului, chiar în mediul carpic. Cercetările arheologice efectuate în așezări și necropole demonstrează limpede caracterul dacic al culturii carpice, făcînd astfel dovada indiscutabilă a apartenenței c. la neamul daco-geților. În același timp, materialele descoperite relevă și strînse legături cu lumea romană și cea sarmato-pontică. Ocupațiile principale erau agricultura (atestată prin brăzdare și cuțite de plug, secere și coase, toate lucrate din fier, rîșnițe, boabe de grîu și tulpini de cînepă) și păstoritul (atestat prin oase de animale). Dintre meșteșuguri au fost documentate: metalurgia fierului, prelucrarea lemnului și olăritul, iar ca îndeletniciri casnice: torsul, împletitul, țesutul și creșterea păsărilor de curte. La Poiana-Dulcești (jud. Neamț) au fost descoperite urmele unor ateliere de fierărie și de prelucrarea lemnului, iar la Butnărești (jud. Neamț), un atelier de olărie. De altfel în cadrul acestei ultime așezări a existat un întreg cartier de olari (a-au identificat urmele a șase cuptoare de ars vase, iar altele au fost distruse de muncile agricole). Ceramica a fost lucrată în proporție de 90% de olarii autohtoni, iar cca 10% reprezintă importurile din lumea romană. La Vetrișoaia (jud. Vaslui), Holboca (jud. Iași) și Pîngărați (jud. Neamț), s-au descoperit mici depozite de amfore romane. O amforă găsită la Schela (jud. Galați), a păstrat pe 1/2 din conținut, ulei de măsline transformat în pastă. Un mare depozit de amfore romane s-a descoperit lîngă Galați. Din Imp. Roman au ajuns în mediul carpic și o serie de podoabe (mărgele, pandantive etc.), obiecte de uz casnic (chei), accesorii pentru veșminte (fibule, catarame) etc. Destul de numeroase sînt monedele și tezaurele monetare romane al căror număr este de cca 100, cel mai mare fiind descoperit la Măgura-Bacău, compus din 2 830 piese de argint. Această prezență masivă de tezaure monetare într-un teritoriu relativ mic reflectă o bază economică puternică la c. și, în același timp, intense relații comerciale cu Imp. Roman. Dar unele dintre tezaure pot proveni și din stipendii primite de c. de la romani. Indicii în acest sens pot fi găsite la Petrus Patricius (*Fragm.* 8). Tot cu subsidii a ajuns în mediul carpic și tezaurul compus din 7 vase de argint (s-au recuperat 6, în greutate de 1207,20 g) descoperit întîmplător la Muncelu de Sus (com. Mogoșești-Siret, jud. Iași) și care se datează în limitele sec. 2. La Muncelu de Sus, în același punct, unde s-a identificat și o așezare carpică, s-au descoperit și trei tezaure de monede de argint romane, provenite probabil tot din stipendii. În cadrul acestei importante așezări trăia unul dintre fruntașii vieții politice și militare carpice, ca și la Săbăoani (jud. Neamț), unde s-a găsit o garnitură de harnașament de paradă, compusă din piese de bronz placate cu foițe de argint. Tot unui fruntaș al aristocrației carpice a aparținut și capul de elefant lucrat din os, provenind de la un sceptru, descoperit la Poiana-Dulcești (așezarea de pe Silițe). La Pădureni (jud. Vrancea) în cadrul necropolei s-a descoperit un mormînt de incinerație cu urnă (M. 34) în care s-au găsit: fragmente dintr-o țesătură cu fire din aur, o „pudrieră" din tablă subțire de bronz, ce conținea pudră de culoare roz (foarte fină), 7 podoabe de argint lucrate în tehnica filigranului (cercei și perle), 2 pandantivi-amuletă din bronz, o cheie mică de bronz de la o casetă, o copcă de bronz de la o centură, un „pandantiv" de bronz asemănător unui pion de șah, o oglindă cu tamga, un cercel și un inel de bronz, un ac de la o fibulă de bronz, distrusă de foc, mărgele de coral (mărgean), sticlă și calcedoniu și un fragment de tablă de bronz ce provine de la un obiect nedeterminabil, deci un adevărat mormînt „princiar", ce a aparținut unei aristocrate. De altfel, observațiile făcute în așezări și necropole pledează pentru existența unei stratificări sociale în sînul societății carpice. Pe baza datelor furnizate de cimitirul de la Pădureni (jud. Vrancea), se constată că populația foarte înstărită reprezintă 3,89% (probabil conducătorii comunității), populația înstărită 20,78%, oamenii cu posibilități de trai modeste reprezentau 27,28%, iar cei săraci 48,05%, aproape jumătate din numărul total al locuitorilor. Forma de organizare era obștea teritorială, care luase locul celei gentilice, bazată pe legături de sînge. În prima jumătate a sec. 3 c. pătrund și în Muntenia. Descoperirile arheologice făcute la Zorești-Valea Teancului, Gura Nișcovului, Izvoru Dulce, Bălteni etc., arată că N-E Munteniei făcea parte în sec. 3 din aria culturii carpice și aici, în zona Sarînga-Pietroasele trebuie localizat *Castellum Carporum* de care vorbește inscripția (stela funerară) de la Intercisa (Dunapentele) și cetatea (φρούριον) menționată de Zosimos (I, 20). Dispunînd de o bază economică solidă și o forță militară puternică, c. au atacat în repetate rînduri Imp. Roman, fie singuri, fie în alianță cu sarmații și goții. După înfrîngerile suferite de costoboci în

www.mnir.ro

anii 170-174 d.Hr. c. nu erau numai cei mai puternici dintre dacii liberi, ci şi unii dintre cei mai periculoşi duşmani ai Imp. Roman la Dunărea de Jos (Iord., *Getica*, XVI, 91). Pînă la mijlocul sec. 3 conducerea coaliţiei antiromane la Dunărea de Jos au avut-o c., iar după această dată conducerea au luat-o goţii, noii stăpîni ai stepelor nord-pontice. Ştirile literare şi epigrafice nu vorbesc de incursiuni ale c. în Imp. în sec. 2, deşi probabil că ele au avut loc, în schimb, aceleaşi izvoare informează despre numeroasele conflicte petrecute în sec. 3 şi la începutul sec. 4 în: 214, 238, 245-247, 272, 295-297, 302-303, 306-311 şi 315-318; ultima incursiune se consemnează în 381 (Zosimos; IV, 34). În urma acestor lupte unii împăraţi au primit titlul onorific de *Carpicus Maximus*: Filip Arabul şi fiul său (Philippus Iunior, devenit *Augustus* în urma luptelor din 245-247), Aurelian, Diocleţian, Maximian, Constantius Chlorus, Galerius şi Constantin cel Mare. Izvoarele consemnează că Constantius Chlorus şi Maximian au fost onoraţi de cinci ori cu titlul de *Carpicus Maximus* (Diplomele militare de la Avellino şi Grosetto-Italia), iar Galerius de şase ori (Euseb. VIII, 17, 3). În total au fost atribuite de Senat 21 titluri de *Carpicus Maximus* (cel mai mare învingător al carpilor). În urma luptelor care au avut loc la sfîrşitul sec. 3 şi începutul sec. 4, c. luaţi prizonieri au fost colonizaţi în Imp. Roman, cel mai mulţi dintre ei fiind aşezaţi, la graniţă, de-a lungul posturilor de pază – *quorum copiosissimam captivam multitudinem per Romanorum finium dispersere praesidia*, aşa cum specifică Orosius (VII, 25, 11), lucru consemnat anterior şi de Eutropius: *...captivorum copias in Romanis finibus locaverunt* (IX, 25, 2). Prizonierii c. au fost aşezaţi în Scythia Minor, de-a lungul limes-ului dunărean, aşa cum arată descoperirile arheologice făcute la Dinogetia, Niculiţel-Drumul Bălţii („Valea lui Iancu"), Runcu-Hîrşova etc. Unii dintre c. au putut fi colonizaţi aici şi de Aurelian după luptele din 272 ce au avut loc între Carsium şi Sucidava (Cf. Aurelius Victor, *De Caesaribus*, 39, 43). În timpul lui Diocleţian se pare că ei au fost colonizaţi şi în Pannonia, aşa cum reiese din istoria lui Amm. Marcell. (XXVIII, 1, 5). Deci în vremea lui Diocleţian este vorba de colonizarea în Imp. Roman a prizonierilor, aşa cum consemnează Eutropius şi Orosius şi nu de transferarea întregii populaţii carpice - *Carporum natio translata omnis in nostrum solum*, aşa cum spune Aurelius Victor (*De Caesaribus*, 39, 43). Aserţiunile lui Aurelius Victor sînt infirmate categoric şi de cercetările arheologice, care arată clar că populaţia c. a rămas în număr mare pe terit. Moldovei, trăind alături de noii veniţi (goţii). Aceştia erau în inferioritate numerică, dar i-au dominat politic şi militar pe c. în perioada 332-376, la început în calitatea lor de foederati ai Imp. Roman. După 376, scăpaţi de sub dominaţia goţilor datorită pătrunderii hunilor spre V, c. antrenaţi de huni şi împreună cu sciriі atacă din nou Imp. dar sînt respinşi de împăratul Theodosius I, în 381. Este ultima menţiune a c. în izvoarele literare (Zosimos IV, 34). Istoricul antic. foloseşte denumirea de carpodaci (Καρποδάκαι) pentru a arăta că cei care au fost respinşi de împăratul Theodosius I la N de Dunăre au fost c. din Dacia, corectînd astfel aserţiunile lui Aureiius Victor. Săpăturile efectuate în ultimul timp la Stolniceni - Rîmnicu Vîlcea (unde este localizată Buridava romană) şi cele de la Şopteriu (jud. Bistriţa-Năsăud), unde s-a descoperit o necropolă carpică, arată că după retragerea stăpînirii romane din Dacia, unele grupuri de c. pătrund pe terit. fostei provincii, dar aşa cum am subliniat, cei mai mulţi dintre c. rămîn pe terit. de baştină. Descoperirile arheologice arată că în sec. 4-6 c. au devenit daco-romani, însuşindu-şi lb. lat.

Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Bucureşti, 1973; id., *Archaeology and History of the Carpi*, 1-2 Oxford, 1976; id., în *Quaderni Catanesi*, 4, 1982, 7, 32-61;

G.B.

carpiani (gr. Καρπιάνοι), variantă a denumirii de → carpi pe care Ptol. (III, 5, 10), la mijlocul sec. 2 îi situează între → peucini şi → basta. ∴ În funcţie de datele furnizate de geograful antic. şi descoperirile arheologice, c., respectiv carpii, pot fi localizaţi pe terit. Moldovei dintre Munţii Carpaţi şi Nistru.

Gh. Bichir, *Cultura carpică*, 1973; id., în *Rev. ist.*, 33, 1980, 3, 451; id., în *Quaderni catanesi*, 4, 7, 1982, 35.

G.B.

carpizi (gr. Καρπίδαι), carpi ce pot fi localizaţi în S Basarabiei (Bugeac). Menţionaţi de Ephoros (*Fragm.* 158/78) şi Ps.-Scym. (842-844).

W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, 1, 108; V. Pârvan, *Getica*, 225; Gh. Bichir, în *Rev. ist.*, 33, 1980, 3, 451; id., în *Quaderni Catanesi*, 4, 1982, 7, 35.

G.B.

carpodaci (gr. Καρποδάκαι), populaţie dacică la E de Munţii Carpaţi, menţionaţi de Zosimos (IV, 34, 6). De la istoricul amintit aflăm că împăratul Theodosius I a reuşit să-i învingă (381) şi să-i silească să treacă la N de Istru, unde se găseau meleagurile lor. Denumirea de c., care nu mai apare în alte izvoare antic., ar indica după unii istorici o populaţie de daci amestecaţi cu carpi, sau carpi de origine dacică; după alţii, daci în ţara carpilor. În realitate, c. trebuie identificaţi cu populaţia carpică, de la E de Munţii Carpaţi, organizată în sec. 2-3 într-o importantă uniune de triburi. Denumirea de c. se referă la populaţia carpică rămasă pe loc, după ce o parte a acesteia a fost transferată în Imp., la sfîrşitul sec. 3 şi începutul sec. 4.

W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, I, Viena, 108; U. Kahrstedt, în *PZ*, 4, 1912, 86-87; V. Pârvan, *Getica*, 242; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, 1973, 155-156.

C.P.

carrago (lat.; „baricadă din care"), sistem de luptă folosit de unele populaţii migratoare (sciţi, goţi). C. consta în aşezarea carelor într-o anumită

www.mnir.ro

rînduială (de obicei în cerc), pentru apărare şi atac. Amm. Marcell. (XXXI, 7, 7 şi 12, 11) menţionează un c. format de goţi în luptele cu romanii pe terit. Dobrogei de azi, la cca 377.

RE, III, 1899, 1611 (v. Domaszewski); J. Straub, *Studien zur Historia Augusta*, Bern, 1952, 19-39; *DID* II, 400; *IIR*, II, 145, 157.

I.B.

Carsidava (gr. Καρσίδαυα), cetate dacică, situată, potrivit coordonatelor lui Ptol. (III, 8. 4) în N-E Daciei, fără să fi fost identificată. V. Pârvan presupunea că ea se găsea undeva în ţinutul costobocilor, respingînd părerea că ar fi identică cu Cersie menţionată în Tab. Peut. şi Geogr. Rav. şi situată în N-V Daciei. Acelaşi învăţat presupune că ar fi vorba despre capitala tribului carsilor.

V. Pârvan, *Getica*, 257-258; A. Vulpe, în *DIVR*, 137.

I.H.C.

Carsium (Hîrşova, jud. Constanţa). Pe malul drept al Dunării, la S-E de oraş, aşezare neolitică de tip *tell* (cel mai înalt *tell* cunoscut pe terit. României: 11,20 m), cu urme de locuire aparţinînd culturilor → Hamangia, → Boian şi → Gumelniţa. Aşezarea gumelniţeană s-a sfîrşit odată cu apariţia în această regiune a triburilor purtătoare ale culturii → Cernavoda I. Datorită poziţiei sale dominante la cel mai important vad de trecere a Dunării din Dobrogea înspre cîmpia Munteniei, la gura Ialomiţei, aşezarea de la C. a fost locuită în tot cursul istoriei. Pe la mijlocul mileniului I î.Hr., pe pîntecul stîncos din malul Dunării a fost construită o cetate getică, ai cărei locuitori întreţineau legături cu negustorii gr. din coloniile vest-pontice. În 103, din ordinul împăratului Traian şi sub supravegherea guvernatorului Moesiei Inferior, Q. Fabius Postuminus, *ala II Hispanorum Aravacorum* a construit un castru roman, care va purta numele C., după unii tracic, după alţii celtic. Pe locul vechiului castru, → Constantin cel Mare a zidit o cetate, distrusă de huni în 434 şi refăcută în sec. 6, sub → Iustinian. Sub numele de C. şi diferite variante ale acestuia este menţionată de Ptol., *Geogr.* III, 10, 5 (Καρσουμ); *Tab. Peut.* VIII, 3 (Carsio); *Itin. Ant.* 224 (Carso); Hierocl., Synecd., 637, 11 (Καρσος); Procop., *De aed.* IV, 11 (Καρσῶ); Geogr. Rav. 179, 2; 186, 14 (Carsion); Const. Porphyr., *De thematibus*, 47, 15 (Κάρπος). Epigrafic, numele c. este atestat de o inscripţie din 272 de la Durostorum (*CIL*, III, 12-456). O cărămidă cu ştampilă arată prezenţa la C. a unui detaşament al *leg. I Italica*, iar *Not. Dign.* (*Or.*, 39, 22) face menţiunea: *milites Scythici Carso*. Fragmente de piese arhitectonice descoperite întîmplător indică prezenţa unor mari edificii din sec. 2-3, iar mai mulţi stîlpi miliari găsiţi la C. şi în apropiere confirmă importanţa acestui centru în reţeaua rutieră a provinciei. Ultimele săpături arheologice au dus la identificarea a trei faze de construcţii la C. Prima aparţine începutului sec. 2, a doua sfîrşitului sec. 3 - începutul sec. 4, iar a treia este atribuită sfîrşitului sec. 10, cînd Imp. Bizantin, sub conducerea lui Ioannes Tzimiskes, a revenit la frontiera de altă dată a Imp. Roman (971). O mare cantitate de ceramică şi alte materiale arheologice sînt atribuite sec. 10-12.

V. Pârvan, în *ARMSI*, 35, 1913, 478-491; Doina Galbenu, în *SCIV*, 13, 1962, 2, 285-306; *DID* II, passim; Em. Condurachi, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, Graz, 1967, 170; *TIR*, L 35, s.v.; A. Aricescu, în *Pontica*, 4, 1971, 351-370; *ISM*, V, 119-136.

I.B.

Carus (**Marcus Aurelius Carus**), împărat roman (sept., 282-283 d.Hr.), de origine dalmată. Proclamat de trupe, a domnit după ce → Probus a fost asasinat la → Sirmium. Şi-a proclamat fiii, → Carinus şi → Numerianus *caesari*, primul din oct., celălalt în dec., şi a încredinţat celui dintîi apărarea Occidentului. A dus cu succes lupte cu → quazii, la Dunăre şi apoi a pornit în Orient, unde, după unele victorii împotriva perşilor şi ocuparea Mesopotamiei, a murit trăznit pe malul Tigrului. Documentele epigrafice lipsesc în vremea acestei domnii ca şi din cea a fiilor săi, doar circulaţia monetară continuă în → Moesia Inferior şi în capetele de pod nord-dunărene ale → Daciei Ripensis. Un *aureus* de la C. a fost descoperit la Caraşova (jud. Caraş-Severin) şi, încă mai important, un depozit monetar postaurelian, aflat la → Cluj-Napoca în ruinele unei clădiri din Piaţa Muzeului, se încheia cu un antoninian emis pentru → Carinus Caesar.

C. Moisil, în *BSNR*, 15, 1918, 31, nr. 84; N. Vlassa, în *SCIV*, 15, 1964, 1, 139-141.

G.P.B.

Fig. 81. Carus.

Carthagina (**Carthago**), colonie feniciană (punică) întemeiată, după tradiţie, la sfîrşitul sec. 9 î.Hr., pe coasta de N a Africii, în apropiere de actualul Tunis. Oraş foarte bogat datorită comerţului maritim intens pe care-l practica în întreaga Mare Mediterană, C. a ajuns din sec. 3 î.Hr. în conflict cu Roma şi, la sfîrşitul celui de-al treilea război punic (148-146 î.Hr.), a fost cucerită şi distrusă, iar terit. său transformat în provincia Africa. A fost reconstruită sub Augustus şi a atins apogeul înfloririi în sec. 3. În jurul anului 200 î.Hr. la Histria a fost onorat prin → decret public un negustor originar din C., care vînduse cetăţii cereale cu preţ redus, într-un moment de criză locală de grîne. Nu se ştie dacă acele cereale proveneau din Africa sau de pe o piaţă mai apropiată. În Moesia Inferior şi în Dacia romană sînt atestaţi militari originari din C., ca la Troesmis, şi divinităţile de origine punică Bel

www.mnir.ro

Hammon şi, mai ales, Caelestis Virgo (Tanit), căreia i s-a construit un templu în timpul Severilor la Ulpia Traiana şi i s-au dedicat altare în aceeaşi localitate şi în special la Apulum.

ISM, I, 20; *ISM*, V, nr. 176; *CIL*, III, nr. 992; 993; *IDR*, III/2, nr. 17; 192; S. Sanie, *CODR*, 116; 188-191; 196-198; 211.

A.Ş.

Casapchioi v. Quintionis, vicus

casă v. locuinţă

caseton (ital.) (în arhit. greco-romană), element arhitectonic rezultat din trecerea de la construcţia plafoanelor din grinzi de lemn intersectate perpendicular la aceea cu plăci de piatră prefabricate, decorate cu grinzi false. Astfel este denumită c. caseta de la intersecţia a patru asemenea grinzi, devenită împreună cu ele element decorativ, cu un motiv floral sau figurat în centru. Astfel de fragmente de tavan *(soffitto a cassettoni)* sînt cunoscute la → Tropaeum Traiani (unul din cele mai izbitoare), → Tomis, → Apulum etc.

A.B.

Casian, sat în com. Tîrguşor (jud. Constanţa), pe terit. căruia au fost găsite două inscripţii rupestre (sec. 2-3 d.Hr.) a căror interpretare nu este încă unanim acceptată. V. Pârvan înclina fie pentru explicaţia unui sanctuar al lui Zeus Casios, ipoteză reluată de R. Vulpe, fie pentru aceea a unui *vicus*, cum aveau să creadă mai tîrziu D.M. Pippidi şi N. Gostar. Acesta din urmă mai vedea posibilă existenţa alături de *vicus Casianum* şi a unui *vicus Speluha*.

ISM, I, 369-370 (cu bibliografie).

A.S.

Casicea, sat în com. Comana (jud. Constanţa), pe terit. căruia a fost descoperit (1953), un tezaur de denari romani, din care se cunosc şase emisiuni republicane din perioada 104-32/31 î.Hr. şi şapte de la Augustus la Vespasian (cel mai recent din 67-70 d.Hr.).

Gh. Papuc, în *Pontica*, 7, 1974, 213-217.

E.N.

Casimcea, com. în jud. Tulcea, unde la poala unui deal s-a descoperit (în 1938) un mormînt de înhumaţie (dar nu într-un tumul), cu oasele scheletului înroşite de ocru şi cu inventar funerar bogat. Acesta era compus dintr-un sceptru de calcar în formă de cap de cal, 15 vîrfuri de lance triunghiulare, fin retuşate, 3 lame-cuţite şi 5 topoare parţial şlefuite, toate din silex. Sculptat mai realist decît piesele similare descoperite anterior la Sălcuţa (jud. Dolj) şi Fedeleşeni (jud. Iaşi), sceptrul reprezintă clar un cap de cal. Prezenţa acestor sceptre în România se datoreşte pătrunderii unor triburi dinspre E în Dobrogea şi la S de Dunăre, ca şi relaţiilor lor cu triburile culturilor autohtone în perioada eneolitică (Vl. D.). Tot aici a fost reperată o aşezare rurală din territorium-ul histrian cunoscută din epitaful unui veteran al alei ? *Dardanorum* (= ? *Ala I Vespasiana Dardanorum*, cu sediul la Arrubium) - probabil posesor al unui *ager viritim adsignatus* - precum şi datorită unei inscripţii funerare a unui membru al tribului histrian (?) Geleontes. După → Sarighiol (sau Sinoe) aceasta este a doua inscripţie menţionînd un trib histrian pe terit. acestui oraş. (A.S.).

D. Popescu, în *Dacia*, 7-8, 1937-1940, 85-91; Vl. Dumitrescu, *Hăbăşeşti*, 1954, 541-544; D. Berciu, în *SCIV*, 1954, 531-546; Vl. Dumitrescu, în *SCIV*, 19, 55, 925-936; id., în *Dacia, N.S.*, 1, 1972, 45-52; *ISM*, V, 131-132; Al. Suceveanu, *VEDR*, 46, 86.

Vl.D. şi A.S.

cassis v. coif

Cassius Avidius, Caius (sec. 2 d.Hr.), general roman în timpul lui → Marcus Aurelius, originar din Syria. Distins în special în războaiele cu parţii (162-166), în 170 a fost numit guvernator al provinciilor din Orient, iar în 175, în urma lansării zvonului despre moartea împăratului, s-a proclamat împărat. Acesta însă a fost nevoit să încheie pace cu → iazigii spre a merge în Orient, unde C.A.C. a fost asasinat de soldaţii săi după o domnie de trei luni, împăratul ordonînd înmormîntarea lui cu onoruri. La campaniile partice de sub comanda lui C.A.C. a participat şi *leg. V Macedonica* de la → Troesmis, condusă de → P. Martius Verus, transferată după aceea în Dacia.

DID II, 154-156; *ECR*, 169-170.

A.B.

Cassius Dio (Claudius Cassius Dio Cocceianus) (cca 154-235 d.Hr.), istoric roman originar din Niceea (Bithynia). Fiu al senatorului Cassius Apronianus; a parcurs treptele carierei senatoriale, ajungînd, după consulat (200), proconsul al Africii la cca 222; *legatus Augusti pro praetore* al Dalmaţiei, apoi al Pannoniei Superior, iar în 229 al doilea consulat, alături de împăratul Severus Alexander. La scurtă vreme, s-a retras din viaţa publică, la Niceea, unde şi-a scris opera de căpetenie (Ρωμαικη Ιστορια, *Istoria romană*), în 80 de cărţi în care prezintă istoria Romei de la începuturi pînă în vremea sa. Din această operă monumentală s-a păstrat numai o mică parte: unele fragmente s-au transmis *in excerpta*, iar altele sînt cunoscute din rezumatele istoricilor bizantini Xiphilinus (sec. 11) şi Zonaras (sec. 12); chiar şi astfel, el reprezintă principala sursă privitoare la războaiele dacice ale lui Traian.

PIR^2, C, ? 492; Gh. Ştefan, *Studiu introductiv* la Dio Cassius, *Istoria romană*, 12, 1973-1977; A. Piatkowski, în *Scriitori greci şi latini*, 1978, 43-45.

C.C.P.

Cassius Longinus, C. (sec. 1 î.Hr.), general şi om politic roman, unul dintre asasinii lui Caesar. A continuat să susţină, şi după formarea celui de al doilea triumvirat, cauza partidei senatoriale, împreună cu Brutus. După bătălia de la Philippi (42 î.Hr.) s-a sinucis. Între 44-42 î.Hr., împreună

www.mnir.ro

cu Brutus a întreținut strînse relații cu dinaști din Thracia (Sadalas, Rhascuporis).

Tit. Livius, *Per.*, 122; Appian, *Bell. Civ.*, IV, 75; Cass. Dion, XLVII, 25, 1-2; Eutrop., *Breviarium*, VII, 3; *IGB*, I², 43.

A.S.

Castellonovo, fortăreață menționată de Procop. (*De aed.*, IV, 11), situată probabil în S Dobrogei. Neidentificată încă.

V. Beševliev, *Kastellnamen*, 113.

I.B.

castellum (lat.), fortificație de proporții mici, alcătuită după un plan similar al castrului (→ *castra*) și care adăpostea o garnizoană mai restrînsă. În chip necesar trebuia să fie sediul unei unități auxiliare, uneori de cavalerie, sau a unui *numerus*. Denumirea se aplica și unei fortificații de scurtă durată, construită din dispoziția comandantului armatei pentru ocuparea în luptă a unui loc situat pe o înălțime, a unui punct dominant cu importanță strategică, pentru paza podurilor, vadurilor, locurilor de aprovizionare a trupelor, în general pentru a preîntîmpina atacurile prin surprindere ale inamicului și de a asigura circulația convoaielor militare pe arterele de comunicație. Cele destinate a fi de scurtă durată erau construite din pămînt și se numeau *castella temera munita* (ex. castelul de la Rucăr). Cele care serveau la apărarea unei frontiere, oraș sau pod fix, fiind permanente, erau construite din piatră și purtau numele de *castella murata*. În Dacia c. mai importante au fost → Caput Stenarum (Boița, jud. Sibiu), Tirești (jud. Vîlcea).

C.V.

Castellum Carporum, fortificație a → carpilor, locul unei bătălii dintre aceștia și romani (246-247 d.Hr.), la care a participat și Filip Arabul și a căzut în luptă Publius Aelius Proculinus (ostaș din garda personală a împăratului), așa cum reiese dintr-o inscripție (stelă funerară) descoperită la Intercisa. La lupta cu carpii de la C.C. se referă probabil și Zosimos (I, 20). Poate fi localizat în N-E Munteniei, în zona Pietroasele-Șarînga (jud. Buzău).

S. Soproni, în *Klio*, 46, 1965, 367-370; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, 1973, 182-183; id., *Geto-dacii*, 104.

G.B.

Castelu, com. în jud. Constanța, pe terit. căreia au fost descoperite, în diverse puncte, vestigii din mai multe epoci istorice. Astfel pe dealul Cainar aflat pe partea stîngă a văii Carasu (în prezent Canalul Dunărea-Marea Neagră) au fost descoperite două așezări paleolitice, una atribuită musterianului tipic și alta gravetianului final (epigraveanului) (A.P.). Un cazan de bronz de tip scitic (diam. 61,5 cm; înălț. 64,5 cm) cu două toarte modelate în forma unor țapi stilizați, cu un decor de linii în relief pe corp a fost descoperit în mod întîmplător. Descoperirea datează din sec. 5 î.Hr. (A.V.). Dintr-o perioadă mai tîrzie datează urmele unei așezări civile romane cu morminte (fără datare precisă) și un cimitir (sec. 9-10) cu 176 morminte de incinerație, majoritatea în oale-borcan. Restul de groapă era încadrată de pietre și cărămizi romane refolosite (*TIR*, L, 35, s.v.) (I.B.).

A. Aricescu, în *SCIV*, 16, 1965, 3, 565; A. Rădulescu, N. Harțuchi, *Cimitirul feudal timpuriu de la Castelu*, 1967; *DID III*, 43.

A.P., A.V. și I.B.

Castor v. Dioscuri

Castranova (fost Cacaleți), castru și așezare rurală romană descoperită pe terit. com. C. (jud. Dolj).

D. Popescu, în *SCIV*, 15, 1964, 651; D. Tudor, *OR*³, 229.

D.T.

Castra Traiana, castru roman pe *Limes Alutanus*, identificat pe terit. satului Sînbotin (com. Dăești, jud. Vîlcea). (Săpături arheologice 1966, reluate în 1982-1985). Undeva în preajmă este posibilă existența unei așezări geto-dacice preexistente, pe terit. com. descoperindu-se un tezaur de la începutul Principatului, din care s-au recuperat trei denari romani republicani și unul de la Augustus. Într-o primă fază, castrul construit în vremea războaielor lui Traian, cîndva între 101-106, era din pămînt. Într-o a doua fază, poate din vremea sfîrșitului domniei lui Hadrian sau nu mult mai tîrziu, a fost ridicat în același loc un castru de piatră. Situat pe malul stîng al Oltului, la confluența acestuia cu pîrîul Trant, la S-V de sat, din castrul se mai păstrează o parte din latura de E pe o lung. de 74,45 m, capetele ei de S și de N fiind luate de ape cu ocazia unor revărsări catastrofale. C.T. era mai mare decît castrele hadriance din jurul Masivului Cozia. Săpăturile au pus în lumină un turn de curtină interior, rectangular și existența unor pinteni interieri de zidărie, similari cu cei de la → Arutela, de pildă, atît că în cazul fortificației de la C.T. pe la capetele lor vestice trece un alt zid, probabil scund, construit ulterior, „dublare" a incintei cu rostul de a susține *agger*-ul, existent în acest caz. Fundația incintei este realizată din pietre de rîu de mărimi diferite cu mortar, în timp ce elevația, păstrată pînă la 1,90 m, este construită din calcar sib, provenind dintr-o carieră aflată la 3 km V pe Trant în locul numit „la soci" sau „la arini". Paramentul este lucrat îngrijit la interior ca și la exterior din blochete mici în timp ce emplectonul este realizat din piatră sfărîmată rămasă de la cioplirea materialului. La exterior, spre V, îngropate adînc în straturi de pietriș și nisip s-au descoperit urmele a două șanțuri de apărare, corespunzînd foarte probabil, unul, fazei de pămînt, celălalt, fazei de piatră. Monedele descoperite sînt de la Traian, Sabina și Caracalla. De semnalat o mare cantitate de *terra sigillata*, între care s-au identificat produsele atelierului din Lezoux; pe cîteva fragmente apar ștampile. Venind de la Buridava, drumul Oltului continua

www.mnir.ro

spre Arutela, bifurcîndu-se spre Rădăcinești și Titești, fără a trece prin Jiblea, unde nu există urme de fortificații romane.

B. Mitrea, în *SCN*, 2, 1958, 160, nr. 11; D. Tudor, H. Nubar, P. Purcărescu, în *Materiale*, 9, 1970, 245-250; D. Tudor, *OR*[4], 271-272; Cr. Vlădescu, *ARDI*, 91-92; Gh. Poenaru-Bordea, Cr. M. Vlădescu, *Date noi despre Castra Traiana* (mss.).

G.P.B.

Castrele Traiane, sat în com. Plenița (jud. Dolj), la marginea sudică a căruia, în locul numit „Cetățuia de la Matei Bîrdău" s-a cercetat o așezare fortificată (cu șanț și val) aparținînd purtătorilor culturii → Coțofeni.

SCIV, 3, 1952, 2, 166; P. Roman, *Cultura Coțofeni*, 1976.

P.R.

castriciani (castriani, castresiani, castellani) (lat.), militari din trupele de frontieră *(limitanei, ripenses)* ale Imp. Roman tîrziu. Cantonați în *castre* sau *castella*, primeau spre folosință, cu drept de moștenire, ogoarele aflate în stăpînirea respectivelor fortărețe, ca persoane juridice. Cunoscuți pentru prima oară în sec. 3, c. au continuat să existe pînă în sec. 6. Pe terit. fostei provincii → Scythia Minor c. sînt atestați de o inscripție din sec. 4 de la → Salsovia (*CIL*, III, 14, 214, 24).

RE, 3, 1899, 1753-1754 (Seek); Piganiol, *L'empire chrét.*, 365; *IGLR*, nr. 272 (p. 287).

I.B.

castru (lat. *castra*), denumire dată taberelor fortificate destinate găzduirii trupelor. Erau situate la frontiere, de-a lungul căilor de comunicații și în punctele strategice importante din interiorul provinciei. În epoca imperială, c. erau de formă dreptunghiulară, mai rar pătrată și construite după regulile indicate de tratatul atribuit lui Hyginus, *De munitionibus castrorum*, 1-45 (a doua jumătate a sec. 2-începutul sec. 3), dar se deosebeau ca dimensiuni după numărul trupelor pe care le adăposteau, după desfășurarea interioară a construcțiilor și tehnica edilitară. C. era construit cu frontul spre E, de unde venea în principiu inamicul și pe fiecare dintre laturile incintei exista o poartă flancată de turnuri, iar colțurile rotunjite erau prevăzute cu turnuri interioare, uneori și intermediare, patrulatere. La mijlocul laturei de E se deschidea *porta praetoria* și pe partea opusă *porta decumana*, cea mai depărtată de inamic. Privind spre front, pe celelalte două laturi se aflau, în stînga *porta principalis sinistra* și în dreapta *porta principalis dextra*, numai că cele două *portae principales* nu erau plasate pe mijlocul laturilor, ci deplasate spre *porta praetoria*. În mijlocul c. se găsea edificiul comandamentului, *principia*. O comunicare directă între punctul de comandă și poarta pretoriană se stabilea printr-o stradă numită *via praetoria*, legătura dintre *principia* și *porta decumana* din spate se realiza prin *via decumana*, iar între cele două porți principales prin *via principalis*, care se intersecta cu *via praetoria* în fața principiei, în spatele ei aflîndu-se, la unele castre, și *via quintana*. În interior, în jurul incintei, c. era înconjurat de o alee, *via sagularis* din care porneau căi de acces către toate edificiile. Ca elemente de întărire ale incintei se adăugau, în interior, un val de pămînt, *agger*, alăturat zidului, iar în exterior, la baza lui, un loc liber, *berma*, cu șanț în față *(fossa)*. În spațiile create de *viae* erau plasate clădirile pentru adăpostirea trupelor, magazii de provizii și atelierele. După acest sistem c. era împărțit în trei: *praetentura*, între *porta praetoria* și *via principalis*, *retentura*, între *via principalis* și *porta decumana* și *latera principiorum*, spațiile dispuse lateral, unde se aflau magaziile *(horrea)* și locuințele ofițerilor. Pe timpul unei campanii, cînd staționarea era de scurtă durată, c. se înconjurau cu un val și șanț și se numeau *castra aestiva*. Fortificațiile destinate unei staționări permanente erau construite mai solid și se numeau *castra stativa* sau *hiberna*. În fiecare baracă erau repartizați cîte 10 oameni, constituind un *contubernium*. În *praetentura* și în *retentura* se aflau barăcile soldaților (*hibernacula*), care le ocupau *per scamma et stigas*. Fiecare rînd de încăperi constituia un *semistrigium* cu un spațiu de 40 m lung. și 10 m lăț. pentru a putea încartirui 100 de soldați (o *centuria*). Cercetările arheologice la diferite c. din Dacia confirmă parțial informațiile date de Hyginus asupra planului, unele deosebiri constînd în detaliile de construcție dintre ele sau datorate

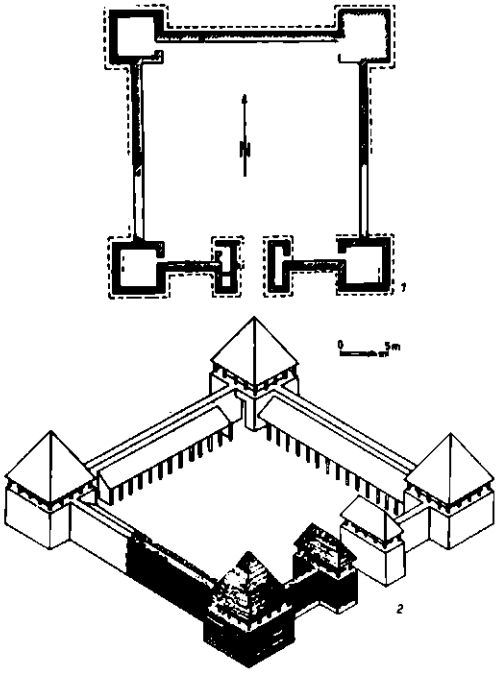

Fig. 82. Castrul de la Gornea: 1. Plan; 2. Încercare de reconstituire.

www.mnir.ro

efectivului variabil al trupelor ori condițiilor locale de la bivuacare. Astfel, excepție de la regula orientării porții pretoriene spre E, din direcția de unde putea veni inamicul, fac fortificațiile de la Drobeta, Bumbești, Jidava. Porți inegale și cu neregularități în plan au c. Jidava, Racoviță, Brețcu. Inexistența a patru porți se constată la Titești, Boroșneu-Mare, Olteni. Fără porți *principales*, sînt c. de la Izbășești, → Săpata de Jos sau numai cu o poartă pe partea accesibilă, cel de la Albota, datorită așezării lui. Înlocuirea *agger*-ului cu pinteni din zidărie construiți în aceeași tehnică cu incinta, perpendicular pe ea, drumul de rond realizîndu-se prin montarea unor bîrne deasupra lor, se întîlnește la Cășei, Arutela, Copăceni, Rădăcinești, Titești, Castra Traiana. După poziția geografică, c. sînt construite cu zid de cărămidă cum sînt în special cele de la Ișes și cu zid de piatră în zona deluroasă ori de munte, unde piatra era mai ușor de procurat. Pînă în a doua jumătate a sec. 3, c. aveau formă patrulateră cu porți și turnuri plasate simetric. Există trei perioade de construcție a c.: perioada lui Traian, cînd se construiesc prioxele c. pe terit. provinciei, cu incinta de pămînt, în afara celui de la Drobeta care este construit de la început din piatră (→ Slăveni, Romula, Bumbești, Vîrtop, Pleșa, Castra Traiana); a doua perioadă din timpul lui Hadrian, cînd ia amploare construirea castrelor din piatră de formă aproape pătrată cu turnuri trapezoidale sau semicirculare la colțuri; a treia perioadă în timpul lui Septimius Severus și Caracalla, care corespunde transformării c. de pămînt în c. de piatră sau refacerea și reclădirea din temelii a unor c. de formă dreptunghiulară și înconjurarea lor cu două sau trei valuri însoțite de șanțuri, măsuri impuse de violența și intensificarea atacurilor populațiilor barbare (Slăveni, Bumbești, Cumidava). Din epoca Gallienus-Aurelianus, sistemul de fortificații se modifică. În sec. 4, fortificațiile pot avea formă patrulateră, poligonală (Vegetius, *Epitoma institutorum rei militaris*, I, 23; III, 8). Noile cetăți confirmă cerințele defensive ale epocii. În sistemul de apărare folosit în sec. 4-6, cetățile au formă în special poligonală, adaptată terenului cu turnuri exterioare, inegale ca mărime, circulare, patrulatere sau în formă de potcoavă, la distanțe diferite după funcția defensivă pe care o dețineau. Forma și dispunerea turnurilor erau determinate de tactica impusă de condițiile presiunii popoarelor în migrație și de dezvoltarea mașinilor de asediu și balistice. Zidurile de incintă vor fi mai groase și mai înalte, avînd parametrul exterior executat din blocuri mari de piatră în *opus quadratum*, iar șanțul de apărare mai lat și mai adînc. Barăcile soldaților erau construite lîngă incintă pentru a fi în imediata apropiere a locului de luptă (Sucidava, Capidava, Troesmis).

C.V.

Castrum Urscia v. Dierna

Castus (sec. 6), comandant militar în timpul împăratului Mauricius (582-602), care împreună cu alți doi comandanți Comentiolus (al Thraciei) și Marinus, au pornit în urmărirea avarilor care prădaseră dioceza Thraciei și îndeosebi terit. provinciilor Scythia Minor și Moesia Secunda (586-587). C. a condus aripa stîngă a trupelor ajungînd și înfrîngînd pe avari la Zaldapa (Abtaat, Abrit, Bulgaria). Avîntîndu-se în urmărirea avarilor și la N de Dunăre, C. a fost atras în cursă, armata învinsă și împrăștiată, iar el făcut prizonier (Theoph. Simm., II, 10; Theophanes, A. 6079).

DID II, 433-434; *IIR*, II, 535, 537, 603, 605.

I.B.

Caşinu Mic, sat în com. Sînzieni (jud. Covasna), pe terit. căruia a fost descoperită o așezare dacică ce se datează în sec. 1 î.Hr. -1 d.Hr. Ea ocupă două terase ale dealului Cece din valea Cașinului și este înconjurată cu ziduri groase de ,80 m alcătuite din piatră nefasonată unită cu lut. O altă așezare dacică a fost identificată pe vîrful numit Perkö. Pe același loc s-a descoperit (în 1942) un depozit alcătuit din patru topoare eneolitice de cupru cu un singur tăiș.

Z. Székely, în *Aluta*, 8-9, 1976-1977, 53; I.H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1969, 256, nr. 50.

I.H.C.

Cașolț, sat în com. Roșia (jud. Sibiu), în hotarul căruia, la locul numit „Poiana în Pisc", a fost descoperită o așezare neo-eneolitică, cercetată prin săpături sistematice. Stratul de cultură, avînd o grosime medie de 0,80 m - 1 m, cuprinde mai multe niveluri de locuire. Nivelul inferior, constînd dintr-un strat subțire de depuneri și din bordeie adîncite în solul viu, pînă la cca 1,80 m de la suprafața actuală a solului, conține, pe lîngă ceramică specifică culturii Turdaș *II* (Vinca B_2), elemente sporadice cu analogii în cultura Precucuteni II. Nivelul superior aparține culturii Petrești deplin dezvoltate (fazele *A-B* și *B*) și conține, pe lîngă materialele caracteristice (ceramică, unelte etc.), locuințe de suprafață cu platformă de lut ars, identice cu cele descoperite în aria culturii Cucuteni-Tripolje. Locuirii Petrești i-au fost atribuite și cele două gropi de cult, conținînd vase și resturi de ofrandă, descoperite în cuprinsul așezării. Gropile de cult de la „Poiana în Pisc" sînt asemănătoare cu cele descoperite la → Traian - Dealul Fîntînilor (jud. Neamț), în aria culturii Cucuteni. La partea superioară a stratului de cultură a fost atestată și o locuire aparținînd fazei timpurii a culturii Coțofeni (*I*). Ceramica din această așezare are unele analogii cu aceea a culturii Baden (I.P.). Pe Dealul Bradului, în punctul numit „La morminți" sau „La stejari", se află o necropolă de incinerație cu tumuli din epoca romană (sec. 2-3). Se întinde pe o lung. de 840 m și îngloba peste 300 tumuli. Puternic afectată de răscolirile căutătorilor de comori, necropola a început a fi cercetată încă din 1843-1844, cele mai ample săpături efectuîndu-se în anii 1954-1957. Mormintele tumulare au azi aspectul unor movile rotunde sau ovale, cu înălț. de 0,30-1,80 m și diam. la bază de 5-17 m, mărimea

www.mnir.ro

lor fiind în legătură directă cu vîrsta şi starea socială a celor decedaţi. Fiecare movilă adăpostea un singur defunct, în foarte rare cazuri doi, aparţinînd probabil aceleiaşi familii. O alee străbate necropola în lung. Incineraţia a fost practicată în exclusivitate. Ea se săvîrşea chiar pe locul pe care urma a se ridica movila funerară. Terenul era de obicei nivelat, apoi era clădit rugul pe care se aşeza defunctul (în coşciug). În unele cazuri a fost identificată groapa de mici dimensiuni amenajată la un capăt al rugului pentru aprinderea lui rituală cu bucăţi de creimene scăpărate. Nu s-au semnalat cazuri de strîngere a resturilor funerare şi de depunere a lor în urne. Ele rămîneau de obicei pe vatra de arsere, cel mult erau împinse într-o groapă puţin adîncă săpată sub rug înaintea ridicării lui sau erau strînse (în două-trei cazuri) după terminarea incinerării, în cutii de piatră (ciste) cu sau fără capac (amenajate după ardere). Erau apoi depuse vasele cu ofrande: în centru, un recipient mare în interiorul căruia se afla de regulă un pahar, o ulcică sau o căniţă, indiciu că ar fi conţinut ofrande lichide, şi vase mai mici adiacente, unele conţinînd oase de pasăre. Inventarul ceramic este bogat, lucrat exclusiv la roată şi format din produse provincial romane (din care lipsesc aproape total cele de calitate superioară) şi de tradiţie La Tène, cu analogii în regiunile norico-pannonice. În această privinţă, se remarcă în primul rînd prezenţa strachinii cu trei picioare, lucrată din pastă poroasă, răspîndită în Noricum şi Pannonia. S-au mai descoperit fibule, inele de fier, mărgele din piatră sau sticlă, scoabe, piroane, cuie de cingătoare sau încălţăminte, vîrfuri de săgeţi, etc. Între monedele recuperate (unele, din bronz, nedeterminate, tăiate intenţionat în jumătate) se află: un bronz din Corcyra, unul roman republican, o piesă dacică de argint şi emisiuni de bronz (nnimai aşi) din vremea imperială, de la Galba la Marcus Aurelius Caesar. Cimitirul a fost atribuit unor colonişti aduşi din Noricum şi Pannonia. La 300 m de necropolă, pe panta aceluiaşi deal (la „Pepinieră", „Tăietură" şi „Gura Higiului") se află urmele unei aşezări de epocă romană, identificată şi cercetată în 1954-1957. Suprapune vestigii neo-eneolitice. S-au descoperit obiecte de bronz şi fier, fragmente de rîşniţă şi ceramică romană provincială. Sînt prezente strachinile cu trei picioare, dar şi ceramică de factură dacică, lucrată cu mîna, indiciu al convieţuirii cu autohtonii. Caracterul modest al locuirii conduce la ideea că nu a fost singura aşezare care a folosit necropola tumulară din vecinătate (E.N.). În 1877 a fost descoperit la C. un tezaur monetar format din peste 100 tetradrahme din → Thasos, din păcate dispersat (G.P.B.).

I. Paul, în *Materiale*, 4, 1957, 138-140; 6, 1959, 421-429; 7, 1961, 107-120; N. Lupu, în *SCS*, Cluj, 6, 1955, 3-4, 97-126; Oct. Floca, în *Sargetia*, 2, 1941, 98-100; M. Macrea, în *Dacia, N.S.* 1, 1957, 205-227; D. Protase, *Problema continuităţii*, 22-29; *IGCH*, 545; B. Mitrea, în *ED*, 10, 1945, 66, nr. 10.

I.P.; E.N. şi G.P.B.

Cataloi, sat în com. Frecăţei (jud. Tulcea), ale cărui hotare făceau parte în epoca romană din territorium-ul oraşului → Aegyssus. Aici, pe malul drept al rîului Teliţa, sînt localizate trei ferme *(villae)* romane (sec. 2-3), iar la punctul „Baia romană" se află urmele unei aşezări rurale romane (→ *vicus*). În aceeaşi zonă îşi va fi avut în sec. 2 proprietatea agiară Saturnina, a cărei inscripţie funerară a fost descoperită acolo.

ISM, V, nr. 244; V.H. Baumann, *Ferma*, 60-61 şi 81-84.

A.B.

cataphractarii (lat.) (în antic.), călăreţi îmbrăcaţi în întregime în armură grea ca şi caii. Cavalerie grea introdusă tîrziu în armata romană. Armura consta din lame metalice suprapuse în formă de solzi, montate pe stofă sau piele, păstrînd supleţea mişcărilor. O asemenea trupă care avea în dotare lănci de dimensiuni mari, şarja în linie cu eficienţă, fiind irezistibilă pentru formaţiunile uşoare de luptă. Un *cuneus equitum cataphractorum* a avut garnizoane la Arrubium cu o vexilaţie purtînd numărul XIII, atestată la Histria.

Not. Dign., *Or.*, XXXIX, 13; V. Pârvan, *Histria IV*.

C.V.

catapulta (lat.), maşină de luptă pentru lansarea săgeţilor de mare greutate *(trifaces, pila muralia)*, alcătuită din trei părţi componente: corpul propriu-zis, prevăzut cu o cremalieră cu cursor şi opritor, arcurile şi corzile şi cutia cu resorturi. Întreaga piesă era montată pe un suport cu două tălpi, una susţinînd cutia şi alta corpul propriu-zis la extremitatea opusă curiei cu resorturi. Corpului propriu-zis, care avea la partea superioară un şanţ, oe constituia lăcaşul săgeţii i se monta la bază o cremalieră cu un cursor şi un opritor care susţinea coarda arcurilor pe timpul încordării. În partea posterioară a cursorului era fixată o gheară mobilă în jurul unui ax al cărui talon se putea ridica cu ajutorul unei pîrghii. Braţele arcurilor *(brachia)* din lemn tare, cu una dintre extremităţi răsucite, primeau coarda propulsoare a săgeţii. La capetele opuse erau prevăzute cu scobituri în care intrau două rînduri de corzi elastice, dar puternice şi bine strînse, în cutia cu resorturi, de formă dreptunghiulară, prevăzută cu două lăcaşuri libere către interior, de o parte şi de alta a corpului, în care erau montate două legături de corzi aşezate vertical, bine răsucite *(nervi torti)*. La partea superioară şi la cea inferioară, cutia avea cîte două perforaţii prin care ieşeau capetele legăturilor de corzi prinse în scoabe din fier masiv. Între cele două tălpi de susţinere a maşinii se afla o bară cu crestături aşezate oblic, în care intra o pîrghie pornită de sub corp cu rostul de a da direcţia în înălţime a loviturii prin ridicarea sau coborîrea e. Pentru încordarea arcului se deplasa cursorul spre cutia cu resorturi, unde coarda propulsoare era prinsă cu gheara. Împingînd cursorul spre poziţia iniţială, coarda prinsă de gheară se întindea pe măsura distanţei de bătaie dorită şi se trecea peste opritor

www.mnir.ro

care o menținea astfel pînă în momentul lansării. Săgeata se amplasa în lăcașul ei cu baza pe coardă, care, eliberată de opritor prin apăsarea unei pîrghii, declanșa lovitura prin forța ce decurgea din destinderea coardei, capabilă să lanseze săgeata pînă la 600 m distanță.

C.V.

cataramă, piesă de veșmînt, accesorie care servește la prinderea sau reglarea unei → centuri de briu. În timp ce centura, necesar suplă, pentru a înconjura talia putea fi confecționată dintr-o fîșie de piele și uneori din verigi ori plăci articulate din metal, c. este lucrată exclusiv din metal (bronz, fier, argint, foarte rar din aur). Ea constă dintr-o piesă anulară, prinsă de un capăt al centurii și de o limbă mobilă și proeminentă în formă de cîrlig sau cui, care se prindea de bucla centurii ori se fixa reglabil, în una din găurile fîșiei de piele (V.Z.). Spre sfîrșitul milen. 2 î.Hr. apar plăci de centură, lucrate din tablă de bronz, unele bogat ornamentate cu motive geometrice și cu simboluri solare, piese care se aplicau pe centura de piele, în unele cazuri o înveleau în întregime; piese deosebit de frumoase s-au găsit în depozitele de la Pecica (jud. Arad), Aiud, Uioara (jud. Alba), Bicaz (jud. Maramureș). Primele c. din fier s-au descoperit în morminte, de la sfîrșitul Hallstattului (de ex. Ferigile); sînt foarte rare (A.V.). În țara noastră, c. de epoca La Tène au fost descoperite în necropolele celto-dacice din arcul carpatic (Fîntînele, Bistrița-Năsăud; Papiu Ilarian, Curtuiușeni și Ghiriș-Tărian; Pișcolț, Ciumești, Foeni) (V.Z.). Cea mai mare varietate de c. a apărut în *dava* de la Pecica. Se cunosc mai multe tipuri: c. *cu plăcuță de prindere* petrecută peste verigă și apoi nituită de curea (pentru curele înguste); cel mai vechi exemplar, incert ca atribuire, apare în necropola de la Ferigile, apoi se reîntîlnește în sec. 1 î.Hr.-1 d.Hr. la Pecica, Ocnița, Orbeasca de Sus-cu două verigi etc.; c. *cu verigă simplă și spin*, uneori cu verigă dublă (Piatra Roșie, Pecica, București etc.); c. *cu verigă și cîrlig*, cunoscute în mai multe variante; o grupă aparte o formează *centurile cu astragale*, de origine illirică, răspîndite mai ales în V României în sec. 2-1 î.Hr. (Pecica, Costești, Sebeș, Sibiu, Ocnița etc.), terminate la capete cu două verigi triunghiulare, una prevăzută cu buton pentru prindere; în sec. 6 î.Hr. (N.C.). Asemenea accesorii vestimentare aveau o circulație relativ largă *în epoca greco-romană*. Erau lucrate în argint, bronz și, mai rar, fier și prezintă o mare varietate de tipuri. Pe terit. țării noastre s-au descoperit doar cîteva c. din epoca elenistică, cele mai multe exemplare provenind din epoca romană. În general, c. erau compuse din două plăci simetric decorate cu diferite motive, mai ales geometrice sau vegetale. Cele mai numeroase și variate piese de acest gen găsite pe terit. țării noastre, constituind, în același timp, prețioase elemente de datare, sînt cele din epoca romană tîrzie. Un lot important de c. tîrzii provine din necropola de la Callatis și din cimitirele de la Tomis; unele dintre acestea poartă inscripții și simboluri creștine. Alte c. tîrzii se găsesc în colecția Severeanu (A.A.). *În sec. 4* sînt predominante c. de fier, argint sau bronz de formă ovală sau dreptunghiulară. Odată cu a doua jumătate a sec. apar c. ovale cu inelul îngroșat, prevăzute cu placă dreptunghiulară sau ovală, lucrate din bronz și din argint (Valea Strîmbă). O categorie specială, descoperită mai ales în fortificațiile romane tîrzii (Sucidava, Drobeta), dar și în Transilvania (Sic-Gherla) o reprezintă garniturile de centură de bronz, din trei părți cu decor turnat în relief. Începînd cu sfîrșitul sec. 4 și în sec. 5, varietatea tipologică a pieselor de centură este mult mai mare. Alături de fier, bronz sau argint, aurul cunoaște o largă folosire. Se pot distinge c. cu inel și spin turnat și placă dintr-o singură bucată (Sighișoara), c. turnată, cu placă romboidală din două bucăți ornamentate cu decor în relief (Noșlac), c. cu placă dreptunghiulară din trei bucăți: rama, placa av. și cea a rv. (Oradea), apoi c. ornamentate în stil policrom, fie cu placă dreptunghiulară din două bucăți și spin neornamentat (Cluj-Someșeni), sau ornamentat în același stil (Moigrad ?), fie cu placă în formă de rinichi, unele de dimensiuni mari (Apahida), fie mai mici și cu placă ovală (Cluj-Someșeni). Odată cu sfîrșitul sec. 5, c. ornamentate în stil policrom nu mai sînt atestate în România. Specific pentru sec. 6-7 sînt în primul rînd c. de argint cu placă dreptunghiulară, împodobită cu un cap de vultur (Cipău, Fundătura). Lor li se adaugă c. fără placă, cu un inel oval și spin prevăzut cu un scut (Band), sau spin simplu (Morești), c. cu inel oval și placă triunghiulară prevăzută cu nituri (Band), c. cu placă ajurată (cruce și mască umană) – tipul Sucidava, c. cu placă triunghiulară incrustată în argint (Noșlac) etc. În perioada avară (sec. 7-8) se impun, alături de c. simple dreptunghiulare, garniturile de centură, compuse din c., limbi de curea sau aplici și pandantive, lucrate din bronz, fie prin presare, ornamentate cu motive geometrice sau benzi împletite, fie prin turnare, adeseori aurite, ornamentate cu motive vegetale sau animaliere (grifoni, scene de luptă animalieră) (Brateiu, Teiuș, Cîmpia Turzii, Sînpetru German etc.) (R.H.).

V.G. Petrenko, *Pravoberežje srednego Pridneprovja v V-III vv. do n.e.*, Moskva, 1967, 109; A.I. Meliukova, *Skifija i frakijskij mir*, Moskva, 1979, 220-223 și fig. 47; A.D. Alexandrescu, în *Dacia, N.S.*, 27, 1983, 77; D. Berciu, *Buridava dacică*, 1, 1981, 50 și pl. 38/3; I. Berciu, H. Daicoviciu, A. Popa, în *Celticum*, 12, 1964 (1965); I.H. Crișan, în *Ziridava*, 1978; A. Vulpe, *Ferigile*, 74 și pl. 27/28; E. Moscalu, în *Dacia, N.S.*, 21, 1977, 329-340, fig. 6/3; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci (sec. II î.e.n.-I e.n.)*, Cluj-Napoca, 1979, 125; M. Turcu, *Geto-dacii din Cîmpia Munteniei*, 1979, pl. 33/6; C. Preda, *Callatis*, 37-43; M. Coja, în *Dacia, N.S.*, 26, 1982, 171-174; M. Gramatopol, *Dacia antiqua*, București, 1982, 264; C. Chera-Mărgineanu, V. Lungu, în *Pontica*, 16, 1983, 223-227 și 17, 1984, 122-124.

V.Z.; A.V.; N.C.; A.A. și R.H.

Catmanu, fortificații din Scythia Minor menționate de → Procop. (*De aed.* IV, 11). Neidentificată încă.

V. Beševliev, *Kastellanamen*, 148.

I.B.

www.mnir.ro

cathedra (lat.) (gr. καθεδρα), scaun foarte confortabil cu spătar, adesea şi cu perne. Era folosit la început numai de femei, apoi şi de bărbaţi (mai ales de infirmi şi de oaspeţi), în mod obişnuit de profesori, iar mai tîrziu de episcopi. La Histria, Tomis şi Callatis, în Moesia Inferior şi în Dacia romană c. apare în epocile elenistică şi romană pe monumentele ce reprezintă pe → Cybele aşezată (reliefuri şi statuete) şi, uneori, pe monumentele funerare care figurează scena → banchetului.

A.Ş.

Catius Sabinus (sec. 3 d.Hr.), ofiţer roman, *tribunus militum (laticlavius)* în *leg. XIII Gemina*. A închinat la Apulum un altar unui număr de 14 divinităţi. Ulterior serviciului militar în legiunea de la Apulum, C.S. a devenit *cos. suff.* (210) şi *cos. II ordinarius* (216).

I.H. Crişan, în *SCIV*, 5, 1954, 34, 603-605.

M.Z.

Caucaland, regiune menţionată de Amm. Marcell. (XXXI, 2), ca loc de refugiu al căpeteniei vizigoţilor, Athanaric, din calea invaziei hunilor (sfîrşitul sec. 4 d.Hr.). În legătură cu localizarea ţinutului amintit au fost formulate mai multe ipoteze (Banat, Vîlcea, recent în Podişul moldovenesc). Cea mai apropiată de adevăr pare aceea care plasează C. în zona Buzăului şi S-E Transilvaniei. Ultima propunere se sprijină şi pe descoperirile de la Pietroasele, Crasna, Feldioara, Valea Strîmbă.

H. Wolfram, *Geschichte der Goten*, München, 1979.

G.D.

caucoenşi (gr. Καυκοηνσιοι; lat. *Caucoenses*), trib geto-dacic în Dacia (Ptol., *Geogr.*, III, 8, 3), denumit probabil după numele unei localităţi *Cauca*, ce poate fi localizat de o parte şi de alta a Carpaţilor de Curbură, în S-E Transilvaniei şi zona Buzăului, ţinînd seama de descrierea făcută de Amm. Marcell, XXXI, 4, 13: (*ad Caucalandensem locum altitudine silvarum inaccessum et montium...*) şi descoperirile arheologice.

V. Pârvan, *Getica*, 249; Gh. Bichir, în *Thraco-Dacica*, 5, 1984, 201-202.

G.B.

Cautes (în cultul mithraic), purtătorul unei făclii *(dadophoros)* cu flacăra îndreptată în sus, simbolizînd răsăritul soarelui şi renaşterea vieţii. Origine incertă, persană, semitică sau microasiatică. În Dacia romană şi în Moesia inferior, C. este reprezentat pe reliefuri, lîngă Mithras, simetric cu → Cautopates. Statuete ce figurau pe C. erau aşezate de obicei aproape de intrarea în templul zeului Mithras. Unul dintre puţinele altare dedicate lui C. a fost descoperit recent lîngă Gura Canliei.

M. Bărbulescu-Munteanu, A. Rădulescu, în *Pontica*, 14, 1981, 162-165.

A.Ş.

Cautopates (în cultul mithraic), purtătorul unei făclii *(dadophoros)* cu flacăra îndreptată în jos, simbolizînd apusul soarelui şi moartea. Este de origine incertă, persană, semitică sau microasiatică. Este reprezentat în Dacia romană şi în Moesia Inferior pe reliefurile mithraice (simetric faţă de → Cautes), cît şi prin statuete (→ Mithras).

A.Ş.

Cavadineşti, com. în jud. Galaţi, pe terit. căreia în punctul „Rîpa Plopului" aflat pe culmea dealului numit „Drumul Galaţilor" a fost identificată o aşezare paleolitică atribuită gravetianului (probabil faza finală a acestei culturi) (A.P.). Tot aici pe locul denumit „Rîpa glodului" se află o aşezare de tip „cenuşar-zolniki", aparţinînd celor două etape ale culturii Noua (sec. 14-12 î.Hr.), cu un bogat inventar de obiecte şi piese din piatră, os şi bronz, precum şi numeroase fragmente ceramice. Această aşezare este suprapusă, nemijlocit, de o depunere în care s-au semnalat resturi de locuire hallstattiene timpurii (sec. 12-11 î.Hr.). Tot pe acelaşi loc au mai fost identificate şi urme de locuire din sec. 3-4 şi prefeudale (A.F.).

M. Brudiu, *Paleoliticul superior şi epipaleoliticul din Moldova*, Bucureşti, 1974, 104-105; I. T. Dragomir, în *Materiale*, 6, 1960, 453-463; id., în *Materiale*, 7, 1961, 151-157.

A.P. şi A.F.

cavaleria (în armata romană). În Dacia şi pe terit. Dobrogei, care făcea parte din Moesia Inferior, efectivele de c. romană erau încadrate ca şi în Imp. în legiuni şi alcătuite din 7 000 de soldaţi, la cît crescuse numărul lor în vremea împăratului Hadrian, corpul de c. fiind format în fiecare legiune din 7 000 *equites*, care formau escorta comandantului. Principalele elemente de c. erau constituite din *alae*, în *cohortes* mixte care aveau în componenţă şi subunităţi de c. şi în *numeri* călări. *Alele*, unităţi independente de c. făcînd parte din trupele auxiliare, *auxilia*, erau alcătuite din 500 de *eques* şi în această situaţie se numeau *quingenariae* sau din 1 000 de călăreţi cu denumirea de *milliariae*. Subunităţile de c. erau încadrate şi în cohorte mixte, zise *equitatae*, cuprinzînd fie 140 de călăreţi cînd erau *cohortes quingenariae*, fie 280 de cavalerişti cînd erau *milliariae*. *Ala* era comandată de un *praefectus alae* şi depindea direct de guvernatorul provinciei spre deosebire de cohortă. Comanda era rezervată tinerilor din ordinul cavalerilor, din afara provinciei. O *ala* era împărţită în subunităţi, denumite *turmae*, alcătuite din cca 30 de călăreţi fiecare, conduse de un decurion cu dreptul la 3 cai de serviciu. *Ala quingenaria* se compunea din 16 *turmae* iar *ala milliaria* din 24 de *turmae*. În ordinea ierarhică după decurion urmau *duplicarii* şi *sesquiplicarii*, subofiţeri cu soldă dublă şi respectiv cu o dată şi jumătate mai mare. Aceştia erau numiţi, fie dintre soldaţii din legiune, fie dintre cetăţenii romani din trupele auxiliare. În continuare erau *principales* cu funcţii similare celor din legiuni: *imaginifer*, *signifer*, *optio*, *tesserarius*, *vexillarius*, *tubicen*, *cornicen*. Din *officium*, statul

www.mnir.ro

major al unui *praefectus alae*, făceau parte: *cornicularii, actarii, beneficiarii, stratores, librarii*. Toţi *principales* de rang inferior, *immunes*, proveneau din rîndurile soldaţilor alelor respective. Alele ca şi cohortele se deosebeau între ele prin denumiri şi numere de ordine, care puteau indica populaţia din care au fost recrutaţi ostaşii sau armamentul specific al populaţiei din zona de recrutare la care se adăugau epitetele dobîndite pe parcursul anilor. De asemenea, puteau indica numele împăratului care le-a constituit (*Antaniniana, Severiana, Alexandriana, Gordiana* etc.). Numele de ordine deosebeau unităţile recrutate din aceleaşi seminţii şi provincii, unele avînd nume duble a cîte două seminţii învecinate. Diferitele categorii de *principales* încadraţi în ala se constituiau, ca şi cei din legiuni, după Septimius Severus, în colegii *(collegia)* care îşi aveau sediul într-un edificiu propriu, *schola* (colegiul decurionilor din Ilişua în care îşi avea patronizoana *ala I Tungrorum Frontoniniana*, colegiul care reunea pe decurionii alei *I Siliana* din Gilău, colegiul subofiţerilor din *ala I Hispanorum*, de la Slăveni). În Dacia au staţionat: *ala I Asturum, ala I Batavorum milliaria, ala I Bosporanorum milliaria, ala I Britannica c.R., ala I civium Romanorum, ala I Claudia nova Miscellanea, ala Electorum, ala I Claudia Gallorum Capitoniana, ala II (Gallorum et) Pannoniorum, ala I Hispanorum pia Fidelis Antoniniana, ala I Hispanorum Campagnorum, ala I Illyricorum, ala I Augusta Ituraeorum sagittariorum, ala milliaria, ala I Palmyrenorum Porolissensium, ala Siliana c. R. milliaria bistorquata et bis armillata, ala I Tungrorum Frontoniniana*. Cohorte mixte: *cohors I Alpinorum equitata Africana, cohors I Ituraeorum sagittariorum equitata milliaria, cohors I Britannica milliaria c.R. equitata, cohors I Flavia Ulpia Hispanorum milliaria equitata, cohors I Hispanorum veterana equitata quingenaria, cohors I Pannoniorum equitata veterana p. F., cohors I Sagittariorum milliaria equitata Antoniniana, cohors II Gallorum Macedonica equitata, cohors II Gallorum Pannonica equitata, cohors II Hispanorum Scutata Cyrenaica equitata, cohors III Delmatarum c.R. pia fidelis equitata, cohors IV Hispanorum equitata, cohors IV Thracum equitata, cohors VIII Raetorum equitata*. Dintre *numeri* călări cunoaştem: *numerus equitum Illyricorum*, transformat dintr-o *vexillatio equitum Illyricorum*. În *Scythia Minor* ca *alae* au staţionat: *ala I Vespasiana Dardanorum, ala I Pannoniorum, ala II Hispanorum et Aravacorum*. Călăreţii din trupele auxiliare primeau ca soldă anual 100 de denari faţă de 200 cît primeau cei din legiuni. Situaţia rămîne neschimbată pînă în vremea împăratului Septimius Severus, cînd acesta ridică soldele la 175 de denari, sub Caracalla ajungînd cu 50% mai mult, astfel că un călăreţ din ala primea 500 de denari şi unul din cohorte 250 de denari. La soldă se adăugau diferite *donativa*. În perioada sec. 4-6, soldaţii, indiferent de corpul de care aparţineau, duceau un trai asemănător, fără diferenţiere de soldă, armament şi serviciu. Situaţia lor militară, economică şi culturală se încadra în starea pe care o aveau soldaţii de graniţă, *limitanei*, unităţile de c. fiind trupe de *limitanei*. După reforma constantiniană la N de Dunăre la Sucidava în sec. 4 a staţionat un *cuneus equitum Dalmatarum*, la Drobeta în sec. 5, un *cuneus equitum Dalmatarum Divitensium* şi în castellum de la Gornea, *equites sagittarii*. În terit. istro-pontic au staţionat de asemenea *cunei*: *cuneus equitum stablesianorum, cuneus equitum scutariorum, cuneus equitum solensium, cuneus equitum catafractorum, cuneus equitum Armigerorum, cuneus equitum Arcadium, cuneus D(almatarum)* şi *lanciarii iuniores*.

C.V.

Cavalerii danubieni, divinităţi de origine geto-dacică, cu caracter sincretic, al căror nume ante. nu este cunoscut, fiind documentate numai prin reprezentări figurate. Studierea evoluţiei iconografiei monumentelor, a repartiţiei acestora în timp (între sec. 2 şi începutul sec. 4) şi în spaţiu (începînd din Dacia şi acoperind progresiv în special provinciile dunărene Moesia, Pannonia şi Dalmaţia) a condus la concluzia că acest cult a fost generat de populaţia geto-dacică de pe ambele maluri ale Dunării, a cîştigat un marcat caracter sincretic prin asimilarea unor influenţe din alte culte autohtone, orientale şi greco-romane (→ Eroul trac, → Mithras, → Cybele, Nemesis etc.) şi a dobîndit expresie figurată mai întîi în Dacia, în prima jumătate a sec. 2. Motivul central al reprezentărilor este constituit de o divinitate feminină însoţită de unul sau doi călăreţi înarmaţi cu secure dublă sau cu lance şi ai căror cai calcă peste unul sau doi duşmani căzuţi la pămînt. Concentrînd o multitudine de simboluri (peşte, balaur dacic, şarpe, vultur, corb, cîine, leu etc.), reprezentările C.d. narează în registre orizontale succesive mitul Zeiţei şi al Cavalerului/Cavalerilor şi simbolizează tripul lor domeniu de acţiune - în sferele cerească, terestră şi subpămînteană, în baza unei concepţii dualiste. Ele certifică existenţa unui cult cu → mistere, în cadrul căruia se ofician sacrificii, ceremonii de iniţiere, ospeţe rituale. Caracterizate prin dimensiunile mici, monumentele C.d. sînt totuşi foarte variate ca formă şi material (reliefuri de marmură sau piatră, tăbliţe de aramă, de plumb sau de cupru, plăcuţe ceramice, gemme gravate din pietre preţioase sau semipreţioase); unele dintre ele par a fi fost reliefuri votive, altele amulete şi talismane. Clasificarea lor pe baza diferitelor criterii este dificilă şi complexă, impunîndu-se în cele din urmă stabilirea a trei categorii principale, în funcţie de cronologie, tipologie şi distribuţie geografică: *a)* monumentele care reprezintă Zeiţa şi un Cavaler; *b)* cele care reprezintă Zeiţa şi doi Cavaleri; *c)* monumentele care figurează numai banchetul divin. Din cele 232 piese cunoscute, 60 au fost descoperite în Dacia, în special în apropierea castrelor (la Apulum, Porolissum, Potaissa, Bructa, Hoghiz, Tibiscum, Pojejena, Drobeta, Romula, Sucidava, Orlea), iar 34 în Moesia Inferior, dintre care 10 pe terit. Dobrogei (la Tomis, Castelu, Corbu de Jos, Callatis) şi la Barboşi.

www.mnir.ro

D. Tudor, *Corpus monumentorum religionis Equitum Danuvinorum*, Leiden, I, 1969; II, 1976.

A.Ş.

Cavalerul trac, divinitate foarte răspîndită în aria de locuire a tracilor, dar şi în zonele învecinate; a fost principala lor divinitate, a cărei popularitate nu a fost depăşită de alte vechi divinităţi trace (Bendis, Zbelthiurdus). În iconografia C.t., basorelieful predomină ca modalitate de reprezentare; forma tipică este stela cu latura de sus în formă de boltă sau de arc frînt, scăzînd treptat în lăţ. spre partea superioară. Înălţ. acestor piese oscilează între 10-20 cm; există însă numeroase stele care depăşesc 50 cm. După clasificarea propusă de G. Kazarow, se cunosc trei tipuri de reliefuri ale C.t.: *a)* cavalerul la pas sau în repaus, singur sau însoţit de figuri accesorii (uneori în compania altor divinităţi: Cybele, Dionysos, Hermes), schiţînd gesturi de caracter ritual (mîna dreaptă ridicată în semn de binecuvîntare sau ţinînd atribute sacre); *b)* cavalerul la vînătoare, pe un cal în galop; *c)* cavalerul întoarcîndu-se de la vînătoare. Alţi istorici de artă au încercat să adîncească această sistematizare, propunînd subgrupe în cadrul grupelor (tipurilor) deja cunoscute. În realitate, în această varietate de reprezentări se cunosc două tipuri: cel de zeu paşnic şi cel de zeu luptător (E. Will arăta că de fapt tipurile *b* şi *c* formează unul singur). Scena mai cuprinde un peisaj sacru (copacul pe care se încolăceşte şarpele, altarul de pe care se înalţă flăcările). Dintre aceste monumente trebuie separate cu grijă stelele funerare, reprezentînd mortul eroizat. Numele divinităţii este necunoscut; el este denumit de inscripţii simplu, Eroul (Heros, Ηρως). Denumirea de C.t. este convenţională, creată şi utilizată de specialişti şi are în primul rînd un caracter geografic (legat de principala zonă de răspîndire a monumentelor); puţin probabil ca această credinţă să aibă la bază o divinitate de caracter local, tracic. Iconografia acestuia s-a concretizat, cu mult înainte de transformarea Thraciei în provincie romană, sub influenţa unor motive elenistice (sec. I î.Hr.). Rare în epoca elenistică, aceste imagini devin extrem de frecvente în epoca romană.

Fig. 83. Cavalerul trac. Placă votivă de la Tomis

Totuşi, zona de difuziune a acestui cult s-a limitat practic la provinciile Thracia, Moesia şi unele regiuni din S-E Macedoniei. În general, descoperirile nu depăşesc decît rar aceste limite – şi atunci aproape totdeauna în legătură cu indivizi originari din Thracia şi Moesia (recrutaţi în unităţile de traci, răspîndite prin diferite provincii ale Imp. şi chiar la Roma printre pretorieni şi *equites singulares*). În Thracia se cunosc o serie de sanctuare ale eroului cavaler (Heroion, la singular); unele epitete ale eroului au caracter geografic (toponime trace), legate tocmai de asemenea locuri de închinare. Semnificativ este că poartă uneori epitetul επηκοος, însemnînd că este eroul protector al locului. Numele său mai este însoţit de alte epitete lat. *(invictus, aeternus, sanctus, dominus)* sau gr. (καθαχθόνιος, κτίστης etc.), corespunzînd ipostazelor în care este adorat, căci eroul avea atribuţii multiple: agreste, păstoreşti şi vînătoreşti, chtonice şi salvatoare - ceea ce explică popularitatea acestui cult. Remarcabilă este şi calitatea lui de divinitate eroică - ceea ce explică adorarea de către militari. De asemenea, într-o vreme cînd sincretismul religios era în floare, cultul eroului cavaler a depăşit calităţile sale iniţiale; astfel, pe o serie de monumente îl întîlnim asociat cu Apollon sau Aesculapius. Pe terit. României au apărut, pînă acum, peste 200 de monumente ale eroului cavaler, cele mai multe din Dobrogea, regiune aparţinînd provinciei Moesia Inferior, mai deschisă influenţelor religioase din S. De pe terit. Daciei se cunosc pînă acum numai 41 de reprezentări; deşi inscripţiile nu oferă posibilitatea unor concluzii mai ample, prezenţa acestor monumente poate fi legată de coloniştii traci (puţini la număr) şi cele cîteva unităţi de traci staţionate în provincie *(cohortele II Flavia Bessorum, I Thracum sagittariorum* şi *II Thracum equitata)*.

G.I. Kazarow, în *RE*, Suppl. III (1918), col. 1132-1149; id., în *RE*, VI (1936), col. 472-551; id., *Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien*, Budapest, 1938 (*Diss Pann*, II,2); A. Germanović-Kuzmanović, *Die Denkmäler des thrakischen Heros in Yugoslavien*, în *Archaeologia Jugoslavica*, 4, 1963, 31-57; I.I. Russu, în *AMN*, 4, 1967, 85-104; M. Oppermann, în *Klio*, 55, 1973, 197-214; *Corpus Cultus equitis Thracii* (în colecţia *Etudes préliminaires aux réligions orientales dans l'Empire romain*, publicate de M.J. Vermaseren), Leiden, I (1979) - II/1-2 (1981, 1984) - IV (1979); M. Alexandrescu-Vianu, în *SCIVA*, 31, 1980, 3, 355-363.

C.C.P.

Cavarna (Bulgaria). Din această localit. provine un tezaur monetar descoperit în 1910, alcătuit din 42 monede geto-dacice de tip → Adîncata. Din tezaur, un număr de 40 piese se află în colecţiile Muz. din Sofia. Acest tip monetar este caracteristic regiunilor sud-carpatice, în special celor de la V de Olt şi se datează în a doua jumătate a sec. 2 î.Hr.

N. Mušmov, în *Izvestija-Sofia*, 2, 1911, 281-282.

C.P.

www.mnir.ro

cazane, recipiente de metal cu rol ritual, caracteristice populaţiilor nomade. În sec. 5, c. înalte de cca 50 cm erau turnate din cupru puţin purificat. Aveau corpul cilindric alungit, sprijinit pe un picior scurt, cu suprafaţa exterioară împărţită de nervuri erizontale şi verticale în patru cîmpuri ornamentale. Sînt prevăzute cu două toarte, fie simple, fie ornamentate cu protuberanţe în formă de ciuperci. Descoperirile de c. în apele unor lacuri sau lîngă rîuri şi bălţi sînt numeroase la N de Marea Neagră. În România (Dese, Hotărani, Boşneagu, Sucidava, Hinova, Ioneşti), Ungaria şi, izolat, Polonia, Ceho-Slovacia, Franţa, acestea indică direcţia migraţiei hunice spre apusul Europei.

J. Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attilareiches*, München, 1956, 57-60; I. Kovrig, în *Folia Arch.*, 23, 1972, 94-127.

R.H.

Căbeşti, sat în com. Podu Turcului (jud. Bacău), pe terit. căruia s-au descoperit numeroase vestigii arheologice din diverse epoci istorice: a) în punctul „Mileşti" situat la E de sat s-au identificat o aşezare şi o necropolă de la sfîrşitul epocii bronzului (cultura Noua), iar mai la E, spre apa Pereschivului, o aşezare carpică din sec. 2-3 d.Hr., suprapusă de una de tip Sîntana de Mureş (sec. 4). În ambele aşezări au fost identificate bordeie şi gropi de provizii. În cadrul aşezării carpice, în afară de ceramică, ustensile de uz casnic şi gospodăresc, s-au mai descoperit fibule şi trei monede romane: un denar de la Titus, unul de la Faustina Augusta şi o piesă de bronz de la Aurelian (trecută prin foc) găsită într-un bordei incendiat. Ceva mai la N de acest punct spre Sîghica s-au descoperit urme de locuire geto-dacice din sec. 5-4 î.Hr.; b) la N de sat, în punctul „Cociuba-Dămăcuşa", la marginea pădurii s-au identificat o aşezare geto-dacică din sec. 4-3 î.Hr. şi un tezaur de drahme histriene, din cadrul căruia s-au recuperat 13 piese, datînd din sec. 4 î.Hr.; c) tot în această zonă (cca 1200 m N de sat) în punctul „Deasupra Pădurii" sau „La Bălanu" s-au descoperit o aşezare carpică şi un tezaur monetar compus din denari republicani şi imperiali romani; d) la limita de N a satului, în locul numit „Rîpa Bujoarei" a existat o aşezare de la sfîrşitul epocii bronzului (de tip Noua) şi una geto-dacică din sec. 5-4 î.Hr.; e) o aşezare geto-dacică din această vreme (sec. 5-4 î.Hr.) a existat şi în punctul „Ruginoasa"; f) la S-E de Fichiteşti (sat în com. Podu Turcului), pe panta estică a „Piscului Morii", spre com. Iveşti, a existat o aşezare carpică (sec. 2-3 d.Hr.) din cadrul căreia s-au recuperat două amfore romane întregi, păstrate în colecţia şcolii elementare din Fichiteşti.

B. Mitrea, în *SCIV*, 15, 4, 1964, 569/3, 575/43; id., *StCl*, 7, 1965, 147, 149, 165; C. Buzdugan, în *Carpica*, 1, 1968, 63-67, 95-99; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, 1973, 17-24, 153; id. *Archaeology and History of the Carpi*, I, *BAR*, 1976, 5-14, 143.

G.B.

Căciulăteşti, sat în com. Dobreşti (jud. Dolj), în apropierea căruia, în punctul „Schitul Roaba", a fost descoperit un castru roman de pămînt.

D. Tudor, *OR*[3], 273.

D.T.

Căianu, com. în jud. Cluj, unde în punctul „La Feredeu" se semnalează descoperirea unor substrucţii de clădiri, cărămizi, ţigle, ceramică romană şi a unui altar închinat lui Asclepios.

CIL, III, 7655; *TIR*, L 34, 43; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 230; *RepCluj, s.v.*

I.G.

Călan v. Ad Aquas

Călăraşi, munic., reşed. jud. Călăraşi. Aici, dintr-o aşezare din perioada tîrzie a epocii bronzului, aparţinînd culturii de tip → Coslogeni, situată pe malul stîng al braţului Borcea, în dreptul fabricii de gheaţă, s-a recuperat un important material arheologic. Se remarcă vasele de formă bombată sau tronconică, unele cu torţi pe mijloc. Dintre acestea, unul este unic în cadrul culturii Coslogeni prin forma şi factura sa. Înalt de 60 cm, lustruit, de culoare castanie, vasul are corpul bombat, deschiderea largă cu buza îngroşată. Pe corp are 4 torţi cu butoni şi 4 proeminenţe împinse din interior. Acest tip de vas atestă adaptarea unor elemente de cultură egeo-miceniană trecute prin filiera culturii balcanice (S.M.). Pe terit. oraşului C. şi în împrejurimi s-au descoperit cîteva sigilii bizantine din sec. 8-11, care indică existenţa unor aşezări omeneşti în regiunea şi epoca respectivă şi legăturile lor cu aşezările de pe malul drept al Dunării, în frunte cu Dorostolon (azi Silistra) (I.B.).

S. Morintz. N. Anghelescu, în *SCIV*, 21, 1970, 3, 179-181; S. Morintz, *Contribuţii*, 124; *DID III*, 15.

S.M. şi I.B.

Călina, sat în com. Prundeni (jud. Vîlcea), pe terit. căruia au fost descoperite vestigii arheologice aparţinînd epocii bronzului de început (cultura Glina) şi dezvoltat (cultura Verbicioara), Hallstattului tîrziu şi sec. 2-3 d.Hr.

G.B.

Călineşti. 1. Com. în jud. Maramureş, unde s-au descoperit, în sec. trecut, mai multe piese din bronz (sec. 12 î.Hr.), provenind probabil de la unul sau două depozite: două celturi, două cuţite curbe, 12 brăţări, dintre care unele se păstrează în colecţiile Muz. Baia Mare. Separat au fost descoperite două spade din bronz cu mîner în formă de cupă (*Schalenknaufschwert*) (sec. 10 î.Hr.) (I.C.). Pe terit. satului C., în punctul „Rogoaze", situat pe o vale laterală la 2 km N de centrul localit., a fost cercetată o aşezare din epoca bronzului, precum şi vestigii din sec. 3 d.Hr. aparţinînd unei aşezări atribuite costobocilor. A fost dezvelită o locuinţă de suprafaţă (6×4,80 m), cu vatră deschisă înconjurată de pietre, gropi cuprinzînd pietre de rîşniţă şi ceramică: ceaşcă dacică, oale-borcan de

www.mnir.ro

dimensiuni mari lucrate cu mîna, chiupuri de provizii lucrate la roată şi ceramică romană (R.P.) 2. Com. în jud. Teleorman pe terit. căreia a fost descoperit întîmplător (1961) un tezaur monetar depus într-o cană de lut bitronconică, getică, şi îngropat la adîncimea de 0,30-0,40 m. Tezaurul este alcătuit din 101 monede, dintre care 92 → denari romani republicani, emisiuni din perioada 217-54 î.Hr., 6 imitaţii de tipul denarilor republicani şi 3 tetradrahme din → Thasos. În zona descoperirii tezaurului s-au găsit şi cîteva fragmente ceramice geto-dacice şi vechi româneşti, sec. 9-10, ce ar putea indica existenţa aici a unor aşezări din epocile respective (C.P.). 3. C.-Oaş, com. în jud. Satu Mare, unde au fost dezvelite patru aşezări paleolitice (C. *I-IV*): C. *I*, descoperită la NV de com., pe culmea „Bocoghiţa" are două straturi de cultură: aurignacian şi gravetian, distruse parţial de eroziune. Se păstrează mai bine pe capătul sudic al dealului, cu altit. cea mai joasă; C. *II*, situată în partea de S-E a com., pe un pinten terasiform al dealului „Haghiul Mare" are un singur strat de cultură cu concentrare deosebită în jurul unei vetre de foc pe o rază de 5-6 m, de unde provine cel mai bogat şi caracteristic material pentru faza mijlocie de dezvoltare a aurignacianului din N-V României; C. *III*, situată pe culmea dealului „Sf. Maria" este o aşezare gravetiană cu un singur strat de cultură; iar C. *IV*, datînd de asemenea din gravetian, a fost distrusă de eroziune şi este situată în partea de V a com., pe dealul „Lichihorb" (M.B.C.).

R. Popa, C. Kacsó, în *SCIVA*, 25, 1974, 4, 561-578; M. Chirescu, în *SCIVA*, 17, 1966, 2, 235-254; I. Spiru, în *RevMuz*, 2, 1969, 161; M. Bitiri, în *Materiale*, 9, 31-35; id., *Paleoliticul în Ţara Oaşului*, 1972, 44-45.

I.C.; R.P.; C.P. şi M.B.C.

Călugăreni, sat în com. Eremitu (jud. Mureş), unde în puncte neprecizate se semnalează ceramică neolitică, din epoca bronzului şi o săgeată de fier. La E de sat, pe dealul „Bocheş", se află un val de pămînt. Pe malul stîng al Nirajului Mare, în „Ţinutul cetăţii", a fost cercetat castrul roman (162×140 m), cu două faze de construcţie, din pămînt şi din piatră; la colţuri are bastioane. Trupa care a staţionat în castru era *cohors prima Alpinorum*. Lîngă acesta se află aşezarea civilă, de pe terit. căreia au fost scoase cărămizi, ţigle, o clădire cu paviment din marmură (therme), piese arhitectonice, monede, inscripţii, între care şi una dedicată de un *collegium utriculariorum*. Spre castru urcă un drum pietruit, larg de 5 m.

TIR, L35, 31; *CIL*, III, 944 (= *ILS*, 3748), 7716 (= 12551), 12552; V. Christescu, *Istoria*, 16-17; D. Protase, în *ActaMN*, 2, 1965, 209-214.

I.G.

călugării sciţi, denumire acordată de istorici unor călugări din Scythia Minor (sec. 4 d.Hr.), a căror orientare generală reflectă conştiinţa populaţiei băştinaşe traco-romanizate şi aversiunea ei faţă de → arianism şi monofizitism, pe de o parte, faţă de gr. şi în general de stăpînitorii bizantini, pe de alta. În timpul lui Anastasius I, au luptat alături de → Vitalian împotriva abuzurilor puterii bizantine. Mai tîrziu au cîştigat de partea lor şi pe → Iustinian. Cel mai de seamă dintre conducătorii c.s. a fost → Ioan Maxentius. Alţi doi c.s., → Ioan Cassian şi → Dionysius Exiguus, au ajuns renumiţi scriitori de lb. lat. în Occident.

V. Gh. Sibiescu, *Călugării sciţi*, Sibiu, 1936; I.I. Russu, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, 1965, 137-138; *DID II*, 458 şi 460.

I.B.

căluşarii v. muzica

Căpîlna, sat în com. Săsciori (jud. Alba), pe terit. căruia pe „Dealul Cetăţii" s-a cercetat cetatea dacică (sec. 1 î.Hr.-2 d.Hr.) (610 m alt.) Acesta se înalţă în stînga Sebeşului, legat fiind de restul înălţimilor cu o şa îngustă şi mărginit de două prăpăstii: Valea Gărgălăului şi Pîrîul Rîpii. Şaua de legătură a fost barată de daci (în ordinea enumerării) cu şanţ (larg la gură de 5 şi adînc de 1 m), val semilunar (lat la bază de 11 şi înalt de 1 m) cu şanţ interior (larg la gură de 3,50 şi adînc de 0,50 m), val semilunar (lat la bază de 6 şi înalt de 1,50 m) cu şanţ interior (larg la gură de 2,50 şi adînc de numai 0,40 m) şi o palisadă. Partea superioară a mamelonului, amenajată în terase, este apărată de un turn-locuinţă de la care porneşte zidul de incintă. Turnul-locuinţă se află în faţa şeii, pe o platformă tăiată în stîncă, este pătrat (cu latura de 9,50 m şi grosimea zidului de 1,73 m) şi are intrarea pe latura de S-E (largă de 1,26 m). De la 1,70 m în sus zidul de tip *murus Dacicus* continua încă aprox. 3 m în cărămidă slab arsă; urma acoperişul din şindrilă. Zidul de incintă, inegal ca grosime (de la 1,50 la 2,50 m) se păstrează acum pe cea mai mare parte din lung. sa doar cu un singur parament (cel exterior). Paramentul interior era suplinit, în partea inferioară a zidului, de stîncă şi se ridica din blocuri de calcar abia de la oarecare înălţ. Perimetrul cetăţii (zid + o latură a turnului-locuinţă) măsoară 280 m. Intrarea principală în cetate se făcea prin turnul (6×9 m la exterior) de pe latura de S. Pe latura de N-E se afla o intrare secundară mărginită de două ziduri. În interiorul cetăţii se ridicau mai multe construcţii: pe cea mai înaltă terasă un turn de veghe din lemn, o construcţie cu pereţi din lemn şi bază de piatră lîngă turnul-locuinţă, o scară cu bază de piatră, un canal şi mai multe barăci de lemn. Materialul arheologic constă din ceramică lucrată cu mîna şi la roată (inclusiv pictată cu motive geometrice), unelte de fier, obiecte de podoabă din fier, argint şi bronz, vase de bronz, monede romane republicane şi imperiale. Cetatea dacică pare să fi fost ridicată pe timpul domniei lui Burebista. Şi-a încetat existenţa printr-un incendiu de proporţii în timpul → războaielor daco-romane de la începutul sec. 2 d.Hr. Menirea ei strategică era aceea de a bara accesul pe drumul care, pornind de la Polovragi,

www.mnir.ro

străbătea munții prin Pasul Urdele și cobora în valea Sebeșului.

C. Daicoviciu, Al. Ferenczi, *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, 1951, 115-116; M. Macrea, I. Berciu, în *Dacia, N.S.*, 9, 1965, 201-231; M. Macrea, Oct. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, 1966, 9-23.

I.G.

Căpleni, com. în jud. Satu Mare, pe terit. căreia, lîngă drumul comunal C.-„Cămin", în punctul „Pămîntul Căminului", se află o așezare de tip „atol" aparținînd unei faze de început a culturii → Otomani. În raza localit. s-au descoperit în 1897 și 1973 două depozite de bronzuri. Primul era constituit din brățări și bare iar al doilea dintr-un topor cu disc și spin, un *Lappenbeile*, un pumnal și trei fragmente de seceri cu limbă la mîner. Recent, pe malul stîng al Crasnei s-au descoperit o așezare a culturii → Tisa, două morminte de înhumație ale culturii Bodrogkeresztur, o așezare hallstattiană timpurie și o așezare La Tène cu ceramică celtică dar și de tradiție hallstattiană.

T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1978, 35, 122; I. Németi, în *SCIVA*, 29, 1978, 1.

I.C.

Căpreni, com. în jud. Gorj, în raza căreia, în satul Cornetu, a fost descoperit un tezaur monetar (1938) din care se cunosc 129 denari romani republicani din perioada 211-75 î.Hr. și o drahmă din Dyrrhachium.

O. Iliescu, în *SCN*, 3, 1960, 477-486; M. Chițescu, *RRCD*, 145-147; nr. 50.

E.N.

Căprioara, sat în com. Săvîrșin (jud. Arad), unde în 1875 s-a descoperit un tezaur de 85 → drahme din → Apollonia și → Dyrrhachium din care s-au păstrat doar 8 exemplare.

IGCH, 595; B. Mitrea, în *ED*, 10, 1945, 88.

G.P.B.

Căprioru, sat în com. Tătărani (jud. Dîmbovița) în zona de N a căruia, pe „Dealul Moșneagului" a fost descoperit întîmplător (1956) un tezaur monetar. Acesta se compune din 101 monede, 98 tetradrahme → Macedonia Prima și 3 tetradrahme din → Thasos numărîndu-se printre cele mai însemnate descoperiri de acest fel din regiunile sud-carpatice. Monedele au fost depuse într-un vas de lut din care s-au recuperat doar cîteva fragmente. Ascunderea tezaurului pare să fi avut loc pe la începutul sec. 1 î.Hr. din motive greu de precizat. Din tezaur, 97 piese se află la Muz. Tîrgoviște, iar restul la Institutul de Arheologie din București.

C. Preda, în *SCN*, 2, 1957, 389-393; E. Chirilă, G. Mihăescu. *Der Münzhort von Căprioru*, Tîrgoviște, 1969

C.P

Căpușu de Cîmpie, sat în com. Iclănzel (jud. Mureș), pe terit. căruia a fost descoperit un depozit de obiecte de bronz din Hallstatt A_2 (sec. 11 î.Hr.), constituit din unelte, un vîrf de lance și piese de podoabă, aparținînd serici Turia-Jupalnic.

I. Nestor, *Stand*, 134; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele*, 121.

M.P.D.

Căscioarele, com. în jud. Călărași. *A*). Într-un golf al lacului Cătălui din marginea com., o insulă – tell („Ostrovelul") avînd diam. de 57×103 m și cu straturi suprapuse de cultură din epoca neo-encolitică, groase de 5 m. La bază, un strat din faza → Boian-Spanțov, deasupra căruia se află resturile masive ale unei așezări → Gumelnița A_2, între aceste 2 straturi aflîndu-se fîșii subțiri de mîl provenite de la inundații străvechi; sub humusul depus pe *tell*, așezare din faza Gumelnița B_1, săpată în întregime, răzlețe fragmente ceramice → Cernavodă I, un mare număr de gropi din perioada Hallstatt *A*, umplute cu ceramică spartă ritual, precum și puțină ceramică și cîteva monede getodacice. Stratigrafia a fost precizată printr-o secțiune lungă de 116 m. În stratul Boian-Spanțov s-au degajat două locuințe și un mare complex central, incluzînd resturile unui sanctuar și mormînt de înhumație. Ceramica este decorată cu barbotină, grafit, vopsea roșie și albă și excizii foarte largi. Uneltele (de silex, piatră șlefuită, os și

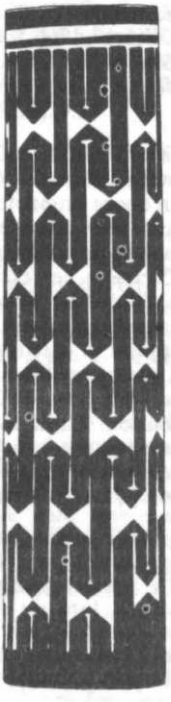

Fig. 84. Căscioarele. Coloană pictată din sanctuar (faza Spanțov a culturii Boian).

www.mnir.ro

coarne de cerb) puțin numeroase. Ca și locuințele acestui strat, și acelea ale stratului Gumelnița A_2 sînt dreptunghiulare, în dărîmăturile unei mari construcții centrale aflîndu-se și fragmentele unei „machete" (reîntregite ulterior) de lut ars a unui sanctuar. În porțiunea săpată din acest strat au fost descoperite 11 schelete de copii de vîrstă fragedă, îngropați sub nivelul locuințelor; scheletele, păstrate în bună stare, zăceau pe stînga, puternic chircite, avînd o orientare identică ce dovedește că înmormîntările se făceau în funcție de o anumită poziție a soanelui. Ceramica din acest strat este frecvent decorată și cu grafit. Tot din această fază datează și cele mai vechi vase *askoi* de la C. Topoare de mari dimensiuni, lame lungi ușor curbe și săgeți triunghiulare retușate pe ambele fețe, alături de multe gratoare, toate de silex, și dălți de piatră șlefuite, multe unelte de os și de corn de cerb, ca și mînere din acest material – pentru diferite unelte, cîteva harpune din corn, puține împungătoare de aramă și o bară subțire de aur, răsucită, precum și statuete feminine de lut ars și de os și zoomorfe de lut ars, completează inventarul foarte bogat al acestui strat. În stratul superior (faza Gumelnița B_1) au fost degajate toate cele 16 locuințe și o construcție anexă, toate dreptunghiulare dar avînd orientări diferite. Puține par a fi avut platforme de lut ars. Potrivit modelelor de lut ars descoperite, intrarea în locuință se făcea pe una dintre laturile înguste, iar pe una dintre laturile lungi se deschidea o fereastră. În interiorul locuințelor era de obicei cîte o singură vatră deschisă, dar într-una erau două vetre (probabil vor fi fost două încăperi). În trei locuințe au fost găsite însă cuptoare dreptunghiulare, cu acoperișul (distrus) probabil boltit. Și în locuințe și în preajma lor, materialele arheologice erau foarte numeroase: ceramică în general bine arsă la roșu, decorată cu caneluri, incizii, brîuri alveolare, barbotină și foarte rar pictată cu grafit. Mii de fragmente ceramice, de unelte și arme de silex, de piatră șlefuită, de os și de corn de cerb – printre ultimele și un brăzdar de aratru primitiv – apoi numeroase statuete antropomorfe de lut ars (inclusiv 3 de tipul numit tesalian), dar și de os, ca și statuete și vase zoomorfe de lut. Greutățile de lut ars au fost folosite mai degrabă pentru plasele de pescuit, găsindu-se în toate locuințele, unele fiind decorate pe bază, iar alta avînd incizată o siluetă umană; lîngă o vatră s-au găsit peste 200 de greutăți, prea multe pentru un război de țesut. Altă locuință fusese folosită ca atelier de cioplit topoare – s-au găsit topoare întregi și multe așchii mari de silex –, în alta s-au găsit două tipare de lut ars pentru turnat topoare de aramă. Cîteva împungătoare în patru muchii, din acest metal, alături de o lamă de cuțit de aramă și, descoperit înaintea săpăturilor, un depozit de împungătoare de aramă, reprezintă inventarul metalic al acestui strat. Un vas antropomorf, fragmentar, de factură specifică cucuteniană, pictat bicrom (tipic pentru începutul fazei Cucuteni A_3), constituie un indiciu pentru sincronismul dintre etapele finale ale fazei Cucuteni *A* și începuturile fazei Gumelnița B_1. Resturile osteologice sînt numeroase în special în stratul superior, în care, în mod surprinzător, predomină oasele de animale sălbatice; s-au identificat și oase de cal. Datele C_{14} pentru stratul Boian-Spanțov variază între 4035 ± 100 și 3620 ± 100, iar acelea pentru stratul Gumelnița A_2 între 3915 ± 150 și 3450 ± 120, cele mai vechi date din acest strat datorîndu-se faptului că resturile de cărbune supuse examenelor proveneau desigur de la copaci de vîrstă înaintată. *B).* În viile de pe botul de deal numit de localnici „De ceea parte", așezare Gumelnița suprapusă de urme de locuire geto-dacă (Vl.D.). *C).* În punctul „Ostrovel" (?) de pe malul de unde se întinde așezarea aparținînd culturii → Gumelnița, s-a găsit întîmplător (în 1942) (mormînt de incinerație ?) o fibulă digitată de bronz (sfîrșitul sec. 6 – prima jumătate a sec. 7) executată prin turnare, a cărei placă semicirculară decorată cu mici dreptunghiuri este prevăzută cu cinci butoni, iar piciorul romboidal, alungit terminat într-un buton, este ornamentat cu un motiv spiraliform (R.H.). *D).* Pe povîrnișul estic al văii Cătăluiului, deasupra lacului cu același nume, cu ocazia cercetării arheologice a ruinelor mănăstirii Cătălui, s-au identificat bogate urme de locuire pre- și protoistorică, care se întind pe o suprafață de cca 2 ha: a) așezare neolitică cu două niveluri, aparținînd culturii → Gumelnița (au fost dezvelite două locuințe și o groapă, toate aparținînd nivelului superior, cu inventar ceramic și litic); b) așezare din epoca timpurie a bronzului, din care s-au săpat două locuințe și două gropi cu materiale de tip → Glina și o locuință aparținînd faciesului cu „strichverzierte Keramik"; c) așezare geto-dacă din a doua epocă a fierului cu două niveluri. Nivelului inferior, databil în sec. 3 î.Hr., pe baza materialului ceramic și a unei fibule de tip tracic, îi aparțin o locuință-bordei și o groapă. În nivelul superior au apărut nouă locuințe adîncite, patru gropi și o vatră. Din bogatul material ceramic lucrat cu mîna sau la roată, se disting imitațiile locale după cupele „delienе" și după amfore elenistice (un exemplar cu ștampilă anepigrafă). Importul elenistic este reprezentat de un vas fine de tip kantharos și amfore de Cos

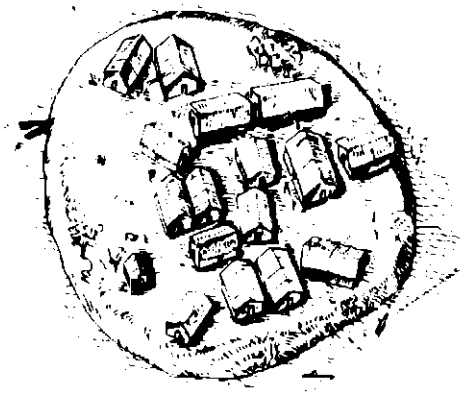

Fig. 85. Căscioarele. Reconstituirea așezării din nivelul superior (Gumelnița B1)

www.mnir.ro

(probabil şi de Rhodos). Inventarul metalic este sărac (dălţi şi cosoare de fier, o faleră de bronz etc.). Nivelul superior al aşezării geto-dace de la C. se datează astfel în a doua jumătate a sec. 2 şi în sec. 1 î.Hr.; d) aşezare risipită din sec. 6, din care au fost cercetate două bordeie cu cuptoare şi cu ceramică de mînă şi la roată asemănătoare aceleia de la → Dulceanca. Locuirile pre- şi protoistorice sînt suprapuse şi adesea deranjate de monumentele complexului medieval, constituit dintr-o reşedinţă feudală, biserică, incintă şi necropolă (M.B.).

Gh. Ştefan, în *Dacia*, 2, 1925, 138-197; Vl. Dumitrescu, în *SCIV*, 16, 1965, 215-237; id., în *Archaeology*, New York, 18, 34-40; id., în *Dacia, N.S.*, 14, 1970, 520; id., în *Apulum*, 12, 23-39; id., în *Godišniak, Sarajevo*, 13, 1976, 97-104; Vl. Dumitrescu şi T. Bănăţeanu, în *Dacia, N.S.*, 9, 1965, 59-71; H. Dumitrecu, *Dacia, N.S.*, 12, 1968, 381-394; ibid., 17, 1973, 311-316; S. Marinescu-Bîlcu, în *Arch. Rozhl.*, 18, 1, 1965, 48-53; id., în *SCIV*, 1966, 113-123; E. Tudor, în *SCIV*, 16, 1965, 555-563; A. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, 1965, 56 şi urm.; M. Comşa, B. Ionescu, în *SCIV*, 11, 1960, 2, 419-420; Gh. Cantacuzino, G. Trohani, în *C.A.*, 3, 1979, 261-328.

Vl.D.; R.H. şi M.B.

Cătălui v. Căscioarele

Cătunele, com. în jud. Gorj, în hotarul căreia pe malul stîng al rîului Motru, la confluenţa cu pîrîul Chivădaru au fost descoperite vestigiile unui castru de pămînt, de formă dreptunghiulară, cu dimensiunile de 156×114 m, avînd colţurile rotunjite şi două şanţuri. Incinta de pămînt sub formă de val are în spate *agger*, urmat de *via sagularis*, pavată cu pietre de rîu, lată de 1,20 m. În interior a apărut temelia unui zid de piatră, lată de 0,60 m, care ar putea aparţine uneia dintre clădirile pretoriului. Castrul a fost construit în prima jumătate a sec. 2 pentru a supraveghea regiunea muntoasă împădurită de pe valea Motrului. În prima jumătate a sec. 3 a suferit o refacere. Ultima dovadă a folosirii lui este indicată de o monedă de la *Salonina*, ce ar stabili data finală către mijlocul sec. 3 d.Hr.

D. Tudor, M. Davidescu, în *Drobeta*, 2, 1976, 62-79; M. Davidescu, *Drobeta în secolele I-VII e.n.*, Craiova, 1980, 87-91.

C.V.

Cătunu, sat în com. Cornești (jud. Dîmboviţa), în apropierea căruia a fost reperată o aşezare geto-dacă de tip „rural", situată pe un promontoriu al terasei Ialomiţei (punctul „Viişoara"). În cuprinsul stratului de cultură au fost separate două niveluri, datînd din sec. 2-1 î.Hr. şi există indicii şi pentru o locuire ceva mai veche. Au fost cercetate peste 30 de locuinţe de suprafaţă sau uşor adîncite. Inventarul lor este relativ sărac, fiind constituit în principal din ceramică fragmentară, lucrată cu mîna sau la roată (inclusiv fragmente de cupe cu decor în relief, ce provin probabil din atelierul de la Piscu Crăsani). O semnificaţie deosebită, rituală, o au trei înmormîntări de oase de cai descoperite în cuprinsul aşezării, într-un caz chiar într-o locuinţă, împreună cu oase umane calcinate.

C. Stoica, în *Acta valachica*, 1972, 133-140; *Materiale*, 13, Oradea, 1979, 119-124; *Materiale*, 14, Tulcea, 1980, 195-199; în *Thraco-Dacica*, 5, 1984, 138-144.

M.B.

„cățel de vatră" (germ. *„Feuerbock"* engl. *„Firedog"*, fr. *„chenet"*), piesă din lut sau din fier, prevăzută cu protome zoomorfe, folosită în gospodărie (ca suport pentru aşezarea lemnelor pe vatră) şi în cultul casnic pre- şi protoistoric. În general, c. de v. din lut, care prin material, formă şi dimensiuni nu se pretează la o utilizare practică, dar au adesea urme de ardere secundară, au fost puşi în legătură cu practicarea cultului vetrei. Cele mai vechi exemplare descoperite pe terit. României aparţin culturii → Monteoru, din epoca bronzului (Sărata-Monteoru, Cîrlomăneşti, jud. Buzău). În a doua epocă a fierului, în davele de la → Poiana, Răcătău, Brad şi Ocniţa se întîlnesc c. de v. cu corp aplatizat, uneori ornat, terminat la ambele capete cu protome de berbeci. Din mediul geto-dac piesele de acest tip s-au răspîndit spre răsărit pînă în cetăţile scitice tîrzii de la Niprul inferior (Zolotaia Blaka, Gavrilovka etc.). O pereche de c. de v. cu cîte o singură protomă puternic stilizată, a apărut în mormîntul 68 al necropolei getice de la → Zimnicea (sec. 2 î.Hr.), împreună cu o vatră miniaturală decorată, indicînd folosirea acestor piese şi în cultul funerar. În aceeaşi vreme (sec. 2-1 î.Hr.), purtătorii culturii → Poieneşti-Lukaşevka, identificaţi cu bastarnii, foloseau astfel de piese din lut în formă de trunchi de piramidă (tipul → Boroseşti) sau de formă paralelipipedică, cu protomă stilizată (tipul→ Ghelăieşti), ale căror prototipuri se regăsesc în mediul germanic de la Elba inferioară, din Iutlanda şi insulele daneze. Geto-dacii au continuat să folosească c. de v. din lut şi în epoca romană, aşa cum o arată descoperirile din aşezările carpice de la → Poiana-Dulceşti (jud. Neamţ). Singura piesă din fier cunoscută pînă în prezent, avînd extremităţile barei modelate în capete de taur, este un import vestic şi făcea parte dintr-un depozit de obiecte de metal, din prima jumătate a sec. 1 d.Hr., descoperit în staţiunea geto-dacă de la → Ocniţa (jud. Vîlcea).

M. Babeş, V. Mihăilescu-Bîrliba, în *BerRGK*, 51-52, 1970-1971 (1972), 176-196; Gh. Bichir,

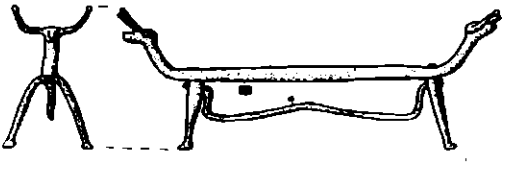

Fig. 86. Cățel de vatră de la Ocniţa (jud. Vîlcea).

www.mnir.ro

Cultura carpică, Bucureşti, 1973, 142-145; A.D. Alexandrescu, în *Dacia, N.S.*, 24, 1980, 39 şi fig. 58/1-2, 70/1; D. Berciu, în *SCIVA*, 33, 1982, 1, 25-34; D. Drost, în *Ethnogr.-Arch. Forsch.*, 2, 1954, 100-158.

M.B.

Cătelu Nou v. **Bucureşti**

Căzăneşti 1. Com. în jud. Ialomiţa, pe terit. căreia se află mai mulţi tumuli din epoca bronzului. În unul dintre ei s-au descoperit fortuit şi două (?) morminte secundare sarmatice (sec. 2-3). Din inventarul mormintelor au fost recuperate două arme (o sabie şi un pumnal de fier), o cană de lut dacică şi un vas de tip sarmatic. 2. Sat în com. Verguleasa (jud. Olt), pe terit. căruia, la N şi E de şcoală, pe malul pîrîului Bugu, au fost descoperite vestigii arheologice aparţinînd La Tène-ului geto-dacic (sec. 2-3) (ceramică de tip → Militari-Chilia), din sec. 6-7 (materiale, inclusiv bordeie, de tip → Ipoteşti-Cîndeşti) şi din sec. 10-11 (ceramică de tip → Dridu). 3. Sat component al munic. Rîmnicu Vîlcea (jud. Vîlcea) pe terit. căruia în diverse puncte au fost scoase la suprafaţă importante vestigii arheologice. La „Cărămidărie", urme aparţinînd paleoliticului superior, neoliticului (de tip → Sălcuţa *IV*), perioadei de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului (cultura → Coţofeni), epocii bronzului de început (cultura → Glina) şi dezvoltat (cultura → Verbicioara) şi sec. 6-7. La „Săveasca", o aşezare de tip Verbicioara şi una daco-romană din sec. 2-3. Izolat au apărut şi două morminte, unul aparţinînd fazei tîrzii a culturii Verbicioara (sec. 13 î.Hr.), iar altul sec. 2-3. La „Gura Văii", în dreptul km 187 a şoselei Rm. Vîlcea-Băile Govora, pe malul drept al pîrîului Şipoţel, o aşezare de tip → Glina.

Gh. Bichir, în *Dacia, N.S.*, 21, 1977, 178-183; C. Muşeţeanu, R. Lungu, în *SCIVA*, 29, 1978, 3, 424-425; Gh. Petre, în *Buridava*, 2, 1976, 10-12; id., în *Thraco-Dacia*, 4, 1983, 87-89.

G.B.

C...coe, vicus, sat din territorium-ul Histriei, menţionat într-o inscripţie de hotar *(fines terrae vici)* (găsită la Vadu) (sec. 2 d.Hr.). Pe faţa cealaltă a inscripţiei este pomenit un alt *vicus, Parsal...*

ISM, I, 350.

A.S.

Ceahlău, com. în jud. Neamţ, pe terit. căreia, în bazinul Răpciuni, au fost descoperite 16 aşezări concentrate aproape exclusiv pe terasele mijlocii şi în foarte mică măsură pe terasele înalte şi joase de pe malul drept al rîului Bistriţa. Unele dintre aceste staţiuni ca de pildă Bistricioara-Lutărie, Dîrţu, Podiş, Cetăţica se remarcă atît prin întinderea şi succesiunea nivelurilor de locuire cît şi prin bogăţia materialului litic. Pe baza observaţiilor microstratigrafice precum şi a resturilor de vetre de foc s-au putut distinge şapte etape de locuire dintre care trei atribuite culturii → aurignaciene şi patru celei → gravetiene orientale. În general, vetrele (unele cu pete de arsură în jurul lor) au o formă ovală şi sînt fie simple, fie amenajate (cu pietre). Asociaţia faunistică este destul de săracă în specii: bovideele în aurignacian şi equideele în gravetian; cu totul rar au apărut mamutul şi renul. S-a stabilit că cea mai veche locuire aurignaciană a fost identificată în punctul „Cetăţica *I*" unde s-au găsit unele unelte lucrate în tehnica de tradiţie musteriană precum şi cîteva forme bifaciale. Interesant este de relevat că cele mai numeroase niveluri (în cele 16 aşezări identificîndu-se 39 de niveluri de locuire paleolitică) aparţin ultimei etape a culturii gravetiene denumită şi epigravetiană. Bogatul inventar litic gravetian lucrat îndeosebi din silex de bună calitate şi mai locale cuprinde o diversitate de tipuri de unelte în care predomină gratoarele, burinele, lamele şi lamelele *à dos*, etc. În ultima etapă de locuire gravetiană (cea epigravetiană) care cronologic se situează în tardiglaciar, marea majoritate a pieselor sînt de dimensiuni mijlocii şi mici (microlitice). În aşezarea denumită „Scaune", descoperită în masivul Ceahlău, la o alt. de cca 1328 m există o întinsă locuire cu un bogat material litic aparţinînd epipaleoliticului (cultura swideriană).

C.S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu, Fl. Mogoşanu, în *Dacia, N.S.*, 10, 1966, 5-116; Al. Păunescu, Em. Cârciumaru, M. Cârciumaru, P. Vasilescu, în *SCIVA*, 28, 1977, 2, 157-183; Al. Păunescu, în *SCIVA*, 31, 1980, 4, 530-537.

A.P.

Ceamurlia de Jos, com. în jud. Tulcea, pe terit. căreia pe stînga pîrîului Dereaua Ceamurliei de Jos, nu departe de halta C.F.R.-Mocanu se află aşezarea preistorică de unde proveneau descoperirile arheologice publicate de V. Pârvan ca fiind de la Hamangia (Gara Hamangia dependentă de com. Baia se află însă la 4 km depărtare). La locul indicat se găsea un tumul funerar distrus în timpul unor lucrări publice (în 1924). În 1952–1955 au fost întreprinse la faţa locului săpături de salvare (D. Berciu). Tumulul a fost ridicat pe un mormînt de înhumaţie în poziţie chircită şi cu ocru. Sub mantaua tumulului principal a existat un tumul mai mic, ridicat deasupra unui mormînt similar. De la suprafaţa tumulilor provine bine cunoscuta „statuie-menhir de la Hamangia" (de fapt de la C. de J.), iar din mormintele deranjate în 1924 fragmentele ceramice şi măciuca de piatră publicate de V. Pârvan. În cursul săpăturilor s-a stabilit că tumulii aparţin culturii purtătorilor mormintelor cu ocru şi că ei au fost ridicaţi deasupra unei aşezări neolitice aparţinînd unei culturi necunoscute pînă în 1952, şi care a fost numită cultura → Hamangia. Definirea acestei culturi s-a făcut pe baza descoperirilor de la C. de J., unde se află cel mai caracteristic material pentru faza Hamangia *III*, denumită şi *faza Ceamurlia*. În movila II s-a descoperit un mormînt getic din sec. 5-4 î.Hr., jefuit din antic. Numai la 2 km spre S-V de aşezarea Hamangia se găseşte cea de pe malul lacului Goloviţa, pe terit. com. Baia; aici s-au făcut săpături în 1953 şi 1954, determinîndu-se faza Hamangia *II*,

www.mnir.ro

respectiv *faza Goloviţa* (D.B.). Tot aici, pornind de la resturi de construcţii de zidărie, ceramică şi un relief din marmură reprezentînd → Cavalerul trac, s-a presupus mai de mult existenţa unei aşezări rurale. S-au identificat însă, în această zonă ţinînd de territorium-ul oraşului roman Libida de la → Slava Rusă, două → *villae* romane, una din sec. 2 d.Hr. (cca 80×60 m) şi cealaltă, ceva mai mică, din sec. 2-3 d.Hr. (A.B.).

V. Pârvan, în *Dacia*, 2, 1925, 422, 429; D. Berciu, *Cultura Hamangia*, 1966, 119-231; *DID* I, 29-38, 56, 126; *TIR*, L 35, 31; Al. Suceveanu, *VEDR*, 72; V.H. Baumann, *Ferma*, 84.

D.B. şi A.B.

ceara pierdută, metoda~, procedeu metalurgic aplicat în prelucrarea aramei şi mai ales a bronzului, cunoscut încă din perioada de sfîrşit a epocii neolitice. Aplicat în practică, mai eu seamă, la sfîrşitul epocii bronzului şi în cursul primei epoci a fierului. Din ceară se modela obiectul, în mărimea dorită, în continuare se zgîria decorul, oricît de complicat, cu un vîrf ascuţit, direct pe ceară, corectîndu-l ori de cîte ori era nevoie. După terminarea modelului acesta era acoperit cu un strat de lut fin, nmed. Astfel se realiza un „bloc" cuprinzînd atît obiectul, cît şi tiparul lui perfect, care reproducea cele mai mici amănunte ale decoruini obiectului de ceară. Tiparul de lut cu obiectul din interior era pus la uscat şi apoi se încălzea pînă cînd printr-un orificiu lăsat anume, ceara se scurgea. În locul ei se turna arama sau bronzul, care dobîndea forma exactă a fostului obiect de ceară. După ce se răcea metalul se spărgea tiparul şi se scotea obiectul rezultat. Dezavantajul metodei constă în aceea că modelul şi tiparul său se foloseau o singură dată.

E.C.

Cedonia, localit. în Dacia romană, identificată ipotetic în cartierul Guşteriţa-Sibiu (jud. Sibiu) (*TIR.*, L 35, 22).

Geogr. Rav., 4, 14; V. Pârvan, *Getica*, 227.

D.T.

Cehăluţ, sat în com. Cehal (jud. Satu Mare), unde pe terasele joase sau înalte ale Cehalului s-au descoperit şi cercetat mai multe aşezări preistorice. Lîngă fosta C.A.P. există o aşezare cu strat dublu de cultură: unul → Baden-Coţofeni (inferior), altul → Otomani (superior), iar în punctul „Fîntîna tătarului" o aşezare aparţinînd culturii Suciu de Sus. De pe terit. localit. provin, de asemenea, depozite de bronzuri şi valve pentru turnarea pieselor de metal.

P. Roman, I. Németi, *Cultura Baden în România*, Bucureşti, 1978, 18, pl. 62-63; T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, 1978, 22.

P.R.

Cheţel, sat în com. Şimoneşti (jud. Harghita), pe terit. căruia a fost descoperit (1958) un tezaur dacic de podoabe de argint aflat în colecţiile Muz. din Cristuru Secuiesc. Judecînd după cîteva fragmente ceramice recuperate cu prilejul sondajului de control, tezaurul a fost depus într-o oală-borcan de tip dacic, lucrată de mînă, îngropată izolat. El se compunea din următoarele piese: patru fibule de schemă La Tène, cu „nodozităţi" – formînd două perechi diferite prin detaliile de formă şi decor; două fibule de tip La Tène tîrziu, cu portagrafă lamelară şi arcul ornat cu motive zoomorfe şi geometrice; trei colane din bară simplă, cu secţiune ovală, prevăzute la capăt cu cîrlige pentru închidere; trei brăţări din bară cu secţiune aplatizată, cu capetele petrecute; două brăţări spiralice simple. Tezaurul datează din prima jumătate a sec. 1 î.Hr.

Z. Székely, în *SCIV*, 16, 1965, 1, 51-58.

M.B.

Celebichioi v. **Tres Protomae**

Celeiu, sat desfiinţat, azi cartier în oraşul Corabia (jud. Olt). **1.** Aşezare preistorică sub formă de → *tell* ale cărei resturi au fost găsite sub ruinele cetăţii → Sucidava, pe terasa inferioară a Dunării. A dat numele culturii C. Din suprafaţa iniţială a aşezării s-a conservat o porţiune de 35×10 m care, în urma locuirilor succesive (11 la număr) din timpul culturii C., din perioadele dacică, romano-bizantină şi feudală, s-a înălţat cu 3,50 m peste nivelul străvechi de călcare. Locuinţele erau dreptunghiulare, late pînă la 4 m şi lungi peste 8 m, cu podea din lut galben bătătorit, vetre de foc, într-un caz cu un cuptor de copt pîine şi trei silozuri pentru cereale. În locuinţa nr. 1, datată prin metoda C_{14} pe la 2275 î.Hr., s-au conservat cel mai bine atît elementele caracteristice unei *case de tip* C., cît şi cele mai numeroase dovezi privitoare la ocupaţiile locuitorilor acestei aşezări. De formă dreptunghiulară, lată de 3 m, păstra în suprafaţa rămasă o vatră de foc, iar lîngă peretele de S un pat de nuiele lung de 1,25 m şi lat de 0,75 m, peste care era aşternută o cuvertură de in, îndoită în trei spre perete. Lîngă peretele nordic s-au găsit urmele războiului de ţesut, iar într-o groapă cu fundul ars, seminţe. Lîngă groapă, două rîşniţe primitive. Tot în aceeaşi locuinţă s-a aflat un alt unicat: o bucată de pîine carbonizată. Seminţele recuperate erau de grîu (*Triticum monococcum, dicoccum*, cf. *spelta*), de in, linte, orz, măcriş, ghindă, de *Quercus*, lubiţ (*Camelina sativa*) şi rogoz (*Carex rostrata*). Materialul ceramic este caracteristic culturii C., cel de tip Orlea-Sadovec apărînd la partea superioară a aşezării preistorice. Analiza probelor de cărbuni prin metoda C_{14} a oferit date între 2705 şi 2150 î.Hr. **2.** Cultură din perioada de → tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului, cunoscută din studierea aşezărilor descoperite în S Olteniei, S-V Munteniei şi N-V Bulgariei. Cultura C. precede, în parte, cultura Coţofeni, reflectă foarte strînse contacte cu lumea sud-balcanică şi anatoliană şi contribuie la răspîndirea unor astfel de bunuri culturale la N Dunării, contribuind în chip esenţial la procesul de constituire a culturii → Coţofeni. V. şi *Sucidava*.

www.mnir.ro

E. Bujor, *RevMuz*, 4, 1967, 3, 211-216; Seb. Morintz, P. Roman, în *Dacia, N.S.*, 12, 1968, 98-105; M. Nica, *Oltenia*, 4, 1982, 15-38; M. Cârciumaru, în *Thraco-Dacica*, 4, 1983, 126-127.

P.R.

Celeris, vicus, așezare rurală romană identificată la Vadu (jud. Constanța), în territorium-ul histrian fie la Sibioara (jud. Constanța), în territorium-ul tomitan de unde se consideră că provine inscripția *ISM* I, 352. În inscripție se menționează danii către mai multe sate, între care și C. (respectivul *vicus* poate fi în continuare localizat la Vad în măsura în care o altă inscripție menționînd același *vicus* s-a găsit la → Histria). O primă categorie de documente, despre unele formulîndu-se chiar ipoteza că ar proveni din Histria, ateată la C.v. o puternică prezență gr. histriană cum ar fi cea a senatorului histrian *T. Manius Bassianus* – eventual posesor al unui lot agricol-, a corăbierului (armator, negustor) *Filiscos al lui Zotichos* și a negustorilor nicomedeeni *Menophilos Bassos* și *Asclepiades al lui Menophilos*. O a doua categorie de documente se referă la C.v., fie printr-o dedicație, tipică satelor dobrogene, din 177 d.Hr., fie prin inscripția pomenită la început. Este vorba de o danie, făcută de un „binefăcător" rural anonim pentru prăznuirea anuală, în ziua → Rosaliilor, a mormîntului fiicei sale, danie acordată și sătenilor din C.v. (75 de denari). Pe lîngă alte două inscripții funerare scrise în lb. lat. de menționat și două monede tomitane de la Pertinax și Gordianus III. Este posibil ca documentele din zona satului Vadu să ateste existența a două unități distincte, una cu multe resturi arheologice gr., ținînd de territorium-ul proprin-zis al cetății în care-și va fi avut *villa* senatorul histrian amintit și care va fi avut, poate, o însemnătate comercială, date fiind dificultățile de acces în portul Histria, alta, tipic romană, care va fi fost inclusă în marea → *regio Histriae*.

ISM, I, 339; 351-356; Al. Suceveanu, *VEDR*, 43, 45, 83, 85, 118, 152, nota 59; Em. Condurachi și colab., în *SCIV*, 1, 1950, 1, 216-217 și *SCIV*, 4, 1953, 1, 145-146.

A.S.

cella (lat.) (la romani), cămară. Termenul s-a specializat pentru spațiul din → templu sau casă destinat statuii unui zeu.

A.B.

celți (gr. Γαλάται, Κέλτοι; lat. *Galli, Celtae*), populații indo-europene de lb. *kentum*, menționate pentru prima dată în sec. 6-5 î.Hr. de Hecateu din Milet și Herodot și localizate la izvoarele Dunării și în N-V Peninsulei Iberice. Mai tîrziu, către sfîrșitul primei epoci a fierului (Hallstatt), protocelții ajunși în E Franței, Bavaria și Boemia ating o dezvoltare remarcabilă. Sînt cunoscute pentru această vreme așezări puternic întărite *(Mont Lassois, Heuneburg)* și bogate morminte tumulare ce conțin vase de bronz și podoabe de aur greco-etrusce *(Vix, Bad Cannstatt, Willingen, Hradenin)*. Datorită exploatării intensive a fierului, a relațiilor comerciale cu centreie etrusce și coloniile gr. (mai ales Massalia/Marsilia), datorită în egală măsură creșterii populației și puterii sale de expansiune, cele mai multe formațiuni celtice ajung în a doua jumătate a milen. 1 î.Hr. la o mare prosperitate. Cultura materială și spirituală dezvoltată de c., *La Tène*, a denumit și cea de a doua epocă a fierului în Europa. Cea mai veche fază a acestei perioade, *La Tène A* (500-400 î.Hr.) se manifestă printr-o evoluție ascendentă economică și prin diferențieri sociale, în cadrul unei avansate democrații militare. Deplasări de populații se petrec în E Franței (Champagne/Marna), în Austria și Elveția. Cea de a doua fază a culturii La Tène, numită arheologic *La Tène* B_1–B_2 (400-250 î.Hr.), se caracterizează prin mari prefaceri în lumea celtică, fiind în același timp și o perioadă de mari cuceriri teritoriale. C. au atins și afectat politic, economic și cultural, nu numai mari spații din Europa central-estică și extrem apuseană (insulele britanice) dar și societatea lumii clasice din Italia, Grecia și Asia Mică. Din terit. țării noastre, numai Transilvania și Banatul au intrat sub dominarea directă a purtătorilor culturii La Tène. Provinciile extracarpatice nu au fost cucerite, dar au fost adesea tributare influențelor politice și culturale ale acestora. Nici un izvor literar antc. nu menționează direct numele triburilor care au pătruns în părțile apusene ale României. Totuși, pe baza datelor arheologice, confruntate cu informațiile de mai tîrziu ale lui Caesar și Ptol. (sec. 1 î.Hr.-2 d.Hr.) se pare că N Crișanei și Cîmpia transilvană au fost stăpînite de puternicele triburi ale → anarților care își aveau centrul puterii lor în bazinul superior al Tisei. De asemenea, unele descoperiri din S-V Olteniei → (Corlate, Padea, Gruia, Cornești), atestă prezența unui grup de → scordisci, la sfîrșitul sec. 2 î.Hr. Aceștia, împreună cu → triballii și dacii au format o coaliție, împotrivindu-se mulți ani romanilor care presau din S Dunării. Probabil că într-o epocă anterioară, V Olteniei și o parte din Banat au făcut parte din zona de dominație politico-culturală a scordiscilor din dreapta Dunării. Primele pătrunderi celtice în V României s-au petrecut în a doua jumătate a sec. 4 î.Hr. Instalarea lor însă în masă datează de la sfîrșitul acestui veac și de la începutul acelui următor (La Tène B_1–B_2, după cronologia P. Reinecke-Krämer). Ei au ocupat îndeosebi regiunile de podiș și de cîmpie ale Transilvaniei, iar de partea cealaltă a Munților Apuseni, întregul șes al Crișanei. Aceste terit. au fost cucerite de la dacii timpurii, de la o mică formațiune scitică așezată mai demult în bazinul superior al Mureșului și a celor două Tîrnave, precum și de la populațiile scito-traco-illire din bazinul Tisei, Crișurilor și a Mureșului inferior (cultura Szentes-Vekerzug-Chotin). Localnicii de prin aceste părți au opus o dîrză rezistență fiind înfrînți însă de puterea de șoc a c., îndelung antrenați în războaie, cît și de armamentul lor perfecționat. O dovadă în acest sens o constituie numeroasele arme de fier,

www.mnir.ro

aflate în mormintele necropolelor c. din V țării. S-au găsit care de luptă, spade, sulițe, cuțite de lovit, coifuri, senturi etc. (necropolele de la Apahida, Ciumești, Curtuișeni, Ghiriș-Tărian, Aradu-Nou). După ce noii veniți s-au așezat, în regiunile cele mai mănoase pentru agricultură, creșterea vitelor, extragerea sării și exploatarea minelor de fier și argint, relațiile dintre c. și localnici au început să ia forme normale de convietuire. În afară de un mare număr de daci care au preferat regiunile de dealuri și de subsinnte, mulți indigeni au rămas în terit. cucerite, adesea în comunitățile c. Prezența lor în așezările c. este atestată de ceramica lucrată cu mîna, iar în cimitirele La Tène pot fi identificați prin mormintele specifice de incinerație în urnă. S-au descoperit chiar așezări indigene în șesul Someșnlui, care deși erau vecine cu centrele celtice puternice și-au menținut propria lor independență. Cultura dacilor în cursul celor două veacuri de dominare c. conținea încă multe din trăsăturile proprii specifice primei epoci a fierului, fiind inferioară celei celtice aflată în plin apogeu al dezvoltării sale. A fost, așadar, în firea lucrurilor ca populația indigenă să primească multe influențe de la cei veniți dar și să transmită multe din obiceiurile și produsele sale, vehiculînd totodată din terit. extracarpatice, traco-getice și gr. produse meridionale. Din cele aproape 140 de locuri unde s-au descoperit pînă în prezent, în Transilvania și Crișana, necropole și așezări aparținînd c., reiese clar că perioada lor de maximă înflorire aparține sec. 3 î.Hr. Deși nu trăiau în grupuri compacte – în afară de necropolele de la → Pișcolt (jud. Satu Mare) și Fîntînele (jud. Bistrița-Năsăud) cu peste 150 de morminte (celelalte cimitire nu depășesc 50-70 de morminte), locuirile lor erau destul de dese în ambele regiuni. Din puținele așezări pînă acum cercetate sistematic (→ Ciumești, Șeica Mică, Morești), se observă că preferau să locuiască ca și indigenii, în bordeie cu o încăpere sau două, acoperite cu paioase sau lemn. Nu s-au găsit deocamdată așezări întărite cu ziduri și șanțuri de apărare, cum se cunosc în această vreme în V și centrul Europei. Numeroase gropi de provizii, mari cantități de oase de animale domestice (vite mari, porci, oi, capre etc.), foarte multă ceramică lucrată la roată, obiecte de podoabă care s-au găsit în locuințe și în jurul acestora, dovedesc prosperitatea locuitorilor. Fără să existe deosebiri nete de clasă în sînul comunităților tribale, se pot observa unele grupuri, mai ales de războinici, printre care desigur unele căpetenii care aveau o situație privilegiată. Mormintele acestora sînt deosebit de bogate în arme (spade, sulițe, cuțite de lovit, coif, cămașă de zale), podoabe corporale și de veșminte (fibule, brățări, centuri și catarame, copci și nasturi decorați) și ofrande funerare (patru pînă la șapte vase și părți sau animale întregi, în special porci). Soțiile acestor luptători au și ele morminte bogate mai ales în podoabe (fibule, brățări, coliere, lanțuri de brîu). Meșteșugarilor li se puneau uneori în morminte uneltele meseriei lor (căușul pentru turnat fierul topit, rindeaua și foarfecele pentru tuns, ori briciul cu piatra de ascuțit pentru ras). Sînt și morminte sărace care aproape nu conțin obiecte, dar ofranda funerară este de obicei nelipsită. În cimitirele din V țării se întîlnesc morminte de înhumație și de incinerație în urnă dar matea majoritate a acestor necropole conțin înmormîntări de incinerație în groapă. Este o formă ritual funerară neobișnuită la c. din V și centrul Europei. Probabil că acest obicei, cunoscut în afară de Transilvania, în N-E Ungariei și S-V Slovaciei, a fost preluat de la tracii timpurii care au contribuit la constituirea culturii tîrzii hallstattiene Szentes-Vekerzug, amintită mai înainte. În cursul sec. 2 î.Hr. în întreaga lume c. europeană se manifestau unele prefaceri care reflectau anumite tulburări (migrațiile germanilor dinspre N și presiunea romană dinspre S). Efeetele perturbațiilor s-au făcut simțite și în mediul c. din Dacia preromană, aici poate mai accentuate și din cauza creșterii puterii dacilor, protejați de regiunile de munte. Din a doua jumătate a sec. 2 î.Hr., numărul c. este în vizibilă descreștere. Puține sînt mormintele lor ce pot fi datate în această vreme. Este posibil ca unele grupări de c. să se fi dacizat și să se fi pierdut în masa localnicilor, iar altele să se fi reîntors în Cîmpia Tisei și în Slovacia, de unde plecaseră probabil cu două veacuri înainte. Nu este exclus, de asemenea, ca dacii la începutul puterii lor, atît de covîrșitoare mai tîrziu în vremea lui Burebista, să-i fi izgonit din Transilvania. Oricum, la sfîrșitul sec. 2 î.Hr. și la începutul sec. 1 î.Hr., nu se mai constată arheologic prezența lor efectivă. Ulterior, la Tisa, la Dunărea mijlocie, în Slovacia și Moravia, prin anii 60 î.Hr., puternicele unități ale daco-geților lui Burebista înfrîng și nimicesc triburile boiilor, anarților, eraviscilor și ale scordiscilor. În general influențele c. din spațiile extracarpatice nu se dovedesc prea puternice. Geții de la Dunărea de Jos aveau ei înșiși o cultură evoluată, însușită în contact cu coloniile gr. din Pontul Stîng și de la tracii sud-dunăreni. Se constată totuși, în așezările getice, unele obiecte, mai ales piese de podoabă (brățări, fibule) și cîteodată vase lucrate la roată, de factură celtică (→ Zimnicea, Monteoru, Cetățenii din Vale). În Moldova centrală și de N unele manifestări ale La Tène-ului celtic sînt mai evidente, fără a atesta deocamdată în mod cert o prezență a c. efectivă. Aceste indicii constau tot în obiecte de podoabă și ceramică în cîteva așezări și morminte izolate (Cucuteni-Băiceni, Glăvănești-Vechi). Pînă la descoperiri mai grăitoare, aceste indicii sînt interpretate fie ca rezultatul unor importuri de la c. din Transilvania sau S-V Poloniei, fie că se datoresc bastarnilor germanici, cu o cultură în parte de tip La Tène (care pătrunseseră la sfîrșitul sec. 3 î.Hr. în Moldova), în sfîrșit, sau unor grupuri de c., în trecere spre cîmpiile bogate ale Ucrainei. Ptol. pomenește mai multe localit. cu aume celtic pe care le situează în Dobrogea septentrională și în S Basarabiei (*Noviodunum*, *Arrubium* și *Aliobrix*). Tot de la geograful alexandrin se știe că undeva în S, între Prut și Bug, se aflau triburile britogalilor (britolagilor), după nume fără îndoială de origine

www.mnir.ro

celtică. Într-un decret de la sfîrşitul sec. 3 î.Hr. din Olbia, se vorbeşte de pericolul unei coaliţii celto-germanice care ameninţa cetatea. Toate aceste informaţii arată că şi părţile răsăritene ale României au fost între sec. 3-2 î.Hr. sub influenţa politică şi culturală a c. Manifestările culturii acestora în ţara noastră şi mai ales în Transilvania nu diferă prea mult de acelea din centrul Europei, mai ales din spaţiile vecine nouă (Ungaria şi Slovacia). Cele mai multe produse de uz comun, unelte, arme, podoabe, urmează aceeaşi modă a epocii, ca pretutindeni în lumea c. Există doar uneori un decalaj în timp, în sensul că unele obiecte lucrate în atelierele din V şi centrul Europei ajungeau la c. transilvăneni mai tîrziu, în timp ce atelierele occidentale introduceau între timp produse noi. De aici, unele dificultăţi de atribuire în cadrul manifestăritor fie artistico-culturale (stilul sever, liber şi neosever), fie de ordin cronologic. Deşi numărul obiectelor de valoare artistică aflate pe terit. ţării noastre nu este prea mare, sînt de relevat cîteva piese rare chiar în vestul celtic. Aşa de pildă, este impunătorul coif de fier, deasupra căruia se înalţă o pasăre de pradă cu aripile desfăcute *(Ciumeşti)*, sau alt coif zis *„de la Silivaş"*, a cărui apărătoare de ceafă este decorată cu motive specifice stilului liber. Deşi în linii mari c. transilvăneni au avut o cultură de tip central şi vest-europeană, se observă unele particularităţi în formele sale de manifestare care-l conferă anumite caracteristici proprii. Acest specific se datorează diferitelor elemente culturale recepţionate de către c. de la populaţiile cu care au conlocuit sau de la vecinii lor. În afară de adoptarea unor forme regionale de înmormîntare (incinerţia în groapă), preluată de la tracii purtători ai culturii Szentes-Vekerzug, se poate aminti introducerea în repertoriul ceramicii celtice din V ţării a unor vase de tip greco-tracic, cum sînt cănile şi ceştile. Ambele sînt forme neuzitate în vestul celtic şi au fost preluate şi adoptate de c. locali, numai din spaţiul Intracarpatic şi din bazinul Tisei. Tot datorită contactului cu traco-geţii şi eventual cu coloniile gr. din Pont, au ajuns în Transilvania cîteva vase gr. de lux, ca şi un tip de brăţări de bronz cu mănunchiuri de butoni reliefaţi (Ocna Sibiului), cunoscute numai în terit. geţilor şi tracilor sud-dunăreni. Toate aceste elemente culturale, la care se mai pot adăuga şi unele venite direct din mediul dacic local, au fost absorbite şi adoptate de către c. din V României, devenind astfel proprii culturii lor. Din acest punct de vedere, se poate considera că în cursul veacurilor 3–2 î.Hr., aceştia au creat un facies cultural celtic specific regiunii în care au trăit (V.Z.). *Moneda.* Se apreciază că în lumea c. din V şi centrul Europei monedele proprii, majoritatea *imitaţii* ale *staterilor* lui *Filip II*, ale *denarilor* romani republicani şi ale unor monede gr. îşi fac apariţia, cel mai devreme, la sfîrşitul sec. 3 î.Hr. C. stabiliţi în Dacia şi anume cei aşezaţi în părţile de N-V par să fi bătut, în asociere cu dacii, unele tipuri monetare de argint, imitaţii după *tetradrahmele* lui Filip II, în a doua jumătate a sec. 3 î.Hr.În rîndul acestor emisiuni monetare s-ar integra unele tipuri de felul celor din tezaurele de la Tulghieş-Mireşu Mare (jud. Maramureş) şi Şilindia (jud. Arad). Ele sînt de o bună execuţie tehnică, variate ca tipuri, bătute dintr-un argint cu titlul foarte ridicat. În afara acestor monede se mai cunosc în Dacia cîteva emisiuni celtice din sec. 1 î.Hr., venite din Slovacia, din zona locuită de c. *boii*. Monedele respective, tetradrahme de argint, sînt de tipul *BIATEC* şi *NONNOS*, nume ale unor şefi de triburi c. În Dacia ele se cunosc doar prin cîteva descoperiri şi anume: Geoagiu (jud. Hunedoara), Nou (jud. Sibiu) şi Tămădău Mare (jud. Călăraşi). Prezenţa lor în Dacia este pusă în legătură cu campania lui Burebista împotriva boiilor, cu care prilej ar fi fost aduse, de către luptătorii daci, şi aceste monede. Tot atît de verosimilă este însă şi ipoteza venirii lor pe calea schimburilor (C.P.).

V. Pârvan, *Getica*, 1926; I. Nestor, în *Dacia*, 1937-1940; Vl. Zirra, în *Dacia, N.S.*, 15, 1971; R. Forrer, *Keltische Numismatik der Rhein u. Donaulande*, Strassburg, 1908; K. Pink, *Münzprägung*; B. Mitrea, în *SCN*, 1, 1957, 19-27.

V.Z. şi C.P.

Cenad, com. în jud. Timiş, pe terit. căreia s-au descoperit aşezări neolitice aparţinînd culturilor → Criş, → Tisa şi Turdaş, materiale *La Tène*, morminte dintr-o epocă neprecizată, materiale → din perioada migraţiilor avare timii (sec. 6) şi căldări de lut din sec. 11-12. În fostul sat C. *Vechi* (azi înglobat la C.) s-au găsit substrucţii de ziduri, cărămizi, unele cu ştampila *leg. XIII Gemina*, alta cu *SISC(ia)*, o stelă funerară, o inscripţie, vase, fibule, monede pînă în sec. 4. Probabil acolo era o aşezare militară romană care supraveghea drumul spre Seghedin.

CIL, III, 1629, 6279, 20; C. Daicoviciu, în *Apulum*, 1, 1939-1942, 104, 109; B. Mitrea, în *SCIV*, 17, 1966, 2, 421; 18, 1967, 1, 198; Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, 4, 1969, 362; M. Macrea, *Viaţa*, 156, 189, 230, 325.

I.G.

cenotaf (gr. κένος; „gol", şi τάφος; „mormînt"), mormînt sau monument funerar simbolic în memoria unei persoane decedate în altă parte (pe mare, într-o bătălie etc.). La gr. şi romani el corespundea ideii potrivit căreia mortul fără înmormîntare nu putea traversa apele Styxului şi nu dobîndea liniştea veşnică. În unele necropole greco-romane au fost descoperite morminte, fără resturi umane înhumate sau incinerate, interpretate ca c.

P.A.

census (lat.; „recensămînt") (în adm. romană), operaţie destinată recensămîntului populaţiei şi a[1] averilor, în funcţie de care se exercitau drepturile politice, se făcea recrutarea şi se fixau impozitele. Primele încercări de stabilire a unui c. sînt atribuite, după tradiţie, lui Servius Tullius, care ar fi împărţit întreaga populaţie a Romei în 6 clase, diferenţiate între ele prin avere. Modificată în mai multe rînduri în cursul perioadei republicane, operaţiunea censuală consta din înregistrarea la fiecare cinci ani (*lustrum*) a averilor, pămînturilor.

www.mnir.ro

sclavilor şi animalelor. În ceea ce priveşte Roma, perioada imperială aduce o importantă simplificare în sensul că membrii ordinului senatorial trebuiau să posede o avere de minimum 1 000 000 sesterţi, iar cei ai ordinului equestru (cavalerii) de minimum 400 000 sesterţi. Extinderea hotarelor Imp. l-a determinat pe → Augustus, după încercările lui → Caesar de a stabili un c. municipal, să întocmească un c. general al Imp. În acest sens există şi o mărturie cuprinsă în *Noul Testament* (II, 2, 1), aparţinînd lui Luca, după care în primii ani ai erei creştine (data este încă subiect de discuţie) s-ar fi procedat la o asemenea operaţie. Date fiind dificultăţile de întocmire a unui c. general, pare însă mai plauzibil ca operaţiunea să se fi desfăşurat treptat pe provincii (dovezi în Syria, Cappadocia, Iudeea, Paphlagonia, Macedonia, Thracia, Germania, Gallia, Britannia, Hispania şi Africa) în cursul întregului sec. I d.Hr. (operaţiuni censuale menţionate sub Augustus, Druaus, Germanicus, Nero şi Domiţian). C. era ordonat de împărat în virtutea puterii sale censoriale (*censoria potestas*) atestată la Augustus, Claudius, Vespasian şi Domiţian (acesta din urmă preluînd-o pe viaţă). Ulterior sarcina întocmirii c. a căzut în sarcina unui membru al cancelariei imperiale *(a libellis et censibus)*. În provincii sînt cunoscuţi funcţionari speciali, aparţinînd mai întîi ordinului senatorial şi apoi equestru (*legati ad census accipiendos*), ajutaţi, pe districte, de *adiutores ad census* şi de *quinquennales* municipali. Aceştia din urmă se îngrijeau totodată de întocmirea c. municipal care nu trebuie confundat cu cel provincial, în acest sens o probă decisivă constituind-o → cadastrele municipale. În perioada Dominatului, cînri c. senatorial şi equestru au căzut în desuetudine din cauza deprecierii valorii monetare, sînt cunoscute pentru stabilirea impozitului → *iugatio-capitatio*, operaţiuni censuale regulate (*indictiones*, din cinci în cinci ani) desfăşurate sub conducerea unui *magister census* (cu începere din 297 d.Hr.). În ceea ce priveşte → Dacia există o mărturie tîrzie (Lact., *De mortibus persecutorum*, 23, 5) potrivit căreia Traian a dispus efectuarea aici a unui recensămînt, necesar fixării impozitului de *capitatio*. La → Sarmizegetusa se păstrează menţionrea unui *librarius ab instrumentis censualibus*. Cum însă nu există nici o ştire despre acest impozit extraordinar în Dacia, s-ar părea că Lact. i-a atribuit voit lui Traian o asemenea măsură represivă (drept răzbunare, Galerius, ale cărui persecuţii împotriva creştinilor sînt cunoscute, ar fi aplicat tuturor romanilor ceea ce Traian a făcut cu strămoşii lui daci).

De Martino, *Costituzione*, IV, 2, 821-824; E. Stein, *Histoire*, 43, 74, 413; M. Macrea, *Viaţa*, 111 şi 159.

A.S.

centenionulis (numus centenionalis) v. **numus**

centesima rerum venalium (lat.; „impozit de 1% pe vînzări") (în adm. romană), impozit indirect instituit de Augustus şi perceput în special din vînzările la licitaţie. Veniturile provenite din acest impozit, percepute de un *auctionator*, intrau în visteria militară *(aerarium militare)*.

De Martino, *Costituzione*, IV, 2, 829.

A.S.

centonarii (lat. pl.), meşteşugari producători de ţesături şi împletituri de lînă, în special de pături *(centones)*. V. şi **asociaţii**.

E.N.

Centum Putea, toponim lat., menţionat de Tab. Peut. şi Geogr. Rav. (poate o traducere a unuia dacic: „Cele 100 de puţuri"), desemnînd o aşezare situată pe drumul imperial Lederata-Tibiscum. Localizat la Surdueu Mare (com. Forotic, jud. Caraş-Severin) într-o zonă bogată în zăcăminte de cupru, plumb şi argint. Pe locul „Rovină", la N de sat, se află un castru de pămînt, cu val dublu (132 × 128 m valul interior) şi două şanţuri de apărare, în care s-au precizat barăci de lemn ridicate la baza valului interior. A fost ridicat, după cum indică ştampilele de pe cărămizi, de o fracţiune a *leg. IV Flavia Felix*. Termele castrului au fost identificate pe malul rîului Ciornovăţ, în punctul „Pogradie". În jurul fortificaţiei şi contopindu-se cu canabele ei, s-a dezvoltat o aşezare civilă, locuită în bună parte de o populaţie minieră.

D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 47-49, 61; D. Protase, în *Banatica*, 3, 1975, 345-348.

E.N.

centură, piesă de îmbrăcăminte confecţionată din diferite materiale (sfoară, piele, material textil), deseori avînd şi rolul de podoabă, fiind caracteristică portului feminin. Cele două capete ale c. se prindeau cu un cîrlig sau un inel, care constituiau un fel de → cataramă. Primele cîrlige sau inele de c., lucrate din os sau din corn, apar în Europa centrală şi central-răsăriteană la sfîrşitul eneoliticului (culturile Zlota, Jevisovice, Glockenbecher, → cultura amforelor sferice). Pe terit. ţării noastre primele astfel de piese lucrate din os s-au descoperit la Dolheştii Mari (jud. Suceava), într-un mormînt în cistă aparţinînd culturii amforelor sferice, sau din cochilii într-o serie de morminte cu ocru ca cele de la Stoicani (jud. Galaţi) sau Gîrneni (jud. Vrancea). În epoca bronzului, cîrligele de c. încep să fie făcute din metal, în forme diferite tipologic. În afara descoperirilor funerare, piesele de c. mai sînt documentate şi pe cunoscutele statuete de lut din mormintele Gîrla Mare, ca cele de la Korbovo, Cîrna sau Orsoja. Spre sfîrşitul epocii bronzului, c. încep să fie confecţionate din tablă lată de bronz, aplicată probabil pe materiale perisabile ce nu s-au păstrat şi decorate prin gravură sau în tehnica *au repoussé* cu motive diverse, între care nu lipsesc cele solare. Exemplare de acest fel se cunosc din morminte ale culturii Cruceni-Belegiš, ca cele de la Cruceni sau Voiteg (jud. Timiş), ori Karaburma (Serbia), ori din alte cimitire contemporane unde,

www.mnir.ro

pe baza analizei antropologice, s-a stabilit cu certitudine că aparţin mormintelor de femei (Tápè, Ungaria). Piesele cele mai reprezentative de la sfîrşitul epocii bronzului şi de la începutul primei epoci a fierului sînt cunoscute din depozitele de bronzuri ca cele de la Pecica *II* (jud. Arad), Guşteriţa *II* (jud. Sibiu), Uioara (jud. Alba) şi, mai recent, de la Aiud (jud. Alba), unde din 102 fragmente s-au putut întregi 30 de piese. O c. întreagă s-a descoperit şi în peştera Mişidului din Munţii Apuseni, unde se găsea într-un context cu caracter de cult. V. şi *cataramă*.

M. Dinu, în *AM*, I, 1961; M. Petrescu-Dîmboviţa, în *Materiale*, 1, 1953; V. Dumitrescu, *Necropola de incineraţie din epoca bronzului de la Cîrna*, 1961; I. Kilian-Dirlmeier, *Die hallstattzeitliche Gürtelbleche und Blechgürtel Mitteleuropas*, în *PBF*, 12, 1, München, 1972; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Die Sicheln;* M. Rusu, în *Studien zur Bronzezeit, Festschrift für Wilhelm Albert v. Brunn*, Mainz, 1981; N. Chidioşan, I. Emödi, în *Thraco-Dacica*, 2, 1981; G. Schumacher-Mathäus, *Studien zu bronzezeitlichen Schmucktrachten im Karpatenbecken*, Mainz, 1985.

I.C.

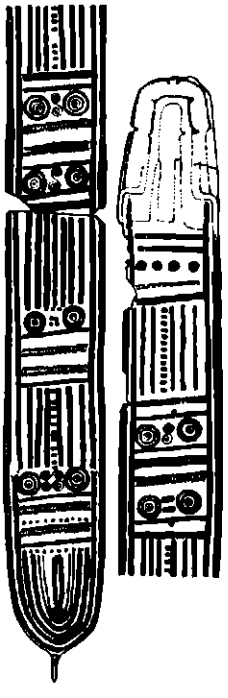

Fig. 87. Centură din tablă de bronz de la Pecica (jud. Arad).

centuria (lat.; „suprafaţă, diviziune civică, unitate militară"). 1. Unitate de suprafaţă care măsura 50 ha, 36 ari, 42 m^2. Reprezenta 200 *iugera*, un *iugerum* avînd 25 ari, 18 m^2, 21 cm^2. Conform tradiţiei, lotul clasic adsignat unui cetăţean roman sau unui veteran, denumit şi *heredium*, era de două *iugera (bina iugera)* adică de 50 ari, 36 m^2, 42 cm^2, numai că în realitate se ajunge la adsignări de 100 şi chiar mai multe *iugera*. Mai recent s-a formulat ipoteza că lotul unui veteran putea ajunge pînă la 400 *iugera* (1 km^2) (v. şi *centuriatio*). 2. Diviziune civică în care erau împărţite clasele censitare instituite, după tradiţie, de către Servius Tullius în Roma republicană, dar despre care nu avem nici o ştire în epoca imperială (A.S.). 3. Subunitate tactică de bază în armata romană. O c. era alcătuită din 10 *contubernia*, însumînd la efectiv control, 100 de oameni. Cinci c. formau o *cohors quingenaria*, de 500 de oameni, iar 10 c. o *cohors milliaria*, de 1 000 de oameni. În legiune, prima cohortă avea cinci c.: prima de 400, a doua de 200, a treia şi a patra de cîte 150 şi a cincea de 100 de militari. Cîte şase c. alcătuiau fiecare din restul de nouă cohorte. Cohortele auxiliare erau de asemenea organizate pe c. Comandantul c. se numea *centurio*, şi acesta dădea şi denumirea centuriei: c. *Fabi*, c. *Clementis*, c. *Secundi*, c. *Iuli* etc. (M.Z.)

A.S. şi M.Z.

centuriatio (lat; „parcelare") (în adm. romană), sistem de măsurare a pămînturilor, care privea atît spaţiul urban, cît şi terit. agricol. Era pus în aplicare de funcţionari speciali numiţi *agrimensores (v. gromatici)* cu prilejul fondării unei → colonii. Treptat sistemul s-a extins şi în alte oraşe romane sau peregrine. Cu ajutorul unui aparat de măsurat denumit *groma* (de unde şi numele executanţilor, *gromatici*) care era plasat în punctul central (*umbilicus*) al terit., fixat de regulă în centrul oraşului, dar înlocuit uneori şi printr-un punct, arbitrar, se trasau axele principale ale c. denumite *cardo maximus* (N-S) şi *decumanus maximus* (E-V). Zona cuprinsă în c. era împărţită în *centuriae* (50 ha, 36 ari, 42 m^2) delimitate între ele, pe direcţia N-S, de *cardines*, iar pe cea E-V, de *decumani*. Fiecare centurie era desemnată în funcţie de poziţia sa faţă de axele centrale şi anume *citra cardinem* (la E) sau *ultra cardinem* (la V), *sinistra decumanum* (la N) şi *dextra decumanum* (la S) avînd totodată şi un număr de ordine (*dextra decumanum I-citra cardinem I*). La rîndul lor, centuriile erau împărţite în *sortes* (= 2 *iugera* = 50ari, 36m^2, 42cm^2) care ar fi reprezentat lotul clasic adsignat unui cetăţean *(heredium)*. În realitate însă, se ajunge la adsignări mult mai mari, de peste 100 *iugera*. Textul clasic pentru modalitatea concretă de împărţire a terit. orăşenesc este cel al lui Hyginus, care afirmă că „ogoarele aparţinînd poporului roman, după ce-au fost luate de la duşmani, sînt împărţite pe centurii, pentru a fi împărţite militarilor, prin a căror vitejie au fost cucerite. Ogoarele care depăşesc nevoile militarilor erau considerate *agri vectigales* (arendabile)" (*Gromatici Veteres*, I, 116, 5). Pe de altă parte → cadastrul de la Arausio certifică afirmaţia lui Hyginus, informînd despre existenţa unor terenuri adsignate, a altora arendate, a treia categorie de pămînturi fiind lăsată indigenilor. O astfel de c. a avut loc în cazul oraşului → Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa. O altă formă mai sumară de delimitare a terit. citadin ar fi aşa-numita *limitatio*, în care n-ar mai fi fost necesară parcelarea centurială, ci doar măsurarea în

www.mnir.ro

ansamblu a loturilor. Pornind de la o altă informaţie a aceluiaşi Hyginus (*Gromatici Veteres*, I, 204 205) potrivit căreia *ager vectigalis* (ogorul arendabil) trebuie şi el divizat după obiceiurile coloniale (*more colonico*) prin *cardines* şi *decumani*, procedeu întîlnit atît în Pannonia cît şi în Asia, s-a ajuns la concluzia că atît în oraşele romane, cît şi în cele peregrine s-a extins pînă la urmă acelaşi sistem de împărţire a terit., anume cel de c. În lumina acestei noi supoziţii apare ca foarte plauzibilă interpretarea hotărnicici callatiene drept o formă de c. Opinia a mai fost formulată cu prilejul constatării faptului că între borne distanţa este de 1 000, 2 000 dar şi 24 000 *passus* (latura clasică a unei centurii romane), iar ea ne apare astăzi întărită de două analogii din Grecia (delimitări ale terit. dintre oraşele Delphi şi Antikytera, pe de o parte, Lamia şi Hypata, pe de alta). Faptul că bornele (numerotate în cazul Callatidei) lonjează partea dinspre uscat a terit. callatian s-ar putea explica prin anumite particularităţi locale, ştiut fiind că modalitatea concretă de întocmire a c. varia în funcţie de anumite „legi ale teritoriului" (νόμοι ὑπὲρ τῆς χώρας). În ceea ce priveşte hotărnicia histriană (v. *horothesia*) este sigur că scurtul rezumat al limitelor terit. de la începutul documentului nu înlocuia o parcelare cadastrală corespunzătoare, el marcînd doar zona în care histrienii vor fi avut anumite privilegii vamale.

J. Marquardt, *Organisation de l'Empire Romain*, Paris, 1889 (trad. franceză), 167-176; De Martino, *Costituzione*, IV, 2, 775-797; Fr. Grelle, *Stipendium vel tributum. L'imposizione fondiaria nelle dottrine giuridiche del II e III secolo*, Napoli, 1963, 26-29, 43-48; M. Macrea, *Viaţa*, 111; Sc. Lambrino, *Hommage à Albert Grenier*, Bruxelles, 1962, 928-939; M. Bărbulescu-Munteanu, în *Pontica*, 11, 1978, 127-132; *ISM*, I, 67, 68; Al. Suceveanu, în *Pontica*, 10, 1977, 97-116.

A.S.

cenuşar (în arheol.), termen care desemnează o movilă foarte aplatizată, cu multă cenuşă, de unde şi denumirea, corespunzînd cuvîntului „zolniki" din lb. rusă, prin care sînt denumite aşezările culturii → Sabatinovka. Vizibile la suprafaţa terenului ca nişte pete întinse de cenuşă (cu diam. de cca 30-40m) c. sînt constituite din resturi de locuinţe de suprafaţă, cu pereţii din nuiele împletite sau din trestie, pomostiţi superficial cu lut amestecat cu mult bălegar, ceea ce explică cantitatea mare de cenuşă. C. reprezintă resturile unei locuinţe sau grup de locuinţe, aşezările propriu-zise fiind constituite din mai multe asemenea c., ca în cazul de la Lupşanu (jud. Călăraşi), unde aşezarea este formată din 14 asemenea c. Unii autori preferă denumirea de sălaş, considerînd-o mai adecvată caracterului sezonier al aşezării. În cursul săpăturilor, s-a observat că formarea c. are loc în urma ridicării succesive de noi locuinţe peste resturile locuirilor anterioare, proces oarecum analog cu cel al formării *tell*-urilor. Datorită acestui fapt, adesea în c. s-au putut face observaţii stratigrafice preţioase. În c. s-au descoperit podine din lut crud bătătorit, vetre, cuptoare, ceramică, unelte din piatră sau os. O caracteristică a c. o constituie marea cantitate de oase de animale descoperite, între care oasele de animale domestice şi, în primul rînd, cele de bovine ocupă locul principal, ceea ce indică că tipul acesta de locuire este legat de păstorit, ocupaţie care devine precumpănitoare către finele epocii bronzului. C. apar în epoca bronzului, aşezări deschise oarecum de tipul sălaşurilor fiind însă cunoscute încă din perioada de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului. C. devin frecvente în perioada tîrzie a epocii bronzului, cînd reprezintă tipul de aşezare-locuinţă caracteristic culturii Noua, cum sînt cele de la Corlăteni (jud. Botoşani), Cavadineşti şi Gîrbovăţ (jud. Galaţi). C. sînt frecvente şi în mediul culturii Coslogeni, ca de pildă la Lupşanu sau Grădiştea Coslogeni (jud. Călăraşi). Se mai cunosc c. şi în ariile culturilor Tei, la Bungetu (jud. Dîmboviţa) şi Popeşti-Novaci (jud. Giurgiu) şi a culturii Verbicioara, ca cele de la Orodel şi Gubaucea (jud. Dolj) şi datînd dintr-o etapă tîrzie a culturii respective.

A.C. Florescu, în *AM*, 2-3, 1964; S. Morintz, *Contribuţii*.

I.C.

Cepari. 1. Com. în jud. Argeş, unde, în diferite puncte, situate toate în valea Topologului, au fost descoperite grupuri de movile funerare de la sfîrşitul Hallstattului, aparţinînd grupului cultural → Ferigile. Toate aceste pîlcuri de tumuli fac parte dintr-un mare complex de descoperiri funerare care se desfăşoară de-a lungul văii Topologului pe o lung. de mai bine de 10 km, de la → Tigveni, pînă la → Rudeni. La C. s-au practicat săpături sistematice în punctul „Topliţa" unde a fost identificat un grup de cca 20 de tumuli, din care au fost explorati nouă. Toţi tumulii erau constituiţi dintr-un miez de bolovani care acopereau mormintele, toate de incineraţie. Inventarul acestora este tipic pentru cea de a doua fază a necropolei de la → Ferigile (Ferigile-Nord) şi se datează, în principal, în sec. 6 î.Hr. De o importanţă deosebită este *tumulul 5*, care conţinea un mormînt de luptător, prevăzut, în afară de ceramică numeroasă, cu arme şi piese de harnaşament. Se remarcă spada-*akinakes* de fier cu mînerul terminat în antene, modelate în formă de capete de păsări de pradă în poziţie antitetică. Prin analogii cu piese similare din aria Niprului mijlociu (Zurovka, tumulul 401), exemplarul de la C. poate fi datat în intervalul de la sfîrşitul sec. 6 pînă către mijlocul sec. următor. Cea mai probabilă datare a tumulului 5 de la C. este în jur de 500 î.Hr. şi constituie unul dintre punctele de referinţă pentru cronologia Hallstattului tîrziu din România. În tumulii de la C. – „Topliţa" s-au descoperit cîteva morminte secundare de incineraţie din a doua epocă a fierului, datînd din sec. 2-1 î. Hr. Este vorba de mici gropi cilindrice în care se depuneau resturile incinerate şi un inventar destul de modest, în genere prost conservat (arme, fibule etc.). V. şi *Tigveni, Rudeni, Ferigile* (A.V.). **2.** Sat în

www.mnir.ro

com. Dumitra (jud. Bistrița-Năsăud), pe terit. căruia, pe dealul „Pleșa", în apropiere de înerucișarea drumurilor spre satele Mintiu și Terpiu, s-au descoperit: a) o necropolă de epocă La Tène. Inventarele a cca 10 morminte au fost salvate și duse la Muz. Cluj (1941). În anii 1969 și 1979 s-au făcut cercetări sistematice în aria necropolei, descoperindu-se încă 5 morminte, toate de incinerație în groapă. Tipurile de spadă, fibulele, brățările de fier și bronz și ceramica lucrată la roată și cu mîna aparțin sec. 3-2 î.Hr. Printre vasele la roată, în afară de cîteva forme central-europene, s-au aflat și resturi de vase gr. ajunse la C. din bazinul vest-pontic ori din mediul gr. continental (eventual aduse cu ocazia revenirii unor grupuri răzlețe de celți, după invazia lor în Pen. Balcanică din anii 279-278 î.Hr.) (V.Z.); b) un monrînt de înhumație, cu scheletul orientat V-E. Inventarul funerar constă dintr-un inel, cataramă cu placă ovală, brățară cu capetele îngroșate, toate din aur, cîteva mărgele de sticlă și o monedă de aur, din vremea lui Theodosius I (408-450). Mormîntul a aparținut unei femei din rîndul aristocrației gepide (din a doua jumătate a sec. 5) (R.H.).

E. Popescu, A. Vulpe, în *Actes II. Congr. Thracologie Bucarest, 1976*, I (1980), 259; id., în *Dacia, N.S.*, 26, 1982, 77; D. Protase, în *Dacia, N.S.*, 4, 1960, 569-575; Vl. Zirra, în *Dacia, N.S.*, 15, 1971.

A.V.; V.Z. și R.H.

Ceptura, com. în jud. Prahova, pe terit. căreia s-au semnalat unelte eneolitice, ceramică de tip → Cîneșanu și → Dridu. Cercetări noi (1959-1967, 1974) atestă o extinsă populare încă din neoliticul timpuriu, de tip → Criș, → ceramică liniară (topoare calapod), locuire din epoca dacică (sec. 4 î.Hr.-1 d.Hr.) și pe tot parcursul milen. 1 d.Hr. În cătunul Bălălăi (C. *de Sus*) se întîlnesc: complexe dacice (sec. 2-3 d.Hr.), cu urme de prelucrare a fierului și a chihlimbarului (în bordei-atelier: zguri, nicovăliță de bijutier, fibulă reparată, un coșuleț-pandantiv și o monedă de bronz de la Severus Alexander). În aceeași vatră, în sec. 5-6 se dezvoltă o așezare → Ipotești-Cîndești (cu două faze de locuire), în preajma căreia, „La cruce", se afla necropola distrusă de eroziuni. Au fost salvate 2 morminte de înhumație cu capul la E, avînd ca inventar: o brățară, un cercel stelat (sec. 6).

V. Teodorescu, în *SCIV*, 14, 1963, 2, 251-274; 15, 1964, 4, 485-503; id., în *SesCȘMIst*, 2, 1971, 108-126.

V.T.

ceramica, element principal de cultură în cadrul civilizațiilor vechi și străvechi, creație a omului din neolitic. C. avea ca tehnologie principală arderea, fiind o consecință directă a folosirii focului (arderea avea loc în gropi, cuptoare etc.). După ultimele cercetări tehnice, c. a fost rezultatul unui proces de poligeneză și nu de difuziune, strîns legat de cultivarea plantelor și de sedentarizare. Primele produse c. datează între 8000 și 7000 î.Hr. și sînt localizate în vechea Fenicie (Byblos), în Iran (Ganj Dareh) și Siria (Tell Mureybat). Primele vase nu au fost arse, ci doar uscate. Procesul n-a fost continuu. Abia la cca 6000 î.Hr. au apărut primele culturi cu c. în Siria occidentală pînă în bazinul vestic al Mării Mediterane. Dintre toate categoriile c., olăria este cea mai importantă, ea dînd posibilitatea de a determina ariile culturale, mișcările de triburi, relațiile de schimb și de a fixa date de cronologie relativă și absolută. Pentru a stabili aceste date, c. este astăzi obiectul unor cercetări numeroase care privesc: lutul, degresantul (roci, scoici, cioburi, oase pisate, pleavă, nisip și pietriș), modelarea (cu mîna, cu roata), decorarea (prin diferite tehnici, incizie, excizie, ștampilare, pictură, incrustații, cu elemente plastice, aplicații de metal sau alte materiale) cu elemente geometrice sau figuri; cu firnis și smalț. Se folosesc metode ca: examenul petrologic, bombardarea cu raze β sau spectrografia fluorescentă cu raze X. Studiul tipologic al c. caută stabilirea unei tehnici descriptive, universale și cunoașterea funcționalității formelor. Studiul morfologic are în vedere forma și decorul, judecate prin tehnică, prin instrumentele cu care s-a lucrat, prin motivistică și dispunerea decorului. Se poate astfel stabili trecerea de la stadiul de import la cel de producere locală. În raport cu funcționalitatea c., se poate ajunge la cunoașterea aspectelor sociale, de conținut material și spiritual al societății respective. Se pot deduce cauzele care au dus la schimbări tehnice și stilistice, relații de schimb permanente sau ocazionale, pătrunderea unor triburi străine etc. În arheol. → cronologia relativă se întemeiază pe observații stratigrafice (atunci cînd acestea există) și pe analiza tipologică și stilistică a c., care ajută la cunoașterea conținutului intern al evoluției de la o fază la alta. În cronologia absolută se folosesc, printre metodele moderne, cea numită arheomagnetică (proprietatea lutului ars de a înregistra pe durata răcirii sale cîmpul magnetic al locului) pentru obiecte fixe, ca vetre, cuptoare, pereți de lut și termoluminiscența (reactivarea prin încălzire rapidă la 500°C a elementelor radioactive din lut, absorbite de sol, care produce o rază de lumină măsurabilă) pentru obiectele de lut ars și alte materii naturale. Metoda verifică totodată și obiectele autentice de falsuri (E.Z.). Pe terit. României, primele vase de lut ars se datează la cca 6000 î.Hr. Purtătorii culturilor → Starčevo-Criș, → Ciumești, ai c. *lineare*, → Dudești și din primele două faze ale culturii → Boian au folosit pastă amestecată cu pleavă și puțin nisip. Paralel, către sfîrșitul culturii → Starčevo-Criș a început folosirea pastei amestecate cu cioburi pisate, tehnică ce va fi utilizată mai ales în vremea neoliticului tîrziu. Vasele erau realizate cu mîna din „sulițe" de lut suprapuse și sudate între ele. O metodă puțin deoscbită a fost aceea a folosirii unui suport (pe care se fixa bucata de lut prelucrată) de lemn sau de piatră, ce putea fi rotit. În *neolitic*, forma vaselor cunoaște o mare varietate, fiecare cultură avînd tipuri specifice. Ornamentul era și el extrem de variat, fiecare categorie avînd elemente decorative

www.mnir.ro

proprii. Vasele de uz comun au fost ornamentate cu barbotină, vîrci, brîuri în relief alveolate, proeminenţe, adînciturí făcute cu unghia sau cu vîrful degetului. Vasele din pastă fină aveau ca ornamente: linii incizate, benzi excizate şi pictură cu diferite culori sau cu grafit. Motivele erau din linii simple arcuite, spirale, meandre, triunghiuri etc. De obicei, vasele de uz comun se ardeau pe vetre deschise. Celelalte categorii de vase au fost arse în cuptoare simple (o groapă tronconică), iar la sfîrşitul epocii neolitice, vasele cu decor pictat din arile culturilor → Cucuteni şi → Petreşti au fost arse în cuptoare evoluate (cu două încăperi suprapuse, comunicante, în care se putea regla cantitatea de oxigen). În cadrul majorităţii culturilor neolitice de pe întinsul ţării noastre, olăria se executa în fiecare aşezare în parte, mai ales prin munca femeilor. Este posibil ca în arealele culturilor → Cucuteni şi Petreşti vasele cu decor pictat să fi fost lucrate în anumite ateliere, de persoane specializate. Din centrele respective, vasele cu decor pictat erau răspîndite pe calea schimburilor în aşezările vecine, din cuprinsul unei zone relativ restrînse (E.C.). *În epoca bronzului*, s-au folosit ca degresant în pastă: nisip, pietricele şi cioburi zdrobite foarte mărunt; în mod excepţional s-a folosit şi cupru sau bronz zdrobit (în cultura → Verbicioara). Olăria era arsă cenuşiu, castaniu şi negru. Ceramica se caracterizează prin apariţia vaselor cu torţi funcţionale (în special, ceaşca cu una sau două toarte caracterizează fiecare cultură a epocii bronzului). În tratarea formelor şi a torţilor, a decorării şi arderii se simte imitarea unor procedee de tehnică a metalului (ca proeminenţele şi butonii). Majoritatea culturilor au folosit pentru ornamentare incizia lată, umplută cu pastă albă, a unor elemente de ordin spiralic şi meandric. Mult mai rar s-a folosit decorul în relief şi plastic (E.Z.). În c. din perioada tîrzie a epocii bronzului, încep să apară o serie de elemente noi în repertoriul formelor, tehnica şi motivele ornamentale. Noile elemente, care vor determina apariţia c. hallstattiene propriu-zise, sînt sesizabile în cadrul unor culturi cum sînt Cruceni-Belegiš sau Sucid de Sus, în necropolele de la Cruceni, Karaburma, Ileandža, Belegiš sau Bobda şi respectiv Lăpuş. Formele principale sînt vasul bitronconic cu marginea răsfrîntă, adesea cu funcţia de urnă în necropolele de incineraţie amintite, străchinile cu marginea arcuită spre interior, ceştile cu toarte supraînălţate, trase din buze, vasele de tip *pyraunos*, vase de uz comun. Recipientele au fost lucrate dintr-o pastă în care erau amestecate cioburi pisate cu puţin nisip şi arse, cu excepţia celor de uz sau a celor de tip *pyraunos*, la negru în exterior şi roşu în interior, trăsătură ce va deveni caracteristică c. hallstattiene timpurii. Suprafaţa exterioară, acoperită cu un slip subţire, era puternic lustruită, ceea ce conferea vaselor un luciu intens, metalic. Decoraţia era realizată, în cea mai mare parte, cu ajutorul canelurilor. Se întîlnesc caneluri oblice, scurte, pe pîntec, în benzi orizontale sau în ghirlande pe gît şi pe umeri la vasele bitronconice, oblice pe buză la străchini (ale căror margini au aspectul unui „turban"), sau în benzi orizontale înguste ori în ghirlande pe corpul ceştilor şi verticale pe torţi. Pe pîntecele vaselor bitronconice mari se întîlnesc frecvent proeminenţe împinse din interior, de asemenea decorate cu caneluri. Vasele *pyraunoi* şi cele de uz sînt decorate cu brîuri alveolate groase şi puternic reliefate, dispuse sub margini, iar suprafeţele imprimate cu striuri realizate cu o măturică *(Besenstrich)*, procedeu cunoscut încă din bronzul timpuriu şi avînd, se pare, rolul de a îmbunătăţi calităţile termice ale vaselor. Odată apărută pe o arie largă, care cuprindea şi regiunile apusene ale României, c. *canelată hallstattiană* se răspîndeşte cu iuţeală în Transilvania, Moldova şi de-a lungul Dunării ori prin pasurile Carpaţilor, în Oltenia şi în Muntenia, caracterizînd grupele şi culturile Susani, Reci, Mediaş, Corlăteni, Vîrtop. Concomitent, din grupele bronzului tîrziu de la S de Dunăre se constituie un alt mare complex hallstattian timpuriu, caracterizat prin c. imprimată, a cărui difuziune a determinat apariţia unor grupuri şi culturi ale primei epoci a fierului cu c. imprimată cu motive ca ghirlandele, cercurile cu ungiene, în formă de „V" etc. Complexului cu c. imprimată îi aparţin cultura Pşenicevo de pe terit. Bulgariei, iar în România, grupul Insula Banului şi culturile Babadag şi Cozia-Brad. Formele bitronconice, de altfel tipic hallstattiene, sau culoarea neagră ori brun închisă, uneori şi procedeul canelării vaselor, sînt prezente şi în cadrul complexului cu c. imprimată, a cărui apariţie pare a fi totuşi mai tîrzie cu o etapă. C. culturii Basarabi din Hallstattul mijlociu păstrează tehnica şi principalele forme ale olăriei hallstattiene timpurii. Apar însă acum şi forme noi, cum sînt strachina cu marginea evazată, strachina cu picior (fructiera), cana înaltă cu o toartă. Noutatea principală constă în reafirmarea tehnicii imprimării pastei şi a incrustării motivelor cu substanţă albă, ambele procedee coexistînd cu canelura de mai veche tradiţie. Multe dintre motivele de pe c. Basarabi îşi pot găsi analogii în ornamentaţia c. culturilor Wietenberg, Tei sau Verbicioara din epoca bronzului, fapt care i-a determinat pe unii cercetători să se gîndească la posibilitatea transmiterii acestora într-o vreme cînd „moda" decorării vaselor cu caneluri era aproape generală, prin intermediul unor obiecte din material perisabil (lemn), ornamentate în maniera aceasta. În Hallstattul tîrziu, în cadrul complexului Bîrseşti-Ferigile, tehnica lucrării c. şi a decorării ei, precum şi multe dintre forme sînt păstrate din fondul vechi Basarabi. Canelarea vaselor şi proeminenţele sînt frecvente, dar dispare procedeul de imprimare şi incrustare. Tot acum îşi fac apariţia şi o serie de forme ceramice influenţate de olăria gr. arhaică lucrată la roată, repertoriul general de forme şi tehnica de lucru anunţînd trecerea la c. geto-dacă propriu-zisă (I.C.). La c. *greacă*, din punct de vedere al *tehnicii de lucru*, unele procedee au fost preluate din epoca bronzului, ca de exemplu prepararea argilei, roata olarului, pictura cu culoare închisă (brună sau

www.mnir.ro

neagră) pe fondul deschis, arderea oxidantă, cauză imediată a înfloririi producției ceramice în civilizația minoică și micenian. Evoluția istorică, atît de bogată și de diversificată, a producției ceramice gr. se explică prin succesivele inovații și perfecționări tehnice și tehnologice, care au culminat în sec. 7-4 î.Hr. la Corinth și Athena prin utilizarea *firnisului*, care este o peliculă izolatoare subțire, neagră (brună sau chiar roșie) incioasă. Procedeul nu este astăzi încă complet cunoscut, dar se știe că firnisul era compus din particule coloidale de argilă, în care anumite minerale, în special ilitul, erau preponderente. Aceste minerale au o structură plată și, aplicate în strat subțire pe o suprafață, tind prin evaporare să se desfășoare neted. Pelicula de ilit este destul de lisă pentru a reflecta lumina și se vitrifică la o temperatură de 900-1000°C, aceea atinsă și de cuptoarele gr. Vasele attice aveau de asemenea pe suprafața exterioară a pereților o peliculă conținînd oxizi ferici, care accentua nuanța roșietică a argilei. Olarii atenieni utilizau alternanța dintre culoarea neagră a firnisului și aceea roșietică a argilei pentru obținerea unui decor negru pe fond deschis *(figurile negre)* sau a unor figuri de culoarea fondului vasului, prin acoperirea suprafeței dintre ele cu firnis negru *(figurile roșii)*. Tot la Athena, progresele în calitatea firnisului și a rafinării formei vaselor au stimulat producția c. acoperite numai cu firnis (c. *cu firnis negru*), împodobită uneori cu motive ornamentale imprimate în pasta crudă (c. *cu decor imprimat*). Către sfîrșitul epocii clasice, se introduce tehnica vaselor lucrate în tipare și decorate cu ornamente în relief (așa-numite boluri cu ornamente în relief, sau „megariene", „deliene" etc.). *Formele*. Majoritatea c. gr. era destinată uzului curent, chiar și aceea oferită zeilor sau depusă în morminte (cu excepția vaselor mari attice geometrice, a unor *lekythoi* attici cu fond alb sau a unor vase miniatură). Vasele fine erau produse pentru banchete sau pentru toaletă; abia către sfîrșitul epocii elenistice se produce și veselă pentru servitul mesei și al mîncărurilor (platouri, farfurii etc.). Gr. beau vinul amestecat cu apă, așa că foloseau vase de vin sau de apă, castroane de amestecat vinul cu apa, căni de turnat, polonice, cești și cupe. Pentru uleiul de toaletă sau pentru parfumuri se foloseau flacoane cu gîtul strîmt *(lekythoi, aryballoi)*. Denumirile date diverselor forme de vase sînt convenționale. Pentru multe nu avem echivalente moderne, așa că este normal să căutăm termenii ante., pentru care există o oarecare varietate oferită de lexicografii din antic. tîrzie. Cîțiva termeni sînt destul de expliciți prin ei înșiși sau sînt atestați prin inscripțiile *(graffiti)* de pe vase. Dar arheologii au inventat unii termeni (bolsal, cupă cu buză, amforă cu gît) sau au dat litere simbolice (cupă de *tip A, B* sau *C*) pentru a distinge tipuri sau subtipuri. S-a ajuns astfel, mai ales prin consens, la o rafinată serie de forme, tipuri, subtipuri, „clase", desemnînd cele mai mici schimbări morfologice din evoluția c. gr. În genere aceasta se împarte în *vase închise*, cu gura strîmtă, și *vase deschise*, la care interiorul vasului poate fi văzut cu ușurință. Dintre vasele închise, cele mai frecvente sînt: *amfora, craterul, hydria, oinochoe, deinos, lekythos, aryballos, pyxis*, iar dintre cele desohise: *cupa, skyphos* (sau *kotylos), kantharos, phiala, platoul* (inclusiv cel „de pește", *fish-plate*). Fiecare a suferit o evoluție de-a lungul mileniilor I î.Hr., unele apărînd sau dispărînd în anumite perioade. După *perioada protogeometrică* (1100-900 î.Hr.), succedînd dispariției civilizației miceniene și care marchează intrarea lumii egeene în „evul întunecat", se dezvoltă *perioada geometrică* (900-700 î.Hr.), în cursul căreia Athena și unele centre locale decorează vasele cu motive ornamentale abstracte, geometrice (în special meandrul), dispuse pe registre pe întreaga suprafață a vasului, într-o manieră sobră, discretă și armonioasă. Odată cu reluarea contactelor dintre centrele egeene și Orient (în special Anatolia și Siria), influențele ideilor și produselor orientale, precum și prefacerile din cadrul societății gr. duc la trecerea artei ceramice la *perioada arhaică* (700-480 î.Hr.). Introducerea tehnicii figurilor negre, a figurilor antropomorfe și zoomorfe și a stilului narativ au stimulat apariția unor centre artistice locale, atît în Grecia și în insulele egeene, cît și în orașele de pe malul apusean al Asiei Mici sau în Italia. Corinthul era orașul care pentru un timp (ultimul sfert al sec. 8 și în sec. 7 î.Hr.) a avut preeminența artistică, odată cu dezvoltarea producției sale de uleiuri parfumate, ambalate și transportate în vasele produse de olarii săi. A urmat Athena (începînd cu jumătatea sec. 6 î.Hr.) care a adus arta figurilor negre la formele ei cele mai desăvîrșite, prin activitatea unor pictori ca Sophilos, Lydos, Exekias, Amasis și a unor olari ca Ergotimos sau Nikosthenes. Către 530 î.Hr. tot la Athena se experimenta noua tehnică a figurilor roșii, care se va generaliza în sec. următor și care a fost utilizată la sfîrșitul acestei epoci de pictori ca Euphronios sau Brygos și mai apoi de „pictorul de la Berlin" (numele său nu este cunoscut). Paralel cu Athena activau și alte centre artistice, ca Sparta (pînă către 525 î.Hr.), Beoția, insulele Cyclade și unele orașe din răsăritul Mării Egee, ca Milet, Samos, Chios, Clazomene. În acestea din urmă înflorea, între 626-550 î.Hr. stilul numit al „caprelor sălbatice" (după motivul zoomorf cel mai des reprezentat), iar în a doua jumătate a sec. 6 î.Hr. stilul *Fikellura* (în special la Milet). În Italia (în special în Etruria), o serie de artiști itineranți, proveniți din Corinth, Athena sau orașele din Asia Mică (Clazomene) au înființat ateliere locale, în care se produceau vase imitînd stilul unor centre din Grecia (vasele italo-corintice, vasele „tyrreniene", „pontice" etc.) sau creau unele originale, cu o puternică amprentă a locurilor lor de origine (hydriile „caeretane"). *Epoca clasică* (480-322 î.Hr.). Victoria atenienilor în războaiele medice (480 î.Hr.), dar și calitatea superioară (tehnică și artistică) a vaselor lor explică creșterea extraordinară a producției ceramice ateniene din sec. 5-4 î.Hr. și eliminarea unui mare număr din centrele artistice locale. Tehnica figurilor roșii devine aproape exclusivă (cu excepția unor categorii de vase decorate, prin tradiții de cult, în manieră veche, arhaizantă, ca *lekythoi*, amforele care

www.mnir.ro

se ofereau ca premiu în concursurile Panathenaice etc.). Influența picturii murale, apariția elementelor de perspectivă și de peisaj, rezonanța unor piese de teatru etc. amplifică repertoriul tematic și contribuie la evoluția stilistică a picturii de pe vase. Dintre pictorii cei mai reprezentativi menționăm numele lui Kleophrades, Sotades, a pictorului „Penthesileii", al celui al lui „Meidias" etc. Către 320 î.Hr. moda decorului pictat apune în c. ateniană. *Epoca elenistică* (322- sfîrșitul mil en. 1 î.Hr.). Această modă se propagă în Italia și în Sicilia, în special în Campania, Lucania și Apulia (probabil la Tarent) unde pictorii de vase produc c. cu figuri roșii în tot cursul sec. 4 î.Hr. Dar epoca aceasta cunoaște și în c. mari transformări. La Athena, unde în veacul clasic alături de cele pictate, se produceau numeroase vase, de forme foarte elaborate și decorate numai cu firnis negru, împodobit cu decoruri imprimate, se introduce acum, încă din a doua jumătate a sec. 4 î.Hr., maniera decorării vaselor cu firnis negru cu cîteva motive florale sau geometrice discrete, pictate cu argilă albă sau galbenă (uneori acoperită și cu foițe de aur). Această categorie (numită „West Slope" – Coasta de Apus, după locul de pe Acropola Athenei unde a fost descoperită și identificată pentru prima dată) cunoaște o oarecare popularitate, atît la Athena, cît și în unele orașe din Asia Mică (Priene, Pergam), în sec. 3 și 2 î.Hr. Tot sub influența Athenei se dezvoltă în unele centre gr. egeene producția bolurilor cu decor în relief („megariene", „deliene"). Popularitatea lor în sec. 3-2 î.Hr. explică apariția imitațiilor getice din Cîmpia Dunării în sec. 2 î.Hr. și începutul celui următor. În Alexandria Egiptului se producea în sec. 3 î.Hr. o categorie de vase (hydrii „de Hadra"), decorate cu simple motive ornamentale reprezentate cu culoare brună sau policrom pe fondul deschis al vasului, destinate mai ales practicilor funerare. Acestea au cunoscut o oarecare popularitate și în bazinul Mării Negre, fiind imitate și la Olbia. În această vreme, c. fină era reprezentată mai ales de categoria acoperită numai cu firnis (negru, brun sau chiar roșu), produsă în numeroase centre din bazinul Mării Mediterane și al Mării Negre. În partea de V a Mediteranei este numită *campaniană*, fiind produsă în special de atelierele italice. În răsăritul Mediteranei apare în cursul sec. 2 î.Hr., în unele regate elenistice, categoria denumită *Eastern Sigillata*, care va sta la originea unor forme și tehnici ale c. romane. În *cetățile vest-pontice*. În cea mai veche colonie gr. de pe țărmul dobrogean al Mării Negre, la → Histria, în epoca arhaică erau importate vase provenite în special din centrele de producție din Asia Mică (Milet, Chios, Clazomene, Samos), încă din primele decenii de existență a orașului, iar apoi produse din Corinth și din Athena. Odată cu începutul sec. 6 î.Hr. se dezvoltă și o producție c. locală, olarii histrieni, inspirați mai ales de procedeele tehnologice și de formele c. produse în partea de N a țărmului egeean al Anatoliei (Eolida) produc c. de uz curent, arsă la roșu și cenușie. De asemenea, sub influența unor meșteri din Milet, Chios și Clazomene (sau poate chiar a unor artiști itineranți) se produc în atelierele histriene în a doua jumătate a sec. 6 î.Hr. vase pictate care imită, uneori cu destul rafinament, stiluri din Milet (*Fikellura*, „caprele sălbatice"), din Chios sau din Clazomene. În sec. 5–4 î.Hr. producția locală de vase de uz curent capătă o mare dezvoltare, iar calitatea tehnică atinge o oarecare distincție. Vasele produse la Histria sînt exportate în așezările rurale adiacente, dar ajung și în centre mai îndepărtate (Satu Nou, jud. Constanța; Brăilița, Enisala etc.). Procedeele de ardere și registrul de forme al olarilor histrieni și ale altor meșteri din orașele gr. de pe coasta apuseană a Mării Negre stau la baza începutului prodncției getice de c. la roată. În epoca elenistică, producția locală a cetăților vest-pontice este încă slab cunoscută. Se poate însă considera ca sigură producția unor anumite forme de vase, cu circulație restrînsă (cănile din argilă albă cu pastilă la toartă) (P.A). C. *daco-getică* de epocă La Tène a cunoscut în evoluția ei mai multe faze și poate fi clasificată în categorii, după tehnica de lucru (la roată ori cu mîna) sau după calitatea pastei (fină sau rudimentară). În sec. 6-5 î.Hr., formele nu sînt încă pe deplin constituite, prezentînd încă trăsături generale hallstattiene. Evoluția formelor (la cele mai multe dintre ele) poate fi urmărită retrospectiv pînă în epoca bronzului. În sec. 5-4 î.Hr. se distinge o categorie de c. fină, lucrată la roată și cu mîna și alta obișnuită. Alături de c. autohtonă există și c. gr. de lux sau din specia comună. Repertoriul formelor nu este prea bogat, cuprinzînd vase mari (bitronconice, clopot, sac, cu pereți apinape drepți), căni cu o toartă de diferite dimensiuni, cești cu o toartă supraînălțată, vase cu picior (fructiere) și strachini. Se adaugă imitații după forme gr., fără a fi prea numeroase. Vasele din categoria fină sînt acoperite cu slip puternic lustruit. Ornamentarea nu este prea abundentă. Motivul principal îl constituie proeminențele, la care se adaugă brîul în relief (incizat sau alveolat) și butonul. În sec. 3-2 î.Hr. s-a generalizat fabricarea c. cu roata preluată de la gr., tracii de S ori de la celți. Unele forme vor dispărea și vor apare altele noi. Dintre formele noi, mai importante sînt urcioarele de lux, cu gît înalt cilindric. În general însă vechile forme se mențin și se diversifică. Din vasul bitronconic se cunosc acum patru tipuri. Strachinile sînt și ele de mai multe tipuri. Cănile cu o toartă ajung la o mare varietate. Vasele cu picior înalt (fructierele) cunosc și ele o largă răspîndire, clasificîndu-se în trei tipuri principale. În privința ornamentării, merită subliniat faptul că slipul lustruit se perfecționează, încît poate fi comparat cu lacul vaselor gr. Butonul simplu ori asociat cu brîul alveolat se constituie în ornament de bază. Motivele incizate devin din ce în ce mai frecvente, la care se adaugă cele lustruite, încă rare, ori cele ștampilate. Torțile unor vase, mai cu seamă ale cănilor de lux, vor fi lucrate în torsadă sau vor fi canelate, însoțite (la bază) cu motive în relief. Cea de a treia fază (sec. 1 î.Hr.-1 d.Hr.) reprezintă faza de deplină maturizare, de largă

www.mnir.ro

răspîndire şi de apogeu. Cantitatea mare de c. descoperită dovedeşte o considerabilă creştere a meşteşugului olăritului. S-au putut determina chiar şi anumite centre de producţie, cum ar fi cel din Munţii Sebeşului, care producea c. pictată cu motive zoo- şi fitomorfe, sau cel de la Popeşti (jud. Argeş), specializat în c. cu motive în relief, la care se adaugă încă multe altele. Pe baza complexelor închise, s-a încercat o mai strînsă departajare a formelor din sec. 1 î.Hr. faţă de cele din sec. 1 d.Hr. Acum sînt transpuse la roată toate formele specifice, cu excepţia ceştii-opaiţ *(căţuia)*, care se va lucra în continuare cu mîna. C. lucrată la roată devine preponderentă. Pe linia influenţelor elenistice, celtice şi sud-tracice se adaugă acum cele romane, din ce în ce mai insistente. Numărul formelor a crescut considerabil, printre acestea numărîndu-se: *ceaşca-opaiţ*, de formă tronconică (cu una ori mai multe torţi), apărută încă în sec. 2 î.Hr., va cunoaşte acum o foarte largă răspîndire (prezentă fiind în zeci de exemplare în cadrul aşezărilor de pe întreaga arie de răspîndire a geto-dacilor); *vasul-borcan* va cunoaşte şi el o mare varietate şi o largă răspîndire; *vasele mari* şi-au pierdut bitronconicitatea şi au primit un contur ovoidal svelt şi elegant mai ales cînd sînt transpuse la roată; *cănile cu o toartă*, unele lucrate la roată, sînt de o reală frumuseţe; *vasele cu picior* înalt transpuse la roată, cunoscute sub denumirea de *fructiere*, au piciorul svelt, gol în interior, ce se armonizează perfect cu corpul. Ornamentele lustruite aplicate pe suprafaţa buzei, a întregului interior ori pe suprafaţa picioruşului vin să sublinieze şi să completeze frumuseţea acestei forme ceramice specifice pentru geto-daci; *boluri* de diferite dimensiuni, cu picior scurt, în genul unor cupe; *urcioare* transpuse la roată, *străchini*, capacele, unele cu butonul modelat în chip de vultur ori de alt animal; vasele de provizii *(chiupuri)*, unele ajungînd să măsoare peste 2 m înălţ.; *strecurătorile* etc. În repertoriul formelor din această fază pot fi recunoscute imitaţii după cele gr., romane sau celtice. Ornamentarea va continua să fie, în general, redusă. Din brîie alveolate ori crestate în asociaţie cu butoni (uneori alveolaţi şi ei) se realizează ornamente de o reală frumuseţe. Nu lipsesc nici cazurile de aplicare a acestora pe vase lucrate cu roata. Vor continua motivele ştampilate şi cele incizate. O abundenţă de motive geometrice se realizează prin lustruire, aplicate pe c. cenuşie ori roşiatică lucrată cu roata. Produsul de vîrf al c. geto-dacice îl constituie, fără îndoială, c. pictată, împărţită în două mari grupe distincte şi totuşi esenţial legate între ele. Prima grupă (decorată în stil geometric de influenţă elenistică şi, eventual, vestică) foloseşte o pojghiţă de culoare alb-gălbuie ce acoperă întreaga suprafaţă a vasului, peste care se pictează dungi ori motive geometrice simple cu culoare de nuanţă roşie-brună. Cee de e doua grupă, pe lîngă motivele geometrice, le foloseşte pe cele vegetale (frunze sau flori), redate naturalist sau stilizat şi animale reale ori imaginare. Deocamdată, în c. pictată din cea de a doua grupă lipseşte figura umană. Se foloseşte în special culoarea roşie şi brună, de diferite tonalităţi, la care se adaugă negrul şi galbenul. Formele de vase sînt cele proprii c. geto-dacice, iar datarea se pare că se limitează la sec. 1 d.Hr. C. cu motive în relief a apărut şi ea sub influenţa celei elenistice, imitînd bolurile (deliene sau megarience). Asemenea produse au fost mult îndrăgite de geto-daci, care au reuşit să-şi însuşească tehnica de lucru şi să creeze un stil propriu de ornamentare. S-au stabilit mai multe centre cu asemenea c., unde cu siguranţă au existat ateliere specializate. În faza tîrzie (sec. 2-6 d.Hr.), situaţia c. geto-dacice se prezintă diferenţiat: în terit. ocupate de romani şi în cele ale dacilor liberi. În terit. ocupate, c. va suferi puternice influenţe ale c. romane, care o va înlocui treptat. În aşezările rurale, în castre sau chiar în oraşele romane s-au descoperit însă şi ceşti-opaiţe, vase-borcan şi fructiere, unele forme se vor menţine pînă în sec. 6. În terit. geto-dacice rămase în afara graniţelor romane, va continua c. modelată cu mîna ori la roată, existînd chiar centre specializate, cum este cel de la Mediaşu Aurit (jud. Satu Mare), cu cel puţin 10 cuptoare. Şi în lumea dacilor liberi se manifestă puternice influenţe romane, la care se adaugă cele sarmatice sau ale triburilor germanice. Se va menţine întreaga gamă de forme şi ornamente, atît la c. lucrată cu roata, cît şi la cea modelată cu mîna. C. geto-dacică este prezentă în cadrul culturii → Sîntana-Cerneahov (sec. 4 d.Hr.), iar a. cultuii → Ipoteşti-Cîndeşti (sec. 6-7) are evidente legături cu cea dacică şi romană. Dacă, la început, o parte a c. lucrată cu mîna se confecţiona în aproape fiecare gospodărie, cea pretenţioasă sau cea lucrată cu roata implica existenţa unor ateliere care se pun în evidenţă pe baza cuptoarelor de ars c. Cuptoarele geto-dacice (săpate în pămînt, cu grătar şi boltă, focar şi cameră de ardere) au fost împărţite în două tipuri de bază şi mai multe variante măsurînd 1-1,20 m diam. Asemenea cuptoare (sec. 2 î.Hr.-1 d.Hr.) s-au descoperit în aşezări ca cele de la Poiana, Deva, Bucureşti-Căţelu Nou, Poiana-Dulceşti, Biharia şi Piatra-Neamţ (Bîtca Doamnei). Numeroase sînt cuptoarele de ars c. descoperite în lumea dacilor liberi. La → Butnăreşti (jud. Neamţ), unde a existat un important centru de olari carpic (sec. 2-3 d. Hr.), s-a dezvelit prin săpături sistematice chiar un atelier ce funcţiona într-un bordei situat la 2,40 m adîncime şi era dotat cu două cuptoare de dimensiuni diferite. Cuptoare s-au descoperit şi la → dacii liberi din Muntenia ori la cei din V Cîrii. La → Mediaşu Aurit şi la → Lazuri (jud. Satu Mare) au funcţionat importante centre de olari cu cîte 10, respectiv 9 cuptoare, descoperite pînă acum. Ceramiştii geto-daci au folosit ambele sisteme de ardere (reductivă şi oxidantă). Tehnologiile au putut fi stabilite pe baza analizei porilor şi a altor elemente, dovedindu-se un înalt grad de dezvoltare, comparabil în multe privinţe cu cel greco-roman (I.H.C.). C. *din Dacia romană* continuă tradiţia producelor din epoca premergătoare, fenomen remarcat în condiţii similare şi în alte provincii de pe Dunăre şi Rin. C. provincială din Dacia se poate împărţi în două

www.mnir.ro

mari categorii: c. *de uz casnic* şi c. *de lux*. C. *de uz casnic* exprimă mai fidel individualitatea c. romane provinciale, elementul autohton contribuind la precizarea particularităţilor care o deosebesc de c. din alte provincii dunărene. Substratul La Tène are un rol dintre cele mai importante în definirea c. din provinciile Imp. Roman, dar diferenţierile regionale ale c. din La Tène-ul tîrziu se perpetuează şi în c. provincială romană. Olăria a fost unul dintre cele mai răspîndite meşteşuguri în Dacia romană. Se cunosc numeroase centre de producţie ceramice în oraşele mari (Romula, Drobeta, Apulum, Potaissa, Tibiscum etc.), pe lîngă castre (Slăveni, Micia, Stolniceni, Bumbeşti, Ilişua, Dinogetia etc.) în *villae rusticae* şi în aşezări rurale. În aceste centre s-au confecţionat nu numai vase de c., dar şi materiale de construcţie, statuete, opaiţe etc. Meşteşugul olăriei din Dacia a ajuns la aceeaşi perfecţionare tehnică ca şi în provinciile romane vecine. S-au imitat şi vase de tip *terra sigillata*, care presupun o tehnică deosebită şi o cunoaştere aprofundată a realizării acesteia. Sînt cunoscute mai de multă vreme centrele de manufacturare a sigillatelor de la Romula, Apulum şi de curînd cel de la Micăsasa (jud. Sibiu), care pare a fi cel mai important în acest sens. În unele centre, cum ar fi Romula, bunăoară, se folosea metoda aşezării cuptoarelor de ars c. în grupuri de două sau mai multe cuptoare, ceea ce crea condiţii propice pentru lucrul în serie, fapt care lasă să se presupună existenţa unor grupuri specializate. Acest sistem era folosit şi în atelierele ceramice din Gallia, în faza de maximă înflorire a acestora. Cea mai reprezentativă c. pentru o provincie romană este aceea produsă în satele îndepărtate de marile centre urbane. În multe aşezări rurale din Dacia romană au existat şi centre ceramice, aşa cum ar fi spre exemplu la → Locusteni (jud. Dolj), unde s-au descoperit două cuptoare de ars c. Aci se confecţionau atît vase ceramice de factură romană, cît şi vase lucrate cu mîna, care păstrau fidel tradiţia dacică din sec. anterioare. C. dacică în epoca romană nu s-a găsit numai în aşezări rurale, ci şi în castre, centre urbane, *villae rusticae*, constituind un document sigur pentru permanenţa geto-dacilor în Dacia romană. Centrele ceramice continuă să dăinuiască în Dacia romană (Locusteni aşezarea nr. 2, Mănăştur etc.). C. din aşezările rurale daco-romane din sec. 4 d.Hr. constituie o etapă a evoluţiei c. din Dacia sec. 2-3 d.Hr. Atelierele de c. aflate în cetăţile romane tîrzii şi romano-bizantine de pe malul stîng al Dunării au continuat să-şi trimită produsele în Dacia şi după evacuarea aureliană. În Dacia s-a importat c. şi din alte provincii ale Imp. Roman. C. de tip → *terra sigillata* era importată din Gallia, Raetia şi Pannonia. O mare parte dintre → amfore era importată mai ales din bazinul Mării Egee. Alte categorii de c. erau importate din Moesia (G.P.). În spectrul arheologic al spaţiului nord-dunărean din sec. 4 d.Hr., c. se prezintă într-o mare varietate, atît din punct de vedere al formelor, cît şi din cel al compoziţiei pastei. C. lucrată la roată rapidă, la a cărei răspîndire în terit. situate în E României, regiunea Dunării inferioare a avut un rol major, este lucrată din pasta de culoare cenuşie fină sau zgrunţuroasă. Varietatea formelor este mare: oale, ulcele, castroane, căni, urcioare, paiare, vase-capac sau vase mari de provizii. C. cenuşie zgrunţuroasă este ornamentată cu un decor incizat, constînd din benzi sau linii orizontale, caneluri, mai rar benzi sau linii în val. La c. *cenuşie fină* predomină ornamentul lustruit (linii în zig-zag, linii în reţea etc.). În aşezările specifice epocii atît din terit. extra-, cît şi intracarpatice au fost descoperite şi cuptoare de ars c., care aparţin în general la două tipuri: cu picior central sau cu perete median (Dumbrăveni-Vrancea, Truşeşti, Cucuteni-Băiceni, Botoşani-Dealu Cărămidăriei, Nicolina-Iaşi, Bucureşti-Crîngaşi, Budureşti-Fundenii Doamnei, Bîrlad-Valea Seacă, Sfîntu Gheorghe, Cluj-Napoca, Sighişoara-Dealu Viilor). Un rol deosebit în geneza unei categorii ceramice specifice sec. 6, c. *ştampilată*, l-au avut centrele de olari de la → Cristeşti şi → Medieşu Aurit, producătoare în sec. 4 d.Hr. Alături de c. lucrată la roată, s-a folosit şi aceea lucrată cu mîna, din pastă mai grosolană, mai prost arsă, ornamentată uneori cu brîuri alveolate, categorie de certă tradiţie dacică. Alături de oale-borcane, trebuie menţionată căţuia – formă specifică mediului autohton dacic. Forme de vase atît ale c. lucrate cu mîna, cît şi ale celei la roată, continuă şi în sec. 5, împrejurare care îngreunează o departajare cronologică şi tipologică mai precisă. Alături de aceste forme apar, ca un rezultat al evenimentelor legate de instaurarea supremaţiei hunice în bazinul carpatic, forme de vase de origine estică, lucrate dintr-o pastă fină de culoare cenuşie-închisă pînă la negru, decorate cu ornamente lustruite. Odată cu sfîrşitul sec. 5 şi apoi în deceursul sec. 6-7, se constată o anumită diferenţiere tipologică între c. din spaţiile intra- şi extracarpatic ale României. Pe întreg terit. continuă însă c. lucrată cu mîna şi se pot constata legături tipologice între aceasta şi c. din pastă zgrunţuroasă - continuatoare a tradiţiilor olăriei sec. 4 (tipuri de vase, decorul cu caneluri sau linii în val). Deosebirile dintre cele două arii culturale, explicabile prin anumite procedee tehnologice locale, se manifestă în culoarea diferită a vaselor. În timp ce în Transilvania c. cenuşie este absolut predominantă, în terit. extracarpatice se produce aproape exclusiv c. de culoare brun-roşcată. Ateliere de olari s-au descoperit la → Dulceanca sau → Radovanu. Deosebirea cea mai frapantă este ilustrată de c. de culoare cenuşie, din pastă fină, cu decor lustruit sau ştampilat, reprezentată prin vase piriforme sau căni cu cioc de scurgere, prezentă numai în Transilvania şi care are analogii strînse în mediul gepid din Cîmpia Tisei. Spre sfîrşitul sec. 6 şi apoi în decursul sec. 7, în terit. extracarpatic al României dar şi în unele zone ale Transilvaniei, a fost identificată o c. lucrată cu mîna, din pastă grosolană, reprezentată de vase-borcan de formă alungită sau tăviţe, cu cele mai analogii în spaţiile culturale atribuite → slavilor. Procentul ei în cadrul materialului ceramic al perioadei nu este determinat. Odată cu sfîrşitul

www.mnir.ro

sec. 7 şi apoi în decursul sec. 8, se constată pe întreg spaţiul nord-danubian o unitate tipologică şi tehnologică a materialului ceramic, concretizată prin prezenţa c. din pastă nisipoasă, de culoare brun-roşcată, lucrată la roată înceată, ornamentată cu benzi de linii orizontale sau în val, incizate, în care dominante sînt borcanele şi în care s-a văzut perpetuarea, ilustrată prin anumite procedee tehnologice, a unei tradiţii a olăriei sec. anterioare. Mai rar, şi mai ales în spaţiul est-carpatic sau în Dobrogea, dar izolat şi în Transilvania (Blandiana), apare o c. din pastă cenuşie fină cu ornamente lustruite, reprezentată prin urcioare sau amfore, pusă fie pe seama unor influenţe culturale din mediul Saltovo-Maiaţk, fie pe seama revitalizării unor tradiţii locale mai vechi ale c. cenuşii. În schimb vasele din pastă fină de culoare galbenă (căni, ulcioare, ploşti etc.) apărute în unele complexe din sec. 8 (Izvoru, Obîrşia) au fost legate de influenţe culturale est-europene sau central-asiatice (R.H.).

V. Pârvan, *Getica*, 302 şi urm.; I.H. Crişan, *Ceramica daco-getică*, 1969; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, 1973; Gh. Popilian, *CRO*, 131-138; I. Glodariu, în *Studii dacice*, 1981; E. Moscalu, *Ceramica traco-getică*, 1983; E. Gose, *Gefässtypen der Römischen Keramik in Rheinland*, Bonn, 1950; H.S. Robinson, *The Athenian Agora v. Pottery Chronology*, Princeton, 1950; B. Heukemes, *Römische Keramik aus Heidelberg*, Bonn, 1964; A. Opaiţ, în *Peuce*, 8,328-366; Gh. Diaconu, în *Dacia N.S.* 14, 1970, 243-250; M. Comşa, în *Vrancea*, 4, 1981, 89-95; S. Dolinescu-Ferche, în *Dacia, N.S.*, 28, 12, 1984, 129-138; K. Horedt, *Moreşti. Grabungen in einer Vor- und Frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, Bucureşti, 1979, 122-144; E. Zaharia, în *Dacia, N.S.*, 15, 1971, 269-287; M. Comşa, în *Dacia, N.S.*, 7, 1963, 413-438.

E.C.; E.Z.; P.A.; I.H.C.; G.P. şi R.H.

ceramica lineară, cultura ~, cea mai veche cultură neolitică din Europa centrală din a doua jumătate a milen. 5 î.Hr. şi primul sfert al milen. 4 î.Hr. Denumită astfel după decorul ceramicii, incizat în benzi de linii paralele. A rezultat (după opiniile majorităţii specialiştilor) din grefarea anumitor elemente de caracter sudic (→ Starčevo-Criş) pe fondul unor culturi locale din epipaleolitic sau mezolitic (în special de tip tardenoazian), de la care a moştenit uneltele de tip microlitic cioplite în silex sau obsidiană. Se acceptă în general împărţirea ei în cinci faze de evoluţie. În N-V României par să fi pătruns elemente ale unei variante din prima etapă de evoluţie, numită est-slovacă (Alföld-Linienbandkeramik), dar descoperirile de acest gen de la → Ciumeşti sînt acum intrepretate, de cea mai mare parte a cercetătorilor, drept un amestec de materiale aparţinînd fazei Starčevo-Criş *III B-IV A*, cu cîteva elemente ceramice de tip Alföld şi a altor materiale care ţin de marele grup cultural al ceramicii pictate din V Transilvaniei, Crişana, E Slovaciei şi N Ungariei. În etapa numită a c.l. decorate cu „capete de note muzicale" (după gropiţele rotunnie sau lunguieţe dispuse pe linii

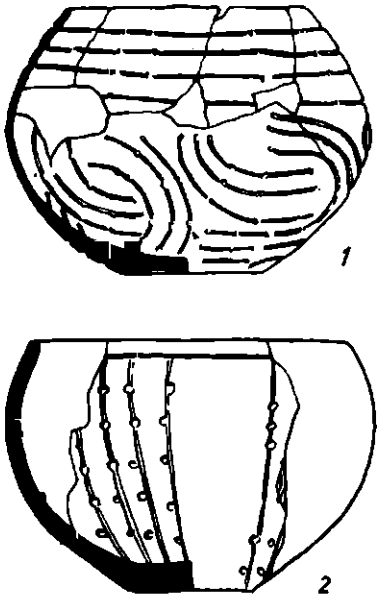

Fig. 88. Ceramică lineară: 1. Traian – Dealul Fîntînilor (jud. Neamţ); 2. Tîrpeşti (jud. Neamţ).

incizate ca pe un portativ), această cultură coboară din Polonia (unde pătrunsese din Cehia şi Slovacia) pe Nistru, răspîndindu-se în Moldova, unde a putut veni şi pe o cale directă din terit. actualei Ucraine. Din Moldova, în diverse etape, a ajuns pe de o parte în S-E Transilvaniei, pe de altă parte în Muntenia şi poate chiar în Dobrogea. Triburile purtătoare ale culturii c.l. şi-au întemeiat aşezările în egală măsură pe terase joase, medii şi chiar înalte, tipul de locuinţă fiind de mari dimensiuni, împărţită în mai multe încăperi şi avînd numeroşi pari de susţinere. La noi s-au descoperit însă resturi provenind atît de la locuinţe de suprafaţă de dimensiuni modeste, de tipul colibei uşoare, cît şi cîteva bordeie (mai mult sau mai puţin adîncite). Ceramica culturii se caracterizează prin vase în formă de bol şi, mai rar, mici castroane şi diverse vase bitronconice cu gît drept şi nu prea înalt. În general arsă la cenuşiu sau negru-cenuşiu, ceramica a fost decorată cu linii incizate întrerupte de mici gropiţe („capete de note muzicale"), cu brîuri alveolare sau chiar cu unghia (acestea din urmă preluate sigur de la cultura Starčevo-Criş). Decorul este adeseori însoţit de proeminenţe, perforate sau nu. În etapele tîrzii, se renunţă adeseori la liniile incizate, păstrîndu-se numai gropiţele. Utilajul litic este deosebit de caracteristic folosindu-se toporul calapod, şi alte forme de topoare de piatră şlefuită; din silex sau obsidiană s-au cioplit diverse racloare, gratoare, lame etc. Tipice sînt uneltele microlite, mai ales trapezele şi acelea în formă de semilună. Plastica antropomorfă descoperită pe terit. României se reduce la cîteva mici fragmente de statuete şi la unele figuri umane modelate pe vase. După părerea noastră şi potrivit descoperirilor

www.mnir.ro

de care dispunem pînă în prezent (exceptînd grupa est-slovacă din V țării), evoluția culturii pe terit. României pare a fi avut trei etape. Unele materiale descoperite la → Traian-Dealul Fîntînilor, Dănești, → Glăvănești Vechi, → Larga Jijia, cît și acelea de la Bancu, → Rupea etc. reflectă un prim moment al pătrunderii c.l. în Moldova și S-E Transilvaniei la o dată la care cultura Stuțevo-Criș nu-și încetase încă existența. Într-o etapă următoare a evoluției culturii c.l., cînd desigur triburile purtătoare continuă să pătrundă în Moldiuva, din centre secundare, spre periferia ariei lor de răspîndire, se încadrează majoritatea materialului de la Glăvănești Vechi (unde există însă și elemente de decor mai vechi), → Traian-Dealul Fîntînilor, Cipău, Hărman, Sudiți etc. Ultima fază a c.l. din Moldova, care încheie evoluția ei, este reprezentată pînă în prezent numai de descoperirile din stațiunea de pe „Rîpa lui Bodai", de la → Tîrpești, unde au fost descoperite materiale care reflectă contactul real între purtătorii acestei culturi și aceia ai culturii → Boian-Giulești. Pentru faza finală a culturii c.l., respectiv pentru aspectul de la Tîrpești, există astăzi două date absolute (C_{14}): 4220±100 î.Hr. și 4295±100 î.Hr. Această cultură a avut o contribuție importantă la formarea culturilor → Precucuteni și Boian.

I. Nestor, în *SCIV*, 2, 1951, 2, 17-26; Vl. Dumitrescu, în *IstRom*, 40-42; E. Comșa, în *SCIV*, 11, 1960, 2, 217-244; S. Marinescu-Bîlcu, în *PZ*, 46, 1971, 1, 4-36; id., *Tîrpești, From Prehistory to History in Eastern Romania*, *BAR*, 107, Oxford, 1981.

S.M.-B.

Cerbatis v. Callatis

Cerbăl, com. în jud. Hunedoara, pe terit. căreia a fost descoperit (1874) un tezaur compus din podoabe dacice de argint și denari romani republicani. Într-un vas de bronz, adăpostit într-o oală de lut, erau depuse: o fibulă de tip La Tène tîrziu, două fibule cu scut rombic, un lanț fragmentar, două coliere, o spirală de braț, cu capete stilizate de șarpe, trei brățări, șapte verigi spiralice, trei inele din bandă subțire și șase pandantivi (în formă de cui sau torsionați). Cele 491 monede romane, de asemenea din argint, au fost emise între anii 196-150 și 44-43 î.Hr. Tipurile caracteristice de podoabe, în primul rînd fibulele și brățara spiralică, ca și data ultimei monede, arată că tezaurul de la C. s-a constituit la mijlocul sec. 1 î.Hr. și a fost îngropat în deceniile imediat următoare.

V. Pârvan, *Getica*, 535-559; M. Roska, *Rep.*, 57 și fig. 39; N. Fettich, în *Acta Arch. Bud.*, 3, 1953, 155-156 și pl. 24.

M.B.

Cerber (în mitol. gr.), cîine feroce și monstruos, imaginat cu 3 sau mai multe capete, șerpi încolăciți în jurul gîtului, coadă de reptilă etc. Conform tradiției, păzea porțile Infernului lui Hades. C. a fost învins doar de două ori, prin forța fizică, de Herakles și cea a spiritului, de Orpheus. În Dacia, o placă funerară de la Potaissa înfățișează alături de Herakles un C. cu două capete.

S.S.

cercei, podoabe confecționate din diferite materiale (cochilii, os, metal) și atîrnate de lobul urechii. Sînt cunoscuți în neoliticul aceramic din Orientul Apropiat, apoi în Egipt și zona egeo-mediteraneană. *În epoca bronzului*, sînt adesea asimilați cu inelele de buclă, sau de tîmplă *(Lockenringe)*, care însă se purtau înfășurate pe șuvițele de păr (inele de buclă) (I.C.). *În epoca La Tène*, femeile geto-dace au purtat diferite tipuri de c., dar nu au manifestat prea mult interes pentru astfel de podoabe, dovadă raritatea lor în așezări, necropole, tezaure și slaba reprezentare a c. în toreutică. Mai frecvent erau purtate → inelele de buclă sau de tîmplă, cu care adesea c. sînt confundați. În sec. 6-5 î.Hr. dar și în cele următoare, se purtau c. din sîrmă de bronz sau argint, terminați la ambele capete (inele de tîmplă) sau numai la unul cu proeminențe conice sau discoidale; primele se cunosc și în ariile culturale din N-V (Ciumbrud, Szentes-Vekerzug, Chotin), celelalte apar și în silvo-stepa ucraineană (Ferigile, Volovăț, Cîmbala, Krăgulevo, Murighiol, Ocnița, Poiana-Gorj etc.). Femeile aparținînd vîrfurilor aristocrației (sec. 4-3 î.Hr.) se împodobeau cu c. de aur, bogat ornamentați, produși în atelierele elenistice (mormîntul de la Vraca; figura feminină de pe cnemida nr.1 de la Agighiol). O largă răspîndire în timp și spațiu au avut-o c. din sîrmă simplă de argint sau bronz, cu capetele apropiate (Constanța Sud – mormînt scitic, Murighiol, Poiana, Bălănești); uneori sîrma este torsionată și are un capăt decorat (Poiana, Răcătău, Ocnița); în alte cazuri este lățită și gravată (Bălănești). În sec. 1 î.Hr., cînd se răspîndesc podoabele din sîrmă înfășurată, această tehnică se întîlnește și la c. (Vedea - cu perle metalice și un capăt răsucit ca o buclă; Răcătău - înainte și după

Fig. 89. Cercei de aur (sec. 4 d.Hr.) descoperiți la Callatis.

www.mnir.ro

îndoirea buclei sîrma este răsucită formînd două rînduri de spirale decorative). Unele dintre aceste variante de c. continuă a fi produşi şi în epoca romană, de dacii liberi (N.C.). În epoca elenistică, c. sînt, alături de → inele, cele mai răspîndite podoabe. Erau lucraţi în aur şi prezintă forme variate, de la tipurile cu pandantiv de aur sau piatră semipreţioasă (ataşate la capătul opus prinderii) pînă la cei de formă conică prinşi cu vîrful la ureche şi prezentînd, de obicei, o → protomă la partea inferioară. Animalele care figurează ca protome sînt leul, berbecul, mufloiul, grifonul etc., toate acestea specifice orizontului iranian de reprezentări, ceea ce indică o influenţă a artei persane asupra celei elenistice. Asemenea c. s-au descoperit, mai ales, în necropolele de la → Tomis şi → Callatis. În epoca romană, sînt frecvenţi c. cu scut circular bombat şi pandantiv (Tomis, → Noviodunum), c. cu perle (Tomis), precum şi alte tipuri. Mai săracă în astfel de descoperiri se dovedeşte a fi Dacia. C. puteau avea două utilităţi: podoabe pentru ureche şi pentru păr (c. sau "inele de tîmplă") (A.A.). Mai puţin atestaţi în complexele arheologice ale sec. 4 d.Hr. din N Dunării, c. sînt bine reprezentaţi în complexele perioadei următoare. În urma migraţiei hunice, apar c. de bronz sau de argint cu capete ascuţite (Botoşani-Dealul Cărămidăriei). De o răspîndire largă se bucură pe parcursul sec. 5, dar şi în sec. 6, c. de bronz, argint sau aur (aceştia mai ales în sec. 5) cu cub poliedric masiv, a căror origine estică pare cea mai probabilă (Brateiu, Slimnic, Cluj-Napoca, Sighişoara etc.). Înrudiţi tipologic şi specifici mai ales pentru sec. 5 sînt c. cu cub poliedric ajurat, lucraţi din aur (Velţ, Periam, Mediaş, Izvin, Şeica Mică). Originea lor trebuie căutată mai ales în bazinul carpatic. Pentru perioada sec. 6-8 sînt caracteristici c. cu buton stelat (Noşlac, Gîmbaş, Brateiu, Cîmpia Turzii, Coşovenii de Jos – tezaurul 2, Priseaca etc.), apoi c. lucraţi dintr-un inel cu un capăt ascuţit şi celălalt înfăşurat (Gîmbaş, Uniroa, Noşlac), c. cu veriga de care a fost lipită o sferă (Band, Sînpetru German). O apariţie izolată în România, dar cu analogii în Ungaria, este c. de aur cu coşuleţ de la Abrud, databil în cursul sec. 7. Foarte frecvenţi în sec. 8 sînt c. cu un capăt terminat într-o spirală (Frăteşti, Izvin etc.) (R.H.).

A.I. Meliukova, *Skifiya i frakijskij mir*, Moskva, 1979, 229-231, fig. 34; R. şi Ec. Vulpe, în *Dacia*, 34, 1927-1932, 253-351, fig. 108-110; P. Alexandru, în *Dacia, N.S.*, 1977; id., în *Histria, IV*; E. Bujor, în *Dacia, N.S.*, 2, 1958, 125-141, fig. 7; D. Berciu, *Arta traco-getică*, 1969; E. Popescu, în *SesCSM Ist*, 1, 1971, 290-303, fig. 5; I. Venedikov, *Sākrovishteto ot Vraca*, Sofia, 1975; L. Mărghitan, *Tezaure de argint dacice*, Bucureşti, 1976; V. Căpitanu, în *Carpica*, 8, 1976, 49-120, fig. 43; D. Berciu, *Buridava dacică*, I, 1981; M. Irimia, în *Thraco-Dacica*, 5, 1985, 64-83; R.A. Higgins, *Greek and Roman Jewellery*, Londra, 1961; M. Bucovală, *Necropole*, 11, 45, 49; C. Preda, *Callatis*, 45-49; M. Gramatopol, în *SCIV*, 13, 1966, 1, 70-75; id., *Dacia antiqua*, Bucureşti, 1982, 71-74, 215.

I.C.; N.C.; A.A. şi R.H.

cereale. Despre tipurile de c. care s-au cultivat pe terit. patriei noastre există, pe lîngă dovezi arheologice, unele menţiuni în autorii antic. Astfel, trebuie în primul rînd evidenţiat obiceiul geţilor de a alterna culturile (Horatius, *Carmina*, III, 24, 14-16), procedeu verosimil chiar dacă cealaltă afirmaţie a lui Horaţiu, potrivit căreia aceiaşi geţi au ogoare nehotărnicite *(inmetata iugera)* constituie încă subiect de controverse. Dintre c. cultivate în zona pontică este de menţionat în primul rînd meiul, dacă este să-i dăm crezare lui Plin. B. *(Nat. Hist.*, XVIII, 10 (24), 100) care afirmă că „triburile pontice nu au nici un alt aliment mai presus de mei", confirmat după cît se pare de Dion Chrys. (XXXIII, 26). În ceea ce priveşte grîul, există o serie întreagă de menţiuni începînd cu Demosthenes şi încheind cu Solinus, care afirmă că străinaşii considerau Moesiile (Inferior şi Superior) drept „hambarul zeiţei Ceres" *(Collect. rer. memorab.*, 21, 3*)* dar o judecată prea optimistă asupra resurselor cerealiere ale zonei pontice este contrazisă de autori ca Polyb. (IV, 38, 4), Strab. (VII, 4, 5, C 311), Pomp. Mela (II, 2, 16) Maximus din Tyr (XXXI, 7) şi Columella (VII, 2). Explicaţia o oferă acelaşi Plin. B. (*Nat. hist.*, XVIII, 7, 12, 1, 63 şi 3, 69), care afirmă că grîul din Thracia ocupă doar locul al treilea ca greutate, el fiind îmbrăcat în mai multe „cămăşi" din pricina frigului, motiv pentru care aici a fost descoperit grîul de trei luni. În ceea ce priveşte, în schimb, zona nord-dunubiană, este de amintit informaţia lui Arrian (*Anabasis Alexandri*, I, 4, 1-2) potrivit căreia soldaţii regelui macedonean au fost obligaţi după trecerea Dunării „să culce grîul cu lăncile înclinate", dovadă incontestabilă a unei fertilităţi deosebite. În sfîrşit, mai trebuie amintit orzul, folosit pentru obţinerea berii, menţionat de Ver. (*Georgica*, III, 379-380) şi Athenaios (*Deipnosophistae*, X, 67, 447, c). V şi *paleobotanică*.

Al. Suceveanu, *VEDR*, 76-79.

A.S.

Ceres (în rel. romană), numele sub care a fost adoptată de la gr. Demeter şi alăturată divinităţilor italice. Protectoare a fecundităţii solului (Ops, Tellus, Bona Dea, Terra Mater). Este atestată în Dacia romană prin inscripţiile descoperite la Ampelum (epitet, *Augusta*), Napoca şi Sucidava, prin 6 gemme şi un medalion ceramic de la Apulum, unde C. apare cu sceptrul în mîna stîngă, un mănunchi de spice în dreapta, iar la picioarele zeiţei se observă un → *calathus* plin cu spice.

M. Macrea, *Viaţa*, 363; Al. Popa, în *SC Sibiu*, 12, 1965, 233-234.

S.S.

Cerna, com. în jud. Tulcea, ale cărei hotare în antic. romană aparţineau territorium-ului oraşului → Troesmis, unele proprietăţi agrare fiind aici atribuite veteranilor. Resturile de construcţii de zid, vase mari pentru cereale *(dolia)*, un apeduct, dedicaţii către → Bacchus, → Iupiter Dolichenus, o statuetă în bronz a → Dianei etc. sînt doar cîteva

www.mnir.ro

elemente ilustrînd viaţa complexă a unei întinse aşezări rurale din sec. 2 şi 3 d.Hr.

P. Nicorescu, în *BCMI*, 8, 1915, 41, n. 1; *DID* II, 209-210; *TIR*, L 35, 32; Al. Suceveanu, *VEDR*, 64, 100, 138; V.H. Baumann, *Ferma*, 60.

A.B.

Cernat, com. în jud. Covasna, pe terit. căreia, în diferite puncte, au fost descoperite mai multe aşezări ante. care dovedesc o îndelungată locuire. Pe „Dîmbul bisericii", s-a cercetat o aşezare neolitică cu ceramică pictată de tip → Ariuşd. S-a constatat o fază → Cucuteni *B* şi o locuire → Coţofeni, peste care s-a suprapus una hallstattiană şi apoi una dacică din epoca La Tène. În punctul „Dealul de aur" s-a descoperit o altă aşezare neolitică aparţinînd culturii neolitice de tip → Criş şi trei morminte din aceeaşi vreme. Pe „Pămîntul lui Robert" a fost cercetată o aşezare a cărei locuire începe în epoca neolitică (Cucuteni-Ariuşd), urmată de cea din epoca bronzului de tip → Monteoru şi → Noua. În epoca dacică a existat aici o importantă aşezare cu două niveluri de locuire. În cel de al doilea nivel, pe lîngă ceramica dacică s-a descoperit şi ceramică din sec.2 d.Hr., dovedind continuitatea aşezării şi în epoca romană. Ultima locuire a acestei aşezări datează din sec. 5-9 (I.H.C.). Primul nivel de locuire (sec. 5-6) este reprezentat de 5 bordeie, de dimensiuni reduse (2,60×2,60 m – 3×3 m) cu pietrar în colţul de N-E sau N-V. Ceramica este lucrată la roata rapidă şi cu mîna. Se distinge un fragment ceramic decorat cu rozete ştampilate şi un inel de argint cu cruce. În aceeaşi aşezare s-a descoperit un cuptor de ars oale, de formă rotundă (cu diam. de 1 m), avînd camera de foc cu perete median şi acoperită de o placă perforată şi cupolă. Nivelul al doilea de locuire aparţine sec. 8-9 şi conţine 4 bordeie mari (3×3,40 m – 5,20×3,60) cu pietrar în colţul de N-V sau N-E. Ceramica acestui nivel este lucrată la roata încetată: fie din pastă cu nisip, decorată cu striuri şi benzi de linii în val, fie din pastă fină, lustruită, dată cu culoare roşie şi arsă cărămiziu. S-au confecţionat amfore şi căni cu o toartă şi gură trilobată. La C. există cea mai veche atestare a prezenţei masive a ceramicii fine, lustruită, într-o aşezare → Dridu timpurie. Ultimele resturi de locuire din acest punct aparţin sec. 14-15 (E.Z.). Pe malul numit „Vîrful ascuţit" a fost cercetată o aşezare neolitică (cultura Cucuteni-Ariuşd), peste care s-a suprapus o aşezare fortificată cu val şi şanţ din → Hallstatt *B*. În groapa unui bordei, pe lîngă obiecte de bronz (fibulă de tip Peschiera şi vîrf de lance) s-au descoperit numeroase obiecte de fier (topor cu aripioare, topor bipen, cuţit, daltă şi mai multe bare), precum şi zgură, care dovedesc practicarea aici a metalurgiei fierului încă din sec. 9 î.Hr. Peste aşezarea hallstattiană s-a suprapus una dacică. Printre descoperiri, se înscriu şi două monede dacice, imitaţii după drahmele lui Alexandru cel Mare. În centrul actualei com. C. s-a cercetat o aşezare neolitică (cultura → Criş), suprapusă de o alta din epoca bronzului, apoi de una dacică din epoca La Tène şi, în sfîrşit, de una aparţinînd culturii → Sîntana-Cerneahov. Tot aici s-au dezvelit bordeie din sec. 8-10 şi locuinţe din sec. 11-12. Pe terit. com. s-a descoperit (în 1945) un tezaur de monede romane republicane şi drahme din Dyrrhachium (sec. 2-1 î.Hr.) şi un tezaur (în 1941) ascuns într-un vas dacic, ce pare să fi conţinut un kg de monede, din care s-au salvat 7 denari romani republicani şi unul de la Domiţian (I.H.C.).

Z. Székely, în *SCIV*, 18, 2, 1967, 330; în *Materiale*, 9, 1970, 307; id., în *Dacia, N.S.*, 10, 1966, 209-219; id., în *Cumidava*, 13, 1969, 101-102.

E.Z. şi I.H.C.

Cernavodă, oraş în jud. Constanţa, pe terit. căruia, de la confluenţa văii Carasu (astăzi Canalul Dunăre-Marea Neagră) cu Dunărea, pe partea sa dreaptă, pînă la cca 1500 m spre N, s-au identificat şi cercetat numeroase aşezări şi cimitire preistorice sau istorice. Împrejurimile sînt dominate de „Dealul Sofia" (alt. absolută + 55 m, deasupra nivelului normal al Dunării + 40-45 m), iar mai departe spre N, malul drept al fluviului a fost fragmentat de viroage, prăbuşiri şi alunecări de teren. S-au descoperit: un mare cimitir aparţinînd culturii → Hamangia în punctul „Columbia D"; mai multe aşezări ale culturii Hamangia înşiruite pe malul înalt al Dunării; o aşezare sub formă de *tell* a culturii → Gumelniţa, pe un teren jos din apropierea Dunării; o aşezare fortificată a culturii C.I situată pe pantele vestice ale „Dealului Sofia"; aşezarea culturii C.III, căreia îi aparţin mai multe morminte, pe platoul „Dealului Sofia"; aşezare de tip C.II în apropierea tell-ului gumelniţean; descoperiri hallstattiene, aparţinînd culturii → Babadag, pe „Dealul Sofia"; morminte getice de incineraţie în punctul „Coada Zăvoiului"; resturi de locuire din perioada stăpînirii romane pe „Dealul Sofia" (→ Axiopolis); descoperiri feudal-timpurii pe malul nordic al văii Carasu. În mai multe puncte situate pe o distanţă de cca 1 km de-a lungul malului Dunării, în dreptul cartierului Columbia şi mai departe spre N, pînă la „Coada Zăvoiului", s-au identificat şi cercetat în anii 1954-1958 resturile unor aşezări neolitice de tip → Hamangia. Prin fragmente de vase de tip Boian, puţine, dar caracteristice, s-a putut urmări evoluţia culturii Hamangia pe parcursul a trei faze corespunzătoare fazelor Giuleşti, Vidra şi Spanţov ale culturii Boian. La acestea se adaugă şi aşezarea cercetată pe panta de N-V a „Dealului Sofia" unde, în locuinţe de tip Hamangia, s-au găsit fragmente de vase de tip Boian-Vidra. În zona notată convenţional „Columbia D", pe o pantă ce cobora pe direcţia NE-SV, către vechiul mal al Dunării, a fost cercetat în cea mai mare parte un cimitir de înhumaţie aparţinînd culturii Hamangia. Au fost descoperite numeroase schelete în poziţia întinsă, uşor înclinate spre dreapta, orientate în majoritatea cazurilor SE-NV. Ca excepţii, existau şi schelete în poziţie chircită. Inventarul mormintelor cuprindea topoare de piatră, neperforate, vase de lut de diferite tipuri şi dimensiuni, specifice culturii Hamangia şi statuete feminine. Acestea sînt de două tipuri: în

www.mnir.ro

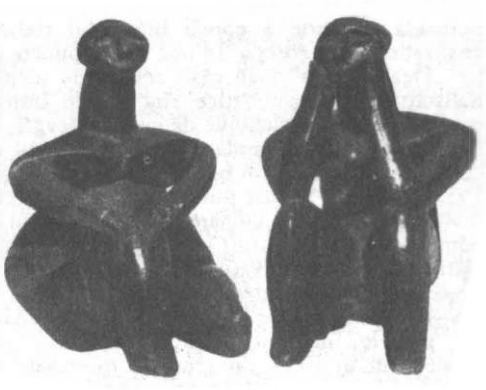

Fig. 90. Cernavodă – cultura Hamangia. „Gînditorul" și perechea lui.

picioare și în poziție șezînd. Deosebit interes prezintă cuplul descoperit într-un mormînt, distrus în cea mai mare parte, de la periferia de N-V a cimitirului. Cuprinde „Gînditorul", un bărbat șezînd pe un scăunel cu coatele pe genunchi, cu capul sprijinit în palme și femeia în poziție șezînd, ținîndu-și cu mîinile genunchiul drept, îndoit. Printr-o redare simplă, schematică, cele două figurine redau, impresionant de realist, un moment de reculegere, de liniște și meditare, profund umană. În multe morminte au fost găsite oase de animale (ofrande de carne), adesea cranii, predominînd cele de porc-mistreț. Au fost descoperite peste 300 de morminte sau resturi de morminte. Ceramica descoperită în morminte corespunde existenței așezărilor culturii Hamangia, identificate pe malul Dunării. Cimitirul de la C. reprezintă primul mare cimitir neolitic descoperit în România, comparabil cu cel descoperit ulterior la Cernica (București), aparținînd culturii Boian. Prin cercetarea așezărilor și a cimitirului de la C., s-a atestat cultural și antropologic prezența în Dobrogea a unor comunități neolitice de origine est-mediteraneană. Așezarea care a dat numele *culturii* C. este situată pe pantele vestice ale „Dealului Sofia". Era protejată de Dunăre spre V și de două viroage naturale, parțial amenajate, spre N și S. Între cele două viroage s-au săpat, succesiv, trei șanțuri de apărare. În terit. zonei fortificate, panta a fost terasată și, pe fîșiile astfel obținute, s-au construit locuințe de dimensiuni mijlocii și mari, ale căror resturi suprapuse formează depuneri arheologice groase. Comunitatea de la C. practica îndeosebi pescuitul, vînătoarea, creșterea animalelor (bovine, ovine, porcine) și mai puțin cultivarea plantelor. Oasele de cal sînt încă rare. Obiectele de metal sînt excepții: un pumnal de cupru cu lama triunghiulară care, după analogiile cu cele din așezarea de la Mihailovca din Ucraina, pare să fie mai nou, s-a găsit în limitele acestei așezări. Ceramica, deși săracă în forme și ornamente, este caracteristică mai ales prin tehnica de lucru: în lut se amestecau sfărîmături din cochilii de scoici. O altă categorie ceramică este fin lucrată, imitînd tehnica și formele substratului gumelnițean. Ornamentele cu impresiuni de sfoară răsucită sînt rare, dar în toate nivelurile. Deosebit de caracteristică este plastica: idoli plați în poziție șezînd. Pe platoul „Dealului Sofia", pe o suprafață de cca 1,5 ha, era situată așezarea purtătorilor *culturii* C. III. Dimensiunile așezării, grosimea stratului de cultură (1-2 m) relevă existența unei comunități numeroase, care a locuit acolo o lungă perioadă de timp. Locuințele lor, construite din lemn de esență moale și stuf, fiind ușor mistuite de foc, nu au lăsat urme semnificative pentru determinarea formei și dimensiunilor. Marca cantitate de oase de animale domestice (bovine, ovicaprine, porcine, cabaline, cîini), oasele de animale sălbatice vînate și de pește, rîșnițele de mînă, uneltele de silex de proastă calitate, lipsa obiectelor de metal ne dau indicii despre activitățile economice ale comunității. Într-o zonă distrusă prin amplasarea fabricii de ciment s-au descoperit și morminte de înhumație, cadavrele fiind depuse în poziția culcat pe spate, cu picioarele strînse. Și ceramica culturii C. III este lucrată în mare parte din lut, în amestec cu cochilii de scoici pisate sau materii vegetale, care-i dau un aspect poros. Categoria din lut de bună calitate, numeroasă, este cenușie sau neagră, uneori cu luciu metalic. Varietatea formelor și ornamentica (cu brîuri în relief crestate sau alveolate și caneluri) sînt bogate. Impresiunile de sfoară răsucită apar foarte rar, în schimb sînt frecvente torțile tubulare, de tip „troian". Plastica este și ea caracteristică: cel mai frecvent apar idoli feminini de tip „thessalic" cu „cap mobil" dar și reprezentări masculine, într-un caz avînd pe piept, incizat, un pumnal cu lamă triunghiulară. Așezarea culturii C. II este situată într-un loc jos, în apropierea fluviului. Din sedimentul arheologic, s-au cules oase de cerb, bour, ovicaprine, numeroase valve de scoici, bulgări, nuclee, aschii de silex, un topor din piatră, ceramică. În lutul pentru vase nu se mai folosesc scoici pisate, ca în cadrul așezărilor culturilor C. I și III, ci calcar pisat, materii organice, nisip cu pietricele. Există și o categorie fină. Formele și motivele ornamentale sînt, de asemenea, deosebite de C. I și III. Deosebirile existente, în formă și conținut, între cele trei așezări, cărora li se adaugă, pentru comparații, și *tell*-ul gumelnițean, oferă o situație dintre cele mai fericite: un spațiu foarte limitat a fost folosit de patru comunități purtătoare a patru culturi diferite, în ordine cronologică: Gumelnița, C. I, C. III, C. II. Așezările de la C. au devenit puncte de referință pentru numeroase alte descoperiri de pe terit. României sau din afara lui. Pentru cultura C. I, aria de difuziune cuprinde E Munteniei, Dobrogea, N-E Bulgariei. Relațiile acestei culturi sînt însă mult mai întinse. Așezările de la limita nordică indică strînse legături cu triburile → Cucuteni, atît de întinse încît se poate vorbi chiar de așezări mixte (→ Monteoru, → Rîmnicelu, Pietroasele). Spre N-E, în așezările și cimitirele de la Vîhvatinți, Usatovo, Maiaki, există o ceramică identică sau foarte asemănătoare cu cea C. I tîrzie, astfel încît aspectul „Tripolie C. II" ar

www.mnir.ro

trebui judecat, mai curînd, prin prisma legăturilor dintre cultura C. I şi Tripolie şi triburile jamna decît ca un fenomen „exploziv" din evoluţia culturii Cucuteni-Tripolie. Spre V, sînt vizibile elemente de contact cu triburile → Sălcuţa clasică, Bodrogkeresztúr-Gorneşti, Sălcuţa *IV*-Herculane-Cheile Turzii. Grupul cultural Suplevec-Bakarno Gumno din Bitolia şi difuziunea sceptrelor din piatră la S de Dunăre şi Munţii Balcani indică faptul că aria de răspîndire a triburilor C. I a fost mult mai întinsă. De origine nord-pontică, triburile purtătoare ale culturii C. I au jucat un rol important în procesul de indo-europenizare a Europei de S-E. Ele au asimilat, în noile terit., numeroase elemente ale substratului gumelniţean evoluînd în paralel cu → Troia I-timpuriu şi cu procesul de uniformizare culturală reprezentat de descoperirile de tip → Sălcuţa *IV*-Herculane-Cheile Turzii-Hissar (în Metohia)-Teliš III (N-V Bulgariei)-Vajska (Iugoslavia)-Hunyadihalom (S-E Ungariei)-Lažňany (S-E Slovaciei). Acest ultim menţionat fenomen cultural cuprinde şi un număr important de elemente nord-pontice asimilate, fie de caracter C. I, fie din ţinuturile Niprului inferior. Puţin mai tîrziu, terit. celor două mari complexe culturale (C. I şi Sălcuţa *IV*-Herculane-Cheile Turzii) intră în aria de răspîndire a culturii C. III care, împreună cu grupul înrudit Boleráz, se întinde de la Marea Neagră pînă în Moravia, V Ungariei şi Serbia, din S Poloniei pînă la Munţii Balcani. Un început de transformare a culturii C. I într-o nouă cultură (C. III) este vizibil chiar în depunerea superioară a aşezării *I* de la C. Dacă se au în vedere elementele „usatoviene" prezente în aceleaşi depuneri, ca şi prezenţa altora de aspect Folteşti *I* (usatoviene tîrzii) în aşezarea C. III de la Durankulak (N-E Bulgariei), se obţine un reper cronologic pentru difuzarea fenomenului C. III la Dunărea de Jos (în funcţie şi de elementele Troia *I*-tîrzii) pe la jumătatea milen. 3 î.Hr. Că este vorba de un proces de difuziune culturală de la S la N ducînd cu sine şi evidente elemente Troia *I* nu poate fi pus la îndoială. Uniformitatea, deseori identitatea descoperirilor, pe mari spaţii geografice, faptul că aşezările C. III nu le succed stratigrafic pe cele C. I, duc la concluzia unei mai mari mobilităţi a unora dintre comunităţile C. III. Spre deosebire de C. III, care se orientează spre V şi S, cultura C. II îşi găseşte explicaţia în principalele sale componente spre N: prin Moldova pînă în Podolia şi Volînia. Descoperiri ale noii culturi se găsesc în Dobrogea, S Moldovei, E Munteniei şi N-E Bulgariei. Rezultă deci o înlocuire şi o dislocare spre V a comunităţilor C. III care stăpîneau anterior acest terit. Descoperirile de tip C. II au bune corespondente în → Folteşti II. Acestea din urmă îmbină atît elemente Folteşti timpurii, cît şi → Horodiştea tîrzii sau ale culturii → amforelor sferice. În complexe ale bronzului timpuriu de tip Ezero, Ezerovo şi → Glina este vizibilă o componentă de tip C. II. Deci rolul purtătorilor acestei culturi în procesul de constituire a noilor grupuri etno-culturale din perioada timpurie a epocii bronzului trebuie analizat cu toată atenţia. În mai multe puncte de pe „Dealul Sofia" s-au găsit resturi de locuire hallstattiană. Caracteristice sînt vasele bitronconice, ceştile şi străchinile de culoare neagră, cu luciu metalic, ornamentate cu caneluri sau cu cercuri mici legate prin benzi imprimate. În anii 1953-1958 încă se mai puteau vedea în ruptura malului înalt dinspre Dunăre resturile unui val de pămînt şi pietre, prăbuşit în mare parte în şanţul alăturat. Aceste observaţii, împreună cu ceramica descoperită pe deal, atestă o aşezare fortificată de tip → Babadag (fazele *II* şi *III*) din sec. 10-8 î.Hr. La poalele înălţimii „Coada Zăvoiului" s-a descoperit, în 1954, un grup de morminte de incineraţie cu urne funerare. Din inventarul mormintelor se remarcă o oglindă gr. de bronz, un cuţit de fier şi un pandantiv în formă de elice. Materialele din morminte, inclusiv ceramica, aparţin populaţiei traco-getice din perioada hallstattiană tîrzie (D.B.; S.M.; P.R.). La piciorul podului lui Anghel Saligny, pe malul drept al Dunării, se păstrează resturile unei cariere din care s-au exploatat în vechime blocuri de piatră în formă paralelipipedică. Interpretarea datelor rezultate din săpăturile arheologice oferă dovezi sigure că exploatarea carierei s-a făcut în sec. 10 şi că blocurile de piatră au fost folosite la ridicarea valului de piatră dintre Axiopolis şi Tomis. V. şi *Axiopolis* (P.D.).

C. Schuchhardt, în *PZ*, 20, 1929, 200-229; I. Nestor, în *An. D.*, 18, 1937, 1-21; D. Berciu, *Contribuţii la problemele neoliticului în lumina ultimelor cercetări*, Bucureşti, 1961, 135 şi urm.; S. Morintz, P. Roman, în *Dacia, N.S.*, 12, 1968, 47-50; D. Berciu, S. Morintz, P. Roman, în *SCIV*, 24, 1973, 373-406; în *SCIV*, 6, 1955, 151; *Materiale*, 3, 1957, 83; 5, 1959, 99; 6, 1959, 95; 7, 1961, 49; Gr. Florescu, în *An. D.*, 16, 1936, 33-46; P. Diaconu, în *Pontica*, 13, 1980, 185-195.

D.B.; S.M.; P.R. şi P.D.

Cerneahov v. **Sîntana de Mureş**

Cerneşti, sat în com. Izvoarele (jud. Prahova), pe terit. căruia, în vîrful numit „Cetăţuia" (710 m), care domină spre S văile rîurilor Teleajen şi Drajna, se află o importantă aşezare de tip Monteoru şi o *dava* din epoca dacică clasică (sec. 2 î.Hr.-1 d.Hr.), avînd terase sub acropola posibil întărită pe alocuri cu zid de piatră. Tot aici, ceramică → Cucuteni *B* şi din sec. 12-13. *Dava* de la C. făcea parte dintr-un sistem strategic de *davae* din zonă, împreună cu „cetăţuile" de la → Drajna de Sus, Bughea-Făgetu, → Coţofeneşti, → Gura Vitioarei, în arealul cărora se localizează → *Ramidava*. Distrugîndu-le probabil la 101-102, romanii au ridicat castrele de la → Drajna de Sus şi → Mălăieşti.

I. Nestor, Gh. Petrescu-Sava, în *RPAN*, 2-4, 1938-1940; V. Teodorescu, în *Prahova. Tradiţii*, Ploieşti, 1974, 14, 22; id., în *Prahova. Monografie*, Bucureşti, 1981, 50, 60, 67.

V.T.

www.mnir.ro

Cernica, com. în Sectorul Agricol Ilfov, pe terit. căreia a fost descoperită o aşezare aurignaciană din etapa mijlocie (probabil tardivă). Materialul litic recoltat este destul de sărac (A.P.). Tot la C., pe malul de V al lacului cu acelaşi nume, pe terasa rîului Colentina, în vecinătatea satului Căldăraru au fost descoperite mai multe complexe neolitice. Cel mai vechi aparţine ultimei faze (denumită *Cernica*) a culturii → Dudeşti, ale cărei elemente specifice s-au putut defini datorită săpăturilor efectuate la C. Pe acelaşi loc, au fost găsite urme de aşezare din faza → Bolintineanu a culturii → Boian. Materialele recoltate atestă preocupări legate de: cultivarea plantelor, creşterea animalelor domestice (bovine, ovicaprine şi porci) şi vînătoarea (cerb şi castor). Uneltele de silex sînt numeroase, predomină lamele, urmate de răzuitoare, segmente de lame percutoare. Din rîndul uneltelor de piatră şlefuită fac parte teslele din tuf vulcanic. Ceramica este cea obişnuită, modelată din pastă amestecată cu multă pleavă. Vasele de uz comun sînt borcane cu pereţii arcuiţi, ornamentate cu barbotină şi proeminenţe. Categoria caracteristică are decor incizat, compus din linii în meandru, mărginite cu şiruri de triunghiuri mici. Ultima categorie este lucrată din pastă fină, fiind reprezentată prin pahare şi vase piriforme ornamentate cu caneluri fine, paralele. În cadrul aceluiaşi complex, s-a descoperit un cuptor simplu de ars oale. La marginea aşezării Bolintineanu a fost dezvelit un mormînt de înhumaţie aparţinînd acestei faze, cu scheletul întins pe spate, cu mîinile în lungul corpului, orientat cu craniul spre N-V. Către marginea terasei, în apropierea aceleiaşi aşezări, a fost descoperită o vastă necropolă alcătuită din 376 de morminte, majoritatea atribuite fazei Bolintineanu. Cele mai multe schelete erau în poziţie întinsă, cu braţele pe lîngă corp, orientate cu craniul spre E, S-E sau N-E. Aproape jumătate din morminte conţineau inventar reprezentat prin vase de uz comun şi mai ales tesle sau topoare de

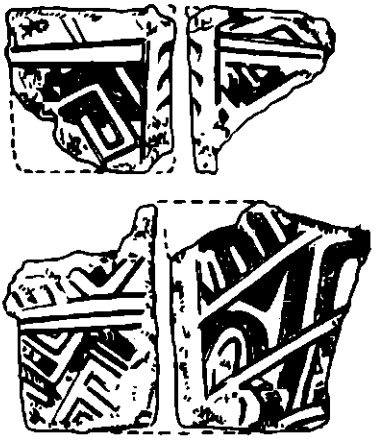

Fig. 91. Fragmente ceramice descoperite în necropola neolitică de la Cernica.

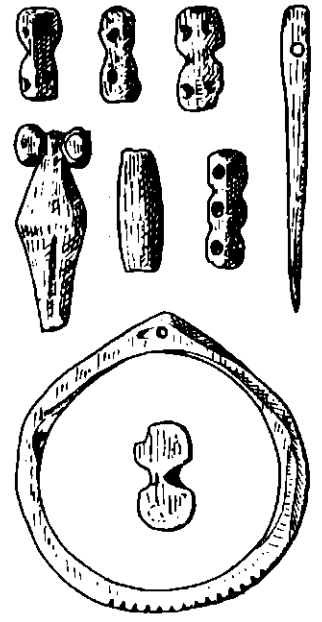

Fig. 92. Cernica. Obiecte de podoabă din os descoperite în necropola neolitică.

piatră şlefuită, o serie de podoabe lucrate din valve de scoici, ace, brăţări, plăcuţe şi mai cu seamă mărgele, printre care şi unele de aramă. Cîteva morminte sînt atribuite începutului fazei → Giuleşti. Acestea sînt reduse numeric şi conţin schelete în poziţie uşor chircită. Tot la C. s-au descoperit urmele unor aşezări din epoca bronzului, ale unei aşezări getp-dacice şi cîteva bordeie din sec. 6. În epoca feudală tîrzie, aici a fost clădită mănăstirea Tezerul, in jurul căreia s-a format un întins cimitir (E.C.).

Al. Păunescu, *Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Bucureşti, 1970, 122; Gh. Cantacuzino, S. Morintz, în *Dacia, N.S.*, 7, 1963, 27-89; Gh. Cantacuzino, în *Dacia, N.S.*, 9, 1965, 45–58; id., în *SCIV*, 18, 1967, 3, 379-397; E. Comşa, în *Dacia, N.S.*, 18, 1974, 9-18; id., în *Dacia, N.S.*, 19, 1975, 19-26.

A.P. şi E.C.

Certiae, toponim, probabil dacic, desemnînd o aşezare de epocă romană situată pe drumul dintre Porolissum şi Aquincum (*Tab. Peut.*, VIII, 1: *Cersie; Geogr. Rav.*, IV, 7: *Certie*). Localizată la Romita (com. Românaşi, jud. Sălaj). Pe platoul „Cetate," lîngă malul drept al rîului Agrij şi alături de drumul roman, se află un castru, iniţial de pămînt, apoi cu ziduri de piatră, unde au staţionat, conform ştampilelor de pe cărămizi, *cohors II Brittannica (Brittonum) milliaria* şi *cohors I Batavorum milliaria*. În apropiere s-a dezvoltat o înfloritoare aşezare civilă, cu populaţie eterogenă, numele din inscripţii relevînd prezenţa unei componente gr. şi celtice, alături de cea lat.

www.mnir.ro

D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 244, 254-255; I.I. Russu, în *ActaMN*, 5, 1968, 457-459.

E.N.

Cetate, com. în jud. Dolj, pe terit. căreia, la marginea terasei înalte a Dunării, în tranşeele din timpul celui de-al doilea război mondial, a fost găsită ceramică specifică culturii→ Coţofeni (două vase cu cîte două torţi trase din buză şi perforate vertical, ambele decorate, şi numeroase fragmente).

Vl. Dumitrescu, în *Dacia, N.S.*, 4, 1960, 69-88.

Vl.D.

Cetatea Pătulului v. Cochirleni

Cetatea Veche, sat în com. Spanţov (jud. Călăraşi), în apropierea căruia a fost descoperit (1958) pe prima terasă a Dunării, un mormînt plan de înhumaţie din sec. 4 d.Hr., aparţinînd culturii Sîntana de Mureş, făcînd probabil parte dintr-o necropolă. Au fost recuperate vase de lut şi un pieptene de os.

B. Mitrea, C. Preda, *Necropole*, 83-84, fig. 217.

B.M.

Cetatea Zaporojenilor v. Halmyris

Cetăţeni, com. în jud. Argeş, pe terit. căreia au fost descoperite (la sfîrşitul sec. 19 şi în perioada interbelică), în punctele „Cornul Malului" şi „La Cruce", 4 şi respectiv 5 morminte de înhumaţie în cistă de piatră, din al căror inventar făceau parte un colan din bronz cu capetele răsucite, o brăţară simplă cu secţiune rectangulară şi un inel, de asemenea din bronz, un vas cu apucători laterale perforate vertical, decorat prin impresiune cu motive unghiulare. Mormintele au fost atribuite începutului epocii bronzului, în zona Muscel fiind cunoscute şi alte asemenea descoperiri (I.C.). Pe un pinten stîncos numit „Pleaşa Popii", situat între valea lui Coman şi a Chiliilor, a fost descoperit şi cercetat un important complex arheologic geto-dacic din sec. 2 î.Hr.-1 d.Hr. Aici se află un punct întărit, apărat de un zid de piatră pe latura sudică şi de pante abrupte pe celelalte laturi. La poalele înălţimii se află aşezarea propriu-zisă. În ambele obiective s-au întreprins cercetări arheologice în anii 1850, 1876, 1881, 1925, 1935, 1941, 1943 şi 1956. În cuprinsul cetăţii s-a găsit un turn-locuinţă cu temelii de piatră, avînd forma pătrată, cu laturile de 9×9 m şi grosimea de 2 m. Din interiorul acestuia provine un denar roman republican emis în anul 87 î.Hr. Tot aici s-au descoperit şi trei bazine de apă, săpate în stîncă pînă la adîncimea de 3,50 m. Aşezarea de la poalele cetăţii are două niveluri de locuire. Descoperirile făcute aici constau în principal din ceramică şi o serie de obiecte şi monede. Ceramica este reprezentată de vase lucrate cu mîna şi la roată, tipuri bine cunoscute în toată lumea geto-dacică. Interesante se dovedesc cupele de tip megarian, cu decor în relief, vasele de provizii cu urme de seminţe, fragmente de amfore de import din Rhodos, Cos şi Cnidos, fragmente de amfore locale cu ştampile anepigrafe, un vas de tip rhyton, 2 monede geto-dacice de tip → Vîrteju şi Filip III Arideul şi o piesă de bronz din Odessos. Uneltele din fier sînt reprezentate de: brăzdar şi cuţit de plug, nicovală, cleşte pentru fierărie etc., similare celor apărute la Grădiştea Muncelului. Pe terasa Dîmboviţei s-au descoperit morminte de incineraţie acoperite de mici movilite de pămînt şi piatră, printre care şi mormîntul unei căpetenii cu cămaşă de zale, la care se adaugă şi unele înhumări de copii, probabil sacrificii. Din inventar fac parte: ceramică, umbo de scut, resturi de cămăşi de zale de fier, perle de sticlă, podoabe de metal etc. În 1960 a fost descoperit şi un tezaur monetar alcătuit din 127 denari, dintre care 117 din epoca republicană, 5 din timpul lui Augustus şi 5 imitaţii. Denarii se eşalonează pe perioada 145-8 î.Hr. Împreună cu monedele se aflau şi două fibule de argint dacice. Prin poziţia sa geografică, *dava* de la C. trebuie să fi jucat un rol important în relaţiile economice şi politice ale lumii geto-dace. Amplasată la intrarea în defileul Dîmboviţei, înainte de a ajunge la pasul Bran, avea în primul rînd rolul de a dirija întreg volumul de schimburi dinspre Cîmpia Dunării spre Transilvania şi invers. La C. exista deci un centru comercial prin intermediul căruia se făcea legătura dintre aşezările geto-dacice din bazinul Argeşului, cea de la Popeşti în special, şi cele din arcul intracarpatic (C.P.).

D.V. Rosetti, în *SCIV*, 11, 1960, 2, 391-403; id., în *CA*, 1975, 261-288; R. Vulpe, *Aşezări getice din Muntenia*, 1966, 38-42; B. Mitrea, D.V. Rosetti, în *SCPiteşti*, 1972, 221-228; id., în *SCIVA*, 25, 1974, 1, 19-33; C. Preda, în *Mag. Ist*, 14, 1980, 16, 54.

I.C. şi C.P.

Cezar v. Iulius Caesar, Caius

Charagonius Philopalaestrus (sec. 2 d.Hr.), concesionar al vămii „malului trac" (*conductor publici portorii Ripae Thraciae*) (→ *portorium*) din vremea lui Traian. Pretindea perceperea vămii în lacul Halmyris şi braţul Peuce, ceea ce a determinat autorităţile romane, în speţă pe guvernatorul → M. Laberius Maximus, să emită faimoasa hotărnicie (→ *horothesia*) histriană, prin care i se acorda cetăţii dreptul de a percepe vamă în cadrul territorium-ului fixat cu această ocazie.

ISM, I, 67, 68.

A.S.

Charaspes (sec. 2 î.Hr.), rege → scit în S Dobrogei şi N-E Bulgariei. A avut probabil o domnie scurtă. Toate monedele cunoscute se rezumă doar la un singur nominal şi au acelaşi tip (capetele acolate ale Dioscurilor spre dr. pe av. şi vultur spre dr., sub care fulger, pe rv.), fiind emise de un singur magistrat monetar, aşa cum arată utilizarea aceleiaşi monograme. S-a semnalat contramarcarea lor cu o contramarcă reprezentînd capul lui → Zeus. Monedele lui C. au fost descoperite între Odessos şi Dionysopolis, la Vaklino (Bulgaria), la → Vadu şi la → Tyras.

www.mnir.ro

Fig. 93. Charaspes. Monedă de bronz (sec. 2 î.Hr.).

K. Regling, în *Corolla Numismatica Head*, Oxford, 1906, 259-265; V. Canarache, în *SCIV*, 1, 1950; 1, 244-245; T. Gerasimov, în *Izvestija-Varna*, 9, 1953, 53; S.I. Andruh, în *Rannîi jeleznîi vek severo-zapadnogo Prièernomoria*, Kiev, 1984, 143-148.

G.P.B.

Charnabon (sec. 6 î.Hr.), rege get. Menţionat de Sofocle în tragedia *Triptolemos*. Din sumarele relatări ale scriitorului gr. („Charnabon, care în timpurile de faţă domneşte peste geţi") nu se poate nici cel puţin deduce zona în care a stăpînit acesta. În schimb, rămîne important faptul că izvoarele antc. încep să înregistreze pe geţi şi pe unii dintre conducătorii lor încă din sec. 5 î.Hr.

IIR, 1, 1964, 19.

C.P.

Charon (în mitol. gr.), bătrînul luntraş care, în schimbul unui obol, trecea umbrele morţilor peste fluviul Aheron spre Hades. La înhumaţi, moneda era plasată în gură sau în mîna mortului. Sînt şi morminte în care au fost găsite mai multe monede. Credinţa despre C., preluată şi de daci, bine atestată la romani, a fost perpetuată şi în epocile ulterioare.

D. Protase, *Riturile funerare la daci şi daco-romani*, Bucureşti, 1971.

S.S.

Cheile Aiudului. În raza satelor Livezile (fost Cacova, Vladhaza), Izvoarele (fost Bedeleu), Vălişoara (fost Cărpiniş), Poiana Aiudului, toate pendinte de com. Livezile (jud. Alba), pe culmea înălţimilor mărginaşe au fost cercetate, începînd încă din sec. trecut, mai multe movile funerare. Movilele rotunde sau ovale, cu diam. mare, în jur de 15 m, înalte de 50-90 cm, formate din bolovani de stîncă, acoperă schelete umane, chircite pe una din părţi, aşezate direct pe solul antc. În unele cazuri, movilele suprapun resturi ale unor aşezări sezoniere aparţinînd purtătorilor culturii → Coţofeni, fapt care a creat imaginea unei legături nemijlocite între cele două tipuri de monumente arheologice. Inventarul depus lîngă schelete este sărac: constă din ceramică şi podoabe de cupru (spirale răsucite tubulare, spirale sub formă de ochelari) sau aur (cercei). Morminte de acest tip au fost cercetate sau semnalate în mai multe locuri din Munţii Trascăului şi Metaliferi, nefiind exclus ca aşezările corespunzătoare să fie cele de tip → Şoimuş. Mormintele din movile de piatră de tip Livezile aparţin perioadei timpurii a epocii bronzului şi ele reflectă un spectru larg de analogii începînd din E Transilvaniei şi pînă pe ţărmul Mării Adriatice; de asemenea, la S de Munţii Carpaţi, în Muntenia centrală şi Oltenia.

N. Vlassa, M. Takas, Gh. Lazarovici, *Hügelbestattung in der Karpaten-Donau-Balkan-Zone während der äneolithischen Periode*, Belgrad, 1987, 107-119; H. Ciugudeanu, în *Apulum*, 23, 1986, 67-82.

P.R.

Cheile Turzii 1. *V. Herculane-Cheile Turzii*. 2. Complex de peşteri (Binder, Balica Mare, Romboidală, Morarilor, Călăştur) în care au fost descoperite urme de locuire aparţinînd mai multor culturi preistorice. Astfel, în peştera Binder se succed depunerile arheologice ale culturilor de tip → Lumea Nouă, → Petreşti → Herculane-C.T., → Coţofeni. Resturile cele mai reprezentative aparţin complexului cultural Herculane-C.T. şi constau îndeosebi dintr-o foarte caracteristică ceramică ornamentată prin pictură, canelluri, reliefuri, incizii sau împunsături succesive. Motivele adîncite au fost incrustate cu alb. Motivistica este geometrică: triunghiulară şi meandrică. Imitînd tehnica folosită pentru vasele de metal, sînt foarte numeroase torţile lipite prin presiune. Ceramica din C.T. este asemănătoare celei din Peştera Hoţilor de la → Băile Herculane – nivelurile eneolitice mijlocii – şi reflectă legături cu ceramica aşezărilor → Cernavodă I tîrzii, de tip Ulmeni, Rîmnicelu şi Monteoru (ultimele două din perioada → Cucuteni *B*). Prin forme, tehnica de ornamentare (mai ales pictura), motivistică ornamentală, legătura descoperirilor din C.T. care ţin de complexul Herculane-C.T. cu fondul eneolitic local este mai mult decît evidentă. Într-una din peşteri s-a găsit şi un mormînt de înhumaţie avînd ca inventar cinci vase, unele dintre ele frumos ornamentate.

P. Roman, în *Dacia, N.S.*, 15, 1971, 97-100.

P.R.

Chereluş, sat în com. Şicula (jud. Arad), pe terit. căruia au fost descoperite: 1. Tezaure monetare geto-dacice (3), cu emisiuni mult stilizate, din argint cu titlul scăzut, emise la sfîrşitul sec. 2 şi începutul sec. 1 î.Hr. Primul tezaur, descoperit în 1900, cuprinde 76 monede, al doilea, găsit în 1901, este alcătuit din 28 exemplare, iar al treilea, scos la iveală în 1910, se compune din 16 monede. Toate se află în Muz. Budapesta. 2. Tip monetar cunoscut sub denumirea de *Toc*-C. Monedele aparţin fazei finale a monetăriei geto-dacice (sfîrşitul sec. 2-începutul sec. 1 î.Hr.), au modulul mare şi forma scyphată, fiind emise din argint cu titlul mult scăzut (cca 30%). Pe av. apare mult schematizat un cap uman, probabil o combinaţie Herakles-Artemis, iar pe rv. un călăreţ spre stînga foarte mult stilizat. Aceste monede sînt specifice părţilor de V ale Daciei, plasîndu-se pe cursul inferior al Mureşului şi pe Crişuri, în zona locuită de neamul dacic al → predavensilor.

www.mnir.ro

I. Winkler, în *SCN*, 4, 1968, 69-100; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 307-311 şi 430-432.

C.P.

Cherimouiussu v. Zorile

Chersones 1. C. *Tracic*, denumirea antc. a ţinutului situat pe actuala Peninsulă Gallipoli, în N bazinului egeean, colonizat de ionieni încă de la sfîrşitul sec. 8 î.Hr.-începutul sec. 7 î.Hr., important punct de contact între civilizaţia gr. şi cea sud-tracică. **2.** C. *Tauric*, denumirea antc. a Peninsulei Crimeea. Această regiune a fost colonizată în sec. 7 î.Hr. de milesieni, care au fondat aici mai multe cetăţi, în frunte cu Pantikapaion (Kerci). Fertilitatea pămîntului şi vocaţia agrară a cultivatorilor săi au făcut din această regiune grînarul prin excelenţă al lumii pontice, sursă de bază a aprovizionării cu cereale a Atenei. Din motive economice, dar şi strategice, pentru o mai eficientă apărare în faţa atacurilor repetate ale triburilor indigene, la cca 480 î.Hr. s-a purces la o unificare a tuturor aşezărilor gr. de tip politan din Crimeea (în afară de → C. 3) dar şi a unor importante ţinuturi locuite de triburi scitice şi maeotice aflate într-un stadiu mai mult sau mai puţin avansat de elenizare, rezultînd astfel *Regatul Bosporan* (denumit în literatură şi *Bosforul Cimmerian)*, un „regat elenistic" *avant la lettre* (D.M. Pippidi), caracteristic lumii gr. periferice. Autoritatea regală a fost exercitată, pe rînd, de Archeanactizi (pînă la 438 î.Hr.) şi de Spartocizi (438-108/107 î.Hr.). Apogeul puterii politice şi economice a fost atins de Regatul Bosporan în sec. 4 î. Hr., sub regii Leukon I (389-349 î.Hr.) şi Panisades I (349-310 î.Hr.), cînd graniţele regatului se întindeau pînă la Munţii Caucaz. Declinul, vizibil încă din a doua jumătate a sec. 3 î.Hr., culminează cu o răscoală condusă de un sclav scit crescut la curte, Saumakos (108/107 î.Hr.), care a avut drept urmare uciderea ultimului Spartocid, Pairisades V, şi înlăturarea dinastiei. Intervenţia energică a regelui Pontului → Mithridates VI Eupator, a făcut ca răscoala să fie înăbuşită, iar C.T. inclus în Regatul Pontic. După înfrîngerea lui Mithridates VI de către romani (63 î.Hr.), Regatul Bosporan este anexat de romani. Convieţuirea secular dintre gr. şi indigeni (sciţi, tauri, maeoţi, dandari etc.) a dat o pecete caracteristică civilizaţiei materiale a Regatului Bosporan, manifestată în emisiunile monetare, realizările toreutice, mormintele princiare etc. Regatul Bosporan a întreţinut puternice legături economice şi politice cu cetăţile gr. din Dobrogea, iar în 282 î.Hr. regele Eumelos a oferit adăpost unui număr de 1 000 de callatieni refugiaţi din pricina asediului la care le fusese supus oraşul de → Lysimach (Diodor, 20, 25). Structurile sociale ale Regatului Bosporan sînt, de altfel, aproape identice cu cele întîlnite în cetăţile gr. din Dobrogea şi au constituit, pentru specialiştii români, un permanent material de referinţă. **3.** Colonie doriană din Crimeea, în apropierea actualului oraş Sevastopol. Fondată, ca şi → Callatis, de → Heracleea Pontica (sec. 5 î.Hr.), cetatea şi-a axat puterea economică pe agricultură şi, mai cu seamă, pe viticultura practicată în întregul său teritoriu (*chora*) rural. Săpăturile arheologice de mare amploare efectuate aici au demonstrat că pămîntul era împărţit în parcele dreptunghiulare (*kleroi*) şi că exploatarea se făcea prin intermediul fermelor. Vinul rezultat era îmbuteliat în amfore de producţie locală, prezentînd unele caracteristici tipologice stabilite de cercetările arheologice, iar, în unele cazuri, prevăzute cu ştampile (4 000 de exemplare cunoscute pînă acum), indicînd numele astynomului în funcţie. C. a întreţinut legături economice cu cetăţile din Dobrogea, lucru constatat mai ales pe baza descoperirilor de torţi ştampilate chersonesitane la → Histria, → Tomis şi → Callatis şi în interiorul Dobrogei şi, în mai mică măsură, de amfore întregi. Legături mai strînse sînt documentate cu cetatea doriană „soră", Callatis. Pe lîngă informaţia rezultată din analiza materialului amforic, se cunosc şi două cazuri de cetăţeni din C. dăruiţi cu proxenie prin decrete callatiene (Gr. Tocilescu, în *AEM*, 17, 1894, 99, nr. 41; O. Bounegru, în *Istros*, 23, 1981-1983, 161-164).

St. Casson, *Macedonia, Thrace and Illyria*, Oxford, 1926, 210-228; W.F. Gajdukewitsch, *Das Bosporanische Reich*, Berlin, 1971; D.M. Pippidi, în *DID I*, 218; id., *Contribuţii*^{2}, 131-135; V. Canarache, *Importul amforelor ştampilate la Istria*, Bucureşti, 1957, 204-214; S.Iu. Monahov, în *VDI*, 1984, 1, 109-128; V.I. Kac, în *VDI*, 1985, 1, 87-112.

A.A.

chihlimbar v. ambră

Chilbudios 1. Comandant militar al Thraciei *(magister militum per Thracias)* în timpul lui → Iustinian I. Timp de trei ani (530-533) a apărat cu străşnicie frontiera Dunării împotriva barbarilor, urmărindu-i şi la N de fluviu, dar a căzut într-o luptă cu → sclavinii (Procop., *De bello gothico*, VII, 14, 1-6). **2.** Luptător din tribul → anţilor, care s-a dat drept comandantul C., dar a fost demascat de generalul → Narses (*ibid.*, 7-21, 31-36). Faptul că falsul C. „vorbea latineşte", arată că la N Dunării de Jos, unde el trăia, se afla o populaţie latinofonă.

DID II, 417, 418; *IIR*, 439, 441, 443, 445.

I.B.

Chilia 1. Sat în com. Făgeţelu (jud. Olt), pe terit. căruia, în Valea Ciorîca, au fost identificate o aşezare şi o necropolă de incineraţie de tip → Militari-Chilia (sec. 3 d.Hr.). În aşezare a fost descoperită o locuinţă (incendiată) care avea cuptor de bucătărie, iar în necropolă 95 de morminte de incineraţie, resturile de la incinerare fiind depuse în urne (cu sau fără capac), ori direct în groapă, uneori acoperite cu un capac improvizat (fund de vas). Materialul recoltat (vase de lut, două fibule şi o cataramă de bronz etc.) arată că este vorba de o comunitate de daci care trăiau în strînsă legătură cu lumea romană. A devenit staţiune eponimă pentru această perioadă şi cultura → Militari-Chilia (S. Morintz, în *Dacia, N.S.*, 5, 1961, 395-414; Gh. Bichir, *Geto-dacii*) (G.B.). **2.** Fortăreaţă bizantină (sec. 10-11), localizată cu probabilitate pe malul drept al braţului Tătaru

www.mnir.ro

(ramificație a brațului Chilia), la cca 3-4km SV de actuala așezare Chilia Veche, jud. Tulcea (I.B.).

O. Iliescu, în *SCIVA*, 29, 1978, 2, 203-213 (=id., în *RÉSEE* 16, 1978, 2, 229-238).

G.B. și I.B.

Chindeas (sec. 4), martir creștin din → Axiopolis, în timpul marii persecuții a lui → Dioclețian din 303-304. Menționat alături de martirii → Chiril și → Tasios (Dasius), într-o inscripție în lb. gr. de la începutul sec. 4, descoperită în 1947 la Hinog-Cernavodă (jud. Constanța), unde se află ruinele cetății Axiopolis.

I. Barnea, în *Dacia*, *N.S.*, 1, 1957, 280; *DID* II, 380, 480 și 505; *MPR*, 101-103.

I.B.

Chiojdu, com. în jud. Buzău, pe terit. căreia a fost descoperit un mormînt izolat de înhumație, orientat NV-SV. Din inventar s-au recuperat numai fragmente de la o → fibulă cu placă semicirculară și picior alungit, similare acelora descoperite în tezaurul de la Șimleu Silvaniei. Mormîntul datează din prima jumătate a sec. 5 și poate fi atribuit unei reprezentante a aristocrației ostrogote.

C.C. Giurescu, în *RIR* , 56, 1935-36, 331-347; id., în *Mannus*, 29, 1937, 556-557.

R.H.

Chios, în 'ă și important centru comercial gr. din imediata apropiere a coastei de V a Asiei Mici. Renumită pentru vinurile și impunătoarea sa flotă. Se consideră de regulă ca produse la C. amfore mari cu gîtul umflat, cu sau fără angobă albă ori decor negru, din care există mai multe tipuri, datate în sec. 7–5 î.Hr. Au fost descoperite la Histria în număr mare și la Tomis, ca și, în mod oarecum surprinzător, la Stînceşti (jud. Botoșani). Analize recente arată pentru ele o compoziție unitară și net diferită de cea caracteristică altor zone de producție ale ceramicii gr. Există la Histria și alte produse de tip C.: calicii, un bol, o farfurie cu picior, un capac de *pyxis*, *oenochoai* și *olpai*. Amfore din C. sau din zona C. din sec. 4-3 î.Hr. s-au semnalat la Histria, Tomis, Callatis, Enisala, Jurilovca, Nicolae Bălcescu, Medgidia, Ioan Corvin, Sfîntu Gheorghe, Albești, precum și la Grădiștea Dichiseni, Călărași, Mucca Vodă și Jegălia, în stînga Dunării.

S. Dimitriu, în *Histria* II, 46-47 și 88-92; *Histria* V, 129-130, 147 și 149; V.H. Baumann, în *Peuce*, 4, 1973-1975, 31 și 39-40; C. Mușețeanu, N. Conovici, A. Atanasiu, în *Dacia*, *N.S.*, 22, 1978, 188; M. Irimia, N. Cheluță-Georgescu, în *Pontica*, 15, 1982, 126; P. Dupont, în *Dacia*, *N.S.*, 27, 1983, 24, 30-31.

G.P.B.

Chiril, cel mai important dintre martirii creștini de la → Axiopolis, poate chiar episcop, martirizat în timpul marii persecuții a lui → Dioclețian din 303-304 d.Hr. Numele lui se întîlnește primul într-o inscripție în lb. gr. descoperită, în 1947, la Hinog – Cernavodă (azi la MNI), urmat de numele martirilor → *Chindeas* și → *Tasios* (Dasius). Numele lui C. a fost dat unei fortărețe menționate de → Procop. (*De aed.*, IV, 7) ca reclădită de → Iustinian: „castelul Sf. Chiril", situat ipotetic la Rasova, Hinog sau → Tropaeum Traiani.

I. Barnea, în *Dacia*, *N.S.*, 1, 1957, 280; A. Aricescu, în *Dacia*, *N.S.*, 14, 1970, 306; *MPR*, 101-103.

I.B.

Chirnogi, com. în jud. Călărași. 1. *Tell* (diam. de cca 100 m) aflat la cca 3 km V de com., pe marginea terasei joase a Dunării (între viroagele „Șuvița lui Ghițan" și „Șuvița lui Vulpe"). Sondajul efectuat în 1961 în *tell* a arătat că depunerile arheologice totalizează cca 6 m grosime și corespund culturilor → Boian (2,90 m), fazele *III* (Vidra), *IV* (Spanțov), Gumelnița (2,50-2,60 m) fazele *A1-A2* și Cernavodă I (0,50-0,60 m). Primele două straturi atestă o îndelungată continuitate de locuire pînă în faza Gumelnița *A2*, cînd se întrerupe brusc, materialul din stratul Cernavodă I fiind evident deosebit. Ceramica din acest ultim strat este din lut amestecat cu sfărîmături de valve de scoici și este ornamentată prin motive simple, imprimate cu șnurul înfășurat. 2. Necropolă de înhumație (10 morminte) situată în apropiere de *tell*-ul neo-eneolitic, pe terasa înaltă a Dunării, în imediata vecinătate a viroagei „Șuvița lui Ghițan". Întîmplător (în 1963) și prin cercetări (în 1964), s-a descoperit un grup de cca 10 morminte de înhumație răvășite în cea mai mare parte de lucrări agricole. Scheletul cel mai bine păstrat era culcat pe dreapta, în poziție chircită, cu orientarea SSE-NNV. Trei morminte conțineau cănițe specifice fazei *III* a culturii → Tei. Într-un mormînt s-au găsit în zona gîtului 4 mărgele de piatră și una de aur de formă cilindrică. Grupul de morminte de la C. reprezintă singura necropolă aparținînd culturii Tei, cunoscută pînă în prezent. 3. Pe terasa din dreptul punctului „La rudari", din vecinătatea com., s-a mai găsit întîmplător un mormînt de incinerație în urnă (vas cu oase omenești calcinate). După specificul vasului-urnă, mormîntul datează de la sfîrșitul Hallstattului mijlociu (sec. 7 î.Hr.) (S.M.). 4. În cartierul „Rudărie", săpături arheologice întreprinse în 1971-1972 au scos la suprafață o așezare getică din sec. 2-1 î.Hr. În timpul cercetărilor, au fost descoperite 15 locuințe (bordeie), de formă rectangulară cu colțurile rotunjite, și un număr de 15 gropi, probabil de provizii. În cuprinsul acestora au fost descoperite vase de lut și fragmente ceramice geto-dacice lucrate cu mîna, din seria urnelor în formă de clopot sau bitronconice, decorate cu brîuri alveolare și cu butoni, resturi de fructiere și un fragment de cupă locală de tip delian cu ornamente în relief. Ceramica gr. de import este prezentă prin resturi de amfore în special. Se mai semnalează, printre descoperiți, un pandantiv de argint, un clopoțel de bronz și multe oase de animale și păsări. Interesante se dovedesc două

www.mnir.ro

picioare de pasăre înfăşurate cu tablă de bronz, găsite într-una din gropi. Pe locul aşezării getice s-au găsit şi ntme de locuire din sec. 3-4, reprezentate printr-o locuinţă şi cîteva fragmente ceramice, dovezi de locuire din sec. 6-7 şi sec. 9-10, prezente în săpături prin locuinţe, ceramică şi greutăţi pentru plasele de pescuit. Aceste ultime etape de locuire sînt interesante pentru dovedirea continuităţii daco-romane şi a procesului de formare a poporului român (C.P.).

S. Morintz, B. Ionescu, în *SCIV*, 19, 1968, 1, 103-109; V. Leahu, în *SCIV*, 20, 1969, 1, 27; G. Trohani, în *CA*, 1975, 127-147.

S.M. şi C.P.

Chiselet v. Grădiştea Fundeanca

Chiscani, com. în jud. Brăila, pe terit. căreia a fost descoperită, cu prilejul construirii combinatului de celuloză, o necropolă constînd din peste 30 de morminte plane de înhumaţie, datînd din sec. 4 î.Hr. Mormintele erau grupate în pîlcuri de cîte patru-cinci fiecare. Numai un singur mormînt a putut fi cercetat sistematic. Acesta era orientat V-E şi avea ca inventar 33 vîrfuri de săgeţi şi un cuţit de fier cu plăsele de os. Din inventarul celorlalte morminte fac parte: un *akinakes* de fier, vîrfuri de săgeţi, brăţări de bronz şi fier, un inel şi brăţară de argint, două fibule de bronz de tip „tracic", mărgele de sticlă colorată şi ceramică lucrată cu mîna, precum şi ceramică gr. de import (o amforă, un *cantharos* şi un bol). Dintr-un mormînt descoperit în mantaua unui tumul, situat la oarecare distanţă de necropola menţionată, provin fragmente ale unui bazin gr. de bronz, care ar putea data din sec. 5 î.Hr. Necropola de la C. este reprezentativă pentru un tip de înmormîntări atestat şi prin alte cîteva descoperiri în Cîmpia Brăilei (Grădiştea, Lişcoteanca) şi caracterizat prin morminte de înhumaţie plane sau secundare în tumuli (v. şi Gurbăneşti, jud. Călăraşi), cu un inventar în multe privinţe asemănător celui întîlnit în zonele nord-pontice. Acest tip de morminte de înhumaţie este deosebit de tipul obişnuit în această vreme la Dunărea de Jos (cum ar fi cel ilustrat de necropola de incineraţie de la Brăiliţa), fenomen interpretat ca oglindind prezenţa în zonă a două populaţii etnic diferite, una de origine scitică (tipul C.), cealaltă de origine getică (tipul → Brăiliţa). Faptul că cele mai multe elemente de datare din cuprinsul monumentelor de tip C. indică sec. 4 î.Hr. pledează pentru o infiltraţie scitică, de pus în legătură cu luptele regelui scit → Atheas cu acel → Rex Hişirianorum şi cu Filip al II-lea al Macedoniei. Înmulţirea descoperirilor de tip răsăritean în această regiune în ultima vreme şi posibilitatea de a data unele dintre ele în sec. 5 î.Hr. pune problema unei prezenţe scitice în cîmpia Brăilei şi înainte de domnia lui Atheas.

N. Harţuche, F. Atanasiu, *Brăiliţa*, Brăila, 1968, 52, pl. 65-71; id., *Catalogul selectiv al colecţiei de arheologie a Muzeului Brăila*, Brăila, 1976, 19, 197, fig. 400-405; A. Vulpe, în *MemAntiq*, 2, 1970, 146; V. Sîrbu, în *SCIVA*, 34, 1983, 1, 25.

A.V.

Chişineu-Criş, oraş în jud. Arad unde, în 1835, s-a descoperit un tezaur monetar alcătuit din monede greco-macedonene, emisiuni de argint de la Alexandru cel Mare, Lysimach, Seleucos şi 20 imitaţii locale, tot de argint. Acestea din urmă fac parte din tipul cunoscut sub numele de → *Huşi-Vovrieşti*, avînd pe av. capul lui Zeus, iar pe rv. călăreţul olimpic, preluate de pe tetradrahmele lui Filip II. În plus, pe monede s-au aplicat contramărci şi tăieturi adînci. Au greutăţi între 12,66 şi 14,36 g şi se datează la sfîrşitul sec. 3 şi începutul sec. 2 î.Hr. Monedele se află în colecţiile CabNum. din Viena.

K. Pink, *Münzprägung*, 35; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 119 – 131.

C.P.

chiton (<gr. χίτων), „cămaşă", „tunică" din in (c. ionian) sau din lînă (c. dorian), care se purta direct pe piele şi constituia una dintre componentele principale ale → îmbrăcămintei gr. Era făcut dintr-o bucată rectangulară de pînză (stofă) de două ori mai largă decît anvergura braţelor, de obicei cusută lateral şi pe umărul drept, cu deschideri pentru braţe (care rămîneau goale) şi pe umărul stîng, unde se prindea cu o fibulă (uneori se prindea cu fibule pe ambii umeri). Se strîngea pe talie cu un cordon (c. ionian cu două cordoane) şi se drapa după dorinţă. În epoca arhaică, bărbaţii purtau c. ionian (c. *poderes*), care era lung, dintr-o ţesătură foarte uşoară şi căruia i se puteau adăuga mîneci, iar femeile purtau → *peplos*, apoi c. dorian. De la mijlocul sec. 5 î.Hr. femeile au adoptat c. ionian, peste care purtau *peplos*, iar bărbaţii, un c. scurt pînă la genunchi. Între diferitele tipuri de c., se distingea şi c. *doulicos*, scurt, specific sclavilor. C. corespundea în îmbrăcămintea romanilor cu → *tunica*. C. este prezent în vestimentaţia personajelor reprezentate pe reliefurile gr. sau de tradiţie gr. din oraşele vest-pontice, din Moesia Inferior şi din Dacia romană.

A.Ş.

Chiţorani, sat în com. Bucov (jud. Prahova), pe terit. căruia a fost descoperit (1962) un tezaur monetar, din care s-au recuperat nouă denari romani republicani din perioada 121-54 î.Hr. şi două drahme din Dyrrhachium.

M. Chiţescu, *RRCD*, 139, nr. 47.

E.N.

chiup, vas ceramic pentru provizii, de capacitate foarte mare, cu gura îngustă şi corpul voluminos. C. erau adesea îngropate în podeaua locuinţelor pînă la nivelul buzei. Produse în civilizaţia miceniană (milen. 2 î.Hr.) şi în cea gr., c. cele mai vechi au fost descoperite în ţara noastră la Histria (sec. 6 î.Hr.). Geto-dacii au produs c. şi în perioada clasică a civilizaţiei lor. În perioada romano-bizantină, c. au fost descoperite în oraşele din Dobrogea.

P.A.

www.mnir.ro

chora v. teritoriul agrar (territorium)

Chora Dagei, aşezare rurală gr. aflată în territorium-ul histrian. Neidentificată încă. Cunoscută cu prilejul plîngerii adresate de săteni (Κομῆται κατοικοῦντες) guvernatorului *Iulius Severus* (=→ L. Iulius Statilius Severus) în 160 d.Hr. în legătură cu greutăţile pe care le aveau din pricina vecinătăţii cu drumul public. Numeroasele sarcini (λιτουργίαι) şi corvezi (ἀνγαρεῖαι), pe care sătenii se plîng că nu le mai pot îndeplini, au fost puse în legătură cu întreţinerea drumului public, în cadrul serviciului denumit *cursus publicus*. Ameninţarea cu părăsirea satului permite ipoteza că ne-am afla în faţa uneia dintre numeroasele plîngeri ale colonilor de pe un *saltus* imperial. În aceste condiţii, atît satul (κώμη), cît şi magistraţii acestuia (μαγίστρατοι) menţionaţi pot fi consideraţi ca realităţi ale unui domeniu imperial, supus autorităţii unui → *conductor*.

ISM, I, 378; Al. Suceveanu, în *Pontica*, 10, 1977, 107.

A.S.

Chrisma (monograma chi-rho sau monograma constantiniană), simbol folosit înainte de → creştinism în inscripţii şi pe monede pentru prescurtarea diferitelor cuvinte gr. care aveau la început sau în compoziţie literele *chi-rho* (χρόνος, χρυσός, ἄρχων, χιλίαρχος, ἑκατοντάρχος etc). Începînd cu bătălia de la Podul Milvius (312), acesta apare pe monede şi medalioane ale lui Constantin cel Mare, ca prescurtare a numelui lui Hristos, după ce, cu prilejul renumitei bătălii, fusese înscrisă pe steagul şi scuturile soldaţilor. Răspîndită mult în sec. 4-6, este prezentă de asemenea în inscripţii şi pe obiecte paleocreştine din Scythia Minor şi fosta Dacie.

H. Leclercq, în *DACL*, 3, 1914, 1, 1481-1534; Hieron. Kotsonis, *Ta chronologika, xetemata tou stavrou*, Atena, 1939; *MPR*, *passim*; N. Gudea, în *Dacia, N.S.*, 24, 1980, 255-260; H. Daicoviciu, în *RRH*, 20, 1981, 619-623.

I.B.

Chronicon Paschale (Chronicon Alexandrinum; Chronicon Constantinopolitanum), cronică universală în lb. gr., în care autorul, un necunoscut, probabil cleric, din timpul împăratului Heraclius (610-641), a expus cronologic evenimentele de la „facerea lumii" pînă în anul 629 d.Hr. Pentru evenimentele înainte de 532 a folosit cronica lui → Ioannes Malalas, iar pentru intervalul dintre 532-600, *Fasti consulares*. Ultima parte a lucrării, de o deosebită valoare, prezintă evenimentele trăite de autor. C.P. s-a bucurat de un interes practic însemnat şi a exercitat o mare influenţă asupra compilatorilor de istorie mai tîrzii. Ea expune mai multe evenimente care s-au petrecut pe terit. patriei noastre sau au avut legături cu acesta.

Colonna, *Storici*, 151-152; *IIR*, II, 583-587

I.B.

chrysargyron (gr.), impozit instituit în timpul lui → Constantin cel Mare, sub numele *auri lustralis collatio*. Plătit în aur de populaţia de la oraşe care se ocupa cu meşteşugurile şi comerţul. Înflorirea în prima jumătate a sec. 6 a oraşelor din → Scythia Minor se datorează în primul rînd desfiinţării de către împăratului Anastasius a impozitului c.

Ostrogorsky, 34, 54-55.

I.B.

chthonian (<gr. χθόνιος; „subpămîntean"), epitet acordat diferitelor divinităţi şi demoni puşi în legătură cu lumea subpămînteană. Alcătuiau o împărăţie separată de aceea a luminoşilor zei olimpieni şi erau misterioşi, temuţi şi profund respectaţi. → Hades-Pluton, → Demetra şi fiica sa Persephone formau o triadă de divinităţi c. al cărei principal sanctuar se afla la Eleusis (Attica). Se adăugau Ge, magiciana → Hecate, Erinyile, spiritele strămoşilor (→ *Manes*), zei şi semizei cu puteri tămăduitoare ori oraculare ca → Asclepios, Amphiaraos şi Trophonios. Trăsături c. toţi mult sau mai puţin marcate aveau şi unii zei olimpieni, ca Zeus, Hera, Poseidon, Hermes, Dionysos, Afrodita. Caracter c. au avut de asemenea Zalmoxis, divinitatea de origine tracică → Zeul Mare (Derzelas) şi divinităţile de origine daco-getică numite convenţional → Cavalerii danubieni. Majoritatea acestor culte c. este documentată în oraşele pontice, în Moesia Inferior şi în Dacia romană.

A.Ş.

ciagisi v. Iceiagizi

ciborium (lat.), construcţie fixă de lemn, piatră, marmură sau metal. Consta dintr-o enpolă susţinută de obicei de patru, mai rar trei, şase şi opt coloane sau pilaştri, înălţată deasupra unui tron, altar sau mormînt, pentru a-l proteja şi a atrage atenţia asupra importanţei lui. Preluat de biserica creştină din lumea păgînă orientală şi greco-romană, c. era înălţat cel mai adesea deasupra altarului propriu-zis („sf. mese"), care simboliza tronul şi, totodată, mormîntul lui Hristos, şi în care se aflau moaşte de martiri. Mai rar c. exista şi deasupra unui amvon, a piscinei din → baptisterii, a unei fîntîni sau a unui mormînt. Scopul principal era de a arăta importanţa locului unde se săvîrşea jertfa euharistică. Resturi de c. s-au descoperit în → Scythia Minor, la bazilicile: „de marmură" şi „cisternă" de la → Tropaeum Traiani şi la Tomis, la bazilica din curtea Liceului nr. 2, Constanţa.

Th. Klauser, în *RAC*, III, 1957 s.v.; K. Wessel, în *Reallex. z. byz. Kunst*, 7, 1965, s.v.; I. Barnea, în *Dacia*, 11-12, 1945-1947, 234; *ACR*, I, 132, 160-7164.

I.B.

Cicău, sat în com. Mirăslău (jud. Alba), unde în punctul „Sălişte" s-a cercetat o necropolă de înhumaţie databilă la sfîrşitul sec. 7 şi în cursul sec. 8, aparţinînd unui grup de călăreţi avari. Au

www.mnir.ro

fost descoperite cîteva morminte (trei de bărbaţi şi două de femei) orientate aproximativ N-S, E-V şi V-E. Inventarul mormintelor consta din piese de podoabă (cercei cu buton stelat sau cu pandantiv globular), arme (o sabie, un topor, un vîrf de lance), piese de hamaşament (scăriţe de şa, zăbale, rozete, falere). Se remarcă în mod deosebit un mormînt de călăreţ, înmormîntat cu calul său (mormîntul 3).

I. Winkler, M.Takács, Gh. Păiuş, în *ActaMN*, 14, 1977, 269-283.

R.H.

Cicero (Tullius Cicero, Marcus) (106-43 î.Hr.), orator, om politic şi filosof lat. De origine ecvestră, a parcurs totuşi → *cursus honorum* senatorial, ajungînd consul în 63 î.Hr. Admirator al idealului republican, a fost adversar al lui Sylla, al lui Caesar şi al lui Marcus Antonius. A denunţat complotul lui Catilina, a susţinut pe Pompeius Magnus şi pe Octavianus, dar a fost asasinat de partizanii lui Marcus Antonius. Opera sa (peste 100 de discursuri, cîteva tratate de retorică, filosofie etc., peste 700 de scrisori particulare) a avut o contribuţie majoră la dezvoltarea lb. lat. şi a stilului oratoric, cît şi la transmiterea către posteritate a unei însemnate părţi a culturii antc. Într-un discurs din anul 55 î.Hr. (*In Pisonem*, 35, 95), orarorul îl acuză pe L. Calpurnius Piso, fost guvernator al Macedoniei, de a fi prădat „sanctuarul foarte vechi şi foarte venerat" al lui Iupiter Sbelthurdus (Zbelthiurdus, Zbelsnrdns), divinitate tracică atestată ulterior, epigrafic şi iconografic, în Dacia romană, ca zeu al fulgerelor şi al cerului, similar divinităţii getice Gebeleizis. Într-o scrisoare din anul 49 î.Hr. (*Ad Atticum*, IX, 10, 3), C. îi menţionează pe geţi în cadrul vastelor alianţe realizate de → Pompeius, informaţie confirmată de → Appianos şi, mai ales, circumstanţiată de inscripţia onorifică pentru Acornion, solul trimis de → Burebista la Pompeius, în preajma luptei decisive date între acesta şi Caesar la Pharsalus (48 î.Hr.).

IIR, I, 176-177; Cicero, *Opere alese*, vol. I-III, 1973; *cf. IDR*, II, nr. 20; I.I. Russu, în *AISC*, 5, 1944-1948, 103-112; D. Tudor, *OR*[4], 377; Al. Popa, V. Popa, în *Latomus*, 41, 1982, 2, 353-355.

A.Ş.

Ciceu-Corabia, sat în com. Petru Rareş (jud. Bistriţa-Năsăud), pe terit. căruia, în cuprinsul unei mari aşezări hallstattiene timpurii întărite, a fost descoperit (1968) un depozit de obiecte de bronz (sec. 10-9 î.Hr.), constituit din unelte, arme, piese de hamaşament şi de podoabă.

Gh. Marinescu, în *AMP*, 1979, 51-57.

M.P.D.

Cicir, sat în com. Vladimirescu (jud. Arad), pe terit. căruia, în punctul „Gropi", situat pe prima terasă a Mureşului, a fost cercetată o aşezare dacică cu două niveluri de locuire. Primul nivel se datează în sec. 3-2 î.Hr., iar cel de al doilea în sec. 2-3 d.Hr. Aşezarea este deschisă, fără nici un element de fortificaţie. Cu ocazia săpăturilor din 1965-1968, au fost dezvelite 16 locuinţe, dintre care 3 din prima fază, iar restul din cea de a doua. Pe lîngă locuinţe, au fost dezvelite şi numeroase gropi de provizii, de forme şi dimensiuni diferite. În bordeiele din sec. 3-2 î.Hr. s-a descoperit ceramică dacică lucrată cu mîna şi ceramică lucrată cu roata de factură celtică. A fost descoperită o fibulă de bronz caracteristică La Tène-ului mijlociu şi brăţări de lignit. Aşezarea din sec. 2-3 d.Hr. aparţine dacilor liberi. În locuinţele şi gropile aparţinînd acesteia, s-a descoperit o mare cantitate de ceramică dacică lucrată cu mîna şi la roată, de culoare cenuşie şi roşie. Pe lîngă formele autohtone, s-au descoperit şi forme romane. Nu lipsesc nici produsele romane de import. Fragmente din *terra sigillata* s-au descoperit în cele mai multe bordeie. A fost descoperit şi un denar roman de argint de la Vespasian, folosit ca pandantiv. Una dintre gropile dezvelite pare să fi avut un caracter ritual. În interiorul ei s-a descoperit un schelet de viţel, însoţit de cenuşă, cărbuni şi fragmente ceramice.

I.H. Crişan, în *Apulum*, 6, 1, 1968, 246-249; id. în *AM*, 6, 1969, 105, n. 80.

I.H.C.

Cicîrîci v. **Sibioara**

Cigmău, sat în com. Geoagiu (jud. Hunedoara), de pe terit. căruia provin ceramică → Coţofeni şi cîteva obiecte de aur (descoperite pe „Măgura"), monede emise de → Thasos, → Apollonia, → Dyrrhachium şi mai ales monumente romane. Pe malul Mureşului, la „Cetatea Urieşului", se află castrul roman (de 246×75,8 m), iar pe platoul de lîngă el s-au găsit substrucţii de clădiri, cărămizi, ceramică, obiecte de bronz, monede de bronz şi argint (Vespasian-Severus Alexander), probabil o inscripţie închinată lui Filip Arabul, cărămizi cu ştampila *leg. XIII Gemina* şi cu iniţialele unor trupe auxiliare *N(umerus) S(ingularium) B(rittonum)*, *N(umerus) P(editum) S(ingularium)* şi altele cu lectură nesigură (*SBB*, *SPB*, *NSP*, *NCR*).

CIL, III, 8065, 14 h; 8075, 32=1633, 14; 8074, 29; 8077, 11, 12573; *Klio*, 10, 1910, 501; 11, 1911, 509; C. Daicoviciu, în *AISC*, 1-2, 1928-32, 59; K. Koredt, în *MBBM*, 9-10, 1944, 103, 110; I. Winkler, în *SCN*, 3, 1960, 453; C. Pop, în *Apulum*, 6, 1967, 176.

I.G.

Cijikov (reg. Lvov, Ucraina). Bogat mormînt de înhumaţie, în tumul, aparţinînd grupei → Lipiţa a culturii geto-dacice. Din inventarul său făceau parte trei vase de bronz romane (*oenochoe*, castron, mîner de patră), o pereche de pinteni şi trei vase de factură dacică. Pe baza obiectelor de import, mormîntul de la C., care aparţine unui reprezentant al aristocraţiei costoboce, se datează în sec. 1 d.Hr.

www.mnir.ro

M.I. Smişko, în *SA*, 1, 1957, 238-243; V.I. Ţigilik, *Naselennja Verhn'ogo Podnistrov'ja perših stolit' našoj eri*, Kiev, 1975, 73-74.

M.B.

Cilic-Dere v. **Teliţa**

Cilicia, provincie romană de rang proconsular, creată în 101 î.Hr., pe coasta de S-E a Asiei Mici. După renaşterea pirateriei în vremea războaielor civile şi a războiului cu Mithridates VI Eupator şi lichidarea acesteia, C. a devenit o vreme regat clientelar pentru ca, în 17 d.Hr., să fie reorganizată. În Moesia se afla încă din vremea lui Vespasian *Cohors I Cilicum milliaria equitata sagittariorum* care, poate de la Traian, sigur de la Hadrian a făcut parte din armata Moesiei Inferior. Unitatea a fost atestată la Sacidava, Dinogetia, Tomis, şi la Chersones, în N Mării Negre, iar în 177-179 d.Hr., un tribun al ei fixează limitele *territorium*-ului → ausdecensilor. În sec. 6 exista un Castellum Cilicum (Procop., *De aed.*, IV, 7). Monede din Anazarbus (Maximinus Caesar) şi Tarsus (Traianus Decius şi Valerian) provin probabil din Tomis.

D. Tudor, în *AUB*, 5, 1956, 45-74; A. Aricescu, *Armata*, 57-59; Al. Popeea, în *Însemnări didactice*, Constanţa, 1982, 31-32.

G.P.B.

Cimbala (azi Izvoru Berheciului, jud. **Bacău**), localit. unde a fost descoperit un mormînt de înhumaţie din Hallstattul tîrziu (tipic pentru grupul de asemenea morminte din centrul Moldovei), cu scheletul în poziţie întinsă, orientat NV-SE. Din inventarul acestei descoperiri întîmplătoare şi, se pare, izolată, au fost recuperate: un colier de bronz, cinci vîrfuri de săgeţi (?) de bronz cu capul în formă de elice, inele de tîmplă (?) cu un capăt discoidal, lanţ spiralic (*saltaleone*), mărgele de sticlă, cochilii de *Cypraea Moneta* şi un obiect de bronz cu două capete zoomorfe foarte stilizate. Mormîntul se datează în principal în sec. 6 î.Hr.

V. Căpitanu, în *Carpica*, 1, 1968, 69; A. Vulpe, în *MemAntiq*, 2, 1970, 161; E. Moscalu, în *Thraco-Dacica*, 2, 1981, 32.

A.V.

Cimbrianae, fortificaţie *(castellum)* de pe limes-ul dunărean al provinciei → Moesia II, sediu al unităţii militare romane auxiliare de *milites Cimbriani*, atestată doar în sec. 4 d.Hr. *(N.D., Or.*, XL, 27). Şi-a luat numele de la unitatea cantonată acolo, care pare să fi fost una dintre cele mai vechi de acest fel ale provinciei, instalată chiar de Diocleţian şi formată iniţial din germanici. Localizarea nu este precizată; trebuie să se fi situat între Durostorum şi Sucidava (Izvoarele), eventual la Bugeac, Dervent sau Canlia.

C. Patsch, în *RE*, III, 1899, col. 2553; *TIR*, L 35, 32; A. Aricescu, *Armata*, 116-117.

A.B.

cimitir v. **necropolă**

Cinciş-Cerna, sat în com. Teliucu Inferior (jud. Hunedoara), pe terit. căruia s-au descoperit o *villa rustica* şi o necropolă din epoca romană. Clădirea din *villa rustica*, cu ziduri în *opus incertum* şi încăperi grupate, măsoară 15,50×22,70m. Conţinea ţigle şi cărămizi, unelte şi obiecte de fier, fişniţe, un *mortarium* de marmură, ceramică. La cca 200 m de *villa* s-a dezvelit o construcţie funerară dreptunghiulară în interiorul căreia se aflau 17 morminte (16 de incineraţie, cu gropi arse în formă de albie, orientate E-V, înconjurate de pietre şi cărămizi, şi unul de înhumaţie, cu sarcofag de cărămizi). Inventarul mormintelor consta din cenuşă, cărbune, oase umane calcinate, opaiţe, vase (inclusiv dacice, lucrate cu mîna), obiecte de podoabă, monede. Mormîntul 10 avea o stelă funerară cu busturile a două femei, ceea ce îndeamnă la supoziţia că statuile din marmură (un bărbat şi o femeie), descoperite mai înainte, provin tot de aici. Ceramica dacică aparţine băştinaşilor care lucrau pe moşie.

C. Daicoviciu, în *ACMIT*, 2, 1929, 306-307; O. Floca, în *ActaMN*, 2, 1965, 167-192; D. Protase, *Problema continuităţii*, 30-31.

I.G.

Cincu, com. în jud. Braşov, pe terit. căreia a fost descoperit (1888), pe locul „Poiana", un depozit din obiecte de bronz, aparţinînd seriei Cincu-Suseni, din Hallstatt A_1 (sec.12-11 î.Hr.), constituit din unelte, resturi de vase, arme, piese de hamaşament, de îmbrăcăminte şi de podoabă, bare şi bucăţi de bronz brut (M.P.D.). Tot aici, dintr-un tezaur descoperit în 1958 în localitate, se păstrează 4 → drahme emise la → Dyrrhachium (G.P.B.).

M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele*, 88-89; id., *Die Sicheln*, 1972, 117; *IGCH*, 602; B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 3, 1959, 603, nr. 1.

M.P.D. şi G.P.B.

Cinnamus (a doua jumătate a sec.2 d.Hr.), meşter olar din Gallia centrală. Şi-a desfăşurat activitatea în centrul roman de la Ledou (Lezoux). Vasele sale de tip → *terra sigillata* au fost exportate în toate provinciile dunărene şi pînă în Britannia. Cele mai multe vase de acest tip descoperite în Dacia şi Moesia inferioară sînt produse în atelierele lui C.

G. Popilian, *CRO*, 28-29.

G.P.

Cioba (lîngă Plovdiv, Bulgaria). Tezaur monetar descoperit în 1940, format din 63 tetradrahme getice de tip → Filip III Arideul, emisiuni care sînt specifice atît regiunilor din dreapta, cît şi celor din stînga Dunării.

T. Gerasimov, în *Izvestija-Sofia*, 14, 1940-1942, 285.

C.P.

www.mnir.ro

Ciobanu, com. în jud. Constanța în hotarul căreia a fost descoperită o așezare rurală romană (→ *vicus*) din territorium-ul orașului → Carsium, situată pe drumul către → Troesmis (sec. 2-4). Importantă și pentru inscripția gr. descoperită aici, legată probabil de comerțul cu cereale în sec. 2-3.

TIR, L 35, 33; Al. Suceveanu, *VEDR*, 66 și 140; *ISM*, V, nr. 126.

A.B.

Cioclovina, sat în com. Boșorod (jud. Hunedoara), pe terit. căruia se află un complex format din mai multe peșteri. Într-una dintre peșteri (435 m lung.), săpată în calcarele jurasice, în urma studiului tehnico-tipologic al materialului litic descoperit s-au constatat două depuneri de locuire paleolitică: una aparținînd → musterianului și alta → aurignacianului. În materialul provenit din stratul exploatat pentru extracția fosfatului s-a descoperit, pe lîngă unele resturi faunistice de urs de peșteră, și un craniu de *Homo sapiens sapiens* care aparține stratului aurignacian (A.P.). Peștera „Cioclovina cu Apă" este greu accesibilă și are mai multe galerii etajate. Într-una din ele, aflată la cca 10 m deasupra galeriei principale, lîngă capătul prăpăstios, s-a descoperit un mare depozit cuprinzînd peste 6 000 de obiecte de bronz, chihlimbar, sticlă, faianță. Obiectele de bronz sînt reprezentate prin: *ampyxuri*, *phalere*, *tutuli*, *lunule*, *saltaleone*. S-au adunat peste 1 000 de mărgele de chihlimbar, cca 500 mărgele de faianță, cca 1 500 mărgele din pastă de sticlă albastră și 2 psalii specifice din corn de cerb. Prin analogii, depozitul aparține grupului numit → Cincu-Suseni și datează din Hallstatt *A1*. Nu este exclus ca toate aceste obiecte să fi servit la împodobirea unui harnașament de „paradă". În aceeași peșteră, s-au găsit și cîteva fragmente ceramice din aceeași epocă (E.C.). La C. a fost reperată și cea mai mare fortificație dacică din complexul celor existente în Munții Orăștiei. Ea constă dintr-un val (sau zid) din pămînt, piatră și lemn (gros la bază de cca 10 m, înalt astăzi pe alocuri de cca 2 m), care începe deasupra satului C. și, după cca 2,5 km lung., se oprește sub „Vîrful Poienii" sau „Vîrful lui Vîrfete". Perpendicular sau oblic pe acest „val" pornesc spre exterior contraforturi identic construite și, din loc în loc, turnuri cu latura exterioară rotunjită. Cam în fața peșterii „Ponorici", la cca 1,5 km distanță, se mai află o porțiune de „val" asemănător cu precedentul, dar scurt, menit să închidă accesul dinspre Pui și Ponor. În spatele extremității de la „Vîrful lui Vîrfete" a fost identificat un castru de marș cu laturile de 70×45 m. „Valurile" au fost ridicate pentru a bara accesul dinspre S-V, spre capitala dacilor (I.G.).

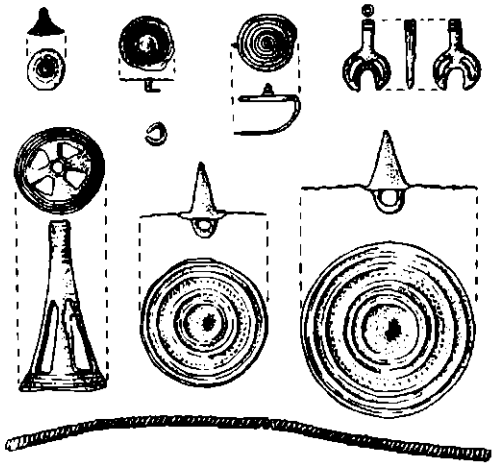

Fig. 94. Obiecte de bronz descoperite la Cioclovina.

M. Roșka, în *Cercetări arheologice în Munții Hunedoarei*, 2, Cluj, 1923, 27-51; id., în *Dolg. Cluj*, 3, 1912, 238-249; Fr. Rainer, I. Simionescu, în *ARMSȘt*, S 3, T. 17, 1942, 489-503; E. Comșa, în *Acta Arch. Carp.* 8, 1964, 1-2, 169-174; C. Daicoviciu, Al. Ferenczi, *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, 1951, 61-63; C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, 1954, 72-74; I. Ferenczi, în *Apulum*, 16, 1978, 127-130.

A.P.; E.C. și I.G.

Ciolănești din Deal, sat în com. Ciolănești (jud. Teleorman), unde a fost descoperit un *tell* aparținînd culturii → Gumelnița, cercetat prin sondaje (1964) și săpături (1965) în punctul „Măgura Țui"; o așezare de terasă, cu resturi de locuire ale aceleiași culturi la punctul „la Moșii", și o așezare cu depuneri din epoca bronzului (cultura Glina *III*), Hallstatt, La Tène *II* și începutul epocii migrațiilor în punctul „la Grădinării". Mai importantă este așezarea geto-dacică din sec. 2-1 î.Hr., situată între pîraiele Cînelui și Ududuia, în marginea căreia s-a descoperit (1910) și cercetat în 1964, un puț votiv din lemn, în care erau depozitate cca 25 vase întregi și fragmentare, din pastă neagră, cu luciu, în mică parte la roată, lucrate în marea lor majoritate cu mîna.

M. Petrescu-Dîmbovița, S. Sanie, în *AM*, 6, 1969, 41-53 și *AM*, 7, 1972, 241-258; M. Petrescu-Dîmbovița, *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, 285-299.

M.P.D.

Ciolpani, fostă localit. contopită cu localit. Runcu, orașul Buhuși (jud. Bacău), unde a fost descoperit (1970) un tezaur în vas de lut, cuprinzînd 1 055 monede romane de argint de la Nero la Septimius Severus (cea mai recentă din 193-196).

V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, 259, nr. 58.

E.N.

www.mnir.ro

Ciomortan 1. Veche denumire a satului Şoimeni, com. Păuleni-Ciuc, lîngă Miercurea-Ciuc (jud. Harghita), pe terit. căruia, pe „Dealul Cetăţii", au fost descoperite urme de locuire din neolitic şi bronz aparţinînd culturilor: → Ariuşd-Cucuteni, Cotofeni, Schneckenberg, Ciomortan, Monteoru şi Wietenberg. **2.** Cultură din epoca bronzului, răspîndită în S-E Transilvaniei. Aşezarea eponimă, aflată pe înălţimea mai sus menţionată, a fost întărită pe latura de S-V cu un şanţ, iar în partea de N-V cu un val prevăzut cu palisadă. Cultura C. se caracterizează printr-o ceramică ornamentată cu triunghiuri incizate, haşurate sau umplute cu împunsături, brîie în relief, crestate sau alveolate, precum şi cu decor realizat cu măturica. Purtătorii culturii C. au practicat ritul înhumaţiei. În privinţa poziţiei sale cronologice, cultura C. pare să se situeze în timp între culturile Glina *III*-Schneckenberg (respectiv Jigodin) şi Wietenberg, contribuind, poate, la geneza acesteia din urmă. După părerea unor cercetători, cultura C. prezintă strînse legături şi cu culturile Monteoru şi Costişa din spaţiul extracarpatic.

E. Zaharia, în *Aluta*, 1970, 65-68; Z. Székely, în *SCIV*, 22, 1971, 3, 387-399; P. Roman şi colab., în *SCIV*, 25, 1973, 4, 559-574.

A.L.

cioplitor, unealtă de piatră, de obicei de formă ovală, lucrată fie la o extremitate (la un capăt), fie pe una dintre laturile lungi ale galetului (bolovănaş de prund, mult rulat). Considerate ca fiind cele mai vechi unelte făurite de om, c. sînt cunoscute şi sub denumirea de *chopper* (= cioplitor unifacial) şi *chopping-tool* (= cioplitor bifacial). Tăişul cioplitorului este realizat prin desprinderea uneia sau a mai multor aşchii, fie pe o singură faţă (c. unifacial), fie pe ambele feţe (c. bifacial). Frecvente în tot cursul epocii paleolitice.

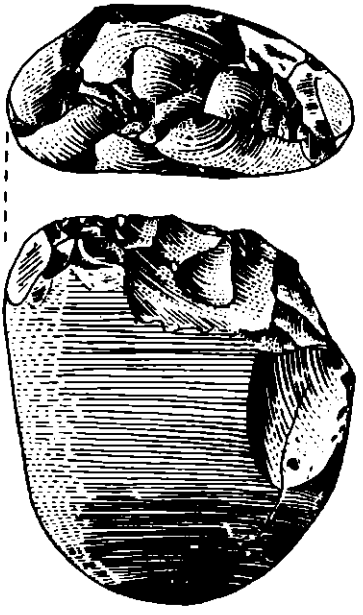

Fig. 95. Cioplitor bifacial de silex descoperit la Fărcaşele, în prundişul Văii Oltului.

A.P.

Ciorani, sat în com. Pufeşti (jud. Vrancea), pe terit. căruia, în punctul denumit „Ţintirim", pe un grind situat la V de pîrîul Iezătura, se găsesc o aşezare aparţinînd culturii → Monteoru (faza *I*), precum şi resturi sporadice de locuire geto-dacice, iar la 500 m S, pe un alt grind al pîrîului Iezătura, situat între calea ferată şi pîrîu, pe locul denumit „Fîntîna din cîmp", se găseşte o aşezare neolitică (Precucuteni şi Protocucuteni), precum şi resturile unei aşezări geto-dacice, în cuprinsul căreia s-au găsit şi cîteva morminte de înhumaţie.

SCIV, 3, 1952, 211.

M.F.

Cioroiu Nou v. **Aquae (Ad Aquas)**

cip (< lat. *cippus*), stîlp de piatră folosit fie ca bornă de hotar, fie ca piatră de mormînt. În acest ultim caz, c. era scund şi de obicei paralelipipedic. Se aşeza pe un mormînt de înhumaţie, sau era prevăzut cu o cavitate pe faţa superioară, în care se punea urna cu cenuşa rămasă după incineraţie. În Dacia romană şi în Dobrogea antc., s-au descoperit numeroşi c. cu funcţie terminală (→ *terminus*) sau funerară, purtînd inscripţii.

A.Ş.

Cipău, sat (oraşul Iernut, jud. Mureş), pe terit. căruia a fost descoperită o necropolă din → Hallstattul tîrziu, aparţinînd grupului cultural → Ciumbrud. În zona gării, au fost descoperite în repetate rînduri (din 1907 pînă în 1955), materiale provenind de la inventarele unor morminte de înhumaţie distruse de diverse lucrări. Existenţa unor morminte tumulare din aceeaşi vreme, presupusă pe baza unor informaţii nesigure din 1908, n-a putut fi confirmată pînă în prezent. Din inventarul mormintelor s-au recuperat numeroase piese de harnaşament din bronz şi din fier, databile mai ales în sec. 7 î.Hr. S-au mai găsit două *akinakes*-uri, o oglindă circulară cu mîner prins pe spate, un fragment de fibulă cu picior în formă de scut beotic (tip Glasinac), databilă la sfîrşitul sec. 7 î.Hr. sau la începutul sec. 6 î.Hr., inele de tîmplă cu capete conice şi destul de multă ceramică, cuprinzînd diferite tipuri de vase, unele prezentînd analogii cu cea mai veche fază de la → Ferigile. Pe temeiul acestor date, se poate conchide că aici a existat o necropolă alcătuită dintr-unul sau mai multe mici pîlcuri de morminte, majoritatea sau chiar toate de înhumaţie, asemenea celor de la → Ciumbrud, Blaj, Ozd etc. şi care poate fi datată în sec. 7-6 î.Hr. (A.V.). Tot aici, în punctul „La Gîrle", au fost descoperite mai multe obiective: a) aşezare autohtonă (a doua jumătate a sec. 5), din cadrul căreia s-au dezvelit patru bordeie, două rectangulare, conţinînd mai ales ceramică cenuşie

www.mnir.ro

de calitate superioară, şi două circulare, cu ceramică mai negricioasă şi mai grosolană. Locuinţele au gropi de pari în colţuri şi vetre în centru; b) necropolă de înhumaţie (sec. 6), din care s-au dezvelit 3 morminte, orientate V-E. În mormîntul 2, cu craniu deformat artificial, o cataramă cu placă dreptunghiulară cu cap de vultur. La cca 250 m distanţă, în punctul „Îngrăşătoria ICIA", a apărut o necropolă de înhumaţie din sec. 6, din care s-au dezvelit 12 morminte de înhumaţie, avînd ca inventar: vîrfuri de săgeţi de fier, ceramică stampilată, piepteni bilaterali de os. În punctul „Sfîntul Gheorghe" a fost cercetată o aşezare autohtonă din sec. 5-6, din care s-au dezvelit 4 bordeie şi mai multe gropi menajere. Bordeiele, cu vatră în centru, conţin ceramică cenuşie de factură superioară. Pe terit. satului şi mai ales în punctul „Îngrăşătoria ICIA" au mai fost descoperite urme aparţinînd culturilor: → Criş, linear-ceramice, → Wietenberg şi primei epoci a fierului (R.H.).

N. Vlassa, în *Apulum*, 4, 1961, 19; V. Vasiliev, *Sciţii-agafîrşi*, 144, nr. 26; A. Vulpe, în *Istros*, 2-3, 1981-1983, 131; K. Horedt, în *SCIV*, 5, 1954, 1-2, 211-213; id., în *SCIV*, 6, 1955, 3-4, 659; M. Russu, în *Dacia, N.S.*, 3, 1959, 485, 489.

A.V. şi R.H.

circ (< lat. *circus*) (la romani), pistă sau arenă lungă, înconjurată de tribune şi destinată curselor de care (4 pînă la 12), → spectacole de tradiţie îndelungată, foarte populare în toate mediile sociale. Tot acolo se sărbătoreau triumfuri şi aveau loc procesiuni. Pista de concurs era împărţită, pe lung., în două părţi egale, de un zid scund *(spina)*. La unul dintre capetele arenei se afla poarta trimfală *(porta triumphalis)*. Pe un podium, în mijlocul uneia dintre laturile lungi ale tribunelor, era instalată loja imperială. Devenit un fel de centru al vieţii publice, c. era cu atît mai mult şi un centru al dezbaterilor politice urbane. Cel mai vechi şi mare c. al Romei măsura 600×150 m şi cuprindea în timpul lui Augustus 60 000 de spectatori, iar după refaceri mai tîrzii, cca 200 000. Asemenea construcţii s-au ridicat şi în alte oraşe mari, iar între sec. 4-6, printre cele mai importante astfel de arene devenea c. din Constantinopol. La jocuri participau iniţial patru faţiuni, ale căror echipaje purtau, spre a fi mai uşor distinse, culori diferite: alb, roşu, albastru şi verde. Pe *spina* erau aşezate şapte ouă mari din lemn, şi ele colorate, care cădeau cîte unul după fiecare tur complet al arenei. În epoca Principatului, luau parte la spectacolele de c. toate categoriile sociale din Roma; apoi, la fel şi în alte oraşe unde s-au construit c. Expresia *panem et circenses*, întîlnită mai întîi la poetul lat. Iuvenal (40 î.Hr.-40 d.Hr.), arată poziţia importantă a c. în viaţa urbană romană. Printre nenumăratele triumfuri din istoria Imp. Roman însoţite de spectacole, între care cele mai importante erau tocmai cele de c., trebuie amintit aici exemplul celebru al triumfului lui Traian din 107. Spectacolele oferite atunci au fost printre cele mai îndelungate şi fastuoase, durata lor atingînd 123 de zile. La Constantinopol şi în alte oraşe din Grecia şi Orient (Salonic, Alexandria, Antiochia, Cyzic, Apameea etc.), faţiunile decît cea sportivă iniţială, rămînînd doar în număr de două: albaştrii (unde au intrat şi albii) şi verzii (care i-au asimilat pe roşii). Cu deosebire în sec. 5-6, cele două grupări aveau poziţia unor partide politice de care împăraţii trebuiau să ţină seama, atitudinile lor fiind diferite în acest sens, de unde şi numeroase conflicte. Cele două formaţiuni, legate în continuare de c. şi de spectacolele de acolo, uneori chiar interzise din cauza unor adevărate lupte de stradă şi răscoale, au avut un rol tot mai însemnat în viaţa politică şi socială a capitalei şi Imp.

LA, 621-622; D. Tudor, *Arh. rom.*,1976, 92; *ECR*, 189-190; E. Stein, *Histoire, I*, 294-295 şi passim; II, 449-456 şi passim.

A.B.

circitor (lat.), negustor sau medic ambulant. În adm. oraşelor romane, supraveghetorul reţelei de apeducte (funcţionar inferior din rîndul sclavilor). În armata Imp. Roman tîrziu (începînd din sec. 4), subofiţerul însărcinat cu controlul posturilor de pază, ocupînd penultima treaptă în *militia equestris*, după → *biarc(h)us* şi înainte de → *eques*. O stelă funerară de la → Histria menţionează un c. (subofiţer de rond) dintr-o unitate de călăreţi *(→ vexillatio)* înzăuaţi (sec. 4).

Fiebiger, în *RE*, 3, 1899, 2568-2569; Hoffmann, *Bewegungsheer*, II, 24, nota 129; D.M. Pippidi, în *DIVR*, s.v.; *IGLR*, nr. 110 şi 272.

I.B.

Cireaşov, localitate componentă a oraşului Slatina (jud. Olt), pe terit. căreia, la Satu Nou, în zona şcolii, au fost descoperite vestigii arheologice aparţinînd neoliticului (cultura → Criş), începutul epocii bronzului (cultura → Glina) şi sec. 2-3 (cultura → Militari-Chilia). O aşezare de tip Militari-Chilia a fost identificată şi în punctul „La Leasă". La intrarea în C., de o parte şi de alta a drumului ce vine de la Slatina (în zona stîlpului de înaltă tensiune), se află o aşezare neolitică de tip → Vădastra şi una din epoca bronzului aparţinînd culturii → Verbicioara.

G.B.

Cireşanu, sat în com. Baba Ana (jud. Prahova), unde, pe terenul fostei ferme zootehnice (Cireşanu), a fost descoperită o aşezare daco-romană din sec. 4-5 (cercetată în 1975-1982). Situată în regiunea de cîmpie imediată a dealurilor subcarpatice, aşezarea de la C. este eponimă pentru aspectul daco-roman de la S de Munţii Carpaţi, care se integrează în aria mare a populaţiei şi culturii daco-romane de pe terit. României, numită Bratein-C.-Costişa. S-au identificat două niveluri de locuire, numite C. *I* şi C. *II*, cărora le corespund două depuneri arheologice cu numeroase suprapuneri de complexe. Locuinţele sînt: de suprafaţă, cu vatră şi lutuială şi bordeie (rotunde, ovale, rectangulare), unele cu vatră sau cuptor,

www.mnir.ro

altele fără instalaţie de foc. În aşezare s-au găsit şi gropi de provizii, unele grupate „în baterii", şi diferite gropi de gospodărie. Inventarul aşezării se compune din ceramică, foarte bogat şi complex reprezentată, din unelte, obiecte de uz casnic, piese vestimentare şi podoabe, o fibulă bizantină de bronz aurit cu chrismon. Activitatea metalurgică (fier, bronz, metale preţioase) este documentată de o turtă de fier, un tub de suflat de la un cuptor de redus minereu sau de la o forjă, bucăţi de zgură, un tipar bifacial (pe una din feţe avînd tipar pentru turnat cruci de tip lat.). Acestea, împreună cu deşeuri de la prelucrarea osului şi a cornului, dovedesc practicarea unor meşteşuguri specializate. Ceramica cuprinde două principale categorii: lucrată la roată (rapidă, cu turaţii discontinui şi înceată) şi cu mîna. Prima categorie ceramică este lucrată din pastă zgrunţuroasă şi fină, cenuşie, cu decor lustruit. Prima grupă este în general daco-romană, iar cea de a doua, atît prin forme, cît şi prin decor, este caracteristică carpilor, matcînd implicarea acestor elemente în procesul romanizării. Tot din categoria lucrată la roată rapidă face parte şi ceramica de import, în principal amforele. Formele principale întîlnite sînt oalele cu umăr şi margine articulată, capace, străchini, castroane, căni, ulcioare, vase mari de provizii *(Krausengefäss)*. Ceramica lucrată cu mîna (căţui, oale de provizii cu brîuri alveolate, căniţe) este de tradiţie locală, gato-dacică şi carpică. Elementele de decor sînt aceleaşi folosite în toată aria daco-romană: striuri, caneluri, benzi orizontale de striuri, linii sau benzi de linii în val, decor imprimat cu rotiţa (sau dinţi de pieptene); acestea se vor transmite şi ceramicii din etapa următoare (sec. 6-7). Alte obiecte descoperite în nivelurile de locuire C.: fibule, stylus de cupru, pandantivi de os, perlă bitronconică de sticlă, clopot de tip → Sucidava, fragmente de pahare de sticlă. S-au găsit şi monede de bronz fragmentare, care, după modul, au fost determinate ca aparţinînd perioadei dintre sfîrşitul sec. 4 şi începutul sec. 5 (Gh. Poenaru-Bordea). Aspectul C. este puternic legat de civilizaţia romană tîrzie a sec. 4-5 de la Dunărea de Jos. Datarea între 380 şi 450/457 corespunde cu menţionarea → carpodacilor de către Zosimos (IV, 34, 6: 381 d.Hr.). Alte descoperiri ale aceluiaşi nivel etnic şi cultural s-au făcut la Bucureasca-4 şi Bucureasca-5 (jud. Prahova), la Boldeşti-Grădiştea (jud. Prahova), Ploieşti-Bereasca (morminte de înhumaţie), Izvorul Dulcea (jud. Buzău).

V. Teodorescu, în *Anuarul Muzeului de Istorie şi Arheologie Prahova*, 1, 1984, 51-100.

V.T.

cista (lat.), iniţial coş de formă cilindrică. C. *mystica* cu capac conic, confecţionat din răchită sau din diverse alte materiale, servea la păstrarea şi ascunderea de ochii profanilor a obiectelor considerate sacre şi misterioase, a căror revelare constituia uneori un act însemnat al iniţierii în cultul unor divinităţi ca Bacchus, Ceres-Demeter, Osiris, Sabazios. Purtătorul c. la sărbători şi procesiuni solemne se numea *cistophor* (κιστοφορος). Imaginea unor c. apare la relieful cu reprezentarea lui *Hermes* de la Tomis, pe mîna sabaziacă de la Jena, pe monede etc.

S.S.

cisterna (lat.), construcţie destinată în ante. clasică înmagazinării şi purificării apei venite prin → apeducte, cu structură specială de zidărie hidrofugă. Spre deosebire de cetăţile dacice → Blidaru şi → Sarmizegetusa Regia, unde s-au descoperit c. în afara fortificaţiilor, la romani ele se aflau îndeobşte în interiorul oraşelor, ca la → *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* şi → *Tropaeum Traiani*.

A.B.

Ciucurova, com. în jud. Tulcea, în aria căreia s-au descoperit o aşezare rurală romană (→ *vicus* sau → *villa*, sec. 2-4) şi movile funerare din aceeaşi epocă, aflate în territorium-ul oraşului roman (L)ibida de la → Slava Rusă. Aşezarea este suprapusă de o întinsă locuire feudală din sec. 10-14. Există în aceeaşi zonă şi descoperiri din sec. 6.

Gh. Poenaru-Bordea, în *SCN*, 4, 1968, 398-400; Al. Suceveanu, *VEDR*, 72, 145; V.H. Baumann, *Ferma*, 81.

A.B.

Ciumăfaia, sat în com. Borşa (jud. Cluj), de pe terit. căruia provin descoperiri din mai multe epoci. Aşezări neolitice se semnalează la E de sat, pe dealul „Măzăriştе", la N de sat, lîngă drumul spre Chidea, pe malul nordic al pîrîului cu acelaşi nume – aşezări ale culturii Criş. Pe malul stîng al pîrîului Chidea, în punctul „Păluta", se află o aşezare → Coţofeni şi alte trei, din epoca bronzului, la N de sat (lîngă aceea Criş), pe terasa superioară a „Dealului Dombor" şi lîngă biserica reformată. În punctul „Păluta" s-a cercetat o *villa rustica* cu clădiri anexe şi incintă de zid, materiale arheologice diferite, o inscripţie închinată lui Silvanus Domesticus şi un denar de la Septimius Severus. Alte urme romane (clădiri, blocuri de piatră, cărămizi, ţigle, conductă de apă şi o inscripţie) s-au găsit la confluenţa văii Chidea cu Valea Borşei.

M. Macrea, *Viaţa*, 272, 294, 362; Z. Székely în *SC Sibiu*, 14, 1969, 155-184; *TIR* L 34, 48; I Mitrofan, în *ActaMN* 1972, 133-136; M. Bărbulescu, în *ActaMN*, 15, 1978, 213; I. Glodariu, în *ANRW*, 2, 6, 1977, 961-962.

I.G.

Ciumbrud, sat aparţinînd oraşului Aiud (jud. Alba), pe terit. căruia au fost scoase la suprafaţă importante obiective: 1. Necropolă din → Hallstattul tîrziu, eponimă pentru grupul cultural C., descoperită pe terasa Mureşului, în locul „Podireu". Constă dintr-un grup de peste 25 de morminte plane, majoritatea de înhumaţie. Zece morminte au putut fi cercetate sistematic, despre alte cîteva s-au putut culege date, iar restul au fost distruse. Mormintele de înhumaţie au scheletele în poziţie întinsă, orientate în general cu capul spre NV (cu o excepţie, M 10, mormînt dublu, orientat E). În unul dintre cele două morminte de

www.mnir.ro

incinerație, resturile cremate fuseseră depuse într-o groapă asemănătoare ca dimensiuni și orientare cu ale celor de înhumație. La celălalt mormînt de incinerație, oasele calcinate erau răspîndite pe sol, lîngă inventar. Tipul antropologic este brahicran, asemănător celui reprezentat în România în mormintele de înhumație de la sfîrșitul epocii bronzului. Inventarul mormintelor se compune din ceramică specifică grupului C., arme și podoabe. Dintre arme se remarcă un *akinakes*, vîrfuri de săgeți din bronz cu două și trei muchii, majoritatea cu tub de înmănușare, un topor-„ciocan" și un vîrf de lance, toate din fier. Ca podoabe, se întîlnesc inele de tîmplă cu terminațiile conice, coliere, oglinzi de bronz, mărgele din pastă caolinoasă etc. Necropola de la C. se datează în principal în a doua jumătate a sec. 7 și în sec. 6 î.Hr. 2. Grup cultural hallstattian tîrziu din Transilvania centrală (a doua jumătate a sec. 7 î.Hr. – prima jumătate a sec. 5 î.Hr.), caracterizat mai ales prin morminte de înhumație (rar incinerație), grupate în mici necropole în regiunea Mureșului mijlociu și superior. Unii cercetători denumesc acest :grup „scitic" sau „scito-agatirs", luînd ca premisă diferite ipoteze etno-istorice. Nu s-au identificat pînă în prezent și așezările corespunzînd acestor morminte. Necropolele sînt alcătuite din pîlcuri de 10 pînă la 25 de morminte. Scheletele se aflau în poziție întinsă pe spate, orientarea predominantă (75%) fiind cu capul spre V și N-V, cu mici variații. În multe dintre mormintele cercetate s-a identificat ofranda de carne, depusă de regulă în aceeași parte cu vasele, mai ales la S de schelet. De asemenea, în unele morminte au fost găsite substanțe colorante naturale, ca bulgări de realgar. În puținele morminte de incinerație (la → Băița, jud. Mureș, proporția este de cca 60%, iar la Uioara de Sus incinerația ar fi fost generală), resturile cremate erau depuse de obicei în grămăjoare, în gropi cu formă similară mormintelor de înhumație. Situația constatată la Băița acreditează părerea după care ritul incinerației devine mai frecvent în etapele mai noi ale grupului C., înlocuind încetul cu încetul înhumația. Inventarul mormintelor de tip C. cuprinde în special ceramică, podoabe și arme. Piesele de harnașament sînt rare, mult mai rare decît în aria nord-pontică sau chiar în alte grupuri hallstattiene tîrzii din S-E Europei (→ Ferigile). Predomină trei forme de vase, prezente în majoritatea mormintelor: vasul mare pîntecos („bitroncnic"), strachina cu marginea invazată și ceșcuța cu toartă supraînălțată. Mai rar se întîlnesc vase borcan, căni, strachina evazată etc. Dintre obiectele de podoabă, se remarcă inelele de buclă cu terminațiile conice, mărgelele din pastă caolinoasă, dispuse în șiraguri și asociate frecvent cu cochiliile kauri (*Cypraea moneta*), purtate la gît sau pe păr. S-au mai găsit brățări din bronz, diferite aplice și falere din bronz, rar din aur, unele provenind probabil de la harnașament, cercei, verigi, atîrnători. Fibulele sînt relativ rare. Oglinzile sînt de două tipuri: circulare, cu verigă de prindere pe spate și cele cu mîner. Ca arme, se remarcă spadele scurte sau pumnalele de tip *akinakes* și cuțitele de luptă cu un tăiș, cu mînonul de aceeași formă cu cel al spadelor. Din cele 33 de exemplare de spade și cuțite cunoscute pînă în prezent în aria grupului C., aproape toate sînt din fier (considerăm că exemplarul de paradă, din bronz, de la → Firminiș, jud. Sălaj, nu aparține sigur grupului C.), dar cu o foarte mare varietate tipologică. Vîrfurile de lance, din fier, sînt relativ rare. Tipul predominant al topoarelor de luptă este acela de topor-ciocan (9 din 11 topoare descoperite; s-au găsit și două topoare bipene). Arcul a fost una dintre armele de bază ale luptătorilor grupului C., dovadă numeroasele vîrfuri de săgeți de diverse tipuri, din bronz sau os, rar din fier, precum și aplicele cruciforme ce împodobeau tolbele. Tot din inventarul mormintelor grupului C. provine și un așa-numit „vîrf de baldachin" găsit în mod întîmplător la Gornești (jud. Mureș), o piesă de bronz conică ajurată, avînd în vîrf o protomă în formă de căprior. Astfel de obiecte făceau, probabil, parte din decorul carelor funerare (năsăliilor), fiind răspîndite în stepele nord-pontice și în Caucaz pînă în Iran. Asupra datei de început a grupului C. se poartă discuții. Suficiente elemente de inventar (tipuri ceramice, fibule, piese de harnașament etc.) arată că o bună parte din morminte pot fi datate în sec.7 î.Hr., mai ales în a doua lui jumătate. Este plauzibil să se considere că acest grup s-a cristalizat la cca 650 î.Hr. Cele mai vechi morminte au fost semnalate în necropolele de la C., Blaj, Cipău, Cristești etc.; aceleași necropole au dăinuit însă și în cursul sec. următor. Cele mai recente morminte sînt din prima jumătate a sec. 5 î.Hr. (Băița). În ciuda relativ numeroaselor date despre mormintele grupului C. (numărul minim al celor dezvelite pînă acum este de 225) există încă incertitudini în privința caracterului său autohton sau intrusiv. Majoritatea cercetătorilor înclină spre a doua poziție. Trăsăturile străine, mai ales răsăritene, ale acestui grup, se evidențiază pe de o parte prin contrastul pe care îl prezintă față de grupurile de la S de Munții Carpați (Ferigile, Bîrsești, Gogoșu, Dobrina-Ravna etc.), sau de la N (Sanislău, Kuștanovice), pe de alta prin prezența unei serii de elemente cu analogii în N Mării Negre și care pot fi interpretate și ca influențe culturale, dar și ca trădînd eventuala origine răsăriteană a grupului C. Identificarea grupului C. cu populația agatirșilor se întemeiază pe mențiunea lui Herodot că de la aceștia curgea rîul Maris (Mureșul). Pornind de la această foarte probabilă identificare, s-au emis diferite ipoteze care urmăresc să pună de acord documentația obiectivă arheologică cu datele istorice destul de sumare despre agatirși. Dacă se acceptă că grupul C. reprezintă pe agatirși, atunci putem avea de a face, fie cu o populație autohtonă care a suferit o influență nord-pontică relativ puternică (elemeotele răsăritene - arheologice și filologice, s-ar putea explica și prin tradiții perpetuate de la sfîrșitul epocii bronzului), fie o populație tracică răsăriteană sau iraniană nescitică, dislocată aici în urma luptelor dintre sciți și cimmerieni, cel mai

www.mnir.ro

tîrziu în sec.7 î.Hr. Mult mai puţin probabilă apare ipoteza că ar fi vorba de o populaţie scitică, pătrunsă aici după înfrîngerea seiţilor de către Cyaxarex la cca 600 î.Hr., deoarece nu ţine seama de existenţa grupului C. în a doua jumătate a sec.7 î.Hr. Depistarea aşezărilor ca şi mai bună cunoaştere a culturii din etapa anterioară vor contribui la elucidarea atribuirii etnice a grupului C. (A.V.). 3. Cimitir de înhrmaţie creştin din sec.9-10 descoperit cu prilejul lucrărilor pentru un drum, în punctul „Podei". Cu ocazia unor săpături de salvare, s-au descoperit 32 de morminte de înhumaţie, în coşciuge din scînduri groase de lemn (6-7 cm), fără cuie de fier. Scheletele erau întinse pe spate cu capul la V (într-un singur caz sprijinit pe o piatră), aşezat pe stînga, pe dreapta sau pe spate. Braţele aveau de asemenea o poziţie foarte variată: pe mijlocul pieptului, pe bazin sau ridicate, unul sau amîndouă. Într-un mormînt s-a găsit o mînă străină, tăiată şi depusă peste osul iliac drept. Inventar bogat din perle de lut, sticlă şi metal; pandantivi cu cruce (turnaţi) din placă plină sau *à jour*, de formă ovală, rombică sau rotundă; două limbi de curea din bronz şi os; numeroşi cercei bizantini de bronz şi argint cu pandantivul rotund sau conic de cristal de munte; cu ciorchine de granulaţii sau cu placă. semilunată şi *pendeloques*-uri; pandantivi în formă de semilună. Cimitirul creştin de la C. se caracterizează prin folosirea ritului înhumaţiei şi a prezenţei pandantivilor cu cruce. Unele rituale, mai ales cele care privesc poziţia mîinilor sînt probabil legate de practici eretice (poate bogomilism). Lipsit de ceramică, dar foarte bogat în obiecte de podoabă, dintre care mai importanţi şi mai semnificativi pentru încadrarea culturală şi cronologică sînt cerceii bizantini. În aceeaşi zonă s-a găsit un mormînt de înhumaţie din sec.4 cu groapa în trepte. A avut ofrande bogate de vase cenuşii lucrate la roată, depuse pe o treaptă: topor de fier, pieptene de os; ofrandă de carne (oase de oaie) şi ouă (coji de ouă). Resturi de locuire din sec.12, datate cu monedă Ştefan II (1114-1131) (E.Z).

I. Ferenczi, în *AMN*, 2, 1965, 77; 3, 1966, 49; 4, 1967, 19; 6, 1969, 47; 8, 1971, 11; A. Vulpe, în *MemAntiq*, 2, 1970, 152; id., în *Istros*, 2-3, 1981-1983, 119; I.H. Crişan, în vol. *In memoriam C. Daicoviciu*, Cluj, 1974, 99; V. Vasiliev, *Sciţi-agatîrşi*; C. Buzdugan, în *SCIVA*, 31,1980, 4, 623; E. Moscalu, în *Thraco-Dacica*, 2, 1981, 23; A. Dancanits, I. Ferenczi, în *Materiale*, 6, 1959, 605.

A.V. şi E.Z.

Ciumeşti. 1. Sat în com. Sanislău (jud. Satu Mare), pe terit. căruia pe dunele situate la V de sat s-au descoperit, întîmplător sau în urma săpăturilor arheologice, aşezări şi cimitire din mai multe perioade: *A)*. În punctul numit „Păşune", s-a aflat un strat de cultură, gros de 60 cm, aparţinînd tardenoasianului. Inventarul litic, lucrat din obsidiană şi silex, este microlitic şi format din gratoare, trapeze, triunghiuri etc. Resturile faunistice păstrate sînt de mistreţ şi căprioară. De asemenea, un foarte mic fragment de parietal de la un *Homo sapiens* (A.P.). *B)*. În punctul „Bostănărie" de pe aceeaşi dună s-au descoperit resturi de locuire ale culturii →Baden, un cimitir de incineraţie în urne aparţinînd fazei tîrzii (Sanislău) a culturii → Nir, morminte de incineraţie Otomani şi resturi de locuire celto-dacice. *C)*. Pe o altă dună, mai la V, săpîndu-se gropi de silozuri s-au găsit vase din inventarul funerar al unor morminte eneolitice de tip → Bodrogkeresztúr. *D)*. Resturi bogate din perioadele veche şi clasică ale culturii Baden s-au descoperit pe o dună unde s-au amplasat nişte grajduri. *E)*. Din mai multe puncte („Florărie", „Cărămidărie", „Topila", „La păşune") au fost culese resturi ale culturii → Otomani, iar din locul „Fîntîna păşunii" un depozit compus din valve de lut pentru turnarea de celturi, dălţi, brice, brăţări, verigi, pandantive, opritori de zăbală etc. (P.R.). *F)*. „La grajduri" s-a cercetat o aşezare şi un întins cimitir celtic, ambele importante pentru această perioadă în cîmpia de N-V a Crişanei şi în Transilvania. Locuinţele erau rectangulare, semiadîncite cu vetre plasate central în încăperea principală. Acoperişuri de stuf în două ape, fixate direct pe sol dar şi pe stîlpii din interiorul locuinţelor. Ocazional, poliţe laterale în întreaga încăpere. Piese de metal, din fier şi bronz: unelte şi obiecte de podoabă; multă olărie de factură locală, lucrată cu mîna, dar mai ales ceramica lucrată la roată de tip vest -La Tène; mari cantităţi de oase de animale domestice şi sălbatice. În cadrul celor 8 locuinţe dezvelite, unele depărtate la 50-60 m, altele grupate, s-a identificat şi un mic şanţ cu un traseu arcuit, care împrejmuia probabil terit. aşezării. Cimitirul, instalat pe o dună de natură eoliană a fost destul de deranjat de locuirea modernă. S-au descoperit 34 de morminte dintre care cele mai frecvente sînt incineraţiile în groapă, după care urmează înhumaţiile şi cîteva incineraţii în urnă. Inventarele funerare, deşi nu prea bogate,constau din piese de armament (spade, lăncii, cuţite de lovit, scuturi), unelte şi ustensile (topor de fier, căuş de topit metalul, cuţite, briciuri şi pietre de ascuţit etc.), obiecte de podoabă şi utilitate vestimentară de bronz şi de fier (brăţări, fibule, nasturi, lanţuri şi catarame de centură etc.). Ceramica funerară este în majoritate lucrată la roată, vădind forme din Europa centrală dar şi cîteva tipuri caracteristice, locale (ceşti şi căni, vase borcan). Aşezarea şi necropola datează din sec. 3-2 î.Hr. ($L\ B_2$-C_2). Descoperirile de la C. sînt binecunoscute în arheologia internaţională, datorită, printre altele, aflării unui mormînt de incineraţie în groapă care a aparţinut unei căpetenii. Aceasta purta o cămaşă de zale de fier cu nasturi de bronz, apărători de picioare de tip gr., iar pe cap, un coif de factură celto-etruscă de fier. Pe creştetul coifului era fixată o pasăre răpitoare cu aripile desfăcute, din tablă presată de bronz. Epoca confecţionării coifului corespunde sec. 4 î.Hr, dar depunerea sa în mormîntul ulrimului său posesor, s-a petrecut peste cca 100 de ani, cum indică tipologia spadei şi lăncii din complexul funerar (V.Z.). 2. Cultură din neoliticul mijlociu, formată pe fond local tardenoasian, sub influenţa culturii → Criş. Aria sa de răspîndire cuprinde

www.mnir.ro

N-V României şi ţinuturile vecine din Ungaria, Ucraina şi Slovacia. Evoluţia a fost împărţită în două faze (*Berea I şi Berea IX*). Comunităţile C. se ocupau în special cu cultivarea plantelor, cu creşterea animalelor domestice (pe scară redusă) şi cu vînătoarea. Majoritatea uneltelor au fost microlite (de tradiţie tardenoasiană). În unele complexe (de ex. *Berea I*) uneltele au fost lucrate mai ales din obsidiană cenuşie (de Tokay). Predomină lamele urmate de trapeze, răzuitoare etc. Sînt şi unelte din silex. Cele de piatră şlefuită sînt rare. Ele au o formă trapezoidală, adesea cu secţiune biconvexă. Ceramica a fost modelată din pastă amestecată cu pleavă sau cioburi pisate. Decorul specific pentru prima fază a fost trasat cu o unealtă cu vîrful gros. Se realizau motive în formă de linii ondulate, bucle. În faza *Berea IX* sînt şi vase cu decor pictat pe fond portocaliu sau roşu, cu benzi late şi linii subţiri puţin ondulate sau în reţea. O serie de aşezări s-au găsit în zona de dune de lîngă satul C. Locuinţele erau bordeie, cu groapă de formă ovală, prevăzute cu cîte o vatră simplă. Nu s-au găsit figurine. Lîngă Săcuieni a fost descoperit un mormînt de înhumaţie, cu schelet în poziţie chircită, pe partea dreaptă, aşezat pe un „pat" de cioburi din vase mari. Lîngă schelet era un vas cu decor pictat şi o aşchie de obsidiană. În groapă se mai aflau mai multe oase de bovine (E.C.).

Al. Păunescu, în *Dacia, N.S.* 7, 1963, 467-475; id., în *SCIV*, 15, 1965, 3, 321-333; id., *Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Bucureşti, 1970, 32-33, 148; E. Comşa, în *Dacia, N.S.*, 7, 1963, 477-484; id., în *AAC*, 13, 1972-1973, 39-59; E. Comşa, I. Nanasi, în *SCIV*, 23, 1972, 1, 3-17; I. Németi, în *SCSatu Mare*, 1969, 5-8; C.Kácsó, în *SCSatu Mare*, 1969, 49-55; I. Ordentlich, C. Kácsó, în *SCIV*, 21, 1970, 1, 49-63; P. Roman, I. Németi, *Cultura Baden în România*, Bucureşti, 1978, 15-17, 24-27, 43; T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, Bucureşti, 1978, 123; Vl. Zirra, *Un cimitir din NV României*, Baia Mare, 1967.

A.P.; P.R.; V.Z. şi E.C.

Ciuperceni, com. în jud. Gorj, unde a fost descoperit (în 1920), într-un vas de lut, un tezaur monetar cuprinzînd 161 denari romani, din care 145 republicani din perioada 138-36 î.Hr. şi 16 de la Augustus (cel mai recent cu monetarul L.Caninius Gallus din anul 12 î.Hr.).

M. Chiţescu, *RRCD*, 139-142, nr. 48.

E.N.

Ciupercenii Vechi, sat aparţinînd oraşului Calafat (jud. Dolj), unde dintre descoperirile întîmplătoare face parte şi un vas la roată, în formă de → *kantharos*, cu decor compus din fîşii lustruite. Este o formă rar întîlnită în cursul La Tène-ului autohton (sec. 2-1 î.Hr.), încît este de presupus că a ajuns în stînga Dunării din mediul celtic al scordiscilor, aşezaţi în regiunea de N-E a Iugoslaviei (sec.3-1 î.Hr.).

V.Z.

Ciurea, com. în jud. Iaşi, în apropierea căreia, pe dealul „Chihan", s-a descoperit şi cercetat (1954, 1981-1982) o aşezare întinsă din epoca geto-dacică, din care s-au dezvelit 9 locuinţe. Stratul de cultură fiind aproape de suprafaţă a fost deranjat de lucrările agricole astfel că o mare parte din inventarul arheologic al locuinţelor s-a împrăştiat la suprafaţa solului. De aici s-au adunat fragmente de amfore gr. cu ştampile, obiecte diverse şi multă ceramică. Fundul locuinţelor care s-au putut delimita se află între 0,45-0,75 m adîncime faţă de nivelul actual al solului. Din umplutura bordeielor unde se afla multă cenuşă şi cărbuni s-a scos o cantitate mare de oase de animale, ceramică (geto-dacică lucrată cu mîna sau la roată, bastarnică, fragmente de amfore gr. şi vase elenistice şi resturi de vase celtice din grafit), unelte (lame de cuţitaşe din fier, amnare din piatră, rîşniţe primitive, fusaiole etc.), podoabe (mărgele din pastă de sticlă colorată, decorate cu ochi de culoare mai deschisă). Aşezarea de la C. se datează, mai ales pe baza mînerelor de amfore rhodiene ştampilate (220-180 î.Hr.), în sec. 3-2 î.Hr.

D.Tudor, în *SRIR*, I, 1954, 81-88; A.Niţu, în *SCIV*, 6, 1-2, 1955, 183-187; N. Zaharia, M. Petrescu Dîmboviţa, Em. Zaharia, *Aşezări*, 177-178.

S.T.

Ciurel v. Bucureşti şi Ipoteşti-Ciurel-Cîndeşti

Ciuo, fortăreaţă romană situată pe malul drept al Dunării, la 10 mile romane în aval de → Carsium (*Itin. Ant.*, 224, 5). Identificată ipotetic cu ruinele existente pe platoul de la 5 km S de com. Gîrliciu (jud. Constanţa), cunoscut mai înainte sub numele de Hissarlîk. În acest loc au fost observate la suprafaţa terenului două incinte concentrice, prima de 120x120 m, iar a doua de 85x60 m, înconjurate cu şanţ şi val de apărare. *Not. Dign., Or.*, XXXIX, 14, menţionează la C. sediul unui → *cuneus equitum stablesianorum*. O inscripţie descoperită întîmplător în sec. trecut printre ruinele cetăţii (*CIL*, III, 7494= *ILS*, 770) atestă că aceasta a fost refăcută în anul 369 de → Valens, în urma victoriei împotriva → goţilor din stînga Dunării. Dintre inscripţiile din sec. 2-3 d.Hr., refolosite ca material de construcţie la cetatea refăcută de Valens, una menţionează pe un veteran al *coh. I Lusitanorum Cyrenaica*, iar alte două oferă date importante cu privire la organizarea terit. şi istoria cetăţii → Histria. Un fragment de cărămidă poartă ştampilă cu numele lui Fl. Rumoridus, *magister militum* sub → Theodosius I (379-395). De menţionat de asemenea un tezaur de monede de bronz din sec. 4 d.Hr.

DID II, 371-373, 395; *TIR*, L.35, s.v.; *IGLR*, 241-244; *ISM*, V, 1980, 136-147.

I.B.

civitas (lat.; „cetate") (în dreptul roman), termen care desemna orice comunitate urbană (v. oraş) cu caracter permanent în care locuinţele erau dispuse după un anumit plan cu străzi şi zid de incintă şi care avea o conducere şi legi proprii. Sînt

www.mnir.ro

cunoscute mai multe categorii de c., în funcție de statutul lor juridic. Astfel după Roma (pentru care era rezervat în general termenul de *urbs*) cel mai înalt grad în ierarhia juridică romană îl aveau *coloniae* cu diversele lor trepte (*coloniae civium Romanorum, coloniae liberae et immunes, coloniae veteranorum*). Locuitorii acestora erau cetățeni romani dar nu se puteau bucura de imunitate decît în cazul în care posedau → *ius Italicum*. Pînă în vremea lui → Hadrian, *coloniae* erau fundate de regulă prin *deductio*, începînd cu acest împărat procedîndu-se în general la promovări de la rangul de *municipium*. În → Dacia, în prima situație s-a aflat un singur oraș (→ Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa), în a doua orașele → Napoca, → Apulum I și II, → Drobeta, → Potaissa și → Romula-Malva. În ceea ce privește municipiile (care reprezentau categoria a doua de orașe romane) trebuie precizat că în provincii nu există, ca în Italia, *municipia civium Romanorum*, ci doar *municipia latina*, adică comunități cu drept incomplet de cetate din punctul de vedere roman, fiind supuse la plata impozitului funciar și la obligația efectuării serviciului militar dar păstrîndu-și autonomia odată cu vechile lor legi și obiceiuri. În această situație s-au găsit temporar orașele pomenite mai sus (cu excepția Sarmizegetusei) la care mai trebuie adăugate → Dierna, → Tibiscum, → Ampelum și → Porolissum din Dacia, → Troesmis și → Tropaeum Traiani din Dobrogea. După cum se vede numărul acestor colonii și municipii este mai mare în Dacia și în general în provinciile occidentale ale Imp. acolo unde nu exista un precedent de urbanizare, decît în Orient și deci și în Dobrogea unde existau de multă vreme orașe gr. În epoca romană acestea devin *civitates peregrinae* pentru care era caracteristică menținerea vechilor instituții în cadrul unor comunități cu drept incomplet de cetate. Principala deosebire față de municipii era că în cetățile *peregrinae* cetățenia romană nu putea fi dobîndită decît individual în vreme ce în municipii posesiunea așa-numitului *ius Latii minoris* asigura obținerea ei de către foștii magistrați, iar *ius Latii maioris* și de către toți membrii Sfatului (*ordo decurionum*). Cea mai favorizată categorie dintre cetățile *peregrinae* era aceea a cetăților aliate (*civitates foederatae*), a căror autonomie era garantată printr-un tratat (*foedus*), fie încheiat pe bază de egalitate (*foedus aequum*), fie impus de Senat sau împărat (*foedus iniquum*). Acestea aveau posesiunea asupra propriului *territorium*, erau scutite de impozit numai în caz că posedau *ius Italicum*, aveau drepturi juridice asupra tuturor locuitorilor (greci sau romani), puteau emite monedă proprie și instituiau vamale proprii. Aveau obligația să ajute Roma în caz de război, nu însă să și găzduiască trupe romane stabile, respectivele orașe fiind considerate extrateritoriale (în afara acțiunii guvernatorilor). În această situație s-a aflat în epoca romană orașul → Callatis al cărei *foedus* (*aequum*) cu Roma este cunoscut. Același statut îl aveau și așa-numitele cetăți libere și scutite de dări (*civitates liberae et immunes*) cu deosebirea că el era fixat printr-un act unilateral fie de către Senat, fie de către împărat, el putînd fi oricînd revocat. Orașul → Tomis a posedat acest statut în mod sigur de la Hadrian (poate și de la → Augustus la → Vespasian), care este onorat de tomitani cu titlul de *Eleutherios*. Cea mai largă categorie a cetăților peregrine era aceea supusă impozitului funciar (*civitates stipendiariae*). Ele erau fie impuse direct la plata unui *stipendium*, fie territorium-ul le era confiscat și redat apoi parțial doar în *possessio*. Aflate sub controlul direct al guvernatorului, care se îngrijea în primul rînd de problemele financiare ale acestor orașe, cetățile *stipendiariae* își păstrau vechile instituții, puteau emite monedă proprie, aveau o miliție locală, dar puteau adăposti oricînd garnizoane remane stabile – puteau institui vămi proprii și aveau o oarecare libertate în relațiile lor externe. În măsura în care guvernatorul → M. Laberius Maximus fixează granițele territorium-ului rural al → Histriei, rezultă că la începutul sec. 2 d.Hr. (poate încă și mai devreme) aceasta nu poseda decît statutul de *civitas stipendiaria* (v. *horothesia*), statut care trebuie presupus și la celelalte *civitates* (de ex. → Troesmis) de pe Dunăre. Treptat toate cetățile peregrine își vor pierde relativa autonomie anterioară. O altă categorie de orașe era alcătuită de barăcile din jurul castrelor (*canabae*), statutul lor fiind comparabil cu cel al cetăților peregrine (v. de ex. canabele de la Troesmis sau Apulum). Din fuziunea acestora cu așezările civile (*civitates*) au apărut adesea → municipii sau → colonii (Troesmis, Apulum). În sfîrșit o ultimă categorie de așezări cu caracter urban o constituie așa numitii *pagi* (Aquae, Micia) chiar dacă inițial termenul era specific unor așezări rurale (→ sat). Constituția orașelor romane este cunoscută printr-o serie de *leges* celebre (*lex Iulia municipalis, lex municipii Salpensani, lex municipii Malacitani, lex coloniae Genetivae Iuliae, lex Antonia de Termessibus*). Populația oricărei c. din Imp. se împărțea în cetățeni cu drepturi depline (*cives pleno iure*) care posedau această calitate prin origine sau prin cooptare între cetățeni (*adlectio inter cives*), liberți și străini rezidenți (→ *incolae*, → *consistentes*). Atît unii cît și alții erau obligați să-și achite diversele *munera* fie că ele erau generale (*personalia*), fie reveneau doar celor înstăriți (*patrimonii*). Pentru exercitarea drepturilor politice, cetățenii erau împărțiți în triburi (*tribus*) sau curii (*curiae*) ale căror comiții (*comitia tributa* sau *curiata*) reunite în Adunarea poporului votau candidații la magistraturi (*honores*). Cu timpul rolul comițiilor se va reduce la aclamarea (*acclamatio*) candidaților propuși de președintele adunării. Obținerea unei magistraturi implică condiția de om liber (*libertas*), lipsa oricărei condamnări (*ingenuitas*), parcurgerea normală a ierarhiei magistraturilor municipale (*cursus honorum*) precum și o anumită avere în funcție de magistratură. Magistrații supremi ai unei cetăți romane se numeau *duo* (*quattuor*) *viri* care prezidau Adunarea poporului și Senatul, aplicau jurisdicția penală și se îngrijeau de finanțele municipale. Puteau fi înlocuiți de *praefecti* (*produoviris*) care se mai numeau și *praefecti*

www.mnir.ro

iure dicundo. La interval de cinci ani aceşti magistraţi preluau titulatura de *duo* (*quattuor*) *viri* (*censoria potestate*) *quinquennales*, fiind însărcinaţi cu efectuarea censului. Pentru controlul gestiunii municipale autorităţile vor numi tot mai frecvent *curatores civitatium*, deveniţi cu timpul funcţionari permanenţi. Edilii (*aediles*) se îngrijeau (*curae aediliciae*) de aprovizionare, întreţinerea apeductelor, a drumurilor şi a edificiilor, de jocurile publice şi de miliţia pieţei. Cu gestiunea casei comunale se ocupau *quaestores*. În mod excepţional apar şi apărători ai cetăţilor (*defensores civitatium*). În subordinea acestor magistraţi apar numeroşi subalterni (*apparitor*, *arcarius*, *commentariensis*, *haruspex*, *librarius*, *tabellarius*, *lictor*, *praeco*, *scriba*, *tubicen*, *viator*, *servus publicus*). Senatul (*ordo decurionum*), care era compus din patronii onorifici ai cetăţilor (*patroni civitatium*), foştii magistraţi, simplii decuriones (*pedani*) şi uneori din fiii acestora (*praetextati*), era în principiu organul deliberativ al cetăţii dar prin limitarea competenţei Adunării poporului la confirmarea magistraţilor el devine în fapt organul executiv. Criza economică a Imp. s-a manifestat desigur şi pe planul vieţii orăşeneşti. Distincţia între → *honestiores* şi → *humiliores* se agravează, apărînd, totodată, multe încercări de desistare de la îndeplinirea sarcinilor municipale. În perioada Dominatului includerea în Senatul orăşenesc era folosită uneori ca un mijloc de pedepsire a criminalilor sau a ereticilor. În schimb se constată o creştere a rolului preoţilor, mulţi dintre aceştiu devenind cu vremea adevăraţi *defensores plebis*, rolul lor oficial în conducerea cetăţilor fiindu-le recunoscut de la → Iustinian.

J. Marquardt, *Organisation de l'Empire Romain*, I, Paris, 1889 (trad. franceză), 95-318; S. Accame, *Il dominio romano in Grecia dalla guerra acaica ad Augusto*, Roma, 1946; F.F. Abott, A. C. Johnson, *Municipal Administration in the Roman Empire*, Princeton, 1926; De Martino, *Costituzione*, IV, 2, 626-688, 746-761; E. Stein, *Histoire*, I , 50-54, 224-225; Al. Suceveanu, *VEDR*, 37-75; M. Macrea, *Viaţa*, 116-149.

A.S.

civitas Romana (lat.; „cetăţenia romană"), poziţia de cetăţean roman *(civis Romanus)*, obţinută prin naştere (din părinţi romani), prin acordare individual sau în grup (veteranii din trupele auxiliare, unele comunităţi indigene cu un înalt grad de romanizare)sau prin legi speciale, pentru merite deosebite faţă de poporul roman. c.R. se pierdea prin moarte, prin căderea în prizonierat (cu unele notabile excepţii însă) şi, foarte rar, ca urmare punitivă a unor acte deosebit de grave. Drepturile publice care decurgeau din c.R. erau: *ius suffragii* (dreptul de a vota în adunări – *curiae*, *comitiae*), *ius honorum* (dreptul de fi ales magistrat) şi *ius militiae* (dreptul de a sluji sub arme, acesta constituindu-se, în acelaşi timp, într-o îndatorire). Drepturile private pe care le presupuneau acelaşi statut erau: *ius conubii* (dreptul de căsătorie după datina romană), → *ius commercii* (dreptul de negoţ), dreptul de a intenta acţiuni în justiţie. Dintre îndatoriri, alături de prestarea serviciului militar, foarte importantă era aceea de a plăti impozitul (→ *tributum*). Deosebit de restrîns şi de conservator în epoca timpurie (pînă spre sfîrşitul Republicii), corpul cetăţenesc a fost ulterior primenit prin acordări masive de c.R., dintre care menţionăm : naturalizarea „aliaţilor" *(socii)* italici după războiul din 91-88 î.Hr.(*lex Iulia*, urmată de *lex Plautia Papiria* din 89 î.Hr.); recunoaşterea cetăţeniei prin ridicarea unui → *municipium* la rang de → *colonia* în epoca imperială; în sfîrşit, → edictul lui → Caracalla (212 d.Hr.), prin care se acorda în principiu c.R. tuturor locuitorilor Imp. prin păstrarea lui → *ius gentium* (→ *Constitutio Antoniniana*). Cei care beneficiau de c.R. purtau trei nume *(tria nomina)*: *nomen*, *nomen gentile*, *cognomen*, iar pentru accentuarea calităţii de cetăţean şi precizarea mai exactă a identităţii se făcea şi menţiunea filiaţiei şi a apartenenţei la „trib", bunăoară *Marcus Procilius*, *Marci filius*, *Papiria tribu*, *Niceta* (*IDR* III/2,*2*): M.Procilius Niceta, fiul lui Marcus, din „tribul" Papiria. Relaţiile dintre cetăţeni şi → peregrini erau adesea reglate prin *ius gentium*, drept „natural" ferit de restricţiile formale ale lui *ius civile*.

A.N. Sherwin White, *The Roman citizenship*[2], Oxford, 1973.

A.A.

Cîineni v.Pons Vetus

Cîlnău, com. în jud. Buzău, de pe terit. căreia provin, fiind descoperite întîmplător, trei catarame de aur cu placă rotundă, ornamentată în stil policrom şi fragmentul unui colan lucrat dintr-o bară de aur torsionată (prima jumătate a sec. 5 d.Hr.).

Al. Odobescu, *Tezaurul de la Pietroasa*, Bucureşti, 1976, 576, 561, fig. 192.

R.H.

Cîlnic, com. în jud. Alba, unde, pe o terasă înaltă în apropierea vîrfului numit „Das Grase Reck", a fost descoperită o aşezare → Coţofeni (cca 100x30 m) săpată în întregime. Au fost dezvelite 15 locuinţe de formă dreptunghiulară, cu dimensiunile de cca 4x7 m, majoritatea împărţite printr-un perete subţire şi o treaptă, în două încăperi, ambele cu vetre de foc sau chiar cuptoare. Din loc în loc, printre locuinţe, se aflau gropi de provizii sau de resturi menajere. Stratul de cultură aflat imediat sub stratul vegetal actual, nisipos, ca şi locuinţele, conţineau un bogat material arheologic: unelte de piatră, os şi corn, fişiţe, fusaiole, dar mai cu seamă vase şi fragmente ceramice, majoritatea ornamentate în tehnica „Fürchenstich", dar şi fragmente cu boabe de linte *(Linsenkeramik)* sau cu incizii în formă de căpriori. Această aşezare ilustrează existenţa unei *faze distincte* (C.) în dezvoltarea culturii Coţofeni. În punctul „În vii" a fost cercetată o aşezare aparţinînd, în principal, culturii → Petreşti. Stratul de cultură, care se adînceşte, în unele zone pînă la 1 m de la suprafaţa actuală a solului, a fost deranjat de o plantaţie de viţă de vie. Resturile arheologice

www.mnir.ro

constau din fragmente ceramice de uz gospodăresc sau pictate în stilurile caracteristice fazelor Petreşti *A-B* şi *B*. Din cuprinsul stratului de cultură au fost recoltate, fără a se putea preciza exact poziţia stratigrafică, şi fragmente ceramice caracteristice pentru culturile Turdaş şi Precucuteni *II*. Acestea din urmă sînt lucrate dintr-o pastă fină, superioară, gălbui-portocalie în exterior şi cenuşie deschisă în interior. Prin compoziţia pastei, ardere şi mărimea vaselor care se apropie ca tehnică de cea aparţinînd fazei Turdaş *II*, precum şi prin frecvenţa tipurilor de ornamente spiralice incizate, prevăzute cu apexuri, ceramica precucuteniană din această aşezare constituie o categorie aparte (cel puţin pentru terit. Transilvaniei), indicînd un contact, mai strîns decît în alte zone, cu cultura Turdaş, începînd din faza Turdaş *I* (= Vinèa B_1). Materiale similare provenite din acelaşi loc, tot fără precizări stratigrafice, se află în depozitele Muz. Brukenthal din Sibiu (I.P.).

Deutsche Forschung in Südosten, I, 1942, 191-214, II, 1943, 440-459; P. Roman, *Cultura Coţofeni*, Bucureşti, 197; H. Schroller, *Die Stein und Kupferzeit in Siebenbürgens*, Berlin, 1933, 25-30; 76; I. Nestor, în *BerRGK*, 22, 1932, 54.

I.P.

Cîmpiile Catalaunice v. Campus Mauriacus

Cîmpineanca, com. în jud. Vrancea, pe terit. căreia, în afară de resturi aparţinînd culturii → Cucuteni, dacice din sec. 2-4, prin săpăturile arheologice întreprinse au fost scoase la iveală 6 locuinţe adîncite, avînd în interior unelte, arme şi ceramică, caracteristice sec. 10. Pe acelaşi loc, au fost descoperite întîmplător 3 unelte din fier, precum şi resturi ceramice din sec. 10-11.

I. Mitrea, în *Vrancea*, 1, 1978, 53-59.

D.G.T.

Cîmpulung, oraş în jud. Argeş, în apropierea căruia, lîngă dealul Măgura, în albia pîrîului Insei, a fost descoperit un tezaur de denari romani imperiali (1975), cuprinzînd 49 emisiuni de la Vespasianus la Severus Alexander.

F. Mîrtzu, Şt. Trîmbaciu, în *BSNR*, 75-76, 1976-1980, 189-213.

E.N.

cîmpuri de urne, cultura ~ (germ. *Urnenfelderkultur* = UFK), cerc cultural din epoca bronzului, foarte larg răspîndit. A cuprins Europa centrală în întregime, cea vestică şi a pătruns către Peninsula Iberică şi în insulele britanice. Caracterizate prin necropole plane de incineraţie în urnă (de unde şi denumirea), c. de u. includ numeroase grupuri culturale, unele foarte deosebite între ele, care se pot încadra în trei mari subdiviziuni regionale: c. de u. din Europa vestică şi din Germania de S, c. de u. lusaciene şi c. de u. de la Dunărea mijlocie. Existenţa acestor diferenţe regionale arată că, dincolo de caracterul relativ unitar al ritului incineraţiei, nu poate fi exclusă continuitatea etnică a grupurilor culturale din perioada precedentă. Din punct de vedere cronologic, c. de u. succed perioadei mormintelor tumulare *(Hügelgräberzeit)* şi acoperă un interval de timp care începe în bronzul *D* şi se enntinuă în cursul etapelor Ha.*AB* *(Urnenfelderzeit)*. Teoria mai veche, după care purtătorii culturii c. de u. au migrat spre S ajungînd pînă în Grecia continentală, este astăzi contestată de unii cercetători care susţin că de fapt este vorba doar de difuziunea unor tipuri de arme (spadele cu limbă la mîner) sau de piese de port (fibulele în formă de arcuş de vioară). Pe terit. României se cunosc c. de u., care însă nu au legătură cu fenomenul din restul continentului, în cadrul culturilor → Gîrla Mare (necropolele de la → Cîrna, Orsoja) şi → Cruceni-Belegiš (necropolele Cruceni şi Bobda), datate în bronzul mijlociu şi tîrziu şi urmate, la începutul primei epoci a fierului, de c. de u. de la → Balta Verde.

I.C.

Cîmpuri-Surduc, sat în com. Gurasada (jud. Hunedoara), pe terit. căruia, pe dealul numit „La mănăstire" a fost cercetată o cetate dacică din sec. 1 î.Hr. Dealul are pante repezi iar platoul lui superior a fost nivelat artificial şi înconjurat cu un zid (1,50 m grosime) din piatră locală brută, unită cu mortar şi pare să fi continuat, de la o anumită înălţ. în lemn şi lut. Zidul închide o suprafaţă ovală neregulată (37x22 m). În interiorul cetăţii s-au descoperit vetre de foc, masive urme de arsură, ceramică lucrată cu mîna şi la roată, unelte şi arme de fier etc. Pe platoul „Cetăţeaua" s-a descoperit un punct de observaţie şi de apărare (25 m diam.) dependent de cetatea dacică. S-au constatat urme de ziduri şi un şanţ de apărare şi au fost descoperite fragmente ceramice şi alte materiale printre care şi două drahme din Dyrrhachium şi Apollonia. Pe terit. satului, fără precizarea punctului topografic, s-au descoperit drahme din Dyrrhachium ce făceau parte dintr-un tezaur, pe la 1886, un alt tezaur cu monede de acelaşi tip, prin anii 1943-1944, iar pe o înălţime, lîngă linia ferată, în dreptul cantonului, cîteva tetradrahme din Thassos. Fortificaţiile de la C.-S. se găsesc în faţa pasului Dobra, poarta de trecere din Banat în valea Mureşului.

M. Valea, L. Mărghitan, în *Sargetia*, 4, 1966, 65-69; L. Mărghitan, în *Sargetia*, 7, 1970, 16-17.

I.H.C.

Cîndeşti. 1. Sat în com. Vernesti (jud. Buzău), pe terit. căruia a fost descoperită o aşezare aparţinînd populaţiei autohtone (sec.6-7), eponimă a culturii → *Ipoteşti-Cîndeşti*. Aşezarea, cercetată în anii 1959-1960, este situată la V de rîul Buzău, în locul numit „Coasta Popii" şi este formată exclusiv din bordeie, suprapunînd complexe din La Tène (sec. 4-3 î.Hr.). Stratul Ipoteşti-Cîndeşti conţine ceramică doar în preajma bordeielor, care sînt grupate în cuiburi, cu largi spaţii rezervate între ele, unde apar unele gropi. Aşezarea a fost locuită pe o perioadă

www.mnir.ro

îndelungată de timp, probabil în trei faze. Bordeiele păstrate înfăţişează periferia aşezării de la C., al cărei centru a fost surpat din vechime. Ele au plan rectangular, cu adîncimi variate (între 0,52 şi 0,90 m). Orientate E-V, bordeiele nedistruse au toate *pietrar* în colţul nordic (un caz în colţul estic), pe podeaua plană, nelutuită. Indicii de *horn* (din lemn, lutuit, sprijinit pe pari uşor îngropaţi: 10 cm), atestă o arhitectură în lemn a locuinţelor mai complexă, cu tradiţii (fireşti în zona C., cu păduri). Tipul de locuinţă de la C. trebuie socotit casa de bîrne înscriind perimetrul bordeiului (of. → Budurească), pietrar, laviţă de pămînt crutat (între bordei şi pereţii de bîrne ai casei). La părăsire, locuinţele au fost evacuate. Inventarul constă din rîşniţă fragmentară, gresii-cute, sulă de os, fusaiolă, bulgări de zgură de fier, multe oase de animale domestice (cornute mari, mici, porc), şi de pasăre (coji de ouă), ceramică fragmentară lucrată la roată sau cu mîna. În ceramica lucrată la roata rapidă, încetinită sau înceată, apare doar tipul de oală cu margine puternic răsfrîntă, avînd pe gît şi pe umerii bombaţi caneluri, striaţii fine sau friza formată din linii în val între linii drepte orizontale, iar pe corp striul elicoidal. Ceramica lucrată cu mîna înfăţişează oale-pepene, de tradiţie dacică (cu margine bine profilată, buza de regulă teşită) şi tigăiţe confecţionate numai din pastă cu cioburi pisate (caracteristică ariei C., cu substrat carpo-dacic). În nivelul format peste umplutura bordeiului nr. 3 apar unele profile de vase de tip vechi slav, în asociere cu ceramică locală lucrată la roată. Faptul constatat permite să se stabilească la C. o fază preslavă, urmată de etapa Ipoteşti-Cîndeşti *B*, care se încheie la C. cu bordeiul nr. 2, databil în primele dec. ale sec. 7. Populaţia romanică de la C. practica agricultura, creşterea vitelor, meşteşugurile (metalurgia fierului, prelucrarea lemnului, a pieilor, olăritul cu tradiţii dacice şi romano-bizantine), în condiţiile noi istorice caracteristice sec. 6-7 (V.T.), 2. Com. în jud. Neamţ, unde a fost descoperit (1946), într-o aşezare carpică, un tezaur, din care s-au recuperat 288 monede romane de argint de la Nero la Severus Alexander (cea mai recentă din anii 222-223) (E.N.).

V. Teodorescu, în *SCIV*, 15, 1964, 4, 485-504; id., în *Actes du VIIe Congr. Prague*, 1966, t. 2, 1971, 1041-1044; id., în *SesCSMIst*, 2, 1971, 104-130; V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie*, 260, nr. 64.

V.T. şi E.N.

cîntar. În antic., cel mai frecvent folosite c. erau cele cu cumpănă şi talgere, sau cumpănă şi scară gradată. Un astfel de c. a fost descoperit la → Dinogetia (Garvăn) şi datează din sec. 6, din timpul lui Iustinian. Este o balanţă de bronz, foarte practică şi ingenios concepută: avea trei cîrlige de suspendare dispuse la distanţe diferite de capul c. putînd fi astfel folosită pentru a cîntări mărfuri de greutăţi diferite, în funcţie de cîrligul folosit, de la una la 60 *librae* (adică între cca 0,330 şi 19,647 kg), cărora le corespundea cîte una din cele trei laturi gradate ale tijei orizontale. A patra latură purta, cu semnul crucii înainte, inscripţia (în lb. gr.): „În

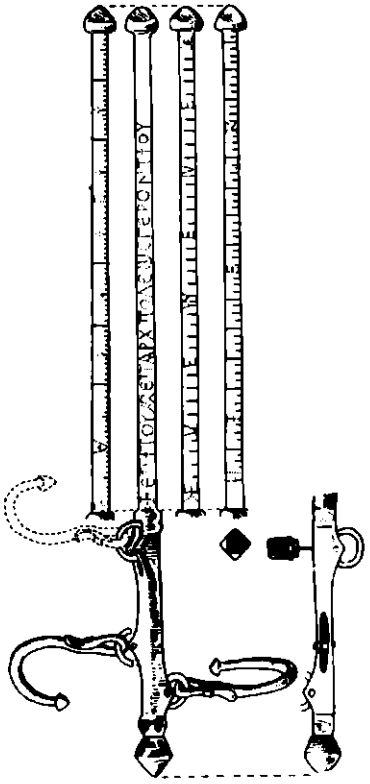

Fig. 96. Cîntar de bronz (sec. 6 d.Hr.) de la Dinogetia (Garvăn).

timpul magnificului prefect al Oraşului [= Constantinopole], → Gerontios" (*IGLR*, 247). C. de la Dinogetia arată o dată mai mult cît de activă era prezenţa şi controlul Bizanţului pe limes-ul de la Dunărea de Jos şi în sec. 6. La alt gen de c., mai fine, erau întrebuinţate unele → ponduri de sticlă, ca acelea de la Păcuiu lui Soare şi Sucidava-Celeiu (*IGLR*, 179 şi 302) ambele din sec. 6, al doilea purtînd numele prefectului de mai sus, şi erau folosite pentru verificarea greutăţii monedelor; altele, din bronz, de diferite greutăţi, se foloseau la asemenea c. sau la subdiviziuni la c. mai mari.

A. B.

Cîrcea, sat în com. Coşoveni, jud. Dolj, în raza căruia, în punctele „La Hanuri" şi „Viaduct" au fost descoperite şi cercetate aşezări din epoca neolitică. Aşezarea de „La Hanuri" datează din neoliticul timpuriu, iar în punctul „Viaduct" sînt reprezentate faze ale neoliticului mijlociu de aspect mixt → Dudeşti-Vinèa. Stratul arheologic din complexul „La Hanuri", la bază are un strat de 0,60-0,70 m şi cuprinde trei niveluri de locuire. Ceramica din *nivelul I* (de la bază) are ca decor specific „bruline" rotunde sau lunguieţe, pictate cu alb pe fond roşu sîngeriu, sau grupuri de linii paralele, uneori dispuse în reţea, şiruri paralele de buline mici şi motive în „fagure", motive decorative care au analogii în cultura Protoseslo,

www.mnir.ro

din Thessalia. *Nivelul II* este caracterizat prin ceramică roșie sau cenușie și prin ceramică pictată cu alb pe fond roșu, cu motive din triunghiuri dispuse de-a lungul buzei sau în trepte, la care se adaugă cele curbi-lineare și în formă de „ciucure". Vasele din *nivelul III* au ca decor specific motive curbi-lineare și spiraloide pictate numai cu culoare închisă pe fond roșu. Complexul din punctul „Viaduct" are stratul neolitic de 0,90-1 m grosime, corespunzător fazelor III-IV ale culturii → Starčevo-Criș, aspectul → Dudești-Vinča și culturii → Gumelnița (E.C.). Tot aici, în punctul „Viaduct", pe malul unui pîrîu, la S de calea ferată Craiova-Caracal, se află o așezare daco-romană din sec. 2-3, care suprapune așezarea neolitică. Cele mai multe locuințe daco-romane au fost de suprafață și din această cauză au fost distruse de lucrările agricole. S-au descoperit și locuințe îngropate, precum și multe gropi menajere. Ceramica descoperită în complexe închise este de factură romană și dacică, aproape identică celei descoperite la → Locusteni. Datarea așezării s-a făcut după monedele și după fibulele descoperite. Necropola se pare că a fost distrusă cu ocazia construirii căii ferate. Nu s-a descoperit decît un mormînt de incinerație în urnă. În punctul „La Eleșteu" există o altă așezare din aceeași perioadă, care n-a fost încă explorată (G.P.).

M. Nica, în *SCIVA*, 27, 1976, 4, 435-463.

E.C. și G.P.

Cîrligi, sat în com. Filipești (jud. Bacău), pe terit. căruia în cursul săpăturilor arheologice efectuate în punctul „La Rădi", pe malul stîng al pîrîului Băhnișoara, a fost descoperit un mormînt de incinerație în urnă cu capac, de tip → Poienești-Lukașevka, avînd ca inventar o fibulă și un lanț ornamental, ambele din fier.

I. Mitrea, în *Materiale*, Tulcea, 1980, 433-434.

M.B.

Cîrlomănești, sat în com. Vernești (jud. Buzău), unde în punctul numit „Cetatea" sau „Cetățuia", între satele C. și Nișcov, se află o importantă stațiune arheologică, cunoscută încă din 1871 de Al. Odobescu și cercetată sistematic în anii 1967 și 1972-1981. Stațiunea, cu bogate depuneri din epoca bronzului și La Tène, ocupă un platou de formă ovală neregulată (suprafața cca 7 500 m.p.), separat spre V și N de restul terasei Buzăului și Nișcovului prin ravene naturale adînci și prezentînd spre E și S pante greu accesibile, cu o diferență de nivel de cca 25 m față de șesul din zona de confluență a celor două rîuri. Configurația terenului oferă așezării o apărare naturală suficientă; elemente artificiale de fortificație nu au fost identificate, deși nu este exclus ca pantele înconjurătoare să fi fost accentuate și eventual consolidate prin intervenția omului. În cuprinsul depunerii antropogene, groase de 1,70-2 m, au fost distinse patru niveluri principale. *Nivelurile* de jos (*I* și *II*), precum și partea inferioară a nivelului *III* aparțin unor locuiri succesive ale purtătorilor culturii → Monteoru. Partea superioară a nivelului *III* corespunde răstimpului de un milen, ce s-a scurs între ultima locuire monteoreană și începuturile așezării din perioada geto-dacă clasică. În cadrul acestui interval se plasează unele urme sporadice de viețuire din sec. 10-9 î.Hr. (Hallstatt *B*) și din sec. 3 î.Hr. Nivelul *IV*, gros de 0,50 m, cuprinde resturile *davei* geto-dace din sec. 2-1 î.Hr. Ulterior pare a fi doar un mormînt de incinerație în urnă, îngropat în acest nivel și care datează probabil din epoca romană (sec. 2-3). Nivelurile din epoca bronzului sînt atribuite fazelor *Ic4-Ic3*, *Ia* și *IIa-b* ale culturii→ Monteoru și se datează în mare între sec. 16-13 î.Hr. Această încadrare se bazează pe studiul variatelor forme și ornamente ceramice, precum și al unor obiecte caracteristice din bronz (topor-celt de tip transilvan, ac de tip lusacian), din piatră (cuțite Krummesser), lut (→ „căței de vatră") și os (omoplați, psalic discoidală, vîrf de săgeată). Formarea a trei niveluri distincte, cu locuințe de suprafață, vetre, numeroase gropi, arată că locuirea din epoca bronzului a cunoscut unele întreruperi, dar în ansamblu așezarea de la C. prezintă una dintre situațiile stratigrafice cele mai propice pentru studiul evoluției culturii Monteoru, din faza ei incipientă (*Ic4*) și pînă către sfîrșitul epocii bronzului. Epoca timpurie a fierului (Ha *B*) este ilustrată la C. doar prin fragmente ceramice izolate, avînd ca elemente caracteristice suprafața lustruită și ornamentul canelat. Ceva mai numeroase sînt materialele geto-dace timpurii, preclasice (forme tipice: oala-clopot și oala-sac), care în două cazuri au fost descoperite în complexe închise (gropi). O fibulă La Tène *C*$_1$ și un picior de *kantharos* attic cu firnis negru permit datarea acestei locuiri pasagere în sec. 3 î.Hr., cu cca un sec. înainte de apariția așezării de tip *dava*. Deși de relativ scurtă durată, această așezare a lăsat urmele cele mai consistente și mai variate. La baza și în cuprinsul stratului *IV*, locuințele care au fost în marea lor majoritate construite la suprafața solului, din lemn și lut, dar care în cursul locuirii au fost adesea dezafectate, nivelate sau străpunse de gropile ulterioare pot fi recunoscute cu dificultate, sub forma unor podele, vetre, aglomerări de chirpici ars, pietre și ceramică. În schimb, pe nivelul final, la care s-a produs părăsirea așezării, s-au păstrat urmele bine marcate în teren ale unor construcții de mari dimensiuni (una pătrată, cu vatră-altar și alta în formă de navă dreptunghiulară cu absidă spre N-V). Inventarul descoperit în aceste complexe, în strat sau în numeroasele gropi, ce se adîncesc uneori pînă la 3,50 m, constă în principal din ceramică geto-dacă clasică lucrată de mînă și la roata olarului, inclusiv vase cu decor în relief sau pictat. Se întîlnesc și exemplare de import elenistic, precum amfore de Rhodos și mai ales Cos, *kantharoi*, balsamarii. Săpăturile au livrat un mare număr de unelte și ustensile (fusaiole, greutăți și „calapoade" din lut, cuțe și rîșnițe din piatră, mînere de os, cuțite, seceri, nicovală de bijutier și sule din fier, oglinzi, fragmente de vase din bronz și sticlă), mai rar podoabe (pandantiv de aur, fibule de argint, bronz și fier, brățări de bronz)

www.mnir.ro

și doar puține arme și piese de echipament militar (lance, pinteni, zăbale). De o deosebită valoare pentru stabilirea cronologiei *davei*, ca și pentru studiul vieții ei economice sînt descoperirile monetare: o monedă de Thasos și alta de Dyrrhachium (ambele *fourrees*), precum și emisiuni geto-dace de tip → Alexandru-Filip III Arideus (1 ex.), → Vîrteju-Bucureşti (132 ex.) și → Inotești-Răcoasa (1 ex.). Monedele de tip → Vîrteju-Bucureşti, găsite atît izolat în nivelul final al așezării, cît și în cadrul unui tezaur de 124 piese, prezintă particularități de execuție care justifică ipoteza unui atelier monetar local. La C. a funcționat în chip sigur un original atelier coroplastic, ale cărui produse sînt unicate în arta întregii Dacii preromane. Montate pe suporturi conice speciale, statuetele reprezintă în chip naturalist lupi, mistreți, cervidee, păsări și, mai rar, un bărbat înarmat, călare. Întemeiată către sfîrșitul sec. 2 î.Hr., pe urmele unei mai vechi așezări din sec. 3 î.Hr., *dava* de la C. nu a avut o durată îndelungată. Obiectele descoperite pe nivelul final de călcare (uneori sub dărîmături incendiate), în primul rînd monedele de tip Vîrteju-Bucureşti și Inotești-Răcoasa, arată că încetarea locuirii s-a produs la mijlocul sec. 1 î.Hr. Această datare este indicată și de absența monedelor republicane romane sau a importurilor din epoca augustee timpurie (fibule, vase de bronz etc.).

M.Babeș, în *Dacia, N.S.*, 19, 1975, 125-139; id., în *SCIVA*, 28, 1977, 3, 319-352; M. Cârciumaru, în *SCIVA*, 28, 1977, 3, 353-364; M. St. Udrescu, în *SCIVA*, 28, 1977, 3, 365-374; Al. Oancea, în *CA*, 2, 1976, 191-237.

M.B.

Cîrna, vechea denumire a satului Dunăreni, din com. Goicea (jud. Dolj), pe terit. căruia au fost descoperite importante vestigii arheologice. *A)*. Pe „Grindul Tomii" de pe marginea Bălții Nasta, a fost descoperită o mare necropolă de incinerație din epoca bronzului. Săpăturile au dezvelit 116 morminte cu urne, aparținînd culturii → Gîrla Mare-Cîrna. Oasele calcinate erau depuse într-un vas urnă, dar s-au găsit și morminte fără oase, precum și oase depuse în preajma urnelor și a celorlalte vase. Unele morminte erau simple, altele duble și chiar triple, conținînd pînă la 9 vase (urnă, strachină-capac și vase de ofrandă); deosebirile de inventar indică diferențierea socială și de avere. În șapte dintre morminte a fost găsită și cîte o statuetă, iar într-unul două, de pe mal recoltîndu-se a zecea statuetă și alte cîteva fragmente. Împreună cu piesele adunate de localnici, s-au recuperat în total 566 vase de lut ars, majoritatea decorate în tehnica împunsăturilor succesive incrustate cu alb, mai puține cu caneluri și cu incizii. Statuetele, de tipul „cu rochie clopot" – înalte între 25,5 și 13,3 cm, sînt decorate toate în tehnica împunsăturilor cu incrustație albă, motivele redînd detalii somatice și de costum, care poate fi considerat prototipul străvechi al portului popular românesc din Banat, indicînd astfel o continuitate etnică multimilenară. Singurele piese metalice descoperite în necropolă sînt cîteva inele de buclă de bronz, de tipul „Noppenring", puține fragmente de brățară și unul probabil de la un cuțit, ca și alte fragmente de obiecte nedeterminate (arse de focul rugului). Necropola a fost folosită încă de la sfîrșitul perioadei mijlocii a epocii bronzului și a continuat de-a lungul perioadei tîrzii, fără a trece pragul Hallstattului. *B)*. Pe duna de nisip „Măgura Tomii" din apropierea necropolei, un mormînt de incinerație din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, conținînd un mic vas-urnă cu o tortiță, avînd un fragment ceramic în gură, iar în interior un mic împungător de aramă, oase calcinate și o bucată de ocru roșu. Lîngă urnă, o strachină cu toartă, iar în nisipul din jur, alte oase calcinate. *C)*. La 35 m E de necropolă, pe malul Bălții Nasta, mormînt hallstattian de înhumație, cu scheletul întins pe spate, avînd ca inventar un vîrf de lance și o lamă de cuțit, ambele din fier, și un fragment de brățară de bronz. În preajmă, cîteva cioburi atipice, iar ceva mai departe un colier de bronz și o cutie de piatră șlefuită, perforată. *D)*. La S-E de sat, pe „Grindul Braniște", într-un mic tumul distrus („Movila Fircanii"), s-au găsit oasele înroșite ale unui schelet și cîteva vase; s-au putut recupera un vas-castron și fragmenre dintr-un vas-*askos*, tipice pentru cultura Coțofeni. În apropiere, o cană hallstattiană cu toartă supra-

Fig. 97. Cîrna. Vas dublu din mormîntul XCV.

Fig. 98. Cîrna. Statuete antropomorfe de lut.

www.mnir.ro

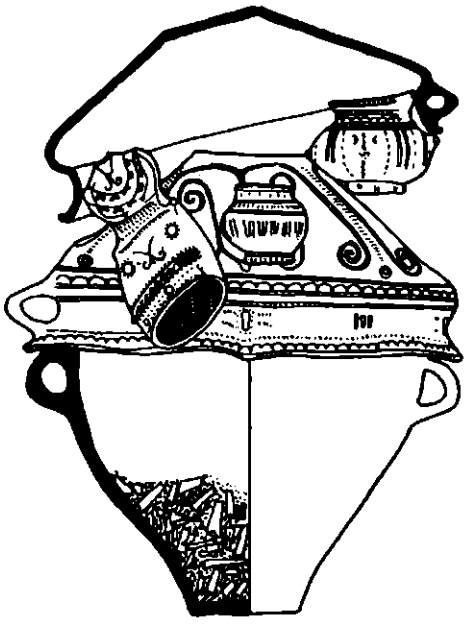

Fig. 99. Cîrna. Mormîntul de incineraţie nr. XV (reconstituire).

înălţată (ruptă). *E*). Pe „Grindul Rostrii", la cca 1,5 km S-E de „Măgura Tomii", întinsă aşezare din faza Hallstatt A. *F*.) Chiar în marginea satului, lîngă baltă, resturile unor bordeie feudale.

Vl. Dumitrescu, în *Raport MNA 1942-1943*, 38-43; id., în *JPEK*, 19, 1954-1959, 16-18; id., *Necropola de incineraţie din epoca bronzului de la Cîrna*, 1961; id., în *Dacia, N.S.*, 4, 1960, 69-88; B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der Mittleren Bronzezeit in Karpatenbecken*, 1968, 189 şi urm.; id., *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit*, 1976, 62 şi urm.; R. Hachmann, în *Germania*, 46, 1968, 368.

Vl.D.

Cîrşu v. **Bala**

Cîşla v. **Mineri**

clactonian, facies cultural din paleoliticul inferior, denumit astfel după aşezarea Clacton (Anglia). Obiectele găsite aici au fost descrise de H. Breuil în 1932. Tehnica de cioplire clactoniană, zisă şi tehnica pe „nicovală" sau „bloc contra bloc" consta din obţinerea aşchiilor lovind nucleul prin izbiri violente pe o nicovală de piatră. Aşchiile obţinute, în general groase, se caracterizează de obicei prin prezenţa unui singur talon, foarte oblic ce formează cu planul de aşchiere un unghi foarte deschis şi un con de percuţie dezvoltat. Aşchiile de tip clactonian au fost găsite asociate şi cu aşchii de tehnică Levallois. Printre uneltele clactoniene amintim aşchiile cu *encoche* „clactoniană" sau vîrfurile denticulate obţinute prin *encoches* (scobituri) clactoniene adiacente. Aşchiile de tip clactonian descoperite la Swanscombe (Anglia) au fost considerate de unii cercetători ca fiind anterioare glaciaţiunii Mindel (deci peste 650 000 ani), iar cele aflate în terasele Sommei (Franţa) au fost socotite de unii specialişti ca fiind contemporane abbevilianului. Se consideră că tehnica clactoniană ar fi continuat de-a lungul întregii evoluţii a acheuleanului.

H. Breuil, *Préhistoire*, I, 1932, 125-190.

A.P.

clase şi categorii sociale. În evoluţia multimilenară a comunităţii omeneşti de pe terit. ţării noastre primele societăţi împărţite în clase se cunosc în oraşele-state gr. *(póleis)* de pe ţărmul apusean al Mării Negre, Histria, Tomis şi Callatis întemeiate în sec. 7-6 î.Hr. Populaţia din aceste colonii cunoştea un mod de producţie de tip sclavagist în cadrul căruia principalele c. s. erau oamenii liberi şi sclavii. În prima lor etapă de dezvoltare polisurile gr. au avut un regim politic oligarhic similar metropolelor. Societatea era alcătuită din oligarhia negustorească şi sclavi, cărora li se adăugau pături mai subţiri reprezentate de străini domiciliaţi *(meteci)*. Dreptul deplin de cetăţenie într-o *pólis* aparţinea doar bărbaţilor; el derivă iniţial din apartenenţa individului la una dintre comunităţile (gintă, fratrie, trib) care constituiseră statul şi se transmitea ereditar. În cetăţile aristocratice – iar multă vreme şi în cele oligarhice şi democratice – alianţele matrimoniale externe nu afectau dreptul de cetăţenie al copiilor, dar uneori (la Athena începînd din sec. 5 î.Hr.) acesta nu era recunoscut decît copiilor născuţi din căsătoria legală a părinţilor originari din cetatea respectivă. În mod excepţional, el era acordat de stat unor străini (indivizi sau comunităţi), obiceiul acesta fiind practicat mai ales de tirani şi de *póleis* din epoca elenistică (→ isopolitie, → proxeni). Anularea temporară şi cea permanentă a dreptului de cetăţenie constituiau pedepse aflictive dintre cele mai severe. Cetăţenii unei *pólis* erau împărţiţi în categorii de avere, care aveau drepturi proporţionale de participare la viaţa politică şi datoria corespunzătoare de a face parte din anumite unităţi ale → armatei (cavalerie, infanterie, marină). În *póleis* democratice cetăţenia exprima independent de cens egalitatea drepturilor politice – deci în privinţa participării la conducerea statului prin → Adunarea poporului, → Sfat şi → magistraturi –, cît şi a datoriilor civice esenţiale, apărarea statului, a legilor şi a cultelor lui. Categoria socială a „străinilor "era alcătuită din oameni liberi – negustori, meşteşugari, artişti – aflaţi în trecere sau domiciliaţi stabil într-o *pólis*, dar fără a avea dreptul de cetăţenie şi, implicit, nici drepturi politice în respectiva cetate-stat. Între aceştia, aveau un statut privilegiat metecii cărora li se recunoştea apartenenţa la comunitatea cetăţii (la Athena, unde sînt mai bine cunoscuţi, ei erau înscrişi în registrele demelor, erau puşi sub protecţia unui cetăţean, plăteau impozitul anual *metoicion*, pe acela excepţional de război, *eisphora* şi participau la unele *leiturgiai*, erau protejaţi în justiţie, luptau în unităţi distincte ale armatei, iar uneori primeau

www.mnir.ro

dreptul de a se căsători cu cetăţeni şi pe acela de a poseda proprietate funciară şi imobiliară). O categorie socială distinctă era constituită în unele cetăţi-state de ţăranii dependenţi („hiloţi", „perieci", *laoi* etc.), proveniţi din obştiile localnicilor subordonaţi de cetate. Ei erau lipsiţi de drepturi politice şi obligaţi să plătească un anumit impozit în schimbul dreptului de a cultiva pămîntul. În sfîrşit, clasa sclavilor era alimentată în special de prizonieri de război. Exploatarea muncii servile s-a intensificat începînd din sec. 6 î.Hr., dar a rămas relativ restrînsă în cetăţile în care meşteşugurile şi comerţul erau puţin dezvoltate, cît şi în coloniile periferice, în care posibilităţile de constrîngere erau în mod firesc reduse. Existau trei categorii de sclavi: ai cetăţii (folosiţi la lucrările publice şi în funcţii administrative inferioare), ai templelor şi ai particularilor. În general, sclavii nu aveau personalitate juridică şi erau la dispoziţia stăpînului, dar existau unele diferenţe de statut între categoriile menţionate cît şi legi (care variau de la o cetate la alta) destinate să-i apere de abuzuri. Sclavii puteau fi eliberaţi, fără a dobîndi prin aceasta cetăţenia şi rămînînd în continuare într-o anumită dependenţă faţă de fostul stăpîn. În *póleis* de pe ţărmul de V al Pontului Euxin inscripţiile documentează cuteut cetăţenii în exerciţiul drepturilor lor politice, iar la sfîrşitul epocii elenistice şi în epoca romană ele evidenţiază şi femei cu rol proeminent, în special în viaţa religioasă locală. Metecii nu sînt încă documentaţi, dar în epocile elenistică şi romană sînt atestaţi → *proxeni*, străini în trecere, cît şi alţi străini al căror statut nu este precizat (→ armator). Pe baza analogiilor, se presupune că în teritoriile agrare *(→ chora)* ale acestor cetăţi exista o ţărănime dependentă care provenea din autohtoni cointeresaţi economic şi care dispunea de un statut juridic similar celui al ţăranilor dependenţi din *póleis* peninsulare şi microasiatice. Documentele epigrafice menţionează în a doua jumătate a sec. 4 î.Hr. odată cu transformări pe plan politic general (expansiunea regatului macedonean) şi schimbări în activitatea economică şi implicit în structura socială a cetăţilor. Concentrarea bogăţiilor şi pauperizarea maselor se reflectă în apariţia instituţiei denumită *Sitonia* cu scopul principal de procurare de grîne necesare ajutorării păturii sărace (Polyb., *Historiae*, IV, 38). În lipsa unei documentări mai circumstanţiate, se presupune că munca sclavilor avea o pondere redusă, că „mulţimea" (gr. *plethos*) consemnată epigrafic la Histria în sec. 2 d.Hr. era formată din autohtoni şi liberţi şi că → gladiatorii din cetăţile vest-pontice erau cei puţin în parte de origine servilă. Cetăţile gr. şi-au păstrat organizarea socială şi instituţiile create în urma instaurării regimului de democraţie sclavagistă în tot timpul independenţei lor politice (sec. 6 î.Hr.-1 î.Hr.) şi sub romani şi bizantini (sec. 1 î.Hr.sec.-6 d.Hr.) acestea dispărînd treptat odată cu oraşul, probabil după migraţia avarilor de la sfîrşitul sec. 6. În *epoca romană* este de semnalat şi prezenţa în aceste oraşe şi în teritoriile lor a categoriei privilegiate de cetăţeni romani, organizaţi de obicei în → *conventus civium Romanorum* (A.Ş). *Societatea geto-dacică* a cunoscut şi ea schimbarea calitativă marcată de trecerea de la orînduirea gentilică patriarhală a societăţii primitive la forma superioară a societăţii bazate şi organizate pe clase, cu pînzîtusul ei necesar statul, ca urmare a unui complex proces economic, social-politic şi religios în cadrul căruia un rol important l-au avut particularităţile locale. În cadrul acestui proces pe lîngă dezvoltarea forţelor de producţie interne, factor determinant, un rol l-au avut raporturile cu coloniile gr. din V Mării Negre, legăturile permanente cu populaţiile tracice din S Dunării şi apoi cu lumea romană aflată în plină expansiune (în sec. 1 î.Hr.) în Peninsula Balcanică. Fără a se ajunge la o orînduire bazată pe clase de tipul celei gr. sau romane, în Dacia obştea sătească a produs cu necesitate o stratificare socială, membrii obştii nemaifiind egali nici în ceea ce priveşte proprietatea de bunuri, nici în ceea ce priveşte ierarhia socială. Astfel, ştirile literare (Dion Cass., *Hist. Rom.*; Iord., *Getica*, 40) vorbesc despre existenţa în cadrul societăţii daco-getice, în sec. 1 î.Hr. în timpul lui → Burebista a unei pături de *oameni bogaţi* sau *nobili (tarabostes, pileati)* (provenită din vechea aristocraţie tribală) formată din fruntaşii militari şi în acelaşi timp proprietari de turme, de ogoare şi de robi (proveniţi din războaie) şi a unei alte pături a *oamenilor săraci (capillati, comati*, proveniţi din membrii de rînd ai triburilor sau uniunilor tribale), alcătuită din agricultori, păstori, meşteşugari şi mineri şi aflată în situaţie dependentă faţă de nobilimea militară. În timp de război suportau principalele sarcini, iar în timp de pace participau la activitatea de construcţie a sistemului de fortificaţii iniţiat de Burebista şi adus la perfecţiune în timpul lui → Decebal. Începînd din sec. 1 î.Hr. se poate vorbi şi de existenţa unei pături sociale alcătuită din negustori, specializaţi în activitatea de schimb. Un loc aparte îl ocupa *casta preoţească* şi ea integrată în nobilime, în cadrul căreia se detaşa marele preot al cărui rol politic în viaţa statului geto-dac era aproape egal cu acela al regelui. În vîrful piramidei se situa *regele (basileus, rex)*, comandant suprem al armatei şi în acelaşi timp mare proprietar de latifundii, turme şi mine (asupra acestora din urmă deţinea monopolul). Deşi despre existenţa sclavilor la daco-geţi există doar vagi menţionări, care nu oferă temei suficient pentru a fundamenta existenţa unui mod de producţie de tip sclavagist chiar şi în timpul lui Decebal, nu se poate exclude însă posibilitatea existenţei unor *sclavi patriarhali* a căror contribuţie la economia societăţii daco-getice nu a avut o pondere semnificativă. Aceeaşi este situaţia şi la dacii liberi, triburi care au rămas în afara hotarelor Imp. Roman. Cucerirea Daciei în 106 d.Hr. şi transformarea ei în provincie romană a adus odată cu primii colonişti şi relaţiile modului de producţie sclavagist aflat în faza sa clasică de dezvoltare. Ca şi în celelalte provincii societatea era caracterizată de existenţa a două clase fundamentale, specifice orînduirii sclavagiste: *stăpînii de sclavi* şi *sclavii*. Alături de acestea existau

www.mnir.ro

pătura oamenilor liberi (*incolae*) cu o structură foarte complexă din punct de vedere etnic, social şi economic. Sclavagismul din Dacia a cunoscut multe particularităţi care au rezultat din cucerirea dură a Daciei şi din specificul dezvoltării vieţii economice locale. Clasa stăpînilor de sclavi s-a constituit din autorităţile civile şi militare, în mari proprietari de pămînt, din negustorii bogaţi şi din deţinătorii de ateliere meşteşugăreşti dezvoltate. În general, aceştia locuiau la oraş sau în *villae rusticae*, la ţară. Unii sînt cetăţeni romani, alţii peregrini cu bunăstare materială. În rîndul acestei clase se pot înscrie şi liberţii bogaţi, care dispuneau de sclavi. Marea masă a populaţiei era liberă (*incolae*), lipsită adesea de pămînt. Ea s-a format din populaţia dacică deposedată de pămînt după cucerirea Daciei şi din coloniştii săraci. Această pătură ocupa în ierarhia socială o poziţie intermediară între stăpînii de sclavi şi sclavi. Constituţia Antoniniană, dată de Caracalla în anul 212, a mărit simţitor numărul acestei pături prin acordarea cetăţeniei romane. Deşi nu avem dovezi directe, în Dacia s-a răspîndit şi → colonatul. Se cunosc din izvoarele literare (Dion Cass.) momente cînd sînt aduse din afară grupuri mari de barbari, aşezaţi ca lucrători agricoli. Noii veniţi nu puteau avea altă stare socială decît aceea a colonatului. Ei se colonizau pe marile proprietăţi ale împăratului sau pe terenuri rămase libere din cauza molimelor sau a distrugerilor provocate de „barbari". Ordinul senatorial, pătura cea mai privilegiată dintre cetăţenii romani, era aproape absent în Dacia. În schimb, membrii ordinului ecvestru, numeroşi, locuiau la oraşe şi dispuneau de o foarte bună stare materială. Ei deţin monopolul funcţiilor municipale şi sacerdotale. Erau patroni de colegii meşteşugăreşti, posedau proprietăţi importante la oraş şi sat, arendau de la stat exploatarea păşunilor, salinelor, vămilor etc. Se pot cita dintre aceştia familiile Vareniilor şi Antipater-Marcellus din Ulpia Traiana Sarmizegetusa, care posedau ferme la ţară (*villae rusticae*), prăvălii la oraş etc. În decursul sec. 2 pătura oamenilor liberi-necetăţeni se va îngroşa cu elemente ce proveneau dintre peregrinii îmbogăţiţi şi dintre liberţii care-şi creaseră o bună stare materială. S-a format astfel o aristocraţie a banului obligată să se înscrie în asociaţiile de *Augustales*, care funcţionau în fiecare municipiu şi colonie din Dacia. Augustalii trebuiau să contribuie la cheltuielile cerute de cultul împăratului şi de necesităţile edilitare, obligaţii pe care le suportaseră pînă acum numai cetăţenii romani. După caracterul muncii pe care o prestau sclavii erau: *servi urbani* (la oraş) şi *servi rustici* (la sat); unii erau *privaţi* (particulari) alţii *publici* (proprietate de stat). În grup erau numiţi *familia*. Muncile pe care le îndeplineau erau foarte variate: agricole, miniere, administrative, fiscale, vamale. Preţul sclavilor varia în funcţie de vîrstă, de pregătirea intelectuală sau profesională, de forţă fizică etc. Pînă în momentul de faţă există cca 165 texte epigrafice care fac cunoscute cca 200 nume de sclavi şi liberţi din Dacia. Inscripţiile cunosc o repartiţie inegală pe terit. provinciei, fiind mai numeroase în oraşe şi în regiunile cu mari exploatări miniere. Cel mai de seamă proprietar de sclavi în serviciul statului era împăratul, urmat de aristocraţia oraşenească şi de proprietarii funciari. Nume traco-getice de sclavi se întîlnesc numai în trei inscripţii (*Apulensis, Butes şi Dates*), deoarece captivii din Dacia au fost vînduţi ca sclavi în afară. Numele era adesea convenţional dat după numele regiunii geografice, după particularităţi psihice etc. Predomină numele lat. urmate de cele gr. Dreptul roman îi oprea şi de la încheierea căsătoriilor legale. În Dacia se întîlnesc însă 24 cazuri cînd sclavii posedă familie în afara legii (*contubernium*). Mulţi dintre sclavii împăratului erau denumiţi *vernae*, adică născuţi în casa sa. Aceştia fuseseră pregătiţi în şcoli speciale, pentru a fi folosiţi în oficii de stat, administrative şi fiscale, denumite *tabularia*. Acolo funcţionau ca scribi, contabili, casieri, vameşi etc., cei mai importanţi fiind *servi villici* din *stationes* vamale. Oraşele, templele şi colegiile posedau de asemenea sclavi şi liberţi destinaţi ca paznici, administratori etc. Cei mai favorizaţi erau sclavii din slujba împăratului (*familia Caesaris*) şi cei destinaţi diferitelor ramuri de administraţie, cum erau *servi fiscales*. Aceştia, spre deosebire de *servi ordinarii* (care munceau pînă la exterminare pe ogoare, în mine şi ateliere) se puteau îmbogăţi. Structura socială a populaţiei de pe terit. Dobrogei (sec. 1-4), cu excepţia coloniilor gr., este asemănătoare. În sec. 4-6 are loc însă pe terit. Imp. Roman de răsărit procesul de descompunere a relaţiilor de producţie sclavagiste şi de trecere la noi relaţii de producţie de tip feudal, proces ce va fi deplin încheiat abia la începutul sec. 9. În epoca romano-bizantină statul continuă să fie sclavagist, deşi principala formă de exploatare, colonatul, este de tip feudal. În această vreme populaţia din Dobrogea, diversă ca origine etnică, romanizată sau în curs de romanizare, se integrează în sistemul social complicat al Imp. Roman tîrziu care cunoaşte o *clasă dominantă (honestiores; nobiliores)* şi o *clasă supusă (humiliores)* alcătuită din ţărani liberi, negustori şi meseriaşi. Alături de aceştia *sclavii* şi *colonii* ofereau mîna de lucru necesară în centrele urbane şi respectiv în agricultură. Sistemul de exploatare a marilor latifundii prin intermediul colonatului prefigurează iobăgia din feudalism. Începînd din sec. 4, în condiţiile crizei interne prin care trece Imp. Roman şi la care au contribuit şi valurile succesive de populaţii în migraţie, treptat economiei sclavagiste începe să i se substituie economia naturală, în cadrul căreia marea proprietate rurală deţine locul principal. Procesul de ruralizare se accentuează, centre ale vieţii devin reşedinţele rurale *villae*, în jurul cărora gravitează întreaga activitate economică (meşteşuguri, comerţ etc.). Marile latifundii erau exploatate prin intermediul colonilor *(georgoi)*, clasă formată din membrii săraci ai → *obşti* libere, din sclavi eliberaţi, copii rezultaţi din căsătorii mixte, prizonieri de război sau populaţii barbare aşezate în Imp. Romano-Bizantin. Colonul *(adscripticius)* avea în folosinţă un loc *(peculium)* care aparţinea stăpînului. Era

www.mnir.ro

legat de pămîntul proprietarului pe care nu avea voie să-l părăsească fără învoire. Deoarece numărul colonilor care fugeau din cauza condiţiilor insuportabile de viaţă era din ce în ce mai mare, Constantin I în 337, şi apoi Theodosius I emite constituţia din 3 apr. 393 prin care-i leagă de pămîntul pe care se aflau la data promulgării actului. *Ţărănimea liberă (vicani, convicani)* aşezaţi în sate nefortificate *(vici)* dispunînd de mici loturi *(terrulae)* şi ocupîndu-se cu agricultura şi creşterea vitelor în cadrul → *obştii ţărăneşti libere*, a devenit nu numai baza organizării militare dar şi a întregii economii a Imp. Romano-Bizantin. Legate de necesităţile de apărare, autorităţile bizantine au creat categorii speciale de ţărani liberi ca: *limitanei* (sec. 4-7) sau *stratioti* (sec. 7-9) (aceştia menţionaţi pe teritoriile cetăţilor Capidava şi Sucidava). Limitaneii erau stabiliţi împreună cu familiile lor în zone de frontieră (pe limes-ul de la Dunărea de Jos) căpătînd, în schimbul serviciului militar, loturi de pămînt scutite de impozite şi ereditare. *Stratioţii* au apărut ca urmare a perioadei de mare criză a Imp. Bizantin (sec. 7-9) urmată de adînci transformări etnice, social-politice şi culturale. Provenind din cadrul populaţiei autohtone romanizate şi apoi dintre migratori (mai ales slavi) aşezaţi în Imp., stratioţii posedau loturi militare. Ei erau organizaţi în cadrul obştei săteşti, unitate administrativă şi fiscală, unde toţi membrii comunităţii erau responsabili de achitarea impozitelor către stat şi de satisfacerea serviciului militar. Procesul a fost similar şi pe terit. vechii Dacii în împrejurările noi create de retragerea stăpînirii romane, populaţia daco-romană (în sec. 4-6) şi apoi românească au continuat să locuiască în vechile terit., organizată în obşti săteşti şi adaptîndu-se condiţiilor grele rezultate în urma aşezării diferitelor populaţii aflate în migraţie (sarmaţi, goţi, huni, gepizi, avari, slavi). Aşezările omeneşti sînt satul *(fossatum)* sau grupuri de sate, procesul de ruralizare al vieţii economice fiind mai accentuat decît în Dobrogea. După aşezarea slavilor (sec. 7) pe văile marilor ape, în depresiuni sau în regiunea de dealuri iau fiinţă uniunile de obşti cu caracter defensiv, numite *ţări*. Locuitorii acestor aşezări duceau o viaţă sedentară, se ocupau cu agricultura şi creşterea vitelor sau practicau diverse meşteşuguri în cadrul cărora un rol important îl ocupau metalurgia fierului şi olăritul. Schimbul întreţinut cu cetăţile de la Dunăre sau cu oraşele bizantine din Peninsula Balcanică explică prezenţa în aceste aşezări a numeroase obiecte de import. Creşterea producţiei şi productivităţii muncii determinată de progresul tehnic şi sporul demografic au permis ca pînă şi în condiţiile migraţiilor turanice din sec. 10-12 să se adîncească procesul de diferenţiere socială în cadrul obştilor. Folosind situaţia lor privilegiată, fruntaşii au constrîns populaţia de rînd să le presteze diverse slujbe şi să le dea o parte din produsul muncii lor. Uzurpînd drepturile de stăpînire ale obştii, aceşti fruntaşi s-au transformat cu timpul într-o aristocraţie de stăpîni ai pămîntului *(nobiles)* care au aservit o parte din ţărănimea supusă lor. Căpeteniile obştei *(cnezii* sau *juzii)*, a căror autoritate limitată la început numai pe durata unor împrejurări excepţionale a devenit cu timpul permanentă, şi-au întărit paralel şi forţa economică, străduindu-se alături de *nobiles* ca prin întemeierea statului să-şi consolideze situaţia pe care o dobîndiseră. Treptat din uniunile de obşti cunoscute sub numele de *ţări* au luat fiinţă în sec. 10-12 în Transilvania, Banat, Dobrogea, Ţara Românească şi Moldova, primele formaţiuni politice româneşti în cadrul cărora societatea s-a împărţit în două clase sociale fundamentale: clasa dominantă *(majores terrae)* şi ţărănimea supusă la dări şi slujbe *(rustici)*.

G. Glotz, *La cité grecque*[2], 1968; I. Stoian, *Tomitana*, 137-144; 223-227; D.M. Pippidi, *Contribuţii*[2], 120-166; Al. Suceveanu, *VEDR*, 41-55; *ISM*, I, nr. 57; D. Tudor, *OR*[3]; C. Daicoviciu, *Trans.*; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 1968; id., în *RÉSEE*, 19, 1981; colectiv coordonat de A. Oţetea, *Istoria poporului român*, 1970.

A.Ş. şi E.T.

Classis Flavia Moesica (lat.), denumire a flotei militare romane a Dunării, reorganizată în timpul lui → Vespasian (69-79 d.Hr.). Pe Dunărea inferioară flota îşi avea staţiunea principală la → Noviodunum, unde s-au găsit şi cele mai multe cărămizi şi ţigle cu cîteva tipuri de ştampile ale **Cl.Fl.M.** Tot aici s-a descoperit o inscripţie în lb. lat. în versuri, menţionînd pe un prefect al flotei *(praefectus classis)*. Cărămizi şi ţigle purtînd ştampila **Cl.Fl.M.** s-au mai descoperit la → Aliobrix, în faţa Isaccei, pe malul stîng al Dunării, → Dinogetia, → Barboşi, → Troesmis şi → Horia, jud. Tulcea. O diplomă militară de la Breţcu (Angustia), din E Transilvaniei, menţionează un veteran din **Cl.Fl.M.** Două inscripţii cu acelaşi text descoperite, una la → Mihai Viteazu (jud. Constanţa), iar cealaltă în cetatea → Histria, amintesc pe Vindius Verianus, prefect al **Cl.Fl.M.** Într-o inscripţie de la → Tomis, **Cl.Fl.M.** poartă în plus epitetul *Gordiana*. Cîteva inscripţii descoperite la Chersones arată prezenţa unui detaşament al **Cl.Fl.M.** şi în această localitate.

A. Aricescu, *Armata*, 70-74; *ISM*, I, nr. 281 şi 359-360; V, nr. 217, 241, 263, 281, 283.

I.B.

Claudius I (Tiberius Claudius Nero Drusus Germanicus) (n. 1 aug. 10 î.Hr., Lugdunum, -m 13 oct. 54 d.Hr., Roma), împărat roman (41-54 d.Hr.) din dinastia Iulio-Claudică. Fiul lui Drusus cel Bătrîn şi al Antoninei. De o constituţie fizică firavă a fost ţinut departe de magistraturile civile şi militare, beneficiind, în schimb, de o aleasă educaţie, ceea ce i-a permis mai tîrziu să guverneze cu pricepere Imp. După asasinarea lui Caligula (20 febr. 41 d.Hr.), C.I a fost proclamat împărat de gărzile pretoriene cărora le-a şi acordat un *donativum* de cîte 15 000 sesterţi pentru fiecare ostaş în parte. În politica internă, C.I s-a dovedit a fi un bun administrator bizuindu-se mult pe liberţi cărora le-a permis

www.mnir.ro

Fig. 100. Claudius I.

accesul şi în consiliul principelui *(Concilium Principis)* pe care l-a investit cu o reală putere sau i-a numit în fruntea unor noi departamente create la iniţiativa sa: *ab epistulis* (corespondenţi privind politica internă şi externă), *a studiis* (probleme administrative), *a cognitionibus* (instrucţie judiciară), *a rationibus* (finanţele) şi *a libellis* (rezolvarea diferitelor plîngeri). A acordat locuitorilor din provincii cetăţenia romană, a ameliorat situaţia sclavilor pe care i-a folosit în marile lucrări publice (noul port de la Ostia, două mari apeducte, *Aqua Claudia* şi *Anio Novus*, introducerea în circuitul agricol a lacului Fucinus). Politica externă a Imp. Roman este caracterizată în vremea sa de noi cuceriri şi consolidări ale puterii romane în Britannia (43-52), Gallia şi Germania unde a şi fost fondată *Colonia Claudia Ara Augusta Agrippiniensis* (Köln) (50 d.Hr.). În Peninsula Balcanică a anexat regatul trac al odrysilor, transformînd Thracia în provincie romană (46 d.Hr.), dată la care Dobrogea a fost inclusă în prov. romană → Moesia şi a consolidat puterea romană în Bosporul Cimmerian şi în Armenia. În Africa, a anexat Mauretania (42 d.Hr.), întemeind noi provincii: Mauretania Tingitana şi Mauretania Caesariensis. În politica succesorală, l-a adoptat, la insistenţele soţiei sale Agrippina, pe fiul acesteia → Nero care i-a şi urmat la tron după stingerea din viaţă a împăratului care murea asasinat.

V.N. Scramuzza, *The Emperor Claudius*, Cambridge, 1940; *DID* I, passim.

E.T.

Claudius II (Marcus Aurelius Valerius? Claudius) (Gothicus) (n.200?, Dardania - m. 270 d.Hr., Sirmium), împărat roman (268-270 d.Hr.), primul din dinastia Illirică. Militar de carieră, capabil şi talentat, a participat sub Gallienus la luptele cu Postumus (262-263 d.Hr.) şi la acelea cu goţii din 267 d.Hr. După ce a preluat comanda trupelor din Illiricum, *dux totius Illyri* şi a învins răscoala lui Aureolus (267 d.Hr.) a fost numit comandantul cavaleriei din Imp., fiind proclamat (după asasinarea lui → Gallienus, 268 d. Hr.) împărat de către trupele romane care efectuau asediul oraşului Mediolanum, stăpînit de Aureolus. Recunoscut de Senat a trebuit să facă faţă invaziei alamanilor din N Italici pe care i-a învins şi împins spre Raetia. În 269 d.Hr. a învins marea coaliţie barbară constituită în N Mării Negre (din goţi, sarmaţi, bastarni şi poate daci) care a organizat atacul asupra Imp. atît pe uscat cît şi pe apă. Confruntarea decisivă a avut loc la Naissus (Niš) unde C.II a obţinut o victorie hotărîtoare şi titlul de *Gothicus Maximus* (50 000 barbari rămîneau pe cîmpul de luptă). Liniştea relativă din Dacia şi faptul că romanii nu intenţionau încă să renunţe la ea sînt dovedite de emisiunile monetare din această vreme, emisiuni care mai poartă în legendă menţiunea *Dacia Felix*. La scurtă vreme după această victorie noi atacuri barbare aveau loc în Pannonia (vandalii şi iuthungii) şi Raetia (alamanii). C.II se deplasează cu armata la Sirmium unde însă moare de ciumă. I-a urmat la tron fratele său Quintillius.

R. Vulpe, *DID* II, passim.

E.T.

Fig. 101. Claudius II.

Claudius Aelianus (sec. 3 d.Hr.), scriitor şi filosof roman. A trăit în Italia, la Praeneste, unde a fost preot. Lucrările sale fără vreo valoare deosebită (pierdute în marea lor majoritate) sînt de istorie şi filosofie. În tratatul *Despre animale* se păstrează mai multe informaţii privind fauna (peştii şi animalele) din Dobrogea. De o deosebită importanţă pentru configuraţia geografică dobrogeană este menţionarea de către C. A. a rîului Axios, din vecinătatea cetăţii → Tomis, al cărui nume a fost pus în legătură cu cetatea → Axiopolis.

Al. Suceveanu, *VEDR*, 78, 87, 120, 142.

A.S.

Claudius Agrippa, Marcius (sec. 3 d.Hr.), general roman, comandant al flotei romane de pe coastele Siriei. A primit *ornamenta consularia* şi legaţia în Pannonia Inferior, pentru ca apoi să devină *consularis III (trium Daciarum)* (cea 217/218 d.Hr.), în care calitate a condus şi Moesia Inferior. Monetăriile din Marcianopolis şi Nicopolis au bătut piese avînd pe rv. numele lui Agrippa.

Dion Cass., LXXVIII, 13, 1-4; SHA, *Caracalla*, 6, 7; A. Stein, *Moesien*, 92; H. G. Pflaum, *Carrières*, 747-750, nr. 287.

M.Z.

Claudius Claudianus, T. (sec. 2 d.Hr.), general roman de origine senatorială, originar din Numidia; consul suffectus în 199/200 d.Hr. A fost unul dintre generalii de bază ai lui Septimius Severus. A comandat se pare, succesiv, *leg. V Macedonica* (195 d.Hr.), în care calitate a închinat un altar lui Septimius Severus la Potaissa, apoi *XIII Gemina* (195/196 d.Hr.), după care, temporar, a comandat vexilaţiile formate din trupe din Dacia, *praepositus vexillation(um) Dacciscar(um)*. Începînd din 197 d.Hr. a devenit comandant al

www.mnir.ro

provinciilor şi armatelor din Pannonia Inferior (197-199 d.Hr.) şi Superior (202-206 d.Hr.) *(legatus Augustorum pro praetore c. v. provinciarum et exercituum Pannoniarum Inferioris et Superioris)*.

CIL, III, 905, 3387; 10616; VIII, 5349, 7977, 7988; *PIR*, I², 363, nr. 673.

M.Z.

Claudius Firminus, Tiberius, cetăţean roman din → *vicus Ulmetum*, a cărui proprietate rurală a fost delimitată în sec. 2 d.Hr., după cum atestă o piatră de hotar descoperită la Pantelimonu de Sus (jud. Constanţa).

ISM, V, nr. 59.

A.Ş.

Claudius Fronto, M. (sec. 2 d.Hr.), senator, questor, edil, pretor, legat *leg. XI Claudia, I Minervia*, comandant al legiunilor şi unităţilor auxiliare din Armenia şi Osrhoene în timpul expediţiei orientale a lui → L. Verus (161-166 d.Hr.), pentru care avea să primească cele mai înalte recompense, îngrijitor al lucrărilor şi al locurilor publice, consul suffect în 165 sau 166, participant la războaiele marcomanice, sub comanda lui L. Verus. În 167/168 d.Hr. este guvernator al → Moesiei Superior şi totodată al Daciei Apulensis. În această ultimă calitate preia în 169 şi funcţia (inedită) de *legatus Augusti pro praetore Daciarum trium*, fiind totodată atestat ca *patronus* al → coloniei Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Moare în 170 d.Hr., în luptă cu marcomanii şi iazigii. În vremea guvernării Daciei de către C.F.M., *leg. V Macedonica* este adusă la Potaissa.

PIR, I², 203, nr. 784 (Ed. Groag.); M. Macrea, *Viaţa*, 62-63, 70-71; A. Stein, *Moesien*, 46-48; id., *Dazien*, 38-40.

A.S.

Claudius Marinus Pacatianus, Titus (sec. 3 d.Hr.), general roman, guvernator al ambelor Moesii. Menţionat de Zosimos (1, 20, 2) şi Zonaras (12, 19) în anul 248 d.Hr. S-a revoltat contra împăratului Filip Arabul, dar a fost înfrînt de Decius Traianus, trimis special să pacifice Moesia.

*PIR*², C, 390; A. Stein, *Moesien*, 102; B. Thomasson, *Laterculi*, 31.

A.A.

Claudius Maximus, Tiberius (sec. 2 d.Hr.), militar în armata romană, cunoscut din inscripţia funerară descoperită la Grammeni (Philippi, Macedonia), de ridicarea căreia s-a îngrijit fiind încă în viaţă. Şi-a început serviciul militar ca simplu călăreţ *(eques)* în *leg. VII Claudia pia fidelis*, unde a ajuns *quaestor equitum*, apoi în garda călare a legatului leg., avansînd ca *vexillarius equitum* (stegar al escadronului de călăreţi ai leg.). A participat la războiul dacic al lui Domiţian, fiind dăruit de împărat: *bello Daciço ob virtute(m) donis donatus ab imp(eratore) Domitiano*; făcut *dupli(carius)* (subofiţer) de către împăratul Traian în *ala II Pannoniorum*, apoi *explorator* (cercetaş), probabil în cursul celui de-al doilea război dacic, cînd, desigur în fruntea unei formaţiuni de cercetaşi, l-a urmărit pe regele Decebal. A fost dăruit pentru virtute de împărat şi făcut *decurio* în aceeaşi unitate auxiliară de cavalerie, deoarece a capturat pe regele dac: *quod cepisset Decebalu(m) et caput eius pertulisset ei Ranisstoro*. Scena schematică din registrul superior al stelei lui se regăseşte în scena *CXLV* de pe Columna lui Traian, unde regele Decebal îşi pune capăt zilelor. Lăsat la vatră de → D. Terentius Scaurianus, primul guvernator al Daciei C.M.T. s-a înrolat iarăşi *voluntarius*, participînd la războiul contra parţilor, fiind din nou decorat de împăratul Traian.

M.P. Speidel, în *JRS*, 60, 1970, 112-152; id., în *AMN*, 7, 1970, 511-515.

C.C.P.

Claudius Natalianus, general roman, guvernator al Moesiei Inferior de la sfîrşitul sec. 3 (din timpul lui Claudius Gothicus, Aurelian sau Probus). Atestat de o inscripţie de la Nicopolis ad Istrum (*IGB*, II, 645).

*PIR*², C, 939; A. Stein, *Moesien*, 107-108; B. Thomasson, *Laterculi*, 33.

A.A.

Claudius Pulcher, Appius (sec. 1 î.Hr.), general roman. Consul, guvernator al Macedoniei (78-76 î.Hr.), în care calitate a întreprins campanii împotriva tracilor ajungînd pînă la sarmaţi, Bosfor şi Propontida, cucerind şi cetăţile de pe coasta maritimă a acestora.

Tit. Livius, *Per.*, XCI; Florus, *Epitomae*, I, 39, 6; Sextus Rufius Festus; *Breviarim*, IX; Eutrop., *Breviarium*, VI, 2; Amm. Marcell., XXVII, 4; Orosius, V, 23, 18-19; T.R.S. Broughton, 94.

A.S.

Claudius Quintilianus, Ti. (sec. 2 d.Hr.), general roman, procurator (guvernator) al Daciei Porolissensis (cca 157 d.Hr.). Cunoscut dintr-o inscripţie de la Porolissum, ca *procurator Augusti*, cînd s-a îngrijit *(curante)* de refacerea amfiteatrului, dărîmat din cauza vechimii *(amphitheatrum vetustate dilapsum denuo fecit)*.

CIL, III, 836; A. von Premerstein, *Wiener Eranos*, 1909, 265; A. Stein, *Dazien*, 18, 35; M. Macrea, *Viaţa*, 57, 58, 348.

M.Z.

Claudius Saturnius, Tiberius (sec. 2 d.Hr.), general roman, guvernator al Moesiei Inferior. Atestat în 144 d.Hr. sau 145 d.Hr. de inscripţiile de la Durostorum (*CIL*, III, 7474) şi Sexaginta Prista (*Ann. Ép.*, 1916, 65).

*PIR*² C 1012; A. Stein, *Moesien*, 69; J. Fitz, *Statthalter*, 14; B. Thomasson, *Laterculi*, 17.

A.A.

Claudius Telemachus, Ti. (sec. 2 d.Hr.), senator roman, cetăţean al oraşelor Xanthos şi Sidyma. În cursul strălucitei sale cariere de-a

www.mnir.ro

lungul căreia a îndeplinit funcţiile de lyciarh, quaestor al Achaiei, consul suffect, guvernator al Asiei, C.T.T. a fost şi *logistes* (→ *curator civitatis*) al oraşului → Callatis.

IGR, III, 381; *PIR*^{2}, II, 1936, 252, nr. 1037 (Ed. Groag).

A.S.

Claudius Xenophon, Ti. (sec 2 d.Hr.), funcţionar imperial roman de rang ecvestru, foarte probabil de origine gr., din provinciile orientale; a devenit, în timpul domniei lui Commodus, *procurator Daciae Apulensis*, pe funcţie de centenar. În urma unei procuratele a minelor de argint din Pannonia şi Dalmaţia *(procurator argentariarum)*, a revenit în Dacia ca *proc(urator) Illyrici per Moesiam inferiorem) et Daciam tres*, tot pe post de *centenarius*. În timpul acestei funcţii, sub îngrijirea sa *(sub cura)*, doi sclavi imperiali din serviciul portoriului illiric, *servi villici*, Zoticus şi Salvianus, au ridicat la Sucidava o statuie împăratului Commodus.

CIL, III, 7127=*ILS*, 1421; 8042; De Laet, *Portorium*, 406; H. G. Pflaum, *Carrières*, 590-592, nr. 222.

M.Z.

Clazomene (Klazomenai), cetate ioniană din Lydia (coasta de S-V a Asiei Mici), important centru de producţie de ceramică pictată şi de amfore în epoca arhaică. Una dintre pieţele de desfacere a acestor produse a constituit-o → Histria.

R.M. Cook, în *ABSA*, 47, 1952, 123 sqq.; *Histria IV*, 27; E. Doğer, în *Recherches sur les amphores grecques (BCH*, Suppl. XIII), Atena-Paris, 1986, 461-471.

A.A.

Cleja, com. în jud. Bacău, pe terit. căreia, în afara unor urme sporadice aparţinînd unei aşezări din epoca bronzului (cultura → Noua) şi a uneia datînd din sec. 3-4 d.Hr., s-a descoperit şi un tezaur de monede bizantine, compus din 38 de piese de bronz şi 1 de argint, datînd din sec. 10 d.Hr., cu emisiuni de la Leon V şi Constantin, pînă la Roman I (919-921) şi Constantin VII (945).

I. Dimian, în *SCN*, 1, 1957, 198-199.

D.G.T.

Clementianensis, vicus, aşezare rurală romană identificată în com. M. Kogălniceanu (jud. Constanţa), pe baza inscripţiei funerare a unui trac despre care se spune că ar proveni *a vico Cle[men]tiano*. De la → Ulmetum, unde au ajuns deci ulterior, provin două dedicaţii imperiale ridicate de *magistri vici Clementianensis* una din 195 d.Hr., cealaltă din vremea Severilor. Pe lîngă alte două inscripţii funerare gr., provenind poate din Tomis în al cărui territorium se va fi aflat respectiva aşezare, la M. Kogălniceanu s-a mai găsit o inscripţie menţionînd o asociaţie religioasă *(dumus)*, prezidată de un *pater* şi de o *mater*, închinată fie → Cybelei fie zeiţei Anaitis.

CIL, III, 7565; V. Pârvan, *Ulmetum*, II, 2, 368, nr. 17; A. Rădulescu, în *NMESM*, 79, nr. 2; *AEM*, 11, 1887, 63, nr. 126 şi 14, 1891, 29, nr. 58; I. Stoian, *Tomitana*, 215, nr. 16; D.M. Pippidi, în *StCl*, 9, 1965, 226-228.

A.S.

Cleodamus, comandant militar din → Byzantion, aflat poate, împreună cu Athenaeus, în fruntea flotei romane. Cu ocazia invaziei pe mare a goţilor şi herulilor din 267 d.Hr., care au intrat în fază iniţială pe Dunăre (şi nu în golful → Histriei, cum a presupus R. Vulpe), C. împreună cu Athenaeus a primit însărcinarea să aibă grijă de repararea şi întărirea oraşelor ameninţate de pe coasta de V a Mării Negre, dar nu există pînă în prezent probe că Histria, Tomis sau Callatis au beneficiat de pe urma acestei activităţi. Cei doi învinş împreună cu Venerianus într-o luptă în „regiunea Pontului" flota barbară (*SHA*, *Gallienus*, 13, 6). Rămaşi pe uscat, goţii şi herulii, după ce au fost respinşi în Achaia şi au peregrinat prin Peninsula Balcanică, au fost învinşi de → Gallienus într-o luptă pe rîul Nestos (azi Mesta, Bulgaria) (268 d.Hr.).

G.P.B.

clepsidră (< gr. κλεψύδρα), instrument de măsurare a timpului şi de divizare a lui în părţi egale. Principiul, aşa cum arată şi numele gr. se baza pe scurgerea constantă a unei cantităţi determinate de lichid (apă sau ulei) dintr-un vas într-altul, printr-un orificiu aflat la baza vasului umplut. La vechii gr. în special la Athena, unde cea mai timpurie menţionare literară a c. se găseşte la Aristofan (*Păsările*, 1695; *Acarn.*, 694; sfîrşitul sec. 5 î.Hr.), c. erau folosite mai ales în tribunale, pentru limitarea timpului de vorbire al oratorilor şi se umpleau imediat înaintea începerii discursurilor. Erau confecţionate din ceramică. Se foloseau şi pentru măsurarea timpului nocturn sau pentru verificarea duratei unor experienţe etc. În *epoca elenistică*, din preocuparea de a se putea măsura exact timpul, şi în lipsa luminii solare, s-au inovat, mai întîi la Alexandria, diverse adaptări pentru folosirea c. la măsurarea orelor diurne. Ele se pot grupa, potrivit procedeelor folosite, astfel: a) cu debit de lichid invariabil şi prevăzută în vasul inferior cu un flotor cu tijă glisînd în faţa unei gradaţii, de aici ajungîndu-se la diverse instrumente tot mai complexe, inclusiv combinaţii pentru luni, anotimpuri, zodii deci şi pentru observaţii de → astrologie etc.; b) cu debit variabil reglabil, pentru a se rezolva diferenţa de durată a orelor, regularizarea oferind şi posibilitatea adăugării unor dispozitive diverse, de avertizare sonoră, vizuală etc., ajungîndu-se la adevărate performanţe mecanice şi făcînd ca asemenea orologii să circule cu succes pînă spre începuturile evului mediu. C. au apărut la Roma cam odată cu → cadranele solare şi ulterior au avut o întrebuinţare frecventă şi variată potrivit şi spiritului practic al romanilor. Treptat, au început a se folosi şi c. lucrate din recipiente de sticlă. O

www.mnir.ro

contribuție însemnată la răspîndirea c. în întreg Imp. Roman a avut-o uzul militar al acestora. Este probabil că funcția de *horologiarius* cunoscută și în armata Daciei romane era destul de frecventă în provinciile de la Dunărea de Jos.

Vitruvius, *De archit.*, IX, 9; 10; Thalheim, în *RE*, IX, 1922, col. 807-809; *DAT*, 288-290; M. Macrea, *Viața*, 181; *DIVR*, 172-173.

A.B.

clienți (< lat. *clientes*), în perioada timpurie a Republicii romane, persoane sărace, aflate în raport de dependență individuală față de o familie patriciană din aceeași gintă. C. aveau obligații pecuniare și religioase față de → patronul lor, care trebuia în schimb să-i protejeze în orice împrejurare, mai ales în justiție. Pe măsura dezvoltării vieții urbane, o. au devenit persoane dependente, indiferent de raporturile de rudenie, față de cetățenii bogați, cărora le măreau prestigiul social și influența politică, primind, în schimb din partea patronilor avantaje economice și protecție în problemele judiciare. Puteau fi o. nu numai persoane individuale, ci comunități întregi și provincii. În perioada Principatului clientela a persistat ca instituție social-economică, pierzînd însă importanța politică pe care o avusese anterior (→ patronat).

A.Ș.

cline (gr.), „pat", întotdeauna din lemn, uneori prețios, sculptat și cu incrustații din fildeș. Era format dintr-o platformă rectangulară suportată de patru picioare, pe care se așternea o pernă, uneori și o saltea. Diferite variante ale acestei piese de mobilier domestic sînt figurate în Moesia Inferior și în Dacia romană pe numeroasele reliefuri ale pietrelor de mormînt care reprezintă scena → banchetului funerar. Se adaugă reprezentarea de pe un relief votiv din epoca elenistică de la Callatis, care reproduce motivul iconografic al banchetului în poziție lungită.

A.Ș.

Clipicești, sat în com. Țifești (jud. Vrancea), în apropierea căruia pe un platou înalt, situat între valea Șușiței și a Putnei, cunoscut sub numele de „Cetate" sau „Cetățuie", se găsesc urmele unei bogate așezări din epoca bronzului (cultura → Monteoru fazele I_{C3}-IIb). În jurul cetățuici, gravitează trei așezări din această vreme, situate pe martori de eroziune (M.F.). Tot aici în punctul „Lungeasca" a fost găsit întîmplător (în anul 1966) un tezaur dacic de argint, compus din podoabe și monede de argint (prima jumătate a sec. 1 î.Hr.), îngropat într-un vas de lut. Au fost recuperate următoarele piese: o fibulă de schemă La Tène mijlocie, cu patru „nodozități"; un lanț format din șapte verigi legate între ele prin patru zale din sîrmă răsucită (lung. 49 cm); trei bucăți de tablă subțire, deteriorate; 12 (din cel puțin 25 descoperite inițial) tetradrahme de Thasos, aurite (M. B.).

M. Florescu, în *Danubius*, 4, 1970, 75; I. Mitrea, în *SCIV*, 23, 1972, 4, 641-646.

M.F. și M.B.

Clit sat în com. Hășmaș (jud. Arad), pe terit. căruia, pe vîrful unui promontoriu numit „Gruețul Negrilor", situat sub vîrful „Pleș" s-a descoperit o așezare dacică (sec. 1 î.Hr.-1 d.Hr.), fortificată, în bună parte natural, cu un șanț de apărare amplasat în partea îngustă a șeii de legătură și, poate, o palisadă. Cu ocazia săpăturilor sistematice din 1968 s-a descoperit ceramică lucrată cu roata (fructiere, oale), ceramică lucrată cu mîna (cești-opaițe, vase borcan), unelte și arme de fier, podoabe, doi → denari republicani romani de la începutul sec. 1 î.Hr. etc.

S. Dumitrașcu, în *Crisia*, 2, 1972, 127-128.

I.H.C.

Clodius Albinus (Decimus Clodius Septimius Albinus) (n. 150 d.Hr., Hadrumentum, Africa - m. 197 d.Hr., Gallia), împărat roman (193-197 d.Hr.). A urcat treptele unei frumoase cariere militare și administrative sub → Marcus Aurelius și → Commodus. Prezent în Dacia, unde după o ipoteză mai veche ar fi fost chiar guvernator, a participat în calitate de comandant de leg. sau în virtutea unui comandament extraordinar, împreună cu → Pescenius Niger, la o expediție „dincolo de Dacia" (Dion Cass., LXXII, 8, 1). În 193 d.Hr. a fost numit guvernator al Britanniei și proclamat apoi de trupe împărat (apr., în vremea lui → Didius Iulianus). Septimius Severus i-a acordat titlul de Caesar, dar a încercat să-l lichideze după eliminarea lui Pescennius Niger. C.A. este proclamat din nou împărat (196 d.Hr.). La operațiile împotriva sa au fost antrenate probabil și vexilații din Dacia, conduse de Tib. Claudius Claudianus, dar nu se știe dacă au participat la bătălia de la Lugdunum, unde C.A. își stabilise capitala. Învins după o luptă grea de trupele lui Septimius Severus (19 febr. 197 d.Hr.), în ciuda egalității de forțe, fiecare împărat dispunînd de cca 200 000 de oameni, C.A. s-a sinucis.

G.P.B.

Fig. 102. Clodius Albinus.

clopot v. muzica

Cloșca, sat în com. Horia (jud. Tulcea), pe terit. căruia a fost descoperită o așezare autohtonă unde se înregistrează de timpuriu pătrunderea

www.mnir.ro

romană, între altele prin monedele romane republicane descoperite aici. Devenită → *vicus* sau sediul unei → *villa* de pe drumul roman dintre → Isaccea şi → Slava Rusă, în territorium-ul celei din urmă aşezări. De aici provine şi un fragment de → arhitravă cu inscripţie în lb. lat. care atestă construirea aici, în sec. 2 d.Hr., a unui edificiu şi ridicarea unei statui pentru o divinitate neidentificată.

Al. Suceveanu, *VEDR*, 72, 145; *ISM*, V, 254-255.
A. B.

Cloşca cu puii de aur v. Pietroasele

Cluj-Napoca v. Napoca

cneaz (cnezat), termen de origine veche germană preluat de români prin intermediul slavilor, cu sens de *stăpîn, căpetenie*. Instituţie de esenţă feudală, cu caracter ereditar, c. au reprezentat în special pătura socială ridicată din sînul obştilor săteşti, foarte probabil şi elemente din aristocraţia gentilică a unor popoare migratoare asimilate în mediul românesc, stăpînă a satelor în etapa prestatală a maturizării relaţiilor feudale. De la înţelesul iniţial de „stăpîn de sat" de dinaintea închegării definitive a statelor medievale româneşti şi datorită faptului că relaţiile sociale s-au împletit cu cele politice determinîndu-le, cnejii şi cnezatele româneşti au reprezentat relativ timpuriu şi o instituţie cu conţinut prevalent politico-militar, fiind astfel atestate documentar în prima jumătate a sec. 13 cînd definesc structuri teritoriale mai mari şi căpetenii ce exercitau o autoritate cu conţinut variat inclusiv patrimonială asupra unor grupuri de sate, foste uniuni de obşti săteşti. În această situaţie se află la 1247, pe terit. Olteniei, cnezatele lui Ioan, Farcaş (Vîlcea) şi „ţara cnezatului lui Litovoi voievodul", atestate de *Diploma cavalerilor ioaniţi*. Documentele emise de cancelariile statelor feudale reflectă deformat această instituţie prestatală, folosind termenii *cneaz-cnezat* pentru persoane şi terit. foarte variate, de la membri unei obşti săteşti libere (obşti cneziale) şi părţi de sat stăpînite „cu drept cnezial", pînă la căpeteniile social-politice ale „ţărilor", cate preced evolutiv pe voievod şi din rîndul cărora se alegea voievodul. O parte a c. români din Transilvania au intrat în rîndul nobilimii regatului maghiar, dar cei mai mulţi au decăzut în starea de juzi săteşti, cu atribuţii de primar, sau chiar în rîndurile ţărănimii aservite. În Ţara Românească şi Moldova, c. au participat la formarea clasei boiereşti, termenul căpătînd ulterior înţelesul de „ţăran liber".

I. Bogdan, *Despre cnejii români*, 1903, extr. din *ARMSI*, seria II, tom XXIV; D. Arion, *Cnejii (chinejii) români*, Bucureşti, 1938; P.P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova*, Buc., 1964; M. Holban, *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, Bucureşti, 1981, 213-231; H.H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, Bucureşti, 1969, 188-275; R. Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, 1970, 143-181.
R.P.

cnemidă (< gr. κνημίς) (la gr. şi la romani), element al armurii, constînd în apărătoare a piciorului, în porţiunea dintre gleznă şi genunchi. C. (adesea numai pentru piciorul drept, neacoperit şi neapărat de scut) era lucrată dintr-o foaie de metal, bronz sau argint (la armurile de aparat), şi reproducea relieful gambei. Unele c. erau decorate şi purtau în dreptul genunchiului reprezentarea apotropaică a unui cap de Gorgonă. Toreutica tracă, în special getică şi tribală, a produs c.: două din argint au fost descoperite în mormîntul de la Agighiol, dintre care una era produsă într-un atelier getic; una din argint aurit a apărut în mormîntul nr. 2 din tumulul de la Vraca (Bulgaria).

D. Berciu, *Arta traco-getică*, Bucureşti, 1969, 46 şi urm.; I. Venedikov, T. Gerasimov, *Trakijskoto Izkustvo*, Sofia, 1973; P. Alexandrescu, în *Dacia, N.S.*, 28, 1984.
P.A.

Cnidos (Knidos), oraş dorian din Caria aşezat la extremitatea unei peninsule, cu un port excelent. Amfore ştampilate din sec. 3–1 î.Hr. din acest centru de producţie s-au descoperit la Histria, Tomis şi Callatis, fără să aibă o greutate economică deosebită pe pieţele respective. Amfore de C. cu ştampilă mai sînt semnalate la → Cetăţeni (jud. Argeş), Tulcea-Dealul Taberii, poate Nalbant (jud. Tulcea), iar fără ştampilă la Caraorman (jud. Tulcea) şi Brăiliţa.
G.P.B.

Coada Izvorului, sat în com. Măneşti (jud. Prahova), pe terit. căruia cercetările efectuate în 1895 au identificat o → *dava*, pe bot de deal, în punctul „La Gradiştea", situat la confluenţa apelor Grădiştea şi Cricovul Dulce. Acropola (cca 70×45 m) este apărată spre N de un şanţ cu val, ce se observă şi azi în terenul împădurit. Din săpături ocazionale (1963, 1969) s-au recuperat: ceramică din sec. 4-1 î.Hr. şi un brăzdar de plug din fier (45×8 cm), de tip dacic.

Grigore G. Tocilescu, Pamfil Polonic, BAR, *Mss.*, Cota, IV; V. Teodorescu, în *Prahova. Tradiţii de luptă şi înfăptuiri socialiste*, Ploieşti, 1974, 14.
V.T.

Coada Malului, sat în com. Măgurele (jud. Prahova), pe terit. căruia a fost descoperit în împrejurări necunoscute (probabil în anul 1932) un tezaur dacic de argint databil către mijlocul sec. 1 î.Hr. Acestui tezaur (astăzi la MNI) îi aparţin cu certitudine: o pereche de fibule cu scut triunghiular, pe cam este prezentat în relief *(au repoussé)* un cap de bărbat imberb, cu plete lungi (similar aceluia de pe falerele de la Bucureşti-Herăstrău); o brăţară spiralică avînd capetele ornate cu palmete şi protome-animale stilizate; lanţ fragmentar din zale duble îndoite, cu două

www.mnir.ro

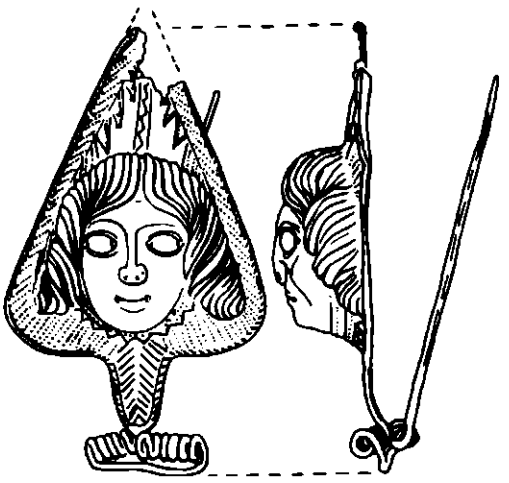

Fig. 103. Coada Malului. Piesă din tezaur.

verigi la capete; piesă tubulară din tablă, probabil de la lanţ. Incertă este apartenenţa la această descoperire a unei monede de argint, imitaţie timpurie a tetradrahmelor lui Filip II.

K. Horedt, în *Dacia*, 11-12, 1945-1947, 267; D. Popescu, *Inv. Arch. R.*, fasc. 5, 1968, 20 a-b.

M.B.

Cocargea v. Pietreni

Cocceius Genialis, M. (între 198-209 d.Hr.), procurator (guvernator) al provinciei Dacia Porolissensis *(vir egregius procurator Aug(ustorum duorum) provinciae Porolissensis)*. Amintit pe un altar de la Napoca, închinat zeului nefnvins al soarelui, Mithra *(Deo Soli Invicto)* (*CIL*, III, 7662; *PIR*, II^2, 289, nr. 1217).

M.Z.

Cochirleni, sat în com. Rasova (jud. Constanţa), în apropierea căruia cercetări arheologice de suprafaţă au dus la descoperirea spre Dunăre a unei aşezări de tip *tell* cu urme bogate de locuire din timpul culturii Gumelniţa (E. C.). Tot aici, pe terasa Dunării se află resturile unei fortificaţii („Cetatea Pătulului") de la care începe castrul dunărean al valului mare de pămînt. Zidurile din pietre ecarisate legate cu mortar delimitează o suprafaţă de cca 3 ha. În interiorul cetăţii şi în afara ei se găseşte o mare cantitate de ceramică din sec. 9-10, caracteristică ariei civilizaţie → Dridu, facies-ul dobrogean (ceramică nisipoasă, arsă oxidant, ceramică din pastă fină, arsă reducător, vase din humă albă înfrumuseţate cu vopsea roşie sau brună, vase din pastă fină, decorate cu smalţ verde-oliv). Cetatea pare a fi fost ridicată în sec. 9. Nu există, deocamdată, nici un indiciu că aici ar exista şi resturile unui castru roman (P.D.).

R. Vulpe, *HAD*, 1938, 360; P. Diaconu, în *Peuce*, 4, 1973-1975, 206.

E.C. şi P.D.

Cociuba Mare, com. în jud. Bihor, pe terit. căreia, în punctele „Fîntînita" şi „Cohăreşti", situate pe terasa Crişului Negru, au fost descoperite vestigii aparţinînd dacilor liberi, din sec. 2-4 d.Hr.

S. Dumitraşcu, în *Crisia*, 3, 1973, 139-159.

G.B.

Coconi, sat în com. Mînăstirea (jud. Călăraşi), în apropierea căruia a fost descoperit (1957) un mormînt plan de înhumaţie, din sec. 4 din cadrul căruia a mai putut fi recuperată o amforetă romană.

B. Mitrea, în *Dacia, N.S.*, 3, 1959, 477-478; B. Mitrea, C. Preda, *Necropole*, 84.

B.M

Cocoşu v. Narcisseiani, vicus

Codex Iustinianus v. Corpus iuris civilis

Codex Theodosianus (lat.) (438), culegere oficială a constituţiilor imperiale romane promulgate între anii 312-437. A fost elaborată timp de nouă ani (429-435-438) de o comisie de specialişti în drept, fiind semnată şi publicată de cei doi împăraţi romani din Constantinopol şi Ravenna, Theodosius II (408-450) şi Valentinian III (425-455). C.T. da o bază unică organizării întregii lumi romane, inclusiv regatelor romano-germanice, punînd capăt incertitudinilor juridice datorate lipsei unei culegeri oficiale de legi. Se compune din 16 cărţi, subîmpărţite în titluri *(tituli)*, în cuprinsul cărora se află, în ordine cronologică, constituţiile imperiale, de multe ori modificate sau prescurtate, potrivit realităţilor social-politice ale timpului cînd a fost alcătuită culegerea. C.T. urmărea consolidarea unităţii Imp. Roman prin comunicarea dintr-o parte în cealaltă a acestuia, a noilor legi. În realitate el marchează ruptura unităţii juridice a Imp., deoarece, după publicarea C.T., împăraţii romani din Orient n-au mai trimis decît foarte rar legile lor în Occident, iar legile împăraţilor romani din Occident n-au mai ajuns deloc în Orient. C.T. a fost în vigoare în Orient pînă la Iustinian, iar în Occident a jucat un mare rol pînă în sec. 12. V. şi *Constituţia din 3 aprilie 392/393*.

E. Stein, *Histoire*, I, 285-287; G. Ostrogorsky, *Histoire*, 83; J. Gaudemet, *Institutions*, 737-739.

I.B.

Codlea, oraş în jud. Braşov, unde în 1899 s-a descoperit, pe cîmpul din dreapta şoselei care ducea la Vulcan, un important tezaur format din 6 → stateri de tip Alexandru cel Mare (data finală cca 320 î.Hr.). Doi stateri au fost emişi foarte probabil la → Amphipolis şi un al treilea la Lampsacos. Pentru ceilalţi s-au propus atelierele Amphipolis sau Pella, Sidon şi Salamina din Cipru.

IGCH, 409; F. Seraphin, în *KVSL*, 22, 1899, 77-80; M. Chiţescu, M. Mareu, Gh. Poenaru-Bordea, *Monedele antice de aur şi argint din colecţia Muzeului judeţean Braşov*, Braşov, 1978, 13 şi 46, nr.

www.mnir.ro

27; B. Mitrea, *Studia Paulo Naster oblata*, I, *Numismatica Antiqua*, Leuven, 1982, 65-74.

G.P.B.

Cogaionon (gr. Κωγαιόνον), nume dat de geograful antc. → Strab. (VII, 3, 5) „Muntelui sfînt" al geto-dacilor şi rîului care curgea în apropierea acestuia. Informaţia scriitorului gr. este inserată în cadrul discuţiilor pe care acesta le face în legătură cu zeul → Zalmoxis şi cu anumite obiceiuri ale cultului divinităţii dace. Faptul acesta ca şi descoperirea la → Grădiştea Muncelului, în plină regiune de munte a unei Zone sacre cu mai multe sanctuare (singura descoperite de acest fel, ce corespunde datelor lui Strab.), sînt suficiente motive în favoarea identificării „Muntelui sfînt" C. cu acest important centru religios dacic de la → Sarmizegetusa Regia, capitala Daciei, din ultimele două sec. dinainte de cucerirea romană.

H. Daicoviciu, *Dacia*, 53-54; I. H. Crişan, *Burebista*^{2}, 123.

C.P.

Cogealac, com. jud. Constanţa, în apropierea căreia a fost descoperită o aşezare rurală din territorium-ul histrian. Cunoscută printr-o serie de resturi arhitectonice (fragmente de apeduct, monede, ca şi printr-o inscripţie funerară lat.).

ISM, I, 371.

A.S.

cohors (lat.) (gr. σπεῖρα) (în armata romană) 1. Subdiviziune tactică a legiunii (zece c. formau o legiune). Unitate de infanterie. Pînă la reformele lui Marius, unitatea tactică de bază în armata romană, în legiune, era *manipulum* (200 de oameni). În urma reformelor acestuia în domeniul tactic, a avut loc unirea a trei *manipuli* (al hastatilor, al principalilor şi al triariilor) într-o singură unitate, *cohors*. Astfel, o legiune nu mai cuprindea 30, ci 10 unităţi tactice. Armamentul devenea uniform, în schimb se menţionau titlurile centurionilor şi cu întreaga schemă de avansare. Termenul de *manipulum*, cu derivatele *(commanipulares, commanipulatio, commanipulus)* se menţineau. În timpul Imp. se menţin c. în legiune şi sînt organizate unităţi de sine stătătoare recrutate din rîndul populaţiilor deja înglobate Imp. sau aflate în strînsă dependenţă cu acesta. C. constituiau o altă importantă categorie a trupelor auxiliare *(auxilia)* din armata romană. Din punct de vedere numeric existau două categorii de c.: c. *milliaria*, care avea în principiu 1 000 de oameni şi erau de două feluri: c. *milliariae equitatae* cuprindeau 760 infanterişti şi 240 cavalerişti *(10 centuriae şi 10 turmae)*; c. *milliariae* puteau fi formate şi numai din infanterişti *(peditatae)*. O c. *milliaria* era comandată de un *tribunus* (gr. χιλίαρχος); c. *quingenariae*, de 500 de oameni, erau, de asemenea, de două feluri: *equitatae*, cuprinzînd 380 infanterişti şi 120 cavalerişti *(6 centuriae şi 6 turmae)* şi *pedidatae* (numai infanterişti). O c. *quingenaria* era comandată de *praefectus* (gr. ἔπαρχος). Este de remarcat că *praefectus alae* era superior în rang praefectului de c.; sînt cazuri cînd c. *milliariae* apar comandate de *praefecti*. Ca şi la c. din leg. subdiviziunile c. auxiliare erau centuriile *(centuriae)* subdivizate la rîndul lor în *contubernia*, de cîte 10 oameni. În c. se întîlnesc subofiţeri ca: *optio, tesserarius, cornicularius, signifer, imaginifer, beneficiarus praefecti/tribuni, duplicarius, aquarius, librarius, mensor, quaestionarius, bucinator, cornicen, tubicen, medicus*. C. auxiliare erau diferenţiate, cel mai des, atît prin numărul de ordine care li se aplica cît şi prin menţionarea etniconului populaţiilor din care fuseseră iniţial recrutate. Ca şi în cazul alaelor, c. purtau etnicoane ca: *Hispanorum, Britannorum, Gallorum, Germanorum, Pannoniorum, Thracum, Dacorum, Syrorum* etc. cu specificaţii în cazul recrutărilor tribale restrînse (*Bracaraugustanorum, Asturum, Baetasiorum, Batavorum, Brittonum, Montanorum, Bessorum, Sacorum, Cispadensium, Apamenorum, Antiochensium, Palmyrenorum* etc.). C. purtau gentiliciul împăratului sub care au fost create: *Augusta, Claudia, Flavia, Ulpia* sau cognomenul (din sec. 3) împăratului domnitor: *Severiana, Antoniniana, Alexandriana, Gordiana, Philippiana, Valeriana-Galliena*. Existau c. denumite cu epitete care desemnau provinciile în care staţionaseră (*coh. I Thracum Germanica, coh. I Lusitanorum Cyrenaica*) sau provenite de la un general sau guvernator de provincie sub care se distinseseră (*Lepidiana*), altele după armamentul şi tactica de luptă specifică (*Sagittariorum, scutata*). Numeroase (cca 30) erau c. *Voluntariorum* formate din cetăţeni romani înrolaţi voluntar în armată. Soldaţii unora dintre c. primiseră cetăţenie romană în timpul serviciului în care eaz unitatea era denumită *Civium Romanorum*. Uneori, pentru a sublinia vechimea existenţei lor unele c. îşi adăugau epitetul *veterana*; alteori c. purtau epitete derivate din decoraţiile primite (*torquata*). Existau *cohortes praetoriae*, unităţi speciale, destinate gărzii împăratului, deşi multe dintre ele au fost cu timpul dislocate în provincii. La Roma, pentru asigurarea liniştii şi ordinei, cu sarcini de poliţie şi stingerea incendiilor erau c. *urbanae* şi c. *vigilum*. În diplome, inscripţii sau surse literare soldaţii din c. sînt în mod obişnuit denumiţi *milites, pedites, gregales*. Pe baza materialului epigrafic descoperit pînă în prezent în Dacia, s-au documentat 49 c., iar în E Moesiei Inferior cca 11-12. Sînt atestate ca participante la războaiele daco-romane următoarele c.: *I Alpinorum; I Britt. mill. Ulpia torq. pf. CR eq.; I milliaria; II Fl. Bessorum; I Britannica mill. CR eq.; II Brittannorum mill. p. f. C.R. eq.; III Campestris mill.; I Fl. Commagenorum; II Fl. Commag. sagitt. eq.; I Cretum sagitt. eq.; IV Cypria C.R.; II Gallorum; II Gallorum Macedonica eq.; II Gallorum Pann. eq.; III Gallorum; V Gallorum; I Hispanorum p. f.; I Ulp. Hispanorum mill. C.R. eq.; I Hispanorum vet. eq.; II Hispanorum eq.; I Aug. Ituraeorum sagitt.; I Ituraeorum; V Lingonum; I Lusitanorum; I Montanorum CR.; I Montanorum; II Fl. Numidarum; I Pannoniorum vet. p. f. eq.; VIII Raetorum C.R. eq.; I Thracum p. f. C.R.; VI Thracum eq.; I Tyriorum sagitt.; I Vindelicorum mill. p. f. C.R.*

www.mnir.ro

În provincia Dacia, apoi în subdiviziunile sale (Sup.; Apul.; Inf.; Malv.; Poroliss.), după 106, garnizoană stabilă au avut: *I Alpinorum*, la Sărăţeni şi Călugăreni; *IIII Betavorum (Batavorum)*, la Olteni; *II Flavia Bessorum*, la Cinçşor, *I Bracaraugustonorum*, la Breţcu; *I Britannica mill. C.R. eq.*, la Căşei; *I Brittonum mill. Ulp. torq. p. f. C.R.*, la Porolissum; *I Aurelia Brittonum mill.*, la Bumbeşti (din 201); *II Brittanica milliaria C.R. p. f. eq.*, la Romita; *II Aug. Nervia Pacensis mill. Brittonum*, la Buciumi (jud. Sălaj); *III Campestris C.R., mill.* (temporar la Drobeta?); *I Cannanefatium* la Tihău (jud. Sălaj); *I Fl. Commag.* la → Romula; *II Fl. Commag. eq. sagitt.*, la Micia; *IV Cypria C.R.* (temporar la Bumbeşti) (jud. Gorj); *III Delmatarum mill. eq. C.R.*, la Mehadia (jud. Caraş-Severin); *I Aelia Gaesatorum mill.*, la Bologa (jud. Cluj); *III Gallorum*, la Ioneşti (jud. Vîlcea), apoi la Hoghiz (jud. Braşov); *I Hispanorum quing.*, la Românaşi (jud. Sălaj); *I Hispanorum vet.*, la → Buridava şi → Arutela, apoi la Breţcu (jud. Covasna); *I Fl. Ulp. Hispanorum mill. C.R. eq.*, la Orheiu Bistriţei (jud. Bistriţa-Năsăud); *II Hispanorum scutata Cyr. eq.*, la Bologa (jud. Cluj); *coh. IV Hispanorum*, la Inlăceni (jud. Harghita); *V Lingonum*, la → Porolissum; *II Fl. Numidarum*, la Feldioara (jud. Braşov); *VIII Raetorum C.R. eq. torq.*, la Inlăceni apoi la Teregova (jud. Caraş-Severin); *I Sagittariorum mill eq.*, la → Drobeta; *VI Thracum eq.*, la → Porolissum şi Românaşi; *I Ubiorum* (din 144 d.Hr., la Odorheiu Secuiesc); *I Vindelicorum mill.*, la Vărădia (jud. Caraş-Severin), apoi Tibiscum, apoi Cumidava. Nu se cunosc sediile următoarelor cohorte: *Afrorum I Batavorum mill.* (în Dacia Sup.), *I Aug. Nervia Pacensis Brittonum mill.* (în Dacia Inf.), *I Gallorum Dacica* (în Dacia Sup.), *II Gallorum* (în Dacia Inf., apoi în Moesia Sup.), *II Gallorum Macedonica, II Gallorum Pannoniorum eq.* (în Dacia Sup.?), *I Aug. Ituraeorum Sagitt.* (în Dacia Poroliss.), *I Thracum Sagitt., I Tyriorum sagitt.* Din Dacia au fost retrase la date diferite: *I Antiochensium, IX Batavorum, III Brittonum, IV Cypria CR, V Gallorum, I Ituraeorum sagitt., mill. eq., I Lingonum, I Montanorum, I Pannoniorum eq. vet. p. f., I Thracum Germanica C.R.* La E Moesiei Inferior au fost documentate următoarele c.: *I Bracaraugustanorum* (trimite vexilaţii în N Mării Negre, la Chersones, iar la cca 138-140 d.Hr. pleacă în Dacia Inf.); *coh. I Cilicum mill. eq sagitt.* care lasă un bogat material epigrafic pe *limes*; a staţionat la Cetatea, dar a trimis vexilaţii la Sucidava, Tomis, Dinogetia şi în N Mării Negre, la Chersones; *I Fl. Commagenorum* staţionată anterior la Tomis (?) şi Drajna de Sus; a rămas după 118 în Dacia Inferior; *coh. I Germanorum*, la Capidava (de unde a plecat la mijlocul sec. 3 d.Hr. în Germania Sup.); *I Lusitanorum Cyr.* la Cius (mutată la începutul sec. 3 d.Hr., la Nigriniana-Malăk Preslaveţ), *I Claudia Sugambrorum vet. eq.* (la Montana, mutată în Asia, apoi revine probabil la Sucidava?); *I Ubiorum*, la Capidava (de unde pleacă în Dacia Sup. la cca 140 d.Hr., fiind înlocuită cu *I Germanorum*), *II Gallorum* (poate la Sucidava) a trecut după 118 d.Hr. în armata Daciei Inferior; *II Mattiacorum*, la Barboşi (jud. Galaţi), apoi la Sexaginta Prista şi Troianhissar.; *IIII Gallorum*, la Sacidava este mutată apoi în Siria; *coh. VII Gallorum* (la Tomis?), mutată ulterior în Siria. Din Moesia Inferior au mai plecat la date diferite, în alte provincii, *coh. I Chalcidenorum* şi *I Lepidiana*, *I Flavia Numidarum* (în Siria), *I Tyriorum sagitt.* (în Dacia Inf.), *II Bracaraugustanorum* (în Thracia).

Cihorius, în *RE*, 4, 1901, s. v. col. 231-356; G. I. Cheesman, *The Auxilia of Roman Imperial Army*, Oxford, 1914, passim; V. Christescu, *Istoria*, passim; W. Wagner, *Dislokation*, passim; M. Macrea, *Viaţa*, 201-215; N. Gostar, în *Dacia N.S.*, 23, 1979, 115-122.

M.Z.

coif (cască), acoperământ pentru protejarea capului în situaţii speciale: război, paradă, sau pentru a indica un rang social înalt etc. Este de presupus că cele mai primitive forme de c. erau un fel de căciuli din piele groasă şi ramburată, în măsură de a amortiza loviturile. Proprietatea aramei de a fi laminată prin batere a permis ca în scurtă vreme căştile să fie confecţionate din acest metal, apoi turnate în bronz şi ulterior lucrate din tablă de fier. Cele mai vechi c. de metal au apărut în milen. 3 î.Hr. în Summer şi vechiul Babilon. Patessi-ul din Lagash, Eanatum conduce un grup de lăncieri, ce poartă pe cap c. complete, cu obrăzare şi apărătoare de ceafă *(Stela vulturilor)*, iar Naram-Sin al Akkad-ului este reprezentat ca erou şi divinitate avînd un c. cu vîrf ascuţit şi împodobit cu două coarne arcuite (Stela lui Naram-Sin, de la Luyru). În milen. 2 î.Hr. c. sînt cunoscute în Egipt şi Asia Anterioară, iar la sfîrşitul milen. sînt documentate la Troia, unde au fost folosite la luptă atît de troieni cît şi de fruntaşii ahei. În Europa centrală şi sudică c. de metal au apărut către sfîrşitul epocii bronzului şi începutul epocii fierului. În afară de tipul cel mai simplu în formă de calotă semisferică, unele au aspectul unui clopot, avînd o măciulie în creştet, altele sînt întărite cu o creastă decorativă, transversală. Apar însă şi c. conice ori asemănătoare unui bol, dar toate aceste forme devin eficace cînd marginile lor se amplifică pe un plan înclinat ce aveau rostul de a proteja ceafa şi în parte fruntea luptătorilor. Astfel de tipuri se întîlnesc în Italia etruscă şi în regiunile illirice, în sec. 8-6 î.Hr., perioadă în care în Grecia continentală şi asiatică se dezvoltă pe regiuni, c. post miceniene, fie în Attica, fie în terit. Corinthului, în Eubeea, ori peste mare, în Ionia etc. Sînt în general c. folosite de trupele greu înarmate de hopliţi, care luptau cu o sabie grea, cu suliţi şi lănci, îşi apărau corpul cu scuturi mari, apărători de picioare (cnemide), iar pe cap purtau c. care le acopereau pînă la gît tot creştetul şi adesea cea mai mare parte a feţei. În Europa centrală, de-a lungul celei de a doua epoci a fierului Hallstatt purtătorii de c. aparţineau mai ales păturilor privilegiate. Elementele ornamentale şi calitatea metalului (aur şi argint), întreceau adeaca eficienţa defensivă a c., iar însemnele lor distinctive, indicau ca şi în evul mediu, calitatea

www.mnir.ro

purtătorilor. Un exemplu tipic în acest sens apare în scena de pe cazanul de la Gundestrup (Danemarca, sec. 1 î.Hr.), unde un grup de şefi tribali călare, poartă fiecare un c. cu însemne deosebite. Cele mai importante centre de producţie şi de difuziune se aflau însă tot în Italia, unde pînă în sec. 3 celţii au ocupat N peninsulei. Din E Franţei (Champagne), în bazinul Rinului şi al Moselei şi spre E pînă în Slovacia şi V României, se cunosc morminte de fruntaşi cu c. uneori aflîndu-se în morminte şi carele lor de luptă. La răscrucea unor influenţe culturale de mare intensitate, este firesc ca în spaţiul ţării noastre să se fi descoperit multe arme ofensive şi defensive, printre acestea din urmă şi c. de tip sau imitaţie irano-scitice, traco-scitice, greceşti, italo-celtice, romane, bizantine, germanice etc. (V.Z.). Cele mai vechi c. confecţionate din tablă de bronz s-au descoperit spre sfîrşitul epocii bronzului. O piesă bine conservată se cunoaşte în depozitul de la Sîg (jud. Sălaj) şi este în formă de clopot cu o proeminenţă pe creştet. Fragmente din alte exemplare au apărut în depozite în N-V ariei carpato-danubiene şi, într-un caz (la Techirghiol), în Dobrogea. Toate datează din jurul anului 1000 î.Hr. (A.V.). C. de metal (bronz, aur, argint, fier) au fost utilizate de către geto-daci începînd din sec. 5 î.Hr. pînă în sec. 1 î.Hr. Cele mai numeroase c. au făcut parte din inventarele unor morminte, mai ales princiare, prevăzute cu tumuli. Cele mai vechi c. cunoscute în prezent sînt de bronz şi au fost descoperite întîmplător la → Gostavăţu, → Ocna Mureş şi → Berzovia (fost Jidovin, în jud. Caraş-Severin). Toate cele trei c. au fost produse în atelierele gr. şi aparţin tipului numit greco-illir, răspîndit în Albania, Macedonia, Grecia (Olympia, Athena, Lindos), ajungînd pînă în Egipt şi în S Ucrainei (Kerci). Ele sînt produse gr. C. de la Gostavăţu, Ocna Mureş şi Berzovia au aparţinut unor fruntaşi geto-daci. Pe baza tipologiei se presupune că ele datează din sec. 5 î.Hr. Pe la anul 400 î.Hr. a fost datat c. de aur, bogat împodobit cu motive antropo- şi zoomorfe, descoperit, întîmplător, la → Poiana Coţofeneşti. Din aceeaşi vreme se cunosc cele mai multe c. lucrate din argint aurit, ornamentate în stil animalier orientalizant. Unul dintre ele s-a descoperit în mormîntul de la → Agighiol, altul în cel de la → Peretu, iar cel de-al treilea undeva în zona → Porţilor de Fier. Asemănarea dintre ele este atît de evidentă încît se presupune că au fost lucrate de acelaşi meşter şi cu siguranţă provin din acelaşi atelier. Cele trei c. de argint aurit sînt considerate ca *specifice pentru geto-daci*. În sec. 4 î.Hr. se datează şi două c. de bronz, de tip gr. (corintic), descoperite, unul la → Găvani (jud. Brăila) într-un bogat mormînt princiar de înhumaţie cu tumul şi al doilea la Bubuia, lîngă Chişinău (Rep. Moldova). C. de la Bubuia a fost aurit. Mai pot fi amintite cinci c. celtice (sec. 4-3 î.Hr.) descoperite în necropolele de la → Ciumeşti şi → Apahida şi întîmplător la → Silivaş, → Ocna Sibiului şi într-o localitate de pe valea Haţegului. C. de la Ciumeşti este de fier şi a fost împodobit cu o pasăre de bronz. Cel de la Apahida este de bronz, placat cu foiţă de aur. De bronz sînt şi c. de la Ocna Sibiului şi cel de pe valea Haţegului. C. de la Silivaş este de fier şi a fost ornamentat cu motive specific celtice. Din sec. 1 î.Hr. se cunoaşte un coif de bronz, descoperit în tumulul 4 de la → Popeşti. Acesta pare a fi de tip galio-roman. Un fragment dintr-un alt c. de bronz, de acelaşi tip, s-a descoperit la → Crăsani. Un c. de fier de tip roman, relativ bine păstrat, a făcut parte din inventarul mormîntului tumular, princiar, de incineraţie, de la → Cugir ce se datează în prima jumătate a sec. 1 î.Hr. (I.H.C.). *La romani*, c. sau casca *(cassis)* se confecţiona din piele sau metal. În primele sec. ale Republicii, căştile se pot clasifica după influenţe suferite şi după făurirea calotei *(cudo)*. Astfel, luptătorii din primele trei clase censitare serviene purtau cască din bronz sau din piele, placată cu bronz, după modelul attic, din sec. 6 î.Hr. Casca beoţiană a fost utilizată concomitent cu cea corinthiană, dar cu întrebuinţare mai restrînsă pînă în sec. 5 î.Hr., la această dată fiind preferate căştile în formă de clopot. Din îmbinarea acestor tipuri, în sec. 5 î.Hr., au luat naştere casca etrusco-corintiană indigenă, cu o calotă semisferică prevăzută cu *bucculae* („jugulare") şi *crista* („creastă"), casca romano-corintiană la care se adaugă viziera şi apărătoarea de ceafă şi casca attico-corintiană a cărei calotă urma la bază linia sprîncenelor, cobora pe tîmple, se ridica ocolind urechile şi forma o apărătoare de ceafă mică. Toate erau făurite pentru a da căştii echilibru, eleganţă şi sobrietate, fiind în acelaşi timp eficace şi uşoară. Acestea s-au folosit în lupta cu un adversar care practica armele de împungere. În contact cu gallii care aveau spade lungi, cu funcţie atît de împungere cît şi de tăiere, c. s-a modificat pentru acest gen de luptă. În sec. 4-3 î.Hr. s-a purtat c. cu o calotă alungită în con aplecat spre înainte cu marginile recurbate, care avea avantajul de a acoperi ceafa şi urechile şi care se va întîlni la călăreţi chiar pînă în sec. 2-1 î.Hr. Începînd de la această dată au apărut c. italo-celtice de tip „Montefortino", cu formă simplă şi practică. Acestea aveau calota semisferică, uneori ogivală şi apărătoare de ceafă aproape orizontală. Pe calotă se fixa un inel pentru suspendare în marş. C. făurite după acest model aveau port-panaş central cu jugulare care acopereau urechea şi maxilarul. Tipul italo-celtic are deosebită importanţă în evoluţia c. romane, acesta stînd la baza diferitelor tipuri din epoca imperială. În sec. 1 î.Hr. s-a perfecţionat c. romano-celtic, derivat din tipul „Montefortino", prin dezvoltarea vizierei şi apărătorii de ceafă, mai evoluată, din care a luat naştere modelul roman propriu-zis, de tip „Haguenau" cu apărătoare de ceafă orizontală. C. era simplu, fără ornamente, calota de fier sau din bronz, cu marginea îngustă în zona frontală şi mai proeminentă în dreptul urechilor. Aveau avantajul de a rezista la loviturile armei de tăiere, de a permite mişcările capului datorită poziţiei apărătoarei de ceafă şi de a putea fi făurit cu uşurinţă şi în serie. Prezenta însă inconvenientul de a lăsa un spaţiu vulnerabil între cască şi cuirasă, neajuns care a fost remediat de tipul care i-a urmat în evoluţie, intrat în dotare la sfîrşitul sec. 1 î.Hr.

www.mnir.ro

şi începutul sec. 1 d.Hr., tipul „Weissenau". La acesta calota s-a prelungit pînă la baza craniului. În faţă s-a adăugat un ieşind de protecţie, proeminenţe în zona urechilor, jugulare mai late şi apărătoare de ceafă oblică şi arcuită. Unele c. erau decorate cu incrustaţii de aur, argint sau bronz, altele aveau în partea frontală elemente ornamentale în formă de aripi şi caneluri transversale executate în tehnica *au repoussé*. În primele două sec. ale Imp. se foloseau cele două tipuri enunţate, la tipul „Weissenau" apărînd orificii circulare pentru apărătoarele de urechi, protejate de întăriturl reliefate şi bare de apărare dispuse în cruce deasupra calotei. Este tipul de c. folosit de legionari, în special în formaţiunile călări *(equites)* din această unitate tactică, aşa cum figurează pe Columnă, confirmat şi de un exemplar descoperit în castrul Berzobia, ocupat de *leg. IV Flavia Felix* şi datat la începutul sec. 2 d.Hr. A apărut însă un nou c., de tip „Niederbieber", mai greu şi mai complet, cu apărătoare de ceafă, aproape oblică, care ajungea pînă la baza gîtului. Calota era întărită pe partea superioară cu o placă fixată cu nituri şi acoperea fruntea pînă la sprîncene. Apărătoarele de urechi erau conturate mai proeminent şi jugularele, fixate cu balamale de calotă, protejau tot obrazul, lăsînd liberi ochii, nasul şi gura. Acesta era tipul de c. folosit de cavalerie în a doua jumătate a sec. 3 d.Hr., care folosea ca decoraţie volutele, fulgerele, scorpionul şi şarpele încolăcit. Un asemenea exemplar datînd de la începutul sec. 3 d.Hr. a fost descoperit la Lunca Mureşului. Tipul c. de cavalerie din această vreme este prevăzut şi cu inscripţii legate de numele călăreţului sau al unităţii din care făcea parte. În epoca imperială s-a folosit şi c. de paradă sau cu mască, asemănătoare cu forma tipului „Niederbieber", elementele feţei conturate, marcînd ochii, nasul şi gura. Exemple de astfel de c. de paradă sînt oferite de piesele descoperite la Ostrov, bogat ornamentate în relief şi măştile de c. de la Romula, reprezentînd un cap de femeie, datînd de la sfîrşitul sec. 2 – începutul sec. 3, cea de la Carsium din sec. 1 d.Hr., cu figură de bărbat şi cea feminină, recent descoperită la Cincşor, datată în sec. 2-3 d.Hr. Măştile acestor c. cu figuri diferite se întrebuinţau în întrecerile hipice de către echipele adverse. Începînd din sec. 4 şi pe tot timpul Imp. tîrziu, forma c. s-a schimbat, tehnica de făurire a devenit mediocră, *cassidarii* (armurierii de căşti) dovedind mai puţină îndemînare în comparaţie cu epocile precedente. Calota era alcătuită din două jumătăţi unite de o bandă, care forma în acelaşi timp creasta longitudinală, puţin proeminentă. Baza calotei era de asemenea prevăzută cu o bandă de întărire, apărătoare de ceafă îngustă şi scurtă, apărătoarele de urechi semicirculare cu perforaţii pentru auz, toate fiind fixate de data aceasta cu nituri, unele avînd „nazal" fix după modelul oriental. N-a lipsit ornamentarea, care consta în aplicarea de pietre semipreţioase pe calotă şi pe apărătoarele de urechi, dar c. în ansamblu, influenţat de modelul barbar, adaptat tacticii de luptă a popoarelor cu care Imp. venea în contact, nu mai prezintă eleganţa tipurilor de altădată (C.V.). În sec. 4-7, c. au apărut în mormintele de la → Conceşti, → Valea lui Mihai (păstrat fragmentar) şi în necropola de la → Bandu de Cîmpie. C. de fier, acoperit cu plăcuţe de argint, cu calota din patru bucăţi, nituite printr-o bandă transversală şi un „pieptene" înalt de la Conceşti, obiect de paradă de la sfîrşitul sec. 4, face parte din categoria c. de gardă lucrate în arsenale militare, introduse de → Constantin cel Mare, după modele din Imp. Sasanid, portul lor fiind limitat la împărat şi componenţii gărzii imperiale. Tot din Imp. Sasanid au fost preluate la sfîrşitul sec. 4, cînd c. de gardă se demodează, c. simple din 6 bucăţi, din care se dezvoltă bogat ornamentatele c. de tip Nerona-Baldenheim, de care par să aparţină fragmentele de zale descoperite la → Galaţii Bistriţei. La sfîrşitul sec. 6, pătrund prin intermediului avarilor, c. la care părţile de metal ale calotei nu sînt nituite ci legate cu sîrmă sau curele, cum este cel de la Bandu de Cîmpie (R.H.).

T. Soroceanu, É. Lak6, în *ActaMP*, 5, 1981, 147 şi 153; A.M. Tallgren, în *ESA*, 2, 1926, 156; D. Berciu, în *Dacia, N.S.*, 2, 1958, 437-450; id., *Arta traco-getică*, Bucureşti, 1969; A. Vulpe, în *Thraco-Dacica*, 1976, 193-217; M. Rusu, Oct. Bandula, *Mormîntul unei căpetenii celtice de la Ciumeşti*, Baia Mare, 1970, 36-40; J. Déchelette, în *RA*, 5, 1902; P. Coussin, *Les armes romaines*, Paris, 1926; G. Ulbert, *Römische Waffen des I Jahrhunderts n. Chr.*, Stuttgart, 1968; H. Klumbach, *Römische Helme aus Niedergermanien*, Köln, 1974; id., *Spätrömische Gardehelme*, München, 1973; H. Russell Robinson, *The armour of Imperial Roma*, Londra, 1975; J. Garbsch, *Römische Paraderüstungen*, München, 1970; A. Rădulescu, în *Dacia, N.S.*, 7, 1963; D. Protase, L. Petculescu, în *Banatica*, 3, 1975; C.M. Vlădescu, în *SMMIM*, 10, 1977; id., în *SCIVA*, 32, 1981, 2; id., în *SMMIM*, 14-15, 1981-1982; Gh. Dragotă, în *SCIVA*, 38, 1987.

V.Z.; A.V.; I.H.C.; C.V. şi R.H.

colan, tip de podoabă a gîtului purtată atît de bărbaţi cît şi de femei. Frecvent, în tot cursul *epocii bronzului* cînd pe lîngă salbe din scoici, din colţi sau dinţi de animal sau din materiale perisabile s-au purtat şi c. de cupru, mai tîrziu şi de bronz. Cele din perioada timpurie a epocii bronzului constau de obicei dintr-o bară de cupru, unenri torsionată, răsucită la capete. Mai ales în fazele mijlocii şi tîrzii ale epocii bronzului apar c. alcătuite din şiraguri de pandantive care se atîrnau în jurul gîtului. Acest port este vizibil pe statuetele de lut ornamentate din cultura → Gîrla Mare (la → Cîrna), dar şi în inventarul mormintelor (cele mai elocvente exemple sînt atestate în cimitirele din zona de la vărsarea Mureşului, cultura → Mureş sau Periam-Pecica). Pe baza observaţiilor făcute pe statuete şi în dispoziţia acestor podoabe în mormintele de înhumaţie s-au putut reconstitui forma şi numărul garniturilor de c. aflate în depozitele de bronzuri. Către mijlocul milen. I î.Hr. apar, mai ales în

www.mnir.ro

Transilvania, salbe constînd din mărgele de caolin (la Mărişelu, jud. Bistriţa-Năsăud, s-au găsit salbe alcătuite din mii de astfel de mărgele), foarte asemănătoare barşoanelor purtate de femeile din Maramureş în zilele noastre. Alte salbe erau formate din cochilii de scoici cauri *(Cypraea Moneta)*, obiect de import adus de la mari distanţe. În sec. 6-5 î.Hr. încep să fie purtate şi salbe din mărgele de sticlă colorată, mai ales albastră cu ochi alburiu, sau galbenă cu ochi albaştri, sau vîrstată. (A.V.). Din *epoca La Tène* provin reprezentări masculine ori feminine de pe falere de argint ce se datează în sec. 1 î.Hr.-1 d.Hr. Din tezaurele dacice de argint din aceeaşi perioadă sau din descoperiri izolate, făcute pe tot cuprinsul Daciei se cunosc numeroase c. de argint cu diam. de 11-13 cm. Ele sînt lucrate din bară simplă (în secţiune rotundă ori patrulateră) sau dintr-o vergea torsionată. Uneori torsionarea este doar aparentă fiind, de fapt, vorba de linii incizate, longitudinale simple ori însoţite de mici granulaţii în relief. Alte c. au fost lucrate dintr-o bară în jurul căreia erau înfăşurate şase fire de argint ori altele din bandă subţire şi lăţită la mijloc. Sistemul de închidere a c. este diferit şi a servit drept criteriu la clasificarea c. pe tipuri şi variante (deschise cu capetele îngroşate, terminate în capete de animale stilizate, cu extremităţile petrecute, cu cîrlig etc.). Multe dintre c. trădează un rafinat gust artistic, înscriindu-se printre prodosele de artă (I.H.C.). Pe parcursul sec. 4 s-a răspîndit şi în România c. lucrat dintr-o bară masivă, rotundă în secţiune, prevăzut la capete cu un ochi şi cîrlig de prindere. Dacă în sec. 4 sînt lucrate numai din argint sau bronz (Piatra Frecăţei), începînd cu sfîrşitul sec. şi apoi în sec. 5 sînt lucrate din aur (Pietroasele, Buneşti, Uileacu Şimleului). Spre deosebire de acestea, c. din mormîntul de la → Conceşti (jud. Botoşani) este realizat din trei sîrme de aur împletite. Un alt tip este reprezentat de c. de formă elipsoidală, alcătuit din două părţi inegale, închise printr-o balama de aur canelată din tezaurul de la → Pietroasele. Piesa a fost lucrată din două plăci de aur suprapuse şi sudate pe margini, placa din faţă fiind subţire şi ajurată, cea din spate groasă şi simplă. Prin decuparea ajurului s-a realizat o reţea de alveole, în care au fost introduse almandine dreptunghiulare, cordiforme sau în formă de palmete. Deşi reprezintă un unicat în spectrul arheologic al perioadei, stilul policrom în care este ornamentat, asigură încadrarea cronologică în prima jumătate a sec. 5 (R.H.). V. şi *colier*.

G. Schumacher, *Matthäus Studien zu bronzezeitlichen Schmucktrachiten im Karpatenbecken*, Mainz, 1985; V. Vasiliev, *Sciţii-agatîrşi*, 99; G. Marinescu, în *Dacia, N.S.*, 28, 1984, 81; A. Vulpe, *Ferigile*, 72; I. Nestor, în *Dacia*, 9-10, 1941-1944, 165; D. Popescu, în *Dacia*, 7-8, 1937-1940, 183 şi urm.; id., în *Dacia*, 11-12, 1945-1947, 35 şi urm.; Oct. Floca, *Contribuţii la cunoaşterea tezaurelor dacice. Tezaurele de la Sărăcăsău şi Şeica Mică*, 1956; K. Horedt, în *Dacia, N.S.*, 17, 1973, 127-167; L. Mărghitan, *Tezaurele de argint dacice*, 1976.

A.V.; I.H.C. şi R.H.

Coldău, sat aparţinînd oraşului Beclean (jud. Bistriţa-Năsăud), de pe terit. căruia provin mai multe descoperiri, între care o serie de materiale intrate în colecţia Sofiei Torma din Cluj-Napoca. În punctul „Varbă" a fost identificată o aşezare din faza finală a cultnrii Wietenberg, fortificată cu şanţ, val şi palisadă. Tot la C. a fost descoperit un depozit constituit din mai multe topoare cu disc şi spin din Hallstattul timpuriu şi un al doilea format din 20 de colane de bronz torsionate cu capetele răsucite, atribuit Hallstattului tîrziu.

M. Roska, *Rep.*, 300-301; N. Vlassa, în *ActaMN*, 10, 1973, 11-21; M. Russu, în *Apulum*, 6, 1967, 85-100.

I.C.

colier, podoabă care se poartă în jurul gîtului. A fost folosit încă din *paleoliticul superior*. În locuirea gravetiană din peştera Gura Cheii-Rîşnov s-au găsit doi dinţi de vulpe şi de cerb cu rădăcina perforată, obiecte ce constituiau împreună cu altele un c. În cele două locuiri epipaleolitice aparţinînd gravetianului de tip mediteranean din adăpostul sub stîncă de la Cuina Turcului-Dubova s-au descoperit mai mulţi dinţi de cerb, lup etc., găuriţi, precum şi cochilii de gasteropode (cîteva fragmente de *Dentalium* şi numeroşi melci aparţinînd speciilor *Theodoxus, Lythogliphus, Nassa, Zebrina*) perforate, de asemenea folosite la c. (A.P.). În decursul *epocii neolitice*, pe terit. ţării noastre, s-au descoperit în unele necropole c. din mărgele mărunte făcute din valvo de scoici marine sau din cochilii de melci fosili. Piesele componente erau subţiri, de formă rotundă sau cilindrice tubulare scurte. În S ţării noastre, începînd din faza Bolintineanu s-au descoperit morminte (de ex. la Cernica-Bucureşti) în cuprinsul cărora scheletele aveau în dreptul gîtului astfel de şiraguri. Mai tîrziu, în faza Giuleşti a culturii Boian, s-au făcut c. mai complicate, alcătuite din mărgele simple alternînd cu plăcuţe dreptunghiulare, împărţite în doi sau trei lobi, făcute din valve de *Spondylus*. Într-unul din mormintele din faza Vidra de la Glina s-au găsit şi mărgele cilindrice lucrate din foiţă de aramă răsucită sul. Mărgele simple sau tubulare s-au descoperit şi în cadrul necropolei de tip Hamangia de la Cernavodă. Se cuvine subliniată existenţa în timpul culturii Gumelniţa din Muntenia, a unor c. din mărgele făcute din seminţele plantei numite Mărgeluşă (E.C.). *În epoca bronzului*, c. sînt frecvent întîlnite avînd, foarte probabil, alături de funcţia de podoabă şi una apotropaică. La începutul epocii bronzului c. erau simple, probabil făcute dintr-un fir de fibre vegetale sau dintr-o cureluşă subţire din piele, pe care erau înşirate mărgele din oase de animale, din lut, dinţi de animale, valve de scoici, cochilii de melci şi, uneori, amulete de os. Cu timpul apar mărgelele din faianţă produse în zona egeo-mediteraneană, ca şi mărgelele din chihlimbar aduse din regiunile Mării Baltice. Către mijlocul epocii bronzului c. devin din ce în ce mai

www.mnir.ro

elaborate. Pe fir sînt înşirate, pe lîngă mărgelele din diferite materiale, spirale din sîrmă subţire din bronz sau chiar aur, aşa-numitele *saltaleone*, intercalate cu pandantive de diferite tipuri lucrate din plăcuţe de metal sau turnate. Astfel de c. au fost descoperite în numeroase morminte, la Sărata-Monteoru, Cîndeşti, Beba Veche, Mokrin etc., sau au fost identificate pe statuetele cultnrilor Gîrla Mare, Nir şi Otomani. Adesea, aşa cum s-a observat pe statuetele culturii Gîrla Mare, c. dublau → colanele din metal, constituindu-se în adevărate seturi ornamentale, foarte hegase, care, pe lîngă funcţia lor religioasă, aveau, în asociere cu alte podoabe de corp sau de veşminte, şi rolul de a sublinia statutul social al celor care le purtau. Piese de c. (mărgele din lut, bronz, chihlimbar, pandantive) s-au descoperit şi în depozitele de bronzuri ale vremii. Pentru prima epocă a fierului, piesele de c. din unele depozite de bronzuri constituie principala atestare arheologică, avînd în vedere numărul redus de înmormîntări cunoscut pentru această perioadă. Un tip aparte îl constituie c. dintr-un depozit descoperit la Moldova Veche, realizat dintr-un lanţ do bronz de care sînt atîrnate trei pandantive reprezentînd miniaturi de amfore canelate şi un altul zoomorf, toate din bronz. Către mijlocul primei epoci a fierului apar mărgelele de sticlă produse în zona sudică a Mării Mediterane. Lor li se adaugă mărgelele din bronz şi chiar din fier (în necropola de la→ Ferigile) (I.C.). *La geto-daci*, c. compuse din lanţuri ornamentale erau realizate în diferite modalităţi tehnice. Cele mai simple sînt alcătuite din verigi de sîrmă cu capetele înfăşurate. În unele cazuri printre inele se înşirau mici discuri prevăzute cu tortiţe pentru a se prinde în şirag. Se mai mai şi c. formate din inele mari prinse între ele cu cîte trei sîrme împletite (→ Clipiceşti, jud. Vrancea). Un c. mai complicat este cel realizat prin îmbinarea succesivă a unor verigi din sîrmă subţire în formă de 8, petrecîndu-se unele în altele. Extremităţile c. erau acoperite cu mici cilindri realizaţi din foaie de argint. În unele cazuri închiderea se face printr-o verigă de care atîrnă mici pandantive de diverse forme. Un alt tip de lanţ deosebit de decorativ este rectangular în secţiune şi dă impresia că este măiestrit împletit din cel puţin opt fire. În realitate este vorba tot de mici zale pliate. Şi în acest caz, la unele c. capetele sînt înfăşurate în mici cilindri şi prinse într-o verigă de care atîrnă pandantive de diverse forme. La unele lanţuri de argint lungi le lipseşte sistemul de închidere şi se presupune că au putut fi purtate la brîu. C. se mai realizau şi din mărgele de argint. Un splendid exemplar făcea parte dintr-un tezaur dacic (sec. 1 î.Hr.), descoperit la Kovin (Iugoslavia) care era alcătuit din 21 mărgele de diferite forme şi dimensiuni lucrate din placă foarte subţire de argint. C. se realizau şi din mărgele de chihlimbar, pastă sticloasă sau sticlă în diverse forme, dimensiuni şi culori. Merită remarcate mărgelele împodobite cu cercuri de culoare diferită (cu „ochi") şi cele cu mască umană (sec. 3-2 î.Hr.) (I.H.C.). C. se foloseau şi *în epoca greco-romană*, făcînd parte cu precădere din categoria podoabelor feminine. Erau lucrate din metale preţioase sau bronz (lănţişoare sau combinaţii cu alte materiale) şi cel mai des din mărgele de sticlă, pietre diverse (în special semipreţioase) sau metal, înşirate, de un singur fel sau combinat, uneori avînd în partea centrală a şirului cîte un pandantiv sau mărgele mai deosebite. *În epoca elenistică* sînt cunoscute, în special în urma descoperirilor din necropolele de la→ Tomis şi → Callatis, c. formate din mărgele de sticlă, între care predomină cele albastre închis, în sec. 4-1 î.Hr., existînd o asemenea preferinţă pentru cele ornamentate cu un fel de ochi colorat, încît c. cu astfel de mărgele (doar una, două sau cîteva într-un şirag; obicei transmis în parte şi epocilor ulterioare) reprezintă majoritatea. În combinaţia unor c. mai intrau şi mărgele din sticlă reprezentînd figura unui om, uneori foarte elaborate, aproape naturaliste, iar alteori stilizate, precum şi delfini, capete de păsări sau flori. Ca pandantive, se foloseau în c. şi scoici marine, globuleţe de aur etc. Combinat sau separat, se purtau în c. şi mărgele din aur de diverse forme, uneori şi din lut ars, din faianţă egipteană, dar cel mai des tot din sticlă: albastră ornamentată cu frunze stilizate sau alt decor de culori diferite, galbenă, verzuie, vernil, albă-mată, neagră, cafenie, galben-roşcată, transparentă sau opacă, de obicei cu decor, colorat diferit faţă de nuanţa fondului. Un c. obişnuit se putea compune din 20-40 de piese, rareori unate de acelaşi fel. De notat şi varietatea formală a mărgelelor, cel mai adesea sferice, dar şi inelare, cilindrice, bitronconice, pastilate etc. Existau şi c. din aur, relativ uşoare, dar de o mare fineţe a execuţiei: lanţuri diferite (simple, răsucite) sau mărgele înşirate (uneori combinate cu mărgele din sticlă) şi avînd şi dispozitive de prindere din acelaşi metal. Mărgelele din aur erau sferoidale, bitronconice sau biconice, uneori decorate cu motive vegetale în relief ori filigran, tubulare, ovoidale etc. C. din aur de factură elenistică s-au descoperit şi în mediul geto-dacic contemporan. *În epoca Principatului* (mai ales în sec. 2-3 d.Hr., întrucît sec. 1 d.Hr. mai păstrează tradiţii elenistice), continuă să se poarte c. din mărgele de sticlă colorată, acum însă mai mult uni; în combinaţii cu acestea apar şi pietre semipreţioase completînd repertoriul formal şi coloristic. Existau şi c. din sîrmă răsucită (mai ales bronz) cu mărgele legate între ele prin verigi răsucite şi cu dispozitiv de prindere, precum şi c. asemănătoare din aur sau argint, cu mărgele din aceleaşi metale, sau combinate cu pietre ori sticlă. Predominanta rămîne însă aceea a c. simple din mărgele de sticlă (de la cîteva la peste 40), variate ca formă: sferice simple şi îngemănate, ovale, „picătură", hexagonale, inelare, tubulare, în formă de trifoi, mai rar poliedrice şi în formă de pepene, atît în Moesia cît şi în Dacia. Culorile sînt: albastru, alb, galben, galben-maroniu sau roşcat, verde, negru etc.; apar frecvent mărgele din sticlă albă aurită, în unele c. chiar predominante. Se foloseau şi pietre colorate diverse, mai ales semipreţioase, ca *lapis lazuli*, varietăţi de agat etc., de obicei combinate cu sticlă. Uneori li se puneau copiilor la gleznă c. din sîrmă cu cîte o piatră

www.mnir.ro

semipreţioasă. Unele dintre c. erau asociate cu amulete diverse sau mai ales → pandantive şi perle din argint, aur sau bronz în special filigranate bitronconice sau în formă de coşuleţ, butoiaş, globulare etc., constituind un ansamblu care se regăseşte frecvent, prin importuri sau imitaţii, şi în mediul extraprovincial geto-dacic, carpic, sarmatic etc. În provincii existau ateliere care produceau materia primă – mărgelele – pentru c., de felul celor de sticlărie de la → *Tibiscum*, destinată în special populaţiilor de dincolo de *limes*. Pentru provinciile romane, de notat descoperirile de c. de la → Callatis, → Tomis, → Noviodunum, → Suluc, → Soporu de Cîmpie, → Obreja, → Buciumi, → Romula, → Locusteni ş.a. *În epoca Dominatului*, răspîndirea → creştinismului n-a eliminat portul c. decît parţial şi tîrziu. Aşa cum se observă din examinarea arheologică a obiceiurilor de înmormîntare, frecvenţa era încă mare în sec. 4-5d.Hr. Din nou, cele mai purtate c. erau cu mărgele din sticlă colorată şi uneori cu medalioane din acelaşi material, cu efigii imitîndu-le pe cele monetare romane contemporane. Mărgelele din sticlă erau mai ales uni, unele aurite (ca şi în cazul unor medalioane), altele cu decor pictat. Predomină sticla albastră şi albastră închis, dar există şi verde, galbenă, incoloră, galben-roşcată sau maronie (imitaţii de chihlimbar), neagră etc. Separat sau în combinaţie cu acestea erau mult folosite şi mărgelele din chihlimbar, agat, cornalină, coral etc. Repertoriul formal era şi el foarte variat: se cunosc mărgele globulare simple şi îngemănate, inelare, poliedrice, discoidale, tubulare, bitronconice, plate, în formă de inimă, de picătură, cele din pietre fiind inelare, poliedrice faţetate, tubulare etc. În afară de medalioanele amintite, se purtau, mai ales asociate cu mărgele, pandantive din sticlă de forme diverse (căniţă, bust uman, păpuşă ş.a.), amulete din sidef sau chihlimbar cu diverse reprezentări, uneori mitologice, pandantive din aur de diferite forme. Uneori se puneau şi la gleznă c. mai simple, cu mărgele din pietre sau sticlă. Replici ale c. cunoscute în mediul provincial roman tîrziu (în special sec. 4) erau foarte răspîndite dincolo de *limes*, pe o arie foarte largă, cuprinsă între N Mării Negre şi cursul mijlociu şi superior al Dunării, între altele în aria culturii → Sîntana de Mureş-Cerneahov. În provincia Scythia, descoperirile mai importante provin de la → Tomis, → Callatis, → Histria, → Piatra Frecăţei, → Noviodunum ş.a.; de adăugat între centrele romane tîrzii de la Dunărea de Jos şi → Sucidava (Celeiu) (A.B.). Atestate în toată *epoca postromană* prin mărgelele descoperite în morminte, cele mai spectaculoase c. aparţin sec. 5. Unul dintre cele mai reprezentative exemple ale genului, este c. alcătuit dintr-un lanţ de aur împletit de care atîrnau pandantive-minlaturi de unelte şi arme, din tezaurul de la Şimleu Silvaniei. Alături de acesta poate fi menţionat, pentru a doua jumătate a sec. 5, c. alcătuit dintr-un lanţ de aur împletit de care erau prinşi pandantivi de aur romboidale, semilunari sau în formă de bucşă, lucrate din aur şi ornamentate în stil policrom, din tezaurul de la Cluj-Someşeni (R.H.).

C.S. Nicolăescu-Plopşor, Al. Păunescu, I. Pop, în *Materiale*, 8, 1962, 116; Al. Păunescu, în *SCIV*, 21, 1970, 1, 17; Gh. Cantacuzino, S. Morinta, în *Dacia, N.S.*, 7, 1963, 68-75; M. Cârciumaru, în *Dacia, N. S.*, 29, 1985, 125-127; G. Schumacher-Matthäus, în *Marburger Studien*, 6, Mainz, 1985; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Die Sicheln;* A. Vulpe, *Fibulele;* V. Pârvan, *Getica*, 548; K. Horedt, în *Dacia, N.S.*, 17, 1973, 167; L. Mărghitan, *Tezaure de argint dacice*, 1976, 22; M. Bucovală, *Necropole;* E. Bîrlădeanu, în *Pontica*, 13, 1980, 220-235; nad., în *Pontica*, 10, 1977, 127-152; G. Popilian, *Locusteni*, 95-97; C. Preda, *Callatis*, 44-60.

A.P.; E.C.; I.C.; I.H.C.; A.B. şi R.H.

Colina (fost Caraibil), sat în com. Murighiol (jud. Tulcea), pe terit. căruia s-au descoperit urmele uneia dintre aşezările romane (sec. 2-4 d.Hr.) de pe drumul care ocolea lacul → Halmyris (Razim). Un portret funerar roman, de femeie, sculptat în marmură datînd din epoca Severilor se adaugă altor descoperiri marcînd importanţa aşezării şi între care s-a semnalat mai de mult şi o statuie imperială.

TIR, L 35, 30; M. Alexandrescu Vianu, în *Pontica*, 3, 1970, 379-382; Al. Suceveanu, *VEDR*, 57.

A.B.

collegium v. **asociaţii**

coloană (< lat. *columna*), stîlp din lemn sau piatră, rotund, care susţine un → antablament.

A.B.

colonat. În → *agricultura epocii romane*, desemnează o formă de relaţii de producţie apărută încă în sec. 1 d.Hr. în Italia, răspîndită în Imp. în sec. 2-3 d.Hr. şi generalizată în epoca Dominatului. În timpul lui → Vespasian, prin legea lui Mancia *(lex Manciana)*, ţăranii numiţi *coloni* puteau dispune cu drept de succesiune de pămîntul dat în folosinţă în schimbul a 1/3 din recoltă şi şase zile de corvoadă pe an. Ulterior, *lex Hadriana* extindea măsura şi asupra terenurilor necultivate, cu unele avantaje care au favorizat în special cultura viţei de vie şi a măslinilor. Încă din sec. 2-3 d.Hr., exista tendinţa evidentă a legării colonilor de pămîntul de origine, fapt legiferat ulterior prin „legarea de glie" (lat. *adscriptio glebae; Cod. Theod.*, 5, 17, 1), abia din 332 d.Hr., întărit apoi prin alte dispoziţii oficiale între sec. 4-6. Pentru Dacia romană, ştirile epigrafice sau de altă natură lipsesc în privinţa apariţiei c., chiar dacă, orientîndu-ne după datele obţinute indirect pe cale arheologică şi epigrafică şi prin comparaţie cu situaţia mai clară din alte provincii, el va fi existat în forme asemănătoare celor din alte regiuni ale Imp. Cu precădere din ultimul sfert al sec. 2 d.Hr., c. au avut cel mai probabil chiar un caracter predominant ca sistem economic de exploatare a pămînturilor, avîndu-se în vedere avantajele utilizării mîinii de lucru autohtone sau uneori aduse. În epoca Principatului, pe terit. Dobrogei romane c. este atestat încă din cursul sec. 2 d.Hr., în aria unora dintre oraşele gr. (Histria, Tomis),

www.mnir.ro

precum şi în terit. unor oraşe de pe *limes*-ul dunărean (Carsium, Capidava) şi din interior (Tropaeum Traiani); c. funcţiona în această regiune a provinciei Moesia Inferior, în cadrul mai larg al unei pluralităţi de tipuri juridice de posesiuni agrare coexistente pînă mai tîrziu în zonă. Dacă în V Imp. originea colonilor era aceea a unor oameni liberi (în Italia, spre exemplu), în Orient şi, după cît s-a putut constata, şi la Dunărea de Jos, inclusiv Dobrogea, ei proveneau în special din comunităţi agrare mai vechi, a căror aservire devenea ireversibilă; nu sînt de exclus şi alte categorii stînd la originea colonilor de acolo. Situaţia a devenit mai complexă în provinciile *limes*-ului jos-dunărean încă din sec. 4 şi mai ales în sec. 5-6, cînd necesităţile stringente de apărare împreună cu nesiguranţa agricultorilor, a căror fugă este notată de sursele literare ale timpului, provoacă o atitudine nouă a administraţiei romane tîrzii faţă de c. Măsurile întreprinse repetat de autorităţi arată chiar un tratamont diferenţiat pentru această regiune, în special din nevoia protejării mîinii de lucru în agricultură, unde un rol important pe lîngă cel defensiv îl aveau →*limitanei* cu familiile acestora. Drept urmare, se formează un fel de comunităţi militar-agrare avînd un regim asemănător colonilor, dar care vor sta la rîndul lor la baza formării, după căderea *limes*-ului, a unui fel de comunităţi sau obşti cu caracter teritorial şi cu evoluţie, de atunci încolo, parţial diferită în interiorul şi în afara Imp. Revenind la provincia Scythia Minor, trebuie spus că pînă spre sfîrşitul sec. 4 se remarcă existenţa unui număr relativ redus de proprietăţi agrare de tip → *villa rustica*, acestea dispunînd în general de suprafeţe destul de modeste; prin urmare, colonii folosiţi în agricultura provinciei proveneau în majoritate din comunităţi de oameni liberi, aserviţi mai ales în cursul sec. 3-4. Dispariţia quasi-totală a *villae*-lor încă de la sfîrşitul sec. 4 a dus, paralel cu situaţia explicată mai sus, la concentrarea unor comunităţi de coloni, aproape exclusiv în apropierea sau zona centrelor fortificate, cu posibilitatea retragerii lor, în frecventele situaţii ale atacurilor barbare, la adăpostul incintelor respective. Aceştia erau, începînd cu dispoziţiile emise încă în timpul lui Theodosius I, legaţi împreună cu urmaşii lor de oraşul căruia îi erau subordonate teritorial respectivele pămînturi, cu abolirea, pentru dioceza Thracia, din aceeaşi vreme, a dării pe cap de om (*Cod. Iust.*, XI, 52). Legarea de pămînt a colonilor devenise un fapt împlinit şi pe terit. Dobrogei romane din sec. 4, fără dispariţie totală, în paralel, a ţăranilor liberi, fapt mai limpede marcat abia în legislaţia din timpul lui → Anastasius. Apariţia şi evoluţia c. a adus un oarecare progres economiei agrare romane, prin avantajele faţă de munca sclavilor pe care el o înlocuise.

M. Rostovţev, *Storia economica del'Impero Romano, Firenze*, 1953, 380; 421-422; De Martino, *Storia*, V, 182-197; *ECR*, 21, 207, 429; Al. Suceveanu, *VEDR*, 86-109.

A.B.

colonia (lat.) (la romani), comunitate urbană întemeiată de statul roman, în Italia sau în provincii, prin colonizare de cetăţeni romani. După originea lor c. erau întemeiate prin *deductio* (colonizarea prin împroprietărirea cu pămînt în med special a veteranilor *coloniae veteranorum*) sau proveneau din transformarea altor comunităţi urbane de rang inferior (municipii sau aglomerări peregrine *coloniae liberae et immunes* şi *coloniae Latinae*), c. însemnînd în Imp. cel mai înalt grad în ierarhia citadină romană. C. erau organizate din punct de vedere administrativ după modelul Romei, dispunînd de aceleaşi magistraturi. După îndeplinirea magistraturii anuale, magistraţii intrau în Senatul local (*ordo decurionum*). Statutul de c. era avantajos: ele dispuneau de *ius Italicum* potrivit căruia nu plăteau *tributum capitis* (taxa de persoană), iar pămîntul lor era scutit de *tributum soli* (taxa de pămînt), acestea fiind cele mai înalte privilegii la care puteau aspira oraşele provinciale. În Dacia, după 106 d.Hr. a fost fondată, prin *deductio* → c. Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa, iar alte oraşe ca Apulum, Napoca, Drobeta, Potaissa şi Romula au fost ridicate la rangul de c. sub Marcus Aurelius şi Septimius Severus.

E.T. Salmon, *Colonization under the Republic*, London, 1969; M. Macrea, *Viaţa*, 121-158; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, passim.

E.T.

coloniale, monede v. **moneda**

colonizare A). C. *greacă*, termen prin care a fost denumită în istoriografie emigraţia şi stabilirea gr. pe ţărmurile Mării Mediterane şi ale Mării Negre, în urma căreia au fost întemeiate aşezări cu caracter urban, înconjurate de terit. agricole. Fenomenul reirii gr., petrecut în cursul Hallstattului, a repetat, la o scară mai mare, o mişcare mai veche de c. din perioada bronzului tîrziu (sec. 14-13 î.Hr.), care a dus la difuzarea civilizaţiei micenience pe coastele răsăritene ale Mării Egee, pe acelea ale Siriei, în insula Cipru, S-E Italiei şi în Sicilia. Deşi această primă încercare de c. nu a lăsat decît urme vagi în istoriografia antic., ea a prefigurat totuşi principalele direcţii ale marei c. gr. de mai tîrziu, începută încă din timpul şi imediat după „migraţia doriană" (sfîrşitul sec. 13 şi sec. 12 î.Hr.) pe coastele anatoliene ale Mării Egee şi luînd amploare în sec. 8-7 î.Hr. Gr. plecaţi din mai multe oraşe ale Greciei continentale (Eritreea, Chalkis, Corinth) şi de pe coasta anatoliană şi ins. aferente (Rhodos, Milet, Chios, Phoceea) au întemeiat o serie de factorii pe coasta siriană, în Egipt, în S Italiei, Sicilia şi în S Franţei, împînzind, în cele din urmă, cea mai mare parte din malurile Mediteranei şi lăsînd neocupate locuri inospitaliere sau cele rezervate fenicienilor, ceilalţi colonizatori ai vremii. Către mijlocul sec. 7 î.Hr. a început c. Mării Negre, ale cărei ţărmuri furtunoase deja explorate de corăbieri izolaţi cu un sec. mai devreme. Cele mai vechi ştiri despre bazinul pontic, cîteva nume de fluvii (*Istros*=Dunărea,

www.mnir.ro

Boristhenes=Niprul), sau ecouri ale civilizației Urartù care înflorea în Caucaz, au intrat încă din sec. 8 î.Hr. în substanța *Odisaii* sau în poemele celor mai vechi poeți gr. (Eumelos din Corinth). Miletul trecea în antic. drept orașul care ar fi întemeiat cele mai numeroase colonii în Marea Neagră (cca 90), vastă mișcare desfășurată pe o durată nu mai lungă de un sec., la care au fost asociate și alte orașe asiatice (Teos, Phocea, Samos). La c. Mării Negre s-a asociat curînd și un oraș din Grecia continentală, Megara. Pînă către sfîrșitul sec. 6 î.Hr. numeroase colonii orau instalate pe țărmurile acestei mări, transformată pentru cîteva veacuri într-un „lac" gr. Multe au devenit orașe importante: Apollonia, Mesambria și Odessos, pe coasta bulgară, Callatis, Tomis și Histria, pe cea românească, Tyras, Olbia, Chersenes, Panticapaion, Phanagoria, pe țărmul nordic, Gorgippia și Anapa, pe cel răsăritean, Trapezunt, Sinope și Heracleea, pe coasta meridională. Despre datele de întemeiere ale celor mai multe lipsesc indicații precise. Cele mai vechi par a fi fost Histria (cca 657/6 î.Hr.), Olbia (cca 647/6 î.Hr.) și Sinope, întemeiate la scurtă vreme după fondarea Bizanțului (660 î.Hr.). Procesul pare a fi fost încheiat, în linii mari, către sfîrșitul sec. 6 î.Hr., deși colonii răzlețe au continuat să fie întemeiate pînă în perioada elenistică. În cadrul acestui proces trebuie subliniată și activitatea de c. pe care au avut-o chiar unele dintre orașele-colonii pontice. Una dintre cele mai active a fost Heracleea, care a întemeiat la rîndul ei colonii, ca Chersenes sau Callatis. Histria a avut de asemenea o activitate colonizatoare, desfășurată în perioada ei de mare înflorire din sec. 6 î.Hr. (→ *Histria*). Asupra condițiilor în care s-a produs c. gr. în bazinul Mării Negre în general și pe coasta dobrogeană în special lipsesc informații în istoriografia antic. Cercetările arheologice, desfășurate atît în unele orașe vest-pontice (Histria, Mesambria), cît și nord-pontice (Olbia, Berezan, Kerkinitis, Panticapaion), au arătat că cele mai vechi niveluri de locuire gr. nu s-au instalat în sau peste vetre de locuire ale populațiilor autohtone, aflate în perioada Hallstattului final și dezvoltînd civilizații de tip continental, neinteresate în chip special în traficul maritim. Caracterul însuși al acestor prime așezări elene (slab sau deloc fortificate, înconjurate de situri agricole deschise) și existența unor morminte ale aristocrației tribale locale în cuprinsul propriilor lor cimitire (getice la Histria, scitice la Nymphaion și Panticapaion), indică o lume pașnică în stăpînirea punctelor colonizate, proces care se deosebește de acela de caracter războinic, desfășurat în alte părți ale lumii coloniale, ca, de pildă, în S Italiei, Sicilia, S Franței. Aceasta a fost explicată, în cazul coloniilor milesiene (cele mai numeroase), prin experiența politică pe care grupele de coloniști au adus-o cu ei din Milet și din alte orașe asiatice, care aveau deja o lungă tradiție a legăturilor cu populațiile din interiorul continental. În genere, coloniile au preluat formele de civilizație (arta, lb.) și instituțiile civile și religioase din cetatea mamă (metropola). Din acest punct de vedere există numeroase asemănări între coloniile milesiene, megariene etc., acestea păstrînd uneori chiar elemente de structură datînd din perioada în care metropola ducea o activitate colonizatoare, dar depășite de către ea ulterior (organizarea pe triburi). Se remarcă, de asemenea, existența în cadrul acestor colonii a unor elemente de civilizație sau instituționale care erau comune numai grupelor de coloniști, fiind absente în cetatea mamă (cultul lui *Apollon Ietros*). C. a reprezentat un factor de progres nu numai pentru civilizațiile în mijlocul cărora gr. au mers să se așeze și cu care au conviețuit veacuri de-a rîndul, dar și pentru cetățile-mamă, care au dezvoltat multiple legături economice, sociale, politice și spirituale, cu regiunile cu care au intrat în contact (P.A.). B.) C. *romană*. Populara terit. cucerită cu cetățenii romani (*cives Romani*), concretizată prin întemeierea de → colonii, constituie o constantă a istoriei romane. Primele c. au avut loc, conform tradiției, încă din epoca regală; ele sînt apoi bogat documentate în epoca republicană. În această perioadă, coloniile – comunități ai căror membri primesc pămînt în localit. unde sînt instalați (cf. Serv., *Aen.*, 1, 12: *colonia est coetus eorum hominum, qui universi deducti sunt in locum certum aedificiis munitum, quem certo iure obtinerent*) sînt inferioare în rang → municipiilor. Existau două tipuri de colonii: colonii de cetățeni romani (*coloniae civium Romanorum*) și colonii latine (*coloniae Latinae*), acestea din urmă avînd un statut juridic intermediar între cel al → peregrinilor și cel al cetățenilor. După „războiul aliaților" (91-88 î.Hr.), în urma căruia italicilor li s-a acordat cetățenia romană, coloniile latine au dispărut. În epoca imperială, titlul de *colonia Latina* semnifică uneori un statut premergător acordării cetățeniei romane. În timpul Republicii, c. a urmărit mai întîi întemeierea unor orașe populate de cetățeni romani în recent cuceritele terit. ale Italiei (pînă în 157 î.Hr.), apoi în contextul pauperizării țăranilor, al eșecului reformelor Gracchilor, al profesionalizării armatei și al războaielor civile, împroprietărirea veteranilor (133-31 î.Hr.). În epoca imperială c. a avut inițial un dublu scop: împroprietărirea veteranilor prin întemeierea de colonii în afara Italiei (în provincii – uzanță care începe însă să fie înlocuită cam din timpul domniei lui Nero de recompense bănești, ca apoi să înceteze oficial sub Hadrian) și pacificarea regiunilor cucerite. Coloniile se aflau în această perioadă pe cea mai înaltă treaptă juridică. După Hadrian nu mai sînt documentate fondări de colonii de veterani, însă prestigiul titlului i-a determinat pe împărați în dese rînduri să ridice, ca expresie a munificenței imperiale, municipiile la rang de colonie; distincția între municipii și colonii a sfîrșit prin a deveni pur onorifică. În cazul coloniilor fondate prin *deductio* (c. propriu-zisă, în primul rînd de veterani), operațiile de *divisio* (delimitarea terit. unei colonii) și de *datio assignatio* (împărțirea loturilor care reveneau coloniștilor) erau supravegheate de guvernatorul provinciei. Terenul devenea proprietate privată a

www.mnir.ro

coloniştilor (→ *ager privatus ex iure Quiritium*). Alături de c. oficială, care în provincii a luat mai ales forma c. de veterani, a existat şi o c. civilă pornită din iniţiative particulare, încurajată însă de stat. Gradul diferit de intensitate al acestei c. este în primul rînd în funcţie de atracţia pe care respectivul ţinut o prezenta pentru colonişti. Un rol deosebit l-au jucat în acest caz încă din epoca republicană negustorii cetăţeni romani, care se stabileau adesea în provincii sub forma unui → *conventus civium Romanorum*. Întemeiate prin iniţiative private, asemenea *conventus* sînt protejate de împăraţi, care le sporesc, la rîndul lor, numărul. Aşezările de tip *conventus* reprezintă un puternic nucleu de romanitate şi sfîrşesc în multe cazuri prin a da naştere unor municipii. C. romană în Dacia s-a desfăşurat în general în aceleaşi condiţii ca în alte provincii ale Imp. în acea epocă (perioada tîrzie a colonizărilor). O particularitate importantă o constituie însă gradul înalt de intensitate a c. cu cetăţeni *ex toto orbe Romano*. La numai cîţiva ani de la cucerirea Daciei, sub Hadrian, exista în Dacia un mare număr de cetăţeni romani (Eutr., 8, 6, 2). Singura colonie de veterani întemeiată prin *deductio* a fost → Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Celelalte colonii atestate au obţinut acest titlu sub Marcus Aurelius sau Septimius Severus prin ridicarea în rang a municipiilor (→ Apulum, → Napoca, → Drobeta, → Potaissa, → Romula). Toate aceste colonii se bucurau de *ius Italicum*, cu excepţia Romulei (Ulp., *Dig.*, 50, 15, 1, 8-9), fiind scutite de impozitul funciar *(tributum soli)*. Se adaugă municipiile → Porolissum, → Dierna,→ Tibiscum, → Ampelum (?). De asemenea, o puternică c. civilă s-a desfăşurat în zona Munţilor Apuseni în strînsă legătură cu exploatarea → minelor de aur. Ca specialişti, au fost colonizaţi în → *vici* şi → *castella*, mineri din Dalmaţia. În Moesia Inferior nu este atestată decît o singură colonie, Ulpia Oescus (fondată în timpul lui Traian); existau însă mai multe municipii, dintre care, pe teriţ. Dobrogei, Troesmis şi Tropaeum Traiani. În această zonă c. are un puternic caracter militar, oraşele dezvoltîndu-se în vecinătate castrelor unor leg. La Troesmis, unde în faza premunicipală existase un *conventus civium Romanorum*, un nucleu de cetăţeni romani, oraşul s-a dezvoltat în vecinătatea castrului *leg. V Macedonica*, stabilită aici între 106 şi 167-170 d.Hr. O evoluţie specifică a cunoscut Tropaeum Traiani, municipiu dezvoltat din nucleul de colonişti stabiliţi în apropierea monumentului triumfal. C. a fost, atît în Dobrogea, cît şi în Dacia, o componentă esenţială a romanizării, prin difuzarea lb. lat., introducerea obiceiurilor şi a modului de viaţă roman (A.A.).

J. Boardman, *The Greeks Overseas*², Londra, 1980, cu bibliografia problemei generale; Chr. Danoff, *Pontos Euxeinos, în RE Suppl.*, IX, col. 865-1176; *Demograficeskaya situaciya v Pričernomor'e v period velikoj grečeskoj kolonizacii*, Tibilisi, 1981; D.M. Pippidi, în *DID I*, 139 şi urm.; P. Alexandrescu, S. Morintz, în *Pontica*, 15, 1982, 47 şi urm.; E. Kornemann, în *RE*, 4, 511-588; Fr. Vittinghoff, *Römische Kolonisation und Bürgerrechtspolitik unter Caesar und Augustus*, Wiesbaden, 1951; E.T. Salmon, *Roman colonization under the Republic*, Londra, 1969; M. Macrea, *Viaţa*, 116-149; N. Gudea, în *SCIVA*, 30, 1979, 3, 393 398; R. Vulpe, *Acta antiqua Philippopolitana, studia historica et philologica*, Sofia, 1963, 147-156 (= *Studia thracologica*, Bucarest, 1976, 289-314).

P.A. şi A.A.

Columella (Lucius Iunius Moderatus C.) (sec. 1 d.Hr.), agronom roman originar din Gades (Gadiz). A scris în jurul anului 65 d.Hr. un complex tratat „Despre agricultură" *(De re rustica)* în 12 cărţi, în care descrie aspecte variate ale organizării şi exploatării unei gospodării rurale şi concentrează (din experienţa proprie, dar şi din izvoare gr., lat. şi punice) sfaturi practice legate de cultivarea cîmpului, de viticultură, pomicultură, grădinărit, creşterea animalelor, apicultură, piscicultură. Incidental, C. informează că turmele de oi aveau o importanţă majoră pentru cea mai mare parte a geţilor, care erau reputaţi din această cauză ca „băutori de lapte".

IIR, I, 395.

A.Ş.

Columna lui Marcus Aurelius, monument ridicat (193 d. Hr.) la Roma, lîngă *via Flaminia* (aflată astăzi în Piaţa Colonna), după moartea împăratului. Se afla în mijlocul unei pieţe înconjurate de portice la N şi S, avînd la V templul lui *Divus Marcus Aurelius*. Înaltă de 41,95 m, era dedicată lui Marcus Aurelius de Senat şi popor pentru a-i onora amintirea şi a-i celebra victoriile împotriva neamurilor germanice şi sarmatice. Fundaţia acoperea în plan o suprafaţă de 360 mp şi era construită din blocuri de travertin, suprapuse de blocuri din marmură. Baza, construită din două părţi distincte cuprinzînd cîte patru şi respectiv trei rînduri de blocuri de marmură, avea înălţ. de 10,52 m. Fusul coloanei propriu-zise împreună cu capitelul şi aticul suprapus servind ca bază a statuii de bronz a împăratului, au fost lucrate din 20 de blocuri din aceeaşi marmură de Luna; fusul, cu diam. jos de 3,80 m şi sus de 3,66 m, măsoară 29,60 m = 100 picioare romane, de unde şi numele ante. de *centenaria* dat C. lui M.A. Pe latura de S a bazei era prevăzută o uşă (aflată astăzi la-2,65 m faţă de solul actual) care permitea accesul la o scară interioară cu 203 trepte, luminată prin 56 de ferestruici tăiate în coloană. Preluînd în mare structura şi tipul → Columnei lui Traian, C. lui M.A. cuprindea 21 de rotaţii în spirală cu 116 scene în altorelief reprezentînd campaniile mai importante încheiate în anii 173, 176 şi 178 d. Hr. (pentru cea din urmă doar începutul; există şi opinia că relatarea figurată se încheie prin 175 d. Hr.), adică, în ordinea celor trei secţiuni: luptele cu → quazii şi → marcomanii şi acordarea titlului de *Germanicus* împăratului; luptele cu quazii răsculaţi aliaţi cu → iazigii, campania din Orient şi primirea titlului de *Sarmaticus;* noi războaie la Dunărea de Mijloc, reprezentările oprindu-se la

www.mnir.ro

cîțiva ani înaintea morții împăratului. În întreaga succesiune, personalitatea lui Marcus Aurelius este cu intenție scoasă în evidență, atît prin absența lui → Lucius Verus și a lui → Commodus, cît și prin reprezentarea distinctă și proporțional repetată pe spirală a împăratului. Nu există un consens general asupra interpretării conținutului istoric al frizei. Oricum, ea nu acoperă integral istoria războaielor de la Dunăre. Totuși, o serie de scene, analizate în detaliu și după cele trei grupe cronologice mai sus amintite, oferă informații importante privind viața și portul marcomanilor, quazilor și sarmaților iazigi, aflați atunci la limita vestică a Dacici romane. În cazul reliefurilor, se remarcă modificări substanțiale în viziunea artistică față de Columna Traiană ce i-a servit drept model, prin reducerea numărului de reprezentări, narația mai concisă și separarea mai netă a scenelor, sugerarea conținutului fundalurilor în locul reprezentării lor detaliate printr-o simplificare pînă la simbolic, schematic și chiar convențional, renunțarea la picturalismul reliefurilor din timpul lui Traian în favoarea unei frontalități subliniate mai ales prin contrastul lumină-umbră, efectul fiind o accentuare evidentă a dramatismului și, practic, posibilitatea unei percepții superioare a imaginilor de către privitor. Unitatea formală a reprezentărilor a dus la concluzia că opera se datorează unui singur artist, al cărui scop în crearea acestui monument de artă oficială era mai curînd apoteoza împăratului decît relatarea exactă a evenimentelor evocate.

G. Becatti, în *EAA*, II, 760-763; *ECR*, 210-211 și 469-470.

A.B.

Columna lui Traian, monument ridicat la Roma, în *Forul lui Traian*, de arhitectul Apollodoros din Damasc, pentru a comemora războaiele purtate de Traian (101-106 d. Hr.) pentru cucerirea Daciei. A fost inaugurat la 12 mai 113. Înălț., fără statuie, este de 39,83 m. Deasupra unui soclu paralelipipedic cu latura de 5,48 m și înălț. de 5,37 m și a unei plinte în formă de cunună de lauri, înaltă de 1,68 m, se ridică fusul coloanei înalt de 26,62 m, format din 18 tamburi (dintre care 17 împodobiți cu reliefuri), din marmură de Carrara, un capitel doric de 1,48 m și o bază cilindrică avînd rol de suport al statuii împăratului de 4,66 m. Baza, fusul și capitelul măsoară împreună 29,78 m, ceea ce echivalează cu 100 picioare romane; de aceea, ea a fost denumită și c. *centenaria*. Diam. la bază este de 3,83 m, scăzînd ușor pînă la vîrf unde măsoară 3,66 m; lăț. panglicii de reliefuri crește treptat, dinspre bază în sus, de la 0,89 la 1,25 m (și odată cu acestea înălț. figurilor sculptate, pentru a putea fi observate de jos). Banda sculptată se întinde pe 200 m și reprezintă 124 de episoade din războaiele dacice în care apar cca 2500 de figuri. Soclul este străpuns de o poartă care dă într-un vestibul, de unde pornește o scară interioară în spirală (luminată de 43 de ferăstruici) ducînd spre vîrful colurnei unde se află statuia împăratului, sau, la început, imaginea unei acvile, așa cum apare pe o monedă din anii 103-111. Deasupra porții de intrare se vede inscripția susținută de două victorii: *Senatus populusque Romanus/Imp(eratori) Caesari Divi Nervae f(ilio) Nervae/Traiano Aug(usto) Germ(anico) Dacico pontifi(ici)/maximo trib(unicia) pot(estate) XVII, imp(eratori) VI, co(n)s(uli) VI, p(atri) p(atriae)/ad declarandum quantae altitudinis/mons et locus tantis operibus sit egestus* („Senatul și poporul roman [au ridicat acest monument] Împăratului Cezar Nerva Traianus Augustus, fiul lui Nerva, învingătorul germanilor, învingătorul dacilor, marc pontif., învestit pentru a XVII-a oară cu puterea de tribun, avînd șase salutații imperiale, consul pentru a șasea oară, părinte al patriei, pentru a arăta cît de înalt era muntele și locul săpat cu eforturi atît de mari"). Din inscripție ar rezulta că ridicarea C. lui T. a avut doar intenția de a păstra în memoria generațiilor eforturile mari (v. și Dion Cass. LXVIII, 16, 3) făcute pentru a se săpa șaua ce leagă Quirinalul de Capitoliu, ceea ce a dus la

Fig. 104. Columna lui Traian. Aspect din Sarmizegetusa reconstruită.

www.mnir.ro

formularea ipotezei după care săparea fîşiei de reliefuri ar fi ulterioară (Giuseppe Lugli). Dacă se admite însă că reliefurile reprezentau o ilustraro a *Comentariilor* lui Traian despre războiul dacic, este mai probabil că ideea realizării acestor reliefuri este concomitentă cu proiectul monumentului. C. lui T. este o creaţie originală a artei romane de la începutul sec. 2, ea reprezentînd culmea atinsă de relieful istoric roman. O trăsătură caracteristică a scenelor sculptate este realismul şi forţa dramatică care se degajă din derularea spiralei. Deşi menită să sublinieze vitejia armatei romane şi glorificarea lui Traian, scenele istorice sînt străbătute totodată de un incontestabil respect faţă de daci şi regele lor, surprinşi într-o eroică disperare; ele vădesc astfel o noblеţe şi un umanism care cinstesc creaţia artiştilor şi aruncă o nouă lumină asupra celui care într-adevăr a fost *Optimus Princeps* (R. Bianchi Bandinelli). C. lui T. prezintă însă interes în special ca izvor istoric – mai ales că izvoarele literare referitoare la războaiele dacice s-au pierdut în cea mai mare parte. Interpretarea reliefurilor C. lui T. a captivat pe numeroşi învăţaţi preocupaţi de a reconstitui desfăşurarea războaielor dintre daci şi romani şi nu şi-a epuizat forţa de atracţie nici pînă în ziua de azi. Pentru unii specialişti (C. Cichorius, S. Reinach), reliefurile ar reprezenta o cronică fidelă a evenimentelor; pentru alţii (K. Lehmann-Hartleben, E. Strong, I.A. Richmond şi chiar R. Paribeni), C. lui T. ar fi doar o reprezentare artistică, de sinteză, suferind numeroase exagerări şi deformări ale evenimentelor istorice. O părere mai realistă a emis Carl Patsch, care considera reliefurile drept o reprezentare foarte expresivă a războaielor dacice, bine documentată din punct de vedere geografic, şi că evenimentele s-au desfăşurat, în linii generale, aşa cum sînt prezentate pe monument. În orice caz, se impune permanent o confruntare a episoadelor relatate de această cronică în piatră cu ştirile furnizate de izvoarele literare, epigrafice şi arheologice deşi, în multe privinţe, ea oferă informaţii unice, de neînlocuit prin alte surse. După moartea lui Traian, C. a servit şi ca mormînt al cuceritorului Daciei. Într-un vestibul din soclul acesteia, împăratul Hadrian a dispus să se amenajeze o cameră sepulcrală, în care a aşezat urna de aur cu cenuşa lui Traian (care a dispărut în cursul evului mediu). Tot atunci, în împrejurări necunoscute, a fost răsturnată şi statuia lui Traian, iar prin 1587, papa Sixtus V a poruncit artistului Fontana să ridice în locul ei statuia apostolului Petru (sculptată de Gerolamo della Porta). C. lui T. a reprezentat, în antic., un model de inspiraţie, de exemplu pentru coloana istorică a lui Marcus Aurelius care comemorează războaiele marcomanice – chiar dacă aceasta a doua este deosebită ca manieră artistică de precedenta. Pentru Dacia, C. lui T. reprezintă o istorie în imagini a cuceririi şi transformării ei în provincie; de aceea, este considerată, pe bună dreptate, un adevărat act de naştere al poporului român.

W. Froehner, *La Colonne Trajane décrite*, Paris, 1865; C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, I-III, Berlin, 1896-1900; K. Lehmann-Hartleben, *Die Trajanssäule*, I-II, Berlin-Leipzig, 1926; L. Rochetti, în *EAA*, II, 1959, 756-760; C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, *Columna lui Traian*, Bucureşti, 1966.

C.C.P.

Comana de Jos v. **Făgăraş**

Comarna, com. în jud. Iaşi, pe terit. căreia s-au descoperit mai multe aşezări cu bogate vestigii arheologice datînd din neolitic (cultura → Cucuteni), epoca bronzului (cultura → Noua), Hallstatt, La Tène, sec. 4 şi 8-10, două necropole cu morminte de incineraţie din sec. 2-3 aparţinînd dacilor liberi, precum şi o alta de tip Sîntana de Mureş (sec. 4). De la C. mai provin un celt şi două pumnale de fier de tip *akinakes*.

A. Niţu, în *Materiale*, 1, 1953, 8-9; în *SCIV*, 3, 1952, 44-45; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *Aşezări*, 317; *RAJI*, I, 86-89.

I.I.

comati (lat. < gr. κομῆται; „pletoşi"), pătură a oamenilor liberi de rînd din cadrul societăţii dacice. Se mai numeau şi *capillati*. Spre deosebire de → *pileati*, umblau cu capul descoperit, ca semn distinctiv. Neavînd acces la magistraturi cu caracter militar şi religios, alcătuia masa agricultorilor şi meşteşugurilor aflaţi într-o oarecare măsură în relaţii de subordonare faţă de → *tarabostes* (Dion Cass., 68, Iord., *Getica*, 72).

E.T.

Comentiolus, comandant militar roman în timpul împăratului Mauricius (582-602). S-a distins în luptele împotriva avaro-slavilor. C. era comandantul armatei romane care urmăreau pe → avarii împrăştiaţi după pradă în Thracia, cînd este menţionată şi expresia „torna, torna, fratre", renumită expresie de lb. romanică, care a format obiectul unor îndelungate discuţii între istorici şi lingvişti.

DID II, 433-434, 437; *IIR*, II, 533 sq.

I.B.

comerţul. Încă de la începutul apariţiei lor comunităţile umane au avut contacte reciproce al căror caracter a devenit, de-a lungul timpului, tot mai complex, manifestîndu-se cu o intensitate variabilă în funcţie de condiţiile de mediu, nivelul tehnologic şi structura socială. Un loc principal în cadrul acestor contacte l-au ocupat schimburile de bunuri. Pentru întreaga preistorie, în lipsa informaţiilor scrise, documentarea arheologică este singura în măsură să evidenţieze existenţa acestor schimburi intercomunitare. Prin analiza minuţioasă a datelor primare şi, uneori, cu ajutorul paralelelor etnografice utilizate cu rezerve, se pot elabora modele teoretice privind caracterul de ansamblu al schimburilor dintre diferitele comunităţi, unele aflate la distanţe considerabile. Dacă pentru primele colectivităţi umane, bazate

www.mnir.ro

pe o economie caracterizată printr-o autosubzistență accentuată, reduse la număr și puternic dependente de condițiile de mediu, contactele și, în consecință, schimburile de bunuri aveau un caracter episodic, cantitățile de bunuri vehiculate fiind în general reduse, pe măsură ce înaintăm în timp asistăm, în paralel cu creșterea gradului de complexitate a structurilor sociale și a îmbunătățirii nivelului tehnologic, la o dezvoltare corespunzătoare a schimburilor. În afara bunurilor propriu-zise, erau vehiculate și idei, tehnici, adică elemente de cultură nesesizabile direct arheologic, ci în chip indirect, cum ar fi de pildă cele privind domesticirea animalelor și a cultivării plantelor, metalurgia cuprului și a aurului, olăritul, unele motive și tehnici ornamentale etc., elemente a căror difuziune din centrele de origină a putut fi studiată și pusă în evidență. Trebuie totodată subliniat că schimbul, chiar de bunuri, nu a avut un caracter strict economic. Bazate în special pe autosubzistență (a nu se confunda cu autarhia propriu-zisă) comunitățile umane preistorice nu duceau lipsă de cele strict necesare traiului, schimbul nefiind deci neoesar din acest punct de vedere. Pe de altă parte, o serie de factori de ordin social, între care exogamia a ocupat un loc important, an determinat comunitățile umane să intre în contacte reciproce, care devin în felul acesta tot mai dese, căpătînd de-a lungul vremii un caracter aproape instituțional. În cadrul primelor astfel de contacte se pare, judecînd după datele etnografice, că schimbul de femei, ca rezultac al exogamiei, însoțit de schimbul de daruri, constituia scopul principal, de aici decurgînd apoi și diferitele forme de cooperare intercomunitară. Însoțind aceste schimburi matrimoniale, schimbul de daruri a prilejuit vehicularea unor bunuri materiale, cu caracter special. Aceste bunuri aveau în primul rînd o importanță socială precisă, ca bunuri de prestigiu (arme, podoabe etc.) marcînd rangul social al deținătorilor și abia în al doilea rînd o importanță economică, adesea aceasta fiind chiar neglijabilă. Concomitent este de presupus că, așa cum s-a constatat de către etnologi, aveau loc și schimburi de practici de cult, mai dificil de sesizat în lipsa informațiilor scrise. Intensificarea schimburilor intercomunitare a dus și la dezvoltarea larurii economice, fiind vehiculate și bunuri a căror valoare utilitară este neîndoielnică. Nu se poate vorbi pentru preistorie de un c. în accepția de astăzi a termenului. Nu cunoaștem sistemele de echivalență a bunurilor, iar ideea de „troc" pur și simplu apare astăzi ca depășită în cadrul unor schimburi cu un caracter atît de complex care cuprinde, alături de bunuri cu valoare economică, schimbul matrimonial sau pe cel ritual. Studii recente au arătat că în epoci cum ar fi cea a bronzului, apare o categorie socială care se afirmă în cadrul organizării acestor schimburi pe care, controlîndu-le, le utilizează pentru afirmarea rangului social atît prin tezaurizare cît și prin redistribuire. Departe de a avea înțelesul actual în arheol. preistorică cuvîntul „import", deseori utilizat, semnifică prezența unor bunuri descoperite în medii străine lor (ca de pildă fragmente ceramice ale unei culturi în așezări ale altei culturi). În cercetarea arheologică evidențierea acestor „importuri" permite sincronizări în cadrul sistemului de cronologie relativă, uneori chiar datarea unor complexe ce nu pot fi fixate altfel în timp. Totodată sînt puse astfel în evidență legăturile care au existat între diferite colectivități, căile pe care erau transportate bunurile respective, modul în care comunitățile umane s-au influențat reciproc în cadrul unui proces comun de evoluție pe scara timpului.(I.C.). Existența schimburilor intertribale *în cursul neoliticului* și *eneoliticului* pe terit. României este bine atestată arheologic. Astfel, în cadrul așezărilor culturii Vinča, ca de pildă cea de la Rast, sau al așezărilor culturii Dudești au fost descoperite materiale ceramice aparținînd culturii linear ceramice. Tot în mediul culturii Vinča-Turdaș ca și în cel al culturii Petrești au fost descoperite materiale ceramice aparținînd culturii Precucuteni, fazele *I* și *II*. Materiale Precucuteni din fazele *II* și *III* au mai fost descoperite în așezări ale culturilor Boian și Gumelnița, cum sînt cele de la Vidra, Tangîru sau Măgurele. În așezarea gumelnițeană din stațiunea eponimă sau în cea cucuteniană de la Izvoare s-au descoperit fragmente ceramice ale culturii Petrești. Între comunitățile gumelnițene și cele cucuteniene, contactele sînt atestate prin prezența materialelor de tip Cucuteni *A*, la Gumelnița sau prin cele gumelnițene în așezarea Cucuteni de la → Tîrpești. O serie de piese deosebite cum sînt topoarele cu două tăișuri în cruce, piese caracteristice neoliticului final și avînd caracterul unor bunuri de prestigiu, au fost descoperite pe spații vaste în special în zona țării noastre. Analiza difuziunii acestor topoare, lucrate din cupru și reprezentînd o culme a metalurgiei cuprului pentru epoca neolitică a arătat că aceste piese, cu o tipologie variată, au fost confecționate în diferite centre de unde au fost apoi purtate la distanțe remarcabile, în cadrul acestor schimburi de bunuri. Același lucru se poate constata și prin studierea pieselor de aur descoperite în așezările eneolitice, fiind pus în evidență un proces cu totul asemănător. Alte bunuri de prestigiu cum ar fi sceptrele în formă de cap de cal ca cele de la → Fedeleșeni sau → Sălcuța vin să completeze imaginea privind schimburile intercomunitare în cursul neoliticului și eneoliticului din România. (S.M.-B.). Schimburile de bunuri între diferitele comunități din perioada de tranziție de la neolitic *la epoca bronzului* sînt atestate arheologic prin numeroase descoperiri de materiale ceramice de tipul „importurilor". În numeroase așezări ale culturii → Coțofeni, de pildă, au fost descoperite materiale ceramice aparținînd culturilor Kostolac sau Vučedol, ori ale culturii oarecum înrudite Baden. În afara materialelor ceramice s-au descoperit piese de port, uneori arme care atestă la rîndul lor legăturile de schimb la mari distanțe. În același timp materialele tipice culturilor din N Dunării au fost descoperite, ca „importuri" în arii aflate la S de fluviu sau în Europa Centrală. Constituirea culturilor epocii bronzului în spațiul carpato-

www.mnir.ro

dunărean este caracterizată, printre altele, și printr-o intensificare a schimburilor de bunuri, unele la mari distanțe. Sînt cunosoute schimburile între culturi diferite documentate prin descoperirea a numeroase materiale ceramice în așezări, sau chiar în necropole. În perioada timpurie a epocii bronzului sînt cunoscute în aria culturii Periam-Pecica bunuri provenind din mediul culturii Nagyrev, iar într-o etapă mai tîrzie materialele de tip Vatina. Cultura Monteoru, ocupînd un loc central în cadrul peisajului arheologic al epocii bronzului la N de Dunăre a întreținut legături diferite cu zonele învecinate. În numeroase așezări ale culturii Monteoru sînt cunoscute materiale de tip Tei, Wietenberg, Costișa sau aparținînd populațiilor din stepele nord-pontice, vădind schimburile de bunuri între aceste populații. În același timp în ariile Wietenberg, Costișa sau Tei au fost descoperite materiale ceramice monteorene, punîndu-se în evidență caracterul reciproc al acestor schimburi. Sînt bine cunoscute relațiile dintre culturile Otomani și Wietenberg documentate prin numeroase „importuri" reciproce din așezările ambelor culturi, „importuri" ce au permis paralelizarea evoluției acestora. Materialele ceramice ale culturii Gîrla Mare au fost descoperite în așezări ale culturii Verbicioara sau în cele ale culturii Tei, precum și într-o necropolă a culturii Zimnicea-Plovdiv. În afara acestor „importuri" ceramice, deosebit de numeroase, în cursul epocii bronzului sînt semnalate o serie de bunuri cu caracter special a căror răspîndire documentează existența unor schimburi la mari distanțe, unele avînd un caracter aproape permanent. În primul rînd notăm apariția unor arme cum sînt spadele așa-zis „miceniene". Majoritatea acestor piese au fost găsite în mediul culturii Wietenberg (Aluniș, Dumbrăvioara, Dobricel etc.), piese de acest fel mai fiind găsite și în restul terit. nord-dunărean, cum sînt exemplarele de la Roșiori de Vede, Tei sau Medgidia. Indiferent dacă numai unele lame sînt miceniene, iar celelalte copii locale, ori toate sînt miceniene, apariția acestora relevă fără putință de tăgadă relații între civilizația bronzului nord-dunăreană și lumea miceniană. Relațiile cu cercul cultural micenian mai sînt evidențiate și prin alte piese cum sînt șaibele de os cu decor spiralo-meandric, perlele de faianță (foarte numeroase în cimitirele de la Sărata-Monteoru) sau unele tipuri de psalii din os. Topoarele din bronz, de diferite tipuri, creație a purtătorilor unora dintre culturile carpato-dunărene, se găsesc răspîndite la mari distanțe ca urmare a valorii lor decurgînd din funcția de bunuri de prestigiu. Sînt numeroase depozitele de astfel de piese, singure sau în asociere cu alte piese. În unele dintre acestea, topoarele tipice spațiului carpato-dunărean se găsesc asociate cu plese de port sau cu alte tipuri de arme (spade de pildă) a căror circulație pune în lumină complexitatea acestor schimburi de bunuri. Un aspect aparte în cadrul acestor schimburi este determinat de metalurgia bronzului, aflată într-un continuu avînt. Sînt cunoscute o serie de depozite din piese-lingouri, cum ar fi cele de la Sinaia, Deva etc., care dovedesc că unele colectivități, aflate în afara zonelor cu minereu de cupru, participau la activitatea metalurgică procurîndu-și pe calea schimbului materia primă necesară, care circula sub forma unor lingouri turnate în forme diferite. Tot în legătură cu necesitățile prelucrării bronzului trebuie avut în vedere și schimbul cu lingouri de cositor, metal absolut necesar obținerii aliajului (bronz). Cum sursele cunoscute la vremea aceea se pare că erau cele din Boemia, drumul pe care se transporta cositorul către Grecia miceniană, trecea și prin spațiul carpato-dunărean, comunitățile de aici participînd astfel la un schimb desfășurat pe o arie largă, europeană. Tot în cursul epocii bronzului se efectua un schimb aproximativ constant din zona gurilor Vistulei și pînă la M. Egee, schimb în cadrul căruia locul principal îl ocupa chihlimbarul, materie primă deosebit de prețioasă la vremea aceea. Drumul chihlimbarului trecea prin apropierea spațiului nord-dunărean, existînd se pare chiar și o ramificație în direcția aceasta. În sfîrșit o materie primă de maximă importanță o constituia aurul din care se confecționau atît podoabe, cît și arme de ceremonie cum sînt cele de la Perșinari, Țufalău sau Măcin. Aurul exploatat din nisipurile aurifere ale rîurilor din Transilvania constituia o „marfă căutată la vremea aceea, multe din podoabele sau armele de lux din cercul micenian fiind presupuse a fi fost lucrate din acesta. Schimburile de bunuri intercomunitare din epoca bronzului au fost influențate în chip diferit de unele mișcări de populații. Astfel, continua pendulare a populațiilor de păstori din atepele nord-pontice care au afectat parțial zonele de E și SE ale terit. nord-dunărean a constituit mijlocul prin care multe elemente de cultură materială și nu numai de acest fel, au fost transportate spre S sau spre N. Pe seama acestor pendulări unii cercetători au pus apariția unor piese de factură miceniană, ca de pildă spada din tezaurul de la Borodino, în zona gurilor Dunării. În partea de V a României mișcarea culturii mormintelor tumulare carpatice a prilejuit apariția unor tipuri de arme sau unelte, ca și a unor forme ceramice ce au cunoscut o largă răspîndire prin intermediul schimburilor de bunuri intercomunitare. Către sfîrșitul epocii bronzului în cadrul avîntului considerabil al metalurgiei bronzului sînt numeroase cazurile în care arme, unelte sau piese de port confecționate din bronz, sau chiar aur, tipice spațiului carpato-dunărean se găsesc la distanțe considerabile în cuprinsul unor depozite din Europa. Larga difuziune a acestor produse ale meșterilor din N Dunării atestă existența unor contacte strînse și de durată între diferitele comunități ale bronzului european, în cadrul cărora schimbul de bunuri capătă un rol din ce în ce mai important. În același timp, expresie a reciprocității acestor schimburi, bunuri de factură central-europeană pătrund la N Dunării tot pe calea schimburilor de bunuri. Concomitent, materialele ceramice atestă același proces fiind numeroase

www.mnir.ro

cazurile în care produse ale olăriei unui cerc cultural apar în alte arii, la sfîrșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului, fiind cunoscut procesul de difuziune al ceramicii canelate, posibilă în bună măsură și pe seama schimburilor de bunuri. În prima epocă a fierului se continuă metalurgia bronzului, pentru primele sec. ale acestei perioade. Se înmulțesc cazurile în care în terit. carpato-dunărean apar piese lucrate în alte zone, așa cum sînt unele tipuri de fibule, celturile cu decor plastic unghiular, spadele de tip Riegsee sau cele cu șaibă la mîner etc. În schimb, piese caracteristice Hallstattului nord-dunărean se răspîndesc pe calea schimbului la mari distanțe, așa cum este cazul celturilor de tip transilvănean sau al variantei răsăritene a acestui tip. Intensificarea acestui schimb cu piese din metal (bronz) este determinată de afirmarea unor indivizi angrenați în organizarea acestei activități și care acumulează în acest fel tezaure personale din care apoi fac în rîndul lor daruri. Din poemele homerice se cunosc pentru această vreme cazuri în care piese diferite (arme, vase din metal, lingouri chiar) urmează itinerarii lungi și complicate, expresie tocmai a acestor complexe schimburi de bunuri. Apariția și afirmarea tot mai puternică a metalurgiei fierului constituie un nou impuls dat schimburilor de bunuri la mari distanțe, în bună măsură datorită dificultăților de extragere și prelucrare a noului metal. Piese din fier apar mai întîi sporadic apoi din ce în ce mai des datorită schimburilor de bunuri care prilejuiesc și schimburi de idei de ordin tehnic, de vehiculare a tehnologiei prelucrării fierului. Odată cu înlocuirea uneltelor și a armelor din bronz cu cele din fier asistăm la o sporire a documentării arheologice în ceea ce privește schimbul cu obiecte din noul metal. Tipuri de arme sau unelte din fier, cum ar fi de pildă topoarele cu aripioare, încep să se răspîndească la distanțe mari pe calea schimbului, odată cu alte tipuri de arme sau unelte cu alte podoabe din care unele continuă, să fie confecționate din bronz sau chiar din aur. „Importurile" ceramice sînt la fel de numeroase ca în epocile precedente. Cioburi ale culturii Babadag au fost descoperite în S-E Transilvaniei, materiale ale ceramicii canelate fiind găsite în aria complexului cu ceramică imprimată. De-a lungul primei epoci a fierului astfel de schimburi sînt tot mai des documentate, în special în ceea ce privește armele și uneltele de fier sau podoabele, toate bunuri cu valoare socială și economică ridicată, constituind mărfuri pentru un schimb care începe să tindă tot mai mult către un e. (I.C.). Către sfîrșitul primei vîrste a fierului și începutul perioadei La Tène triburile și *formațiunile statale geto-dace* își axează negoțul pe relații cu lumea elenă. Rolul de mijlocitor l-au jucat în permanență coloniile gr. din Dobrogea. Dintre sursele literare care oferă informații în această privință de o atenție specială se învrednicește un pasaj datorat lui Polyb. (4, 38, 4-5), în care se face un adevărat „inventar" al produselor importate, respectiv exportate de gr. din Pont. Rezultă de aici că din lumea indigenă gr. procurau pește sărat, miere, ceară, vite, sclavi și aduceau, la rîndul lor, ulei și diferite soiuri de vinuri. Sursele arheologice și epigrafice au completat considerabil tabloul relațiilor comerciale. Astfel, pentru Histria rezultă că principalul venit l-a constituit din cele mai vechi timpuri peștele pescuit la gurile Dunării (*ISM*, 1, nr. 67, r. 17-18 = nr. 68, r. 21-22) și sărat în cherhanalele cetății. Despre c. cu vinuri (→ Chios, în sec. 6-5 î.Hr.; → Thasos, în sec. 5-3 î.Hr.; → Heracleea Pontica, în sec. 4 – începutul sec. 3 î.Hr.; → Rhodos, în sec. 3-2 î.Hr., precum și alte centre producătoare de vinuri din epoca elenistică, → Cos, → Paros, → Chersones, → Cnidos etc.) și ulei (→ Sinope) sînt o dovadă înainte de toate amforele caracteristice acestor centre exportatoare, din care s-au descoperit în Dobrogea, mai ales, dar și în Moldova, Muntenia, Oltenia exemplare întregi și fragmentare, unele dintre ele (ale ordinul miilor) purtînd ștampile după care se poate stabili orașul de proveniență. Tot din lumea gr. sudică se importa ceramică de lux. În epoca arhaică principalele surse erau reprezentate de centrele microasiatice (→ Milet, → Clazomene), insulare (→ Lesbos) și continentale (Corinth, → Athena – ceramica cu figuri negre), iar în epoca clasică Athena își impune hegemonia comercială, acaparînd tot negoțul pontic (ceramică attică cu figuri roșii, ceramică attică cu firnis etc.), pentru ca în epoca elenistică, alături de importurile attice, să existe produse foarte variate din centre diverse, unele destul de îndepărtate, precum Egiptul ptolemaic. O categorie însemnată de obiecte de c. o constituiau vasele de argint (seria tezaurelor ale la → Agighiol, → Băiceni, → Peretu etc.) executate în ateliere gr. pentru comanditari din aristocrația traco-getică. Cît privește contribuția regiunilor de la Dunărea de Jos la aprovizionarea cu grîu a Atenei, sursele literare (mai cu seamă Demosthene, *Lept.*, 466, 31), atunci cînd menționează grîul adus din Pont, nu par a se referi la zona care ne interesează, ci la Crimeea (→ Chersones, 2). Dacă tributul datorat de cetățile vest-pontice Atenei, în cadrul Ligii delio-attice, presupunea în mod obligatoriu un oarecare „export" de grîne, nu mai puțin adevărat este faptul că unele surse epigrafice (exemplu, *ISM*, 1, nr. 20) din epoca elenistică informează despre eforturile cetăților din Dobrogea în perioadele de criză de a cumpăra la prețuri convenabile grîu adus de peste mări, astfel că aprecierea nuanțată a lui Polyb. (*loc. cit.*) despre reciprocitatea schimburilor de grîne între Pont și bazinul egeean se apropie cel mai mult de realitate. În schimb, faptul că regiunile de la Dunărea de Jos reprezentau o importantă sursă de sclavi – coloniile din Dobrogea jucînd același rol de tranzit – este în afară de orice îndoială (→ sclavie). C. de anvergură se executa pe mare, prin intermediul armatorilor (*naukleroi*, *emporoi*, *kapeloi*), despre care sursele epigrafice oferă prețioase indicii. Principalul instrument îl constituia, desigur, → moneda, apărută de timpuriu (→ Histria, sec. 5 î.Hr.) în regiunile noastre și avînd drept antecedente monedele-vîrf de săgeată din sec. 6-5 î.Hr. Alături de monedele bătute în orașele gr. din Dobrogea, pe terit. țării noastre au

www.mnir.ro

circulat în diferite epoci monede de → Thasos, → Cyzic, → Amphipolis, → Apollonia, → Dyrrhachium, iar geto-dacii au avut, la rîndul lor, monetărie proprie. Descoperirile monetare sub formă de tezaure sau izolate oferă, onroborate cu alte tipuri de descoperiri, un tablou complex al circulației monetare în spațiul carpato-danubiano-pontic, indicînd și principalele căi de penetrație a mărfurilor de import în lumea geto-dacică. Dintre aceste căi, văile marilor fluvii și rîuri (mai ales Dunărea și Siretul) joacă un rol deosebit, pe parcursul lor întîlnindu-se adevărate „tîrguri" (exemplu, → Barboși) – plăci turnante în c. dintre geto-daci și gr. C. local se desfășoară într-o oarecare măsură și sub forma schimbului de produse (troc), mai ales în așezările situate în teritoriile orașelor gr. (→ Tariverde, → Vișina) sau în preajma lor. Începînd cu sec. 1 î.Hr., c. se orientează cu precădere spre lumea romană, dovada cea mai peremptorie constituind-o, alături de importurile italice, masiva penetrație a → denarilor republicani în Dacia (A.A.). *Epoca romană* a dus la o dezvoltare fără precedent a c. în cele două provincii de pe terit. patriei noastre. La adăpostul unui puternic *limes*, cu drumuri de acces perfecționate cu o rețea stradală pe cît de densă pe atît de trainică și cu o organizare vamală (v. *portorium)* ireproșabilă, c. de epocă romană, lăsat în general la libera inițiativă a negustorilor, s-a diversificat considerabil, cuprinzînd practic întreaga arie a Imp. Roman. De la bun început trebuie însă precizat că în vreme ce orașele gr. de pe coasta vest-pontică continuă să-și întrețină vechile lor relații cu orientul egeo-anatolian, linia dobrogeană a Dunării și întreaga → Dacie par a fi orientate mai curînd spre zona occidentală a Imp., apariția primelor produse orientale în aceste două zone neputînd fi datată decît în prima parte a sec. 3 d.Hr. Astfel, în orașele vest-pontice se constată un mare aflux de greco-orientali, o bună parte dintre aceștia putînd fi considerați ca implicați în activitatea comercială. La → Histria de pildă, sînt atestate relații cu Ancyra, Cyzicul, Corinthul, Nicomedia sau Egiptul; la → Tomis, lista lor fiind mult mai mare (→ Bizanț, → Athena, Cyzic, Nicomedia, Prusa, Ancyra, Pessinus, Heracleea, → Abonuteichos, → Caesareia, Cius, Tiana, Mazaca, Neapolis a Syriei, Capitolias, Sidon etc.), iar la Callatis fiind semnalate doar relații cu metropola Heracleea (Pontică). Aceleași orașe vor fi găzduit însă și occidentali, în special Tomis-ul (→ Durostorum, → Novae, → Ratiaria, → Viminacium, → Apulum, → Roma, → Aquae Statellae, → Aquileia). Dintre numeroasele colegii atestate în aceste orașe, de o importanță specială pentru ilustrarea c. vest-pontic sînt casa Alexandrinilor și colegiul armatorilor (pe lîngă o serie de armatori izolați) de la Tomis, dovadă a importanței excepționale a portului tomitan favorizat de navigabilitatea văii Carasu (= rîul Axios), el nelipsind însă nici de la Histria unde activau negustori sau Callatis unde se cunoaște, pe de altă parte, existența unui *conventus civium Romanorum*. Pe lîngă monedele străine care vor fi circulat în aceste orașe ca de pildă la Histria (monede din Tomis, Callatis, Dionysopolis, Nicopolis, Marcianopolis, Anchialos, Deultum, Philippopolis, Pautalia, Amphipolis, Byzantion, Antiochia, Nicaeea și Pessinus), Tomis (monede din Alexandria, Chersones, Anchialos, Hadrianopolis și Serdica) sau Callatis (Olbia, Amorium-Phrygia, Dionysopolis, Alexandria, Tomis, Histria, Odessos, Anchialos, Marcianopolis, Mesembria, Nicopolis și Hadrianopolis), în acest din urmă oraș fiind descoperite tezaure foarte mari pentru media generală a tezaurelor dobrogene. Toate aceste orașe au emis propriile lor monede (de bronz). Ca o dovadă a importanței deosebite a Tomis-ului încă de la începutul epocii romane, acesta își redeschide atelierul monetar în vremea lui → Augustus, emisiunile continuînd fără întrerupere pînă la → Filip Arabul. La Histria și Callatis (unde au existat totuși emisiuni din vremea lui → Nero) atelierele par să se fi deschis în vremea lui → Antoninus Pius, continuînd pînă în zilele lui → Gordian III și respectiv Filip Arabul. De notat că din vremea Severilor unul dintre nominalurile cele mai frecvente de pe aceste monede (Δ) corespunde întocmai sesterțiului roman, ceea ce demonstrează impactul statului roman în afacerile comerciale ale acestor orașe, impact confirmat de etatizarea percepерii impozitelor indirecte ca și de controlul strict al gestiunii municipale prin → *curatores civitatium*. Analiza importurilor propriu-zise (ceramica înainte de toate) arată în sec. 1-2 d.Hr. o netă orientare a acestor centre spre zona anatoliană cu excepția orașului Tomis, unde constatăm importuri occidentale încă de timpuriu, pentru ca în cursul sec. 2-3 d.Hr., standardizarea generală a produselor să îngreuneze această distincție. Mult mai sporadice, datele despre c. de pe artera danubiană, unde de asemenea trebuie presupusă o intensă activitate portuară în mai multe orașe (Aegyssus, Noviodunum, Dinogetia, Troesmis, Axiopolis, Altinum etc.), indică inițial o predilecție pentru zona occidentală a Imp. (importuri de *terra sigillata* din Lezoux, la Dinogetia și tipar din aceeași specie ceramică, la Capidava), situație contrabalansată de apariția masivă a orientalilor în sec. 3 d.Hr. De o deosebită importanță trebuie să fi fost activitatea colegiului de corăbieri de la Axiopolis (→ *nautae universi Danuvii)*. Dacia pe de altă parte a fost invadată încă înainte de cucerire de mărfuri ca și de monede romane, vehiculate desigur de negustori romani. Negustori (*negotiatores*) sînt atestați în timpul existenței provinciei la → Sarmizegetusa, Apulum (*Suri negotiatores*) și → Drobeta. Este de presupus că și colegiile de Galatae, Asiani, Bithyni sau Ponto-Bithyni de la → Napoca, Apulum, Germisara și Ampelum vor fi avut de asemenea ocupații comerciale ca și Treviri de la Apulum și Drobeta. Principala orientare a c. Daciei era îndreptată spre Occident dovadă marea cantitate de produse ale atelierelor ceramice de la Graufesenque, Lezoux și Rheinzabern. De adăugat că în Oltenia par să predomine importurile de la S de Dunăre, din zona orașului Nicopolis ad Istrum. Ca și pe artera danubiană dobrogeană în Dacia apar în sec. 3 d.Hr. multe dovezi de relații c. cu Orientul în special pe cale

www.mnir.ro

numismatică (monede din Moesia Inferior, Thracia, Macedonia, Grecia și foarte multe din Asia Mică: Calcedon, Nicomedia, Caesareea din Bithynia, Laodiceia, Illium, Pergam, Adrasus, Smyrna, Philadelphia, Thyateira, Amorium, Apollonia, Tabae, Amissus, Caesarea din Cappadocia, Samosata, Heliopolis, Antiochia, Berytus). Există pe de altă parte negustori din Dacia atestați în alte orașe (Salona, Nedinum în Dalmația, Tragurium, Aquileia, Egipt etc.). De amintit este și o dedicație de la → Miciа, lui Iupiter, păminîntului Daciei, geniului poporului roman și c. Printre numeroasele informații privind viața comercială a Daciei din tăblițele cerate de la → Alburnus Maior este de menționat cea provenind de la înființarea unei bănci (*societas danistaria*) (A.S.). Reorganizarea economiei bănești, a schimburilor și transportului din cadrul consolidării noi a Imp. în epoca Dominatului a contribuit substanțial la avîntul deosebit al circulației de bunuri, ajunse atunci la un nivel superior celui din epoca Principatului, atît pe plan local și regional, cît și mai larg, între Imp. și exteriorul acestuia. Deși controlul centralizat al c., paralel cu acela al transportului, mijloacelor de schimb și prețurilor, impunea o anumită uniformizare într-o serie de domenii ale producției, diferențele regionale existau și chiar s-au adîncit în unele etape, în funcție de resurse, specializări și specific regional, de ordin economic dar și politic. Din aceste ultime puncte de vedere poate fi urmărită și evoluția c. unei arii limitrofe ca aceea a Dunării de Jos și în special a provinciei *Scythia*, ca reprezentînd contacte directe ale Imp. cu lumea exterioară și cu atacurile barbare. Așadar, chiar dacă economia agrară rămînea un factor determinant pentru viața economică în Imp. și regiunile care ne interesează aici, nu pot fi omise și celelalte condiții care impuneau caracteristicile locale și regionale ale c. De la cele trei departamente centrale răspunzătoare de dirijarea și controlul finanțelor și c. anume cel al → prefecților pretoriului, *sacrae largitiones* și *res privata* pînă la viața comercială efectivă a unei provincii, din care făceau parte și schimburile locale, drumul este încă anevoie de reconstituit, la această operație informațiile trebuind extrase din sursele literare coroborate cu cele arheologice și epigrafice. Acestea în ansamblu au dat deja posibilitatea recompunerii unui tablou general, din care fac parte: → *cursus publicus* (transportul în țară), aeparat de transportul privat prevăzut încă de → Edictul lui Dioclețian, împreună cu obiectele acestora, tîrguri de schimb locale și categoriile de negustori specializați, precum și cu o serie de detalii din însăși dioceza Thraciei. Rămîn deci de sistematizat aspectele mai importante ale c. regiunii Dunării de Jos (și în special al Scythiei Minor) ca participantă activă atît la viața economică a Imp. cît și la aceea a ariei din care făcea parte nu doar geografic, adăugînd, în măsura documentării existente, și unele date interne mai expresive. Relațiile comerciale ce revin mai des în surse par a fi acelea cu lumea barbară, fapt firesc pentru o arie limitrofă. Se pot determina totuși și celelalte direcții de schimb, deasupra tuturor distingîndu-se efortul permanent de control a administrației imperiale. O expresie însemnată și bine documentată a acestui efort este și fixarea temporară, cu tendință de permanentizare, a unor centre de schimb (tîrguri și piețe) fixe în provincii și mai ales pe *limes*-ul dunărean, unul alos în scopul evitării unor tendințe evidente de evaziune din partea unor forțe locale (chiar administrative și militare), îndeosebi în c. cu populația (alogenă dar și locală) din afara graniței Imp. Spre exemplu, limitarea la două astfel de tîrguri situate lîngă fluviu a c. cu goții la Dunărea de Jos în timpul lui Valens (Themistios, *Or.*, X, 133-140), după pacea din 369 d.Hr. În ceea ce privește relațiile cu alte zone ale Imp. (Constantinopol, Grecia, bazinul Mării Egee și coasta de V a Asiei Mici), prin mutarea centrului politic și administrativ al Imp. la Constantinopol, evoluția zonei dunărene s-a petrecut sub semnul asigurării și multiplicării c. cu acea arie. De la elemente ilustrînd controlul centralizat de felul → balanței lui Gerontios de la Dinogetia, → pondurile și → sigiliile comerciale numeroase, pînă la marea varietate de mărfuri venite din centre specializate (ceramică, marmură, materiale de construcții etc.) se adună cel mai bogat repertoriu, cel mai reprezentativ pentru c. din sec. 4-7. Referitor la Asia Mică și Siria, fiu afara mărfurilor sau sigiliilor care le însoțeau, ultimele descoperite mai ales în centre comerciale ca Turais, Sucidava (Izvoarele) și Noviodunum etc. (aceleași și mai sus), sursele literare și epigrafice dovedesc și o circulație umană permanentă între cele două zone ale Imp., favorizînd desigur o dată mai mult pe cele comerciale. Produse ceramice, unele inscripții ca aceea a unui negustor de vinuri din Alexandria aflat la Tomis, precum și reprezentări sincretice tipice, sînt doar cîteva dintre descoperirile mai importante dovedind și relațiile cu Egiptul și Africa de N în epoca romano-bizantină. Spre deosebire de epoca Principatului, orientările diferite în c. ale zonei *limes*-ului dunărean și ale litoralului pontic (pînă la o adîncime substanțială spre interiorul provinciei Scythia) se estompează în sec. 4-6, în detrimentul evident al importurilor vestice. În ceea ce privește zonele învecinate numeroasele analogii posibile între materialele arheologice deja cunoscute semnifică mai degrabă o proveniență comună și o înrudire firească în această parte a Imp. deopotrivă aflată sub influența zonei Bizanțului, prin care se eliminaseră surse de alimentare occidentalu valabile anterior în special pentru *limes*-ul dunărean. Negustori sau personaje oficiale din Olbia sau Odessos, relații atestate și în sec. 7 între Scythia și Chersones, drumul Bizanț - Chersones și retur folosind ca tranzit coasta Scythiei, calea Dunării ca legătură între Chersones și Moesia, mărfuri produse în Scythia și ajunse la Sucidava (Celeiu; în cazul de față, tipare de *lucernae)* etc., sînt date care arată rolul important de tranzit al provinciei Scythia, dar și permanența legăturilor comerciale între toate aceste zone apropiate ale Imp. *Importuri preponderente; influențe asupra producției locale. Ceramica.* Industrie extrem de bine dezvoltată și specializată a antic., ajunge în

www.mnir.ro

epoca romano-bizantină un factor de dominare cantitativă şi calitativă a pieţii, în special prin produsele din zonele Asiei Mici, bazinului Mării Egee şi Africii de N şi totodată un criteriu de tipizare pentru alte centre mai mici. Amforele rămîn importurile cele mai des întîlnite, olt însele specializate pentru diverse categorii de mărfuri conţinute; se remarcă în sec. 5-6, tendinţa de stabilizare la anumite tipuri şi capacităţi standard; unele aspecte formale (decorative) sînt preluate spre sfîrşitul epocii pe vase locale ce par a reprezenta o legătură cu ceramica din sec. următoare pe o arie largă şi în afara controlului bizantin. Ceramica de lux, cu origini mai exact stabilite în ultimii ani, cîştigă teren în sec. 5-6, mai ales cea orientală şi nord-africană. La fel şi opaitele de aceeaşi origine, în acest caz producţia locală preluînd masiv prin import sau copiem de tipare. De subliniat, pe lîngă funcţia economică prin propria valoare de întrebuinţare, şi rolul lucernelor în vehicularea creştinismului (simboluri specifice şi inscripţii, imprimate ori pictate etc.). *Metale şi produse din metale.* Se importa fier preparat dar şi obiecte deja prelucrate, de obicei aflate sub monopol sau control de stat. La fel, o serie de obiecte din bronz şi metale preţioase, ultimele marcate. Majoritatea acestora erau produse ale atelierelor constantinopolitane şi greco-orientale. Producţia locală, mai ales în cazul bronzurilor, imita formele aflate în circulaţie, aceleaşi modele fiind difuzate şi dincolo de Dunăre. *Sticlăria.* Vase de lux, sticlă de geamuri, chiar o serie de vase de uz comun şi *tesserae* pentru → mozaicuri parietale sînt de considerat în majoritate importuri. Există şi posibilitatea ca unele obiecte specifice mediului cernelrovian să fi sosit în provincii împreună cu purtătorii lor; altele erau însă produse romane, în bună parte locale, sau imitaţii ale lor. *Marmură şi produse din marmură.* Importul marmurei sau al produselor gata confecţionate este o certitudine pentru Dobrogea şi pentru o serie de centre urbane de la Dunărea de Jos, ca Sucidava (Celeiu) etc. Atelierele locale prelucrau în acest material sau în piatra locală (mai ales calcar), uneori cu modificări proprii, modelele venite din centrele specializate din S. *Îmbrăcăminte.* Controlul statului deja consemnat asupra unor confecţii presupune faptul că, în afara producţiei locale domestice, nu existau ateliere mari specializate în provinciile de la Dunărea de Jos. Mărfurile de acest fel veneau din mari factorii, împreună cu accesorii strict necesare ca → fibulele. *Relaţii cu barbarii.* Cele cîteva elemente mai semnificative datorate surselor literare, împreună cu unele descoperiri arheologice, arată în primul rînd rolul de tranzit al zonei Dunării de Jos şi al provinciei Scythia pentru relaţiile Imp. cu barbarii aflaţi dincolo de fluviu; producţiei locale îi revenea, prin structura economică centralizată a Imp. un rol mai mic în acest c. *Circulaţia monetară şi unele sigilii ca expresie a orientării c. provinciilor de la Dunărea de Jos.* Caracteristic pentru perioada sec. 4-6 este faptul că economia bănească stă, în ansamblu, la baza circulaţiei mărfurilor din şi în provincii. Privit cu prudenţa cuvenită, fenomenul reflectă, local, situaţia generală din Imp. de Răsărit, încadrîndu-se evoluţiei din zona balcanică, orientată în principal către Constantinopol, Grecia şi bazinul Mării Egee. Decăderea economiei băneşti la sfîrşitul sec. 6 şi începutul sec. 7 nu a însemnat dispariţia ei totală şi cu atît mai puţin a c. în provincii, unele descoperiri monetare şi mai ales de sigilii indicînd utilizarea lor pînă pe la jumătatea sec. 7, aşa cum s-a constatat pe terit. Dobrogei. De altfel, numărul mare de sigilii comerciale din sec. 4-7, identificate la Tomis, Noviodunum, Sucidava (Izvoarele) şi Durostorum arată clar direcţiile de circulaţie a unor mărfuri şi rolul respectivelor centre pentru c. controlat de Imp. la Dunărea de Jos (A. B.).

D.M. Pippidi, în *DID I*, 184-195; I. Glodariu, *Relaţii comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană*, Cluj, 1974; M. Rostovţev, *passim;* J. Rougé, *Recherches sur l'organisation du commerce maritime en Mediterranée sous l'Empire romain*, Paris, 1966, *passim;* Al. Suceveanu, *VEDR*, 110 146; M. Macrea, *Viaţa*, 321-329; A.H.M. Jones, *LRE*, I, 411 şi urm.; II, 830-868; I. Barnea, în *DID II*, *passim* şi 456-502; V. Culică, în *Pontica*, 8, 1975, 215-262; 9, 1976, 115-133; F. Heichelheim, *AEH*, III, *passim*; V. Velkov, *Cities*, 172-196.

I.C.; S.M.-B.; A.A.; A.S. şi A.B.

comes foederatorum (lat.) (în armata romană), comandant roman sau barbar al aliaţilor barbari (*foederati*). C.f. au fost → Vitalian, rebelul din timpul împăratului → Anastasius I (491-518) şi ruiul său Patriciolus, amîndoi traci romanizaţi în subordinele comandantului suprem al armatei din întreaga dioceză a Thraciei (*magister militum per Thracias*). O inscripţie în lb. gr. de la → Axiopolis (sec. 5-6) menţionează pe → Gibastes, probabil got, c.f. sau *comes limitis*, a cărui fiică creştinată a luat numele → Anthusa.

E. Stein, *Histoire*, II, 178; *DID II*, 412, 419, 459, 462; *MPR*, 104-105, nr. 72.

I.B.

Cominius Claudianus Hermaphilos, Titus (sec. 2), pontarh din vremea lui → Marcus Aurelius, cunoscut din decretul tomitan emis în onoarea fratelui său → Attalos al lui Eumenes.

I. Stoian, *Tomitana*, 106, nr. 8.

A. S.

Cominius Clemenes, P. (sec. 2), ofiţer roman de condiţie modestă. După ce a primit investitura ecvestră *(honorato equo publico)* din partea lui Marcus Aurelius a deţinut-o ca primă funcţie din *tria militia* pe cea de *praef(ectus) coh(ortis) V Lin[gonum...]* (ante 162) în Dacia Porolissensis; ca tribun al *leg. II Adiutrix* din Pannonia Superior s-a distins în războaiele cu parţii, din 162-166. În cariera administrativă C.C.P. a îndeplinit mai multe funcţii în Hispania Citerior, Italia, la Roma. Apoi a devenit, ulterior anului 170, *proc(urator) Aug(usti) provfinciae) [Daciae Ap]ulens(is)* pe

www.mnir.ro

funcție de centenar, și ducenar la procuratela Lusitaniei.

CIL, V, 8659 = *ILS*, 1412; *AÉ*, 1890, 151, 156; H.G. Pflaum, *Carrières*, II, 501-504, nr. 184.

M.Z.

Cominius Euxenides *cel Tînăr*, cetățean de vază al cetății Histria (mijlocul sec. 2). Menționat de o inscripție ca → pontarh și ca → patron *(prostates)* al unei asociații premiate la un → concurs poetic și muzical de la Histria.

ISM, I, nr. 207.

A.Ș.

Cominius Secundus (sec. 2), general roman legat al *leg. V Macedonica* de la Troesmis (între 142-144), cînd este menționat într-o inscripție din aceeași localitate. C.S. apare ca *dedicante* al plăcii onorifice pusă de „cetățenii romani așezați în canabacle legiunii V Macedonica" în cinstea lui Antoninus Pius. Ulterior acestei funcții, a preluat o legație în Pannonia Inferior între 147-150, în care calitate este menționat într-o diplomă militară din această provincie.

IDR, V, nr. 141; *PIR*, II^2, 302, nr. 1271; R. Syme, 219-228.

M.Z.

comitatenses (palatini) (lat.), militari din armata romană mobilă ce formau suita *(comitatus)* împăratului. Au apărut în urma reformei lui → Dioclețian, continuate de → Constantin cel Mare. Acesta a mărit numărul trupelor de c. și a detașat din rîndul lor, ca unități de elită, pe *palatini*. C. constituiau rezerve la dispoziția împăratului, în caz de amenințare gravă a oricărui punct al frontierei. O inscripție în lb. lat. descoperită la → Troesmis, arată că, înainte de a ajunge prefect al *leg. II Herculia*, → *Val. Thiumpus* fusese lăncier (→ *lanciarius*) în rîndul trupelor ce alcătuiau suita *(comitatus)* împăratului Dioelețian (*CIL*, III, 61/94 = *ILS*, 27/81). *Constantini Dafnenses* și *Ballistarii Dafnenses*, unități menționate de Not. Dign. (*Or.*, 45-46) în rîndul legiunilor c., au fost la început trupe de frontieră *(limitanei)*, cu armament specific, defensiv, de cetate. Mai tîrziu, cînd fortăreața a fost părăsită, au fost transformate în trupe de interior *(legiones* c.).

Hoffmann, *Bewegungsheer*, 2-3, 173, 258-397 398; *IGLR*, nr. 236; M. Zahariade, în *SCIVA*, 28, 1977, 3, 391-402.

I.B.

comites (lat.) (în armata romană), însoțitorii împăratului în călătorii sau în timpul operațiilor militare la care acesta participa în calitate de consultanți sau tehnicieni în diverse probleme. Ei formau un adevărat stat major al împăratului, avînd funcțiile sau specialitățile cele mai diverse. În timpul războaielor cu dacii împăratul Traian a avut în preajma sa mai mulți c., printre care L. Licinius Sura, P. Aelius Hadrianus, Lusius Quietus, Q. Sosius Senecius, Claudius Livianus, ultimul, *praefectus praetorio*, avînd o contribuție majoră la întocmirea planurilor de operații și în tratativele diplomatice.

M.Z.

Commagene, regiune din N-E Syriei, pe malul drept al Eufratului, vecină cu Cilicia, Cappadocia și Armenia. Regat clientelar din vremea lui Pompei (65 î.Hr.) inclus în provincia romană Syria în 72 d.Hr. *Cohors I Flavia Commagenorum* a făcut parte din armata → Moesiei Inferior, poate de la → Vespasian și sigur sub → Traian, fiind atestată la → Tomis. Participă la construirea castrelor de la → Drajna de Sus și → Voinești, după care este inclusă în armata Daciei Inferior, fiind atestată la → Romula, → Slăveni și → Acidava. *Cohors II Flavia Commagenorum* își avea garnizona la → Micia. Din C., mai precis din orașul Doliche, era originar cultul lui → Iuppiter Dolichenus și poate tot în C., oricum în Syria, își are locul de pornire cultul lui Turmasgades. O monedă emisă la Samosata capitala C., sub → Geta s-a descoperit la Balș (jud. Olt).

A. Aricescu, *Armata*, 59-60; Cr. Vlădescu, *ARDI*, 35; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 122-124.

G.P.B.

Commodus (Marcus Aurelius Commodus Antoninus) (n. 31 aug., 161 Lanuvium-m. 1 ian., 193 Roma), împărat roman (180-192), ultimul din dinastia Antoninilor. Fiul lui → Marcus Aurelius și al Faustinei Minor. După 166, cînd a primit titlul de *Caesar*, a fost trimis de tatăl său în campanii militare și apoi asociat la tron cu titlul de *Augustus*, puțin timp înainte de moartea sa. Rămînînd singurul conducător al Imp. Roman C. a desconsiderat Senatul, manifestînd tendințe absolutiste. A cerut să fie divinizat încă din viață luîndu-și numele de *Hercules*. În exteriorul Imp. a dus o politică defensivă stingînd conflictele mai vechi cu marcomanii, cvazii și sarmații (177-180), cu aceștia din urmă încheind și pace (180). În același an, după ce a calmat unele frămîntări interne, în Dacia a acordat titlul de *Colonia Aurelia Apulensis* (180-193) cartierului civil al orașului → Apulum (azi Partoș), iar Napoca a primit titlul de *Colonia Aurelia Napoca*. Încercînd să stabilească granițele Imp. Roman la N de Munții Carpați, C. a obligat prin tratate pe buri să nu mai organizeze atacuri în provincia Dacia și a colonizat aici cea 12 000 de daci liberi cărora le-a repartizat pămînturi pentru agricultură (Dion. Cass., LXX, 3, 1; LXXII, 3, 3). Spre sfîrșitul domniei a făcut față, în Gallia, răscoalei populației sărace nemulțumită de politica fiscală romană, condusă de Maternus

Fig. 105. Commodus.

www.mnir.ro

(187 d.Hr.) pe care a ordonat să fie ucis, iar în Africa, revoltei triburilor maure înăbuşită de Pertinax. Încurajînd corupţia în interior, persecutînd pe mulţi senatori pe care i-a executat luîndu-le averile, C. a trebuit să facă faţă la numeroase atentate şi comploturi (182; 183; 186 şi 189 d.Hr.), fiind în cele din urmă ucis de atletul Narcisus (1 ian. 193 d.Hr.). I-a urmat la tron Pertinax.

R. Vulpe, în *DID* II, 173-179; M. Macrea, *Viaţa*, 73-78.

E.T.

Comosicus (probabil ultimele decenii ale sec. 1 î.Hr. şi începutul sec. 1 d.Hr.), rege şi mare preot geto-dac. Unul dintre urmaşii lui Burebista aflat în fruntea nucleului statal din Transilvania. Domnia sa este plasată de către Iord. *(Getica*, 73-74), imediat după → Deceneu. Acelaşi izvor îl caracterizează ca fiind iscusit şi că „datorită priceperii sale era socotit şi ca rege şi ca preot suprem şi judecător".

H. Daicoviciu, *Dacia*, 101-102.

C.P.

complex (în arheol.), termen prin care se desemnează un grup de materiale descoperite în cursul săpăturilor şi aflate „in situ". C. pot fi de două feluri: deschise şi închise. C. deschise sînt reprezentate prin grupuri de cioburi de la unul sau mai multe vase sparte pe loc, resturile unei locuinţe de suprafaţă, grupuri de fragmente ceramice împreună cu obiecte de os, piatră, metal etc. În aceste c., în afara materialelor proprii mai pot pătrunde şi materiale din alte niveluri de locuire. C. închise sînt reprezentate prin vetre, gropi, locuinţe-bordei, morminte, acestea fiind, foarte adesea, acoperite cu un „capac" constituit din cruste, podine, sau depuneri, care împiedică astfel pătrunderea unor materiale străine. C. închise prezintă o importanţă deosebită pentru interpretarea, definirea şi datarea diferitelor niveluri de locuire, faze, etape.

I. C.

compluvium v. **atrium**

compozit v. **ordine arhitectonice**

Comunitatea pontică (gr. Κοινὸν Πόντου, „comunitatea Pontului"; Κοινὸν τῶν Ἑλλήνων, „comunitatea grecilor"; → Hexapolis; → Pentapolis), confederaţie a oraşelor gr. de pe ţărmul de V al Pontului Euxin. Probabil că a fost organizată pe baza unor principii similare cu cele observate de alte confederaţii gr., care aveau o conducere comună, o politică comună, un cult oficial comun, o anumită administraţie şi anumite regulamente. Inscripţiile şi monedele care atestă C.p. au fost şi datează din sec. 2 d.Hr. şi din prima jumătate a sec. 3 d.Hr. Cu toate acestea, s-a susţinut în repetate rînduri ipoteza creării C.p. încă din epoca elenistică, dar argumentele invocate pînă acum nu apar concludente. ele pledînd mai curînd pentru existenţa unor alianţe temporare între diferite cetăţi în acea epocă. S-a susţinut de asemenea, de către majoritatea cercetătorilor, ipoteza după care crearea C.p. a avut loc la începutul epocii romane, fiind în legătură cu instaurarea dominaţiei Romei asupra oraşelor vest-pontice. Recent s-a emis ipoteza constituirii C.p. abia după războaiele dacice ale lui Traian, evenimentul fiind corelat cu măsurile luate de acesta – şi desăvîrşite de Hadrian – pentru reorganizarea şi urbanizarea provinciilor Moesia Inferior şi Thracia. În privinţa componenţei C.p., teze mai vechi au presupus pentru sec. 1 d.Hr. şi începutul sec. 2 structura de → Pentapolis care includea Histria, Tomis, Callatis, Dionysopolis şi Odessos. Aceasta s-ar fi transformat în timpul lui Traian sau Hadrian în → Hexapolis (prin cooptarea Mesambriei), ca rezultat al unei presupuse modificări a graniţei dintre provincii care ar fi determinat trecerea Mesambriei de la Thracia la Moesia Inferior. Ar fi urmat o nouă transformare în Pentapolis, la sfîrşitul sec. 2 sau începutul sec. 3, în urma reformelor administrative din timpul lui Septimius Severus, care au realipit Mesambria la provincia Thracia, determinînd ieşirea ei din C.p. În ultima vreme se susţine că au existat numai două etape de organizare – aceea iniţială de Hexapolis, de la începutul sec. 2 pînă la Septiminus Severus, şi aceea de Pentapolis, probabil din anul 202 (cînd Mesambria, care făcuse parte din Moesia Inferior încă de la crearea acestei provincii, a fost trecută în Thracia) şi pînă la mijlocul sec. 3. C.p. era un organism politic şi religios, avînd scopul de a reprezenta oraşele membre în faţa autorităţilor romane (guvernatorii Moesiei Inferior, împăraţii) şi, mai ales, scopul de a celebra oficial → cultul imperial, în cadrul unor sărbători de prestigiu. Cu această ocazie, conducătorii C p. organizau lupte de → gladiatori şi vînători de animale (→ *venationes*), după obiceiul roman. Potrivit informaţiilor epigrafice disponibile, C.p. pare a fi avut o conducere complexă, formată dintr-un consiliu mai larg – alcătuit din mai mulţi consilieri (*bouleutai*) delegaţi de fiecare oraş membru – şi dintr-un colegiu de → pontarhi alcătuit din cîte un delegat al fiecărui oraş şi prezidat de un primpontarh. Funcţia religioasă, exercitată de un mare preot al cultului imperial (→ arhiereu), pare a fi fost distinctă de aceea de pontarh. C.p. nu bătea monedă; nu se ştie încă dacă ea a determinat într-adevăr înscrierea aceloraşi semne de valoare pe anumite serii monetare emise de oraşele membre în a doua jumătate a sec. 2. C.p. acorda persoanelor cu merite deosebite epitetul onorific υἱὸς τοῦ Πόντου „fiu al (comunităţii) Pontului". În sec. 2, capitala C.p. era la Tomis, care se intitulează pe monedele din timpul lui Antoninus Pius şi Marcus Aurelius „metropola" şi, respectiv, „metropola Pontului", iar pe inscripţii, „strălucita metropolă şi cea dintîi a Pontului stîng"

D.M. Pippidi, *Contribuţii*[2], 401-431; I. Stoian *Études Histriennes*, Bruxelles, 1972, 147-166, cu lit

www.mnir.ro

anterioară; Em. Doruțiu-Boilă, în *Dacia, N.S.*, 19, 1975, 152-157; G. Mihailov, în *Epigraphica*, 41, 1-2, 1979, 7-42.

A.Ş.

Conacu, sat în com. Cobadin (jud. Constanța), pe terit. căruia au fost găsite mai multe inscripții care conțin dedicații fragmentare bilingve pentru Septimius Severus – considerate îndeobște a proveni din → Tomis. Din această localit. (fostă Besiul) se cunoaște dedicația către *Hero Domnus* a lui *Iulius Severus*.

AEM, 11, 1887, 65, nr. 136; I. Stoian, *Tomitana*, 124, nr. 26; *CIL*, III, 7530.

A.S.

Concești, com. în jud. Botoșani, pe terit. căreia a fost descoperit întîmplător în anul (1808) pe malul rîului Podriga, un mormînt princiar hunic (primele decenii ale sec. 5), de înhumație în sicriu de lemn, în stînga căruia ar fi fost depus un cal. Inventarul funerar constă din *piese de port:* colan cu ochi și cîrlig de prindere din trei sîrme de aur împletite, fragmente de plăci de aur ornamentate în stil policrom de la piese de îmbrăcăminte, coif de gardă din fier acoperit cu tablă de argint, frunzulițe trilobate din foaie de aur, lucrate în tehnica *au repoussé*, probabil de la o cunună asemănătoare acelora din mormintele aristocrației bosporane din Crimeea; *piese de harnașament:* plăcuțe dreptunghiulare de aur împodobite cu caboșoane, foițe de aur ornamentate în tehnica *au repoussé* de formă dreptunghiulară sau neregulată, probabil de la o șa de lemn, tip răspîndit din N Mării Negre și pînă la Rin; *arme:* aplică în formă de vultur ornamentată în stil policrom de la teaca spadei; *obiecte de uz personal:* piese cilindrice de argint de la un scăunel roman, tavă mare (*lanx*) lucrată din argint prin ciocănire în tehnica *au repoussé*, bogat ornamentată suplimentar prin gravare și cizelare, găleată de argint (*situla*) cu fundul plat, prevăzută cu mîner perlat. Ornamentul principal al piesei, realizat prin turnare și finisat prin gravare și cizelare, înfățișează răpirea lui Hylas de către nimfe. Două amfore de argint (de la una s-a păstrat numai gîtul), cu gît tronconic, îngroșat deasupra umerilor vasului, decorat cu ornament solziform, corp sferic sprijinit pe un fund inelar, ornamentat cu bobițe semisferice cum apar și pe cana-*oenochoe* din tezaurul de la → Pietroasele. Amfora, prevăzută cu două toarte în formă de centaur, este bogat ornamentată cu un decor figurativ: scenă de vînătoare pe umăr, amazonomahie pe pîntec, friză de nereide călare pe animale fantastice pe partea inferioară.

Fig. 106. Concești. Vas de argint (sec. 5 d.Hr.).

L. Matzulević, *Byzantinische Antike. Studien auf Grund der Silbergefässe der Ermitage*, Berlin-Leipzig, 1929, 123-137; W. Grünhagen, *Der Schatzfund von Gross-Bodungen*, Berlin, 1954, 49-52; K. M. Skalon, *Der Helm von Concești, Rumänien*, în H. Klumbach, *Spätrömische Gardehelme*, München, 1973, 91-95; C. Bloșiu, *Cercist*, 5, 1974, 59-80.

R.H.

Concilium Daciarum trium, adunare reprezentativă în provincia Dacia, alcătuită din delegați ai orașelor provinciei, care se întruneau anual la → Ulpia Traiana Sarmizegetusa. A fost creată probabil odată cu reorganizarea administrației Daciilor sub Marcus Aurelius, cînd cele trei provincii au fost puse sub autoritatea unui guvernator general (*legatus Augusti pro praetore trium Daciarum*). Epigrafic, C.D.t. este documentat abia în timpul împăratului Severus Alexander (*IDR*, III/2, nr. 79). Această adunare avea în frunte pe preotul cultului imperial, *sacerdos arae Augusti*, numit și *coronatus Daciarum trium* (*CIL*, III, 1433 = *IDR*, III/2, nr. 266). Sediul său era *aedes Augustalium*, somptuoasa clădire lipită de for. Această adunare discuta treburile obștești generale și nevoile provinciei; apăra interesele obștii și ale cetățenilor față de administrația provincială, avînd dreptul de a face plîngeri către împărat împotriva abuzurilor guvernatorilor; își manifesta loialitatea față de împărat. În legătură cu această din urmă atribuție, atrage atenția o inscripție dedicată împăraților Marcus Aurelius și Lucius Verus, pe cînd era guvernator al Daciei Superior P. Furius Saturninus, de către *devota provincia* (*CIL*, III, 1412 = 7902 = *IDR*, III/2, nr. 93); pe baza ei s-a presupus că un *concilium* al Daciei Superioare a existat chiar înainte de reorganizarea din anul 168 d.Hr.

C. Daicoviciu, în *AMN*, 3, 1966, 153-171; M. Macrea, *Viața*, 1969, 119-121, 323-384; I. Piso, în *AMN*, 9, 1972, 467-468.

C.C.P.

www.mnir.ro

Fig. 107. Conceşti. Căldăruşă de argint.

concilium provinciae, (lat.; „sfatul provinciei"), adunare provincială reprezentativă destinată celebrării cultului imperial. Cu vremea şi-a arogat şi unele competenţe administrative şi financiare. În partea occidentală a Imp. aceste adunări datează din timpul lui → Augustus în vreme ce în partea orientală (unde sînt cunoscute sub numele de κοινά), reprezentau reactualizarea vechilor comunităţi de oraşe, avînd însă aceleaşi scopuri şi competenţe cu cele din partea occidentală. Nu întotdeauna c.p. coincideau cu provinciile respective. Sînt cazuri în care c.p. reprezenta mai multe provincii după cum, în alte situaţii, pot fi întîlnite mai multe c.p. pe terit. aceleiaşi provincii. Ele se întruneau anual sub conducerea unui *sacerdos provinciae* care prezida sărbătorirea cultului imperial. După încheierea respectivelor sărbătoriri, sub preşedinţia aceluiaşi demnitar, reprezentanţii oraşelor provinciei discutau problemele financiare ale comunităţii (exista o bancă a acestuia, *arca concilii provinciae*), alegerea noului *sacerdos*, bugetul templelor, inventarul sclavilor şi al liberţilor de pe lîngă acestea, ridicarea de monumente şi statui onorifice etc. Uneori însă se formulau opinii despre modul în care se aplica legislaţia romană sau repartiţia impozitelor între cetăţi, prilej cu care – pentru rezolvarea diferitelor reclamaţii – se trimiteau ambasadori la împărat. În → Dacia se cunoaşte în vremea lui → Severus Alexander un → *concilium Daciarum trium*, iar în Dobrogea, pe lîngă binecunoscuta activitate a comunităţii pontice, mai trebuie menţionată atestarea în două inscripţii de la Troesmis a unui *sacerdos provinciae (Tiberius Vitales*, fost → beneficiar consular al leg. V Macedonica în sec. 2, *Marcus Ulpius Antipater*, fost → *duumvir* între 218-222), ceea ce certifică faptul că aici se reuneau c.p. (în ce măsură Troesmis era şi capitala părţii romane a provinciei rămîne încă subiect de discuţie, din moment ce şi alte oraşe din Moesia Inferior pot fi luate în consideraţie).

J. Deininger, *Die Provinziallandtage der römischen Kaiserzeit von Augustus bis zum Ende des dritten Jahrhunderts n. Chr.*, München, 1965; M. Macrea, *Viaţa*, 119-121; D.M. Pippidi, *Contribuţii*, 401-431; *ISM*, V, 151, 194.

A.S.

concursuri (gr. ἀγῶνες; lat. *ludi*), competiţii publice cu origine şi caracter religios, organizate de gr. şi de romani cu ocazia → sărbătorilor. În epocile elenistică şi imperială romană, compe-

www.mnir.ro

tiţiile sportive au cîştigat adesea importanţă mai mare în raport cu sacrificiile şi procesiunile religioase pe care le însoţeau. Gr. diistingeau trei tipuri de c.: *atletice: pentathlon* (alergare, săritură în lungime, aruncare cu sulița, cu discul şi luptă corp la corp), box, alergare cu torţe ş.a.; *hipice* – curse de cai şi curse de care trase de cîte doi sau patru cai; c. dedicate muzicii, poeziei, dansului şi oratoriei. Premiile erau de obicei simbolice (cununi de măslin sălbatic, de laur, de iederă, de molift). C. se organizau în cadrul cetăţilor, al confederaţiilor sau pe plan panhelenic, între acestea fiind celebre c. de la Olimpia, Delphi, Corinth şi Nemea. Introduse la Roma în 186 î.Hr. şi multiplicate în timpul Principatului *(Agon Neronianus* instituit în 60 d.Hr., *Agon Capitolinus* în 86 d.Hr.*)*, c. de tip gr. au decăzut după mijlocul sec. 3. Cele mai vechi c. romane *(ludi)* în cinstea lui Marte şi *lud: Romani (Magni)* dedicate lui Zeus implicau curse de care *(ludi circenses)* şi, începînd din 240 î.Hr., reprezentaţii cu caracter literar, muzical şi de dans *(ludi scaenici)*. Celelalte c. publice din timpul Republicii (*ludi plebeii, Apollinares, Cereales* etc.) includeau spectacole de amfiteatru (→ *venationes*, gladiatori) şi *ludi scaenici*. Acestea au continuat şi în timpul Imp., cînd s-au instituit şi c. noi, ca *ludi Augustales* şi altele, la Roma existînd în această perioadă peste 40 de feluri de *ludi*. La Histria este documentată existenţa c. muzicale printr-un relief votiv din sec. 4 î.Hr., iar la mijlocul sec. 3 î.Hr. sînt menţionate epigrafic mai multe c. *(agones)*, fără a se preciza însă dacă aveau caracter atletic, hipic sau literar-muzical. În epoca romană, existenţa c. în cele trei oraşe gr. pontice este asigurată prin atestările de → agonotheţi şi de spectacole de amfiteatru, la Tomis şi la Callatis. Ştiri mai circumstanţiate se întîlnesc la Histria în privinţa unui c. cu caracter muzical şi poetic de la mijlocul sec. 2 pentru care se păstrează parţial lista învingătorilor. Despre un c. cu acelaşi caracter, de la începutul sec. 3, se face menţiunea într-o dedicaţie a asociaţiei „cîntăreţilor vîrstnici (de imnuri) din jurul marelui zeu Dionysos", care dispunea în acest scop de un conducător al corului, de un conducător artistic şi de un agonothet. În Dacia romană se presupun reprezentaţii de *ludi scaenici*, iar vînători de animale domestice şi sălbatice (→ *venationes*) şi lupte de → gladiatori aveau loc desigur în → amfiteatrele de la Ulpia Traiana, Porolissum, Apulum, probabil şi în alte oraşe mari.

G. Bordenache, *Sculture*, nr. 12; *ISM*, I, nr. 1; 100; 207; M. Macrea, *Viaţa*, 1969, 418; *IDR*, III/2, 51, 52 şi nr. 28-52.

A.Ş.

conductio v. locatio

conductor (lat.; „chiriaş, arendaş, antreprenor"), categorie de funcţionari cunoscuţi în Dacia şi Moesia romană în sistemul de exploatare a domeniului imperial. Componentele acestuia (vămi, mine, saline, păşuni etc.) erau preluate spre administrare de c. prin contracte de arendare (*locatio-conductio*) de tipul *locatio operis faciendi* (care presupunea încredinţarea unui lucru spre gospodărire în schimbul unei plăţi – *merces*, în cazul de faţă un procent din veniturile încasate). În timpul lui Traian, în întreg Imp. Roman, c. au înlocuit în acest sistem societăţile de → *publicani* (concesionari particulari care avansau statului o sumă de bani pe care o recuperau ulterior), pentru ca în vremea lui M. Aurelius să fie la rîndul lor înlocuiţi cu → *procuratores* (funcţionari imperiali de rang ecvestru). În Dacia, spre deosebire de alte provincii, c. au fost menţinuţi pînă la începutul sec. 3 d.Hr. în exploatarea minereului de fier. Erau frecvente cazurile în care doi-trei c. formau o *societas*, împărţind investiţiile şi cîştigurile. Foloseau serviciile unor liberţi şi sclavi specializaţi. Oficiile centrale ale c. se aflau în capitalele provinciilor, sub supravegherea procuratorilor financiari. Dintre c. cunoscuţi ai vămii *(publicum portorium)* dunărene se remarcă cei de la mijlocul sec. 2 d.Hr., grupaţi în două puternice societăţi: prima, activă sub Antoninus Pius (formată din T. Iulius Saturninus, C. Antonius Rufus şi M. Antonius Fabianus), cealaltă sub M. Aurelius (T. Iulius Capito, Iulius Ianuarius şi Iulius Epaphroditus). O inscripţie de la Teliuc (jud. Hunedoara) menţionează ca arendaşi asociaţi ai minelor de fier (c. *ferrariarum*) pe G. Gaurius Gaurianus, *sacerdos coloniae Apulensis* şi pe Flavius Soterieus, *augur coloniae Sarmizegetusae*. Salinele şi păşunile se arendau de obicei împreună: drept c. *pascui et salinarum* sînt cunoscuţi P. Aelius Marus şi P. Aelius Strenuus, ultimul numit într-o inscripţie la Apulum şi *commerciorum*, probabil în legătură cu transportul şi vînzarea sării, iar un c. *salinarum* în persoana lui C. Iulius Valentinus. Se pare că atelierele de armament făceau obiectul unor contracte asemănătoare, la Apulum fiind atestaţi doi c. *armamentarii*, C. Turranius Marcellinus şi Antonius Senecius iunior. V. şi *portorium*.

J. Declareuil, *Rome et l'organisation du Droit*, Paris, 1924, 254-255; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 21, 57, 110–111, 159, 166, 270, 277, 293, 380; Al. Suceveanu, *VEDR*, 140, 149, 151.

E.N.

consecratio (lat.) (în rel. romană), termen prin care este desemnată trecerea unei divinităţi în rîndul zeilor oficiali. În epoca imperială romană, c. reprezenta ansamblul ceremoniilor şi ritualurilor prin care, după moarte, un împărat sau un membru al familiei imperiale era trecut în rîndul celor nemuritori *(divi, divae)*, instituindu-se un cult oficial. Hotărîrea de divinizare era luată de Senat, în cadrul unei dezbateri care se asemăna în unele privinţe cu procesul de canonizare din biserica catolică. Primul împărat divinizat în aceste condiţii a fost Augustus (la 17 sept., 14 d.Hr.). Simbolul c. pe monede era vulturul, iar pentru femei, păunul.

D.M. Pippidi, *Studii*, 133 şi urm.; E.J. Bickermann, *Le culte des souverains dans l'Empire Romain*, Vandoeuvres, 1973, 3 şi urm.

P.A.

www.mnir.ro

consistentes (lat.; „rezidenţi"). 1. Rezidenţi într-o comunitate urbană sau rurală, numiţi ca atare (*Cives Romani* c.) tocmai pentru a-i distinge de indigenii sau peregrinii în mijlocul cărora trăiau. Exemple de acest fel există în *canabae* -le de la Apulum şi Troesmis, în cetatea Troesmis precum şi într-o serie de sate dobrogene (Quintionis, Secundini, Turris Muca...). 2. Populaţii neromane (→ Bessi, → Lai) în satele mai sus menţionate. Titulatura de c. fiind de interpretat, de această dată, ca un colegiu meşteşugăresc sau comemial. Cunoaşterea imprecisă a noţiunii de c. a creat numeroase confuzii, în primul rînd acela a unei pretinse egalităţi juridice între cetăţenii romani şi populaţiile trace din satele dobrogene citate.

A. Audin, J. Guey, P. Wuillemier, în *RÉA*, 56, 1954, 331-333; Al. Suceveanu, *VEDR*, 44-45, 50-51.

A.S.

Constana 1. (Flavius Iulius Constans) (320-350), împărat roman (333-350). Fiul lui → Constantin I, frate cu Constantin II şi → Constantius II. Educat la curtea din → Constantinopol, de retorul Aemilius Magnus Arborius. Proclamat *Caesar* (25 dec. 333) şi *Augustus* (9 sept. 337). Asasinat de uzurpatorul Magnentius (350). 2. **C. II (Heraclius-Constantin,** supranumit C.), împărat bizantin (641-668), fiul lui Constantin III şi nepotul lui → Heraclius. Sub C. II, Egiptul a căzut definitiv sub stăpînirea arabilor (646), care au înaintat pînă la Marea Egee, zdruncinînd hegemonia maritimă bizantină. „Sclaviniile" din Macedonia şi Thracia au fost silite să recunoască suveranitatea bizantină (658), mulţi → slavi fiind colonizaţi în Asia Mică. În anul 662 C. II a părăsit Constantinopolul şi şi-a stabilit reşedinţa la Siracuza (663), unde a murit, asasinat (15 sept. 668). C. II este primul împărat care a vizitat Roma (663), după căderea Imp. Roman de Apus (476).

RE, 4, 1901, 948-952 (Seeck); *PLRE*, I, s.v.; G. Ostrogorsky, *Histoire*, 144-153.

I.B.

Constantia 1. Localit. antc. pe ţărmul de V al Mării Negre (Const. Porph., *De adm. imp.*, 9), identificată cu oraşul Constanţa de astăzi. 2. Fortăreaţă pe malul stîng al Dunării (Cedren, II, 401), aliată cu cneazul → Sveatoslav al Kievului în luptele acestuia cu bizantinii (969-971), identificată de unii cercetători cu Constantiniana Daphne (v. şi *Dafne*), de alţii cu Constanţa.

DID III, 13 şi 73-74; *IIR*, II, 660-661 şi III, 141, 217.

I.B.

Constantiana (Constantianae), localit. antc. menţionată de → Hierocles (*Synecd.*, 637, 6), → Procop. (*De aed.*, IV, 11), Const. Porph. (*De thematibus*, 47, 1, 59) şi de o inscripţie gr. de la → Tomis (sec. 6). Identificată mai înainte cu cartierul mai nou din partea de V a oraşului Tomis, reconstruit în timpul lui → Constantius II (337-361), prescurtat mai tîrziu în *Constantia*, apoi în Constanţa. În ultimul timp C. este localizată, fie la Capul Dolojman (com. Jurilovca, jud. Tulcea), unde se presupune că a existat→ *Argamum*, numele extinzîndu-se probabil, şi la fortăreaţa (*castellum*) situată în apropiere, pe insula Bisericuţa, de pe lacul Razim, fie undeva la N de Argamum.

R. Vulpe, în *Pontica*, 2, 1969, 157-163; Em. Popescu, în *BZ*, 66, 1973, 359-382; I. Barnea, în *SCIVA*, 24, 1974, 3, 427-429; A. Aricescu, *Armata*, 166-167.

I.B.

Constantiniana v. Dafne (Daphne)

Constantinopol („oraşul lui Constantin"), capitală a Imp. Roman de Răsărit, după 11 mai 330, şi apoi a Imp. Bizantin. Construit de → Constantin cel Mare, începînd din 324, după înfrîngerea lui → Licinius, pe locul unui vechi oraş cunoscut sub numele de Byzantion. Treptat vechiul nume s-a impus desemnînd pe locuitorii noii capitale, Imp. de Răsărit şi culturii sale. C., „a doua Romă", „Noua Romă" sau „Oraşul regină", cum i s-a spus, construit după modelul vechii Rome, la răspîntia unei reţele de căi maritime şi terestre, a fost timp de peste un milen. centrul vieţii economice, politice şi culturale a lumii din timpul său. Pentru legăturile dintre Europa şi Asia, ca şi pentru cele dintre bazinul Mării Egee şi cel al Pontului Euxin, C. a deţinut în toate privinţele un rol de comandă. Vechea capitală de lb. lat. a fost treptat înlocuită cu una creştină de lb. gr., în ciuda faptului că locuitorii săi au preferat să-şi spună pînă astăzi „Romei". Pînă la 11 sept. 359, din punct de vedere administrativ şi militar C. a fost condus de un proconsul-arhonte, iar de atunci de un *praefectus Urbi* (*eparchos tes Poleos*). De la început, Constantin a căutat să-şi înzestreze capitala cu monumente măreţe, multe din acestea aduse din centre egiptene şi greco-romane mai vechi. Coloana de bronz în formă de şerpi răsuciţi, care comemorase la Delfi victoria gr. asupra perşilor în 479 î.Hr., se mai înalţă încă în hipodromul din C. (Istanbul). Ca şi Roma, C. poseda un Capitoliu, un Senat, un *Pruetorium*, o *Via Sacra*, un *Forum* principal şi altele secundare. În vîrful unei coloane de porfir din forul principal („forul lui Constantin"), se înalţa statuia de bronz aurit a împăratului, reprezentat ca personificare a Soarelui, cu cunună de raze pe cap, iar o altă coloană de porfir din mijlocul pieţii Augustaeon purta statuia Elenei, mama lui Constantin. Monumentele şi totodată centrele principale ale C. şi ale întregii vieţi bizantine erau: biserica Sf. Sofia, palatul imperial şi hipodromul. Alte monumente (bisericile Sf. Irina şi Sf. Apostoli, apeductul lui Valens, biserica Sf. Sergiu şi Bacchus, Nea ecclesia etc.) s-au adăugat în decursul timpului, unele păstrîndu-se destul de bine pînă astăzi. Theodosius I (379-395) a construit un nou for, *Forum Tauri*, pe artera principală *Mese*, la V de forul lui Constantin şi a

www.mnir.ro

așezat pe spina hipodromului un obelisc egiptean, păstrat pînă azi. La incinta de apărare din timpul lui Constantin, Theodosius II (408-450) a adăugat o nouă incintă de apărare, iar împăratul Anastasius I (491-518) a protejat C. cu așa-numitul „zid lung" („zidul lui Anastasius") dintre Marea Marmara și Marea Neagră (78 km). Dintre toate monumentele orașului C. biserica Sf. Sofia, ridicată de Iustinian (527-565) rămîne cea mai perfectă și mai măreață creație a Bizanțului. Mai mult de un milen., Bizanțul a fost nu numai un mijlocitor al culturii ante. pentru lumea europeană medievală, ci și creator de cultură și artă proprii, influențînd în mod deosebit S-E Europei. Regiunea Dunării de Jos, cu terit. țării noastre și în primul rînd cel al Dobrogei de astăzi, care a făcut parte din Imp. Roman de Răsărit, iar mai tîrziu din Imp. Bizantin, s-au dezvoltat continuu sub influența marelui centru politic și cultural al lumii, care a fost C.

Ch. Dichl, *Constantinopole*^{2}, Paris, 1935; N. Iorga, *Histoire de la vie byzantine*, I-III, București, 1934; R. Janin, *Constantinople byzantine*, Paris, 1950; *EAA*, II, 1959, 880-917.

I.B.

Constantinos (Constantin), numele mai multor împărați bizantini, dintre care mai importanți pentru istoria țării noastre sînt: 1. **C. IV Pogonatos** (668-685). A respins atacul flotei arabe asupra Constantinopolului (678), folosind pentru prima dată renumitul „foc grecesc". A pornit o campanie împotriva bulgarilor stabiliți la N de Delta Dunării, care înfrîngînd oștile bizantine (680), s-au așezat pe terit. Imp. Bizantin, în regiunea Varnei de astăzi. La Priseaca (jud. Olt), a fost descoperit un tezaur de 141 monede de argint, dintre care 133 de la C. IV și doi cercei de argint, iar la Silistra, un sigiliu de plumb de la același împărat. 2. **C. VII Porphyrogenetos** (913-959). Autor al unor scrieri în lb. gr. privind ceremonialul curții imperiale din Constantinopol *(De cerimoniis aulae byzantinae)*, provinciile Imp. Bizantin *(De thematibus)* și conducerea Imp. *(De administrando imperio)*, al cărei titlu mai potrivit este *Carte de învățătură pentru fiul său Romanos*. În această ultimă carte se fac mențiuni despre podul lui Traian de la Drobeta, brațul Sulina, orașul Constantia, localit. Konopas, situată undeva între Deltă și Constanța, orașul Distra (Durostorum), fluviul Istros, rîurile Brutos (Prutul), Scretos, Timisis, Marisis (Mureș), Crisos și Titsa (Tisa). Informații importante despre maghiari și pecenegi, cînd aceștia se aflau pe terit. noastre. La Silistra s-a descoperit un sigiliu bizantin de plumb al lui C. VII (exemplar foarte rar).

G. Ostrogorsky, 103-106; *DID* II, 441-442; B. Mitrea, în *SCN*, 6, 1975, 113-125; I. Barnea, în *RRH*, 20, 1981, 4, 625-628; Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, cd. Gy. Moravcsik, R.J.H. Jenkins, ed. II, Washington, 1967; Const. Porfirogenetul, *Carte de învățătură pentru fiul său Romanos*, trad. V. Grecu, București, 1971; Ostrogorsky, 232-233; *DID III*, 15.

I.B.

Constantinus (Flavius Valerius Constantinus) (Constantin cel Mare) (n. 288, Naissus/azi Niš, Iugoslavia – m. 337), împărat roman (306-337), fiu al lui → Constantius I Chlorus și al Flaviei Iulia Elena. Sub → Dioclețian a îndeplinit funcția de *tribunus primi ordinis*, în Asia și Palestina, iar sub → Galerius a luptat împotriva → sarmaților. După moartea tatălui său, a fost proclamat *imperator* de către armată (25 iul. 306). Căsătorit cu Flavia Maxima Fausta, de la care a avut doi copii: Fl. Iulius Constantius și Iulius Constans. A mai avut alți doi fii: Fl. Iulius Crispus (cu Minervina, probabil prima soție) și Fl. Claudius Constantinus și două fiice: Constantina și Elena. În urma victoriei asupra lui Maxentius la podul Milvius, la N de Roma (oct. 312), C. a acordat libertate de cult creștinilor, prin → edictul de la Mediolanum (Milano) (febr. 313). Începînd din 308, l-a avut coîmpărat pe cumnatul său → Licinius, cu care, după 316, a ajuns în conflict, stabilindu-și reședința principală la Serdica (Sofia, Bulgaria). În 318-319 a luat titlul de *Carpicus Maximus*. După victoria împotriva lui Licinius (324), a pus temeliile noii capitale, pe care a denumit-o după numele său, → Constantinopol, inaugurînd-o oficial la 11 mai 330. În 325 a convocat primul Sinod ecumenic, la Niceea, care a fixat dogma creștină ortodoxă, împotriva ereziei lui Arie. În 332 a învins pe goții din Cîmpia Munteniei, încheind cu ei o alianță *(foedus)*, prin care-i obliga să apere frontiera dunăreană, acordîndu-le în schimb subsidii anuale → *annona*. În 334 a supus pe → sarmați, transferînd o mare parte din ei la S de Dunăre, pe terit. Imp. Roman. Îmbolnăvindu-se în războiul împotriva perșilor, a murit (337). În domeniul administrativ, militar și economic, C. a continuat politica reformelor inaugurate de Dioclețian și a dezvoltat opera de consolidare a frontierei Dunării de Jos. A fost reziditâ „din temelii" cetatea → Tropaeum Traiani (316); s-au efectuat lucrări de reconstrucție la → Tomis, → Histria, → Noviodunum, → Dinogetia, → Ulmetum ș.a., fortărețe din Scythia Minor. Pe malul stîng al Dunării au fost refăcute capetele de pod de la → Dierna, → Drobeta, → Sucidava, → Turris,

Fig. 108. Constantinos IV.

Fig. 109. Constantin cel Mare.

www.mnir.ro

Constantiniana → Dafne şi → Dinogetia-Barboşi. A fost construit un pod peste Dunăre, la → Sucidava (Celeiu-Corabia, jud. Olt), inaugurat solemn la 5 iul. 328 şi a fost restaurat pe o porţiune drumul roman care înainta de-a lungul rîului Olt înspre inima fostei provincii Dacia. Şi-a extins stăpînirea pe întreaga zonă de cîmpie de la S de Munţii Carpaţi, apărată de → *Brazda lui Novac de N*, care se întindea de la Drobeta pînă la castrul de la → Pietroasele (jud. Buzău), atribuită de asemenea lui C. Un *milliarium* descoperit în apropiere de Sucidava şi alţii aflaţi pe terit. Drobogei, precum şi numărul mare de monede constantiniene de la Dunărea de Jos, confirmă grija deosebită acordată acestei regiuni. Pe un fragment de *terra sigillata* din sec. 4-5, de la Histria, sînt reproduse chipurile lui C. şi a doi dintre fiii săi. Politica de expansiune la N de Dunărea de Jos a lui C. a contribuit mult la continuarea şi consolidarea procesului de romanizare a populaţiei daco-romane, sub acest aspect el putînd fi considerat „al doilea Traian".

A. Piganiol, *L'empereur Constantin*, Paris, 1932; J. Vogt, *Constantin der Grosse und sein Jahrhundert*, 1960; Barnea – Iliescu, *Constantin cel Mare*, 1982.

I.B.

Constantius, numele a doi împăraţi romani: **1. C. I (Flavius Valerius Iulius Constantius)**, supranumit *Chlorus* (31 mart. 264-25 iul. 306 d.Hr.), împărat roman (305-306). Originar din Illyricum, probabil dintr-o familie de jos, deşi fiul său, → Constantin cel Mare, pretindea că familia lui descindea din împăratul Claudius II Gothicus. *Protector*, *tribunus* şi apoi *praeses Dalmatiarum*. Tatăl lui Constantin cel Mare, din căsătoria cu Elena, la Naissus (Niă, Iugoslavia). Ajunge *Caesar* (în mart. 293), iar în 305, *Augustus*, în locul lui Maximianus. A murit la Eboracum (York), în Britannia. **2. C. II (Flavius Valerius Iulius Constantius)** (7 aug. 317-3 nov. 361 d.Hr.), împărat roman (337-361). Fiul lui Constantin cel Mare şi al Faustei. Proclamat *Caesar*, la 8 nov. 324 şi *Augustus*, la 9 sept. 337. A continuat opera de reorganizare a *limes*-ului danubian. Se admite în general că situaţia trupelor de pe *limes*-ul dunărean, consemnată de *Not. Dign.*, este cea stabilită în timpul lui C. II. *Milites primi Constantiani* de la → Noviodunum şi *milites quinti Constantiani* de la → Salsovia (*Not. Dign., Or.*, XXXIC, 25-26) poartă numele său. O inscripţie în lb. lat. descoperită la → Carcaliu (jud. Tulcea) arată că C. a construit în 337-340 o fortăreaţă împotriva atacurilor goţilor din panea de E a

Fig. 110. Constanrius I.

Fig. 111. Constantius II.

Munteniei. → *Constantia* (azi Constanţa) parc să poarte numele lui C. II. După o campanie victorioasă împotriva → sarmaţilor din regiunea Banat de azi (357-358), a ridicat cetatea *Constantia* (Kubin, în Banatul iugoslav).

RE, IV, 1901, 1040-1043 (Seeck); E. Stein, *Histoire*, I, 131-158; *IstRom*, I, 658-659; *PLRE*, I, s.v.; *IGLR*, nr. 238.

I.B.

Constanţa v. Tomis

Constitutio Antoniniana, „constituţie" (→ edict) a împăratului → M. Antoninus Caracalla, promulgată în 212. Conţinutul edictului este cunoscut doar printr-o menţiune lapidară a juristului Ulpian (*Dig.*, 1, 5, 17), o aluzie a lui Dion Cass. (77, 9, 5), păstrată doar prin excerptele tîrzii, alte fiînturi de texte din sec. 4-6 (→ *Hist. Aug.*, *Vita Sev.*, 1, 1-2; Ioann. Chrys., *Acta apost. homilia*, 4, 5, 1; August., *De civ. Dei*, 5, 17; Iustinian, *Novellae*, 78, c. 5) şi un papir descoperit în 1910 (*Papyrus Gissensis*, 40 I), cuprinzînd într-un text puternic vătămat, traducera gr. a C.A. Esenţa edictului o constituia faptul că locuitorii Imp. au fost făcuţi toţi cetăţeni (*Dig.*, 1, 5, 17; *in Orbe Romano qui sunt ex constitutione imperatoris Antonini cives Romani effecti sunt*). Un *locus desperatus* al papirului menţionat îl constituie menţiunea unei excluderi a unei categorii a populaţiei (→ *dediticii*); textul fiind mutilat, nu se poate stabili de la ce a fost exclusă această categorie. Iniţial s-a crezut că *dediticii* n-ar fi primit → *civitas Romana*. O descoperire epigrafică ulterioară (*Tabula Banasitana*) i-a determinat însă pe mai toţi savanţii să admită că *dediticii* nu au fost excluşi de la acordarea cetăţeniei, ci de la păstrarea drepturilor locale (→ *ius gentium*), spre deosebire de alţi → *peregrini*, care, odată deveniţi cetăţeni, îşi păstrau şi acele drepturi tradiţionale. Este cert că promulgarea edictului a fost determinată de necesitatea de a spori considerabil numărul celor supuşi impozitelor (→ *tributum*), îndatorirea de bază a oricărui cetăţean roman. Această transformare se petrece pe fondul demonetizării noţiunii de cetăţean şi a valorilor tradiţionale corolare acestei calităţi. Una dintre urmările C.A. a constituit-o faptul că după 212 nu mai au loc promovări de centre urbane la rang de *colonia*, acest statut însuşi devenind pur onorific. Despre efectele C.A. în Dacia şi Moesia Inferior oferă sugestii prosopografia epocii, în care apare frecvent numeic Aurelius (gentiliciul imperial), ai cărui purtători pot fi consideraţi în bună măsură noii încetăţeniţi prin C.A.

www.mnir.ro

Chr. Sasse, *Die Constitutio Antoniniana*, Wiesbaden, 1958; A. Boilă, Em. Doruțiu-Boilă, în *StCl*, 14, 1972, 179-194; H. Wolff, *Die Constitutio Antoniniana und Papyrus Gissensis*, 40 I, Köln, 1976.

A.A.

Constituția din 3 aprilie 392/393, lege prin care împăratul → Theodosius I lega de pămînt pe colonii traci. C. suprima darea pe cap de om (*capitatio humana*), lăsînd în vigoare numai impozitul pe pămînt (*iugatio terrena*) pentru populația din dioceza Thraciei, din care făcea parte și provincia Scythia Minor. În schimb, cei care munceau pămîntul (*coloni*) erau socotiți „sclavii pămîntului pe care s-au născut" și pe care n-aveau dreptul să-l părăsească. Stăpînul pămîntului (*possesor*) de care colonii erau legați, avea asupra lor drepturile unui *patronus*. Oricine primea un colon fugit de pe un alt domeniu, era obligat să plătească o amendă de două livre de aur și să-l restituie stăpînului, împreună cu tot avutul și neamul său (*Cod. Iust.*, XI, 52, 1).

DID II, 447-448; *IIR*, 374-375.

I.B.

Constituția lui Anastasius (500 d.Hr.), hotărîrea prin care, pentru a păstra cît mai mult unitățile fiscale existente, împăratul → Anastasius decreta transformarea micilor proprietari în → coloni, proclamînd aservirea tuturor agricultorilor care au stat timp de 30 de ani pe același pămînt (*Cod. Iust.*, II, 48, 19, 23). Iustinian a completat măsura lui Anastasius, extinzînd-o și la descendenții țăranilor-mici proprietari.

E. Stein, *Histoire*, II, 207-208; Capizzi, *Anastasio*, 147; I. Barnea, *DID* II, 412, 448.

I.B.

consularis (vir consularis) (lat.), calitatea de fost consul, din care decurge pentru cel în cauză o poziție de vază în Senat. Pe lîngă alte privilegii, existau anumite funcții rezervate numai foștilor consuli (cenzura, administația de provincii etc. în vremea Republicii, respectiv demnitățile de *praefectus Urbi*, proconsul, → *legatus Augusti*, în epoca Principatului). *Legati Augusti pro praetore* din Dacia și Moesia au fost deci cu toții consuli la un moment dat. Începînd din sec. 3 apare frecvent în inscripții denumirea de *vir consularis* (= ὑπατικός) pentru a-i desemna pe guvernatori. În perioada Dominatului titlul de c. ajunge aproape sinonim cu cel de → *vir clarissimus* (cf. *CJ.*, 12, 7, 2: *consulari id est clarissimatus dignitate*). Doar în mod cu totul excepțional era acordată demnitatea de c. și altor persoane decît foștilor consuli; aceasta se realiza prin *adlectio inter consulares* sau prin atribuirea de *ornamenta consularia*. V. și *legatus*.

A.A.

contract (< lat. *contractus*), acord de voință între două sau mai multe persoane, încheiat cu scopul de a stabili, modifica, transmite sau atinge între ele drepturi și obligații. Dacă în perioada timpurie a dezvoltării dreptului roman, predominante erau c. „solemne" însoțite de foarte complicate solemnități de sorginte augurală, către sfîrșitul epocii republicane și sub Principat s-au dezvoltat vertiginos, în contextul noilor realități social-economice, noi tipuri de c., denumite „neformale". Acestea puteau fi *reale* sau *consensuale* (încheiate pe *bona fides*). Dintre c. *consensuale*, cele mai larg atestate au fost, din motive ușor de înțeles, cele de vînzare-cumpărare (→ *emptio-venditio)* și de locațiune (→ *locatio-conductio)*. Cunoștințele noastre despre c. în dreptul roman au fost în mod considerabil îmbogățite de tăblițele cerate de la → Roșia Montană *(Alburnus Maior)*. Întîlnim aici în primul rînd c. de vînzare-cumpărare (*IDR*, I, 36-39, tab. cer. VI-IX), obiecte ale tranzacțiilor fiind în trei cazuri sclavii, în celălalt caz o jumătate de casă. Tripticele pe care erau scrise contractele serveau de *instrumenta* cu valoarea unor *probationes*. Alte trei c. sînt de locațiune *(locatio-conductio)*. Un altul (*IDR*, I, 44, tab. cer. XIV) este un c. de asociere într-o *societas danistaria* (→ *socii)*, menită să acorde împrumuturi cu dobîndă (probabil de 12%, deci foarte ridicată, judecînd după analogiile din celelalte tăbliță cerate). Deși textul nu o specifică, asigurarea împrumutului se va fi efectuat aproape sigur prin gaj *(pignoris capio)*. C. *IDR*, I, 43, tab. cer. XIII este un c. de depozit de un caracter destul de particular, atîta vreme cît depozitarul („bancher") se obligă să restituie pe loc, la cerere *sine nulla controversia* („fără nici un fel de discuție") suma depusă. C. *IDR*, I, 33, 34, tab. cer. III, IV sînt de împrumut *(cautiones crediti)*. Toate aceste documente prezintă unele particularități care dovedesc că dreptul roman a fost adesea simplificat sub aspect formal pentru a se face față unor necesități de ordin practic.

Istoria dreptului românesc, 1, 107-115.

A.A.

contramarcă (în numismatică), mică ștampilă, de formă circulară, mai rar și rectangulară, ce se aplica în antic. greco-romană pe unele categorii de monede, în special pe cele de bronz, atît pe av., dar mai ales pe rv. Printre tipurile de c. se întîlnesc: capete de zeități, simboluri, sigle, monograme, numere, nume de împărați și de orașe, semne diferite etc. Aplicarea unei c. avea ca scop principal repunerea în circulație a unei monede mai vechi, uzate de multe ori, pe piața unui oraș sau într-o anumită zonă. Orașele gr. aplicau c. atît pe monedele proprii, cît și pe emisiuni străine aflate la un moment dat pe piața centrului urban respectiv. O monedă astfel contramarcată avea un curs nou și o valoare micșorată în raport cu cea anterioară. Se întîlnesc și monede cu mai multe c. Procedeul de c. a monedelor este cunoscut și în orașele vest și nord-pontice. Monede c. s-au descoperit și în coloniile gr. dobrogene, Histria, Callatis și Tomis. O categorie aparte de c. apar pe → denarii romani republicani. Acestea se prezintă sub forma unor simple semne, cercuri, semicercuri, unghiuri, linii,

www.mnir.ro

x-uri etc., toate ușor incizate. Rolul acestor c. nu a fost pe deplin clarificat. Se pare că ele dădeau garanția autenticității monedei și calității metalului. C. se întîlnesc și pe unele tipuri monetare geto-dacice și celtice, în special pe cele descoperite în Moldova (tipul → Huși-Vovrieşti). În multe cazuri apar mai multe pe o singură monedă, fiind foarte variate ca tipuri. C. de pe monedele geto-dacice și celtice aveau mai mult un rol decorativ. În epoca romană imperială se cunosc monede de bronz cu c., constînd mai ales din sigle, întîlnindu-se frecvent în provincii. Monede de bronz din rîndul emisiunilor lui Augustus au fost contramarcate în timpul împăraților Tiberius, Caligula, Claudius și Traian.

Fr. Hultsch, *Metrologie*, 167-169; M. Bernhart, *Handbuch*, 262-265; Th. Gerasimov, în *Izvestija Sofia*, 15, 1946, 51; H. Seyring, în *Syria*, 35, 1958, 189; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 396-399; id., *Histria III*, 45-47.

C.P.

contributio (lat.; „contopire") (în dr. roman), procedeu juridic prin care două sau mai multe comunități autonome (rurale sau urbane) fuzionau într-o singură comunitate al cărei rol juridic și administrativ îi permitea o anumită autonomie față de centrul urban principal. Procedeul nu pare a fi fost aplicat unitar în întreaga arie a Imp., provinciile romane de pe terit. țării noastre neavînd atestată o asemenea practică.

U. Laffi, *Adtributio e Contributio. Problemi del sistema politico-amministrativo della stato romano*, Pisa, 1966.

A.S.

contubernales (lat.) 1. Soldați din același *contubernium* (cort) și care alcătuiau o grupă de opt oameni. 2. În sens juridic *contubernium* desemna totalitatea sclavilor care trăiau în casa stăpînului, fără drept de căsătorii legale și deci nu puteau avea familie recunoscută. Un sclav sau o sclavă care nu putea încheia o căsătorie legală *(matrimonium)* era un/o *contubernalis*. În Dacia, Iulius Valentinus, flamen al municipiului de la Tibiscum, în dedicația pusă lui Iupiter Dolichenus, se roagă pentru sănătatea sa precum și a tuturor sclavilor care trăiesc în casa sa *(omnium contubernalium; CIL*, III, 7997*)*. O c. înainte de căsătoria oficială, fusese și Iulia Maxima, soția veteranului, originar din orașul Amasia din Cappadocia, T. Flavius Rufus din *leg. XI Claudia*, care s-a stabilit în așezarea rurală de la Răhău, în territorium-ul orașului Apulum. O c. mai apare la Galicea Mare (jud. Dolj) alături de Dyoscorus, sclav al unui Ianuarius, ca dedicantă a unui altar.

M.Z.

Conțești 1. Sat în com. Valea Seacă (jud. Iași), pe terit. căruia, pe partea de E a Dealului Ruja (la V de șoseaua Pașcani-Lespezi), s-a descoperit fortuit o necropolă carpică de incinerație (sec. 2-3) din cadrul căreia s-a recuperat o urnă (o amforă cenușie de tip carpic) și unele piese de inventar (mărgele, obiecte de metal etc.) (G.B.). 2. Sat în com. Sascut (jud. Bacău), pe terit. căruia a fost găsit (1955) într-un vas de lut un tezaur monetar cuprinzînd 147 denari romani, din care 137 republicani din sec. 2-1 î.Hr., patru de la Augustus și șase imitații (E.N.).

E. Zaharia, în *AM*, 2-3, 1964, 491-493; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, 1973, 29–43; M. Chițescu, *RRCD*, 143-145, nr. 49.

G.B. și E.N.

Copăcelu (fost Valea Răii), localit. componentă a munic. Rîmnicu Vîlcea (jud. Vîlcea), unde de o parte și de alta a șoselei Rîmnicu Vîlcea-Govora, pe stînga pîrîului Sărata, la Căminul cultural, se afla o așezare preistorică, aparținînd neoliticului vechi. Săpături în 1962 și 1963 (D. Berciu). În cadrul așezării cultura → Criș-Starčevo este cultura reprezentativă din nivelul *II*, pe cînd nivelul *I* aparține culturii → Cîrcea-Gura Baciului, cu ceramică pictată cu alb pe roșu sau brun-deschis, cu motive în buline și benzi, triunghiuri, puncte, de stil Protosesklo. Uneltele sînt din obsidiană și silex, de caracter microlitic. Secera din corn de animal și dinți de silex, de tip Karanovo (respectiv Haçilar din Asia Mică) a fost găsită într-un mare vas de provizii așezat pe fundul unui bordei din nivelul *I*. În nivelul superior predomină ceramica pictată caracteristică culturii Starčevo-Criș. În nivelul inferior s-au mai găsit și două figurine zoomorfe (berbec) cu urme de pictură roșie și neagră cît și o pintaderă. Deasupra așezării neolitice s-au identificat locuiri sporadice datînd din perioada tîrzie a culturii Verbicioara (faza *V*). În împrejurimi s-au găsit și cîteva fragmente de tip Sălcuța.

D. Berciu, *Zorile*, 70-73; id., *Romania before Burebista*, Londra, 1967, 40-41; id., în *SCIV*, 27, 1976, 2.

D.B.

Copăceni, com. în jud. Vîlcea, în hotarul căreia pe un platou aflat la mare alt. la E de șoseaua care trece prin com. a fost construit (138 d. Hr.) un castru de către *numerus burgariorum et veredariorum*. Aceeași unitate îl va lărgi în 140 d. Hr., adăugîndu-i și două turnuri. Castrul încheie prin revenirea pe direcția Oltului, pornind de la → Arutela spre N, linia suplimentară a *Limesului Alutanus*, întărită pe partea estică a muntelui Cozia cu fortificațiile de la Rădăcinești și de la Titești. *Agger*-ul este înlocuit cu pinteni din zidărie perpendiculari pe incintă deasupra cărora se așezau bîrne de lemn pentru drumul de ronд. Zidul de incintă are paramentele lucrate din pietre fasonate dispuse în rînduri alternînd cu plăci, legate cu mortar. Lăț. zidului este de 1,50 m și se păstrează pe o înălț. cuprinsă între 0,60 și 1,30 m. Fortificația a fost distrusă de o revărsare neobișnuită a Oltului încît din perimetrul ei n-a mai rămas decît o treime. Latura de E are lung. de 64 m și este prevăzută cu pinteni interiori de 1,80/0,90m dispuși la distanțe variabile de 4,80-5,20 m între

www.mnir.ro

poartă şi turnurile de colţ. Poarta de pe această latură se află la 28 m de colţul N-E al castrului, are 3 m lăţ. şi este flancată de două turnuri pătrate cu latura de 2,40 m, îngroşate la exterior. Turnul din colţul N-E al castrului are o încăpere de 4×2 m şi o îngroşare de 0,50 m de front. Latura de N s-a păstrat pe o lung. de 16,50 m şi este prevăzută pînă la locul de ruptură a terenului cu doi pinteni. În interior, în *praetentura sinistra*, se află o construcţie, probabil o baracă, de la care a rămas un zid paralel cu incinta de E, lung de 3,70 m şi unul perpendicular pe incintă, de 6,20 m. Asupra ultimei date a folosirii castrului se poate afirma, după stîlpul miliar pus în faţa porţii în anul 236, că distrugerea fortificaţiei trebuie să fi avut loc pe la mijlocul sec. 3.

Cr. M. Vlădescu, Gh. Poenaru-Bordea, în *Roman Frontier Studies*, 1979, *BAR*, Oxford, 1980; id., în *Materiale*, 1983, 345-349; Cr. M. Vlădescu, în *Studii vîlcene*, 4, 1983, 15-21.

C.V. şi G.P.B.

Copuzu, sat în com. Balaciu (jud. Ialomiţa), pe terit. căruia au fost adunate o serie de fragmente ceramice din vase modelate din pastă amestecată cu multă pleavă, între care unul cu decor excizat caracteristic fazei Giuleşti a culturii → Boian (E.C.). Zona a fost cercetată în 1972-1979. La S de sat, în punctul „Deluş", s-au făcut săpături arheologice într-o staţiune cu mai multe faze: o aşezare getică din sec. 4-3 î.Hr.; o alta din sec. 1 î.Hr., dependentă de *dava* de la → Piscu Crăsani aflată la cca 900 m spre N-V; o necropolă birituală din sec. 4 (cultura → Sîntana de Mureş), din care s-au recuperat 27 morminte (5 de incineraţie, 22 de înhumaţie) cu inventar specific. Pe terasa superioară a Ialomiţei, la S de „Deluş", s-au identificat urme de locuire din mai multe epoci: o aşezare neolitică fortificată din faza Bolintineanu a culturii Boian suprapusă de o aşezare de la sfîrşitul epocii bronzului (cultura → Coslogeni) (în punctul „Şuviţa Mică"); un tumul, probabil getic, avînd în apropiere o aşezare din sec. 4; două sau chiar trei aşezări din sec. 9-10 aparţinînd civilizaţiei vechi româneşti (cultura → Dridu) (N.C.).

E. Comşa, *Istoria comunităţilor culturii Boian*, Bucureşti, 1974, 34; N. Conovici, în *SCIVA*, 29, 1978, 2, 163-185; id., în *SCN*, 7, 1980, 139-143; id., în *Materiale*, Oradea, 1979, 145; id., în *CN*, 5, 1983, 39-50; C. Muşeţeanu, în *Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos*, 2, Călăraşi, 1986, 209-221.

E.C. şi N.C.

coralli (gr. Κόραλλοι; lat. *Coralli*), populaţie getică, localizată de Strab. (VII, 5, 12) în regiunea dintre Haemus şi Pontul Euxin, alături de → bessi, maidi şi dentheleţi. După aceeaşi sursă, c. ca şi celelalte triburi trace se îndeletniceau adesea cu jaful. La Ovidiu (*Scrisori din Pont*, IV, 2, 37-38; IV, 8, 83-86) sînt menţionaţi printre locuitorii dintre Dunăre şi Marea Neagră, urmînd a fi localizaţi în părţile de S ale Dobrogei. Poetul lat. îi descrie ca fiind blonzi şi îmbrăcaţi cu piei de animale. La Appian (*Hist. Romana*, 69, 293), c. sînt menţionaţi printre neamurile de origine sarmată din preajma Istrului, care au acordat sprijin lui Mithridates VI regele Pontului, în lupta sa împotriva expansiunii romane în Orient.

V. Pârvan, *Getica*, 168; R. Vulpe, *HAD*, 85.

C.P.

Corbu, com. în jud. Constanţa, în raza căreia, pe terit. satului desfiinţat Corbu de Sus, cunoscut în literatura arheologică sub numele de Gargalîk, a existat în antic. o importantă aşezare pe drumul dintre → Tomis şi → Histria. Aici s-au găsit resturi de sanctuare, coloane de piatră, inscripţii gr. şi lat., printre care şi un → *milliarium* (sec. 3-4), un relief dionisiac, statuete de argilă, ceramică, necropolă.

TIR, L 35 s.v.; *IGLR*, I, 126-127.

I.B.

Corillus (probabil în perioada 28/29-68/69 d.Hr.), rege dac în regiunea intracarpatică. Urmaş al lui → Comosicus, ar fi condus după spusele lui Iord. *(Getica)* „timp de 40 ani popoarele sale din Dacia". C. a fost mult timp considerat ca fiind una şi aceeaşi persoană cu → Scorilo, pomenit de Frontinus (I, 10, 4).

V. Pârvan, *Getica*, 83, nr. 1; H. Daicoviciu, *Dacia*, 99-110.

C.P.

Corinth (Korinthos, Grecia), important oraş aheean pe locul căruia au fost identificate urme de locuire încă din perioada neolitică şi miceniană (cînd se numea Ephyra). C. a fost fondat de ionieni în sec. 11 î.Hr. şi s-a dezvoltat ca unul dintre cele mai puternice centre maritime şi meşteşugăreşti, întemeind la rîndu-i numeroase colonii (sec. 8-7 î.Hr.). A devenit centrul Ligii macedonene (sec. 4 î.Hr.) şi apoi al aceleia aheene (sec. 3 î.Hr.). În 146 î.Hr. a fost distrus de romani pentru a fi apoi refondat de Caesar, primind titlul de *colonia* şi capitală a provinciei romane Achaia. C. roman era locuit de un număr important de cetăţeni romani şi poseda numeroase edificii monumentale (amfiteatru, teatru, therme, bazilică, for etc.). În 267 a fost jefuit şi distrus de heruli. Printre dovezile unor legături ale terit. ţării noastre cu C. se poate cita ceramica corintiană ajunsă la → Histria în epoca arhaică precum şi, mult mai tîrziu, tot aici epitaful gr. versificat al unui *cetăţean*, Sextus, născut la C., probabil un corăbier.

A.W. Bywanck, Th. Lenschau, în *RE*, IV, Suppl. bd., 1924, col. 991-1036; F.J. de Wacle, în *RE*, VI, Supplbd., 1935, col. 182-199; *Histria* IV, 64-66; *ISM*, I, 271.

A.S.

corintic v. ordine arhitectonice

Corlate, sat în com. Izvoare (jud. Dolj), în apropierea căruia descoperiri întîmplătoare şi

www.mnir.ro

cercetări de control (1931) au scos la iveală la E de sat resturile unei necropole (sfîrşitul sec. 2-începutul sec. 1 î.Hr.). Inventarul funerar cuprinde următoarele piese de fier: o spadă, fragmente metalice ale unui scut oval, o suliţă şi o mare fibulă de la îmbrăcămintea unui războinic. Probabil dintr-un mormînt de femeie provine un lanţ fragmentar de brîu, format dintr-o cataramă în formă de vîrf de suliţă şi verigi de fier, la capătul cărora sînt petrecute cîteva pandantive decorative, în formă de toporaşe. Necropola C. aparţine aceluiaşi orizont cronologic observat la → Gruia, Padea, Işalniţa, Cornești în care se constantă, în afară de incineraţi daci şi prezenţe ale unor geţi sud-dunăreni şi scordisci-celţi, identificaţi mai ales în Oltenia meridională.

C.S. Nicolăescu-Plopşor, în *Dacia, N.S.*, 11-12, 1945-1947, 20-23; D. Popescu, în *SCIV*, 2, 1963; Vl. Zirra, în *Dacia, N.S.*, 15, 1971, 235-238.

V.Z.

Corlăteni, com. în jud. Botoşani. Pe terit. localit. au fost descoperite vestigii aparţinînd mai multor epoci istorice. Astfel, în locul „La Ţarină" a fost cercetată o aşezare cucuteniană. În cuprinsul ei s-au dezvelit mai multe locuinţe de suprafaţă, rectangulare, cu podea-platformă. Materialul arheologic recoltat atestă practicarea cultivării plantelor, creşterea animalelor domestice, vînătoarea, culesul etc. S-au scos la iveală numeroase unelte de silex, de piatră şlefuită, de os şi de corn. Ceramica se distinge prin decorul său pictat cu unele elemente din stilurile de început ale fazei → Cucuteni *A-B* (spirale, meandre şi grupuri de linii paralele). Aşezarea cucuteniană a fost suprapusă de alte două aşezări, una din prima epocă a fierului şi alta din sec. 3-4. La 1 km V de sat, pe locul „Coasta Morii" au fost dezvelite resturile unei locuinţe cu podea platformă dintr-un complex similar celui de pe locul „La Ţarină", de la începutul fazei Cucuteni *A-B*, iar pe valea Putreda, la cca 3 km de sat, au fost descoperite urmele unei aşezări din faza Cucuteni *B*. Pe dealul „Stadole" în cuprinsul unei movile s-au descoperit 3 morminte cu ocru, aparţinînd perioadei de tranziţie la epoca bronzului şi din faza timpurie a acesteia. Pe „Dealul Cerăţii" a fost cercetată o altă movilă, la baza căreia a fost dezvelită o vatră avînd în jur cîteva cioburi specifice bronzului timpuriu. A mai fost găsit un mormînt care conţinea un schelet în poziţie întinsă, cu braţele pe lîngă corp şi genunchii îndoiţi şi căzuţi pe dreapta. Sub schelet se vedeau urmele unei rogojini. Pe oase şi în jur era ocru roşu. Mormîntul nu a avut inventar. Mormîntul a fost contemporan sau ulterior vetrei. Pe coiul de deal dintre valea Jijiei şi Putreda s-au găsit urme de locuire răzleţe din prima epocă a fierului.

I. Nestor şi colab., în *SCIV*, 1, 1950, 1, 30-32; id., în *SCIV*, 2, 1951, 1, 68-74; id., în *SCIV*, 3, 1952, 84-94; D. Tudor, R. Vulpe, în *SCIV*, 4, 1953, 1-2, 425-427; E. Comşa, în *Thraco-Dacica*, 3, 1982, 85-93.

E.C.

Cornasidius Sabinus, T. (sec. 2 d.Hr.), general roman de rang ecvestru. După trecerea prin primele funcţii administrative, apoi prin *tria militia* în Pannonia Inferior, Britannia şi Egipt, apoi ca prefect al flotei ravennate, a intrat în cadrul administraţiei imperiale în care calitate a îndeplinit o procuratelă a Alpilor Atractiani şi Poenini. În 196-197 d.Hr. a devenit *proc(urator) Aug(usti) Daciae Apulensis* de rang centenar, funcţie cu care şi-a încheiat cariera.

CIL, IX, 5439; *ILS*, 1368; H.G. Pflaum, *Carrières*, 601-602, nr. 226.

M.Z.

Cornelius Clemens, Sextus (sec. 2 d.Hr.), general roman de rang senatorial *(clarissimus vir)*, originar probabil din Caesareea (Mauretania Caesariensis). A îndeplinit funcţia de *consularis trium Daciarum*, imediat după moartea lui M. Claudius Fronto (170-172). În timpul legaţiei din Dacia, C.C.S. a respins cererea vandalilor asdingi de a se aşeza în Dacia. Tot sub legaţia lui C.C.S., Dacia a fost de mai multe ori ameninţată de un dinast barbar, Tarbos, iar după înfrîngerea cvazilor a efectuat operaţiunea colonizării unei părţi a lor în Dacia. C.C.S. este amintit şi într-o inscripţie de la Troesmis, ca guvernator al Daciei, care patronează lăsarea la vatră a unui contingent din *leg. V Macedonica*, recent sosită în provincie.

CIL, VIII, 20, 994 = *ILS*, 1099; *IDR*, V, nr. 141; Dion Cassius, 71, 12, 1; 11, 4; 12, 1-2; 12, 3; *PIR*, II^2, 315, nr. 1340.

M.Z.

Cornelius Fuscus (sec. 1 d.Hr.), general roman de rang senatorial. Şi-a părăsit de tînăr ordinul din care făcea parte, îmbrăţişînd cariera ecvestră, ale cărei prime trepte le-a parcurs probabil încă pe timpul domniei lui Nero. Adevărata sa carieră a fost determinată de susţinerea lui Galba, apoi a partidei flaviene în războiul civil din 68-69 d.Hr. Sub Domiţian a ocupat înaltul post de comandant al gărzilor pretoriene (*praefactus praetorio*). Investit cu comanda supremă în războiul contra dacilor din 86-87 d.Hr., a suferit o dezastruoasă înfrîngere (Marţial, VI, 76; Iuvenal, *Satire*, IV, 111-112; Suetonius, *Dom.*, VI, 1; Eutropius, VII, 23, 4; Iord., *Getica*, 77-78; Orosius, *Hist.*, VIII, 10, 4), pierind pe cîmpul de luptă cu o parte din efectivele sale (Iuvenal, *Sat.*, IV, 111-112, scrie despre C.F. că îşi păstra mărunţaiele pentru vulturii din Dacia: *qui vulturibus servabat viscera Dacis*).

PIR^2, 1936, 324-325, nr. 1365; H.G. Pflaum, *Carrières* I, 77-80, nr. 34.

C.C.P.

Cornelius Lentulus, Cn., senator, → consul în anul 18 î.Hr. (după alţii însă consulatul său s-ar plasa în anul 14 î.Hr., după ce fusese în prealabil *augur*). La o dată ulterioară, probabil între 1-4 d.Hr., în calitate de guvernator al provinciei Illyricum (pe vremea cînd → Sex. Aelius Catus era

www.mnir.ro

doar legat de rang pretorian în → Macedonia) sau poate avînd el însuşi o misiune specială în cadrul unui comandament moesic, a condus o expediţie romană dincolo de Dunăre şi i-a îndepărtat pe sarmaţi de fluviu, obţinînd de asemenea ornamentele triumfale în urma unei victorii împotriva geţilor. Se consideră că acţiunile conjugate ale lui Sex. Aelius Catus şi C.L.Cn. au dus la crearea provinciei Moesia, în primii ani ai erei creştine, din moment ce în 6 d.Hr. este atestat primul guvernator sigur al acestei provincii, → A. Caecina Severus. Mai tîrziu, în anul 14 d. Hr., C.L.Cn. l-a însoţit pe Drusus în Pannonia desfăşurînd apoi o intensă activitate în Senat.

PIR, II^2, 329, nr. 178 şi 30, nr. 179 (Ed. Groag.); A. Stein, *Moesien*, 10, 17; R. Syme, 40-72.

A.S.

Cornelius Nigrinus Curiatius Maternus, M., senator, din tribul Galeria, → consul suffect în 83 d.Hr., legat al provinciei → Moesia şi apoi, după cercetări mai noi, primul guvernator al provinciei Moesia Inferior (între 86-90) (Moesia Superior fiind guvernată din 86 d.Hr. de L. Funisulanus Vettonianus). După această dată este atestat ca guvernator al provinciei → Syria (94/95-100).

PIR, II^2, 345, nr. 1407 (Ed. Groag.); W. Eck, *Senatoren von Vespasian bis Hadrian* (*Vestigia*, XIII), München, 1970, 229, 232.

A.S.

Cornești 1. Com. în jud. Cluj, pe terit. căreia, pe valea Arieşului, a fost descoperit întîmplător un mormînt de înhumaţie (sec. 7) aflat în legătură cu orizontul funerar reprezentat de necropolele de la → Bandu, → Brateiu, → Gîmbaş (sec. 7). Din inventar au fost recuperate o fibulă digitată, turnată din bronz, prevăzută pe placa semicirculară cu şapte butoni, un arc scurt şi picior flancat pe părţi de cîte două capete de vultur stilizate, un colier format din 114 mărgele din pastă galbenă de mărimea bobului de mei, 10 mărgele din pastă neagră de aceeaşi formă şi 26 mai mari, din pastă de culoare brună, de formă alungită, cu benzi orizontale (R.H.). 2. Com. în jud. Mureş, pe terit. căreia în locul „După grădini", a fost descoperit (1887) un depozit de obiecte de bronz, din Hallstatt B$_2$ (sec. 10 î.Hr.), constituit din unelte, arme, piese de podoabă şi bucăţi de bronz brut, aparţinînd seriei Moigrad-Tăuteu (M.P.D.). 3. Sat în com. Băleşti (jud. Gorj), pe terit. căruia a fost descoperit un mormînt de incineraţie, parţial distrus de apele rîului Jaleş, aparţinînd probabil unui războinic. S-au recuperat două spade, o lance, un cuţit (*sica*) şi proeminenţă conică de fier a unui scut, toate deformate pe rugul funerar. Mormîntul izolat (?) este datat la sfîrşitul sec. 2-începutul sec. 1 î.Hr., fiind atribuit unei populaţii traco-scordisce sud-dunărene ce s-a adăpostit pe aceste locuri, din cauza represaliilor romane (V.Z.). 4. Sat în com. Orţişoara, jud. Timiş, unde pe dealul Cornet a fost cercetată zona centrală a aşezării din epoca bronzului aparţinînd culturii → Vatina. În stratul de cultură, gros de 0,35-0,40 m pe lîngă o mare cantitate de ceramică şi oase de animale s-au găsit unelte de piatră (topoare), de silex (percutoare şi lame), de lut (fusaiole şi greutăţi de formă piramidală) şi un topor plat de bronz. În cadrul ceramicii, pe lîngă categoria de factură grosolană (borcane cu brîu alveolar) se distinge o categorie fină cu suprafaţa lustruită de culoare cărămiziu-cenuşie sau cenuşiu-gălbuie, care prezintă o mare varietate de forme. Dintre acestea se evidenţiază căniţele-amforete depersitate pe o vatră (de cult?) şi castroanele cu marginea terminată în „colţuri". Se mai remarcă vasele cu picior înalt cu „ferestre şi căpăcele". Ceramica de faetură fină este bogat ornamentată cu motive variate: ghirlande, triunghiuri, benzi haşurate, toate realizate prin incizie (S.M.).

A. Palko, în *SCIV*, 23, 1972, 4, 677-680; I. Martian, *Rep.*, 1, nr. 602, 2, nr. 669; I. Nestor, *Stand*, 137; N. Roska, *Rep.*, 248-249, nr. 59; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele*, 128-129; id., *Die Sicheln*, 141-142; D. Popescu, în *SCIV*, 2, 1963, 407-410; O. Radu, în *SCIV*, 1972, 2, 271 şi urm.; S. Morintz, *Contribuţii*, 17.

R.H.; M.P.D.; V.Z. şi S.M.

Cornetu, sat în com. Căpreni (jud. Gorj), pe terit. căruia a fost descoperit întîmplător (în 1938) un tezaur monetar din care se cunosc 128 denari romani republicani din perioada 211-75 î.Hr. şi o drahmă din Dyrrhachium.

O. Iliescu, în *Oltenia*, 1, 1940, 81-96; id., în *SCN*, 3, 1960, 477-486; M. Chiţescu, în *RRCD*, 145-147, nr. 50.

E.N.

Corni 1. Sat în com. Albeşti (jud. Vaslui), în apropierea căruia pe locul denumit „Vladnic", se găseşte o cetate geto-dacică din sec. 4-3 î.Hr., fortificată cu val şi şanţ adiacent, pe laturile de N-S şi E şi mărginită la V cu pante abrupte. Valul, care descrie un imens arc de cerc, cu lung. de 250-280 m, este bine păstrat, şi are înălţ. maximă de 4-4,50 m, de la suprafaţa actuală a solului şi lăţ. la bază, de 10-18 m. Şanţul adiacent, are o deschidere de 15-18 m şi adîncimea de 1,50-3 m. Fiind acoperită integral cu pădure de crîng, în timpul cercetărilor nu a putut fi obţinut decît puţin material arheologic semnificativ (A.F.). 2. Suburbie a oraşului Huşi, jud. Vaslui. Pe panta estică a dealului Turbata, la cca 5 km de oraşul Huşi s-au descoperit trei locuinţe îngropate şi un cuptor de copt pîine dintr-o aşezare geto-dacică din sec. 4-3 î.Hr. Locuinţele, situate la distanţe relativ mari una de alta şi stratul de cultură au oferit un material arheologic bogat şi variat: ceramică poroasă şi fină, lustruită, lucrată cu mîna, ceramică fină, cenuşie, lucrată la roată şi ceramică gr., unelte (două coşoare şi un cuţit din fier), fusaiole şi mărgele din lut ars şi pastă sticloasă, rîşniţe fragmentare, obiecte de podoabă (o brăţară de bronz cu trei grupe de nodozităţi şi un inel) şi trei figurine antropomorfe din lut ars de forme diferite. Analogiile pentru diferitele categorii ceramice şi în special pentru aceea lucrată la roată se găsesc în aşezările din spaţiul est-carpatic, cît şi din zona dunăreană şi Dobrogea, datate, pe bază de importuri gr., în sec. 4-3 î.Hr. Brăţara cu trei

www.mnir.ro

grupuri de nodozităţi şi mărgica cu grupuri duble de ochi, colorate în alb şi albastru, sînt caracteristice aşezărilor geto-dacice din această perioadă din Moldova şi Dobrogea, precum şi din S-E Transilvaniei (S.T.).

A.C. Florescu, G. Melinte, în *Carpica*, 4, 1971, 130-131. S. Teodor, V. Bazargiuc, în *Acta Moldaviae meridionalis*, I, Vaslui, 1979, 57-70; S. Teodor, în *Thraco-Dacica*, 2, 1981, 169-195.

A.F. şi S.T.

cornicines (lat.) (în armata romană), subofiţeri în corpul de instrumente al unei unităţi. Instrumentul din care cîntau şi de la care îşi trag numele se numea *cornu*. Se pare că erau de acelaşi rang cu → *tubicines* şi *bucinatores*. La Războieni-Cetate s-a descoperit un fragment de stelă funerară cu chipul unui soldat cornicen.

M.Z.

cornicularius (lat.) (în armata romană), subofiţer care îndeplinea funcţia de grefier sau redactor al actelor unităţii dar se ocupa şi cu urmăririle judiciare şi înregistrarea proceselor de încălcare a disciplinei militare. Uneori apar pe lîngă funcţionari civili. Numele provine de la decoraţia sa militară *corniculum*, devenit un grad în armata romană. Între c. exista o diferenţă ierarhică în funcţie de locul în care serveau. Existau c. *legati consularis*, c. *praefecti*, c. *tribuni*. De obicei existau zece c. în legiune formînd un *officium cornicularium*. În inscripţii se întîlnesc şi *subcornicularii* cu funcţii încă neclare. Ierarhic c. se situau peste comentariensis, erau egali cu aquiliferi, dar sub centurioni. În Dacia, la Apulum, un grup de subofiţeri: *cornicularii*, *commentarii* şi *speculatores* închină o inscripţie lui P. Septimius Geta, fratele lui Caracalla (*CIL* III, 7800). C. se găseau în serviciul guvernatorului provinciei alcătuind un *officium* în care activa şi Aelius Septimius Romanus *miles leg. XIII Geminae adiutor officii cornicularium* (*IDR*, III/2, nr. 366). Un c. *procuratoris* era C. Petronius Iustus detaşat pe lîngă procuratorul financiar al Daciei Apulensis de la Sarmizegetusa unde avea atribuţii judiciare (*IDR*, III/2, nr. 267). Un c. *consularis* este atestat la Apulum în statul major al fegatului consular (*CIL*, III, 1106), iar alţi doi c. figurează într-o listă de *speculatores* tot de la Apulum (*CIL*, III, 14479). Pe teritoriul Dobrogei se cunosc doi c. ai *leg. V Macedonica*, Antonius Silvanus şi P. Maius Severus menţionaţi pe stela veteranilor de la Troesmis din anul 134 d.Hr. (*IDR*, V, nr. 136).

M.Z.

Cornii de Sus, sat în com. Tătărăşti (jud. Bacău), pe teritoriul căruia au fost descoperite o aşezare dacică (sec. 2-1 î.Hr.) şi un tezaur monetar, din care s-au recuperat 110 denari romani republicani din perioada 189/180-42/40 î.Hr., doi de la Augustus din anul 19 î.Hr. şi o imitaţie.

V. Căpitanu, G. Buzdugan, în *Carpica*, 2, 1969, 131-144; M. Chiţescu, *RRCD*, 148-150, nr. 51.

E.N.

cornişă (< fr. *corniche*), ornament în relief dispus în consolă şi împodobind → antablamentul de jur-împrejur. Din oraşele greco-romane şi romane din România s-au păstrat fragmente numeroase provenind de la construcţiile mari cu caracter sacru sau public. De reţinut c. de la monumentul triumfal → *Tropaeum Traiani* şi de la o serie de monumente funerare din Dacia etc.

A.B.

cornucopia (cornu copiae) (lat.; „cornul abundenţei") (în rel. romană), simbolul fertilităţii, al bogăţiei şi al norocului. A apărut legat de mitul căprioarei Amaltheia cu coarne minunate din care curgea nectar şi ambrozie şi dintre care unul, rupt, a fost umplut cu fructe şi oferit lui Zeus. Era reprezentat ca un corn plin cu grîne şi cu fructe şi a devenit atribut al multor divinităţi, ca → Bacchus, → Hades-Pluton, Ceres – zeiţa grînelor, Vesta – zeiţa căminului, Lares – divinităţi ale gospodăriei ţărăneşti, ale casei şi ale drumurilor, → Fortuna (identificată cu → Tyche), → Isis, → Sarapis, → Attis, cît şi atributul unor abstracţiuni personificate, ca Bonus Eventus, Abundentia, Pax, Felicitas, anotimpurile etc. C. apare de asemenea ca atribut al divinităţii de origine tracică → Zeul Mare (Derzelas). Ca urmare, c. figurează destul de frecvent în iconografia oraşelor gr., din Moesia Inferior şi din Dacia romană, fiind de remarcat grupul statuar de marmură de la Tomis care înfăţişează pe Fortuna-Tyche (sau → Afrodita marină) cu c. în mîna stîngă şi cu Pontos la picioare.

A.Ş.

Cornuţel, sat în com. Păltiniş (jud. Caraş-Severin), unde pe dealul „Cozlar" s-au găsit întîmplător 11 obiecte de bronz împrăştiate, precum şi resturi din vasul în care acestea au fost depuse. Vasul de formă bitronconică are pe pîntec proeminenţe şi caneluri oblice, gîtul fiind decorat cu caneluri în ghirlande. Din depozit se mai păstrează 2 brăţări masive decorate, 3 brăţări cu capetele răsucite spiralic, 2 falere, 2 tutuli, un ac cu capul decorat şi un fragment de inel de buclă. Importanţa depozitului de la C. constă în asocierea şi respectiv sincronizarea obiectelor, care datează din sec. 13 î.Hr. (Br. *D*) cu vasul care aparţine aspectului cultural Cruceni II (Banat), aspect ce ilustrează ultima etapă a epocii bronzului din această zonă. 2. V. *Caput Bubali*.

M. Rusu, în *Dacia, N.S.*, 7, 1963, 205; I. Stratan, în *SCIV*, 15, 1964, 4, 523; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele*, 55.

S.M.

coronament (fr.), partea decorativă fixată pe acoperişul unui edificiu. Termenul este specializat cu acelaşi sens mai ales la monumente sculpturale şi dintre ele mai mult la cele funerare, pentru care şi există cele mai numeroase exemple din epoca romană la noi, făcînd de obicei corp comun cu monumentul sculptat şi cuprinzînd reprezentări de gorgone, pereche de lei cu con de pini între ei, trunchiuri de piramidă sculptate etc.

A.B.

www.mnir.ro

coroplastică (< gr. κόρε; „fată"), arta de a produce figurine de teracotă. Statuete de teracotă, reprezentînd divinităţi, personaje umane sau animale, au fost produse încă din epoca neolitică (figurile de la Cernavodă, ale culturii Hamangia), dar abia cu formarea şi expansiunea civilizaţiei gr. plastica în teracotă s-a dezvoltat atît în Grecia cît şi în ţinuturile influenţate de aceasta (Asia Mică, Italia, Cipru), figurinele de lut ars fiind produse în cantităţi foarte mari, pentru scopuri votive, funerare, decorative sau ca jucării. În genere formele reproduceau în mic statuaria contemporană, fiind un izvor preţios pentru studiul acesteia. Producţia c. se restrîngea mai ales la regiunea din preajma centrului artistic. Unele produse au devenit cunoscute în întreaga lume antc., ca cele de la Athena, Tanagra (în Beoţia) sau Myrina (pe coasta Asiei Mici). Atelierele s-au înmulţit considerabil în perioada elenistică şi romană. În cetăţile gr. de pe malul dobrogean al Mării Negre au fost descoperite numeroase figurine de teracotă. La Callatis au apărut o serie de exemplare, importate probabil de la Athena, de la sfîrşitul veacului 4 î.Hr., reprezentînd femei tinere şi divinităţi, la care culorile sînt remarcabil de bine păstrate. Descoperirea unui *monte testaccio* de rebuturi atestă pentru epoca elenistică existenţa în această colonie a unui atelier coroplastic propriu. Un asemenea atelier a fost identificat şi la Histria, unde au apărut tipare şi rebuturi de figurine, datînd din sec. 2 î.Hr. Tot la Histria, a fost descoperit un depozit de figurine de la începutul epocii romane, reprezentînd toate un singur tip iconografic, şi avînd desigur o destinaţie funerară sau votivă. *Tehnica.* Diferit de vase, unde era necesară o argilă curată şi omogenă, pentru coroplastică meşterii foloseau o argilă de consistenţă mai densă, care, la piesele de dimensiuni mai mari, conţinea o cantitate considerabilă de degresante. Figurinele primitive erau pline şi modelate cu mîna. Sub influenţa tehnicii ceramice, se ajunge la ideea de a le face goale în interior. Începînd din veacul 7 î. Hr., se introduce procedeul turnării în tipare, folosite la un număr mare de statuete. Alături de figurine, tiparele erau şi ele exportate, astfel că problema determinării provenienţei pieselor este o chestiune deosebit de dificilă. După ce erau lucrate, cu mîna sau în tipare, figurinele erau acoperite cu o angobă subţire, aplicată prin imersiune într-o soluţie argiloasă sau în lapte de var. Ele erau apoi lăsate la uscat în tipare sau în aer liber, înainte de ardere. Iniţial, culorile se aplicau înainte de ardere (carmin, roşu, albastru închis, brun închis). La figurinele elenistice sau grecizante se introduce albastru deschis, violet, verde, galben, roz, culori care nu suportau căldura cuptorului şi erau aplicate după ardere. Ele s-au păstrat foarte rar în tonalităţile originale pînă în zilele noastre.

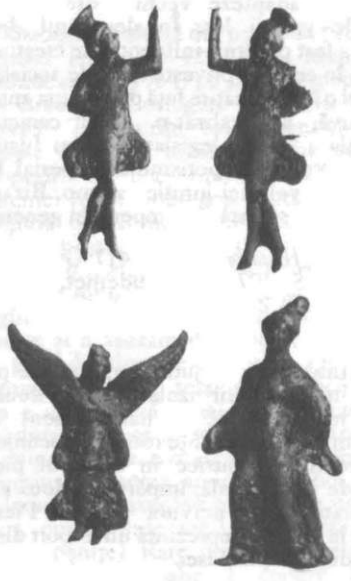

Fig. 112. Produse coroplastice de la Callatis.

R.A. Higgins, *Greek Terracotta Figures*, London, 1963; M. Coja, *Dacia, N.S.*, 5, 1961, 213–231; E. Bârlădeanu Zavatin, în *Pontica*, 18, 1985.

P. A.

Coroteni, sat în com. Slobozia Bradului (jud. Vrancea), în marginea căruia, pe terasa superioară din dreapta pîrîului Vărzare, au fost semnalate bogate resturi de locuire neolitice, din epoca bronzului (cultura → Monteoru şi → Noua), sec. 4 şi 6 şi feudale, sec. 15–16. Cu prilejul cercetărilor efectuate pe locul situat în spatele fostului sediu C.A.P. Slobozia Bradului au fost descoperite resturi de locuire neolitice, aparţinînd fazei → Bolintineanu a culturii → Boian, precum şi o aşezare Monteoru (fazele I_{C3}–I_{C2}). Pe acelaşi loc se găseşte şi o bogată staţiune de la sfîrşitul epocii bronzului, aparţinînd culturii → Noua, în care au fost semnalate, pe lîngă locuinţe, anexe, gropi şi cîteva locuri de cult, similare celor identificate la → Cîndeşti, în obiectivul Noua. Din inventarul acestei aşezări se remarcă: unelte din os (o gamă variată de piese finite sau în curs de prelucrare), caracteristice culturii Noua (omoplaţi crestaţi, seceri-tupik, cuţite, dălţi, împungătoare etc.), urmate de acelea din piatră sau bronz (seceri, dălţi, împungătoare). În ceramică se păstrează încă formele de vase tradiţionale specifice culturii Monteoru, alături de cel întîlnite în cultura → Wietenberg şi → Coslogeni. Apariţia la zona de interferenţă a unor elemente Coslogeni, adoptate de purtătorii Noua, este firească. Ambelor grupuri de comunităţi tribale, denumite Noua-Coslogeni, fiindu-le caracteristică o cultură materială unitară (diferenţierile fiind nesizabile mai ales în ceramică), avînd în vedere fondul local pe care s-a format. Resturile de locuire din sec. 4–6 şi cele feudale din sec. 15–16 sînt mai puţin bogate şi intense, decît acelea aparţinînd epocii bronzului. În apropierea locului se află o altă aşezare, foarte bogată, aparţinînd culturii Monteoru, etapa I a

www.mnir.ro

fazei I_{C3}, în care ceramica prezintă numeroase elemente de tradiție I_{C4}. Aici, și o necropolă corespunzătoare acestei așezări, cu mormîntc de înhumație, simple sau duble, avînd uneori gropile placate cu pietre și prevăzute la suprafața solului, cu movile din plăci de conglomerat sau pietre.

V. Bobi, în *Vrancea*, 2, 19, 23–24; id., în *Vrancea*, 4, 49–50.

M. F.

Corpadea, sat în com. Apahida (jud. Cluj), unde pe colina „Ciungu" de pe dreapta Someșului Mic s-au descoperit complexe de locuire ale purtătorilor culturilor → Coțofeni și → Wietenberg (săpături 1901). Pe baza lor s-a încercat introducerea, fără succes, în limbajul arheologic a denumirilor de Kolozskorpad *I* și *II*, pentru definirea celor două culturi menționate.

I. Kovács, în *Dolg. Cluj*, 4, 1913, 1–12.

P. R.

corpili (Κορπίλοι), populație tracică care locuia la E de Munții Rodope și pe cursul inferior al rîului Hebrus (azi Mariția), menționată de numeroase izvoare literare antc. (Strab., VII, 331; Appianus, *Romana*, IV, 87; Herodianus, I, 162, 316; Sofinus, X, 7 etc.). V. Pârvan (*Getica*, 233–234) considera că Norbert Yokl (*Streitberg-Festgabe*, Leipzig, 1924, 179) „compară cu dreptate numele poporului tracic din Rhodope oriental Κορπίλοι, cu marele neam getic din N Dunării, Κάρποι".

Gh. Bichir, *Cultura carpică*, 1973, 161; id., *Archaeology and History of the Carpi*, 1, Oxford, 1976, 150.

G. B.

Corpus iuris civilis (lat.; „Colecția dreptului civil"), denumire dată în evul mediu operei de codificare a dreptului roman, efectuată în timpul lui → Iustinian (527–565) și alcătuită din patru părți: *Codex* („Codul"), *Digesta* („Digestele"); *Institutiones* („Instituțiile") și *Novellae* („Novelele"). Din inițiativa lui Iustinian, care se considera succesorul împăraților Romei și reprezentantul legitim al tradițiilor antic. romane, a comisie formată din zece membri a alcătuit o culegere a constituțiilor imperiale începînd de la Hadrian pînă la Iustinian, ajutîndu-se de codurile legislative din timpul lui Dioclețian (*Codex Gregorianus* și *Codex Hermogenianus*) și al lui Theodosius II (→ *Codex Theodosianus*). Noua culegere terminată într-un timp foarte scurt (13 febr. 528–7 apr. 529) și promulgată sub denumirea de *Codex Iustinianus* se compunea din 12 cărți și înlocuia celelalte culegeri mai vechi de același gen. Era o lucrare foarte importantă dar nu originală, menită să asigure unitatea Imp. Roman. După cinci ani, *Codex Iustinianus* a apărut într-o nouă ediție, promulgată la 16 nov. 534. Cuprindea în plus deciziile imperiale dintre anii 529–534, anulînd ediția din 529 a aceluiași *Codex*, care nu s-a păstrat. La 15 dec. 530, Iustinian a numit o nouă comisie, formată din 17 membri, în frunte cu Trebonianus, consilierul juridic al împăratului, care, după o muncă încordată de trei ani, în loc de zece, cît se prevăzuse inițial, a alcătuit o lucrare cu totul nouă, cunoscută sub numele de *Digesta*, în lb. gr. Πανδέκται – *Pandectae* („Colecție"). De proporții impresionante, noua operă, promulgată la 16 dec. 533 (intră în vigoare la 30 dec. 533), se compune din 50 de cărți subîmpărțite în titluri, iar acestea în fragmente, în care se află texte juridice din cca 40 de autori din epoca Republicii și a Imp. Roman, alese și adaptate la realitățile din sec. 6. Deși operă de compilație, cu reproduceri de texte alterate, modificate sau amputate pentru că nu erau înțelese sau păreau inutile, din care nu lipsesc repetările, contradicțiile și inexactitățile, datorate în mare parte grabei cu care lucrarea a fost executată, *Digestele* rămîn o operă de mare importanță pentru științele juridică și istorică. În același timp cu activitatea la *Digeste*, Trebonianus împreună cu profesorii de drept Theophilos și Dorotheus au întocmit din însărcinarea lui Iustinian, un manual juridic pentru studenți, intitulat *Institutiones*, care a fost gata înaintea *Digestelor*, la 21 nov. 533. Manualul se compune din patru cărți și se adresează „tineretului dornic să studieze legile" („*ad usum cupidae legum inventutis*"). Între anii 535–565 Iustinian a emis 158 „Noi constituții"/*Novellae Constitutiones* sau, simplu, *Novellae*, legi cerute de societatea romano-bizantină în continuă dezvoltare, care au adus modificări simțitoare dispozițiilor din *Codex* și *Digesta*. Spre deosebire de acestea și de *Institutiones*, care sînt redactate în lb. lat., majoritatea *Novellaelor* privesc partea orientală a Imp., sînt scrise în lb. gr. și au însemnătate administrativă și bisericească. Ele n-au fost strînse într-o colecție oficială, ci în colecții particulare, alcătuite în timpul lui Iustinian sau după moartea acestuia. C. i. c. dădea statului roman centralist o bază juridică omogenă, juriștii lui Iustinian căutînd să adapteze vechiul drept roman la realitățile vremii lor. În domeniul dreptului familial a fost puternic influențat de creștinism. În schimb, în ceea ce privește relațiile sociale el n-a adus nici o îmbunătățire față de situația anterioară, dimpotrivă, a legalizat-o. Deși caracteristica principală a operei legislative a lui Iustinian o constituie teoria despotismului imperial, C. i. c. stă la baza evoluției juridice a Imp. Bizantin de mai tîrziu și a societății europene în general.

E. Stein, *Histoire*, II, 402–417; G. Ostrogorsky, *Histoire*, 105–107; J. Gaudemet, *Institutions*, 754–778; *ECR*, 229 (Vl. Hanga).

I. B.

Corund, com. în jud. Harghita, de pe terit. cărcia din descoperiri izolate provin două tipare pentru realizat piese de harnașament. Primul, cruciform cu proeminențe rotunde, înconjurate de semicercuri concentrice în mijlocul piesei; al doilea, de formă ovală, împărțit în două cîmpuri, înconjurate de o nervură perlată. Piesele se datează în sec. 7 și reprezintă un import din lumea avarică din Cîmpia Tisei.

K. Horedt, *Contribuții*, 95.

R. H.

www.mnir.ro

Cos, insulă în Marea Egee, la S de coasta meridională a Asiei Mici, făcînd parte din arhipelagul Dodecanez. Veciná cu insula → Rhodos. Amforele de C. de culoare gălbuie-albicioasă, cu toarte bifide (bicilindrice) apar printre importurile vest-pontice şi din mediul geto-dacic în sec. 3–1 î. Hr., poate şi la începutul erei creştine. Cum ştampilele sînt rare, de multe ori atribuirea amforei nu este absolut sigură şi se utilizează expresiile tip C. sau „pseudo-C." Poate vehiculate iniţial de Rhodos, nu este exclusă o intensificare a pătrunderii amforelor din C. abia după 167 î.Hr. cînd încep să se resimtă dificultăţi în economia puternicilor lor vecini. La nivelul ştampilelor produsele din C. sînt cele din urmă la → Histria, → Tomis şi → Callatis, dar la o analiză, încă de întreprins, pe totalitatea materialului amforic, situaţia ar putea să fie diferită. În Dobrogea amforele de C. sau de tip C. sînt semnalate la → Sinoe-Zmeica, → Medgidia, → General Scărişoreanu, → Peoineaga, → Seimenii Mari şi → Tuzla, în Muntenia s-au aflat la → Pietroiu, → Piscu Crăsani, → Brăiliţa, → Grădiştea, → Zimnicea, → Popeşti, → Vlădiceasca, iar în Moldova la → Moşna şi → Răcătău. Posibilă existenţa imitaţiilor geto-dacice.

G. P. B.

Coeconnius Gentianus (sec. 2), general roman, guvernator al Moesiei Inferior. Numele i s-a păstrat pe unele monede din epoca lui Septimius Severus (Nicopolis ad Istrum, Marcianopolis) şi a putut fi întregit pe inscripţiile de la Olbia (*IGR*, I, 854) şi Barboşi (*ISM*, 5, 294 = *CIL*, III, 7516). Legaţia sa moesică poate fi plasată în 190–193/4.

PIR^2, C, 1526; A. Stein, *Moesien*, 84; B. Thomasson, *Laterculi*, 23; *ISM*, V, 304 (nr. 294).

A. A.

Coslogeni, cultură din perioada tîrzie a epocii bronzului (sec. 13–12 î.Hr.), identificată şi denumită astfel (1964) pe baza descoperirilor de pe → Grădiştea Coslogeni (com. Dichiseni, jud. Călăraşi). Trăsăturile sale esenţiale au fost precizate în anii următori prin cercetări şi descoperiri în mai multe localit. din S-E Munteniei şi din Dobrogea. Purtătorii culturii C. au populat S-E României pînă la Mostiştea (sînt cunoscute peste 50 aşezări) şi N-E Bulgariei. Erau constituite din grupuri de sălaşe (*cenuşare*), movile scunde, cu multă cenuşă, al căror număr variază ajungînd pînă la 14 (Lupşanu, jud. Ialomiţa). Se cunoaşte şi o aşezare de proporţii mai mari, cu strat gros de depuneri (Ulmu, jud. Călăraşi). Existenţa sălaşelor sezoniere concomitent cu aceea a unor aşezări mai mari concentrate, de lungă durată, indică un mod de viaţă transhumant determinat de activitatea economică în care predomina creşterea animalelor (boi, oi, porci, cai). În aşezări s-au găsit numeroase unelte de os (seceri, cuţite, sule etc.) şi mai rar de piatră (topoare, rîşniţe). Rare sînt şi obiectele de bronz (unelte, arme, podoabe) descoperite în aşezări. Ceramica împreună cu tipul de aşezări-sălaşe sînt elementele definitorii ale culturii C. Cea mai

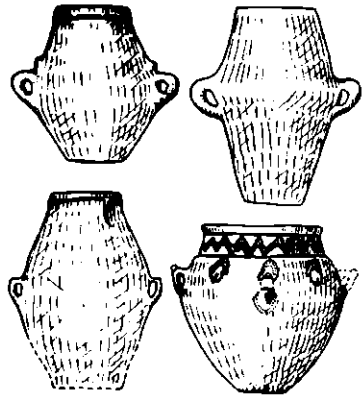

Fig. 113. Vase aparţinînd culturii Coslogeni.

frecventă formă de vas este oala de factură grosieră avînd sub margine o bandă reliefată, simplă şi mai rar cu crestături, oblice sau ovale. Numeroase sînt castroanele cu corpul uşor bombat şi marginea răsfrîntă, precum şi ceştile largi, scunde cu toartă supraînălţată, toate de factură fină cu suprafaţa lustruită de culoare variabilă între gălbui-cenuşiu şi cărămiziu. În proporţii variabile, mai rare în aşezările din faza timpurie şi mai frecvente în cele din faza tîrzie, sînt vasele relativ înalte cu corpul bombat sau tronconic, cu torţi groase pe mijloc. Aproape în totalitate vasele sînt neornamentate. Rar apar pe ceşti ornamente incizate simple formate din triunghiuri cu interiorul haşurat, benzi din două linii paralele, orizontale, asociate cu şiruri de puncte. Anumite deosebiri în ceramica unor aşezări indică etape evolutive dar şi influenţe ale culturilor învecinate. Ceramica din faza timpurie a culturii C. este în mare măsură aproape identică cu aceea din faza veche a culturii Sabatinovka, din stepele N şi N-V pontice. Prezenţa culturii C. în aria menţionată este consecinţa extinderii culturii Sabatinovka în zona Dunării de Jos. Populînd în cursul sec. 13 î.Hr. o zonă ocupată anterior de triburi păstoreşti, atestate prin morminte tumulare, noii veniţi în contact cu culturile învecinate (Tei, Zimnicea-Plovdiv) au evoluat independent, diferenţiindu-se de cultura Sabatinovka. Înrudirea şi sincronismul etapelor timpurii ale culturilor Sabatinovka şi C., constatate pe baza ceramicii, se confirmă şi prin existenţa „sceptrelor" de piatră, precum şi a unor ace de bronz de tipul cu cap rombic ornamentat în tehnica *au repoussé*, răspîndite de la Nipru pînă la Mostiştea. A doua fază a culturii C. este ilustrată de aşezări în care observăm contacte şi influenţe ale culturiior → Tei şi mai ales → Zimnicea-Plovdiv. Evoluţia ulterioară, corespunzătoare ultimei etape a epocii bronzului din S României şi din N Bulgariei (aproximativ sec. 12–11 î.Hr.) este documentată de un grup cultural, recent definit, denumit → Radovanu, rezultat din fuziunea culturiior C. şi Zimnicea-Plovdiv. V. *Grădiştea Coslogeni* şi *Radovanu*.

www.mnir.ro

S. Morintz, N. Anghelescu, în *SCIV*, 21, 1970, 3, 373 – 416; S. Morintz, *Contribuții*, 120 – 160.

S. M.

Coson, denumirea unui tip monetar de aur din a doua jumătate a sec. I î.Hr. Pe av. sînt reprezentate trei personaje *(lictori)*, monogramă și dedesubt legenda ΚΟΣΩΝ, iar pe rv. un vultur cu cunună în gheare, stînd pe un sceptru. Reprezentarea de pe av., în afara legendei, este o copie după → denari romani republicani, probabil după cei emiși de → Brutus. Un C. cîntărește în jurul a 8 g. Au fost obținuți prin batere. Despre C. s-au făcut afirmații că au fost emiși în Etruria, Thracia, Bithynia, Olbia, insula Cos, Dacia etc. Descoperirile făcute pînă în prezent în România, în special în Transilvania, în cetatea dacică Sarmizegetusa, în marele tezaur din apa Streiului etc., reprezintă argumente certe în favoarea originii lor geto-dace. Data emiterii este fixată de unii numismați în anii 43–42 î. Hr., C. reprezentînd plata făcută de către Brutus pentru contingentele de geto-daci din armata alcătuită în Orient împotriva Senatului. După cei mai mulți specialiști, monedele de aur de tip C. au fost emise în Dacia în anii 31 – 29 î. Hr., iar legenda ΚΟΣΩΝ ar reda numeie regelui geto-dac Cotiso-C., pomenit sub această formă în unele manuscrise ale scriitorului ante. Suetonius. V. și *Cotiso*.

V. Pârvan, *Getica*, 84–85; C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, 1960, 290; M. Bahrfeldt, *Berliner Munzblätter*, 1912, 251 – 255 și 323 – 326; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 1973, 353 – 361; H. Daicoviciu, în *AMN*, 6, 1969, 107 – 110.

C. P.

Fig. 114. Monedă de aur dacică de tip Coson.

Cosson, reprezentant al aristocrației tomitane. Fiu al procuratorului Appianos, el urma să dețină funcția de consilier al orașului, dar moartea l-a surprins înainte de a și-o exercita. Monumentul funerar este ridicat de fiul lui C., Aelius, la Techirghiol, unde e posibil ca această familie să fi deținut o proprietate.

I. Stoian, *Tomitana*, 133, nr. 38; W. Peek, în *StCl*, 4, 1964, 122, nr. 11; Al. Suceveanu, *VEDR*, 52, 92.

A.S.

Costești 1. Sat în com. Orăștioara de Sus (jud. Hunedoara), unde, pe dealul numit „Cetățuia", la alt. de 561 m, se află una dintre cele mai însemnate cetăți dacice din ultimele două sec. dinainte de cucerirea romană. Fortificația acesteia constă dintr-un val de pămînt cu palisadă, lat la bază de cea 6– 8 m și cu o înălț. de 2 – 2,50 m, care proteja partea superioară a dealului, platoul și terasele. În partea de S-V, fortificația era dublată de un zid masiv, prevăzut cu turnuri, lucrat din blocuri de piatră fasonată pe fețele exterioare (paramente), legate între ele prin intermediul unor bîrne de lemn, interiorul fiind umplut cu pietre și pămînt *(emplecton)*, tip de zid de apărare dacic numit „murus Dacicus". Lăț. lui era de 3 m. Acestor întărituri li se mai adaugă și o dublă palisadă care înconjura platoul și două turnuri de pază situate pe coasta de N, un al 3-lea turn cu aceleași funcții fiind găsit pe latura de E. Pe platou se află urmele a două turnuri-locuință, construite, la bază, cu temelii de piatră și în partea superioară din cărămizi (chirpici). O scară monumentală, din piatră fasonată, lată de 3 m, ducea la unul dintre aceste turnuri. Pe laturi era prevăzută cu jgheaburi pentru scurgerea apei, iar în față cu o poartă de lemn. Pe laturile de E și de V ale cetății s-au găsit două cisterne de apă, la care se adaugă și cîteva gropi săpate în stîncă pentru strîngerea apei de ploaie. Pe terasele din jurul platoului au fost ridicate sanctuarele cetății, ale căror resturi constau din șiruri (aliniamente) de discuri de piatră de calcar, similare celor de la Grădiștea Muncelului-Sarmizegetusa Regia. Cetatea de la C. a fost reședința unora dintre regii geto-daci. Situată la intrarea în valea apei Grădiștea, centrul de la C. a constituit principalul avantpost al capitalei dacice de la Grădiștea Muncelului. Distrusă în timpul primului → război daco-roman, în 102 d.Hr., cetatea este grabnic refăcută și apoi definitiv distrusă și abandonată în anul 106 d.Hr., odată cu cucerirea Daciei de către romani. Ruinele ei au servit drept carieră de piatră pentru construirea castrului de la → Bucium (C. P.). **2.** Sat component al com. Tîrgu Frumos, (jud. Iași), pe terit. căruia, în 1960, s-au descoperit întîmplător 3 tipare paralelipipedice și un obiect de presat din os, precum și mai multe bucăți mici de foițe de argint și aramă, toate provenind probabil dintr-un atelier de preluerat bijuterii. Tiparele folosite pentru preluerarea unor obiecte de podoabă în tehnica „presării" au incizate pe suprafețele lor contururile unor cercei, apliee sau paftale, ornamentate cu figuri umane, zoomorfe sau geometrice, unele cu caracter creștin, pe baza cărora pot fi datate în sec. 7–8 (D.G.T.).

www.mnir.ro

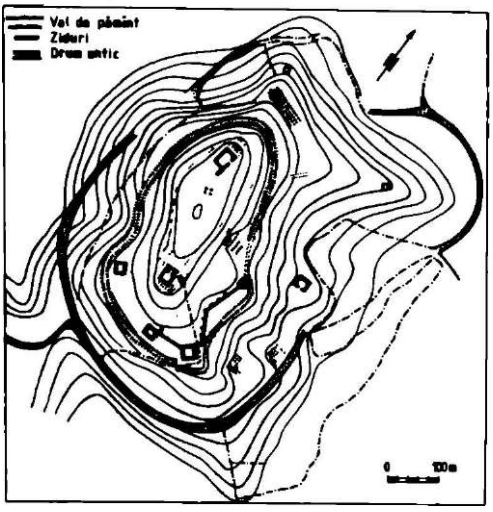

Fig. 115. Costeşti (jud. Hunedoara). Planul cetăţii.

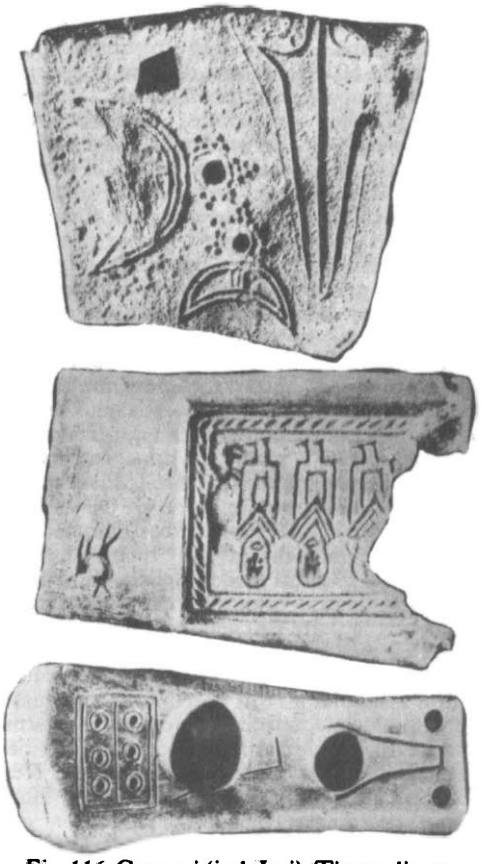

Fig. 116. Costeşti (jud. Iaşi). Tipare din os (sec. 7–8).

D. M. Teodorescu, *Cercetările arheologice din Munţii Hunedoarei*, Cluj, 1923; id., în *ACMIT*, 1 – 4, 1926 – 1938; Al. Ferenczi, *Aşezările dacice din Munţii Orăştiei*, 1951, 9 – 29; C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, *Sarmizegetusa*, 1960, 19 – 22; D. Gh. Teodor, în *SCIV*, 21, 1970, 1, 102 – 106; id., *Romanitatea*, 31 – 32.

C.P. şi D.G.T.

Costineşti, sat în com. Tuzla (jud. Constanţa), în raza căruia au fost descoperite numeroase vestigii arheologice aparţinînd unor straturi de civilizaţie corespunzătoare mai multor epoci începînd din eneolitic (cultura → Gumelniţa) şi pînă în sec. 11. In cadrul materialului gumelniţean se remarcă vasele cu buză dreaptă şi decor bombat, altele cu corp tronconic sau în formă de borcan. Multe dintre ele sînt decorate cu barbotină. Pe malul lacului, între calea ferată şi plajă, spre Schitu, a fost identificată o aşezare greco-romană, din care provine probabil şi un tezaur de denari romani republicani. Din acelaşi loc provine o monedă bizantină de bronz, din timpul împăratului bizantin Roman III Argyros (1028 – 1034), precum şi un bogat material romano-bizantin şi feudal-timpuriu. La C. a fost localizat ipotetic oraşul Parthenopolis (Eutropius, VI, 10).

D. Galbenu, în *SesCŞMIst*, 1964, 80 – 81; I. Barnea, în *DID II*, 330.

A. R.

Costişa 1. Com. în jud. Neamţ, în raza căreia au fost descoperite mai multe aşezări, începînd cu epoca neolitică (cultura → Cucuteni), pînă în epoca prefeudală. Pe dealul „Cetăţuia", desprins din terasa superioară a Bistriţei, s-a cercetat în întregime o aşezare din epoca bronzului, staţiune eponimă pentru cultura C. Stratigrafia aşezării se prezintă astfel: la bază este un nivel aparţinînd fazei Precucuteni suprapus de o locuire densă din epoca bronzului, reprezentînd cultura C., peste care s-au identificat două niveluri cu material tipic pentru fazele I_{C2} – I_4 ale culturii → Monteoru. Suprapunerea locuirilor din epoca bronzului constituie în acelaşi timp şi un element pentru datarea relativă a culturii C., identificată aici prima dată: faza acestei culturi reprezentată la C. este mai veche decît faza Monteoru I_{C1}, fiind parţial sincronă cu faza Monteoru I_{C2} şi probabil, I_{C3}. Aşezarea din epoca bronzului de la C. a fost întărită cu un şanţ săpat pe o terasă creată artificial, care înconjură tăpşanul de formă elipsoidală pe care se află staţiunea. S-au mai săpat alte două şanţuri de apărare, mai scurte, menite să asigure apărarea dinspre dealurile înconjurătoare. Aceste lucrări de fortificaţie au fost executate în timpul locuirii aparţinînd culturii C. şi reamenajate în cursul etapelor următoare. Investigaţia atentă a vestigiilor ambelor locuiri a dus la concluzia că aşezarea de la C. a fost preluată prin luptă de purtătorii culturii Monteoru de la cei ai culturii C., iar situaţia arheologică constatată reflectă expansiunea spre N a triburilor Monteoru în timpul fazei I_{C2} sau I_{C1} (A. V.). Ca provenind de pe teritoriul localităţii s-au înregistrat o emisiune de argint din Corcyra (sec. 5 î.Hr.) şi un tezaur de denari romani din care s-au recuperat unul

www.mnir.ro

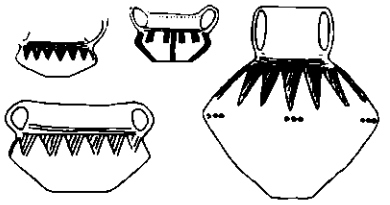

Fig. 117. Ceramică aparţinînd culturii Costişa.

republican şi 8 imperiali din perioada 69 – 146/160 d.Hr. (de la Vitellius la Marcus Aurelius) (E. N.). În cartierul Mănoaia, pe malul stîng al Bistriţei, a fost descoperit un complex de aşezări suprapuse, datînd din sec. 3–6 d.Hr. de o deosebită importanţă ştiinţifică. Săpăturile arheologice, întreprinse între anii 1965 şi 1968, au dezvelit mai multe locuinţe din sec. 4 – 6 d.Hr. şi resturile unui cuptor de ars ceramică. Complexele conţin un bogat inventar compus din unelte, obiecte de podoabă şi ceramică lucrată la roată şi cu mîna. Pe baza observaţiilor stratigrafice şi analizei vestigiilor descoperite s-a putut preciza, pentru prima oară, cronologia şi caracteristicile culturii materiale autohtone de la E de Munţii Carpaţi din prima jumătate a sec. 5, precum şi din perioada imediat următoare, sec. 5–6. Ultimul nivel de la C., datînd din sec. 5– 6, corespunde cronologic şi cultural cu prima fază de locuire de la → Botoşana-Suceava, aspectul cultural autohton precizat pentru această vreme în Moldova (sec. 5– 6), fiind denumit *Costişa-Botoşana* (D.G.T.). 2. Cultură din epoca → bronzului mijlociu, ai cărei purtători au trăit în jumătatea nordică a Moldovei, în special în aria jud. Neamţ. Aşezarea principală, propabil reşedinţă tribală şi centru religios, era la C. (jud. Neamţ). În zona înconjurătoare au fost identificate mai multe aşezări de mici proporţii, unele cercetate sistematic (Borleşti, Deleni, Frumuşica, Văleni-Roman, toate în jud. Neamţ). Caracteristică culturii C. este ceramica decorată aproape exclusiv cu şiruri de triunghiuri haşurate, incise, flancate uneori cu rînduri de împunsături. Formele caracteristice sînt oeaşca cu două torţi, amfora cu două torţi pe gît, sau tubulare, pe pîntece. Singura formă care reprezintă ceramică grosieră, de uz casnic, este castronul tronconic cu fragmente de brîu alveolat sub margine. Cultura C. a luat naştere la sfîrşitul bronzului timpuriu, pe un fond încă neidentificat, şi a evaluat de-a lungul perioadei mijlocii a acestei epoci, fiind sincronă cu fazele I_{C3} şi I_{C2} ale culturii Monteoru. După cucerirea de către purtătorii acestei din urmă culturi a aşezării eponime, cultura C. a evoluat probabil independent într-o formă încă nelămurită pe deplin în ţinutul de la N de valea Bistriţei. Oricum, elemente ale acestei culturi au contribuit la geneza culturii Noua de la sfîrşitul epocii bronzului. Cultura C. prezintă strînse analogii în cadrul grupului → Ciomortan, din depresiunile din răsăritul Transilvaniei. Este foarte probabil ca grupul Ciomortan să nu fie decît un aspect local al culturii C. care vădeşte afinităţi şi cu grupul Bielyi Potok (Bialyi Potik) din Ucraina subcarpatică şi cu cultura Komarov, vizibile în decorul şi formele ceramicii. Ritul de înmormîntare al purtătorilor culturii C. nu este cunoscut. Unele indicii lasă să se presupună ritul înhumaţiei în poziţie chircită sau în cutii de piatră, ca la Bielyi Potok (A.V.). 3. Cultură materială creată şi dezvoltată de populaţia romanică din regiunile est-carpatice în sec. 5–7. Denumită şi C.-*Botoşana*. Primele cercetări arheologice în aşezările eponime de la C. – Mănoaia (jud. Neamţ) şi Botoşana (jud. Suceava) au fost întreprinse în 1962. Această cultură a fost apoi bine cercetată prin numeroase şi ample investigaţii arheologice, dintre care cele mai importante sînt acelea efectuate la Cucorăni şi Nichiteni (jud. Botoşani), Suceava – Şipot, Ruşii Mînăstioara şi Budeni (jud. Suceava), Tîrpeşti, Davideni, Izvoare(com. Bahna) şi Săbăoani (jud. Neamţ), Bacău – Curtea Domnească şi Ştefan cel Mare (jud. Bacău), Iaşi – Crucea lui Ferenţ, Nicolina şi Cîmiceni (jud. Iaşi), Dodeşti, Drăgeşti şi Rateşu Cuzei (jud. Vaslui), Corotoni, Oreavu şi Mîndreşti (jud. Vrancea) etc. Aşezările sînt nefortificate, fiind răspîndite în toate formele de relief ale spaţiului de la E de Munţii Carpaţi, ocupînd de regulă pantele line din apropierea surselor de apă. Comunităţile săteşti erau alcătuite din cca 30–60 de locuinţe, dispuse în şiruri şi în cadrul lor grupate pe criterii familiale. Locuinţele, în marea lor majoritate, sînt .de formă rectangulară, adîncite în pămînt, fiind prevăzute într-un colţ cu cuptoare construite din piatră sau lut, uneori cotlonite în peretele natural al bordeiului. Locuinţele de suprafaţă sînt rare. În cadrul aşezărilor au fost descoperite cuptoare de olărie pentru prelucrarea metalelor şi gropi de provizii cu pereţii arşi. Inventarul complexelor de locuire este compus din unelte agricole şi meşteşugăreşti, diverse obiecte de uz casnic, piese vestimentare şi de podoabă, obiecte de cult creştin, monede bizantine de bronz şi alte importuri din lumea romano-bizantină (amfore, opaiţe, obiecte vestimentare etc.), precum şi din ceramică lucrată la roată şi cu mîna. În cursul sec. 5– 6, proporţia ceramicii lucrate la roată este mai mare, ucăzînd simţitor în sec. 6–7. Olăria lucrată la roată din pastă zgrunţuroasă brun-cenuşie prezintă, prin tehnica de lucru, forme şi ornamente, trăsături evident locale, fiind dezvoltată din fondul anterior daco-romanic. De asemenea, o parte din ceramica lucrată cu mîna atestă elemente de tehnică, forme şi decor mai vechi, de origine dacică, în parte modificate. În cadrul aşezărilor au fost descoperite şi complexe meşteşugăreşti, special amenajate, destinate prelucrării fierului sau producerii unor obiecte vestimentare, de podoabă şi de cult creştin (Bonişana, Dodeşti, Costeşti, Davideni, Horga). Tipul de aşezare, locuinţă şi cuptor, ca şi inventarul caracteristic dovedesc existenţa unei populaţii sedentare romanice, ale cărei ocupaţii principale erau agricultura, creşterea animalelor şi meşteşugurile. Aşezările suprapun în foarte multe cazuri pe acelea datînd din sec. 4–5, continuîndule direct în timp, ceea ce atestă o continuitate neîntreruptă pe aceleaşi vetre de sat, cu atît mai

www.mnir.ro

mult cu cît şi ele, la rîndul lor, sînt suprapuse de obiective datînd din sec. 8–10. Răspîndite în toate formele de relief ale Moldovei, obiectivele culturii C.-*Botoşana* se interferează în regiunile sudice ale acestei zone de la E de Carpaţi, cu acelea aparţinînd culturii de tip → Ipoteşti – Cîndeşti. Necropolele sînt rare. Cîteva morminte, descoperite izolat, fie de înhumaţie (Moldoveni, Secuieni, Săbăoani, Nichiteni), fie de incineraţie în urne sau în gropi simple (Lozna – Străteni, Cîndeşti – Vrancea), atestă practicarea în această vreme a ambelor rituri, cel de înhumaţie prezentînd însă evidente caractere creştine. În evoluţia culturii C.-*Botoşana* au fost precizate două etape: prima, din sec. 5–6 şi alta din sec. 6–7. În a doua etapă, prezenţa unor certe elemente culturale slave (ceramică de tip Korceak şi Penkovka, unelte sau fibule digitate etc.) dovedesc contacte directe între romanicii de la E de Munţii Carpaţi şi grupurile de slavi pătrunse aici în cursul sec. 6. Trăsăturile esenţiale care definesc conţinutul culturii C.-*Botoşana* o apropie de acela al culturii romanice de tip Ipoteşti – Cîndeşti din Muntenia şi Oltenia şi de aceea de tip → Brateiu din Transilvania, împreună cu care alcătuiesc o evidentă unitate culturală pentru întreg spaţiul carpato-dunăreano-pontic (D.G.T.)

A. Vulpe, M. Zamoşteanu, în *Materiale*, 8, 1962, 309; D.G. Teodor, V. Căpitanu, I. Mitrea, în *Carpica*, 1, 1968, 233–247; D.G. Teodor, în *Studia antiqua et archaelogica*, 1, 1980, 215–227; C. Matasă, B. Mitrea, în *SCN*, 1, 1957, 474, nr. 1 şi 475, nr. 7; A. Vulpe, în *Dacia, N.S.*, 5, 1961, 105; M. Florescu, în *Dacia, N.S.*, 14, 1970, 51; M. Gimbutas, *Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe*, 1966, 458; D. Gh. Teodor, în *Actes du VIIe Congrès International des Sciences préhistoriques et protohistoriques*, 1966 şi 1971, 1117–1118; id, *Teritoriul*, 29–33; id., *Civilizaţia romană la est de Carpaţi în sec. V – VII*, 1984.

A.V.; D.G.T. şi E.N.

costobocii (gr. Κοστοβώκοι, lat. *Costoboci*), populaţie traco-dacică care a locuit în N şi N-E Daciei. Izolat şi fără ecou în literatura de specialitate s-a susţinut şi originea lor slavă, celtică şi chiar sarmatică. Menţionaţi de autorii antc., Ptol. (*Geogr.*, III, 5, 9; III, 8, 3), Pausanias (*Hist.*, X, 34, 5), Dion Cass. (*Hist. Rom.*, LXXI, 12, 1), SHA (*Vita Marci*, 22, 1), Amm. Marcell. (*Rerum. Gest.*, XXII, 8, 42) şi lexiconul Suidas (s.v. *lestai*) şi de unele inscripţii (*CIL*, III, 14 214; VI, 31 856; VIII, 14 667; 25 679; *StCl*, 6, 1964, 193) sub numele de: *costoboci, coisstoboci, costobocae, costoboi, costobocon, castaboci, castabocis, castabocas, castabocos, coisstobocensis* etc., primele două forme fiind cel mai des întîlnite. Numele c. nu are nimic de-a face cu cel al tribului (seminţiei) *cotobacchi* (sau *chottobacchi, cotobocii*, forme menţionate în manuscrisele lui Plin. B.) Cotobacchii menţionaţi de Plin. B. locuiau în bazinul inferior al Donului (Tanaïs) şi erau probabil de origine sarmatică. Originea tracodacă a c. este atestată atît de cercetările arheologice, cît şi de onomastica rămasă. Ne referim la *Pieporus*, singurul rege cunoscut al c. şi la membrii familiei sale amintiţi de inscripţii de la Roma (*CIL*, VI, 1801; *ILS*, 854): *Natoporus, Drilgisa* (nepoţi), *Ziais* (soţie) şi *Tiatus* (tatăl soţiei), nume de certă origine tracică şi care nu au nimic comun cu onomastica celtă, slavă sau sarmatică. C. sînt creatorii şi purtătorii culturii → Lipiţa. Caracterul dacic al acestei culturi este indicat de ceramică, ritul şi ritualul funerar, ca şi de întregul ansamblu al culturii materiale şi spirituale. La Dolineni (r. Hotin, reg. Cernăuţi, Ucraina), nu departe de Nistru, s-a descoperit un mic sanctuar (altar) circular simplu cu coloane de lemn, de tipul celor cunoscute în cetăţile dacice din zona Munţilor Orăştiei şi la Pecica (jud. Arad). Ocupau cu precădere bazinul superior şi mijlociu al Nistrului şi cel superior al Prutului. În această zonă trebuie localizate probabil şi cele două *davae* menţionate de Ptol. (II, 11, 13), *Setidava* şi *Susudava*. După unii învăţaţi c. au locuit şi în Maramureşul istoric şi zonele adiacente din N şi N-V, lucru ce ar justifica denumirea de c. *transmontani* folosită de Ptol. (III, 5, 9). C. erau o populaţie sedentară de agricultori şi crescători de vite, practicînd şi metalurgia fierului, prelucrarea lemnului, olăritul etc. Ei trăiau în bordeie şi case construite la suprafaţa solului (din chirpici pe un schelet de lemn) grupate în cadrul aceleiaşi aşezări. În apropierea aşezărilor se aflau necropolele. C. practicau cu predilecţie ritul funerar al incineraţiei. Forma de organizare era obştea teritorială. Aristocraţiei tribale îi aparţin bogatele morminte de la Cijikov (zona Lvov) şi Kolokolin (zona Ivan Frankovsk, Ucraina). Puterea supremă o avea regele; se cunoaşte numele unuia dintre ei – *Pieporus, rex Coisstobocensis* (*CIL*, VI, 1801). Izvoarele epigrafice şi literare arată că în sec. 2, c. s-au impus pe plan politic şi militar printr-o serie de acţiuni îndreptate împotriva romanilor, sau a unor triburi vandalice, cu scopul de a-şi menţine independenţa, făcînd ca pentru o scurtă perioadă de timp să reînvie epoca de glorie din vremea lui Burebista şi Decebal. În afară de faptul că sînt amintiţi ca participanţi la coaliţia antiromană din vremea lui Marcus Aurelius (SHA, *Vita Marci*, 21, 1) nu se cunoaşte mai de aproape aportul c. la desfăşurarea războaielor marcomanice. În schimb, ei s-au făcut cunoscuţi printr-o puternică incursiune în Imp. Roman, în 170, prilej cu care au atacat provinciile Moesia Inferior, Thracia şi Macedonia, ajungînd pînă în Elada. Se crede că c. s-au deplasat spre S pe terit. Basarabiei, trecînd Dunărea prin vadul Orlovka – Isaccea (Noviodunum) şi apoi au înaintat pe ruta Ibida, Ulmetum, Tropaeum Traiani etc. Trecerea c. prin Moesia Inferior, respectiv Dobrogea, este menţionată de două inscripţii funerare descoperite la Tropaeum Traiani (Adamclisi) şi care au fost puse în memoria unor persoane ucise de c.; un get, *Daizus Comozoi interfectus a Castabocis* (*CIL*, III, 14 214; *ILS*, 8 501) şi un magistrat local *L. Fufidius Lucianus, decurio municipii, deceptus a Castaboces duumviratu suo* (*StCl*, 6, 1964, 193–200). C. au ajuns, după mărturia cotemporanului Pausanias (X, 34, 5), pînă la Elateia din Focida, unde un gr.

www.mnir.ro

Mnasibulos, învingător la Jocurile Olimpice, a organizat un detaşament de voluntari şi a încercat să-i oprească, fără succes, căzînd eroic în luptă. Se crede că au înaintat victorios pînă în Attica unde ar fi incendiat sanctuarul pangrec de la Eleusis, deplîns de sofistul Aelius Aristide (*Orationes*, XII, 2). Din Grecia şi Macedonia, c. au fost respinşi de către o trupă din armata romană special alcătuită şi pusă sub comanda lui *L. Iulius Vehilius Gratus Iulianus proc(urator) aug(usti) et prae(positus) vexillationis per Achaiam et Macedoniam ...adversus Castabocas*, aşa cum informează o inscripţie descoperită la Roma (*CIL*, VI, 31 856; *ILS*, 1 327). Se pare că la alungarea c. din Grecia au participat şi unele corpuri de voluntari locali, cum este cel amintit de o inscripţie din oraşul Thespiai în Beotia. C. s-au retras în mod precipitat din Imp. Roman, nu numai datorită presiunii militare, ci şi în urma ştirii primite că ţara lor fusese atacată între timp de către asdingi probabil la îndemnul autorităţilor romane, ca măsură de represalii pentru invazia lor în Imp. Dion Cass. (LXXI, 12, 1) arată că asdingii, i-au învins pe c., dar nici ei nu s-au putut bucura prea mult de victorie, deoarece au fost înfrînţi la rîndul lor de lacringi, care, probabil instigaţi de acelaşi Sextus Cornelius Clemens, guvernator al Daciei, i-au atacat prin surprindere. Faptul că îi avem documentaţi epigrafic în Africa proconsulară (Tunisia de azi) nu înseamnă că atacul c. s-ar fi prelungit pînă în această regiune, aşa cum au crezut unii cercetători (A. Premerstein, în *Klio*, 12, 1912, 155) sau că în inscripţiile respective (*CIL*, VIII, 14 667; 25 679) ar fi vorba de c. luaţi prizonieri şi colonizaţi aici ca *dediticii* (R. Vulpe, *DID* II 160). Analiza documentului epigrafic de la Simithius (*CIL*, VIII, 14667) a dus la concluzia că Sallustius Fortunatianus Costobius era originar din Africa de N (din Simithius) şi că în timpul atacului din 170 aflîndu-se în Pen. Balcanică (ca specialist în exploatarea pietrei) a fost luat prizonier şi după ce a trăit o vreme printre c. s-a întors în oraşul său natal (J. Kolendo, în *ActaMN*, 15, 1978, 130). Atacul c. în Peninsula Balcanică a fost puternic, dar el nu s-a încheiat cu nimicirea lor. Nu poate fi acceptată nici ipoteza conform căreia nu ar fi fost vorba de o incursiune militară, ci o migraţie a c. cu familiile şi cu tot avutul lor mobil, în căutare de pămînturi noi, datorită presiunii unor neamuri germanice. Descoperirile arheologice infirmă o atare ipoteză. Interpretarea scenelor Columnei lui Marcus Aurelius permit să se considere că luptele romanilor împotriva c. au continuat şi după 170 d.Hr. Astfel în 174 d.Hr., Marcus Aurelius a dus lupte în N-E Daciei cu → bastarnii şi c., care au fost învinşi într-o luptă de cavalerie. În legătură cu aceste evenimente este pusă mîna de bronz dedicată lui I.O.M. Dolichenus de către Gaius Optio, un subofiţer din *cohors I Hispanorum milliaria* (unitate ce-şi avea garnizoana la Orheiu Bistriţei) descoperită la Myszkow, în Ucraina Subcarpatică. După conflictele din perioada 170–174, o parte din c. au pătruns în mediul carpic, iar alta a rămas pe loc în terit. de baştină, alături de noii veniţi de neam sarmatic şi germanic (asdingi, lacringi). Sec. 1–2 d.Hr. constituie epoca în care puterea c. se manifestă din plin. Pe lîngă unele conflicte, c. au avut şi intense legături economice şi politice cu romanii. În afară de schimburile comerciale obişnuite, c. au primit şi subsidii de la romani. Existenţa unor raporturi clientelare între c. şi romani este sugerată de inscripţia funerară de la Roma (*CIL*, VI, 1801) în care se vorbeşte de *Pieporus, rex Coisstobocensis*, a cărui soţie dacă, *Ziais*, fiica lui Tiatus, moare la Roma, unde nepoţii ei *Natoporus* şi *Drilgisa* îi pun epitaful. Este vorba de ostatici reţinuţi în capitala Imp. pentru a garanta fidelitatea regelui c. (pentru a-şi repecta obligaţiile asumate faţă de Imp. Roman pentru subsidiile primite).

A. Premerstein, în *Klio*, 12, 1912, 145–166; id., în *RE*, 11, 1921, 1504 – 1507; V. Pârvan, *Getica*, 41, 240–241, 255; 281, 369; O.V. Kudriavčev, *Issledovanija po istorii Balkano-Dunaiskih oblastej v period rimskoj imperii i stati po obscim problemam drevnej istorii*, Moscova, 1957; I.I. Russu, în *Dacia, N.S.*, 3, 1959, 343–349; N. Gostar, în *Cerc. Ist.*,1, 1970, 109–117; Gh. Bichir, în *Thraco-Dacica*, 4, 1983, 59–68.

G.B.

costumul v. îmbrăcămintea

Coşava, sat în com. Curtea (jud. Timiş), pe terit. căruia, pe dealul numit de localnici „Cucă", a fost descoperită (1961) o aşzare paleolitică cu trei straturi de cultură, toate aparţinînd aurignacianului mijlociu, specific acestei regiuni. Dintre toate aşezările aurignaciene din Banat, C. a oferit cel mai semnificativ material arheologic în ceea ce priveşte originea (apartenenţa culturală) şi evoluţia acestei culturi în zonă. Este vorba, ca şi în alte aşezări paleolitice bănăţene, de un aurignanian central european, aparţinînd grupei Krems (Austria Inferioară).

J. Strobl, H. Obermeyer, în *Jahrbuch für Altertumskunde*, 3 – 4, Wien, 1909, 129 – 148; Fl. Mogoşanu, în *Dacia, N.S.*, 16, 1972, 5–27; id., *Paleoliticul din Banat*, Bucureşti, 1978.

Fl. M.

Coşeni, sat aparţinînd oraşului Sfîntu Gheorghe (jud. Covasna), unde săpături de salvare (făcute în 1966), într-o nisipărie, au scos la suprafaţă un bordei cu pietrar din sec. 8–9. Ceramica este lucrată la roata înceată din pastă cu nisip, decorată cu brîuri de striuri orizontale şi în val, cu linii distanţat incizate, alături de care s-a găsit şi ceramică fină, lustruită. Cercetări inedite Székely Zoltán.

E.Z.

Coşereni, com. în jud. Ialomiţa, unde, pe partea stîngă a drumului spre Urziceni, au fost descoperite întîmplător fragmente ceramice şi un topor-ciocan din perioada de trecere spre epoca bronzului, de tip Cernavodă II-Folteşti II.

www.mnir.ro

I. Nestor, E. Zaharia, în *Dacia, N.S.*, 12, 1968, fig. 6; S. Morintz, P. Roman, în *Dacia, N.S.*, 12, 1968, fig. 46.

E.Z.

Coşovenii de Jos, sat în com. Coşoveni (jud. Dolj), pe terit. căruia au fost descoperite întîmplător două tezaure (provenind din morminte?). Din primul tezaur (îngropat în primele decenii ale sec. 5) s-au recuperat: *piese de harnaşament* (3 pandantivi în formă de topor şi 3 distribuitori circulari de argint aurit, ornamentaţi prin ştampilare, cu motive fioriforme; 5 verigi cu placă dreptunghiulară lucrate din argint aurit); *piese de port* (o fibulă de argint aurit cu resortul dintr-o singură bucată, arcul împodobit cu inele perlate şi placa piciorului romboidală, 4 plăci de centură de argint, ornamentate prin ştampilare şi o cataramă de aur (?) cu placă ornamentată în stil policrom, s-au pierdut). Tezaurul a fost ascuns ca urmare a deplasării hunilor la Dunărea de Jos. Cel de-al doilea tezaur (mijlocul sec.7) se compune dintr-o fibulă digitată mare, turnată din argint şi aurită ulterior, cu placa semicirculară prevăzută cu nouă butoni şi picior triunghiular terminat în mască umană, împodobit pe margini cu capete de vulturi. Placa şi piciorul fibulei sînt împodobite cu un decor pseudoanimalier şi dinţat. Din tezaur mai făceau parte: o pereche de podoabe de tîmplă, turnate din argint şi aurite, cu marginea inferioară ornamentată în tehnica granulaţiei şi împodobite suplimentar cu un buton stelat, 3 fragmente de la doi cercei cu buton stelat, 3 fragmente de la un colan din sîrmă de argint *(torques)*, ornamentate cu mici ştampile romboidale, care par a sugera corpul unui şarpe. Acest tezaur este pus în legătură cu prezenţa unor cete de slavi la Dunărea de Jos în cursul sec. 7.

Fig. 118. Coşovenii de Jos. Piese din tezaurele 1 şi 2.

C.S. Nicolăescu-Plopşor, H. Zeiss, în *Germania*, 17, 1933, 272–285; I. Nestor, C.S. Nicolăescu-Plopşor, în *Germania*, 22, 1938, 33-41.

R.H.

cotensi (gr. Κοτίνσιοι; lat. *Cotensi*), populaţie geto-dacică, localizată de Ptol. (*Geogr.*, III, 8, 3), împreună cu → buridavensii, mai jos de → ratacensi, caucoensi şi biefi. V. Pârvan nu are o părere prea clară despre originea etnică a c., pe care-i apropie de cotinii celtici şi-i plasează în părţile de E ale Daciei. Descoperirile arheologice din această parte a Daciei nu lasă nici o îndoială asupra originii geto-dacice a acestora.

V. Pârvan, *Getica*, 222.

C.P.

Cotiso (a doua jumătate a sec. 1 î.Hr.), rege geto-dac. A domnit prin părţile de V ale Olteniei şi SE Banatului. Florus (II, 28, 18) informează că sub conducerea lui C. „dacii, care trăiesc nedeslipiţi de munţi obişnuiau să coboare şi să pustiască ţinuturile vecine, ori de cîte ori Dunărea, înghetată de ger, îşi unea malurile". Suetonius (63, 2) vorbeşte chiar de o încercare de înrudire între C. şi Augustus, cei doi dinaşti urmînd a-şi da reciproc fiicele de soţii. În anul 29 î.Hr., armata lui C., după cum rezultă din odele lui → Horatius (III, 8, 17-28) şi din relatările lui Dion Cass, (21, 23, 2), a fost înfrîntă de → M. Licinius Crassus. Nu rezultă din nici un izvor dacă regele geto-dac a supravieţuit sau nu acestor evenimente. Lui C. i-au fost atribuite ipotetic emisiunile de aur de tip → Coson, fără să existe însă suficiente temeiuri în acest sens.

V. Pârvan, *Getica*, 84 şi urm.; H. Daicoviciu, *Dacia*, 114-115.

C.P.

Cotnari, com. în jud. Iaşi, în apropierea căreia, pe dealul „Cătălina", a fost descoperită o cetate geto-dacică din sec. 4–3 î.Hr. Săpăturile arheologice întreprinse în anii 1967–1980 au dus la descoperirea unui interesant sistem de fortificaţie, constînd dintr-un mare val de pămînt, cu palisadă şi cu ziduri de piatră dispuse longitudinal şi transversal, avînd rol de armătură. În interiorul cetăţii, care măsoară o suprafaţă de cîteva ha, s-au descoperit urme de locuinţe de suprafaţă şi de bordeie, aparţinînd a două faze de locuire. În locuinţe s-au găsit: ceramică, obiecte de metal, unelte şi podoabe specifice civilizaţiei geto-dacice din sec. 4–3 î.Hr. Cetatea avea un pregnant caracter de refugiu, dacă se ţine seama de marea întindere şi de locuirea mai puţin intensă a acesteia. Face parte dintr-un complex mai mare de aşezări din aceeaşi vreme şi cu aceleaşi caracteristici descoperite la E de Munţii Carpaţi, de genul celor de la Moşna, Arsura, Stînceşti,

www.mnir.ro

Fig. 119. Cotnari. Secțiune prin fortificație.

Bunești etc. Este probabil ca aici să fi fost reședința unui dinast local.

A. Florescu, în *CercIst*, 2, 1971, 103–116; *SCIV*, 21, 1970, 3, 499.

C.P.

Cotu Miculinți, sat în com. Cotușca (jud. Botoșani), pe terit. căruia, în punctul „Gîrla Mare", s-a descoperit (1977) o așezare paleolitică cu 7 niveluri de locuire, toate aparținînd → gravetianului oriental. O situație cu totul rară pentru țara noastră a fost oferită de nivelurile II și III, în cuprinsul cărora au fost descoperite ateliere pentru prelucrarea uneltelor și armelor din oase și coarne de ren; ciocane-tîrnăcop, ciocane, spatule, un „sceptru" perforat, un harpon, un vîrf de lance etc.

M. Brudiu, în *Materiale*, 13, Oradea, 1979, 7–6; id., în *SCIVA*, 31, 1980, 13–22.

Fl. M.

Cotys I, rege odrys, fiul lui Rhoemetalces I, la moartea căruia (12 d.Hr.), a primit din regat partea în care se aflau, după Tacitus, *arva et urbes et vicinia Graecis*, în timp ce unchiul său, Rhascuporis, *quod incultum, ferox, adnexum hostibus*. Judecînd după menționarea lui C. drept basileu eponim la → Callatis ca și după laudele aduse lui de Ovidius, în vremea exilului său tomitan, s-ar părea că regatul lui C. trebuie plasat în partea estică a → Thraciei, spre litoral. Autorii antc. sînt unanimi în a evidenția firea blîndă a dinastului trac precum și remarcabilele calități poetice. Căsătorit cu Antonia Tryphaena are de la aceasta trei copii (Rhoemetalces III, Polemon și Cotys II). La scurtă vreme după înscăunarea sa, a fost atras într-o cursă de unchiul său Rhascuporis și omorît. Împăratul → Tiberius a pedepsit acest asasinat, executîndu-l în cele din urmă pe Rhascuporis. Fiul acestuia (Rhoemetalces II) a fost totuși lăsat să domnească în zona sudică a Thraciei, văduvei lui C. și copiilor acestora, puși sub tutela fostului pretor Trebellenus Rufus, revenindu-le pentru o vreme partea ei nordică. În 38 d.Hr., Rhoemetalces III, fiul cel mare al lui C., este atestat ca rege în fostele posesiuni ale tatălui său, ceea ce înseamnă că o vreme a putut domni simultan cu unchiul său, Rhoemetalces II, vărul lui C. Unul dintre cei doi Rhoemetalces (II sau III) a fost asasinat de soția sa în 46 d.Hr., regatul său fiind transformat în provincia romană → Thracia.

Ovidius, *Epist.*, II, 9; Antipater din Thessalonic, *Antol. Palatina*, XIV, 75; Vell. Paterculus, II, 129, L; Tacitus, *Annales*, II, 64-67; Suetonius, *Tiberius*, 37, 9; Th. Sauciuc-Săveanu, în *Dacia*, 1, 1924, 139, nr. 2; V. Pârvan, *ibid.*, 367-368; J. și L. Robert, *BÉ*, *REG.*, LXXV, 1962, 169, nr. 185; D.M. Pippidi, în *DID I*, 302-304; Al. Suceveanu, *VEDR*, 19-20.

A.S.

Cotofenești, sat în com. Vărbilău (jud. Prahova), pe terit. căruia a fost descoperit în 1929 un coif de aur (prima jumătate a sec. 4 î.Hr.), aflat azi în MNI. În același an făcea cercetări la fața locului I. Andrieșescu. S-a constatat că este vorba de o descoperire întîmplătoare și izolată. La punctul zis „Vîrful fundăturii", unde s-a găsit coiful, au fost adunate cîteva fragmente hallstattiene tîrzii și unele lucrate la roată (sec. 4 î.Hr.). Coiful este o piesă de paradă și face parte din seria coifurilor de tip getic găsite la → Agighiol, → Băiceni, → Peretu. Are formă de bonetă cu vîrful ascuțit, cu deschiderea din față dreptunghiulară asupra căreia sînt reprezentați doi mari ochi, cărora li se acordă o putere apotropaică. Pe părțile laterale (obrăzarele) și pe apărătoarea cefei sînt reprezentate animale fantastice și scene de sacrificiu, îmbinate cu motive spiralice și altele de caracter geometric, printre care și rozeta. Coiful este o capodoperă a artei traco-getice și a aparținut unei căpetenii getice din fruntea unei formațiuni unional-tribale. Datează din prima jumătate a sec. 4 î.Hr.

I. Andrieșescu, în *RPAN*, 1, 1937, pl. VII-X; D. Berciu, *Arta traco-getică*, 1969, 83-88.

D.B.

Cotofeni, cultură din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, denumită astfel după așezările descoperite în com. → Cotofenii din Dos (jud. Dolj). Cu toate că are o arie largă de răspîndire (V Munteniei, Oltenia, N-V Bulgariei, N-E Serbiei, interiorul arcului carpatic, Banat și Crișana – cu excepția zonelor joase, S Maramureșului) și întinse relații culturale spre V, S și S-V cultura C. reprezintă totuși începutul unui proces de regionalizare după o etapă în care, prin fenomenul Cernavodă III-Boleráz, înregistrasem unificarea culturală a unor ținuturi și mai întinse. De-a lungul evoluției sale, pe durata a trei faze principale databile în a doua jumătate a milen. 3 î.Hr., procesul de regionalizare se va adînci ducînd la apariția mai multor variante: una în centrul și S Olteniei cu puternice legături la S de Dunăre și Munții Balcani, alta în Banat cu numeroase influențe → Kostolac și → Vučedol, iar ultima în N Olteniei și Transilvania la care, pentru ornamentarea ceramicii, se folosea tehnica împunsăturilor succesive. Aria de răspîndire a comunităților C. s-a restrîns treptat, pînă ce a fost ocupată complet de triburile culturii → Glina și Schneckenberg, aflate în mișcare de la E spre V.

www.mnir.ro

Așezările C. se găsesc pe grinduri și ostroave, pe terase înalte sau joase, pe înălțimi, în peșteri sau chiar teroniuri complet uetede înconjurate cu un șanț de apărare circular (Plenița, jud Dolj). Unele sînt de scurtă durată, sezoniere, altele de îndelungată ataținuire, cu locuințe durabil construite la suprafața solului, cu renovări sau reconstruiri succesive, pe același teren. Cultura C. este creația unor comunități cu o economie complexă în cadrul căreia creșterea transhumantă a animalelor și cultivarea plantelor ocupau un rol preponderent. În uneie așezări (Ostrovu Corbului, Herculane-Peștera Hoților, Moldova Veche-Humca) s-au găsit dovezi incontestabile ale unei activități metalurgice (pe bază de cupru sau bronz eu arsen). Ceramica comunităților C., deosebit de variată și bogată în repertoriul formelor (străchini, castroane, cești, urcioare, amfore, askoi, boluri, vase de agățat, de provizii etc.) și ornamentare (în tehnica incrustației, în relief, angobă roșie, redînd motive geometrice, „în căpriori", în rețea, bandate, sub forma boabelor de linte), reflectă atît fondul autohton cît și elementele ce vor fi transmise viitoarelor culturi ale bronzului tracic. Alături de înhumație sub tumuli sau în gropi simple, în cadrul culturii C. este documentat și ritul incinerării, dovedind vechimea credințelor solare în ținuturile carpato-danubiene.

P. Roman, *Cultura Coțofeni*, 1976.

P.R.

Coțofenii din Dos 1. Com. în jud. Dolj, în N căreia a fost identificată (1912) o așezare din perioada de tranziție la epoca bronzului, instalată pe platoul unui deal dominant. Deoarece facies-ul cultural al așezării fusese identificat pentru prima dată în România, aceasta a primit (1933) denumirea de → *cultura Coțofeni*, după numele localității. 2. Cetate geto-dacică (sec. 3 î.Hr.-cca 100 î.Hr.). Între satul Potmelțu și extremitatea de S-E a com. C. din D., ascunsă printre alte cîteva înălțimi care coboară dinspre V, pînă aproape de șesul din dreapta Jiului, s-a identificat (1918), o așezare geto-dacică, fortificată, cunoscută local sub denumirea de „Cetatea uriașilor". Cercetări de scurtă durată, întreprinse de arheologul german K. Schuchardt; cercetări anuale, începute din 1980, de către un colectiv al Institutului de Arheologie din București. Dealul cetății de formă isoscelică cu laturile lungi foarte abrupte iar latura mică plană spre V, este traversată de la N la S de trei ravene care împart întregul platou în porțiuni inegale. Primul nivel de locuire aparține culturii Coțofeni, însă mult mai puțin reprezentativ decît acela din așezarea eponimă, aflată către extremitatea de N-V a com. A doua așezare de pe platoul dealului aparține cronologic Hallstatt-ului final și perioadelor timpurii și mijlocii ale La Tène-ului geto-dacic. În cursul cercetărilor (1980-1986) s-au stabilit trei faze succesive de locuire care au ocupat cu predilecție micile platouri orizontale ale dealului, lăsînd porțiunile mai denivelate aproape neutilizate. Cea mai veche fază de locuire, extinsă practic cam pe tot spațiul celor 3,5 ha ale platoului, se caracterizează prin numeroase locuințe de suprafață, lucrate din lemn cu, pereții din nuiele și chirpici. Datorită în parte celor trei ravene, transformate cu timpul în mici șanțuri de apărare, locuințele erau aliniate în lungul acestora, constituind un fel de cartiere, în capătul de E ori de V al platoului și mai ales partea centrală a acestuia. Mari cantități de olărie indigenă, lucrată cu mîna, dar și ceramică cenușie de import sau imitată local, a apărut în majoritatea locuințelor. Adesea s-au aflat și fragmente ale unor vase de preț, gr., cu lac negru (seria figurilor roșii), care pot fi bine datate în a doua jumătate a sec. 5 și prima jumătate a sec.4 î.Hr. Acelorași vremi le aparțin mieile piese de podoabă din argint și bronz (cercei gr., fibule traco-getice) ca și un rest de zăbală, de asemenea, de factură gr. Probabil că în cursul primei jumătăți a sec. 4 î.Hr. s-au făcut mai multe modificări importante în așezare, în vederea apărării sale. Astfel, cele trei șanțuri naturale au fost adîncite pînă la straturi geologice, iar la limita de V a platoului s-a construit un zid lung de cca 350 m, care putea opri, cu șanțul de apărare alăturat, eventualele pătrunderi ale unor inamici dinspre platoul plan, învecinat. Din cauza lipsei în regiune a pietrei de talie s-a recurs, pentru materialul de construcție, la confecționarea unor cărămizi rectangulare cu liant de pleavă, de mari dimensiuni (cu modulul curent de 45×25×12 cm). Deoarece lutul pentru confecționarea lor se afla chiar în interiorul de E al așezării s-a renunțat la partea sa dinspre șanț, unde s-a amenajat și un imens cuptor pentru ars cărămizile (dimensiuni: 47×7×2,20 m). Aici s-au ars peste 100 000 de cărămizi, dacă socotim că înălț. zidului ridicat tocmai la capătul opus al așezării (distanță de aproape 600 m), atinge în medie 3 m. Zidul s-a ridicat către N pe o porțiune slab înclinată a dealului, spre S însă pe povîrnișul său în ulubă pantă. Tehnica de construcție a constat din cruțarea unui miez de pămînt și două fețe laterale alipite și ridicate fiecare din cîte două rînduri de asize din cărămizi suprapuse, fără liant dar cu traverse de legătură (ambele fețe de cărămidă și emplectonul din mijloc, constituind o masă inertă de 3 m grosime). Undeva în porțiunea cea mai înaltă a dealului, deci și a zidului, ar fi existat și poarta de intrare în așezare, neidentificată însă în săpături, din cauza unor intervenții ulterioare. În schimb, s-au aflat o serie de reparații și consolidări la fața zidului dinspre șanțul de apărare, acolo unde declivitatea pantei amenința construcția. Către sfîrșitul sec. 4 î.Hr., cetatea a fost cucerită. Locuințele din sectorul median al așezării au fost incendiate, iar suprastructura de lemn a zidului a luat foc. Totuși, scurtă vreme după dezastru, viața în așezare a reînceput. S-au refăcut unele locuințe, altele se construiesc chiar printre dărîmăturile zidului, de la care se folosesc cărămizi ca materiale de construcție. După această perioadă de tranziție, pe fostul traseu al zidului s-a înălțat un val masiv de pămînt în care sînt înglobate și multe din cărămizile dislocate ale construcției anterioare. Apoi, pe coasta dealului, cam pe locul unde fusese și vechea poartă în zid, s-a construit un mare

www.mnir.ro

mamelon de pămînt, din straturi alternante de argilă şi sol negru, asemenea substrucţiilor arhaice şi clasice ale oraşului gr. Histria, din Pontul Stîng. Pe această supraînălţare care domina regiunea din jur s-au ridicat în cursul sec. 3–2 î.Hr. cîte un turn de lemn pentru pază. Această ultimă fază în aşezare se încheie de asemenea cu un incendiu general, după care orice urmă de viaţă încetează în „Cetatea uriaşilor". Comparativ cu cele două faze anterioare de locuire din sec. 5 şi 4 î.Hr., cea de a treia etapă de locuire este mult mai puţin reprezentativă din punctul de vedere al culturii materiale. Se întîlneşte aproape exclusiv numai ceramică locală, lucrată cu mîna şi puţine unelte ori alte piese de metal (cuţite, cosoare, o fişniţă din două piese, pinteni, tăbliţe imprimate din foaie de bronz, fibule de bronz). Pînă la elemente cronologice mai precise din săpăturile viitoare, se apreciază că termenul final al locuirii în aşezare corespunde anilor 100 î.Hr.

V.Z.

Covăsinţ, com. în jud. Arad, pe terit. căreia a fost descoperită o aşezare dacică (sec.1 d.Hr.), iar spre hotarul satului Horia (fost Panatu Nou) un tezaur (1873) cu cca 500 monede, din care s-au recuperat 264 denari romani imperiali de la Nero la Antoninus Pius.

Al. Săşianu, *Moneda antică*, 104-108, nr. 41.

E.N.

Covasna, oraş în jud. Covasna, în apropierea căruia, pe „Dealul Zînelor" (938 m alt.), a fost cercetată o cetate dacică din sec. 1 î.Hr.–1 d.Hr. amplasată pe un pisc izolat din trei părţi şi al cărui platou superior măsoară 30×30 m. Cetatea cuprinde şi primele două terase (lungi de cca 90 m), înconjurate cu ziduri făcute din lespezi mari de piatră unite cu pămînt (2 m lăţ.). La capătul zidurilor, în dreptul prăpastiei dinspre V, se pare că a existat cîte un turn. Cu ocazia săpăturilor din 1942–1943, 1949 şi 1968 s-a descoperit o mare cantitate de ceramică dacică lucrată la roată şi cu mîna, arme şi unelte de fier, precum şi monede romane, între care cinci denari din sec. 1 î.Hr. şi unul din anul 72 d. Hr. pe terasa a doua. Puternicele urme de incendiu dovedesc că cetatea a fost distrusă cu ocazia războaielor de cucerire a Daciei de către romani. Pe una dintre terasele cetăţii s-au găsit cărămizi romane care au fost aduse însă aici într-o epocă tîrzie din ruinele unei construcţii care se află la SV de cetate. Urmele unui edificiu roman au fost descoperite în valea „Pîrîului Mişca", la cca 400 m de cetate. În diferite puncte de pe terit. oraşului, s-au descoperit întîmplător topoare de piatră şi de cupru, fragmente ceramice neolitice (cultura → Boian, faza → Giuleşti), o spadă fragmentară şi o urnă din epoca bronzului, ceramică dacică din epoca La Tène, tetradrahme → thasiene de argint, trei monede ale lui Constantin II (una de argint şi două de bronz) şi un → follis bizantin. Toate acestea dovedesc o îndelungată locuire a terit. actualului oraş.

C. Daicoviciu şi col., în *SCIV*,1, 1950, 119-120; Z. Székely, în *SCIV, 23*, 1972, 201-213; id., în *Cumidava*, 3, 1969, 103; id., în *Materiale*, 10, 1973, 220-221; id., în *Aluta*, 8–9, 1976-1977, 53.

I.H.C.

Cozia 1. Sat în com. Costuleni (jud. Iaşi), în apropierea căruia, pe dealul „La Costică Aruxandrei", parte din terasa inferioară a Jijiei, a fost descoperită o aşezare din prima epocă a fierului (sec. 10–9 î.Hr.). Populaţia trăia în locuinţe adîncite în pămînt, dintre care unele erau prevăzute cu vetre făţuite cu lut, practica agricultura, creşterea animalelor (vite, oi, capre, porci, cai, cîini) şi, în mai mică măsură, vînătoarea (atestată prin prezenţa oaselor de mistreţi, cerbi, căprioare, urşi). Ceramica, foarte caracteristică, este frumos împodobită cu un decor imprimat, principalul motiv ornamental fiind fîşia lineară în zigzag. Aici, au fost descoperite şi instrumentele utilizate de meşterii olari pentru realizarea acestor motive ornamentale (mici piese de lut, cu capătul plat, arcuit şi crestat care, imprimat în lutul moale al vaselor, lasă o amprentă în formă de şnur sau de sîrmă răsucită). Descoperirile de la C. sînt strîns înrudite cu cele de tip → Insula Banului şi → Babadag *II*, făcînd parte din acelaşi mare complex cultural hallstattian timpuriu cu ceramică imprimată. Alături de această aşezare, la C. au mai fost descoperite urme de locuire neolitice (cultura → Cucuteni, fazele *A* şi *A–B)*, morminte şi descoperiri izolate cu obiecte de tip scitic (*akinakai*, vîrfuri de săgeţi din bronz cu trei muchii), precum şi resturile unei aşezări aparţinînd culturii → Sîntana de Mureş – Cerneahov. Din această din urmă aşezare pmvine şi fragmentul unui vas lucrat la roată din pastă fină cenuşie, ornamentat cu un şir de ştampile rotunde, adînc imprimate, reprezentînd un chip uman în relief, văzut din faţă. **2.** Grup cultural hallstattian timpuriu (sec. 10 – 9 î.Hr.) răspîndit la E de Siret, în Moldova centrală şi meridională, constituind o extindere spre N a marelui complex cultural balcano-ponto-danubian cu ceramică imprimată de tip Insula Banului – Babadag – Pšeničevo – Raskopanitsa. Aşezări mai importante au fost descoperite la Stoicani, Poceaca, Cozia, Răcătău şi Brad, în această din urmă staţiune fiind aflată şi o fibulă de bronz de tip est-mediteranean, care permite datarea întregului grup. În S Moldovei şi N-E Munteniei se observă o interferenţă între grupul C. şi faza → Babadag *II* (Stoicani, Brăiliţa). Grupului C. îi corespund în regiunea pruto-nistriană descoperirile de tip Saharna – Solonceni, anumite influenţe ale lui putînd fi surprinse şi în ceramica culturii Cernoles din dreapta Niprului mijlociu (A.L.). **3.** Sat în com. suburb. Cîrţiţi, (jud. Hunedoara), pe terit. căruia, în punctul „Piatra Coziei" (686 m alt.) s-a cercetat o aşezare situată pe cinci terase ale dealului, locuită în epoca bronzului (cultura → Wietenberg), în prima epocă a fierului şi mai ales de către daci (sec.1 î.Hr. – 1 d.Hr.). Din aşezarea dacică s-a recoltat o mare cantitate de ceramică lucrată cu mîna şi la roată, printre care şi ceramică

www.mnir.ro

pictată cu motive florale, unelte şi arme de fier (călcîie şi vîrfuri de lance, vîrfuri de săgeţi), rîşniţe de piatră etc. Au fost dezvelite locuinţe de suprafaţă şi vetre de foc. Aşezarea a luat sfîrşit printr-un violent incendiu în timpul războaielor romane de cucerire a Daciei. (I.H.C.)

A. Vulpe, în *Dacia, N.S.*, 9, 1965, 119; A. László, *in MemAntiq*, 1, 1969, 319-326; id., în *A M*, 7, 1972, 207 – 224; C. Iconomu, în *CercIst*, 6, 1975, 55-67; B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau* 1, Bonn, 1976, 134-151; L. Mărghitan, I. Andriţoiu, în *Sargetia*, 5, 1968, 655-656; M. Valea, L. Mărghitan, în *Sargetia*, 6, 1969, 47-54; O. Floca, în *Sargetia*, 6, 1969, 22-24; L. Mărghitan, în *Sargetia*, 7, 1970, 14-15; L. Nemoianu, A. Rusu, în *Dacia, N.S.*, 19, 1975, 283.

A.L. şi I.H.C.

Cozia veche (jud. Vîlcea). În apropiere, la cca 1 km N de mănăstirea Cozia, pe malul drept al Oltului, săpăturile arheologice (1966) au scos la suprafaţă o aşezare geto-dacică cu două niveluri de locuire (sfîrşitul sec. 4 î.Hr.–sec. 1 d.Hr.). Din îndul descoperirilor se evidenţiază mai întîi ceramica lucrată cu mîna, reprezentată prin vase bitronconice sau de tip urnă-sac, decorate cu brîuri alveolare, cu butoni şi linii incizate în formă de val şi cu rozete ştampilate. Urmează ceramica lucrată la roată, avînd ca tipuri: fructiera cu picior, străchini şi vase de provizii. Printre ceramica la roată se află şi cîteva fragmente pictate.

E. Moscalu, în *SCIV*, 19, 1968, 4, 629–642.

C.P.

Cozla, sat în com. Berzasca (jud. Caraş-Severin), pe terit. căruia în punctul „Piatra Lungă", a fost descoperit un depozit de obiecte de bronz, aparţinînd seriei Cincu-Suseni, din Hallstatt A_1 (sec. 12-11 î.Hr.) constituit din unelte, arme şi piese de podoabă.

C. Săcărin, în *Banatica*, 5, 1970, 107–114.

M.P.D.

Craiova, munic., reşed. jud. Dolj, pe terit. căruia s-au descoperit vestigii arheologice datînd din cele mai vechi timpuri. Din neolitic s-a descoperit ceramică pictată policrom (asemănătoare cu ceramica de la → Cîrcea) în com. Şimnicu de Jos. Urme din epoca neolitică s-au mai aflat lîngă parcul oraşului în punctul „Valea Fetei" şi în cartierul „Valea Gangului". În punctul „Hanul Doctorului", situat la intrarea dinspre Slatina în oraş, a existat o aşezare din perioada de tranziţie de la epoca neolitică la epoca bronzului (cultura → Coţofeni). Ceramică şi cîteva complexe arheologice din epoca bronzului s-au descoperit la Făcăi-Braniştе (cultura → Glina). În com. Işalniţa s-au descoperit cîteva morminte care au aparţinut perioadei finale a epocii bronzului. Din prima epocă a fierului există urme la Făcăi-Braniştе, iar în com. Bucovăţ, în punctele „Jidovii" şi „Malul Lupului", au fost reperate aşezări întărite cu şanţuri, valuri şi palisade. Din La Tène datează o cetate în punctul „Cărpiniş" la S de satul Cîrligei (com. Bucovăţ) care a fost identificată cu → *Pelendava* dacică. Aşezări deschise geto-dacice au fost identificate în numeroase puncte ale munic., în localit. → Işalniţa, Şimnicu de Sus, Şimnicu de Jos, Bucovăţ, Mofleni, Braniştе (satul Făcăi), Cernele, precum şi în zona centrală a oraşului. În cuprinsul aşezării de la Făcăi, cercetată prin săpături arheologice, s-au descoperit locuinţe, cuptoare, vetre de cult, ceramică locală şi de import. La Cernele s-a cercetat o necropolă de incineraţie din sec. 4 î.Hr. O descoperire întîmplătoare din această necropolă a scos la iveală două vase de bronz tot din sec. 4 î.Hr. Tot din această epocă datează şi cunoscutul *tezaur de la Craiova* al cărui loc de descoperire este posibil să fie în preajma necropolei de la Cernele (jud. Dolj) (G.P.). Se presupune că tezaurul a constituit inventarul unui mormînt „princiar" getic, în tumul, undeva în S Olteniei. În 1917, în timpul ocupaţiei germane, tezaurul a fost cumpărat de H. Schmidt de la un negustor de ante., din Craiova. Conţinea cca 80 de piese dintre care unele s-au pierdut sau s-au sfărîmat. Este vorba de piese de harnaşament, care poartă urme de îndelungată folosire. Piesele sînt lucrate din argint, unele fiind placate cu aur, cu scopul de a sublinia forma sau decorul. Formele pieselor sînt foarte variate, aproape toate ornamentate în stil animalier, caracteristic artei traco-getice, căreia îi aparţine şi acest important „tezaur". Se menţionează: aplice pătrate, triunghiulare (sau trei colţuri drepturghiulare), în formă de leu (2 exemplare), aplică-grifon, frontală, alta în formă de cap de cerb, 8 aplice în formă de cap de taur, nasturi-aplice, pandantive în formă de gheare de pasăre etc. „Tezaurul" ocupă un loc de seamă în ansamblul problemelor culturale şi artei traco-getice din sec. 4 î.Hr. Caracterul autohton, tracic al acestui „tezaur" nu poate fi contestat (D.B.). Descoperirile numismatice, tezaurele de monede romane republicane descoperite în punctul „Valea Şarpelui" din marginea de N a oraşului, la Mofleni şi Işalniţa, indică o înflorire economică a aşezărilor dacice de pe terit. munic. *Aşezarea dacică*, apoi aşezare civilă romană, figurează în hărţile romane sub numele de *Pelendava* şi era plasată pe drumul roman care venea de la Drobeta la Romula (*Tab. Peut. VIII, 4,*) pe malul drept al Jiului, la S de satul Cîrligei. Fortificaţia era compusă dintr-un şanţ larg de 6 m, adînc de 2 m, un val lat la bază de 13,60 m şi înalt de 1,50 m. Aşezarea a continuat să existe şi după ce Dacia a fost transformată în provincie romană. *Castrul roman* a fost construit pe malul stîng al Jiului unde se află astăzi mănăstirea Bucovăţ, în cartierul Mofleni şi a fost distrus de eroziunile rîului. Castrul era păzit de un detaşament al garnizoanei militare care se afla în castrul de la → Răcari. Ştampila *N.M.* (*Numerus Maurorum*) de pe o cărămidă descoperită la C. confirmă acest lucru. Numeroase alte descoperiri arheologice şi numismatice romane care s-au făcut pe terit. munic. dovedesc că viaţa a continuat şi după retragerea aureliană (271 d.Hr.). La C. s-au

www.mnir.ro

descoperit monede emise de împăraţii Aurelian, Diocleţian, Constantin cel Mare şi Constantius. Brazda lui Novac, fortificaţie construită în sec. 4 d.Hr. de Constantin cel Mare, trece prin partea de N a munic. C. Cercetările arheologice efectuate la ieşirea din oraş înspre Filiaşi, lîngă fîntîna Obedeanu, au scos la iveală o aşezare care datează de la sfîrşitul sec. 5 şi începutul sec. 6. În acest punct s-au descoperit patru locuinţe semiîngropate, fiecare avînd cîte un cuptor construit în pămînt cruţat. Majoritatea ceramicii descoperită în cele patru locuinţe este lucrată la roată şi păstrează în mod evident caracteristicile (pastă, formă) ceramicii daco-romane din sec. anterioare. S-au găsit, de asemenea, fragmente de amfore aduse de la S de Dunăre din Imp. Romano-Bizantin care, împreună cu unele obiecte de bronz, atestă legăturile neîntrerupte dintre populaţiile din N şi S fluviului. O aşezare contemporană s-a descoperit de curînd şi în com. Cernele, aşezarea suprapunînd necropola dacică. Pînă în prezent s-a depistat o singură locuinţă a cărei formă este asemănătoare cu locuinţele descoperite în aşezarea de lîngă fîntîna Obedeanu. Ceramica are, de asemenea, aceleaşi caracteristici. O altă aşezare din această epocă a fost cercetată la → Făcăi-Braniştea care se află în partea de S a munic. Nivelul de depuneri arheologice din sec. 6-7 de la Făcăi a fost suprapus de o aşezare din sec. 9-11. Locuinţa care aparţine acestei epoci şi ceramica sînt caracteristice civilizaţiei feudale timpurii româneşti. S-au constatat şi unele importuri bizantine cum sînt vasele de tip amforidion şi monede. Două asemenea amforidioane au fost găsite la biserica Sf. Dumitru, iar un al treilea pe malul Jiului. Urme de viaţă din sec. 12-14 pe terit. munic. C. există în mai multe puncte dintre care mormintele de la Făcăi şi cimitirul de lîngă fîntîna Obedeanu (acesta din urmă s-a suprapus peste aşezarea din sec. 6 etc.) (G.P.).

Istoria Craiovei, Craiova, 1977, 5–15; O. Toropu, O. Stoica, în *Historica*, 2, 1971, 53-78; D. Tudor, *Pelendava-Craiova, pe Columna lui Traian şi în epoca Imperiului roman*, Craiova, 1980; G. Popilian, în *AO* (serie nouă), 1, 1981, 45–52; H. Schmidt, în *PZ*, 18, 1927, 1– 90; K. Malkina, în *PZ*, 19, 1926, 152–185; D. Berciu, *Arta traco-getică*, 1969, 123–146.

D.B. şi G.P.

cranii v. deformarea artificială a ~

Crasna, sat în com. Sita Buzăului (jud. Covasna), în apropierea căruia, pe valea superioară a rîului Buzău, a fost descoperit (în 1887 şi după aceea) un tezaur de cca 20 de bare (lingouri) romane de aur (sec. 4 d.Hr.), purtînd ştampile în lb. lat. aplicate la Sirmium, cu sau fără indicarea locului unde au fost confecţionate. Se păstrează în diferite muzee şi colecţii particulare din Ungaria, Germania, Franţa, Anglia. Se presupune că barele de la C. au fost oferite de împăratul Theodosius I goţilor, în cadrul relaţiilor stabilite prin tratatul din 382, care prevedea admiterea acestora ca *foederati* pe terit. Imp. Bizantin.

O. Iliescu, în *Cultura bizantină în România*, 178-179; *IGLR*, 377-380.

Crasnaleuca, sat în com. Coţuşca (jud. Botoşani), pe terit. căruia s-au descoperit, cu prilejul săpăturilor din 1974 şi 1977, în zona Staniştea, pe cursul mijlociu al Prutului, mai multe aşezări paleolitice, aparţinînd → gravetianului oriental. Este vorba de mici ateliere de prelucrarea silexului local, dispersate pe o suprafaţă întinsă şi îngropate, la diferite adîncimi, în depozite de *loess* groase (peste 10 m). Cele mai importante aşezări (ateliere) sînt cele din punctul „Lutăria" de la Staniste (cu opt niveluri de locuire) şi din punctul „Faleza Pîrîului Staniştei", unde, într-un atelier situat la 8,60 m adîncime, s-au descoperit cîteva instrumente de os, printre care şi un vîrf de suliţă.

M. Bitiri, în *SCIV*, 1961, 2, 335–336; M. Brudiu, în *SCIVA*, 31, 1980, 3, 425–443.

Fl.M.

Crassus (Licinius Crassus Marcus C.) (sec. 1 î.Hr.), om politic şi general roman. Partizan al lui Pompeius, apoi al lui Marcus Antonius, C. a trecut de partea lui Octavianus, fiind răsplătit probabil pentru aceasta cu consulatul în 30 î.Hr. În anul următor, cînd → bastarnii aliaţi cu dacii au trecut Munţii Balcani şi au invadat ţinutul dentheleţilor (trib trac aliat cu romanii), C., ca proconsul al Macedoniei, i-a respins pe bastarni şi i-a urmărit, reuşind să cucerească cu ajutorul regelui (→ *basileus*) get → Roles o puternică fortificaţie de pe Dunăre în care se refugiaseră bastarnii şi să ucidă pe regele acestora, Deldon. În 28 î.Hr., cînd a respins un nou atac al bastarnilor, C. a supus mai multe triburi trace de la S de Munţii Balcani, a cîştigat aliaţa regelui Cotys III din dinastia odryso-astee (→ Sadalas II) susţinîndu-i probabil accesul la tron şi atribuindu-i terit. ale bessilor (inclusiv celebrul sanctuar al lui Dionysos). La N de Munţii Balcani C. a asediat şi înfrînt pe regele (*basileus*) get → Dapyx care atacase pe aliatul get al romanilor, → Roles, şi a ajuns în N Dobrogei, unde a asediat în cetatea Genucla pe regele (*basileus*) get → Zyraxes, care s-a refugiat în stînga Dunării. În urma acestor victorii prin care expansiunea romană a atins zona Dunării de Jos, lui C. i s-a acordat la Roma triumful *ex Thraciae et Geteis* (*CIL*, I^2, nr. 478) în anul 27 î.Hr. Ipoteza că una dintre consecinţele imediate ale campaniilor lui C. a fost recunoaşterea autorităţii romane de către oraşele gr. de pe coasta dobrogeană a fost întărită recent prin noile argumente oferite din inscripţia în care Octavian apare ca magistrat eponim onorific la Callatis (→ *basileus*) după victoria de la Actium (31 î.Hr.) dar înainte de asumarea titlului *Augustus* (16 ian. 27 î.Hr.), cît şi de inscripţiile care reflectă schimbări politice importante către aceeaşi vreme, prin atestarea celei de „a doua întemeieri a Histriei" şi a întemeierii pentru a doua oară a cetăţii Callatis de către → Ariston (→ întemeietori). Deoarece în naraţiunea detaliată a luptelor lui C. în zona dobrogeană (Dion Cass., LI 23–26) oraşele gr. nu sînt menţionate, este de presupus că intrarea acestora sub autoritatea Romei nu a avut loc în urma unor confruntări militare directe ci în mod paşnic.

I.B.

www.mnir.ro

C. Patsch, *Beiträge*, V, 1, 73-78; B. Lenk, în *RE*, VI A 1, 444; D. M. Pippidi, în *DID* I, 291-299; R. Vulpe, în *DID* II, 33-34; A. Ştefan, în *Actes de la XIIe Conférence Internationale d'Études Classiques „EIRENE"*, Bucureşti – Amsterdam, 1975, 621–631; ead., în *Dacia, N.S.*, 19, 1975, 161 – 172.

A.Ş.

crater (gr.), vas mare, adînc, cu gura largă, de obicei cu două toarte şi picior profilat, utilizat pentru amestecul vinului (cu apă). În ceramica gr., c. a apărut în sec. 10 î.Hr. (c. *protogeometric*), forma sa diversificîndu-se de la sfîrşitul sec. 7 (c. *coriatic*) şi în sec. 6 î.Hr. (c. *attic*); c. cu toarte în formă de colonete şi de volută, cu corpul în formă de clopot etc. Din sec. 6 î.Hr. au fost produse şi c. de bronz, unele de dimensiuni foarte mari (c. de la Vix, din Franţa, de la Trebeniştе, din Iugoslavia). Unele variante ale ceramicii gr. de uz curent au fost preluate şi de atelierele geto-dacice, începînd încă din sec. 6 î.Hr. (Sarinasuf) şi mai ales sec. 4 î.Hr. C. a fost larg utilizat şi în epoca romană.

R.M. Cook, *Greek Painted Pottery*, London, 1960, 229 şi urm.; P. Alexandrescu, în *Dacia, N.S.*, 21, 1977, 115 şi urm.

P.A.

Crăciuneşti, sat în com. Bocicoiu Mare (jud. Maramureş), pe terit. căruia a fost descoperit (1972) un depozit din bronzul tîrziu (sec. 13-12 î.Hr.), constituit din unelte, arme, obiecte de podoabă, bare şi bucăţi de bronz brut, aparţinînd serici Uriu – Domăneşti (M.P.D.). Tot aici, pe malul de S al Tisei, la limită superioară a habitatului medieval dinspre izvoarele rîului şi pasul Tatarka, în punctul „Movila" s-a găsit în 1972 o aşezare din sec. 6–7. A fost dezvelită o locuinţă de suprafaţă şi alta de tipul colibei cu groapă centrală alungită, cu loc al vetrei de foc cu amenajare din pietre, ceramică lucrată cu mîna, în proporţie de 95%, oale mici cu gîtul scurt şi tigăi, decorate cu impresiuni pe buză. Printre acestea se află şi cîteva fragmente ceramice cenuşii „de epocă gepidică" şi un singur fragment de oală lucrată la roata încetată. A aparţinut probabil unei colectivităţi slave, sedentarizate scurtă vreme, pe drumul de la izvoarele Nistrului către Peninsula Balcanică (R.H.).

Fr. Nistor, Al. Vulpe, în *SCIV*, 25, 1974, 1, 5-18; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele*, 56.

M.P.D. şi R.H.

Crăsanii de Jos, sat în com. Baiaciu (jud. Ialomiţa), în apropierea căruia, pe malul drept al Ialomiţei, în punctul numit „Piscul Crăsani", săpăturile arheologice au scos la suprafaţă o *davă* getică (sec. 3–1 î.Hr.). Cercetările de suprafaţă şi unele mici sondaje s-au făcut din anii 1870, 1876 şi 1922, dar primele săpături sistematice au avut loc în 1923 şi reluate între 1969 şi 1985. Aşezarea se află pe un pinten de terasă care domină împrejurimile. Datorită eroziunilor, aşezarea a fost fragmentată în 3 părţi şi distrusă în marea ei majoritate. Iniţial, aceasta avea cca 2 ha suprafaţă şi ocupa întreaga terasă înconjurată de pante abrupte şi de un şanţ de apărare. Cele mai vechi urme, destul de sporadice, datează din epoca neolitică (cultura Boian) şi din prima vîrstă a fierului (etapa Ferigile-Bîrseşti). Descoperirile aparţinînd culturii geto-dacice sînt destul de consistente şi bogate, ajungînd pînă la grosimea de 2 m. Au fost identificate 3 straturi de locuire, primul datînd din sec. 4–3 î.Hr., iar ultimul, care este şi cel mai bogat şi reprezentativ, din sec. 1 î.Hr. În jurul acestui centru principal au luat fiinţă cîteva aşezări deschise de mai mică importanţă, toate din sec. 2–1 î.Hr. În cursul săpăturilor au fost surprinse urme de locuinţe de suprafaţă şi de bordeie, cu pereţii de lemn şi împletitură de nuiele, acoperiţi cu lut amestecat cu pleavă. Principala categorie de descoperiri o constituie ceramica, reprezentată atît de vase lucrate cu mîna cît şi la roată, tipurile fiind cele bine cunoscute în toată lumea get-dacă din această vreme. Printre descoperirile ceramice mai deosebite se remarcă cupele cu decor în relief, fructierele cu picior, amfore ştampilate din Thasos şi Rhodos şi amfore locale cu ştampile anepigrafe. La acestea se adaugă o serie de obiecte: candelabru de bronz de import, vîrfuri de lănci şi săgeţi, fibule de tip La Tène şi monede getice, Macedonia Prima, Dyrrhachium, Thasos şi romane republicane, rîşniţe de piatră de tip elenistico-roman etc. Sfîrşitul aşezării se datorează probabil expediţiei militare şi acţiunii de strămutare a populaţiei geto-dacice la S de Dunăre de către generalul roman Aelius Catus, de la începutul sec. 1 d.Hr.

I. Andriceşescu, *Piscul Crăsani*, 1924; V. Pârvan, *Getica*, 173-220; R. Vulpe, *Aşezări getice din Muntenia*, 42-45; N. Conovici, în *Materiale*, Oradea, 1979, 143-145; id., în *SCN*, 7, 139-147.

C. P.

Credinţa, sat în com. Chirnogeni (jud. Constanţa), pe terit. căruia a fost găsită o inscripţie gr. conţinînd o dedicaţie în care sînt pomeniţi mai mulţi preoţi. Dintre aceştia unul era → arhonte al Triadei eleusiene → Pluto, → Demetra şi → Kore (sec.2 d.Hr.). Se crede că această inscripţie provine din → Tomis.

I.Stoian, *Tomitana*, 165.

A.S.

Cremenari, sat în com. Galicea, jud. Vîlcea, în apropierea căruia, pe malul stîng al Oltului, a fost descoperit un vas de lut conţinînd cca 3 kg monede de argint, din care se cunosc astăzi numai patru drahme histriene şi doi denari romani republicani emişi în 111–110 şi respectiv 87 î.Hr.

O. Iliescu, în *SCN*, 2, 1958, 449–450; M. Chiţescu, *RRCD*, 151, nr. 55.

E. N.

Cremenea, sat desfiinţat, înglobat în satul Sita Buzăului (jud. Covasna), în interiorul căruia au fost descoperite două mari aşezări paleolitice. Prima, situată la confluenţa pîrîului Cremenea cu pîrîul Al Rău a fost săpată în 1911 de către Julius Teutsch. Ea a oferit un bogat material litic atribuit → aurignacianului. În apropierea acesteia, pe

www.mnir.ro

terasa Buzăului s-a cercetat o a doua aşezare (punctul „Malul Dinu Buzea"). Aici au fost identificate trei niveluri de locuire paleolitică. Primul, sărac în material litic, aparţine aurignacianului, al doilea relativ bogat în piese de silex a fost atribuit → gravetianului, iar ultimul (niv. III) → tardenoasianului (cu un bogat inventar microlitic care cuprinde gratoare, burine, trapeze etc.). Acest din urmă nivel este suprapus de o săracă locuire de la începutul epocii bronzului (cultura → Schneckenberg).

J. Teutsch, în *Barlangkutatás*, II, 1914, 2, Budapesta, 51–99; C.S. Nicoläescu-Plopşor, I. Pop, în *Materiale*, 5, 1959, 29–34; Al. Păunescu, în *SCIV*, 17, 1966, 2, 319–324.

A.P.

crepidomă (< gr. κρηπίδωμα, „fundaţie"), parte din fundaţia zidurilor construcţiilor greco-romane, vizibilă deasupra nivelului solului şi pe care se află, mai retrasă, elevaţia acestora.

A.B.

creştinism, rel. întemeiată de Iisus Hristos, în sec.1 d.Hr., pe terit. Palestinei, provincie a Imp. Roman. Datorită superiorităţii sale faţă de religiile de atunci şi condiţiilor favorabile create de răspîndirea culturii elenice şi de întinderea Imp. Roman, care căpătase caracter universal, cu multe mijloace de comunicaţie, c. s-a răspîndit destul de repede în interiorul şi în afara statului roman. La rapida sa răspîndire a contribuit, indirect, decăderea religioasă, morală şi socială a lumii de atunci, care dorea îndreptarea situaţiei. Propovăduind egalitatea între oameni, c. s-a bucurat de un mare succes în rîndul oamenilor de rînd, fiind prin excelenţă rel. celor săraci. Monoteismul iudaic şi ideea mesianică păstrată de poporul iudeu, au favorizat, de asemenea, răspîndirea c. În primele trei sec. ale erei creştine, c. a fost interzis, chiar crunt persecutat, din cauza principiilor sale noi, potrivnice politeismului, idolatriei, cultului imperial, moralei păgîne şi inegalităţii sociale, principii şi practici socotite atitudini duşmănoase, crime faţă de stat şi societate şi pedepsite ca atare. Constantin cel Mare a fost primul împărat care a înţeles că persecuţiile, departe de a rezolva problema c., sporeau, dimpotrivă, dezordinea interioară, într-un moment în care frontierele Imp. erau tot mai mult ameninţate. Dîndu-şi seama că noua rel., superioară păgînismului care se prăbuşea, putea deveni un puternic ajutor pentru stat, în lupta sa împotriva duşmanilor dinăuntru şi din afară, i-a acordat deplina libertate prin → edictul de la Mediolanum (Milano) (313 d.Hr.). Tolerat şi chiar ajutat de autoritatea imperială, c. s-a răspîndit cu mare repeziciune pe tot cuprinsul Imp. Roman şi în afara lui, ajungînd în timpul lui Graţian (375–383) şi Theodosius I „cel Mare" (379–395) singura rel. admisă în stat. Apariţia şi răspîndirea c. pe terit. de azi al României constituie nu numai un important fenomen cultural-istoric, ci şi o dovadă a continuităţii populaţiei autohtone daco-romane şi apoi româneşti în acest spaţiu geografic, în timpul lungii perioade a migraţiilor. Spre deosebire de alte popoare care s-au creştinat la o anumită dată, din ordinul conducătorilor politici sau ca urmare a unor misiuni oficiale, procesul de creştinare a daco-romanilor a avut loc în strînsă legătură şi în acelaşi timp cu procesul de romanizare a acestora, ambele procese încheindu-se în a doua jumătate a sec. 6, înainte de convieţuirea cu slavii. Fenomenul istoric a fost uşurat prin cucerirea Daciei de către romani şi includerea în mediul de cultură şi civilizaţie romană, în care a apărut şi s-a afirmat c. Un mare rol în răspîndirea şi menţinerea noii rel. în rîndurile populaţiei fostei provincii → Dacia şi ale celei din regiunile învecinate cu aceasta l-au avut legăturile populaţiei de pe terit. din N Dunării de Jos cu Imp. Roman, îndeosebi în timpul lui Costantin cel Mare (306–337) şi al urmaşilor săi, iar mai tîrziu sub Iustinian I (527–565), cînd a fost înfiinţată arhiepiscopia *Iustiniana Prima*, a cărei jurisdicţie se întindea şi la N de Dunăre. Termenii de origine lat. privind noţiunile fundamentale de credinţă, cult şi viaţă creştină, păstraţi pînă azi în lb. română, constituie dovezi de cea mai mare importanţă despre originea şi vechimea c. la români. Astfel sînt: *christianus* (creştin) , *crux* (cruce), *domine deo* (Dumnezeu), *angelus* (înger), *sanctus* (sînt = sfînt), *basilica* (biserică), *communicare* (= a cuminteca), *lex* (lege, credinţă), *credo* (crez) , *inclinare* (a se închina), *rogo-are* (a se ruga), *quadragesima* (păresimi), *Florilia* (Florii), *Rosalia* (Rusalii), *coronare* (a cununa), *nuntiae* (nuntă), *peccatum* (păcat), *paganus* (păgîn), *pervigilium* (priveghi, privighetoare) *draco* (drac), *commando-are* (comînd, comîndare = pomană), *repauso-are* (a răposa), *monumentum* (mormînt) ş. a., toţi intraţi în lb. daco-romanilor în sec. 4 sau mai înainte şi primind semnificaţie nouă, creştină, în acest timp. Mărturiile scriitorilor creştini Eusebiu de Caesarea (*Ist. bis.* III, 1), Origen (*In Math. commenth.*, ser. 39, ad Math. 24, 9) şi Tertullian (*Adv. Iudaeos, 7)*, nu mai pot fi considerate dovezi indiscutabile cu privire la începuturile creştinismului la daco-romani. Există totuşi unele indicii că atît pe terit. dintre Dunăre şi Mare, cît şi în stînga fluviului, au existat creştini chiar din primele trei sec. ale noii ere. În momentul cînd Diocleţian a dezlănţuit o nouă serie de persecuţii împotriva c. şi îndeosebi în timpul cruntei persecuţii din 303–304, în mai multe aşezări din → Scythia Minor şi din → Moesia Secunda a apărut un mare număr de martiri, mulţi din rîndurile soldaţilor; la → Tomis, capitala provinciei Scythia Minor, peste 60; alţii la → Halmyris, → Noviodunum, → Dinogetia, → Axiopolis, → Durostorum. Unele informaţii ale Martirologiilor au fost confirmate de descoperiri arheologice, ca de ex. *martyrion*-ul de la → Niculiţel, (jud. Tulcea), în apropiere de → Noviodunum, care adăpostea relicvele martirilor → Zotikos, → Attalos, → Kamasis şi Philippos; inscripţia de la → Axiopolis, menţionînd pe martirii → Chiril,→ Chindeas şi → Tasios (→ Dasius), şi cea de la→ Tomis, aşezată la mormîntul unui „martir şi episcop". Pentru fosta provincie Dacia şi terit. limitrofe acesteia de la N de Dunărea Inferioară, care n-au făcut parte din Imp. Roman, Martirologiile înregistrează numai pe aşa-numiţii „martiri goţi", din timpul persecuţiei mai tîrzii a lui → Athanaric (372). În schimb, unele descoperiri

www.mnir.ro

mărunte, apărute pe terit. din stînga Dunării de Jos la → Barboşi-Galaţi, → Romula, → Orlea, → Dierna, → Apulum, → Porolisum, → Potaissa, atestă existenţa unor creştini izolaţi în aceste ţinuturi înainte de Constantin cel Mare. Începînd din sec. 4, creştinii din Scythia Minor erau organizaţi într-o biserică condusă de un episcop cu reşedinţa la Tomis, capitala provinciei. Primul episcop, sigur atestat, este → Bretarrion san Vetranion (368–369). Lui îi urmează episcopii → Gerontios (mai probabil → Terentius) (381), → Theotim I (392–407), Timotei (431), → Ioan (cca 445), → Alexandru (cca 449–455) şi → Theotim al II-lea (cca 457–474). Sub împăratul → Anastasius I (491–518), cînd are loc o perioadă de înflorire a oraşelor, au luat fiinţă episcopii şi în alte centre urbane din Scythia Minor, episcopul → Paternus de Tomis fiind primul care poartă titlul de *episcopus metropolitanus* (520). Ultimul episcop de Tomis cunoscut este → Valentinian (553). Un mare număr de monumente descoperite întîmplător sau prin săpături arheologice confirmă şi completează informaţiile izvoarelor literare despre răspîndirea c. în provincia Scythia Minor. Astfel sînt cele peste 80 de inscripţii creştine din sec. 4–7, descoperite majoritatea la Tomis, iar restul la → Callatis, → Histria, → Lazu, Axiopolis, Dinogetia, → Salsovia, → Tropaeum Traiani şi → Niculiţel aduc date importante despre c. Dintre acestea 3/4 sînt în lb. gr., iar 1/4 în lb. lat., una singură, de la Tropaeum Traiani, fiind bilingvă (gr.– lat.). Cca 30 bazilici creştine descoperite prin săpături arheologice se repartizează pe localităţi astfel: Tomis – 5; Histria – 5; Callatis – 1; → Argamum – 2; Tropaeum Traiani – 5; Noviodunum – 2; Niculiţel – 1; Dinogetia – 1; → Troesmis – 3; → Ibida – 1; → Capidava – 1; Axiopolis – 2; → Sucidava (Izvoarele, jud. Constanţa) – 1. Exceptînd bazilica de la Callatis, de tip sirian, aproape toate celelalte sînt bazilici de tip elenistic cu cîte trei nave. O bazilică din interiorul cetăţii Tropaeum Traiani este singura cu → transept, iar bazilica de la Ibida, unica cu trei abside pe latura îngustă de răsărit. Bazilica de la Niculiţel era construită deasupra unui → *martyrium*. Patru bazilici de la Tomis, trei de la Tropaeum Traiani şi una de la Histria posedau cîte o criptă sub altar pentru păstrarea de moaşte sfinte. O altă categorie de monumente cu ajutorul cărora se poate deduce vechimea, răspîndirea şi evoluţia c. pe terit. Scythiei Minor o constituie diferitele produse ale artelor minore. Dintre acestea trebuie menţionate îndeosebi o cornalină de la Tomis pe care este reprezentat Hristos răstignit între figurile celor 12 apostoli şi se află înscris cuvîntul simbolic IXΘYC (sec. 4–5), şi discul (talerul) de argint aurit, renovat cu cheltuiala episcopului Paternus de Tomis, în timpul lui Anastasius I (491–518). Cruciuliţele-engolpion din aur şi bronz, diferite obiecte din metal preţios sau din alte materiale, decorate cu semnul crucii, cu monograme sau reprezentări simbolice, unele purtînd şi inscripţii cu conţinut creştin, vase ceramice, de metal şi de sticlă, din sec. 4–6, necropola de la Callatis, arată că în acest timp arta şi în general cultura provinciei Scythia Minor au fost influenţate în cel mai înalt grad de c. Pe terit. din stînga Dunării al României, mai multe vestigii paleocreştine, majoritatea aflate în cuprinsul oraşelor sau castrelor fostei provincii Dacia Traiană, arată răspîndirea c. la populaţia daco-romană în sec. 4 – 6. Dintre acestea merită să fie amintite în mod special: bazilicile de la → Slăveni, Sucidava (Celeiu-Corabia, jud. Olt) şi → Porolissum (Moigrad, jud. Sălaj), „monogramul de la → Biertan", fragmentul ceramic cu inscripţie în lb. lat. şi monogramă creştină de la Porolissum, fragmentul ceramic cu monogramă creştină de la → Ulpia Traiana, opaiţele de la Ulpia Traiana, → Dej şi → Apulum, numeroase vase şi fragmente ceramice cu inscripţii cu vopsea roşie de la Sucidava, opaiţul de bronz de la → Lucin (jud. Ialomiţa), tiparele de cruciuliţe de la → Olteni, → Străuleşti, → Botoşana, → Izvoru-Dulce → Sînmiclăuş şi → Traian-Bacău, peceţile de lut ars de la → Jabăr (jud. Timiş) şi → Pălatca (jud. Cluj), numeroase vase ceramice de factură locală, pe care a fost incizat înainte de ardere semnul → crucii (sec. 6 –7) etc.

A. Harnack, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, Leipzig, 1924; J. Zeiller, V. Pârvan, *Contribuţii; MPR; ACR*, I, II; C. Preda, *Callatis*.

I.B.

Creţeştii de Sus, sat în com. Creţeşti (jud. Vaslui), în apropierea căruia, la locul denumit „Fundu Vlăscineasa" sau „Cetate", se găseşte o cetate geto-dacică din sec. 4–3 î.Hr., fortificată cu val şi şanţ adiacent, avînd o suprafaţă de 5,7 ha. Valul dispus în formă aproximativ de potcoavă, care delimitează latura de S a cetăţii, are o înălţ. de 4,50 m, de la suprafaţa actuală, lăţ. la bază de 15–20 m şi o lung. de 130–140 m. Spre exterior, valului i s-a adăugat un şanţ, cu deschiderea de 15 m şi adîncimea actuală, de 2–3 m. La N şi V, limitele incintei sînt marcate de pante foarte abrupte. Pe latura de E, cetatea a fost fortificată cu un val,avînd lăţ. bazei de 5–8 m şi înălţ. de 1,5–2 m.

A.C. Florescu, Gh. Melinte, în *Carpica*, 4, 1971, 129–130.

A.F.

Crevedia, com. în jud. Dîmboviţa, în apropierea căreia, pe marginea lacului Buftea, în anul 1965 a fost descoperit un tezaur monetar compus din cca 250 monede de argint getice de tip → Vîrteju-Bucureşti (imitaţii tîrzii Filip II), datînd de la sfîrşitul sec. 2 şi începutul sec. 1 î.Hr. Din tezaur, 200 monede se află la MNI, iar alte 7 piese la Inst. Arh. din Bucureşti. Este al doilea tezaur ca mărime după cel de la Vîrteju.

C. Preda, în *SCN*, 2, 1958, 466; id., *Monedele geto-dacilor*, 215–236.

C.P.

Criciova 1. Com. în jud. Timiş, unde către sfîrşitul sec. 19 s-a descoperit un tezaur monetar constituit din cca. 80–100 monede de argint geto-dacice, imitaţii de tip Filip II, cu evidente urme de stilizare, datînd de la sfîrşitul sec. 3 şi începutul

www.mnir.ro

sec. 2 î.Hr. În funcţie de stil, monedele aparţin a două variante, desigur legate între ele, dar cu elemente distinctive. Călăreţul, pe prima serie apare spre stînga, iar pe seria a doua spre dreapta, efigia de pe av. fiind aici fără barbă. Toate au greutăţi de tetradrahme cuprinse aproximativ între 12–14 gr. Cîteva piese au ajuns la Muz. Budapesta. 2. Tip monetar denumit astfel după locul descoperirii, com. C. Specific zonei Banat şi cu unele legături spre N-V Dacici. Prezenţa unor elemente de decor (voluta) ar indica şi o prezenţă sau influenţă celtică în emiterea acestor monede.

B. Millekcr, *Délm.*, 1, 1896, 70; Ö. Gohl, în *Num. K.*, 13, 1914, 131–134; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 59–62.

C.P.

criptă (lat. *crypta;* < gr. κρύπτη < κρύπτω „a ascunde", „a acoperi"), încăpere subterană, acoperită de boltă, existentă de obicei sub altarul unor bazilici paleocreştine (sec. 4–6). În c. se păstrau, fie corpul întreg al unuia sau mai multor martiri creştini, fie numai părţi din moaştele acestora. Dintre cele 30 de bazilici creştine descoperite pe terit. Dobrogei, nouă aveau c. sub altar şi anume, cinci c. mai mari pentru corpuri întregi de martiri (→ Niculiţel–1; → Tomis–3; → Tropaeum Traiani–1) şi patru c. mai mici pentru fragmente de relicve de martiri (Tomis–1; Histria–1; Tropaeum Traiani–2).

Grabar, *Martyrium*, I, 436–487; Orlandos, *Basilike*, 454–466; *EAA*, II, 1959, s.v. (G. Matthiae); I. Barnea, în *RESEE*, 19, 1981, 3, 489–505.

I.B.

Fig. 120. Cripta bazilicii de sub liceul nr. 2 din Constanţa (sec. 5-6 d.Hr.).

criptoportic (< gr. κρυπτός şi lat. *porticus).* Considerat inovaţie a romanilor în construcţii, c. este un → portic boltit, utilizat mai ales pentru susţinerea unor terase, pieţe sau alte spaţii publice, acoperite, în oraşele cu climă mai rece. La → Tomis, „Edificiul romano-bizantin cu mozaic" (200 m.p.) este prevăzut la nivelul inferior cu spaţii boltite care derivă din acelaşi model.

Crisia, nume dat de romani rîului Criş (probabil Crişul Repede), întîlnit la → Iord. (*Getica*, 113) sub denumirea de *Grisia*, alături de Marisia. → Geogr. Rav. (sec. 7) în *Descrierea lumii* (IV, 14) îl trece printre rîurile din Dacia, împreună cu Marisia, Tisia, Tibiscum etc., sub denumirea de *Gresia.*

C.P.

Crispina (Bruttia Crispina) (sec. 2), împărăteasă romană, soţia lui Commodus din 178, cînd a primit şi titlul *Augusta.* A fost exilată în 182 şi suprimată în 187 sub acuzaţia de a fi complotat împotriva împăratului. Efigia sa apare pe monede imperiale care au circulat şi pe terit. ţării noastre şi, de asemenea, pe monede emise la Tomis şi la Histria. Un altar votiv a fost dedicat în 187 pentru sănătatea lui Commodus şi a C. de către primarul unui sat din territorium-ul Histriei.

B. Pick, K. Regling, I, 2, nr. 2727–2728; *Histria* III, nr. 678–684; *ISM*, I, nr. 368.

A.Ş.

Fig. 121. Crispina.

Cristeşti, com. lîngă munte. Tîrgu Mureş (jud. Mureş), unde a fost descoperită o necropolă din → Hallstattul tîrziu, aparţinînd gmpului → Ciumbrud. În punctul „Lutăne" s-au descoperit în mod întîmplător (1956–1957) 17 morminte plane de înhumaţie (sec. 6 î.Hr.). Orientarea gropilor este în general NV–SE, cu mici variaţii, şi este probabil ca şi cadavrele să fi fost depuse cu capul spre NV. Inventarul era constituit din ceramică, podoabe (inele cu capete conice, brăţară, butoni) şi arme (în special vîrfuri de săgeţi, în cel puţin trei morminte). Singuml mormînt mai bogat (M 9) conţinea, între altele, pe lîngă ceramică, o zăbală de fier şi butoni de bronz, probabil de harnaşament, 122 vîrfuri de săgeţi, două pumnale-*akinakes* şi o secure-ciocan din fier. Ulterior s-au mai dezvelit în apropiere de locul menţionat, alte şapte morminte plane de înhumaţie (prima jumătate a sec. 7 î.Hr.; în nici un caz mai tîrziu de sfîrşitul acestui sec.). Din inventar se remarcă ceramica neagră lustruită, tipologic mai veche decît cea din gmpul precedent. Acest al doilea gmp de morminte este încă inedit (A.V.). Tot aici la „Cetatea de pămînt" se află o întinsă aşezare romană (sec. 2–4), cu substmcţii de clădiri, piese arhitectonice, statui de marmură şi de piatră, peste 20 de inscripţii, o diplomă militară din 158 a unui soldat din *ala I Gallorum et Bosporanorum*, un atelier de olărie cu cinci cuptoare de ars ceramică. Se menţionează, de asemenea, stele şi reliefuri funerare, lei funerari, cărămizi cu ştampila unităţii *ala I Bosporanorum milliaria*, dar şi cu *LEG V MAC,*

www.mnir.ro

APVE, COS, OIATA, CP, COH I AE(lia) G(allorum), opaițe cu ștampile: *CDESII, AQVIN, OCTAVI, MIA, LVCIVS, LVPATI, EGIDI, TITVS, STROBILI.* Se adaugă ceramica uzuală, inclusiv dacică, *terra sigillata,* vase ștampilate, unelte de fier. Atelierele de ceramică produc inclusiv în sec. 4. Monedele se înșiruie de la Traianus la Honorius, un tezaur de 150 monede de la Marcus Aurelius la Gordianus III și o pușculiță cu 17 monede de la Vespasianus la Antoninus Pius. S-a descoperit și un mormînt de înhumație ou un denar de la Sabina, soția lui Hadrianus (I.G.).

I.H. Crișan, în *AMN,* 2, 1965, 55 ; A. Zrinyi, în *SMTg.Mureș,* 1, 1965, 27; *CIL,* III, 7714–7715, 12550, XVI, 108; V. Christescu, *Istoria,* 43, 120, 178, 181; D. Protase, A. Zrinyi, în *ActaMN,* 2, 1965, 257–268; 4, 1967, 461–467; N. Gostar, în *AM,* 1, 1961, 155–173; B. Mitrea, în *SCIV,* 13, 1962, 220; I. Glodariu, M. Cîmpeanu, în *SCIV,* 17, 1966, 23, 25; *TIR,* L 35, 36; I. H. Crișan, în *ActaMN,* 2, 1965, 53–63; A. Zrinyi, în *SMTg.Mureș,* 1, 1965, 27–52; M. Macrea, *Viața,* 51, 228, 260–262, 313, 375, 452, 472, 481.

A.V. și I.G.

Cristuru Secuiesc, oraș în jud. Harghita, pe terit. căruia, în locul numit „Poala Bradului" a fost descoperită o așezare neolitică tîrzie, cu vase de tradiție Ariușd, asociate cu ceramica de tip → Bodrogkeresztúr. La S de oraș, pe un bot de deal, a fost cercetată o așezare dacică cu bordeie, datată în sec. 3–2 î.Hr. Aceleiași epoci îi aparțin și mormîntul unui războinic celt, cu car de luptă, descoperit în anul 1902 pe o înălț. de pe malul drept al Tîrnavei Mari (A.L.). Inventarul funerar constă dintr-o spadă, un vîrf de suliță, un cuțit, cu mînerul în chip de cap de cal, toate din fier și un buton de bronz cu decor în relief de pur stil La Tène – ar putea proveni de la aplica unei cămăși de zale. Din carul de luptă cu două roți, s-au păstrat doar obadele și un piron de fier. Vasele funerare sînt lucrate la roată la care se adaugă și o strachină de factură indigenă. Mormîntul, datat de la sfîrșitul sec. 4–jumătatea sec. 3 î.Hr., a fost atribuit unei căpetenii celtice (V.Z.). Pe malul drept al Tîrnavei Mari, în noul cartier al orașului, au fost descoperite urmele unei așezări datate în sec. 11–12 cu bordeie prevăzute cu cuptoare în colț și avînd ca inventar, printre altele, căldări de lut și inele de tîmplă cu capătul în formă de S (A.L.). Pe terasa Tîrnavei Mari, au fost cercetate două așezări (sec. 6–7) de tip → Ipotești-Cîndești. Prima se află pe locul numit „Valea Caldă", unde s-au descoperit 5 bordeie de mici dimensiuni (2,60 × 2,60 m - 3,00 × 3,50 m) cu pietrar la N-E, într-un singur caz la N-V. A doua așezare se află pe locul numit „Poala Bradului", unde s-au cercetat 8 bordeie din sec. 6–8 (cu suprafața între 3,25×3, 25 m și 4.20 × 3,50 m) avînd pietrar în colțul de N-E. Nivelul mai vechi de locuire este caracterizat de ceramica lucrată la roata rapidă în proporție foarte redusă, și cu mîna în proporție dominantă. Prima categorie cuprinde oale cu forme bine articulate, de tradiție romană, cu decor sobru pe umăr, format din caneluri continui sau în bandă îngustă. Olăria lucrată cu mîna cuprinde forme ovale de tradiție geto-dacică și forme bine articulate, de tradiție romană. Sînt decorate pe buză cu crestături sau impresiuni continui ori grupate, și foarte rar cu benzi de linii în val pe umăr. Fusaiole, împungătoare de os, cute, cuțitașe de fier și o valvă de tipar (5×4,4 cm; gros. 1,5 cm) pentru turnat bijuterii din granulații. Nivelul al doilea de locuire aparține sec. 7–8. În olărie s-a folosit roata înceată, păstrîndu-se încă și ceramica cu mîna, aspect care se întîlnește în sec.7–8 în așezările din SE Transilvaniei și din Moldova. Ceramica la roată înceată cuprinde forme articulate cu marginea îndoită sau arcuită. Predomină decorul din benzi de linii orizontale și în val, mai rar folosindu-se caneluri, incizii distanțate și impresiuni cu dinții pieptenului (E. Z.).

M. Roska, în *Dacia,* 3 4, 1927–1932, 359–361; Z. Székely, în *Cumidava,* 3, 1969, 100; id., în *Aluta,* 1971, și 6-7, 1974-1975; 35, 59-60; 8-9, 1976-1977, 68-69; M. Roska, *Emlékkönjv,* Sf. Gheorghe, 1929, 315; id.,în *Dacia,* 3-4, 1927-1932; Vl. Zirra, în *Dacia, N.S.,* 15, 1971; Z. Székely, în *Materiale,* 1973, 222; id., în *Dacia, N.S.,* 15, 1971, 353 și urm.

A.L.; V.Z și E. Z.

Criș (Criș-Starčevo), cultură din neoliticul timpuriu (milen.6 î.Hr. – începutul milen. 5 î.Hr.). A fost dezvoltată mai întîi de un grup de comunități neolitice evoluate, din Grecia continentală, care prin „roire", de-a lungul „coridorului Vardar" – Morava, s-au răspîndit pînă în N-E Iugoslaviei și în S Banatului. Acest grup poartă denumirea de Starčevo. Curînd acele comunități au început să se răspîndească de-a lungul Dunării spre Oltenia, în N și N-E Banatului, apoi spre Crișana și Transilvania. Cu timpul au trecut și la E de Munții Carpați, ajungînd pînă dincolo de Prut. Treptat ele s-au extins pe aproape tot terit. României (cu excepția Maramureșului, Dobrogei și a unei părți din S Munteniei). Datorită lor s-a realizat prima unificare culturală și etnică a populației din regiunile carpato-danubiene. Elementul comun, unitar, fiind reprezentat de comunitățile Starčevo-Criș, care au asimilat elemente mai vechi locale. Purtătorii culturii s-au îndeletnicit cu: cultivarea primitivă a plantelor, creșterea animalelor domestice, vînătoarea, pescuitul și culesul. Uneltele lor de silex erau atît microlite (în Banat) cît și piese obișnuite epocii neolitice (Moldova). Uneltele de piatră șlefuită sînt teslele (de tip vălătuc) sau calapod și topoarele obișnuite. Uneltele de os (împungătoare) și cele de corn (săpăligi, spatule) sînt destul de rare. Se presupune că încă de atunci s-ar fi început și folosirea aramei. Ceramica se caracterizează prin pastă amestecată cu multă pleavă. Vasele de uz comun sînt de tipul cu corpul bombat, buza scundă, fund îngroșat sau cu cîteva picioruțe. Decorul consta din adînciturl „în spic", făcute cu unghia, brîuri în relief alveolate, mîncrile în formă de potcoavă și proeminențe. În cazul

www.mnir.ro

ceramicii fine s-a folosit pe scară redusă decorul pictat cu alb sau cu negru. Printre ornamente se mai numără și liniile incizate, paralele, dispuse uneori în zigzag. În Moldova, ca și în alte zone, în faza finală a culturii, s-a intensificat utilizarea castroanelor bitronconice, cu sau fără picior ntasiv (unele pătrate cu colțurile rotunjite sau cruciforme). Așezările purtătorilor culturii erau de obicei situate pe terase puțin înalte sau chiar pe grinduri joase din lunca rîurilor (în N-E Moldovei), mai rar întîlnindu-se și în zonele de deal și de munte (folosind uneori și peșterile). Locuințele erau diferite, fiind reprezentate prin bordeie cu groapa de formă rotundă, cu trepte de coborîre și cu vatră (Verbița-Oltenia) și locuințe de suprafață, construite în sistem paiantă (Glavăneștii Vechi-Moldova). Plastica este documentată prin figurine feminine în picioare, cu steatopigie accentuată și figurine zoomorfe. Ritul funerar a fost înhumația, în poziție chircită pe o parte. O trăsătură specifică a mormintelor culturii o constituie obiceiul de a acoperi partea superioară a corpului celui decedat cu fragmente ceramice mari.

M. Petrescu-Dîmbovița, în *Acta Arh. Bud.*, 9, 1958, 1–4, 53–68; E. Comșa, în *Acta Arch. Carp.*, 1, 1959, 2, 173–190; E. Zaharia, în *Dacia, N.S.*, 6, 1962, 5–51; N. Vlassa, în *AMN*, 3, 1966, 9–47; V. Teodorescu, în *SCIV*, 14, 1963, 2, 251–268; Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, 20–77.

E.C.

Crișeni 1. Sat în com. Mociu (jud. Cluj), unde s-a descoperit (1965) un tezaur monetar pe panta dealului „Tuciul Dracului". Cuprinde 82 monede de argint, imitații Filip II, cu capul lui Zeus pe av. și cu călăreț spre stînga pe rv., cu animal sub bot. calului. Stilul este relativ bun, cu greutăți de tetradrahme, cuprinse între 12,95–14,85 g și diam. 23–26 mm. Datează din a doua jumătate a sec. 3 î.Hr. Sînt considerate emisiuni celto-dacice. Se află în colecțiile Muz. Cluj. 2. Tip monetar aparținînd primei faze de dezvoltare a monetăriei locale de tip Filip II din Dacia (sec. 3 î.Hr.). Cunoaște două etape de stilizare, cu unele legături stilistice cu emisiuni din zona Tisei și a Dunării de Mijloc. Aria lor de răspîndire în Dacia se situează în principal în părțile de N-E ale Transilvaniei, în zona Someșului superior. Se caracterizează printr-un stil relativ bun și prin reliefuri pronunțate. Se înscriu în seria emisiunilor celto-dacice.

E. Chiriță, în *Dacia, N.S.*, 9, 1965, 195–200; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 27–103.

C.P.

Crișul Alb v. **Miliare**

Critasiros (sec. 1 î.Hr.), conducătorul boiilor de neam celtic care locuiau în zona Dunării mijlocii. Este menționat doar de Strab. în legătură cu războaiele purtate cu geto-dacii (VII, 3, 11; VII, 5, 2) în timpul cărora a fost învins de → Burebista.

Unii cercetători presupun că legenda unui tip monetar din zona Alpilor Austriei (*Gaesatori Ecritasiri regis*) fil(ius) ar fi redat numele lui C. El stăpînea peste boii, cu centru de locuire în Noricum (Styria, Carinthia și Carnia din Austria) și deținea supremația peste alte triburi celtice. Armata lui C. în războiul pe care l-a purtat cu Burebista a fost alcătuită, pe lîngă boii și taurisci, și din alte triburi celtice. Luptele s-au purtat undeva în zona Dunării mijlocii pe la anul 60 î.Hr. fără a putea fi precizate cu exactitate nici locul și nici data. Coaliția boio-tauriscă a suferit o înfrîngere dezastruoasă (Strab., V, 1, 6) soldată, poate, cu moartea lui C., după care boii se vor așeza pe terit. dn azi al Elveției. Nici un izvor antc. nu-i mai pomenește la Dunăre.

C. Jullian, *Histoire de la Gaule*, III, Paris, 1920, 145 și urm.; J. Carcopino, *Histoire romaine*, III, 1936; A. Alföldi, *Zur Geschichte des Karpatenbeckens im I Jahrhundert v. Chr.*, Budapest, 1942, 12–16; M. Macrea, în *SCIV*, 7, 1–2, 1956, 121 și urm.; I. H. Crișan, *Burebista*[2], 230–241.

I.H.C.

Criton (sec. 2 d.Hr.), medic gr. originar din Pieria (Macedonia). L-a însoțit pe Traian în a doua campanie a sa împotriva geto-dacilor (105–106). Martor ocular al evenimentelor, C. a descris cele două războaie daco-romane în opera sa intitulată *Getica*. Din acest prețios izvor pentru istoria Daciei, pierdut din nefericire, s-au păstrat doar cîteva fragmente, în care sînt inserate informații despre geto-daci, printre acestea întîlnindu-se și cele referitoare la bogățiile în aur și argint ridicate de romani din Dacia, ca pradă de război.

IIR, 1, 1964, 507–509.

C.P.

Crivățu, sat în com. Corneșu (jud. Dîmbovița), pe terit. căruia pe o terasă situată pe malul stîng al rîului Ialomița, a fost descoperit un tezaur de cca 300 monede din argint din epoca imperială și o așezare din sec. 4, din cadrul căreia au fost cercetate șase locuințe-bordei și mai multe gropi. Potrivit inventarului, așezarea cuprinde numeroase elemente de factură daco-romană și extrem de puține materiale caracteristice culturii → Sîntana-Cerneahov.

Materiale, Oradea, 1979, 271–273.

G.D.

Criveşti, sat în com. Strunga (jud. Iași), în marginea de S-V a căruia, pe un promontoriu dominant, denumit „Dealul Cetății", a fost semnalată o cetate geto-dacică din sec. 4–3 î.Hr. Este prevăzută spre S-E cu val și șanț de apărare și pe laturile de N, N-E și E cu pante foarte abrupte. În plan, cetatea are formă ovoidalo-semielipsoidală, cu axul longitudinal, de 150 m și cel transversal, de 90 m. În incinta cetății au fost identificate resturi de locuire neolitice și geto-dacice.

www.mnir.ro

N. Zaharia, în *SCIV*, 6, 1955, 3–4, 903.

A.F.

Crîmpoaia, com. în jud. Olt, unde a fost descoperit un castru roman de pămînt (sec. 3 d.Hr.).

TIR, L 35, 43. D. T.

crobizi (gr. Κρόβυζοι; lat. *Crobyzi*), populaţie traco-getică de la S de Dunăre, localizată în S Dobrogei şi N-E Thraciei, în preajma oraşului antc. Dionysopolis (Balcic, Bulgaria). Pseudo-Scymnos îi situează între Odessos şi pînă către Dionysopolis, Herodot menţionează şi unele rîuri care trec pe pămînturile acestora şi se varsă în Istru. La Strab. îi găsim pomeniţi alături de → triballi, misi şi → troglodiţi. Ei au pierdut o parte din terit. lor, ca urmare a migraţiei scitice spre S. Din sursele antc. rezultă că la c. era obiceiul „să fie plîns copilul la naştere şi omul fericit la moarte", ei crezînd, ca şi geţii, în nemurire. Tot tradiţia literară vorbeşte despre un rege al c., pe nume Isanthes, care era foarte bogat. Se presupune că la Bizone (Cavarna, Bulgaria) at fi fost mai înainte o aşezare a c.

Hecateu, la Ştefan din Bizanţ, 170; Hellanicos, *Obiceiuri barbare*, 73; Herodot, IV, 49; Philarkos, *Istorii*, 20 (19); Pseudo-Scymnos, 750; Strabon, VII, 5, 12; Paradoxograful lui Rhode; 27; W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, II, 60, 97; *RE*, 1941; R. Vulpe, *HAD*, 49, 645.

C. P.

Cro-Magnon, peşteră în valea rîului Vézère (afluent al rîului Dordogne, Franţa) vestită pentru descoperirile paleolitice. Peştera - mai degrabă un adăpost - a devenit cunoscută în 1868 cînd, cu ocazia lucrărilor de construire a unei linii ferate, s-au îndepărtat dărîmăturile care îi astupau intrarea şi în interiorul său s-au găsit cinci schelete, cu şiraguri de cochilii la gît şi mîini, înconjurate de unelte din paleoliticul superior dispuse ritual. Aceste schelete, caracterizate prin armonia proporţiilor, robusticitatea membrelor, înălţime mare (peste 1,80 m), cranii dolicocefale (lungi şi înguste), capacitate craniană mare, aveau un aspect deosebit de „modern". Împreună cu numeroasele schelete întregi sau parţiale, descoperite ulterior constituie varianta vest-europeană a lui *Homo sapiens fossilis* (v. *om, evoluţie*) sau tipul de C.-M. Pentru populaţiile post-paleolitice, chiar şi în analizele asupra populaţiilor actuale, se foloseşte termenul de „tip proto-europid" (sau protoeuropoid), care desemnează indivizi păstrînd o combinaţie de caractere cromagnide (înalţi, robuşti, dolicocrani, relief supraorbitar bine marcat, feţe înalte etc.).

Al. B.

cromerian v. Pleistocen.

cronologie (< gr. κρόνος, „timp" şi λόγος „vorbire"), disciplină auxiliară a istoriei care se ocupă cu datarea evenimentelor istorice, în vederea stabilirii succesiunii acestora. Există o c. *relativă* şi o c. *absolută*. În arheol. în cadrul c. *relative* vechimea unui strat sau nivel de cultură se poate obţine din raportul său stratigrafic faţă de un altul subiacent sau care îl suprapune, după cum vîrsta unei culturi se poate preciza prin asemănări tipologice cu o altă cultură mai bine datată. În acest fel, pentru o serie de culturi preistorice din Europa s-a realizat o c. *relativă*, prin raportarea lor la culturile din Egipt şi Mesopotamia, bine datate prin documente scrise. De asemenea, o serie de descoperiri neolitice din ţara noastră an fost puse în legătură cu c. descoperirilor din Grecia şi Orientul Apropiat, cele din epoca bronzului cu cea din Anatolia–Troia, şi din zona egeo-mediteraneeană (Helladic, Cycladic), iar pentru epoca fierului cu c. ceramicii gr., italice şi din ultimele niveluri de la Troia. Pentru perioadele mai vechi, în special pentru culturile paleolitice, dar în parte şi pentru cele neolitice, date de c. *relativă* sînt oferite de cercetările *palinologice*, *paleofaunistice*, *antropologice*, studiile formelor *periglaciare*, *paleopedologice* etc. Prin coroborarea datelor oferite de o serie din cercetările de acest fel, dar mai ales datorită rezultatelor *palinologice*, s-a putut elabora o schemă paleoclimatică care reflectă evoluţia mediului din pleistocenul superior şi modul în care diferite faciesuri culturale paleolitice s-au succedat în condiţiile fizico-geografice specifice terit. României. Astfel, după *interglaciarul Boroşteni* (= Eem) pînă spre mijlocul oscilaţiei climatice *Ohaba A* (=Arcy) se constată pe terit. ţării noastre existenţa unei singure culturi – cultura musteriană. Plecînd din a doua jumătate a oscilaţiei climatice Ohaba *A*, în anumite regiuni, apare o a doua cultură – aurignacianul – care se dezvoltă la început paralel cu musterianul din alte zone ale României. Pînă la sfîrşitul oscilaţiei Ohaba *B* se constată încă persistenţa în anumite regiuni a faciesului musterian. În general aurignacianul sfîrşeşte odată cu oscilaţia climatică Herculane *I* (= Tursac), dar există şi unele excepţii unde aurignacianul ajunge pînă spre partea finală a oscilaţiei Românești (= Lascaux). Gravettianul cel mai vechi a fost precizat, prin cercetări de c. *relativă*, începînd din timpul celei de a doua jumătăţi a fazei de restrîngere a pădurii care precede oscilaţia Herculane *I*. Paleoliticul superior, exceptînd locuirile epigravetiene care se prelungesc în unele regiuni, cum este S Podişului Moldovei, pînă în Holocen, sfîrşeşte în general înainte de începutul oscilaţiei Erbiceni *A* (= Bölling). Trecerea de la paleoliticul mijlociu la paleoliticul superior s-a făcut deci în timpul complexului interstadial Ohaba, de-a lungul unei etape de timp destul de lungi (de cel puţin 3500 de ani) şi nu printr-o trecere bruscă. În perioada de timp scursă între oscilaţia climatică Erbiceni *A* şi pînă în faza carpenului din Holocen, adică pînă la începutul Subborealului, se constată contemporaneitatea dintre faciesuri culturale destul de diferite, aparţinînd fie epigravetianului (în Podişul Moldovei mai ales), fie swiderianului (în Carpaţii Orientali), fie Romanello-Azilianului (în zona Porţile de Fier), fie tardenoazianului

www.mnir.ro

(răspîndit în general mai pe tot întinsul țării). Tardenoazianul are totuși o perioadă destul de bine precizată geocronologic, dezvoltîndu-se cu predilecție în faza de stejăriș mixt cu alun și numai uneori prelungindu-se pînă în faza carpenului. Aceasta înseamnă o contemporaneitate a tardenoazianului românesc cu perioada de tranziție de la Boreal la Atlantic, cu perioada Atlantică și numai cu totul izolat ajungînd în Subboreal. C. *absolută* precizează vechimea unui eveniment exprimîndu-se în ani calendaristici. Pentru c. absolută cele mai importante date sînt oferite, pentru perioadele mai recente, de cercetările numismatice, iar pentru perioadele vechi de o serie de metode fizico-chimice cum ar fi *radiocarbonul, potasiu-argon, oxigen izotopic, termoluminiscență, hidratarea obsidianului, paleomagnetismul* și *racemizarea aminoacizilor* (v. *geocronologie, stratigrafie, Pleistocen, Cuaternar*). Dintre metodele fizico-chimice, pentru c. paleoliticului s-au obținut unele date prin metoda radiocarbon. Cea mai veche dată asupra unui strat musterian a fost obținută în peștera Cioarei de la Boroșteni de 47550 $^{+3200}_{-1100}$ (GrN. 13002), iar cea mai tînără în peștera Gura Cheii de la Rîșnov de 27750 $^{+1700}_{-1400}$ î.Hr. (GrN. 11619). Pentru aurignacianul de la Mitoc-Malu Galben este menționată cea mai timpurie dată obținută în România de 29900 ±800 î.Hr. (GrN. 12637), iar la Bistricioara-Lutărie s-a obținut cea mai tîrzie vîrstă C_{14} de 21500 $^{+2000}_{-1450}$ î.Hr. (Gx 8727 - G). Pentru gravetian există datări absolute cuprinse între 24750 ±1040 î.Hr. (Gx 9418) și 14200± 350 î.Hr. (GrN. 10528). Pentru tardenoazianul de la Erbiceni a fost obținută data de 5900± 215 î.Hr. (Gx 9417).(M.C.). C. *relativă a neoliticului* și *eneoliticului* din România s-a stabilit tot pe baze stratigrafice și tipologice, ținîndu-se cont și de rezultatele obținute de colegii din țările vecine, în cuprinsul anilor ocupate de culturile identice sau înrudite cu acelea care au evoluat pe terit. țării noastre (Starčevo-Criș, Vinča, Boian, Gumelnița, Cucuteni etc.). Pentru stabilirea sincronismelor culturale s-au avut în vedere „importurile" de materiale (mai ales ceramice) din mediul unei culturi în așezările alteia, cum ar fi de pildă importurile linear-ceramice în așezări ale culturii Vrnča, cele precucuteniene în stațiunile Boian și Gumelnița, cele cucuteniene în mediul gumelnițean, sau Petrești în mediul culturilor Gumelnița și Cucuteni etc. C. *absolută* a culturilor acestei epoci se bazează în principal pe datele obținute prin metoda C_{14}, necalibrate, deoarece pentru zonele noastre nu dispunem și de o scară dendrocronologică. Epoca pietrei șlefuite este împărțită în general în neolitic timpuriu, neolitic dezvoltat și eneolitic. Se consideră că începutul neoliticului poate fi situat la noi în milen. 6 î.Hr. , deși ne lipsesc datele C_{14} pentru această perioadă. Există însă în Iugoslavia și Grecia (zone de unde au plecat populațiile care au adus primele culturi neolitice în România) datări C_{14} care situează neoliticul timpuriu de acolo în milen. 7 î.Hr. Neoliticului timpuriu de la noi îi aparțin grupul cultural Gura-Baciului-Cîrcea, cultura Starčevo-Criș și prima fază a culturii Vinča. Neoliticului dezvoltat i-au fost atribuite restul fazelor culturii Vinča-Turdaș, culturile Tisa, Dudești, liniar-ceramică (pentru faza finală a căreia dispunem și de două date C_{14} 4294 ±100 și 4200 ±100 î.Hr.), Hamangia (datată prin metoda C_{14} la 4530±95; 4090±60 și 4060±160 î.Hr.), Vădastra, Boian (pentru faza finală a căreia toate datele C_{14} se situează între 4000 – 3800 î.Hr.), Precucuteni *I–II*. Eneoliticul are ca principale culturi: Precucuteni *III* (situat pe baze C_{14} aproximativ în jurul anilor 3800 – 3650 î.Hr.), Petrești (datată tot cu ajutorul carbonului radioactiv între 3950–3760 î.Hr.), Gumelnița (datată aproximativ 3800–3300 î.Hr.), Sălcuța (pentru faza *II* a căreia dispunem de datări C_{14} - 3575± 55 și 3550± 50 î.Hr.), Cucuteni (cultură pentru care avem numeroase datări C_{14} indicînd 3675 ± 60 î.Hr., în cazul fazei Cucuteni A_2 și 2980 ±80 în acela al fazei Cucuteni *B*), Tiszapolgár-Românești, Bodrogkéresztúr-Gorneşti, Cernavodă I, amforele sferice. Perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, ținînd seama de datele C_{14} obținute pentru cultura Usatovo din Ucraina (2600–2500 și 2480±100 î.Hr.) se socotește că a putut începe în jurul anilor 2700 î.Hr., continuîndu-se pînă la sfîrșitul milen.3 î.Hr. Dar pentru aproape toate culturile acestei perioade lipsesc datele C_{14}. Principalele culturi care i-au fost atribuite sînt: Horodiștea, Folteşti, Cernavodă III și II, Coțofeni, Baden, Kostolac și Vučedol (S.M.-B.). C. *relativă a epocii bronzului* din România se bazează pe date stratigrafice și studii tipologice combinate. Între acestea un loc important îl dețin observațiile stratigrafice de la → Sărata-Monteoru, Periam, Derșida și studiile tipologice făcute pentru diferite categorii de descoperiri sau obiecte de metal (depozite, spade, topoare, fibule). Acestora li se adaugă în ultima vreme studiile de stratigrafie orizontală făcute pentru o seamă de necropole care vin să completeze observațiile de stratigrafie verticală din așezări. Cei mai mulți cercetători consideră începutul epocii bronzului odată cu apariția unor fenomene culturale cum ar fi cultura → Zimnicea, într-o vreme în care continuau să existe culturi ale perioadei de tranziție, ca de pildă cultura Coțofeni. După o perioadă timpurie caracterizată în principal prin evoluția culturii Glina, odată cu constituirea culturilor „clasice" Monteoru, Costișa, Tei, Verbicioara, Wietenberg, Otomani etc. începe perioada mijlocie. Pe baza legăturilor cu lumea miceniană, reflectate în apariția unor produse și elemente de origine egeo-mediteraneană (rapiere, perle de faianță, psalii, șaibe de os, decorul spiralo-meandric) și a unor schimbări în structura culturilor clasice, perioada mijlocie a fost împărțită în două, pragul corespunzînd sec. 16 î.Hr. Apariția în E a unor noi complexe culturale dinspre stepele nord-pontice și apariția în legătură cu aceasta a culturii Noua, sau în V constituirea unor grupuri culturale noi ca de pildă → Igrița, ori în S → Bistreț, fenomene petrecute la sfîrșitul sec. 14 î.Hr., constituie începutul perioadei tîrzii care ia sfîrșit în chip diferit pe ansamblul terit. României cîndva la

www.mnir.ro

sfîrşitul sec. 13 şi în cursul sec. 12 î.Hr., odată cu apariţia culturilor hallsttatiene caracterizate prin ceramica canelată. S-a căutat ca pentru c. *relativă* a epocii bronzului din România să se pornească de la realităţile arheologice locale, al căror ritm evolutiv este diferit de cel din Europa Centrală şi mai legat de cel din zona egeo-mediteraneană, cele două zone fiind şi mai apropiate geografic. S-a renunţat astfel la sistemul Reinecke, inutilizabil pentru spaţiul nord-dunărean. Subliniind legăturile strînse cu cercul micenian, s-a propus chiar o nouă c. *relativă* pentru epoca bronzului din România, în acord cu cronologia Helladicului din Grecia continentală. În felul acesta epoca bronzului ar începe odată cu sfîrşitul culturilor eneolitice, perioada de tranziţie urmînd a fi înglobată în perioada timpurie a bronzului. Pentru c. *relativă a Hallstattului (prima epocă a fierului)* din România s-a utilizat şi se mai utilizează sistemul cronologic propus de H. Müller-Karpe ca şi ordonarea cronologică a depozitelor de bronzuri pe serii consecutive. O serie de studii recente asupra c. *absolute* egiptene şi egeene au determinat modificări importante sistemului lui Müller-Karpe, iar pe de altă parte cercetări asidui privind caracterul şi structura depozitelor de bronzuri au dovedit netemeinicia ordonării în serii cronologice (I. C.). C. *civilizaţiei geto-dacilor* a fost multă vreme şi este încă influenţată de sistemele cronologice ale culturii celtice *de tip La Tène* din Europa centrală (Reinecke, Dechelette), după care a doua epocă a fierului începe la cca 500 î.Hr. şi se termină în pragul erei creştine. Progresul cercetării arheologice a evidenţiat însă necesitatea unei abordări autonome a c. *relative* şi *absolute* a civilizaţiei geto-dacice, pornindu-se de la realităţile locale care au loc sub incidenţa altor factori externi decît în lumea celtică (influenţele scitică, persană, sud-tracioă, gr.). Au fost propuse mai multe scheme cronologice, datorită sesizării unor decalaje existente în dezvoltarea triburilor locale (R. Vulpe, K. Horedt, A. Vulpe, E. Moscalu, M. Babeş etc.). Astăzi se acceptă că constituirea definitivă a etnosului geto-dacic a avut loc cu cîtva timp înaintea primei menţionări documentare a geţilor (expediţia lui Darius, 514 î.Hr., apud Herodot, IV, 93). Mai recent, A. Vulpe presupune că acest fenomen se încheie în sec. 7 î.Hr. (în cadrul culturii → Basarabi, odată cu apariţia necropolei de la → Ferigile), epocile anterioare marcînd etapele de constituire progresivă a geto-dacilor ca etnos distinct în cadrul lumii tracice nordice. Modelul acestei împărţiri a fost schiţat de M. Garašanin pentru lumea illirică. Cultura Basarabi (sec. 8–7 î.Hr.) acoperă o mare parte a vetrei de formare a geto-dacilor, fiind marcată prin răspîndirea unei mode ceramice, aceea a ceramicii incrustate. În afara acestei culturi rămîn însă spaţii largi din N-V României (Crişana, Maramureş, Transilvania de la N de Mureş – unde continuă culturi hallstattiene mai vechi), din Dobrogea şi N-E Bulgariei (care cunosc faza *III* a culturii → Babadag, tocmai în terit. unde geţii sînt prima dată menţionaţi) şi care contribuie la rîndul lor la geneza civilizaţiei geto-dacilor. O adevărată uniformizare a culturii geto-dace se constată odată cu sec. 6 î.Hr., cînd apar formele de bază ale ceramicii vechi a geto-dacilor şi se răspîndeşte ceramica lucrată la roată. Incineraţia devine ritul funerar predominant (cu excepţia grupului → Cimmbrud din bazinul Mureşului şi Moldova centrală), dar nu exclusiv. Ca urmare probabilă a invaziilor scitice, apar uniuni tribale mai restrînse teritorial, unele zone din Cîmpia Munteniei şi S Moldovei sînt depopulate. Asemenea formaţiuni se cunosc în zonele subcarpatice din Oltenia şi Muntenia (→ Teleşti, Ferigile, Bîrseşti), în N Moldovei (→ Stînceşti), bazinul Mureşului şi Moldova centrală (grupul → Ciumbrud, cu morminte de înhumaţie atribuit → agatîrşilor înrudiţi cu sciţii), Dobrogea de N (→ Beidaud) şi N-E Bulgariei (→ Dobrina-Ravna). Acestea din urmă vor intra pentru scurt timp sub dominaţie persană, apoi sub cea nominală a regatului odrys. În sec. 5-4 î.Hr. are loc o dezvoltare accelerată a civilizaţiei getice, favorizată de slăbirea puterii scitice, înmulţirea legăturilor cu oraşele gr., regatul odrysilor şi receptarea influenţelor ahemenide. Se constată creşterea densităţii populaţiei, înmulţirea *cetăţilor de refugiu* în tot spaţiul extracarpatic pînă la Nistru, asimilarea → agatîrşilor din Transilvania, repopularea treptată a Cîmpiei Munteniei, apariţia unor formaţiuni politice prestatale mai stabile, conduse de o aristocraţie în plină afirmare (→ rex Histrianorum, Dromichaites). Se dezvoltă o artă princiară în tot spaţiul dintre Munţii Carpaţi şi Munţii Balcani, incluzînd şi alte grupuri tracice (tribalii, moesi), care va influenţa şi lumea scitică. Ea constă în principal din piese de harnaşament, armament de paradă şi vase din metale preţioase, decorate cu motive vegetale, animaliere şi scene mitologice (→ Agighiol, Peretu, Băiceni, Poiana Coţofeneşti, Stînceşti, Craiova, Poroina în România; Vraţa, Rogozen, Loveci, Lukovit, Borovo etc. în Bulgaria). Apar cetăţi întărite cu adevărate ziduri de piatră (→ Cotnari) sau de cărămidă (→ Coţofenii din Dos) şi morminte princiare în cavouri de piatră. Apogeul epocii vechi a civilizaţiei geto-dacice este atins la sfîrşitul sec. 4 – începutul sec. 3 î.Hr., cînd apar şi primele *dave* – aşezări fortificate locuite permanent (Zimnicea, Bîzdîna, Buneşti etc.) – urmare a contactelor cu civilizaţia macedoneană (→ Filip II, Alexandru cel Mare, Lysimach). Începe folosirea monedelor gr. (Histria) şi macedonene, mai mult ca mijloc de tezaurizare. Către mijlocul sec. 4 î.Hr., în Transilvania şi Crişana se instalează grupuri masive de celţi, care vor conviețui cu autohtonii pînă la mijlocul sec. 2 î.Hr. În sec. 3 – mijlocul sec. 2 î.Hr. civilizaţia geto-dacă ar trece printr-o perioadă de reflux (M. Babeş), înregistrată inegal în diferite zone ale terit. corespunzător. Acestea se datorează unor împrejurări externe defavorabile: invazia celţilor în Peninsula Balcanică (278 î.Hr.), slăbirea contactelor cu lumea elenistică, creşterea puterii celţilor din Transilvania (care încep să emită monede), instalarea la începutul sec. 2 î.Hr. a bastarnilor germanici (cultura → Poieneşti-Lukaşevka) în Moldova centrală (între Siret şi Nistru), instalarea unor grupuri de sciţi în S

www.mnir.ro

Dobrogei. Arta princiară dispare, unele cetăți și așezări sînt abandonate, scade procentul ceramicii lucrate la roată. Unele zone își continuă dezvoltarea ascendentă. În *dava* de la → Buneşti (sec. 3 î.Hr.) se dezvoltă un puternic centru meşteşugăresc (prelucrarea fierului, a argintului, diademă princiară de aur, folosirea monedei). În Muntenia apar primele monede locale, imitînd tetradrahmele lui Filip II. În Dobrogea apar noi *dave* (Satu Nou, Murighiol, altele detectate prin aerofotografie), se dezvoltă comerțul cu orașele gr. și cu lumea elenistică (ceramică de lux, amfore cu vin și ulei etc.), apare o monetărie locală (→ Moskon, tipul „Măcin"). În V Moldovei, Muntenia și Oltenia crește numărul așezărilor, unele fortificate (→ Bîzdîna-cetatea II, Pleașov, Radovanu, Poiana etc.). Între mijlocul sec. 2 î.Hr. –106 d.Hr. se precizează o nouă etapă, epoca de maximă dezvoltare a civilizației geto-dacilor. Pe fundalul unei puternice creșteri demografice se produce o remarcabilă uniformizare a civilizației geto-dacice, acoperind în întregime vatra permanentă de formare a acesteia și răspîndindu-se dincolo de limitele ei. Are loc dispariția celților din Transilvania (evacuare sau asimilare) și o puternică afirmare a puterii dacilor. În S-V Olteniei se înregistrează, la începutul perioadei, o prezență sau numai o influență a culturii scordisce. Epoca aceasta a fost la rîndul ei împărțită în mai multe perioade, asupra duratei cărora nu există încă un acord între specialiști. În linii generale se disting patru perioade: *a)* (mijlocul sec. 2–primul sfert al sec. 1 î.Hr.): uniformizare culturală, cu apariția unui nou stil în ceramică; a doua fază a monetăriei geto-dace; înmulțirea fără precedent a *davelor*; apariția unor formațiuni politice mai mari, dispariția culturii celtice din Transilvania; *b)* (cca 80 – 44 î.Hr.): formarea statului dac unificat sub conducerea lui Burebista; expansiunea daco-getică în toate direcțiile; pătrunderea masivă a monedelor elenistice (Macedonia Prima - încă din perioada precedentă, Thasos, Dyrrhachium, Apollonia) și a denarilor romani republicani; începutul construirii complexului de cetăți și sanctuare în Munții Sebeșului (Orăștiei) și în alte părți; apariția sanctuarelor circulare și rectangulare; schimbări în riturile funerare (dispariția necropolelor fenomen cu rădăcini mai vechi); *c)* (cca 44 î.Hr.–mijlocul sec. 1 d.Hr.): împărțirea regatului dac în formațiuni mai mici, de întindere variabilă, cu păstrarea nucleului statal din Munții Sebeșului; dispariția unor dave, în special din Muntenia de S; slăbirea circulației monetare, imitarea denarului roman în Dacia; slăbirea și apoi anihilarea de către romani a puterii geților din Dobrogea și Cîmpia Munteniei, evacuarea unei părți a populației la S de Dunăre; stăpînire romană în dreapta Dunării; folosirea scrierii (Ocnița etc.); *d)* (mijlocul sec. 1–106 d.Hr.): afirmarea regatului dacic cu centrul în Munții Sebeșului, mai ales sub regele Decebal; refacerea sistemului de cetăți din piatră, construcția de noi sanctuare; circulația mărfurilor romane și a denarilor romani imperiali; instalarea iazigilor între Dunărea mijlocie și Tisa; conflicte repetate cu romanii, culminînd cu războaiele purtate de Decebal cu Domițian și Traian pînă la cucerirea Daciei și transformarea ei în provincie romană (N.C.). Din punct de vedere istoric și arheologic, *epoca greacă* (concept valabil numai pentru o mică regiune de la Dunărea de Jos, care a evoluat paralel cu lumea geto-dacică din → epoca fierului) se subîmparte în următoarele perioade: → *epoca arhaică* (sec. 8–5 î.Hr.; pe terit. țării noastre, sec. 7–6 î.Hr., întrucît prima așezare gr. nu este mai timpurie de mijlocul sec. 7 î.Hr.), *epoca clasică* (cca 500–323 î.Hr.; limita inferioară, aleasă convențional, o constituie moartea lui → Alexandru cel Mare), → *epoca elenistică* (323 î.Hr. ±0). În ceea ce privește *epoca romană*, aceasta are în istoria noastră veche durate diferite: ± 0 ± 602 d.Hr. în Dobrogea; 106–271/275 în Dacia. Istoric, epoca romană se divide în: *epoca romană timpurie* (pînă la 284 d.Hr.), care corespunde → Principatului ca formă de guvernămînt în Imp. Romanum, și *epoca romană tîrzie* (după 284 d.Hr.), care corespunde → Dominatului. Arheologic, conceptul de epocă romană timpurie este mult mai restrîns (sec.1 – începutul sec. 2, cel mai tîrziu). Despre epocă romană tîrzie nu se poate vorbi decît în Dobrogea (sec. 4–6), perioadă denumită în literatură și *epoca romano-bizantină*. Limita inferioară a epocii romane este indicată în Dacia de retragerea armatei și a administrației imperiale (271/275 d.Hr.), iar în Dobrogea de prăbușirea → *limes*-ului dunărean (602 d.Hr., după unele păreri 1–2 decenii mai tîrziu). Avînd avantajul accesului la informația scrisă, arheologii epocii greco-romane folosesc pe scară largă datări „istorice" (evenimente importante despre care există informații în literatura antc., ani de consulat sau ani de domnie ai unor împărați care figurează în inscripții etc.), ceea ce nu presupune însă o neglijare a datărilor obținute pe cale arheologică, de tipul celor cu care se operează în preistorie sau în arheologia prefeudală. Astfel, ceramica gr. se datează pe stiluri, amforele după tipuri atestate în complexe închise bine racordate în timp etc. Pentru e. epocii greco-romane, alături de surse literare și inscripții, elemente prețioase de datare constituie: ceramica pictată gr. (în special cea arhaică și clasică), ștampilele aplicate pe amfore, unele tipuri de fibule și alte accesorii vestimentare sau podoabe, unele tipuri de opaițe, → *terra sigillata*, monedele (A.A.). Din punctul de vedere al e. *relative*, limita inferioară a orizontului cronologic specific sec. 4 este determinată de încetarea culturii carpice și a dacilor liberi în terit. extracarpatice și de momentul retragerii stăpînirii romane de pe terit. provinciei Dacia. Limita superioară este reprezentată de apariția orizontului mormintelor și tezaurelor princiare. În date cronologice absolute limitele coincid cu ultimele decenii ale sec. 3, respectiv cu ultimele decenii ale sec. 4. În cadrul acestor limite cronologice s-au stabilit, mai ales pentru arta culturii → Sîntana de Mureș, pe baza metodei stratigrafiei orizontale, în general două faze, încadrate în prima, respectiv a doua jumătate a sec. 4, a căror definire mai precisă rămîne în continuare un deziderat al cercetării. Următoarea

www.mnir.ro

etapă cronologică este ilustrată de orizontul arheologic al sec. 5, prin descoperiri atît de factură excepțională (morminte și tezaute princiare) cît și de complexe de factură mai modestă (necropole, grupuri de morminte sau morminte izolate). Ea este cuprinsă între sfîrșitul sec. 4 și sfîrșitul sec. 5, limita inferioară fiind reprezentată de încetarea culturii Sîntana de Mureș, iar cea superioară de apariția orizontului mormintelor în șiruri și de o anumită fază a culturii → Brateiu în Transilvania, sau de apariția culturii → Ipotești-Cîndești sau → Costișa-Botoșani, în terit. extracarpatice. Orizontul arheologic menționat se poate împărți în două subgrupe, prima pînă la jumătatea sec. 5, dominată de elemente de factură nomadă (diademe, șei, oglinzi cu verigă, cazane etc.) și alta în care acestea lipsesc, fiind înlocuite de noi tipuri de fibule, catarame cu placă în formă de rinichi, anumite tehnici de prelucrare a metalului etc. Următoarea secvență cronologică cuprinde sec. 6–7, momentul ei de sfîrșit fiind posibil de precizat în ultimele decenii ale sec. 7. În timp ce în terit. extracarpatice nu s-a ajuns deocamdată la posibilitatea unei cronologii mai fine, în Transilvania s-a putut preciza o grupă cronologică reprezentată de complexe de tipul → Moreşti, a cărui moment de încetare pare a se situa în a doua jumătate a sec. 6 în strînsă legătură cu prăbușirea regatului gepid și o grupă cronologică caracterizată prin complexe de tip → Band, Umrica-Vereşmort, Noşlac, Brateiu cimitirul III, Gîmbaș etc., specifică sec. 7. Prezența garniturilor de centură presate împreună cu alte elemente reprezintă suportul documentar al acestei încadrări. Sfîrșitul sec. 7 și pînă la începutul sec. 9 aparține următoarei grupe cronologice, caracterizată prin necropole birituale (Brateiu-cimitirul II, Izvoru, Histria, Capul Viilor etc.) sau – numai în Transilvania, în bazinul mijlociu al Mureșului – prin grupuri de morminte de călăreți, în al căror inventar specifice sînt garniturile de centură turnate. Momentul ei de sfîrșit pare a sta în legătură din punct de vedere istoric cu prăbușirea caganatului avar la sfîrșitul sec. 8 și începutul celui următor. Sec. 9–10 sînt caracterizate de complexe de tip → Sultana sau → Alba Iulia, care se situează în perioada de evoluție a culturii → Dridu (R.H.).

M. Cârciumaru, în *Dacia, N.S.*, 19, 1975, 1–2, 7–34; Vl. Dumitrescu, Al. Bolomey, Fl. Mogoşanu, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, Bucureşti, 1973; I. Nestor, *BerRGK*, 22, 1932 (1933); M. Rusu, în *Dacia, N.S.*, 7, 1963; N.K. Sandars, în *The European Community in Later Prehistory. Studies in honour of C.F.C. Hawkes*, 1971; A. Vulpe, în *SCIV*, 22, 1971, 2; id., în *RevIst*, 27, 1974, 2; V. Hankey, P. Warren, *BICS*, 21, 1974; T. Soroceanu, în *Dacia, N.S.*, 21, 1977; S. Morintz, *Contribuții*; M. Petrescu-Dîmbovița, *Die Siecheln*; P. Roman, în *SCIVA*, 37, 1986, 1; I. Chicideanu, în *Dacia, N.S.*, 30, 1986; R.Vulpe, în *IstRom*, 218–223; Vl. Zirra, în *Dacia, N.S.*,15, 1971, 171–238; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*; K. Horedt, în *Thraco-Dacica*, 1, 1976, 127–130; E. Moscalu, *Ceramica traco-getică*, 1983; M. Garašanin, în *RÉSEE*, 14, 1976, 2, 197–205; A. Vulpe, în *RevIst*, 32, 1979, 12, 2261–2284; A. Vulpe, M. Zahariade, *Geto-dacii în istoria militară a lumii antice*, 1987, cap. I; M. Babeș, în *Dacia, N.S.*, 19, 1975, 125–139; id., în *Dacia, N.S.*, 23, 1979, 5–19; id., în *SCIVA*, 30, 1980, 3, 327–345; C. Preda, în *Thraco-Dacica*, 6, 1985, 86–93; I.H. Crișan, *Spiritualitatea*; K. Horedt, *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, 1982; id., în *Dacia, N.S.*, 21, 1977, 251–268; id., în *ZfA*, 10, 1976, 33–57; I. Ioniță, *Das Gräberfeld von Independența*, 1971; R. Harhoiu, în *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften*, 145 Band, 1980, 101–113.

M.C.; S.M.–B.; I.C.; N.C.; A.A. și R.H.

cruce, simbol religios creștin, folosit ca atare începînd din a doua jumătate a sec. 2 d.Hr., iar după unii cercetători chiar cu un sec. mai devreme. La începutul sec. 3 d.Hr., scriitorii creștini Clement de Alexandria (*Stromata*, VI), Tertullian (*De oratione*, XXXIX) și Minucius Felix (*Octavius*, XXIX) îi arată pe cei de o credință cu ei ca adoratori ai c.=*crucis religiosi* (Tertullian, *Apologeticum*, XVI). Cu excepția mult discutatei c. de la Herculanum (dinainte de 79 d.Hr.), cele mai vechi reprezentări ale c. provin din Syria, Palestina și de la Roma (hipogeul Lucinei) (sec. 2 d.Hr.). Din a doua jumătate a sec. 4 d.Hr., c. și monogramele creștine au căpătat o largă răspîndire. Se cunosc diferite tipuri de c. : 1) *crux quadrata* (+) sau c. *greacă*, cu brațele egale, cel mai vechi tip cunoscut (sec. 2 d.Hr.). Pe terit. României cel mai vechi exemplar de c. este de același tip și s-a descoperit la → Barboși-Galați (prima jumătate a sec. 3 d.Hr.). Numeroase alte reprezentări de c. gr. se întîlnesc pe obiecte și inscripții din sec. 4-6 d. Hr.; 2) *crux decussata* (X), numită astfel pentru că este de forma cifrei latine zece (X) sau c. *Sf. Andrei*. În România astfel de c. sînt incizate pe capace și vase ceramice de factură locală din sec. 4-7 d.Hr.; 3) *crux commissa* sau *patibulata* (T), c. *închisă* sau c. *de suferință*, este c. de forma literei T, presupusă ca formă a c. pe care a fost răstignit Hristos. De acest tip este c. amintită de la Herculanum, iar la noi în țară c. de pe cornalina cu reprezentarea Răstignirii, găsită la Tomis (sec. 4-5); *crux immissa* sau *capitata* – c. *deschisă* sau c. *cu cap*, a cărei bară verticală este mai lungă în partea inferioară, cea superioară depășind bara orizontală, cu brațe egale. Acest tip este cunoscut și sub numele de c. *latină*, deoarece era mai răspîndită în Occidentul latin. În România este întîlnită pe monumente din sec. 4-6, îndeosebi din Scythia Minor. O astfel de c. cu extremitățile brațelor lățite, frecventă și pe monumentele din sec. 5 6 din Dobrogea, trebuie denumită c. *bizantină*; 5) *crux gammata*, numită astfel pentru că fiecare dintre cele patru brațe are forma literei majuscule gr. *gamma*. Cunoscută și sub numele de origine sanscrită „zvastică", aceasta a avut din cele mai vechi timpuri o arie foarte mare de răspîndire. Simbol al soarelui în mișcare c. *gammata* a fost

www.mnir.ro

întrebuințată ca semn apotropaic, al bunei stări și al mîntuirii. Creștinii au folosit c. *gammata* ca semn deghizat al c. încă din sec. 3. Pe terit. țării noastre a fost găsită pe monumente și obiecte (îndeosebi vase ceramice) din sec. 4-6 pînă în epoca feudală (sec. 10-12); 6) *crux ansata*, c. *cu toartă*, sau c. egipteană este forma pe care o avea o mică amuletă de plumb (sec. 4-5), găsită la Izvoarele (jud. Constanța), unde probabil se afla cetatea → Sucidava; 7) *crux monogrammatica* avea bara verticală în forma literei gr. *rho* (P). În această categorie au fost incluse și monogramele *iota-chi* și *chi-rho*, ultima fiind numită și *monograma constantiniană*. Toate cele trei semne erau folosite ca prescurtări, în special pe monede, cu mult înainte de creștinism. Creștinii le-au preluat pentru a desemna numele lui Iisus Hristos. Pe terit. țării noastre acest tip de c. a fost întîlnit pe mai multe monumente din sec. 4-6 (inscripții de la Tomis și → Ulmetum, capiteluri de la Tomis și Callatis, discul de argint aurit al episcopului Paternus, vase ceramice cu decor ștampat, pe *donarium*-ul de la → Biertan, pe fragmente ceramice de la → Porolissum și → Ulpia Traiana etc). Începînd de la sfîrșitul sec. 4 d. Hr., ca semn al triumfului creștinismului, este reprezentată în mozaicuri patetale, dar și pe diferite obiecte, c. *gemmata*, împodobită cu perle, care se întîlnește și pe unele obiecte creștine din țara noastră din sec. 4-6. V. și *chrisma*.

DACL, III, 2, 1914, 3045-3131; *EAA*, 2, 1959 și 7, 1966, s.v.; *MPR*; *ACR*, I, II.

I.B.

Crucea, com. în jud. Constanța, pe terit. căreia a fost identificată o → *villa rustica*. Un mormînt roman cu inventar bogat (brățări de aur, cercei, fibule, perle de sticlă, cuțite etc.) de aici a aparținut unui membru al familiei vreunui proprietar de pămînturi din teritorinm-ul Capidavei. De altfel, din apropiere, de la Bălțăgești, provine și inscripția funerară a unui fost subofițer din armata romană, împroprietărit ca veteran în sec. 2 în aceste locuri unde o așezare de tip rural mai exista și în sec. 4.

V. Pârvan, *Ulmetum*, I, 582; *TIR*, L 35, 36; Al. Suceveanu, *VEDR*, 67, 103, 141; V.H. Baumann, *Ferma*, 65; *ISM*, V, 29-30.

A.B.

Cruceni 1. Sat în com. Foeni (jud. Timiș), pe terit. căruia a fost identificată și cercetată (în 1959 și 1969) o necropolă plană de incinerație. Materialele din cele 105 morminte descoperite ilustrează două faze corespunzătoare ultimei etape a bronzului mijlociu (Br. *C*) și respectiv perioadei tîrzii (finale) a epocii bronzului (Br. *D*) (cca sec. 14-12 î.Hr.). Prima fază a necropolei (C. *I*) se caracterizează prin vase mari (urne) bitronconice, străchini și cănițe cu ornamente din benzi imprimate (aparent cu șnurul), incrustate și cu linii incizate precum și prin obiecte de bronz (topoare cu disc, pumnale cu placa de înmănușare

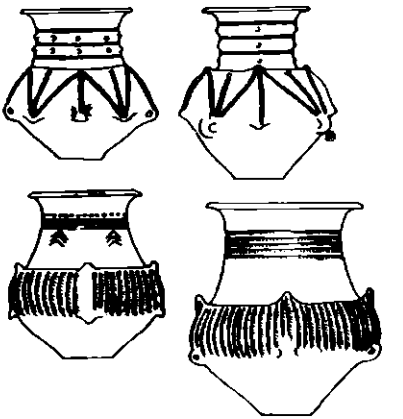

Fig. 122. Vase de tip Cruceni din perioada tîrzie a epocii bronzului.

rotundă și podoabe). În faza C. *II* formele ceramice sînt asemănătoare și totuși deosebite. Au suprafața neagră lucioasă, decorată cu caneluri. Pe zona bombată a urnelor apar proeminențe conice. Ceramica C. *II* ilustrează tranziția la epoca hallstattiană, respectiv la cultura de tip → Susani. 2. Cultură care a evoluat în Vojvodina (Iugoslavia) și în V Banatului românesc în fazele Br. *C* și *D* (cf. cron. P. Reinecke). Denumită și Cruceni-Belegiș. A fost definită prin cercetarea unor necropole plane de incinerație: Livezile (fost Tolvădia), → Bobda și Cruceni (jud. Timiș), Iland•a, Karaburma (Belgrad), Belegiș etc. (Vojvodina) pe un spațiu populat anterior (Br. *A-B*) de triburile culturii → Vatina. Ca și în cazul culturii → Žuto Brdo-Gîrla Mare, constituită ceva mai devreme prin pătrunderi de populații de la Dunărea mijlocie în ținuturile dunărene din N-E Iugoslaviei și S-V României, cultura C. se formează în urma deplasării unui grup de triburi, purtătoare ale culturii ceramicii incrustate din S Transdanubiei. Acestea s-au răspîndit sub presiunea triburilor culturii mormintelor tumulare (Hügelgräber-Kultur) pe o mare parte a ariei Vatina și parțial în aria culturii Žuto Brdo. Cultura C. evidențiază elemente de tradiție Vatina, avînd o evoluție în mare măsură paralelă cu aceea a culturii Žuto Brdo. Definirea culturii C. ca entitate etno-culturală este de dată relativ recentă. În trecut descoperirile de tip C. erau atribuite cînd culturii Vatina, cînd culturii Žuto Brdo.

K. Horedt, în *SC Sibiu*, 13, 1967, 142 și urm.; C. Radu, în *SCIV*, 3, 1973, 24, 503 și urm.; N. Tasić, *Praistorya Vojvodini*, Novi Sad, 1974, 460 și urm.; S. Morintz, *Contribuții*, 40 și urm.

S.M.

Cruni v. Diotyesopolis

Crușovu, sat în com. Brastavățu (jud. Olt), unde săpăturile efectuate (1955) în vatra satului au scos la suprafață urmele unei așezări neolitice de tip → Vădastra, cu un strat de cultură gros de

www.mnir.ro

cca 1,58 m. Primul nivel (Vădastra *I*) se caracterizează prin ceramică de uz comun, coramică cu decor excizat şi ceramică fină cu decor canelat. S-a găsit o singură figurină antropomorfă, masculină. Stratul următor, gros pînă la 1,10 m, conţine materiale specifice fazei Vădastra *II*. S-au găsit resturile unei locuinţe de suprafaţă construită în sistem paiantă, distrusă prin foc. Resturile de materiale recoltate dovedesc: cultivarea plantelor (grîu, orz), creşterea animalelor domestice (bovine, ovicaprine, porci şi cîini), vînătoarea (cerb, mistreţ, căprioară). Uneltele erau confecţionate din: silex, piatră şi os. Ceramica este deosebit de frumoasă, fiind ornamentată prin excizie şi incrustare cu alb. O altă categorie de vase are decorul compus din caneluri fine. S-au descoperit şi cîteva figurine feminine întregi şi fragmentare, unele cu decor excizat. Din cîteva gropi s-au adunat fragmente de oase umane, un cubitus, radius şi oase din craniu. Către suprafaţa terenului au apărut fragmente ceramice de factură geto-dacică şi romană şi două bordeie din sec. 18 şi începutul sec. 19.

C. N. Mateescu, în *Materiale*, 3, 1957, 103-113.
E.C.

cuarţit, rocă metamorfică constituită în special de cuarţ, provenind din recristalizarea gresiei, cu textură compactă şi spărtură în general concoidală. Este foarte răspîndit în roci alcătuind 16% din scoarţa terestră. C. se găseşte fie sub formă de bulgări în prundişurile rîurilor şi pîraielor fie în depozite naturale. Această rocă prin calităţile sale inferioare (desprindere neuniformă etc.) a dus prin cioplire la realizarea unor piese destul de grosiere, fiind ca urmare destul de puţin folosită de către purtătorii culturilor paleoliticului, neo-eneoliticului sau de cei din epoca bronzului. Cu toate acestea, c. a constituit materia primă de bază la realizarea uneltelor în multe aşezări musteriene de peşteră (Baia de Fier, Ohaba-Ponor, Nandru, Băile Herculane), în cele atribuite paleoliticului superior bănăţean sau în cele aparţinînd culturii → Schela Cladovei din zona Porţile de Fier.

Al. Păunescu, *Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Bucureşti, 1970, 84-85.
A.P.

Cuaternar (< lat. *quartus*; „al patrulea"). Ultima perioadă a erei neozoice care continuă şi astăzi. Denumită astfel din 1829 de geologul J. Desnoyers. Avînd în vedere că cel mai important eveniment care defineşte C. îl reprezintă apariţia omului, s-au propus şi denumiri ca: perioada antropogenă, perioada homozoică, terenul uman, timpurile antropice primitive, psychozoicul, antropozoic sau antropogen, *diluvium* (pentru C. vechi) şi *aluvium* (pentru c. nou). Din punct de vedere climatic C. se caracterizează prin răcirea treptată a climei care a determinat instalarea unei puternice glaciaţii pe toate continentele. Unii geologi îi dau valoare de eră. C. cuprinde → Pleistocenul şi → Holocenul. Asupra vîrstei C. s-au emis păreri deosebite, variind în ultima vreme între 1,8 şi 5 milioane de ani. Cele mai caracteristice formaţiuni C. din România sînt depozitele de loess, morenele, depozitele piemontane, de terasă etc.

P. Woldstedt, *Das Eiszeitalter: Grundlinien einer Geologie des Quartärs*, Stuttgart, 1958; J.K. Charlesworth, *The Quaternary Era, with special reference to its glaciation*, London, 1957; F. E. Zeuner, *The Pleistocene Period. Its climate chronology and faunal succession*, London, 1959; R.F. Flint, *Glacial and Quaternary geology*, New York, London, Sidney, Toronto, 1971.
M.C.

Cuceu, sat aparţinînd oraşului Jibou (jud. Sălaj). Aici a fost descoperit în 1982 pe locul „Togul Mic", situat la 500 m S-V de sat, un tezaur monetar, probabil depus într-un vas de bronz din care s-au recuperat mici fragmente. S-au recuperat: o drahmă emisă de Audoleon, rege al Paioniei (cca 315–cca 285 î.Hr.), 487 denari romani republicani din perioada 209/208–48/47 î.Hr. şi două imitaţii, 33 tetradrahme din Thasos şi o tetradrahmă din Maroneia (în total 2,406 kg de argint). Ascunderea tezaurului se leagă de frămîntările de la sfîrşitul domniei regelui Burebista. La 2 km spre S-V, în punctul „Fînaţe" se află o aşezare din sec. 2-4 d.Hr.

E. Chirilă, Al.V. Matei, în *ActaMP*, 7, 1983, 101-118; iid., în *ActaMP*, 8, 1984, 147-148.
E.N.

Cuciucchioi v. **Nistoreşti**

Cuciulat, sat în com. Letca (jud. Sălaj), pe terit. căruia se află o peşteră săpată în terasa de calcar înaltă de 75 m a Someşului. La cca 70 m de la actuala intrare se găseşte o sălită cu dimensiuni de aproximativ 3,70×2,50 m pe plafonul căreia sînt dispuse picturi rupestre datînd de la sfîrşitul paleoliticului (cca 10 000 î.Hr.). Figurile sînt realizate cu culoare roşie cărămizie, prin umplerea întregului contur al figurilor. Cea mai interesantă figură, de altfel şi cea mai bine conservată, o reprezintă un cal de 24,5 cm lung. şi 12,5 cm înălţ. Calul este redat în mişcare, cu gîtul puternic arcuit, picioarele posterioare sugerînd parcă oprirea bruscă din alergare. Ca pretutindeni în arta animalieră paleolitică, esenţial realistă, figurarea calului de la C. surprinde prin lipsa schematismului sau a oricărei stilizări. Încăperea cu picturi concentrează în partea centrală şi alte figuri mult mai slab conservate. Între acestea, se detaşează o felină (probabil o panteră) de 80 cm lung. şi peste 45 cm înălţ.

M. Cârciumaru, M. Bitiri, în *SCIVA*, 30, 1979, 2, 285-290; id., în *RMMMIA*, 49, 1980, 1, 3-10.
M.C.

Cuciulata, sat în com. Hoghiz (jud. Braşov), pe terit. căruia au fost descoperite două aşezări aparţinînd bronzului timpuriu (cultura → Schneckenberg) şi La Tène-ului geto-dacic (sec. 2 î.Hr.–1 d.Hr.). Aşezarea de tip Schneckenberg de

www.mnir.ro

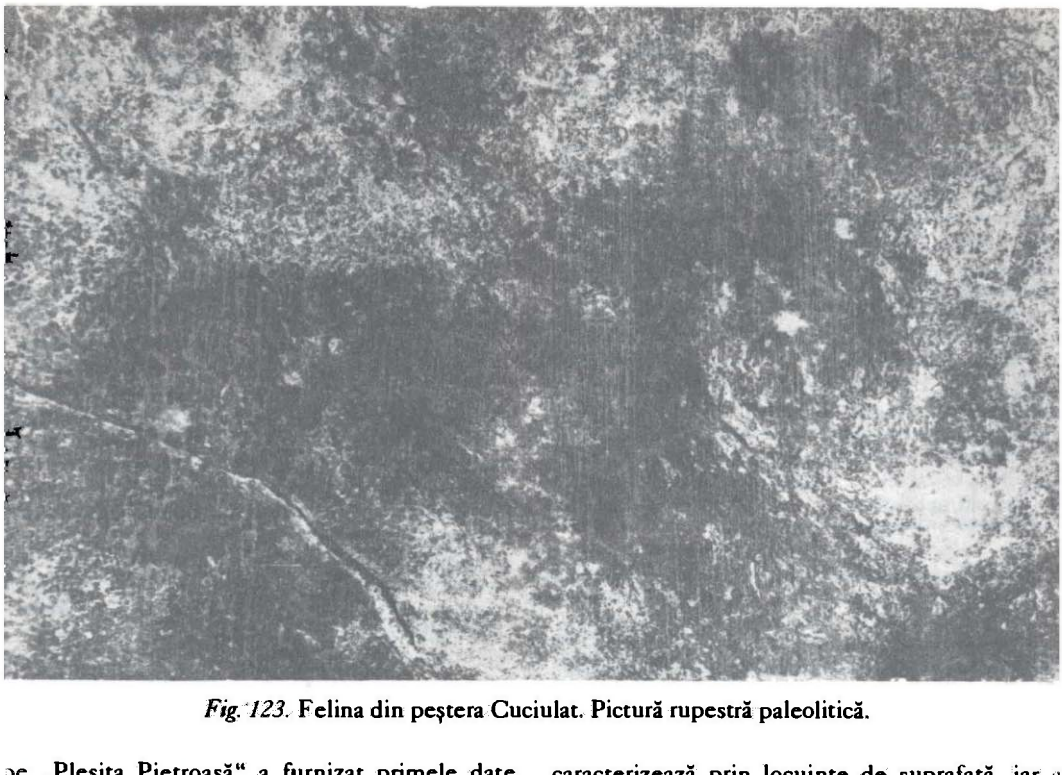

Fig. 123. Felina din peştera Cuciulat. Pictură rupestră paleolitică.

pe „Pleşiţa Pietroasă" a furnizat primele date stratigrafice care au permis să se precizeze succesiunea cronologică a acestor culturi. În cadrul aceleiaşi aşezări au fost identificate, pentru prima dată în spaţiul carpato-danubian, locuinţe amenajate direct pe stîncă. Tot aici s-a descoperit cel mai vechi model de → car cunoscut pe terit. României.

Gh. Bichir, în *Dacia, N.S.*, 6 1962, 81-115 şi vol. 8, 1964, 67-87; id., în *SCSibiu*, 14, 1970, 123-154.

G.B.

Cucorăni, sat în com. Mihai Eminescu (jud. Botoşani), în apropierea căruia, pe terenul numit „Medeleni", situat pe malul stîng al pîrîului Loeşti s-au scos la lumină vestigii arheologice din mai multe epoci: a) aşezare neolitică → Cucuteni 4; b) necropolă din prima epocă a fierului (sec. 9-8 î.Hr.); c) aşezare din a doua epocă a fierului (sec. 3-2 î.Hr.); d) aşezare carpică din sec. 2-3 d.Hr.; e) aşezare prefeudală din sec. 6-7. Aşezarea neolitică (Cucuteni *A*) distrusă de ridicarea unui dig, pe pîrîul Loeşti, a fost identificată pe bază de ceramică şi cîteva obiecte, unelte şi figurine tipice acestei culturi. În necropola hallstattiană s-au descoperit 3 morminte de incineraţie păstrate intacte şi încă cîteva vase mici provenite din morminte distruse de aşezările ulterioare. Inventarul mormintelor constă din urnă cu oase incinerate şi cu capac şi un vas de ofrandă cu analogii în aşezările de la Corlăteni, Andrieşeni şi Truşeşti-Movila din şesul Jijiei, care se datează în sec. 9-8 î.Hr. Aşezarea din a doua epocă a fierului are două faze de locuire, din care una se caracterizează prin locuinţe de suprafaţă, iar a doua prin bordeie, putînd fi separate cronologic atît prin poziţia lor stratigrafică cît şi prin inventar. Locuinţele de suprafaţă au fost amenajate la foarte mică adîncime, fiind astfel afectate de lucrările agricole. Bordeiele au forme rectangulare cu colţurile rotunjite, unele păstrînd urme ale gropilor pentru stîlpii de susţinere a acoperişului. Intrarea a putut fi bine precizată la cîteva bordeie şi constă dintr-o nişă sau o treaptă pe una din laturile locuinţei. S-au cercetat şi 13 gropi de formă cilindrică, mai largi în partea inferioară, ce conţineau resturi menajere. Materialul arheologic este unitar în cele două niveluri de locuire, în stratul superior întîlnindu-se şi fragmente de vase bastarnice. Aşezarea carpică se caracterizează prin bogăţia şi varietatea materialelor cît şi prin buna conservare a multor locuinţe. S-au dezvelit 22 locuinţe (bordeie şi locuinţe de suprafaţă) şi 16 gropi menajere, din care s-au scos la iveală unelte, o monedă imperială de la Titus-Vespasian şi ceramică, obiecte de podoabă (fibulele din fier, bronz şi bronz argintat), pinten din fier etc. Ceramica constă din vase locale lucrate cu mîna şi la roată şi vase de import (două exemplare cu ştampile incizate). Aşezarea prefeudală corespunde unui strat subţire sub stratul arabil. S-au săpat 5 bordeie şi un ansamblu de cuptoare pentru copt pîine. Ceramica descoperită în aceste complexe aparţine categoriei lucrată cu mîna din pastă grosieră amestecată cu şamotă, de forme obişnuite (oale mari şi mijlocii şi tipsii). Unele dintre

www.mnir.ro

Fig. 124. Cucorăni. Obiecte geto-dacice (sec. 3-2 î.Hr.).

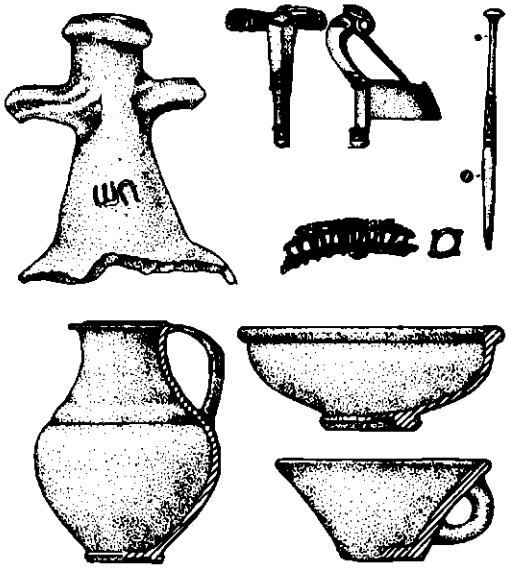

Fig. 125. Cucorăni. Descoperiri carpice (sec. 2-3 d.Hr.).

descoperiri indică primele contacte ale populației autohtone cu slavii.

S. Teodor, S. Rață, în *SM Suceava*, 1969, 37-42; S. Teodor, în *AM*, 8, 1975, 125-201.

S.T.

Cucova, sat în com. Valea Seacă (jud. Bacău), pe terit. căruia a fost descoperită în punctul „La Tarbă", o așezare din epoca bronzului, aparținînd culturii → Monteoru și una de tip carpic (sec. 3), iar la „Puțul Poștei" vestigii neolitice (de tip → Precucuteni) și de tip Monteoru. Gh. Bichir, E. Dogan, în *Materiale*, → 8, 1969, 297-298; Gh. Bichir, în *Materiale*, 9, 1970, 124.

G.B.

Cucuteni 1. Com. în jud. Iași. Așezare eneolitică reperată pe înălțimea „Cetățuia" (346 m alt.), semnalată pentru prima dată în anul 1884 de către Th. Burada și explorată în mod sumar în anii 1885 și 1888 de către N. Beldiceanu, Gr. Buțureanu, D. Diamandi și D. Butculescu, rezultatele fiind comunicate în 1889 la cel de-al X-lea Congres Internațional de antropologie și arheologie preistorică de la Paris. În 1909 și 1910 stațiunea a fost cercetată metodic de H. Schmidt și G. Bersu, primul publicînd în 1932 monografia stațiunii C., în care, pe bază stratigrafică și stilistică a stabilit principalele faze ale culturii C., pe care le-a denumit *A*, *A-B* și *B*. Săpăturile au fost reluate în intervalul 1961–1965, îmbogățindu-se periodizarea acestei culturi cu noi etape și aducîndu-se noi date privitoare la sistemul de construcție al locuințelor, caracterizate atît prin podine de lut ars, cît și de piatră. Stațiunea de la C., apărată în mod natural pe trei laturi, a fost întărită succesiv cu două șanțuri în porțiunea accesibilă, dintre care unul interior din faza *A* și celălalt exterior, de la începutul fazei *B*, a devenit, prin umplere, o simplă depresiune. Locuirea din această fază s-a extins mult dincolo de șanț pe pantele line ale platoului „Lain". Săpăturile arheologice de pe „Cetățuia" au scos la iveală, în afară de numeroase resturi de locuire eneolitică, din fazele Cucuteni *A*, *A-B* și *B*, și urme din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului (grupul → Horodiștea-Erbiceni), din perioada geto-dacică și de la începutul epocii migrațiilor. În punctul „la Dobrin", s-a identificat o așezare din faza *A* a culturii C., suprapusă de un nivel de locuire geto-dacică, în cuprinsul căreia s-au descoperit patru morminte de copil, cu schelete chircite și fără de inventar, care datează dintr-o perioadă mai nouă decît așezarea eneolitică, probabil ca și mormintele de adulți descoperite mai demult pe acest loc (M.P.D.). 2. Cultură eneolitică (începînd din al doilea sfert al milen. 4 pînă după începutul milen. 3 î.Hr.) răspîndită pe o vastă arie, cuprinzînd S-E Transilvaniei, colțul de N-E al Munteniei, aproape întreaga Moldovă (cu excepția extremității de S-E) și regiunile de V-SV ale zonei de stepă a Ucrainei (pînă pe malul stîng al Niprului), dar nu și în vecinătatea imediată a Mării Negre. Datările C_{14} încep de la 3675±50 și merg pînă la 2980±60. La E de Nistru este cunoscută sub numele de Tripolie, în care este înglobată însă și cultura – Precucuteni; se folosește și denumirea – Ariușd Cucuteni-Tripolie. S-a format, probabil, în S-E Transilvaniei și în centrul și vestul Moldovei, pe baza ultimei faze a culturii Precucuteni și cu unele influențe ale culturilor Petrești și Gumelnița. Evoluția ei a fost împărțită în trei faze (pe baze stratigrafice și tipologice), fiecare dintre acestea avînd cel puțin cîte două etape: *A* (1-4), *A-B* (1-2) și *B* (1-2 și poate chiar 3). În ultimul timp s-au precizat și unele variante regionale. Pe lîngă așezarea eponimă, s-au săpat sistematic un mare număr de așezări, dintre care mai importante: → Ariușd, → Ruginoasa, → Izvoare, → Hăbășești, → Drăgușeni-Botoșani (faza *A*), → Trușești și → Tîrpești (toate cele trei faze), Traian-Dealul

www.mnir.ro

Fig. 126. Vase aparţinînd culturii Cucuteni, fazele *A* (1); *A–B* (2–3) şi *B* (4–5).

Fîntînilor şi Ghelăeşti (faza *A-B*), Drăguşeni-Suceava, → Glăvăncştii Vechi, → Văleni (faza *B*) şi altele. Aşezarea de la Hăbăşeşti a fost prima aşezare eneolitică din România săpată în întregime, urmată în anii următori de cele de la Truşeşti, Tîrpeşti şi C. Comunităţile cucutiene îşi instalau aşczările uneori foarte întinse în vecinătatea surselor de apă potabilă, mai ales pe terase şi boturi de dealuri, de multe ori întărindu-le cu unul sau două şanţuri de apărare. Cultivatoare de cereale şi crescătoare de animale, ele îşi completau hrana prin vînătoare etc. Îşi construiau locuinţe dreptunghiulare la suprafaţa solului, avînd interiorul împărţit cîtcodată în două sau trei încăperi, şi de multe ori, o podină-platformă de lut ars pe substrucţie de bîrne groase, precum şi una sau două vetre deschise, sau cuptoare. Locuinţele aşezărilor erau dispuse uneori în cercuri, cu cîte o clădire mai mare în centru, iar alteori în şiruri paralele; în preajma lor, mici construcţii anexe şi multe gropi de resturi menajere. Pe locul destinat unei locuinţe, înainte de începerea construirii se săpa cîte o groapă în care se depunea un vas „de fundaţie", uneori cu oase de animale în el sau alături de el dar această practică nu a fost constatată pretutindeni. Pentru cultura C. este specifică ceramica pictată, arsă de obicei perfect la roşu, în cuptoare oxidante la o temperatură de cca 900°C, fiecare fază avînd forme de vase şi stiluri proprii de ornamentare. Formele principale ale ceramicii pictate, deosebindu-se în anumită măsură de la o fază la alta prin variantele lor, dar şi prin schimbările mai radicale, sînt: cupele-paharc, cupele înalte cu picior, vasele bitroneoniee, vasele cu corp relativ sferic şi picior înalt, suporturile cilindrice înalte, strachinile şi castroanele, chiupurile înalte cu corp oval sau puternic arcuit, aşa-numitele amfore şi cratere, precum şi vasele de tip binoclu. Decorul bicrom sau tricrom este aşternut de multe ori pe întreaga suprafaţă a vasului (uneori şi în interior, la vasele larg deschise), împărţită uneori în registre orizontale, în funcţie de părţile componente ale vaselor. Motivele sînt exclusiv geometrice şi spiralice în faza *A*, dar în faza următoare se introduc şi siluete umane, acestora adăugîndu-li-se, în faza ultimă, şi motive zoomorfe (carnasieri, cerbi, păsări), mai întotdeauna puternic schematizate. Olăria de folosinţă casnică, de obicei şi ea bine arsă, este preparată dintr-o pastă mai puţin fină şi omogenă, chiupurile, înalte uneori de peste 1 m, fiind folosite pentru păstrarea cerealelor (şi probabil şi a apei). Unele vase nepictate au pe corp siluete umane modelate în relief, probabil vase cu un anumit rost în practicile de cult. Începînd din penultima etapă a fazei *A (3)*, în aşezări se întîlneşte şi o ceramică avînd o tehnică, forme şi motive decorative străine, numită impropiu de tip C. În pasta vaselor sînt amestecate scoici pisate, forma predilectă este un castron înalt cu buza arcuită iar ornamentele sînt imprimate, iar mai tîrziu zgîriate cu un instrument cu mulţi dinţi, ca un pieptene; din faza *A-B* se introduc şi impresiuni cu şnurul. Această categorie ceramică se datoreşte relaţiilor cu populaţiile vecine de la limita răsăriteană a ariei de răspîndire a culturii C. Uneltele de silex, os şi corn sînt mai puţin numeroase ca în cultura Gumelniţa, dar dălţile şi topoarele de piatră şlefuită şi ciocanele-topoare sînt foarte frecvente. Arama e mai rar întîlnită, dar s-au descoperit şi topoare, unele relativ plate, altele de tipul numit cu tăişurile în cruce (ca nişte tîrnăcoape), aduse din Transilvania, în cursul fazelor *A-B* şi *B*. Două depozite de obiecte de podoabă (la Ariuşd şi Hăbăşeşti), un inel şi un pandantiv de aur decorat cu puncte *au repoussé* şi o figurină de argint de tipul *en violon* completează gama inventarului metalic al acestei culturi. Analiza unora dintre obiectele mici de aramă a dus la concluzia că

www.mnir.ro

Fig. 127. Statuetă antropomorfă din cultura Cucuteni *B.*

materia primă provenea de la minele din E Bulgariei. Plastica de lut ars este bogat reprezentată prin statuete de lut ars, antropomorfe şi zoomorfe, primele avînd în faza *A* o formă şi un decor deosebite de ale celor din fazele următoare. Relativ puţine vase antropomorfe şi zoomorfe şi cîteva altare de lut ars sînt şi ele legate de practicile şi credinţele magico-religioase; unul, de la Truşeşti, are deasupra soclului – lat de 1 m – două busturi umane, iar pe faţa anterioară coloane în basorelief. În ceea ce priveşte ritul funerar, în România nu s-au descoperit pînă acum decît cîteva morminte de înhumaţie la Doboşeni (jud. Covasna) şi unele morminte rituale la Traian-Dealul Fîntînilor, ceea ce pare a confirma că şi triburile culturii Cucuteni îşi înhumau morţii, deşi pînă acum nu s-au găsit cimitirele lor (Vl.D.).

N. Beldiceanu, în *RIAF*, 3-5/1885; Gr. Buţureanu, în *Compte rendu du Xème Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie préhistorique*, Paris, 1891; H. Schmidt, *Cucuteni in der oberen Moldau*, 1932; C. Matasă, *Frumuşica*, 1944; Vl. Dumitrescu, *Dacia*, 3–4, 1927–1934, 88–114; *ibid*, 9-10, 1941-1944, 11-114; id., în *Berichten v. de ryksdienst voor het endheidkunding Bodenmonderzoek*, 9, 1959, 7-48; id., în *Dacia, N.S.*, 8, 1964, 53-66; id., *ZfA*, 7, 1973, 120; H. Dumitrescu, în *Dacia*, 3-4, 1927-1934, 57-86; id., în *Dacia, N.S.*, 1, 1957, 73-96; *ibid*, 2, 1958, 407-424; *ibid.*, 5, 1961, 69-94; Vl. Dumitrescu şi colaboratori, *Hăbăşeşti. Monografie arheologică*, 1954; R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936-1948*, 1957; id., în *SCIV*, 7, 1956, 53-94; I. Nestor, în *Dacia, N.S.*, 4, 1960, 53-68; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Rivista di scienze preistoriche*, 20, 1956, 157-181; id., *Cucuteni*, 1956; S. Marinescu-Bîlcu, *Tîrpeşti. From Prehistory to History*, Oxford, 1981.

M.P.D. şi Vl. D.

Cudalbi, com. în jud. Galaţi, pe terit. căreia, în 1931, în partea de N a localit., a fost descoperit întîmplător un tezaur de monede bizantine, datînd din sec. 6, ascuns într-un vas de lut, acoperit cu o piatră. Tezaurul este compus din 28 de monede bizantine de bronz, dintre care 13 emisiuni de la împăratul Anastasius (491-518) şi 15 de la Iustin I (518-527).

I. Dimian, în *SCN*, 1, 1957, 190-191; D. Gh. Teodor, în *SCIV*, 21, 1970, 1, 113; C. Preda, în *SCIV*, 23, 1972, 3, 400.

D.G.T.

Cugir, oraş în jud. Alba pe terit. căruia, în punctul „Pîrîul Gugului", întîmplător, în 1973, la cea 3 m adîncime, s-a descoperit un depozit compus din 130 obiecte fragmentare de bronz, 24 verigi de aur şi trei vase de lut ce se datează în → Hallstatt A_1. Pe promontoriul izolat cu pante abrupte ce domină valea C. şi actualul oraş, numit „Cetate" s-a descoperit o importantă cetate dacică identificată cu → *Singidava* (Ptol., III, 8, 4). Săpăturile începute în 1977 au dovedit că pe „Cetate" a existat o întinsă şi bogată aşezare din epoca bronzului aparţinînd fazelor finale ale culturii → Sighişoara-Wietenberg, suprapusă de una geto-dacică. Dealul, iniţial de forma unui vîrf de con, a fost tăiat şi terasat de geto-daci. A luat naştere astfel platoul superior, care măsoară peste 150 m lung. şi 60-80 m lăţ. la care se adaugă terasele de pe latura de V şi N-E ajungînd la peste 200 m lăţ. Întreg acest spaţiu a fost cuprins în interiorul fortificaţiilor. Ele lipsesc pe latura de S-E unde prăpastia este aşa de mare încît oferea o bună apărare naturală. Au fost descoperite două niveluri de locuire. Primul, din sec. 3-2 î.Hr. şi al doilea din sec. 1 î.Hr.–1 d.Hr. În prima fază, pe marginea platoului superior s-a înălţat un puternic val de pămînt şi piatră locală (micaşist) placat spre interior cu piatră de rîu. În spatele acestui val s-au descoperit locuinţe ce au căzut pradă unui violent incendiu. În faza a doua, vechiul val este înlocuit cu unul mai mare. Noul val, durat în aceeaşi tehnică, va acoperi pe cel vechi şi locuinţele din imediata lui apropiere. Tot acum sistemul defensiv este completat cu un zid de piatră (lat de 3–3,50 m) făcut din bolovani de rîu şi piatră locală, folosind lutul ca liant. În unele zone, pentru amplasarea zidului, în stîncă, s-a săpat un pat şi s-au păstrat porţiuni din rocă în chip de contraforţi interiori. Cu ocazia săpăturilor au fost dezvelite locuinţe de suprafaţă ori puţin adîncite şi numeroase gropi de provizii de forme şi dimensiuni variate. A fost recoltat un foarte bogat şi variat material arheologic constînd din: ceramică, unelte, podoabe etc. Pe lîngă produsele locale sînt prezente şi cele străine, de import (elenistice, celtice şi romane). Pe întreaga suprafaţă, dar mai ales pe latura de S s-au constatat urmele unui violent incendiu care a pus capăt aşezării dacice,

www.mnir.ro

cauzat, foarte probabil, de războaiele purtate de Traian în Dacia. Despre marea bogăție a așezării dacice, pe lîngă materialele scoase pe calea săpăturilor sistematice, stau mărturie și două mari tezaure monetare de argint descoperite întîmplător. Primul dintre ele s-a găsit la 1868 pe platoul superior al cetății. El se compunea din cca 2 000 de monede dacice scyphate imitații după tetradrahmele lui → Filip II și tetradrahme → thasiene. Tezaurul a fost ascuns într-un vas de lut. S-a presupus că ar fi conținut doar 200 de monede. Un alt tezaur s-a găsit, tot întîmplător, pe versantul de V al cetății. El conținea monede dacice imitate după cele macedonene, cît și tetradrahme emise de → Macedonia Prima din care s-au salvat doar 14 piese. Pe „Cetate" s-au mai găsit întîmplător doi denari imperiali de la Domițian. În campania de săpături a anului 1979, pe panta abruptă de S-V a dealului, în afara cetății s-au descoperit patru morminte tumulare de incinerație. Unul dintre acestea (tumulul 2) s-a dovedit a fi un bogat și important mormînt princiar cu ardere pe loc ce se datează în prima jumătate a sec. 1 î.Hr. Pentru amenajarea rugului, în panta dealului s-a săpat o terasă cu diam. de 8 m. Pe rug a fost așezat defunctul (un bărbat matur de cca 35 ani), într-un fastuos car. Au fost sacrificați trei cai. Tot ce a rămas nemistuit de foc s-a adunat în centru și s-a acoperit cu un strat subțire de lut. Deasupra grămezii s-a așezat o *situla* de bronz (import italic), un vas mic și o mare fructieră lucrată cu mîna (diam. 0,70), toate nefiind arse s-au păstrat bine. În jurul celor trei vase s-a ridicat tumulul din bolovani de rîu, piatră locală și pămînt acoperind întreaga suprafață a rugului. Tumulul fiind în pantă s-a aplatizat complet. În grămada de cenușă și cărbuni, pe lîngă oasele de om și de cai, toate puternic calcinate, s-au descoperit plaeajele masive de fier ale celor patru roți (diam. 1 m) ale carului, numeroase piese de bronz și fier de la car, trei zăbale de fier de tip tracic și numeroase piese mărunte de la harnașamente. Din îmbrăcămintea celui înmormîntat s-a păstrat un coif de fier de tip gr. și o armură meșteșugit împletită din zale de fier al cărei sistem de închidere era împodobit cu butoni de argint auriți. Ca armament, luptătorul a fost înzestrat cu un pumnal de fier scurt, cu lama ușor curbată *(sica)*, un tub tot de fier (garnitura unui arc), o sabie lungă de fier cu teacă, tot de fier (105 cm lung., de tip La Tène *D*), un scut cu *umbo* și bordură de fier și o lance cu vîrf de fier. Printre descoperiri figurează mulți nasturi de argint de la harnașamente, resturi dintr-o faleră de argint, fragmente dintr-o fibulă mare de argint și o mare cantitate de argint topit păstrat în granule de diferite dimensiuni. Pe lîngă podoabele de argint s-a descoperit o aplică de aur (22 cm lung.), reprezentînd un cap de animal puternic stilizat (bovideu?). Ea este prevăzută cu orificii pentru fixare pe piele și împodobea, foarte probabil, fruntea calului de călărie. Din aur s-a mai păstrat un mic placaj care împodobea una dintre piesele din fier, fără să se poată preciza care anume. Ceilalți tumuli sînt cu arderea în altă parte, iar inventarele mai modeste. Dimensiunile fortificației și bogăția vestigiilor descoperite pe dealul „Cetate" îndreptățesc presupunerea că ne găsim în prezența unui centru economic, politic și militar, una dintre așezările de tip *dava* a cărei locuire începe în sec. 3 î.Hr., cunoscînd o prosperitate din ce în ce sporită pînă la cucerirea romană cînd va fi distrusă.

V. Pârvan, *Getica*, 114, 601; I.M. Neda, în *RIR*, 10, 1940, 385-386; I.H. Crișan, Fl. Medeleț, în *Materiale*, Oradea, 1979, 105-107; I.H. Crișan, în *Apulum*, 18, 1980, 81-87; id., în *Revista arhivelor*, 2, 1980, 168-175.

I.H.C.

Culciu Mare, sat, reședința com. Culciu (jud. Satu Mare), pe terit. căruia a fost cercetată (1969, 1971–1972) o mare așezare deschisă, cu un singur nivel de locuire, aparținînd culturii → Suciu de Sus, considerată ca reprezentînd o a treia fază (clasică) a acesteia. Au fost descoperite resturile a 12 locuințe de suprafață cu un bogat material ceramic. O altă așezare de același fel a fost identificată pe malul pîrîului Balcaja. La **C.M.** se află și o așezare și o necropolă de incinerație de la începutul primei epoci a fierului (I.C.). Dintr-o așezare a dacilor liberi (sfîrșitul sec. 2-3 d.Hr.) au fost cercetate mai multe locuințe cu un bogat inventar ceramic lucrat la roată și de mînă, alături de care au fost descoperite și unelte, piese de podoabă și de port, printre care o fibulă de argint cu resort dublu și portagrafa înaltă (Alm. VII, 211) (R.H.).

T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1978.

I.C. și R.H.

Culciu Mic, sat în com. Culciu (jud. Satu Mare), pe terit. căruia, cu ocazia săpăturilor din 1973, s-a descoperit o așezare din epoca bronzului aparținînd culturii → Suciu de Sus (faza a *II*-a). Ea se găsește pe un grind de pe malul unei vechi albii părăsite ce avea legături cu Someșul. Spre S-V așezarea era delimitată de un loc mlăștinos. Ea măsoară cca 200 m lung. și 50-60 m lăț. S-a constatat un singur nivel de locuire, gros de 0,20-0,80 m. În punctul cel mai înalt al așezării se afla cea mai mare parte de concentrare a locuirii. Au fost dezvelite locuințe adîncite (semibordeie) și s-a recoltat un bogat material ceramic în care predomină cești și strachinile ornamentate prin incizie. Într-o locuință s-a descoperit valva unui tipar pentru turnarea pandantivelor care datează din bronz *C* (sec. 15-14 î.Hr.).

T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, 1978, 65.

I.H.C.

culeg (în arheol.), activitate de adunare a unor resurse naturale, care, împreună cu *vînătoarea*, constituie ramurile economiei de subzistență. În această situație c. se referă mai ales la resursele alimentare destinate comunităților umane (fructe,

www.mnir.ro

rădăcini, moluşte, amfibieni, ouă de păsări etc.) şi se supune aceloraşi reguli economice şi sociale ca şi vînătoarea. Pentru acest tip de c. nu este nevoie de unelte speciale, în schimb sînt necesare recipiente (saci, coşuri etc.). În societăţile cu economie productivă c. se concentrează în principal tot asupra produselor alimentare, dar nu numai a celor din flora (şi fauna) spontană, ci mai ales asupra plantelor cultivate; în plus, se mai adunau frunze, iarbă etc. pentru hrana animalelor domestice în sezonul rece. Tot de domeniul c. ţin şi adunarea de materii prime pentru confecţionarea de obiecte şi unelte (coarne căzute de cervide) sau podoabe (roci de culoare sau textură aparte, cochilii de moluşte etc.), a stufului şi trestiei pentru acoperişul locuinţelor, a fibrelor vegetale pentru împletituri ş.a. Din punct de vedere arheologic urmele acestor substanţe organice se păstrează numai dacă sînt carbonizate, în acumulări cu condiţii speciale (rurbării), sau în mod indirect, prin impresiuni pe lut ars. Din aceste motive volumul real al c. este greu de apreciat. Pe terit. României, c. pare a fi fost ceva mai intens în aşezările preistorice limitrofe Dunării (scoici, broaşte ţestoase etc.) şi, sub raport cronologic, în aşezările din Moldova, în perioada de tranziţie de la → eneolitic la → epoca bronzului.

Al. B.

cult v. religie

cult imperial (la romani), adorarea împăraţilor romani defuncţi şi în viaţă asemenea unor zei. Îşi are originea în vechiul obicei gr. de acordare de onoruri divine personalităţilor care se distingeau prin realizări de excepţie în folosul comunităţii civice (eroi, → întemeietori), ceea ce a generat în epoca elenistică adorarea suveranilor (începînd cu Alexandru cel Mare), a guvernatorilor romani şi a cetăţii Roma ca binefăcători şi protectori în Orientul gr., iar acest fenomen conjugat cu tendinţa romanilor de a-şi glorifica eroii şi cu influenţe ale filosofiei stoice a condus la Roma la divinizarea postumă a lui Caesar (în 42 î.Hr.), apoi a lui Augustus şi a succesorilor săi (→ *divus, diva*). C.i. particular, municipal şi provincial s-a răspîndit la început în partea orientală a Imp., apoi şi în cea occidentală şi a dobîndit o semnificaţie politică tot mai accentuată, devenind expresia fidelităţii supuşilor faţă de guvernarea imperială. Din sec. 3, concepţia asupra naturii divine a împăratului a început să fie înlocuită de concepţia asupra protecţiei divine de care se bucura acesta, care a devenit oficială după adoptarea creştinismului şi s-a perpetuat în evul mediu în teoria dreptului divin al monarhilor. La Roma şi în provincii, oficierea c.i. revenea diferitelor categorii de preoţi (*flamines, sacerdotes*), asociaţii şi colegii (→ *augustali*, → *gerusia*) şi avea loc în cadrul unor anumite sărbători care includeau sacrificii, procesiuni, → concursuri şi încununarea solemnă a busturilor şi statuilor împăraţilor defuncţi şi în viaţă. C.i. este documentat în oraşele pontice curînd după intrarea lor sub autoritatea Romei. Cele mai timpurii manifestări cunoscute sînt, pe plan particular, adorarea busturilor de argint ale lui Augustus, Tiberius şi al → Liviei de către Ovidiu relegat la Tomis, iar pe plan public, templul de la Histria dedicat lui Augustus chiar în timpul domniei sale (→ Papas, fiul lui Theopompos), → concursurile organizate la Tomis în cinstea zilei de naştere a aceluiaşi împărat, avînd chiar pe Ovidiu ca → agonotet, iar la Callatis, sărbătorile → *Caesarea* atestate în prima jumătate a sec. 1 d.Hr., alături de altă sărbătoare instituită în aceeaşi perioadă şi dedicată de → gerusia locală tot c.i. Acestea sînt în concordanţă cu probabilitatea ca porticul dedicat aici lui Augustus să fi făcut parte dintr-un sanctuar *(Caisareion)* al acestuia. Se adaugă ca mărturii la Histria „încununarea" (busturilor sau statuilor) împăraţilor atestată în timpul lui Hadrian şi de care se ocupa probabil → *gerusia* locală, cît şi bazele de statui ale unor împăraţi şi împărătese începînd cu Domiţian şi cu Nerva, iar la Tomis menţiunea unui preot (*hiereus*) a doi împăraţi asociaţi la domnie (fie Marcus Aurelius şi Lucius Verus, fie Marcus Aurelius şi Commodus, fie Septimius Severus şi Caracalla), şi fragmentele cîtorva seatui imperiale din sec. 2 şi 3 d.Hr. Inscripţiile din aceleaşi sec. documentează în cele trei oraşe pontice mari preoţi (→ arhiereu) atît ai c.i. municipal, cît şi ai c.i. celebrat la nivelul → Comunităţii pontice. În cazul din urmă, sărbătorile aveau o strălucire deosebită, datorată în parte luptelor de → gladiatori şi vînătorilor de animale *(→ venationes)* pe care le includeau şi care, organizate cu contribuţia personală a conducătorilor comunităţii pontice, durau uneori şase zile în şir. C.i. din Moesia Inferior este atestat prin preoţii săi (*sacerdotes provinciae*) menţionaţi în inscripţii descoperite la Troesmis, unde pare a fi fost şi sediul acestui cult şi unde sînt documentaţi de asemenea şi preoţi ai c.i. municipal local (*flamines*). Într-o localit. neidentificată din Moesia Inferior exista de asemenea un templu dedicat cultului lui Caracalla şi o statuie a împăratului. În cadrul ceremoniilor c.i. erau desigur încununate solemn şi statuile imperiale de marmură şi bronz reperate la Valul lui Traian, Tropaeum Traiani (statuie a lui Traian, documentată prin baza ei), Nicopolis ad Istrum, Ostrov, Durostorum, Oescus, statui dintre care unele erau cioplite în ateliere ale oraşelor moesice, iar altele erau sculpturi importate, remarcabile ca realizare artistică (→ Faustina). C.i. a fost instituit în Dacia în timpul domniei lui Traian. Sediul principal al c.i. provincial se afla la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, unde s-a descoperit şi un altar al c.i. (*ara Augusti*) şi unde o inscripţie monumentală indică ridicarea unui edificiu dedicat c.i. în timpul lui Commodus sau, eventual, al lui Septimius Severus. Se cunosc de asemenea preoţi ai c.i. provincial şi municipal (*sacerdotes arae Augusti, flamines*), cît şi activitatea consacrată celebrării acestui cult de către ordinul → augustalilor în marile oraşe Apulum, Napoca, Potaissa, Drobeta şi, în primul rînd, la Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Adorarea familiei imperiale ca *domus divina* – formulă obişnuită la sfîrşitul sec. 2 şi în sec. 3 mai mult în Italia şi în provinciile occidentale ale Imp. – este documentată în N-E Daciei, cît şi la Apulum, la

www.mnir.ro

Micia și în capitala provinciei, printr-o dedicație și prin cîteva altare. Luptele de → gladiatori și *venationes* care aveau loc în amfiteatrele de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Porolissum și Apulum erau parte integrantă a sărbătorilor dedicate c.i. Acestuia îi erau corelate desigur și numeroase statui imperiale din sec. 2 și 3, cîteva fiind documentate prin bazele loc cu inscripții, iar cca 40 prin fragmentele descoperite în capitala provinciei, la Apulum, Gherla, Turda, Porolissum, Hoghiz, Stolniceni, Slăveni, Răcari, Racoviță, Romula, Sucidava, Drobeta etc. și dintre care unele erau remarcabile piese de bronz (uneori aurit) importate, ca statuile ce reprezentau pe Caracalla, Iulia Domna, Iulia Mamaea, Traianus Decius etc.

L. Ross Taylor, *The Divinity of the Roman Emperor*, Middletown Conn., 1931; D.M. Pippidi, *Recherches sur le culte impérial*, Paris-Bucarest, 1940; J. Tondriau, *Un concurrent du christianisme: Le culte des souverains dans l'antiquité gréco-romaine*, Bruxelles, 1957; J.M. Oliver, *The Sacred Gerusia*, Atena, 1941; V. Pârvan, *Histria* IV, 596; id., *Gerusia din Callatis*, 51–90; M. Macrea, în *SCIV*, 8, 1957, 2, 227-237; G. Bordenache, în *StCL*., 7, 1965, 215-223; I.I Russu, în *StCl*., 9, 1967, 211-218; D.M. Pippidi, *Contribuții*², 329-337; M. Macrea, *Viața*, 381-385; I. Stoian, *Études histriennes*, Bruxelles, 1972, 147-166; A. Rădulescu, M. Munteanu, în *Epigraphica*, București, 1977, 104-106, nr. 4; C. Pop, în *Sargetia*, 13, 1977, 543-547; id., în *AMN*, 15, 1978, 1351-66; D. Alicu, C. Pop, V. Wollmann, *Figured Monuments from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, BAR, Oxford, 1979, 24-25; Z. Covacef, în *Pontica*, 12, 1979, 139-143 și în *Pontica*, 14, 1981, 289-292; *ISM*, I, nr. 146; 177; 182; 193; *ISM*, V, nr. 151; 163; 194.

A.Ș.

cultură, noțiune care desemnează totalitatea elementelor care compun cadrul social, material și spiritual, creat de om în decursul istoriei. În această concepție c. include în egală măsură bunurile materiale (unelte și ustensile casnice, îmbrăcăminte, locuințe și așezări, arme și fortificații etc.), valorile spirituale (morala, filosofia, știința, arta, religia) și elementele de organizare socială (relații economico-sociale, cutume, legi, instituții). C. cunoaște manifestări particulare în timp și spațiu, diferind așadar de la o epocă la alta, de la o comunitate etnică sau formațiune social-politică la alta. Se vorbește astfel de c. (sau *civilizația*) sumeriană, cretană, greacă, celtică, geto-dacă, romană, bizantină etc. În → arheol., noțiunea de c. are un înțeles specific, mai restrîns. Trebuie totuși precizat că vestigiile arheologice (monumente fixe și inventar mobil), nu se limitează la domeniul c. materiale, ci țin adesea și de acela al c. spirituale (artă, obiceiuri, religie). Pe de altă parte, se știe că aceste vestigii nu ilustrează decît parțial c. căreia îi aparțin. Perisabilitatea materialelor organice a făcut ca unele categorii de obiecte să dispară aproape fără urmă în cursul timpului (construcțiile, recipientele, uneltele și ustensilele din lemn, piesele vestimentare și de harnașament din țesături, împletituri sau piele etc.), după cum valoarea ridicată a metalelor, în special a argintului și aurului, a făcut ca numeroase obiecte să dispară încă din antic. sau în vremurile mai noi (la descoperire) prin topirea lor în vederea refolosirii sau valorificării comerciale a materialului prețios. De asemenea, trebuie ținut seama de faptul că variatele tipuri de monumente reflectă în chip diferit conținutul real al c. dispărute, și aceasta în funcție nu numai de condițiile specifice de păstrare (în morminte, tezaure și depozite obiectele se păstrează mai bine, de regulă întregi, spre deosebire de așezări), ci și de selecția subiectivă, după împrejurări și obiceiuri, operată în momentul părăsirii așezărilor, al înmormîntării defuncților sau al îngropării depozitelor și tezaurelor. C. arheologică, cu care operează cercetătorii, nu se suprapune decît parțial cu c. vie, reală, a unei vechi populații. Această noțiune, precum și aceea de *grupă*, *aspect* sau *facies cultural*, au totuși în sine o valoare obiectivă, în măsura în care grupează și definesc ca o unitate structurală manifestările comune, caracteristice unei perioade și unui spațiu dat. Cu mare probabilitate, o c. arheologică poate fi considerată drept expresia unei comunități etno-lingvistice și, în anumite cazuri, poate fi chiar atribuită în chip concret unei populații atestate de izvoarele istorice. Trebuie însă ținut seama și de posibilitatea ca în spațiul unei populații vorbind aceeași limbă, să se dezvolte mai multe c. sau grupe culturale, precum și de aceea ca populații de origini diferite să devină, în anumite condiții, purtătoare ale uneia și aceleiași c.

S. Mehedinți, *Coordonate etnografice. Civilizația și cultura*, în *ARMSI*, seria 3, tom 11, mem. 4, București, 1930; D. Petcu, *Conceptul de etnic*, București, 1980; M.J. Herskovits, *Les bases de l'anthropologie culturelle*, Paris, 1967; B. Malinowski, *Une théorie scientifique de la culture*, Paris, 1968; H.J. Eggers, *Einführung in die Vorgeschichte*, München, 1974.

M.B.

cultura turnurilor carpatice v. Nemțișor

Cumidava, așezare de epocă romană, menționată de Ptol. (III, 8, 4; *Comidava*), localizată la Rîșnov (jud. Brașov). Toponimul este dacic, iar existența unei așezări autohtone preromane este confirmată de descoperirile monetare (tetradrahme ale lui → Filip II al Macedoniei și un *aureus* de la → Galba) și de cercetările arheologice recente. *A*). Pe dealul cetății medievale din Rîșnov (unde s-au observat și urme de locuire de la începutul epocii bronzului) au fost investigate arheologic vestigii dacice și daco-romane, puternic afectate de răscolirile și nivelările din perioadele feudală și modernă. Locuirea pare a fi fost concentrată în apropiere de cota maximă a dealului, pe mai multe terase ce ofereau condiții optime de locuit și apărare. Singura parte expusă era cea dinspre E, unde în perioada dacică funcționa un șanț (lat azi de 4,80 m în partea de sus și de 2,70 m la bază, cu adîncimea maximă de 1,55 m), cu malul dinspre interior înclinat iar cel

www.mnir.ro

dinspre exterior vertical; din cauza nivelărilor recente nu s-a putut verifica dacă era însoțit de val cu palisadă. Locuințele (de suprafață sau semiadîncite) par a fi avut o orientare anume (în rînduri paralele, cu distanțe mici între ele), impusă de curbele de nivel ale teraselor. Semibordeiele, săpate în roca friabilă, aveau la nevoie un zid comun ridicat pe o temelie menajată în stîncă, restul fiind construit din piatră (bazeic), chirpici și paiantă. Vetrele erau de regulă situate în partea de V a locuințelor, săpate în rocă sau cu bordură din piatră de calcar, iar podeaua din lut bătătorit sau pietre legate cu pămînt. În interiorul locuințelor s-au descoperit podoabe din bronz și fier (două fibule și o bcățară), lame de cuțit, fragmente de fișnițe din tuf, fusaiole, turte de minereu de fier și de cupru (sugerînd existența unui atelier local de prelucrare) și ceramică, între care un mare număr de cești dacice și fragmente de vase „de lux" (cănii și urcioare) cu analogii în alte mari centre dacice (→ Costești, → Piatra, → Sighișoara etc.). În cadrul ceramicii recoltate din suprafața cercetată predomină cea databilă în sec. 1 î.Hr.-1 d.Hr., dar este bine reprezentată și producția de epocă romană. Sînt prezente principalele forme (oale-borcan de diverse tipuri, cești, fructiere etc.) și elemente de decor (brîul alveolar, brîul secționat, butonii simpli sau cu alveole și incizii cruciforme, „creanga de brad", ornamentele realizate prin tehnica lustruirii etc.), specifice ceramicii dacice. Se remarcă marea cantitate a fragmentelor de chiupuri din pastă fină cu incizii de linii paralele, în val sau combinate, aproape identice cu cele descoperite în castrul roman. Deși reduse ca amploare ca și în posibilitatea surprinderii unor realități arheologice mai clare și mai nuanțate, din cauza răscolirilor din stratul de cultură, cercetările de pe dealul cetății feudale confirmă existența la intrarea dinspre Țara Bîrsei în culoarul Rucăr-Bran a unei puternice așezări dacice fortificate, centru agricol și meșteșugăresc, cu un rol politic la nivel local, care și-a continuat existența sub stăpînirea romană, pierzîndu-și însă rostul militar și politic și eclipsîndu-se treptat în favoarea locuirii din zonele mai joase, stimulată de prezența castrului roman. *B*). O așezare dacică, dependentă probabil de *dava* de pe dealul cetății din Rîșnov și care a continuat să se dezvolte în epoca romană, a fost identificată în punctul „Blocuri" situat la 1,5 km N de Rîșnov înspre Cristian. Vestigiile ocupă cca 4 ha și se suprapun peste urmele unei așezări din epoca bronzului (s-au precizat fragmente ceramice aparținînd fazei *B* a culturii → Schneckenberg). Dintre locuințele precizate (semiadîncite), doar una a fost integral cercetată – 3,60×4,25 m, cu elevația din chirpici, susținută de stîlpi la colțuri, pe laturile lungi și unul central. Pardoseala era realizată din lespezi de calcar, pietre de rîu prinse cu lut sau din pat compact de lut ars. S-a recuperat un bogat material arheologic, atît din locuințe cît și din gropile de provizii și menajere, între care ceramica de factură dacică, romană provincială (cu numeroase fragmente de chiupuri analoage celor aflate în castru și pe dealul cetății din Rîșnov), fragmente de fișniță dacică din tuf, o fibulă din bronz „cu capete de ceapă". Cîteva piese ceramice ar indica continuitatea de locuire în acest punct pînă în sec. 4. *C)* Castrul și așezarea civilă romană se află la 4 km NV de *dava* de pe dealul cetății din Rîșnov, în punctul „Grădiștea". În castru s-au efectuat primele săpături sistematice în 1939, reluate, cu intensitate, pe parcursul cîtorva campanii începute în 1969. Un important fragment epigrafic din vremea domniei lui Severus Alexander a confirmat localizarea C. la Rîșnov și existența unei *coh. IV Nova Cumidavensium*, apelativul fiind interpretat ca indicînd prezența populației dacice nu numai în regiune ci și în fortificație. Din castrul inițial de pămînt s-au putut preciza valul (lat de 11-11,5 m la bază și înalt de 1,25 m), cu bîrne așezate transversal pentru întărire și cu urme arheologice în structură (între care o oală bitronconică dacică și o strachină romană aflate împreună) și șanțul (lat de 4 m și adînc de 1,20 m). Incinta castrului de piatră se suprapune parțial peste cea a primei fortificații, prin implantarea în valul acesteia a zidului de piatră, care în alte locuri se suprapune peste vechiul șanț, acum astupat. Noua fortificație avea două șanțuri de apărare, cel de lîngă zid continuu, iar cel dinspre exterior întrerupt în zonele în care terenul în pantă făcea inutilă existența lui. Au fost cercetate și o parte a construcțiilor și amenajărilor din interior: *principia* (21×24,5 m), care a suferit unele refaceri, un rezervor pentru apă (4,25×4,25 m, cu fundul albiat și pereții acoperiți în interior cu mortar impermeabil) căruia i s-a dat la un moment dat o altă destinație (în pămîntul de umplutură corespunzînd acestei transformări a fost aflat un denar de la Traian, iar în noul strat de locuire o emisiune colonială pentru Severus Alexander), barăci, o vatră în aer liber (1,75×1,86 m) din cărămizi suprapuse de un strat de mortar fin, colorat. Au fost descoperite numeroase obiecte din fier, bronz (fibele, aplici etc.), os, sticlă și monede de la Traian pînă la Severus Alexander. În categoria ceramicii romane se remarcă fragmentele *terra sigillata* și de chiupuri ca și prezența unor *graffiti* (între care inscripția ΑΓΑΜΕΜΝΩΝ). Mai mult decît în alte castre, ceramica dacică este pregnant reprezentată, pe întreaga suprafață și în ambele niveluri corespunzînd fazelor de construcție, situație care confirmă nu numai continuitatea așezării autohtone producătoare, ci și ideea participării dacilor la viața garnizoanei.

M. Macrea, în *AISC*, 4, 1941-1943, 234 și urm.; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 375-376; F. Costea, în *Cumidava*, 4, 1970, 17–48; 6, 1973, 19-22; 8, 1974-1975, 65-84; N. Gudea, în *Cumidava*, 6, 1973, 23-38; id., I.I. Pop, *Castrul roman de la Rîșnov-Cumidava*, Brașov, 1971; id., în *Cumidava*, 7, 1973, 13-45; 8, 1974-1975, 55-64; id., în *SMMIM*, 7–8, 1974-1975, 55-78; C.M. Vlădescu, *Fortificațiile romane din Dacia Inferior*, Craiova, 1986, 91–93, 150-151, nr. 42, 153, nr. 10.

I.G. și E.N.

www.mnir.ro

Cumpăna, com. în jud. Constanța, unde a fost descoperită o importantă așezare rurală din territorium-ul tomitan. Cîteva inscripții funerare gr. (sec. 2-3) atestă fie existența unor proprietari de *agri privati ex iure peregrino*, cum ar fi de pildă cele ale *pontarhului Dionysodoros* sau ale *consilierului* (βουλευτής) *Asklepiades* lucrate probabil cu țărani indigeni semidependenți, fie a unor meșteșugari cum ar fi *Hermogenes* – autorul unei statui dionisiace (sec. 1 î.Hr.) – fie a unor negustori ca *Herakleides al lui Asklepiades*. Alte inscripții din aceeași perioadă conțin epitafurile unor romani civili, posibili deținători ai unor *agri vectigales*, iar altele ale unor veterani cum ar fi *Aemilius* sau *Q. Baelius Proculus*, veteran al *leg. XIII Gemina* dar, mai cu seamă, ale anonimului senator tomitan onorat cu milițiile equestre, ipotetici posesori ai unor *agri viritim adsignati*, lucrați fie cu sclavi, fie cu coloni. Printre alte descoperiri menționăm un relief dionisiac, un altul al cavalerului trac precum și a unui cadran solar.

IGR, I, 635; I. Stoian, *Tomitana*, 132, nr. 35-36 și 197, nr. 1; *AEM*, 8, 1884, 15, nr. 43; 14, 1891, 28, nr. 56; 31, nr. 69; 17, 1894, 95, nr. 29; 97, nr. 34; 98, nr.35; *AEM*, 8, 1884, 15, nr. 44; *CIL*, III, 12495, 12500-12501; 7544; 12497; 12499; 7543; P. Nicorescu, în *BCMI*, 9, 1916, 34, 79, nr. 5; C. Scorpan, *Cav. trac.*, 62, nr. 28; C. Ionescu-Cîrligel, în *Dacia, N.S.*, 14, 1970, 125-127; Al. Suceveanu, *VEDR*, 51, 91, 127.

A.S.

Cunești, sat în com. Grădiștea (jud. Călărași), pe terit. căruia pe „Măgura Cunești" a fost descoperită o importantă așezare neolitică de tip *tell* cu un strat de cultură de cca 4 m grosime și 11 niveluri de locuire, toate aparținînd purtătorilor culturii → Gumelnița (săpături (1980-1982). În nivelurile mai vechi s-au găsit resturi de locuințe distruse prin foc: gropi de pari și lipitură de lut arsă și vetre. Din alte niveluri s-au dezvelit resturi de locuințe nearse, cu unelte de silex (inclusiv topoare), de piatră șlefuită, os și corn. Obiectele de aramă (sule, dălțițe) sînt puține. Numeroasele fragmente ceramice provin de la vase de uz comun: borcane (ornamentate cu barbotină și proeminențe), capace, castroane. Din categoria vaselor din pastă fină sînt de amintit strachini, pahare și castroane cu decor pictat cu grafit.

D. Popescu, în *Dacia*, 5-6, 1935-1936 (1938), 109-120; E. Comșa, în *Materiale*, Brașov, 1982, 65-69.

E.C.

cuneus (lat.; „pană de despicat lemne", „triunghi") (în armata romană). Termen folosit pentru denumirea formației tactice de luptă așezată în unghi, cu vîrful înainte. După 324, în locul unităților de călărași *(equites)* instituite de → Dioclețian, → Constantin cel Mare a creat o serie de unități (escadroane) de cavalerie, cunoscute sub numele de *cunei equitum*, pe care le-a așezat în mai multe localit. de pe malul drept al Dunării. Pe terit. de azi al Dobrogei → Not. Dign. (*Or.*, XXXIX, 1218 și XL, 17) înregistrează opt astfel de unități: 1) c. *equitum Arcadum*, la → Talamonium (neidentificată); 2) c. *equitum armigerorum*, la → Aegyssus (Tulcea); 3) c. *equitum catafractariorum*, la → Arrubium (Măcin, jud. Tulcea); 4) c. *equitum stablesianorum*, la → Beroe (Piatra Frecăței, jud. Tulcea); 5) c. *equitum stablesianorum*, la → Cius (Gîrliciu, jud. Constanța); 6) c. *equitum Solensium*, la → Capidava; 7) c. *equitum scutariorum*, la → Sacidava (Muzait-Dunăreni, jud. Constanța) și 8) c. *equitum* (Izvoarele, jud. Constanța).

Hoffmann, *Bewegungsheer*, I, 211, 253; A. Aricescu, *Armata*, 114–116; Barnea-Iliescu, *Constantin cel Mare*, 103–104.

I.B.

Cupidon v. **Amor**

cuprolitic v. **eneolitic**

Cuptoare, sat în com. Cornea (jud. Caraș-Severin), unde în punctul „Sfogea", săpăturile arheologice făcute de-a lungul mai multor ani au dus la identificarea și cercetarea unei așezări aparținînd culturii → Sălcuța, cu un strat de cultură gros pînă la 1–1,20 m. Așezarea, prin ceramica pictată (de culoare albă și roșie) după arderea vaselor, a fost încadrată în etapa *II b* a culturii Sălcuța și prezența unor comunități de acest tip pe culoarul Cerna-Timiș se explică prin dislocarea lor de la S de Munții Carpați sub presiunea populațiilor nord-pontice de tip → Cernavodă I. În același loc a fost golit și un puț adînc de 10,35 m, cu diametrul gurii de 1,40×1,50 m, pe fundul căruia a fost depus un vas pictat iar din stratul de deasupra acestuia s-au scos fragmente de la mai multe vase, unelte de silex și os. Obiectele depuse în puț aparțin, de asemenea, fazei *I b* a culturii Sălcuța. Așezarea preistorică a fost străpunsă, din loc în loc, de gropile unui cimitir feudal timpuriu din sec. 12.

Gh. Lazarovici, I. Uzun, în *Banatica*, 4, 1977, 434; Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, 173-175.

P.R.

cuptor, instalație de încălzit și de copt, care, în cadrul tehnologiei focului (pirotehnologia), a însemnat principala aplicare practică a descoperirii și folosirii focului, datorită cunoașterii proprietăților acestuia, printre care și aceea de a transforma unele materii din natură sau anume pregătite. În strînsă legătură cu procesul de sedentarizare a comunităților omenești și cu cultivarea plantelor, *în neolitic* apar c. pentru pregătirea hranei, în special pentru copt pîinea, și pentru producerea ceramicii. Treptat, în măsura în care procesul cunoașterii naturii s-a dezvoltat, au apărut și c. specializate pentru diferite tehnologii. C. *de gospodărie* avea o singură încăpere alcătuită din vatră și cupolă. C. *de ceramică* (olărie și alte obiecte din lut) a fost la început o simplă groapă care se acoperea în timpul arderii. În neoliticul mijlociu a apărut c. *cu reverberație*, compus din groapa olarului și două camere suprapuse, despărțite de o placă perforată. În camera inferioară, cuptorită din groapa olarului sub

www.mnir.ro

nivelul de călcare, se făcea focul, iar în camera superioară, formată de cupola ridicată deasupra plăcii perforate, erau clădite vasele care urmau să fie arse. În aceste c. se putea controla curentul de aer, obținîndu-se temperaturi între 500°C și 1175°C, adică de la arderea brun-închis pînă la verde-gălbui, punctul de vitrificare a lutului. C. cu reverberație sînt proprii ariilor culturale cu ceramică arsă roșu și pictată (Cucuteni-Ariușd, Petrești, Gumelnița). C. de ceramică erau așezate la periferia așezării sau în afara ariei locuite, obișnuit pe malul unei ape, cum sînt cele cunoscute în spațiul culturii Cucuteni, la Frumușica (jud. Neamț) și la Glăvănești Vechi (jud. Iași). C. de la Glăvănești Vechi era mic și oval, cu camera de foc cuptorită din groapa olarului, rezervîndu-se pe axul lung un perete median, străpuns de trei arcade, pentru a se obține o temperatură uniformă. Pe acest perete median și pe marginile gropii se sprijinea placa perforată, formată din boțuri de lut, pe care se așezau vasele. În cele mai multe cazuri, cupolele s-au păstrat doar parțial sau numai fragmente căzute, pentru că se ridicau deasupra nivelului de călcare și erau și sparte cînd se scoteau vasele arse (E.Z.). Începînd cu *epoca bronzului* c. s-au diferențiat după tehnologia lor (pentru metalurgie, minerit, faianță, sticlă, smalț, orfevrerie etc.), dar în stadiul actual al cercetării privind epoca bronzului la N Dunării nu cunoaștem c. Pregătirea hranei și încălzitul locuințelor se făceau cu ajutorul vetrelor plasate în interior. Prelucrarea bronzului nu necesita c., extragerea din minereu a cuprului și aliarea acestuia cu staniul pentru obținerea bronzului putîndu-se face în aer liber. Arderea vaselor de lut este de presupus că se făcea tot în aer liber sau în gropi, căci în ciuda faptului că unele comunități din epoca bronzului au produs o ceramică de calitate superioară, pentru această vreme nu există c. de olar. Primele obiecte de fier de pe terit. României se cunosc deja din *Hallstattul timpuriu*. În afara unor produse finite a căror apariție poate fi atribuită schimbului se cunoaște însă și zgură de fier la Susani (jud. Timiș), ceea ce reprezintă o dovadă clară a reducerii minereului de fier, proces tehnologic ce nu putea fi realizat fără c. Dacă pentru Hallstatt *A* asemenea c. nu au fost încă descoperite în schimb pentru etapa Hallstatt *B* se pare că un asemenea c. poate fi documentat prin resturile descoperite la Galița (jud. Constanța), pe malul drept al Dunării în preajma unor așezări Babadag (I.C.). *Geto-dacii* (sec. 6 î.Hr.–1 d.Hr.) au folosit mai multe tipuri de c., adaptate fiecare unor scopuri anume, precum și c. improvizate. C. *de gospodărie*, cu o singură încăpere, este cel mai răspîndit. De obicei era scobit în pămînt cruțat sau în lut adus anume pentru acest scop, dar există și c. amenajate la suprafața solului, cu bolta din lut amestecat cu pleavă și paie tocate. Vatra era amenajată prin întinderea și fățuirea unui strat de lut peste un suport format din lespezi de piatră, pietriș sau fragmente ceramice. S-a presupus că erau folosite pentru coacerea pîinii și pentru încălzit, dar numărul mic de c. descoperit în unele așezări prin comparație cu vetrele (la Răcătău, 5 c. dintre care 2 pentru prelucrarea metalelor, față de 73 vetre descoperite pînă în 1975) permite ipoteza după care acest tip de c. avea vatra amenajată pe un strat de fragmente ceramice provenite exclusiv de la oale-borcan de mărime mijlocie și era dispus în peretele unui bordei în care a apărut o mare cantitate de ceramică. Cum în toate așezările apar numeroase obiecte de lut (calapoade) pentru modelat ceramica lucrată cu mîna, este posibil ca acest c. să fi fost folosit și pentru arderea acestei ceramici. În așezarea bastarnă de la Bornig (jud. Neamț), un c. de același fel, amenajat în peretele unui bordei a fost probabil folosit pentru prelucrarea metalelor (pe vatră avea multe pietre arse și bucăți de zgură, iar gura c. era închisă cu doi bolovani). Alte c., aflate în apropierea unor clădiri monumentale și a unactuarelor aveau o utilitate publică (poate pentru copt pîine sau poate rituale, cum este cazul la Popești și Brad). Doar acolo unde numărul c. este mare se poate admite folosirea lor în scopuri gospodărești (Brad, Satu Nou), ele constituind o particularitate locală. C. realizate prin îngrămădirea de pietre în jurul unei vetre temporare (cotloane), erau folosite, ca și astăzi, pentru pregătirea hranei, alături de vetrele obișnuite. C. *pentru ars ceramica*. Între sec. 6 î.Hr.–1 d.Hr., *geto-dacii* foloseau încă în mare măsură ceramica lucrată cu mîna. Aceasta era de obicei arsă neuniform, oxidant sau reducător, la temperaturi oscilînd între 500–700° C și prezenta numeroase incluziuni organice și anorganice. Calitatea arderii indică folosirea unor c. improvizate, în care nu se putea controla temperatura de ardere. Așa se explică de ce nu au fost descoperite c. pentru arderea ceramicii lucrate cu mîna. Analogiile etnografice arată că asemenea ceramică putea fi arsă fie în gropi acoperite, fie la suprafața solului prin acoperirea vaselor cu materiale combustibile, fie în c. simple. Despre unele gropi cu pereții arși din așezările geto-dacice s-a și presupus folosirea lor în acest scop. Această categorie de vase putea fi lucrată în cadrul gospodăriei, deși era necesară o anumită specializare a celor ce o produceau și de aceea nu au fost descoperite atelierele propriu-zise. Altă explicație a acestui fapt ar putea consta și în faptul că modelarea și arderea vaselor se făcea în afara sau la marginea așezărilor, fie pentru evitarea incendiilor, fie pentru apropierea de sursele de apă și marerie primă (lut, nisip). Ceramica lucrată la roată, cunoscută de geto-daci încă din sec. 6 î.Hr., nu putea fi lucrată decît de meșteri specializați și era arsă în c. cu reverberație, în care temperatura de ardere era îndeaproape contmiată și se ridica la cca. 950–1 000° C. Cea mai mare parte a ceramicii geto-dacice din această categorie a fost arsă reducător, căpătînd o culoare cenușie, dar se folosea și arderea oxidantă. Ele erau de formă tronconică, cu două încăperi. Încăperea inferioară *(praefurnium)* era săpată în lut cruțat și servea pentru arderea combustibilului introdus pe la gura cuptorului, care era amenajată sub forma unui mic tunel și era alimentată din groapa olarului aflată în față. Pe mijlocul încăperii inferioare se afla un suport (pilon central sau perete median) care

www.mnir.ro

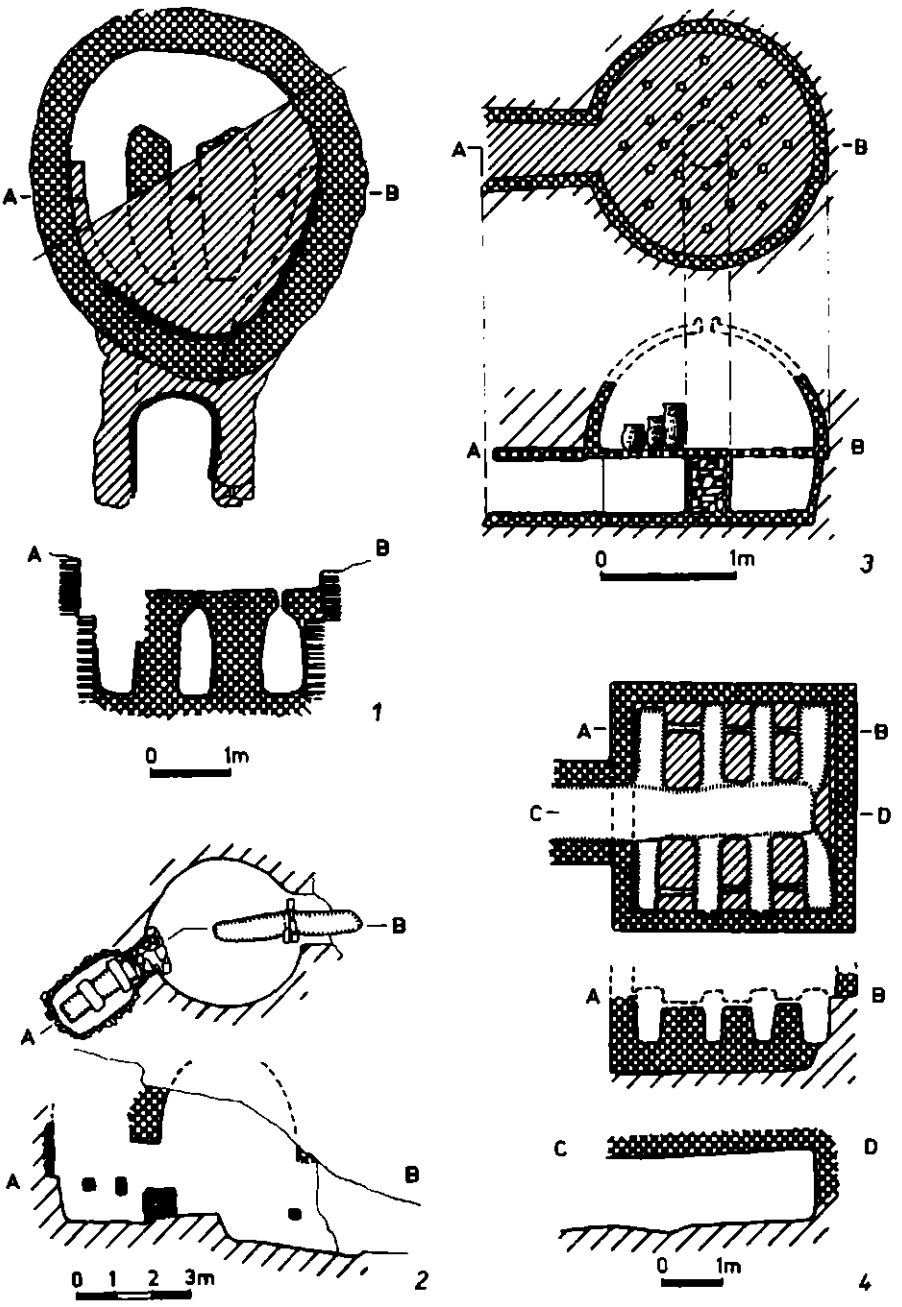

Fig.128. Tipuri de cuptoare: 1. Pentru ars ceramică (sec. 3 î.Hr.) (Histria); 2. Pentru redus minereu de fier (sec. 3 d.Hr.) (Teliţa, jud Tulcea); 3. Pentru ars ceramică (sec. 3 d.Hr.) (Buridava); 4. Pentru ars cărămizi (sec. 4 d.Hr.) (Dinogetia).

susţinea o platformă de lut perforată pentru a permite accesul aerului cald în camera de ardere a vaselor. Mărimea acestei platforme şi distanţele dintre perforaţii erau determinate de dimensiunile vaselor ce trebuiau arse. În camera de ardere vasele erau aşezate în piramidă, apoi erau acoperite cu fragmente ceramice care permiteau controlul din afară al temperaturii şi uniformitatea coacerii. Camerele de ardere erau construite la suprafaţa solului, din lut amestecat cu paie pe un schelet de nuiele, avînd la partea superioară o deschidere pentru introducerea vaselor. C. puteau fi amenajate în pereţii atelierelor sau în afara lor. Astfel de c. s-au descoperit în aşezările

www.mnir.ro

geto-dacice de la Poiana-Galaţi, Bîtca Doamnei, Deva, Şura Mică (geto-dacice), Andrid, Biharea (celtice). Acelaşi tip de c. continuă a fi folosit şi de dacii liberi în sec. 2–3 (Cucoşeni-Butnăreşti, Şcheia-Suceava, Bălteni, Ţifeşti, Stolniceni-Buridava, Dărmăneşti, Străuleşti, Apulum, Mediesu Aurit, Arad-Ceala ş.a.), precum şi în sec. următoare (N.C.). Cele mai vechi c. cunoascute la geto-daci *pentru ars materiale de construcţie* s-au aflat deocamdată numai în aşezarea fortificată cu zid de cărămidă de la Coţofenii din Dos (jud. Dolj). În acestea s-au ars cărămizi cu liant din pleavă de plante, la 340–400° C, precum şi mari cantităţi de argilă scorificată la 800–1000° C, ce a fost utilizată sub formă glomerulară ca umplutură între feţele interne ale zidului şi totodată pentru drenarea cantităţilor de apă ce şiroia pe panta dealului, unde a fost ridicată construcţia. În starea actuală, din c. nu se mai păstrează decît camerele de foc şi porţiuni din calotele perforate prin care trecea aerul fierbinte pentru arderea cărămizilor. Deoarece la construirea zidului au fost necesare mult peste 100 000 de cărămizi, cu module diferite (45×25×12 cm; 60×25×15 cm; 30×12×12 cm etc.), s-au construit succesiv mai multe c., extinse pe o suprafaţă prelungă de cca 45 m × 7 m. Cînd unele c. deveneau inutilizabile pentru cărămizi, camerele lor de foc erau utilizate pentru arderea emplecton-ului, găsit între paramentele zidului de fortificaţie (V.Z.). C. *metalurgice*. În afara c. din prima categorie, cu o singură încăpere (v. mai sus), folosite ca forje sau pentru topit materiale neferoase (în atelierul de bijutier de la Pecica în acest scop au fost utilizate probabil cele două gropi cu pereţii arşi aflate la interior), se cunosc şi c. cu o construcţie specială, de mai multe tipuri. C. *pentru prăjit minereul de fier*. În aşezarea geto-dacică de la Cireşu (jud. Mehedinţi), au fost descoperite 14 instalaţii foloaite probabil în acest scop: o vatră ovală, cu diam. mare de 5 m, înconjurată cu o bară dură de pămînt ars, impregnată cu zgură; vatra era amenajată în pantă cu două straturi de lutuială şi cu o adîncitură pe mijloc. Altele aveau vatra înconjurată cu cărămizi crude şi cu şanţuiri în evantai imprimate în vatră, pornind din camera de ardere, centrală, la rîndul ei înconjurată de cărămizi distanţate. În camera de ardere intra o conductă de lut. Interpretarea iniţială a acestor instalaţii era aceea de c. pentru redus minereu. C. *pentru redus minereul de fier (furnale)*. Se cunosc două tipuri: 1). Cu vatra dreaptă sau albiată şi pereţii tronconici din pămînt bătut, cu horn liber. Înălţimea era de 0,70–0,80 m, iar diam. de pînă la 0,50 m. Printr-un orificiu oblic se introducea aer cu ajutorul foalelor şi a unui tub suflat în interior. În c. se introduceau straturi succesive de mangal, minereu şi uneori fondanţi (Piatra Craivii, Grădiştea Muncelului, Şercaia, Copăcel, Bragadiru). 2). Cu vatra de acelaşi fel, dar pereţii săpaţi în pămînt cruţat din panta unui deal (Doboşeni, cu un disc de lut aplicat la baza c., îngăduind refolosirea lui după îndepărtarea zgurei şi scoaterea lupei). Urme de prelucrare a minereului de fier s-au descoperit în numeroase aşezări, mai ales din Transilvania. C. *pentru prelucrarea bronzului şi fierului* descoperite la Grădiştea Muncelului, pe o terasă, în apropierea unui atelier de prelucrare a metalelor, erau de formă rectangulară, cu pereţii din piatră aşezaţi pe o bază din pietriş şi lut. În jurul c. a apărut multă zgură de fier şi cupru, stropi de cupru şi minereu de fier. Au fost datate în ajunul cuceririi romane. Există unele indicii privind prelucrarea sticlei de geto-daci (la Grădiştea Muncelului, un tub pentru suflat sticla, iar la Copăcel, materie primă), dar nu s-au identificat încă c. destinate acestui meşteşug (N.C.). Bazate, în funcţie de destinaţia lor, pe aceleaşi principii din preistorie şi antic. pînă în evul mediu inclusiv, c. se vor în stabiliza în antic. clasică şi tîrzie la cîteva tipuri mai frecvent întîlnite, cînd, datorită numărului ridicat de descoperiri, mai bine cunoscute sînt c. de ceramică. Din epoca de consolidare economică şi înflorire a coloniilor gr. este cunoscut doar un tip de c., graţie celor cîteva descoperiri de la Histria şi Argamum, datate în sec. 5-2 î.Hr. Tipul avut în vedere, potrivit categoriilor mari de c. identificate pînă acum în lumea gr. este cel de formă rotundă în plan şi prezent în cele două aşezări cu variantele: a) mic, diam. max. 1,05 m, cameră de ardere cilindrică fără pilon central, *praefurnium* neidentificat tipologic (epoca arhaică); b) mic (diam. 1,15-1,20 m), cameră de ardere cilindrică, pilon central din chirpici, *praefurnium* ca mai sus (epoca clasică); c) mic sau mediu, cameră de ardere concavă, pilon cilindric sau rectangular din chirpici, *praefurnium* amenajat într-un spaţiu nivelat la cota inferioară a focarului (epocile clasică şi elenistică); d) mare (diam. 2,60-2,80 m), cameră de ardere cilindrică şi doi piloni rectangulari fără culoar (sec. 4-3 î. Hr.); e) mare (diam. 3,20-3,30 m), cameră de ardere cu focar concav, doi piloni în formă de potcoavă, cu arce radiale în partea superioară şi *praefurnium* (epoca elenistică). Majoritatea c. romane descoperite pe teritoriul României, în număr de peste o sută, datează din sec. 1-6 şi erau destinate fabricării diverselor categorii ceramice produse masiv în epocă: materiale de construcţie (ţigle, cărămizi, olane, tuburi de apeducte etc.), vase diverse comune şi de lux, opaiţe, proiectile din lut ars etc. De obicei, asemenea c. erau grupate în ateliere specializate (→ *figlinae*), aparţinînd unor unităţi militare sau unor particulari. C. asemănătoare tipului identificat în epoca gr. (v. mai sus) sau variante ale acestuia se întîlnesc frecvent în mediul roman provincial, ca de pildă la Argamum, Durostorum, Canlia, Sucidava-Celeiu, Stolniceni (Buridava romană), Micia, Tibiscum etc., dar şi în afara provinciilor, ca la Şcheia, Truşeşti, Străuleşti (Bucureşti), Şindrileţa, Ileana, Independenţa etc. Alte tipuri de c. întîlnite în epocă romană şi postromană (dar de certă tradiţie romană ca şi precedentele extraprovinciale) sînt de grupat

www.mnir.ro

astfel: a) cu plan aproximativ rotund, cu o singură cameră de ardere ca şi precedentele, cu arce şi fără vreo altă susţinere centrală, ca la Callatis, Durostorum, Blandiana, Apulum, Potaissa ş.a.; b) c. asemănătoare formal precedentelor, dar cu două camere de ardere şi perete median de susţinere, la Argamum, Micia, Deva, Apulum, Mugeni, Sf. Gheorghe, Crîngaşi (Bucureşti), Şcheia, Bălteni, Botoşani etc. Existau şi trei tipuri de c. cu plan rectangular; acestea potrivit destinaţiei (cu deosebire materiale de construcţie) şi sistemului constructiv aplicat în consecinţă şi totodată mai perfecţionat; sînt cunoscute doar în terit. provinciilor romane: 1) cu o cameră de ardere şi stîlp central, ca la Cristeşti, Tomis, Teliţa etc.; 2) cu două camere de ardere şi perete median, ca la Tomis, Altinum, Romula etc.; 3) cu o cameră de ardere şi ansţinerea cu arce ca la Tomis, Dinogetia şi Teliţa. Mai rare sînt descoperirile de c. pentru redus minereu de fier, deşi, ca în cazul producţiei sticlei sau obţinerii varului nestins pentru mortare, dovezile despre această activitate sînt foarte numeroase. Dintre c. de redus minereu de fier din epoca romană identificate la Ulmetum, Fizeş, Şoşdea, Histria, Teliţa (Izvorul Maicilor) etc., grupul de c. din ultima staţiune numită pare a fi printre cele mai perfecţionate, avînd avantajul de a putea fi folosite de cca 2-3 ori. Aceste c., cu înălţ. de peste 3 m şi diam. între cca 2,50-3,75 m, erau construite direct în pereţii de lut a două pante special amenajate şi se compuneau dintr-o gură de tiraj şi evacuare, un canal de depuneri reziduale şi cuvă. Ele foloseau tirajul natural al aerului, din care motiv au fost construite cu deschizătura în direcţia curenţilor dominanţi. Într-o întrebuinţare finală, unele din cele cinci c. de la Teliţa au putut folosi şi ca forjă. Singurele instalaţii antc. de pe terit. României pentru topirea sticlei sînt pînă acum cunoscute doar în aşezarea romană de la Tibiscum. C. rotund avînd asemenea destinaţie era podit şi căptuşit cu cărămizi legate cu lut fin şi nu depăşea diam. de 1 m; în interior s-au găsit şi fragmente din vasele de lut ars în care se topea sticla. Atelierul căruia îi aparţinea acest c. a funcţionat în sec 2 d.Hr. Pe lîngă numeroase aşezări romane existau c. pentru obţinerea varului necesar în construcţii la mortare şi betoane; două astfel de instalaţii de mari dimensiuni, excelent conservate, au fost decoperite la N-E de cetatea Tropaeum Traiani (1986, săpături de salvare Muz. Constanţa); erau săpate; parţial în pămînt şi aveau gura de ardere sub nivelul antic de călcare. O altă categorie de c. ceva mai bine cunoscute în epoca romană se leagă de fabricarea pîinii; acestea, practic, nu lipsesc din mai toate aşezările, dar, avînd o construcţie mai simplă şi mai fragilă, de obicei nu se păstrează sau sînt conservate parţial: cele romane tîrzii, de pildă, sînt simple vetre circulare mici, înconjurate de pietre legate cu lut şi podite cu tegule; suprastructura lor uşoară (din lut) nu este recuperată. Astfel de c. au fost identificate la Histria, Tropeum Traiani etc. În sfîrşit alte feluri de c. menajere sînt şi mai rar întîlnite, deoarece deseori foloseau sisteme „mobile", ca de pildă c. cu ţigle care, învelind alimentele de pregătit, erau acoperite cu jar (A.B.). *În sec. 3-4* s-au folosit în continuare c. de tip roman rotund, cu pilon central sau cu perete median (pentru susţinerea plăcii găurite sau a grătarului), la ambele variante pilonul central şi peretele median fiind rezervaţi (nu construiţi) la săpare, din groapa olarului, a camerei de foc. La c. cu pilon central placa găurită era din chirpici lipit pe nuiele groase, aşezate radial cu un capăt sprijinit pe pilon şi celălalt pe marginea gropii (Glăvăneştii Vechi, jud. Iaşi, Bucureşti–Fundenii Doamnei etc.). Cea de a doua variantă, cu perete median pentru susţinerea grătarului, este mai caracteristică regiunilor de la E de Carpaţi ale ariei culturii Sîntana de Mureş (Truşeşti-Culia, jud. Botoşani, Dumbrăveni, jud. Vrancea, Bucureşti-Crîng şi etc.). Din *sec. 4-7* s-au descoperit numeroase c. de gospodărie cu o singură încăpere, cuptorii din peretele gropii bordeiului sau în afara acesteia. Sînt însă mai puţine descoperiri privind c. de ceramică sau pentru alte tehnologii. În aşezarea daco-romană de la Brateiu (jud. Sibiu), s-a găsit un c. de ars oale, din sec. 5, oval de mici dimensiuni, avînd placa perforată sprijinită mai pe marginile gropii – camera de foc, făcută din boţuri de chirpici îmbucate astfel ca să rezerve găurile pentru pătrunderea căldurii în încăperea superioară unde se ardeau vasele. În *sec. 5-6* apar primele c. din bolovani de rîu, de formă rectangulară, dar scunde, pentru încălzit şi pregătirea hranei. *Din sec. 6 şi pînă la sfîrşitul sec. 11* sînt caracteristice pietrarele, c. mari de bolovani de rîu; avînd aceeaşi funcţie (E.Z.).

V. Căpitanu, în *Carpica*, 8, 1976, 53; S. Teodor, în *Thraco-Dacica*, 2, 1981, 174-175; ead., în *Thraco-Dacica*, 5, 1984, 123-137; V. Ursachi, în *Thraco-Dacica*, 8, 1987, 100-126; R. Vulpe, *Aşezări getice din Muntenia*, Bucureşti, 1966; O. S. Rye, *Pottery Technology, Principles and Reconstruction*, Washington, 1981; I. H. Crişan, în *Apulum*, 6, 1967, 111-118; id., în *Ziridava*, 1978; S. Dumitraşcu, T. Bader, *Aşezarea dacilor liberi de la Medieşul Aurit*, Satu Mare, 1967; Gh. Bichir, în *SCIV*, 17, 1966, 3, 489-509; id., *Geto-dacii*, 25-28; S. Dumitraşcu, în *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1981, 117-126; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizaţia fierului la daci (sec. II î.e.n.-I e.n.)*, Cluj-Napoca, 1979, 20-57; E. Iaroslavschi, în *Studii dacice*, 1981, 166-173; Fl. Costea, raport la sesiunea anuală de rapoarte arheologice, Deva, 1986 (aşezarea de la Copăcel); M. Coja, în *Dacia, N. S.*, 6, 1962, 122-124; ead., în *Peuce*, 6, 1977, 163-169; ead., în *Histria V*, 1979, 17-37; O. Floca, St. Ferenczi, L. Mărghitan, *Micia. Grupul de cuptoare romane pentru ars ceramică*, Deva, 1970; G. Simion, în *Peuce*, 9, 1984, 67-73; V. H. Baumann, *ibid.*, 41-50; D. Benea, în *Materiale*, 15, 1981, (1983), 311-322; Gr. Florescu, în *Histria I*, 1954, 315; M. Sîmpetru, în *SCIV*, 22, 1971, 2, 221; Al. Barnea, în *Tropaeum I*, 83; *DAT*, 358; I. Nestor şi colab., în *SCIV*, 2, 1951, 1, 67-68; Vl. Zirra, M. Tudor, în *SRIR*, I, 1954; M. Comşa, în *Vrancea*, 4, 1981.

E. Z.; I. C.; N. C.; V. Z. şi A. B.

www.mnir.ro

curae (lat.; „obligații") (în adm. romană), termen care desemna obligațiile edililor *(curae aediliciae)*. Aceștia se îngrijeau de aprovizionarea orașului *(cura annonae)*, de alimentarea cu apă *(cura aquarum)*, de întreținerea edificiilor *(cura aedificiorum)*, a jocurilor publice *(cura ludorum)*, a drumurilor *(cura viarum)* precum și de poliția pieței.

De Martino, *Constituzione*, IV, 2, 640-641.
A. S.

curator civitatis (lat.; „îngrijitor al orașului") (gr. λογιστής), funcționar numit de împărat pentru verificarea finanțelor cetățenești. Putea fi senator, cavaler sau chiar plebeu, fiind de regulă (pînă către mijlocul sec. 2), străin de cetatea ale cărei finanțe le controla. Funcția pare să fi fost temporară în vremea Flaviilor pentru a deveni permanentă din cea a lui → Traian. C. c. sînt cunoscuți la → Histria (un anonim – martelat, arhiereu și pontarh care s-a ocupat în plus de repararea portului, situație în care s-a propus identificarea lui cu → M. Ulpius Artemidorus), Callatis (*Ti. Claudius Telemachus*), → Tropaeum Traiani (→ *T. Antonius Claudius Alphenus Arignotus*) și → Romula-Malva (→ *Sex. Iulius Possesor*).

ISM, I, 178, 179; *IGR*, III, 581; IV, 1213; L. Robert, *Istros*, I, 1934, 2, 216-220; *CIL*, II, 1180 = *ILS*, 1403; De Martino, *Costituzione*, IV, 2, 619-621.
A. S.

Curcani, com. în jud. Călărași, în vatra căreia a fost descoperit (1954), un mormînt de înhumație, orientat N-S, încadrat în aria culturii → Sîntana de Mureș (sec. 4 d.Hr.). Au apărut 7 vase de lut, lucrare la roată, din care s-au recuperat: o cană de lut, un castron, o strachină-castronaș, o fusaiolă de lut, un fragment de pieptene de os cu mînerul semicircular și cu capetele alveolate, o fibulă de argint cu plasa semicirculară, cu piciorul pentagonal, păstrată fragmentar, mărgele din pastă sticloasă și cochilia perforată a unei gasteropode. Un mormînt de incinerație în urnă, descoperit în cursul cercetărilor, precum și alte morminte aflate în vatra satului indică prezența aici a unei necropole birituale (B.M.). Tot aici a fost găsit în 1975 un tezaur monetar constituit din 36 de monede de bronz, emisiuni ale orașului Cyzic, din sec. 2–1 î.Hr. Monedele sînt de tipul cu Core Soteira pe av. și cunună de stejar pe rv. (*Head*², p. 52-67; *Sylloge*, Misia, nr. 68-74). Două piese au pe av. taur, iar pe rv. făclie (*Sylloge*, nr. 79). Tezaurul se află în colecția G. Buzdugan, București (C. P.).

C. Deculescu, în *SCIV*, 17, 3, 1966, 537-542; B. Mitrea, C. Preda, *Necropole*, 94-95; C. Preda, în *SCIV*, 17, 1966, 2, 263-270.
B.M. și C.P.

curia (lat.; „diviziune civică; senat"). Fiecare dintre cele treizeci de grupuri de ginți (10 ginți la o c.) în care Romulus a împărțit, după tradiție, populația Romei. Mai tîrziu populația orașelor romane era și ea împărțită în c. Reunite, ele constituiau *comitia curiata* sau *Adunarea poporului*. Prin extensiune de sens, c. a ajuns să desemneze sfatul orașului (v. *ordo decurionum* și *Sfatul*), ocupație pe care o regăsim în două inscripții de la Troesmis de la mijlocul sec. 2 d.Hr. Membrii c. se numeau *curiales* pe care îi întîlnim în „senatul" territorium-ului Sucidavei din jurul anului 250 d.Hr.

ISM, V, 155, 158; D. Tudor, *Or. Trg. Sate*, 324.
A.S.

curos (< gr. κοῦρος, „băiat") (în plastica gr. în epoca arhaică), tipul statuar preferat între mijlocul sec. 7 î.Hr. și cca 480 î.Hr. Statuile, de mari dimensiuni, caracterizate prin reprezentarea rigidă, dar armonioasă și plină de vitalitate, figurau zei, eroi mitici sau erau statui funerare. Între rarele descoperiri de plastică arhaică din țara noastră se remarcă statueta fragmentară din marmură (votivă sau de cult) a unui c., găsită la Histria în auropiere de zona sacră a cetății și datată între 560-550 î.Hr.
A.Ș.

Curșești, sat în com. Pungești (jud. Vaslui), pe terit. căruia a fost descoperită o așezare carpică și un tezaur monetar cuprinzînd un denar roman republican și 607 denari imperiali de la Nero la Septimius Severus, din care s-a putut studia un lot de piese din perioada Vespasian–Traian.

V. Mihăiescu Bîrlibaba, *La monnaie*, 261, nr. 74.
E. N.

cursus honorum (lat.; „cariera magistraturilor"), ansamblul magistraturilor și funcțiilor exercitate de un cetățean roman în cadrul unei cariere militare sau civile (într-un municipiu, colonie sau chiar într-o asociație de cartacter particular). Cariera politică, ascensiunea în ierarhia administrativă se realiza după anumite reguli care au variat în timp. În mare, putem distinge două etape ptincipale: epoca Principatului și epoca tîrzie (după perioada Dioclețian-Constantin). Cu excepția unor surse literare referitoare la c.h., majoritatea covîrșitoare a informațiilor de care dispunem provine din izvoarele epigrafice. După modul în care magistraturile sînt menționate în inscripție, c.h. poate fi de două feluri: *direct* (atunci cînd funcțiile sînt prezentate în ordinea lor firească, de la cele inferioare pînă la cea mai înaltă) și *invers* (cînd se începe cu ultima funcție, pentru a se ajunge în ordine descrescătoare la cele inferioare). Singura excepție o reprezintă consulatul, care, dat fiind prestigiul acestei funcții, este prezentat întotdeauna în frunte. După rangul social al titularului distingem: c.h. *senatorial*, *ecvestru* și *de ordin inferior*. C.h. senatorial debuta cu funcțiile preliminare sau minore; de obicei, tînărul aflat la începutul carierei exercita una dintre funcțiile vigintiviratului *(decemviri stlitibus iudicandis*, însărcinați cu rezolvarea problemelor de stare civilă; *quattuorviri monetales*, însărcinați cu supravegherea baterii monedei de aramă; *quattuorviri capitales*, care acordau asistență magistraților judiciari; *quattuorviri viarum curandarum*, care serveau pe lîngă edilii însărcinați

www.mnir.ro

cu întreţinerea străzilor). Urma un an de tribunat într-o legiune. Cea care asigura accesul în Senat era *quaestura (→ quaestor)*, magistratură care nu putea fi îndeplinită decît după vîrsta de 25 de ani. Apoi se putea opta între tribunatul plebei sau edilitatea curulă (funcţii echivalente în perioada Principatului, atîta vreme cît unii dintre membrii unor familii patriciene nu aveau acces la tribunatul plebei). După vîrsta de 30 de ani se putea exercita pretura *(→ praetor)*, iar după vîrsta de 33 de ani şi cu condiţia parcurgerii tuturor acestor magistraturi se putea obţine consulatul. La aceste magistraturi senatoriale se adaugă diferitele funcţii sacerdotale rezervate senatorilor *(→ augur, → flamen, → pontifex* etc.), precum şi alte funcţii militare şi în administraţia provinciilor: → *legatus Augusti propraetore* (în provinciile imperiale), → *proconsul* (în provinciile senatoriale), → *legatus legionis* etc. C.h. ecvestru parcurs de membrii ordinului ecvestru („cavalerii"), format din cetăţenii romani cu un cens de cel puţin 400 000 de sesterţi, prevedea iniţial un serviciu militar de cel puţin 3 ani, timp în care se deţineau diferite comandamente din seria de *militiae equestres* (prefectura într-o unitate auxiliară, fie ea → cohortă sau → *ala*; tribunatul legionar augusticlav). Cam din timpul domniei lui Hadrian (117-138 d.Hr.) a apărut posibilitatea de a suplini aceste comandamente militare prin diferite funcţii civile. Într-o etapă superioară membrii ordinului ecvestru aveau posibilitatea de a prelua una din funcţiile rezervate procuratorilor (agenţi imperiali) într-o gamă foarte largă de servicii, precum şi unele sacerdoţii rezervate anume acestui ordin social *(haruspex, Lupercus* etc.). Începînd cu epoca Dominatului, diferenţele între c.h. senatorial şi cel ecvestru tind să se şteargă. Din bogata arhivă epigrafică referitoare la c.h. al diferitelor personalităţi există cîteva bune exemple din Dacia şi din Scythia Minor, unde este înfăţişată cariera politică a unor personaje altminteri necunoscute (sau slab cunoscute) din alte izvoare. C.h. figura cu precădere pe inscripţiile onorifice. În municipii şi colonii, după intrarea în Senat (→ *ordo decurionum*) în urma îndeplinirii unei magistraturi inferioare sau prin *adlectio*, principalele trepte ale carierei publice erau *quaestor* sau *aedilis* şi *duumvir* sau *quatuorvir iure dicundo* (→ *municipium*, → *colonia*); acestor magistraturi li se adăugau diferite alte funcţii civile şi religioase. C.h. de rang inferior cuprindea carierele funcţionarilor inferiori din administraţia publică (sclavi şi liberţi) şi ale soldaţilor şi subofiţerilor (pînă la gradul de centurion inclusiv). Funcţionarii din administraţia imperială, centurionii şi magistraţii municipali puteau ajunge la cariera ecvestră fie după îndeplinirea anumitor funcţii, fie obţinînd printr-o favoare omologarea cu membrii ordinului ecvestru. Şi pentru asemenea cariere deţinem ştiri preţioase din inscripţiile din Dacia şi Scythia Minor, care aruncă lumini din cele mai interesante asupra istoriei politice, administrative şi militare a acestor provincii.

H. G. Pflaum, *Carrières*, I–IV; R. Bloch, *L'épigraphie latine*, Paris, 1964, 35-47; De Martino, *Costituzione*, 547-605; I. Calabi Limentani, *Epigrafia latina*, Milano, 1968, 164-167; 457-465.

A.A.

cursus publicus (lat.) (la romani), serviciul poştal oficial. Organizarea acestuia ca serviciu public regulat a fost începută de Augustus şi dezvoltată de Hadrian. La început, curierii se schimbau de la o localitate la alta, dar curînd (tot sub Augustus) a început crearea progresivă a unei reţele de halte poştale *(→ mansio; → statio)* distribuite de-a lungul → drumurilor publice, halte în care curierii puteau poposi şi schimba caii şi vehiculele, pînă ajungeau la destinaţia finală. C.p. a fost rezervat iniţial numai pentru transmiterea dispoziţiilor şi informaţiilor oficiale, apoi şi pentru transportarea produselor destinate statului şi unităţilor militare. Persoanele oficiale şi particularii puteau utiliza c.p. numai în măsura în care erau autorizaţi prin permise speciale *(diplomata, tractoriae, evectiones)* emise de cancelaria imperială, care prevedeau cu rigurozitate traseul, locurile de popas şi durata călătoriei. Începînd de la Septimius Severus, c.p. a fost militarizat treptat. Cheltuielile însemnate necesare pentru a asigura c.p. cu animale, personal şi vehicule au fost suportate cu intermitenţe de fiscul imperial, dar ele apăsau în mod obişnuit asupra comunităţilor locale din vecinătatea drumului public. În provincii, organizarea materială a poştei era concesionată unor *curiales* sau unor *mancipes*. Se apreciază că poşta imperială romană funcţiona excelent pentru acea epocă; viteza medie de transmitere a informaţiilor era de cca 75 km pe zi şi depăşea în cazuri urgente 150 km pe zi. În Moesia Inferior şi Dacia romană sînt documentate prin inscripţii cîteva halte poştale, iar altele sînt presupuse *(→ statio; → mansio)*. De asemenea, sînt menţionaţi comandanţi ai parcurilor de animale şi vehicule de poştă *(praefecti vehiculorum)*, la Capidava şi la Partiscum. Este probabil că unităţile de pază ale reţelei rutiere publice, comandate de → *beneficiarii* ai guvernatorilor de provincie, apărau şi haltele de poştă din raza lor de acţiune. Un document deosebit de interesant este inscripţia descoperită la Histria, care conţine atît plîngerea (ἔντευξις, *enteuxis*) adresată în anii 159–160 guvernatorului Moesiei Inferior, L. Iulius Statilius Severus, de către comunitatea rurală din satul → Chora Dagei împotriva preaţatiilor şi corvezilor apăsătoare determinate de situarea satului lîngă drumul public litoral şi care aduseseră sătenii pe punctul de a se pribegi, cît şi hotărîrea (ὑπογραφή, *hypographe = subscriptio*) guvernatorului privind reglementarea acestor obligaţii, potrivit precedentului creat cu două decenii mai devreme de guvernatorul M. Antonius Hiberus pentru comunitatea apropiată de Laicos Pyrgos. Inscripţia sătenilor din territorium-ul Histriei se înscrie într-o bogată serie de documente referitoare la c.p., care atestă în tot Imp. reglementarea obligaţiilor aşezărilor rurale şi urbane de pe traseul drumurilor publice de a furniza contra unei remuneraţii

www.mnir.ro

vehiculele, atelajele și oamenii necesari pentru asigurarea deplasării trimișilor oficiali și a trupelor pe segmentele respective de drum, cu prevederi menite să limiteze abuzurile inerente și frecvente.

E. J. Holmberg, *Zur Geschichte des cursus publicus*, Uppsala, 1933; H. G. Pflaum, *Étude sur le cursus publicus sous le Haut Empire*, Paris, 1940; R. Vulpe, în *DID* II, 1968, 144-146; I. Stoian, *Études Histriennes*, Bruxelles, 1972, 81-108: *ISM*, I, nr. 378; *ISM*, V, nr. 10; *IDR*, III/I, nr. 281.

A.Ș.

Curtea de Argeș, oraș în jud. Argeș, în apropierea căruia a fost descoperită o necropolă tumulară hallstattiană târzie, aparținînd grupului cultural → Ferigile. În punctul „Radovanu" a fost identificat un grup de cca 20 de tumuli conținînd exclusiv morminte de incinerație. Din cei cinci tumuli cercetați în 1962 se remarcă un tumul mare conținînd un mormînt de luptător, în jurul căruia se aflau alte două movile mai mici, una reprezentînd probabil mormîntul unui cal (sub grămada de bolovani s-a găsit doar o zăbală). Structura tumulilor este asemănătoare celor de pe valea Topologului (→ Tigveni și Cepari). Materialele provenind din mormintele de la C. de A. indică faza → Ferigile-*Nord* (sec. 6 î.Hr.) și Ferigile *III* (sec. 5 î.Hr.). Rezultatele săpăturilor sînt încă inedite (A.V.). Tot aici a fost găsit un tezaur de denari romani republicani, din care s-au recuperat zece emisiuni din perioada 148-64 î.Hr. (E.N.).

R. Vulpe, *Ferigile*, 1967, 19 și passim, pl. 16; E. Popescu, A. Vulpe, în *Dacia, N. S.*, 26, 1982, 114; B. Mitrea, în *SCIV*, 2, 1958, 159-160, nr. 10; M. Chițescu, *RRCD*, 151, nr. 37.

A. V. și E. N.

Curteni, sat în com. Oltenești (jud. Vaslui); în punctul „Valea Merilor", situat la N de sat, pe o colină ce coboară în terase spre valea pîrîului Lohan s-a cercetat o locuință semîngropată (sec. 6-5 î.Hr.) cu un bogat material arheologic: ceramică, fusaiole, idoli, resturi de chirpici și fragmente de vetre, obiecte din metal, diferite piese de os, pietre fasonate, cărbune etc. În cadrul ceramicii se remarcă vase locale lucrate la roată din pastă cenușie și ceramica gr. constînd din case de lux și amfore. În punctul „Dealul Viei", situat la S-E de Valea Merilor, se află o așezare geto-dacică din sec. 5-4 î.Hr. S-a cercetat o groapă de bordei și o alta menajeră cu un bogat material ceramic și diferite obiecte din fier. În punctul „Dealul Pietrăriei" s-au dezvelit (săpături 1974-1975) două gropi de bordeie suprapuse și trei vetre construite din lutuială arsă, una cu gardină din lut, indicînd trei niveluri de locuire. S-au recuperat: ceramică lucrată cu mîna și la roată (getică și gr.), fusaiole, mosorele, idoli, cute din piatră, cuțite și împungătoare fragmentare din fier, o brățară rotundă și un vîrf de săgeată în trei muchii din bronz, obiecte din os și o mărgică cu ochiuri în sticlă. Cronologic, descoperirile aparțin mijlocului sec. 5 și 4 î.Hr. La C. s-au mai făcut cercetări de suprafață în punctul „Redi" unde se aflau resturi din a doua epocă a fierului. De asemenea, în Muz. din Huși se află două vase întregi și unul fragmentar de tip bastarnic descoperite în apropierea stației C.F.R. din localitate.

C. Iconomu, în *Dacia, N.S.*, 23, 1979, 79-91; id. în *CercIst*, 9-10, 1978-1979, 177-236 și 12-13, 1981-1982, 127-152.

S.T.

curtină, porțiunea din zidul de incintă al unei fortificații, cuprinsă între două turnuri de apărare sau bastioane.

A. B.

Curtișoara, com. în jud. Olt, pe terit. căreia, pe partea stîngă a drumului spre Slatina, la grajdurile fostului C.A.P. și gropile de siloz, s-au identificat vestigii arheologice din sec. 3 (așezare de tip → Militari-Chilia) și din sec 6-7 (așezare de tip → Ipotești-Cîndești).

Gh. Bichir, *Geto-dacii*, 124.

G.B.

Curtius Iustius, C. (sec. 2), general roman de rang senatorial; consul suffectus (150–151 d.Hr.). Cariera sa este cunoscută datorită unui altar onorific descoperit la Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa, al cărui patron era; și-a desfășurat activitatea în timpul lui Antoninus Pius și Marcus Aurelius. După mai multe funcții administrative (în Italia), una militară (în Britannia) și o legație asupra unei provincii gallice (?), a fost numit prin 149-150 *leg(atus) pro praetore*, al împăratului Antoninus Pius, în provincia Dacia (Superior).

IDR, III/2, nr. 91; A. Stein, *Dazien*, 23-24; B. Thomasson, *Laterculi*, 21 a.

M.Z.

Curtuișeni, com. în jud. Bihor, pe terit. căreia s-au făcut importante descoperiri arheologice. Astfel, în punctul „Dealul ars" (sau „Dîmbul ars") a fost cercetată în 1968 o așezare a culturii → Otomani, cu un singur nivel de locuire, în care a fost aflată și ceramică aparținînd culturii Suciu de Sus. De pe terit. localit. provin și două depozite de bronzuri datate la finele epocii bronzului: primul este compus din un topor de tip Lappenbeil, 2 seceri cu limbă la mîner, 3 brățări și 9 turte, iar al doilea (inedit) din o sulă, un pumnal și 2 brățări. În același punct și în zona str. Meșteșugarilor a fost identificată o așezare a culturii Gáva-Holihradri de la începutul Hallstattului, iar de pe versantul dinspre gară s-au recuperat două morminte de incinerație în urne din Hallstattul tîrziu (grupul Szentes-Vekerzug) (I.C.). Descoperiri întîmplătoare și sistematice (1967-1969) au dus la dezvelirea a cca 25 de morminte de incinerație în groapă, înhumație și incinerație în urnă. Inventare funerare relativ bogate, conținînd cam același tipuri de arme de fier, piese de podoabă și ustensile de bronz, ceramică la roată și cu mîna, ca în necropolele învecinate de la Pișcolt, Sanislău,

www.mnir.ro

Ciumeşti. Perioada de înmormîntări în cimitir corespunde sec. 3-2 î.Hr. ($L\ B_2C_1$). Într-un alt loc din zona com. s-au aflat întîmplător alte cîteva morminte, care după o fibulă de fier şi cîteva scuturi cu calote semisferice corespund orizontului dacic (a doua jumătate a sec. 2-prima jumătate a sec. 1 î.Hr.) (V. Z.). Tot din descoperiri întîmplătoare de pe terit. com., provin mai multe piese de armament (vîrfuri de lance, vîrf de săgeată, trei *umbo*-uri de scut şi un mîner de scut), databile în sec. 3. Piesele provin probabil din morminte distruse, ele reflectînd influenţe culturale recepţionate din aria culturii Przeworsk (R. H.).

I. Ordentlich, în *Marmatia*, 2, 1971, M. Petrescu-Dîmboviţa, *Die Sicheln*, 100, nr. 24; T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, Bucureşti, 1978; M. Roska, în *Közl.*, 2, 1942, 227-231 şi 4, 1-2, 57-58; S. Dumitraşcu, Z. Nanaşi, în *SC Satu Mare*, 1972, pl. XLVIII, 1-6.

I.C.; V.Z. şi R.H.

cutriguri v. **kutriguri**

Cuvin (Keve, Cubin), cetate feudală (sec. 10-11) aparţinînd voievodului român → Glad. Situată potrivit informaţiilor lui → *Anonymus*, pe malul stîng al Dunării, între Palanca şi Panèevo (Iugoslavia).

Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, 1, 1971, 44.

E.T.

Cuza-Vodă, sat în com. Castelu (jud. Constanţa), pe terit. căruia în punctul „Cariera Veche" din marginea estică a satului, a fost descoperită o aşezare tardenosiană aparţinînd marelui complex cultural al tardenoasianului nord-vest pontic.

A. P.

Cuzgun v. **Ion Corvin**

Cybele (gr. Κυβέλη; Μήτηρ Μεγάλη; Μήτηρ θεῶν; „Marea Mamă": „Mama Zeilor"; lat. *Magna Mater Deum*, „Marea Mamă a Zeilor"), personificare a forţelor creatoare ale naturii, zeiţă a fecundităţii, a munţilor şi a animalelor sălbatice, protectoare a mormîntului (împreună cu Attis) implicînd credinţa în viaţa de după moarte. C. era o divinitate de origine străveche, atestată timpuriu în Phrygia şi în Lydia. Din epoca elenistică a devenit şi protectoarea agriculturii şi a comunităţii civice. După unele mituri, C. trăia în adîncul pădurilor, însoţită de animale sălbatice; s-a îndrăgostit de Attis, zeul vegetaţiei care murea şi reînvia. Cultul C., care implica → mistere şi stări extatice, a pătruns în lumea gr. în sec. 5 î.Hr. şi s-a răspîndit în special în epoca elenistică. La Roma a fost introdus oficial în 205-204 î.Hr. S-a construit un templu al C. pe Palatin şi s-au instituit *ludi Megalenses* (→ concursuri), dar cultul a rămas izolat pînă la reformele lui Claudius şi Antoninus Pius, care au favorizat larga lui difuzare în întregul Imp. Roman. Sanctuarul principal al C. se afla la Pessinus, pe Muntele Ida. Epitetele zeiţei erau Idaia, Dindymene, Sipylene, iar atributele cele

Fig. 129. Zeiţa Cybele (Tomis).

mai frecvente erau leul, *tympanon*, coroana murală. Tipurile iconografice curente figurează pe C. aşezată pe *cathedra*, purtînd pe cap coroana murală, *polos* on *calathos*, ţinînd în mîini un *tympanon* şi o *phiale*, fiind flancată de doi lei sau avînd un pui de leu pe genunchi ori la picioare. Alteori C. apare într-o cvadrigă trasă de lei, sau călărind pe un leu. Adorarea C. este documentată în zona coloniilor gr. Histria, Tomis şi Callatis începînd din al 3-lea sfert al sec. 4 î.Hr. Statuetelor de marmură şi teracotă care figurează de obicei tipul iconografic de origine ioniană (C. cu leu pe genunchi) li se adaugă un graffit descoperit la Murighiol, 3 dedicaţii de la Histria şi o inscripţie tomitană de la sfîrşitul epocii elenistice, care menţionează sacrificiul public anual adus „C. şi Dioscurilor, pentru salvarea poporului" şi pe cel al cărei fronton C. e figurată cu coroana murală. În epoca romană, reflectînd politica religioasă imperială, rv. emisiunilor monetare ale oraşelor pontice figurează efigia C. la Histria, între Commodus şi Severus Alexander, la Tomis, între Commodus şi Philippus iunior, iar la Callatis, între Marcus Aurelius şi Gordianus III, cu tipuri iconografice corespunzătoare celor ale emisiunilor imperiale, cel mai frecvent fiind C. aşezată, flancată de lei, cu *phiale* şi *tympanon*. Aceeaşi reprezentare apare pe reliefurile votive din sec. 2 şi 3 d.Hr. de la Histria şi Tomis, în timp ce la Callatis persistă tipul iconografic de origine ioniană. În aceleaşi secole se concentrează decretele onorifice acordate la Histria şi la Tomis preoteselor C., atestarea unui *archidendrophorus* (→ dendrophori) şi a unei asociaţii de cult cu 35 de membri la Tomis; din acelaşi oraş provine un altar dedicat între 293-305 Marcı Mame a Zeilor. Asocierea C. cu → Eroul trac – probabil, în virtutea credinţelor

www.mnir.ro

eschatologice pe care ambele divinități le patronau – apare pe o serie de opt reliefuri votive descoperite în orașele gr. și în terit. lor, cît și la Romula. Un colegiu de dendrophori este atestat de asemenea la Troesmis. În Dacia romană, *Magna Mater Deum* a pătruns odată cu celelalte culte aduse de coloniștii romani. Începînd din timpul lui Hadrian, se cunosc cca 20 de monumente care i-au fost dedicate – inscripții și statuete ce reproduc tipul iconografic curent al C. pe *cathedra*, flancată de doi lei, cît și pe acela cu puiul de leu în poală. În unele orașe ca Drobeta, Romula, Sucidava se presupune existența unor temple ale zeiței; în relație cu cel de la Sucidava a fost pusă o statuie de cult a lui Attis, din marmură, de mărime naturală. Se cunoaște și un relief dedicat lui Attis, pe lîngă peste 70 de reprezentări ale acestuia pe monumente funerare.

M.J. Vermaseren, *Cybele and Attis. The Myth and the Cult*, Leiden, 1977; B. Pick, I, 1, nr. 292–295; 298; 313; 325; 332; 343; 347; 486; 495–496; 500; 512; 517; B. Pick, K. Regling, II, 1, *passim* între nr. 2681 și nr. 3605; A. Ștefan, în *Problemî antiènoi istorii i kulturî*, Erevan, 1979, 266–273; cu lit. ant.; *Histria* IV, nr. 576; *ISM*, I, nr. 57; 126–128; *ISM*, V, nr. 160; I. Berciu, C.C. Petolescu, *Les cultes orientaux dans la Dacie méridionale*, Leiden, 1976, nr. 1–9; M. Bărbulescu, *Interferențe*, 134, cu lit. ant.

A. Ș.

Cyrillus (sec. 6), comandantul trupelor din dioceza Thraciei (magister militum per Thracias) sub împăratul Anastasius, trimis în urmărirea rebelului → Vitalian din S Dobrogei. Prins și ucis din porunca acestuia de către hunul Tarrach (513).

E. Stein, *Histoire*, II, 180, 184; *DID* II, 413; *PLRE*, II, 335, 3.

I.B.

Cyzic (**Cyzicus**) (gr. Κύζικος), colonie milesiană întemeiată pe coasta asiatică a Propontidei (azi Pen. Kapidagi, Turcia), la cca 675 î.Hr. În sec. 6 î.Hr. s-a aflat sub dominația lidiană și apoi sub cea persană. După războiul persan a intrat în Liga maritimă ateniană, plătind o contribuție de 9 talanți. În 410 î.Hr. orașul a fost înfrînt de flota spartană a lui Alcibiade. În epoca elenistică și-a păstrat independența, fiind adesea în bune relații cu Seleucizii, pentru a intra apoi, în vremea lui Tiberiu, sub dominația romană, cînd a devenit unul dintre cele mai bogate și mai puternice orașe din Asia Mică. În sec. 4–6 a devenit metropolă a Hellespontului. C. a dominat multă vreme comerțul din Marea Neagră și Marea Egee. El s-a remarcat prin staterii săi de *electrum* cunoscuți sub numele de cyzicieni (gr. κυζικηνοί) emiși în sec. 6–4 î.Hr. Un stater din C. cîntărește peste 16 g și echivalează ca valoare cu daricul sau cu 20, respectiv 25 drahme. Subdiviziunea sa era *hecte* de 2,70 g. Pe av. apar zeități, personaje mitologice, animale, obiecte etc. iar pe rv. un pătrat incus. Staterii din C. sînt pomeniți în izvoarele literare și epigrafice ca jucînd un rol deosebit de însemnat în comerțul pontic și cel persan, reprezentînd principala monedă în schimburile dintre orașele gr. din bazinul Mării Negre și Mării Egee. În mod deosebit monedele din C. s-au impus în regiunea nord-pontică, în → Bosporul Cimmerian și în Thracia. Decretul din 422 î.Hr. al Ligii Maritime ateniene, prin care se interzicea aliaților să emită monedă proprie, nu s-a aplicat în cazul C. O subdivizitune a staterului C., *hecte*, a fost descoperită în săpăturile de la Histria. Erau bine cunoscuți și în Grecia, fiind menționați în conturile tezaurului Panthoonului și în inventarele templelor deliene. Xenophon menționează că ocupau la Athena și în porturile Mării Egee un loc de seamă în circulația monetară. Emiterea și circulația lor încetează odată cu apariția și răspîndirea staterilor macedoneni ai lui Filip II și Alexandru cel Mare. Monedele din C. au pătruns și în terit. getic de la Dunărea de Jos, fiind cunoscute prin tezaurele de la Ion Corvin (jud. Constanța), Galați și Orlovka (S Basarabiei). Dintre monedele de bronz ale C., tipurile cu zeița Core Soteira și cu taurul, emise în sec. 2–1 î.Hr., au ajuns și în Dacia, fiind cunoscuto în tezaurul de la Curcaci (jud. Călărași). Monedele coloniale emise de C. în sec. 3 î.Hr. se întîlnesc destul de des în centrele romane din Dacia și din Moesia Inferior.

Fr. Hultsch, în *Metrologie*, 174, 184, 226–236; E. Babelon, *Traité*, 1, 486–488; K. Regling, în *Wörterbuch*, 399; id., în *ZfN*, 41, 1931, 1–2, 1–46; T. Gerasimov, în *Godișnik*, Sofia, 7, 1944, 72–89; E. A. Bulatovici, în *VDI*, 2, 1971, 73–86; M. Laloux, în *RBN*, 117, 1971, 31–69; C. Preda, în *SCIV*, 17, 1966, 2, 263–270; id., în *Histria III*, 49–50.

C.P.

www.mnir.ro

editura
enciclopedică

ISBN 973-45-0044-9

LEI 10.000

www.mnir.ro